

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_200724

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. K294.11/V46R   Accession No. K. 5227

Author వీరబాబు, HP.

Title విశ్వదత్తం శాస్త్రి. పాఠ.

This book should be returned on or before the date last marked **1999.**

ಯುಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ—೨

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ
 ಪ್ರಥಮಮಂಡಲ. ೩-೧೯ ಸೂಕ್ತಗಳು
 ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ
 ಭಾಷಾರ್ಥಾನುನಾದನಿವರಣೆಸಹಿತ

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೨

RIG - VEDA

ಸಾ ಯ ಜಿ ಭಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ.

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೨

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೩-೧೯

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

Asthana Mahavidwan,

H. P. VENKATA RAO,

Editor.

Printed at

Sri Chamundeswari Electric Press,

CLOCK TOWER SQUARE,

MYSORE.

1949

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯಮನಂಶಪಯಃ ಪಾರಾಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿವ್ಯಾಸರ್ಥಕರೂ ಮೈಸೂರು ವೇದವಿಜ್ಞಾನ
ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್, ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು,

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ

ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ಯನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು:

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಮಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

1. ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್,

ಸಹಾಯಕವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

2. ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾಚಾರ್ಯರು, ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾನ್.
3. ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾಪಂಡಿತರು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| N. ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮುಗ್ಧೇದಫಲನಪಾಠಿಗಳು.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಯಯಿಸರು, ಶ್ರುತವಿದ್ವಾನ್
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಥಪ್ಪರು, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನಪಂಡಿತರು.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, M.A.,
Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| M. S. ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M.A., B.T. ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಅರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀಭಂಡಾರ.
10. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್
Govt. Oriental Research Institute, Mysore

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ವೀರಾಧ್ಯಕ್ಷರಾವ
 ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
 ನೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಸಹಿತವೂ ಆದ ಪುಗ್ಗೇದದ ಮೊದಲ ನೆಯ ಭಾಗವು ಮುಗಿದು ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಾಯಿತು. ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಮುದ್ರಣಸೌಲಭ್ಯವು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಅನಿವಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಇಷ್ಟು ಸಾವಕಾಶವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಪುಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆಯ ೬೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ೧ ಅಧ್ಯಾಯ ಮಾತ್ರ ಮುಗಿದಿರುವುದು. ಉಳಿದ ೬೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಆದಷ್ಟು ಜಾಗ್ರತೆ ಮುಗಿಸ ಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಲಾಷೆ ಇದೆ. ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ೩-೪ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಬಹುದೆಂಬ ನಿರೀಕ್ಷಣೆ ಇದೆ. ಗ್ರಾಹಕರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೂ ಸುಮಾರು ೫೦೦ ಪೇಜಿನ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಲೋಚನೆ ಇರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದ ಕ್ರಯವೂ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳೂ ಬೇಗಬೇಗ ವಾಚಕರ ಹಸ್ತಗತ ವಾಗುವವು.

ಸಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಅರ್ಥಾನುವಾದವು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರೊಡನೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವೆವು. ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪುಗ್ಗೇದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾರೂ, ಯಾವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ವನ್ನು ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯ ವನ್ನೂ ಸಹ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ನಿಂತುಹೋಗಿರುವುದು ಬಹು ವಿಸಾದಕರವು. ಇಂತಹ ಮಹೋ ದ್ಯಮವನ್ನು ಎಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟಬಂದರೂ ಧೈರ್ಯಗೊಂಡ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಜ್ಞನರೂ, ಹಿತೈಷಿ ಗಳೂ ಅಭಿನಂದನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದೂ ಈ ಗ್ರಂಥಶ್ರಮದಿಂದಲೇ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದರಾಸಕ್ತಿಗಳೂ ನಮಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕರವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಪ್ರಕೃತ ವೆನಿಸಲಾರದು. ಸಾಧಾರಣ ಜನರು ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಜನರು ಪುಸ್ತಕಗಳ ಭಾವಾರ್ಥ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಓದುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಜ್ಞಾನವಿರುವವರು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಓದಬಹುದು. ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವವರು, ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನೂ, ವ್ಯಾಕರಣ ಭಾಗವನ್ನೂ ಸಹ ಓದಿದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯವೆಲ್ಲವೂ ಮನದಟ್ಟಾಗುವುದು. ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರು ವೆವು. ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದು. ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ, ಪೂರ್ವೀಕೃತಗಳನ್ನೂ, ಇತರ ವೇದಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿತರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು

ವೇದಾರ್ಥವಿಮರ್ಶೆಯು ಅತಿಗಹನವಾದುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮಸ್ತರೂ ಒಪ್ಪುವರು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಸಾಧಾರಣಜನರೂ, ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲ ಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲು ಹಿಂಜರಿಯುವರು. ಆದರೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡದೆ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳುಂಟು. ವೇದಗಳು—ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯು—ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯೂ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ೩೦೦೦ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವಿವರಣೆಯು ನೋಡುಗೊಂಡ ನಿರುತ್ತವೆಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥವನ್ನು ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ವೇದಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯಲು ದ್ಯುಕ್ತರಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಂಡಿತರು ನಿರುತ್ತವನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ವೇದದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ವಿಧವಾದ (ಎಂದರೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿರ್ಪಡುವ) ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿರುವುದೇ ಎಂಬುದು ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಾದವಿವಾದಗಳೂ, ವಿಮರ್ಶೆಗಳೂ, ಚರ್ಚೆಗಳೂ ನಡೆದರೂ ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವುದೂ ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿರಪಡುವ ಸಂಭವವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೇದಗಳಿಗೆ ಋಗ್ವೇದವು ತಳಹದಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ವೇದಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳ ನಿರುತ್ತವು ಮೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಕ್ಕಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಮಾರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರು ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ ಎಸ್.ಐ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪೈಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು.
ವಿರೋಧಿನಾಮ ಸಂ|| ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಬ|| ಸಪ್ತಮೀ ಶುಕ್ರವಾರ
17-6-1949

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್
ಆಸ್ಥಾನ ಮುದ್ರಾವಿದ್ವಾನ್

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೩-೧೯

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೩. ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞೋಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ—

ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅನುವಾಕಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ.	2
ವೇದವಿಭಾಗಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಋಷಿಕ್ರಮ, ದೇವತಾಕ್ರಮ, ಛಂದಃಕ್ರಮವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳು.	3
ಮಂಡಲಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ರಮ.	4
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳ ವಿವರಣೆಯು.	6
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಾಸ	7
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	9
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ತ ಪರಿಚಯ	11
ಇಂದ್ರಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ.	33
ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ತ ಪರಿಚಯ.	49
ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬ ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿವರಣೆಯು.	
ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಸ ಶಫನವು.	60
ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಸೂಕ್ತಪರಿಚಯ, ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	68
ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ.	73

೪. ಸುದೂಶಕೃತ್ನಂ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಾಸ	86
----------------	----

ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.	87
ವೃತ್ತಾಸುರನ ವೃತ್ತಾಂತ.	123

೫. ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದಿತೆ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.	136
ಸೋಮಯಾಗದ ಸಪ್ತ ಶ್ರಬೇಧಗಳು.	136
ಅಭಿಶ್ವವಷಳಹ, ಪೃಷ್ಠಷಳಹ ಎಂಬ ಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ.	137
ತೃಚ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಪತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ.	137
ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳು.	138
ತ್ರಿವೃತ್‌ಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	140
ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	142
ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	144
ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	146
ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	146
ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	147
ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	147
ಚತುರ್ದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	148
ಅಷ್ಟಾಚತುರ್ದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.	148
ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮಾವಾಪ.	149
ಮಹಾವ್ರತ ವಿವರಣೆ.	150
ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ.	151
ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರವಾಡುವ ಆಕಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆ	172
ಕೆಲವು ಪುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪ್ರಾಸಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ.	188

೬. ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.	202
-------------------	-----

- ಸೂಕ್ತದ ಪುಷ್ಪದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. 203
- ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ದೈವತಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರ, ಆರೀ
ಮಂತ್ರ, ಶಕಭ, ಅಭಿಶಾಪ, ಕಷ್ಟಿದ್ವಾಪ, ಪರಿದೇವನಾ, ನಿಂದಾ,
ಪ್ರಶಂಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳು. 205
- ದೈವತಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರೋಕ್ಷರೈತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೈತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ
ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳ ವಿವರಣೆ. 205
- ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿರೈತ
ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅನುವಾದವು. 206
- ಪಣಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು. 228
೭. ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಢಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
- ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳು. 257
- ಸೂಕ್ತದ ಪುಷ್ಪದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. 258
- ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. 259
- ಪಂಚಕ್ಷಿತಿ, ಪಂಚಜನ, ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆ. 296
೮. ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
- ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳು. 302
- ಸೂಕ್ತದ ಪುಷ್ಪದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. 303
- ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. 304
೯. ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಧಸಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
- ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳು ಮತ್ತು ಪುಷ್ಪದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. 342
- ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. 343
೧೦. ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
- ವಿವರಣೆಗಳು, ಪುಷ್ಪದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥ
ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. 382

೧೧. ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಥನ್ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
 ವಿನಿಯೋಗ, ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
 ಇತ್ಯಾದಿ. 448
 ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ವೃತ್ತಾಂತ. 465
೧೨. ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
 ವಿನಿಯೋಗ, ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸು, ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
 ಇತ್ಯಾದಿ. 484
೧೩. ಸುಸಮಿದ್ವೋ ನ ಆ ಗಹಿ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
 ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ-ಆಪ್ರಸೂಕ್ತ 525
 ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. 526
 ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. 527
 ನಕ್ಷತ್ರೇಷಾಸಾ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ. 557
 ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ. 561
 ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ. 563
 ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ. 571
 ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ. 580
೧೪. ಐಭಿರಗ್ನೇ ಎಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
 ವಿನಿಯೋಗ, ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
 ಇತ್ಯಾದಿ. 584
೧೫. ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಎಂಬ ಹದಿನೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—
 ವಿನಿಯೋಗ, ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಮುಕ್ತುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
 ಇತ್ಯಾದಿ. 626
 ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿವರ. 652

೧೬. ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಎಂಬ ಹದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

672

೧೭. ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಂ ಎಂಬ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

708

ಸಂಸ್ತವಿಕಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

710

೧೮. ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

746

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ.

749

ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ.

768

ಸದಸಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ.

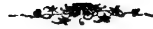
771

೧೯. ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

783

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ.—ಅಥರ್ವವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಅಪ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಅಪ. ಧ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಅಪ. ಪ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಅ. ಸೂ.—ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ.—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಯು. ಸಂ.—ಯುಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಅ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗೋಪ್ಯನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ —ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಅ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ ಸ್ಮೃ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ.—ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು.—ವಾಯುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ||

ವಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ಪಾಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ತುತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ಛೇಶ್ವಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಛ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೨

ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಛೇಶ್ವಸರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಮುಗ್ಧೇದವನ್ನು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವಾಗಿಯೂ, ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದವಿವರಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತಾಂಶಗಳಿಂದಲೂ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬರೆಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ, ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯನ್ನೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕೆಯನ್ನೂ, ಸಂಹಿತಾಭಾಗದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಿಶೀ ಪುರೋಹಿತಂ ಮತ್ತು ವಾಯವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶತ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಈ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦೨ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ (ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ) ಅನೇಕ ಮುಷಿಗಳಿರುವರು. ಈ ೧೦೨ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಹತ್ತು ಮಂಡಲಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಮಂಡಲವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅನುವಾಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅನುವಾಕ

ಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೧೯೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ೨೪ ಅನುವಾಕಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ಅದರ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಅನುವಾಕ	ಸೂಕ್ತ ಸಂಖ್ಯೆ	ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳು
೧ ನೆಯ ಅನುವಾಕ—	೧— ೩ ಸೂಕ್ತಗಳು.	೩ ಒಟ್ಟು ೩೦ ಪುಕ್ತಗಳು
೨ ,,	೪— ೭ ,,	೪ ೪೦
೩ ,,	೮— ೧೧ ,,	೪ ೪೦
೪ ,,	೧೨— ೧೭ ,,	೬ ೬೬
೫ ,,	೧೮— ೨೩ ,,	೬ ೭೭
೬ ,,	೨೪— ೩೦ ,,	೭ ೯೭
೭ ,,	೩೧— ೩೫ ,,	೫ ೭೧
೮ ,,	೩೬— ೪೩ ,,	೮ ೯೬
೯ ,,	೪೪— ೫೦ ,,	೭ ೮೨
೧೦ ,,	೫೧— ೫೭ ,,	೭ ೭೨
೧೧ ,,	೫೮— ೬೪ ,,	೭ ೭೪
೧೨ ,,	೬೫— ೭೩ ,,	೯ ೯೧
೧೩ ,,	೭೪— ೮೪ ,,	೧೧ ೯೮
೧೪ ,,	೮೫— ೯೩ ,,	೯ ೧೦೬
೧೫ ,,	೯೪— ೧೦೫ ,,	೧೨ ೧೨೫
೧೬ ,,	೧೦೬— ೧೧೫ ,,	೧೦ ೧೦೭
೧೭ ,,	೧೧೬— ೧೨೦ ,,	೫ ೮೩
೧೮ ,,	೧೨೧— ೧೨೬ ,,	೬ ೭೦
೧೯ ,,	೧೨೭— ೧೩೩ ,,	೭ ೬೦
೨೦ ,,	೧೩೪— ೧೩೯ ,,	೬ ೪೦
೨೧ ,,	೧೪೦— ೧೫೬ ,,	೧೭ ೧೧೯
೨೨ ,,	೧೫೭— ೧೬೪ ,,	೮ ೧೨೩
೨೩ ,,	೧೬೫— ೧೭೯ ,,	೧೫ ೧೨೪
೨೪ ,,	೧೮೦— ೧೯೧ ,,	೧೨ ೧೧೫
ಒಟ್ಟು ೨೪	೧೯೧	೨೦೦೬

ಇಷ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಪುಷ್ಕಿಗಳೂ (ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು) ಸಹ ಅನೇಕರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವಸಿಷ್ಠ, ವಾಮದೇವ,

ಗೋತಮ, ಭರದ್ವಾಜ ಮುಂತಾದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೂ, ಅವರ ವಂಶದವರೂ, ಅವರ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ ಇದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ಅವರು ರಚಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತ, ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳನ್ನನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧. ಪೇಜು 191-205) ಹೇಳಿಬಿಡೆವೆ. ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಪುಷ್ಪ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಇಷ್ಟು ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಗ್ವೇದದ ೧೦೨೮ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.—

೧. **ಋಷಿಕ್ರಮ**—ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಮುಖ್ಯ ಋಷಿಯೂ ಅವನ ವಂಶಸ್ಥರೂ ರಚಿಸಿದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಭಾಗ ಅಥವಾ ಮಂಡಲವನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಋಗ್ವೇದದ ೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭, ೮ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳು (ಒಟ್ಟು ೭ ಮಂಡಲಗಳು) ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೨. **ದೇವತಾಕ್ರಮ**—ಆಚಾರ್ಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಮ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪು ಒಂದು, ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪು ಮತ್ತೊಂದು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಕ್ರಮವು ಋಗ್ವೇದದ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಪವಮಾನಃ ಸೋಮಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ. ಋಷಿಗಳೂ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇವೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಕ್ರಮವು.

೩. **ಭಂದಃಕ್ರಮ**—ಒಂದೇ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು) ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದೇ ಈ ಕ್ರಮವು. ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ಗುಂಪು ನ್ನಾಗಿಯೂ ತ್ರಿಪುಷ್ಪಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿಯೂ, ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಾತಿಯ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ಕ್ರಮ. ಈ ಕ್ರಮವು ಅಷ್ಟು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿಲ್ಲ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಒಂದನೆಯ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸೇರದಿರುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಮಂಡಲವನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದೂ ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಈ ಕ್ರಮವು ೧ ಮತ್ತು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ೧ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂದು ನೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇರಬಹುದು) ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಂತೆ ಇದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಿಂದ ೧೦೨ ಮಂತ್ರಗಳವರೆಗೆ ಮಧುಚೈಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಎಂಬುವರೂ ೧೧೧ ರಿಂದ ೨೫೩ ರವರೆಗೆ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ಎಂಬುವರೂ ೨೫೪ ರಿಂದ ೩೫೦ ರವರೆಗೆ ಅಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಶ್ವೇಘಃ ಎಂಬುವರೂ ಋಷಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಶತರ್ಷಿನರೆಂದು (ನೂರು ಋಷಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಋಷಿಗಳೆಂದು) ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು.

೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳೂ (ಪ್ರುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳು) ಸಪ್ತರ್ಷಿಕುಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಮತ್ತು ಸೇರದಿರುವ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ, ಪ್ರುದ್ರ

ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದೇವತೆಗಳೂ ರಾತ್ರಿ, ಶ್ರದ್ಧಾ ಮುಂತಾದ ಆಚೀತನವಸ್ತುಗಳ ಸ್ತುತಿಯೂ ಸೇರಿರುವುವು. ಇಂತಹ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವವು.

ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ಬೇಕಾದರೂ ಋಕ್ಕುಗಳಿರಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಗಣನೆ. ವೇದದ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೂ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಋಷಿ, ದೇವತೆ, ಮತ್ತು ಭಂದಸ್ಸು ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಆಮೇಲೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಒಂದೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಇರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ ಇರಬಹುದು. ೧, ೯, ಮತ್ತು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲ ಹೊರತಾಗಿ ಬಾಕಿ ಮಂಡಲಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಗುಂಪಿನ ಋಷಿಗಳಿರುವರು.

ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಮವು ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು, ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇರುವವು. ಮತ್ತು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ 3, 4, 5, 6, ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತಗಳು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಿಕ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇರುವುವು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ಅವುಗಳೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ೭ ಯಮಗಳಿಗೊಳಪಟ್ಟಿರುವುವು ಇದಾದಮೇಲೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬರುವುವು. ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ, ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೂ, ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುವು. ಇಂತಹ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವುವು. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಆದಮೇಲೆ ಆ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಬೇರೆ ಋಷಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳು ಒಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. 9 ನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಪವಮಾನಃಸೋಮಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಕ್ರಮವೂ, ಸೂಕ್ತಗಳ ಪರಿಮಾಣವೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿರಬಹುದು. ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ, ಒಂದೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿರಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದ 2 ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ 9 ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರುಮೂರು ಮಂತ್ರಕ್ಕೊಬ್ಬರಂತೆ ನಾಯು, ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಎಂದು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಆದೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ 6 ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆ. ಬಾಕಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಂತೆ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಇಂದ್ರ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಮರುತ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಮರುತ್ತುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು. ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ (ಅತ್ರವಿಶೇಷಃ ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿಶ್ವೇ

ದೇವೈಸ್ಸಹಿತೋ ಅಗ್ನಿದೇವತಾ) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು, ಸರಸ್ವತೀ, ಇಳಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರು. ಇದೇ ರೀತಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ದೇವತೆ.

ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಪವಮಾನಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇಂದು ದೇವತಾಕವಾದವು. ಒಟ್ಟು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗವು ಇಂದ್ರನಪರವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಾದಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿವೆ. ಅನಂತರ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು.

ಈ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳು ಹೊರತು, ಉಳಿದ ಎಂಟು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂಟನೆಯ ದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲವಷ್ಟೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೈತಿಸಿದೆ. ಪವಮಾನಸೋಮದೇವತೆಯೇ ಈ ಮಂಡಲದ ದೇವತೆ. ಇತರ ಮಂಡಲಗಳಂತೆ ಋಷಿಗಳು ಒಂದೇ ಗುಂಪಿನವರಲ್ಲ. ಇತರ ಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಋಷಿಗಳೂ ನಾನಾಗುಂಪಿನವರು. ದೇವತೆಗಳೂ ಅನೇಕರು.

ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—ಮೊದಲನೆಯ ಅನುನಾಕದಲ್ಲಿರುವ ೩ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧-೨ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (೧ನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಈ ಅನುನಾಕದ ಕೊನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ಅಶ್ವಿನಾಯಶ್ವೀರೀಷಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

ಅರ್ಥಾನುವಾದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು—

ಅಶ್ವಿನೇತಿ ದ್ವಾದಶರ್ಚೆಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತತ್ಪಾಶ್ವಿನಸ್ತೃಚಃ ಪ್ರಾತರ
ನುವಾಕಸ್ಯಾಶ್ವಿನೇ ಕೃತೌ ವಿನಿಯುಕ್ತಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಥಾ-
ಶ್ವಿನ ವಘೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ತೋಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞ-
ರೀರೀಷಃ || ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅಥವಾ ೪ ತೃಚಗಳಿರುವವು. ತೃಚವೆಂದರೆ ೩ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಮುದಾಯವೆಂದರ್ಥವು. ೧ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೧-೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ, ೨ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೪-೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಇಂದ್ರನೂ, ೩ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೭-೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ೪ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೧೦-೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ,) ಸರಸ್ವತಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವರು.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧ ಪೇ. 667-669) ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾಡಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಮರಸ ತೆಗೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ, ಶಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದಿನಕ್ಕೆ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ,

ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಕಿಲಕಿಲಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಗಳೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವು ಅಗ್ನಿಯೇಕ್ರತು (ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಉಷಸ್ಯಕ್ರತು, ಅಶ್ವಿನಕ್ರತು ಎಂದು ಮೂರುಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತೀ: ಎಂಬ ಏಳುವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರಬೇಕು.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನಾನಂತರ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುವುದು ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕಿಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾವಾಣ) ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು. ಈ ಕರ್ಮವು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸ ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರ (ಮಂತ್ರ) ಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಾಶಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರೆ ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ (ಸಾಮಗಾನ) ಅರ್ಹವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಈ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯ ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾನಮಾಡುವನು. ಅವನು ಒಂದೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು (ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಪಠಿಸುವನು. ಶಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ಗಾನ ಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಪಠಿಸುವ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವೂ ಅವನ ಕಡೆಯವರಾದ ಹೋತೃಕರು ಎಂದರೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸುವ ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

೧. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

೧. ಬಹಿಷ್ವರಮಾನಸ್ತೋತ್ರ

೨. ಅಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳು

೩. ,,

೪. ,,

೫. ,,

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

೧. ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ

೨. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ

(ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು)

೩. ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಗಳು

೪. ,,

೫. ,,

(ಈ ಎರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಗಾನಮಾಡುವನು)

(ಈ ಮೂರು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವಿನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವನು).

೨. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

೬. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ

೬. ಮರುತ್ಯತೀಯಶಸ್ತ್ರ

೭. ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ

೭. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ

(ಈ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸುವನು)

೮. ,,

೮. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ

೯. ,,

೯. ,,

೧೦. ,,

೧೦. ,,

(ಈ ಐದನ್ನೂ ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಗಾನಮಾಡುವನು)

(ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಹೋತ್ವವಿನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಮೃತ್ಯಾ
ವರುಣಾದಿಗಳು ಪಠಿಸುವರು)

೩. ತೃತೀಯಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು

೧೧. ಅರ್ಭವ ಅಥವಾ ತೃತೀಯಸವಮಾನ

೧೧. ನೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ

೧೨. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಸಾಮ(ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಯಜ್ಞಯ) ೧೨. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ

(ಈ ಎರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಗಾನಮಾಡುವನು)

(ಈ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸುವನು)

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಜ್ಞಿಃ ಸ್ತುವತೇ—ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಅಜ್ಞಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ) ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು, ಪೃಷ್ಠಃ ಸ್ತುವತೇ—ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು, ಪ್ರಉಗಂ ಶಂಸತಿ ಹೋತ್ವವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ) ಪಠಿಸುವನು; ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಶಂಸತಿ—ಹೋತ್ವವು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) ಪಠಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೋತ್ವವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಉದ್ಗಾತ್ವವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನ ಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ವವು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು, ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಿಹೀ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದರ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕಿನ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗ ವನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈಗ ಮೂರನೆಯದಾದ ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕು ಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳ ಕ್ರಮವು ಈಂತಿ ಇದೆ—ವಾಯು, ಇಂದ್ರವಾಯೂ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ, ಅಶ್ವಿನೌ, ಇಂದ್ರಃ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಏಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಗೂ ತೃಣೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ

ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಾಯುವನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಅರುವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳನ್ನೂ, ಏಳರಿಂದ ಒಂಭತ್ತುವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನೂ, ಮುಂದಿನ ಅತ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಅರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಏಳರಿಂದ ಒಂಭತ್ತರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವರನ್ನೂ ಒಂಭತ್ತರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಏಳು ತೃಚ (ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು) ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳು ದೇವತೆಗಳ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಎಡನೆಯದಾದ ಪ್ರಥಮಶಸ್ತ್ರವನ್ನು (ಉದಾತ್ತವು ಅಷ್ಟಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ) ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ಈ ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವು.

ಈ ವಿನಿಯೋಗವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಗೃಹೋಕ್ತಂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧) ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ರೇ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ (ಆಶ್ವ.ಸೂ. ೫-೧೦) ಎಂಬ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು—ನಾಯೋ ವಾಯುನ್ಯೈಂದ್ರನಾಯವನ್ಯುತ್ರಾವರುಣಾಸ್ತ್ವಚಾಃ ಅತ್ತಿನಾ ದ್ವಾದಶಾತ್ತಿನೈಂದ್ರನೈಶ್ವದೇವಸಾರಸ್ವತಾಸ್ತ್ವಚಾಃ ಸಸ್ವತಾಃ ಪ್ರಥುಗದೇವತಾಃ ಎಂದರೆ ನಾಯವಾಯಾಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಂತೆ ನಾಯು, ಇಂದ್ರನಾಯೋ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಅತ್ತಿನಾಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನಾ, ಇಂದ್ರಃ, ವಿಶ್ವದೇವಾಃ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ವತಿಸಲ್ಲಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಏಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಥಮದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.

॥ ಹಿಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೫, ೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲರುವ ಮತ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

ಮುಖ್ಯ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ |

ದೇವತಾ— ೧-೩ ಅಶ್ವಿನೌ | ೪-೬ ಇಂದ್ರಃ || ೭-೯ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ||

೧೦-೧೨ ಸರಸ್ವತೀ |

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಶ್ವಿನೌ ಯಜ್ಞೋರಿಷೋ ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಶುಭಸ್ಪತೀ |
ಪುರುಭುಜಾ ಚನಸ್ಕತಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಶ್ವಿನೌ | ಯಜ್ಞೋರಿಃ | ಇಷಃ | ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಇತಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ |
ಶುಭಃ | ಸ್ಪತೀ ಇತಿ |
ಪುರುಭುಜಾ | ಚನಸ್ಕತಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಾಮಿಣೋ ಹರ್ವಿಲಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನಿ ಚನಸ್ಕತಂ | ಇಚ್ಛತಂ | ಭುಂಜಾ-
ಫಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಚನಃಕಬ್ಧೋನ್ಮನಾಚೀ ತಥಾಪೀಷ ಇತ್ಯೇನೇನ ಸಹ ನಾಸ್ತಿ ಪುನರುಕ್ತಿ-
ದೋಷಃ | ಇಚ್ಛಾಮುಪಲಕ್ಷಯಿತುಂ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ವಕ್ತವ್ಯಮುವಾಚ | ಸಮೂಲಕಾಷಂ
ಕಷತೀತ್ಯಾದೌ ಯಥಾ ಪುನರುಕ್ತಭಾವಸ್ತದ್ವತ್ | ಕೀದೃಶೀರಿಷಃ | ಯಜ್ಞೋರಿಃ | ಯಾಗನಿಷ್ಪಾದಿಕಾಃ |
ಕೀದೃಶಾವಶ್ಯಿನೌ | ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ | ಹರ್ವಿಲಕ್ಷಣಾಯ ದ್ರವದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಧಾವದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಪಾಣಿಭ್ಯಾಮುಪೇತೌ |
ಶುಭಸ್ಪತೀ | ಶೋಭನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಸಾಲಕೌ | ಪುರುಭುಜಾ | ವಿಸ್ತೀರ್ಣಭುಜೌ ಬಹುಭೋಜಿನೌ

ನಾ | ಅತ್ತಿನಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇತಿ ಸ್ವಾಸ್ಯಕಮಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಗೀಃ | ಯಾಗಕರಣಾನಾಮಸ್ಯ-
 ನ್ಯಾನಾಮಸ್ಯಿನೀತಿವತ್ ಸ್ವಸ್ಯಾಸಾರೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ಸುಯಜೋಜ್ಯುನಿವತ್ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೩ |
 ಇತಿ ಜ್ಞನಿಪ್ಪತ್ಯಯಃ | ನನೋ ರ ಚಿ | ಸಾ. ೪-೧-೭ | ಇತಿ ಜ್ವೇಷ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ರೇಫಾದೇಶಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯತ್ರಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ವಿತಾವಿತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಯತುಸ್ತರ ಏನಾವತಿಷ್ಯತೇ | ಇಷಃಶಬ್ದೇ
 ಶಸೋಽನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ತರ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ದ್ರವಂತಾ ಧಾವಂತಾ ಸಾಣೀ ಯಯೋಸ್ತಯೋಃ
 ಸಂಬೋಧನಂ ದ್ರವತ್ಪ್ರಾಣೇ ಇತಿ | ತಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ ನ ಪುನರಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತೋಽ
 ಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಇಷ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನ
 ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವ್ಯತಾವ್ಯಧಾ | ಉ. ೧-೨-೮ | ಇತಿವಪಸಾದಾತಿತ್ವಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ತತ್ರ ಸಾಮಾನಾಥಿ-
 ಕರಣ್ಯೇನ ಸರಸ್ವರಾನ್ವಯಾತ್ | ಇಹ ತ್ವಿಷೋ ದ್ರವತ್ಪ್ರಾಣೇ ಇತ್ಯನಯೋಃ ಸರಸ್ವತಿಶತುದ್ರಿಪದವಪ-
 ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಶುಭ ಇತಿ ಶುಭ ಶುಭ ದೀಪ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯಾವೇ
 ಕ್ವಿಬಂತಸ್ಯ ಸ್ವಸ್ಯೇಕವಚನಂ | ಸ್ವಸ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರ | ಸಾ. ೮-೩-೩೩ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ |
 ತಸ್ಯ ಪತಿ ಇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರತಃ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ನ ಪುನರಾಷ್ಟ-
 ಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ತವ್ಯೇ ದ್ರವತ್ಪ್ರಾಣೇ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವ-
 ಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವೇನ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಿಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ನನು
 ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವ್ಯತಾವ್ಯದಾವಿತಿವನ್ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಥಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಪ್ರತಿಷೇಧೇನ
 ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಪದಂ ಹಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮಿತಿ ಯುಕ್ತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನ-
 ವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದ್ರವತ್ಪ್ರಾಣೇಪದಂ ತು ನ ತಥೇತಿ ವೈಷಮ್ಯಾತ್ | ಪುರುಭುಜಾ | ಪುರೂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ
 ಭುಜಾ ಯಯೋಸ್ತ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ಪುರು ಬಹು
 ಭುಂಜಾತೇ ಇತಿ ನಾ | ಚನಸ್ಯತಮಿತ್ಯತ್ರ ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯ | ಇತಿ ಚಾಯ್ವ
 ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋರಿತ್ಯಸ್ಯಾಸುಸ್ತೃತ್ಯಯ ಆಕಾರಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವೇ ಚಾನುಕ್ಯಸ್ಯೇ ನುಡಾಗಮೇ ಚಿ |
 ಉ. ೪-೧೯೩ | ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವಲಿ | ಸಾ. ೬-೧-೬೬ | ಇತಿ ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚನಶಬ್ದೋಽನ್ಯ-
 ನಾಮಸು ಪತಿತಃ | ತದಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತೀತಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೮ | ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ |
 ಸಾ. ೩-೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುತ್ವಾಲ್ಲೋಽನ್ಯಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಂ | ಕೃಚಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೇಣೋದಾತ್ಮತ್ವಂ |
 ಶಬ್ದಕಾದೇಶೇ ಕೃತ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೮-೨-೫ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಲರ್ಯಾ-
 ಖ್ಯಾತಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ಮತ್ವೇ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾ-
 ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾತ್ಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯ ತದಪ್ರಾಪ್ತೇಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ (ಃಃಃ) | ಶುಭಸ್ಯತೀ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳ (ಯಜ್ಞ-
 ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ) ಪಾಲಕರು . | ಪುರುಭುಜಾ—ನಮ್ಮ ಬಾಹುಗಳು ಉದ್ದವಾಗಿವೆ, ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗಿವೆ
 ಅಥವಾ ನೀವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡತಕ್ಕವರು | ದ್ರವತ್ಪ್ರಾಣೇ—(ಹವಿಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ) ಕೈಗಳನ್ನು ಚಾಚಿ
 ಕೊಂಡು ಓಡಿ ಬರುವವರು | (ಇಂತಹ ನೀವು) ಯಜ್ಞಗೀಃ—ಯಾಗ ಸಂಬಂಧವಾದ | ಇಷಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನ
 ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಚನಸ್ಯತಂ—ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (ಭಕ್ಷಿಸಿ)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ನೀವು ಆಜಾನುಬಾಹುಗಳು, ನಿಮ್ಮ ಭುಜಗಳು ಬಹುದೊಡ್ಡವಾಗಿವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಬಹುವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಅನ್ನವನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಕೈಗಳನ್ನು ನೀಡಿಕೊಂಡು ಬೇಗ ಬಂದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ

English Translation.

O Asvins, you are cherishers of good deeds, your arms are long (or you are great eaters). You desire the sacrificial food with outstretched hands.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರು. ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಖ್ಯೇಧನೇಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ತಿಳಿದು ತಾನೂ ಗಂಡುಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಅವಳಿದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೆಲವುಕಾಲ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವು ಬಹುಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇವರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಹೊಗಳುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ “ಅಶ್ವಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ” ಎಂದರೆ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಋಜ್ರಾಶ್ವನಿಂಬುವವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ವನದಲ್ಲಿ ಮೇಕೆಗಳನ್ನು ಮೇಯಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವೃಕ (ತೋಳ) ರೂಪದಿಂದ ಬರಲು ಅವರಿಗೆ ನೂರು ಮೇಕೆಗಳನ್ನು ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ಇವನ ತಂದೆಯು ಮಹಾಕೋಪದಿಂದ ಮಗನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೀಳಿಸಿ ಕುರುಡನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ಬಳಿಕ ಋಜ್ರಾಶ್ವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಇವನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರೆಂದೂ ಈ ಮಂಡಲದ ೧೧೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಪರಾಕ್ರಮಗಳೂ ಸಾಹಸಗಳೂ ೧೧೩-೧೨೦ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಕವಿ, ಹೋತೃ, ಗೃಹಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ, ಶತಕ್ರತು, ವೃತ್ರಘ್ನ ಪುರುಹೂತ ಚಿತ್ರಘನು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಅಶ್ವಿನೀ

ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾಸತ್ಯಾ, ಶುಭಸ್ವತ್ತೀ, ನರಾ, ಪುರುಭುಜಾ, ರಥ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಇಂಥಕ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಗ ನಮಗೆ ತೋರುವ ಅಥವಾ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೇ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರೆಂದು ಈಗ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ಅವಯವಾರ್ಥ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ನಾವು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಸಮಂಜಸವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅರಿತಿಯಾಗಿತ್ತೇ ಎಂಬುದು ಅನುಮಾನವಸ್ತುವಾಗಿದೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅರ್ಥವು ಈಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಅರ್ಥವು ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವಿನಾ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ

ಅಶ್ವಿ¹ನಾ, ಅಶ್ವಿ²ನಾ, ಅಶ್ವಿ³ನಾ ; ಅಶ್ವಿ¹ನೌ, ಅಶ್ವಿ²ನೌ, ಅಶ್ವಿ³ನೌ

ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯಂತಾತ್ಮವು, ಎರಡನೆಯದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಈ ಎರಡುವಿಧಶಬ್ದಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯದಾದ ಮಧ್ಯಾಂತಾತ್ಮವು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಾಮವಾಚಕ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸಂಯುಕ್ತ. ಆದರೂ ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅಶ್ವಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಅಶ್ವೀ ತಾ ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಸವಾರಿಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ರಥದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಸವಾರಿಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ (ಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ) ಇದ್ದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷೂರ್ಯಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನಾ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೌ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅಶ್ವಿನಾ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೌ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳೂ ದ್ವಿವಚನಗಳು. ಇವು ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದ ಭಾಣುಸಾರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು.

ಯಜ್ಞರೀಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ,

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಂ ನಾಸತ್ಯಾಧಿ ತಿಷ್ಠಥಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾನಾಣಂ ಮಧುವಾದನಂ ರಥಂ |
ವಿಶೋ ಯೇನ ಗಚ್ಛೇಧೋ ಯಜ್ಞರೀರ್ನರಾ ಕೀರೇಶ್ಚಿದ್ಯಜ್ಞಂ ಹೋತೃಮಂತಮಶ್ವಿನಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೪೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇವೇ ಅರ್ಥವಿದೆ. ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಇಷಃ—ಇಸಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವ, ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದದ ಸ್ವರವೂ ಕೂಡ ಇಷಃ, ಇಷಃ ಎಂದು ಅದ್ಭುತವಾದುದಾಗಿರಬಹುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರಬಹುದು.

ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೇ ಬಹುವಚನವಾದ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ರಥೇನ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿರಶ್ವೈಃ ||

ಧೀಜವನಾ ನಾಸತ್ಯಾ || (ಮು. ಸಂ. ೮-೫-೩೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ—ಕೈಗಳನ್ನು ನೀಡಿಕೊಂಡು ಅಥವಾ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಹೋಗುವುದಾದರೂ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿರಶ್ವೈಃ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ (ಕುದುರೆಗಳಿಂದ) ಎಂದರ್ಥವಾದಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪಾಣಿಶಬ್ದವನ್ನು ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳು (ಯಾರು) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶುಭಸ್ವತೀ—ಶುಭಃ ಪತೀ ಎಂಬ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿನಿರಸಲಾಗಿದೆ. ಶುಭಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂದಸ್ತಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ “ಉದಕೇಶ್ವರಾ” ಎಂದರೆ ಜಲಾಭಿವಾನಿಗಳು, ಉದಕಾಧಿಪತಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಶುಭಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಎಂದು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಐಶ್ವರ್ಯಾಧಿಪತಿಗಳು (Lords of prosperity) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು Grassmann, Ludwig, Geldner, Monier Williams, Griffith ಎಂಬ ಪಾರ್ವತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶುಭ ಶುಂಭ ದೀಪ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುಪಾಠದ ಪ್ರಕಾರ Lords of Splendour ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ದ್ವಿನಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧-೩-೧, ೧-೩-೪-೬; ೧-೪-೭-೫, ೧-೧೨೦-೬. ೫-೭೫-೮; ೮-೫-೧೧; ೮-೩೩-೪; ೮-೮೭-೫; ೧೦-೪೦-೪; ೧೦-೪೦-೧೩, ೧೦-೪೦-೧೩; ೧೦-೮೫-೧೫, ೧೦-೧೩೧-೪; ೮-೫೯-೩, ೮-೫೯-೫; ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವರಣರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶುಭಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಶವಸ್ವತೀ ದನಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಶುಭಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭ ಎಂದರೆ ಶೋಭ, ಪ್ರಕಾಶ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ಇನ್ನೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಪತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವು ಸಮಾಸಪದಗಳ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸದಸ್ಯತೀ (ಮ. ಸಂ. ೧-೨೧-೫)

ಗೋಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೯-೧೯-೨)

ದಂಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೫-೩-೨ : ೮-೩೧-೫, ೧೦-೧೦-೫ ; ೧೦-೬೮-೨, ೧೦-೮೫-೩೨ ; ೧೦-೯೫-೧೨, ೧೦-೧೬೨-೪)

ನೃಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೭-೬೭-೧ ; ೭-೭೧-೪)

ಮದಸತೀ (ಮ. ಸಂ. ೬-೬೯-೩)

ವನಸ್ಯತೀ (ಮ. ಸಂ. ೧-೨೮-೮)

ಶರೀಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೭-೬೭-೫)

ಸತ್ವತೀ (ಮ. ಸಂ. ೫-೬೫-೨, ೬-೬೦-೬, ೧೦-೬೫-೨)

ಸಿಂಧುಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೭-೬೪-೨)

ಸ್ಯುಪತೀ (ಮ. ಸಂ. ೯-೧೯-೨)

ಪುರುಭುಜಾ—ಇದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವು. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೧ ; ೧-೧೧೬-೧೩ ; ೧-೧೧೬-೧೪, ೫-೪೯-೧ ; ೫-೭೩-೧, ೬-೬೩-೫, ೬-೬೩-೮, ೮-೮-೧೭, ೮-೧೦-೬ ; ೮-೮೬-೩ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಗದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಅದ್ವೈತವಾಗಿಯೂ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಿರುವ ನಾಮನಾಚಿಕಶಬ್ದಗಳು ಸಾದಾರಣವಾಗಿ ಸಂಭೋಧನೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅದೇರೀತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತಗವು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಜೋಹವೀನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಕರಾ ವಾಂ ಮಹೇ ಯಾಮನ್ಮುರುಭುಜಾ ಪುರಂಧಿಃ

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೩)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಭುಜಾ ಎಂದರೆ ಬಹುನಾಂ ಸಾಲಿಕಾ—ಅನೇಕರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರು.

ಉತೋ ಕವಿಂ ಪುರುಭುಜಾ ಯುವಂ ಹ ಕೃಪಮಾಣಮುಕ್ತಾಂತಂ ವಿಚಕ್ಷೇ

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೪)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಭುಜಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹಾಬಾಹೌ, ಪ್ರಭೂತಹಸ್ತೌ ಮಹಾಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಆ ನಾಂ ನರಾ ಪುರುಭುಜಾ ವನ್ಯತ್ಯಾಂ ದಿನೇ ದಿನೇ ಚಿದಶ್ವಿನಾ ಸಖೀಯಾನ್

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೯-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ಭುಂಜಾತಾ ಎಂದರೆ ಬಹುವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವವರು.

ಯದ್ವಾ ಪುರೂ ಪುರುಭುಜಾ ಯದಂತರಿಷ್ಟ ಆ ಗತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೩-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಭೋಕ್ತಾರೌ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಭುಜಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥಿ ಶ್ರಿಯೇ ದುಹಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಥಂ ತಸ್ಯಾ ಪುರುಭುಜಾ ಶತೋತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೫)

ಪುರು ಹಿ ನಾಂ ಪುರುಭುಜಾ ದೇಷ್ಟಂ ಭೇನುಂ ನ ಇಷಂ ಸಿನ್ವತಮಸಕ್ತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೮)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬಹುಪಾಲಕೌ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಆ ನೋ ಗಂತಂ ರಿಶಾದಸೇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಪುರುಭುಜಾ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೧೭)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹುಲಸ್ಯ ಹವಿಸೋ ಭೋಕ್ತಾರೌ ” ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯದಂತರಿಷ್ಟೇ ಸತಥಃ ಪುರುಭುಜಾ ಯದೈಮೋ ರೋದಸೇ ಅನು ! (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೬)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹೂನಾಂ ಪಾಲಕೌ ” ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಯುವಂ ಹಿ ಸ್ವಾ ಪುರುಭುಜೇಮನೇಧತುಂ ವಿಷ್ಣವ್ವೇ ದಧಧುರ್ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೬-೩)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹೂನಾಂ ಧನಾದಿನಾನೇನ ಭೋಜಯಿತಾರೌ ” ಮತ್ತು “ ಬಹೂನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿ-
ತಾರೌ ” ಎಂದರೆ “ ಅನೇಕರಿಗೆ ಧನಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಮೂಲಕ ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಭಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ” ಮತ್ತು “ ತಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ” ಎಂದು ಎರಡು
ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು

ಚೆನಸ್ಯತಂ—ಈ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು “ ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ ” ಎಂದಿರುವ
ದಾದರೂ, ಇಷಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು, ಚೆನಸ್ಯತಂ—ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ನ
ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ,
ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಆರೀತಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಸ್ವತನವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ
ಬಾಧಕವೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ “ ಸಮೂಲಕಾಷಂ ಕವತಿ ” ಎಂಬ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ
ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ವೇದವಾಕ್ಯವಲ್ಲ ಇಂತಹ ಪುನರುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ
ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಾವು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ—

ಯೋ ಅಶ್ವಾನಾಂ ಯೋ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿರ್ವಶೀ ಯ ಆರಿತಃ ಕರ್ಮಣಿಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಥಿರಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೪)

ಇದೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ ತಯೋರಿತ್ಯೋಮಮುತ್ಮಸಿ |

ತಾ ಸೋಮಂ ಸೋಮಸಾತಮಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೧-೪)

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತುರಸ್ಯ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸನರಸ್ಯ ಪ್ರ ಯಂಸತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೬-೮)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ “ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿಃ ” “ ಸೋಮಂ ಸೋಮಸಾತಮಾ ” “ ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸಃ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪುನರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

|| ಅಥ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ||

ಅಶ್ವಿನಾ, ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ, (ಮ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಪರಿತಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು. ಯಜ್ಞರೀಃ—ಯಜ್ಞರೀಃ—ಯಾಗ ನಿಸ್ಪಾದನ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಇಷಃ = ಅನ್ನಗಳನ್ನು
ಚನಸ್ಯತಂ = ಇಚ್ಛಿಸಿರಿ, ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಗನಿಸ್ಪಾದನದಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗುವುದೇ
ವಿನಾ ಕರ್ತೃವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೂ, ಅಸಿಶ್ವಿನಶ್ಚಿ ಕತ್ತಿಯು ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛೇದನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿಯು
ಕರಣವಾದರೂ, ಕತ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರಾಕರ್ಮ, (ಮ. ಸೂ. ೧-
೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸುಯಜೋರ್ಜ್ವನಿಷ್ (ಮ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೩) ಮುಇಷ್ ಅಭಿಷವೇ ಯಜ
ದೇವಮೂಜಾದೌ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜ್ವನಿಷ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯ
ಯವು ಬರುವುದು, ನಂತರ ವನೋರಚಿ (ಮ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ವನ್ಮಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿ
ಕದಮುಂದೆ ಜೋಷ್ ಬರುವುದು. ರೇಫವೂ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಜೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಯಜ್ವರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ವನಿಷ್
ಜೋಪು ಗಳೆರಡೂ ಪಿಶ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ಮಾ ಸುಪ್ತಿತ್ (ಮ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ
ಬರಲು ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಸ್ಸು ಸುಪ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿ
ಪತಿಕಸ್ವರನಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ-ದ್ರವಂತೌ = ಧಾವಂತೌ ಪಾಣೀ ಯಯೋಸ್ತೌ, ತಯೋಸ್ತಂ
ಜೋಧನಂ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಎಂಬುದು ಎರಡನೇಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲೊರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಸೇಧ ಬಹುನಕಾರಣ ಆದ್ಯಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಷಃ
ಎಂಬ ಪುರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಮ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ
ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾವೃಥೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಗತತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇನೆಂದರೆ
ಅದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದು ಪದವಿಧಿಗಾದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥವ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ
ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾವೃಥೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದದ್ವಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾ
ನ್ಯವಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಇಷಃದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಪದ

ಗಳಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಪಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಶುಭ ಶುಭ ದೀಪ್ತಾ ಎಂದು ಪರಿತವಾದ ಶುಭಧಾತುವು ಸಂಪದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ಭಾವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೇಕ್ತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠೇಕವಚನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿದರೆ ಶುಭಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪ್ರತ್ಯಪೃಷ್ಠಸಾರ ಪದಪಯೋ-ಸ್ತೋಪೇಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಪತಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪಷ್ಠೇವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶಬಂದರೆ ಶುಭಸ್ತುತೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪತಿಃ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾನ್ ಬಂದು ಅಮಂತ್ರಿತದಂತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು. ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವನತ್ಯಾಣೀ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ಆದರೆ ಮಿತ್ರಾವರಣಾವೃತಾವೃಧಾಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೇ ಎಂದಿರುವುದು ಮಿತ್ರಾವರಣಾ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ದ್ವನತ್ಯಾಣೀ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಅವಿದಮಾನವದ್ವಾನ್ ಬಂದು ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಷ್ಠವಾದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು. ಪುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಭುಜಾ ಬಾಹುಗಳು ಯಾರಿಗೆ ಇನೆಯೋ ಅವರು ಪುರುಭುಜಾ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಂಬೋಧನದ್ವಿವಚನಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಡಾ ಅದೇಶಬರುವುದು, ಅಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಾಷ್ಠವಾದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರಬರುವುದು. ಪುರು-ಹಚ್ಚಾಗಿ ಭುಂಜಾತೇ-ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಭುಜಾ ಎಂದಾಗಲೀ ವೃತ್ತತ್ತಿಹೇಳಬಹುದು. ಚನ ಸ್ಯತಂ = ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೮-೬೩೯) ಚಾಯ್ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬೋಧಿತವಾಗುವಾಗ ಅಸು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಹಿ ಅಗಮಪೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾಯ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಸುನ್ನಿನ ಅದಿಗೆ ನುಡಾಗಮಪೂ, ಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬಂದಮೇಲೆ ಚಯ್ ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಅಲ್ ವರ್ಣಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಪದಾಂತಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಚನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. (ನಿರ. ೬-೧೬) ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಚನಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ವ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸಿರುವರು. ಚನಃ ಅತ್ಯನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ಅನ್ವವನ್ನು ತನಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿವಾಗ ಸುಪ ಅತ್ಯನಃಕೃಚ್ (ಪಾ ಸೂ ೩-೧-೮) ಇಷ್ಠಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಕರ್ಮಾಚರವಾಕವಾಗಿಯೂ, ಇಷ್ಠಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಕರ್ತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸುಬಂತದಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು, ಕೃಚ್ಚಿ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ.

ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಚೆನಸ್ಕತಂ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಇದರಮುಂದೆ ಬರುವ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಶಘ್ನ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಕೃಚ್ಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಶಘ್ನನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ, ಅತೋಗುಣೇ ಎಂದು ವಿಹಿತಪರರೂಪ ದಿಂದ ಅಕಾರವೊಂದೇ ಏಕಾದೇಶಬರುವುದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ತಂ ಎಂಬುದು ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ತೌಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ವಾಗುವುದು. ಇದು ತಿಜಂತವಾದರೂ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಬರುವು ದಿಲ್ಲ. ಪುರಭುಜಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ಅನುಂತ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಜಂತವಾದ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾವಾದಿಯಾಗುವುದು ಅನುದಾತ್ತ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾ ದಾದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತ್ತ್ವಿನಾ ಪುರುದಂಸಸಾ ನರಾ ಶವೀರಯಾ ಧಿಯಾ ||

ಧಿಷ್ಣಾ ವನತಂ ಗಿರಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತ್ತ್ವಿನಾ | ಪುರುದಂಸಸಾ | ನರಾ | ಶವೀರಯಾ | ಧಿಯಾ ||

ಧಿಷ್ಣಾ | ವನತಂ | ಗಿರಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ತ್ವಿನಾ ಹೇ ಅತ್ತ್ವಿನೌ ಯುನಾಂ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ ಸ್ತುತೀರ್ಧಿಯಾದರಯುಕ್ತಯಾ ಬುಧ್ಯಾ ವನತಂ | ಸಂಭಜತಂ | ಸ್ವೀಕುರುತಂ | ಕೀದೃಶಾವತ್ತ್ವಿನೌ | ಪುರುದಂಸಸಾ ಬಹುಕರ್ಮಾಣಾ | ಪದ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ದಂಸ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ನರಾ ನೇತಾರಾ ಧಿಷ್ಣಾ ಧಾಪ್ತರ್ಥ- ಯುಕ್ತೌ ಬುದ್ಧಿಮಂಶೌ ವಾ | ಕೀದೃಶ್ಯಾ ಧಿಯಾ | ಶವೀರಯಾ ಗತಿಯುಕ್ತಯಾ | ಅಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರ- ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ತ್ವಿನೇತ್ಯಾದ್ಯಾನುಂತ್ರಿತಚೆತುಷ್ಪಯಸ್ಯ ಪಾಷ್ಠಿಕಮಾನುಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾ- ವಿತ್ಯಾನ್ಯಾಪ್ಯಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಪುರುದಂಸಸೇತ್ಯಪಿ ಹಿ ಸಾದಾದಿರೇನಾನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯ-

ಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾದಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ | ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಿ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನತ್ವೇನಾಸ್ಯ ವಿಶೇಷವಚನತ್ವೇನ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಅತ್ತಿಕಬ್ಬವತ್ಪುರು-
ದಂಸಸಃ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ತಿನೋರೇವ ರೂಢ್ಯಾ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನತಯಾ ಸಾಮಾನ್ಯಶಬ್ದತ್ವಾತ್ ಸಾಮಾನ್ಯ-
ವಚನಂ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಧಾತ್ವರಸ್ಯ ವಿಶೇಷವಚನತ್ವಾವಗಮಾತ್ | ಉಭಯೋಃ ಸಾಮಾ-
ನ್ಯವಚನತ್ವೇ ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನ ಪಾನರುಕ್ತಾತ್ವೇಹಾಪ್ರಯೋಗ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ಗುಣವಿಶೇಷಸಂಕೀರ್ತನ-
ವತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನೇಕನಾಮವಿಶೇಷಸಂಬಂಧಸಂಕೀರ್ತನಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತುತ್ಯುಪಯೋಗೇನ ಸಪ್ರಯೋಜನತ್ವಾನ್ನಿಷ್ಟ-
ಯೋಜನಪುನರ್ವಚನಸ್ಯೈವ ಪುನರುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅತ್ತಿಪುರುದಂಸಃಶಬ್ದಯೋರೇಕಾರ್ಥವೃತ್ತಿತ್ವೇನ
ಪರ್ಯಾಯತ್ವಾದೇವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದಾಭಾವೇನಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾದಪಿ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವ-
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಭಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಾಮೇವ ಹ್ಯೇಕಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ವೃತ್ತಿಃ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ || ಅತ್ತಿ-
ಶಬ್ದಸ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧೋ ನಿಮಿತ್ತಂ ಪುರುದಂಸಶಬ್ದಸ್ಯ ತು ಬಹುಕರ್ಮಸಂಬಂಧ ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೇದ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ತದ್ಧಿ ದ್ವಯಂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರನಿಮಿತ್ತಂ ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ | ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೇದಮಾತ್ರೇಣಾಪಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾಭಿಧಾನೇ ವೃಕ್ಷಮಹೀರುಹಶಬ್ದಯೋರಪಿ ತಥಾತ್ಮಪ್ರಸಂಗಃ |
ಅತಃ ಏವ ಹೀಡೇ ರಂತೇಽದಿತೇ ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಿಯೇ ಪ್ರೇಯಸಿ ಮಹಿ ವಿಶ್ವತಿ | ಏತಾನಿ ತೇ ಅಘ್ನಿಯೇ
ನಾಮಾನಿ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮ | ಇತ್ಯುಕ್ತ ಸಹಸ್ರತಮಾಪ್ರಶಂಸೋಪಯೋಗೀತ್ಯೇನೇದಾದಿಶಬ್ದಾನಾ-
ಮೇತಾನಿ ತೇ ಅಘ್ನಿಯೇ ನಾಮಾನೀತಿ ವಚನೇನ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಸ್ಯನೇಕವಿಶಿಷ್ಟನಾಮಸಂಬಂಧ
ನಿಬಂಧನಸ್ತುತ್ಯರ್ಥತ್ವೇನೈವ ಸಹಪ್ರಯೋಗಃ | ಸ್ತುತ್ಯುಪಯೋಗೇನೈವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದವಿವಕ್ಷಾ-
ಯಾಮಸಿ ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾದೇವ ನಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಂ
ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಸ್ಯಾದಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ಪರ್ವೇಷಾಂ ಪಾಷ್ಠಿಕಮಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ತದ್ವತ್ಪ್ರಕೃತೇಽಪಿ | ಕ್ಷ್ಣಾ ಕ್ಷ್ಣಾ ಪ್ಲಾ ಕಟಿಪಟಿ ಶಾಟಿಭ್ಯ ಈರಃ | ಉ. ೪-೩೦ | ಇತ್ಯುಕ್ತ ಈರನ್ನಿ-
ತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲವಚನಾದನ್ಯತ್ವಾಪೀತ್ಯನೇನ ಶು ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರೀರವೃತ್ತಯೇ ಕೃತೇ ಸತಿ
ನಿತ್ವಾಚ್ಚವೀರಯಾಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಧಿಯೇತ್ಯುಕ್ತ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ವನತ-
ಮಿತ್ಯುಕ್ತ ಶಪಃ ಸಿತ್ವಾಲ್ಪೋಣ್ಣುಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಚ ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತಿ
ಧಾತೂದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾದಿದ್ಯಮಾನವ-
ತ್ವೇನ ಸಾದಾದಿತ್ವಾತ್ | ಗಿರಃ | ಸುಪೋಲನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪದಿಕಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಪುರುದಂಸಸಾ—ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತರಾದ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ, | ನರಾ—
ಜನರಿಗೆ ಮುಖಂಡರಾದ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ, | ಧಿಷ್ಣಾ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ | ಅತ್ತಿನಾ—ಅಲ್ಪ
ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, (ನೀವು) | ಶವೀರಯಾ—ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ, ತಡೆಯಿಲ್ಲದ | ಧಿಯಾ—ಅದರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ |
ಗಿರಃ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ವನತಂ—ಸ್ವೀಕರಿಸಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಲ್ಪ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡು-
ವವರು ; ಜನರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು, ಮಹಾಬುದ್ಧಿವಂತರು ಅಥವಾ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು. ಇಂತಹ ನೀವು
ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ನಿಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
ಸ್ವೀಕರಿಸಿ.

English Translation.

O Aswins, performers of mighty deeds, leaders of men, endowed with fortitude, accept our praises with unaverted (loving) mind.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಪದಗಳೂ ಬಹಳ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ಮತ್ತು ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಊಹಿಸಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ರಚಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವೇದಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾಣಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಮೊದಲಾದವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಅನೇಕ ವೇದಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯಾಕರಣಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವನ್ನು ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾಷೆಯನ್ನು ಸುಸಂಸ್ಥಿತ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸುವರೇ ಹೊರತು ವ್ಯಾಕರಣಯಮಗಳನ್ನು ಸುಸಂಸ್ಥಿತ ಭಾಷೆಯ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವಯವಾರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ನಾವು ವೇದಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏನೋ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದರೂ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಋಷಿಗಳು ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ (ಅವಯವಾರ್ಥ) ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಹಸದಮಾತೇ ಸರಿ.

ಪುರುದಂಸಸಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಅದ್ವೈತವಾಗಿಯೂ ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೧೦ ಮತ್ತು ೭-೯-೫ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಋ. ಸಂ. ೭-೭೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪದವು ಸಂಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲದೆ, ಈ ಪದದ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಾದ ಪುರುದಂಸಂ ಮತ್ತು ಪುರುದಂಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೩ ಮತ್ತು ೭-೭೩-೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಈ ಶಬ್ದವು ಪುರು, ದಂಸ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪುರು ಎಂದರೆ ಬಹು, ಬಹಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಭುಜಾ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ದಂಸಶಬ್ದವು ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ೨೬ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಕೆಲಸವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪುರುದಂಸಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಕರ್ಮಾಣಾ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಅಶ್ವರ್ಯಭೂತವಿವಿಧಕರ್ಮಾಣಾಂ—ಇವರ ಕೆಲಸಗಳು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರಗೊಗಿರುವವು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತನು “ಅದ್ಭುತ ಅಥವಾ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆ ಸಗುವವರು” ಎಂದೂ Grassman, Ludwig ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ “ಅಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು” ಎಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಧನಮಂಡಲದ ೧೧೨, ೧೧೬, ೧೧೭, ೧೧೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರುವುದು.

ನರಾ--ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇತಾರೌ--ಮುಖಂಡರು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು ಎಂದೂ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಮನುಷ್ಯಾಕೃತಿಯಾದಿರುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Wilson expresses Sayana's meaning by “guides.” Whitney rounds ‘narah’ with manly and Stevenson with “who assumes the human form” and Goldner in his Der Rigveda, gives several meanings of this word. ಇವುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸಾಧುವೆಂದು ಕಾಣುವುದು. ಆದರೂ ನರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಶವೀರಯಾ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ “ಅಶ್ವಿನಾವಶ್ವಾವಶ್ಯೇಷಾ ಯಾತಂ ಶವೀರಯಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೧೭) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿಸ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು ಶು ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರೀರಸ್ತೃತ್ಯಯೇ ಕೃತೇಶತಿ ಗತಿಯುಕ್ತಯಾ, ಅಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ; ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದವು ಶವೀರಾ ಎಂಬ ಆಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಧಿಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿರುವರು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಶು ಎಂದರೆ ಸ್ವಿಪ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಸ್ವಿಪ್ರಗತ್ಯಾ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೇವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಶು ಇತಿ ಸ್ವಿಪ್ರನಾಮ | ಈರ ಗತೌ | ಸ್ವಿಪ್ರಮೀರಣಂ ಗಮನಂ ಶವೀರಂ | ಅಥವಾ ಶವ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ಪರಬಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಣಮಪನೋದೇಶಃ ಶವೀರಃ | ತೇನ ಯಾ ಯಾತಃ ಗಚ್ಛತಃ ತಾ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನೌ ಪರಬಲಾಪನೋದಗಾಮಿನಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಅನವಗ್ರಹಾತ್ ಪದಸ್ಯ ಯಾಶಬ್ದೋ ವಿಭಕ್ತೇರಾದೇಶೋ, ನ ಯಾತೇ ರೂಪಂ | ಶವೀರಶಬ್ದಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ಕೃತ್ಯಸಾಧನಃ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನೌ ಪರಬಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಯಿತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶವತೇರ್ವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಶವೀರಶಬ್ದಃ | ಯಜ್ಞಾನ್ ಶತ್ನೂನ್ ನಾ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದರೆ,—ಶು ಎಂದರೆ ಸ್ವಿಪ್ರ, ಬೇಗನೆ. ಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಿಪ್ರಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ಯಾಸ್ಕರ ನಿಘಂಟು ೨-೧೫) ಈರ ಗಮನ. ಸ್ವಿಪ್ರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವರು; ಅಥವಾ ಶವ ಎಂದರೆ ಬಲವು. ಶವನ್ ಶಬ್ದವು ಬಲಸೂಚಕವಾದ ೨೮ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲರುವುದು (ನಿಘಂಟು ೨-೯) ಪರಬಲವನ್ನು ಅಥವಾ ಶತ್ರುಬಲವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಹೋಗುವವರು ಅಥವಾ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಹೋಗುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಶವೀರಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಧನಾವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಶಬ್ದವೆಂದೂ ಅಶ್ವಿನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ

ಹೇಳಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತ ಕಾರರೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಶವೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ Strong, Mighty, Powerful ಬಲವಾದ, ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಧಿಯಾ—ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಆದರಯುಕ್ತೆಯಾ ಬುದ್ಧಾಭಿ, ಆದರೆ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೇಕವಚನದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರೂ ಧಿಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು, ಯೋಚನೆ, ಲಕ್ಷ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವನತಂ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಸಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಧಿಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವರು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧಿಯಾ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ಸಾಯಣರು) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾಷ್ಠ್ಯೇಯುಕ್ತಾ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಮಂತಾ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—“ಧಿಷಣೇತಿ ವಾಚ್ಛಾಮು | ತಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಾ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ | ಅಪತ್ಯೇ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ರವ್ಯವ್ಯಃ | ಅಥವಾ ಧೀರಿತಿಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು | ಜ್ಞೈ ವೇಷ್ಠನೇ | ಧೀಃ ವೇಷ್ಠಯಿತ್ರೀ ಸರ್ವಾರ್ಥಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥಾಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಧಿಷ್ಣಾ | ಧಿಷ್ಣಾವೇವ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶ್ವರ್ಥಃ ||” ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯನ ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಧೀಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಜ್ಞೈ-ಯುಕ್ತರಾದವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರು, ಸರ್ವಾರ್ಥ ಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥರು, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು, ಬುದ್ಧಿಮಂತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂಧಿತರು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. Grassman renders it “free giving, willingly giving, willingly helping” Geldner renders it “wise”; Ludwig—“praiseworthy” ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಜಾಲವು ಈ ಶಬ್ದವು ಧೀಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “Those that kindle the thoughts” ಮನಸ್ಸನ್ನು (ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯ ಗಳನ್ನು) ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತದಾತ್ರವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨ ; ೧-೧೮-೧ ಮತ್ತು ೨ ; ೨-೪-೧ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೪ ; ೧-೧೧೭-೧೯ ; ೧-೧೮೧-೩ ; ೪-೬೩-೬ ; ೭-೫-೧೪ ; ೭-೨೬-೧೨ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವನತಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತದಾತ್ರವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨, ೭-೯೪-೨ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೯ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಗಿರಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧೫೦ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಷ್ಠೇಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪೋಗಮಿರುವುದು. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಅದ್ಭುತದಾತ್ರಪದವು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತ್ತಿನಾ, ಪುರುದಂಸಸಾ, ನರಾ, ಭಿಷ್ಣಾ, ಎಂಬ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪಾಪವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು. ಎಲ್ಲವೂ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಯಮಿಕಾನದಾತ್ಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುದಂಸಸಾ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ಆಮಂತ್ರಿತವೂ ಸಹ ಮೊದಲನೆಯ ಅತ್ತಿನಾ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತವು, ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಎರಡನೆಯದು ವಿಶೇಷವಚನವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, 'ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ | (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ತಥಾಚ ಎರಡನೆಯದು ಪಾದಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುದಂಸಸಾ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಅತ್ತಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ, ಅದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವೇ ಆಗುವುದು. ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು, ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವು ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಪರಪದವು ವಿಶೇಷವಚನವಾಗಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಎರಡೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದರೆ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಗುವುದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾನಾಂ ಸಹಪ್ರಯೋಗೋ ನಾಸ್ತಿ ಅಂದರೆ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು, ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ, ಎರಡನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವೆಂದು ಒಪ್ಪಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ (ಛಟಿ, ಕಲಶಃ ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಅಲ್ಲಿ ಸಹ ಪ್ರಯೋಗ ನಿಷೇಧಬರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನೇಕ ನಾಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ ಸ್ತುತೃಪಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವತ್ತಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾನಾಂ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಲ್ಲದೆ, ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವೆಂದರೆ, ಭಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಮೇಕಸ್ಯೈವೈವೇ ವೃತ್ತಿವ್ಯಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅತ್ತಿನಾ, ಪುರುದಂಸಸಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದಕಾರಣ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಲಕ್ಷಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮಂತ್ರಿತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಪ್ರತಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅತ್ತಿಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಪುರುದಂಸಸಾಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಮಾತ್ರ ನಿಮಿತ್ತವೇ ವಿನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ವ್ಯಕ್ತ, ಮಹೀರುಹಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿ

ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಇಡೀರಂತೇದಿತಿ ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಿಯೇ ಪ್ರೇಯಸಿ ಮಹಿ ವಿಶ್ವತ್ಯೇತಾನಿತಿ ಅಸ್ಥಿಯೇ ನಾಮಾನಿ' (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರತಮಾಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗತಕ್ಕ 'ಇಡೀ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಎತಾನಿ ತೇ ಅಸ್ಥಿಯೇ ನಾಮಾನಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಠ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳಾದಾಗ್ಯೂ, ಅನೇಕ ನಾಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾಗಿ ಸಪ್ರಯೋಜನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿರುವು ಸ್ತುತಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ವೃತ್ತತ್ವಿಭೇದಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆನಾಡಿದರೂ ಪಠ್ಯಾಯಶಬ್ದ ವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ 'ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬರುವು ದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯ ಮಾನವದ್ವ್ಯಾವಬರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾಪದಗಳಿಗೂ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಬರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಬಹುಲವಚನಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ' ಇಲ್ಲಿ 'ಕೃಶ್ಣಾಪ್ತಕಟಪಟಶಾಟಭ್ಯ ಈರನ್' (ಉ ಸೂ. ೪-೩೦) ಇದ ರಿಂದ ಈರನ್ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲು, ಬೇರೆಧಾತುಗಳಮೇಲೂ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲವಾಗಿಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಶುಧಾತು (ಶು.ಗತೌ) ವಿನ ಮೇಲೆ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ, ಶುವು ಈರ ಎಂದಿರುವಾದ ಗುಣಾದೇಶಳಗು ಬಂದು 'ಶವೀರ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಶವೀರಯಾ ಶಬ್ದ. ಧಿಯಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿ ಛಕ್ತಿ:—(ಪಾ. ಸು. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾವಿಚ್ಛೆಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. 'ವನತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ಪು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ, ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ, ಲೋಞ್ಯಧ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನವಾದ 'ತಂ' ಎಂಬುದು ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುತೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರ ದಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತವನ್ (ವನಸಣಸಂಭಕ್ತೌ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ, ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. 'ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ವನತಂ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಮರವಾಗದೆಯೂ, ಪಾದಾದಿಗತವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರಲು ಪ್ರಾತಿಪದಕಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಸ್ರಾ ಯುನಾಕವಃ ಸುತಾ ನಾಸತ್ಯಾ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಆ ಯಾತಂ ರುದ್ರವರ್ತನೀ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಸ್ರಾ | ಯುನಾಕವಃ | ಸುತಾಃ | ನಾಸತ್ಯಾ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ||

ಆ | ಯಾತಂ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಇತಿ ರುದ್ರವರ್ತನೀ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರಾಶ್ವಿನೇತ್ಯನುವರ್ತತೇ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾನಾ ಯಾತಂ | ಅಶ್ವಿನೈರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ | ಕಿಮು-
ರ್ಭಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಸುತಾ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ಸೋಮಾ ಅಭಿಷುತಾಃ | ತಾನ್ ಸ್ವೀಕರ್ತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
ಕೀದೃಶಾವಶ್ಯನೌ | ದಸ್ರಾ ದಸ್ರೌ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ | ಯದ್ವಾ | ದೇವವೈದ್ಯತ್ವೇನ
ರೋಗಾಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ | ಅಶ್ವಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ | ಐ.ಬ್ರಾ. ೧-೧೮ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ |
ನಾಸತ್ಯಾ | ಅಸತ್ಯಮನ್ಯತಭಾಷಣಂ | ತದ್ವಹಿತೌ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸತ್ಯಾವೇನ ನಾಸತ್ಯಾವಿತ್ಯಾರ್ಥ-
ವಾಙ್ಮಃ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೀತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಂಯಾಃ | ನಿ. ೬-೧೩ | ಇತಿ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ರುದ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ
ರೋದನಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ | ಯದರೋದೀತ್ಯದ್ವೈರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಮಿತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ | ತದ್ವೈದ್ಯೋ-
ದಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೈರಾ ಇತಿ ವಾಜಸನೇಯಿನಃ | ರುದ್ರಾಣಾಂ ಶತ್ರುರೋದನಕಾರಿಣಾಂ ಶೂರಭಟಾನಾಂ
ವರ್ತನಿಮಾರ್ಗಗೋ ಧಾಟೀರೂಪೋ ಯಯೋಸ್ತೌ ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ಯಥಾ ಶೂರಾ ಧಾಟೀಮುಖೇನ
ಶತ್ರುರೋದಯಂತಿ ತದ್ವೈದೇಶಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯುನಾಕವ ಇತ್ಯಭಿಷುತಸೋಮಾನಾಂ ವಿಶೇಷಣಂ |
ವಸತೀವರೀಭೀರೇಕಧನಾಭಿಶ್ಚಾ ದ್ವಿಮಿಶ್ರಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಾನಿ ಮೂಲೈರ್ವರ್ಜಿ-
ತಾನಿ ಬರ್ಹಿಷಾಂಷ್ವಾಸ್ತರಣರೂಪಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಭರತಾ
ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವಪ್ಸಸ್ತೃಜ್ಜಿಷ್ವಾಮಸು ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಇತಿ | ತದಾನೀಂ ತೈತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಯತ್ತಿಗ್ನಿ-
ರಭಿಷುತಾ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ || ದಸ್ರಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯುನಾಕವಃ | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ |
ಯುವಂತಿ ಮಿಶ್ರೀಭವಂತಿ ವಸತೀವರೀಪ್ರಭೃತಿಭಿಃ ಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯೈರಿತಿ ಯುನಾಕವಃ | ಕಟಿಕುಷ್ಠಾದಿ-
ಷ್ವಗಣಿತಸ್ಯಾಪಿ ಯಾತೇರ್ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ | ಉ. ೩-೭೭ | ಕಾಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿಶ್ವೇನ ಗುಣಾ-
ಭಾವಾದುವದಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೀಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ನ ವಿದ್ಯತೇಸತ್ಯಮನಯೋರಿತಿ ನಾಸತ್ಯಾ |
ನಭಾಣ್ಣಿಪಾನ್ನವೇದಾ ನಾಸತ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ || ಪಾ. ೬-೩-೭೫ | ಪ್ರಕೃತಿವದ್ವಾನಾನ್ವಯೋ ನಲೋಪಾ-
ಭಾವಃ | ಪಾದಾದಿತ್ಯೇನಾನಿಭಾತಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಂ ಮೂಲೈ-
ರ್ವರ್ಜಿತಂ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ಬಹುಪ್ರೀದೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅ ಇತ್ಯತ್ರೋಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ | ಫಿ. ೪-೧೩ |
ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಭಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ನಾಸತ್ಯಾ—ಅನ್ಯತಭಾಷಣಂಹಿತ
ರಾದ (ಸುಳ್ಳನ್ನಾಡದಿರುವ) | ರುದ್ರವರ್ತನೀ—ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾದ ಯೋಧರ ಮಾರ್ಗಾನುವರ್ತಿಗಳಾದ
(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ), | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಮೂಲವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿರುವ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲಿನ
ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ | ಯುನಾಕವಃ—ಮಿಶ್ರವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಥವಾ ನೀವು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ | ಸುತಾಃ—
ಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಯಾತಂ—(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ
ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ) ಬನ್ನಿರಿ.

■ ಭಾವಾರ್ಥ ■

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು, ಅಥವಾ ನೀವು ದೇವವೈದ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು. ಅಸತ್ಯವನ್ನಾಡುವವರಲ್ಲ; ಯಾವಾಗಲೂ ವಿರರ ಮಾರ್ಗಾನುಸರಣಿಯನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ನಿಮಗಾಗಿ ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಬಹಿಸ್ಸಿನ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation

O Aswins, destroyers of enemies (or of diseases) shorn of untruth. who wander on the path of heroes, come to the mixed libations of Soma juice pressed and placed on lopped Kusa-grass.

■ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ■

ದಸ್ರಾ—ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಅದರೂ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಪುತ್ರೈಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂಕಿತನಾಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಅವಯವಾರ್ಥ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ-ಶತ್ರುಜ್ಞಾನಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌಯದ್ವಾ ದೇವವೈದ್ಯತ್ವೇನ ರೋಗಾಜ್ಞಾನಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ ಎಂದರೆ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಇವರು ದೇವವೈದ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು, ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸ್ಕಂದ ಸ್ಯಾಮಿಯು ಶತ್ರುನಾಶಕರೆಂದೂ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಸುಂದರಾಕಾರವುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ವೆಂಕಟ ಮಾಧವರು, ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ವಾಚಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯು (ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದದ) ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಉವ್ವಟಿ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರೆಂಬವರು ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೨೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವರು. Grassman ಎಂಬವರು Wonder-workers ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬವರು Wonderful ಎಂದೂ Monier Williams ಎಂಬವರು accomplishing wonderful deeds ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇತರಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇದೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ Ludwig ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೩, ೧-೧೩೯-೩, ೬-೯-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ wonderful ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದೆ ಎಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೧೭ ; ೮-೫-೨ ; ೮-೫-೧೧ ; ೮-೮-೧ ; ೮-೨೨-೧೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ wonder-workers ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆ ಸಗುವವರು ಎಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೪೬-೨ ; ೧-೪೭-೩ ; ೧-೪೭-೬ ; ೧-೧೧೨-೨೪ ; ೧-೧೧೬-೧೦ ; ೧-೧೧೭-೫ ; ೧-೧೧೭-೨೧ ; ೧-೧೧೮-೩ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ beneficent ಉದಾರಿ ಅಥವಾ ಉಪಕಾರಮಾಡುವವರೆಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೬ ; ೧-೧೧೭-೨೦ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ good-looking ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾಗಿರುವರೆಂದೂ

ಋ. ಸಂ. ೭-೬೯-೩ ; ೮-೮೭-೫ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ destroyers ಶತ್ರು ಅಥವಾ ರೋಗ ನಾಶಕರೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇದರಂತೆ Geldner ಪಂಡಿತರು master worker, able, dexterous, possessing Supernatural strength ಎಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. Langlois ಮತ್ತು Griffith ಎಂಬವರೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ದಸ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದರ್ಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯ ಅಥವಾ ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಯುವಾಕವಃ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಯುವ ಮಿಶ್ರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಿತನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮಿಶ್ರತದ್ರವ್ಯವೆಂದರೆ, ಹಸುವಿನ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳು. ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧. ಪೇಜು ೬೭೪-೬೭೬) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು—ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಂತೇ ಇತಿ ಯುವಾಕವಃ | ಯುಷ್ಮತ್ಪಾನಕಾಮಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ನೀವು ಪಾನಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವ ಎಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾಕ್ರವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ವೆಂಕಟನಾಥನರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ಉವ್ಯುಪಿ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರು ತಮ್ಮ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯ ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೫೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೩ ; ೧-೧೨೦-೯ ; ೩-೫೮-೯ ; ೩-೬೦-೩ ; ೭-೬೭-೪ ; ೭-೬೮-೧ ; ೭-೬೮-೭ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಎಂದರೆ ಯುವಾಕುಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನ ಎಂದರೆ ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಯುವಾಕು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೭ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಯುವಾಕವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಯುವಾಶಬ್ದವು ಯುಷ್ಮದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಯುವಾನೀತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೨) || ಯುವಾದತ್ತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೨)

ಯುವಾಯವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೬). ಯುವಾಯುಜಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೫)

ಯುವಾವತೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧).

ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲಿನ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಯುಷ್ಮಾನೀತಃ

(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೧) ಯುಷ್ಮಾದತ್ತಸ್ಯ (ಮು. ಸಂ. ೫-೫೪-೧೩; ೮-೪೭-೬) ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವವು.

ಸುತಾಃ—ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ (Pressed out, extracted) ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾವಾಣ) ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವಾಗ, ಆ ರೀತಿ ತೆಗೆಯುವ ರಸಕ್ಕೆ ಸುತ ಎಂದು ಬುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುತ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನೆಂದರ್ಥವು.

ನಾಸತ್ಯಾ—ಇದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಅಸ್ಯತ್ಯಮನ್ಯತಭಾಷಣಂ ತದ್ರೂಪಿತಂ ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿ, ಯಾಸ್ಯರ—ಸತ್ಯಾವೇವ ನಾಸತ್ಯಾವಿಶ್ವಾರ್ಥವಾಚಃ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೀತಾರಾವಿಶ್ವಾಗ್ರಾಯಣಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮಾಣವಚನಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸುವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪವಿವರಣೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲರ ಅಭಿಮತವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೩; ೧-೧೪-೫ ಮೊದಲಾದ ೧೯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಮು. ಸಂ. ೧-೩೮ ೧; ೮-೭-೨೦; ೮-೭-೨೧ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೪೦-೭ ರಲ್ಲಿಯೂ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮-೩; ೩-೫೯-೯; ೧೦-೬೧-೧೫ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ವೃಕ್ಷಾನಿ ಮೂಲೈವರ್ಜಿತಾನಿ ಬರ್ಹಿಷಂಷ್ವಾಸ್ತರಣರೂಪಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ ಮತ್ತು ಯದ್ವಾ ಭರತಾ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವಪ್ಸಸ್ತ್ವಿತ್ವಾನ್ಮಸು ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷ ಇತಿ | ತದಾನೀಂ ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಋತ್ವಿಗ್ವಿರಭಿಷುತಾ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಮೂಲವನ್ನು (ಬೇರಿನ ಭಾಗವನ್ನು) ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭಿಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಂಟು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋತ್ವಿಜನಿಂದ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸಗಳು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವು. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ ಶಬ್ದವು ಸೋಮಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಯಣರು ಈ ಕುಶಾಸ್ತರಣವನ್ನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಸ್ಕಂದಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಕುಶಾಸ್ತರಣವು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಯಜ್ಞಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಷರಣವು ಹೋಮದ್ರವ್ಯ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸಾಧುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು—ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ ಅಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಛಿನ್ನದರ್ಭಾಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ Wilson 'placed on lopped grass' ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬವರು—'having the barhis cut' ಎಂದೂ Geldner ಪಂಡಿತರು—'having the Barhis placed around' ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಪದಗಳ

ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬದಲಾವಣೆಯಿಲ್ಲ. Grassman ಎಂಬುವರು—'of one who has spread the Sacrificial grass—Monier Williams ಎಂಬುವರು—'one who has gathered and spread the Sacrificial grass' ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹರಡುವ ಪುರುಷ (ಪುತ್ರಿಕ) ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೬-೬೮-೧, ೮-೩೬-೧ ಈ ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿ ವ್ಯಕ್ತಬರಹವೆಂಬ ಶಬ್ದದ ಸನ್ನಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸಿದಾರೆ.

ರುದ್ರವರ್ತನೀ—ಈ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩; ೮-೨೨-೧; ೧೦-೩೯-೧೧ ಈ ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೪ ನೆಯ ಮುಕ್ತಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು—

ಆಯಾತಂ ರುದ್ರವರ್ತನೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩)

ಯಮುತ್ಸಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಆ ಸೂರ್ಯಾಯೈ ತಸ್ಮತುಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧)

ಯಮುತ್ಸಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಪುರೋರಥಂ ಕೃಣುಥಃ ಪತ್ನಾ ಸಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೧೧)

ತಾವಿದ್ವೇಷಾ ತಾ ಉಷಸಿ ಶುಭಸ್ವತೀ ತಾ ಯಾಮುಸ್ತುರ್ದ್ರವರ್ತನೀ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೪)

ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ನಾಲ್ಕು ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ಇರಬೇಕೆಂದೂ ಅದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದೇ ಎಂಬುದು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ರೀತಿ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು—ಸೋರೋದೀದ್ಯದರೋದೀತ್ತದ್ವದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧) ಆಳುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ರೋದನಮಾಡುವುದರಿಂದ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವನ್ನು ಆಳುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವೀರನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ವೀರರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವರು ಅಥವಾ ವೀರರ ಮಾರ್ಗಮಯಾಯಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. Grassman ಪಂಡಿತನು ರುದ್ರಪ್ರಕಾಶನೇ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾರ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ Brilliant ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವನು. ಇದರಂತೆ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಯಿರುವುದು. ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ವಭಾವವು ಕೋಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ರುದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ಆ ರುದ್ರದೇವನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುನಾಶಕರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರಬಹುದೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವು ಸಹಜವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಸ್ಯಾ, ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನದ್ವಿವಚನಾಂತ, ಔಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಇತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಬರುವುದು. ಯುವಸ್ತಿ-ಮಿಶ್ರೀಭವಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಿಶ್ರವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು, ಯುವಾಕವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವು. ಯು (ಯುಮಿಶ್ರಣೇ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕಟಿಕುಷ್ಠಾದಿಸು ಕಾಕುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೫೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಯುಧಾತು ವಿಗೆ ಪಾಠವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಾಕುಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಕಕಾರವು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಯು+ಆಕು ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ವಿತಿಚ' ಎಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ. 'ಆಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ಯವಾಂಯೋರಯಜ್ಞವಜ್ಞಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜ್ಞಾ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುವಾಕವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವು. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅಸತ್ಯಂ ಅನಯೋಃ (ಇವರಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸುಳ್ಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ನಜ್ಞಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಲೋಪೋ ನಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಜ್ಞಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, 'ನಘ್ರಾಣ್ಯಪಾನ್ನನೇದಾ ನಾಸತ್ಯಾ ನಮಾಚಿನಕುಲ ನಖ ನಪುಂಸಕ ನಕ್ಷತ್ರ ನಾಕೇಷುಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಇವುಗಳ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತವದ್ವಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು ವ್ಯಕ್ತಂ ಮೂರ್ತ್ಯರ್ವರ್ಜಿತಂ, ಬರ್ಹಿಃ ಆಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಸೋಮಗಳಿಗಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬುಡವುಳ್ಳ ದರ್ಭೆಯು ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ, ಆ ಸೋಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಎನ್ನುವರು. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವ್ಯಕ್ತಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರಲು ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಅಭಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಳಿದು ಬಾಕಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಇಲ್ಲಿ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸುತಾ ಇಮೇ ತ್ವಾಯವಃ |

ಅಣ್ವೇಭಿಸ್ತನಾ ಪೂತಾಸಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಇತಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ | ಸುತಾಃ |

ಇಮೇ | ತ್ವಾಯವಃ ||

ಅಣ್ವೇಭಿಃ | ತನಾ | ಪೂತಾಸಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಚಿತ್ರದೀಪ್ತೇ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮರ್ಮಣ್ಯಾ ಯಾಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಸುತಾ ಅಭಿ-
 ಷುತಾ ಇನೋ ಸೋಮಾಸ್ತಾ ಯಾವಸ್ತಾಂ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವರ್ತಂತೇ | ಅಬ್ಬೇಭಿಃ | ಅಗ್ನುವ
 ಇತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವಂಗುಲಿನಾಮಸ್ಯಣ್ಯ ಇತಿ ಸಹಿತಂ | ಯುಕ್ತಿಜಾಮಂಗುಲಿಭಿಃ ಸುತಾ
 ಇತ್ಯನ್ವಯಃ | ಕಿಂಚಿ | ಏತೇ ಸೋಮಾಸ್ತನಾ ನಿತ್ಯಂ ಪೂತಾಸಃ ಪೂತಾ ಶುದ್ಧಾ ದಶಾಪವಿತ್ರೇಣ ಬಹುಧಾ
 ಶೋಧಿತತ್ವಾತ್ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದಂ ಯಾಗ್ಯೋ ಬಹುಧಾ ನಿರ್ವಕ್ತಿ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತಿತಿ ನೇರಾಂ
 ದದಾತಿತಿ ನೇರಾಂ ದಧಾತಿತಿ ನೇರಾಂ ದಾರಯತಿತಿ ನೇರಾಂ ಧಾರಯತಿತಿ ನೇಂದನೇ ಪ್ರವತಿತಿ
 ನೇಂದೌ ರಮತ ಇತಿ ನೇಂದ್ರೇ ಭೂತಾನೀತಿ ವಾ ತದ್ಯದೇನಂ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸಮ್ಯಂಧಂಸ್ತದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರತ್ವ-
 ಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತ ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಇದಂ ದರ್ಶನಾದಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವ ಇದಂತೇರ್ವತ್ಪರ್ಯ-
 ಕರ್ಮಣ ಇಷ್ಟಾತ್ಮಜಾಂ ದಾರಯಿತಾ ವಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ವಾದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ | ನಿ. ೧೦-೮ |
 ಇತಿ | ಅಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ದ್ವೌ ವಿದಾರಣ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮನ್ನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ತನ್ನಿಷ್ಠಾವಚಲ-
 ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ದೈವಾತಿ ಮೇಘಂ ವಿದೀರ್ಣಂ ಕರೋತೀತೀಂದ್ರಃ | ಡುದಾಇತ್ ದಾನ ಇತಿ ಧಾತುಃ -
 ಇರಾಮನ್ನಂ ವೃಷ್ಟಿವಿಷ್ಣುವನೇನ ದದಾತಿತೀಂದ್ರಃ ಧಾಇತ್ ಪೋಷಣಾರ್ಥಃ | ಇರಾಮನ್ನಂ ತೃಪ್ತಿ-
 ಕಾರಣಂ ಸಸ್ಯಂ ದಧಾತಿ ಬಲಪ್ರದಾನೇನ ಪುಷ್ಣಾತಿತೀಂದ್ರಃ | ಇರಾಮುತ್ಪಾದಯಿತುಂ ಕರ್ಷಕಮುಖೇನ
 ಭೂಮಿಂ ವಿದಾರಯತಿತೀಂದ್ರಃ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪೋಷಣಮುಖೇನೇರಾಂ ಧಾರಯತಿ ವಿನಾಶರಾಹಿತ್ಯೇನ
 ಸ್ಥಾಪಯತಿತೀಂದ್ರಃ | ಇಂದುಃ ಸೋಮೋ ವಲ್ಲೀರಸಃ | ತದರ್ಥಂ ಯಾಗಭೂಮೌ ದ್ರವತಿ ಧಾವತಿ-
 ತೀಂದ್ರಃ | ಇಂದೌ ಯಥೋಕ್ತೇ ಸೋಮೇ ರಮತೇ ಕ್ರೀಡತೀತೀಂದ್ರಃ | ಇಂಧೋ ದೀಪ್ತಾವಿತಿ
 ಧಾತುಃ | ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣಿದೇಹಾನಿಂದ್ರೇ ಜೀವಚೈತನ್ಯರೂಪೇಣಾಂತಃ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೀಪಯತಿತೀಂದ್ರಃ |
 ಏತದೇನಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ನಾಜಸನೇಯಿನ ಆಮನಂತಿ | ಇಂಧೋ ಹ ವೈ ನಾಮೃಷ ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇ-
 ಽಕ್ಷಸ್ಪರುಷಃ | ತಂ ವಾ ಏತಮಿಂಧಂ ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇ | ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ
 ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ್ವಿಷಃ ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೬-೧೦-೨ | ಇತಿ | ತದ್ಯದಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರ-
 ನಾಕ್ಯಂ | ತತ್ತತ್ರೇಂದ್ರವಿಷಯೇ ನಿರ್ವಚನಮುಚ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದೇನಂ ಪರ-
 ಮಾತ್ಮರೂಪಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪಾಣೈರ್ವಾಕ್ಯೈಶ್ಚುರಾದಿಂದ್ರಿಯೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿನಾಯುಭಿಶ್ಚ ಸಹಿತಂ
 ಸಮ್ಯಂಧಂಸ್ತಸಾಕಾ ಧ್ಯಾನೇನ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಕಾಶಿತವಂತಸ್ತತ್ಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದಿಂದ್ರನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ -
 ಅಸ್ತಿಸ್ತತ್ವ ಇದ್ಯತೇ ದೀಪ್ಯತ ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಅಗ್ರಾಯಣನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿದಂಕರಣಾ-
 ದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪೇಣೇದಂ ಜಗತ್ಕರೋತಿ | ಔಸಿ
 ಮನ್ಯವನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿದಂದರ್ಶನಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಹ | ಇದಮಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |
 ವಿನೇಕೇನ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಾಪರೋಕ್ಷ್ಯೇಣ ಸಶ್ಯತಿ | ಏತದೇನಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾರಣ್ಯಕಾಂಡೇ ಸಮಾಮ್ನಾ
 ಯತೇ ಸ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತಮಮಸಶ್ಯದಿದಮದರ್ಶಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋ ನಾಮೇ-
 ದಿಂದ್ರೋ ಹ ವೈ ನಾಮ ತಮಿಂದ್ರಂ ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ
 ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಐ. ಅ. ೨-೪-೩ | ಇತಿ | ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಜಗ-
 ದ್ರೂಪತ್ವಂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ | ತದ್ಯೋಗಾದಿಂದ್ರಃ | ಅನೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಶ್ಲೂಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ

ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯಗ್ನೇ. ೩-೪೭-೧೮ | ಇತಿ ಇನತಬ್ಧಸ್ಯೇತ್ವರವಾಚಿಕಸ್ಯಾಕಾರಲೋಪೇ ಸತಿ ನಕಾರಾಂತಮಿನ್ನಿತಿ ಪದಂ ಭವತಿ | ದ್ವ್ಯ ಭಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ ಚಿ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ದಾರಯಿತ್ವಾ ಭೀಷಯಿತೇತೀಂದ್ರಃ | ದ್ರುಗತಾವಿತಿ ಧಾತುಃ | ಶತ್ರುಣಾಂ ದ್ರಾವಯಿತ್ವಾ ಪಲಾಯನಂ ಪ್ರಾಪಯಿತೇತೀಂದ್ರಃ | ಯಜ್ಞನಾಂ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾಯಿನಾಮಾದರಯಿತಾ ಭಯಸ್ಯ ಪರಿಹರ್ತಾ | ಏವ-ಮೇತಾನಿ ನಿರ್ವಚನಾನಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾನೀತಿ | ಇಂದ್ರೇತ್ಯತ್ರಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆ ಇತ್ಯತ್ರ ನಿಸಾತ-ತ್ವೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಚಿತ್ರಭಾನೋ | ಪದಾಪ್ತರತ್ವಾದಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ತ್ವಾಮಿಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಿಬ್ಧಾತ್ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೯೮ | ಇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೦ | ಇತಿ ಕೃಚಂತಾದುಪ್ರತ್ಯಯಃ ತ್ವತ್ಯಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರನಾದೇಶೇ ಸಾ. ೭-೨-೮೩ | ಇತ್ಯನಿಭಕ್ತಾವನಿ ಹಲಾದೌ ವ್ಯತ್ಯಯೇ-ನಾತ್ವಂ ಉಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಣುಶಬ್ದಃ ಸೌಪ್ತ ನಾಚಿಕಸ್ಯದ್ಯೋಗಾತ್ಪ್ರಕೃತೇಽಂ-ಗುಲೀಷವ ತರ್ತತೇ | ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ | ಸಾ. ೪-೧-೪೪ || ಇತಿ ಜಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಜಾಲೇನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತನಾ ಇತ್ಯಯಂ ನಿಸಾತೋ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥೇ ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪೂತಾಸಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಆ ಯಾಹಿ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ) ಬಾ | ತ್ವಾಯವಃ—ನೀನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ (ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ) | ಇಮೇ ಸುತಾಃ—(ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ತೆಗೆದ) ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಅಣ್ವೇಭಿಃ—(ಋತ್ವಿಕುಗಳ) ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ ದಶಾವಪಿತ್ರವೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ) ತನಾ—ಯಾನಾಗಲೂ | ಪೂತಾಸಃ—ಶೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ; ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ (ಅಥವಾ ನಿನಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಋತ್ವಿಕುಗಳು ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವರು. ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

Come hither, O Indra, of wonderful splendour ; these libations of soma juice, ever pure, expressed by the fingers of the priests are desirous of you.

|| ವಿಶೇಷವಿಸಯಗಳು ||

ಈ ಋತ್ವಿಕು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋತ್ವಿಕುಗಳೂ ಐಂದ್ರಸ್ತುಚಿಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚಸ್ತು, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು.

ಇಂದ್ರ—ಭಾವ್ಯಕಾರರು ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವ ನಿರೂಪ ವನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದಾರೆ—“ ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತೀತಿ ವೇರಾಂ ದದಾತೀತಿ ವೇರಾಂ ದಧಾತೀತಿ ವೇರಾಂ ದಾರಯತೀತಿ ವೇರಾಂ ದಾರಯತೀತಿ ವೇಂದವೇ ದ್ರವತೀತಿ ವೇಂದಾ ರಮತ ಇತಿ ವೇಂಧೇ ಭೂತಾನೀತಿ ವಾ ತದ್ಯದೇನಂ ಸ್ತಾಣೈಃ ಸಸ್ಯಂಧಂಸ್ತದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತ ಇಂದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾ- ಯಣ ಇಂದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವ ಇಂದತೇವೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಣ ಇಷ್ಟಾತ್ಮಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ವಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ವಾದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ | ಇತಿ | ನಿ. ೧೦-೮ || ” ಇದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಅವರೇ ಮಾಡಿದಾರೆ.

- (1) ದೈವಿದಾರಣ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮನ್ನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ತನ್ನಿಷ್ಟಾದಕಜಲಸಿದ್ಧರ್ಥಂ ದೈವಾತಿ ಮೇಘಂ ವಿದೀರ್ಣಂ ಕರೋತೀತೀಂದ್ರಃ—ದೈ. ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀಳು ವುದು, ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇರಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ಓಷಧಿವನ ಸ್ವತಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಿಂದ ನಮಗೆ ಲಭಿಸುವುದು. ಆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಬೆಳೆಯ ಬೇಕಾದರೆ ಜಲವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಆ ಜಲಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು (ವಿದ್ಯುತ್, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) ಕತ್ತರಿಸುವವನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.
- (2) ದುದಾಣ್ ದಾನ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮನ್ನಂ ವೃಷ್ಟಿನಿಷ್ಪಾದನೇನ ದದಾತೀತೀಂದ್ರಃ || ದಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇರಾಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿ (ಮಳೆಯು) ಮೂಲಕ ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (3) ಧಾಣ್ ಪೋಷಣಾರ್ಥಃ | ಇರಾಮನ್ನಂ ತೈಸ್ತಿಕಾರಣಂ ಸಸ್ಯಂ ದಧಾತಿ ಜಲಪ್ರದಾ- ನೇನ ಪುಷ್ಪಾತೀತೀಂದ್ರಃ || ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೋಷಣೆಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಜಲಪ್ರದಾನದಿಂದ (ಮಳೆಯಿಂದ) ಪೋಷಿಸುವವ ನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಇರಾಮುಕ್ತಾದಯಿತುಂ ಕರ್ಷಕಮುಖೇನ ಭೂಮಿಂ ವಿದಾರಯತೀತೀಂದ್ರಃ | ಅಹಾ ರೋತ್ವಾದನೇಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳಬೇಕಷ್ಟೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವಾಗ ಅದನ್ನು ನೇಗಲಿನಿಂದ ಸೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳೆಗೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (5) ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪೋಷಣಮುಖೇನೇರಾಂ ದಾರಯತಿ ವಿನಾಶರಾಹಿತೈನ ಸ್ಥಾಪಯತೀ- ತೀಂದ್ರಃ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಣೆಮಾಡಿ ಅವುಗಳು ನಾಶವಾಗ ದಂತೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (6) ಇಂದುಃ ಸೋಮೋ ವಲ್ಲೀರಸಃ | ತದರ್ಥಂ ಯಾಗಭೂಮೌ ದ್ರವತಿ ಧಾವತೀತೀಂದ್ರಃ | ಇಂದುವೆಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸವು. ಯಜ್ಞಭೂಮಿ

ಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಧಾವಿಸಿ (ಬೇಗನೆ ಓಡಿ) ಬರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

- (7) ಇಂದೌ ಯಥೋಕ್ತೇ ಸೋಮೇ ರಮತೇ ಕ್ರೀಡತೀತಿಂದ್ರಃ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮ ರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (8) ಇೌಇಂಧೀ ದೀಪ್ತಾವಿತಿ ಧಾತುಃ | ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣಿದೇಹಾನಿಂಧೀ ಜೀವಚೈತನ್ಯ-ರೂಪೇಣಾಂತಃಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೀಪಯತೀತಿಂದ್ರಃ || ಇಂಧೌ ಧಾತುವಿಗೆ, ಬೆಳಗುವುದು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (9) ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇನಂ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರಾಣೈರ್ವಾಚಕ್ಷು-ರಾದೀಂದ್ರಿಯೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿನಾಯುಭಿಶ್ಚ ಸಹಿತಂ ಸಮೈಂಧನೈಸ್ಸಾಸಕಾ ಧ್ಯಾನೇನ ಸಮೈಕ್ಯಕಾಶಿತವಂತಸ್ತತ್ಪ್ರಾತ್ಕಾರಣಾದಿಂದ್ರನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ | ಪರಮಾತ್ಮರೂಪನಾದ ಈ ದೇವನನ್ನು ಉಪಾಸಕರು ವಾಕ್ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ವಾಯುಗಳಿಂದಲೂ ಸೇರಿಸಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಚಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.
- (10) ಆಗ್ರಾಯಣನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿವಂಕರಣಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪೇಣೇದಂ ಜಗತ್ಕರೋತಿ—ಇದಂಕರಣ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ) ಈ ದೇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಆಗ್ರಾಯಣನೆಂಬ ಮುನಿಯು ಹೇಳುವನು.
- (11) ಔಪಮನ್ಯವನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿವಂದರ್ಶನಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಹ | ಇದೆ-ಮಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ | ಔಪಮನ್ಯವನೆಂಬ ಮುನಿಯು, ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಇದಂ ಎಂದರೆ ಆಪರೋಕ್ಷ್ಯ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪುತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸದಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ “ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ” ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು.
- (12) ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಜಗದ್ರೂಪತೈಂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ | ತದ್ರೂಪಗಾದಿಂದ್ರಃ | ಇದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ದೇವನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಜಗದ್ರೂಪತತ್ವವೆಂಬ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವಿರು

ವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು “ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪಃ ಕಾಯತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮) ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

- (13) ಇನಶಬ್ದಸ್ಯೇಶ್ವರವಾಚಕಸ್ಯಾಕಾರಲೋಪೇ ಸತಿ ನಕಾರಾಂತಮಿನ್ನಿತಿ ಪದಂ ಭವತಿ | ದ್ವ್ಯ ಭಯೆ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ ಚಿ ಸರಮೇಶ್ವರಃ ಶತ್ರುಜಾಂ ದಾರಯಿತಾ ಭೀಷಯಿತೇ ತೀಂದ್ರಃ || ಇನಶಬ್ದವು ಈಶ್ವರವಾಚಕವು. ಈ ಇನ ಶಬ್ದದ ನಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಲೋಪವಾದರೆ ಇನ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಲ್ಲುವುದು. ದ್ವ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಯವೆಂದರ್ಥವು. ಸರಮೇಶ್ವರನಾದ ಆ ದೇವನು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರ ನೆಂಬ ಹೆಸರು.

- (14) ದ್ವು ಗತಾನಿತಿ ಧಾತುಃ | ಶತ್ರುಜಾಂ ದ್ರಾವಯಿತಾ ಸಲಾಯಿಸಂ ಪ್ರಾಪಯಿತೇ ತೀಂದ್ರಃ || ದ್ವು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥ ಎಂದರೆ ಹೋಗು, ಓಡಿಹೋಗು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

- (15) ಯಜ್ಞಾನಂ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾಯಿನಾಮಾದರಯಿತಾ ಭಯಸ್ಯ ಪರಿಹರ್ತಾ—ತನ್ನನ್ನು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವವರನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಅವರ ಭಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು.

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ಕಂದಪ್ರಾಮಿ, ವೆಂಕಟಮಾಧವ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಅಥವಾ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ದಾರೆ. ಸರಸ್ವರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಿನ್ನಾ ಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಚಿತ್ರಭಾನುಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸವಿತ್ಯ, ಮರುತ್ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವಿರುವ ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ವಿಭಕ್ತಾಸಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸಿಂದೋರುರ್ಮಾ ಉ ಸಾಕ ಆ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೬).

ತಂ ತ್ವಾ ಘೃತಸ್ತನೀಮಹೇ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸ್ವದ್ಯೌಶಂ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೬-೨)

ತಂ ತ್ವಾ ಯಮೋ ಅಚಿಕೇಚ್ಚಿತ್ರಭಾನೋ ದಶಾಂತರುಷ್ಯಾದಿರೋಚಮಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೩)

ಸಮನಂ ಚಿದದಹಶ್ಚಿತ್ರಭಾನೋವ ನ್ರಾಧಂತಮುಭಿನದ್ಯೌಧಕ್ಷಿತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೯-೧೧)

ಶ್ರೂಯಾ ಅಗ್ನಿಶ್ಚಿತ್ರಭಾನುರ್ಹವಂ ಮೇ ವಿಶ್ವಾಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿರಮೃತೋ ವಿಚೇತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೨)

ಚಿತ್ರಭಾನುರುಷಸಾಂ ಭಾತ್ಯಗ್ರೇಷಾಂ ಗರ್ಭಃ ಪ್ರಸ್ಯ ೧ ಆ ವಿನೇಶ | (ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೩)

ಚಿತ್ರಭಾನುಂ ರೋದಸೀ ಅಂತರ್ವರ್ತಿ ಸ್ವಾಹುತಂ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಂಚಿಂ | (ಮಂ. ಸಂ. ೭-೧೨-೧)

ಮಂದ್ರಂ ಹೋತಾರಮೃತ್ತಿಜಂ ಚಿತ್ರಭಾನುಂ ವಿಭಾವಸುಂ | (ಮಂ. ಸಂ. ೮-೪೪-೬)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಭಾನುಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು.

ಅಸ್ಥಾದ್ರಥಂ ಸವಿತಾ ಚಿತ್ರಭಾನುಃ ಕೃಷ್ಣಾ ರಜಾಂಸಿ ತವಿಸೀಂ ದಧಾನಃ | (ಮಂ. ಸಂ. ೧-೩೫-೪)
ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸವಿತೃದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಮಹಿಷಾಸೋ ಮಾಯಿನಕ್ಷಿತ್ರಭಾನವೋ ಗಿರಯೋ ನ ಸ್ವತವಸೋ ರಘುಷ್ಯದಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೬೪-೭)

ಆ ಗಚ್ಛಂತೀಮವಸಾ ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಕಾಮಂ ವಿಸ್ರಸ್ಯ ತರ್ಸಯಂತ ಧಾಮುಭಿಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೮೫-೧೧)

ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿದೆ.

ಸುತಾಃ—ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸೋಮಾಃ—ಸೋಮರಸಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಅದ್ಯಾಹಾರವಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ತ್ವಾಯಿವಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನವು, ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಎಂದರೆ ಯುಷ್ಮತ್ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಣ್ವೇಭಿಃ—ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಾಂತಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಂಗುಲಿ (ಬೆರಳು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಣ್ವೇ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೫) ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಸಹ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೆರಳುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಈ ಶಬ್ದವು ಅಣು ಬಹಳ ಸಣ್ಣದು ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಸಣ್ಣರಂಧ್ರಗಳುಳ್ಳ ಜಾಲರಿಯು (ವಂದರಿಯು) ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಸುವವಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒರಟುಬಟ್ಟೆಯು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾನಾಣಿ) ಜಜ್ಜಿದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಸುತಾಃ ಎಂದರೆ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ರಸವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಪೂತಾಸಃ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಶೋಧಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಶೋಧಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಕೆಲವರು ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ಆದರೆ ಅಣ್ವೇ ಶಬ್ದವು ಅಂಗುಲಿವಾಚಕವೆಂದು ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹ್ಯವು.

ತನಾ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಂದ

ಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ—ತನಾಶಬ್ದೋ ದಶಾಪವಿತ್ರವಚನಃ | ಅಶ್ವೇಭಿರ್ದಶಾಪವಿ
ತ್ರೇಣ ಚ ಪೂತಾಃ | ಹಸ್ತೇನ ದಶಾಪವಿತ್ರವಾದಾಯ ಪೂತಾ ಇತ್ಯೇಥಃ || ಎಂದರೆ ತನಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾ
ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು (ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಸೋಸುವ ಬಟ್ಟೆ). ಅದುದರಿಂದ ಅಶ್ವೇಭಿಸ್ತನಾ ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.
ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ತನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಸೋಮರಸದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾಪವಿತ್ರವೆಂತಲೇ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ
ವಾಗಿ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

ವಾರೇಣ ಶತ್ವತಾ ತನಾ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೬)

ತ್ವಂ ಸೋಮ ವಿಪಕ್ಷಿತಂ ತನಾ ಪುನಾನ ಆಯುಷು | (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೬-೮)

ಪ್ರಸುನಾನೋ ಧಾರಯಾ ತನೇಂದುರ್ಹಿನ್ಯಾನೋ ಆರ್ಷತಿ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೩೪-೧)

ಸಹಸ್ರಧಾರೋ ಯಾತ್ ತನಾ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೫೨-೨)

ಆಯಯೋಸ್ತ್ರೀಶತಂ ತನಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಚ ದದ್ಮಹೇ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೫೮-೪)

ತನಾ ಕೃಣ್ವಂತೋ ಆರ್ವತೇ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೨-೨)

ಜಹಾತಿ ವಪ್ರಿಂ ಪಿತುರೇತಿ ನಿಷ್ಪತಮುಪಪ್ರುತಂ ಕೃಣುತೇ ನಿರ್ಣಿಜಂ ತನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೧-೨)

ಪಿಬಂತಿ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ತನಾ ಪೂತಸ್ಯ ವರುಣಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೪-೫)

ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತನಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾಪವಿತ್ರವೆಂದು (a fringed filtering cloth) ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ
ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಪೂತಾಸಃ—ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗವು. ಈ ಶಬ್ದ
ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಪೂತಾಃ ಎಂಬ ರೂಪಪ್ರಯೋಗವು
ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೧೦; ೯-೨೨-೩, ೯-೧೦೧-೧೨, ೧೦-೧೮-೨ ಈ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ
ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿದ್ಯುಧಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ
ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುಧಾತ್ವಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುಧಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಎಂಬ
ಆಮಂತ್ರಿತವು ಸದಾತ್ವರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುಧಾತ್ವ ಬರುವುದು. ತ್ವಾಂ ಇಚ್ಛತಿ
(ನಿನ್ನನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಅತ್ಯನಃಕೃಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಲು ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೦೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ದಗಳ ಮಸ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ (ಯುಷ್ಮ್, ಅಸ್ಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ) ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ, ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಆದ್+ಯು ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ 'ತ್ವದ್ಯ' ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಕೃಚ್ಚಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂಧು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವದ್ಯವಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿಬಂದರೆ, ಯುಷ್ಮದ ಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ, ವಿಭಕ್ತಿಯು ಹಲಾದಿ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಸ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಆ' ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲದ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಆ+ಯು, ಸವಣದೀರ್ಘತ್ವಾಯು, ಪ್ರ. ವಿ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಾಯವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು. ಅಣು ಶಬ್ದವು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಸೂಕ್ಷ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಬೆರಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು, ಅದು ಗುಣವಾಚಕವಾದ್ದರಿಂದ ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಉಕಾರಾಂತ ಗುಣವಾಚಕವುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀರ್ಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ತೇನಾ, ಇದು ನಿತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು, ನಿಪಾತಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೩) ಅವರ್ಣಾಂತಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಜಸ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಪೂತಾಸಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಪೂತಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ಧಿಯೇಷ್ಠಿತೋ ವಿಪ್ರಜೂತಃ ಸುತಾವತಃ |

ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವಾಘತಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ಧಿಯಾ | ಇಷ್ಠಿತಃ | ವಿಪ್ರಜೂತಃ |

ಸುತವತಃ |

ಉಪ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ವಾಘತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮಾ ಯಾಹಿ | ಅಸ್ಥಿನ್ಮರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ವಾಘತ ಋತ್ವಿಜೋ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವೇದರೂಪಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯುಪೈತುಂ | ಕೀದೃತಸ್ತ್ವಂ | ಧಿಯಾಸ್ತದೀಯಯಾ ಪ್ರಜ್ಞ-
ಯೇಷಿತಃ ಸ್ವಾಪ್ತಃ | ಅಸ್ತದ್ಭಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರೇರಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಸ್ತೃಜೂತಃ | ಯಥಾ ಯಜಮಾನಭಕ್ತ್ಯಾ
ಪ್ರೇರಿತಸ್ತಥಾನ್ಯೈರಪಿ ವಿಸ್ತೃಮರ್ಥಧಾವಿಭಿರ್ಮುತ್ಸಿಗ್ವಿಃ ಪ್ರೇರಿತಃ | ಕೀದೃತಸ್ಯ ವಾಘತಃ | ಸುತಾವತಃ
ಅಭಿಷುತಗೋಮಯುಕ್ತಸ್ಯ || ಕೇತ ಇತ್ಯಾಹಿನ್ವೇಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಧೀರಿತಿ ಪರಿತಂ | ಜತು-
ರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಧಾವಿನಾಮಸು ವಿಪ್ರೋ ಧೀರ ಇತಿ ಪರಿತಂ | ಭರತಾ ಇತ್ಯಾಹಿಷ್ಯಷ್ಟ-
ಸ್ಪೃತ್ವಿಜ್ಯಾಮಸು ವಾಘತ ಇತಿ ಪರಿತಂ | ಇಷಿತ ಇತ್ಯತ್ರೇಷ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಮಿಡಾಗಮಃ |
ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ | ಮ. ೩-೧-೩-೭ | ಇತಿಲೇಖೋನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ ಕ್ವಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಸ್ತ-
ಜೂತಃ | ಡುವಸ್ ಬೀಜತಂತುಸಂತಾನ ಇತಿ ಧಾತೋರ್ಬ್ರೂಲಂಘ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಿಪ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ.
೨-೨೮ | ರನ್ವತ್ಯಯಾಂತೋ ವಿಪ್ರಶಬ್ದೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ನಿಸಾತನಾದುಪಧಾಯಾ ಇಕಾರೋ ಲಘೂಪಧ-
ಗುಣಾಭಾವತ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತೈಜೂತಃ | ಸ್ವಾಪ್ತಃ | ಜೂ ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಗ್-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧ | ಇತಿಲೇಖಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ.
೩-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುತಾವತಃ | ಛಾಂದಸಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಮತುಪೋನ್ಮ-
ದಾತ್ರತ್ವಾತ್ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ವಾಘಚ್ಛಬ್ಜ ಋತ್ವಿಜ್ಯಾಮಸು ಪರಿತಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಶ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ನೀನು) | ಧಿಯಾ—(ನಮ್ಮ) ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ (ಭಕ್ತಿಯಿಂದ) |
ಇಷಿತಃ—ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ (ಮತ್ತು) ವಿಸ್ತೃಜೂತಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ (ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ) ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ
ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ಸುತಾವತಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ | ವಾಘತಃ—ಋತ್ವಿಜನ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ವೇದರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಯಾಹಿ—(ನಾವು ಮಾಡು-
ತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬರುವವನಾಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು.
ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜನ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವನು. ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಅದನ್ನು ಪಾನ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಾವು ಮಾಡುವ ವೇದರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಾವು
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

O Indra, you are moved by our devoted prayers and that of learned
men. Come hither to receive our prayers and the soma juice pressed and
prepared for your sake.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧಿಯಾ—ಇದು ಧೀಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದವು “ಕೇತ” ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ೧೧ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ವಿವೇಕದಿಂದ, ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಪೂರ್ವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವಾತ್ಮಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇಷಿತಃ—ಈ ಶಬ್ದವು “ಇಷ ಗತೌ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರೇರಿತವಾದ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವಿಪ್ರಜೂತಃ—ಇದು ವಿಪ್ರ ಮತ್ತು ಜೂತ ಎಂಬ ಎರಡುಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಮಾಸಪದವು. ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಮೇದಾವಿನಾಮಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಮೇಧಾವಿಗಳು, ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ವಿವೇಚನಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು. **ಜೂತಃ** ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಃ, ಅಭಿಷ್ಠತಃ, ಪ್ರೇರಿತಃ—ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲ. ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ವಿಪ್ರಜೂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. **ಜೂತಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಾಪ್ತ, ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ.

ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಂ ವ್ಯವಣಂ ಯಮಿನಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಾವಂತು ಜೂತಯೇ ವಿಶಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೨)

ಈ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೂತಯೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಎಂದೂ.

ವೀಳುಪತ್ಯೈಭಿರಾಶುಹೇಮಭಿರ್ನಾ ದೇನಾನಾಂ ನಾ ಜೂತಿಭಿಃ ಶಾಶದಾನಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨)

ಈ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೂತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೆಶ್ಚ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಜೂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸೋತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ—

ಅದ್ರಿಜೂತಃ,—ರಥೋ ಹ ನಾಮೃತಜಾ ಅದ್ರಿಜೂತಃ ಪರಿ ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೀ ಯಾತಿ ಸದ್ಯಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೮-೮)

ಆದಿತ್ಯಜೂತಃ—ದಧಾನೋ ಗೋಮದತ್ತವತ್ಸು ವೀರ್ಯಮಾದಿತ್ಯಜೂತ ಏಧತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪೬-೫)

ಇಂದ್ರಜೂತಃ—ಯದಂಗೆ ತ್ವಾ ಭರತಾಃ ಸಂತರೇಯುರ್ಗವ್ಯನ್ ಗ್ರಾಮ ಇಷಿತ ಇಂದ್ರಜೂತಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೩೩-೧೧)

ದೇವಜೂತಃ—ಮಹಾ ಋಷಿದೇವಜಾ ದೇವಜೂತೋಽಪ್ತಭಾಸ್ತಿಂಧುಮರ್ಣವಂ ನೈಚಕ್ಷಾಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೯ ಮತ್ತು ೪-೧೧-೪, ೭-೮೪-೩, ೮-೩೧-೩)

ಬಾಹುಜೂತಃ—ಯುಷ್ಮದೇತಿ ಮುಷ್ಠಿಹಾ ಬಾಹುಜೂತೋ ಯುಷ್ಮತ್ಪದಶ್ಲೋ ಮರುತಃ
ಸುವೀರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೫೮-೪)

ನಾತಜೂತಃ—ವಿ ನಾತಜೂತೋ ಅತಸೇಷು ತಿಷ್ಠತೇ ವೃಥಾ ಜುಹೂಭಿಃ ಸೃಣ್ಯಾ ತುವಿಷ್ವಣೀಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೪ ಮತ್ತು ೧-೬೫-೪, ೧೦-೧೭-೧)

ಶೈನಜೂತಃ—ಅಪ್ಪು ದ್ರಪ್ತೋ ನಾವೃಥೇ ಶೈನಜೂತೋ ದುಹ ಈಂ ಸಿತಾ ದುಹ ಈಂ
ಸಿತುರ್ಜಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೮೯-೨)

Ludwig, Williams, Griffith ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ Sage, wise, skilled in work or rite, skilled in speech, singer, Priest, Worshipper' Sacrificer, Fullfiller, Giver of delight, corageous, Sagacious, Pious, Brahmana ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Prudent or intelligent ವಿನೇಕೆ, ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಸುತಾವತಃ ಅಥವಾ ಸುತವತಃ—ಸುತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸು (ರಸವನ್ನು) ಹಿಂಡು ಆದಮು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವು. ಸುತಃ ಸೋಮಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಸುತಾವಾನ್ ತಸ್ಯ ಸುತಾವತಃ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ವಾಘತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉಪ—ಸಮಾಪ, ಹತ್ತಿರ. ಅಥವಾ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಸಮಾಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಯು —ನಿಘಂಟುವಿನ ೨-೭ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Ludwig, Williams, Griffith ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Sacred Word, Prayer,¹ Strotra, Homage, honour, song, libation, oblation, Praise, adoration, Devotion, Offering, Sacred rite, Food ಎಂದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಇವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

ವಾಘತಃ—ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಕ್ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿ ಮುಂತಾದವರೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೧-೩-೫; ೧-೫೮-೭; ೧-೮೮-೬; ೧-೧೧೦-೪; ೩-೨-೧; ೩-೩೭-೨; ೬-೧೬-೧೩; ೭-೩೨-೧; ೮-೭೮-೪; ೧೦-೬೨-೭; ೩-೬೦-೪ ಎಂಬ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಷಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯರಾದೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಇಷಿತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩-ವಾ ೭) ಆಗಮಗಳು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಡು ವಚ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರ ವಜ್ರ ವಿಪ್ರ ಕುಬ್ಜ ಚುಬ್ಜ ಕ್ಷುರ ಖುರಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರ ಭೇಲ ಶುಕ್ರ ತಕ್ಲ ಗೌರವನ್ನೇರಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಈ ೧೯ ಶಬ್ದಗಳು ರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನಿಪಾತನವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವೂ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೋಪಧಗುಣವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಿಕೆಯೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ, ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ವಿಪ್ರೇಃಜಾತಃ, ವಿಪ್ರಜಾತಃ, ಜೂ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಪರಿತವಾದ ಧಾತುವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಗತಿ' ಎಂದರ್ಥವು. ಜೂಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಬಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯರಾದೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತ್ಯುಕೇಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಶ್ರೀಞ್ ಧಾತು, ಉ, ಋ, ೃ, ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಛಧಾತು. ಇವುಗಳಮುಂವಿರುವ ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ನಂತರ ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ತೈತೀಯಾಂತವು ಪುಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪುಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಮಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಸುತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಮತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಸುತವತಃ ಎಂದಿರುವುದು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಸುತಾವತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಚ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ವಾಘತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತಿಬ್ಬರೂ ಧೇಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಪರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ತೂತುಜಾನ ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ |

ಸುತೇ ದಧಿಷ್ಟ ನಶ್ವನಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ತೂತುಜಾನಃ | ಉಪ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಹರಿವಃ |

ಸುತೇ | ದಧಿಷ್ಟ | ನಃ | ಚನಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹರಿಶಬ್ದ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೋರಶ್ವಯೋರ್ನಾರ್ಮಧೇಯಂ | ಹರಿಃ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರೋಹಿತೋ-
ಗ್ನೇರಿತಿ ತದೀಯಾಶ್ವನಾಮತ್ವೇನ ಸೌತತ್ವಾತ್ | ಹೇ ಹರಿವಃ ಅಶ್ವಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯುಪೈ-
ತುಮಾ ಯಾಹಿ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ತೂತುಜಾನಃ ತ್ವರವಾಣಃ | ಅಗತ್ಯ ಚಾಸ್ತಿಸ್ತುತೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಯು-
ಕ್ತೇ ಕರ್ಮಣಿ ನೋಸ್ಯದೀಯಂ ಚನೋಸ್ಯಂ ಹವಿರ್ವಕ್ಷಣಂ ದಧಿಷ್ಟ ಧಾರಯ | ಸ್ವೀಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ತೂತುಜಾನಃ | ತುಜೇರ್ಲಿಟಿ ಲಿಟಿಃ ಕಾನಜ್ಞಾ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೬ | ಇತಿ ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ತುಜಾದೀನಾಂ
ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೧-೭ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹರಿವ ಇತ್ಯತ್ರ ಹರಯೋಸ್ಯ ಸಂತ್ರೀತಿ ಮತುಪಿ ಭಂದಸೀರಃ | ಸಾ. ೮-೨-೧೫ |
ಇತಿ ಮಕಾರಸ್ಯ ವತ್ತ್ವಂ | ಸಂಬುದ್ಧಾವುಗಿದಚಾಂ | ಸಾ. ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನುಂ | ಸಂಯೋಗಾಂತ-
ಲೋಪೇ | ಸಾ. ೮-೨-೨೩ | ನಕಾರಸ್ಯ ಮತುವಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೨-೧ | ಇತಿ
ರುತ್ವಂ | ಅಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀತ್ಯಸ್ಯ ಹರಿವ ಇತ್ಯನೇನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಸಮರ್ಥಃ ಪದ-
ವಿಧಿತಿ ನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಜಾಮಂತ್ರಿತಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾಭಾವೇನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಾಭಾವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಸತ್ಯುತೇತ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ | ದಧಿಷ್ಟೇತ್ಯತ್ರ ದಧಾತೇರ್ಲೋಪಿ ಥಾಸ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸಾ. ೩-೪-೮೦ |
ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ | ಸಾ. ೩-೪-೯೧ | ಇತ್ಯೇಕಾರಸ್ಯ ನಾದೇಶಃ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ | ಸಾ. ೩-೪-೧೧೭ |
ಇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಯೋಃ ಸತ್ಯೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನ ಶಪಿ | ಸಾ. ೩-೧-೬೮ |
ತಸ್ಯ ಶ್ಲಾ ಚ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦ | ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನೇದಾಗಮಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೩೫ | ಆತೋ
ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ | ಸಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಚನಃ | ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ |
ಉ. ೪-೧೯೯ | ಇತ್ಯಸುನಂತಃ | ಚಿಕಾರಾನ್ಮದಾಗಮೇ ಯಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹರಿವಃ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ತೂತುಜಾನಃ—ನೇಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—(ನಾವು ಮಾಡುವ)
ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಯಾಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | (ಮತ್ತು ಬಂದು) ಸುತೇ—
ಸೋಮಾಭಿಷವಯುಕ್ತವಾದ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ಚನಃ—ಹವಿಸ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧಿಷ್ಟ—ಧರಿಸು ಎಂದರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ,
ಮತ್ತು ಈಗ ನಾವು ನೀನಿಗಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾವು
ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ (ಬೇಗನೆ) ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

O Indra, come hither quickly with the tawny horses to our prayers and accept our food in this libation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತೂತುಜಾನಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತ್ವರಮಾಣಃ ಎಂದೂ ಸ್ಪಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕ್ಷಿಸ್ತಂ (ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Ludwig ಎಂಬವರು hasty, speedy, exerting ಎಂದೂ Williams ಎಂಬವರು fleet ಎಂದೂ, Benfey ಎಂಬವರು exerted ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬವರು hastened ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು ಇದಲ್ಲದೆ Ludwig ಎಂಬವರು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ (ಎಂದರೆ ಋ.ಸಂ. ೬-೨೯-೫; ೧೦-೪೪-೧) ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ exerting ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೪-೫ ರಲ್ಲಿ) Urging ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨ ರಲ್ಲಿ) Pushing ಎಂದೂ, (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೧; ೧-೧೨೯-೧ ರಲ್ಲಿ) Prompt ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨; ೧-೬೧-೧೨; ೭-೬೭-೬; ೭-೮೪-೫ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ) Active, strong ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ.

ಹರಿವಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹರಿಯೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಹರಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು

ತಿಷ್ಠಾ ಹರಿ ರಥ ಅಯುಜ್ಯಮಾನಾ ಯಾಹಿ ವಾಯುರ್ನ ನಿಯತೋ ನೋ ಅಚ್ಛಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೫-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Griffith ಎಂಬವರು Having a gold colour horse ಎಂದೂ Williams ಎಂಬವರು provided with the horse named Hari ಎಂದೂ Ludwig, Rosen, Benfey ಎಂಬವರು Possessed of bey or towny horses ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ದಧಿಷ್ಠ—ಈ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟಾರೂಪವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೂತುಜಾನಃ, ತುಜ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನುಟ್ಟರೆ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಲಿಟ್ಟು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದುದಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಧಾತುವಯವಕ್ಕೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು. ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ

ವಿಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಬಂದರೆ ತುಜ್ ತುಜ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶ್ವೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಿಕ್ಕ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. (ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚರಿತ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಭಾಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲ ನೆಯ ತುಜ್ ನಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ತು ತುಜ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟೈಗೆ ಕಾನಜಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶಬರುವುದು, ಕಾನಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅನ' ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು ತುತುಜ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಭ್ಯಾ ಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ತುಜಾದಿಗಣಸರಿತ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ತೂತುಜಾನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡಾಗಮದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಬರುವುದು. ಹರಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹರಿಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ನಿಹತಿ (ಕುದುರೆಗಳು ಇವನಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು) ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ 'ತದಸ್ಯಾತ್ಯಕ್ತೈನ್ನಿತಿ ಮತುಕ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಇದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಭಂದಸೀರಃ (ಪ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇಕಾರ ಅಥವಾ ರೇಫವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದಮುಂದಿರುವ ಮತುಸ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಬರುವುದು, ಹರಿವತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಂಬೋಧನಾ ವಿಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮತುವು ಉಗಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗಿದೇಶಾಂ ಸರೈನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಸರೈನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ ನಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಜ್ ಧಾತುವಿಗೂ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮಬಂದರೆ ಹರಿವತ್+ ಅನಂದಿರುವುದು ನಂತರ ಸಂಯೋ ಗಾಂತೈಸ್ಥಲೋಪಃ (ಗಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದದಕೊನೆಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಲೋಪಾನಂತರ ಕೊನೆಯತ್ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈಗ ಮತುವಸೋರು ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಮತುಗ್. ವಸು ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ, ರು ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ರುಆದೇಶವು ಅಲೋಂತೈಸ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ, ಹರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಮಿಕ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು.

ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪರಾಂಗ ವದ್ವಾವು. ಇದು ಪದವಿಧಿಯಾದಕಾರಣ ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ನು ಸರಿಸಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ ಎಂಬಿವು ಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ತಮಿಕಾಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ವಿನಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಎಂಬುದರ ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾತ್ತದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಉಪ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯ ಸನ್ನೆತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಧಾಜ್‌ಧಾತು (ಡುಧಾಜ್‌ಧಾರಣ ಪೋಷಣಯೋಃ) ವಿನ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಮವುರುಪ ವಿಕವಚನ ಥಾಸ್ ಬಂದರೆ ಧಾ+ಧಾಸ್ ಇದ್ದರೆ ಥಾಸ್ತಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೮-೮೦) ಟಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ

ವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಧಾತ್ಯುಗೇ ಸೇ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶಬಂದರೆ, ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧), ಸಕಾರ ವಕಾರಗಳಮುಂದಿರುವ ಲೋಟ್ಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ- ಆಮ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಧಾ+ಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸು ಭಯುಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರಲಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಬಂದರೆ, ಈ ಶಪ್ ಗೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲಃ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಃ ಬಂದರೆ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲಃ ಬಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಧಾ - ಧಾ+ಸ್ತಕ್ರಸ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಸ್ತ ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ದ ಧಾ+ಸ್ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ' ಅರ್ಥ ಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಗೆ ಇಡಾಗಮನಾಡಿದರೆ ದಧಾ+ಇಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಕಿತ್ತುಜಿತ್ತು ಆದ ಅಜಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅಥವಾ ಇಡಾಗಮ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ' ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬಂದರೆ ದಧಿಪ್ಪ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚಾಯತೇ ರನ್ನೇಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೩೯) ಅನ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ಚಾಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಟ್ ಅಗಮವೂ ಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸು ನುಟ್ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ಚಯನ ಲೋಪೋವ್ಯೋವ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪಬಂದರೆ ಚನಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ವರ್ಗವು ಮುಗಿದುದು

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೀಧೃತೋ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಆ ಗತ |
ದಾಶ್ವಾಂಸೋ ದಾಶುಷಃ ಸುತಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಓಮಾಸಃ | ಚರ್ಷಣೀಧೃತಃ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಆ | ಗತ ||
ದಾಶ್ವಾಂಸಃ | ದಾಶುಷಃ | ಸುತಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಏತನ್ನಾಮಕಾ ದೇವವಿಶೇಷಾ ದಾತುಷೋ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೋ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಸುತಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರತ್ಯಾ ಗತ | ಅಗಚ್ಛತ | ತೇ ಚ ದೇವಾ ಓಮಾಸೋ ರಕ್ಷಕಾಃ
ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಧಾರಕಾ ದಾಶ್ವಾಂಸಃ ಫಲಸ್ಯ ದಾತಾರಃ ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷು
ಪಂಚವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ಧಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಅಶ್ವಿನಾವಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕತ್ರಂಶ-
ತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ದೇವವಿಶೇಷನಾಮಸು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಇತಿ ಸ್ಥಿತಂ | ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ಯ
ಏವಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತನಾನ್ | ಅನಿತಾರೋ ವಾವನೀಯಾ ವಾ ಮನುಷ್ಯದ್ವತಃ ಸರ್ವೇ ಚ ದೇವಾ ಇಹಾ-
ಗಚ್ಛತ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ ತದೇತದೇಕಮೇವ ನೈಶ್ವದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ
ದಶತಯಾಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದ್ವದ್ಯದೈವತಂ ತದ್ವೈಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇವ
ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ನಿ. ೧೨-೪೦ | ಇತಿ | ಅತ್ರ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯ ಇತಿ
ಯಾಸ್ಯಸ್ಯ ಮತಂ | ದೇವವಿಶೇಷಸ್ಯವಾಸಾಧಾರಣಂ ಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣೀಮತಂ | ಅವಂತೀ-
ತ್ಯೋಮಾಸೋ ದೇವಾಃ | ಮನ್ನಿತೃನುವೃತ್ತಾವವಿಸಿವಿಸಿಶುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೧-೧೪೩ | ಇತಿ ಮನ್ವಿ-
ತ್ಯಯಃ | ಜ್ವರತ್ಪರಸ್ವಿವ್ಯವಿಮನಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೨೦ | ಇತ್ಯೂರ್ | ಮನಃ ಕಿತ್ತ್ವೇಽಸಿ
ಬಾಹುಲಕತ್ವಾದ್ವಿಣಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಸಾ. ೬-೧-೫೦ | ಇತಿ ಜಸೇರಸುಗಾಗಮಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ತಾನ್ವೈಷ್ಟಿದಾನಾದಿನಾ ಧಾರಯಂತೀತಿ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತೋ
ದೇವಾಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಸ್ಯ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ |
ಸಾ. ೮-೧-೭೪ | ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾದಸಾದಾದಿತ್ವೇನ ನಿಘಾತಃ | ನನ್ನತ ಏವ ವಿದ್ಯಮಾನ-
ವತ್ತ್ವತ್ವಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವೇನೈಕಪದೀಭಾವಾತ್ಪದಾದಪರತ್ವೇನ ಕಥಂ ನಿಘಾತ ಇತಿ
ಚೇನ್ನ | ವತ್ಕರಣಂ ಸ್ವಾತ್ರಯಮಪಿ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಮ. ೮-೧-೭೨ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಪದಭೇದ-
ಪ್ರಯುಕ್ತಸ್ಯ ನಿಘಾತಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಪತ್ತೇಃ | ಏಕಪದ್ಯೇಽಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜ-
ಮಿತಿ ಸುತರಾಮೇವ ನಿಘಾತೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಇತ್ಥಮೇವ ತರ್ಹಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಶುಭಸ್ಯತೀ ಇತ್ಯಕ್ರಾಪಿ
ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವೇನೈಕಪದ್ಯಾದ್ವಾತ್ರರಸ್ಯ ಶೇಷನಿಘಾತಪ್ರಸಂಗ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ತತ್ರ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಸ್ಯ
ಪರೇಣಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವೇನ ಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ | ಇದ ಪುನ-
ರ್ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಮಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಸ್ಯ ನೀಷೇಧಾತ್ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯಾ-
ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವಂ ಸ್ವೀಕೃತಮಿತಿ ವೈಷಮ್ಯಂ || ವಿಶ್ವೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಗಣದೇವತಾವಚನಶ್ಚಾತ್ರ ವಿಶ್ವಶಬ್ದೋ ನ ಸರ್ವಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯ ಇತಿ ವಿಶೇಷಪರತಯಾ
ಸಾಮಾನ್ಯವಚನತ್ವಾದೇವಾಸ ಇತ್ಯೇನೇನ ನ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ | ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ಹಿ
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಾದಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವೇ ಸತಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವ್ಯಾವಾಧಾವಿತ್ಯಾದಾವಿವಾತ್ರಾಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿ-
ತಾದ್ಯುದಾತ್ತತಾ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿಶ್ವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ ದೇವಾಸ ಇತಿ | ದೀವ್ಯಂತೀತಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರಕಾಶ-
ವಂತಃ | ನನ್ನವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿರ್ಬಲೀಯಸೀ | ಪರಿ. ೯೮ | ಇತಿ ರೂಢ ವಿನಾಶೋ
ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಗ್ರಾಹ್ಯೋ ನ ಯೋಗಿಕಃ | ಯೋಗಿಕತ್ವೇ ಹ್ಯವಯವಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವ್ಯವಧಾನೇನ
ಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ವಿಕ್ಷಿಪ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧೌ ತು ನ ವಿಕ್ಷೇಪ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ಸಮುದಾಯ-

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹಿ ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಪರತಯಾ ವಿಶೇಷವಚನತ್ವಾಭಾವಾದ್ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಮಿತ್ಯನೇನಾನ್ವಿಸಿದ್ವತ್ಪಾದ್ವಿಶ್ವೇ ಇತ್ಯಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಶುಭಸ್ವತೀ ಇತಿ ಪದವದ್ವೇವಾಸ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯದ್ಯು ದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ | ಸ್ವರಾನುಸಾರೇಣ ಚ ರೂಢಿತ್ಯಾಗೇನಾಪಿ ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಯೋಗ- ಸ್ವೀಕಾರೋ ಯುಕ್ತ ಏವ | ಆ ಗತ | ಅಗಚ್ಛತ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕಿ ಸತ್ಯನುದಾ- ತ್ವೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಅಜಃ ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾನ್ನಿ ಘಾತಃ | ದಾಶ್ವಾಂಸಃ | ದಾಶ್ವ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಕ್ಲಸೌ ದಾಶ್ವಾ ಸಾಹ್ಯಾನ್ ಮಿಥ್ಯಾಂಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೧೨ | ಇತಿ ನಿಪಾತನಾತ್ಪ್ರಾದಿನಿಯಮ- ಪ್ರಾಪ್ತ ಇದಾಗಮೋ ದ್ವಿವಚನಂ ಚ | ಸಾ ೬-೨-೧೩ | ನ ಭವತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಕ್ವಸೋರುದಾ- ತ್ವತ್ವಂ ದಾಶುಷ ಇತ್ಯಶ್ಚ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಾ ೬-೪-೧೩೧ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಂಪ್ರ- ಸಾರಣಾಚ್ಚ | ಸಾ ೬-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪತ್ವಂ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ | ಸಾ. ೮-೩-೫೯ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಓಮಾಸಃ—ರಕ್ಷಕರಾದ | ಚರ್ವಣೇಧ್ಯತಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಧಾರಣಿ ಅಥವಾ ಪೋಷಣೆಮಾಡುವ | ದಾಶ್ವಾಂಸಃ—(ಯಜ್ಞ) ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಹೇ) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ನೀವು ! ದಾಶುಷಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನ | ಸುತಂ—ಹಿಂದಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು (ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಗತ—ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಮಾಡತಕ್ಕವರನ್ನು) ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವರು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ಯಜಮಾನನು ನಿಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

O Visve devas, protectors and supporters of men, bestowers of rewards come to (drink) the libation of Soma juice of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವೈಶ್ವದೇವಪ್ರಚವೆಂದು ಹೆಸರು- ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಭಿಜಿತ್ ಸವನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು ಮತ್ತು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ದಿವಸ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸೋಮವನ್ನು ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂಬ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮರದಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು

ಓಮಾಸಃ—ಸಂಭೋಧನಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕರು, ಸಹಾಯಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಚರ್ಷಣೀಧೃತಃ—ಚರ್ಷಣೀಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೨-೩).

ಯ ಏಕಶ್ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ವಸೂನಾಮಿರಜ್ಯಸಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೯)

ಧರ್ತಾರಾ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭-೨)

ಸೇದು ರಾಜಾಪ್ತಯತಿ ಚರ್ಷಣೀನಾಮುರಾನ್ಸ ನೇಮಿಃ ಪರಿ ತಾ ಬಭೂವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೫)

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಇತರರೂ ಮನುಷ್ಯರೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಚರ್ಷಣೀ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್—ಉಳು, ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೀ ಎಂದರೆ ಉಳುವವರು, ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುವ ಜನರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧುವಾದುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ Man, people, race, stock, tribe ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, hastening, brisk, active ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. Griffith ಎಂಬುವರು ಈ ಶಬ್ದವು ಚಿರ್ ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಚರ್ಷಣೀಶಬ್ದವು Living beings ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮುಗ್ಧೀದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರು ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ Cultivating people ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಮತವು. ಧೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾರಣೆ ಪೋಷಣೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೀಧೃತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು, ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಅಶ್ವಿನೌ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮೂವತ್ತೊಂದು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—ಅವಿತಾರೋ ನಾವನೀಯಾ ನಾ ಮನುಷ್ಯದೃತಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಹಾಗಚ್ಛತ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ, ತದೇತದೇಕಮೇವ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ ದಶತಯಾಷು ವಿಧೃತೇ ಯತ್ಪು ಕಿಂಚಿ-ದ್ವೈದ್ಯದೈವತಂ ತದ್ವೈಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇವ ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿ (ನಿ. ೧೨-೪೦) ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಯಾಸ್ಕರ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬುವರ ಮತವೆಂದು

ಯಾಸ್ಕರೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗ ಗೃಹ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲವೆಂದೂ ಇವರದೇ ಹದಿನೂರು ಜನರ ವಿಶೇಷ ಗುಂಪೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

ಅ ಗತ—ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನವು. ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಗಚ್ಛತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದಾಶ್ವಾಂಸಃ—ದಾಶ್ಯ ದಾನ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವವರು, ಎಂದರೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾಶ್ವಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು Donors, distributors, bestowers of riches. ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿನಯಿಸಿರುವರು.

ದಾಶುಷಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಸಷ್ಠ್ಯೈಕವಚನವು, (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ದಾಶ್ವಾಂಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ವಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅರ್ಥವು Of the distributors (Ludwig, Benfoy), of the worshipper (Rosen, Griffith, Williams), of the offerers ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿನಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ೬೩ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ೪೧ ಋಕ್ಪಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು—ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೃಕ್ಷಗಳು, ನದಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಋಕ್ಪಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಋಕ್ಪಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರೂ ಸೇರಿದಾರೆ.

ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು, ಅದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು, ಮರುತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಅದೇ ಸಂಹಿತೆಯ ೩೩-೪೫ ರಿಂದ ೪೭ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾರೆ.

ಅಥರ್ವಣವೇದದ ೨೦-೬೨-೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಥರ್ವಣವೇದದಲ್ಲಿವೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಕೌಶೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೪-೧೪, ಗೋಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೧-೨೦ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ

ನಿಂದಲೇ ಸಂದೋಧನನಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೯-೨೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದೂ. ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೨-೩೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿವಾಯುಗಳೆಂದೂ ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೪೨ ರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ. ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೪-೧೩ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಆ. ೫-೧-೬) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೨-೩೯) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಮರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೨ ರಿಂದ ೧೩೪ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಮತ್ತು ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ ಶೌನಕರ ಮತವೂ ಅದೇರೀತಿ ಇದೆ.

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ ಅಸ್ತಿನೇದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತೊಂದು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರೆಂಬುದಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾರೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Langlois, Kaegi, Hopkins ಎಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ Wilson, Griffiths, Macdonell ಎಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ, ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಮರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರುಕ್ತದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನಂತಿ ಇತಿ ಓಮಾಸಃ ಕಾಪಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಓಮಾಸಃ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಅವಿ ಸಿವಿ ಸಿ ಶುಷಿಭ್ಯಃಕಿತ್ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೧೧) ಅವರಕ್ಷಣಾದೌ, ಸಿವು ತಂತು ಸಂತಾನೇ, ಹಿಷ್ಠಾಭಂಧನೇ, ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಆದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್

ಬರಲು, ಜ್ವರ ತ್ವರಸೃಷ್ಟ್ಯವಿಮು ನಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಸ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಝಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಥವಾ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜ್ವರಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊರ್, ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಗೆ ಊರ್‌ಬರಲು ಊ+ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮನ್ನಕಿತ್ತಾದರೂ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಾರದಕಾರಣ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ರಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರಲು ಓನಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಷ್ಟ ವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷಣಯಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅವರನ್ನು 'ಧಾರಯಂತಿ' (ಮಳೆ ನೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವರು) ಆದ್ದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೇದ್ಯತಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು. ಓನಾಸಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವದ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನ, ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ (ಬಹು ವಚನಂ), (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೪) ವಿಶೇಷಣವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುವಚನ ವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವ ದ್ವಾವವು ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಾದಾದಿಯಾಗದಕಾರಣ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ವಬರುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ ಎಂಬದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವು. ಇದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ದಪದವು ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಈಗ ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸೇರೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧೨) ಇದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಬಂದರೆ ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬುದು ಒಂದೇಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಚರ್ಷಣೇದ್ಯತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಾತ್ಮರತ್ವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ವ ಹೇಗೆಬರುವುದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳದೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವತಿ ಎಂದು ವತ್ಯರಣವಿರುವುದ ರಿಂದ (ವತ್ಯರಣಂ ಸ್ವಾಶ್ರಯಮುಪಯುಧಾಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಮ. ೮-೧-೬೨) ಸ್ವಾಶ್ರಯಕ್ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವತ್ಯರಣವು) ಎಂಬ ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸ್ವಾಶ್ರಯಕ್ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಭೇದವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಅನುದಾತ್ವವೂ ಬರುವುದು, ಅಥವಾ ಒಂದೇಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೂ ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ವಬಂದರೆ ಅನುದಾತ್ವಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ವವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಶುಭಸ್ತತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವದಿಂದ ಐಕಪದ್ಯ (ಒಂದೇಪದವಾಗುವಿಕೆ) ವೇರ್ಪಡಲು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಶೇಷಾನುದಾತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ದಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೨) ಎಂಬ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವ ದಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದರೋ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ಪಾಕ್ಷಿಕನಿಷೇಧಮಾತ್ರ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಅಮಂತ್ರಿತವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತೇನೆ, ಅಂತು ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತದಭಾವಗಳಿಂದ ವೈಷಮ್ಯವಿರು ವುವುದು. ವಿಶ್ವೇ, ಪಾದಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ, ಈ ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಸದ್ವಿನಾನು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವಾರ್ಥಕವಾದ (ಎಲ್ಲ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಗಣದೇವತಾವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಓನಾಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವು (ವಿಕಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವು) ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕ ರಣ್ಯವಿದ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇದ್ಯತಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಾದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವ ಬಂದರೆ 'ಮಿತ್ರಾ ಮರುಣಾವೃತಾವೃಧೌ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಿತಾವೃಧೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಉದಾತ್ತ

ಬರಬೇ ಅನುದಾತ್ತಬಂದಿರುವುದೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾತ್ತವು ಬರಬೇ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ ಬರುವುದು, ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾನಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಾಗುವ 'ವಿಶ್ವೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತಬರಬೇ ಸಾಪ್ತವಾದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. 'ದೇವಾಃ' ಎಂಬುದು 'ವಿಶ್ವೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ದೀವ್ಯಂತೀತಿ ದೇವಾಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು. ಅವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧೀಃ ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಬಲೀಯೇಸೀ (ಪರಿಭಾಷಾ ೮೮) ಅವಯವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಬಲವಾದುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಢವಾದ (ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು (ದೇವತೆಗಳು) ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೇ ವಿನಾ, ಯೌಗಿಕವಾದ (ಅವಯವ ಶಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು (ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು) ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗದು, ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು 'ವಿಳಂಬಿತ ಧೀಹೇತೋರೇ ವಿಳಂಬಿತ ಧೀಹೇತುರ್ಬಲೀಯಾನ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಯೌಗಿಕಾರ್ಥಸ್ವೀಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅವಯವಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಸ್ತುತೀತಿಯು ವಿಳಂಬಿತವಾಗುವುದು, ರೂಢಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ, ಅದಕಾರಣ ಶೀಘ್ರಪ್ರತೀತಿ ಏರ್ಪಡುವುದು, ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಯೋಗಾದ್ವೈತೀಬಲೀಯೇಸೀ ಎಂಬ ವಚನವೂ ಹೇಳುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಢ್ಯಾರ್ಥಸ್ವೀಕಾರವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಸ್ವರಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯಕ್ಕಾಗಿ, ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಚನಗಳನ್ನಲ್ಲಂಟಿಸಿ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ರೂಢ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದರೆ ದೇವಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದೇವಿನಾ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ (ಬಹುವಚನಂ), (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನಪ್ರತೀಕೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವೇ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ ಬಂದರೆ ಶುಭಸ್ತುತೀ ಎಂಬ ಪದದಹಾಗೆ ದೇವಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ಯದಾತ್ತವು ಬರಬೇಕಾಗಿಬರುವುದು, ಅದಕಾರಣ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ದೇವಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಚ್ಛಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಗಾಗನು ಬಂದಿರುವುದು. ಆಗತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಗಚ್ಛತ ಎಂದರ್ಥವು. ಆಜ್ಞಾ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ನುಡ್ಯವುಪುರುಷ ಬಹುವಚನ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿ ಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶಬರುತ್ತೆ. ಕರ್ತರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತೆ. ಆಗತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. 'ದಾಶ್ವಾಂಸಃ' ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಇಟ್ಟರೆ ಕ್ವಸುಕ್ಲ (ಪಾ. ಸೂ. ೦-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಷ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾರ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೇಷ್ಠತ್ವಕ್ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ವಶಾದಿಯಾದಕೃತ್ರಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕೃ ಸ್ಯ ಭ್ಯ ವು ಸ್ತು ದ್ರು ಶ್ರು ವೋ ಲಿಟಿ (ಪಾ ಸೂ ೭-೨-೧೩) ಪ್ರಕೃತಿ

ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಇಟ್ ಆಗಮನಿಷೇಧಗಳೂ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಕೃತ್ಯ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಪ್ಪಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರುವುವು. ಬಾಕಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಟ್ ಆಗಮನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯಷ್ಟಕ ಭಿನ್ನವಾದ ದಾಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದಾಶ್ಚಾನ್ ಸಾಹ್ಯಾನ್ ಮಿಥ್ಯಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ ಮರ್ಷಿಗಳು ಇಟ್ ಆಗಮವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದನ್ನು ನಿಪಾತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದೇಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾಶ್ಚಾನ್ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ನಿಪಾತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ವಸುವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ದಾಶುಷೇ ದಾಶ್ಚಸ್ ಎಂಬ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ಏ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ದಾಶ್ಚಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ವಸ್ತಂತವಾಗಿಯೂ ಭಸಂಜ್ಞ ಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಕಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. (ಭ ಸಂಜ್ಞ ಎಂದರೆ ಯಚಿಭಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೫-೧೮) ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭೦) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅವಧಿಮಾಡಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಆಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದಿರುವುದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದರೆ ಇಗ್ಯಣಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವ ಇ, ಉ, ಒ ಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು, ಈ ರೀತಿ ಭ ಸಂಜ್ಞ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಸೂಕ್ತಿತವಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ದ್ವೀದಾಹೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಬಂದರೆ ದಾಶ್+ಉ+ಅಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರವಿದ್ದರೆ ಇನೇರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ದ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದ್ವರೂಪಬಂದರೆ ದಾಶ್+ಉಸ್+ಏ ಎಂದಾಗುವುದು ಈಗ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಆದೇಶವಾಗಿಬಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಶುಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ದಾಶುಷೇ ಎಂದಾಗುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಪ್ತುರಃ ಸುತಮಾಗಂತ ತೂರ್ಣಯಃ |

ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅಪ್ತುರಃ | ಸುತಂ | ಆ | ಗಂತ | ತೂರ್ಣಯಃ ||

ಉಸ್ರಾಃ | ಇವ | ಸ್ವಸರಾಣಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಏತನ್ಮಾಮಕಗಣರೂಪಾ ದೇವವಿಶೇಷಾಃ ಸುತಂ ಸೋಮಮಾ ಗಂತ |
 ಅಗಚ್ಛಂತು | ಕೇದೃಶಾಃ | ಅಪ್ಸುರಃ | ತತ್ಪ್ರತ್ಯಾಲೇ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೂರ್ಣಯಃ ತ್ವರಾ
 ಯುಕ್ತಾಃ | ಯಜಮಾನಮನುಗ್ರಹೀತುಮಾಲಸ್ಯರಹಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಂ
 ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನ ಉಸ್ರಾ ಇತ್ಯಾದಿದ್ಯಷ್ಟಾಂತಃ | ಉಸ್ರಾಃ ಸೂರ್ಯರತ್ನಯಃ ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಾಲಸ್ಯ
 ರಹಿತಾ ಯಥಾ ಸಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಪೇದಯ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚದಶಸು ರತ್ನಿನಾಮಸೂಸ್ರಾ
 ವಸವ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ವಸ್ತೋರಿತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾದಶಸ್ವಹರ್ನಾಮಸು ಸ್ವಸರಾಣಿ ಘಂಸೋ ಘರ್ಮ ಇತಿ
 ಪಠಿತಂ | ತಚ್ಚ ಪದಂ ಯಾಸ್ಯೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ ಭವಂತಿ ಸ್ವಯಂಸಾರೀಣ್ಯಪಿ ವಾ
 ಸ್ವರಾದಿತೋ ಭವತಿ ಸ ಏತಾನಿ ಸಾರಯಂತಿ | ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣೀತ್ಯಪಿ ನಿಗದೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೫-೪ |
 ಇತಿ || ದೇವಾಸಃ | ಪಜಾಧ್ಯಜಂತೈತ್ತತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಅಪ್ಸುರಃ ತುರ ತ್ವರಣೇ
 ಶ್ಚು ಏಕರಣೇ | ತುತುರಿತಿ ತ್ವರಯಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಷ್ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ವದಿತ್ಯುತ್ಪರಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅ ಗಂತ | ಅಗಚ್ಛಂತಿತ್ಯರ್ಥೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನಂ | ಬಹುಲಂ
 ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಸ್ಯ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೧-೪೫ | ಇತಿ ತಜಾದೇಶೇಽಪಿತ್ |
 ಸಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಜಾತ್ವಾದನುನಾಸಿಕಲೋಪಾಭಾವಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |
 ಇಾತ್ವರಾ ಸಂಭ್ರಮ ಇತಿ ಧಾತೋಸ್ತ್ವರಂತ ಇತಿ ತೂರ್ಣಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುಮತ್ತ್ವಾ ವಹಿಶ್ರಿಯು-
 ದ್ಬ್ರಗ್ಗಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ. ೪-೫೧ | ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಸ್ರಾ
 ಇವೇತ್ಯತ್ರೇವೇನ ವಿಭಕ್ತಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಸಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸಮಾಸೇ
 ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ನಿತ್ಯಂ | ಸರತೀತಿ ಸರಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಪಜಾಧ್ಯಜ | ಸ್ವಃ ಸರೋ ಯೇಷಾಂ
 ತಾನಿ ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಿತಿ ಸ್ವತಬ್ಧ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪ್ಸುರಃ—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರಾದ (ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ) | (ಹೇ) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇ
 ದೇವತೆಗಳೇ | (ನೀವು) ಉಸ್ರಾಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ—ಸೂರ್ಯರತ್ನಗಳು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ |
 ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ತೂರ್ಣಯಃ—ತ್ವರಯುಕ್ತರಾಗಿ
 (ವೇಗವಾಗಿ, ಬೇಗನೆ) | ಅಗಂತ—ಬನ್ನಿರಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರು, ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು. ನಿಮ
 ಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ (ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದ
 ಕೂಡಲೆ) ಸೂರ್ಯನ ರತ್ನಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂದುಸೇರುವಂತೆ, ಬೇಗನೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

May Visvedevas, givers of rain, swift in action, come to the libation (of soma juice) as the (sun's) rays (come) to the days.

■ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪ್ತುರಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸೃಂದಸ್ತಾಮಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾಃ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Gloss ಎಂಬವರು Stepping over an expanse of water, commanding over water, overcoming all difficulty ಎಂದೂ Griffith ಎಂಬವರು active, pushing, hardworking ಎಂದೂ, Ludwig ಎಂಬವರು Securer of rains, Active, quick, swift ಎಂದೂ Williams ಎಂಬವರು shedder of rains ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬವರು rich in rains ಎಂದೂ Benfey ಎಂಬವರು worthy, active, diligent ಎಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಅಪ್ತುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಪವಮಾನಃಸೋಮ ವೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ—ಯೇ ಅಪ್ತುರೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ನ ಗೃಧ್ರಾ ಅಭಿ ಪ್ರಯೋ

ನಾಸತ್ಯಾ ವಹಂತಿ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೪)

ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ—ಯಜ್ಞೇನ ಗಾತುಮಪ್ತುರೋ ವಿವಿದಿರೇ ಧಿಯೋ ಹಿನ್ಯಾನಾ

ಉಶಿಜೋ ಮನೀಷಿಣಃ || (ಮು. ಸಂ. ೨-೨೧-೫ ಮತ್ತು ೩-೫೧-೨)

ಪವಮಾನಃಸೋಮಃ—ಇಂದ್ರಂ ವರ್ಧಂತೋ ಅಪ್ತುರಃ ಕೃಣ್ಣಂತೋ ವಿಶ್ವಮಾರ್ಯಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೬೩-೫ ; ೯-೬೧-೧೩ ; ೯-೬೩-೨೧ ; ೯-೧೦೮-೭)

ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ—ಅಗ್ನಿಂ ಯಂತುರಮಪ್ತುರಮೃತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ವನುಷಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೭-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ

ಸುತಂ—ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿತೆಗೆದು ಸೋಸಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರಸವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ತೂರ್ಣಯಃ—ತ್ವರಮಾಣಾಃ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಬೇಗನೆ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲಸ್ಯಮಾಡದೆ ಬೇಗನೆ ಬರುವವರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಹಿತರೂ speedy, diligently, hastily, quickly, swift, quick in work, ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿದಾರೆ.

ಉಸ್ರಾಇವ ಮತ್ಸು ಸ್ವಸರಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದವು ರಕ್ತಿನಾಚಕವಾದ ಹದಿನೈದು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಹಸ್ಸಚಕವಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ “ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ” ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಸಹ, ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ day, cowshed, stall, abode, grazing ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೭; ೨-೧೯-೨; ೨-೩೪-೫; ೩-೬೦-೬ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾಸಃ, ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪಚಾದಿಯಾದ ದಿವ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞ ಸೇರಿಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗುವುದು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ದೇವ ಎಂಬುದು ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೇದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಪ್ತುಃ—ತುರ ತ್ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಶ್ವ ವಿಕರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಪಃ ತುತುರತಿ = ತ್ವರಯನ್ತಿ (ನೀರನ್ನು ಆಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುರಿಸುವವು) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಮಾದಿಧಾಗ ತುರ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಲುಪ್ತವಾಗುವವು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಜಸ್ಸನ್ನಿ ಟ್ಟಿರಿ ಅಪ್ತುಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಅಗಂತ-ಅಗಚ್ಚಂತು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಮಾದಿಧಾಗ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಥ ಬಂದಿರುವುದು, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ತಸ್ತಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶಬರುವುದು. ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದು. ತಕಾರಕ್ಕೆ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ತಪ್, ತನಪ್ ಧನ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಒರುವವು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಪ್, ಬರುವುದು. ತಪ್‌ನಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ (ಗಾ. ಸೂ. ೧-೨-೯) ಸಿತ್ವಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತಕಾರವು ಜಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶ ವನ ಶಿತನೋತ್ಯಾದಿನಾಮನುನಾಸಿಲೋಪೋಝಾಲಿಕಿಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ, ‘ನಶ್ಚಾಪ ದಾಂತಸ್ಯ ಝಾಲಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಝಾಲಿ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಬಂದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ, ‘ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿಸರ ಸವರ್ಣ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಯಯ್‌ವರ್ಣವು

ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸರ್ವಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸರ್ವಣ ನಕಾರಬಂದರೆ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಆಗುವುದು; ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು. ತ್ವರಂತೇ ಇತಿ ತೂರ್ಣಯಃ—ವಹಿಶ್ರಿಶ್ರು ಯೆದ್ದು ಗ್ಲಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೪-೯೧) ವಹಪ್ರಾಪಣೇ, ಶ್ರಿ-
 ಇಸೇವಾಯಾಂ, ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ, ಯುಮಿಶ್ರಣೇ, ದ್ರುಗತಾ, ಗ್ಲೈವೈಹರ್ಷಪ್ತಯೇ, ಓಹಾಕ್ ಗತಾ, ಇಾತ್ಯ
 ರಾಸಂಭ್ರಮೇ ಈ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಾತ್ಯರಾ
 ಸಂಭ್ರಮೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ತ್ವರ್+ನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ಯವಿಮನಾಮುಪೇ
 ಭಾಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರ್ ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣ
 ಸ್ವನಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಬಂದರೆ ತೂರ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು
 ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಪ್ರಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತೂರ್ಣಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಸ್ತಾಇವ
 ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವೇನ (ಸಹನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ) ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.
 ೨-೧-೪ ವಾ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಸರತಿ ಗಚ್ಛತಿ
 (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಸರಃ ಸೂರ್ಯಃ, ಸೃಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಸ್ತಃ ಸರಃ ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ
 (ಯಾವುಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ತತ್ತೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ತಸರ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಸ್ತಸರಾಣಿ ಅಹಾನಿ, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ
 ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಸ್ತಸರಬ್ಧವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ರಿಧಃ ಏಹಿಮಾಯಾಸೋ ಅದ್ರುಹಃ |
 ಮೇಧಂ ಜುಷಂತ ವಹ್ಯಯಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅಸ್ರಿಧಃ | ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ | ಅದ್ರುಹಃ ||
 ಮೇಧಂ | ಜುಷಂತ | ವಹ್ಯಯಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸಃ ಏತನ್ನಾಮಕಾ ದೇವವಿಶೇಷಾ ಮೇಧಂ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಸಂಬದ್ಧಂ ಜುಷಂತ |
 ಸೇವಂತಾಂ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಅಸ್ರಿಧಃ ಕ್ಷಯಿರಹಿತಾಃ ಶೋಷರಹಿತಾ ವಾ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಸರ್ವತೋ
 ವ್ಯಾಪ್ತಪ್ರಜ್ಞಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೌಚೀಕಮಗ್ನಿಮಪ್ನು ಪ್ರವಿಷ್ಟಮೇಹಿ ವಾ ಯಾಸೀರಿತಿ ಯದ್ರೋಚನ್
 ತದನುಕರಣಹೇತುಕೋಽಯಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ವ್ಯಪದೇಶ ಏಹಿಮಾಯಾಸ ಇತಿ | ಅಮೃಹೋ

ದ್ರೋಣರಹಿತಾಃ ವಹ್ನಯೋ ವೋಧಾರೋ ಧನಾನಾಂ ಸ್ವಾಪಯಿತಾರಃ || ಅಸ್ರಿಧಃ | ಸ್ರಿಧೇಃ ಕ್ಷಯೋ-
ರ್ಥಸ್ಯ ಲೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಸಿ | ಸಾ. ೩-೩-೧೦೮-೯ | ನೌಷಾ ಬಹು-
ವ್ರೀಹಿಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನೌಷಾ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಹಿ-
ಮಾಯಾಸಃ | ಈಹ ಚೇಷ್ವಾಯಾಂ | ಅ ಸಮಂತಾದೀಹತ ಇತ್ಯೇಹಿಃ | ಇನ್ | ಉ. ೪-೧೧೭ | ಇತಿ
ಸರ್ವಧಾತುಸಾಧಾರಣ ಇನ್ದ್ರತ್ಯಯೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಏಹಿಮಾಯಾ ಪೃಜ್ಞಾ ಯೇಷಾಮಿತಿ
ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಅಥವಾ | ಅಜ ಉದಾತ್ತಾದುತ್ತರಸ್ಯೇಹೀತಿ ಲೋಣ್ಯಧ್ಯ-
ಮೈಕವಚನಸ್ಯ ತಿಜ್ಜ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ಏಹೀತ್ಯೇತತ್ಪದಯುಕ್ತಂ ಮಾ ಯಾಸೀರಿತ್ಯತ್ರ ಮಾಯೇತ್ಯಕ್ಷರದ್ವಯಂ ಯೇಷಾಂ ತ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ |
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಅದ್ರುಹಃ | ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಸಂಪದಾದಿತ್ಯಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿಸಿ ಬಹು-
ವ್ರೀಹಾ ನೌಷಾ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮೇಧಂ | ಮೇಧ್ಯಸಂಗಮೇ ಚ | ಮೇಧ್ಯತೇ
ದೇವೈಃ ಸಂಗಮ್ಯತ ಇತಿ ಮೇಧಂ ಹವಿಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೌಷ್ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಜುಷಂತ
ಸೇವಂತಾಮಿತ್ಯರ್ಥೇ ಛಂದಸಿ | ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ | ಸಾ. ೩-೪-೬ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧೇ ಲಜ್ |
ಯತ ಉಕ್ತರೂಪಾ ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅತೋ ಜುಷಂತೇತಿ ದ್ರುಹಾದಿಧಾತ್ವಭೈಃ ಸಂಬಂಧಾತ್ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಸವಾರ್ಜಯೋಗೇನ | ಸಾ. ೬-೪-೭೫ | ಇತ್ಯದಾಗಮಾಭಾವಃ | ವಹ್ನಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ
ವಹಿಶ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ ಏಹಿತಸ್ಯ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಅಸ್ರಿಧಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತರು, ನಾಶರಹಿತರು |
ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ—ಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜ್ಞ (ತಿಳಿವಳಿಕೆ) ಯುಳ್ಳವರು |
ಅದ್ರುಹಃ—ದ್ರೋಣರಹಿತರಾದವರು, | ವಹ್ನಯಃ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಧನಾಭ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು) ವಹಿಸತಕ್ಕವರು, ತಂದುಕೊಡುವವರು | (ಇಂತಹ ನೀವು) ಮೇಧಂ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು |
ಜುಷಂತ—ಸೇವಿಸಿರಿ (ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ನಾಶರಹಿತರು, ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವರು. ನೀವು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ದ್ರೋಣವೆಣಿಸುವವರಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಧನಾಭ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ನಾವು ಕೊಡುವ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸಿರಿ.

English Translation.

May the Visve devas, who are immortal, Omniscient, devoid of malice and bearers (of riches), accept the Sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತಿತ್ವಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಯರಹಿತರು ಅಥವಾ ಶೋಷಣರಹಿತರು—not causing drought, or dryness, ಎಂದರ್ಥನಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು—Unfailing, undecaying, undrying, undaunted, fearless, friendly, harmless, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ಏಕಮಾಯಾಸಃ—ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಅಹೀನಮಾಯಾಃ ಅನ್ಯೂನಪ್ರಜ್ಞಾನಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇನಂಬ್ಬರೂ ಮತ್ತೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕಾಷೀತಕೇಶಬ್ರಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಸೌಚೀಕಮಗ್ನಿಮಪ್ಸು ಪ್ರವಿಷ್ಟಮೇಹಿ ಮಾಯಾಸೀರಿತಿ ಯದವೋಚೇನ್ ತದನುಕರಣಹೇತುಕೋಽಯಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ವ್ಯಪದೇಶ ಏಕಮಾಯಾಸ ಇತಿ—ಸೌಚೀಕನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ಏಕಿ ಮಾ ಯಾಸೀಃ ಎಂದರೆ “ಹೋಗಬೇಡ, ಬಾ ” ಎಂದು ಏಕಮಾಯಾಸೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಏಕಮಾಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು : ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೫೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಋ. ೧೦-೫೧-೬) ಈ ವಿಷಯವು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ಅಗ್ನೀಃ ಪೂರ್ವೇ ಭ್ರಾತರೋ ಅರ್ಥಮೇತಂ ರಥೀನಾಧ್ವಾನಮನ್ಯಾವರೀವುಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ವಿಯಾ ವರುಣ ದೂರಮಾಯಂ ಗೌರೋ ನ ಕ್ಷೇಪ್ತೋರವಿಜೇ ಜ್ಯಾಯಾಃ ||
ಕುರ್ಮಸ್ತ ಆಯುರಜರಂ ಯದಗ್ನೇ ಯಥಾ ಯುಕ್ತೋ ಜಾತವೇದೋ ನ ರಿಷ್ಯಾಃ |
ಅಥಾ ವದಾಸಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನೋ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಷಃ ಸುಜಾತ ||
ಪ್ರಯಾಜಾನ್ನೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತ ಭಾಗಂ |
ಘೃತಂ ಚಾಸಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ ||
ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಊರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |
ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ೩ ಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿತಶ್ಚ ತಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೬ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು. ಮುಖ್ಯವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಗೆ ಭೂಪತಿ, ಭುವನಪತಿ, ಭೂತಾನಾಂಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂವರು ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು ಅವರೂ ಅಗ್ನಿಯಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ವಕ್ರ ಸದೃಶವಾದ ವಹುಟ್ಟಾರ ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಈ ಮೂವರು ಸಹೋದರರೂ ಮೃತರಾದರು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಕಿರಿಯವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಭೇತನಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮೀನುಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ

ತಿಳಿಸಿದವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಭಾಷಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಭಾಷಣೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಎದ್ದು ಒರಬೇಕೆಂದೂ ಹಿಂದಿವಂತೆ ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಹೋದರರು ಮೃತರಾದುದರಿಂದ ತನಗೂ ಅದೇ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವದೆಂದೂ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ತಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು, ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆದರಬೇಡವೆಂದೂ ನೀನಿಗೆ ಮರಣದ ಭಯವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲು, ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃ ಇಂತೆಂದನು—ಒಳ್ಳೇದು, ಮರಣಭಯವನ್ನು ನನಗೆ ತಪ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲದೆ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾ, ಅನುಯಾಜಾ, ಊರ್ಜಸ್ವತ್, ಸ್ವಸ್ತೃತ್, ಅಜ್ಯಭಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನು ಕೇಳಿದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕೃತನಾಗುವಂತೆಯೂ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವಾಗುವಂತೆಯೂ ವರವನ್ನಿತ್ತು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಅಗ್ನೇಸ್ತಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಗ್ಂಸೋ ಭ್ರಾತರ ಆಸನ್ನೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹಂತಃ ಪ್ರಾಮೀಯಂತ ಸೋಽಗ್ನಿರಬಿಭೇದಿತ್ವಂ ವಾವ ಸ್ಯ ಅರ್ತಿವಾಽರಿಷ್ಯತೀತಿ ಸ ನಿಲಾ-ಯತ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷನ್ಯಚ್ಛಿಂತಂ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾಬ್ರವೀತ್ತ ಮಶಸದ್ಧಿಯಾಧಿಯಾ ತ್ವಾ ವಧ್ಯಾಸುಯೋ ಮಾ ಪ್ರಾವೋಚೆ ಇತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನತ್ಯೈಂ ಧಿಯಾಧಿಯಾ ಘ್ನಂತಿ ಶಪ್ತೋ ಹಿ ತಮಸ್ತವಿಂದಸ್ತಮಬ್ಜುವನ್ಮಸ ನ ಆ ವರ್ತಸ್ತ ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹಂತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಣೈ ಯದೇವ ಗೃಹೀತಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿಸ್ತಂದಾತ್ತನ್ನೇ ಭ್ರಾತೃಣಾಂ ಭಾಗಧೇಯಮಸದಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಗೃಹೀತ-ಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿ ಸ್ತಂದತಿ ತೇಷಾಂ ತದ್ಭಾಗಧೇಯಂ ತಾನೇವ ತೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪರಿಧೀನ್ನರಿ ದಧಾತಿ ರಕ್ಷಸಾಮಸಹತ್ಯೈ || (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರು ಮಂದಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಅವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಮೃತರಾಗಲು ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಆ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅಪಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಿಹೋದನೆಂದು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಮೀನು, ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಪಿತುಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿತು. ಮೀನಿನ ಈ ಚಾಡಿಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೋಪ ಬಂದು ಇನ್ನೆಮ್ಮೇಲಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಜನರು ಬಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ಈಗಲೂ ಜನರು ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂದು ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವರು. ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು ನಮಗೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು--ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಧಿವು. (ರಾಕ್ಷಸರು ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನ ಮಾಡದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತುಲೂ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಡುವ ದರ್ಭವಿಶೇಷಗಳು.) ಹೊರಗಡೆ ಎಂದರೆ ಈಚೆ ಬೀಳುವ ಅಜ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿಗಳ ಭಾಗವು ನನ್ನ ಸಹೋದರರಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗವಾಗು

ವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ತಾನು ನೀರಿನಿಂದ ಬಂದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಆರೀತಿ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದ—“ಏಹಿ ಮಾ ಯಾಸೀಃ—ಹೋಗಬೇಡ ಬಾ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅನುಕರಣೆಯಿಂದ ಈ ಏಹಿಮಾ ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂತೆಂದು ಹಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೆಲವರು ಅಹಿಮಾಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪಾಂತರವೇ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪಗಳಾದ ಅಹಿಮಾಯಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೪), ಅಹಿಮಾಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೫; ೧೦-೬೩-೪) ಅಹಿಮಾಯಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೭) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು—

Roth—Of many shapes or agile like a serpent, tricky as a serpent.

Williams—Having unsurpassable wisdom.

Griffith—Having Superhuman Power.

Ludwig—Having the wiles of serpents.

ಎಂದು ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

- (1) Creative power.
- (2) Miraculous power (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೦-೩; ೨-೧೭-೫ &c.)
- (3) Power of assuming various shapes (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮; ೫-೬೩-೬; ೬-೨೨-೬ &c.)
- (4) Wiles, tactics, tricks (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೦-೭; ೬-೧೮-೯ &c.)
- (5) Sorcery, witchcraft, magic (ಋ. ಸಂ. ೨-೭೭-೧೬; ೮-೨೩-೧೫; ೬-೪೫-೯ &c.)
- (6) Illusion (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೪-೨)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ wisdom, intelligence ಬುದ್ಧಿ ಕುಶಲತೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರಬಹುದು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ, divine power, creative power, supernatural power ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಾದ ಮಾಯಾ, ಮಾಯಯಾ, ಮಾಯಾಃ, ಮಾಯಾಭಿಃ, ಮಾಯಾಂ, ಮಾಯಾನಾನ್, ಮಾಯಾವಿನಃ, ಮಾಯಾವಿನಂ, ಮಾಯಿನಃ, ಮಾಯಿನಂ, ಮಾಯಿನಾ, ಮಾಯಿನಾಂ, ಮಾಯಾ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಅದ್ವೈತಃ—ದ್ವೈತ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು—ದೋಷಹರಿತರು, not injuring, kindly disposed, without evil, without ill-will, without hostility, Guileless, not deceiving, devoid of malignity ಎಂದಾಗುವುದು. ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಕ್ಷಯ ಅಥವಾ ಶೋಷಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸ್ವಿಧಾತುವಿಗೆ ' ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೪ ವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೇಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ನೌ ನೋದಿಗೆ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ತ್ರೀ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಬರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬ ಪೂರ್ದಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೌ ಸುಭಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನೌ, ಸುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಏಕಮಾಯಾಸಃ—ಆ-ಸುತ್ವೃಣ ಈತೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಅದ್ದರಿಂದ ಏಹಃ, ಆ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದಕೂಡಿದ ಈತಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ (ಉ.ಸೂ. ೨-೫೫೭) ಎಲ್ಲಧಾತುಗಳಿಗೂ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ, ಏಹ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯವರ ಬರುವುದು. ಏಹಃ ಮಾಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ' ಯಾರಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಸದ್ವೃತಃ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅವರು ಏಕಮಾಯಾಸಃ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ' ಏಕಮಾಯಾಸಃ, ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಅಥವಾ, ಅಬ್ಜವಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ' ಇಹಗತಾ ' ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನವಾದ ' ಇಹ ' ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆ+ಇಹ ಇವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಬಂದಮೇಲೆ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಏಹೀತಿ ಪದಯುಕ್ತಂ ಮಾಯಾಸೀಃ ' ಇತ್ಯತ್ರ ಮಾಯಾ ಇತ್ಯಕ್ಷರದ್ವಯಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಏಕಮಾಯಾಸಃ ' ಏಕಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ' ಮಾಯಾಸೀಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಾಯಾ ಎಂಬೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿನೆಯೋ ಅವರು ಏಹ ಮಾಯಾಸಃ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಅದ್ವೈತಃ—ದ್ವೈತ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತು ಸಂಪದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ನೌ ನೋದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ನೌ ಸುಭಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮೇಧಂ- ಮೇಧ್ಯಸಂಗಮೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿರುವುದು ಮೇಧ್ಯತೇ ಸಂಗಮ್ಯತೇ ದೇವೈಃ ಇತಿ ಮೇಧಂ, ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಧಂ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಘೌಘ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಹಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಜುಜುಪ್ತಃ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದ್ವೈತಾದಿ ಧಾತೃರ್ಥಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಭಂದಸಿ ಲಾಜ್ ಲಜ್ಜಾಲಿಪಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸೇವತಾಂ, (ಸೇವಿಸಲಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜೆ ಬರುವುದು ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯವಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ

(ಉ.ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅಟ್ ಅಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು ಅಂದರೆ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲನೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲನೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ ಆಗಮಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವತ್ಸಯಃ ಇಲ್ಲಿ ವಹಿತ್ರಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದು. ಅದು ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾತ್ತಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ |

ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪಾವಕಾ | ನಃ | ಸರಸ್ವತೀ | ವಾಜೇಭಿಃ | ವಾಜಿನೀವತೀ ||

ಯಜ್ಞಂ | ವಷ್ಪು | ಧಿಯಾವಸುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಾರಸ್ವತೇ ತೃಚೇ ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಾ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಃ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ | ತಥಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾನರಸ್ತೃಮಾನ ಇತ್ಯೆಸ್ತಿಸ್ತಂಢೇ ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ | ಅ. ೨-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ ||

ಸರಸ್ವತೀ ದೇವೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ ಸರಸ್ವತೀ ಸರಸ್ವತೀ | ಯದ್ವಾ | ಯಜಮಾನೇ-
ಭ್ಯೋ ದಾತವ್ಯೈರನ್ನೈರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು | ಕಾಮಯತಾಂ | ಕಾಮ
ಯಿತ್ಯಾ ಚ ನಿರ್ವಹತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾರಣ್ಯಕಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪುತಿ
ಯದಾಹ ಯಜ್ಞಂ ವಹತ್ವಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ | ಐ. ಅ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ ಕೀದೃಶೀ ಸರಸ್ವತೀ | ಪಾವಕಾ ಶೋಧ
ಯಿತ್ರೀ ವಾಜಿನೀವತೃನ್ನವತ್ಪ್ರಿಯಾವತೀ ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮಸಾಪ್ಯಧನನಿಮಿತ್ತಭೂತಾ | ವಾಗ್ಗೀವತಾ
ಯಾಸ್ತಥಾನಿಧಂ ಧನನಿಮಿತ್ತತ್ವಮಾರಣ್ಯಕಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುರಿ
ತಿ ವಾಗ್ಗೈ ಧಿಯಾವಸುಃ | ಐ. ಅ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ ಶೈಲನಃ ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚೇತ್ರಂಶತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ದೇವತಾನಿಶೇಷವಾಚಿಷು ಪದೇಷು ಸರಮಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಪಠಿತಂ | ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ಯ ಎವಂ ವ್ಯಾ-
ಚಿಷ್ಟೇ | ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತ್ಯನ್ನೈರನ್ನವತೀ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮವಸುಃ | ನಿ. ೧೧-

೨೬ | ಇತಿ || ಸವನಂ ಸಾವಃ ಶುದ್ಧಿಃ | ಸಾವಂ ಕಾಯಶೀತಿ ಸಾವಕಾ | ಕೈ ಗೈ ರೈ ಶಬ್ದೇ | ಆತೋನು-
ಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಸಾ. ೩-೨-೩ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ಪ್ರರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನಾಂತೋದಾತ್ತ-
ತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುನಾತಿತ್ಯರ್ಥೇ ಣ್ವಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತಾತ್ಯಾಶ್ಚೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ | ಸಾ.
೩-೩-೪೪ | ಇತಿತ್ವಸ್ಯಾಭಾವೋಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಸರಃಶಬ್ದಃ ಸರ್ವೇರಸು-
ನಂತತ್ವಾದ್ಯದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಮತುರ್ಜಃ ಪೋಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾಜೇಭಿಃ | ನಾಜಶಬ್ದೋ
ವೃಷಾದಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಸ ಹ್ಯವೃತ್ಯತತ್ವಾದಾಕೃತಿಗಣಃ | ನಾಜೋನ್ನಮಾಸ್ತಿತಿ ನಾಜಿನ್ಯಃ
ಕ್ರಿಯಾಃ | ಆತ ಇನಿಶನಾ | ಸಾ. ೫-೨-೧೧೫ | ಇತೀನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಾಃ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಸಾ
ಸರಸ್ವತೀ ನಾಜಿನಿವತೀ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುರ್ಪೋ ವತ್ಸಂ | ಮತುರ್ಜಃ ಪೋಃ ಸಿತ್ತ್ವೇನಾನು-
ದಾತ್ತತ್ವಾದಿನೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವನೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞಂ | ಯಜಯಾಚೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ.
೩-೩-೯೦ | ನಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ವಷ್ಟು | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಕಾಂತಿರಭಿ-
ಲಾಪಃ | ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಬ್ದೋ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ | ಧಿಯಾವಸುಃ | ಧಿಯಾ ಕರ್ಮಣಾ
ವಸು ಯಸ್ಯಾಃ ಸಕಾರಾಬ್ದವತಿ ಸಾ ಧಿಯಾವಸುಃ | ಸಾವಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿ ರುದಾತ್ಮಾ | ಬದುಮ್ರೀಹಾ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಛಾಂದಸಸ್ತುತೀಯಾಯಾ ಅಲುಕ್ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಾವಕಾ—(ಜನರನ್ನು) ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವ, ಅಥವಾ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ | ನಾಜಿನೀವತೀ—(ಸೋತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ) ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೃತಕವಾದ (ಕೊಡುವವಳಾದ) | ಧಿಯಾವಸುಃ—
ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲಭೂತವಾದ ಧನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾದ | ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು
(ನಾಗ್ವೇದವತಿಯು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯು) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು |
ನಾಜೇಭಿಃ—ಹವಿರ್ಗೋಷರೂಪವಾದ ಅನ್ನಗಳಿಗಾಗಿ | ವಷ್ಟು—ಆಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ (ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯು-
ವಂತೆ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ) ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಜನರನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವಳು, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧನೆಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ
ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು; ಮತ್ತು ಧನರೂಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತಳಾದವಳು. ಇಂತಹ
ಸರಸ್ವತಿಯು ನಾವು ಕೊಡುವ ಹವಿರ್ಗೋಷರೂಪವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May Saraswati, the purifier, the bestower of food, recompenster of wor-
ships with wealth, be attracted to our rite by our offer of sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಾರಸ್ವತಸ್ತೃಚಃ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀಸಂಬಂಧವಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಎನಿಸುವವು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಈ ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರು. ಇಂತಹ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ ಸೂ. ೨೮) ತಥಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾರಾಪ್ಸ್ಯನಾನ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ತಾಯುಃ | (ಆಶ್ವ. ೨೮)

ಈ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಪುಣ್ಯಾಹವಾಚನ, ನಂದೀಶ್ರಾದ್ಧ, ಉದಕಶಾಂತ್ಯಾಖ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪತ್ನಿಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸರವೆಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಳಿಕ ಮಾರನೆಯದಿನ ಸ್ನಾನಾದಿನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಬಳಿಕ— ಯಾವಜ್ಜೀವಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞೇ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಯಾ ಯಜ್ಞೇ ಎಂದೂ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿವಿಹರಣವೆಂಬ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುವ ಅಗ್ನ್ಯಾನಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಅನ್ವಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ, ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಸ್ವಾನ್, ಅಗ್ನಿಭರ್ಗೀ ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ಏಕಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಗೆ ಚರುವೂ, ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಅಗ್ನಿಭರ್ಗೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಅಷ್ಟಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳು. ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುವವು—

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ—ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ ಸಜೋಷಸಾ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ)

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ ಮಹಿ ಧಾಮ (ಯಾಜ್ಞಾ)

ಸರಸ್ವತೀ — ಪಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೦

ಪಾವೀರವೀಕನ್ಯಾ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಮು. ಸಂ. ೬-೪೯-೭

ಸರಸ್ವಾನ್ — ಪೀಪಿವಾಂಸಂ ಸರಸ್ವತೇ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಮು. ಸಂ. ೭-೯೬-೬

ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯಸಂ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೨

ಅಗ್ನಿಭಗೀ— ಅಸವಂ ಸವಿತುಃ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೬

ಸ ನೋ ರಾಧಾಂಸ್ಯಾಭರ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೭-೧೫-೧೧

ಎಂದರೆ ಈ ಅನ್ವಾರಂಭೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—

ಸಾವಕಾಃ ಸರಸ್ವತೀ ನಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ |

ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಠು ಧಿಯಾವಸುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯದ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ,

ಸಾವೀರವೀ ಕಸ್ಯಾ ಚಿತ್ರಯುಃ ಸರಸ್ವತೀ ವೀರಪತ್ನೀ ಧಿಯಂ ಧಾತ್ |

ಗ್ನಾಭಿರಚ್ಚಿದ್ರಂ ಶರಣಂ ಸಜೋಷಾ ದುರಾಧರ್ಷಂ ಗೃಣತೇ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸಾವಕಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ಣ ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು ಶುದ್ಧಿಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಪವನಂ ಸಾವಃ ಶುದ್ಧಿಸ್ತಂ ಕಾಯತೀತಿ ಸಾವಕಾ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ. ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವವಳು, (ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ) ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾವಕಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ಮರುತ್, ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. —

ಅಗ್ನಿ—ಅಗ್ನೇ ಸಾವಕ ರೋಚಿಷಾ ಮಂದ್ರಯಾ ದೇವ ಚಿಹ್ವಯಾ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೬-೧)

ಸ ನಃ ಸಾವಕ ದೀದಿವ್ಯೋಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾವಹ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೧೦)

ಅಸ್ಯಾ ಜರಾಸೋ ದಮಾ ಮರಿತ್ರಾ ಅರ್ಚಿದ್ಯೂಮಾಸೋ ಅಗ್ನಯಃ ಸಾವಕಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೭)

ಇಂದ್ರ—ಮಿಹಃ ಸಾವಕಾಃ ಪ್ರತತಾ ಅಭೂವನ್ ಸ್ಪಸ್ತಿ ನಃ ಸಿಪ್ವಹಿ ಸಾರಮಾಸಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೨೦)

ಉಷಾಃ—ವ್ಯೂ ವಜ್ರಸ್ಯ ತಮಗೋ ದ್ವಾರೋಚ್ಯಂತೀರವಂಭುಚಯಃ ಸಾವಕಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೧-೨)

ಅಪಃ—ಸಮುದ್ರಾರ್ಥಾ ಯಾಃ ಶುಚಯಃ ಸಾವಕಾಸ್ತಾ ಆಪೋ ದೇವೀರಿಹ ಮಾಮವಂತು.

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೯-೨)

ಮರುತಃ—ಮತೇನ ಸತ್ಯಮತಸಾಪ ಅಯಂಚ್ಛುಚಿಜನ್ಮಾನಃ ಶುಚಯಃ ಸಾವಕಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಪಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಪಾರ್ವತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Purifier, purifying, bright, glittering, pure, sacred, blazing, flaming ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

- (1) ನದೀ—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೯ ; ೧-೧೬೪-೫೨ ; ೨-೩೦-೮.
- (2) ನದಿಯ ಹೆಸರು—ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೨ ; ೨-೪೧-೬ ; ೩-೨೩-೪ ; ೬-೪೧ ರಲ್ಲಿ ೪, ೭, ೧೦ ೧೧, ೧೩ ನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ; ೬-೫೨-೬ ; ೬-೬೧-೨ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೯೫-೧ ೬ ೨ ; ೭-೯೬-೧ ; ೮-೨೧-೧೭ ೬ ೧೮ ; ೧೦-೬೪-೯ ; ೧೦-೬೫-೧೩.
- (3) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು—ಮು. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧ ; ೫-೪೬-೨ ; ೬-೪೯-೭ ; ೫-೫೦-೧೨ ; ೧೦-೧೭-೭ ; ೧೦-೩೦-೧೨.
- (4) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ—(ಇಳಾ, ಭಾರತೀ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು)—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೮.
- (5) ವಾಗ್ವೀವೀ—ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ; ೩-೪-೮ ; ೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೪೨-೧೨ ; ೭-೩೯-೫ ; ೭-೪೦-೩ ; ೯-೬೭-೩೨.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ಯಾರು ಅವಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರಾಶ್ಚಾರರು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛೇದಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ನದಿಯೇ ಓರ್ವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನದಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದು ನದೀ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಆದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ದೇವತೆಯು ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಾವುವು ? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮಂಜಸವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ನದಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದೂ (ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ the modern Sarsuti) ಆದನ್ನೇ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ನಿಸಿದ್ಯವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರು

ವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ವಿನಾಸಾಂಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಚೇತನೋರ್ಥಬಂಧನಾತ್ (ಜೈ. ಸೂ. ೧-೨-೩೫) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಮಾನಿವ್ಯಪದೇಶಃ (ವೇ. ಸೂ. ೨-೧-೫) ಎಂಬ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಭಾಗ ೧ 380-381 ಪೇಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ). ಆದುದರಿಂದ ನದಿಯೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನದ್ಯಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

- (1) ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗಭಿಷ್ಠಾತ್ರಿ, ಶಾರದಾ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣೀ, ಹಂಸ ವಾಹಿನೀ—ವಾಗಭಿಮಾನದೇವತೆಯೂ, ಶಾರದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳೂ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣಿಯೂ ಹಂಸದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವಳೂ ಆದ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
- (2) ಅಥವಾ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಆದಿತ್ಯರೂಪಳಾಗಿರುವಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉಪಾಧಿಯೆಂದರೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಪ್ರಕಾಶ ಯುಕ್ತನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
- (3) ಸರಃ ಶಬ್ದವು ಸ್ವ—ಸರಿ, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ಅಥವಾ ಸರಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ತೇಜೋರೂಪಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಳಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಅಥವಾ—ಪ್ರಾತರ್ವಾಚಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ, ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಸ್ವಾಪಪರಿತ್ಯಾಗೇನ ಸ್ನೋಚಿತ ವ್ಯವಹಾರೇಷು ಪ್ರವೃತ್ತೌ ಶಬ್ದಾಯಮಾನತಾಯಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ, ರಾತ್ರೌ ಚ ನಾಚಾಂ ನಿರೋಧಕಾ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ನಿಲಾಯನಿಲೀನತ್ವೇನ ಸುಪ್ತಮಾ ನತಯಾ ಶಬ್ದವಿರಾಮಾತ್ | ಏವಂ ಚ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ ನಿವರ್ತಿಕಾ ಏವೈವ ಲೋಕೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ವ್ಯಪದಿಶ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ || ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಮಾತನಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆನಿವರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಗ್ದೇವತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

- (5) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಾಗ್ರೂಪತ್ವಾದಿಗಳು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಷಾರೂಪಿಣಿಯಾಗಿರುವಳು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಷಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಸೂನ್ಯತಾ, ಸೂನ್ಯತಾವತೀ ಸೂನ್ಯತಾವರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂನ್ಯತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಇದರಂತೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಶೌನಕರೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ವಿಧ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಈಗ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವು ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. (1) ಈಗ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪಾವಕಾನೇ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮಕ್ಕು (2) ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕವಾದ ಇತರ ಮಕ್ಕುಗಳು. (3) ಈ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮುಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವೆವು —

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ನೆಯ ಮಕ್ಕುಗಳು ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕಮಂತ್ರಗಳು. ೧೦, ೧೧ ನೆಯ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ೧೦-೧೧ ನೇಯ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನಾಗ್ಧೀವತೆಯೆಂದೂ, ೧೨ ನೆಯ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. Griffiths ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ನಾಗ್ಧೀವತೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಆದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ” ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅರ್ಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನದೀ ಅಥವಾ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರನಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಮುಷಿಯು ಅಶ್ರಮವು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಮಹಾಭಾರತ, ಶಲ್ಯಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩) ಈ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನೇ ಮಧುಚ್ಛಂದಮುಷಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಒಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ತಾನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಸಮಾಪದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಯೋ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಅದೇ ಹೆಸರಿನ) ಬೇರೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕವಾದ ಮ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮, ೨-೩೨-೮; ೨-೪೧-೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶುನಪೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬ ಮುಷಿಯೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗೃತ್ಸಮದಮುಷಿಯು ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು (ಮೈಸೂರು ಗವರ್ನಮೆಂಟು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾದ No. 25 ನೇ ಪ್ರಸರ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ). ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಐದನೇ ತಲೆಯವನು. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಸಮದಮುಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ಮತ್ತು ೨-೩-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಡಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಎಂದರೆ, ಇಡ್ವಾಸ್ತಿ ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಓರ್ವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ ನೆಯ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ೧೮ನೆಯ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಋತಾವರೀ ಎಂದರೆ (ಋತ-ನೀರು) ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಒಂದು ನದಿಯನ್ನಾಗಿ, ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ (ಅದು ಚಿಕ್ಕದು ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ) ಅದನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಯಮದಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ತಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಿಂಚಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರತಪುತ್ರನಾದ ದೇವಶ್ರವಾ ಮತ್ತು ದೇವನಾತರೇಂಬುವರು ಋಷಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೋತ್ರ ಪ್ರವರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಋಷಿಗಳು ವಿಶಾಮಿತ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಭರತನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ವಿಶಾಮಿತ್ರನು ಏಳನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ರಿಯ ಮಂ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದೂ ಅವೇಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇವರು ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪ ನೆಯ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ—

ನಿ ತ್ವಾ ದಧೇ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಳಾಯಾಸ್ತದೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಅಹ್ನಾಂ |

ದೃಷದ್ವತ್ಯಾಂ ಮಾನುಷಾ ಆಪಯಾಯಾಂ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂ ರೇವದಗ್ನೇ ದಿದೀಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪)

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷದ್ವತೀ ಮತ್ತು ಆಪಯಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ದೃಷದ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರಾಂಗನಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang, Chautag, or Chitang) ಆಪಯಾ ಎಂಬುವುದು ಈಗಿನ ಆಪಗಾ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Apaga) ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲನೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವೂ ಸಹ (ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಪಕ್ಕವು ದಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತೆಂದು ಈಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ (see Day's Geographical Dic.) ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಶಾಮಿತ್ರಋಷಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಸಂಬಂಧವಾದವು.

ಈಗ ಭರದ್ವಾಜ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡೋಣ. ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭; ೬-೫೦-೧೨; ೬-೫೨-೬ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂಬ

ವಿಚಾರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ವಾಮನು, ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಜಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯು ಹೆಸರೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಮುಷಿಯು ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮುಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜರ ಆಶ್ರಮವು ಪುರ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ (Allahabad) ಇದ್ದಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬೇಕು. ಭರದ್ವಾಜಮುಷಿಯು ಮ. ಸಂ. ೬-೬೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ (ಒಟ್ಟು ೧೪ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಸರಸ್ವತೀವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಎಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೭-೯-೫, ೭-೩೫-೧೧; ೭-೩೬-೬, ೭-೪೦-೩; ೭-೯೫; ೭-೯೬ ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವಸಿಷ್ಠನೇ ಮುಷಿಯು. ವಸಿಷ್ಠಮುಷಿಯ ಆಶ್ರಮವು ರಾಜಪುಟಾನಾದಲ್ಲಿರುವ ಆರಾವಳೀಪರ್ವತದ ಅಬು ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟದ (Mount Abu) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳೂ ಕಡೆಯ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವವು. ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧುನಾತಾ ಮತ್ತು ಆಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ನದಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದೂ, ಉತ್ತೇಜ್ಜೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ.

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ವಮುಷಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಶೋಭರಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಈ ಮುಷಿಯು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಆ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಶೌನಕರ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (೬-೫೮ ರಿಂದ ೬೨) ಈ ಚಿತ್ರರಾಜನು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು,

ಪೂಷಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಹವನಂ ಮೇ ಸರಸ್ವತೈವಂತು ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ |

ಅಪೋ ವಾತಃ ಪರ್ವತಾಸೋ ವನಸ್ಪತಿಃ ಶೃಣೋತು ಪೃಥಿವೀ ಹವಂ || (ಮ. ಸಂ. ೮-೫೪-೯)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತೀ, ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ (ಎಳು ನದಿಗಳು) ಆಪಃ, ವಾತಃ, ಪರ್ವತಾಸಃ, ವನಸ್ಪತಿಃ ಪೃಥಿವೀ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಮ. ಸಂ. ೯-೬೭-೩೨ ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಮುಷಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರ ಎಂಬುವನು ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆ ಅಥವಾ ನದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವ ನದಿಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ

ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಪು. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಪುನೀಯಾದ ಗಯನೆಂಬುವನು (ಅತ್ತಿಪುನೀಯ ವಂಶಸ್ಥ) ಸಿಂಧೂ ಮತ್ತು ಸರಯೂ (Gogria) ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚಿತಾ ಪರುಷ್ಣಾ |
ಅಸಿಕ್ವಾ ಮರುದ್ವ್ಯಥೇ ವಿಶಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||

(ಪು. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೫)

ಎಂಬ ಪುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು, ಗಂಗಾ (the Ganges) ಯಮುನಾ (the Jamna) ಶುತುದ್ರಿ (the Sutlej) ಪರುಷ್ಣಿ (the Ravi) ಅಸಿಕ್ವಿ (the Chinab) ವಿಶಸ್ತಾ (the Jhelam) ಮರುದ್ವ್ಯಥಾ (the United Stream of the Jhelam and Chenab) ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ (the Bias) ಮತ್ತು ಸುಷೋಮಾ (the Indus) ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾದ ನದಿಯೆಂದೂ ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಪುಕ್ತಿಗಿರುವ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೯ ಪುಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ನದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಪುನೀಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ ಎಂಬುವನು ಪುನೀಯು.

ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೆಂದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪುನೀದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ೧೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಶೌನಕರ ಅನುವಾಕಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರವು ಕಾರೀತಿ ಇದೆ—

ಶ್ಲೋಕಸ್ಯಾಸ್ಯ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಾನಿ ದಶ ವೈ ವಿದುಃ |
ನ ಆ ವಹಾಗ್ನಿ ಆ ವಹಾದ್ಯ ರಾಜಸೀತ್ಯಗ್ನಿರ್ ಚ |
ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸು ಶೋಚಿಷೇ ಜುಷಸ್ವ ವಿಶ್ವತಸ್ತಥಾ |
ಇಮಾಂ ಮೇ ಅದ್ಯ ಮನ್ನಿಮಾ ಯಥರ್ಷಿಪಕ್ಷ ಆಪ್ರಿಯಃ ||
ವಸಿಷ್ಠಶುನಕೌ ವಿನಾ ಸಮಿದ್ಧಸರ್ವಪಕ್ಷತಾ |
ಜುಷಸ್ವಾದಿದ್ವಿತೀಯಯಾ ತಸೂನಸಾದ್ವಿರೋಧಿತಾ |
ಯಜುಃ ಶ್ರುತೌ ತಥಾಶ್ರುತೇಃ ಸಮಿದ್ಧಸೂಕ್ತಮಧ್ಯತಃ |
ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪಶೋಃ ಸದಾ ಭವೇಯುರದ್ಯ ಮನ್ನಿಮಾಃ |
ಇತೀರಿತಂ ಹಿ ಬದ್ಧ್ಯಚೈರ್ಯಥರ್ಷಿ ವೇತಿ ಸೂತ್ರತಃ ||

ಸಂಖ್ಯೆ.	ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭ.	ಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ತ.	ಪುಕ್ತಸಂಖ್ಯೆ.	ಸೂಕ್ತದ ಪುನೀ.
1	ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಆವಹ	೧— ೧೩	೧೨	ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ
2	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆವಹ	೧—೧೪೨	೧೩	ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿಧ್ಯಃ
3	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ	೧—೧೪೮	೧೧	ಅಗಸ್ತ್ಯೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಿಃ
4	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರ್ನಿಹಿತಃ	೨—೩	೧೧	ಗೃತ್ವಮದಃ

5	ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸುಮನಾ	೩—೪	೧೧	ಗಾಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ
6	ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ	೫—೫	೧೧	ವಸುಕೃತ ಆತ್ರೇಯಃ
7	ಜುಷಸ್ತನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ	೬—೨	೧೧	ಮೈತ್ರಾವರುಣಿವರ್ಸಿಷ್ಠಃ
8	ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತತಿಃ	೯—೫	೧೧	ಕಾಶ್ಯಪೋಸಿತೋ ದೇವಲೋ ವಾ
9	ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇಸಮಿಧಂ	೧೦—೭೦	೧೧	ಸುಮಿತ್ರೋ ವಾಘ್ರೈಶ್ಚ
10	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯಮಾನುಷೋ	೧೦—೧೧೦	೧೧	ಜಮದಗ್ನಿಭಾರ್ಗವಃ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧—೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ಪುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಮಿಕ್ಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೨೫ ಮತ್ತು ೧೧ ಪುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಈ ೧೧ ಪುಕ್ತಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಈಶ್ವರಿ ಇರುವರು.

೧ ನೆಯ ಪುಕ್ತ—ಇಥ್ತಃ ಸಮಿದ್ಧೋಗ್ನಿರ್ವಾ

೨ ,, ತನೂನಪಾತ್

೩ ,, ಇಳಃ

೪ ,, ಬರ್ಹಿಃ

೫ ,, ದೇವೀದ್ವಾರಃ

೬ ,, ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ

೭ ,, ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ

೮ ,, ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಕಾಭಾರತ್ಯಃ

೯ ,, ತ್ವಷ್ಟಾ

೧೦ ,, ವನಸ್ಪತಿಃ

೧೧ ,, ಸ್ವಾಹಾರ್ಕತಯಃ

೧೨ ಪುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೆರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ ೧೩ ಪುಕ್ತಗಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೆರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ೧೧ ಪುಕ್ತಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ಪುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಸಮಿದ್ಧೋಗ್ನಿ) ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಮತ್ತು ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು) ಸ್ವರ್ಗ (ದಿವ) ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿ

ಮಾನದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಇಕಾದೇವಿಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ (ಜನಗಳಿಗೆ) ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ದೀರ್ಘಾಯುವನ್ನೂ ಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಎಂದು ಈ ಇಕಾ ಸರಸ್ವತೀ ಛಾಂಡೋಪನಿಷತ್ ಸಂಕೇತವು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಬರ್ಹಿಷ್ವರಣದ (ಹರಿದಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳ) ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಮುಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯಲ್ಲಿದೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮುಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

- (1) ತಾನ್ಯೋರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂಮಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ಮಿತ್ರಮದಿತಾ ದಕ್ಷಮಸ್ತುಧಂ |
ಆರ್ಯಮಣಂ ವರುಣಂ ಸೋಮಮಶ್ವಿನಾ ಸರಸ್ವತೀ ನಃ ಸುಭಗಾ ಮಯಸ್ಕರತ್ |
(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೯-೩)

ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ಧೇವತೆ ಆಧವಾ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ.

- (2) ಸರಸ್ವತಿ ತ್ವಮಸ್ಮಾ ಅವಿಧಿ ಮರುತ್ವತೀ ಧೃಷ್ಣತೀ ಜೇಷ್ಠಿ ಶತ್ರುನ್ |
(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮)

- (3) ಸರಸ್ವತೀ ಶೃಣವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಧಾತಾ ರಯಿಂ ಸಹವೀರಂ ತುರಾಸಃ |
(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೩)

ಈ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀ ಎಂದಾಗಲೀ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಬ್ರಿಟ್ಟಿರುವುದು.

- (4) ದಮೂನಸೋ ಅಪಸೋ ಯೇ ಸುಹಸ್ತಾ ವೃಷ್ಣಃ ಪತ್ನೀರ್ನದ್ಯೋ ವಿಭೃತಸ್ವಾಃ |
ಸರಸ್ವತೀ ಬೃಹದ್ವಿವೋತ ರಾಕಾ ದಶಸ್ಯಂತೀರ್ವರಿವಸ್ಯಂತು ಶುಭ್ರಾಃ |
(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)

- (5) ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಪರ್ವತಾದಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಞಂ |
(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧)

- (6) ಉಭಾ ನಾಸತ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ಅಥ ಗ್ನಾಃ ಪೂಷಾ ಭಗಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜುಷಂತ |
(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೬-೨)

ಈ ಮೂರು ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯು. Griffith ಎಂಬವರು ಈ ಮೂರು ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸಿಂಧು ಆಧವಾ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನದಿಯಂತಲೂ, ೨-೩ ನೆಯ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಂತಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. K. C. ಚಟ್ಟಪಾಥಾಯ ಎಂಬವರು ೧-೨ ನೆಯ ಮಕ್ಕಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಮಕ್ಕಗಳೂ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ

ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ತಿ ಅಥವಾ ಅತ್ತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಭೌಮನೆಂಬುವನೂ, ಎರಡನೆಯ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ತಿಯೂ. ಮೂರನೆಯ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ತಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಪ್ರತಿಕ್ಷತ್ರನೆಂಬುವನೂ ಮುಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ (ದಿವಃ) ಮೇಘಮಂಡಲದಿಂದಲೂ (ಪರ್ವತಾದಾ) ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ವಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಾಡಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾವಿಸಿರುವರು.

(7) ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯವಾ ನಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸರಸ್ವತೀ

ಸಚೋಷಸಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧)

(8) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸದ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆಯು.

(9) ಯತ್ಸ್ವರಾಮಂ ವ್ಯಸಿಬಃ ಶಚೀಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ವಾ ಮಘವನ್ನಭಿಷ್ಣುಕ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೫)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

(10) ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸಿನೀವಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸರಸ್ವತಿ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೪-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು (1) R.D. Oldham in Journal of Asiatic Society Bengal 1886 page 322 (2) C.F. Oldham, Journal of Royal Asiatic Society 1893, page 51 (3) Maps of the Cambridge History of India Vol. I Ancient India (4) Maps of Punjab published by the Surveyor-General of India (5) Ancient India as described by Megasthenes and Arrian ಎಂಬ ಭಾಷಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡನದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರ್ಮೂರ್ (Sirmur) ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉದ್ಭವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು (ನೀರು ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಸ್ತಂಭಗಳು) ಸೇರಿ ಈ ನದಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ಹರಿದಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಜಾತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಿಂದೆ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಯವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವ ನದಿಯು (the modern Chitrang) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಆಕೆಯೂ ಎಂಬುದು ದೃಷ್ಯವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಉಪನದಿಯು. ಆಕಾಲದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿತ್ತು. (ಮರಳುಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕವೇಳೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು.) ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಗೆ ವಾರ್ಕಂಡಾ (Markand) ಮತ್ತು ಗಗ್ಗರ್ (Ghaggar) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ

ನದಿಗಳು ಸೇರುವುವು. ಬಳಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈಗಿನ ಹಾಕ್ರ (Hakra) ಎಂಬ ಒಣಗಿಹೋಗಿರುವ ನದಿಯು ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು ಆದು ಈಗಿನ (Sutlej) ಎಂಬ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೇರವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿರಬಹುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹುದೂರ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿತ್ತು ಮತ್ತು (Rann of Kach) ಎಂಬ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ (Max Muller) ಪಂಡಿತನು ಋ. ಸಂ. ೭-೯೫-೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಮೇಲೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮರಳುಕಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲೇ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋಗಿರಬಹುದು (See Muir's Sanskrit Texts Vol. II page 393) ಈ ರೀತಿ ನದಿಯು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋದ ವಿಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ (ವನಪರ್ವ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾ ವರ್ಣನೆ) ಮತ್ತು ಮನುಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೧-೨೧) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಾಚೇಭಿಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಅಹಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. “ಅನ್ಯಂ ವೈ ವಾಘಃ” ಎಂದು ತ್ರೈತ್ವೀಯಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಪಾಶ್ವತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

- (1) Power, strength ಋ.ಸಂ. ೧-೨೭-೮ ; ೧-೧೦೦-೬ ; ೩-೨೫-೩ ; ೪-೨೨-೩ ; ೫-೧೫-೫ ; ೬-೨೫-೧೧ &c.
- (2) Swiftnets (of the steeds) ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೨, ೧೦-೩೯-೧೦.
- (3) Combat ; ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೪ ; ೧-೭-೪ , ೨-೨೩-೧೩ &c.
- (4) Refreshment, food, nourishment ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೮ ; ೬-೨೪-೩ , ೧೦-೫-೪ ; ೧೦-೯೬-೯ &c.
- (5) Offering, food or drink of offering ಋ.ಸಂ. ೧-೩೬-೨ ; ೩-೧೨-೯ ; ೪-೩-೧೫ ; ೫-೯-೨ ; ೬-೪೫-೨೯ &c.
- (6) Horse ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧ ; ೨-೧-೧೨ ; ೩-೨-೩ ; ೪-೨೯-೧ &c.
- (7) One of the three Rubhus ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೧-೬ , ೪-೩೩-೩ , ೭-೪೮-೨ &c.
- (8) All the three Rubhus ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೨ ; ೧೦-೭೪-೧೦ &c.

Grassmann ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಅದು ಅತಿ ವಿಶ್ವರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾಚಿನೀವತ್ತೀ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾಚೀಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ರಾಮನಾಥ್ ಎಂಬುವರು Bestower of food ಎಂದೂ Benfey ಎಂಬುವರು filled up or rich with offerings ಎಂದೂ Geldner ಎಂಬುವರು rich with reward ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬುವರು provided with food ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬುವರು rich with steed ಎಂದೂ ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನ ಕಾರರು Mounted on a charger ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವರು ನಾಚಿನೀ ಎಂದರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವ ನದೀತೀರದ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ನಾಚಿನೀವತ್ತೀ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ನದಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೧೯) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. (1) ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವುದು (2) ಅಂಗೋಪಾಂಗಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಮಂತ್ರ ಪಠನದಿಂದಲೂ, ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು. ಈ ಎರಡನೇ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವಷ್ಟು—ಈ ಶಬ್ದವು ವತ ಕಾಂತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲೋಙ್ಕದ್ವಯವುರೂಪಕವಚನವು. ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆವೇಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿ ನಿರ್ವಹತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟಿತಿ ಯದಾಹ ಯಜ್ಞಂ ವಹತ್ವಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ (ಐ. ೮. ೧-೧-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. Geldner ಮತ್ತು Grassmann ಎಂಬ ಪಂಡಿತರಿನವರೂ desire, wish for, make efforts, carry on to completion ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕಡೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು—**ಧಿಯಾವಸುಃ** ಕರ್ಮಪ್ರಾಪ್ಯಧನನಿಮಿತ್ತಭೂತಾ | ವಾಗ್ಗೇವತಾಯಾಸ್ತಥಾವಿಧಂ ಧನನಿಮಿತ್ತತ್ವಮಾರಣ್ಯಕ-ಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು ಧಿಯಾವಸುರಿತಿ ವಾಗ್ಗೈ ಧಿಯಾವಸುಃ—(ಐ. ೮. ೧-೧-೪) ಎಂದರೆ ಧಿಯಾವಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತ ಛಾದವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವೆಂದು ಹೇಳುವ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—**ಧಿಯಾ** ಕರ್ಮಣಾ ವಸು ಯಸ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದ್ಭವತಿ ಸಾ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಯಾವ ದೇವತೆಯಿಂದ ಲಭಿಸುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು Supporter of all by wisdom, recompenser of worship or religious ceremonies, bestower of riches, source of wealth, rich in sense or intellect, one rewarding for devotion excellent-minded ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೦, ೧-೫-೯; ೧೦-೬೦-೫; ೧-೬೧-೧೬; ೧-೬೨-೧೩, ೧-೬೪-೧೫; ೩-೩-೨ ಎಂಬ ಎಂಟು ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಾವಂ ಕಾಯತೀತಿ ಪಾವಕಾ, ಕೈ ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಎಂದು ಪರಿತವಾದ ಕೈಧಾತುವಿಗೆ, ಅದೇಚೆ ಉಪದೇಶೇ
೨೮ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏ ಓ ಐ ಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯ
ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆ ಅದೇಶಬರುವುದು. ಆದರೆ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ
ಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತ್ವ
ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಕಾರಾಂತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
ವುದು, ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು, ಅಜಾಡ್ಯತ
ಷ್ಠಾಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪಾವಕಾ
ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರ
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಪುನಾತಿ ಪವಿತ್ರಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು
ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪೂಜಾ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಣ್ಛುಲ್ಪತ್ವಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಛುಲ್ಪತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯುವೋ
ರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಅನುನಾಸಿಕಗಳಾದ ಯು ವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ ಆಕ ಅದೇಶಗಳು
ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೂ+ಆಕ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪಾವಕ,
ಸ್ತ್ರೀತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ಆದರೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ
ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಥಾತ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾತ್ಯಾತ್ ಇದಾಪ್ಯನುಪಸರ್ಗ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೪) ಸುಪ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪರವಾಗಿಲ್ಲದ
ಟಾಪ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸ್ಥಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇತ್ಯಬರಬೇಕಾಗಿಬಂದರೆ, ಅದು ಪಾವಕಾದೀನಾಂ ಭಂದಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ಯಾದಿತ್ವಂ ನೇತಿ
ವಾಚ್ಯಂ ವಾ. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಾಧಾನ
ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನೂ ಭಂದಸವಾಗಿಯೇ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರಸ್ವತೀ-ಸೃಧಾತುವಿನಮೇಲೆ
ಅಸುಗ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಸರಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಬರುವುದು.
ಇದರ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಮತುಪ್ ಜಾಪ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಸೂನ್ಯತಾನಾಂ ಚೇತಂತೀ ಸುಮತ್ತೀನಾಂ |

ಯಜ್ಞಂ ದಧ್ವೇ ಸರಸ್ವತೀ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಚೋದಯಿತ್ರೀ | ಸೂನ್ಯತಾನಾಂ | ಚೇತಂತೀ | ಸುಮತ್ತೀನಾಂ ||

ಯಜ್ಞಂ | ದಧ್ವೇ | ಸರಸ್ವತೀ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾ ಸರಸ್ವತೀ ಸೇಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧೇ | ಧಾರಿತವತೀ | ಕೀದೃಶೀ | ಸೂನೃತಾನಾಂ
ಪ್ರಿಯಾಣಾಂ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಾಣಾಂ ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಪ್ರೇರಯಿತ್ರೀ | ಸುಮತೀನಾಂ ಶೋಭನಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾ-
ನಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಯಾಣಾಂ ಚೇತಂತೀ | ತದೀಯಮನುಷ್ಠೇಯಂ ಜ್ಞಾಪಯಂತೀ || ಚೋದಯಿತ್ರೀ |
ಚಂದ ಪ್ರೇರಣೇ | ಣ್ಯಂತಾತ್ಪ್ರಚ್ಛ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೋಸ್ | ಸಾ ೪-೧-೫ |
ಇತಿ ಜೋಸ್ | ತಸ್ಯೋದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವತ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೪ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸೂನೃತಾನಾಂ | ಊನ ಪರಿಹಾಣ ಇತ್ಯತಃ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪಿ ಸುತರಾಮೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನಿತಿ
ಪ್ರಿಯಮುಚ್ಯತೇ | ತಚ್ಚ ತದ್ವತಂ ಸತ್ಯಂ ಚೇತಿ ಸೂನೃತಂ | ಪರಾದಿಶ್ವಂದಸಿ ಒಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರ-
ಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚೇತಂತೀ | ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಅತ್ರ ಶವೋ ಜೋಪಕ್ಷ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ
ಶತುಶ್ವಾದಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತ್ವಂತಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸುಮತಿ-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಮತುಪಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಾನ್ನಾಮನೃತರಸ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೭ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು | ಸೂನೃತಾನಾಂ—ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ
ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಚೋದಯಿತ್ರೀ—ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು | ಸುಮತೀನಾಂ—(ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತರಾದ ಎಂದರೆ) ಒಳ್ಳೆ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಚೇತಂತೀ—(ಒಳ್ಳೆಯ
ಕರ್ಮಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) ಜ್ಞಾಪಿಸುವವಳು, (ಇಂತಹ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು) ಯಜ್ಞಂ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ)
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ದಧೇ—ಧರಿಸುವಳು (ನೆರವೇರಿಸುವಳು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತು
ಗಳನ್ನಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು ಅಥವಾ ಸತ್ಯಭಾಷಿಗಳಾದ ಜನರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗು
ವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು ಮತ್ತು ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಜನರನ್ನು ಸತ್ಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕಮಾಡಿ ಸಹಾಯ
ಮಾಡುವಳು. ಇಂತಹ ಸರಸ್ವತಿಯು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ
ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Saraswati, the inspirer of those who speak only the truth and instruc-
tress of the right-minded has supported the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ, ನೈತ್ಯದೇವ, ಉಪಾಸಂಭರಣ (which
takes place at the new and full moon days) ಏಕಾಷ್ಟಕ (the eighth day after full
moon) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೈತ್ಯದೇವವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಗೆ
ಬಲಿಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಜೋದಯಿತ್ತೀ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೂಪವು, ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಶ್ಯಾತ್ಯರು—Inspire, incite, rouse, stimulate, furnish, quickly, hasten, hurry, stir, agitate, encourage ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಸೊನ್ನೆತಾನಾಂ—ಸೊನ್ನತಶಬ್ದವು ಉಪಸ್ಥಾನ ಸೂಚಿಸುವ ೧೬ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೯) ಅನ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ೨೮ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತನಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಋತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಋತವೆಂದರೆ ನಿಜ, ಸತ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸೊನ್ನತಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಿಂದ One delighting in truth, good word, agreeable speech, truth, praise, song, receiving good qualities, joy-giving, glorious deed ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಜೇತಂತೀ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಜೋದಯಿತ್ತೀ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Perceive, conceive, understand, inspire ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸುಮತೀನಾಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ Think, meditate, contemplate, imagine, observe, believe, regard ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು, ಸತ್ಯವಾಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು, right-thinking, right-minded ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ--ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಜನರನ್ನು ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವಂತೆಯೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಹ ಒಳ್ಳೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವಳು. ಅದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಸಹ ನಮಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವಳು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜೋದಯಿತ್ತೀ—ಚುದಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷೆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ, ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬಂದು ಜೋದಿ-ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ ಆಗಮ, ಜೋದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಗುಣಬಿ ಬಂದು ಖಿಜೋಯೆನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಗೆ ಅಯ್ ಬಂದರೆ ಜೋದಯಿತ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಮನ್ನೆಭ್ಯೋಜಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಕಾರನಕಾರಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಮುಂದೆ ಜೋಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬಂದರೆ ಯಜಾದೇಶಬಂದು

ಜೋದಯುತ್ರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ತೃತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಯೋಗೋಪಲ್ಪಾರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ಉದಾತ್ತವರ್ಣದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಗಳು ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವಾಗ ಯವರಲಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣವೂ, ಶಸಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ಯ ಉದಾತ್ತ. ಸೂನ್ಯತಾನಾಂ-ಉನಸರಿಹಾಣೀಧಾವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಉನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಸುತರಾಂ ಉನಯತಿ ಅಪ್ರಿಯಂ (ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ಸರಿಹರಿಸುವನು) ಎಂದರ್ಥವಾದಾಗ ಸೂನ್ ಪದವು ಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಋತಂ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಸೂನ್ ಚ ತತ್ ಋತಂ ಚ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಸೂನ್ಯತಂ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾದಿತ್ವಂ ದೇಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಭಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಆದಿಯು ಬಹುಲವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ, ಸೂನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯಸ್ಕಯಾದೀನಿ ಭಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಆಯಸ್ಕಯಾದಿಗಣಸಹಿತಶಬ್ದಗಳು ಭಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಸಂಜ್ಞ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಆದಕಾರಣ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನೆ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೭) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಕವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುವಿಲ್ಲ. ಚೇತಸ್ವೀ-ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್-ಆದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯಶಾನೇಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿತ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶವ್ (ಅಕಾರ) ವಿಕರಣಬಂದು ಚಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಘೋಪಸಂಭವ, ಚೇತ್+ಅ+ಅತ್- ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪಬಂದರೆ ಚೇತತ್-ಶತ್ಯವು ಉಗತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉ ಋ ಇ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಬರುತ್ತೆ ಚೇತತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚ್ಚೀನದ್ವೋನುಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಅವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಶೀನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜೀವ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೇತತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಮ್ ಆಗಮಪ್ರಥಮೇಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಹಲ್ಪ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್' (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಚೇತಸ್ವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಶವ್ ಜೀವ್ಯ ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಮಸದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ, ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ತರ ಬಂದು ಅನುದಾತ್ತ, ಚೇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸುಮತೀನಾಂ-ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ (ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ಒಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ನಜ್ಜಸುಭಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮತಿಕವವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಇದರಮುಂದೆ ಸಷ್ಟೀ ಬಹುವಚನರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟುಗ ನುಡಾಗಮದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಸುಮತೀನಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರಮುಂದಿರುವ ನಾಮ ಎಂಬ ಸಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮತೀನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಾಮ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ || ೧೧ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ |
ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿ ರಾಜತಿ || ೧೨ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಮಹಃ | ಅರ್ಣಃ | ಸರಸ್ವತೀ | ಪ್ರ | ಚೇತಯತಿ | ಕೇತುನಾ ||
ಧಿಯಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿ | ರಾಜತಿ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಿವಿಧಾ ಹಿ ಸರಸ್ವತೀ ವಿಗ್ರಹವದ್ದೇವತಾ ನದೀರೂಪಾ ಚ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಮೃಗ್ವಾಕಂ
ವಿಗ್ರಹವತೀ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾ | ಅನಯಾ ತು ನದೀರೂಪಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ತಾದೃಶೀ ಸರಸ್ವತೀ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಪ್ರಭೂತಮುದಕಂ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ
ಜ್ಞಾಪಯತಿ | ಕಿಂಚಿ | ಸ್ವಕೀಯೇನ ದೇವತಾರೂಪೇಣ ವಿಶ್ವಾ ಧಿಯಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯನುಷ್ಠಾತೃಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ
ವಿರಾಜತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪಯತಿ | ಅನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾ ಬುದ್ಧೀಃ ಸರ್ವದೋತ್ತಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸರಸ್ವತ್ಯಾ ದ್ವಿರೂಪತ್ವಂ ಯಾಸ್ಮೋ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ರ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛ
ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ | ನಿ. ೨-೨೩ | ಇತಿ | ಏಕಶತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾಮಸ್ಯರ್ಥಃ ಕ್ಷೋದ ಇತಿ ಪಠಿತಂ |
ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ಮೋ ವ್ಯಾಚಿಷ್ಟ | ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಾ ವೇಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿವಿರಾಜತಿ | ನಿ. ೧೧-೨೭ | ಇತಿ ||
ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ | ಮಹದಿತಿ ತಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸಕಾರಃ | ತಸ್ಯ ರುತ್ಯೋತ್ಪಗುಣಾಃ | ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದಿತಿ ಸಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯವರೇ | ಸಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅರ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಉದಕೇ
ನುಟ್ ಚ | ಉ. ೪-೧೯೬ | ಇತ್ಯನುಪ್ರತ್ಯಯೋ ನುಡಾಗಮುತ್ | ಕೇತುನಾ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇ-
ಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಕ್ಷಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೬ || ೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು | ಕೇತುನಾ—ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ (ಪ್ರವಹಿಸುವುದ
ರಿಂದ) | ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರನ್ನು | ಪ್ರಚೇತಯತಿ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಳು |
(ಮತ್ತು) ವಿಶ್ವಾ ಧಿಯಃ—(ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಕ್ತರಾದ) ಸವಸ್ತ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು (ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು) |
ವಿರಾಜತಿ—ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವಳು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಬಹು ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಬೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವುದು ಮತ್ತು ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದರೆ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಚುರುಕಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು.

English Translation.

Saraswati (river) manifests herself by her acts (flowing) as a mighty river and (in her own form) enlightens peoples's minds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌತ್ರಾಮಣೀ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಮರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈಂಶಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಾ ವೇನಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿವಿರಾಜತಿ (ನಿ. ೧೧-೨೭). ಸರಸ್ವತಿಯ ನದೀರೂಪವನ್ನೂ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ತತ್ತ್ವಸರಸ್ವತೀತ್ವೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛೆ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ (ನಿ. ೨-೨೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ೧-೨ ನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದೀರೂಪದಂತೆಯೂ ೩ ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದೇವತಾರೂಪದಂತೆಯೂ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಅರ್ಣಶಲ್ಪವು ಉದಕಸೂಚಕವಾದ ೧೦೧ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ಣವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ನದಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಸಿಂಧು ನೊದಲಾದ ನದಿಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡನದಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸರಿಯೇ ಎಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಗುಣವನ್ನು ಉತ್ತೇಕ್ತೆಮಾಡಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ, ಅದಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಋಷಿಯಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದ ಋಷಿಯು ನೋಡಿರುವ ನದಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದೇ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಬಹುದು. ಮತ್ತು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧು ನೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡನದಿಗಳನ್ನು ಆ ಋಷಿಯು ನೋಡಿಲ್ಲದಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಯು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ನೀರಿರುವುದೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಕೇತುನಾ—ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಯಾಸ್ಮರೂ ಕರ್ಮಣಾ ಕೆಲಸದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ನದೀಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಹೇಳುವಾಗ ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಅಗಾಧವಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪ್ರವಾಹ (ರೂಪಕರ್ಮ) ದಿಂದ ಎಂದೂ ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಉದ್ದೀಪನ (ಪ್ರೇರಣೆ)ಗೊಳಿಸುವ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹವು (Saraswati's mighty, endless and impetuous flood) ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨ ನೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು Brightness, banner, flag, activity, wisdom ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜನಾಪ್ರೀನ ಕರ್ಮಣಾ

ಎಂದೂ ಯಾಸ್ಕರು ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ನಾ ಎಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಉವ್ವಟ ಮತ್ತು ಮಹೀ ಧರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು.

ಧಿಯೇ—ಬುದ್ಧಿ, ಆಲೋಚನೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕರ್ಮಾಣಿ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಉವ್ವಟ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರು ಬುದ್ಧಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ Grassman ಎಂಬುವರು act of devotion ಎಂದೂ ಡಾ|| ಸರೂಪರವರು Devotion, thought ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ವಿರಾಜತಿ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪಯತಿ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು, ಪ್ರೇರಿಸುವಳು, ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ರಾಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನವು ಇದಕ್ಕೆ shine, preside, govern, brighten ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಧಿಯೋ ವಿರಾಜತಿ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು. ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಮಹತ್‌ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಸಕಾರಬರುವುದು, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜು ಷೋರೂಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ, ರುಗೆ ಅತೋರೋರಪ್ಪು ತಾದಪ್ಪುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬|೧-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಆದೇಶ ಮಹ+ಉ ಈಗ ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಮಹೋ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಅರ್ಣಃ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಜಿಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮಸ್ಯಪರೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ (ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಬರುವುದು, ವಕಾರಯಕಾರದ ಹಿಂದಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಬಂದು 'ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ' ಎಂದೇ ಇರುವುದು. ಅರ್ಣಶಬ್ದವು ಋಗತಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವುದು (ಅರ್ತಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ, ಹೋಗುತ್ತದೆ) ಇತ್ಯರ್ಣಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಋ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಉದಕೇ ನುರ್ಘ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದಾಗ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನುಡಾಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಋ+ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣದಿಂದ ಋಗೆ ಆರ್ ಬಂದು ಆರ್+ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಅಖಂಡಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫಣಕಾರಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅರ್ಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೇತುನಾ, ಇದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ತರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವಿಶ್ವಾಃ—ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಕ್ಷನಾಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುವುದು || ೧೨ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೩ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಪೂರ್ಣವು.

॥ ೬೦ ॥

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರಥಮೇ ಮಂಡಲೇ ದ್ವಿತೀಯಾನುನಾಕೇ ಚತ್ವಾರಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸುರೂಪೇತ್ಯಾದಿಕಂ ದಶರ್ಚಿಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ ದಶೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತತ್ವಾತ್ | ಪೂರ್ವವನ್ಮಧುಚೈಂದಸೋ ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ ಚಾನುವೃತ್ತೇಸ್ತೇ ಏವರ್ಷಿ ಚೈಂದಸೀ| ಇಂದ್ರಂ ಪೃಚ್ಛೇತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಾಮೃಚಿ ಲಿಂಗದರ್ಶನಾದಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಸ್ತೋಮವ್ಯದ್ವಾವಾನಾಸಾರ್ಥಾನಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯ ಇತ್ಯಾದೀನಿ ಪಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚಾಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾರ್ನೀತಿ ಖಂಡೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯ ಇತಿ ಪಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಅ. ೭-೫ | ಇತಿ | ಅದ್ವಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಮಹಾವೃತ್ತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಟಿಷ್ಠಿಹತ್ವಚಾತೀತಾ ಶಸ್ತನ್ಯಾನಿ | ಉಕ್ತಂ ಚ ಶೌನಕೇನ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೫ | ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಧನಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯ ಇತಿ ನೈಕಲ್ಲಿಕಃ ಸ್ತೋತ್ರಯಿಸ್ತೃಚಃ| ಹೋತ್ರಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ ದದಿಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯೇ| ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತತ್ವಾತ್ || ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯ ಇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯೇ ತಕ್ಷಸ್ತಧಂ | ಅ. ೫-೧೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತತ್ವಾತ್ ||

॥ ಅನುವಾದವು ॥

ನಾವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ (ಮಂ.ಸಂ. ಭಾಗ II, ಪೇಜು ೨ ನೋಡಿ) ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಮೊದಲನೆಯ ಅನುವಾಕದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಮುಗಿದುವು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ೪-೭ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ (1) ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯೇ (2) ಆ ತ್ರೇತಾ ನಿಷೀದತ (3) ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ (4) ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳ ಋಷಿಯಾದ ಮಧುಚೈಂದಗಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬವನೇ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು ಇಂದ್ರನು. ಮೊದಲು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಂ ಪೃಚ್ಛ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ೫, ೬, ೭, ೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದೇವತೆಯು ಹೆಸರು ಪರಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಂದ ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಂ

ತ್ತಿದ್ದರೆ ಸೂಕ್ತದ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮ ವೇದನಂದರೆ—ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಎಂಬ ಹೋತೃವಿನ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋನವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಸೂತ್ರಿತಂ ಚಾಭಿಷ್ಠವಪ್ಯಷ್ಟಾಹಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಚೈಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯ ಇತಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ (ಆ. ಸೂ. ೭-೫). ಈ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರುಸೂಕ್ತಗಳು ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಅಭಿಷ್ಠವಪ್ಯಷ್ಟಾಹಾನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಶೌನಕರು ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು—ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿ ಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ (ಐ. ಆ. ೫-೨೫) ಎಂದರೆ ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ, ಐಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರವು—ಹೋತ್ರಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ ದದಿಃ ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ ಇತಿ (ಆ. ಸೂ. ೭-೪) ಎಂದರೆ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ ದದಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೧-೭) ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನೂ ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ (೧-೪-೧) ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ—ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧) ಮತ್ತು ತಕ್ಷನೃಥಂ ಸುವೃತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೧-೧) ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತತ್ವಾತ್ (ಆ. ಸೂ. ೫-೧೮) ಎಂದರೆ, ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ—೭, ಆ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

ಋಷಿಃ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ।

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂತಯೇ! ಸುದುಘಾಮಿನ ಗೋದುಹೇ ॥

ಜುಹೂಮಸಿ ದ್ಯವಿದ್ಯುಃ ॥ ೧ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುರೂಪಸ್ಯತ್ವಂ | ಉತಯೇ | ಸುದುಘಾಂಷವ | ಗೋದುದೇ ||
ಜುಹೂಮಸಿ | ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುರೂಪಸ್ಯತ್ವಂ ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರಮಿಂದ್ರಮೂತಯೋಽಸ್ಯ-
ವೈಶಾರ್ಥ್ಯಂ ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜುಹೂಮಸಿ | ಅಹ್ವಯಾಮಃ | ಅಹ್ವಾನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಗೋದುದೇ
ಗೋದುಗರ್ಥಂ ಸುದುಘಾಮಿವ ಸುಷ್ಟು ದೋಗ್ಧೀಂ ಗಾಮಿವ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಗೋಯೋಃ
ದೋಗ್ಧಾ ತದರ್ಥಂ ತಸ್ಯಾಭಿಮುಖೇನ ದೋಹನೀಯಾಂ ಗಾಮಾಹ್ವಯತಿ ತದ್ವತ್ | ವಸ್ತ್ರೋರಿತ್ಯಾದಿಷು
ದ್ವಾದಶಸ್ವಹರ್ವಾಮಸು ದ್ಯವಿದ್ಯವೀತಿ ಪರಿತಂ | ಸುರೂಪಸ್ಯತ್ವಂ | ಕರೋತೀತಿ ಕೃತ್ವಃ | ಕೃಹ-
ನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ತ್ವಃ | ಉ. ೩-೩೦ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ತಕಾರೋಪಪನ್ನಾದ್ವಾಂಶಃ | ಸಮಾಸಾಂತೋ
ದಾತ್ತಃ | ಉತಯೇ | ಅವತೇರ್ಧಾತೋರುದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತ್ತಯೋರಿತಿ ಸಾಹಚರ್ಯ-
ಕೀರ್ತಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೯೭ | ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ಮದಾತ್ಮೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸುದುಘಾಂ | ಸುಷ್ಟು ದುಗ್ಧ ಇತಿ-
ಸುದುಘಾಂ | ದುಹಃ ಕಬ್ಬಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೭೦ | ಇತಿ ಕಸ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚ ಘಕಾರಃ | ಕಿತ್ವಾ-
ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಕಪಃ ಪಿತ್ವಾದ್ವದನದಾತ್ಮತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸುತಬ್ಧೇನ ಗತಿ-
ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಇವೇನ ನಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತೀವಸಮಾಸೇ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಗಾಂ ದೋಗ್ಧೀತಿ ಗೋಧುಹ್ | ಸತ್ಸಾದ್ವಿಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೬೧ | ಕ್ರಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜುಹೂಮಸಿ | ಹೂಯತೇ-
ರ್ಲಡುತ್ಪಮಪುರುಷಬಹುವಚನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಬ್ದಃ || ಪಾ. ಪಾ. ೨-೪-೭೬ | ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ
ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೩೩ | ಇತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಕಾರಣಸ್ಯ ಹೂಯತೇಃ ಪ್ರಾಗೇವ ದ್ವಿವಚನಾತ್ಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಹಲಃ | ಪಾ. ೬-೪-೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ತತಃ ಶ್ಲಾಘಿತಿ ದ್ವಿವಚನಂ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೭-೪-೫೯ | ಚುತ್ವಚಿತ್ವೇ | ಪಾ. ೭-೪-೬೨ |
೮-೪-೫೩ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಪಾ. ೭-೧-೪೬ | ಇತಿ ಕಾರಾಗಮಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಮಕಾರಸ್ಯೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ | ದ್ಯೋಲಶಬ್ದಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಲಯೋಃ |
ಪಾ. ೮-೧-೪ | ಇತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ | ಪಾ. ೮-೧-೨ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ | ಪಾ.
೮-೧-೩ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗೋದುದೇ—ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಸುದುಘಾಮಿವ—ಹಾಲುಕರೆಯುವ (ಅಥವಾ
ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ) ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ | ಸುರೂಪಸ್ಯತ್ವಂ—ಒಳ್ಳೆಯ (ಸುಂದರವಾದ) ಕೆಲಸಗಳನ್ನು

ಮಾಡುವ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಉತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ದೈವದೈವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಜುಹೂ ಮಸಿ—ಅರ್ಪಣಮಾಡುತ್ತೇನೆ (ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಂತೆ (ಬರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ) ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಾವು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We invoke the performer of beautiful actions (Indra) day by day for our protection like a good milch-cow for the purpose of milking.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುರೂಪಕ್ಕೆತ್ತುಂ—ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಿಲ್ಲಬಿದ್ದ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಬ್ಬಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ—ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದೆ. Griffiths ಮತ್ತು Macdonell ಎಂಬವರು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದಾರೆ. Grassmann ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು—“He who knows to perform beautiful things” —ಸುಂದರಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದೂ Ludwig ಪಂಡಿತನು—“Creator of beautiful forms”—ಸುಂದರ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು—“when he assumes his good forms or he who shows himself from his best side”—ತನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ರೂಪಂರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ತತಾ ದತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾನೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವು—“He has become suitable to every form ; this true form of his is to be recognised again and again. Indra assumes many forms by virtue of his mysterious power ; for, ten hundred horses have been yoked for him”—ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು—

ರೂಪಂರೂಪಂ ಮಘನಾ ಬೋಧವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃಣ್ವಾನತ್ತನ್ಮಂಜರಿ ಸ್ಯಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ನಿ. ೧೦-೧೭) ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು—

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯಾರ್ಷಂ | ಯಾವಂತಿ ಕಾನಿಚಿದ್ರೂಪಾಣಿ ಮಘನಾ ಇಂದ್ರೋ
ಭವಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಪ್ರತಿಬಂಧೇನ ಬೋಧವೀತಿ ಪುನಃಪುನಃ-
ರ್ಭವತೀತಿ | ಕಥಂ? ಮಾಯಾಃ ಕೃಣ್ವಾನಃ ಇದಂ ಭವಾಮೀದಂ ಭವಾ-
ಮಿತ್ಯೇವಂ “ ತನ್ಮಂ ಪರಿ ಸ್ಯಾಂ ” ಸ್ಯಾಂ ತನುಂ ತತ್ತದಾಕೃತ್ಯಾನೇಕವಿಧಾಂ
ವಿಕರ್ಮಾಣಃ | ತೇನಾಸಂವಚಿಂತ್ಯಪ್ರಭಾವತ್ವಾಚ್ಛಕ್ನೋತಿ ತತ್ತದ್ರೂಪ-
ಮಾವೇಷ್ಟುಂ || ಇತ್ಯಾದಿ

ಎಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವನು—

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳಿಸಲು ಎಂದರೆ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಶರೀರಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ಎಂದು. ಶತ್ರುಸಂಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ ಭಕ್ತರ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಪೂರ್ವಕವಾದ ಜನರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವಾಗ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಮಾಯಾ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸುಂದರವಾದ ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುಷಿಯು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರಬಹುದು. ಕೃತ್ಯಕಲ್ಪವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲೋಕಕೃತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು—

ತಂ ತೇ ಮದಂ ಗೃಣೇಮಸಿ ವೃಷಣಂ ಸೃತ್ವ ಸಾಸಹಿಂ |

ಉ ಲೋಕಕೃತ್ಯಮದ್ವಿವೋ ಹರಿತ್ರಿಯಂ || (ಮ. ಸಂ. ೬-೧೫-೪)

ತಂ ತ್ವಾ ಮದಾಯ ಘೃಷ್ಣಯ ಉ ಲೋಕಕೃತ್ಯಮೀಮಾಹೇ |

ತವ ಪ್ರತಸ್ತಯೋ ಮಹೀಃ || (ಮ. ಸಂ. ೯-೨-೮)

ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ಪದವು ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆನ್ವಯಿಸುವುದು.

ಉತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ, ಕಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು ಇದರ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಉತಯೇಃ, ಉತೀ, ಉತೀಭಿಃ, ಉತೀಂ ಉತೀಷು ಉತೀ, ಉತೀಃ, ಉತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗ್ಯೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೫-೩) ಉತೀಃ—ಅವನು ಎಂದು ಹೇಳಿ

ಆ ಶ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ ಸುಮ್ಮಾಯ ವರ್ತಯಾಮಸಿ | (ಮ. ಸಂ. ೬-೫-೧)

ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವನಾಯ, ರಕ್ಷಣಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಮುಕ್ತಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ.

ಶ್ವಾತಾರಮಿಂದ್ರಮವಿತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಹನೇಹನೇ ಸುಹವಂ ಶೂರಮಿಂದ್ರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೧)

ಬಾಧತಾಂ ದೈಷೋ ಅಭಯಂ ಕೃಣೋತು ಸುವೀರ್ಯಸ್ಯ ಸತಯಃ ಸ್ಯಾಮು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೨)

ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ.

ಸುದುಘಾಮಿವ ಗೋದುದೋ—ಹಾಲಿಗಾಗಿ ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ—ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಥವಾ ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಪಮಾನವು (ಉಪೋದೇಶವಾಗಿ) ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸುವುದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು.

ತಂ ಶ್ವಾ ವಯಂ ಸುದುಘಾಮಿವ ಗೋದುದೋ ಜುಹೂಮಸಿ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೫೨-೪)

ಇಂದ್ರಂ ಧೇನುಂ ಸುದುಘಾಮನ್ಯಾಮಿಷಮುರುಧಾರಾಮರಂಕೃತಂ | (ಮ. ಸಂ. ೮-೧-೧೦)

ಉಪಹೃಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುನುತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತದೋರದೇನಾಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಶತ್ರುಗಳ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದವನೆಂಬುದಿವ್ಯವು.

ವೈವಿದ್ಯವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ. ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ (ಮ. ೮-೧-೪) ಒಂದು ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿತವಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಉದಾ.—ದಿನೇದಿನೇ, ಅಹರಹಃ, ಮಾಸಿಮಾಸಿ, ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ, ಭರೇಭರೇ ಹನೇಹನೇ, ದನೇದನೇ, ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ

ಸುರೂಪ ಕೃಕ್ಕುಂ-ರು ಶಬ್ದೇ-ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಖಿಷ್ಣ ಶಿಲ್ಪ ಶಪ್ಪ ಬಾಪ್ಪ ರೂಪ ಪರ್ಷ ತಲ್ಪಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೬-೩೦೮) ಖನು ಅವದಾರಣೇ, ಶೀಲಸಮಾಧೌ, ಶಸುಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಬಾಧ್ಯ ಲೋಡನೇ ದುಶಬ್ದೇ, ಪೂಪಾಲನಪೂರಣಯೇ, ತಲಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಕರಣೇ, ಈ ಎಳು ಧಾತುಗಳಮುಂದೆ ಪ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯ

ಯವೂ, ಕೆಲವುಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರು+ಪ, ಈಗ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರೂಪ ಎಂದಾಗುವುದು, ರೂಪ್ಯತೇ ಇತಿ ರೂಪಂ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವು. ಅಂದರೆ ಜನರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ರೂಪ, ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೋಭನಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ—ಸುರೂಪಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸುರೂಪಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವು: ಎಂದು ನಂತರ ಪಷ್ಟೀಸಮಾಸ. ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕೃತ್ವು:- ‘ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ವು:’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಡುಕ್ಯಾ ಕರಣೇ-ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಕ್ವು ಬಂದರೆ-ಕ್ವ+ನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ತಕಾರವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ವು: (ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦) ಎಂದು ತಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಯದ್ವುಪಿ ವಿಧಿಸಿದೆ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹನ್-ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವು-ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಹತ್ವು: ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅದರೂ ತಕಾರವಾರ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಛಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೂಪ ಎಂಬೆಡೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ ನಂತರ ಆದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ತ ಬರಲು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ರೂಪ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸುಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ, ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದು ನೆರ್ಘಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆರ್ಘಸು-ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುರೂಪ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳೂ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಕೃತ್ವು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ತ್ವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಕೃ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ-ಕೃತ್ವು ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಸುರೂಪಸ್ಯ ಕೃತ್ವು: ಎಂದು ಪಷ್ಟೀಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ, ಸುರೂಪಕೃತ್ವು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಸುರೂಪಕೃತ್ವು- ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್—ಅನುದಾತ್ತ. ಕೃತ್ವು—ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವು ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರ-ಅಮ್ ನ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪೂರೈರೂಪದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಅದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಏನಂಚ ಸುರೂಪಕೃತ್ವು ಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವು ನ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ ಮಿಕ್ಕ ಅಚ್ಚುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಊತಯೇ—ಊತಿ ಯೂತಿಜೂತಿ-ಸಾತಿ ಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಮಂತ್ರೇವ್ಯಸೇಷಪಚಮನನಿಧಿಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪೂರೈಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತಪದವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಊತಿ, ಇತ್ಯಾದಿಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅವು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊತಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅವರಕ್ಷಣೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಜ್ವರತೈರಸ್ಯವ್ಯಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊರ್ ಬಂದರೆ ಊತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದಲೂ ಬಾಧಬರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಾಗಿ ನಿಪಾತನದಿಂದ ತಿ ಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಊ-ಎಂಬುದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಅನು

ದಾತ್ತ-ಉತ್ತರಬ್ಧದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥಾವಿಭಕ್ತಿ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ ಹಬ್ಬಿದರೆ-ಉತ್ತಿ+ಎ ಈಗ ಘೋರ್ಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೧) ಸಖಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ-ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಛ-ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ-ಇಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ಗುಣಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ- ಉತ್ತೇ+ಎ-ಅಯಾದೇ- ಉತ್ತಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಪ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ-ಜೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಗುಣವು ಉದಾತ್ತವಾದ ತಿ-ಯ ಇಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಯ್ ಅದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನವದ್ದಾದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅಂತು ಉತ್ತಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚು ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತ, ಮೂರನೆಯದು 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು. ಸುದುಘಾಂ:- ಸುಷ್ಣು ದುಗ್ಧೇ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು) ಇತಿ ಸುದುಘಾಂ. ದುಹ ಪ್ರಪೂರ್ಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ದುಹಃ ಕಪ್ ಘಾತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೦) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದುಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ದುಹ್ ನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘ್ ಅದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದುಹ್+ಅ-ಇದರಿಂದಲೇ ಹಾಗೆ ಘಾದೇಶ ಬಂದರೆ ದುಘ್+ಅ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತಿತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ದುಹ್ ನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ದುಘ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಲಾವ್ ಬಂದರೆ ಸುದುಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು 'ಸುದುಘಾಮ್' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಇವೇನೇ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನಪ್ರಕಾರ ಇವಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅದೇಸ್ವರವೇ ಇರುವುದು. ಗೋದುವೇ:-ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ (ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಗೋಧುಕ. ಸತ್ಯಾದ್ವಿಷದ್ವು ದುಹ ಯುಜ ವಿಧ ಭಿದ ಚಿದ ಜಿನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಸದ್ಯಾ ವಿಶರಣ ಗತ್ಯನಸಾದನೇಷು, ಸೂರ್ಜಾಪ್ರಾಣೀರ್ಭವಿಮೋಚನೇ, ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತ್, ದ್ವುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ದುಹಪ್ರಪೂರ್ಣೇ ಯುಜಿರ್ಯೋಗೇ ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿಧ ಜ್ಞಾನೇ ವಿಧ ವಿಚಾರಣೇ ವಿಧ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ, ಜಿ ಜಯೇ, ಜೇಜ್ ಪಾಪಾಣೇ, ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದಾತ್ಮರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ಜುಕೂಮುಃ:-ಹೈರ್ಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಭೃದಿ(೧ನೆ) ಗಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮೇಲೆ ಲಬ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಹೈರ್+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬರುವ ಶಪ್ (ಅ) ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲ ವು (ಶ್ಲ ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಬರುವ ಲೋಪ) ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು, ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೩) ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿರಾಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿರಾಚ್ಚರಿತ ಶಬ್ದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು 'ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ

ಕಾರಣವಾದ ಹೈಂ ಆ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಹು+ವಿ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವುದು, ಈಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಅಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಒಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಹು+ಮಸ್ ಆಗುವುದು. 'ಹಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹೂ+ಮಸ್ ಈಗ ಶ್ಲೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲ ಬಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದರೆ ಹೂ+ಹೂ+ಮಸ್ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಹು+ಹೂ+ಮಸ್ ಕುಹೋಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕವರ್ಗ ಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಝಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಝಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬಂದರೆ ಜು+ಹೂ+ಮಸ್ ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಮಸ್ ಎಂಬುದು ಇಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಾಗಮ ಬಂದರೆ 'ಜಹೂಮಸಿ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮು ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ.

ದ್ಯವಿದ್ಯವಿಃ—ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತ ಧಾತು-ಇದರಮುಂದೆ ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ದೋಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಭಟ್ಟೋಜೇದೀಕ್ಷಿತರು ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಗಮೇಡ್ಯೋಃ (ಉ. ಸು. ೨-೨೬೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹುಲಕಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತೇಶಿ ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದ್ಯು ಅಭಿಗಮನೇ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ದೋ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ಭೋಜದೇವನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವನು. ದ್ಯೋ ಎಂಬುದು ಫಿಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ಯವಿ-ನಿತ್ಯವೀ ಪ್ತಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದರೆ ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ. ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇದಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಮ್ರೇದಿತವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಅಮ್ರೇದಿತಕ್ಕೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ದ್ಯವಿ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಪ ನಃ ಸವನಾ ಗಹಿ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಪಾಃ ಪಿಬ |

ಗೋದಾ ಇದ್ರೇವತೋ ಮದಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಪ | ನಃ | ಸವನಾ | ಅ | ಗಹಿ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸೋಮಃ | ಪಾಃ | ಪಿಬ ||

ಗೋಃ | ದಾಃ | ಇತ್ | ರೇವತಃ | ಮದಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಸಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾತರಿಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಸಾತುಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಸವನಾ
 ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ ಪ್ರತ್ಯುಸ ಸಮೀಶ ಅಗಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಪಿಬ |
 ರೇವತೋ ಧನವತಸ್ತವ ಮದೋ ಹರ್ಷೋ ಗೋದಾ ಇದ್ನೋಪ್ರದ ಏವ | ತ್ವಯಿ ಹೃತ್ಯೇ ಸತ್ಯಸ್ಯಾಭಿ-
 ಗಾಂವೋ ಲಭ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಪ | ನಿಸಾತತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸವನಾ | ಸೂಯತೇ ಸೋಮಾ
 ಏಷ್ವಿತಿ ಸವನಾನಿ | ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಸಾ. ೩-೩-೧೧೭ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಸ್ವಿಲೋಪಶ್ಚ | ಲಿತಿತಿ
 ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಶೋ ಲುಕ್ |
 ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಆತೋ ಹೇಃ |
 ಸಾ. ೬-೪-೧೦೫ | ಇತ್ಯಾಭಾಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೀಯೇ ಲುತಿ ಕರ್ತವ್ಯೇಽಸಿದ್ಧವದಿತ್ರಾಭಾತ್ | ಸಾ. ೬-೪-೨೨ |
 ಇತ್ಯಾಭಾಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೀಯೇ ಮಕಾರಲೋಪೋಽಸಿದ್ಧವದ್ಧವತಿ | ಸೋಮಸಾಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ
 ನಿಘಾತಃ | ತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಪೂರ್ವಪೇಕ್ಷಯಾ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ಪಿಬೇತ್ಯಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ |
 ನ ಚ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ತದಭಾವಾತ್ | ಗಾಂ
 ದದಾತೀತಿ ಗೋದಾಃ | ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾ. ೩-೨-೭೬ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪಂ ಪರಮಸಿ ಸ್ವಗಸಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಪ್ರತಿಪದೇ-
 ವಿಧಿತ್ಯಾದಾತೋ ಮನಿಷ್ಠ್ಯನಿಬ್ಬನಿಪಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೭೪ | ಇತಿ ನಿಚ್ | ಕ್ವಿಪಿ ಹಿ ಘುವಾಸ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ
 ಸಾ. ೬-೪-೬೬ | ಧಾತೋರಾಕಾರಸ್ಯೇತ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ | ರೇವಾನ್ | ರಯಿರ್ಫನಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ |
 ಹೃಸ್ವನುಡ್ಘಾಂ ಮತುಪ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೬ | ಇತಿ ಮತುಬಾದಾತ್ತಃ | ಛಂದಸೀರಃ | ಸಾ. ೮-೨-೧೫ |
 ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ರಯೀರ್ಮತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೧-೩೭-೬ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ
 ಗುಣಶ್ಚ | ಮದಃ | ಮದೋನುಪಸರ್ಗೇ | ಸಾ. ೩-೩-೬೭ | ಇತ್ಯುಪ್ | ಪಿತ್ಯಾದನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಸಾಃ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸವನಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
 ನಾವು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ |
 ಉಪಾಗಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | (ಅಲ್ಲಗೆ ಬಂದು) ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು |
 ರೇವತಃ—ಧನ್ಯಾಶ್ವಿಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು | (ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ) ಮದಃ—ಸಂತೋಷವು
 ಗೋದಾಃ—(ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ) ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞ
 ಸಂಭಂಧವಾದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಿಗೂ ಬಂದು ನಾವು
 ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಹಾಗೆ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ನೀನಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ
 ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು ನಮಗೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು (ಗೋಸಂಪತ್ತನ್ನು) ಕೊಡುವವನಾಗುವೆ.

English Translation.

O Soma-drinker, come hither to our Sacrifices and Partake of the Soma; you being rich the satisfaction you get from drinking Soma is verily the cause of the gift of cattle.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಪ ಆ ಗಹಿ—ಉಪ-ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ. ಆ ಗಹಿ—ಬಾ, ಬರುವವನಾಗು.

ಸವನಾ—ಸೂಯತೇ ಸೋಮ ಏಷ್ವತಿ ಸವನಾನಿ (ಸವನಾ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸವನವೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಸವನತ್ರಯಗಳೆಂದೂ ಅಥವಾ ಸವನಕರ್ಮವಿರುವ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಗೋದಾಃ—ಗಾಂ ದದಾತೀತಿ ಗೋದಾಃ ಗೋಪ್ರದೇಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಇದರಂತೆ ಸೋಮಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸೋಮಪಾಃ—ದಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೧೭ ಇರುವುವು—

ಆತ್ಮದಾಃ | ಆತ್ಮದಾಃ | ಓಜೋದಾಃ | ಗೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಧನದಾಃ | ಬಲದಾಃ | ಭೂರಿದಾಃ | ವಸ್ತ್ರದಾಃ | ವಾಚದಾಃ | ನಾಸೋದಾಃ | ಸದೋದಾಃ | ಸಹಸ್ರದಾಃ | ಸುದಾಃ | ಸ್ತಸ್ತ್ರಿದಾಃ | ಹಿರಣ್ಯದಾಃ | ಭೂರಿದಾಃ ||

ಇತ್—ಏವ. ಉದಾ—ಇಂದ್ರಃ ಗೋದಾಃ—ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿರುವನು. ಆದರೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರಃ ಗೋದಾ ಇತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇತ್ ಶಬ್ದವು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ರೇವತಃ—ರಯಿರ್ಧನಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ರೇವಾನ್ ತಸ್ಯ ರೇವತಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಧನವುಳ್ಳವನ (ಇಂದ್ರನ) ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉಪ.—ಇದು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿನ್ನೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸವನಾ—ಸೂಯತೇ ಸೋಮಃ ಏಷ್ವತಿ ಸವನಾನಿ. (ಯಾವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸವನ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಇಲ್ಲಿ ಕರಣಾಧಿಕರಣಿಯೋಚ್ಛ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೬೨) ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಸು+ಯು. ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಯುಪೋರಸಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಗೆ ಅನ ಬಂದರೆ ಸು+ಅನ, ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಸವನ ಎಂದಿರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶಬಂದರೆ ಸವನ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂಧು ಸವನಾ ಎಂದಾಗುವುದು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಗಹಿಃ—ಗಮ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ವಿನಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಗಮ್+ಸಿ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೬-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಸ್ವೇರ್ಯಪಿಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದು-ಅದು ಪಿತೃಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಿ ಗೆ, ಹಿ, ಬಂದರೆ ಗಮ್+ಹಿ, ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಎಂಬುದು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಗ+ಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ ವಿನ ಅಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಹಿ ಗೆ, ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಸಿದ್ಧವದ ತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರಂಭಿಸಿ ಈ ಪಾದವು ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಭೇಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಾಕ್ರಿಯವಾದ ಅಭೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ಅಭೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬ ಅಭೇಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬ ಅಭೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು ಅಂದರೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು ಈಗ ಮಕಾರ ವ್ಯವಧಾನಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆಂತಲೂ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲೆ ಹಿ ಎಂಬುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಮಪಾಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮುನಿತಸ್ಯಚಿ (೨-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವ ಬಂದರೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿರುವ ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾದಿಕೊಂಡು ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು ಆದರೆ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ಸೋಮಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಕ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವ್ಯವ ಬಂದರೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ 'ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಪಾಃ' ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವ್ಯವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸೋಮಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಗಾಂ, ದದಾತಿ ಇತಿ ಗೋದಾಃ (ಹಮವನ್ನು ಕೊಡುವವನು) ದುದಾಞ್ ದಾನೇ ಎಂಬ 'ದಾ' ಧಾತುವು ಅಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಅತೋಮನಿನ್ ಕ್ವಿನಿಪ್ ವನಿಪಕ್ತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಅಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ್ ಅಥವಾ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮನಿನ್ ಕ್ವಿನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲರುವ ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪದವಿಶೇಷವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ವಿಧಿಯು ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಿಧಿಯು. ಹೀಗೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಒಪ್ಪದೇ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಘ್ರಮಾಸ್ತಾ ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿ ಸಾಂದಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ದಾತ್, ದೈವ್ ಧಾತುಗಳನ್ನುಳಿದು ದಾ, ಅಥವಾ ಧಾ ರೂಪ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘ್ರಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ 'ಈ' ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ್ರಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ದಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಬರೆ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಕ್ವಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ 'ಈ' ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈತನು ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಅಲಾತ್ರಯವಾದ ಕಾಡ್ಯ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನಲ್ದಿಧಾ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಸದ್ಭಾವದಿಂದ ಹಲಾದಿತ್ವವನ್ನು ತರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಇದು ವಿಧಾಯಕವೆಂದೂ ನಿಯಾಮಕವೆಂದೂ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿರುವುವು. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಸಲಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಆಲ್ಪಿಯಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕಾರ್ಯವಿಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಆತ್ಯಣೇಟ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತೈಣಹಿಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಾದಿಯೂ ಓತೂ ಆದ ಸಾರ್ವಭೌತ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಹಿತವಾದ ಇಮಾಗಮವು, ಲಜ್ಞ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ ನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಾದಿತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರಲಾರದೆಂದು ಶಂಕೆಬರಬಹುದು ಆದರೂ ಎಲ್ಲಿ ವರ್ಣವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. 'ಗವೇಹಿತಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ದಾಗ ಗೋಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಎ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದು, 'ವಿಚೋಯನಾಯಾವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಎಚ್ಚಿಗೆ ಆಯಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಅಚ್ ಎಂಬ ವರ್ಣವು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಉಪ್ಪವಾದ ಎ ಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗೋ ಶಬ್ದದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಹಲಾದ್‌ಓತಿ' ಎಂದು ಆಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿರುವುದರಿಂದ, 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಹಲಾಪಿತ್ವಾರ್ವಧಾತುಕಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಇವಾಗಮ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿವ್‌ಗೆ ಲೋಪಬಂದರೂ, 'ಘ್ರಮಾಸ್ತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯೂ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಈತನು ಬರುವುದು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇನಾಸ್ತಿ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ಈತನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ನಿಯಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೋಡುವ, ಸ್ಥಾನಿಸತದ್ಭಾವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾ-ರಭ್ಯಮಾಣೋವಿಧಿಧಿಯಮಾಯಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ರೂಪವು ಯಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವೋ ಆದೇ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬರುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯಸಾಧಾರಣವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡುಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮಶರೀರ. ಇದರಿಂದ ತೋರಿಸುವ ದೃಷ್ಟದೇ ಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಸಾದಸ್ಯ ಸಃ ಸುದೃಢತತ್ಪ್ರಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಸಂಕತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯಸಾಧಾರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಸೋರ್ಮನಸೀ ಆಲೋಮೋಷಸೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ಇರುವ ಲೋಮ, ಉಷ್ಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಛಿದ್ರ ಮಾಡುವುದು, ಅಸಂತ್ಯಾಸ ಸಹ ಅದ್ಭುತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅದ್ಭುತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸು, ದೃಷ್ಟಾದಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಬಹು ಪ್ರೀತಿ ಬಂದು ಅಸಂಖ್ಯಾತಕ್ಕೆ ಉಕ್ತ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಧೃಷ್ಟಾದಿ ಎಂಬುದು ಸ್ವತಃ ಅಸಂತ್ಯಾಸ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣವೂ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿತ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾಧಾರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ತರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ, ಈತನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವಸ್ತುತಃ, ಧ್ಯಾನೋಪಸಂಪಾದನಾಂಚಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಧೀರ್ಧ್ಯಾಯತೇರ್ಧಧಾತೇರ್ವಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪಠ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ 'ಧಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಟ್ಪಾಂಗ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತನು ಅಭ್ಯುಪಗಮವಾಗಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ, ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು ಏ ವಂಚ, 'ಘುಮಾಸ್ಥಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ಯು ಅದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಘುಮಾಸ್ಥಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈತನುಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಏವಂಚ, ಗೋದಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಅದು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲದ ಕಿತ್ತಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕನಾದ್ದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಈತನುಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಾದರೆ, ಶಂಸ್ಥಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಂಬಾಬಗೋಭೂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಈತನು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಿಚ್ಛಾ ಬರುವುದೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಧೀರ್ಧ್ಯಾಯತೇರ್ಧಧಾತೇರ್ವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಈತನು ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಹಲಿ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಈತನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಈತನೇವಕಾರಪ್ರತಿಷೇಧೋವಕ್ತವ್ಯಃ ಘೃತಂ ಘೃತಪಾನಾನಿ ಇತಿ ಚರ್ತನಾತ್, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕಾರಂಭ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಈತನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ವಾಕ್ಯಕ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರಂಭ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಫಲೈಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪಾದಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ಪು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ, ಪಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ, ಕ್ವಿಪ್ಪು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಧಧಾತೇರ್ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಪೂರ್ವವಾದ ಈತನೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರಾಭಿಮತವೆಂದು ಒಪ್ಪಿ ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಪಾದಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ಪು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಬಾಧಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರೇವಾನ್ (ಹಣವು ಇವನಲ್ಲಿ ಇದೆ) ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿಮತುಸ್ (ಪಾ ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಯಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ರಯಿ+ಮತ್- 'ಭಂದಸೀರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣ ಅಥವಾ ರೇಫದ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಸ್ಸಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಬಂದರೆ ರಯಿ+ವತ್-ರಯೀರ್ಮತ್ ಬಹುಲಿಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ೬-೧-ವಾ. ೬) ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಸ್ಸನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಅದ್ವಿಣಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ, ರೇವತ್-ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೇವಾನ್=ಇಲ್ಲಿ ರಯಿಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪ್ರಸ್ತುತುಡ್ಯಾಂ ಮತುಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಅಂಶೋದಾತ್ತಪ್ರಸ್ತವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ

ಶಬ್ದ, ನುಹ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಷ್ಟು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷ್ಟು ಉದಾತ್ತ-
ಮದೇ-‘ಮದೋನುಪಸರ್ಗೇ’ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೬೬) ಉಪಸರ್ಗಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಉಪಪದನಾಗಿರುವಾಗ
ಮದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ-‘ಅಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಬರುವುದು, ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ
ಅನುದಾತ್ತ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಥಾ ತೇ ಅಂತಮಾನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಂ |
ಮಾ ನೋ ಅತಿ ಖ್ಯ ಆ ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಥ | ತೇ | ಅಂತಮಾನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮ | ಸುಮತೀನಾಂ ||
ಮಾ | ನೋ | ಅತಿ | ಖ್ಯ | ಆ | ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥ ಸೋಮಸಾನಾನಂತರಂ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವಾಂತಮಾನಾಮಂತಿಕತಮಾನಾಮತಿಕಯೇನ
ಸಮೀಪವರ್ತಿನಾಂ ಸುಮತೀನಾಂ ಶೋಭನಮತಿಯುಕ್ತಾನಾಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ
ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವಿದ್ಯಾಮ | ವಯಂ ತ್ವಾಂ ಜಾನೀಯಾಮ | ಯದ್ವಾ | ಸುಮತೀನಾಂ | ಶೋಭನ-
ಬುದ್ಧೀನಾಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾಣಾಂ ಲಾಭಾರ್ಥಮಿತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಬುದ್ಧಿಲಾಭಾಯ ತ್ವಾಂ
ಸ್ಮರೇಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವಮುಹಿ ನೋಽತಿ ಮಾಖ್ಯಃ | ಅಸ್ಮಾನತಿಕ್ರಮ್ಯಾನ್ಯೇಷಾಂ ತ್ವತ್ಸರೂಪಂ ಮಾ
ಪ್ರಕಥಯ | ಕಿಂತ್ವಾ ಗಹ್ಯಸ್ಮಾನೇವಾಗಚ್ಛ | ಅಥೇತಿ ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಂತಮಾನಾಂ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಾ ಇತ್ಯತಿಶಾಯೇನೇ ತಮಸ್ | ಸಾ. ೫-೩-೫೫ |
ತಮೇ ತಾದೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೯-೯ | ಇತಿ ತಾದಿಲೋಪಃ | ಅಂತೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯಂತಿಕಃ ಸಮೀಪಃ |
ಅತ ಇತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಂ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದೂರೋತ್ಪರ್ಷಸ್ಯ ಹ್ಯವಸಾನಂ ನಾಸ್ತಿ | ಸಾಮೀ-
ಪೋಽತ್ಪರ್ಷಸ್ಯ ಪುನರ್ಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಮೀಪಃ ಸ ಏವ ತಸ್ಯಾಂತ ಇತ್ಯಂತಮತ್ತ್ವಾತ್ಸಮೀಪಮಂತಿಕ-
ಮುಚ್ಯತೇ | ವಿದ್ಯಾಮ | ವೇತ್ತೇರ್ಲಿಂಜಾ | ಯಾಸುಹ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಜುಚ್ಛ | ಸಾ.
೩-೪-೧೦೩ | ಇತಿ ಯಾಸುಹುದಾತ್ತಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾತ್ಪಿಚ್ಛತಿಜ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತಃ | ಸುಮತೀನಾಂ |
ಮತಿಕದೇ ಕ್ರಿನಂತೇಽಪಿ ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಪೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೩-೩-೯೬ |

ಇತೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಶೋಭನಾ ಮತಿಯೇಷಾಂ ತೇ ಸುಮತಯ ಇತಿ ಬಹುನ್ವೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಾಪನಾದೇನ ನೇಷ್ಠಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶೋಭನಾ ಮತಯಃ ಸುಮತಯ
ಇತಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೇಷ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಾಪನಾದಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಷಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವೇನ | ಅತೋ ಮತುಪಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಾಚ್ಚ ಸುಮತಿಶಬ್ದಾತ್ಪರಸ್ಯ ನಾನೋ ನಾಮನ್ಯ-
ತರಸ್ಯಾಮಿತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಖ್ಯಃ | ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಲುಜಾ ಸಿಸ್ಯಸ್ಯತಿವಕ್ತ್ರಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಞ್ |
ಪಾ. ೩-೧-೫೨ | ಇತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ | ಪಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ |
ಇತಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೦ | ಇತೀಕಾರಲೋಪೋ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಾ | ನ ವಾಜಾಯೋಗೇ | ಪಾ. ೬-೪-೭೪ |
ಇತ್ಯದಭಾವಃ | ಗರಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕಿ ಹೇರ್ಜಾತ್ಯಾದನುದಾತ್ತೋಪ-
ದೇಶೇತಿ ಮಕಾರಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ ಲುಗ್ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಥ—ಸೋಮಪಾನಾನಂತರ | (ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ವಯಂ—ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಂತ
ಮಾನಾಂ—ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ | ಸುಮತೀನಾಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ (ವಿವೇಕಿಗಳ ಅಥವಾ
ಪ್ರಜ್ಞಾನ್ವಿತರ) ಮನುಷ್ಯರ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು) || ವಿದ್ವಾಂಸು—ನಿನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ (ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣೆ
ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ) |
(ನೀನು ಸಹ) ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ಅತಿ—ಬಿಟ್ಟು (ಇತರರಿಗೆ) | ಮಾ ಖ್ಯಃ—(ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣವನ್ನು) ಹೇಳಬೇಡ |
ಆ ಗರಿ—(ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ) ಬರುವವನಾಗು

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸೋಮಪಾನಾನಂತರ ನಾವು ನಿನ್ನ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾ (ತಿಳುವಳಿಕೆ) ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ಮರಣೆ
ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವು. ಇಂತಹ ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ನೀನು ಬರಬೇಕು ಇತರರಿಗೆ ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸ
ಬೇಡ ಮತ್ತೂ ಅವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation.

We recognize you in the midst of the right-minded who are nearest to
you, come to us; do not reveal yourself to others.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಠಿನವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸುಲಭವಾದ ಮತ್ತು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ
ಕೂಡಿದರೂ ಮುಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾ
ಹಾರಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸ

ವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮತೀನಾಂ ವಿಧ್ಯಾಮು ಮತ್ತು ಮಾ ನೋ ಅತಿ ಖ್ಯಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಲೋಪಬರುವದೆಂದೋ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವದೆಂದೋ ಮುಷಿಯು ಅವಶ್ಯಕವೂ ಮುಖ್ಯವೂ ಆದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮೂರು ಮಕ್ಕಳುಗಳ ಅರ್ಥವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಅಥ— ಈ ಶಬ್ದದ ಥರಾರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಉದಾ-ಸಚಸ್ವ-ಸಚಸ್ವಾ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧-೯) ಶ್ರುಧಿ-ಶ್ರುಧೀ (ಮು. ಸಂ. ೧-೨-೧) ಪೃಚ್ಛ-ಪೃಚ್ಛಾ (ಮು. ಸಂ. ೧-೪-೪) ಪಿಬ-ಪಿಬಾ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ | ಸಮತೀನಾಂ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. (ಪೇ. 81 ನೋಡಿ) ಮಾ-ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕಶಬ್ದವು. ಬೇಡ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ | ಅತಿ-ವಿನಹ, ಬಿಟ್ಟು ಹೊರತು, Beyond, besides &c.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಥ ಎಂಬುದು ನಿವಾತ ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಿವಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ 'ನಿವಾತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೬೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಅಥಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಂತಮಾನಾಂ, ಅಂತಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ (ಅವಧಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಇದೆ) ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅತ ಇನಿರೇನೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಇನಿ, ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು, ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಠಸ್ಯೇಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಂತ+ಇಕ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪ ೧೪೮)ತಾ ಮುಂದಿರುವ 'ಅ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಂತಿಕ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ದೂರದ ಉತ್ಪರ್ವಕ್ಕೆ ಅವಧಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸದ ಉತ್ಪರ್ವಕ್ಕಾದರೋ ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವದೋ ಅದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಧಿಯಾಗುವುದು, ಅಂತ (ಅವಧಿ) ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತಿಕ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅತೀತಯೇನ ಅಂತಿಕಾ ಎಂದು ಅತೀತಯಾರ್ಥ ವಿನಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅತಿ ಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಅತೀತಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮವ್ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಬಂದರೆ ಅಂತಿಕ+ತಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಮೇತಾ ದೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮-ವಾ. ೯) ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಿಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಕ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಅನ್ತಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಷ್ಟೀ ಬಹುಪಚನದಲ್ಲಿ ಅನ್ತಮಾನಾಂ ವಿಧ್ಯಾಮು-ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಆದಾದಿಕ ಧಾತು ವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಜ್ಜ ಲಕಾರವನ್ನು ಟ್ಪುಗ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷಾದಾತ್ಪ್ರೋಜಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಲಿಜ್ಜ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ, ಯಾಸುಟ್, ಆಗಮ ಬರುವುದು ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಜಾತ್ಯು ಆಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ಉದಾತ್ತ. ಇದು ಸಾಧದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ'

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮತೀನಾಂ-ಮತಿಶಬ್ದವು ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾದರೂ ನಿತ್ಯವರ (ಆದ್ಯದಾತ್ರ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷ ಪಚೆ ಪುನ ವಿಧ ಭೂ ವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ವ್ಯಮ ಸೇಚನೇ, ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ವಿಧ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ವೀ, ಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರಜನಕಾನ್ತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು, ರಾದಾನೇ ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ನನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ರಿನ್ನಿನ ಇಕಾರವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ (ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು) ಸುಮತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರೈಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ನೆಚ್ಚುಸಿಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಶೋಭನಾಶ್ಚ ತಾಃ ಮತ ಯಶ್ಚ-(ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯು) ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹೃಸ್ವವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಆದ ಸುಮತಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬ ಪದ್ಯೀಬಹುವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಾಮಸ್ಯ ತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಖ್ಯಃ-ಖ್ಯಾಪ್ರಕೃಫನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು ಖ್ಯಾಃಸಿ ಚ್ಚೀಲುಫಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಲುಜ್ ನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಬಂದರೆ ಖ್ಯಾಃಚ್ಚಿ. ಸಿ-ಅಸ್ಯ ತಿವತ್ರಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಪ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಖ್ಯಾಃಅ. ಸಿ, ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಕಿತ್ತು (ಅಥವಾ) ಪಾತ್ತು ಆದ ಅಜಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕ, ಅಥವಾ ಇಟ್ ಅಗಮ ಇವುಗಳ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಖ್ಯಾಃಅ+ಸಿ ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಜಿಕಾರೇತ್ಯಂಜಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಸಮೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುವುದು. ನಮಾಜ್ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಮಾಜ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಯೋಗವಿರುವಾಗ ಆಟ್-ಆಟ್ ಎಂಬ ಅಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ಚಕ್ಷದೇದಾತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೦೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಹಿ-ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ಸಿಪ್ಪನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಶಪ್ ಗೆ ಬಹುಲಂಛಂವಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಸೇರ್ಹ್ಯಸಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ-ಹಿಯು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನಂತನೋತ್ಪಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಝಾಲಿಕಿಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ'ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ||೩||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರೇಹಿ ವಿಗ್ರಮಸ್ತುತಮಿಂದ್ರಂ ಪೃಚ್ಛಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ |
ಯಸ್ತೇ ಸಖಿಭ್ಯ ಆ ವರಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ | ಇಹಿ | ವಿಗ್ರಂ | ಆಸ್ತುತಂ | ಇಂದ್ರಂ | ಪೃಚ್ಛ | ವಿಪಃ ಚಿತಂ ||
ಯಃ | ತೇ | ಸಖಿಭ್ಯಃ | ಆ | ವರಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರತಿ ಹೋತಾ ಬ್ರೂತೇ | ಹೇ ಯಜಮಾನ ತ್ವಮಿಂದ್ರಂ ಪರೇಹಿ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ ಗಚ್ಛ | ಗತ್ವಾ ಚ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಹೋತಾರಂ ಮಾಂ ಪೃಚ್ಛ | ಅಸೌ
ಹೋತಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ತುತಮಾನ್ ಚೇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರಶ್ನಂ ಕುರು | ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯೇ ತವ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಸಖಿಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗೈಶ್ಚ ವರಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಧನಪುತ್ರಾದಿಕಮಾ ಸಮಂತಾಶ್ಚಯಚ್ಛಿತಿಶ್ಚ ಶೇಷಃ | ತಾದೃಶ-
ಮಿಂದ್ರಮಿತಿ ಪೂರ್ವತಾನ್ವಯಃ | ಪುನರಪಿ ಕೀದೃಶಂ | ವಿಗ್ರಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಅಸ್ತುತಮಹಿಂಸಿತಂ |
ವಿಪ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಧಾವಿನಾಮಸು ವಿಗ್ರವಿಸಶ್ಚಿಚ್ಛಿಬ್ಧೌ ಪತಿತೌ ||
ವಿಗ್ರಂ ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಅಸ್ತುತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದ
ಋತ್ವೇಂದ್ರಗ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿಶ್ಚಾಸ್ತದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಸಖಿಭ್ಯಃ | ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಾಶ್ಲೋದಾತ್ರಃ |
ಉ. ೪-೧೫೬ | ಇತಿ ಸಮಾನ ಉಪಪದೇ ಖ್ಯಾತೇರಿತ್ | ದಿವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಸ್ತಸ್ಯ ಡಿತ್ವಾಷ್ಟಿಲೋಪಶತ್
ಪಾ. ೬-೪-೧೫೬ | ತತ್ಪನ್ನಿ ಯೋಗೇನ ಯಲೋಪಃ | ಉಪಪದಸ್ಯೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಸ-
ಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯುಪಕೇಷು | ಪಾ. ೬-೪-೮೪ | ಇತಿ ಸಭಾವಃ | ಅತಃ ಸಖಿಶಬ್ದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಃ | ವ್ರಿಯತ
ಇತಿ ವರಃ | ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೫೮ | ಇತ್ಯಪ್ | ತಸ್ಯ ಸಿತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜಮಾನನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು—

(ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ ನೀನು) ವಿಗ್ರಂ--ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ ಪರೇಹಿ--ಇಂದ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ
ಹೋಗು | (ಕೋಠ) ಆಸ್ತುತಂ--ಶತ್ರುಗಳ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗದ (ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು) ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಪೃಚ್ಛ-
ಈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ (ಹೋತೃಪು ನಿನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು) ಕೇಳು |
ಯಃ--(ಯಾವ) ಆ ಇಂದ್ರನು | ತೇ--ನಿನ್ನ | ಸಖಿಭ್ಯಃ--ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ | ವರಂ--ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಧನಪುತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಆ (ಯಚ್ಛಿತಿ)--(ಕೊಡುವನು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ನೀನು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ (ಮೇಧಾವಿಯಾದ) ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ-ಈ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನು ಟೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೇಳು. ಇಂದ್ರನು ಹೋತೃ ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೂ ನಿನಗೂ ಧನ, ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವರಗಳನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸುವನು.

English Translation

Go (worshipper) to the wise (and) unquipped Indra and ask him of the (fitness of the) learned (priest who recites his praise.) Indra will bestow the best of blessings to your friends (priests).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಗ್ರಂ, ವಿಪಕ್ಷಿತಂ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಮೇಧಾವಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿನೆ (ನಿ ೩-೧೫) ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಮೇಧಾವಿ, ವಿವೇಕಿ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಗ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ಸಿನ್ಧುಗೂ

ತಾ ವಿಗ್ರಂ ದೈಘೇ ಜಠರಂ ಪುಣಧ್ಯಾ ಆ ಯತ್ಸದ್ವ್ಯ ಸಭೃತಯಾ ಪುಣಿತಿ || (ಯ. ಸಂ ೬-೬೭-೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನ್ಧಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. **ವಿಪಕ್ಷಿತಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೨೩ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ಅಸ್ತೃತಂ—ಸ್ತೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸ್ತೃತ ಶಬ್ದದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕರೂಪವು ನಸ್ತೃತಂ—**ಅಸ್ತೃತಂ**.

ಸಖಿ ಭ್ಯೇ—ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಋತ್ವಿಜರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಆ ಪ್ಯಾಯಯ ಸಖೀನ್ದ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಯೇತ್ಯಾಹರ್ತ್ವಿಜೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಸ್ತಾನೇ-

ವಾಪ್ಯಾಯಯತಿ || (ತೈ. ಸಂ ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ತೈತ್ತರೀಯ ಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಂ—ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರಲು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಹ ಶಬ್ದದ ಅನುದಾತ್ತ ಇಕಾರ ದೊಂದಿಗೆ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಏಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನ

ಮಾತ್ರ ಸಖಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವಾಗುವುದು ವ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ವರಃ ಗೃಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೨) ಗೃಹ, ವೃ, ದೃ, ನಿಶ್ಚಿ, ಗಮ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃ+ಆ-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವರಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದತ್ತ ವ-ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ಬ್ರುವಂತು ನೋ ನಿದೋ ನಿರನ್ಯತಶ್ಚಿದಾರತ |
ದಧಾನಾ ಇಂದ್ರ ಇದ್ಧುವಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ಬ್ರುವಂತು | ನಃ | ನಿದ | ನಿಃ | ಅನ್ಯತಃ | ಚಿತ್ | ಆರತ ||
ದಧಾನಾಃ | ಇಂದ್ರೇ | ಇತ್ | ದುವಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನ ಋತ್ವಿಜ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತೇ ಬ್ರುವಂತು | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುವಂತು | ಉತಮಸಿ ಚ ಹೇ ನಿದೋ ನಿದಿತಾರಃ ಪುರುಷಾ ನಿರಾರತ | ಇತೋ ದೇಶಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತ | ಅನ್ಯತ-ಶ್ಚಿದನ್ಯಸ್ಮಾದಪಿ ದೇಶಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತ | ಕೀದೃಶಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಇಂದ್ರೇ ದುವಃ ಪರಿಚೆಯಾರ್ಥಂ ದಧಾನಾಃ ಕುರ್ವಣಾಃ | ಇಚ್ಛೆಬ್ಧೋಽನವಾರಣೇ | ಸರ್ವದಾ ಪರಿಚೆಯಾರ್ಥಂ ಕುರ್ವಂತ ಏನ ತಿಸ್ತೀತ್ಯುತ್ಕರ್ಥಃ | ನಿಂದಂತೀತಿ ನಿದಃ | ನಿದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಪಿ ನುಮಭಾವಶ್ಚಾನದಸಃ | ಸುಪೋಽನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತು-ಸ್ವರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತತ್ವೇಽಪಿ ವಾಕ್ಯಾಂತರತ್ವೇನ ಸ್ವನಾಕೃಗತಪದಾದತ್ತರತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾ-ತ್ತತ್ವಮೇವ | ಅನ್ಯತಃ ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ವಾರ್ವಸೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚಿದಿತ್ಯುಪಿತಬ್ಧಾರ್ಥೇ | ತೇನ ನ ಕೇವಲನುತಃ | ಇತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾನ್ಯತೋಽಪಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛತೇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಸ ಏವ ಧಾತ್ವರ್ಥಯೋಃ ಸಂಬಂಧ ಆರತೇತಿ ಲುಜಾ ದ್ಯೋತೃತೇ | ಸ ಹಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರೇ ವಿಧೀಯತೇ | ಆರತ | ಆರ್ತೇತ್ಯಂದಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಬ ಇತಿ ಲೋದಧರ್ಥೇ ಲುಜ್ | ಮಧ್ಯಮಬರುವಚನಸ್ಯ ತಾದೇಶಃ | ಸರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರೈರ್ತಿಭ್ಯಕ್ಷ | ಪಾ. ೩-೧-೫೩ | ಇತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ | ಋದ್ಯಶೋಜಾ ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೩ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ಆಡಾಗಮಃ | ದಧಾನಾಃ | ಶಾನಚ್ಛಿತ್ತಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಮಂತೋದಾತ್ತಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಪರತ್ವಾದ್-ಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುವಃ | ನಪ್ಪಿಷಯಸ್ಯಾಸಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರೇ ಇತ್—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ದುವೇ—ಕುಚರ್ಯನನ್ನು (ಸೇವೆಯನ್ನು) |
ಬೆಧಾನಾ—ಮಾಡುವ | ನೇ—ನಮ್ಮ (ಮುಖ್ಯಜರು) | ಬ್ರವಂತು—(ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ |
ಉತ—ಮತ್ತು | ನಿಧೇ—(ಇಂದ್ರನನ್ನು)ನಿಂದೆಮಾಡುವ ಪುರುಷರು | ಅನ್ಯತಸ್ತೈತ್—ಇಲ್ಲಿಂದಲೂ, ಇತರ ಕಡೆ
ಗಳಿಂದಲೂ | ನಿರಾರತ—ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇವೆಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯಜರು (ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿ ಬಂಧು
ಜನರೂ) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಂದೆಮಾಡುವ ಪುರುಷರು ಇಲ್ಲಿಂದಲೂ ಬೇರೆ
ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ.

English Translation

Let our (priests and relatives) engaged in the service of Indra, sing his praises. O revilers, depart from (here and) every other place.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿರುವರು—

(1) Wilson—Let our minsters earnestly performing his worship
exclaim,—depart, ye revilers from hence and every other place (where he is
adored)

(2) Dr. Sitanath—Let our revilers say--you have estranged yourself
from all other (gods) because of your having preference of service only for
Indra.

(3) Vedarthayatna—Whether the revilers may say to us that we might
indeed be lost to all other gods by serving Indra alone.

ನೇ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಮಗೆ (ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗ
ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ) ಮುಖ್ಯಜರೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಮುಖ್ಯಜರು ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ
ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಮುಖ್ಯಜರು ಅಥವಾ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು
ವದಕ್ಕಿಂತಲೂ ನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಧೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಜತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುವೇ ಸಮಂಜಸವಾ

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ಮ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಸಯಿತರಿಂದ್ರ ತ್ವದನುಗ್ರಹಾದರಿರುತ ಶತ್ರುಣೋಽಪಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸುಭಗಾನ್ ಶೋಭನಧನೋಪೇತಾನ್ಯೋಚೇಯುಃ | ಉಚ್ಯಾಸುಃ | ಕೃಷ್ಣಯೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಸ್ಮನ್ನಿತ್ತ-
ಭೂತಾ ವದಂತೀತಿ ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ತತೋ ಧನಸಂಪನ್ನಾ ವಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮ-
ಣೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದಲಬ್ಧೇ ಸುಖೇ ಸ್ಯಾಮೇತ್ | ಭವೇನ್ಮಯ | ಮುಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟಷ್ಠಾಂವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಧನನಾಮಸು ರಯಿಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಭಗ ಇತಿ ಸೌತಂ | ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಕೃಷ್ಣಯ ಇತಿ ಸೌತಂ || ಉತ || ಏವಮಾದೀನಾಮಂತಃ | ಫಿ. ೪-೧೪ | ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ರಃ | ಸುಭಗಾನ್ | ಭಗಶಬ್ದಸ್ಯ ಕೃತ್ಯಾದಿಷು ಸಾಧಾನ್ಯಜ್ಞಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಕೃತ್ಯಾದಯಶ್ಚ || ಸಾ. ೬-೨-೧೧೮ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ | ಸಾ. ೮-೩-೯ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಭೋಭಗೋ | ಸಾ. ೮-೩-೧೭ |
ಇತಿ ಯಶ್ಚಂ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೮-೩-೧೯ | ಇತಿ ಯಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವತ್ತಾನ್ನ ಸುನಃ
ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ | ಸಾ. ೮-೩-೩ | ಇತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತಾ | ಅರಿಃ |
ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಆಚಿ ಇಃ | ಉ. ೪-೧೩೮ | ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ರಃ
ವೋಚೇಯುಃ | ಉಚ್ಯಾಸುಃ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಾಲೀರ್ಜ ರ್ಝೇರ್ಜುಸಾದೇಶೇ | ಸಾ.
೩-೪-೧೦೮ | ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ಞ | ಸಾ. ೩-೧-೮೬ | ಇತ್ಯಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಚಿ ಉಮ್ | ಸಾ. ೭-೪-೨೦ |
ಇತ್ಯುನಾಗಮಃ | ಗುಣಃ | ಕಿದಾಶಿ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೪ | ಇತಿ ಯಾಸುಟ್ | ಭದ್ರಮಸ್ಯಭಯಥಾ |
ಸಾ. ೩-೪-೧೧೭ | ಇತಿ ಲಿಜಾದೇಶಸ್ಯ ನಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಲ್ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೭-೨-೭೯ |
ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಆತೋ ಯೇಯಃ ಸಾ ೭-೨-೮೦ | ಆದ್ಗುಣಃ | ಸಾ. ೬-೧-೮೭ | ಅಜೋಽ-
ದುಷದರತ್ವಾನ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಲಿಜೋಽನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಅಜಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ತೇನ ಸಹಕಾರಸ್ಯ ಗುಣ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ರ ಇತ್ಯುದಾತ್ರಃ | ದಸ್ಮ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯ
ಇತ್ಯಸ್ಮದಂತರ್ಭಾವಿತಞ್ಕರ್ತಾದಿಷಿಯಧೀಂದ್ರದಶಿಸ್ಯಾಧೂಸೂಭ್ಯೋ ಮಕ್ ! ಉ. ೧-೧೪೪ | ಪದಾ-
ತ್ಪರತ್ವಾದಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕೃಷ್ಣಯಃ ! ಕ್ರಿಜ್ ಕ್ರಿಜಿ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ ೩-೩-೧೭೪ | ಇತಿ
ಕ್ರಿಜಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮತ್ಯಾಜ್ಞಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ರಃ | ಸ್ಯಾಮು | ಅಸ ಭುವಿ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ |
ಸಾ. ೬-೪-೧೧೧ | ಯಾಸುಟ್ ಉದಾತ್ರತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾದಿನಿಘಾತಃ | ಶರ್ಮಣಿ | ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ |
ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಶರ್ಮ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈಶ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನೇಡ್ವಶಿ
ಕೃತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೮ | ಇತಿಲಿಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ)ದಸ್ಮ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) | ಅರಿರುತ—ಶತ್ರುಗಳೂ
ಕೂಡ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಭಗಾನ್—ಧನವಂತರಿಂದು ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರಿಂದು | ವೋಚೇಯುಃ -
ಹೇಳಲಿ | ಕೃಷ್ಣಯಃ—(ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೇ ನಮ್ಮ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯವಾತನನ್ನಾಡುವಾಗ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರಾದ)
ಮನುಷ್ಯರು (ಆರೀತಿ ಹೇಳುವುದೇನುಶ್ಚರ್ಯವು?) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ (ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ) |
ಶರ್ಮಣಿ—ಸುಖದಲ್ಲ | ಸ್ಯಾಮೇತ್—ಇದ್ದೇ ಇರುವೆವು |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರೆಂದು ಹೊಗಳುವರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರಾದ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರು ಅರೀತಿ ಹೇಳುವು ದೊಂದಾಶ್ಚರ್ಯವೇ? ಇದಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನ (ಇಂದ್ರನ) ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾವು ಸುಖವಾಗಿಯೇ ಇರುವೆವು.

English Translation.

Destroyer of foes, let our enemies say we are prosperous, let men (congratulate us); may we ever live in happiness through your (favour)

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಧಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಧಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಕೆ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಎರಡು ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಸುಭಗಾನ್—ಮುಘ ಮೊದಲಾದ ಧನಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಗಶಬ್ದವು ಪರಿತಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಭಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥವು. **ಸುಭಗಾನ್** ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧನವುಳ್ಳವ ರೆಂದರ್ಥವು.

ಅರಿ:—ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನವು ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾವು ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಶತ್ರುವು (enemy) ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನಗಳು, ನಮಗೆ ಹಿತೈಷಿಗಳಲ್ಲದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದಕಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರಿ: ಶತ್ರುವು ಎಂದು ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ “ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು, ನಮಗೆ ಆಗದವರು” ಎಂದು ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ದಸ್ಮ:—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶತ್ರುಜಾಮುಪಕ್ಷಯಿತಃ ಶತ್ರುಗಳ ವಿನಾಶಕನೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ದಸ್ಮ ಉಪಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೂಪವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ದರ್ಶನೀಯ ಎಂದು ಸುಂದರನಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣರೂ ಕೂಡ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೫, ೧೧, ೧೨ನೆಯ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೮-೪, ೨೯-೫; ೪-೧-೩; ೫-೩೧-೬; ೬-೧-೧; ೬-೧೪-೫, ೬-೩-೪; ೭-೨೨-೮, ೮-೯೨-೧೮, ೮-೧೦೩-೭, ೧೦-೭-೧; ೧೦-೪೩-೨; ೧೦-೧೪೭-೫ ಈ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮೇದಂಸ್ ಧಾತುವಿನ ವಿವಿಧರೂಪಗಳಾದ ದಂಸಃ, ದಂಸನಾ, ದಂಸಃ, ದಂಸನಾಃ, ದಂಸನೈಃ, ದಂಸಯಃ ದಂಸಸಾ ದಂಸಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. Geldner ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ master ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಕೃಷ್ಣಯಃ--ಈ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೮) ಈ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್ಣ-ಉಳು, ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡುವ ಜನರು, ಉಳುವ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ೫ನೆಯ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವು.

ಶರ್ಮಣೀ--ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಗೃಹನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೮) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಗೃಹವೆಂದು ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮಣೀ ಇಂದ್ರನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾದುದು. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಇದಲ್ಲದೆ ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಸುಖನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೧) ಶರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾದುವುದು ಮುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉತ, ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಏವಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗು ವುದು ಎಂದು ಉತ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. **ಸುಭಗಾನ್**--ಭಗಶಬ್ದವು ಕೃತ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಣ್ಣೋಸುಭಾಗಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನಣ್ಣ ಸುಗಳ ಮುಂದಿ ರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕೃತ್ವಾ ದಿಯೆಲ್ಲ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಕೃತ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗ ಳಾಗುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಸದೋಕ್ತವಾದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಸುಭಗಾನ್ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನವಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ನಕಾರ ಅಟ್ ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ರು ಆದೇಶ ಬರು ವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಬರುವುದು, ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೭) ಭೋ, ಭಗೋ-ಅಘೋ-ಶಬ್ದಗಳ ಅಥವಾ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ರು ಗೆ ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸುಭಗಾಯ್-ಅರಿಃ, ಲೋಪಶ್ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೯) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ, ಪದದ ಕಡೆಯ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಲ್ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಲೋಪವು ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಬರು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸುಭಗಾ+ಅರಿಃ ಈಗ ಪೂರ್ವತ್ವಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪವು ಆಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಕಸ್ಮನರ್ಣೀ ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂದು ಸರ್ವಾರ್ಥದೀರ್ಘಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩) ಅಟ್ ಪರದಕ್ಷರವಾಗ ರುವಿನ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕಾಕಾರ ಬರುವುದು, ಸುಭಗಾ ಅರಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಅರಿಃ-ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚ ನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಕವಚನ ಬಂದಿರುವುದು ಆಚೇ ಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೨) ಆಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋ+ಇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು- ಕಯೇದಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. **ವೋಚೇಯಃ**--ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಅಶೀರ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವರುಣ ಬಹುವಚನ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ವಚ್+ಝಿ ಲಿಜ್ಯಾ ಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಅಶೀರ್ಲಿಂಗ

ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜ್ ಬಂದರೆ ವರ್ಚ್+ಅ+ಝಿ.ರೋಚುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೮) ಎಂದು ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಬರುವುದು, ಜುಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭) ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಚವರ್ಗ ಟವರ್ಗಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ವರ್ಚ್+ಅ+ಉಸ್, ವಚಿ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಅರ್ಜ್ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ವರ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ವ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಉಮ್ ಅಗಮ ಬರುವುದು ವ+ಉ+ವರ್ಚ್+ಅ+ಉಸ್, ಅದ್ವುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭)ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇ-ಉ-ಋಗೃದ್ಧರೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವೋಚ್+ಅ+ಉಸ್. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಪೃಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋಜಾಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಘನ ಹಿಂದೆ ಯಾಸುಟ್ ಅಗಮ ಬರುವುದು, ಯಾಸ್ ಎಂಬುದು ಕಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ಗಕ್ಕೆ ಬಂದ ಯಾಸುಡಾ ಗಮವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಇದು ವೈಯಾಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಮಾಧನಾಚ್ಯಾರು ಕಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ಗ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಪೃಪದವ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಯಾಸುಟ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ನರ್ಣಿಸಿ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಾಸುಟ್ ಬರುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಅಂತು ವೋಚ್+ಯಾಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಭಂದಸ್ಥಿಭಯಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುಧಿಕಾರ ವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಾಸ್ ಉಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಸ್ತಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಲಿಜ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಅತೋ ಯೇ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನಯವನಾದ ಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಬಂದರೆ ವೋಚ್+ಇಯ್+ಉಸ್-ಅದ್ವುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂದು ಗುಣಬಂದರೆ ವೋಚೇಗುಣಃ-ಅರ್ಜ್ ಎಂಬುದು ಅದುಪದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುಗಾತ್ರೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಜ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ವ ಅರ್ಜ್-ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದೊಂದಿಗೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ದಸ್ಯಃ-ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಣಿಚೈತ್ಯಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಷಷಿಯುಧೇನಿ ದಸಿಶ್ಚಾರ್ಥಸೂಚ್ಯೋಮಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಒರುವುದು. ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮೀಕವಾದ 'ಅಮಂತ್ರತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಕೃಷ್ಣಯಃ ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ರಾಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ರಾಚಿ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಕ್ರಿಚ್ ಬರುತ್ತೆ, ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸ್ಯಾಮ-ಅಕಭುವಿ, ವಿಧಿ ಲಿಜ್, ಯಾಸುಟ್ ಅಗಮ, ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಯ ಯಾಸ್ ಮಸ್-ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಸ್ತಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಧಾತುಕಾರಕ್ಕೆ ತ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ತ್ವ-ಅಸ್ ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತ ಅಧವಾ ಜಾತ್ತು ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಸ್ಯಾಮ ಎಂದಾಗು

ವುದು. ಯಾಸುಟ್ಟು ಉದಾತ್ತ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೆಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂದು ನುಡಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶರ್ಮಣಿ—ಶ್ವಾಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಹಿಂಸೆ ಸ್ತಿ ದುಃಖಂ (ದುಃಖವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶ್ವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬಂದರೆ ಶರ್ಮ-ಮರ್ಣ ನೇಡ್ಯತಿಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨) ನಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಹಿ ಅಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಮನಿಸ್ವತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಹಿಶ್ವಾದಿರ್ನತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು- || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏನಾಶುನಾಶನೇ ಭರ ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ ನೃಮಾದನಂ |
ಪತಯನ್ಮಂದಯತ್ಸಖಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಈ | ಆಶುಂ | ಆಶನೇ | ಭರ | ಯಜ್ಞಃ ಶ್ರಿಯಂ | ನೃಃ ನಾದನಂ ||
ಪತಯತ್ | ಮಂದಯತ್ ಸಖಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಈನುತಿ ನಿಸಾತ ಇದಂಶಬ್ಧಾರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ | ಹೇ ಯಜಮಾನಾಶನೇ ಕೃತ್ವಾ ಸೋಮಯಾಗ-
ನ್ಯಾಸ್ತಾಯೇಂದ್ರಾಯೇನಾ ಭರ | ಇಮಂ ಸೋಮಮಾಹರ | ಕೀದೃಶಂ ಸೋಮಂ | ಆಶುಂ ಸವನ-
ತ್ರಯನ್ಯಾಪ್ತಂ ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಪದ್ರೂಪಂ ನೃಮಾದನಂ ನೃಣಾಮೃತ್ವಿಗೃಜಮಾನಾನಾಂ
ಹರ್ಷಹೇತುಂ ಪತಯತ್ಪತಯಂತಂ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸ್ವಾಪ್ನುಂತಂ ಮಂದಯತ್ಸಖಂ | ಯ ಇಂದ್ರೋ
ಮಂದಯತಿ ಯಜಮಾನಾನ್ ಹರ್ಷಯತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇ ಸಖಿಭೂತೋಯಂ ಸೋಮಃ | ತತ್ತೀತಿ-
ಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೀಹೇತುತ್ವಾದ್ಯಾ || ಆಶುಂ | ಕೃವಾಸಾಜಿಸುಸಿದಿಸಾಧ್ಯತೂಭ್ಯ ಉಕ್ | ಉ. ೧-೧ |
ಇತ್ಯುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಆಶನೇ | ಪೂರ್ವವತ್ | ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ | ಸವಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ
ಮಾದ್ಯಂತೇನೇನೇತಿ ಮಾದನಃ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೨ | ಇತಿ ಲ್ಯುಟ್ | ತಸಿ
ಲಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪದಿತಿ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪತಯತ್ |
ಪತೇರದಂತಸ್ಯ ಚಂದಾದಿಕೋ ಣಿಚ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೫ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೪೨ | ತಸ್ಯ

ಸ್ಮಾನಿವತ್ತಾಮಸಧಾಯಾ ವೃದ್ಧೈಭಾವಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೫ | ೧-೧-೫೬ | ಲಟಃ ಶತ್ಪಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ
ಛಂಸಸ್ಯಭಯಥೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ಶಬ್ದಭಾವಾದದುಪದೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೬ | ಇತಿ ನಿಘಾ-
ತಾಭಾವೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ಭವತಿ | ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇಽಸಿ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ
ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ | ಪರಿ. ೩೫ | ಇತಿ ಷೇರನಿಟಿ | ಸಾ. ೬-೪-೫೧ | ಇತಿ ಷೇರೋಪಾಭಾವಃ | ಸುಸಾಂ
ಸುಲುಗಿತೈರೋಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾ | ಸಾ ೧-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಲಕ್ಷಣನಿಷೇಧಾದುಗಿದಚಾಂ |
ಸಾ. ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನ ನುಮ್ | ಏವಂ ಮಂದಯಚ್ಚೇಚ್ಚೋಂಕೋದಾತ್ತಃ | ಮಂದಯಾತಿಂದ್ರೇ
ಸಖಾ | ಸಪ್ತನಾತಿ ಯೋಗನಿಭಾಗಾತ್ಸಮಾಸಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತಿ ಸಪ್ತನಾಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ) ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಪದ್ರೂಪವಾದ | ನೈವಾದನಂ—ಋತ್ವಿ-
ಗೃಹಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದ ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಪತಯಾತ್—ಕೆಟ್ಟಹೋಗುವ ಕರ್ಮ-
ಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ಮಂದಯತ್ಪುರುಷಂ—ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹರ್ಷ-
ಪಡಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವ | ಈಂ ಆಶಂ—ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಎಂದರೆ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ! ಆಶನೇ—ಯಜ್ಞವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾತ್ರವನ್ನು
ವಹಿಸುವ (ಮುಖ್ಯದೇವನಾದ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಅ ಭರ—ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಥವಾ ಅಭ್ಯರ್ಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವಿದು—ಎಲೈ
ಯಜಮಾನನೇ (ಅಥವಾ ಅಭ್ಯರ್ಯವೇ) ಈಗ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪತ್ತಿನಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಇದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಳೆಕಟ್ಟುವುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮ-
ರಸವು ಋತ್ವಿಗೃಹಮಾನಂದಿವಾದ ಸಮಸ್ತಜನರಿಗೂ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು; ಕರ್ಮಲೋಪವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಅದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೋಮರಸವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟು-
ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರೀತಿವಾತ್ರವಾದುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು, ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ
ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಬೇಗನೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ.

English Translation.

Offer to Indra, pervader (of the whole Soma Sacrifice) the Soma juice
that is present (at the three Savana ceremonies) the wealth of the Sacrifice,
the Source of joy to men (including priests and worshipper), the favourite of
Indra who gives happiness to the worshippers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಯು ಯಜಮಾನ ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈಂ—ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಈಂ ಎಂದರೆ ಏನಂ ಸೋಮಂ “ಸೋಮರಸವನ್ನು” ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಅಶುಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ “ಬೇಗನೆ, ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ” ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ವಿಶೇಷಣಪದವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. Geldner ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವನು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಆಶು ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ “ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಥ, ಚಕ್ರ, ಪಕ್ಷಿ, ದೂತ, ನಾಯು, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದು.

ನೈಮಾದನಂ—ಮದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂತೋಷಪ್ರದವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು—

ತ್ವಂ ಸೋಮ ನೈಮಾದನಃ ಪವಸ್ಯ ಚರ್ಷಣೇಸಹೇ | (ಮ. ಸಂ. ೯-೨೪-೪)

ತ್ವಂ ಸುತೋ ನೈಮಾದನೋ ದಧನ್ವಾನ್ ಮತ್ಸರಿಂತಮಃ | (ಮ. ಸಂ. ೯-೬೭-೨)

ಈ ಋಕ್ಯುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತ್ರವಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮಾದನ ಶಬ್ದವು ಮದ್-ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು, to rejoice, exhilarate ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಪತಯತ್—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರು ಬಹುವಾಗಿ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಪತಯಂತಂ= ಗಂಚ್ಯಂತಂ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಪತಯತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯಾನ್ ಪಾತಯತಿ ಹಿ ಸೋಮಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸೋಮವು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ accelerating, quickening, inspiring to friends ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶುಂ—ಕೃಪಾಪಾಜಿ ಮಿಸ್ತದಿಸಾದ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕ್ಯುಜ್ಜಾಕರಣೇ, ವಾಗತಿ ಗಂಧನಯೋಃ, ಪಾ ಪಾನೇ-ಜಿ ಅಭಿಭವೇ, ಡು ಮಿಜ್ಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಸ್ವದ ಆಸ್ವಾದನೇ, ಸಾಧಸಂಸಿದ್ಧೌ ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಶ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಜಾತ್ವು ಅಥವಾ ಣಿತ್ವು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಾಂತ್ಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಅಶು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಆಶವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆ ತಿಳಿಯುವುದು. ಭರ-ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು-ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್-ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೀಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಹೃ+ಸಿ. ಸಿಯ ಸ್ಥಾನ

ದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಪಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಅದು ಅಸಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ-ಅದೇಶ- ಹ್ಯ+ಹಿ, ಕೆರ್ರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ೩-೧-೬೮) ಕ್ರೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್ ಬರುವುದು- ಇದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತೆ. ಹ್ಯ+ಅ+ಹಿ-ಈಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅಥವಾ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ-ಉ-ಋ-ೞ-ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ-ಎಂಬ ಗುಣ ಬರುವಾಗ ಅದು ಉರಣ್ವಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಋಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಣ್ (ಅ-ಇ-ಉ) ವರ್ಣಗಳು ರೇಫಶಿರಸ್ಥವಾಗಿಯೇ ಬರುವುವು ಇದರಿಂದ ರೇಫಶಿರಸ್ಥವಾದ ಆಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ ಬಂದರೆ ಹರ್+ಅ+ಹಿ-ಈಗ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಹ್ವಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ-ಗೆ ಲೋಪ-ಹರ್+ಅ=ಹರ, ಈಗ ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ವಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಭಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂವ್ರಮ ದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ವೇ-ಎಂಬ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಮನುಡಾ ತ್ತಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ-ಯಜಯಾಚಯತುನಿಜ್ಞಪ್ರಚೈರಕ್ಷೋನಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನರ್ ಬಂದರೆ ಯಜ್+ನ ಈಗ ಸ್ತೋಶ್ವನಾಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳ ಯೋಗ ಇರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತವರ್ಗದ ಐದನೇ ಅಕ್ಷರವಾದ ನಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗದ ಐವನೇ ಅಕ್ಷರವಾದ ಇ ಬರುವುದು. ಯಜ್-ಇ-ಜಇೋ ಯೋಗೇಜ್ಞಃ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಜ್-ಇ ಎರಡೂ ಸೇರಿದರೆ ಯಜ್ಞ ಎಂದಾಗುವುದು ಶ್ರಿಶ್ರಾಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್-ಕ್ವಿಬ್ವಚಿಪಚ್ಚ್ರಿಯತಸ್ತುಕಟಪುತ್ರಜುಶ್ರೀಣಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಶ್ರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಗ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶ್ರೀಃ-ಎಂದು ಷಷ್ಠೀತತ್ಪರಾಸ ಸಮಾಸ. ಯಜ್ಞಶ್ರೀಃ ಇದರ ಮುಂದೆ-ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಯಜ್ಞಶ್ರೀ+ಅಮ್-ಈಗ ಅಚಿಶ್ವ ಧಾತು ಭೃನಾಂಯೋರಿಯಜುವಜಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೭)ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ ಅಂಗ, ಇ-ಉ. ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ಭ್ರೂಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಅಂಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಯಜ್-ಉ ವಜ್ ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳ ಬರುವುವು-ಅಂದರೆ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ-ಇಯಜ್ ಉಕಾರಕ್ಕೆ-ಉವಜ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಬಂದು ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩)ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮಾಧ್ಯಂತೇ ಅನೇನ (ಈ ಸಾಧನದಿಂದ ಹರ್ಷಿಸುವರು) ಇತಿ ಮಾದನಃ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಕಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ನೈಮಾದನಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದದಾತ್ಮಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಪತ ಯತ್-ಪತಗತ್ ಧಾತುವು ಚುರಾದಿ(೧೦ನೇ ಗಣ)ಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸತ್ಯಾಪ, ಸಾಶ, ರೂಪ, ವೀಣಾ, ತೂಲ, ಶ್ಲೋಕ, ಸೇನಾ, ಲೋಮ, ತೈಚಿ, ವರ್ಮ, ವರ್ಣ, ಚೋರ್ಣ, ಚುರಾದಿಭ್ಯೋಚಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಷಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬ

ದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಲೋಂತ್ಯಾತ್ಯನ್ನಿರುಘಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೫) ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪತ ಎಂಬ ಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ಯದ ಆಕಾರವು ಉಪಧಾ ಆಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಇತ್ಯು ವಾ ಣಿಚ್ಚು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಆಕಾರ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿನವಾದೇಲೋನಲ್ಲಿಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೬) ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆ ಆಗುವುದು, ಆಲಾಶ್ರಯ (ವರ್ಣಾಶ್ರಯ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ 'ಅ' ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನವಾದ್ದು ಬಂದರೆ, ಆಕಾರವಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆಗ, ತ್ ಎಂಬುದು ಉಪಧೆಯಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಅ ಎಂಬುದು ಉಪಧೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪತಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಲಟಿಪ್ರತ್ಯಯಾನಿಚಾ ವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ ಆದರೂ ಛಂದಸ್ಕುಛಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಕರ್ತರಿಕಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಮ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಔಪ್ ಎಂಬ ಒಸ್ಮನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಆದುವದೇಶಕ್ರಂತೋ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಅದಕಾರಣ ತಾಸ್ಯನುಭಿ ದಾತ್ವೇನ್ನಿದಮದೇಶಾಲ್ಪ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತನುಬ್ಧಿಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ನವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅರ್ಥಧಾತುಕವೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ-ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇದಾದಿ ಯಾಗಿದ್ದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಣಿಚ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಣಿಚ್ಚಯಕ್ಕೆ (ಪತಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಆದರೂ ಸರ್ದೇನಿಧಯಚ್ಚಂದಸಿವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ ೩೫) ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಣಿ ಲೋಪವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ-ಪತಿ+ಅತ್-ಗುಣ ಆಯಾ ದೇಶ ಗಳು ಬಂದರೆ ಪತಯತ್-ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಸುಪಾಂಸು ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು, ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೩) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಸು-ಔ-ಃ, ಅಮ್-ಔ-ಃ-ಎಂಬ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಮ್ ಗೆ ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಬಂದರೆ ಉಗಿದಿಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೦) ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ ನ ಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಚು ಧಾತುನಿಗೂ ಕಡೆಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಲುಕ್-ಶ್ಚ-ಲುಪ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯ

ಯಕ್ಕೆ ಲೋಕ ಬಂದಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನಪರಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಉಗಿದೇಜಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಮಂದಯತ್' ಶಬ್ದವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವು, ಮಂದಯತಿ ಸಖಾ (ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿರುವುದು) ಸಪ್ತಮಿಾ ಶಾಂಭೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು, 'ಸಪ್ತಮಿಾ' ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಾದ ಸುಬಂತ್ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ್‌ದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಈ ವಿಭಕ್ತವಾದ 'ಸಪ್ತಮಿಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಬಂದಿರುವುದು. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮಿಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ರಾಜಾ ಹಸ್ತಪಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ ಪೀತ್ವಾ ಶತಕ್ರತೋ ಘನೋ ವೃತ್ರಾಣಾಮಭವಃ |
ಪ್ರಾವೋ ವಾಜೀಷು ವಾಜಿನಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಪೀತ್ವಾ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತ ೨ ಕ್ರತೋ | ಘನಃ | ವೃತ್ರಾಣಾಂ |
ಅಭವಃ ||

ಪ್ರ | ಅವಃ | ವಾಜೀಷು | ವಾಜಿನಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಮಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಮಂಶಂ ಪೀತ್ವಾ ವೃತ್ರಾಣಾಂ ವೃತ್ತನಾಮಕಾಸುರಪ್ರಮುಖಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಘನೋಭವಃ || ಹಂತಾಭಿಃ | ತತೋ ವಾಜೀಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವಾಜಿನಂ ಸಂಗ್ರಾಮವಂತಂ ಸ್ವಭಕ್ತಂ ಪ್ರಾವಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಿತವಾನಸಿ || ಅಸ್ಯೇತೀದಂಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಯೋಗಸಮಯೇ ಪುರೋದೇಶಸ್ಯಃ ಸೋಮೋ ನಿರ್ದಿಶ್ಯತೇ ನ ತು ಪೂರ್ವ-ಪ್ರಕೃತಃ ಸೋಮಃ ಪರಾಮೃಶ್ಯತೇ | ಅತೋಽನನ್ನಾದೇಶತ್ಯಾನ್ವಾತ್ರೇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತ-ಸ್ತೃತೀಯಾದಾ | ಪಾ. ೨-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಶಾದೇಶಃ | ಅತೋ ನ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಕಿಂತು ತ್ಯದಾ-

ದೈತ್ಯೇ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦೨ | ಹಲಿ ಲೋಪೇ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦೩ | ಅಕಾರಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತ-
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೂದಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ನುದ್ಯುಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೭೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿ-
ರುದಾತ್ತಾಃ | ಪೀತ್ವಾ | ಪಿಬತೇಃ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯೇ ಘಮಾಸ್ಥಾದಿನೇತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ
ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ನ ಪರಾಮಂತ್ರಿತಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಘನಃ | ಮೂರ್ತಃ ಘನಃ | ಸಾ. ೩-೩-೭೭ | ಇತಿ
ಹಂತೇರ್ಧಾತೋಃ ಕಾಶಿನ್ಯೇಃಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ರೀತ್ಯರ್ಕಾದಿತ್ಯಾದಿಜಂತಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ |
ವಾಜೇಷು | ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಾಜಿನಂ | ಇನ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕೃತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ನೀನು) ಅಸ್ಯ—
ಈ ಸೋಮರಸದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು | ಪೀತ್ವಾ—ಪಾನಮಾಡಿ | ವೃತ್ತಾಣಾಂ—ವೃತ್ತರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ
(ಶತ್ರುಗಳ) | ಘನಃ—ಸಂಹಾರಕನು | ಅಭವಃ—ಆಗು | (ಮತ್ತು) ವಾಜೇಷು—(ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ನಾವು
ಮಾಡುವ ಅನೇಕ) ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಜಿನಂ—ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾದ ನಮ್ಮ ವೀರನನ್ನು)
ಪ್ರಾವಃ—ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುವವನು. ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನಿನಗಾಗಿ
ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ವೃತ್ತರೆಂದು ಹೆಸರಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡು
ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ನಾವು ಹೋರಾಡುವ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನವನಾದ ನಮ್ಮ ಯೋಧನನ್ನು ಶತ್ರುಬಾಧೆಯಿಂದ
ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

O (Indra) performer of many deeds, having drunk of this (Soma), you
have become destroyer of our enemies headed by Vritra and protected our
warrior in battles.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಸೋಮರಸದ, ನಿನಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸದ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಂಶಂ
ಎಂಬ ರದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಈ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿ
ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಪಕ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಯಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗ

ಸಲ್ಲುಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಮುಂ ಸೋಮಂ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಒಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಕ್ರತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಯಂದಸ್ಯಾಮಿಯು ಈ ಎಂಟು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಶತಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ hundred, thousand ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಮತ್ತು ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಆ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರು ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರುವನೆಂದೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಬೇರೆ, ಪುರಾಣಾದಿ ಅಧುನಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಬೇರೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಅವನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಅಷ್ಟೇಕೆ? ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿರುವಷ್ಟು ಮತ್ತಾವ ದೇವತೆಯ ವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರಾಣಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವು ಅಂತಹ ಉಚ್ಛ್ರಾಂತದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧೀನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ ಶತಕ್ರತುಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ವೃತ್ರಾಣಾಂ—ವೃತ್ರನೆಂಬವನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯನು. ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವಾಗಿ ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಮಳೆಯನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟುವನೆಂದೂ, ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವೃತ್ರ ಶಬ್ದವು ಮಳೆಯೆಂಬ ಉಪಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ತತ್ಕೋ ವೃತ್ರಃ | ಮೇಘ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಾಷ್ಟೋಽಸುರ ಇತ್ಯೈತಿ-
ಹಾಸಿಕಾಃ | ಅಸಾಂ ಚ ಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಭಾವಕರ್ಮಣೋ ವರ್ಷಕರ್ಮ
ಜಾಯತೇ | ತತ್ಕೋಪಮಾರ್ಥೇನ ಯುದ್ಧವರ್ಣಾ ಭವಂತಿ || (ನಿ ೨-೧೬)

ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು—ವೃತ್ರನೆಂದರೆ ಯಾರು? ವೃತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಕಾರರು ಮೇಘವೆಂದೂ, ಇತಿಹಾಸ ಕರ್ತರು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಮಗನಾದ ಓರ್ವ ದೈತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಜಲವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳ (ನೀರು ಮತ್ತು

ಮಿಂಚುಗಳ) ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಳೆಯು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಶಿಡಿಲು ಮಿಂಚು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಉಪಮಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಗುಡುಗು, ಶಿಡಿಲು, ಮಿಂಚು ಇವುಗಳ ಅರ್ಭಟದಿಂದಲೂ, ಗಾಳಿಯು ಹೊಡೆತದಿಂದಲೂ, ರಭಸವಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವ ನೀರಿನ ಧಾರೆಗಳಿಂದಲೂ, ಉಂಟಾಗುವ ಮಳೆಯು ಕೋಲಾಹಲದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಯುದ್ಧದಂತೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಈ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಿಗಿರುವ ಮೇಘಗಳೇ ವೃತ್ರನು. ಆಗಾಗ ಧಳಧಳನೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಮಿಂಚೇ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶಿವಲಿನ್ ಭಯಂಕರವಾದ ಧ್ವನಿಯೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಯೋಧರ ಅರ್ಭಟವು. ಈ ಶಿಡುಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅರ್ಭಟವು ಮಳೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಮಳೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದೊಡನೆ ಮೇಘವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಾನಂತರ ಇವುಗಳ ಅರ್ಭಟವು ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಮಳೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಹಾ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಕಪ್ಪಿಗಿರುವ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದಮೇಲೆ ಅವನು ತಡೆಗಟ್ಟಿದ್ದ ಮಳೆಯು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವುದೆಂದು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವೃತ್ರಾಸುರ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣನೆಮಾಡಿರುವುದು. ವೃತ್ರಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಮೂನತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೨) ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಭಾಗವತಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನು ತ್ವಷ್ಟುಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗನೆಂದೂ ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ವರ್ಣನೆ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಯ-ಇದಿ-ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು, ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಗಮ-ಇನ್ದ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ-ಈಗ ಇನ್ನೀಃ ಕಮಿರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ ಸೂ. ೪-ಅ.೬) ಇನ್ದಿ-ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪೂ-ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಮಿಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕ್ ಮತ್ತು ಇ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಮ್ ಸಿಲ್ಲುವುದು. ಇದ್+ಅಮ್=ಇದಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು-ದಶವಾದೀಕಾರರು ಇಣೋ-ದಮಕ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಣಗತಾ ಧಾತುಸಿನ್ ಮುಂದೆ ದಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಇದಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಇದಂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವ ಸೋಮವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಪುಂಸ್ವಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಸೋಮವು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ಯಾದೇಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯಾದೇಶ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುವಿಕೆ

(ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ರಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನರುಪಾಧಾನಂ ಅನ್ವಾದೇಶಃ), ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣತಕ್ಕ ಸೋಮವು ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನೋನ್ಮಾಧೇಶೇಶ್ವರನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದಾ (ಪಾ. ಸನ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯವಾದ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ಯ' ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತೃದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೩) ತೃದಾದಿಗಣಪರಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಯೇಕನಚನ ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪಷ್ಠಿಗೆ ಸ್ಯ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಇದ್+ಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಿಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ ೭-೨-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪದವಿರುವಾಗ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದ ಇದಂ ಶಬ್ದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಯ ಎಂದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉದಿಧಂಪದ್ಯಾಪ್ತುಮೈ ದುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಉರ್, ಇದಮ್, ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರುಪದಾದಿಗಳು, ಅಪ್, ಪುನ್-ರೈ-ದಿವ್-ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಪ್ರನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ನಂತರ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೋಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸಾ ಸಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಘಂವಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿ ಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಬಂದು ಸೀತ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸೀತ್ವಾ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬುವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣದಿಂದ ಸೀತ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ವ್ಯವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶತಕ್ರತೋ-ಪಂಚವಿಂಶತಿತ್ರಿಂಶಚ್ಚೈತ್ವಾರಿಂಶತ್ಪಂಚಾಶತ್ಸ್ಟಿಸಪ್ತತೈಶೀತಿ ನವತಿ ಶತಮ್ (ಪಾ ಸೂ ೫-೧-೫೯) ಈ ರೂಢಿಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಪಲ್ಲಡುವುವು, ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ದಶದಶತಃ ಪರಿವಾಣಮಸ್ಯ ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಶ ಅದೇಶವೂ ಬಂದು ಶತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ-ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಉದಾದಿಗಳು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ. ಅನ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಕೃಜ್ಞಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಜ್ಞಃ ಕತುಃ (ಉ ಸೂ ೧-೭೭) ಕೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತುಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತುಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃ+ಅತು-ಯಾಣಾದೇಶ ಕ್ರತುಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಅಮುನ್ವಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಭವುದಾತ್ತ. ಘನಃ-ಮೂರ್ತಾ ಘನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೭-೭೭) ಕಾರಿನ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವಾಗ, ಹನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಘನಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಘನಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಶ್ ಅದಿಭ್ಯೋಽಚ್ (ಪಾ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ಚೈತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅಚ್ಚೈತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವಾಜೇಷು-ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವಾಜ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತ ದಾತ್ತ. ವಾಜನಂ, ವಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಃಪ್ರಸಿದ್ಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ತ್ವಾ ವಾಜೇಷು ವಾಜಿನಂ ವಾಜಯಾಮಃ ಶತಕ್ರತೋ |
ಧನಾನಾಮಿಂದ್ರ ಸಾತಯೇ || ೯ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ತ್ವಾ | ವಾಜೇಷು | ವಾಜಿನಂ | ವಾಜಯಾಮಃ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ
ಶತಕ್ರತೋ ||
ಧನಾನಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಸಾತಯೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತ ಯದ್ವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾನಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಧನಾನಾಂ ಸಾತಯೇ ಸಂಭವನಾರ್ಥಂ ವಾಜೇಷು ಯದ್ಧೇಷು ವಾಜಿನಂ ಬಲವಂತಂ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಮಂತೋಕ್ತ- ಗುಣಯುಕ್ತಂ ತ್ವಾಂ ವಾಜಯಾಮಃ | ಅನ್ಯವಂತಂ ಕುರ್ಮಃ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಟ ತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಸು ಸೌಂಸ್ಥ್ಯೇ ಮಹಾಧನೇ ವಾಜೇಃಗ್ಮನ್ನಿತಿ ಪರಿತಂ | ಅಷ್ಟಾಪಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವನ್ನ- ನಾಮಸ್ಯಂಧೋ ವಾಜಃ ಪಾಜ ಇತಿ ಪರಿತಂ | ಉರು ತುರ್ವೀತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾದಶಸು ಬಹುನಾಮಸು ಶತಂ ಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಪರಿತಂ | ಅಪೋಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪದ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಕ್ತು ಕ್ರತುರಿತಿ ಪರಿತಂ | ಕೇತಃ ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಕ್ರತುರಸುರಿತಿ ಪರಿತಂ || ತ್ವಾ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ವಾಜೇಷು | ವಜ ವ್ರಜ ಗತೌ | ವಾಜಯತಿ ಗಮಯತಿ ಶರೀರನಿರ್ವಾಹಮನೇನೇತಿ ವಾಜೋ ಬಲಮನ್ನಂ ನಾ | ಜ್ಯಂತಾತ್ಕರಣೇ ಘೃಣ್ | ತತ್ರ ಇತ್ಯುಪಸಾರ್ಥವಾದೇ ಕರ್ಷಾತ್ಪತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತಸ್ಯಾಪ್ಯಪನಾದತ್ವೇನ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾಜಯಾಮಃ | ವಾಜೋಽಸ್ಯಾಸ್ತಿತಿ ವಾಜವಾನ್ | ತಂ ಕುರ್ಮ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ತಸ್ಯರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೇ | ಪಾ. ೬-೧-೨೬,

೫-೬ | ಇತಿ ಚಿಚ್ಛಾ | ಇಷ್ಟವಜ್ರಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫-೧ | ಇತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನರತೆ ಇಷ್ಟವದ್ವಾಪಾ-
ದ್ವಿನ್ಯತೋರ್ಲೂಕ್ | ಸಾ. ೫-೩-೬೫ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ಲುಕ್ | ಟೀಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫ | ಇತ್ಯೇಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಚಿಚ್ಛಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಶಪಃ ಪಿತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ತರೀ-
ಣಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾಪ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾತ್ರಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತಃ | ಶತಕ್ರತೋ | ಅಮಂತ್ರಿತ-
ನಿಘಾತಃ | ಧನಾನಾಂ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ತೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸಾತಯೇ | ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾವುತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚೇತಿ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಶಾಲಿಯಾದ |
ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಧನಾನಾಂ—ಧನಾದಿವ್ಯವ್ಯಗಳ | ಸಾತಯೇ—ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ | ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಜಿನಂ—ಬಲಶಾಲಿಯಾದ | ತಂ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಗುಣಯುಕ್ತನಾದ | ತ್ಯಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
ವಾಜಯಾಮುಃ—ಅನ್ನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು (ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ನಿನಗೆ
ಸಮರ್ಪಿಸುವೆವು)

|| ಭಾಷಾರ್ಥ |

ಎಲೈ ಪ್ರಜ್ಞಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಪಶುವ್ರತೃಧನಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವು.

English Translation.

O Indra performer of many sacrifices (or one endowed with great wisdom), we offer sacrificial food to you who are powerful in battles, for the acquisition of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಾಜಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ. ವಾಜಯಾಮುಃ—ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ
ಕಾರರು ಅನ್ನವಂತಂ ಕುರ್ಮುಃ—ಅನ್ನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ, ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಾಜಯತಿ-
ರರ್ಚಯಂತಿಕರ್ಮಾ, ಸ್ತುಮಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಬಲಿಸಂ ಕುರ್ಮುಃ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಲಶಾಲಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ.
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಜ, ಶತ, ಕ್ರತು, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತ
ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ—

ವಾಜೇ—ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯-೧೯)

ವಾಜಃ—ಅಂಥ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯-೪)

ಶತ—ಉರು ನೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಬಹುವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩-೧)

ಕ್ರತುಃ—ಅಪಃ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧) ಮತ್ತು—

ಕೇತಃ ನೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩-೧೭)

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ಯಾ-ತ್ಯಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲರಿತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿಯೂ ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮತ್ ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ಯಾ, ಮಾ, ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ಯಾ ಅದೇಶ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಅನುದಾತ್ತವು. ವಾಜೇಷು-ವಚವ್ರಜಗತೌ-ಧಾತು ವಾಜಯತಿ-ಗಮಯತಿ ಶರೀರನಿರ್ವಾಹಂ ಅನೇನ (ಶರೀರದ ನಿರ್ವಾಹವನ್ನು ಈ ಸಾಧನದಿಂದ ಹೊಂದಿಸುವನು) ಇತಿ ವಾಜಃ ಅಂದರೆ-ಬಲ-ಅಥವಾ ಅನ್ನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಜಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಛಿಚ್ಚತ್ವಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ-ಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು, ಛೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿ ಲೋಪ-ವಾಜ ಎಂದಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ವಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತೋಘಾಂತಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷಧಾತು, ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಇವೆರಡರ ಮುಂದೆ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಆ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ವಾಜಯಾಮುಃ,-ವಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ (ಅನ್ನವು ಅಥವಾ ಬಲವು ಇವನಿಗೆ ಇದೆ) ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತೃಸ್ತೃತಿಮತುಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷ್ ಬರುವುದು, ಮಾಮಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಯವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಮವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅಥವಾ ಮವರ್ಣ ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳು ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಷ್ಠಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಬಂದರೆ ವಾಜವತ್. ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯಜಾಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಉಗಿದಜಾಂಸರ್ದನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವೂ ಬಂದು ವಾಜವಾನ್ ತ್ ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಪ್ರಕೃಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ಉ-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ, ಪೂರ್ವಪ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ಉ-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚವಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು ವಾಚವಂತಂ ಕುಮಃ (ಅನ್ನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಲವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ) ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತತ್ಪರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬ ಮು ೫-೬) ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಕರೋತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಚಿಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಷೆಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷೆಚ್ಚತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಾಚವತ್+ಅಮ್+ಷೆಟ್, ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸಾವಿಷ್ಯವತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫-ಮು-೧) ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಷೆಚ್ಚತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು. ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸ್ಮತೋರ್ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಇಷ್ಯನ್, ಈಯಸುನ್ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸ್-ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂದು ಮತುಷ್ಟಿಗೆ ಲುಕ್ಕು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಲುಕ್ಕು ಸಾವಿಷ್ಯವತ್ ಎಂಬ ಅತಿ ದೇಶದಿಂದ ಷೆಚ್ಚತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವತ್-ಎಂಬ ಮತುಷ್ಟಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ವಾಚ+ಇ ಎಂದಿರುವುದು, ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಇಷ್ಯನ್-ಇಮುನಿಚ್-ಈಯಸುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗಾನಯವವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಾಚಿ-ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಡುತ್ತನುಪುರುಷ ಏಹುವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ದರಿ ತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಬಂದರೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ ವಾಚಯ+ಮಸ್, ಆತೋದೀರ್ಘೋಯಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೧) ಯಿಷಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ವಾಚಯಾಮಸ್-ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವಾಚಯಾಮಃ ಶಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಥಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಮಃ ಎಂಬ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು, ತಾಸ್ತನುದಾತ್ತೇತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾಣಿಬಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಅನುದಾತ್ತಸಾಮಾನ್ಯವು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದು ನಿರ್ಣಯವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ವಾಚಯಾಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಶತಕ್ರತೋ — ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧನಾನಾಂ-ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ತಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್. ಸಾತಯೇ, ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಂದರೆ ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ತಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾದೇಶಃ ||

ಯೋ ರಾಯೋತಿ ವನಿರ್ಮಹಾನ್ಮುಪಾರಃ ಸುನ್ವತಃ ಸಖಾ |

ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ || ೧೦ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಯಃ | ರಾಯಃ | ಅವನಿಃ | ಮಹಾನ್ | ಸುಽ ಸಾರಃ | ಸುನ್ವತಃ | ಸಖಾ ||
ತಸ್ಮೈ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಾಯತ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರೋ ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯಾವನೀ ರಕ್ಷಕಃ ಸ್ಯಾಮಾ ವಾ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ |
ಹೇ ಮುತ್ಪಿಜಸ್ತುತ್ವೀತ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತ | ಕೀದೃತ ಇಂದ್ರಃ | ಮಹಾನ್ ಗುಣೈರಧಿಕಃ ಸುಸಾರಃ
ಸುಷ್ಕ ಕರ್ಮಣಃ ಪೂರಯಿತಾ ಸುನ್ವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಖಾ ಸಖಿವತ್ಪ್ರಿಯಃ || ರಾಯಃ | ಊಡಿ-
ದಂಪದಾದ್ಯಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವನಿಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಪ್ರೀತಿತ್ವಪ್ರವಗಮ-
ಪ್ರವೇಶಶ್ರವಣಸ್ಯಾಮೃರ್ಥಯಾಚಿನಕ್ರಿಯೇಚ್ಛಾದೀಪ್ರೈವಾಸ್ತುಲಿಂಗನಹಿಂಸಾದಹನಭಾವವೃದ್ಧಿಷು
ಚೇತ್ಯಸ್ಯಾದರ್ಶಭೃದ್ಭವಮೃತ್ಯುಮಿತ್ಯಭ್ಯೋನಿಃ | ಉ. ೨-೧೦೩ | ಇತ್ಯನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾರಃ | ಸ್ವ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾಣಿಜಂತಾತ್ಯರ್ಥೀತ್ಯನುವೃತ್ತಾ | ಸಾ. ೩-೧-೬೮ |
ಸಚಾದ್ಯರ್ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸುನ್ವತಃ | ತತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ |
ಸಾ. ೬-೧-೧೭೩ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತಾ | ಸಖಾ | ಸಮಾನೇ ಪ್ರೀತೋದಾತ್ತಃ | ಉ. ೪-೧೩೬ |
ಇತಿಣಾಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಯಲೋಪಃ | ಸಶಬ್ದಸ್ಯ ಚೋದಾತ್ತಃ | ಡಿತ್ವಾಽಽಪ್ಪಿಲೋಪಃ
ತಸ್ಮೈ | ಅದಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ತ್ಯಜಿತನಿಯಜಿಭ್ಯೋ ಡಿತ್ | ಉ. ೧-೧೩೧ | ಇತಿ ತನೋತೇರದಿರಿತ್ಯಯಃ |
ಡಿತ್ವಾಽಽಪ್ಪಿಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ತಚ್ಚಬ್ದ ಉದಾತ್ತಃ | ತ್ಯದಾದ್ಯುತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ-
ನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿರ್ನಿಭಕ್ತಿರಿತಿ | ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪ್ರಥಮೈಕವಚಿನೇವರ್ಣಾಂತತ್ವಾನ್ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೨ | ಇತಿ ನಿವೇಧಃ |
ಇಂದ್ರಾಯ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋ ರಸ್ತುತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕರ್ಮಣಾ
ಯಮಭಿಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ | ಸಾ. ೧-೪-೩೨ | ಇತ್ಯತ್ರ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ.
೧-೪-೩೨-೧ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ಧಾನಕ್ರಿಯಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತೃತ್ವಾತ್ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವೇನ ಚತುರ್ಥೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ ಮುತ್ಪಿಜಃ—ಎಲೈ ಮುತ್ಪಿಕ್ಕುಗಳೇ) ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ರಾಯಃ—ಐಶ್ವರ್ಯದ |
ಅವನಿಃ—ಸಂರಕ್ಷಕನೋ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯೋ | ಮಹಾನ್—ಗುಣಾದಿಕ್ಕಡಿಂ ದ ಮಹನೀಯನೆಂದು ಕರೆಯ
ಲ್ಪಡುವನೋ | ಸುಸಾರಃ—ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪೂರೈಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ |
ಸುನ್ವತಃ—(ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಂಚಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಸಖಾ—
ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೋ | ತಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ (ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೈವಿಸಿ)
ಗಾಯತ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳ ರಕ್ಷಕನು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯು; ಮಹಾಗುಣಶಾಲಿಯು, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನ್ಯೂನಾಂತರಗಳಲ್ಲದಂತೆ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವವನು; ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಗಾನಮಾಡಿರಿ.

English Translation

Sing (to) that Indra who is protector (or lord) of wealth, who is great (with many virtues) the perfecter of good deeds, the friend of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಇದೇ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದು—

ಯೋ ರಾಯೋಃ ವನಿರ್ಮಹಾನ್ತಸ್ತಪಾರಃ ಸುಸ್ತತಃ ಸಖಾ | ತಮಿಂದ್ರಮಭಿ ಗಾಯತ

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೨-೧೩)

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮೇಧಾಂತಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಒಂದೆರಡನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಿನಾ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತಮಿಂದ್ರಮಭಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು—ಅರ್ಥದಲ್ಲಿನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ರಾಯಃ—ಧನದ ಎಂದರ್ಥವು ಅವನಿಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ರಕ್ಷಕಃ-ರಕ್ಷಕನು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಅರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು—“ ಅವನಿಃ | ಪೃಥಿವೀನಾಮೈತತ್ | ಅಶ್ರಯತ್ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ಪ್ರ ಇಂದ್ರೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ಯಥಾ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಮಾಶ್ರಯಸ್ತದ್ದಾಶ್ರಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ” ಎಂದರೆ ಅವನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಭೂಮಿಯು ಹೇಗೆ ಧನಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅಶ್ರಯಭೂತವಾದುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಧನಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯಭೂತನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ರಾಯಃ ಮತ್ತು ಅವನಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಪವೆಂಬುವ ತ್ರಿಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಸೂಚಕವಾದ ೩ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ವರಿತಾನುದಾತ್ತಚಿಹ್ನೆಗಳೊಡನೆ ಬರೆಯುವುದು ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು—ಋಗ್ವೇದೇ ಜಾತ್ಯಸ್ವರಿತಾತ್ವರತ್ವೋದಾತ್ತೇ ವಾ ಸ್ವರಿತೇ ವಾ ಪರೇ ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಸ್ತೋದಾತ್ತತ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮುಚ್ಚಾರಣೀಯೇ ಇತಿ ಬೋಧಯಿತುಂ ತಾದೃಕಸ್ಥಲೇ ತತ್ಸ್ವರಸ್ಯಾವೃತ್ಯಾದಿಬೋಧನಾಯಾಂಕಾನ್ವಿತಸ್ಯ ಸ್ವರಚಿಹ್ನಾನಿ ಲಿಖ್ಯಂತೇ ಸ ಚ ಕಂಪ ಇತಿ ವ್ಯವಹ್ರಿಯತೇ ತತ್ರತ್ಯ ಉಚ್ಚಾರಣಿನಿಶೇಷೋ ವೈದಿಕೈಃ || ತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಕಂಪಸ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಕೇಷೋಽತ್ರ ಅನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯಃ ಶ್ಲೋಕೇನ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ಸ ಇತ್ಯಂ—ಕಂಪೋಽಶೇಷಗ್ರಹೇ ಕ್ವಾಪಿ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ ವಾ ಪುರಾತನೇ | ಸೃಗ್ಧತ್ವೇ ಧೃಷ್ಯತಾಯಾಂ ವಾ ಹರಿಣಿರ್ಕ್ಪಂಹಿತೋದಿತಃ ' ಇತಿ | ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು Maconell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು—**Rayah 3 Avanih;** a peculiar way of marking the accent; the rule is that when on independent **Svarita** immediately preceeds an **Udatta** it is accompanied by the sign of the numeral 3 if its vowel is long (and by 1 if it is short e. g. **Apav 1 Antah;**) the figure being marked with both the **Svarita** and the **Anudatta**.

ಮಹಾನ್+ಸುಪಾರಃ=ಮಹಾನ್ತುಸಾರಃ ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ಮತ್ತು ಸುಪಾರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವಾಗ ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ನ್+ಸು=ನ್+ತ್+ಸು=ನ್ತು ಎಂದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವೆಂದು ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಋಗ್ವೇದ ಪ್ರಾಕೀಶಾಖ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ಪು. ಪ್ರಾ. ೪-೧೫) ಹೇಳಿರುವರು. ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕಷ್ಟವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಸುಪಾರಃ—ತೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು, ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು, ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು “ ಕರ್ಮವನ್ನು ” ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ Carrying well across (to the other bank) ’, leading to Success ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ—ಈ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಮ. ಸಂ. ೧-೫-೪ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಣಿ. ೨೦-೬೯-೭ ಈ ಋಕ್ಪಗಳ ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಯಃ-ತ್ಯಜಿತನಿಯಜಿಭ್ಯೋ ಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ಯಜ ಹಾನೌ, ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ-ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ ಈ ಮೂರುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾಗಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿ ಅಪ ಅಜ್ಗೆ ಲೋಪ. ಯ್+ಅದ್=ಯದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಉಪಾದಿಗಳು ಅವ್ಯುಕ್ತವಾದವು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಈ ಶಬ್ದದಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ ಗೆ ಅಕಾರದೇಶ ಯ್+ಅ+ಸು. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ

ಬಂದು ಒಂದೇ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಯ+ಸು ಈಗ ಸೆಸಜುಷೋರು: (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಗೆ ರು ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ವನೀಯೇ: (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಯ: ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನವಾದ ದ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಆಕಾರ ದ್ ಸ್ಥಾನದ ಅನುದಾತ್ತ ಆಕಾರ ಇವೆರಡರ ಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವದಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನ್ಯಾಯವಾತ ಸ್ವರಿತವಾಗಬೇಕು. ಅದರೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ: (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯ: ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ, ಇನ್ನು ಯ: ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಯ: ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾದಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದ ಕಾರ್ಯವಾದ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತ್ರೈಪಾದಿಕಾರ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಯರ್+ರಾಯ: ಎಂದು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ರುತ್ವವೂ ತ್ರೈಪಾದಿಕವೇ ಆದರೂ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ಪನ್ನವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ರೋ: ಉತ್ಪ ಭವತಿ ಎಂದು ಈ ರುವನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ಪ ಬಂದರೆ ಯ+ಉ+ರಾಯ: ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಆ+ಉ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅದ್ಗುಣ: ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಯೋ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಉಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ಬಂದ ಓಕಾರವು ವೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏನಂ ಚ ಯೋ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ವಿರ್ಪಟ್ಟಿತು

ರಾಯ:—ರಾತೇರ್ಯೈ: (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ರಾ ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ದೈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ದೈ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಚುಟೂ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೬ ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾಗೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಏ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿ ಆದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ರ್+ಏ= ರೈ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಎಕವಚನ ಜಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೈ+ಅಸ್ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಾ: (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ. ರಾಯಸ್, ಸ್ ಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ರಾಯ: ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗಿ ರಾ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಊದಿಹಂ ಪದಾಡ್ಯಪ್ಪುಮ್ಪ್ರಯ್ಯಭ್ಯ: (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ದನಾಮ ಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಯ: ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಯ: ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ರಾಯ: ಎಂಬುದನ್ನು ಅವನಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ರಾಯಸ್+ಅವನಿ. ಸಸಜುಷೋರು: (ಪಾ.ಸೂ ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ. ಇದು ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದರೂ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತೋರೋರಪ್ಪುತಾದಪ್ಪುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರು ಗೆ ಉ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಗಳೆರಡರ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ರು ಗೆ ಉ ಆದೇಶ. ರಾಯ+ಉ+ಅವನಿ: ಈ ಉಕಾರ ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರು

ವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ವ್ಯಂಜನಮನುದಾತ್ತಂ ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ರಾಯ+ಉ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರ. ಈ ಓಕಾರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತಾಕಾರ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತ ಉಕಾರ ಇವೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸ್ವರಂತವಾಗಬೇಕು ಅದರೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು. ರಾಯೋ+ಅವನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕೊನೆ ಯಲ್ಲರುವ ಏ ಓ ಗಳ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ರೂಪವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಓ+ಅ ಎರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಓಕಾರ ಒಂದೇ ಬರುವುದು. ಇದು ಉದಾತ್ತಾನು ದಾತ್ತ ಉಭಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಧರ್ಮಕನಾದ ಸ್ವರಂತವು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಏಕಾದೇಶ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಈಗ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸ್ವರಂತೋವಾನುದಾತ್ತೇ ಪದಾದೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೬) ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರವಾಗಿ ರುವಾಗ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸ್ವರಂತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಂತ ಬರುವುದು. ಈ ಸ್ವರಂತವು ಜಾತ್ಯಸ್ವರಂತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಿದ್ದರೆ ಸ್ವರಂತಾವಯವಗಳಾದ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆಗುವುದು ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನ್ನೂ ತೋರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದು ವರ್ಣದಿಂದ ಉದಾತ್ತವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಅವೃತ್ತವಾದ ವರ್ಣದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವೃತ್ತಿ ಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಅಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಅಂಕಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸು ವರು. ಅದನ್ನು ವೈದಿಕರು ಕಂಪ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಕಂಪವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ೩ ಎಂಬ ಅಂಕಿಯನ್ನು ಯೋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಂಕಿಗೆ ಸ್ವರಂತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅವನಿಃ- ಅವ- ರಕ್ಷಣ ಗತಿಪ್ರೀತಿ ತೃಪ್ತ್ಯವಗಮಪ್ರವೇಶಶ್ರವಣಸ್ವಾಮ್ಯರ್ಥಯಾಚನಕ್ರಿಯೇಚ್ಛಾ ದೀಪ್ರವಾಪ್ತೃಲಿಂಗನಹಿಂಸಾಧಾನಧಾವವೃದ್ಧಿಮ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರ್ತಿ ಸೃ ದ್ವ ಧ ಮ್ಯಮ್ಯ ತ್ಯ ವಿತ್ಯುಃಕ್ಯೋನಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೦) ಮುಗತೌ-ಸ್ಯಗತೌ-ಧೃಷ್ಠಾಧಾರಣೇ-ಧಮಿ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರೋಕ್ತ ಧಾತು, ಅಮಗತೌ, ಆಶಭೋಜನೇ ಅವರಕ್ಷಣೇ-ತ್ಯಾಪ್ತವನತರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಎಂಟುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಧಾತುವಿಗೆ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅವನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ-ಆದ್ಯದಾ ತ್ತಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಸುಪಾರಃ— ಸ್ಥಾ ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಣಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಚೋಷಾಂತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೫) ಜಾತುಣಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಕಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪಾರಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದರ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಜಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಜಾದಿಗಣತತ್ವವಾದ ಪಾರಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಣೀರ ನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪಾರಿ-ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸುಸ್ವತಃ-ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು

ಹೊಂದದ ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ನದೀಸಂಕ್ಷೇಪವರ್ಣನೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು-ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಸ್ಪೃತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಸಪ್ತೈಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಖಾ-ಸಮಾನೇಶ್ವೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದೋಪಸದಕ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ-ತತ್ಪನ್ನ ಯೋಗದಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸಾದೇಶ ಇವು ಬರುವುವು-ಇದರ ವಿವರಣೆಯು ೪ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ತಸ್ಮೈ-ತ್ಯಜಿತನಿಯ ಜಿಭ್ಯೋಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ಯಜ್-ತನ್-ಯಜ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತನ್+ಅದ್-ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಃ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ-ತ್+ಅದ್ = ತದ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರಬದ್ಧ ಆದ್ದುದಾತ್. ಅದರ ಮೇಲೆ-ಚತುರ್ಥೀ ವಿಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ತ್ಯಾದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಅಕಾರಾದೇಶ. ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ-ವಿಕಾ ದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು 'ವಿಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-ಚತುರ್ಥೀ ವಿಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬೇರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸದ್ವಿನಾಮ್ನಃಸ್ಮೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೪) ಹ್ರಸ್ವಾ ಕಾರಾಂತಸದ್ವಿನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಷೇಗೆ ಸ್ಮೈ ಬರುವುದು-ತಸ್ಮೈ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಸ್ಮೈ-ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತ್ವೈತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸದ್ವಿನಾಮವಚನ-ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ತ್ಯತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಪಠಪ್ರವಾದರೆ-ತತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣರಾಡಜ್ಞು ಜ್ಞುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೨) ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಂದ್ರಾಯ-ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು-ಋಜೈಂದ್ರಾಗ್ರ ವಜ್ರ ವಿಪ್ರ ಕುಬ್ರ ಜುಬ್ರ ಹುರಮುರ ಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರಭೇಲ ಶುಕ್ರಶುಕ್ಲ ಗೌರವನೈರ ಮಾಲಾಃ (ಉ ಸೂ. ೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್-ಕರ್ಮಣಾ ಯಮುಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ಮ್ಯಂ (ಪಾ. ಮ. ೧-೪-೩೨) ಕ್ರಿಯೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದು-ಅದ್ದರಿಂದ ಗಾನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಇಂದ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಚತುರ್ಥೀಸಂಪ್ರದಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೩) ಅನಭಿಹಿತಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. || ೧೦ ||

೪ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೪ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೂ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೪ನೆಯ ವರ್ಗವೂ ಮುಗಿದುದು.

|| ಹಿಂ ||

ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಆ ತ್ವೀತಾ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ದಶರ್ಚಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಂ ದಶೇತ್ಯನುವೃತ್ತಾನಾ ತು
ಯುಂಜಂತೀತ್ಯೇವಮನುಕ್ರಾಂತತ್ವಾತ್ | ಋಷಿಜ್ಯಂದೋದೇವತಾವಿನಿಯೋಗಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ |
ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಅತಿರಾತ್ರೇ ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯೇ ನೈತ್ಯಾವರುಣಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯೋಽಯಂ
ತೃಚಃ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡ ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿ ಸೀದತ | ಅ. ೬-೪ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು.

ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಮಂಡಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಪಂಗಡಿಸುವುದಾದರೆ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು
ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ
ಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇರುವುವು. ಋಷಿಜೀವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತ
ಧಂತೆಯೇ ಇರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು—ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ
ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೈತ್ಯಾವರುಣನೆಂಬ ದೋಷವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ ಎಂದು
ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕಾನುವಾದದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹ,
ಅಭಿಷ್ಠವಸೃಷ್ಟ್ಯ, ಮಹಾವ್ರತ, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗದ
ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ, ಸ್ತೋಮ, ವಿಷ್ಪುತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪಾರಂಭಾಸಿಕಶಬ್ದ
ಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ವಿನಿಯೋಗದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಈ
ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ
ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ
ಕ್ರಮವನ್ನೂ ನಾವು ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಮುದ್ರಿಸಲಿರುವ ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ
ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ (ಸಂಗ್ರಹ
ರೂಪವಾಗಿ) ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಪೋಡತೀ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮ,
ವಾಜಪೇಯ ಎಂಬ ಏಳು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ. ೧. ಪೇಜು 667) ಹೇಳಿರು
ವೆವು. ಈ ಏಳು ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮವೇ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ
ರುವುದು. ಉಳಿದ ಆರು ಯಾಗಗಳು ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮದಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುವು.

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡ್, ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡ್—ಈ ಯಾಗಗಳು ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಷಳಹ (ಆರುದಿನಗಳ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಷಳಹಯಾಗವೆಂದರೆ ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗವಿಶೇಷವು. ಪಡಹಸೋಮಯಾಗವು ಅಭಿಪ್ಲವ, ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಶ್ವಲಾಯನರು—ಉಭಯತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಳಹಃ, ಅಂತರತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಳಹಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ, ಆರುದಿನಗಳ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆಯೂ ಉಳಿದ ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು, ಐದು, ಆರು ಈ ದಿನಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಉಕ್ತೃಯೇವ ಸೋಮಯಾಗದಂತೆಯೂ ಮಾಡುವ ಸೋಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ಲವಪಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಾಗದ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮರೂಪಜ್ಯೋತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಆರು ದಿನಗಳ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಂತೆಯೂ ಉಳಿದ ಎರಡು, ಮೂರು, ಐದು, ಆರನೆಯ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತೃಯಾಗದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಂತೆಯೂ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಾಗದ ಮಧ್ಯದ ದಿನವು ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನವು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅಂತರತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಅಭಿಪ್ಲವಪಡಹಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಮದಿನಗಳು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಥಮ, ತೃತೀಯ, ಪಂಚಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಲ್ಲಿ (ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಉದಾತ್ತಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಜರು ರಥಂತರವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ರಥಂತರಸೃಷ್ಟಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಷಷ್ಠದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ಬೃಹತ್ಸೃಷ್ಟಿ ದಿನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂರನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪೃಷ್ಠ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವೈರೂಪ, ವೈರಾಜ, ಶಾಕ್ಷರಗೈವತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷಸಾಮಮಂತ್ರಗಳು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಮುಕ್ತಿಜರು ಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ | ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಆವೃತ್ತಾಃ ಪಂಚಾಂ
ಸಂಖ್ಯಾ ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತ ಇತಿ ||

ತೃಚವೆಂದರೆ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತುನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಚವನ್ನು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬಹುದು. ಉದಾ.—ಒಂದು ತೃಚದಲ್ಲಿ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು,

೧, ೨, ೩ ; ೩, ೨, ೧ ; ೧, ೩, ೨ ; ೨, ೧, ೩ ; ೨, ೩, ೧ ; ೩, ೧, ೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದಲೂ.

೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕ ಆವೃತ್ತಿ
ಗಳಿಂದಲೂ,

ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೃಚವೆಂಬ ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಅಥವಾ ೧, ೨, ೩, ೩, ೩
ಎಂದು ನೋದಲಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಮೂರಾದರೆ
ಒಂದು ವಿಷ್ವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಕ್ಕೂ ಇಂತಹ ವಿಷ್ವೃತ್ತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಳರಿಂದ
ಅನೇಕವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕಿನ ತೃಚವನ್ನು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧ
ವಿಧವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪಠಿಸುವುದೇ ಸ್ತೋತ್ರವೆನಿಸುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ, ಸಪ್ತದಶಃ,
ಏಕವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಣವಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಃ ಎಂದು
ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಿರುವುವು. ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ತೃಚವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ
ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಮಕ್ಕೆ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮದ
ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಒಟ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೯ ಆಗುವುದು. ಪಂಚದಶ ನೋದಲಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ
ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಐದನೆಯ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಹೆಸರಿಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಎಂದರೆ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೫ ಋಕ್ಕುಗಳೂ
ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇರುವುವು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದುದರಿಂದ
ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ
ಒಂದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕ್ಲೃಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ
ಋಕ್ಕುಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ವಿಷ್ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

(೧)	ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮ—	ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೯ ಋಕ್ಕುಗಳು.
(೨)	ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೧೫ ,,
(೩)	ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೧೭ ,,
(೪)	ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೨೧ ,,
(೫)	ತ್ರಿಣವಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೨೭ ,,
(೬)	ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೩೩ ,,
(೭)	ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೩೪ ,,
(೮)	ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೪೪ ,,
(೯)	ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮ	,, ೪೮ ,,

ಈ ರೀತಿ ೯ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು
ಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ವೃತ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದರೆ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮ

ದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ಣುತಿಯ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಮುಕ್ತುಗಳಿರು ವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿ ಒಂದು ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೂ, ೨೭ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೂ ವುವು. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

I ಶ್ರೀವತ್ಸೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತನೀ (೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

II ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ದಶಸಪ್ತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೩) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೪) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ತಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IV ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಸಪ್ತಸ್ಥಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠುತೀ (೪) ಸೂರ್ವಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

V ಶ್ರೀಣವಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VI ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಸಮತ್ಯಂಶಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ತಂತ್ರಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ (೪) ಪ್ರತ್ಯವ ರೋಹಿಣೀ (೫) ಅಂತಿಮಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VII ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಷ್ಣುತಿ ಇರುವುದು.

VIII ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನಿರ್ಮಲಾ (೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IX ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮುಕ್ತೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ತಂತ್ರಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವು.

ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ವಿನರಣೆಯು.

ಈಗ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳ ಮತ್ತು ಪಂಚದಶಸಿದ್ಧೀಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯು ಕ್ರಮವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಸಹಿತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಮುಂದೆ ತ್ರಿವೃತ್ತಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಸಿದ್ಧೀಮಗಳ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮಗಳಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಯತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೃಚದ ಋಕ್ಕಂಚ್ಛಿಗಳನ್ನು (ಮಾತ್ರ) ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿಃ |

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿಃ |

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿರುದ್ಯತೀ ತ್ರಿವೃತ್ತೋ ವಿಷ್ವತಿರಿತಿ |

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಎಂದರೆ ಉದ್ಯಾತ್ಮವು ತೃಚದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುವನು ಎಂದು. ಪರಾಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಎಂದು. ಅದುದರಿಂದ ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಪರಾಚೀಭಿಃ ಎಂದು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ,,

ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಿದರೆ ಇದು ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಆತ್ಮೇತಾ ನಿಷೀದತೆ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಂದು ತೃಚವು. ಅದನ್ನು ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀವಿಷ್ವತಿಯು ಕ್ರಮದಂತೆ ಪಠಿಸಿದರೆ—

(೧) ಆತ್ಮೇತಾ ನಿಷೀದತೆ..... || ೧ ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ..... || ೨ ||

(೩) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್.... || ೩ ||

ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಪರ್ಯಾಯವಾಗುವುದು ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಾಗುವುದು.

ಇದೇ ಸ್ತೋಮದ ಪರಿವರ್ತನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮವು—

ದ್ವಿತೀಯಾ ಪರಿವರ್ತನೀ ವಿಷ್ವತಿಃ | ಅವರ್ತನೀಯತ್ಯಚಿಸ್ತಾನಾವೃತ್ತರೂಪೇಣ

ಸಕೃತ್ಪಾಠೇ ಪ್ರಥಮಾಃ ಪರ್ಯಾಯಾಃ ||

ತಥೈವ ಪುನಃ ಪಾಠೇ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ||

ತಥೈವ ಪುನಃ ಪಾಠೇ ತೃತೀಯಾಃ ಪರ್ಯಾಯಾಃ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡನೆಯ ಪರಿವರ್ತನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಿಂದ ಮೊದಲಿನವರೆಗೆ ಪ್ರತಿಲೋಮಕ್ರಮ ಧಿಂದ ಎಂದರೆ ೩, ೨, ೧ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಿಂದ ತೃತೀದ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ಉದಾಹರಣೆ—

(೧) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ ... || ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಯ ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ .... || ೨ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ .... || ೧ ,,

ಈ ಪರಿವರ್ತನೀ ಉದ್ಯತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು.

ಈಗ ಇದೇ ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮದ ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು.

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಜೀಭಿಃ || ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ

ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ ||

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥ-

ಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ || ಇತಿ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಜೀಭಿಃ || ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀದ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ವೇದದ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ—

(೧) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ..... || ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಯ ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ..... || ೨ ,,

(೩) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್.... || ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸಾ

ಪ್ರಥಮಾ, ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ || ದ್ವಿತೀಯ

ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀದ ಮಧ್ಯದ (೨ನೆಯ) ಋಕ್ಯನ್ನು ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊನೆಯ (೩ನೆಯ) ಋಕ್ಯನ್ನು

ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮೊದಲನೆಯ (೧ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ಇದರ ಕ್ರಮವು ೨, ೩, ೧, ಉದಾ—

(೧) ಪುರುತಮಂ ಪುರುಣಾಂ.....|| ೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್. || ೩ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ.....|| ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ|| ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ (೩ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೂ, ಮೊದಲ (೧ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯದ (೨ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು, ಇದರ ಕ್ರಮವು ೩, ೧, ೨, ಉದಾ—

(೧) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್.....|| ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ..... || ೧ ,,

(೩) ಪುರುತಮಂ ಪುರುಣಾಂ..... || ೨ ,,

ಇದು ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯವು. ಈ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಸೇರಿ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ತಮದ ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಾಗುವುದು.

ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆಯು.

ಈ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ೭ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೬ನೆಯ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಸ್ತೋಮದ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುತಿಯು ೩ ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೂ ೧೫ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ || ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ ಕ್ರಮವು—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ಉದಾ—

(೧) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ,,

(೪) ಪುರುತಮಂ ಪುರುಣಾಂ || ೨ ,,

(೫) ಸಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ || ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಭೋಗ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ||
ಎರಡನೆಯ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು
ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ
ಕ್ರಮವು. ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ಉದಾ—

(೧)	ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ	೧	ನೆಯ ಮುಕ್ತು
(೨)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೩)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೪)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೫)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್	೩	,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಭೋಗ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ||
ಮೂರನೆಯ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ
ಮುಕ್ತನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ, ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ
ಕ್ರಮವು ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ಉದಾ—

(೧)	ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ	೧	ನೆಯ ಮುಕ್ತು
(೨)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೩)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್	೩	,,
(೪)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್	೩	,,
(೫)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್	೩	,,

ಈ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರವಾದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತೀಯಕ್ರಮವು.
ಇದರಂತೆ ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರವುಗಳ ವಿಷ್ಣುತೀಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾ-
ರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರವುಗಳ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರವುಗಳ ವಿಷ್ಣುತೀಯ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯ
ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮುಕ್ತಂಪ್ರಿಯ ರೀತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವು ಈಗಿನಂತೆ ಇದೆ—

I ತ್ರಿವೃತ್ತೋಕ್ತಮುಕ್ತೇ—

(೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತಿನೀ (೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂದು
ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತೀಗಳಿರುವುವು.

(೧)	ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತೀಯಲ್ಲಿ—	
	ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩	ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು
	ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩	,,
	ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩	,,
(೨)	ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತೀಯಲ್ಲಿ	,,

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ,,

ಈ ಎರಡು ವಿಷ್ವತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿರುವುವು. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

(೩) ಕುಲಾಯನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೨, ೩, ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೧, ೨ ,,

II ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ

ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳು.

(೧) ಒಂದನೆಯ ಪಂಚಪಂಚನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಲ್ಲಿ—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

ಇದು ಪಂಚಪಂಚನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯ ಪಠನಕ್ರಮವು.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯತೀಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

(೩) ಮೂರನೆಯ ಉದ್ಯತೀದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

ಇವು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳ ಕ್ರಮವು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ—

(೧) ದಶಸಪ್ತನಾಮಿಕಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತನಾಮಿಕಾ ದ್ವಿತೀಯಾ

(೩) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೪) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ

(೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ಮ್ರ ಎಂದು ಏಳು

ವಿಷ್ವತಿಗಳು. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವು—

- (೧) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಪುರುಷರು
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೨) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೩) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೪) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೫) ಅನಾಮಿಕಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೬) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨
- (೭) ಭಸ್ಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ೨

1V ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮಃ---

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿಃ (೪) ಸೂರ್ವೀ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು
ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩	ನೆಯ ಮಕ್ಕಳು
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

(೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩,	೨,
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

(೩) ಪರಿಷ್ಠತಿ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

(೪) ಸೂರ್ವೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

V ತ್ರಿವಿಂಶಸ್ತೋಮಃ--

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೩,	೨,
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

(೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩,	೨,
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩,	೨,
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	೨,

(೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---ಗ, ಗ, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ---ಗ, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ---ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ, ಗ,
 ಗ, ಗ, ೨, ೨, ೨, ೨,

ಸ್ತೋಮಗಳು, ಅವುಗಳ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಶುದ್ಧ ಕ್ರಮ ನೋಡಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ತಾಂತ್ರಿಕಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಸ್ತದಶಸ್ತೋಮವು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅಭಿಷ್ಠವ ಷಡಹ ನೋಡಲಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಅವುಗಳ ಜತೆಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಸ್ತೋಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಯೇ ಗಾನಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃನೊಡಲಾಪವರು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಮಾನಾಗುಂತೆ ಕೆಲವು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವನರ್ಗದ ಮೈತ್ರಾನುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚಾರ್ಯ, ಅಚ್ಚಾನಾಕ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಜರು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಕ್ಲೃಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಉದ್ಗಾತೃ ನೊಡಲಾದ ಸಾಮಕರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅಷ್ಟೇಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವನರ್ಗದ ಮೈತ್ರಾನುಣಾದಿಗಳು ಪಠಿಸಬೇಕು ಹೀಗೆ ಕ್ಲೃಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಾನ್ಯಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿ ಎಂದೂ ಅದರಂತೆ ಕ್ಲೃಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಆನಾಪ ವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಪುನಃಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಆನಾಪಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳ ಪಠನೆಗಾಗಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಮೂತಯೇ ಎಂದು ನೋಡಲಾಗುವ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು (ಮ. ಸಂ. ೧-೪ ರಿಂದ ಮ. ಸಂ. ೧-೯ರ ವರೆಗಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಆನಾಪಕಾಗಿ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದವು. ಉದ್ಗಾತೃ ನೊಡಲಾದ ಸಾಮಕರು ಎಷ್ಟು ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರೋ ಅಷ್ಟೇ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು (ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಮೂತಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟೇ ಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು ಈ ರೀತಿ ಆನಾಪಕೃತಮದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಅವನ್ನು ಅಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ನಿತ್ಯಾಧಿಕಂ ಸ್ತೋಮಕರಣಾತ್ಪಂಚ ಸಪ್ರದಶೇ ನನೈಕಪಿಂಶೇ ದ್ವಾದಶ ಚತು-

ರ್ವಿಂಶೇ ಪಂಚದಶ ತ್ರಿಣವ ಏಕಪಿಂಶತಂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶೇ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಂ ಚತು-

ಶ್ಚ ಶ್ವಾರಿಂಶೇ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಮಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶೇ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ ಸಪ್ರದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆನಾಪವು ಎಂದರೆ ಅಧಿಕಮುಕ್ತಂಜ್ಯಗಳ ಪಠನೆಯು ಐದು

ಮುಕ್ಯಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಆವಾಪವು ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ಯಗಳು ; ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮುಕ್ಯಗಳು ; ತ್ವಿಣವಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಹದಿನೈದು ಮುಕ್ಯಗಳು ; ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ಯಗಳು ; ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮುಕ್ಯಗಳು ; ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಮುಕ್ಯಗಳು, ” ಎಂದು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ— “ ಅಭಿಪ್ಲವಪಡಹೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಸ್ತೋಮ ವೃದ್ಧಾವಾವಾಪಾರ್ಥಾನಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಮೂತಯ ಇತ್ಯಾದೀನಿ ಪಟು ಸೂಕ್ತಾನಿ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುವರು.

ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಂ, ಆ ತ್ವೇತಾ, ಯಮಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು—

ಏಕಾದೋಽತಿರಾತ್ರ ಆದೌ ಪ್ರಾಯಶೇಯ ಏಷೋಂತ್ಯ ಉದಯೇನೀಯೋ ವ್ಯಕ್ಶೋ ಮಧ್ಯೇಽಹೀನೇಷು ವೈಶ್ವಾನರ ಎಷ ಏವ ತಾವಂತರೇಣ ವ್ಯೂ-
ಲೋ ದಶರಾತ್ರ ಏಷಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸತ್ಪಾಣಾಂ ತತ್ರಾನಾಪಸ್ಥಾನಮೂರ್ಧ್ವಂ ದಶರಾತ್ರಾದೇಕಾದಾರ್ಥೇ ಮಹಾವ್ರತಂ ಪ್ರಾಗ್ವರಾತ್ರಾದಿತರೇಷಾಮುಷ್ಣಾಂ ದ್ವೈಹಾರ್ಥೇ ಗೋಆಯುಷೀ ತ್ವೈಹಾರ್ಥೇ ತ್ರಿಕದ್ಭುಕಾ ಅಭಿಪ್ಲವ-
ತ್ಯುಹಂ ಪೂರ್ವಂ ಲಿಕದ್ಭುಕಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಚತುರಹಾರ್ಥೇ ತ್ರಿ-
ದ್ಭುಕಾ ಮಹಾವ್ರತಂ ಚ ಪಂಚಾರ್ಥೇಽಭಿಪ್ಲವನಂಚಾಬ ಉತ್ತಮಸ್ಯ
ತು ಪಷ್ಕಾತ್ಪ್ರತೀಯಂ ಸವನಂ ಪಳಿಹಾರ್ಥೇಽಭಿಪ್ಲವಃ ಪಳಹ ಏವಂ-
ನ್ಯಾಯಾ ಆವಾಪಾ ಪಳಹಾಂತಾಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪೂರ್ಣಃ ಪೂರ್ಣಶ್ಚ ಪಳಹ-
ಸ್ತಂತ್ರತಾಮೇವ ಗಚ್ಛತೀತಿ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಹಾವ್ರತವೆಂದರೆ—ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಮಹಾ ವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನೇ ಹದಿನೂರು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಒಂದುದಿನವ ಮಾಡುವರು. ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಸೋಮಯಾಗವು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುದಿನ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಯಾಗವು ಹದಿನೂರುದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದು. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವು. ಅತಿರಾತ್ರಯಾಗ ದಂತಿರುವುದು. ಅತಿರಾತ್ರಯಾಗವೆಂದರೆ—ಸಪ್ತಸೋಮಯಾಗಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವು. ಮಧ್ಯದ ಹತ್ತುದಿನಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಳ್ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯ ಬೇಕಾದ್ದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಗೋಆಯುಷೀ ಎಂಬ ಎರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನವಾದ ಮೇಲೆ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದೊಳಗಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಹದಿನೈದುದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡರ ಜತೆಗೆ

ತ್ರಿಕದ್ಯುಕವೆಂಬ ಮೂರುದಿನಗಳ ಯಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ತ್ರಿಕದ್ಯುಕವೆಂದರೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಕವೆಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಗದ ಮೊದಲಮೂರು ದಿನಗಳು. ಹದಿನಾರುದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ತ್ರಿಕದ್ಯುಕ ಮತ್ತು ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹದಿನೇಳು ದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಹದ ಮೊದಲ ಐದು ದಿನಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹದಿನೆಂಟುದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಹದ ಅರುದಿನಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಇದ ಕಂತೆಯೇ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಗಣನೆಮಾಡಬೇಕು. ಈಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಭಾಗ (Original Sacrifice)	ವಿಕೃತಿಯಾಗವು ಮತ್ತು ದಿನಸಂಖ್ಯೆ (Altered Sacrifice)
ಸೋಮಯಾಗ....	ದ್ವಾದಶಾಹಸೋಮಯಾಗ (೧೨-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಮಹಾವ್ರತ=	ತ್ರಯೋದಶಾಹ (೧೩-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಗೋಆಯುಷೀ=	ಚತುರ್ದಶಾಹ (೧೪-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ತ್ರಿಕದ್ಯುಕ (ಅಭಿಷ್ಠವ) ಷಠಹದ ಮೊದಲ ಮೂರು ದಿನಗಳು } =	ಪಂಚದಶಾಹ (೧೫-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ತ್ರಿಕದ್ಯುಕ+ಮಹಾವ್ರತ=	ಷೋಡಶಾಹ (ಅಥವಾ ಷೋಡಶೀ ೧೬ ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಹದಲ್ಲ ಮೊದಲ ಐದು ದಿನಗಳು =	ಸಪ್ತದಶಾಹ (೧೭-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಹಪೂರ್ತಿ ಎಂದರೆ ಅರು ದಿನಗಳು =	ಅಷ್ಟಾದಶಾಹ (೧೮-ದಿನಗಳು)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾಹ, ತ್ರಯೋದಶಾಹ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದ್ವಾದಶರಾತ್ರಿ, ತ್ರಯೋದಶರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಸೂಕ್ತ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಷ್ಠವಷಠಹ, ಪೃಷ್ಠಷಠಹ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಮಹಾವ್ರತ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ತೋಮ, ವಿಷ್ಕುತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ವಾಚಕರ ಅವಗಾಹನೆಗಾಗಿ ಇದುವರೆಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಗ್ರಂಥ ವಿಸ್ತರಭಯದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಾನುವಾದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈಗ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—ಜಿ

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೯, ೧೦ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಯುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

॥ ಮುಖ್ಯ—ಮಧುಚ್ಯಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಾ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿ ಸೀದತೇದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ |

ಸಖಾಯಃ ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ | ತು | ಆ | ಇತ | ನಿ | ಸೀದತ | ಇಂದ್ರಂ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಗಾಯತ ||

ಸಖಾಯಃ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ತುತಬ್ಧಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ | ದ್ವಾಭ್ಯಾನ್ವಾಜ್ಞಾಭ್ಯಾಮನ್ವೇತುಮಿತತಬ್ದೋಚ್ಚಸನೀಯಃ |
 ಹೇ ಸಖಾಯ ಯತ್ಪಿಜಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಸ್ತಿಸ್ತಮರ್ಷಾಂಗಳೈತಾಗಚೈತ | ಅದರಾರ್ಥೋಚ್ಚಾಸಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ
 ನಿಷೀದತ | ಉಪನಿತತ | ಉಪನಿತ್ಯ ಚೇಂದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸ್ತುತ |
 ಕೀದೃಶಾಃ ಸಖಾಯಃ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ತ್ರಿವೃತ್ತಂಚಿದಶಾದಿಸ್ತೋಮಾನಸ್ತಿಸ್ತಮರ್ಷಾ ವಹಂತಿ
 ಪ್ರಾಪಯಂತೀತಿ || ಆ ತು ಆ ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ಇತ | ಇತ್ | ಗತ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀತಿ |
 ಪಾ. ೩-೩-೧೩೫ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನಿ | ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ಸೀದತ |
 ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ನಾದಾನ್ದೈಶೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೩-೨೮ | ಸದೇಃ ಸೀದಾದೇಶಃ | ಸದೇರಪ್ರತೇಃ |

ಸಾ. ೮-೩-೬೬ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸ್ವತ್ವಂ | ಅಭಿ | ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮಿತಿ ವಚನಾಶ್ಚಾತಿ-
ಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸುಹುಸ್ಯಧೃತ್ವಿಕ್ಷುಭಾಯಾನಾಪದಿಯಕ್ತೀಭ್ಯೋ
ಮನ್ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಇತಿ ಸೌತೇರ್ಮನೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೋ ನಿಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಸ್ತೋಮಂ ವಹಂತೀತಿ ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ವಹಿಹಾಧಾರ್ಜಭ್ಯತ್ವಂದಸಿ | ಉ. ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯು-
ನೃತ್ಯಯಃ | ತತ್ರ ಚಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರತ ಉಪಧಾಯಾಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೬ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ |
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇ ಸ್ಪಾಪ್ತೇ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ |
ಉ. ೪-೨೨೬ | ಇತ್ಯುಪಾಧಿಕಸೂತ್ರಾತ್ಪ್ರವಾಸ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊಗಳುವ | (ಹೇ)
ಸಖಾಯಃ—ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ (ಋತ್ವಿಜರೇ) | ತು—ಜಾಗೃತೆಯಾಗಿ | ಆ ಆ ಇತ-ಬನ್ನಿ ಬನ್ನಿ (ಬಂದು)
ನಿ ಸೀದತ-ಕೂತುಕೊಳ್ಳಿರಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ-ಸೋತ್ರಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನ
ಮಾಡಿರಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ, ನೀವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವರಾ
ದುದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸ್ವಲ್ಪಕ್ಕೆ ಬೇಗನೆ ಬನ್ನಿ. ಬಂದು ನಿಮ್ಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮ (ಸ್ತೋತ್ರ) ಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ.

English Translation.

O friends, (priests), come hither quickly offering praises, sit down and
sing repeatedly the praises of Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆ-ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದರದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಆಹಾನಿ | ಗೃಧ್ರಾಃ | ಪರಿ | ಆ | ವಃ | ಆ | ಅಗುಃ | ಇಮಾಂ | ಧಿಯಂ | ವಾರ್ಕಾರ್ಯಾಂ |
ಚ | ದೇವೀಂ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೮-೪)

ವಾಯೋ ಇತಿ | ಆ | ಚಂದ್ರೇಣ | ರಾಧಸಾ | ಆ | ಗತಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ರಾಧಸಾ | ಆ |
ಗತಂ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೪)

ಮತಃಪಾನಃ | ಪ್ರತಿಚಕ್ಷುಃ | ಅನ್ಯತಾ | ಪುನಃ | ಅ | ಅತಃ | ಅ | ತಸ್ಯುಃ | ಕವಯಃ | ಮಹಃ |
ಪಥಃ || (ಮ. ಸಂ. ೨-೨೪-೭)

ಅ | ಯಾಹ | ಪೂರ್ವಃ | ಅತಿ | ಚರ್ವಣೀ | ಅ | ಅರ್ಯಃ | ಅದೃಶಃ | ಉಪ | ನಃ |
ಹರಿಭ್ಯಾಂ || (ಮ. ಸಂ. ೩-೪೩-೨)

ಅ | ತು | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ವೃತ್ರಹನ್ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅರ್ಧಂ | ಅ | ಗಹ || (ಮ. ಸಂ. ೪-೩೨-೧)
ಅ | ಗ್ರಾವ್ಯಭಿಃ | ಅಹನೈಃ | ಅಕ್ಷುರಭಿಃ | ವರಿಸ್ಕಂ | ವಜ್ರಂ | ಅ | ಜಿಘೃಷಿ | ಮಾಯಸಿ ||
(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಕಂದಸ್ಯಾಮಿಯು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—“ ಅ ಆ ಇತ್ಯಪೇಕ್ಷಾರ್ಥಾಭ್ಯಾಸಾತ್ ತತ್ಸಂಬಂಧಿನ ಇತೇತೈತಸ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸಃ | ಅಖ್ಯಾತಾಭ್ಯಾಸೇ ಚ ಲೋಕೇ ಗಮ್ಯತಾಂ ಗಮ್ಯತಾಮಿತ್ಯಾದೌ ಅವಶ್ಯಕರ್ತವ್ಯತಾ ಪ್ರತೀಯತೇ | ಏವಮತ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಪ್ರಮೇತ | ಪ್ರಪ್ರಮನಶ್ಯವಾಗಚ್ಛೇತೈತ್ಯರ್ಥಃ || ” ಎಂದರೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿದರೆ, ಎಂದರೆ ಗಮ್ಯತಾಂ ಗಮ್ಯತಾಂ ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಬೇಗನೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬಂದೇ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವುದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದಂತೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ತು-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ, ಖಂಡಿತವಾಗಿ, ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ, ಬೇಗನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಮುಖಿ ಪ್ರ. ಗಾಯತ-ಈ ಪಾದವು ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಂತಮಾ ವೋ ಅಂಧಸ ಇಂದ್ರಮುಖಿ ಪ್ರ. ಗಾಯತ | (ಮ. ಸಂ. ೮-೯೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಪಾಯಃ—ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಿಜರು, ಉದ್ಗಾತೃ ಮುಂತಾದವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಸ್ತೋಮನಾಹಃ—ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವರು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವಂತೆ ಅವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ-ತು-ಅ, ಈ ಮೂರೂ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆಮ್ಯುಡಾತ್ತಾಃ (ಘಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಇತ-ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ-ಛ-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಟೋಲಜ್ಜತ್ (ಪಾಸೂ ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲಜ್ಜದ್ವಾವ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿ ಸಾಂತಾಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ಇದರಿಂದ ಥಗಿ

ತ-ಆದೇಶ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕರಣ, ಶರ್ಪ-ಅದಕ್ಕೆ ಉಕ್-ತ-ಎಂಬುದು ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾಸ್ಥ್ಯಧಾತುಕ ಆದಕಾರಣ ಸಾಸ್ಥ್ಯ ಧಾತುಕಮುಖಿತ್ (ಪಾಸೂ ೧.೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು. ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾಸೂ ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾಸೂ ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ-ಆದ್ಯದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾಸೂ ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಪ್ರಬಲವಾದ ಕಾರಣ ಅದೇ ಬಂದು ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾಸೂ ೬-೧-೧೫೦) ಎಂಬ ಶೀಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಇ ಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇತ ಎಂಬ ತಿಬಂತಪದವು ಆತಿಜಂತವಾದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಇತ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಎ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಆದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾಸೂ ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು, ತ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿ-ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ (ಪಾಸೂ ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವು ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ದ್ವೈಚೋ ತಸ್ತಿದಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಚ್ಚುಗಳುಳ್ಳ ತಿಬಂತದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು- ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಇತಾ-ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಎರಡು ಆಕಾರಗಳೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳು. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಸಂಭವವಿದ್ದು ಯೋಗ್ಯತೆಯೂ ಇದ್ದರೆ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ-ಇಂತಹುದು ಇತ ಎಂಬುದು. ಇದು ಸಕೃತ್ (ಒಂದಾವರ್ತಿ) ಉಚ್ಚರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಆವೃತ್ತಿ ಅನ್ವಯವು ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ-ಆದರೆ ಒಂದುಶಬ್ದವು ಒಂದು ಕಡೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದಮೇಲೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದು. ಸಕೃದುಷ್ಟರಿತಃ ಶಬ್ದಃಶಬ್ದಃಸಕೃದೇವಾರ್ಥಂ ಗಮಯತಿ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಶಬ್ದನಿವೇಶಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಂತು ಪ್ರಕೃತ ಒಂದಾವೃತ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವ ಇತ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆ ಎಂಬುದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದು ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ಆಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಇತ ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಆದು ನಿರಾಕಾಂಕ್ಷವಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಆ ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ಅನ್ವಯಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದಮೇಲೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಗೌರವ ಬರುವುದು. ಸಮಾಪದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಲಾಘವ ಬರುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಎರಡು ಆಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ; ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂತೇವಾತಃ ಪ್ರಸೇತನಗಚ್ಛತಾಂ-ಸಮಂಗಾನಿಯಜತ್ಯೈಃ-ಸಂಯಜ್ಞಪತಿರಾಶಿಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಅನ್ವಯಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗಚ್ಛತಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ನಿ-ನಿವಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

‘ಸೀದತಃ ಪದಾಲ್ಪವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು’ ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದು ಸದ್ ಆಗುವುದು. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುಂಟು ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ತ ಅದೇಶ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರವ್ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾಘೃಧ್ಯಾಸ್ಥಾ-ಮ್ಯಾದಾನ್ವೈತ್ಯರ್ತಿ ಸರ್ತಿತದ ಸದಾಂಪಿಬದಿಘ್ರಧಮತಿಷ್ಯಮನಯಚ್ಚಪತ್ಯಚ್ಚಧಾತೀಯ ಸೀದಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ ಮೊದಲಾದ ಅದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಸದ್ (ಷಡ್ವ-ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದ-ಎಂಬ ಅದೇಶಬರುವುದು. ನಿ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದಾಗ್ಯಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸದಿರಪ್ರತೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿಘನವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ‘ನಿಸೀದತಃ’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಸೀಯ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಸತಿ ತಿಷ್ಠನಾದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರವು ಪ್ರಬೀನಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ನಿಂತು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಸೀಯ ಈಕಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾಗದೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತ ಎಂಬುದು ರವ್ ಎಂಬ ಅದುಪದೇಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ತಾ ಸ್ಯ ನು ದಾ ತ್ವಾ ನ್ನಿ ದ ದು ಪ ದೇ ಶಾ ಲ್ಲ ಸಾ ವ್ ಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತಮುಹ್ನಿಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಸುಸ್ಥಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರವ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೂ ಟಿಜ್ಞಾತಿಜಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದತ ಎಂಬುದು ಸರಾನ್ವುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೀಯ ಈ ಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಈ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದ-ತ ಎರಡಕ್ಕೂ ‘ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೬೯) ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಏಕಶ್ರುತಿ (ಪ್ರಚಯ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ ಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ತ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಮುಂದಿರುವ ಇಂಶ್ರತಬ್ಬದ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಏ ಆಗುವುದು. ಈ ಏ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಈ ಏಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರ. ಮೂರನೆಯದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಉದಾತ್ತ. ಇಂದ್ರಂ-‘ಇದಿರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ’ ಧಾತು ಇವರಮುಂದೆ ಔಜಾದಿಕ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ ಆಗಮಬಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವು. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ, ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಅಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದು ಉದಾತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಘಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನ್ ಇಮ ಅನುದಾತ್ತ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಕಾರ ಬರುವುದು. ಇದು ಅನುದಾತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಿನದಿಮ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಅಭಿ-ಉ ಎಂಬ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ- ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋದೇದಾತ್ಮಸ್ವಭೀತ್ಯಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲೋಪೇ ಸೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋ ಅಭಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದೇದಾತ್ಮ-

ಪ್ರ-ಇದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಉಪಸರ್ಗನಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಮಾಭಿವರ್ಜಂ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ ಗಾಯತ 'ಗೈ ಶಬ್ದೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಗೈ+ಅ+ತ. ಈಗ ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಗೆ ಆಯ್ ಆ ದೇಶ ಗಾಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ಮ ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ. ಇದು ಸತಿಸ್ವನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷಾನುದಾತ್ಮ ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ ಅನುದಾತ್ಮ ಶಪ್ ಸುತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮವಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದ್ಭುತದೇಶದ ಮುಂದೆ ತ ಎಂಬ ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕನಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುವಿಕರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಮೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಅನುದಾತ್ಮ. ಏವಂಚ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಂತು ಗಾಯತ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತಾತ್ಮವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಖ್ಯಾನುದಾತ್ಮ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉದಾತ್ಮದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಗಾ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತ. ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ವರ್ಣಗಳೆರಡೂ ಸ್ವರಿ ತಾ ತ್ವಂ ಹಿ ತಾ ಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ. ಸ್ತೋಮನಾಹಸಃ- ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹುಸ್ವಧೃಷ್ಟಿಕ್ಷು ಭಾ ಯಾನಾವದಿಯಕ್ಷಿ ನೀಭ್ಯೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು (ಸ್ತುಜಾಸ್ತುತೌ) ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ- ಸ್ತೋಮನಾದಾಗುವುದು ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾದ್ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋಮನವಹಸ್ತೀತಿ (ತ್ರಿವೃತ್ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸುವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ವಹಿ ಹಾ ಧಾ ಜಾ ಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಭಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಣಿ ತ್ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋಮನಾಹಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨ ೧೩೯) ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಪ್ರಾಪ್ರನಾದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋದೇರಸಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಗತಿಕಾರಕಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರಬರುವುದು ಎಂಬ ಔಪಾಧಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರಬಂದು ಸಮಾಸವು ಅದ್ಭುತಾತ್ಮವಾಗುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುರೂತಮು ಪುರೂಣಾಮಿಶಾನಂ ನಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮೇ ಸಚಾ ಸುತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪುರುತಮಂ | ಪುರುಣಾಂ | ಈಶಾನಂ | ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಸೋಮೇ | ಸಚಾ | ಸುತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಖಾಯೋಽಭಿಪ್ರಾಯತೇತಿ ಪದದ್ವಯಮತ್ರಾನುವರ್ತತೇ | ಹೇ ಸಖಾಯ ಋತ್ವಿಜಃ ಸಖಾಯೂಯಂ ಸರ್ವೈಃ ಸಹ | ಯದ್ವಾ | ಸಚಾ ಪರಸ್ಪರಸಮವಾಯೇನ ಸುತೇಽಭಿಪ್ರಾಯತೇ ಸೋಮೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಸತೀಂದ್ರಮಭಿಪ್ರಾಯತ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಪುರುತಮಂ | ಪುರುನ್ನಹೂಞ್ಞತ್ವಾಂಸ್ತಮಯತಿ ಗ್ಲಾಸಯತೀತಿ ಪುರುತಮಃ | ಪುರುಣಾಂ ಬಹುನಾಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ವರಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಮಿಶಾನಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ || ಪುರುತಮಂ | ತಮು ಗ್ಲಾನ ಇತಿ ಧಾತೋರಂತಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪಜಾದ್ಯುಚಿ ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತೇಽಸಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರುಣಾಂ | ಸ್ವ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸ್ವಾಭಿವ್ಯಧಿಗೃಧಿಧ್ಯುಷಿದ್ಯುತಿಭ್ಯಃ | ಉ. ೧-೨೪ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಿನಿಷೇಧೇ | ಪಾ. ೧-೧-೫ | ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೨ | ಇತ್ಯುಕಾರಃ | ಉರಣ್ ರಪರಃ | ಪಾ. ೧-೧-೫೧. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪುರುಶಬ್ದಃ | ಅತೋ ಮತುಸಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಪುರುಶಬ್ದಾತ್ಪರಸ್ಯ ನಾಮೋ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೭ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಶಾನಂ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತೋರನುದಾತ್ತೇತ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯ ಶಾನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾರ್ಯಾಣಾಂ | ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಗುಣೀರ್ಣ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೪ | ಕೃಬ್ಜಿಧೌ ಹಿ ವೃಜಾ ಏವ ಗ್ರಹಣಂ ನ ವೃಜಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೯-೧ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೪೫ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಿತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೪ | ಇತಿ ಣ್ಯದಂತಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯತೋಽನಾವಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯತ್ರ ತು ಣ್ಯತೋ ಗ್ರಹಣಂ ನ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ದ್ಯುನುಬಂಧಕತ್ವಾತ್ | ಏಕಾನುಬಂಧಗ್ರಹಣೇ ನ ದ್ಯುನುಬಂಧಕಸ್ಯೇತಿ ನಿಯಮಾತ್ | ಸಚಾ | ಷಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೪ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ವಾನೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೪-೯ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತ್ವತೀಯೈಕವಚನಂ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯತ್ವಂದಸಿ ನಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ | ಪರಿ. ೩೫ | ಇತಿ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಾರ್ವಕಾಚೇ ಇತಿ ಸೂತ್ರಂ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಸಚೇತ್ಯಸ್ಯ ನಿಪಾತತ್ವಪಕ್ಷೇ ಸ್ವಷ್ಯಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಖಾ—(ಎಲ್ಲರೂ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಗ್ಯುಜಮಾನಂದಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ) ಸೇರಿ ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಮಿಳಿತವಾಗಿ | ಸೋಮೇ-ಸೋಮರಸವು | ಸುತೇ-ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲಾಗಿ (ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ) | (ಹೇ ಸಖಾಯಃ—

ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರೇ ಅಥವಾ ಮತ್ಸ್ಯಜರೇ | ಪುರುತಮಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ | ಪುರೂಷಾಂ—ಬಹಳವಾದ | ವಾಯೋಣಾಂ—ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ | ಈಶಾನಂ—ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | (ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮತ್ಸ್ಯಗೃಹಮಾನಾದಿ ಸ್ನೇಹಿತರೇ, ನೀವು ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿದನೇಲಿ ಶತ್ರುಸಂಹಾರಕನೂ, ಅಪಾರವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ

English Translation.

O friends (preists), when soma is pressed sing along with others (or in a body) Indra, the subduer of many foes and the lord of many riches.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮತ್ಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಗಲಿ, ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮತ್ಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಖಾಯೀ-ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವನ್ನೂ ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮತ್ಸ್ಯನ ಅರ್ಧವನ್ನೇ ಈ ಮತ್ಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಪುರುತಮಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ಶತ್ರುನನ್ನು ದಮನಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು-“ ಪುರುತಮಂ | ಪುರುಶಬ್ದೋ ಬಹುನಾಮು | ತಮು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ | ಬಹುಭಿರ್ಯೋಜಿಭಿಕಾಂಕ್ಷ್ಯತೇ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯತೇ ಯಾಚ್ಯತೇ ಸ ಪುರುತಮಸ್ತಂ ಪುರುತಮಂ ” ಎಂದರೆ, ಪುರು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹು, ಅನೇಕ ಎಂದರ್ಥವು. ತಮು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು, ಯಾಚಿಸು, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಪುರುತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನೇಕರಿಗೆ ಇಷ್ಟನಾದ, ಬೇಕಾದವನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ವೇಂಕಟನಾಥನೂ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಧವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರುವರು.

ಸಚಾ—ಸಹಿತವಾಗಿ, ಒಟ್ಟಾಗಿ, ಕಲಿತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ೧-೫-೨ ; ೧-೬-೨, ೧-೯-೨, ೧-೧೦-೪ ; ೧-೪೦-೧, ೧-೫೦-೧೧ ಮೊದಲಾದ ೮೮ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುರುತಮಂ—ತಮು ಗ್ಲಾನೇ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂದಿಗ್ರಹಿಸಬಾರದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿಸ್ಯೇತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪಚಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆಚ್ಛ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅದಾಗ್ಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದಂತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ

ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿತ್ಯಂವೆಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುರೂಷಾಂ ಪ್ತೌ ಭಿದಿ ವ್ಯಧಿ ಗೃಧಿ ದ್ಯುಃಪಿಙ್ಗುಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಪ್ತೌಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ, ಭಿದಿಂ ವಿದಾರಣೇ, ವ್ಯಧ ತಾಡನೇ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಇಹಾ ಧೃಷಾಪ್ರಾಗ್ಭೈಃ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕು- ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕ್ ಗೆ 'ಲಠಕ್ಷತದ್ವಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ತದ್ವಿತ್ಯಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಲಕಾರ ರಕಾರ ಕವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪ್ತೌ+ಉ-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕ್ರಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಉದೋಷ್ಯ ಪ್ರಾರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಅಂಗಾನಯವವಾದ ಓಷ್ಯ ವರ್ಣದ ಅಂದರೆ ಉಕಾರ ಪವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಋಕಾರವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಉತ್ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಉತ್ ನ ತ್ ಗೆ ಇಂಸ್ಸಂಜ್ಞಾಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಉರಣ್ನಿರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಋಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಗಳು ರೇಫರಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫರಿತ್ಯವಾಗಿ ಉ-ಬಂದರೆ ಪುರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಪಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ನಾಮನ್ಯ ತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಈಶಾನಂ—ಈಶ ವತ್ಸರೈಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ಟುತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಈಶಾನಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಶಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು- ಅದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ಚಿಗೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ನಾರ್ಯಾಣಾಂ-ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋಹಲೋಽರ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದರೆ ಏತಿಷ್ಟು ಶಾಸ್ತ್ರೈದ್ಯಜುಷಃಕೈಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೯) ಇಣ್-ಪ್ಪುರ್-ಶಾಸು-ವೃ-ದ್ಯ ಜುಷ್ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕೈಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಬ್ಬಿಧಾವೃರ್ಯಗ್ರಹಣಂ (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೧೦೯) ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಆನುಶಾಸನದಿಂದ ವೃರ್ಯವರಣೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ವೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೈಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿತ್ಸರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡವನ್ನವ್ಯಶಂಸೆದುಹಾಂಞ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಈ ಧಾತುಗಳ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾರ್ಯ ಎಂಬಞ್ಯದಂತದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ ಈಡ ವನ್ನ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದಧಾತುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವೃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದ ವೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಣಕಾರ ತರಾಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಯೆ ಎಂದೇನಿಬ್ಬುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದು ಯಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಎರಡು ಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಅದರ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಅದ್ವಿದಾತ್ತಬರಲಿ ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಅದರೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಕಾನುಬಂಧಕ (ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಒಂದು ವರ್ಣವನ್ನು

ಹೊಂದಿರುವುದು) ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದ್ವೈನುಬಂಧಕ (ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು.) ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾನುಬಂಧಗ್ರಹಣೇ ನ ದ್ವೈನುಬಂಧಕಸ್ಯ-ಏಕಾನುಬಂಧಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವಲ್ಲಿ ದ್ವೈನುಬಂಧಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ರನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಸಚಾ-ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಎಂಬ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುವುದು ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಸಚಾಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ದೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ಏಕಲ್ಪಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಗಳಿಗೂ ವಿಧಿವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ.ಸೂ. ೬,೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಚಾ ಎಂಬುದು ನಿಸಾತ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ||೩||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆ ಭುವತ್ಸ ರಾಯೇ ಸ ಪುರಂಧ್ಯಾಂ |
ಗಮದ್ವಾಜೇಭಿರಾ ಸ ನಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘ | ನಃ | ಯೋಗೇ | ಆ | ಭುವತ್ | ಸಃ | ರಾಯೇ | ಸಃ |

ಪುರಂಧ್ಯಾಂ ||

ಗಮತ್ | ನಾಜೇಭಿಃ | ಆ | ಸಃ | ನಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಘಕಬ್ಬೋಽನಧಾರಣಾರ್ಥೋ ನಿಸಾತಃ ಸರ್ವೇಶ್ಚಚ್ಚೈವ ಸಂಬಂಧತೇ | ಸ ಘ ಸ ಏವೇಂದ್ರಃ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೋಕ್ತಗುಣವಿಶ್ವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಯೋಗೇ ಪೂರ್ವಮಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಪುರುಷಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಬಂಧ ಆ ಭುವತ್ | ಅಭವತು | ಪುರುಷಾರ್ಥಂ ಸಾಧಯತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಏವ ರಾಯೇ ಧನಾರ್ಥಮಾ ಭುವತ್ | ಅಭವತು | ಸ ಏವ ಪುರಂಧ್ಯಾಂ ಯೋಷಿತ್ಯಾ ಭುವತ್ | ಯದ್ವಾ ಬಹುವಿಧಾಯಾಂ ಬುದ್ಧಾ-ವಾ ಭುವತ್ | ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುಧೀಃ | ನಿ. ೬-೧೩ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ ಏವ ನಾಜೇಭಿರ್ದೇಯೈರನ್ನೈಃ

ಸಹ ನೋಃಸ್ಮಾನಾ ಗಮತ್ | ಆಗಚ್ಛತು || ಘ | ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾ-
ಯಾಮ್ನುಚಿ ತುನುಘಮಪ್ತುತಚ್ಛುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಸಾ. ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯೋಗೇ |
ಘಾಙೀ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತದಾತ್ಮಂ | ಭುವತ್ | ಭೂಯಾತ್ | ಭವತೇರಾರ್ಥಿಣಾ ಪರತೋ ಲಿಜ್ಯಾ-
ಶಿಷ್ಯಜಾತ್ಯಜ್ಞತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ಯೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದುಪನಿಷಾದೇಶಃ | ಕೀದಾಶೀತಿ ಯಾಸುಷ್ಣ
ಭವತ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾತ್ | ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ನುಮ್ನು-
ದ್ಯುಭ್ಯ ಇತಿ ರಾಯ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಪುರಂಧ್ಯಾಂ ಪುರಂಧಿ ಪುರಂಧೀಃ | ಸೈಷೋ-
ದರಾದಿತ್ವಾತ್ ಸಾ. ೬-೩-೧೦೯ | ಉಕಾರಸ್ಯಾನಾದೇಶ ಈಕಾರಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇ
ದಿವೋದಾಸಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೬-೨-೯೧-೧ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಥವಾ
ಪುರಂ ಶರೀರಂ ಧೀಯತೇಸ್ಯಾಮಿತಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೯೩ | ಇತಿ ಕಿ ಸ್ತತ್ಯಯಃ |
ಅಲುಕ್‌ಛಂದಸಃ | ನಬ್ಜಿಪಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತಿ ಪುರುಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದಾಸೀಪಾರಾದಿತ್ವಾತ್ |
ಸಾ. ೬-೨-೪೨ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗಮತ್ | ಗಮೇರ್ಲೇಟಿಸ್ಪಿಪ್ | ಇತಕ್ಕ ಲೋಪಃ |
ಪರಸ್ಪೃಪದೇಷ್ಟೀತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ಲೇಟೀನ್ಯಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾ-
ಗಮಃ | ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ | ಮ. ೩-೧-೩-೭ | ಇತಿ ತಸ್ಯಾನುದಾತ್ಮತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ವಾಜೇಭಿಃ | ವ್ಯವಾದಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ ಘ—ಆ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಯೋಗೇ—ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ | ಆ ಭುವತ್—(ಅನುಕೂಲವಾಗಿ) ಇರಲಿ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ರಾಯೇ—ಧನ
ವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ | (ಆ ಭುವತ್—ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಲಿ) | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಪುರಂಧ್ಯಾಂ-
ಯುವತಿಯರನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಿಚಾರ
ದಲ್ಲಿಯೂ | (ಆ ಭುವತ್—ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಲಿ) | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನೇ | ವಾಜೇಭಿಃ—ಅನ್ನದ್ಯಾಕಾರಗಳಿಂದ
ನಃ—ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ | ಆ ಗಮತ್—ಬರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಐಕ್ಯರ್ಥ (ಪತ್ನಿಯರಿಗಾಗಿ ಅನುಕೂಲವಾದ) ಯುವತಿಯರು
ಅಥವಾ ಕಾಲೋಚಿತವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನಾವು ಪಡೆದು ಸುಖಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಆ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ
ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಈ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು
ಸಾಧ್ಯವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನೇ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು)
ಕೊಡುವವನಾಗಲಿ.

English Translation

May he be to us for the attainment of our objects ; may he be to us for
the acquirement of riches ; may he be to us for the acquisition of young
women or manifold knowledge ; may he come to us with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘ—ಏನು, ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಥನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರವಾಗಿರುವುದು.

ಯೋಗೇ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು "ಯೋಗಃ ಉದ್ಯೋಗಃ, ಉತ್ಸಾಹಃ ಅಲಬ್ಧಲಾಭೋ ವಾ" ಎಂದರೆ ಉದ್ಯೋಗ, ಉತ್ಸಾಹ, ಇದು ವರಿಗೆ ಪಡೆಯದೇ ಇರುವ ಇಷ್ಟವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಪುರಂಧ್ರಾಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯುವತಿಯರೆಂದೂ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಪುರಂಧ್ರಿಯೋಷೇತ್ಯಾದಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯವಿರುವುದು (ತೈ.ಬ್ರಾ.) ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಬುದ್ಧಿ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Hillebrandt ಪಂಡಿತನು ಈ ಪುರಂಧ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ Active, Zealous, fertile, munificent, generous ಎಂಬುವು ಕೆಲವು. ಮು.ಸಂ. ೫-೪೨-೫; ೬-೪೯-೧೪; ೬-೨೧-೯; ೭-೩೬-೮, ೭-೩೯-೪; ೧೦-೮೫-೩೬ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪುಲೈಶ್ವರ್ಯ ಅಧವಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆ Personified ಐ ೩ goddess of abundance and liberality ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ನಾನಾ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿರಹವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಚಿನುನುಘ ಮಹ್ವತರ್ಜ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ತು ನು ಘ ಮಹ್ವ ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಜಾತ್ತಾದ ತಕಾರ ತು ತ್ರ ಉರುಷ್ಯ ಇವು ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಯೋಗೇ—ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಯೋಗೇ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್. ಭುವತ್—ಇದಕ್ಕೆ ಭೂಯಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ಪದವುರುವಾಗ ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣ ಸಿಪೇಧ ಬರುವುದು ಅಚಿತ್ಯು ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯೋನಿರಿಯಜುವಜಾ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೭-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶಬರುವುದು. ಅನಿತ್ಯವಾಗಮಶಾಸನಂ (ಪರಿಭಾ ೯೨-೨) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗಳು ಅನಿತ್ಯವಾದುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಂತೆ ಕ್ರಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ.ಸೂ- ೩-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲೀ-ನೈಯ್ಯಾಕರಣರ ಪಕ್ಷದಂತೆ ಯಾಸುಪ್ಪರಸ್ತೃಪದೇಷಾದಾತ್ಮೋಜಾಚ್ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩).

ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲೀ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾ ಸುಡಾಗಮುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಭುವತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜತಿಜ್ಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು. ರಾಯೇ ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ರೈಶಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಊದಿವೆಂದೆವದಾಪ್ಯುಪ್ಪಂರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುರಂಧೀ ಪುರು=ಬಹುವಿಧವಾದ ಧೀಃ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಪುರುಧೀಶಬ್ದದಿಂದ ಆಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಷೋದರಾದಿನಿ ಯ ಘೋಪದಿಷ್ಟಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಪೃಷೋದರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಪದಗಳು ಶಿಷ್ಟೋಚ್ಚರಿತಕ್ರಮ ವನ್ನ ನುಸರಿಸಿ ಸಾಧುಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರವಾಚಿ. ಪ್ರಕಾರ ಎಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಲೋಪಾಗಮಾದೀಶಾದಿಹಿತತ್ವೇನ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾದೇಕು. ಪುರುಧೀಶಬ್ದದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆ ದೇಶವೂ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತವೂ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶಿಷ್ಟರು ಪುರಂಧಿ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂರೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವು ಬರುವುವು ಪುರಂಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇದಿವೋ ವಾಸಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೧-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ದಿವೋವಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದ್ಯದಾತ್ತಪ್ರಕರಣಲ್ಲಿ ಪತಿಸದೇಕು ಅಂದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಪುರಂ ಶರೀರಂ ಧೀಯತೇ ಆಸ್ಯಾಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಆಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ (ದಾ-ಧಾ) ಮುಂದೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಪುರಂಧಾ+ಇ ಇಲ್ಲಿರುವ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತೋಲೋಪೇ ಇಚಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದು. ಆಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಸ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಲುಕ್ತು ಇದು ಛಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಫ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುರ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಕುರುಗಾರ್ಹಪತ ರಿಕ್ತಗುರ್ವಸೂತಚರತೃತ್ತೀಲ ದ್ವೈಧರೂಪಾ, ಸಾರೇವದೇವಾತೈಲಿಕದ್ರೋಃ, ಪದ್ಯಿಕಂಬಲೋದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಈ ಏಳು ಸಮಾಸಗಳ, ಮತ್ತು ದಾಸೀಭಾರ ವೇದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಸೀಭಾರಾದಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಪದವು ರುಕ್ತತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರಂಧಿ ಎಂಬ ಸಮಾಸಪದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಗಮತ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಟ್ರಿ ರೇಟ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಧನವುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿವ್ ಬರುವುದು, ಕಮ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದೇಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪೇಸರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೬) ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ಸು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ಜನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಲೇಟೋಃಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಟೇಟ್ಸಿಗೆ ಅಟ್ ಆಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುವು ಅವು ಹಿತಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಗಮ್+ಅ ತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೩-೭) ಆಗಮಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಗಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುತ್ವದ ಉವಾತ್ತವೇ ಇರುವುದು. ವಾಚೇಭಿಃ--ವೃಷಾದಿಮುಳ್ಳಿರುವವರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ||೩||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥೇ ನ ವೃಣ್ಣತೇ ಹರೀ ಸಮತ್ಸು ಶತ್ರುನಃ |
ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ | ಸಂಸ್ಥೇ | ನ | ವೃಣ್ಣತೇ | ಹರೀ ಇತಿ | ಸಮತ್ಸು | ಶತ್ರುನಃ ||
ತಸ್ಮೈ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಾಯತ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸಮತ್ಸು ಯುದ್ಧೇಷು ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥೇ ರಥೇ ಯುಕ್ತಾ ಹರೀ ದ್ವಾವಶ್ಚ ಶತ್ರುನೋ
ನ ವೃಣ್ಣತೇ ನ ಸಂಭಜಂತೇ | ರಥಮಶ್ವಾ ಚ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪಲಾಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ
ತತ್ಸಂತೋಷಾರ್ಥಂ ಹೇ ಋತ್ವಿಜೋ ಗಾಯತ | ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪತ್ನಾರಿಂಶತ್ಸು
ಸಂಗ್ರಾಮಾನುಮಸು ಸಮತ್ಸು ಸಮರಣ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಸಂಸ್ಥೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಸಂಸ್ಥೋ ರಥಃ |
ಅತಶ್ಲೋಕಸರ್ಗೇ | ಸಾ ೩-೧-೧೩೬ | ಇತಿ ಕಪ್ಪತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃಣ್ಣತೇ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತುಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ | ಸಾ.
೩-೧-೧೫೮-೯ | ತಿಜ್ಞಿತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಪಂಚಮಿ-
ನಿದೇವೇಽಸಿ | ಸಾ. ೧-೧-೬೭ | ಅತ್ರ ವ್ಯವಹಿತೇಽಸಿ ಕಾರ್ಯಮಿಷ್ಟತೇ | ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ
ಅಶ್ವಃ | ಇನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಹೃಸಿಷಿರುಹಿವೃತಿವಿಧಿಚ್ಛಿದಿಕೀರ್ತಿಭೃತ್ | ಉ. ೪-೧೧೮ | ಇತೀನ್ವತ್ಯಯಃ |
ನಿಶ್ಚಾಸಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮತ್ಸು | ಸಂಪೂರ್ವಾದತ್ತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಶತ್ರುನಃ ಶತಃ ಸಾತ್ಮೋ ಧಾತು-
ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ರುಶತಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ರುಪ್ | ಉ. ೪-೧೦೩ | ನಿಶ್ಚಾಸಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಸ್ಮೈ | ಸಾನೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ಯಾವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಶತ್ರುನಃ—ಶತ್ರುಗಳು | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ (ಇಂದ್ರನ) | ಸಂಸ್ಥೇ—
ರಥದಲ್ಲಿ (ಹೂಡಿರುವ) | ಹರೀ—ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ನ ವೃಣ್ಣತೇ—ಹೊಂದಲಾರದೋ | ತಸ್ಮೈ—
ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಗಾಯತ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳು ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲಸಮರ್ಥರೋ ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೈತಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

English Translation

Sing in honour of that Indra whose pair of towney horses the enemies do not approach in battles.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ (indirectly) ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವಾಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಧಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದೆಂತು? ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೇ ಶತ್ರುಗಳು ಪಲಾಯನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಹದರಿ ಓಡಿಹೋಗುವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂಸ್ಥೇ—ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಸಂಸ್ಥೋ ರಥಃ | ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂದರೆ ರಥವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಸಂಸ್ಥೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮ-ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಶಬ್ದಸೂಚಕವಾದ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ರಥವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಹರೀ—ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ ಆಶ್ವಾ | ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹರೀ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಹರಿಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕುದುರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ tawny or bay horse ಹರಿತವರ್ಣದ ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಮತ್ಸು—ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯). ಈ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೩; ೧-೭೦-೬; ೧-೧೩೦-೮; ೧-೧೭೩-೭; ೨-೧೨-೩; ೩-೩೦-೨೨; ೪-೨೦-೧; ೪-೨೪-೬, ೪-೩೮-೪, ೫-೩೩-೪; ೬-೧೮-೬; ೬-೨೫-೯ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅದೆ ಭಕ್ಷಣೇ | ಸಂಭಕ್ಷಯಾತ್ಸು ಪರಸ್ಪರಂ ಯೋದ್ವೈಸು ಮಹತಿ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಅದೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಟರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕಡಿಮಾಡಿ ಭಕ್ಷಿಸುವರಾದುದರಿಂದ ಸಮತ್ಸು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ fight, battle, contest, especially battle where confused voices of men, and din of weapons are heard ಎಂಬ ಅರ್ಥವೆಂದು ಅಪಿಪಾ ಯಪಡುವರು.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಂಸ್ಕೇತ-ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ (ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದು ಎಂದು) ಸಂಸ್ಥೆ: ರಥ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪ ಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಸ್ವಾ (ಸ್ವಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತತ್ವೋಪಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಉಪ ಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ, ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರತ್ಯತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವೃಣ್ಣತೇ-ವೃಣ್ಣಾವರಣೇ ಸ್ವಾದಿ, ಲಘ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಸ್ವಾದಿಗಣಕೂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು ವೃ+ನು+ಝ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಅಕಾರವನ್ನು ಛಮ ವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಝ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ವೃ+ನು+ಅತ್ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಹುಶ್ಚುನೋಪಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೭) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹುಧಾತುವಿಗೂ, ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗದ ಅನಯನ ವಾದ ಉಕಾರವು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಯಣ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾ ದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಟಿತಾದ ಲಕಾರಸ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿ-ಗೆ ಏ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ತನಿವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏ ಎಂದರೆ ಋವರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯಣತ್ವಂ ನಾಚ್ಯಂ (೮-೪-೧ ವಾಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬಂದುವೃಣ್ಣತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಧಾತುಸ್ವರವೂ ನಂತರ ಝಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೂ ನಂತರ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೂ ಬರುವುದು ಸತಿತಿಷ್ಠಸ್ವರ ಬಲೀಯಸ್ತ್ವಂ ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫-೭-೧೧) ಕೆಲವು ಸ್ವರಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತನಾದ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಶ್ಚ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ಚಗೆ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಕವಾಕ್ಯತಾ ಪನ್ನವಾದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಚಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ, ವಿಕರಣ' ಕ್ವಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸತಿ ತಿಷ್ಠಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದೇ ವಿನಾ ವಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸತಿ ತಿಷ್ಠಸ್ವರವು ಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಣ್ಣತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು 'ಸತಿತಿಷ್ಠಸ್ವರ ಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮ ಸ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶವು ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದೊಂದಿಗೆ ವಿಕವಾಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಚಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರೇ ಆಗಲಿ ಅಪವಾದವೇ ಆಗಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಬಾಧವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಔಪಗಮತ್ವಂ ಎಂಬುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ. ಉಪಗು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರ ಮುಂದೆ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದತ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ವಿಧಾಯಕ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರೈಕವಾಕ್ಯತಾಪನ್ನವಾದ 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಚಂ' ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೇ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅತ್ಗೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ

ವಿಧಾಯಕ 'ಅದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದು, 'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾಪಕಸಿದ್ಧವಾದ ವಚನ. ಹೇಗೆಂದರೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಾಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಧಿ ಇದ್ದರೂ ಅಂತರಂಗವಾಗಿ ಯೂ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಲಸ್ಯಾನಿಕ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ತಾಸ್ಯ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಈಗ 'ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರೋಬಲಿಯಾನ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಉದಾತ್ತವು ಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ವಿಧಾಯಕ ವಿಧಿವಾಕ್ಯೈಕತಾಪನ್ನವಾದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ 'ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಾಸ್ತಂ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ತಾಸ್ಯ ಎಂಬುದು ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತವು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಸ್ಯತಾಸೀ ಲ್ಯಲುಟೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಧಾತುಕೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದ ಲ್ಯಲುಟ್ಯ ಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಯತಾಸಿಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಾಸ್ಯ ಬಂದು ನಂತರ ಲಕಾರಸ್ಯಾನಂದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಬರುವುದು ಈಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥಜ್ಞಾಪಕತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ವಾಚನಿಕ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವೃಣ್ವತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬ ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ದವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಣ್ವತೇ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಯಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿರ್ವೇಧವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಈಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಪೂಜನವು ಪೂಜಿತಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಜನಾತ್ ಇತ್ಯುಕ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಪ್ರಶಸ್ತ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಆನಂತರ್ಯನಿಬಂಧನವಾದುದು ಆನಂತರವಾದ ಅಂದರೆ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣ ಎಂದಾಯಿತು. ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಆನಂತರ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ದರಿಂದ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಆತ್ಮ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೇಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಈ ವಚನದಿಂದ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಆನಂತರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸು ವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಆನಂತರ್ಯಾರ್ಥಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿರ್ವೇಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಣ್ವತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹರತಃ ರಥಂ (ತೇರನ್ನು ಎಳೆಯು ವುವು) ಇತಿ ಹರೀ, ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು. ಹೃಪಿಸ್ವಿರುಹಿವಂತಿವಿಚಿದಿಕೀರ್ತಿಪೃಶ್ಠಕ್ಕೆ (ಉ.ಸೂ. ೪-೫-೫೮) ಹೃಜ್ಞಾ ಪಿಷ್ಲಸಂಚೂರ್ಣನೇ ರುಚಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ-ವೃತವರ್ತನೇ-ವಿದಸತ್ತಾಯಾಂ ಕ್ಲೃತಸಂರಕ್ಷನೇ

ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಇನ್ ಬಂದನಂತರ ಗುಣ ಬಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾದ್ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ- ಸಮತ್ಪ್ನ-ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶತ್ವನಃ—ಶತಿ ಧಾತುವು ಸೌತ್ರವಾದುದು-ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡಿ ರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕನೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು ಎಂಬರ್ಥ. ಹಿಂಸೆ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ- ರುತತಿಭ್ಯಾಂಕ್ರೌನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶತ್ರು ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಜಕಾರ ಸಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಶತ್ರು+ಅಸ್ ಜಸಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಠದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ ಉ ಮು ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರು ಶಬ್ದದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಶತ್ರುೋ+ಅಸ್-ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶ ಸ್ಗೆ ರೀಫಾದೇಶಬಂದು ವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ಶತ್ರುವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ -ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ರು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿಗೆ ಉವಾತ್ ಬರುವುದು. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ ಅಸ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಉಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಓಕಾರ ಸ್ಥಾನದಿವ್ಯವದಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನುದಾತ್. ಅಂತು ಶತ್ರುವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆಕಾರ ಉದಾತ್. ಎರಡು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ಗಳಿಲ್ಲ.

ತಸ್ಮೈ—ತನುವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ತ್ಯಜಿತನಿಯಜಿಭ್ಯೋದಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ವ ದ್ವೈ ಭ ಸೋದೀತಿ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದೀ ಪದವು ಬರುವುದು ತ್ಯಜ ಹಾನ್—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ-ಯಜ ದೇವ ಪೂಜಾದೌ ಈ ಮೂರುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಆದು ದಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತನ್+ಅದ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ತ್+ಅದ್= ತದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇವರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೇ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಕವಚನವಾದ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪಠದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿ ಗುಣದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ದ್ ಗೆ ಆ-ಆದೇಶ. ತ್+ಅ+ಏ, ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣ ವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಅ-ಏ-ಓ ಗಳು ಪಠದಲ್ಲಿವೆ ಪೂರ್ವಪರ ವರ್ಣಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠದ ವರ್ಣವು ಒಂದೇ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಎರಡು ಆಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ತ+ಏ ಸ್ವರನಾಮ್ಃ ಸ್ವೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪)ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತಸ್ವರನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವೈ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದ ರಿಂದ ಜೇಗೆ ಸ್ವೈ ಬಂದರೆ ತಸ್ಮೈ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ ತದ್ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಪನ್ನ ಎನ್ನುವರು. ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಲವರು ವ್ಯತ್ಪನ್ನ ಗಳು ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುವು ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುವುಗಳೆಲ್ಲ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ ತಬ್ಬವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನು

ದಾತ್ತ. ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಅನುದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾ ದಿವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೮) ಸಪ್ತವಿಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಇವರಿಂದ ತೇಸು ರೂಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ+ಸು-ಎಂದು ಸು ಎಂಬ ಸಪ್ತವಿಾಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ತ+ಸು ಎಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅವರಿಂದ ನೆಗೋತ್ಸರ್ವ ಸಾವರ್ವರಾಂಡಜ್ಯ-ಜ್ಯುಧ್ವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋ ಶಬ್ದ ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ರಾಬ್ ಅಫ್ ಕ್ವಾಜ್ ಕೃತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಸಹ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಜೇಫ ಬರುವುದು. ಅವರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಕಾರ ವ್ಯಂಜನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ತಸ್ಮೈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ ಉದಾತ್ತ ಸ್ತ್ರೀ ಅನುದಾತ್ತ. ಪದವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಯ ಶಬ್ದದ ಇ-ಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ' ಐ ಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ತಸ್ಮಾಯ್+ಇಂದ್ರಾಯ 'ಲೋಪಃಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅಶ್ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪವಾಂತವಾದ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ ಗೆ ಲೋಪ. 'ಪೂಶ್ಚತ್ಸ್ರಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂದು ಈ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇವರ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತ ವರ್ಣವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವು ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸುತಪಾವ್ನೇ ಸುತಾ ಇಮೇ ಶುಚಯೋ ಯಂತಿ ವೀತಯೇ |
ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸುತಪಾವ್ನೇ | ಸುತಾಃ | ಇಮೇ | ಶುಚಯಃ | ಯಂತಿ | ವೀತಯೇ ||
ಸೋಮಾಸಃ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋಸ್ತಿಸ್ತಮರ್ಷಣಿ ಸಂಪಾದಿತಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಸಾನ್ನೇಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನಕರ್ತೃಃ | ಸಸ್ಯಾರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿಃ | ತಸ್ಯ ಪಾತುರ್ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಯಂತಿ | ತಮೇವ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಸುತಾ ಅಭಿಷುತಾಃ ಶುಚಿಯೋ ದಶಾಪವಿತ್ರೇಣ ಶೋಧಿತತ್ವಾಚ್ಛುದ್ಧಾ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ | ಅವನೀಯಮಾನಂ ದಧ್ಯಾಶೀರ್ದೋಷಘಾತಕಂ ಯೇಸಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ಸುತಸಾನ್ನೇ | ಸುತಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸುತಸಾನಾ | ವನಿಪಃ ಪಿತ್ತಾಸ್ವದ್ವಾತುಸ್ಸರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ದ್ವಿತೀಯಾಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತಾ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶುಚಿಯಃ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಇನ್ನಿತ್ಯನುನ್ವತ್ತಾವಿಗುಪಧಾತ್ರಿತ್ | ಉ. ೪-೧೧೯ | ಇತೀನ್ | ಕಿತ್ತಾಸ್ವ- ಲ್ಲಘುಸಥಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾಸ್ವದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೀತಯೇ | ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನಪಾದನೇ- ಸ್ತಿತ್ವಸ್ಯಾಂತಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚನವನಿವಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ ಪಾ. ೩-೩-೯೩ | ಇತಿ ಕ್ರಿಪ್ಪುದಾತ್ತಃ | ಸೋಮಾಸಃ | ಪುರ್ಣ ಅಭಿಷವೇ | ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹುಸ್ವದ್ವಕ್ಪೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಮನ್ | ನಿತ್ತಾಸ್ವದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಪಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಗಾಗಮಃ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ | ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತೀತಿ ದಧಿ | ದುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಅದ್ವಗಮದನಜನಃ ಕಿಕ್ಕಿನೌ ಲಿಟ್ ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೧೭೧ | ಇತಿ ಕಿನ್ | ಲಿಪ್ಪದ್ಯಾವಾದ್ವಿಭಾವಃ | ಕಿತ್ತಾಸ್ವದಾಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ತಾಸ್ವದಾದ್ಯು- ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಶೃಣಾತಿ ಹಿನಸ್ತಿ ಸೋಮೇವವನೀಯಮಾನಂ ಸತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಾಭಾ- ವಿಕಂ ರಸವ್ಯಜೇಷತ್ಪ್ರಯುಕ್ತಂ ನೀರಸಂ ದೋಷಂ ವೇತ್ಯಾಶೀಃ | ಕ್ವಿಪ್ಪುತ ಇದ್ವಾತೋಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೦ | ಇತಿತ್ವಂ ರಸರತ್ವಂ ಚ | ದಧ್ಯೇವಾಶೀರ್ದೋಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ | ಬದುವೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುತಾಃ—ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದಿರುವ | ಶುಚಿಯಃ—ದಶಾಪವಿತ್ರದಿಂದ ಶೋಧಿಸಿ ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಿ ಎಂದರೆ ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಸುತಸಾನ್ನೇ—ಸೋಮಪಾನವಾಗುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವೀತಯೇ—ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹಾರವಾ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಯಂತಿ—ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ದಶಾಪವಿತ್ರದಿಂದ ಶೋಧಿಸಿ, ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮ ರಸಗಳು ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಇಂತಹ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಪಾನಮಾಡುವನು.

English Translation

These extracted pure Soma-juices, mixed with (or made harmless by) curds go to Soma drinker (India) for his drink.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಮೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಈ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು

ವೀತಯೇ—ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೨೧ರಲ್ಲಿಯೂ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೩-೧೭-೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೭ ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ (ಶು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೧-೧೫ ಮತ್ತು ೨೨-೧೩ರಲ್ಲಿ ತರ್ಪಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರತಿಚೇತಸ್ರಯೋಗವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಒತ್ತು ವಚನಸೂತ್ರಗಳೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅವನೀಯಮಾನಂ ದಧ್ಯಾಶೀರ್ದೋಷಘಾತಕಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೋಸರನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು (ಋಚಿಗಾಗಿ) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಾವು ಈ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು 676 ರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಒರೆದಿದ್ದೇವೆ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿವೆ ಮುಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಇತರ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು—

(೧) ಇಮ ಆಯಾತಮಿಂದವಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಸುತಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೨)

(೨) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯ ವಾಯವೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೧-೭)

(೩) ಇಮ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುಸ್ವಿರೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೨-೪)

(೪) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೨-೩)

(೨) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಿಣೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೩-೧೫)

(೬) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೧-೧೨)

ಈ ದಧ್ಯಾತಿರಶ್ಚವಲ್ಲವೆ ಗಮಾತಿರ, ಯನಾತಿರ ನೊದಲುವ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಮಿತ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ—

(೧) ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಆ ಗಹ್ಯಾರೀರ್ವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತೀರ್ವಂತಃ ಸೋಮಾಸಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ನೊಸರು ನೊದಲುವ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅತಿರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನಾದರೂ ಬೆರಸಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೨) ಶತಂ ನಾ ಯಃ ಶುಚೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ನಾ ಸಮಾತಿರಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾತಿರಾಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

(೩) ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿರ್ಗೋಶ್ರೀತಾ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ |

ಅ ರಾಜಾನಾ ದಿವಿಸ್ಪಶಾಸ್ತೃ ಗಂತಮುಪ ನಃ ||

ಇಮೇ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಗಮಾತಿರಃ ಸೋಮಾಃ ಶುಕ್ರಾ ಗಮಾತಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶ್ರೀತಾಃ ಎಂದರೆ ಗಮಾಂ ಪಯೋಭಿರ್ಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು ಇದೇ ಮಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಮು ಪುನಃವಿರುವ ಗಮಾತಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

(೪) ಶುಚಿರಸಿ ಪುರುನಿಷ್ಠಾಃ ಸ್ವೀರೈರ್ಮಧ್ಯತ ಅತಿರ್ತಃ | ದಧ್ಯಾ ಮಂದಿಷ್ಠಃ ಶೂರಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯)

ಇಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಮತ್ತು ನೊಸರು ಎರಡನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎರಡು ರಸಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ, ನೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ ಎರಡು ವಿಧವೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) ಸಂ ಶುಕ್ರಾಸಃ ಶುಚಿಯಃ ಸಂ ಗಮಾತಿರಃ ಸೋಮಾ ಇಂದ್ರಮಮಂದಿಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೨-೧೦)

ಇಲ್ಲಿ ಗವಾಶಿರ ಎಂದರೆ ಹಾಲುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೬) ಅಥಾ ನಿಯತ್ಸ ಉಭಯಸ್ಯ ನಃ ಪಿಬ ಶುಚಿಂ ಸೋಮಂ ಗವಾಶಿರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೧೦)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗವಾಶಿರವೆಂಬ ಹಾಲುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

(೭) ಯತ್ತೇ ಸೋಮ ಗವಾಶಿರೋ ಯವಾಶಿರೋ ಭಜಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೯)

(೮) ಇಮಮಿಂದ್ರ ಗವಾಶಿರಂ ಯವಾಶಿರಂ ಚ ನಃ ಪಿಬ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೨-೭)

ಇಲ್ಲಿ ಗವಾಶಿರ ಮತ್ತು ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

(೯) ಇಂದೋರಿಂದ್ರೋ ಯವಾಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೪)

(೧೦) ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷು ಮಹಿಷೋ ಯವಾಶಿರಂ ತುಐಶುಷ್ಯಸ್ಯಪತ್ನೋಮಮಪಿಬದ್ವಿಷ್ಟಾ ನಾ
ಸುತಂ ಯಥಾವಶತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಯವಾಶಿರ ಎಂದರೆ ಹಿಟ್ಟುಮಿಶ್ರವಾದ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೧) ಅಶ್ವಮೇಧಸ್ಯ ದಾನಾಃ ಸೋಮಾ ಇವ ತ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೭-೫)

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೨) ಸಾಧೋಃ ಪಿಬ ಪ್ರತಿಕಾಮಂ ಯಥಾ ತೇ ರಸಾಶಿರಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸೋಮಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಶಿರ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಮೊಸರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಮಿಶ್ರ ಮಾಡಿದ ಸೋಮವೆಂದರ್ಥವು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುತಪಾನ್ನೇ—ಸುತಂ ಪಿಬತೀತಿ-ಸುತಪಾನಾ (ಹಿಂದಿಡ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯುವವನು) 'ಆತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿನ್ ವನಿಶತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಪಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದಾಗ 'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಶುಚಿಯಃ-ಶುಚಿ ದೀಪ್ತ 'ಇಗುಪಧಾತ್ಮಿಕ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಇನ್ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಇಗು ಪದವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಬರುವುದು, ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶುಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಬರುತ್ತೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘುಪದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ವೀತಯೇ — ವೀಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಪ್ರಜನಕಾನ್ಯಸನಖಾದನೇಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಮಂತ್ರೇವೃಷೇಷಪಚಮನವಿವಿಧೋವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷೀ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವೂ ಬರುವುದು. ಸೋಮಾಸಃಷು ಜೌ ಅಭಿಪವೇ 'ಅರ್ತಿ ಸ್ತುಸಹುಸ್ಯಧ್ಯಕ್ಷಿಪ್ತುಭಾಯಾನಾವಾಸದಿಯಕ್ಷಿ ನೀಭ್ಯೋ ಮನ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ದಧ್ಯಾತಿರಃ—ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ದಧಿ (ಪುಷ್ಣಿ ಕೊಡುವುದು) 'ಆದ್ಯಗಮಹನ ಜನಃಕಿಕಿನ್'ಅಿಟ್ಟ' (ಪಾ. ಸನ. ೩-೨-೧೭೧) ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾಂತ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು, ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಿ-ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವು ಅವು ಲಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ಆಗುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಲಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ಬಂದ 'ಲಿಪಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಜತ್ವಗಳು ಬರುವುವು. ಆಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ-ಧಾತು-ಶ್ವಣಾತಿ ಹಿಂಸ್ತಿ (ಸೋಮಾಲತೆಯಲ್ಲಿ, ಸುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ಅವರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು. ಅಥವಾ ನೀರಸತ್ವದೋಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು.) ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದಾಗ ಆತೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವಾಗ 'ಬೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಬೂಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾ ದೇಶಬರುವುದು ಎಂದು ಇಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ 'ಉರಣ್ವರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಧ್ಯೇವ ಆತೀಃ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ದಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಮತಃ ||

ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸದ್ಯೋ ವೃದ್ಯೋ ಅಜಾಯಧಾಃ |

ಇಂದ್ರ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತೋ || ೬ ||

|| ಪದಮಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಸುತಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ | ಸದ್ಯಃ | ವೃದ್ಧಃ | ಅಜಾಯಧಾಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ | ಸುಕ್ರತೋ ಇತಿ ಸುಕ್ರತೋ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಕ್ರತೋ ಶೋಭನಕರ್ಮಾನ್ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ
ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸಾನಾರ್ಥಂ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ದೇವೇನು ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವಾರ್ಥಂ ಚ ಸದ್ಯಸ್ತುಸ್ಮಿನ್ನೇವ
ಪ್ತೇ ವದೋಜಾಯಥಾಃ | ಅಭಿವೃದ್ಧ್ಯೋತ್ಸಾಹೇನ ಯುಕ್ತೋಽಭಿಃ || ಪೀತಯೇ | ಸಾ ಸಾನ
ಇತ್ಯುತ್ಸಾಹಗಾಸಾಪಚೋ ಭಾವೇ | ಸಾ. ೩-೩-೯೫ | ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ | ಘನಾಸ್ತೋತ್ಸಾದಿನಾ | ಸಾ.
೩-೪-೬೬ | ಈತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ನಿತ್ಯೇಷಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗತಮುದಾತ್ತ
ಪದಮತ್ರಾಪಿ ನಾ ಯೋಜನೀಯಂ | ಸದ್ಯಃ | ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ಪರಾರೀತಿ ಸೂತ್ರೇಣ | ಸಾ. ೫-೩-೨೨ |
ಸಮಾನೇಹನೀತ್ಯರ್ಥೇ ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವೋ ದ್ಯುತ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋ-
ದಾತ್ತಃ | ವೃದ್ಧಃ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಉದಿತೋ ವಾ | ಸಾ. ೭-೨-೫೬ | ಇತಿ ಕ್ತಾಪ್ರತ್ಯಯ ಇಟೋ
ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದ್ಯಸ್ಯ ನಿಭಾವಾ | ಸಾ. ೭-೨-೧೫ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಿಹಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತಃ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ಯ ಭಾವೋ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಂ | ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ
ಕರ್ಮಣಿ ಚ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೪ | ಇತಿ ಸ್ಯಾನ್ | ಇತಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಸುಕ್ರತೋ—ಉತ್ತಮ ಅಥವಾ ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ, ಅಥವಾ ಉತ್ತಮನಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ |
ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸುತಸ್ಯ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮರಸದ (ರಸವನ್ನು) |
ಪೀತಯೇ—ಸಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದ
ಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಸದ್ಯಃ—ಈ ಕ್ಷಣದಲ್ಲೇ | ವೃದ್ಧಃ—ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಜಾ
ಯಥಾಃ—ಅಗಿರುವೆ |

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಬಹು ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ
ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯುತ್ಸಾಹಯುಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವು ಈ ಸೋಮ
ವಾನಂದದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುವೆ

English Translation.

(1) Indra, performer of good deeds or possessor of fine intellect you have grown courageous for the sake of drinking the extracted Soma Juice and (attaining) seniority (among the gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃದ್ಧ :—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿವೃದ್ಧೋತ್ಪಾದೇನ ಯುಕ್ತಃ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉತ್ಪಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು, “ ಸರಿವೃದ್ಧಃ ಪ್ರತಿಬಂಧ-ಕಾಪನೆಯನನಮರ್ಥಃ, ಶರೀರೇಣ ಚ ವೀರ್ಯೇಣ ಚ ಸರಿವೃದ್ಧಃ ” ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಅಥವಾ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೀರ್ಯೇತ್ಸಾಹದಿಂದಲೂ ಶರೀರ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಎಂದೂ, ವೆಂಕಟನಾಥನು ಪ್ರವೃದ್ಧಶರೀರಃ—ದೊಡ್ಡ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

(೧) ಆಷಾಢ್ಲೀನ ಶವಸಾ ಶೂಶುನಾಂಸಂ ಸದ್ಯಕ್ಶಿದ್ಯೋ ನಾವ್ಯಥೇ ಆಸಾಮಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೯-೨)

(೨) ಏನಾ ಜಜ್ಞಾನಂ ಸಹಸೇ ಆಸಾಮಿ ನಾವ್ಯಧಾನಂ ರಾಧಸೇ ಚಿ ಶ್ರುತಾಯ ||

(ಮ. ೬-೨೮-೫)

ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನು ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಬೆಳೆದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಮ. ಸಂ. ೧-೮-೧ ನೆಯೇ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಆಕಾರಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಮ. ಸಂ. ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು 89-90) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ—ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ, ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಗೆ, ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನ, ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದು. ಅದರಿ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯುಂಟಾಗುವುದೇ? ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಇದ್ದೇ ಇದ್ದಿತು. ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಅದು ಹೆಚ್ಚು ವಿಕಸಿತವಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ಹೆಗ್ಗುರುತಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಸಹ ನಾವು ನೂತನ ದಂತಿಗಳನ್ನು ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡುವಾಗ ವರನ ವಿಷಯವಾಗಿ, ‘ಭರ್ತಾ ತೇ ಸೋಮಪಾ ನಿತ್ಯಂ ಭವೇದ್ಧರ್ಮ-ಪರಾಯಣಃ’ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ತೃತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಾಂತರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಇಂದ್ರೋ ನಾ ಆಕಾಮಯತ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಂ ದೇವಾನಾಮಭಿಜಯೀಯಮಿತಿ | ಸ ಏತ-ಮಿಂದ್ರಾಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ್ ಪುರೋಡಾತಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರವಸನ್ನಹಾವ್ರೀಹೀಣಾಂ | ತತೋ ವೈ ಸ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಂ ದೇವಾನಾಮಭಿಜಯೀತ್ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೫).

ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರೀಹಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಏಕಾದಶಕಪಾಲವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಧ್ಯಾನಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಮ್—ಯುಷ್ ಧಾತುವು ಸೌತ್ರನಾದುದು. ಅಂದರೆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಯುಷ್ಯಸಿಂಧ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬ ಧಾತು ಅಸುಪ್ತೇಪಣೇ. ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇ-ಕ್ ಎರಡೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮದ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು. ಯುಷ್+ಮದ್=ಯುಷ್ಮದ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರವು ಲೋಪಿಸಿ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮದ್+ಸ್ ಜೇಪ್ರಥಮ-ಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೮) ಜೇ-ಪ್ರಥಮಯೋಃ-ಅಮ್ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿಭಾಗ. ಪ್ರಥಮಾಚ ಪ್ರಥಮಾಚ ಪ್ರಥಮೇ ತಯೋಃ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೂ, ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ಗ್ರಹಣವು ಯುಕ್ತವೇ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಾದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಅದು ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಉಳಿದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ವ್ಯಾಂಜಿಸೋಶ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ವ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜೇ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸ್ತೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ಅಂತು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ (೭-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ, ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ಸ್‌ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್ ಅಮ್, ತ್ವಾಹೌಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಾಹೌ-ಸೌ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೧) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬರುವುದು ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಇದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಂತು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪದವುಳ್ಳವನಾಗ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಯುಷ್ಮ ಅಸ್ಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ-ಅಹ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ-ಅಹ-ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಅ-ವಿ-ಓಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರೂಪ ಬಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ-ಅಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರೂಪ ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷೇ-ಲೋಪಃ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ. 'ಅಪ್ಪನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತೌ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶೇಷೇ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ಶೇಷ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಹಿಂದೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ಪ್ರಥಮಾ ಯಾಶ್ಚದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಂ (೭-೨-೮೮) ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ 'ಯೋಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಧಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷೇ ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏನಂಚ

ಆತ್ಮಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥ.

ಶೇಷೇ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿಭವಂತಿ ಅಂದರೆ ಕಾರಕಗಳು ವಕ್ತೃಗಳ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾನ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಾದ ಅಧಿಕರಣ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷೆನಾದಿಕೊಂಡು ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶೇಷಸ್ಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಏಕಂಚ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಪರ್ಯಂತಭಾಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶೇಷವಾದುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥ. ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆ ಅರ್ಥದಂತೆ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ತ್ವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಅರ್ಥರೀತ್ಯಾ ತ್ವದ್-ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ತ್ವ ಅಮ್=ತ್ವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲು ತ್ವಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮು ವರ್ಣದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಆವೃತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಫಿಷೋಂತಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಉದಾತ್ತ, ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಯು ವರ್ಣದ ಉಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಿಸದ್ವ್ಯಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಅನುದಾತ್ತ. ಯುಷ್ಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಂದ ತ್ವ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಸದ್ವ್ಯಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ತ್ವ+ಅದ್ಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇ-ನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಅಮ್ ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವದ್ ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯೇತ್ಯೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾದಿಕೊಂಡು ಉದಾತ್ತವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು

ಸುತಸ್ಯ—ಸುಜ್ಞ ಅಭಿವೇಶಿ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಮತ್ಪು ಕ್ತವತು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಈಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸು+ತ= ಸುತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಪಕ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುತಃ ಜಸ್ರ ಟೀಜಾಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ (ಅಂಗದ) ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟೀ-ಜಸಿ-ದಸ್ರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ್—ಅತ್—ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ರಗೆ ಸ್ಯ-ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುತಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಸುತಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜಸ್ರನ ಸ್ಥಾನ

ದಕ್ಷಿ ಬಂದ ಸ್ಯ ವು ಸ್ಥಾನವದ್ವಂದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಕೊನೆಯ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾದ ತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಾ ಗಾ ಪಾ ಪಜೋಭಾವೇ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೯೫) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಪಾಜಹಾತಿ ಸಾಂದಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳು ಎಂದರೆ ದಾ-ಧಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಗಾ-ಪಾ ಜಹಾತಿ ಸಾ-ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲವಿದೆಯಾಗಿದ್ದು ಕಿತ್ ಅಥವಾ ದಿತ್ ಆದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪದವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ಯವೆಂದು ಪೀತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಶ್ಚಿತದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚನನಿವಿದಭೂವೀರಾಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸ್ಥಾಗಾಪಾಪಜೋಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಕರ್ಷವಾಗಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಬರುವುದು. ಆದುದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವರ್ಣಿಸಿಯಾದರೂ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಇದರಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೇವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೀತಿ-ಜೀ ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭) ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಹೃಸ್ವನಾದ ಇ ಅಥವಾ ಉ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಫಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದರೆ ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೋರ್ಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೧) ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವ ಸುಪ್ ಪದವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಪೀತೇ+ಜೀ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಪೀತೇ-ಏ= ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೀತಯ್ಃ= ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಯು ಸುಪ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಿ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದೆ. ಇಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನವದ್ವಂದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನವದ್ವಂದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಸುಪ್ ನ ಏ ಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಪೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈಕಾರವು ಶೇಷಾನಂದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಹೀಗೆ ಪೀತಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತ ಮೂರನೆಯದು ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು.

ಸದ್ಯಃ—ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ತರಾರ್ಯೋಷಮಃ ಪರೇದ್ಯವ್ಯದ್ಯ ಪೂರ್ವೇದ್ಯುರನ್ಯೇದ್ಯುರನ್ಯತರೇದ್ಯುರಿತೇದ್ಯುರಪರೇದ್ಯುರಧರೇದ್ಯುರುಭಯೇದ್ಯುರುತ್ತರೇದ್ಯುಃ (ಪೂ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಇವುನಿಪಾತಿಪ್ಪದುವುವು. ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವೋದ್ಯತ್ಯಾಹವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಅಹರ್ವೃತ್ತಿಯಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸಮಾನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು, ಸಮಾನೇ ಅಹನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸದ್ಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ವೃದ್ಧಿ—ವೃಥಾ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೃದ್ಧ+ತ. ಅರ್ಥಧಾತು ಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೦೫) ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಹ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು.

ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಯಸ್ಯವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾದರೂ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗುವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಕ್ತ ಮತ್ತು ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗ ಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ವೃಥಾ ಧಾತುವು ಉದಿತ್. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಉದಿತೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೬) ಉದಿತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವೃಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆಗದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಥಾ-ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಷ್ಠೈರೋಧೋಽಧಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಧಾ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲ ಝಷ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾ ರದ ವರ್ಣಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧ್ ಎಂಬ ಝಷ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ವೃಥಾ-ಧ ಝಲಂ ಜಶ್ ಝಿಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೬) ಝಶ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರು ವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೇದಲನೆಯ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ-ವೃಥಾ-ಧ= ವೃಥಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಧಾತು ಸ್ವರ ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿದರೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಜಾಯಧಾಃ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧ+ಸ+ಆಜಾಯಧಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ-ಸಸಜುಷೋರಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ ಆತೋರೋರವು ತಾದವು ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ ಗೆ ಉ ಆದೇಶ, ಅಃ ಉ ಗಳಿಗೆ ಒ ಗುಣ ಬಂದು ಒ ಆಗುವುದು ವೃದ್ಧೋ+ಆಜಾಯಧಾಃ ಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕ್ವಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾ ಕಾರವು ಯಕಾರ ಅಥವಾ ವಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಆಜಾಯಧಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವು ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಯಾವ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧೋ ಆಜಾ ಯಧಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ರ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಉಕಾರವು ವ್ಯಂಜನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧ ಶಬ್ದದ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಬಂದ ಓಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಿನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಆಜಾಯಧಾಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯನೇಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಾಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ದಿವಾದಿ (೪ನೇ) ಗಣ ಪರಿತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಾವರ್ಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯನ್ ಏಕರಣ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯನ್ ಬರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು ಜನ್+ಯ+ಧಾಸ್ ಜ್ಞಾ ಜ ನೋರ್ಜಾ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೦-೭೯) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾ (ಅವಬೋಧನೇ) ಜನೀ (ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜಾ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್ಗೆ ಜಾ ಆದೇಶ. ಜಾ+ಯ ಧಾಸ್ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲ್ಯಜ್ ಜ್ವೈದುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಲುಜ್-ಲಜ್- ಲ್ಯಜ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಆ ಆಗದು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಆಗದು ಆ ಜಾ+ಯ+

ಧಾನ್ಯ. ಸಾಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಜಾಯಧಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರಿತ, ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಆ ಗಳು ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಜೈಷ್ಠಾಶ್ಯಾಯಿ—ಜೈಷ್ಠಾಶ್ಯ ಭಾವಃ ಜೈಷ್ಠಾಶ್ಯಂ ಗುಣವಚಿನ ಬಾಹ್ಯಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚಿ (ಪಾ-ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಸಸ್ಯಂತಗಲಾದ ಗುಣೋಪಸರ್ಜನ ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಗಳ ಮುಂದೂ ಸಸ್ಯಂತಗಲಾದ ಬಾಹ್ಯಣಾದಿ ಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯೌ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುವುದು. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ತ್ವಾ ವಿಶಂತ್ವಾಶವಃ ಸೋಮಾಸ ಇಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |

ಶಂ ತೇ ಸಂತು ಪ್ರಚೇತಸೇ || ೭ ||

ಪದಾರ್ಥಃ

ಆ | ತ್ವಾ | ವಿಶಂತ್ವಾ | ಆಶವಃ | ಸೋಮಾಸಃ | ಇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣಃ ||

ಶಂ | ತೇ | ಸಂತು | ಪ್ರಚೇತಸೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಾಸಃ ಸೋಮಾ ಆ ವಿಶಂತು | ಆಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರವಿಕಂತು | ಕೀದೃಶಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಆಶವಃ ಸವನತ್ರಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತ್ಯೋರ್ವಾ ನ್ಯಾಪ್ತಮಂತಃ | ಕೀದೃಶೇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣೋ ಗೀರ್ಭಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸಂಭಜನೀಯ ದೇವವಿಶೇಷ | ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ನಿ. ೬-೧೪ | ಇತ ಯಾಸ್ಯಃ | ತಥಾನಿಧ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಪ್ರಚೇತಸೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯು-ಜ್ಞಾನಾಯ ಶಂ ಸುಖರೂಪಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸಂತು || ಗಿರ್ವಣಃ | ಗೃಣಂತೀತಿ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಗ್ನಾತಬ್ಧೇ | ಕ್ವಿಪ್ಯೌತ ಇದ್ವಾತೋಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೦ | ಇತಿತ್ವಂ ರಪರತ್ವಂ ಚ | ಗೀರ್ಭವರ್ಣ್ಯತೇ ಸೇವ್ಯತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸಂಭಕ್ತಿಃ ಸೇನಾ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ಉ. ೪-೧೦೮ | ಇತ್ಯಸುಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರಚೇತಸೇ | ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಿರ್ವಣಃ—ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ | ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಶವಃ—(ಪ್ರಕೃತಿವಿಕ್ರತಿ ರೂಪಗಳಾದ ಯಾಗಗಳ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ) ಬಳಸಲ್ಪಡುವ | ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮರಸಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಆ ವಿಶಂತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ (ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಲಿ) | (ಮತ್ತು ಆ ಸೋಮರಸಗಳು) ತೇ—ನಿನಗೆ | ಪ್ರಚೇತಸೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಶಂ—ಸುಖರೂಪವಾಗಿ | ಸಂತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ; ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗೆ ಸೇರಲಿ ಮತ್ತು ನೀನು ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation

O Indra, you are the object of our praises; may these pervading soma juices enter you (thereby) making you happy; may the soma juices help you to attain superior intelligence.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ಸೋಮರಸಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನೀನು ಪಾನಮಾಡು ಅದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಶವಃ—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಾಭಿಷವಣವೇ ಮುಖ್ಯಾಂಗಭೂತ ವಾದುದು. ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ ಸುಖವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ—ಇದು ನಿಸ್ಸಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸ್ಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ತ್ವಾ—ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂಮದಿಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನ ಅಮ್, ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್‌ಗೆ ಪುನಃ ಆಮ್ ಅದೇಶ ತ್ವಮಾವೇಕವಚಿನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಯುಷ್ಮದ್-ಆಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿತ್ವ-ಮಾ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಆಮ್, ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಕ್ಷಿರುನಾಗ ಯುಷ್ಮದ್- ಆಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ದಾಗಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು.

ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್-ಅಕಾರಾದೇಶ ತ್ವ+ಅ+ಅಮ್, ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತ್ವ+ಅ+ಅಮ್ ಅಕಸ್ವನೇರ್ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಾನಂತರ ಪೂರ್ವರೂಪ ತ್ವಾಮ್ ಎಂದಾಗುತೆ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ದಮಸಾದಾದ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಈ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತ್ವಾಮ್‌ದ್ವಿತೀಯಾಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೮-೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನಾಂತಗಳೂ ಆದ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ-ಮಾ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತ ಗಳಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಂ ಎಂಬ ದ್ವೀಷ್ಟಿಯೈಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ ಆದೇಶಕು ತ್ವಾ ಎಂಬುದು ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ವಿಕಸ್ತು.—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು-ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನೇ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಪ್ತೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ರ್ಞಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಞಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ, ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ವಿಶ+ಅ+ಅನ್ತಿ ಏರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಲೋಪ್ತನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ವೈವ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪಾಪವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಶ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ ಅಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ಧಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿವೇಧ ಬರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಶವಃ.—ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃನಾಸಾಜಿ ಮಿಸ್ತದಿಸಾಧ್ಯಶಿಭ್ಯ ಉಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ-ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ-ವಾ ಪಾನೇ, ಪಾರಕ್ಷಣೇ ಜಿ ಅಭಿಭವೇ ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಸ್ವದ ಆಸ್ವಾದನೇ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಒರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಶ್+ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯೋಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಅಂದರೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಅಶು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರ ಅಶೋ+ಅಸ್ಮ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ=ಆಶವಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಅಶವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಯಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಯವಾದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಕಾರವು ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ ಆದರೆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರವೂ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿನ ಅವಾದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅಸ್ಮ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಶವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಪರವಾಗುತ್ತೆ.

ಗುಣನೀತಿಗಿರಃ.—(ಸ್ತುತಿಗಳು) ಗೃತಬ್ಜೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿತ್ ಬಂದರೆ ಋತ ಇದ್ದಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಉರುಣ್ರಪಃ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ

ಬರುವುದು- ಗೀರ್ಭರ್ವದ್ಯತೇ ಸೇವ್ಯತೇ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಗರ್ವಣಾಃ—ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವನಶನಂಭಕ್ತಾ. ಸಂಭಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸೇವೆ. ಗರ್ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ವನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ.೧೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಗರ್ವನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾತ್ಮಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೪) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ರೇಫಪಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ (ಅಟ್-ಕವರ್ಗ-ಪವರ್ಗಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ) ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ-ಗೆ ಣಕಾರ-ಸ್-ಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಸಂಬುದಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ವಣಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಂಜಯಜ್ಞಾ ಎಂಬವರು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ವನು ಯಾಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತು ಇದೆ. ಗೀಃ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಈ ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಗೀರ್+ವನ್+ಇ+ಅಸುನ್. ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ- ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ವನ್ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಆಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಘಟಾದಿಯೋಮಿತಃ (ಗ. ಸೂ.) ಘಟಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಮಿತ್ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು. ಗೀರ್ ಶಬ್ದದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು. ಗರ್ವನಸ್ ಣತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬರುವುವು.

ಯಾಸ್ಯರು ' ಗರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಗೀರ್ಭರೇನಂ ವನಯಂತಿ ' (ನಿರು ೬-೧೪) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿ ರುವರು. ಇವರಿಗೂ ಣಿಜಂತವಾದ ವನು ದಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳುವರು.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂಬವರು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೀ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವನ್ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಭವದಾತ್ತ. ಗಿರ್ದಣಸ್ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಅಂತೋದಾ ತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂದು ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಲಘಾವಂತೇ ದ್ವಯೋಶ್ಚ ಬಹ್ವೋಗುರುಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೨-೪೨) ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಲಘುವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಅಚ್ಚು ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಗುರು ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುರುವರ್ಣವಾದ ಗಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ದೀರ್ಘ ವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ, ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಗುರುವರ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಣಿಜಾತ ವಾದವನು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತು ಗಿರ್ದಣಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ಭವದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾಯಿತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಗರ್ವಣಃ ಎಂಬುದು ಅನುಂತ್ರಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಸಃ ಎಂಬುದರ ಆ ಎಂಬ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳೂ ಪ್ರಚಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಚೇತಸೇ ಬಹುವ್ರೀಹಾಶ್ಚಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ದಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಃಶಃ

ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಮಾ ಅನೀವೃಧ್ನಾನ್ಮುಕ್ತಾ ಶತಕ್ರತೋ |
ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ || ೮ ||

ಪದಪಠಃ

ತ್ವಾಂ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅನೀವೃಧ್ನ್ | ತ್ವಾಂ | ಉಕ್ತಾ | ಶತಕ್ರತೋ
ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ ||
ತ್ವಾಂ | ವರ್ಧಂತು | ನಃ | ಗಿರಃ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಸ್ತುಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಮಾಃ ಸಾಮಗಾನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯನೀವೃಧನ್ | ವರ್ಧತವಂತಿ | ತಥಾ ಬಹ್ಯಚಾನಾಮುಕ್ತಾ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ತ್ವಾನೀವೃಧನ್ | ಯಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವಮಾಸೀತ್ತಸ್ಮಾದಿನೀಮಸಿ ನೋಸ್ಮಾಕಂ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು | ವರ್ಧಯಂತು | ಅನೀವೃಧ್ನ್ ಕುರ್ವಂತು || ಸ್ತೋಮಾಃ | ಮನೋ ನಿತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಾಃ | ಅನೀವೃಧನ್ | ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ | ಣ್ಯಂತಾತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬ | ಉಜಾ ಚಿಜಾ | ಪಾ. ೩-೧-೪೩ | ಉರ್ಬಾತ್ ಪಾ. ೨-೪-೨ | ಇತಿ ವೃಧೇರುಪಧಾಯಾ ಋಕಾರಸ್ಯ ಋಕಾರವಿಧಾನಾದಂತರಂಗೋಪಿ ಗುಣೋಪಾಧ್ಯತೇ | ದ್ವಿಭಾವ | ಪಾ. ೩-೧-೧೧ | ಹಲಾದಿಶೇಷ | ಪಾ. ೨-೪-೬೦ | ಸಸ್ತದ್ಭಾವ | ಪಾ. ೨-೪-೯೩ | ಇತ್ಯ | ಪಾ. ೨-೪-೨೯ | ದೀರ್ಘಾತ್ | ಪಾ. ೨-೪-೯೪ | ಅದಾಗಮಾಃ | ಪಾ. ೩-೪-೨೧ | ಉಕ್ತಾ | ಉಕ್ತಾ ನಿ | ಪಾತ್ಯಾಕುಂದಿನಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ | ಉ. ೨೭ | ಇತಿ ವಚೇಸ್ಥಕ್ರತಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶೇಷಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೩-೧-೨೦ | ಇತಿ ತಿಲೋಪೋ ನಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಆಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಾಮಂತ್ರಿತಪರಸ್ಯಾಪಿ ನ ಪರಾಂಗವದ್ವಾನ ಇತಿ ನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ವರ್ಧಂತು | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಲ್ಯಾರ್ಥಾದ್ವೃಧೇವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿದ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ ಎನ್ನೆ ಇಂದ್ರನೇ | ಸ್ತೋಮಾಃ—(ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಗಾನಮಾಡುವ) ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು

ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವೀವ್ಯಧನ್—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿರುವುವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವುವು | (ಮತ್ತು) ಉಕ್ತಾ—(ಹೋತೃವರ್ಗದವರು ಪಠಿಸುವ) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ಅವೀವ್ಯಧನ್-ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವುವು) | (ಈಗ) ನೇ—ನಮ್ಮ ಎಂದರೆ ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವರ್ಧಂತು—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ (ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಿನ್ನೆ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹುಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿದವನು ಅಥವಾ ನೀನು ಬಹುಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯು; ಸಾಮಾನ್ಯಮಾಡುವ ಉದ್ಘಾತೃಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ನಿನ್ನನ್ನು ತ್ರಿವೃದ್ಧಾಧಿಸ್ತೋಮಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವರು. ಆದರಂತೆಯೇ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದಂತಾಯಿತು. ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನ್ನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ.

English Translation

(O Indra) performer of many deeds, or one endowed with great wisdom, the chants of stomas have magnified you; (so also) the hymns of sastras have magnified you; (similarly) may our praises magnify you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ— ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು—

- (೧) ಅಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರೋ ಯತೋ ಜಾಯತ ಉಕ್ಥಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೦-೬)
- (೨) ಇಮಾ ಉತ್ವಾ ಪುರುಷಸೋ ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತು ಯಾ ಮಮ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೩)
- (೩) ಪ್ರ ನಾಂ ಸ್ತೋಮಾಃ ಸುವೃಕ್ತಯೋ ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತೃಶ್ಚಿನಾ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨೨)
- (೪) ಇಂದ್ರಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರ ಇಂದ್ರಂ ಸುತಾಸ ಇಂದವಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೧೬)
- (೫) ತ್ರಿಕದ್ಭುಕೇಷು ಚೇತನಂ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮುತ್ಕತ |
ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ ಸದಾವೃಧಂ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೧೮)
- (೬) ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಮನೀಷಿಸ್ತಾಂ ಹಿಂಸ್ರಂತಿ ಚಿತ್ತಿಭಿಃ |
ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೧೯)

(೭) ಉತ ತ್ವಾ ಧೀತಯೋ ಮಮ ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತ ವಿಶ್ವಹಾ || (ಮ. ಸಂ. ೮-೪೧-೨೨)

(೮) ತಮಿವ್ಯರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರೋ ವತ್ಸಂ ಸಂ ತತ್ಪತೀರಿವ |

ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹೃದಂ ಸನಿಃ || (ಮ. ಸಂ. ೯-೬೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದವು ತ್ವಾಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಸಬದ್ಧವೂ, ಪ್ರೌಢಾರ್ಥಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ವೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವು ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕೂಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಾಂ ನೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪದಗಳು ಮಾತ್ರ ಪುನಃ ಪರಿತವಾಗಿರುವುವು. ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಸರಣಿಯು ಪ್ರೌಢಶೈಲಿಯ ಹೆಗ್ಗುರುತೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಶೈಲಿಯು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವೆವು.

ಪ್ರಾತರಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾತರಿಂದ್ರಂ ಹನಾಮಹೇ ಸಾತ್ರಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪ್ರಾತರತ್ತಿನಾ |

ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ ಪ್ರಾತಃ ಸೋಮಮುತ ರುದ್ರಂ ಹುರ್ವೇಮ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೧-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕಾವೃತ್ತಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಆಹಂ ದಾಂ ಗೃಣೀತೇ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ವಸ್ತಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಕೃಣವಂ ಮಹ್ಯಂ ವರ್ಧನಂ |

ಆಹಂ ಭುವಂ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೋದಿತಾಯಜ್ಞನಃ ಸಾಕ್ಷಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ನರೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಆಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ಕಿರುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇವೆ.

ಆಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಿಂ ವಾಜಂಭರಂ ದದಾತ್ಯಗ್ನಿವೀರ್ಣಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಆಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚಿರತ್ಸಮಂಜಸ್ತಗ್ನಿನಾರ್ಣೀಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಭವತಾಮುಪೋಭಿಃ ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ರಾತಹವ್ಯಾ |

ಶಮಿಂದ್ರಾ ಸೋಮಾ ಸುನಿತಾಯ ಶಂ ಯೋಃ ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣಾ ವಾಜಸಾತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೫-೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಂ ಮತ್ತು ಶಂ ನಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಸಬದ್ಧವಾದ ಪ್ರೌಢಶೈಲಿಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಮುಷ್ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರ್ತಿ ಸ್ತು—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅವೀವೃಧನ್. ವೃಧು—ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ಚುತ್ಯಯ, ಣಿಚ್ಚುತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವೃಧುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಜಾ ಲಕಾರವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಚ್ಚಿಲುಡಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿ ಬರುವುದು. ಣಿಪ್ರಿದ್ವಸ್ತುಭ್ಯಃ ಕರಾರಿ ಚೆ ಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಕತ್ರರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಮುಂದೆಯೂ ಶ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಚ್ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚೆಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚೆಜ್ ಬರುವುದು. (ವೃಧ್+ಇ+ಚೆಜ್+ಝಿ) **ಉ ಋತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭) ಚೆಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಋತ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವೃಧ್ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರವೇ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರವನ್ನು ನಿಧಾನವಾಗಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂತರ್ಭೂತ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಮಿತ್ತಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದಾಗ್ಯೂ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೬) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಲಘೂಪದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಚೆಜ್ ಪರಕ ಣಿಪರಕವಾದ ಉಪಧಾಭೂತ ಋವರ್ಣವೇ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ **ಉಋತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವೃಧ್ವನಾಗೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೆಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಚೆಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಅಜಾದಿಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೇ ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. (ಏಕಾಚ್ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದು) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಧ್ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ವೃಧ್ ವೃಧ್ ಇ+ಝಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಬರುವ ಅಕಾರವು ಉರಣ್ಣಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ವರ್ಧ್+ವೃಧ್+ಇ+ಝಿ ಎಂದಾಗುವುದು. **ಹಲಾದೀಶೇಷಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಿಕ್ಕ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರ್ ಧ್ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ವ ವೃಧ್+ಇ+ಝಿ ಈಗ ಸನ್ನಿಲ್ಲಭುನಿ ಚೆಜ್ ಪರೇಽನಗೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೩) ಚೆಜ್ ಪರಕ ಣಿ ಪರಕ ಲಘುವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಂಗಾವಯವಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥ. ಅಧವಾ ಚೆಜ್ ಪರಕ ಣಿಪರಕವಾದ ಯಾವ ಅಂಗ ವಿದೆಯೋ ಆ ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸವು ಲಘುವಿನ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದರೆ ಸ್ವ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅನೇಕಾಚ್ಚಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು. ಏಕಾಚ್ಚಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನದವನ ಬಂದರೆ ಸನ್ನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸ್ವ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇತ್ಯ ಬಂದರೆ ವವೃಧ್+ಇ+ಝಿ **ದೀಘೋಲಘೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಸನ್ನದವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಲಘುವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ಉಜ್ ಲಜ್ ಲುಜ್ ಘ್

ನುದಾತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಘ್ಯ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಒಡನಾಡುವುದು. ಅವಿವೃಧ್-೨+೨+೨; ಇಗೆ (ಏ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ) ನೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇದಾದಿಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ರುಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಂತಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೨) ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವಾದ ರುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ಯ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಕ್ಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೦) ಜುತ್ವದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಸ್ವಸ್ಥಿಪಮ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವು ಪೂರ್ವತ್ವಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನೆಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಿವೃಧನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಕ್ತಾ—ಉಕ್ತಾನಿ = ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದರ್ಥವು—ವಚಿಸರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಾತ್ಯಾ ತದಿವಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ.ಸೂ.೨-೧೬-೪) ಈ ಧಾತುಗಳಮುಂದೆ ಧಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕ್ ಬಂದರೆ ವಚಿಸ್ತಪಿಯೆಜಾದೀನಾಂತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಚೋಃ ಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಉಕ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಕ್ತ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಇವರಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಟ್ಟರೆ ಜಪ್ರಸೋತ್ತಿಃ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೨೦) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಜನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್‌ಗೆ ತಿ ಅದೇಶ ಶಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ (ಪಾ ಸೂ ೧-೧-೪೨) ತಿ ಎಂಬುದು ಸ್ವರನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸ್ವರನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಒಂದರೆ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಬುಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ ೬-೧-೭೨) ಸ್ವರನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರ್ಬುಲಂತ ಅಥವಾ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಉಕ್ತನ್-ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವರನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುಧ್ಞಾ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೪-೮) ಸಂಬುಧ್ಧಿ ಭಿನ್ನ ಸ್ವರನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಉಕ್ತನ್ ಇ ಇಲ್ಲಿ ಶೇತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಧಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ ನೆಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೨-೭) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಗೆ ಲೋಪ ಉಕ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಉಕ್ತಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಇರುವುದು. ಅದರೂ ಉಕ್ತಾ ಎಂಬುದು ಅವಿವೃಧನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೇವಿನಾ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಸ್ವಪೂರ್ಣವುರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಲಿಙ್ಗಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃಥಾ ವರ್ಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿ. ಆದರೂ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತಯಾರ್ಥಕ ವಾದ ವೃಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಪೃಶದವು ಬರುವುದು, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಲ್ಲಿ ವರ್ಧನು ಎಂದಾಗುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಕ್ಷಿ¹ತೋತಿಃ ಸನೇ²ದ್ರಿಮಂ ವಾಜ³ಮಿಂದ್ರಃ ಸಹ⁴ಸ್ಪ್ರಿಣಂ |
ಯ⁵ಸ್ಮಿನ್ವಿಶ್ವಾ⁶ನಿ ಪೌ⁷ಸ್ತ್ಯಾ || ೯ ||

|| ಪಠಪಾಠಃ ||

ಅಕ್ಷಿ¹ತಃ ಉ²ತಿಃ | ಸನೇ³ತ್ | ಇ⁴ಮಂ | ವಾಜಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಸಹ⁵ಸ್ಪ್ರಿಣಂ ||
ಯ⁶ಸ್ಮಿನ್ | ವಿಶ್ವಾ⁷ನಿ | ಪೌ⁸ಸ್ತ್ಯಾ || ೯ ||

|| ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಇಮಂ ವಾಜಂ ಸೋಮರೂಪಮನ್ಯಂ ಸನೇತ್ | ಸಂಭಜೇತ್ | ಕೇದೃಶ ಇಂದ್ರಃ | ಅಕ್ಷಿತೋತಿರಹಿಂತರಕ್ಷಣಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ರಕ್ಷಾಂ ನ ವಿಮುಂಚತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇದೃಶಂ ವಾಜಂ | ಸಹಸ್ಪ್ರಿಣಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ವಿಕೃತಿಷು ಚ ಪ್ರವರ್ತಮಾನತ್ವೇನ ಸದಸ್ಯಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ವಾಜೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೌಸ್ತ್ಯಾ ಪುಂಸ್ತ್ವಾನಿ ಬಲಾನಿ ವರ್ತಂತೇ ತಾದೃಶಂ ವಾಜಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ | ನನು ಕ್ಷಿ ಪ್ರಯ ಇತ್ಯಯಂ ಧಾತುರಕರ್ಮಕಃ | ತಸ್ಯ ಚ ಕರ್ಮಾಭಾನಾದಧಿಕರಣೇ ಭಾವೇ ಕರ್ತರಿ ವಾ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತದಿಹ ಯದಿ ಕರ್ತರ್ಯಧಿಕರಣೇ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾ ತಯೋರರ್ಥಯೋರ್ಭೃಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾಧಿಧಾನಾತ್ಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಿ | ಪಾ. ೬-೪-೫೯ | ನಿಷ್ಕಾಯೋ ಮಣ್ಯದರ್ಥೇ | ಪಾ. ೬-೬೦ | ಇತಿ ದೀರ್ಘೋಣ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ | ಪಾ. ೮-೨-೪೬ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವೇ-ಕ್ಷೀಣೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ ನ ತ್ವಕ್ಷಿತೇತಿ | ಅಥ ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೪ | ಇತಿ ಭಾವಸರಃ ಕ್ಷಿ ಕಶಬ್ದೋ ಗೃಹ್ಯತೇ | ತದಾ ತಸ್ಯ ಣ್ಯದರ್ಥತ್ವೇನಾಣ್ಯದರ್ಥ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವೀರ್ಣಕಪ್ರತ್ಯಯೋರಭಾವಾತ್ಪ್ರಿಯತಮಿತಿ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ತದಾ ತು ನರ್ಜಾತತ್ಪುರುಷಃ ಪ್ರಕೃತೇನ ನಾನ್ವೇತೀತಿ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ಷಿ ತಮತ್ರೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಣ್ಯವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ನರ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುಕ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಪುನರೂತಿತಬ್ದೇನ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಸ್ವರಸ್ತಿಸ್ವೇದಿತ್ಯಭಿಮತಮಾದ್ಯುಗಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಸಿದ್ಧೃದಿತಿ | ಸತ್ಯಂ | ಆತ ಏವಾತ್ರ ಕ್ಷಿ ಧಾತುರಂತರ್ಭಾವವಿತಾಣ್ಯಾರ್ಥೋ ಗೃಹ್ಯತೇ | ತೇನ ಸಕರ್ಮಕತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವೋಪಾ ನಿಷ್ಕಾ | ತತ-

ಶ್ವಾಣ್ಯದರ್ಭ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವೇಘೋನಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ಯಂ ಚಿ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತಥಾ ಚಿ ನ ಇತ್ಯುಕ್ತಮೇವೇ ನ
 ಕ್ಷಿತಾಕ್ಷಿತಾಪ್ತಯತೇಶ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ಚಾಮಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ನ ಇ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುನಃ
 ರೂಪಪದೇನ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ ಸ್ವಾಸ್ಯತೀತಿ ನ ಕೋಽಪಿ ದೋಷಃ | ರಿ ಕ್ಷಿ ಚಿರಿ ಚಿರಿ ದಾತ
 ದ್ವು ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಧಾ. ೨೭, ೨೮-೩೩ | ಇತಿ ಕ್ಷಿಣೋತೇರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ |
 ತಥಾ ಚಾಹಿಂಸಿತೋತಿರಿತ್ಯರ್ಥ ಉಕ್ತಕ್ರಮೇಣ ಸ್ವರಃ ಸಿದ್ಧತೀತಿ ನ ದೋಷಃ | ಸನೇತ್ | ವನ ಷಣಿ
 ಸಂಭಕ್ತ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ವಾಜಂ | ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಃ | ರನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತಃ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಸಹಸ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಅತ ಇನಿಠನೌ ಸಾ. ೫-೨-೧೧೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಿಶ್ವಾನಿ |
 ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನಿ | ಉ. ೧-೧೫೧ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ-
 ದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ಯಾದ್ಯುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚಿ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೪ | ಇತಿ ಮೃಗಾಃ |
 ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಡಾದೇಶಃ | ನನು ಸ್ತ್ರೀ-
 ಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನ ಇನ್ಯನ್ಯಾಃ ಭವನಾತ್ | ಸಾ. ೪-೧-೮೭ | ಇತ್ಯೇನೇನ ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ
 ಖಿಗಾಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧ | ಇತ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಂತೇಷ್ವಪತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥೇಷು ನ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಃ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವೇಘೋನಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ಯಂ
 ಪುಂಸೋಪತ್ಯಂ ಪೌಂಸ್ಯಃ ಪುಂಸ ಆಗತಃ ಪೌಂಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ತದ್ಭಕ್ತಪುಂಸೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ನೇತ್ಯಸ್ತಿ-
 ನ್ನಸ್ಯರ್ಥೇ ಸ್ಯ ಇಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತ್ಯೇವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಕಥಮುಚ್ಯತೇ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತಿ |
 ಉಚ್ಯತೇ | ಆ ಚಿ ತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೦ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೇ ತ್ವಾದಿತ್ಯವಧಿನಿರ್ದೇಶಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ |
 ಸಾ. ೫-೧-೧೩೬ | ಇತ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಂತೈರಿವನಿಜಾದಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯೈಃ ಸಹ ತ್ವತಲೋಕಃ ಸಮಾನೇಶಃ | ಏವಂ
 ತತ್ತ್ವಂ ಚಿ ಶಬ್ದಾನನ್ಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಃ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವೇಘೋನಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ಯಂ ಪುಂಸೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ನೇತ್ಯಸ್ತಿ-
 ನ್ನಸ್ಯರ್ಥೇ ಸ್ಯ ಇಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತ್ಯೇವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಕಥಮುಚ್ಯತೇ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತಿ |
 ಉಚ್ಯತೇ | ಆ ಚಿ ತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೦ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೇ ತ್ವಾದಿತ್ಯವಧಿನಿರ್ದೇಶಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ |
 ಸಾ. ೫-೧-೧೩೬ | ಇತ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಂತೈರಿವನಿಜಾದಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯೈಃ ಸಹ ತ್ವತಲೋಕಃ ಸಮಾನೇಶಃ | ಏವಂ
 ತತ್ತ್ವಂ ಚಿ ಶಬ್ದಾನನ್ಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಃ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವೇಘೋನಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ಯಂ ಪುಂಸೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ನೇತ್ಯಸ್ತಿ-
 ನ್ನಸ್ಯರ್ಥೇ ಸ್ಯ ಇಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತ್ಯೇವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಕಥಮುಚ್ಯತೇ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತಿ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ—ಯಾನಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡದಿರುವವನಿಗೆ
 ರಕ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಯೆಸ್ಥಿನ್—ಯಾವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅಥವಾ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ
 ನಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಬಲಶಕ್ತಿಗಳಿರುವವೋ ಅತಹ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಪ್ರಕೃತಿವಿಕ್ರೂಪ
 ಗಳಾದ ಅನೇಕ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ | ಇಮಂ ವಾಜಂ—ಸೋಮರೂಪವಾದ (ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ
 ರೂಪವಾದ) ಈ ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನೇತ್—ಹೊಂದಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾನಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಅವನು ಯಾನಾಗಲೂ ತನ್ನನ್ನು
 ಸ್ತೋತ್ರವಾಡುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಕಯ ಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾವಿರಾರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾ-
 ದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿಪರ್ವಗಳಾದ ಸೋಮ, ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಿಗಿರುವ ಅನ್ನ
 ವನ್ನು ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಇಂದ್ರನು
 ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ

English Translation

May Indra who grants unperishable aid accept this food (in the form of soma) in which exist all manly strength and which we offer in thousands of sacrifices.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿರುವರು, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನಾಡಿರುವರು. ಅವರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೂ ಅನುವಾದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ—

ಅಕ್ಷಿತಾ ಅನ್ಯೇನಾಹಂಸಿತಾ ಅಕ್ಷೀಣಾ ವಾ ಊತೀ ಪಾಲನಂ ಯಸ್ಯ ಸೋಃಕ್ಷಿ
ತೋತೀ | ಸನೇತ್ ಸಂಭಜತು | ಇಮಂ ವಾಜಂ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಇಂದ್ರಃ ಸಹ-
ಸ್ಥಿಣಂ ಯೋದ್ಧ್ಯ ಸಹಸ್ರಯುಕ್ತಂ | ಆಸ್ಥಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಸ್ತದ್ರಕ್ಷಣಾಯ
ಸನ್ನಿಹಿತೋ ಭವತ್ಯಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಥಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಕಿಂ ಉಚ್ಯತೇ |
(ಯಸ್ಥಿನ್) ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ | ಪೌಂಸ್ಯಾ | ಬಲನಾಮೈತತ್ | ಹಸ್ರೈಶ್ಚ-
ರಥಸದಾಲಕ್ಷಣಾನಿ ಬಲಾನಿ | ಅಥವಾ ವಾಜ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಇದಮಸ್ಯ-
ದೀಯಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಸಂಭಜೇತ್ ಪಿಬೇತ್ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತುತಿಸಹಸ್ರ-
ಯುಕ್ತಂ ಯಸ್ಥಿನ್ ಬಲಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಲಕ್ಷಣಾನಿ | ವಾಜಃ ಪೀತಃ
ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನಿ ಜನಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಯಸ್ಥಿನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ
ಪೌಂಸ್ಯೇತಿ ಇಂದ್ರವಿಶೇಷಣಂ | ಯಸ್ಥಿನಿಂದ್ರೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಬಲಾನಿ ಯಃ
ಸರ್ವೈರ್ಬಲೈರ್ಬಲವಾನ್ ಯೋ ಮಹಾಬಲ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಯು ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನು ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಭಟರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಗೆ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬರಲಿ. ಈ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಸ್ರೈರಥಸದಾಲಕ್ಷಣಿಗಳೆಂಬ ಚತುರಂಗ ಬಲವು ಇರುವುದು. ಇಂತಹ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಲಕಲಿ, ಅಥವಾ, ಸಮಶ್ರುಬಲಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ಮಹಾಬಲತಾಲಿಯದ ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತ್ತು ಪಾನನಾಡುವವರಿಗೆ ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಈ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತಪ್ಪದೆ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅಕ್ಷಿತೋತೀ—ಅಹಂಸಿತರಕ್ಷಣಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ರಕ್ಷಾಂ ನ ವಿಮುಂಚತೀತ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತ್ಯಜಿಸುವವನಲ್ಲ. ಇವನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಯು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು

ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ—

ಅರ್ಚ್ಯತೋ ಮಘವಾ ನೈಭ್ಯ ಉಕ್ಯದ್ಯುಜ್ಜೋ ರಾಜಾ ಗಿರಾಮುಕ್ತಿಕೋತಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೪-೧)

ಜನೀಯಂತೋ ಜನಿದಾಮುಕ್ತಿಕೋತಿನಾ ಚಾವ್ಯಯಾಮೋಽವತೇ ನ ಕೋತಂ |

(ಮ. ಸಂ ೪-೧೭-೧೬)

ಸತ್ವಾಜಿತೋ ಧನಸಾ ಅಕ್ಷಿಕೋತಯೋ ನಾಜಯಂತೋ ರಥಾ ಇನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮.೩-೧೫)

ವಾಚಂ—ಅನ್ ಅಥವಾ ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ)

ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ವಾಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ವಾಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಇಥವಾ ಸಾವಿರಾರು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಭಟರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯುದ್ಧವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಶ್ವಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ--ಸಮಸ್ತ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವ. ವಾಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಬಲ, ಪುಷ್ಟಿ, ಉತ್ಸಾಹ ವೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹಸ್ತ್ರಶ್ವಾದಿಬಲಗಳು ಅಥವಾ ಪೌರುಷೇಯ, ಪರಾಕ್ರಮ ಧೈರ್ಯ ವೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ಪಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸಮಶ್ರುಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಕ್ಷಿಕೋತಿಃ-ಕ್ಷಿ-ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದಾದರೆ, ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಕರ್ತೃರ್ಥ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಕ್ಷಿತ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿಷ್ಪಾಯಾಮಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) (ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ, ನಿಷ್ಪಾ ಎಂದರೆ ಕ್ತ ಕ್ತವತನಿಷ್ಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೬) ಕ್ತ. ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಿಷ್ಪಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ತ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು) ಞ್ಯಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಲ್ಲದ ಕ್ತ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕರ್ತೃ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಞ್ಯಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಲ್ಲದಕಾರಣ ಕರ್ತೃಧಿಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಕ್ಷಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೪೭) ದೀರ್ಘವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತ ಕ್ತವತುಗಳ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ಕ್ಷೀ+ನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಟ್ಟಪ್ಪಾಜ್ಞಾನಮವ್ಯವಾಯೀಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬಂದರೆ ಕ್ಷೀಣ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ನೞಾನ್ಯೋದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಅಕ್ಷೀಣ

ಎಂದಾಗುವುದೇ ವಿವಾ ಅಕ್ಷಿತಂ ಎಂದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ನಪುಂಸಕೇಭಾವೇಶ್ವರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲಸಾನಾನ್ಯ ತೋರುವಾಗ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥವು ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವಾದ ರಿಂದ ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಬಾರದ ಮೇಲೆ ಕ್ತಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕ್ಷಿತಂ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಊತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಅನನ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಜ್ಜಾನೊಂದಿಗೆ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ ನಜ್ಜಾನುಭಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿ ನಜ್ಜಾನು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಅಕ್ಷಿತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಊತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಣಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತು ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸದೇ ಕೋಗುವುದು ಈ ರೀತಿ ಕರ್ತೃ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿತ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ಈಗ ಉಪಪಾದಿತವಾದ ಅಂಶವು ಸತ್ಯವಾದ ದೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತಿ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆವು ಇದು ಸಕರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈಗ ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ನಂತರ ನಪುಂಸಕ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕ-ಅಕ್ಷಿತಾ ಎಂದು ನಜ್ಜಾನು ತುತ್ಪುಷ ಸಮಾಸ ಅಕ್ಷಿತಾ-ಅಪ್ಪಯಿತಾ (ಪ್ರಯೋಗೇ ಇರುವ) ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ನಜ್ಜಾನಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಊತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೂ, ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯೂ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ರಿಕ್ಷಿ ಚಿರಿ ಜಿರಿ ದಾರಿ ದೈ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ಎಂಬ ಸ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಹಂಸಿತವಾದ ಊತಿ (ರಕ್ಷಣ) ಯುಕ್ತವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ನಜ್ಜಾನಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ ವಿವಕ್ಷಿತ ಸ್ವರಾಸಿದ್ಧಿ ರೂಪದೋಷಗಳಿಲ್ಲ.

ಸನೇತ್-ವನಪೂಸಂಭಕ್ತೌ-ವಣಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತೃದೋಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪಾಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಸನ ಎಂದಿರುವುದು. ಸನ ಧಾತುವು ಭಾಂದಿ (ಗನೇ ಗಣ) ಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿವಿಲಿಜ್ಜ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯಾಸುಃ ಫಿಸರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋಜಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಃ ಆಗದು. ಸುಫಿತಿಭೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಫಿ ಆಗದು. ಕರ್ಮರಿತಸಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಬ್ (ಅ) ವಿಕರಣಬರುವುದು. ಲಿಜಸ್ತಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕರದಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ಆತೋಯೋಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯೇ ಆದೇಶ. ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಇತತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಸನೇತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ವ್ಯಾಪಾರಿಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಇಂದ್ರೇ—ಇದಿಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇದಿತೋನು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಋತ್ವೇಂದ್ರಾಗ್ರಃ (ಉ ಸೂ. ೨-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್ಮನಾಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಸಹಸ್ರಂ ಅಸ್ಮಿ ಅಸ್ಮಿ (ಸಹಸ್ರವು ಇವನಲ್ಲಿ ಇವೆ) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅತ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಟ್ಟಿ ಪ್ತಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೀಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಸಹಸ್ರಿಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವಾನಿ-ವಿಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಶೂಪುಷಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿ ವಿಶ್ವಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಗುಣೋಪಸರ್ಜನದ್ರವ್ಯನಾಚಿಕವಾದ ಶಬ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗುಣವರಿತಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ಯೌ ಒರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಯು ಅಕೃತಿ ಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ನೇರುವ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಪುಂಸ್‌ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ತದ್ವಿತೀಷ್ಯಜಾ-ಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಜಾತ್ಯ ಅಥವಾ ಣಿತ್ಯು ಆದ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದದ ಆಚ್ ಸಮುದಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ನೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಪೌಂಸ್‌ಯ ಇವರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪ್ರಥಮಬಾಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನೌಷ್‌ಸ್ಥಯೌ ಭವನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೬) ಇಲ್ಲಿ ಭವನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭವನಪದಘಟಿತಸೂತ್ರಾತ್ (ಭವನ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸೂತ್ರ) ಎಂದರ್ಥ. ಆ ಸೂತ್ರವು ಧಾನ್ಯಾನಾಂಭವನೇಶ್ವೇತೈಬಿರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧) ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾನ್ಯಾನಾಂಭವನೇ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನೌಷ್‌ಸ್ಥಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪುಂಸಃ ಅಪತ್ಯಂ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥೌ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು 'ಪೌಂಸ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುಂಸಃ ಆಗತಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ ತತ ಆಗತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು 'ಪೌಂಸ್ವಃ' ಎಂದೇ ಆಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಂಸಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗಲೂ ಗುಣವಚನದ್ರಾಹ್ಯಪಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಹೆಸರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ 'ಪೌಂಸ್ವಾನ್' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಡಾ ಅದೇಶ ಬಂದರೂ 'ಪೌಂಸ್ವಾ' ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಪೌಂಸ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು. ಆಚತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೦) ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ವತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆರ್ಚ್ ಗೆ ಮರಾಧಿ ಅವಧಿ ಎಂದರ್ಥ. ತ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ವ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸೂತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಆಚತ್ವಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೈಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ತ್ವ ತಲೌಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ತಸ್ಯಭಾವಸ್ವತಲೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತ್ವತಲೌ ಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಈ ಅಧಿಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಈ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಇಮುನಿಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಇಮುನಿಜ್ಞಾ ನೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ವಿಧೇಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಶಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌ ಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಂತಾಕಾಂಕ್ಷನಾದ ಸ್ವಳದಲ್ಲೆಯೂ ವಿಧೇಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅತಃಇತ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೫) ಇತ್ಯಾದಿಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಗ್ಗೀವ್ಯತೋಽನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೩) ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾದ ಆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಧಿಕಾರಬೋಧಕವಾದ ಆಚತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಧಿನಿರ್ದೇಶಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಪವಾದನಾದ ಇಮುನಿಜ್ಞಾದಿಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌಗಳಿಗೆ ಸಮಾನೇಶ ಬರುವುದು ಇದು ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ವತಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುವು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾದಿ ಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌಗಳು ಬರಲಾರವು. ಈ ಆಚತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿದ್ದರೆ ಗುಣವಚನ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾದಿಭ್ಯಃ ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿಚ ಸ್ವರ್ಗ ಭವತಿ ತ್ವತಲೌ ಚ ಭವತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಇದು ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಯೋಜನ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಜನಗಳೂ ಆತ್ಮಾತ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರನಾಡಿದರೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಚ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ನರ್ಜಾಸ್ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಬಾಹ್ಯಬಾಧಕಭಾವವಿಲ್ಲ ನರ್ಜಾಸ್ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮಾನೇಶ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಒದಗಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದು. ಪೌಂಸ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಾಧು ವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಾ ನೋ ಮರ್ತಾ ಅಭಿ ದ್ರುಹಂತನೂನಾಮಿಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |

ಈಶಾನೋ ಯವಯಾ ವಧಂ || ೧೦ ||

ಪದಸಾತ್ಯ

ಮಾ | ನಃ | ಮರ್ತಾಃ | ಅಭಿ | ದ್ರುಹನ್ | ತನೂನಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣಃ ||

ಈಶಾನಃ | ಯವಯ | ವಧಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗಿರ್ವಣ ಇಂದ್ರ ಮರ್ತಾ ವಿರೋಧಿನೋ ಮನುಷ್ಯಾ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ತನೂನಾಂ
ಶರೀರಾಣಾಂ ಮಾಭಿ ದ್ರುಹನ್ | ಅಭಿತೋ ದ್ರೋಹಂ ಮಾ ಕುರ್ಯುಃ | ಈಶಾನಃ ಸಮರ್ಥಸ್ತ್ವಂ
ವಧಂ ವೈರಿಭಿಃ ಸಂಸಾದ್ಯಮಾನಂ ಯವಯ | ಅಸ್ಮತ್ತಃ ಪೃಥಕ್ಕುರು | ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಂಚಿ-
ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಮರ್ತಾ ವ್ರಾತಾ ಇತಿ ಸೂತಂ || ಮರ್ತಾಃ | ಅಸಿದಗ್ಧಿಮೃಗಿ-
ಣ್ಯಾಮಿದಮಿಲೂಪೂರ್ವಾಧಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೩-೮೬ | ಇತಿ ತನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಅಭಿ |
ಏವಮಾದೀನಾಮಂತಃ | ಫಿ. ೪-೧೪ | ದ್ರುಹನ್ | ದ್ರುಹ ಚಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಲಿಙ್ಗರ್ಥೇ ಲೇಟ್ |
ಸಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೩-೧೬೧ | ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ರ್ಛಿ | ಸಾ. ೩-೪-೭೮ |
ರೋಂತ್ | ಸಾ. ೭-೧-೩ | ಇತರ್ಥ ಲೋಪಃ | ಸರಸ್ವತೀದೇವ | ಸಾ. ೩-೪-೯೭ | ಇತೀಕಾರ
ಲೋಪಃ | ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ | ಸಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ತಿಬಿಲೋ ಜಾತ್ಯಾಲ್ಪಘೋ-
ಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಸಾ. ೧-೧-೫ | ತನೂನಾಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ ಸರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಇಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |
ಗತಂ | ಈಶಾನಃ | ಧಾತೋರನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತೇ ಧಾತುಸ್ವರ
ಏವ ರಿಷ್ಯತೇ | ಯವಯ | ಯೌತೇರ್ಬಿಜಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ವೈದ್ವಿರ್ನ್ ಕ್ರಿಯತೇ |
ಅಥನಾ ಯೌತೀತಿ ಯವಃ | ಸೇಜಾದ್ಯಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಯವಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥೇ ತತ್ಕರೋತಿ
ತದಾಚಿವ್ಯೇ | ಸಾ. ೩-೧-೨೬, ೫-೬ | ಇತಿ ಬೇಚ್ | ಇಪ್ಪವದ್ಭಾವಾಟ್ಟಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫-೧ |
ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ಭಾವಃ | ಸಾ. ೧-೧-೫೬ | ವಧಂ | ಹನರ್ಥ ವಧಃ | ಸಾ. ೩-೩-೭೬ | ಇತಿ
ಭಾವೇತ್ | ತತ್ಸನ್ನಿಂಶೋಗತಿಷ್ಟಃ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನಾಂತೋದಾತ್ತೋ ವಧಾದೇಶಃ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ-
ಸ್ವರೇಣಾಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ ||

ಗಿರ್ವಣಃ—ಮಕ್ಕಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಶಲ್ಯದ. (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ! ಮರ್ತಾಃ—(ನಮ್ಮ
ವಿರೋಧಿಗಳಾದ) ಮನುಷ್ಯರು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತನೂನಾಂ—ಶರೀರಗಳಿಗೆ | ಮಾ ಅಭಿ ದ್ರುಹನ್—ಕೆಡಕ
ನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ | ಈಶಾನಃ—ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ (ಆಧಿಪತಿ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ) ನೀನು | ವಧಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ) ಬಾಧೆಯನ್ನು | ಯವಯ—ತಪ್ಪಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಡೆದವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಕೆಡಕನ್ನು (ಹಿಂಸೆಯನ್ನು) ಮಾಡದಿರಲಿ. ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನೀನು ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು

English Translation.

O Indra, adorable by praises, let not mortals do injury to our persons; you are powerful, keep away our destruction (by enemies)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮರ್ತಾಃ—ಮನುಷ್ಯಾಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರ್ತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಣಾಮವಾಗಿದೆ (ನಿ.೭-೩) ಇಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರಲೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನು ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದ್ವೈತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಮರ್ತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯವಯೇ—ಭಂದಸ್ಥನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಯವಯಾ ಎಂದು ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು

ವಧಂ—ಮರಣ, ನಾಶ, ಕೆಡಕು ಎಂದರ್ಥವು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ವಧನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ—

ಅಚೀನ್ಯತ್ರ ಮರುತಃ ಸಸ್ಮಿನ್ನಾಜೌ ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಮದನ್ಮನು ತ್ವಾ |

ವೃತ್ತಸ್ಯ ಯದ್ವೃಷ್ಟಿಮತಾ ವಧೇನ ನಿ ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಪ್ರತ್ಯಾನಂ ಜಘಂಥ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೨-೧೫)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಧೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹನನಸಾಧನೇನ ವಜ್ರೇಣ—ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಸಾಧನಭೂತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಿರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮರ್ತಾಃ (ಅಸಿ) ಹಸಿ ಮೃಗೀಣಾಮಿ ದಮಿ ಲೂಪೂಧುರ್ವಿಭ್ಯಸ್ತನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) (ಅಸಗತದೀಪ್ತಾದಾನೇ) ಹಸೇ ಹಸನೇ, ಮೃಬ್‌ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ಗ್ನಾನಿಗರಣೇ, ಇಣ್‌ಗತೌ, ವಾಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಅಮಗತ್ಯಾದಿಷು—ದಮು ಉಪಶಮೇ ಲೂಞ್ ಭೇದನೇ ಪೂಞ್ ಪವನೇ, ಧುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಈ ಧಾತು

ಗಳ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃಪ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಾರ್ವಭಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಗಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರಿ ಮರ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಭವದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಅಭಿ—ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮೃದನ್—ಧೃತ್ವಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ವಿಧ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗತ್ಯಯೂ ಹೇತುಹೇತುಮದ್ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ ಬರುವುದು. ರ್ಭುಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಗೇಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ ಇತ್ಯಲ್ಯೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೇಟ್ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಜ್ಜನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಸಾರ್ವಭಾತುಕ ಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತ್ವಾದ ಸಾರ್ವಭಾತುಕವು ಜೊತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ ಎಂಬುದು ಜೊತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತನಾನಾಂ—ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ಆಮಂತ್ರಿತ, ಆದರೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮಂತ್ರಿತವೆಂದಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತನಾನಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಆನ್ಯಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರ ಇದು (ಘ. ಸಂ. ೧-೩-೪) ರಲ್ಲಿಯೂ ಗಿರ್ದಣಃ—ಇದು ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿನ್ಯತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಶಾನಃ—ಈಶ ವಸ್ತರ್ಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಈಶಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ಚ ಅನುದಾತ್ತ. ಈಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯವಯಾ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಳಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಚೋಷಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಅಚಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಜಾತ್ತು ಅಥವಾ ಇತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯೈಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ.

ಆರನೆಯ ಸೂತ್ರವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುರೂಪೇತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಯೋಕ್ತೇಷು ತೃತೀಯಸ್ಯ ಯುಂಜಂತೀತಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ
ಯುಷ್ಚೈಂದೋದೈವತಾನಿ ವಿನಿಯೋಗಶ್ಲೇಷೇತೇ ಪೂರ್ವವದವಗಂತವ್ಯಾಃ | ದಶರ್ಚೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತ
ಅದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೋತ್ರಂತಿಮಾ ಚೇತ್ಯೇತಾಕ್ತತಸ್ತು ಐಂದ್ರ್ಯಃ | ಆದಿಹೇತ್ಯೇತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಮಾರಭ್ಯ ಪದ್ಯಚೋ
ಮಾರುತ್ಯಃ | ತಾಸು ಮಧ್ಯೇ ವೀಳು ಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇತ್ಯೇತೇ ದ್ವೇ ಋಚಾ ಮಾರುತ್ಯಾ ಸತ್ಯಾವೈಂದ್ರ್ಯಾ-
ವಸಿ ಭವತಃ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಮನುಕ್ತಮುಚಿತಾಯಾಮುಕ್ತಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ ದಶೈಂದ್ರಮಾ ತು
ಯುಂಜಂತೀತ್ಯೇತಾಃ ಪಷ್ಕಾರುತ್ಯೋ ವೀಳುಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇತ್ಯೈಂದ್ರ್ಯೋ ಚೇತಿ || ಏತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ
ಯುಂಜಂತೀತ್ಯಸೌ ತೃಚಸ್ತೃತೀಯೇ ರಾತ್ರೀಪರ್ಯಾಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನೋಽನುರೂಪಃ | ತಥಾ
ಚಾತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ತವಸ್ತರಂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ |
ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ ||

ಅನುವಾದವು-ಅಭಿಪ್ರವಸಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ
ಹೋತೃವರ್ಗದ ಮುಖ್ಯಜನು ಸ್ತೋಮಾವಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯೇ ಎಂದು ನೊದಲಾದ ಆರು
ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (87 ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ) ಹೇಳಿ
ರುವೆವು. ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಎಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ
ಯದಾಗಿರುವುದು ಅದುದರಿಂದ ಆ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.
ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಮುಕ್ತಗಳಿರುವುವು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಮೂರೂ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಒಂದು ಮುಕ್ತ
ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಮುಕ್ತಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿರುವುವು. ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ
ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಒಂಭತ್ತರವರೆಗಿನ ಆರು ಮುಕ್ತಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾ ಪರವಾಗಿರುವುವು. ಈ ಆರು ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ಯುಭಿಃ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತ, ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸೇ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಮುಕ್ತ
ಇವೆರಡೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಈ ಐಕವಯವು—“ ಸುರೂಪ
ಕೃತ್ನಂ ದಶೈಂದ್ರಮಾ ತು ಯುಂಜಂತೀತ್ಯೇತಾಃ ಪಷ್ಕಾರುತ್ಯೋ ವೀಳು ಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇ
ತ್ಯೈಂದ್ರ್ಯೋ ಚೇತಿ ” ಎಂದರೆ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಮುಕ್ತಗಳು ಆತ್ಯೇತಾ
ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಮುಕ್ತಗಳೂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಮತ್ತು
ಕೊನೆಯಮುಕ್ತ ಇವಿಷ್ಟೂ ಇಂದ್ರದೇವತೆಯ ಪರವಾದವು. ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅತಃಪರಿ
ಜ್ಞಾನಾಗುಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನವರೆಗೂ ಆಗುವ ಆರು ಮುಕ್ತಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾಪರವಾದವು. ಆದರೆ ಈ ಆರು
ಮುಕ್ತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ಯುಭಿಃ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತ
ಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರ ಹತ್ತು ಮರುತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು ” ಎಂದು ಸರ್ವಾನು
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಮುಕ್ತ
ಗಳು ಅತಿಂಾತ್ರದ ಮೂರನೆಯ ರಾತ್ರಿ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಜನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡ
ಬೇಕು. ಈ ಏಕವಯದಲ್ಲಿ ತಥಾ ಚಾತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ತವ
ಸ್ತರಂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ (ಆಶ್ವ- ಸೂ. ೬-೪) ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ಹಿಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ—೧೧-೧೨ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದ್ವಯವ ಬುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

॥ ಮುಖ್ಯ—ಮಧುಚಂದ್ರಂ ಮೃತ್ಯುಮಿತ್ರಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—೧-೨ ಇಂದ್ರಃ ॥ ೪, ೬, ೮, ೯. ಮರುತಃ ॥

೫, ೭ ಮರುತ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ॥೧೦. ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯುಂಜಂತಿ | ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ ॥

ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯುಂಜಂತಿ | ಬ್ರಧ್ನಂ | ಅರುಷಂ | ಚರಂತಂ | ಪರಿ | ತಸ್ಥುಷಃ ॥

ರೋಚಂತೇ | ರೋಚನಾ | ದಿವಿ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತಃ | ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ಚಾಗ್ನಿವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯನಕ್ಷತ್ರರೂಪೇ-
 ಣಾವಸ್ಥಾನಾದುಪಪದ್ಯತೇ | ಬ್ರಧ್ನಮಾದಿತ್ಯರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಂ ಅರುಷಂ ಹಿಂಸಕರಹಿತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣಾವ-
 ಸ್ಥಿತಂ ಚರಂತಂ ನಾಯುರೂಪೇಣ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಸರಂತಮಿಂದ್ರಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ ಪರಿತೋಷವಸ್ಥಿತಾ
 ಲೋಕತ್ರಯವರ್ತಿನಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಯುಂಜಂತಿ | ಸ್ವಕ್ಕಿಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ದೇವತಾತ್ವೇನ ಸಂಬಂಧಂ
 ಕುರ್ವಂತಿ | ತಸ್ಯೈವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮೂರ್ತಿನಿಶೇಷಭೂತಾನಿ ರೋಚನಾ ರೋಚನಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದಿವಿ ದ್ಯು-
 ಲೋಕೇ ರೋಚಂತೇ | ಪ್ರಕಾಶಂತೇ | ಅಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯೋಕ್ತಾರ್ಥಪರತ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರೇ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮಿತ್ಯಾದ | ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತೋ ಬ್ರಧ್ನಃ | ಆದಿತೃಮೇವಾಸ್ಥ್ಯು-
 ಯುನಕ್ತಿ | ಅರುಷಮಿತ್ಯಾದ | ಅಗ್ನಿರ್ನಾ ಅರುಷಃ | ಅಗ್ನಿಮೇವಾಸ್ಥ್ಯು ಯುನಕ್ತಿ | ಚರಂತಮಿತ್ಯಾದ |
 ನಾಯುರ್ವೈ ಚರನ್ | ನಾಯುಮೇವಾಸ್ಥ್ಯು ಯುನಕ್ತಿ | ಪರಿ ತಸ್ಥುಷ ಇತ್ಯಾದ | ಇಮೇ ನೈ
 ಲೋಕಾಃ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ | ಇಮಾನೇವಾಸ್ಥ್ಯು ಲೋಕಾನ್ಯುನಕ್ತಿ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿತ್ಯಾದ |

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವೈ ರೋಚಿನಾ ದಿವಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣೈವಾಸ್ಮೈ ರೋಚಿಯತಿ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೧ | ಇತಿ | ಸಂಚರಿಸತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮಹನ್ನಾಮಸು ಮದೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಅದಿತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಮಹತ್ತ್ವಾದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ || ಯುಂಜಂತಿ | ಅಂತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಂ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರುಷಂ | ಉಷ ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ | ರೋಷಂತೀತಿ ರುಷಾ ಹಿಂಸಕಾಃ | ಇಗುಪಥಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೫ | ಇತಿ ಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನ ಸಂತಿ ರುಷಾ ಯಸ್ಯಾಸಾವರುಷಃ ನರ್ಜಾಸುಭಾಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೭ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಸಾ ೮-೨-೫ | ಇತ್ಯು ದಾತ್ರತ್ವಂ | ಚಿರಂತಂ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತಾತ್ವದನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಶತುಕ್ಲ ಲಸಾರ್ವಧಾತುತತ್ವಸ್ಯರೇಣ ಧಾತು ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಸ್ಮುಷಃ | ತಿಷ್ಠತೇರ್ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುರಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೭ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾಭ್ಯಸಾಂ ಸಾ. ೭-೨-೬೭ | ಇತಿ ಟಮಂತರಂಗಮಸಿ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಶ್ರಯಂ ಚಿ ಬಲೀಯಃ | ಮು. ೬-೧-೧೭೨ | ಇತಿ ರಸಿ ಪರತೋ ಭತ್ತಾತ್ | ಸಾ. ೧-೪-೧೮ | ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ | ಸಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ಸತ್ವಂ ವಸೋಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ರೋಚಂತೇ | ತಿಬೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತಾತ್ವದನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ರೋಚಿನಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ವ ಹದಾದೇಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೪೯ | ಇತಿ ಯುಚ್ | ಯುವೋರನಾಕಾ | ಸಾ. ೭-೧-೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ದಿವಿ | ಊದಿವಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ | ತಸ್ಮುಷಃ—(ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಇರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು || ಬ್ರಹ್ಮಂ—ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ | ಅರುಷಂ—ಹಂಸಕರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಿರುವ | ಚಿರಂತಂ—ವಾಯು ರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಯುಂಜಂತಿ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವೇದವೆಯಂತೆ ಭಾವಿಸಿ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು | (ಆ ಇಂದ್ರನ ವಿವೇಕ ಮೂರ್ತಿ-ಸ್ವರೂಪನಿ) ಛಾದ ರೋಚಿನಾ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) | ರೋಚಂತೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನು. ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಆದಿತ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರ ಇವುಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಆದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ಸದಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾಯುರೂಪದಿಂದಲೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮೂರುಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ದೇವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರವಾದ ಗೌರವವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು.

English Translation

Those who are standing around (i.e. living beings inhabiting the three worlds) associate with (Indra) the mighty (in the form of the sun) the non-injuring (in the form of fire) the moving (in the form of wind) the lights (or stars special incarnations of that same Indra) shine in the sky.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ಭಾವಾರ್ಥ, ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರವು ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯವು ತ್ರೈತ್ವೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ) ಹೇಳಿರುವ ಅನುವಾದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅತಿಪ್ರಚೀನವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೇದಾರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು-

ತದ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಪಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ವೈವತಮಿತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇ ||
ಯತ್ಕಾಮ ಋಷಿರ್ಯಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ತುತಿಂ ಪ್ರಯುಂ-
ಕ್ತೇ ತದ್ವೈವತೇ ಸ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ || ತಾಸ್ತಿನಿಧಾ ಯಚಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರ-
ತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಶ್ಚ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಭಿ-
ರ್ಯುಜ್ಯಂತೇ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಶ್ಚಾಪ್ಯತಸ್ಯ || ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಮಧ್ಯಮ-
ಪುರುಷೋಪಯೋಗಾಸ್ತಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ || ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೈ ಉತ್ತ-
ಮಪುರುಷಯೋಗಾ ಅಹಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ || ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-
ಕೃತಾಶ್ಚ ಮಂತ್ರಾ ಭೂಯಿಷ್ಯಾ ಅಲ್ಪಶ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಃ ||

(ನಿರುಕ್ತ-ದ್ವೈವತಕಾಂಡ. ಅಧ್ಯಾಯ ೭-ಬಂಧ ೧-೩)

ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವೈವತಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರ, ಅಶೀರ್ವಂತ, ಶಪಥ, ಅಭಿಶಾಪ, ಕಪ್ಪಿಧ್ವನಿ, ಪರಿವೇಷನಾ, ನಿಂದಾ, ಪ್ರಶಂಸಾ ಎಂದು ಆನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ದ್ವೈವತಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮುಖನೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಯೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮಂತ್ರ, ಅಶೀ=ಅಶೀರ್ವಾದ, ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಹಾರೈಸುವ ಮಂತ್ರ. ಶಪಥ=ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ಅಭಿಶಾಪ=ಕೆಟ್ಟಹಾರೈಕೆ, ಕಪ್ಪಿಧ್ವನಿ=ಒಂದು ವಿಷಯ ಅಥವಾ ತತ್ವದ ವಿವರಣೆ, ಪರಿವೇಷನಾ-ವ್ಯಸನ ನಿಂದಾ-ನಿಂದೆಯು, ಪ್ರಶಂಸಾ-ಹೊಗಳುವಿಕೆಯು, ದಾನಸ್ತುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವೈವತವೆಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಪರೋಕ್ಷಕೃತವೆಂದರೆ- ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವ ದೇವತೆಯು ಎದುರಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷನಾಮಪದಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ (Third person both in subject and predicate) ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವೆಂದರೆ, ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ನೀನು ನೀನು ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಶಬ್ದಗಳಿಂದ (Second person) ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೆಂದರೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ (First person) ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮೂರುವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ವಲ್ಪಮಾತ್ರವಿರುವವು ಎಂದು.

ಈ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ದೈವತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತವೆಂಬ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅದನ್ನು ನುಸರಿಸಿಯೇ ಅರ್ಥವಾಡಿರುವರು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ—

ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ನಾ ಅದಿತೋ ಬ್ರಹ್ಮಃ | ಅದಿತೈಮೇನಾಸ್ತೈ-
ಯುನಕ್ತಿ | ಅರುಷಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರುಷಃ | ಅಗ್ನಿಮೇನಾಸ್ತೈ ಯುನಕ್ತಿ |
ಚರಂತಮಿತ್ಯಾಹ | ನಾಯುರ್ಯೈ ಚರನ್ | ನಾಯುಮೇನಾಸ್ತೈ ಯುನಕ್ತಿ | ಪರಿ-
ತಸ್ತುಷ ಇತ್ಯಾಹ | ಇಮೇ ವೈ ಲೋಕಾಃ ಪರಿ ತಸ್ತುಷಃ | ಇಮಾನೇನಾಸ್ತೈ -
ಲೋಕಾನ್ ಯುನಕ್ತಿ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವೀತ್ಯಾಹ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವೈ-
ರೋಚನಾ ದಿವಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣೈನಾಸ್ತೈ ರೋಚಯತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪)

ಎಂದಿದೆ ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯ, ಅರುಷ = ಅಗ್ನಿ, ಚರಂತ = ನಾಯು, ಪರಿ ತಸ್ತುಷಃ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ರೋಚನಾ = ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವಹಾಗಿಲ್ಲ.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ—

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯಂ—

ಯೋಗಃ ಸಂಬಂಧಃ | ಯುಂಜಂತಿ ಸಂಬಂಧಯಂತಿ | ಕೇನ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸ್ತುತಿ-
ಭರ್ತವಿಭಿಶ್ಚ | ಕೇ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸ್ತೋತಾರಃ | ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚ | ಬ್ರಹ್ಮಂ ಮಹ-
ನ್ನಾಮೃತತ್ | ಮಹಾಂತನುಂದ್ರಂ | ಅರುಷಂ | ರುಶತಿರ್ದೀಪ್ತೈರ್ಥಃ | ರುಶದ್ವಿ-
ತ್ಸಾರುಶತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ | ತಸ್ಯ ನಾ ರೋಚಿತೇರ್ವಾ ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಿ ಆಜ್ಞ-
ಪೂರ್ವಸ್ಯೇದಂ ರೂಪಂ | ಆಜಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಅರುಶಂ ಆರೋಚನಾನಂ ನಾ |
ದೀಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅರುಷತ್ಯಾಯೀತಿ | ಗತಿಕರ್ಮಸು ಪಾರಾದರುಷತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥ-
ಸ್ಯಾರುಷಶಬ್ದೋ ಗಂತ್ವವಚನಃ | ಶತ್ರೂನ್ ಯಜ್ಞಾನ್ ನಾ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ |
ಚರಂತಂ ಪರಿ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ | ಯತ್ರ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ
ತತ್ರೈನಂ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚ ಸ್ತುವಂತಿ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ, ಯುಂ-
ಜಂತೀತಿ ಯುಜಿ ಶುದ್ಧೋಽಪಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸೋಪಸರ್ಗಾರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ |
ಸ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧೌ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚೈನಂ ನಿಯುಂಜತೇ | ಮಹಾಂತಂ ದೀಪ್ತಂ
ಚೇಂದ್ರಂ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ, ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ ತತ್ರೈನಂ ಮನುಷ್ಯಾ
ಇವಮಿದಂ ಚ ನಃ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಂ ಯಾಚಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ರಥೋತ್ತಮಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ-
ತ್ ಯುಜ್ಯಮಾನಃ ನೇಂದ್ರಂ ಯುಂಜಂತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರಥಂ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ

ಚಿ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ | ಕೇ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಾರಥಯೋ ಮಾತಲಿ-
ಪ್ರಭೃತಯಃ ಅನ್ಯೇಽಸ್ಯ ರಥಂ ಯುಂಜಂತಿ ಸ ನಃ ಸ್ವಯಂ ಯುನಕ್ತಿ ಬ್ರಧ್ನಾ-
ದಿಗುಣಃ ಯುಂಜಂತಿ ನ ಕಿಂಚಿದಿತಿ | ಏವಂ ಗುಣಕೀರ್ತನಾದ್ವಿಸ್ವೇಯಂ ಸ್ತುತಿಃ |
ಕಿಂಚಿ ತಸ್ಥುಷಃ ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ | ತಸ್ಥುಷ ಇತಿ ಪಕ್ಷ್ಯನಿರ್ದೇಶಾತ್
ಪ್ರಭಾವೇನೇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ | ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಮಾಣೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವೇನ
ರೋಚಂತೇ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ರೋಚನಾ ದೀಪ್ತಿಸ್ತುಭಾವಕಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋ-
ಕೇ | ಕಥಂಪುನರಿಂದ್ರಪ್ರಭಾವೇನ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ಉಚ್ಯತೇ | ವಕ್ಷ್ಯತೇ-
“ ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷುಸ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ವಿನಿ ” ಇತಿ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಸುಷುಮ್ನೋ ನಾಮ ರಶ್ಮಿಃ ತತ್ಸಂಬಂಧಾಚ್ಛಂದ್ರಮಾ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ಅಥವಾ ಯುಜಿರುತ್ಪನ್ನಾರ್ಥೇ | ಅಂತರ್ಗತಣ್ಯ-
ರ್ಥಕ್ಕೆ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಉದ್ಯೋಜಯಂತ್ಯುತ್ಪಾದಯಂತಿ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಾಣಿ ಬ್ರಧ್ನಮು-
ರುಷಂ ಚೇಂದ್ರಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ಮಂತಂ | ಉಚ್ಯತೇ | ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ |
ಪರಿಶಬ್ದೋ ಲಕ್ಷಣೇ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಃ ತಸ್ಥುಷ ಇತ್ಯನೇನ ಚಿ ಸಂಬಂಧತೇ |
ತಸ್ಥಿನಃಶಬ್ದಃ ಸ್ಥಾವರವಚನಃ | ಗಚ್ಛಂತಂ ಸ್ಥಾವರಾಣಿ ಪ್ರತಿ | ಸ್ಥಾವರಗ್ರಹಣಂ
ಜಾತ್ರ ಜಂಗಮಸ್ಯಾಸಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಂ | ಸೋಮಸಾನಾಯಾಸುರಯುದ್ಧಲೋ-
ಲುಪತಯಾ ಜಂಗಮಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕಂ ಕೃತ್ವಂ (ಜನಂ, ಜಗತ್) ಪರಿಭ್ರಮಂತಮಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇ ಉದ್ಯೋಜಯಂತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ |
ಏಕವಾಕ್ಯತಾಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಯತ್ರ ಚೈವ್ವಾಪ್ಯವಧ್ಯಾಹಾರ್ಯಾ | ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋ
ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ ತೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋ ಹಿ ಪ್ರಾವೃಡಾರಂಭೇ
ರಸದಾತಾರಃ | ತೇ ರಸಾನರ್ಪಯಂತಃ ಉದ್ಯೋಜಯಂತೀಂದ್ರಂ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಣಿ |
ಏತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ವರ್ಥೇ ರಶ್ಮಿವಿಷಯತ್ವಾತ್ ರೋಚನೇತ್ಯೇ ತತ್ ಪದಮೂಷ್ಮಾಂತ-
ನ್ಯಾಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ಸ್ವರಾಂತಮಂತೋ ನೈಷ ಪದಕಾರಾಭಿಪ್ರಾಯಃ |
ಜ್ಯೋತಿಷ್ವಾಪೇಕ್ಷಂ ವಾ ರಶ್ಮಿನಾಂ ನಶ್ರುಂಶಕತ್ವಂ | ಅಧ್ಯಯವಸ್ತಾವದಿತ್ಯು-
ದೇವತಾಮೃಚಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಕಥಂ | ಏತೇಷಾಂ ಹಿ ವಿನಿಯೋಜನೇಽಸಿ-
ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ಯೋನಯಾದಿತ್ಯರೂಪೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಕಥಮವಗಮ್ಯತೇ | ಶ್ರುತೇಃ |
ಏವಂ ಹಿ ಶ್ರುತಿರ್ಭವತಿ--ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮುರುಷಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯೋ
ಬ್ರಧ್ನಃ | ಅರುಷೋಮುಮೇವಾಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಂ ಯುನಕ್ತಿ | ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ
ಸಮಸ್ತೈಃ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯದೇವತೇಯಮಿತಿ | ತನ್ನ | ತತ್ರಾಸಿ ವಿನಿಯೋಗ-
ವಶಾನ್ವಿಯುಜ್ಯಮಾನೋಽಶ್ವೋ ಬ್ರಧ್ನೋರುಷಶ್ವೋಚ್ಯತೇ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ತು
ಶ್ರುತಿಃ | ಅಸಿ ಚಿ ಯದಿ ಶ್ರುತಿಬಲಾತ್ ತತ್ರಾದಿತ್ಯೋ ದೇವತಾ, ತಥಾ
ನಾಮ ಇಹ ತ್ವಂದ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಸಮಾನಾ ಬ್ರಧ್ನಾರುಷಯೋಶ್ವೇಂದ್ರೇಽಸಿ-
ಸಂಭವಾತ್ | ಪರಸ್ಯಾಂ ಚರ್ಚ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದೇನಾನುವಾದಾತ್ | ತೇನೇಹಾದಿಷ್ಟಸ್ಯ
ಬ್ರಧ್ನಸ್ಯಾನ್ಯಾದೇಶಾತ್ ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಚೋಫ ಹರಿಸಂಬಂಧಾದ್ವಂದ್ರತಾಯಾ ಅಸಂದಿಗ್ಧ-
ತ್ವಾದ್ವಂದ್ರತ್ವಮೇವಾಸ್ಯಾ ಯಚಿ ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು:—ಯೋಗವೆಂದರೆ ಸಂಬಂಧವು. ಅದುದರಿಂದ ಯುಂಜಂತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಜನರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸಮಪಣವಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ ಜನರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಮಹತ್, ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಮಹತ್, ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ನಿ. ೨-೧೩-೫). ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಿಂದ್ರಂ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡವನಾದ, ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅರುಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ರುಶತಿಧಾತುವಿಗೆ ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅರುಷಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ರುಶದ್ವತ್ಸಾ ರುಶತೀಶ್ವೇಷ್ಯಾಗಾದಾರೈಗು ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ (ಋ ಸಂ. ೧-೧೧೩-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರುಶತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ (ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರುಶತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ). ಇದಲ್ಲದೆ ಅರುಷತ್ಯಾಯತೀತಿ ಗತಿಕರ್ಮಸು ಸಾತಾದರುಷತರ್ಗತರ್ಧಸ್ಯಾ ರುಷತಬೋ ಗಂತ್ರವಚನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುವಾರ ಅರುಷತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅರುಷಂ ಎಂದರೆ ಗಂತಾರಂ, (ರತ್ನಗಣಿತನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ) ಹೋಗುವನೆಂದರ್ಥವು. ಚರಂತಂ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಹೋಗುವವನು. ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಹೋಗಿ ಆರಾಧಿಸುವರೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಎಂದರೆ ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರು ತಮತಮಗೆ ಇಂತಿತದ ಅರ್ಪಿಸ್ಪದ್ವಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೊದ್ದದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ರಥವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಇಲ್ಲಿ ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತಲಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರನ ಸಾರಥಿಗಳೂ ಇಂತಹ ರಥವನ್ನು ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದರೆ (ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ) ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯೆನಿಸುವಾಗಿರುವುವು. ತಸ್ಮುಷ್. ಎಂದು ಪಞ್ಜೀಕೃತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಭಾವೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಹಾಗೆ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಪರಿ ತಸ್ಮುಷ್ ಪ್ರಭಾವೇನ ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಕಣಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುವು ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವಿರುವ ರೋಚನಾ-ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ದಿವಿ-ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೋಚಂತೇ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವು ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷುಃ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ವಿವಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨) ಮಂತ್ರವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭಾವವಾದ ಸುಷುಮ್ನ ಎಂಬ ರಶ್ಮಿಸಂಬಂಧದಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ನಕ್ಷತ್ರ

ಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುವು ಅಥವಾ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪಾದನ ಗೊಳಿಸುವವು. ಹೇಗೆ? ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಮೃಷಃ ಎಂದರೆ ತಸ್ಮೃಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ಥಾನರನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದಲ್ಲದೆ ಜಂಗಮವಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸುವನೆಂದರ್ಥವು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಿಜರು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತನನ್ನು ಅದಿತ್ಯದೇವತಾಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿನಿಯೋಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು)—ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ನಾ ಅದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಃ | ಅರುಷೋಽಮುಮೇನಾಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಂ ಯುನಕ್ತಿ ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಸ್ತೈಃ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದನ್ನು ಅದಿತ್ಯದೇವತೆಯ ಪರವಾದ ಮುಕ್ತೆಂದು ಹೇಳುವವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ಅಶ್ವವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು (ನಿ ೨-೨೭). ಆದುದರಿಂದ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾರಮಾನವಾಗಿಯೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದೂ ಅದ ಕಾದುರಿಯನ್ನು (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟುವರು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಮವಾಗಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹರಿ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇನ್ನು ವೆಂಕಟನಾಥನರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ—ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಂ | ಛುಂಜಂತಿ ಮಹಾಂತವಗೋಚಮಾನಂ ದಿವಿ ಚರಂತಂ ತಸ್ಮಿನ್ವಾಂಸೋ ದೇವಾ ನಾ ಲೋಕಾ ನಾ ರೋಚಂತೇ | ರೋಚನಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಇಂದ್ರತೇಜಸಾ ಸಂಧುಕ್ತಿಸಾನ್ಯಹತ್ವೈಃ ಪ್ರಸಾರಣಮನ್ಯತ್ಪ್ರಪಿ ದೃಷ್ಟಂ || ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಸ್ತುತವಾದುದು ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ತಸ್ಮಿನ್ವಾಂಸಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ಲೋಕಗಳೂ ಎಂದೂ, ರೋಚನಾ ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂದ್ರನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಗಲು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಆ ತೇಜಸ್ಸು (ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಶಕ್ತಿಯು) ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಎಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಾಂ. ಸಂ. ೧೪೬೮, ಅಥರ್ವ. ಸಂ. ೨೦-೨೬-೪, ೨೦-೪೭-೧೦; ೨೦-೬೯-೯; ನಾಜಸನೇಯ ಸಂ. (ಕು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೨೩-೫; ತೈ.ಸಂ (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ಸಂ.) ೭-೪-೨೦-೧; ವೈಶ್ವಾಂಸೇಯ ಸಂ ೩-೧೬-೩, ಕೌಶೀತಕಿ ಆರಣ್ಯಕ ೪-೯; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ತೈ ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಯಾವ ದೇವತಾಪರವಾದುದು ಎಂಬುದು ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂತಹ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ದೃಢಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು.

ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧-೩, ಮತ್ತು ೧೦ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೆಂದೂ ೪, ೬, ೮, ೯ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾಪರವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ೫ ಮತ್ತು ೭ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇವೆಯೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಂಗಿರಸರು ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗಿರುವರೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಂಗಿರಸ್ತನು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆಂದು Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಬಹು ಭಾಗವು ಸೂರ್ಯನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಿತು.

ಈ ಸೂಕ್ತವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಯಜ್ಞವಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುವ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಡಾ|| ಸೀತಾನಾಥ ಪ್ರಧಾನ್ ಎಂಬವರ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

It is the twilight of the early dawn ; the stars are still shining. The singers yoke the sun-horse and at the same time Indra's two horses ; It is the same sun who was born (at the time after the bursting open of the rock with the dawns. The patriarchs, Angirases have since regularised the sun-rise and sun-set ; they who had then found out the concealed cows with the help of Indra and had then invoked Indra may the sun now appear with Indra ! Indra joins in the song of the host of the devout singers. Thence come hither o wanderer, or from the bright realm of heaven. For him do our eulogies combinedly strive. We pray to Indra, for reward from here or from heaven, from the earthy or from the aerial region.

ಮಾಕ್ಸ್‌ಮುಲ್ಲರ್ ಪಂಡಿತನು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವನು—

Those who stand around him while he moves on, harness the bright red (steed) ; the lights in heaven shine forth. ಈ ಭಾಷಾಂತರವು ಮೂಲವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಬಿಡದೆ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು.

ಇದರಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವೆವು—

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೆರಿ ತೆಸ್ತುಷಃ—ಸುತ್ತುಲೂ ಇರುವ ಜನರು | ಅರುಷಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ (spirited) | ಚರಂತಂ—ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ | ಬ್ರಹ್ಮಂ—ಕುದುರೆಯನ್ನು | ಯುಂಜಂತಿ—(ರಥಕ್ಕೆ) ಹೂಡುವರು | (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲ) ರೋಚಿನಾ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು | ದಿವಿ—ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ರೋಚಂತೆ—ಜಿಳಗುತ್ತಿರುವವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯನು ಈಗತಾನೆ ಉದಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಜನರು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಪುಸ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಚಲಿಸಲು ಹಾಕೋರೆಯುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು (ರಥಕ್ಕೆ) ಹೂಡುವರು. ಈಗ ತಾನೆ ಬೆಳಕು ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ರಥವೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಥವೋ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ರಥವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಇಂದ್ರನ ರಥವಾದರೆ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದಿರಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನ ರಥವಾದರೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಏಕೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾ (ಋ. ಸೂ. ೧-೧೬೪-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಕುದುರೆಯೆಂದರೂ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳ ಹೆಸರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬಬೇಕಾಗಿರುವುದು

ಇನ್ನು ೪, ೬, ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಿರುವ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡೋಣ— ನೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ವಭಿಗುಹಾ ಚಿದಿಂದ್ರ ವಹ್ನಿಭಿಃ | ಅನಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾ ಅನು ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪಠ ಎಂಬ ಅಸುರರು ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ದುರ್ಗಮವಾದ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ದುರ್ಗವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರ (ಮರುತ್ಯಗಳ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸರ) ಸಹಾಯದಿಂದ ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರೆಂದರೆ ಸಾಯಣ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ, ವೆಂಕಟಮಾಧವ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮರುದ್ವಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ Max Muller, Macdonell ಮುಂತಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಅಧ್ಯಾದಿಕ ಪಂಡಿತರು—ಅರುಜತ್ವಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಿರಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು ಏಕೆಂದರೆ

ನೀಳು ಚಿದ್ವ್ಯಾಘ್ನಾ ಪಿತರೋ ನ ಉಕ್ಚೈರದ್ರಿಂ ರುಜನ್ಸಂಗಿರಸೋ ರವೇಣ |

ಚಿಕ್ರುದ್ರಿವೋ ಬೃಹತೋ ಗಾತುಮಸ್ಮೇ ಅಹಃ ಸ್ವರ್ವಿವಿಮಃ ಕೇತುಮುಸ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠೆಯೆಂಬ ದೈತ್ಯನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಅಂಗಿರಸರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಂಗಿರಸರನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮರುತ್ಸಂ ಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂಗಿರಸ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದೆಂದು Oldenberg ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಮತವು. ಅಂತೂ ಈ ವಿಷಯವೂ ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಜ್ಞಾನ್ತಿ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಇದುರುಧಾದಿ ಧಾತುನಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ರುಧಾದಿಭ್ಯೇಶ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಶ್ವಮ್ ಮಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಿವಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಮಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ಅಗಮವು ಕಡೆಯ ಅಜ್ಞರ್ವಾದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಬರುವುದು. ಯುನಜ್+ಝಿ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನ್ಯಾದೇಶ. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪ ೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಶ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಮ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುನಜ್+ಆನ್ತಿ. ಈಗ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯೆರ್ಮಾಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ರ್ಘಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಗ ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಿಯಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಒರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವೂ ಬರುವುದು. ಯುಜ್ಞಾನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಪದಾಂತದ್ವಿವರ್ಜಿತನಿ ವರೇಯಲೋಪ ಸ್ವರಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರದೀರ್ಘಜಶ್ಚರ್ದಿಧಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಆಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಜಃ ಪರಸ್ಥಾನೋವನಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದ್ದೆವ್ವಸ್ವನಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತ ಕವಾಗಿ ಆಜ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಯುಜ್ಞಾನ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆನ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮಂ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಆರುಷಂ—ಉಪರುಷ ರಿಷ ಹಂಸಾರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ರುಷಧಾತುವು ಇಗುಪಥವಾದ್ದರಿಂದ ಇಗುಪಥ-ಜ್ಞಾಪ್ರೀಕೀರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಉಸಾಂತ್ಯವರ್ಣವು ಇ, ಉ, ಋ, ೠ, ಆಗಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾಪ್ರೀ ಕೃ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ರೋಷಸ್ಪ್ರೀತಿರುಷಾಃ ಹಂಸಕರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ನ ಸಸ್ತಿ ರುಷಾಃ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ನಜ್ಞ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಆರುಷಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಮಿ-ಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಅ ಇ ಉ ಋ ೠ ಗಳಿಗೆ ಅವಿಮ್ ನ ಅ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಆರುಷಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅವಿಮ್ನ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ-ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೫) ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಚರನ್ನಂ—ಶರ್ವ ವಿಕರಣವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದ-
ಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸ್ಯನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಚರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ತಸ್ಯುಷಃ—ಸ್ಯಾ (ಸ್ಯಾಗತಿನಿವೃತ್ತಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಸ್ ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಲಿಟಿ-
ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಶರ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಖಯವರ್ಣವು ಉಳಿಯುವುದು (ಮಿಕ್ಕ
ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇರ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ತಸ್ಯಾ+ವಸ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಶರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ನಂತರ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಭ ಸಂಜ್ಞೆ
ವಾದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ)
ವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಸಿ
ವಸ್ತೇಕಾಚಾದ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೭) ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತು, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು
ಘ ಸ್ಲ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು, ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ
ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕತವಾದ ಇಚ್ ಆಗಮವು ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ
ಮೊದಲೇ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಂ ಚ ಕಾರ್ಯಂ ಬಲವತ್ (ಪಾ. ಮ. ೬-೧-೧೭-೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪ್ರಯೋಜಕಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಂತರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ
ಬರುವುದು. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ವವೂ, ರುತ್ವವಿವರ್ಗಗಳೂ ಬರುವುವು. ತಸ್ಯುಷಃ
ಎಂದು ಆಗುವುದು. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ರೋಚನ್ನೇ—ತರ್ಜ-ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶರ್ವ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ
ದಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರೋಚನಾ—ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೯) ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯವೂ ಅಕರ್ಮ
ಕವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಚ್ ಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ
ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಲಘುಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದಿವಿ ಊದಿಂ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು
ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುಂಜಂತ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮ್ರಾ ಹ್ರೀ ವಿಪಕ್ಷಸಾ ರಘೇ |

ಶೋಣಾ ಧೃಷ್ಣಾ ನೃವಾಹಸಾ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯುಂಜಂತಿ | ಅಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಹರೀ ಇತಿ | ವಿ ಸಪ್ತಸಾ | ರಥೇ ||

ಶೋಣಾ | ಧೃಷ್ಣಾ ಇತಿ | ನೈವಾಹಸಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಶಬ್ದಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಸ್ಯಾಧಿತ್ಯಾದಿಮೂರ್ತಿಭಿಸ್ತತ್ರ ತತ್ರಾವಸ್ಥಿತಸ್ಯೇಂವ್ರಸ್ಯ ರಥೇ ಹರೀ ಏತನ್ನಾಮಾನಾ ದ್ವಾವಶ್ವಾ ಸಾರಥಯೋ ಯುಂಜಂತಿ | ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೊರಶ್ವಯೋರ್ಹರಿ. ನಾಮತ್ರಂ ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರೋಹಿತೋಗ್ನೇಃ | ನೈ. ೧-೧೫ | ಇತಿ ಸಠಿತತ್ವಾತ್ | ಕೀದೃಶಾ ಹರೀ | ಕಾಮ್ಯಾ ಕಾಮಯಿತವ್ಯಾ ವಿಸಪ್ತಸಾ | ವಿವಿಧೇ ಪಕ್ಷಸೀ ರಥಸ್ಯ ಸಾರ್ಶ್ವ ಯಯೋರಶ್ವಯೋಸ್ತಾ ವಿಸಪ್ತಸಾ | ರಥಸ್ಯ ದ್ವಯೋಃ ಸಾರ್ಶ್ವಯೋರ್ಯೋಜಿತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶೋಣಾ ರಕ್ತವರ್ಣಾ ಧೃಷ್ಣಾ ಪ್ರಗಲ್ಭಾ ನೈವಾಹಸಾ ನೈಣಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಮಿಂದ್ರತತ್ಪ್ರಾರಂಭಿಸ್ತಮುಖಾಣಾಂ ವೋಡಾಹಾ || ಅಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಮಿತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಪರಾಮರ್ಶಾದಿದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇನುದಾತ್ತಸ್ಯುತೀಯಾದಾ | ಸಾ. ೨-೪-೨೨ | ಇತ್ಯರ್ಥ | ಶಿತ್ವಾತ್ ಸಾ ೧-೧-೫೫ | ಸರ್ವಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ತೈನೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಕಮು ಕಂತಾ | ಕಮೇರ್ಣಿಜ್ | ಸಾ. ೩-೧-೩೦ | ಕಾಮಯತೀರಚೋ ಯತ್ | ಸಾ ೩-೧-೯೭ | ತಿತ್ವಸರಿತಾಪವಾದತ್ವೇನ ಯತೋಽನಾವಃ | ಸಾ. ೬-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ | ಹೃಸಿಷೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೪-೧೦೮ | ಇನ್ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಸಪ್ತಸಾ | ಪಚಿವಚಿಭ್ಯಾಂ ಸುರ್ಚಿ ಚ | ಉ. ೪-೨೧೯ | ಇತಿ ಪಚೇರಸುನ್ ಸುಡಾಗಮಶ್ಚ | ವಿಭಿನ್ನೇ ಪಕ್ಷಸೀ ಸಾರ್ಶ್ವ ಯಯೋಸ್ತಾ | ವಿಶಬ್ದೋ ನಿಪಾತತ್ವಾದುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ರಥೇ | ರಮಂತೇಽಸಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ | ಉ. ೨ ೨ | ಇತಿ ಕ್ಲನ್ | ಕಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಸರೀಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶೋಣಾ | ಶೋಣ್ಯ ವರ್ಣಗತ್ಯೋಃ | ಗಮನಕರಣತತ್ಪರಣೇ ಘರ್ಷಾ | ಘಾತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ಧೃಷ್ಣಾ | ಘಾಧೃಷಾ ಪ್ರಗಲ್ಭ್ಯೇ | ತ್ರಸಿಗೃಧಿಧೃಷಿಕ್ರಿಪೇಃ ಕ್ಷುಃ | ಸಾ ೩-೨-೧೪೦ | ಕಿತ್ವಾದ್ಯುಜಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನೈವಾಹಸಾ | ನೈನ್ನಹತ ಇತಿ ವಹೇರ್ವಹಿತಾಧಾಘಾಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ | ಉ ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಣಿವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ವದ್ವಿಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಸಾರಥಿನೊದಲಾದವರೂ) ಅಸ್ಯ—(ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಧಿತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಪ್ರತಿಸಾಧಿಕನಾದ) ಇಂದ್ರನ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ (ರಥಕ್ಕೆ) | ಕಾಮ್ಯಾ—(ಇಂದ್ರನಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಿತವಾದ | ಶೋಣಾ—

ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿರುವ | ಧೃಷ್ಟಾ — ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತನಾದ | ನೈವಾಹಸಾ— (ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದಿರುವ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸಾರಥಿಯನ್ನು) ವಹಿಸುವ | ವಿಪಕ್ಷಸಾ—ರಥದ ಎಡಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿತನಾದ | ಹರೀ—ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ಯುಂಜಂತಿ —ಹೂಡುವರು (ಕಟ್ಟುವರು)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸಾರಥಿ ನೊಡಲಾದವರು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಅವನ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಎಡಬಲಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಹೂಡುವರು. ಆ ಕುದುರೆಗಳು ಕೆಂಪುವರ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ ಉತ್ಸಾಹಭರಿತವಾಗಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರ, ಸಾರಥಿ ನೊಡಲಾದವರನ್ನು, ಹೊರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವು ಇಂತಹ ಉತ್ತಮನಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವರು.

English Translation.

They are harnessing to his (Indra's) chariot, one on each side, his favourite pair of bay coloured horses, high-spirited and able to carry their brave lord.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಯುಂಜಂತಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಾ ಎಂಬ ಪಾದವು ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ ೨೦-೧೬-೨, ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೯-೨-೩ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರತವಾಗಿದೆ. ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೯-೪ ರಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶೋಣಾ ಧೃಷ್ಟಾ ನೈವಾಹಸೇತಾಹ | ಆಹೋ ರಾತ್ರೇ ವೈ ನೈವಾಹಸಾ || ಎಂದರೆ ನೈವಾಹಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಗಳು ರಾತ್ರಿಗಳೆಂಬ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಇಷ್ಟನಾದ, ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ, favourite.

ಹರೀ—ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಪಕ್ಷಸಾ—ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಎಂದರೆ ಎಡಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳು.

ರಥೇ—ರಮಂತೇತ್ಯನ್ವಿತ ರಥಃ | ರಮುಕ್ರಿಡಾಯಾಂ-ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶೋಣಾ—ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ crimson, bright, bay or chestnut.

ಧೃಷ್ಟಾ—ಉತ್ಸಾಹಭರಿತನಾದ, fiery, high-spirited.

ನೈವಾಹಸಾ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಹೊರುವ ಅಥವಾ ಎಳೆಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ

ಕಾಮ್ಯಾ, ಹರೀ, ವಿಪಕ್ಷಸಾ, ಶೋಣಾ, ಧೃಷ್ಟಾ, ನೈವಾಹಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದಗಳು ಹರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ಯ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರಾಮರ್ಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಅನ್ಯಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೀತನುದಾತ್ತಸ್ಯತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಅಶ್ ಆದೇಶವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಅಥವಾ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಕ್ಷಣವಾದ ಆದೇಶ ಇವು ಎಲ್ಲದರ (ಸ್ಥಾನಪತ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಬರುವುದು. ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಕಮು ಕಾಂತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಮೇರ್ಣಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೦) ಕಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. **ಅತ ಉ ಪಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮಿ. ಇದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ **ಆಚೋಯತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಪಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. **ಣೀರನಿಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. **ತಿತ್ಸರಿತಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ

ಹರತಃ ರಥಂ ಎಂದು ವೃತ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **ಹೃ ಪಿ ಪಿ**-(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ವಿಪಕ್ಷಸಾ ಪಚಿವಚಿಭ್ಯಾಂಸುಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ದುಪಚಿಪ್ ಸಾಕೇ-ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚ್ಛಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು. ಪಚ್ಛ+ಸನ್ ಜೋಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಸ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ ಎಂದಿರುವುದು ವಿಭಿನ್ನೇ ಪಕ್ಷಸೀ ಪಾರ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ (ರಥದ ಬೇರಿಬೇರೆಯಾದ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರತಕ್ಕವು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ವಿಪಕ್ಷಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿ ಎಂಬುದು ನಿರಾತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಬಹುಪ್ರೀಹೌಪ್ರತ್ಯಾಪೂರ್ಯಪದಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಪಕ್ಷಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಇದರಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ

ರಥೇ ರಮುನ್ತೇ ಅಸ್ತಿನಿತಿ ರಥಃ, ರಮುಕ್ರೇಡಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಹನಿಕುಪಿ ನೀ ರಮಿಕಾರಿಭ್ಯಃಕ್ಲನ್, (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಕ್ಲ೯ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನು ದಾತ್ತೋಪದೇಶ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ, ನಿತ್ಸರ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಶೋಣಾ—ಕುದುರೆಗಳು ಗಮನಕ್ಕೆ ಕರಣವಾಗಿರುವುವು. ಅದ್ದರಿಂದ 'ಶೋಣ್ಯ ವರ್ಣಗತ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಶೋಣ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಡಾದೇಶ.

ಧೃಷ್ಣಾ ಇಾಧೃಷಾಪ್ರಾಕೃತ್ಯೇ. ತ್ರಸಿಗೃಧಿಧೃಸಿಃ ಕ್ಷಿಪೇಃಕ್ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೃನಾದಸಾ—ನ್ಯನ್-ವಹತಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ವಹಿಹಾಧಾಜಾಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೬೦) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಇತ್ತಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಡಾದೇಶ. ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ, ಅದ್ಯದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣನ್ ಕೇತವೇ ವೇಶೋ ಮರ್ಯಾ ಅಪೇಶಸೇ |
ಸಮುಷ್ಧಿರಜಾಯಧಾಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕೇತುಂ | ಕೃಣ್ಣನ್ | ಅಕೇತವೇ | ವೇಶಃ | ಮರ್ಯಾಃ | ಅಪೇಶಸೇ |
ಸಂ | ಉಷತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಜಾಯಧಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮರ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ಇದಮಾಶ್ವರ್ಯಂ ಸತ್ಯತೇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಕಿಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅದಿತ್ಯರೂಪೋಯಮಿಂದ್ರ ಉಷದ್ವಿದಾಹಕೈಃ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಪ್ರತಿದಿನಮುಷಃಕಾಲ್ಪಿವಾ ಸಂಭೂಯಾಜಾಯಧಾಃ | ಉದಪದ್ಯತ | ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೈವಾಸ್ತಮಯೇ ಮರಣಮುಪಚರ್ಯ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹುವಚನಂ ಕೃತ್ವಾ ಸಂಭೂಯಧನಂ ಕ್ರಿಯತೇ | ಹೇ ಮರ್ಯಾ ಪ್ರತಿದಿನಂ ತ್ವಮಜಾಯಧಾ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಕೇತವೇ ರಾತ್ರೌ ನಿದ್ರಾಭಿಭೂತತ್ವೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನರಹಿತಾಯಾ

ಪ್ರಾಣಿನೇ ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣಿನ್ | ಪ್ರಾತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಪೇತಸೇ ರಾತ್ರಾವಂಧಕಾರಾವೃತ್ತೇ
 ಶ್ವೇನಾನಭಿವ್ಯಕ್ತಾಪ್ಯದ್ವಿಪರಹಿತಾಯ ಪದಾರ್ಥಾಯ ಪ್ರಾತರಂಧಕಾರನಿವಾರಣೇನ ಪೇಶೋ ರೂಪ-
 ಮಭಿವ್ಯಕ್ತಮಾನಂ ಕುರ್ವನ್ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪಸಾನು ಪಿಂಶತೇ | ನಿ. ೮-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ |
 ಅಕೇತವೇದಪೇಶಸ ಇತಿ ಚತುರ್ಥಾ ಪಷ್ಯರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ || ಕೇತುಂ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ತರಃ ಕೃಣ್ಣಿನ್
 ಕೃದಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಕ್ತ | ಲಟಃ ಶತ್ವಾದೇಶಃ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ | ಸಾ ೭-೧-೫೮ | ಇತಿ
 ನುಮಾಗಮಃ | ಕತಫರಿ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ಣೋರಟಃ | ಸಾ. ೩-೧-೮೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಸಾ ೬-೪-೪೮ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ |
 ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾತ್ಸೂರ್ವಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಸಾ. ೭-೪-೮೬ | ಅಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕೇತವೇ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ನೌಷ್ಠಾಸುಭ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುತ್ತರ-
 ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೇಶಃ ನಭಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ | ಫಿ. ೨-೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮಯಾಃ |
 ಭಂದಸಿ ನಿಷ್ಪರ್ಯೇತ್ಯಾದೌ | ಸಾ. ೩-೧-೧೨೩ | ಮ್ರಿಯತೇರ್ನಿಸಾತಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ |
 ಸಾ. ೮-೧-೧೯ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಸೂರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಅಪೇತಸೇ | ನೌಷ್ಠಾಸುಭ್ಯಾನಿತ್ಯು-
 ತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಷದ್ಭಿಃ | ಉಷ ಪ್ಲುಷ ದಾಹೇ |
 ಜ್ವಲದ್ಭಿಃ ರಶ್ಮಿಭಿಃ | ಲಟಃ ಶತ್ವಾದೇಶೇ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಿತಿ |
 ಸಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಜಾತ್ಯಾಲ್ಪಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಶಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ
 ಉಪರಿ ಶತುರದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಅಜಾ-
 ಯಥಾಃ | ಅಜಾಯತೇತ್ಯರ್ಥೇ ಪುರುಷವೃತ್ಯಯೇ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಮಯಾಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ (ಈ ಆಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ) | ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ
 (ಇಂದ್ರನು) ಉಷದ್ಭಿಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅಕೇತವೇ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆ
 ಯುಲ್ಲಿದವನಿಗೆ | ಕೇತುಂ—(ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡಾಗ) ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ | ಅಪೇತಸೇ—(ರಾತ್ರಿಕಾಲ
 ದಲ್ಲಿ) ಕತ್ತಲೆದಿವೆಯಿಂದ ಯಾವ ಆಕಾರರೂಪಗಳನ್ನೂ ನೋಡಲು ಅಪಮರ್ಥರಾದವನಿಗೆ ಬೆಳಗಾದಮೇಲೆ |
 ಪೇಶಃ—(ವಸ್ತುಗಳ) ಆಯಾ ರೂಪಗಳನ್ನು (ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) | ಕೃಣ್ಣಿನ್—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ |
 ಸಂ ಅಜಾಯಥಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವನು ||

ಅಥವಾ

ಮಯಾಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯನೇ (ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನಾರ್ಥ) | (ತ್ವಂ-ನೀನು) | ಉಷದ್ಭಿಃ
 ಸಮಜಾಯಥಾಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಾವಶದಿಂದ ಮೃತನಂತೆ ಪ್ರಜ್ಞಾರಹಿತ
 ನಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೇತನಯುಕ್ತನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವೆ ಎಂದರೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅಸ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಲೂ,
 ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವೆ. ನೀನು ಅಸ್ತಮಾನನಾದಾಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರಾಭಿಭೂತರಾಗುವುದು

ರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಜ್ಜಿದವರಾಗಿರುವರು ಮತ್ತು ಕತ್ತಲೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರವನ್ನೂ ಸಹ ನೋಡಲಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವರು. ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರು. ಅದುದರಿಂದ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಮೈಮರೆತಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನೀನೇ ಕೊಡುತ್ತಿರುವೆ.

English Translation

(O mortals, (look at this wonder). Indra (in the form of Aditya) rises every day at dawn giving sense to the senseless (while in sleep) and form to the formless.

or O mortal, having been dead (asleep) at the setting of the sun you are born ever with morning rays.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದ (ನಿ. ೩-೧೭). ತ್ರೈತ್ವೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೩-೯-೪) ಕೇತುನೆಂದರೆ ಧ್ವಜವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ - ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣನ್ನ ಕೇತವ ಇತಿ ಧ್ವಜಂ ಪ್ರತಿಮುಂಚತಿ ಧ್ವಜಸ್ಥಾಪನೆಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಕೇತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧ್ವಜವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ನವ-ಗೃಹಾರಂಭನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕೇತುಗ್ರಹವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇತುಗ್ರಹವಿಷಯವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಮಾತ್ರ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ಹೆಸರಿನ ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಗ್ರಹಾರಂಭನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳ ವಿಚಾರವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹೆಸರು ಸಹ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹೆಸರೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಪೂರ್ಣವೂ ಆಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನವಗ್ರಹಗಳ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಗ್ರಹಯುಜ್ಜವು ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಈಚೆಗೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತೆಂದೂ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪೇಶಃ—ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಪಿಂಶತೇ (ನಿ. ೮-೧೧) ಪೇಶನೆಂದರೆ ರೂಪವು. ಅನೇಕವೇ-ರೂಪವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ.

ಮರ್ಯಾಃ—ಮನುಷ್ಯರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಜಾಯಧಾಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನವಾಗಿರುವುದು. ಮರ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕರ್ತೃನೆಂದು

ಭಾವಿಸಿದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಏಕವಚನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಮರ್ಯಾ ಎಂಬ ಏಕವಚನರೂಪವನ್ನು ಮರ್ಯಾ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಪ್ರತಿಕೂಲಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮರ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಂದೆ ಅಪೇಶಕೇ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಾ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಮುಂದಿನ ಪದದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಸಂಧಿಯಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹುಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮರ್ಯಾಃ ಎಂದು ವಿಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾದ ಬಹುವಚನಪದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಜನರನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪುರ್ವಾತ್ಮಕಪಂಡಿತರೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವರು. ಮರ್ಯಾ ಎಂಬ ಏಕವಚನಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತ್ವಂ ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೇತುಮ್—ಫಿಪಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೇತುಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಕೃಣ್ಣನ್—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಕೃವಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಬ್ಧಿನಿಟ್ಟರಿ ಲಬ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಾನೆ ಚಾವಪ್ರಥಮಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨.೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು (ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ) ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮ್ ಅಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ನುಮ್ ಅಗಮವು ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾಪ್ತೇಃ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಶತ್ಯ ಎಂಬ ಕರ್ದರಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸಮಾವಾದ ಧಿಸ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚೆ, (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿಸ್ವ-ಕ್ಯಣ್ವ ಇವುಗಳ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಪ್‌ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉ ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದರೆ ಕೃನ+ಉ+ಅತ್ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಅರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯೋದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಕೃನ್+ಉ+ಅತ್ ಈಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಕ್ ಎಂಬ ಅಗಮವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಇಕ್ಕಿಗೂ, ಲಘುವರ್ಣೋಪಧಕವಾದ ಅಂಗದ ಇಕ್ಕಿಗೂ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಚೇಪರಸ್ವಿನೋರ್ದ್ವಿವಿಧಾ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ವಾವಿಧವಾದ ಬರುವುದು. ಉಪಧಾಗುಣವು ಬರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಧಿಗೂ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ವರ್ಣವೈವಿಧ್ಯ ಇರುವುದು. ಅದರೂ ಯೇನನಾವ್ಯವ್ಯವಧಾನಂ ತೇನ ವ್ಯವಹಿತೇಽಪಿ, ವಚನಪ್ರಮಾಣ್ಯಾತ್ ನಾವ್ಯವಧಾನಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನರ್ಜನೀಯವಾದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ವಚನಬಲದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸರ್ದಧಾ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಏಕಮಾತ್ರ ವರ್ಣ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ

ಬಂದರೂ ಅನೇಕ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವದ್ವಿವ ಬಂದಮೇಲೆ ನಕಾರ ಅಕಾರ ಎರಡರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃನು+ಅತ್ ಬಂದಿರುವಾಗ ಶತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕ್ಷಿತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಇಕೋಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕೃನ್ವತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ವವು ಅದುವದೇಶಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತುರ ಬಂದರೆ ಶತ್ವವಿನ ಅಕಾರವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂಪಾಚ್ಯಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಕೃಣ್ವತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದೇಚಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಧೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿತ್ಯಪೃತ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ. ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಣ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಕೇತವೇ—ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ನೆಜ್ಜೆಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಪೇಶಃ—ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಗಾ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಮರಾಃ—ಛಂದಸಿನಿಷ್ಕರ್ಷ್ಯದೇವಹೂಯಪ್ರಣೇಯೋನ್ನೀಯೋಚ್ಯಪ್ರಮಯಸ್ತರ್ಯೋಧ್ವಯಮಿನ್ಯಪಾನ್ಯದೇವಯಜ್ಞಾಪೃಚ್ಛೈಪ್ರತೀಷೀವ್ಯಬ್ರಹ್ಮನಾದ್ಯಭಾವ್ಯಸಾಮ್ರೋಪಚಾಯೈಪೃಚಾಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆಮಂತ್ರಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಪೇಶಃ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮರಾಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ಯಯವಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾಂಮಂತ್ರೀತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗಳವಧ್ಯಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಪೇಶಸೇ—ನೆಜ್ಜೆಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ನಮ್—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಉಪದ್ವಿಃ—ಉಪಪ್ಪುಷದಾರ್ಥೇ ಧಾತು. ಉಪಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಅದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಶತ್ವ ಪರದಕ್ಷರವಾಗಿ ಶವ್ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣವೇ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜುಕ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವು ಜುಕ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಶ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತುರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿರುವ ಶತ್ವವು ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತ, ವಿಕರ-

ಉದ ಅಕಾರ, ಶತ್ಪದಿನ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅಶೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ವಿಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ವಿಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ವಿಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ

ಅಜಾಯಥಾಃ—ಅಜಾಯತ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಂದಿರುವುದು. ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಪುನರ್ಗರ್ಭತ್ವಮೇರಿರೇ |
ದಧಾನಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಯಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆತ್ | ಅಹ | ಸ್ವಧಾಂ | ಅನು | ಪುನಃ | ಗರ್ಭತ್ವಂ | ಆಽ ಈರಿರೇ |
ದಧಾನಾಃ | ನಾಮು | ಯಜ್ಞಯಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರಾಸ್ತಿ ವಿಶೇಷವಿದಿಯೋಗಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶೇಽಹನಿ ಸ್ವಾತಃಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿತಸ್ತು, ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನ್ವಿತಿ ದ್ವೇ ಋಚಾ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸ ಇತ್ಯೇಕಾ | ಅಯಂ ತೃಚಃ ಸ್ವಛೇದ-
ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸಂಜ್ಞಕಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟೇತಿ ಖಂಡೇ | ಇಂದ್ರೇಣ
ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸ ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನ್ವಿತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ | ಆ. ೭-೨ | ಇತಿ | ಯದ್ಯಪ್ಯೇತದ್ವೈದ್ರಂ ಸೂಕ್ತಂ
ತಥಾಸ್ಯಾಹೋತ್ಯಾದಿಷು ಸ್ವಹಸ್ವಿ ಮರುತೋ ವರ್ಣ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಾಯೇಣೈಂದ್ರೇ ಮರುತ ಇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿ-
ಕಾಯಾಮುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅನು. ೨ ೨೨ || ಆದಿತ್ಯಯಮಾನಂತರ್ಯಾಥೋ ನಿಪಾತಃ | ಅಹೇತ್ಯವಧಾರ-
ಣಾರ್ಥಃ | ಆದಹ ವರ್ಷತೋರನಂತರಮೇವ | ಸ್ವಧಾಮನು | ಇತಃ ಪರಂ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣಮನ್ಯ-
ಮುದಕಂ ನಾನುಲಕ್ಷ್ಯ ಮರುತೋ ದೇವಾ ಗರ್ಭತ್ವಮೇರಿರೇ | ಮೇಘಮಧ್ಯೇ ಜಲಸ್ಯ ಗರ್ಭಾಕಾರಂ
ಪ್ರೇರಿತವಂತಃ | ಜಲಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ ಪರ್ಜನ್ಯಂ ಪ್ರೇರಿತವಂತಃ | ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರಮೇವಂ ಕುರ್ವಂತಿತಿ
ದರ್ಶಯಿತುಂ ಪುನಃಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ | ಕೀದೃಶಾ ಮರುತಃ | ಯಜ್ಞಯಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ನಾಮ
ದಧಾನಾ ಧಾರಯಂತಃ | ಸಪ್ತಸು ಗಣೇಷು ಮರುತಾನಿದ್ಯಜ್ಞಾನ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞೇತ್ಯಾದೀನಿ ಯಜ್ಞಯೋ-
ಗ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನ್ಯನ್ಯತ್ರಾಮ್ನಾತಾನಿ | ಅಂಥ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವಪ್ಪಾನಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವನ್ನನಾಮಸೂರ್ಕ್ ರಸಃ

ಸ್ವಧೇತಿ ಪಠಿತಂ | ಅರ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕತತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾಮಸು ತೇಜಃ ಸ್ವಧಾಪ್ತರಮಿತಿ ಪಠಿತಂ ||
ಅದಹ ನಿಪಾತಾನಾದ್ಯುದಾತ್ತಾ | ಸ್ವಧಾಂ | ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿತಿ | ಸ್ವಧಾ | ಆತೋಽ-
ನುಸಸಗೇ ಕಃ | ಸಾ. ೩-೨-೩ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅನುಪುನಃಶಬ್ದಾ ನಿಪಾತಾನಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಾ | ಗರ್ಭಸ್ಯ ಭಾವೋ ಗರ್ಭತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಏರಿರೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯಾಭಾದೀರ
ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಯಾದನುದಾತ್ತೇತಃ ಪರಸ್ಯ ಲಿಟೋ ಯುಸ್ಯ ಇರೇಚ | ಸಾ. ೩-೪-೮೧ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಸಹ ಸುಸಾ | ಸಾ. ೨-೧-೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಸುಪೇತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದಾಜು ಸಹ ತಿಜಃ ಸಮಾ-
ಸೇಽಪಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೧-೨೨ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನ್ಯಚ್ಛಃ |
ಸಾ. ೩-೧-೩೬ | ಇತ್ಯಾಮ್ ನ ಭವತಿ ಮಂತ್ರತ್ವಾತ್ | ಅದಶಬ್ದಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ತುಸಶ್ಯಪಶ್ಯ-
ತಾಹ್ಯಃ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಸಾ. ೮-೧-೩೯ | ಇತಿ ನಿವೇಧಾತ್ | ದಧಾನಾಃ | ಶಾಸಚ್ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವೇ ಸ್ವಾಪ್ತೇಽಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೯ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಮದಕತಿ
ಯಜ್ಞೇ ಯಂ | ಯಜ್ಞತ್ವಗ್ನ್ಯಾಂ ಘಖಿಣಾಂ | ಸಾ ೫-೧-೩೧ | ಇತಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಯನೋಯಾ-
ನೀಯಯಃ ಫಥಖಿಫಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ | ಸಾ. ೬-೧-೨ | ಇತೀಯಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆತ್ ಅಹ—(ವರ್ಷಾಕಾಲವು ಕಳೆದ) ನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ | ಯಜ್ಞೇಯಂ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ |
ನಾಮ—ಹೆಸರನ್ನು | ದಧಾನಾಃ—ಧರಿಸಿರುವ (ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು) | ಸ್ವಧಾಂ ಅನು—
(ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾಗಿರುವ ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಉದಕವನ್ನೂ (ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ)
ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ (ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಾದಂತೆ ಈಗಲೂ ಸಹ) | ಗರ್ಭತ್ವಂ—(ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಲವು
ಗರ್ಭಾಕಾರದಂತೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರುವಂತೆ) ಉದಕವು ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರುವುಂಟು | ಏರಿರೇ—
ಪ್ರೇರಿಸಿದರು (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರ್ಷಾಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಜನರಿಗೆ ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ
ಈಗಲೂ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದ ಅಂಗವಾಗಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಲವು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಗರ್ಭರೂಪ
ವಿಂದಿರುವಂತೆ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದರು.

English Translation.

Thereafter (the Maruts) who bear the names invoked in sacrificial rites,
having seen the rain about to be engendered instigated him to resume his
embryo condition (in the clouds)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷವಿನ್ವಿಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಸದ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯುತಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಅದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾ (ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೪ ಮತ್ತು ೫ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಇಂದ್ರೇಣಿ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸೇ ಎಂಬ (ಈ ಸೂಕ್ತದ ೬ನೇ ಋಕ್ಕು) ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಎಂದರೆ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೇರಿದ ತೃತೀಯವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ತೃತೀಯಕ್ಕೆ (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಸಳಹಸ್ತೋತ್ತಿಯನೆಂದು ಹೆಸರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟವೆಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೇಣಿ ಸಂ ಹಿ ದೈಕ್ಷಸೇ ಅದಹ ಸ್ವಧಾಮನ್ನಿತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚಿ (ಅಶ್ವ. ಸೂ. ೬-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದಹ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರು ದ್ವೇನತೆಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಅನು. ೨-೨೨) ಇಂದ್ರೇ ಮರುತ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಹೆಸರೂ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರೂ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಹೆಸರಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಸ್ಯಗಿರುವ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮೋಡಗಳು ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡುವ ಜಲರಾಶಿಯನ್ನು ಗರ್ಭವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಮೇಳಗರ್ಭದಿಂದ ಜನರಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವೂ, ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೂ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮರುದ್ವೇನತೆಗಳು ಪ್ರೇರಿಸುವರೆಂದು ಭಾವವು.

ಅತಃ--ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ವರ್ಷಾಕಾಲವು ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಎಂದರ್ಥವು

ಅಹ--ಏವೆ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥ ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಅಶ್ವರ್ಯಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕಪದವೆಂದೂ ಭಾವಿಸ ಬಹುದು-

ಸ್ವಧಾಂ--ಅಂಥ ಮೊದಲಾದ ಅನ್ನಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಊರ್ಕ್, ರಸಃ, ಸ್ವಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ೧೦೧ ಉದಕಸೂಚಕ ನಾಮಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೨೪) ಸ್ವಧಾಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿಚಾರವಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯುಂಟಾಗಿದೆ. ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿತಿ ಸ್ವಧಾ ಎಂದರೆ ಲೋಕವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ (ಅನ್ನಕ್ಕೆ) ಸ್ವಧಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಂಹಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಭವಿಭವನಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿ ಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವ+ಧಾ=ಸ್ವಧಾ one's own place; ಸ್ವಧಾ-ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು, self position; self power, inherent power, accustomed place; comfort, joy ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಸಾಯಣರಂತೆಯೇ ಇದೆ

ಅನು--ಪಶ್ಚಾತ್, ಅನಂತರ, ವರ್ಷಾಕಾಲ ಕಳೆದ ಅನಂತರ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವರ್ಷಾಕಾಲ (೪ ತಿಂಗಳುಗಳು) ಕಳೆದನಂತರ ಮತ್ತೆ ವರ್ಷಾಕಾಲ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ೮ ತಿಂಗಳು

ಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ಈ ವಿಷಯಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—ವಾರ್ಷಿಕಾಂಶತುರೋ ಮಾಸಾನ್ ವರ್ಷಿತ್ವಾ ತದನಂತರಮಷ್ಟಾ ಮಾಸಾಂಸ್ತದುದಕಂ ರತ್ನಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹೃತ್ಯ ತದಾಗಾಮಿಸಂವತ್ಸರೇ ವರ್ಷಿತುಂ ಪುನರ್ಗರ್ಭಮಾಪಾದಯಂತಿ ಮರುತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಹರಿಸುವರು.

ಪುನಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ ಕಳೆದ ವರ್ಷಾಕಾಲವಲ್ಲವೆ, ಮುಂದೆ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಷಾಕಾಲ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಗರ್ಭತ್ವಂ—ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿರುವ ಜಲರಾಶಿಗೆ (ಮೇಘದ) ಗರ್ಭವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು

ದಧಾನಾಃ—ಸಾಯಣರು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯೆಜ್ಞಯಂ ನಾಮ-ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಹೆಸರನ್ನು ದಧಾನಾಃ ಧರಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ನಾಮ-ಉದಕವನ್ನು ದಧಾನಾ-ಧರಿಸಿರುವ ಎಂದೂ, ಸ್ವಧಾನ-ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ದಧಾನಾಃ-ಕೊಡುವವರೆಂದೂ (ದಧಾತಿವಾರ್ತಾರ್ಥಃ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡುವರು.

ನಾಮ—ಹೆಸರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ನಾಮವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ಗಂಗ ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೨೪) ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಮಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಯೆಜ್ಞಯಂ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಆತ್-ಆಹ—ನಿಷಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸ್ವಧಾಮ್—ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತೀತಿ (ತನ್ನ ಲೋಕವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವುದು.)

ಸ್ವಧಾ—ಆತೋನುಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತ್ವವು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಟಿ (೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ ನಂತರ ಅಜಾದ್ಯತತ್ವಾಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು. ಟಾಪ್=ಅನುದಾತ್ತ. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಗತಿ ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಮತ್ತರಸವಪ್ರಕೃತಿತ್ವರದಿಂದ ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ನಂತರ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೊಂದಿಗೆ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬುವರೆ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತೇ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವನವ ಪಂಚ ಸ್ವಧಾಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ,

ಅನು—ಪುನಃ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳು.

ಗರ್ಭತ್ವಂ—ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತತ್ವತಲ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫೧-೧೦೯) ಪಸ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು- ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ನವುಂಶಕಲಿಂಗ ತಲುವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಗರ್ಭಸ್ಯ ಭಾವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗರ್ಭತ್ವಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ವಿರೀ—ಅಂತರ್ಭಾವಿತಢಚ್ಚೈತ್ಯರ್ಥಾಕವೂ ಅನುದಾತ್ರೀತ್ಯೂ ಆದ 'ಈರ ಗತಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟಿರಿ ಪ್ರಧನವುರುಹ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಝಗೆ ಲಿಟಸ್ತುರ್ಯೋರೀರೀರೀಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೧) ಲಿಟ್ಟನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ-ತ-ಝ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿಶ್-ಇರೀಚ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೀಚ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಈರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಹ ಸುಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಇಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವರು, ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಂಬಂತವು ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾದ ಈರೀ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರಬಂಧದಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು ಆ+ಈ ಗಳಿಗೆ ಗುಣಬಂದರಿ ವಿರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದ ಮೇಲೆಯೂ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು ಈರ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಜಾದೀಚ್ಚ ಗುರುಮತೋನ್ಯಚ್ಛೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೬) ಲಿಟ್ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಜಾದಿಯೂ ಗುರುವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ ಋಚ್ಚೈತಿಭಿನ್ನವೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಕಾಸ್ತೃತ್ಯಯಾದಾಮಮಂತ್ರೇಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೫) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಂತ್ರೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಇದು ಮಂತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಸ್ರ್ಯಸ್ರ್ಯತಾಢೈಃಪೂಜಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೯) ಪೂಜೆ ತೋರುವಾಗ ಈ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿರುವ ತಿಬಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅಹ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈರೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಧಾನಾಃ—ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಶನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅಭ್ಯಸ್ತನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ವವಿಕರಣ ಬಂದು ಶ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರಿ ದಧಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು.

ಯಜ್ಞಯಂ—ಯರ್ತ್ವಿಗ್ಯಾಂ ಘುಖಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೧) ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಯಜ್ಞ ಋತ್ವಿಕ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಘ ಖಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರಿ ಆಯನೇಯಾನೀಯಾಯಃ ಘ ಥ ಖ ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಥ ಖ ಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಯನ್ ಏಮ್ ಈನ್ ಈಯ್ ಇಯ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ನಭಿರ್ಗುಹಾ ಚಿದಿಂದ್ರ ವಹ್ನಿಭಿಃ |

ಅವಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾ ಅನು || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೀಳು | ಚಿತ್ | ಆರುಜತ್ನು ೨ ಭಿಃ | ಗುಹಾ | ಚಿತ್ | ಇಂದ್ರ | ವಹ್ನಿಭಿಃ ||
ಅವಿಂದಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಃ | ಅನು || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿದಸಾಖ್ಯಾನಂ | ಪಣಿಭಿರ್ದೇವಲೋಕಾದ್ಗಾಂವೋಽಪತ್ಯಾ ಅಂಧಕಾರೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಾಃ
ತಾಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಾಜಯದಿತಿ | ಏತಚ್ಚಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಂ ಸೂಚಿತಂ | ಪಣಿಭಿರಸುರೈ-
ರ್ನಿಗೂಳಾ ಗಾ ಅನ್ವೇಷ್ಯಂ ಸರಮಾಂ ದೇವತುನೀಮಿಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾಮಯುಗ್ಮಿಃ ಪಣಿಯೋ ಮಿತ್ರೀ-
ಯಂತಃ ಪ್ರೋಚುಃ | ಅನು. ಬುಗ್ಗೇ. ೧೦-೧೦೮ | ಇತಿ | ಮಂತ್ರಾಂತರೇ ಚ ದೃಷ್ಟಾಂತತಯಾ ಸೂಚಿತಂ |
ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಬುಗ್ಗೇ. ೧-೩೨-೧೧ | ಇತಿ | ತದೇತದುಸಾಖ್ಯಾನಮುಭಿಪ್ರೇತೋ-
ಚ್ಯತೇ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೀಳು ಚಿದ್ವ್ಯಥಮಸಿ ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನಮಾರುಜತ್ನು ಭಿರ್ಭವದ್ವಿವಹ್ನಿಭಿರ್ವೋ-
ಢ್ಯಭಿರಸ್ಯತ್ರ ನೇತುಂ ಸಮರ್ಥೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಸ್ತ್ವಂ ಗುಹಾ ಚಿತ್ ಗುಹಾಯಾಮಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತಾ
ಉಸ್ರಿಯಾ ಗಾ ಅನ್ವಿನಿಂದಃ | ಅನ್ವಿಷ್ಯ ಲಬ್ಧವಾನಸಿ | ಒಜಃ ಸಾಜ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟವ್ಯಾಪಿಂತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಬಲನಾಮಸು ದಕ್ಷೋ ನೀಳು ಚ್ಯಾತ್ಮನಿತಿ ಪಠಿತಂ | ನವಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಗೋನಾಮಸ್ತಘ್ನೋಸ್ತೋ-
ಸ್ರಿಯೇತಿ ಪಠಿತಂ || ವೀಳು || ಪ್ರಾತಿಸದಿಶಸ್ವರಃ | ಚಿತ್ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ |
ರುಜೋ ಭಂಗ ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕಃ ಕತ್ಯುಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠತಯಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಯುಚ್ಚಾಭಾವಃ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ
ಸಮಸೇ ಕೃಮತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗುಹಾ | ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚ |
ಫಿ ೨ ೧೫ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಹ್ನಿಭಿಃ | ವಹಿಶ್ಚುಯುದ್ಗ್ರಾಹಾತ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ. ೪-೫೧ |
ಇತಿ ವಹೇರ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಅವಿಂದಃ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಂ | ಸಾ. ೭-೧-೫೯ |
ಇತಿ ನುಮಾಗಮಃ | ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲ್ಪಜ್ಞ್ವದುದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೬ ೪-೭೧ | ವಸಂತೀತ್ಯುಸ್ರಿಯಾಃ | ವಸೇಃ
ಕರ್ತರಿ ರಿಯಿತ್ವತಯಃ | ಪತ್ಯಾಭಾವಶ್ಚ ಬಾಹುಲಕಾದೂಹನೀಯಃ | ಉತ್ತಂ ಹಿ | ಯನ್ನ ಪದಾರ್ಥ-
ವಿಶೇಷಸಮುತ್ಥಂ ಪ್ರತ್ಯಯತಃ ಪ್ರತ್ಯೇತಶ್ಚ ತದೂಹ್ಯನಿತಿ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ || ೧೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ನಿತ್ಯ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ-ನೀನು) | ವೀಳು ಚಿತ್-ದೃಢವಾದ ಅಥವಾ ಬಲವಾದ
ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸಹ | ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ-ಒಡಿದುಹಾಕಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ವಹ್ನಿಭಿಃ—ವಹಿಸುವ
(ಹೊರುವ) ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತಗಳಿಂದ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ) | ಗುಹಾ ಚಿತ್—(ಪಣಿನಾ-
ಮಕವೈತ್ಯಂ) ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು | ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ಉಸ್ರಿಯಾಃ-ಗೋವುಗಳನ್ನು (ಹಕುಗಳನ್ನು
ಅನು ಅವಿಂದಃ—ಹುಡುಕಿ ತಂದಿರುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಗಳು. ಎಂತಹ ಬಲವಾದ ಪರ್ವತಾದಿ ದುರ್ಗಮ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಒಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು, ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಂತಹ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ (ಪಣಿ ಎಂಬ ದೈತ್ಯರು ಅಪಹರಿಸಿ) ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದಿರುವೆ.

English Translation.

Associated with the conveying Maruts, the traversers of places difficult of access. O Indra, you have found out the cows hidden in the cave.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಪಣಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿ (ದೇವಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿ) ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆ ಶುನಿಯು ಪಣಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಮರುತ್ಯುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ಪರ್ವತ ಗುಹೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ತಂದನೆಂದು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಗೂ ಪಣಿಗಳೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪು. ೧-೨೨-೧೧ನೆಯ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಪಣೀನೇವ ಗಾವಃ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ವೀಳು- ಓಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲಸೂಚಕವಾದ ನಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಃ, ವೀಳು, ಚ್ಯಾವಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ, ಭದ್ರವಾದ, ದೃಢವಾದ, ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚಿತ್-ಎಂದರೆ ಏವ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥವು.

ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ-ಭಂಜದ್ವಿಃ ಎಂದರೆ ಒಡೆದುಹಾಕಲು, ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ.

ವಹ್ನಿಭಿಃ-ವೋಡ್ವಿಭಿಃ ವಹಿಸುವ ಅಥವಾ ಹೊರುವ.

ಗುಹಾ--ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ, ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ಏಕಾಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಭದ್ರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ "ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ" ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. "ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹ್ಯಂ ಗೂಢಂ" (ಪು. ಸಂ. ೨-೧೧-೫) ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಸ್ಮಿಯಾಃ--ಅಘ್ನಾ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಗೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಸ್ಮಿಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೀಳು—ಪ್ರಾತಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ನೋದಾತ್ತ. ಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಿ-ಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ ಸೂ ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ—ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ರುಚೋ ಭಂಗೇ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕುತ್ನುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಜ್ ನೋಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತವಿಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ. ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೩೮) ಗ್ರಾಮದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಹಾ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ವಹ್ನಿಭಿಃ—ವಹಿಶ್ಚಿತ್ರಯೈದ್ವಿಗ್ನಾಹಾತ್ತರಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಉ. ಸೂ ೪-೪೯೧) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಹ್ನಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅನಿಂದಃ—ವಿಧ್ವಂಸಾಭೇ—ತುದಾದಿ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಪ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ತುದಾಧಿಭ್ಯಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಮುಚಾದಿಯಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದ್ವರುವಾಗ ನುಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ವಿನೋದ್+ಅ ಸ್ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಜ್ ಫ್ವಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ರುತ್ಸ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅವಿನ್ದಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಸ್ತಿಯಾಃ—ವಸನ್ನೀತಿ ಉಸ್ತಿಯಾಃ ವಸಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಿಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಶಾಸಿನಸಿಘ್ರಸಿಘ್ರನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಈ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಾವವೂ ಸಹ ಉಪಾಧಿಯೋ ಬಹುಲಂ (೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾದಿರುವುದರಿಂದ ಉಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ನಾಮಚಿ ಧಾತುಜಮಾಹ. ನಿರುಕ್ತೇ ವ್ಯಾಕರಣೇ ಶಕ-ಘಸ್ಯಚಿತೋಕಂ ಯನ್ನ ವಿಶೇಷಪದಾರ್ಥಸಮುತ್ಪಂ ಪ್ರತ್ಯಯತಃ ಪ್ರಕೃತೇಶತದೊಹ್ಯಂ || (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧-ಮ ೧) ನಾಮಪದವೂ ಸಹ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು, ಶಾಕ ಟಾಯನರೂಸಹ ಶಾಕಾಟಾಯನವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ (ಧಾತುಜಂ ನಾಮ) ಪ್ರಾತಪದಿಕವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪದಂ ಅರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಯಸ್ಯ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯತೇನ ಸಃ ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪದಾರ್ಥಃ ವಿಶೇಷಶಬ್ದೌ ಪದಾರ್ಥಶ್ಚ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯನನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೂ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಗುಣವಾದ ರಿಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-

ವನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಚಿಸ್ತಸಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫). ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು. ಉಪ್ಪಿಯು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿಯಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವಯಂತೋ ಯಥಾ ಮತಿಮಚ್ಛಾ ವಿದದ್ವಸುಂ ಗಿರಃ |
ಮಹಾಮನೂಷತ ಶ್ರುತಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೇವಯಂತಃ | ಯಥಾ | ಮತಿ | ಅಚ್ಛಾ | ವಿದತ್ ವಸುಂ | ಗಿರಃ ||
ಮಹಾಂ | ಅನೂಷತ | ಶ್ರುತಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವಯಂತೋ ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಾನ್ವೇನಾನಿಚ್ಛಂತೋ ಗಿರಃ ಸ್ತೋತಾರ ಋತ್ವಿಜೋ ಮಹಾಂ ಪ್ರೌಢಂ ಮರುದ್ಗಣಮಚ್ಛಾಪ್ರಾಪ್ತುಮನೂಷತ | ಸ್ತುತವಂತಃ | ಕೀದೃಶಂ ಮರುದ್ಗಣಂ | ವಿದದ್ವಸುಂ | ನೇದಯದ್ವಿಃ ಸ್ತಮಹಿಮಪ್ರಖ್ಯಾಪಕೃಮಸುಭಿರ್ಧನ್ಯೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಶ್ರುತಂ ವಿಖ್ಯಾತಂ | ಮರುದ್ಗಣಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಥಾ ಮತಿ | ಮಂತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಯಥಾ ಸ್ತುವಂತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವಯಂತಃ | ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಸುತ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ಛಾ | ಪಾ. ೩-೧-೮ || ಕೃಚಿ ಚಿ | ಪಾ. ೭-೪-೩೩ | ಇತಿ-ತ್ವಮಕೃತ್ಪೂರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨೫ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚಿ ನ ಭವತಿ | ನ ಚ್ಛಿಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-೩೫ | ಇತ್ಯನೇನ ಕೃಚಿ ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿಾತ್ಸಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ನಾ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿ-ಷೇಧಾತ್ | ಯದ್ಯಪೀತ್ಯಮೇವ ಪ್ರಕೃತಂ ತಥಾಪಿ ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯಾಪಿ ದೀರ್ಘತ್ವಸ್ಯ ಸ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಅಶ್ವಾಯಂತ ಇತ್ಯಾದ್ಯವಾನ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೭-೪-೩೭ | ಇತ್ಯಾತ್ಮವಿಧಾನಾದಿತಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ | ಕೃಜಂಕಾಚ್ಛೇತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃಚ್ಛಿತ್ಪ್ರಾಚ್ಛಿತ್ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಃ | ಸಿತ್ತೇನ ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇಣಾನುದಾತ್ತತ್ವ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯಥಾಃ ಪ್ರಕಾರವಚಿನೇ ಥಾಲ್ | ಪಾ. ೫-೩-೨೩ | ಲಿತಿ | ನಾ. ೬-೧-೧೯೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮನರ್ವಮುದಾ-ತ್ತತ್ವಂ | ಮತಿ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಪೇಷಪಚಮನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೩-೯೬ | ಕ್ವಿನ್ನುದಾತ್ತಃ | ಮತಿ-

ಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನಸರೋಽಪ್ಯುಪಚಾರಾಜ್ಞಾತರೀಂದ್ರೇ ವರ್ತತೇ | ಅಥವಾ ಸದಾಂತರೇ ವಿಶೇಷ್ಯಾನು-
ಸಾದಾನಾದಿಂದ್ರಸ್ಯೈಷಾ ಸಂಜ್ಞಾ | ತತಶ್ಚ ತ್ರಿಚಕ್ರಂ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೧-೧೭೪ | ಇತಿ
ಮನ್ಯತೇಃ ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಚ್ | ತಸ್ಯೋಪದೇಶೇನುದಾತ್ತತ್ವಾದಿಪ್ರತಿವೇಧಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦ | ಚಿತ್ತಾ-
ವಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚ್ಚ | ಅಧ್ಯಾಹುತಗಚ್ಛತ್ಯರ್ಥಯೋಗಾದಚ್ಚ ಗತ್ಯರ್ಥವದೇಷು | ಸಾ. ೧-೪-೬೯ |
ಇತಿ ಗತಿಸಂಜ್ಞಯಾ ಸಹ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಯಾ ಅಸಿ ಸಮಾವೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೧-೪-೬೦ | ನಿಪಾತಾ
ಅದ್ಯದಾತ್ತಾಃ | ಫಿ. ೪-೧೨ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದದ್ಯಸುಂ | ವಿದ ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾ-
ವಿಪಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಿದಂತ್ಯಾದಾರ್ಯಾತಿಶಯವತ್ತಯಾ ಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ
ಯಂ ಸ ವಿದದ್ಯಸುಃ | ವಿದೇಃ ಶಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯೇದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ | ಸಾ. ೨-೪-೭೨ | ಇತಿ ಶಪೋ
ಲುಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಶತುರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇನ ತದೇವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಗಿರಃ | ಗೃಣಾತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ಯೈತ ಇವ್ವಾತೋಃ | ಸಾ ೭-೧-೧೦೦ -
ಇತಿಶ್ಚಂ ರಸರತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಹಾಂ | ಮಹಾಂತಂ | ನಕಾರತಕಾರಯೋ-
ಲೋಪಶಬ್ದಾಂದಸಃ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನೂಷತಃ | ಣು ಸ್ತುತಾ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾ||
ತ್ಮನೇಸದಂ | ಲುಜಾ ರ್ಝಸ್ಯಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೭-೧-೫ | ಸಿಚಿ ಕುಟಾದಿತ್ವೇನ | ಸಾ. ೧-೨-೧ | ಜಾತ್ವಾ-
ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಇದಭಾವ ಉಕಾರದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸಂ | ನಿಘಾಂತಃ | ಶ್ರುತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ದೇವಯಂತಃ—(ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಮತೀ-ಬುದ್ಧಿಪ್ರದನಾದ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಯಥಾ-ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಸ್ತುತಿ
ಸುನರೋ ಹೋಗಿ) | ವಿದದ್ಯಸುಂ-ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ತರಾದ
ಶ್ರುತಂ-ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ || ಮಹಾಂ-ದೊಡ್ಡವರಾದ (ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಮರುದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ
ವನ್ನು) | ಅಚ್ಚ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ | ಅನೂಷತಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಋತ್ವಿಗಾದ ಜನರು ಬುದ್ಧಿಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ
ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೇಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರೋ ಅದಂತೆ ಮರುದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾ
ಡುವರು. ಈ ಮರುದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥರು ;
ಮಹನೀಯರು ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಇಂತಹ ಮರುದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

English Translation.

The reciters of praises praise the mighty (troop of Maruts) who are
celebrated and conscious of the power of bestowing wealth, just as they praise
the counsellor (Indra),

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲು ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ದೇವಯಂತಃ--ದೇವಾನಾಂ ಮರುತಃ ಇಚ್ಛಂತೋ ದೇವಯಂತಃ--ಎಂದರೆ ಮರುದೈವತಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯೂ ೫೬ಗೆಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಮತಿಂ--ಮಂತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಯಥಾ ಸ್ತುವಂತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮತಿತಚ್ಛೋ ಜ್ಞಾನಸರೋಃ--ಪುಷ್ಕರಾಜ್ಞತರೀಂದ್ರೇ ವರ್ತತೇ | ಅಥವಾ ಪದಾಂತರೇ ವಿಶೇಷ್ಯಾನುಸಾದಾನಾದಿಂದ್ರಸ್ಯೈಷಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಮತಿಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನಸರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿಯಾದರೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯತೇ ಸ್ತೋಯತೇ ಸಾಮಿತಿ ಮತಿರಂದ್ರಃ | ಜ್ಞಾತಾ ವಾ ಮತಿರ್ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಯಥಾ ಸರ್ವಸ್ತುತ್ಯಮಿಂದ್ರಂ ವಿದ್ವಾಂಸಂ ವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದ್ವತ್--ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯತೇ-ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮತಿಃ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಕಾಲಿಯು, ವಿದ್ವಾಂಸನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಎಂತಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಸ್ತುತ್ಯನೂ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಆದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂತೆ ಇರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಚ್ಛ--ಪ್ರಾಪ್ತುಂ, ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹೃತಗಚ್ಛತ್ಯರ್ಥಯೋಗಾದಚ್ಛ ಗತೃರ್ಥವದೇಷು ಎಂಬ ಪಾಠಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ (ಪಾ ಸೂ ೧-೪-೬೯) ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಂಕುತಪಾಠದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾ ದಾಗ ದೀರ್ಘಸ್ವರಾಂತವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ವಿದದ್ವಸುಂ--ವಿದ ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ವಿದಂತ್ಯಾದಾರ್ಯಾತಿಶಯವತ್ರಯಾ ಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ಯಂ ಸ ವಿದದ್ವಸುಃ--ವಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂದರ್ಥವು ತಮ್ಮ ಔದಾರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ವಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊಂದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. **ವಿಂದತೇರ್ಬಾಭಾರ್ಥಸ್ಯ ವಿದಚ್ಛಿಬ್ತಃ | ಲಬ್ಧಧನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |** ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಗಿರಃ--ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಗಿರಃ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು.

ಮಹಾಂ--ಮಹಾಂತಂ, ಇಷ್ಟ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನಗಾರ ತಕಾರಲೋಪವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಯಂತ್ರಃ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮಗೆ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ್ರಸತ್ತನು:ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೮) ಸುಪಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇತದ್ವಸ್ಯ-ಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿ. ೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸನಾನ ಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ನಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಘಟಕತ್ವೇನ ರೂಪಸ್ಯ ವದಸ್ಯ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಘಟಕತ್ವೇನಾನುಸಂಧಾನಂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಕರ್ಮಕಾರಕಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಸಿದಾತುವು ಉಪ್ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಸಿದಾತುವಿನ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು, ಆತ್ಮಕರಣ ಸ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ತಾದರ್ಥ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿನಿಶ್ಚಯಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯವೇಶವಿಭಕ್ತಿಯು ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಅಂತರೆ ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ತನಗಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ವ ವದದಿಂದ ಏಷತ್ವವು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವನು ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮಕಾರಕವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಶ್ವದಿಂದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಯದಿಸ್ಯತೇ ಕರ್ಮಕಾರಕಂ ತದ್ಯತ್ವೇಃ ಸುಬಂತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂಕೃಷ್ಣಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ದೇವಯಂತ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವರು ಋತ್ರಿಕೃತ್ಗಳು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ ದೇವಾನ್ ಎಂಬುದು ಇವು ಧಾತು ವಿನ ಕರ್ಮವಾಚಕ. ಆದರಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಸರ್ವಕೃಚ್ಛಾನ್ಯ ಚ್ಛಿ ಕೃಚ್ಛೇದೀದಧಾಚಾರ್ ಕ್ಷಿಪ್ಪಿಜ್ಞಾ ತಥಾ | ಯಗಾಯಕುಯಪ್ಪಣೇತದ್ವದವಾವಿವನಾವಯಃ || ಎಂದು ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾವ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಧಾತುವಯವವಾದ ಶಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿವದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ದೇವಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕೃಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೩) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವೂ, ಅಶ್ಚಿತ್ಪ್ರಾಧಾತುಕಯೋದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೫) ಕೃತ್ಯ ಸಾಧ್ಯಧಾತುಕಗಳಲ್ಲದ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ವರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಆದರೂ ನಫಂವಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೫) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರೋಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷವೂ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ವೈ ಅನಂತ ರಸ್ಯವಿಧಿವಾಚಕತೆ ಪ್ರತಿವೇದೋವಾ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ತನಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವ ಇತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಬರುವುದು, ವ್ಯವಹಿತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಶ್ವಾಘಾಸ್ವಾಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೭) ಎಂಬ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಶ್ವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ ಎಂದು ವಿನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಅಶ್ವಾಯಂತ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಾ ಎಂದು ದೀರ್ಘಶ್ರವಣ ವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಾಘಾಸ್ವಾಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೭) ಅಶ್ವ ಅಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ

ಆತ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆಕಾರಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಕೈಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನಂತರಕ್ಕೆ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವೇಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಶ್ವಾಯ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ವವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಆತ್ವ ವಿಧಿಯು ತನ್ನ ಸಾರ್ಥಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ 'ನಘಂವಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಕೈ ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿರ್ವೇಧಕವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವೇಧಕವಾಗುವುದು. ಈಗ ಈ ನಿರ್ವೇಧದಿಂದ ಆಶ್ವಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ವ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳೆರಡೂ ದೇನಯ ಎಂಬಂತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟಿಯ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶವೂ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುವು. ಕೈಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಶತ್ಯವು ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಪ್ಪ ನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನು- ದಾತ್ತ, ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು, ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಯಥಾ—ಪ್ರಕಾರವಚನೇಥಾಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩೩) ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದಕವಾದ ವಿಕೇಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾರ ಎನ್ನುವರು ತದುವಕ್ತಂ—ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯ ಭೇದಕೋವಿಶೇಷಃ ಪ್ರಕಾರ ಇತಿ ಪ್ರಕಾರ ವೃತ್ತಿಯಾದ ಕಿಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಿಬ್ಧ ಮುಂದೆ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಮತಿಂ—'ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷ ಪಚ ಮನ ವಿದ ಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ಮತಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸು ವುದು. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಉಪಾತ್ರವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತಿ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ (ಸಂಕೇತ) ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್‌ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮನಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧ

ಅಚ್ಛಿ—ಅಚ್ಛಿಗತ್ಯರ್ಥವದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬೯) ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತು. ವದ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಅಚ್ಛಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಗ್ರೀತ್ಸರಾನ್ನಿ ಪಾತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೬) ಅಧಿಗೀತ್ಸರೇಸೂತ್ರಪರ್ಮಂತ (೧-೪-೯೬) ನಿಸಾತಾಃ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸಾತಾಃ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ಛಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ನಿಸಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾ ನಿಸಾತ

ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವಿಲ್ಲ. ಸಮಾನೇಶವೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯು ದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಮುತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದು

ವಿದದ್ವಸುಮ್—ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕನಾದ 'ವಿದಜ್ಞಾನೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲಟಪ್ರತ್ಯಯಾನಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಪ ಬರುವುದು. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿದತ್-ವಿದತೀ-ವಿದನ್ತಿ, ಎಂದು ಆಗುವುದು. ವಿದನ್ತಿ=ವಿದಾರಾತ್ಯತಿಶಯ- ವತ್ತಯಾಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ವಸೂನಿ-ಧನಾನಿ ಯಂಸಃ=ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ-ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ವಿದಾರಾತ್ಯತಿಶಯ ಶಾಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಪಡಿಸತಕ್ಕ ಧನಗಳು ಹೊಂದಿಕೆಯೇ ಅಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳು ವಿದವ್ಯಸಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುವು. ವಿದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶತ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯವಂ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಲುಕ್ ಬಂದನೇಲಿ ಶತ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದುಪದೇಶಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಮಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ಪಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ್ವರದಿಂದ ಶತ್ಪವು ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಿರಃ—ಗೃಣಂತಿ=ಸ್ತುವಂತಿ ಇತಿ ಗಿರಃ-ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರು. ಎಂದರ್ಥ. ಗೃ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಖೋತ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಅಂಗ ಸಂಕ್ಷಕನಾದ ಪೂಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇತ್ತಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇತ್ತವು ಉರಣಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗಿರ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರಧನಾ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಗಿರಃ-ಗಿರ್ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಹಾಮ್—ಮಹಾನ್ತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮಹಾನ್ತಮ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರ ತಕಾರಗಳಿಗೆ ಭಾಂದವ ಸಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಉದಾತ್ತ.

ಅನೂಪತ—ಋ ಸ್ತುತೌ-ಈ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಪ್ರೀಪದಿ. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುಪದನದಲ್ಲಿ ಝ ಅದೇಶ. ಝಗೆ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಅಕಾರ ಭಿನ್ನವಾದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಝಗೆ ಅತ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್-ಅದೇಶ "ಚ್ಚಿ ಲುಡಾ" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೀಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚು ಬರುವುದು. ಋ+ಸ್+ಇಚ್ಚ ತ ಗಾಬ್ಬುಟಾದಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. --೨-೧) ಗಾಜ್ ಅದೇಶ ಕ್ವಿಂತಲೂ, ಕುಟಾದಿ ಗಣಪತಿಶ ರಬ್ಧಕ್ವಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಚ್ಚು ಣಿತ್ತು ಅಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಚಾತ್ತಾಗು ವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚು ಕುಟಾದಿಯಾದ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಾತ್ತಾಗುವುದು. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೩) ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತಾದಿಯು

ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ ಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ ಧಾತುವಿನ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಬರುವುದು. ಲುಜ್‌ಲಜ್-
ಲ್ಯಜ್ಜ್ಞುಡುದಾತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಅರ್ಘಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಇಡಾದಮ ಬರದೆ ಇರುವುದೂ, ನು ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ
ಬರುವುದೂ ಸಹ ಧಾಂದಸವು. ತಿಜ್ಜುತಿಜ್ಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದಾತ್ವ.

ಶ್ರುತಂ—ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಕ್ಷಸೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ಅಬಿಭ್ಯಷಾ ||
ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಣ | ಸಂ | ಹಿ | ದೃಕ್ಷಸೇ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ | ಅಬಿಭ್ಯಷಾ ||
ಮಂದೂ ಇತಿ | ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುದ್ಗಣ ತ್ವಮಿಂದ್ರೇಣ ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನಃ ಸಂ ದೃಕ್ಷಸೇ ಹಿ | ಸಮ್ಯಗ್ವೃ-
ಶ್ಯೇಥಾಃ ಖಲು | ಅವಶ್ಯಮಸ್ಮಾಭಿದ್ರವ್ಯವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದ್ರೇಣೇಂದ್ರೇಣ | ಅಬಿಭ್ಯಷಾ ಭೀತಿ-
ರಹಿತೇನ | ಕೀದ್ರಶಾನಿಂದ್ರಮರುದ್ಗಣಾ | ಮಂದೂ ನಿತ್ಯಪ್ರಮುದಿತಾ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ ತುಲ್ಯದೀಪ್ತಿ-
ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ವೃತ್ತವಧಪಾಯಾಗಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವೃತ್ತಶ್ಚಾಸೇನಾಪಸಾರಿತಾಃ |
ತದಾನೀಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ತಸಂಬಂಧಿಸಕಲಸೇನಾಜಯಾರ್ಥಂ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಂಗಮೋಭೂತ್ | ಸೋಯ-
ಮರ್ಥೋ ವೃತ್ತಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾತ್ | ಋಗ್ವೇ. ೮-೯೬ ೭ | ಇತಿ ಮಂತ್ರೇ ಸಂಗೃಹೀತ ಇಂದ್ರೋ ವೈ
ವೃತ್ತಂ ಹನಿಷ್ಯನ್ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಪಂಚಿತಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದಃ ಪರಮೃತ್ಯರ್ಯ-
ವಂತಂ ಮರುದ್ಗಣಂ ನಾಭಿಧತ್ತೇ | ತದಾನೀಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬೋಧನಂ ಬಹಿರೇನಾಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಂ |
ತಥಾ ಚೇಯಮ್ಗಾಸ್ಯೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂದೃಶ್ಯಸೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯಷಾ
ಗಣೇನ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಟಾ ಯುವಾಂ ಸ್ಥೋಷಿ ವಾ ಮಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ವಾತ್ಮನಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇ-
ತೇನ ವಾಖ್ಯಾತಂ | ನಿ ೪-೧೨ | ಇತಿ || ಸಂ ದೃಕ್ಷಸೇ | ಸಂಪಶ್ಯೇಥಾಃ | ದೃಶೇಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ |
ಪಾ. ೧-೩-೨೯-೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ದೃಶೇರ್ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಪಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥನಾಯಕಂ

ಲೇಟ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸಾ. ೩-೪-೮೦ | ಲೇಟೋಡಾಹಾ | ಸಾ. ೩-೪-೯೪ | ಇತ್ಯದಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬ
ಹುಲಂ ಲೇಟಿ | ಸಾ. ೩-೧-೩೪ | ಇತಿ ಸಿಸ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ಗುಣಾಭಾವಃ |
ವೃಶ್ಚಾದಿನಾ ವತ್ಸಂ | ಸಾ. ೮-೨-೩೬ | ವಘೋಃ ಕಃ ಸಿ | ಸಾ ೮-೨-೪೧ | ಇತಿ ಕತ್ವಂ | ಅದೇಶ-
ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ | ಸಾ. ೫-೩-೫೯ | ಇತಿ ಸಿಸಃ ವತ್ಸಂ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಪಃ ಪರಸ್ಪಾಚ್ಚಬಸಿ ಭವತಿ |
ಸಾ. ೨-೪-೭೩ | ಸಿಸಾ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ಪ್ರಾಚೀನೋ ನ ಭವತಿ | ಸಾ. ೭-೩-೭೮ | ಶಪಃ ಸಿತ್ವಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉತ್ತರಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಸ್ಯತೇ | ಹಿಶಬ್ಬಯೋ-
ಗಾತ್ರಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಹಿ ಚಿ | ಸಾ. ೮-೧-೩೪ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಸೇಧಾತ್ | ಸಂಜಗ್ಮಾನೇ |
ಗಮೇಃ ಸಂಪೂರ್ವಾಚ್ಚಂದಸಿ ಲುರ್ಜಲರ್ಜಲಿಟಃ | ಸಾ. ೩-೪-೬ | ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಸಮೋ
ಗಮ್ಯುಚ್ಚಿಭ್ಯಾಂ | ಸಾ ೧ ೩-೨೯ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದವಿಧಾನಾಲ್ಲಿಟಃ ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ಸಾ ೩-೨-೧೦೬ |
ದ್ವಿಭಾವಃ | ಸಾ- ೬-೧-೮ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಸಾ. ೭-೪-೬೦ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಚುತ್ವಂ ಸಾ ೭-೪-೬೨ |
ಗಮಹನೇತ್ಯುಪಧಾಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೯೮ | ಕಾನಚ್ಚಿತ್ತತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗತಿವಮಾನೇ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತ್ಯಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಭಿಭ್ಯುಷಾ | ಇಾಭೀ ಭಯೇ | ಪೂರ್ವವಲ್ಲಿಟ್ | ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ
ಪರಸ್ಮೈಪದಂ || ಸಾ. ೧-೩-೭೮ | ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ | ಕ್ಲಸುಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೭ | ಇತಿ ಲಿಟಃ
ಕ್ಲಸುರಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ಯಜಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೪-೫೯ಃ
೮-೪-೫೪ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೧೩ | ಪ್ರಾಪ್ತ ಇದ್ವಸ್ಯೇಕಾಜಾದ್ವಸಾಂ | ಸಾ. ೭-೨-೬೭ |
ಇತಿ ನಿಯಮಾನಿ ವರ್ತತೇ | ನರ್ಗಸಮಾನೇ ತ್ವತೀಯೈಕವಚಿನೇ ಭತ್ವಾದ್ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಸಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಇತಿ ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವ-
ರೂಪತ್ವಂ | ಶಾಸಿನಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ | ಸಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಇಯಂಜಾದೇಶಂ ಬಾಧಿತ್ವೇರನೇಕಾ-
ಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಸಾ ೬-೪ ೮೨ | ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಅಮೃಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಪೂರ್ವೇಣ ಸಹ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೋಕಾರಸ್ಯೈಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ
ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ | ಸಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ |
ಮಂದೂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿವೋದಮದಸ್ಯಪ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ | ಸಾ. ೭-
೧-೫೮ | ಇತಿ ನುಮಗಮಃ | ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಖರುಶಂಕುಪೀಯುನೀಲಂಗುಲಿಗು | ಉ. ೧-೩೭ |
ಇತ್ಯತ್ರಾವಿಭಕ್ತಿ ಕನಿರ್ದೇಶಾದ್ವಂತೇರ್ಹಗುರಿತವದ್ವಾತ್ವಂತರಾದಸಿ ಕುರಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ದ್ವಿವಚನಮ್ | ಸಾ. ೪-೧-೨ | ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಪವಣಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೨ |
ತ್ವತೀಯೈಕವಚಿನೇ ಚೇತ್ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವಪವಣೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ |
ಸಮಾನಂ ವರ್ಚೋ ಯಯೋರಿತಿ ವಾ ಯಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಃ | ದ್ವಿವಚಿನೇ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾ-
ದಿನಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಸಮಾನಪದಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರೇಣ ತದೇವಾವಶಿಸ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇಮರುದ್ಧಣ-ಓ ಮರುದ್ಧಣವೇ, ಎಂದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೇ) | (ನೀವು) |
ಅಭಿಭ್ಯುಷಾ-ಭಯರಹಿತನಾದ | ಇಂದ್ರೇಣ-ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ | ಸಂಜಗ್ಮಾನೇ-ಹೋಗುತ್ತಿರುವಂತೆ |
ಸಂ ಹಿ ದ್ವಿತ್ಯಸೇ-ಕಾಣಲ್ಪಡುವಿರಿ | (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) ಮಂದೂ-ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ |
ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ-ಸಮಾನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ (ಇರುವಿರಿ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಭಯರಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷಭರಿತರಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ವರ್ಚಸ್ಸು, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸಮನಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೂ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಾದ ನೀವೂ ಇಬ್ಬರೂ ವರ್ಚಸ್ವಿಗಳು, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರು.

English Translation.

You are seen, O Maruts, marching forth together with Indra who is not frightened, (both) rejoicing and of equal splendour.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಕಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಹಕಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಭಯಂಕರವಾದ ಉಚ್ಚಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನೊಡನಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಯಾವ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು. ಈ ವಿಷಯವು (ಮು. ಸಂ. ೮-೯೬-೭) ನೇಯ ಬುಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು (ಐ. ಬ್ರಾ ೩-೨೦) ರಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷವನಾಣಾ ನಿಶ್ವೇ ದೇನಾ ಅಜಹುರ್ಯೇ ಸಹಾಯಾಃ |
ಮರುದ್ಭಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತುರ್ಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಸೃತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮ ೯೬-೭).

ಇದರ ಅರ್ಥವು---ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನ ಭಯಂಕರವಾದ ನಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೆದರಿ ನಿನ್ನ ಸಮಾಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋದರು. ಆದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನೀನಿಗೆ ಸ್ನೇಹವಾಗಲಿ. (ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ) ನೀನು ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯತೀಲನಾಗುವೆ --
“Before the snorting of Vritra, all the gods, your comrades beating a hasty retreat abandoned you. Let your friendship be, O Indra, with the Maruts; then you will conquer all battles.” ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೂ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೂ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವರೆಂಬ ಭವ್ಯವು.

ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಂದ್ರೇಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಬಿಭ್ಯಾಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನನ್ನಾಗಿ ಉಪ

ಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಆಗ ಇಂದ್ರೇಣ ಅಬಿಭ್ಯಾಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತರೂ, ಭಯರ-
ಹಿತರೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು. ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂದೈಶ್ವರೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯಾಷಾ ಗಣೇನ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಣಾ ಯುನಾಂ ಸ್ಥೋತ್ರಸಿ ಮುಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ || ಇದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ಇದೆ ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು...ಮಂದೂ, ಸಮಾನ ವರ್ಚಸಾ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪದಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಇಂದ್ರಮರತ್ತುಗಳಿಗಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೇಣ ಅಬಿಭ್ಯಾಷಾ ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳೂ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆಗ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು--“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತರೂ, ಭಯರಹಿತರೂ (ನಿನಗೆ) ಸಮಾನ ತೇಜಸ್ವಿಗಳೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು ” ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಯು ಇದೇರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಂದೈಶ್ವರೇ—ಸಂಪತ್ಯೇಥಾಃ ಎಂದರ್ಥ ಲಿಐರ್ಥೇಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೈಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸನೋಗಮ್ನುಚ್ಛಿಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಶ್ರುದೈಶ್ಚೈಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಮು ಶ್ರು ದೈಶ್ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ಧಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಧಾಸಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೯) ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಧಾತ್ವಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಿಗೆ ಸೇ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಲೇಟೋ. ಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಗೆ ಅಡಾಗಮ. ದೈಶ್+ಅಸೇ ಸಿಬ್ಬಡುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಲೇಟ್ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಿನ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿನ್ ಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸ್+ಅಸೇ—ಈಗ ಪುನಃ ಲಘೂಪಧ್ಯಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಗಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದು ಲಘು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾ ೯-೩-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರಕಾರ ಅನಿತ್ಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ರತ್ಯಭ್ರಷ್ಟಸ್ಯ ಮೃಜಯಜರೂಜ ಭಾಜಜೈಶಾಂ ಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ರ್ಘು ವರ್ಣಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವ್ರತ್ಯಾದಿ ಏಳು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಛಾಂತ ಸಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಂತವಾದ ದೈಶ್ ಧಾತುವಿನ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ ಎಂಬ ರ್ಘು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ಕಾರ ಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸ್+ಅಸೇ—ಪಥೋಃ-

ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ—ಆಾಭೀ ಭಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಶೇಷಾತ್ಯೇರ್ದಿಶರಸ್ತ್ಯೈಪದಮ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಆತ್ಮನೇಸವ ನಿಮಿತ್ತ ಹೀನವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ್ತ್ಯೈಪದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಸ್ತ್ಯೈರದ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೈಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಸು ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾ ದ್ದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಲಿಟಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. **ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇರ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ತ್ಯ ಬಿ+ಭೀ+ವಸ್ ಕೈ ಸ್ಯ ಭೈ ವ್ಯ ಸ್ತು ದ್ವುತ್ಪ್ರ ವೋಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಇಣ್ಣಿಷೇಧವೇ ಆಗಲಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಇಣ್ಣಿಷೇಧವೇ ಆಗಲಿ ಎಷ್ಟು ಇಣ್ಣಿಷೇಧವಿರುವುದೋ ಅದು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೃ ಸ್ಯ ವೊದಲಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ಣಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಕ್ರಾದಿನಿಯನಾದ ಆಕಾರ. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯಪ್ಪಕದಲ್ಲಿ ಸೇರದೇ ಇರುವ ಭೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ (ವ್‌ಗಿ) ಇಡಾಗಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೂ ವಸ್ತೇಕಾಚಾಂಭ್ಯಾಸಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದ್ವಿತ್ವಬಂದನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತು, ಆದಂತ ಧಾತು, ಘಸ್ತ್ಯಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಬಿ ಭೀ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿ ಭೀವಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನೞ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ತೃತೀಯಾಬಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಬಿಭೀವಸ್+ಆ. ಈಗ ಭಿಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವ್‌ಗೆ ಉಕಾರವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಉ+ಆಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವ ರೂಪವೂ ಬಂದರೆ ಬಿಭೀ+ಉಸ್+ಆ. **ಅಜಿತ್ಸುಧಾತುಭೈವಾಂಯೋರಿಯಜ್ಜನಜಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇಯಜಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತ್ವಸಯವಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಯಾವ ಇಕಾರವಿದೆಯೋ ಆ ಇಕಾರವನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಬಿಬೀ+ಉಸ್+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈಕಾರವು ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲವು ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲ ಅಂದವೇಶ ಧಾತ್ವಸಯವ-ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವು ಸುತರಾಂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಭೀ ಎಂಬುದು. ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗ ಅಬಿಭೀ ಎಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯ್ ಬರುವುದು ಅಬಿಭೀಯ್+ಉಸ್+ಆ. **ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೫-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ತ ಬಂದರೆ ಅಬಿ-ಭ್ಯುಷಾ ಎಂದಾಗುವುದು **ಶಾಸಿನಿಸಿಘಸೀನಾಂಚೆ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾಭಾವದ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಧಿರಯಂ=ಅಂದರೆ-ಶಾಸ್ ವೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರವು ಆದೇಶರೂಪವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ತವು ಅಶ್ವಾಪ್ರವಾದರೆ, ಶಾಸಿನಿಸಿಘಸೀನಾಂಚೆ, ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಳ ಧಾತುವಿಗೆ

ಗೃಹಣವೇ ವಿನಾ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗೃಹಣವಿಲ್ಲ ಇಹಕ್ರಿಸ್ತಿಸಾಧಾರಣನಿರ್ದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨-೨೦) ಎಂಬುದೂ ಇಲ್ಲಿ ನಮ್ ಎಂದು ಇಕಾ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಧಾತುವೆಂದೇ ಬೋಧಿಸುವುದು ನಾಭನಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಷಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಪತ್ಯವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ತುತ್ತುರುಪೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ+ಅಬಿಭೃಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಜಃಪದಾನ್ತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓಗಳ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂತಃ ಪಾದಮಪ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಹ್ರಾಸ್ವಾಕಾರ ಪದವಿದ್ದರೆ ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು.

ಮನೋ—ಮದಿಸ್ತುತೀವೋದಮದಸ್ತಪ್ಪ ಕಾನ್ತಿಗತಿಮು. ಮದಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿ-ತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮು ಋರು ಶಜ್ಯು ಪೀಯು ನೀಲಜ್ಯು ಲಿಗು (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೬) ಈ ಐದು ಶಬ್ದಗಳು ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸ್ವರ್ದುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಹನ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹಿಗು ಆಗುವಂತೆ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದಿರುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಮದಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಮೃಗಯ್ಯಾದಯೇಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೭) ಮೃಗಯ್ಯಾದಿ ಗಣವು ಅಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಕಂಡು: ಪೀಲುಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವಂತೆ ಮದಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಮನ್ತು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮನ್ತು+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ, ' ಅಕ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರ ಪದವಲ್ಲದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ತಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ—ದ್ವಿವಚನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಂ ವರ್ಚಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದೂ, ತೃತೀಯಾ ಏಕ ವಚನ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಂ ವರ್ಚಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ-ದ್ವಿವಚನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರದೇಶ. ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಬಂದವೇಲೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನವದ್ಯೈರಭಿದ್ಯುಭಿರ್ಮುಖಃ ಸಹಸ್ವನರ್ಚತಿ |

ಗಣೈರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯೈಃ || ೮ ||

|| ಸದಪಾದಃ ||

ಅನವದ್ಯೈಃ | ಅಭಿದ್ಯುಃ ಭಿಃ | ಮುಖಃ | ಸಹಸ್ರತ್ | ಅರ್ಚತಿ ||
ಗಣೈಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯೈಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮುಖಃ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋಽಯಂ ಯಜ್ಞೋನವದ್ಯೈರ್ದೋಷರಹಿತೈರಭಿದ್ಯುಭಿದ್ಯುಲೋಕ-
ಮಭಿಗತೈಃ ಕಾಮ್ಯೈಃ ಫಲಪ್ರದತ್ವೇನ ಕಾಮಯಿತವ್ಯೈರ್ಗಣೈರ್ಮರುತ್ಸಮೂಹೈಃ ಸಹಿತಮಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರಂ
ಸಹಸ್ವದ್ವಲೋಪೇತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾರ್ಚತಿ | ಪೂಜಯತಿ | ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಮರುತ ಇಂದ್ರಂ
ಜಾತಿಸಯೇನ ಪ್ರೀಣಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾದಿಸು ಪಂಚದಶಸು ಯಜ್ಞನಾಮಸು ಮಖೋ-
ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಸರಿತಂ | ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸರ್ವಚಿಕರ್ಮಸ್ಯರ್ಚತಿ | ಗಾಯತ್ರೀತಿ ಪರಿತಂ || ನ ವಿದ್ಯತೇ-
ವದ್ಯಂ ಯೇನಾಂ ತೇನವದ್ಯಾಃ | ನ ಭೂಸುಭಾಗ್ಯಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಭಿಗತಾ ದಾ-
ರ್ಪ್ಯಸ್ಯೇಭಿದ್ಯುವಃ | ತೈರಭಿದ್ಯುಃ | ಅಭಿಶಬ್ದಃ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ರಿಷ್ಯತೇ | ಮುಖಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ | ಸಹೋ ಬಲಮಸ್ಥಿನ್ನರ್ಚನ-
ಕರ್ಮಣ್ಯಸ್ತೀತಿ ಸಹಸ್ರತ್ | ತಸ್ಯ ಮತ್ಪರ್ಥೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇರಿ ಭಸಂಜ್ಞಯಾ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ
ಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ಪ್ರಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಾಭಾವಃ | ನಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಯನಾದಿಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೮-೨-೯ |
ಇತಿಮತುಪೋ ಮಸ್ಯ ವತ್ಸಂ | ಸಹಸ್ರಠಬ್ದೋ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಮತುಪಃ
ಓತ್ವಾತ್ಪ್ರ ಏವ ರಿಷ್ಯತೇ | ಕಾಮ್ಯೈಃ | ಕರ್ಮೇರ್ಚೆರ್ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೩೦ | ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ | ಸಾ-
೨-೨-೧೧೬ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಜನೀ ಜ್ಞಾಪ್ ಕ್ಷಸು ರಂಜೋಮಂತಾಶ್ಚ | ಧಾ ೧೯, ೬೩-೬೭ | ಇತ್ಯಮಂ-
ತತ್ವೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಮಿತ್ವಸ್ಯ ನ ಕಮ್ಯಮಿ ಚಮಾಮಿತಿ ಪ್ರತಿವೇಧಾತ್ | ಧಾ. ೧೯-೬೯ | ಮಿತಾಂ
ದ್ವಸ್ಯಃ | ಸಾ. ೬-೪-೯೨ | ಇತ್ಯುಪಧಾಪ್ತಸ್ಯತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಔತಾದೇವೋ ಯತ್ | ಸಾ. ೩-೧-೯೭ |
ಜಿಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೫೧ | ತಿತ್ವಪರಿತಂ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೫ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋಽನಾವಃ |
ಸಾ. ೬-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮುಖಃ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ) ಯಜ್ಞವು | ಅನವದ್ಯೈಃ—ದೋಷರಹಿತನಾದ | ಅಭಿ-
ದ್ಯುಃಭಿಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರವರ್ತಕನಾದ | ಕಾಮ್ಯೈಃ—ಫಲವೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ | ಗಣೈಃ—ಮರುತ್ತ
ಗಳಿಂದ (ಸಹಿತನಾದ) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಹಸ್ರತ್—ಬಲವಾಲಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವಕ್ಕಾಗಿ |
ಅರ್ಚತಿ—ಪೂಜಿಸಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ಗಣಗಳು ದೋಷರಹಿತರಾದವರು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಮರ್ಥರಾದವರು. ಇಷ್ಟ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಜನರು ಇವರನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವರು ಇಂತಹ ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಪಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಬಲಶಾಲಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

This sacrifice is performed in adoration of Indra so as to make him powerful, along with the irreproachable, heavenward-tending and amiable bands (of the Maruts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ ಆದರಿಂದ ಅವನು ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರೀತನಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಿಸುವುದು. ಮರುದ್ಗಣಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅನವದ್ವೈತಿ, ಅಭಿದ್ಯುಭಿ, ಕಾಮೈಶ್ವಿತಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಮುಖ:—ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞನಾಮಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ: ವಿಷ್ಣು: ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ. ೩-೧೯).

ಅರ್ಚತಿ—ಅರ್ಚತಿ. ಗಾಯತಿ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಚತೀಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚತಿಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅನವದ್ವೈತಿ:—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅವದ್ಯಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತೈ: (ದೋಷವಿಲ್ಲದವರು) ನೌಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅಭಿದ್ಯುಭಿ:—ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌ: ಯೈಸ್ತೇ ತೈ: ಅಭಿದ್ಯುಭಿ:—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟಿ. ಅಭಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಒಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಮುಖ:—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಹಸ್ರತ:—ಸಹ: ಬಲಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಚನಕರ್ಮಣಿ ಅಸ್ತಿತಿ (ಈ ಅರ್ಚನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಖಲವಿರುವುದು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿನ್ಮಿತಿಮತುಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದು

ರಿಂದ ಸಹಸ್ರ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತಸಾಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧) ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಂತ ಸಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂ ದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬುದರ ಸಕಾರ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮದುಸಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋ ಪೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಸಹಸ್ರ ಶಬ್ದ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸನ್ನಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ. ಮತುಪ್ ಪಿತೃದ್ದರಿಂದ ಅದ ಅನುದಾತ್ಮಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧,೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವಕಾರಣ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಕಾಮೈಃ—‘ ಕಮೇರ್ಚಿಜ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫) ಕಮು ಕಾನ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮು ಸ್ವಾರ್ಥಬಲ್ಲಿ ಣಿಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಇಂತು ವಾ ಣಿತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂ ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಕಾಮಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಜನೀಜ್ಯಾಪ್ ಕ್ಷಸುರಜಾಕ್ಷೀಮನ್ತಾಶ್ಚ (ಭ್ರಾ. ಗ ಸು ಜನೀಪ್ರಾದುರ್ಭಾದೇ-ಜ್ಯಾಪ್ ವಯೋಹಾನ್, ಕ್ಷಸು ಹ್ವರಣದೀವೈಃ) (ಈ ಮೂರು ದಿವಾದಿ ಧಾತುಗ ರಿಷ್ಟ ರಾಗೇ (ದಿವಾದಿ ಭಾವಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.) ಅವಂತ-ಅಮೃನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಕಮ್-ಗಮ್ ವೊದಲಾದುವು ಮಿತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಮ್ ಎಂಬುದು ಮಿತ್ತಾ ರಿಂದ ಮಿತ್ತಾಂಹ್ರಸ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ೬ ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ನಕಮ್ಯಮಿಚಿಮಾಂ (ಭ್ರಾ. ಗ ಸೂ) ಅಮ ವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವ ಮಿತ್ಸವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಿತ್ಸ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಮಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತು ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬರುವುದು, ಕಾಮಿ ‘ಯೇಣೇರನಿಟಿ’ (ಪಾ. ೨ ೭-೪-೫೧) ಅನಿಡಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಕಾಮ್ಯ-ತ್ವ ತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕಾಮೈಃ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ ದಾತ್ವ ಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತಃ ಪರಿಜ್ಞನ್ನಾ ಗಹಿ ದ್ರಿವೋ ವಾ ರೋಚನಾದಧಿ |

ಸಮಸ್ಮಿನ್ನಂಜತೇ ಗಿರಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತಃ | ಪರಿ ೨ ಜ್ಞನ್ | ಆ | ಗಹಿ | ದಿವಃ | ವಾ | ರೋಚನಾತ್ | ಅಧಿ ||
 ಸಂ | ಅಸ್ತಿನ | ಋಂಜತೇ | ಗಿರಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಸಿನ್ನರುದ್ಧಣಿ ಅತೋಸ್ಥಾನ್ಮರುದ್ಧಣಿಸ್ಥಾನಾದಂತರಿಷ್ಟಾದಾ ಗಹಿ |
 ಅಸ್ತಿನ್ಮರ್ಮಣ್ಯಗಚ್ಛ | ದಿವೋ ವಾ | ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ರೋಚಿನಾದಧಿ | ದೀಪ್ಯಮಾನಾ.
 ದಾದಿತ್ಯಮಂಡಲಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ಅಸ್ತದೀಯಕರ್ಮಕಾಲೇ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ತಿಷ್ಠಸಿ ತತಃ ಸರ್ವಸ್ಥಾ-
 ದಾಗಚ್ಛೇತ ಧಃ | ಕಿಮರ್ಥಮಾಗಮನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ತಿನ್ಮರ್ಮಣಿ ವರ್ತಮಾನ ಋತ್ವಿಗಿರಃ
 ಸ್ತುತೀಃ ಸಮಂಜತೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಂಜತಿ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ನಿ ೬-೨೧ | ಇತಿ
 ಯಾಸ್ತಃ | ಏತಾಃ ಸ್ತುತೀಃ ಶ್ರೋತುಮಾಗಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪ್ಯೃತ್ವಿಜಾ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾ-
 ನತ್ಯಾದ್ಯಂಜತಿಧಾತೋರುತ್ತಮಪುರುಷೇಣ ಭವಿತವ್ಯಂ ತಥಾಪಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತತ್ವೇನ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ಪ್ರಥಮ-
 ಪುರುಷಪ್ರಯೋಗಃ | ಪರೋಕ್ಷಕೃತಲಕ್ಷಣಂ ಚ ಯಾಸ್ತು ಆಹ | ತಾಸ್ಮಿನ್ನಿಧಾ ಋಚಿಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ
 ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೃತ್ವ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿನವಮವಿಭಕ್ತಿಭಿರ್ಯುಜ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಥಮ-
 ಪುರುಷೈಶ್ಚಾಯಾ ತಸ್ಯ | ನಿ ೭-೧ | ಇತಿ || ಅತಃ | ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಸಾ ೫-೧-೭ | ಏತದೋಽಶ್ |
 ಸಾ. ೫-೩ ೫ | ಶಿತ್ತಾಸ್ತತ್ಪರ್ವದೇಶಃ | ಸಾ ೧-೧-೫೫ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮ್ಯವರ್ವಸೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಪರಿಜ್ಞನ್ | ಅಜ ಗಚ್ಛೇಪಣಿಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨ ೭೫ | ಇತಿ ಮನಿನ |
 ಅಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅವಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೨-೪-೭೩ |
 ಇತಿ ರಶೋ ಲುಕ್ | ಹೀರ್ಜಿತ್ಯಾತ್ | ಸಾ. ೩-೪-೨೭ | ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಕೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ |
 ಮಲೋದಃ | ಆತೋ ದೇಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೫ | ಇತಿ ಹಿಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ತವ್ಯೇಽಪಿ ದ್ವಿ-
 ವದತ್ಯಾ ಭಾತ್ | ಸಾ ೬-೪ ೨೨ | ಇತಿ ಮಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವೇನಾನ್ತಕಾರಂತತ್ಯಾತ್ | ದಿವಃ | ಊದಿದ
 ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾ | ಚಾಪಯೋನುದಾತ್ಯಾಃ | ನಿ ೪-೧೬ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ |
 ರೋಚನಾತ್ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಬಾದೇಃ | ಸಾ ೩ ೨-೧೪ | ಇತಿ ಯುಚ್ |
 ಯುಪೋರನಾಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಚಿದಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಧಿ | ಅಧಿಪರೀ ಅನ-
 ಫಕಾ | ಸಾ ೧-೪-೯೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯತ್ವೇನ ಸಹ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಮಾನೇಶಾ-
 ನ್ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ತಿನ | ಪರಿಜ್ಞನ್ನಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟಸ್ಯೈವಾನ್ಯಾದೇಶಾದಿದ-
 ಷೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದ್ | ಸಾ. ೨-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಶ್ | ಅನುದಾತ್ತಃ | ಶಿತ್ತಾಸ್ತತ್ಪರ್ವ-
 ದೇಶಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ಯಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ | ಸಾ. ೩ ೧-೪ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಋಂಜತೇ | ಋಚಿ ಭೃಚೀ ಭರ್ಜನೇ | ಸಮಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಯೋಗಾತ್ಪ್ರಸಾಧನೇ ವರ್ತನೇ | ನಿಘಾತಃ |
 ಗಿರಃ | ಸ್ತುತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ದೇ ಪರಿಜ್ಞಾನ್—ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮರುದ್ಗಣ (ವೇ) ಗಳೇ, ಆತೇ—ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ತನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಲಾಗಲಿ | ದಿವೋ ವಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ರೋಚನಾತ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್—ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ | ಅಧಿ ಆ ಗಹಿ—ಬನ್ನಿರಿ | (ಮತ್ತು ಬುತ್ತಿಜನು) ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಸಮೃಂಜತೇ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಾಧನಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಪುನನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ- ನೀವು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕವರು- ನಾವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ- ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲಾದರೂ ಬನ್ನಿ- ನೀವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ ಈಗ ಬುತ್ತಿಜನು (ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯು) ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

English Translation

O pervader-on-all-sides, come hither from the regions (of the Maruts) or from the sky or from the radiant solar sphere. For in the rite (the priest) fully recites your praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಿಜ್ಞಾನ್--ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ, ಎಲ್ಲಿಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ. ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಬೀಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದರ್ಥವು.

ದಿವೋ ವಾ ರೋಚನಾದಧಿ--ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ ರೋಚನಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ದಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಬೇಕಾದರೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರೋಚನಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಯಂದಸ್ಯಾಮಿಯು ಅಧಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ಗಹಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮಂಜತೇ---ಮಂಜತಿ: ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೬-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಬುತ್ತಿಜನು ಈ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯೇ ಆಗಿ

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತಃ | ಪರಿ ೨ ಜ್ಞನ್ | ಆ | ಗಹಿ | ದಿವಃ | ವಾ | ರೋಚನಾತ್ | ಅಧಿ ||
 ಸಂ | ಅಸ್ತಿನ | ಋಂಜತೇ | ಗಿರಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಸಿನ್ನರುದ್ಗಣ ಅತೋಽಸ್ಥಾನಿರುದ್ಗಣಸ್ಥಾನಾದಂತರಿಷ್ಟಾದಾ ಗಹಿ |
 ಅಸ್ತಿನ್ಮರ್ಮಣ್ಯಗಚ್ಛ | ದಿವೋ ವಾ | ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ರೋಚನಾದಧಿ | ದೀಪ್ಯಮಾನಾ.
 ದಾದಿತ್ಯಮಂಡಲಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ಅಸ್ತದೀಯಕರ್ಮಕಾಲೇ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ತಿವ್ಯಸಿ ತತಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾ-
 ದಾಗಚ್ಛೇತ ಧಃ | ಕಿಮರ್ಥಮಾಗಮನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ತಿನ್ಮರ್ಮಣಿ ವರ್ತಮಾನ ಋತ್ವಿಗಿರಃ
 ಸ್ತುತೀಃ ಸಮಂಜತೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ನಿ ೬-೨೧ | ಇತಿ
 ಯಾಸ್ಯಃ | ಏತಾಃ ಸ್ತುತೀಃ ಶ್ರೋತುಮಾಗಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪ್ಯೃತ್ವಿಜಾ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾ-
 ನತ್ಯಾದ್ಯಂಜತಿಧಾತೋರುತ್ತಮಪುರುಷೇಣ ಭವಿತವ್ಯಂ ತಥಾಪಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಶ್ಚೇನ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ಪ್ರಥಮಾ-
 ಪುರುಷಪ್ರಯೋಗಃ | ಪರೋಕ್ಷಕೃತಲಕ್ಷಣಂ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಅಹ | ತಾಸ್ಮಿನಿಧಾ ಋಚಿಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ
 ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೃತ್ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿವಾಸಮವಿಭಕ್ತಿಭಿಯುಜ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಥಮಾ-
 ಪುರುಷೈಶ್ಚಾಬ್ಯಾಕೃತಃ | ನಿ ೬-೧ | ಇತಿ || ಅತಃ | ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಸಾ ೫-೨-೭ | ಏತದೋಽರ್ಥಃ |
 ಸಾ. ೫-೨-೫ | ಶಿತ್ತಾಸ್ತವರ್ಣದೇರಃ | ಸಾ ೧-೧-೫೫ | ಶಿತ್ತೇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಕ್ತೃವರ್ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಪರಿಜ್ಞನ್ | ಅಜ ಗಚ್ಛೇಪಣಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವರ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ಮನಿನಿ |
 ಅಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅವಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೨-೪-೭೩ |
 ಇತಿ ರಶೋ ಲುಕ್ | ದೀರ್ಘಿತ್ಯಾತ್ | ಸಾ. ೩-೪-೭೭ | ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ |
 ಮಲೋದಯಃ | ಅತೋ ಹೇಃ | ಸಾ ೬-೪ ೧೦೫ | ಇತಿ ಹಿಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ತವ್ಯೋಽಸಿದ್ಧ-
 ವದತ್ರಾ ಭಾತ್ | ಸಾ ೬-೪ ೨೨ | ಇತಿ ಮಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವೇನಾಕಾರಂತತ್ಯಾತ್ | ದಿವಃ | ಊದಿವ
 ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾ | ಜಾನಮೋನುದಾತ್ಮಾಃ | ನಿ ೪ ೧೬ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ಮಃ |
 ರೋಚನಾತ್ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಅನುದಾತ್ಮೇತಶ್ಚ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಸಾ ೩ ೨-೧೪೯ | ಇತಿ ಯುಚ್ |
 ಯುಪೋರನಾಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಚಿದಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ಮಃ | ಅಧಿ | ಅಧಿಪರೀ ಅನ-
 ಫಕಾ | ಸಾ ೧-೪-೯೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯತೇನ ಸಹ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಃ ಸಮಾನೇಶಾ-
 ನ್ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಅಸ್ತಿನ | ಪರಿಜ್ಞನ್ನಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟಸ್ಯವಾನ್ಯಾದೇಶಾದಿದ-
 ಷೋಽನ್ಯಾಭೇದೇಶನುದಾತ್ತತ್ವೋಯಾದಂ | ಸಾ. ೨-೪-೩೨ | ಇತ್ಯರ್ಥ | ಅನುದಾತ್ಮಃ ಶಿತ್ತಾಸ್ತವರ್ಣ-
 ದೇಶಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ಮಾ ಸುಖಿತಾ | ಸಾ. ೩ ೧-೪ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ಮೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಋಂಜತೇ | ಋಚಿ ಭೃಚಿ ಭರ್ಜನೇ | ಸಮಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಯೋಗಾತ್ಪ್ರಸಾಧನೇ ವರ್ತನೇ | ನಿಘಾತಃ |
 ಗಿರಃ | ಸ್ತುತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಪರಿಜ್ಞಾನ್—ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮರುದ್ಗಣ (ವೇ) ಗಳೇ. ಆತೇ—ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ತಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಲಾಗಲಿ | ದಿವೋ ವಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ರೋಚನಾತ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್—ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ | ಅಧಿ ಆ ಗೌ—ಬನ್ನಿರಿ | (ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಜನು) ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಸಮೃಂಜತೇ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಾಧನಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಸುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ. ನೀವು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕವರು. ನಾವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ. —ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲಾದರೂ ಬನ್ನಿ. ನೀವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ ಈಗ ಮುಕ್ತಜನು (ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಮುಷಿಯು) ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

English Translation

O pervader-on-all-sides, come hither from the regions (of the Maruts) or from the sky or from the radiant solar sphere. For in the rite (the priest) fully recites your praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಿಜ್ಞಾನ್—ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ, ಎಲ್ಲಿಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ. ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಬೀಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದರ್ಥವು.

ದಿವೋ ವಾ ರೋಚನಾದಧಿ—ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ರೋಚನಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ದಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಬೇಕಾದರೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರೋಚನಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಅಧಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ಗೌ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮಂಜತೇ—ಮಂಜತಿ: ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೬-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ-
ರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುಕ್ತಜನು ಈ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಮುಷಿಯೇ ಆಗಿ

ದ್ರೂ ಉತ್ತಮವುರುಷಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಪ್ರಥಮವುರುಷಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎದುರಿಗೆ ಇಜ್ಜಿದಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲದ) ಸ್ತುತಿಸಿರುವರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡದೆ ಅವರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಪರೋಕ್ಷಕೃತೆ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುವವು. ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷ-ಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪೇಜು ೨೦೫) ವಿವರಿಸಿದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಃ ಪಂಚವ್ಯಾಪ್ತಿಸಿಲ್, (೫-೭-೩) ದ್ವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಂಚವ್ಯಂತಗಳಾದ ಕಿಂ ಸರ್ವ-ನಾಮ ಬಹುಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಶಲ್ಪವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತದ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಡಿದಾಗ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ರೋಧಾತುಸ್ಮಾತಿಪದಿ-ಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಏತದ್ ಜಸ್ ತಸಿಲ್ ಎಂಬುದರ ಜಸ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಏತದೋಃಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಏತದಃ ಎಂದೂ ಅನ್ ಎಂದೂ ಎರಡಾಗಿ ಭಾಗ ಮಾಡುವರು- ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದಿಯಾದ ವಾ-ಫಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತಚ್ಚಬ್ಬಕ್ಕೆ ಏತ ಇತ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಏತದ್+ತಸಿಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಎರಡನೆಯದರಿಂದ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಅನೇಕಾಲ್ ಆದೇಶವೂ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವೂ ಸಪ್ತಮಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಸಂಪೂರ್ಣಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತದ್ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ ಬರುವುದು. ಅನ್+ತಸಿಲ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೭) ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಧಿಕ ಆಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವುದು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅನ್ ಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಲೋಪೇಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಲ್ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಲೋಪ. ಇತಸ್ ರಾತ್ವವಿರ್ಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಆತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಏತದೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಏತಮೋಃ ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಆ ರೀತಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ರಮವು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ. ಈ ಪಾಠವನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ಏತದೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ಪರಿಚ್ಛನ್—ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿನ ಕ್ವಸಿನ್, ವಸಿನ್ ವಿಚ್ ಈಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಧಾತುವಿನಮುಂದೆ

ಮನಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಜಘಾತವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾವದವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ (ಮ. ಸಂ. ೧-೨-೩) ರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಜ್ಞಾ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಅನುಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಗಹಿ—ಗಮ್ಲೈಗತಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಪ್ ಮಧ್ಯಮವುರುವ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ಪನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಸೇರ್ಪೆಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಪ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಸಿತ್ತೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಮ್ ಗೆ ಹಿ ಬಂದರೆ ಗಮ್+ಹಿ. ಹಿಯು ಅಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಪಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೭) ಝಲಾದಿಯಾಗಿತಿತ್ತು ಅಥವಾ ಬಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಧಾತುಗಳು ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ತನೋತ್ಪಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ವನ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ರಂಭಿಸಿ ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವ ಪದ್ಯಂತಕ್ಕೆ (ಪೂರ್ತಾ) ಅಭೀಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೀಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಭೀಯಾಸ್ತವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆಗ ಗಮ್ ಎಂಬುದು ಮ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಾಂತದಂತೆ ಆಗುವುದೇ ವಿನಾ ಅಕಾರಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಅತಃಪರವಾದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. (ಅತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾರಾಕೃಂತಲೂ ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಃ—ಉದಿಂ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ವಾ-ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಿಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರೋಚನಾತ್—ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ಪದಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅಕರ್ಮಕವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ರುಚ್+ಯು ಎಂದಿರುವುದು. ಯುಮೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಅನುನಾಸಿಕಗಳಾದ ಯು ವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ, ಅಕ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ. ರುಚ್+ಅನ ಲಘೂಪಥಗುಣ ಬಂದರೆ ರೋಚನ. ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಚನಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಚಿತಸ್ಸಪ್ರಕೃತೇರ್ಬದ್ಧಕಜರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩ ವಾ. ೧) ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯದ ಅಂತ್ಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಭಾಷಾಸುಪೋಬಹುಚ್ ಪುರಸ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈತದೂನಃ ಪಟುಃ ಏಕುಪಟುಃ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕೈಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೭೧) ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಬರುವ ಅಕಾಶ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಟಿಯ ಹಿಂದೆ ಬರುವುದು ಅನ್ಯಕೇ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಟ್ಪಿಕೊಳ್ಳದೇ ಇದ್ದರೆ ತೋರಿಸುವ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು. ರೋಚನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಧಿ—ಅಧಿಪರೀ ಅನರ್ಥಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೯೩) ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ಇರುವ ಅಧಿ, ಪರಿ ಇವುಗಳು ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಸಂಜ್ಞೆಯೊಂದಿಗೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಮಿನ್—ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತವಿವಿಧಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ತೈದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವೂ ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವ ಮುಂದೆ ಗುಣ (ಅ, ಏ, ಓ) ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವೂ ಬಂದರೆ ಇದ+ಏ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪರಿಪ್ಲನ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಮರುದ್ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಿನ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಾರ್ಥಂ ವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ರಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನರುಪಾದಾನಮನ್ಯಾದೇಶಃ ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇದು ಅನ್ಯಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನೋನ್ಯದೇಶೇಶನುದಾತ್ತೈಸ್ತೃತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನ್ಯಾದೇಶವಿಷಯವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಅದೇಶವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಐ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜಿಸಿಬ್ರೂೀಸ್ತಾತ್ ಸ್ಥಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಆಕಾರಾಂತ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಪಂಚವಿವಿಧವಿಭಕ್ತಿಯು ಐಸ್ ಸಪ್ತವಿವಿಧವಿಭಕ್ತಿಯು ಐ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತಾತ್ ಸ್ಥಿನ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಿನ್ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಥಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ಥಿನ್ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ಸುಸ್ಥಿತ್ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿನ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು.

ಋಷ್ಣಾತೇ—ಋಜಿ ಭೃಜೀ ಭರ್ಜನೇ. ಋಜಿಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅನುಸ್ವಾರ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಪರಸವರ್ಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಗಳು ಬಂದರೆ ಋಷ್ಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋಷ್ಣಾತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಧಾತೃಧೋಲಬಾದನ್ಯೈತ್ರನೀಯತೇ | ಪ್ರಹಾರಾಹಾರಸಂಹಾರವಿಹಾರಪರಿಹಾರವತ್ ಹಲಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹರಣವೆಂದರ್ಥ. ಅದರೂ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಪ್ರಹಾರ ಪೆಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಆಹಾರ, ತಿನ್ನ ತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಸಂಹಾರ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂದೂ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ವಿಹಾರ, ಆಡುವಿಕೆ ಎಂದೂ ಪರಿ ಶೇರಿದರೆ ಪರಿಹಾರ ಬಿಡುಗಡೆ

ಎಂದೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ತೋರುವುವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಕ್ಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗ ಬಲದಿಂದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಭರ್ಜನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಚಿ ಧಾತುವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುಚಿ ಧಾತುವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಗಿರಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇತೋ ವಾ ಸಾತಿಮಿಮಹೇ ದಿವೋ ವಾ ಪಾರ್ಥಿವಾದಧಿ |
ಇಂದ್ರಂ ಮಹೋ ವಾ ರಜಸಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇತಃ | ವಾ | ಸಾತಿಂ | ಈಮಹೇ | ದಿವಃ | ವಾ | ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ | ಅಧಿ ||
ಇಂದ್ರಂ | ಮಹಃ | ವಾ | ರಜಸಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಬಾಷ್ಪಂ ||

ಇಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಧನದಾನಮಧೀಮಹೇ | ಅಧಿಕೈನ ಯಾಚಾಮಹೇ | ಕಸ್ಮಾ-
ಲ್ಲೋಕಾದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಇತೋಽಸ್ಮಾದಭಿದ್ರಶ್ಯಮನಾತ್ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ಪ್ರಥಿವೀಲೋಕಾದ್ಯಾ ದಿವೋ
ವಾ ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ಯಾ ಮಹೋ ಮಹತಃ ಸ್ಪೃಧಾದ್ರಜಸೋ ವಾ ಸತ್ತ್ವಾದೀನಾಂ ರಂಜಕಾದಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕಾದ್ಯಾ | ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ಯತಃಕುತಶ್ಚಿದಾನೀಯಾಶ್ಯಭೃಂ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಸತ್ಕರ್ತೃಃ |
ಸಪ್ತದಶಸು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮಸ್ವೀಮಹೇ ಯಾವಿತಿ ಪಠಿತಂ || ಇತಃ | ಇತಃ | ಇದಂತಬ್ಧಾತ್ಪಂಚಿ
ಮಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಇದಮು ಇಶ್ | ಪಾ. ೫-೩-೩ | ಇತೀಶ್ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪನ್ನಾರ್ಥದೇಶಃ | ಅತ್ರೋದಿದಮಿತ್ಯ-
ಸ್ಯಾವಕಾಶಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೧ | ಅಭ್ಯಾಂ ವಿಭಿಃ | ಲಿತಿತ್ಯಸ್ಯಾವಕಾಶಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೩ | ಪಚನಂ
ಪಾಚಕಃ | ಉಭಾವಸಿ ನಿತ್ಯಾ | ತತ್ರ ಪರತ್ವಾದ್ವಿಪ್ರತಿವೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ | ಪಾ. ೧-೪-೨ | ಇತಿ
ಲಿತಿಲೋಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಶ್ಚಾತ್ತಸೇಃ ಪ್ರಾಗ್ಗಿತೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ | ಪಾ ೫-೩-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಸಂ-
ಜ್ಞಕತ್ವಾದೋದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾಸರ್ವನಾಮಸಾನ್ನವಿಭಕ್ತೇರುಚ್ಯಮಾನಮುದಾತ್ತತ್ವಂ ಭವತಿ | ಸಕೃ-
ದ್ಗತೌ ವಿಪ್ರತಿವೇಧೇ ಯದ್ವಾಧಿತಂ ತದ್ವಾಧಿತಮೇವ | ಪರಿ. ೪೦ | ಇತ್ಯೋದಿದಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪುನರಪ್ರವೃತ್ತಿ-
ರೇವೇತಿ ಚೇನ್ನ | ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧೇನ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಂ ಚೇತಿ ಸ್ವೀಕಾರಾತ್ | ನನ್ನೇವಂ
ಯತಸ್ತತ ಇತ್ಯಾದಾವಸಿ ಪರೇಣ ಲಿತ್ಸರ್ದೇಣ ಬಾಧಿತಮಸಿ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ತಸಿಲ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ

ಸ್ಯಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಯತ್ರ ಚೈಬ್ಬಯೋಃ ಸಾವವರ್ಣಾಂತತ್ವೇ ನ ಗೋತ್ವಸ್ಯವವರ್ಣೇತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೨೨ |
 ನಿರ್ವೇಧಾತ್ | ನ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಂ ಚೇತ್ಯೇತತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧೇನ ಕೃಚಿದೇವ
 ತದಾತ್ರಯಜಾದಿತಿ | ಸಾತಿಂ | ಷಣ್ಣ ದಾನೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಸಾ. ೬-೧-೬೪ | ಭಾವೇ ಕ್ರಿನ್ |
 ಜನಸನಮನಾಂ ಸನ್ವಯೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೪೨ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯಾತ್ವಂ | ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ |
 ಸಾ. ೭-೨-೯ | ಇತಿ ನಿರ್ವೇಧಾದಿಣ್ಣ ಭವತಿ | ನಿತ್ವೇರ್ದೇ ಸ್ವಾಸ್ತ ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತ್ತಿಯಾತಿ-
 ಜೂತಿಸಾತ್ರದೇತಿರೀರ್ತಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೯೭ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಮದೇ |
 ಈರ್ಜ ಗತೌ | ಶೃನೋಽಪಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಅಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ಜಾತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇ-
 ನ್ನಿದಮಸದೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೬ | ಇತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಸ್ಯತೇ |
 ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿರ್ವೇಧಾತ್ | ಉತ್ತ-
 ರವಾಕ್ಯಯೋರಪಿ ಹಿ ವಾತಬ್ಬಯೋಗಾದನ್ಯಥಾ ವಾಕ್ಯಾಪರಿಪೂರ್ತೇಸ್ತಿಚ್ಚಿಭಕ್ತೇರವತ್ಯಮಧ್ಯಾಹಾರಾತ್ರ-
 ದವೇಕ್ಷಯ್ಯಪಾ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜಭಕ್ತಿರಿತಿ | ದಿವಃ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಸಾರ್ಥವಾತ್ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥತ ಇತಿ ಪೃಥಿವೀ | ಪ್ರಥೇಃ ಸಿವನ್ವಂಪ್ರಸಾತಣಂ ಚ | ಉ. ೧-
 ೧೫೦ | ಇತಿ ಸಿವನ್ವತ್ಯಯಃ | ಸಿದ್ಧಿರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೧-೪೧ | ಇತಿ ಜಾರ್ಷ | ವ್ರತೈಯಸ್ವರೇ-
 ಣೋದಾತ್ತೇಃ | ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತಾದಿಃ ಪೃಥಿವೀರಬ್ಬಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿಕಾರ ಇತ್ಯರ್ಥ ಓರಣಾತ್ಯ-
 ನುವೃತ್ತಾವನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೩-೧೪೦ | ಇತ್ಯರ್ಥ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತಿರೀಕಾ-
 ರಲೋಕಃ | ತದ್ವಿತೇಷ್ಯಜಾಮಾದೇಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೭ | ಇತ್ಯಾದಿವೃದ್ಧಿಃ | ರಸರತ್ವಂ | ಸಾ. ೧-೧-೫೧ |
 ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಧಿ | ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಂ | ರಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತ
 ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮಹಃ | ಮಹತ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಕಾರತಕಾರಯೋರ್ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ
 ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಜಸಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ವಯಂ-ನಾವು) ಇಂದ್ರಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಇತಃ ಸಾರ್ಥವಾದ್ವಾ—(ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ)
 ಈ ಪೃಥಿವೀಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ದಿವೋ ವಾ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ಮಹಃ—ದೊಡ್ಡದಾದ | ರಜ-
 ಸೋ ವಾ (ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ) ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ಸಾತಿಂ—ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ |
 ಅಧೀಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ,
 ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಿಂದಾಗಲಿ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We pray to Indra for riches either from this earth, heaven or from the
 vast intermediate region.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಾತಿಂ—ಪಣಿ ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನ, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರೆ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವು ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು.

ಈಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು, ಯಾಚನೆ ಮಾಡುವೆವು. ಈಮಹೇ, ಯಾಮಿ ನೊಡಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮಪಾಚಕ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಾತ್—ಪೃಥಿವೀವಿಕಾರಃ ಪಾರ್ಥಿವಃ ತಸ್ಮಾತ್-ಪೃಥಿವೀವಿಕಾರವಾದ ಎಂದರೆ ಭೂಲೋಕ ವೆಂದರ್ಥವು.

ರಜಸಃ—ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದೀನಾಂ ರಂಜಕಾತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾತ್ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಎಂದರೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ, ಮುಖ್ಯ ಸಂಚಾರಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇತಃ—ಪಂಚಮಂತ್ಯವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಂಚಮ್ಯಾಪ್ತಿಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫.೩-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್+ತಸಿಲ್ ಇದಮಇರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫.೩-೩) ಪ್ರಾಗ್ಗಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿಶ್ಚೈಸ್ಥ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಇ+ತಸ್ಮ ರುಕ್ತ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಇತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಊರ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ-ಇದಮ್ ಶಬ್ದ-ಪದ್ವ-ನ್ನೋಮಾಸ್ ಹಲನ್ನಿ ಶಸನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರು ಪದಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಅಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿಮ್ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಾಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಂ ಆಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ವ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಊಡಿದಂ. ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬರದೇ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪಚನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪಾಚಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿತ್ವಂ ನಿತ್ಯತ್ವಂ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡಿದರೂ, ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಿದೆಯೋ ಅದು ನಿತ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಊಡಿದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಊಡಿದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ನಿತ್ಯಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಒಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗು

ವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿದರೆ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇ ಪರಂಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಅನ್ಯತ್ರ ಚರಿತಾರ್ಥಯೋಶ್ಚಾಪ್ಯಯೋಃ ಏಕತ್ರ ಯುಗಪತ್ಯಮಾವೇಶಃ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷಃ ಆದಂತೆ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ, ಪರಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವಪರಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಇಂತಹ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೆಯ ಇರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವೆವು. ಇಂತಹ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೆಯಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೋ ಅದೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇ ಪರಂಕಾರ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರವಾದ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ನಂತರ, ಸ್ವಾಗ್ನಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ದಿಕ್ಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಉಡಿಡಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಅಪರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು ಆದರೆ ಸಕೃದ್ಗತೌ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇನಯದ್ವಾಧಂ ತದ್ವಾಧಿತಮೇವ (ಪರಿಭಾಷಾ-೪೦) ಎಂದರೆ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇಪರಂಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಬಾಧಿತವಾದುದೇ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇಪರಂ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮೇವ—ಎಂದು ಅವಧಾರಣೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆಯಾದಿರೆ ಸಕೃದ್ಗತೌಪರಿಭಾಷೆಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧಿತವಾದ 'ಉಡಿಡಮ್' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾಸ್ತಿದ್ಧಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೆ ವಿವರಗ ಪರಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು, ಎಂದು 'ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇಪರಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಿರುಗಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಿರುವಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಪರಿಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗ್ಧರ ಅದೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು, ಬಾಧಿತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ದ್ವಾರ (ಉಪಾಯ) ವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅರ್ಥ. ಈ ವಚನದಿಂದ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿಲ್ಲದ್ದಾಗ್ಯೂ, 'ಉಡಿಡಮ್' ಎಂಬುದು ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. 'ಸಕೃದ್ಗತೌ' ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗ, ಈ ಎರಡು ಪರಿಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕ ಭಾವವಿಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯ ನುರೂಪವಾಗಿ ಎರಡೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯನುರೂಪದಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದುದು ಹಾಗಾದರೆ ಯತಃ, ತತಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿ ದೆಯೋ (ಒಂದೇ ಅಕ್ಷರವು ಹೊಂದಿದೆಯೋ) ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತ್ಯತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದೂ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದರೆ ಪರವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಪ್ರತೀರ್ಷೇರ್ಥೇಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾವೇ ಕಾಚಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು, ಆದರೂ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾಸ್ತಿದ್ಧಂ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿರುಗಿಯೂ 'ಸಾವೇಕಾಚಃ' ಎಂಬುದು ಬಹುವಚನ ಯತಃ, ತತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯತ್, ತತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅಕಾರಾಂತವಾಂತ

ವಾಗುವವು ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಗೋಶ್ವನ್ನವರ್ಣರಾಡಬ್ಬು ಜ್ಞಾಪ್ಯಾಃ' ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ (ಪಾಪಿ ಕವಾದ) ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದರಿಂದ, 'ಸಾನೇಕಾಚಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಸಿ ಲ್ಗೆ, ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದವಾ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದ್ವಿತೀ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ವಾಗುವುದು 'ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಪ್ರದಂ' ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮೇನ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇದು ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ನ್ಯಾಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗ ಬಾಧಿತವಾದ 'ಸಾನೇಕಾಚಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಯತಃ, ತತಃ, ಇವು ಅದ್ಭುತಾತ್ಮಗಳೇ.

ಸಾತಿಮ್—ಪಣು ದಾನೇ, 'ಧಾತೃದೇವತಾಃ' ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಈರಿತಿ ಪಕಾರನಿವೃತ್ತವಾದರೆ ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರಕವಾದ ನ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದ, ಣಕಾರವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ನಕಾರವೇ ಇರುವುದು. ಏವಂಚ ಸನ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು. ಜನಸನಪಿಪಾಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ+ಅ+ತಿ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಸಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇ ಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈ ಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾಪನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ರಬ್ಬದ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಊತಿ ಯೂತಿ ಜೂತಿ ಸಾತಿ ದೇತಿ ಕೇರೇಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೭) ಪ್ರಿನ್ಯಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತ್—ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟೀ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂತೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಶಸ್ತ್ರಗೆ ಲ್ಲಾಭಾಯಕವಾದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು ಈಜ್ ಧಾತುವು ಬಾತ್ಯಾದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಸದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಮಹೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೫) ತಿವಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿವಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಚೆನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೫) ಚ ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಒಂದು ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸಂಶಯಬರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇತಃ ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ ಲೋಕಾದ್ವಾ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಅಧಿ ಈಮಹೇ, ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ದಿವೋ ವಾ ಅಧಿ ಈಮಹೇ ರಜಸಃ (ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾದ್ವಾ) ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಅಧಿ ಈಮಹೇ ಎಂದು ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳು ಇರುವುವು. ಎರಡು ಮೂರನೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈಮಹೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈಮಹೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ್ದರಿಂದ, ' ಚವಾ ಯೋಗೆ. ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೇಬರುವುದು- ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ' ಈಮಹೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವಃ, ' ಊಡಿದಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪಾರ್ಥಿವಾತ್—ಪ್ರಥಮೇ ಇತಿ ಪೃಥಿವೀ—ಪ್ರಥ ವ್ರಶ್ಯಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥೇಷಿವನ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚಿ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಪ್ರಥಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೋಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥ್+ಇವ್ ಎಂದುರಿವಾಗ. ಇದರಿಂದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥ್+ನಿವ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೌರಾಧಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪. ೧-೪೧) ಸಿತ್ತಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆಯೂ, ಗೌರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಬೀಷ್ ಬರುವುದು. ಅವಯವೇ ಅಚರಿತಾರ್ಥಂ ಲಿಂಗಂ ಸಮುದಾಯೋಪಕಾರಕಂಭವತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಿತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಿತ್ತವು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಜೀಷ್ ಎಂಬಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಮಿಕ್ಕುವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂವದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಅಂತು ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಿಘ್ನತು. ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅನುದಾತ್ತಾದೇಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೪೦) ಇಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅರ್ಜ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮಿತದ ಮುಂದೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತದ್ವಿತ್ತಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ವದ್ವಿತಮಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತು, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಇವುಗಳ ಅವಯವವಾದ ಮುಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ+ಜಿವ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಬಿಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ತದ್ವಿತಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತದ್ವಿತೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಇತ್ಯು ಣಿತ್ತು ಅದ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದರೆ ಅಜ್ಞ ಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಆದಿಭೂತವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೆ ಉರಜ್ಞಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರ ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಬರುವುದು. ಪಾರ್ಥಿವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ, ಮತ್ತು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವ ಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಧಿ—ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರಂ—ಋಜ್ವೇಂದ್ರಾಗ್ನಿ-(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರ ತಕಾರ (ಅತ್) ಗಳಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಸಾವೇ-
ಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ರಜಸಃ—ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿ ಸಂತಸ್ಯ-(ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೧೦ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.
ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ವರ್ಗವು ಸಮಾಪ್ತವು.

|| ಓಂ ||

ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ದಶರ್ಚಂ ಯತ್ಸೂಕ್ತಂ ತತ್ಪರೂಪಕೃತ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ಥಂ
ಋಷಿಚ್ಛಂದೋದೇವತಾ ವಿನಿಯೋಗಶ್ಚ ಪೂರ್ವವತ್ | ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಚೈತೇ | ಮಹಾವ್ರತೇ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಶಿರೋ
ಗಾಯತ್ರಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನಃ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೧ | ಇತಿ ತಥಾ ಚತುರ್ವಿಂಶೀಹನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ
ಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಇತಿ ಷಳಹಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತುಚಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಕೇತ್ಯಪಕ್ರಮ್ಯಾ
ಯಾಹಿ ಸುಷುಮಾ ಹಿ ತ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ | ಅ. ೭-೨ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತತ್ವಾತ್ | ಅತಿರಾತ್ರೇ
ಪ್ರಥಮೇ ಸರ್ಯಾಯೇಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರೇಯಮೇವ ತೃಚೋನುರೂಪಃ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಾಯ
ಮದ್ವೇನೇ ಸುತಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಮೂತಯೇ
ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ (ಕೊನೆಯ) ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು
ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಇದರ ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳೂ ವಿನಿಯೋಗವೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಆದರೆ
ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಿರೋಗಾಯತ್ರಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನಃ ಎಂದು
ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ) ಹೇಳಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮ-

ಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಹೋತ್ವವರ್ಗದ ಮುತ್ತಿಜನು ಸಳಹಸ್ತೋತ್ತಿಯನೆಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರಮಿ-
ದ್ಗಾಥಿನ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು—ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟೇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯಾಯಾಹಿ
ಸುಷುಮಾ ಹಿ ತ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ಸು. ೭-೨) ಹೇಳಿರು-
ವುದು. ಎಂದರೆ, ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆ ಯಾಹಿ ಸುಷು-
ಮಾಹಿತೇ (ಮ. ಸಂ. ೮-೧೭-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ (ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೧)
ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಸಳಹಸ್ತೋತ್ತಿಯನೆಂಬ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು
ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ-ಇಂದ್ರಾಯ ಮದ್ವನೇ ಸುತಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ (ಆ. ೭-೪) ಎಂದರೆ
ಇಂದ್ರಾಯ ಮದ್ವನೇ ಸುತಂ (ಮ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೯) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್
ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೭ ||

|| ಅಪ್ಪಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೩, ೧೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ||

|| ಮುಖ್ಯ—ಮಧುಚ್ಯಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂಡಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರಮರ್ಕೇಭಿರರ್ಕಣಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ವಾಣೀರನೂಷತ || ೧ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಇತ್ | ಗಾಥಿನಃ | ಬೃಹತ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಅರ್ಕೇಭಿಃ | ಅರ್ಕಣಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ವಾಣೀಃ | ಅನೂಷತ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಾಥಿನೋ ಗೀಯಮಾನಸಾಮಯುಕ್ತಾ ಉದ್ಗಾತಾರ ಇಂದ್ರಮಿದಿಂದ್ರಮೇವ ಬೃಹತ್ ತಾಮಿದ್ರಿ ಹವಾಮಹೇ | ಋಗ್ವೇ ೬-೪-೧ | ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮೃತೈಶ್ಚೈವೇನ ಬೃಹನ್ನಾಮಕೇನ ಸಾಮಾನ್ಯನೂಷತ | ಸ್ತುತವಂತಃ | ಅರ್ಕಿಣೋಽರ್ಚನದೇತುಮಂತ್ರೋಪೇತಾ ಹೋತಾರೋಽರ್ಕೇಭಿರ್ಬುಗ್ರೂಪೈರ್ಮಂತ್ರೈರಿಂದ್ರಮೇವಾನೂಷತ | ಯೇ ತ್ವವಶಿಷ್ಠಾ ಅಧ್ಯಯವಸ್ತೇ ವಾಣೀರ್ನಾಗ್ನಿಯೇಜಾರೂಪಾಭಿರಿಂದ್ರಮೇವಾನೂಷತ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಂತ್ರಪರತ್ವಂ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತಂ | ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ | ನಿ, ೫-೪ | ಇತಿ ಶ್ಲೋಕ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಸಂಚಾರತ್ನ ನಾಜ್ಞಾಮಸುವಾತಿ ವಾಣೀತಿ ಪಠಿತಂ || ಗಾಥಿನಃ | ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ತಥ | ಉ. ೨-೪ | ಇತಿ ಗಾಯತೇಸ್ತನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗಾಥಿನಃ | ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೫-೨-೧೦೬ | ಇತೀನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತೇಃ | ಸ ಚ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಃ | ಬೃಹತ್ | ಬೃಹತಾ | ತ್ವತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಲುಕ್ | ಪೃಷದ್ವೈಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚೈತ್ಯವಚ್ಚ | ಉ. ೨. ೪೪ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಅರ್ಕೇಭಿಃ | ಅರ್ಚೆ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಅರ್ಚ್ಯತೆ ಏಭಿರಿತ್ಯರ್ಕಾಮಂತ್ರಾಃ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೮ | ಇತಿ ಘಃ | ಚೆಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಸಾ. ೩-೩-೫೨ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತೇಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦ | ಇತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನಭೂತಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ | ವಾಣೀಃ | ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ದಿರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೆ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦೫ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪರ್ವಣದೀರ್ಘನಿಷೇಧಸ್ಯ ವಾ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦೬ | ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತ್ವತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅನೂಷತ | ಋ ಸ್ತುತೌ | ಣೋ ನಃ | ಸಾ. ೩-೧-೬೫ | ಇತಿ ನತ್ವಂ | ಲುಜ್ಞಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಝಸ್ಯಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೩-೧-೫ | ಸಿಚೇ ಇಡಭಾವ ಉಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸಂ | ಧಾತೋಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೧-೨-೧ | ಸಿಚೋ ಜಾತ್ವೇನ | ಸಾ. ೧-೧-೫ | ಗುಣಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಾಥಿನಃ--ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತೃವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಯಕರು | ಇಂದ್ರಮಿತ್--ಇಂದ್ರನನ್ನೇ | ಬೃಹತ್--ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರದಿಂದ ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಗಾನಮಾಡುವವರು || ಅರ್ಕಿಣಃ--ಅರ್ಚನ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಅಥವಾಮಂತ್ರವನ್ನು) ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು | ಇಂದ್ರಂ--ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅರ್ಕೇಭಿಃ--ಋತ್ವಿಜಗಳಿಂದ | (ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರು) | (ಅಧ್ಯಯವ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು) ಇಂದ್ರಂ--ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಾಣೀಃ--ವಾಕ್ಯ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | (ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತೃ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಯಕರು ತಮ್ಮ ಸಾಮವೇದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ (ಈ ಮಂತ್ರವು

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೬-೪೬-೧ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದು) ಮಂತ್ರದಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವರು ; ಹೋತ್ರವರ್ಗದವರು ತಮ್ಮ ಮುಗ್ಧೇದದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ; ಅಧ್ವರ್ಯು ವೊಬ್ಬರಾದ ಇತರ ಮುಕ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮುಗ್ಧಜುಹುಮನೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರು.

English Translation

The chanters (of the Sama hymns) praise only Indra with (a Saman called) Brihat ; the reciters of mantras (Rics) praise Indra with the Ric-Verses ; (and the remaining priest Adhvaryus) praise Indra with prose-like Sentences (of Yajus).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧಜುಹುವುಗಳೆಂಬ ವೇದಗಳ ಹೆಸರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬೃಹತ್, ಅರ್ಕೇಭಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮವೇದ, ಮುಗ್ಧೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಎಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಮುಗ್ಧೇದವೇ ಇತರ ವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂತಲೂ ಅದುದರಿಂದ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈಚಿನ ವೇದಗಳಾದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಾದವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಮುಗ್ಧೇದದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೯) ಯಜುಸ್ಸಾಮಶಬ್ದಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಮವೇದದ ಬಹುಭಾಗಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮುಗ್ಧೇದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಭವವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೂ ಯಜುರ್ವೇದವು ಮುಗ್ಧೇದ ಸಾಮವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನದೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾದ ವಿಷಯ ಆದರೆ ಈಗಿನ ಯಜುರ್ವೇದವು ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಆಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತಹ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮ, ವಿಧಾನಗಳೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಈಗಿರುವ ಯಜುರ್ವೇದವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮುಖ್ಯ ಮುಕ್ತುಜನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದೋಬದ್ಧವಲ್ಲದ ಯಜುರ್ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮುಗ್ಧಜುಹುವು ವೇದಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಾಗಲ್ಲ.

ಗಾಥಿನಃ—ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗಾಥಿನಃ—ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಗಾಥಾ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಉಂಟು. ಈ ಗಾಥೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಗಾಥಿನಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಬೃಹತ್—ಬೃಹತ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸಾಮನೇದದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾನುವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮಮಂತ್ರವಿರುವುದು ಇದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ತೃಮಿದ್ಧಿ ಹನಾಮಹೇ ಸಾತಾ ನಾಜಸ್ಯ ಕಾರವಃ |

ತೃಂ ವೃತ್ರೇಷ್ಟಿದ್ರ ಸತ್ಪತಿಂ ನರಸ್ತ್ವಾಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ತವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೧)

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸಾಮನೇದದಲ್ಲಿ ೨೩೪; ೮೦೯, ಅಥರ್ವವೇದ ೨೦-೯೮-೧, ನಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ (ಶು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೨೭-೩೭, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೪-೧೪-೩; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೭-೨-೬ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಬೃಹತ್ತಾನುವು ಸಾಮನೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದರ ವಿಪರಣೆ ಇದೆ

ಅರ್ಕೇಭಿಃ—ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ (ನಿ. ೫-೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅರ್ಚೆ-ಪೂಜಾಯಾಂ—ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಕಃ= ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನಭೂತಾ ಮಂತ್ರಾ ಯೇಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ—ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಅರ್ಕಗಳಿಂದ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು.

ನಾ ಜೇಃ—ಜ್ಞೇಕಃ, ಧಾರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಛಾಮಸೂಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಣೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩) ಇಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ—ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅನೂಷತ—ಉ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲುಬ್ಧರೂಪವು. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಧಾತುವಿನಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾಥಿನಃ—ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೧) ಉಷ ದಾಹೇ, ಕುಷ ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ, ಋ ಗತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಬರುವುದು. ಗೈ+ಥನ್ ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೀತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಕ್ಷಾರಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಠದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಎ ಓ ಐ ಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೈನ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಗಾಥ ನಿತ್ವದಿಂದ ಗಾಥ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸನ್ನಿ ಇತಿ ಗಾಥಿನಃ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ.

೫-೨-೧೧೬) ವೀಣ್ಯಾದಿಗಣಕಋತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ-ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಸತಿಶ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಬೃಹತ್—ಬೃಹತಾ ಎಂದರ್ಥ. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದ ತೃತೀಯಾ ಎಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ-ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ವರ್ತಮಾನೇ ಪ್ರಪದ್ಯೋಹನೈಹಜ್ಜಗ-ಚೈತ್ಯವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೧) ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದವು ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕೇಭಿಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಅರ್ಚ್ಯಂತೇ ಏಭಿರಿತಿ ಅರ್ಕಾಃ—ಮಂತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಪುನಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಾಪ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಪುಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣ ವಾ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಾಯಶಃ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘ ಗೆ ಲಶಕ್ವತ್ವದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಅರ್ಚ+ಅ ಚಿಜೋಃಕುಘೀಶ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ (ಕವರ್ಗ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ ಗೆ ಕ್ ಬಂದರೆ ಅರ್ಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರ್ಯುಲ್ವೀತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ ಏಂದರೆ ಅರ್ಕೇಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಏಷಾಂ ಸನ್ನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಅತಇನಿಠನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಿಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಾಣೀಃ—ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ವಾಣೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ವಾಣೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅಗ್ನಿರ್ವದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ಚತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಯದ್ವಪಿ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ವಾಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನ್ದ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸು ಇಚ್ಚ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಎಂದು ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವ-
ಸರ್ವಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ವಾಣೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.
ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿರುವುದು.

ಅನೂಷತ್—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಣೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ನು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲುಚ್ಛನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ
ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ರ್ಘು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಅಕಾರವನ್ನಳಿದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದ
ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ರ್ಘು ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶ ನು+ಅತ ಚ್ಚಿ ಲುಚ್ಛ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೀಸ್ವೀಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚ್ಚ ಬರುವುದು. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೫) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ
ಇಡಾಗಮ ಬರದೇ ಇರುವುದೂ ನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದೂ ಛಾಂದಸ. ಋ ಧಾತುವು ಕುಟಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ಗಾಜ್ಞು ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ ಪ್ಲಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಿತ್ವಾಗುವುದು
ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ಇದ್ಧಯೋಃ ಸಚಾ ಸಂಮಿಶ್ಲ ಆ ವಚೋಯುಜಾ |
ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಹಯೋಃ | ಸಚಾ | ಸಂಮಿಶ್ಲಃ | ಆ | ವಚಃ | ಯುಜಾ |
ಇಂದ್ರಃ | ವಜ್ರೇ | ಹಿರಣ್ಮಯಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರ ಏವ ಹಯೋರ್ಹರಿನಾಮಕಯೋರಶ್ವಯೋಃ ಸಚಾ ಸಹ ಯುಗಪದಾ
ಸಂಮಿಶ್ಲಃ ಸರ್ವತಃ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಶ್ರಯತಾ | ಕೀದೃಶಯೋರ್ಹಯೋಃ | ವಚೋಯುಜಾ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ
ವಚನಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸುಶಿಕ್ಷಿತಯೋರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇ ವಜ್ರ-

ಯುಕ್ತೋ ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ | ಸರ್ವಾಭರಣಭೂಷಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಹರ್ಯೋಃ | ಹರತ ಇತಿ ಹರೀ | ಇನ್ | ನಿಶ್ಚಾಸ್ತದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಸಚಾ ಸಹೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ನಿ. ೫. ೫ | ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಣಂ ಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಯತೇರ್ಘ್ಯಾಃ | ಪಾ. ೩-೩-೧೮ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಲತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಚೋ-ಯುಜಾ | ವಚಸಾ ಯುಜ್ಯೇತೇ ಇತಿ ವಚೋಯುಜಾ | ತಯೋಃ | ವಷ್ಪೇದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಯುಜ್ಯತೇದ್ವಿ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ಮಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಜ್ರೇ | ವಜ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಅತ ಇನಿಶನೌ | ಪಾ- ೫. ೨-೧೦೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹಿರಣ್ಮಯಃ | ಋತ್ಯವಾಸ್ತೃತ್ಯವಾಸ್ತೃಮಾದ್ವಿಹಿರಣ್ಮಯಾನಿ ಚೈಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೭೫ | ಇತಿ ಹಿರಣ್ಮಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಹಾರಲೋಪೋ ನಿಸಾತ್ಮತೇ | ಅಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ಮಃ | ಪೂರ್ವಣಾನುದಾತ್ಮನ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ಮ ಇತ್ಯುದಾತ್ಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿವದಾರ್ಥ ||

ಸಂಮಿಶ್ರಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ | ಇಂದ್ರ ಇತ್—ಇಂದ್ರನೇ | ವಚೋಯುಜಾ—ಇಂದ್ರನ ವಚನಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವ | ಹರ್ಯೋಃ—ಹರೀ ಎಂಬ (ಇಂದ್ರನ) ಕುದುರೆಗಳಿಂದ | ಸಚಾ—ಸಹಿತನಾಗಿ | ಅ (ಯಾತಿ)—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವನು ; | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರೇ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು , | ಹಿರಣ್ಮಯಃ—ಹಿರಣ್ಮಯನು ಎಂದರೆ ಸುರ್ವಾಭರಣಭೂಷಿತನು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವನು. ಅವನ ವಚನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವವು. ಇಂತಹ ಕುದುರೆಗಳು ಕಟ್ಟಿದ (ರಥದಲ್ಲಿ ಕಾಳತು) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವನು. ಅ ಇಂದ್ರನು ಚಿನ್ನದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು.

English Translation.

Indra, the good mixer of all things comes verily with his horses that are harnessed at his word ; Indra, the richly-decorated (with gold), the wielder of the thunderbolt.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಚಾ—ಸಹ, ಕೂಡಿ, ಸಹಿತನಾಗಿ.

ಸಂಮಿಶ್ರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಸರ್ವತಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಶ್ರಯಿತಾ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇವನ್ನನುಸರಿಸಿ Wilson ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿ

ತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Blender, mixer, mixing oneself very much with, attached to, ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವು—ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಣಂ ಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಯತೇರ್ಥಃ | ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಲತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಮಿಶ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಎಂದರೆ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಅಥವಾ ಸಹಿತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ರಯಿಭಿಃ ಸಮೋಕಸಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾಸ್ತವಿಷೀಭಿರ್ವಿರಸ್ಮಿನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಂಮಿಶ್ರಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ ಸಂಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ಯಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಹರ್ಯೋರ್ಯಃ ಸುತೇ ಸಜಾ ವಜ್ರೇ ರಥೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೩ ೪)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಪದಗಳೂ ಅರ್ಥವೂ ವಿಶೇಷ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವವು.

ಪ್ರಭಂಗೀ ಶೂರೋ ಮಘನಾ ತುನೀಮಘಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ವೀರ್ಯಾಯ ಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೧-೧೮)

ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಅರುಷೋ ಭವ ಸೂಸಸ್ಥಾಭಿರ್ನ ಧೇನುಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೨೧)

ಮಂದ್ರೋ ಲೋತಾ ಸ ಜುಹ್ವಾ ಯಜಿಷ್ಠಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಅಗ್ನಿರಾ ಜಿಘತ್ವಿ ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೪)

ಮಂದ್ರಾಃ ಸುಜಿಹ್ವಾಃ ಸ್ಮರಿತಾರ ಆಸಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾ ಇಂದ್ರೇ ಮರುತಃ ಪರಿಷ್ಕುಭಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೧೧)

ಯಜ್ಞೈಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ ಸೃಷ್ಠೀಭಿರ್ವಾಪ್ತಿಭಿರ್ಯಾಮಾಘಾಭ್ರಾಸೋ ಅಂಜಿಷು ಪ್ರಿಯಾ ಉತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೨)

ಪ್ರ ಯಂತು ನಾಜಾಸ್ತವಿಷೀಭಿರಗ್ನಯಃ ಶುಭೇ ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ ಸೃಷ್ಠೀರಯುಕ್ತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೪)

ಯಾಮಂ ಯೇಷ್ಠಾಃ ಶುಭಾ ಶೋಭಿಷ್ಠಾಃ ಶ್ರಿಯಾ ಸಂಮಿಶ್ರಾ ಓಜೋಭಿರುಗ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೬ (೩))

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇರುವ ಸಂಮಿಶ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತ, ಸಹಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ವಜೋಯುಜಾ — ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜಿನಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸುಶ್ಚಿತಯೋ-
ರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾತನಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಬರುವನು

ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಳಗಿದ ಕುದುರೆಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ವತ್ಯ ಸಂಧಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ horses which harness themselves ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಿರುವರು. ಆದರೆ ಕುದುರೆಗಳು ತಾವೇ ಹೇಗೆ ಸಾರಥಿಯೊಡಲಾದವರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವವು ? ಇದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ-ಇಂದ್ರನ ಮಾನಂತೆ, ಅಥವಾ ಅಷ್ಟೇಯಂತೆ (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವಜ್ರೀ - ವಜ್ರಮುಖ್ಯಾಸ್ತ್ರೀತಿ ವಜ್ರೀ - ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವು ವಜ್ರಾಯುಧ (Thunderbolt) ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇದರ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. -

ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮುತಕ್ಷದಾಯಸಂ ಮಯಿ ದೇವಾಸೋಽನ್ಯಜನ್ನಸಿ ಕೃತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩)

ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ “ ದೇವತೆಲ್ವಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟುವು ನನಗೆ ಕಟ್ಟಿಣದಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು ” ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿದಾನೆ-

ಹಿರಣ್ಯಯೇ - ಹಿರಣ್ಮಯೇ - ಸುವರ್ಣಮಯ ಎಂದು ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹಿರಣ್ಮಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಅಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. - ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಸವಿತಾ ರಥೇನ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಣ್ಯಯಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಋಕ್ಯಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹಯೋಃ - ಹರತಃ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ ತಯೋಃ | ಹೃಪಿಸಿರುಹಿವೃತಿವಿಧಿಚಿದೀಕೀರ್ತಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ ಸೂ. ೪-೫೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಗುಣ ಉರಣ್ವಪರಃ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಂಚಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಸಚಾ-ಸಹ - (ನಿರುಕ್ತ ೫-೫) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಪಠಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಹ-ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸಂ ಮಿಶ್ರಃ - ಮಿಶ್ರಸಂಪರ್ಕೇ ಎಂಬುದು ಚುರಾದಿ (೧೦ನೇ ಗಣದ) ಧಾತು, ಅದ್ದರಿಂದ-ಚುರಾದಿ ಭೋಣಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮) ಸಿದ್ಧಾನವ್ವಾಪನ್ನ, ಸಾಧ್ಯಾನವ್ವಾಪನ್ನ ಎಂದು ಧಾತೃರ್ಥವು ಇಬ್ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾನವ್ವಾಪನ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು ಸಿದ್ಧಾನವ್ವಾಪನ್ನವಾದ ಧಾತೃರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾವ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇಂತಹ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘರ್ಜಾ ಬಂದರೆ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ ಮಿಶ್ರ ಎಂದಿರುವುದು ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ ದೊಂದಿಗೆ ಸಪ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಣಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ಛಂದಸ

నాని బరువును. సమిక్తః ఎంబుదక్కి సమిక్తయితా ఎందు అర్థ, బహువిధా ప్రకృత్యా పూర్వపదం (పా. సూ. ౬-౨-౧) ఎంబుదరింద పూర్వపద ప్రకృతి స్వర బరువును.

వజీరీయజా, వజీసా యుజ్యేతే ఇతి వజీరీయజా, (ఇంద్రన వజనమాత్తదింద ఎళియువదక్కా గ రథదలి తానాగియే శేరికిలకత్తవు) తయోః, వస్త్రివిభక్తి ద్వివజనక్కి సుసాం-సులుక్ (పా. సూ. ౬-౧-౩౯) ఎంబుదరింద ఆకారాదీశ యుజ్ ఎంబుదు ధాత్యోః (పా. సూ. ౬-౧-౬౨) ధాతవిస కేనేయ వణవు లుదాత్తపాగువును ఎంబుదరింద లుదాత్త. సనూసానంతర గతికారకీలశపదాత్మ్యత్ (పా. సూ. ౬-౨-౧౩౯) ఎందు విహితవాద కృదుత్తరపదప్రకృతి స్వరదింద ఆదీ స్వరవే నిల్లువును. వజ్జీ-వజ్రమస్యూక్తి. వజ్జీ అత ఇనితనా (పా. సూ. ౩-౨-౧౧౩. ద్రుచ్చకారాంతవాద ప్రాతిపదికద ముందే మత్సర్థదల్లి ఇని-తనా ఎంబు ప్రత్యయగళు బరువును, ఎంబుదరింద వజ్ర శబ్దద ముందే ఇని ప్రత్యయ. యస్యేతిజీ (పా. సూ. ౬-౪-౧౪౨) ఈకార ఆధవా తద్దితవరవాగిరువాగ భసంజ్ఞకాంగానయవవాద ఇవణ అవణగళిగే లోఃపబరువును ఎంబుదరింద ప్రత్యయద హిందిరువ ఆకారక్కి లోఃశ, ప్రధనూ విభక్తి ఏకవజన సు ప్రత్యయవస్త్రిక్కి, సర్వ నామస్యానేజాసంబుద్ధా (పా. సూ. ౬-౪-౪) సంబుద్ధి భిన్నవాద సర్వనామస్థాన ప్రత్యయ పదదల్లి రువాగ నాంతవాద అంగద లుపాంత్య వణక్కి దిఃఫలబువును ఎంబుదరింద దిఃఫల బరువును. వజ్జీన్+సు ఈగ దల్+జ్ఞాభ్యోః దిఃఫలాత్సస్యప్రకృత్యుదల్ (పా. సూ. ౬-౧-౬౪) వ్యంజనాంత వాద శబ్దద ముందే ఇతక్కుడ్లొ, దిఃఫలవాద బాః, ఆప్ ప్రత్యయగళన్న కేనేయల్లి హిందిరువ శబ్దద ముందే ఇతక్కుడ్లొ ఆద సుతిసరూపవాద ఆప్యక్త వ్యంజనక్కి లోఃపబరువును. ఆప్యక్తవికా-లాప్రత్యయః (పా. సూ. ౧-౨-౪౧) ఒందే ఒందు వణరూపవాద ప్రత్యయక్కి ఆప్యక్త ఎందు ఊసరు (ఏకర్ణాస్ అల్ బ ఏకంల్ ఎందు కర్మధారయసమాస) సు ఎంబుదర లుకారక్కి లోఃపానంతర ఆదు ఆప్యక్తపాగువును. భూతపూర్వగళియింద సురూప్పూ ఆగిరువును. ఆదు వజ్జీన్ ఎంబు వ్యంజ నాంత శబ్దద ముందే ఇరువును. ఆద్దరింద ఆదక్కి లోఃప బరువును న లోఃపః ప్రాతిపదికాంతస్య (పా. సూ. ౪-౨-౬) ఎంబుదరింద నకారక్కి లోఃప వజ్జీ ఎంబుగువును, ప్రత్యయస్వర బరువును.

హిరణ్మయః—కరగకాంత్యోః ధాతు. ఇదర ముందే హక్వతేః కన్యన్ హిరజ్ (లు. సు. ౩-౬౨౨) హక్వధాతువిస ముందే కన్యన్ ప్రత్యయ బరువును. 'హక్' ఎంబుదక్కి 'హిరజ్' ఎంబు ఆదీశబరువును కన్యన్ ప్రత్యయవు సత్తు ఆద్దరింద సత్త్వర ఆద్యుదాత్త బందరే లోఃపనిభాతదింద కేనేయ ఎరడు ఆకారగళా అనదాత్తగళు. హిరణ్మసాణేమూతయో (మ. సం. ౧-౧-౩) ఎంబల్లి నబ్బిషయస్యానిసంతస్య (ఫి. సూ.) ఎంబుదరింద హిరణ్మ శబ్దవు ఆద్యుదాత్తవేందు సిరూపితవాగిదే. హిరణ్మస్య ఏకారః ఎంబు ఆర్థదల్లి మయేడ్మతయోభాషాయోనా భక్ష్వాజ్ఞాదనయోః (పా. సూ. ౪-౩-౪౩) భక్ష్వ ఆజ్ఞాదన ఎంబు ఆర్థత్యోరందే ఇరువాగ ఎల్లా ప్రకృతిగళ ముందేయో ఏకార, అవయవ ఎంబు ఆర్థగళల్లి మయిట్ ప్రత్యయ బరువును ఎంబుదరింద మయిట్ ప్రత్యయ బరువును హిరణ్మమయ ఎందిద్దర యత్కనాస్త్యనాస్త్యమాద్విహిరణ్మయోని భందసి (పా. సూ. ౬-౪-౧౬౩) యతు శబ్దద ముందే యిత్ ప్రత్యయవిరువాగ మత్తు వాస్త శబ్దదముందే యత్ ప్రత్యయ

ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶವೂ, ಮಧು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶವೂ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಮಯಟ್ಟಿನ ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು, ಹಿರಣ್ಯಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಹಿರಣ್ಯ+ಅಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅದಿಯ ಅಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಶೇಷ ನಿಘಾತದಿಂದ ಹಿರಣ್ಯ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಹಿರಣ್ಯಯಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿ, ರ, ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತ, ಣ್ಯ ಉದಾತ್ತ, ಯಃ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಮಕಾರ ಲೋಪಸಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಬರುವುದು ವಿವಕ್ಷಿತ ಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವದಿ ತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಶಬ್ದ ಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಕತ್ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಕೃತ್ತು ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಭಿನ್ನವಾದ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅಕ್ಕತ್ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದು ಭಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವದಿತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರೂ ಅಂಗವೃತ್ತೇಪುನರ್ವೃತ್ತಾವನಿಧಿಃ (ಪಾರಿಭಾ. ೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಬಂದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಂಗಾಧಿಕಾರಸೂತವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಸೂತವಾದ ಅಕ್ಕತ್ಸಾರ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಮನರ್ಣ ಲೋಪಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವದಿತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಲಾರದು ಶಬ್ದ ಲೋಪಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಯಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವರ್ಣ ಲೋಪವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸ್ತ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ಲೋಹಯದ್ವಿ ||

ವಿ ಗೋಭಿರಪ್ರಿಮೈರಯತ್ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ದೀರ್ಘಾಯ | ಚಕ್ಷುಸೇ | ಆ | ಸೂರ್ಯಂ | ರೋಹಯತ್ | ದಿವಿ
ವಿ | ಗೋಭಿಃ | ಅದ್ರಿಂ | ಐರಯತ್ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಸೌಧಾಯ ನಿರಂತರಾಯ ಚಕ್ಷುಸೇ ದರ್ಶನಾಯ ದಿವಿ
ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೂರ್ಯಮಾ ರೋಹಯತ್ | ಪುರಾ ವೃತ್ತಾಸುರೇಣ ಜಗತಿ ಯದಾಪಾತ್ರತಂ ತಮಸ್ತನ್ನಿ-
ವಾರಣೇನ ಸ್ತಾಪನಾಂ ದೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಾದಿತ್ಯಂ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚ ಸೂರ್ಯೋ
ಗೋಭಿಃ ಸ್ತುಕೀಯರಶ್ಮಿಭಿರದ್ರಿಂ ಪರ್ವತಪ್ರಮುಖಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ವೈರಯತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ
ದರ್ಶನಾರ್ಥಂ ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ಪ್ರಕಾಶಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಏವ ಗೋಭಿರ್ಜಲ್ಪಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೂತೈರದ್ರಿಂ ಮೇಘಂ ವೈರಯತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ಪಂಚದಶಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ರಶ್ಮಿನಾ-
ಮಸು ಖೇದಯಃ ಕಿರಣಾ ಗಾವ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ತ್ರಿಂಶತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಘಾನಾಮಸ್ತದ್ವಿಗ್ರಾವೇತಿ
ಪಠಿತಂ || ದೀರ್ಘಾಯ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ತುರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಚಕ್ಷುಸೇ | ಚಕ್ಷುಃ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ-
ಸೂನ್ | ಉ. ೪-೧೮ | ಇತ್ಯಸೂನ್ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಪ್ರಾಜಾದೇಶಾಭಾವಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಸೂರ್ಯಂ | ಸುವತಿ ಪ್ರೇರಯತಿತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ | ಷಃ ಸಃ | ರಾಜಸೂ-
ಯಸೂರ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೧-೧೧೪ | ಕೃಪ್ತೃತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಶ್ಚ ನಿಸಾತ್ಯಕೇ | ಕೃಪಃ
ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಸಿಪ್ಯಕೇ | ರೋಹಯತ್ | ರುಹೇ-
ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಜಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ | ಸಾ. ೩-೪-೩೫ | ಇತ್ಯದಭಾವೋ ನಿಘಾತಶ್ಚ |
ದಿವಿ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದ್ರಿಂ | ಅದಿಶದಿಭೂತುಭಿಃ ಕ್ರಿನ್ | ಉ ೪-೩೫ |
ಇತಿ ಕ್ರಿಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ಅದಂತಿ ಪರವಸ್ತೃಣಾದಿಕಮತ್ರೇತ್ಯದ್ರಿಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಐರಯತ್ |
ಈರ ಗತಾ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಜಾ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷುಸೇ—ನಿರಂತರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದರ್ಶನಮಾ-
ಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬೇಕಿಗಾಗಿ) | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ
(ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಆ ರೋಹಯತ್—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (ಏರಿಸಿದನು) | (ಆ ಸೂರ್ಯನು) ಗೋಭಿಃ—ತನ್ನ ಕಿರಣ-
ಗಳಿಂದ | ಅದ್ರಿಂ—ಪರ್ವತವನ್ನು (ಎಂದರೆ ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು) | ವಿ ಐರಯತ್—
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ಅಥವಾ

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಗೋಭಿಃ—ವೃಷ್ಟಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ | ಅದ್ವಿಂ—
ಮೇಘವನ್ನು | ಏ ಐರಯತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂದೆ ವೃತ್ತಾಸುರನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ಆವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು
ಸಂಹರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಳಯಕಾಲದವರೆಗೂ ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ ಪರ್ವತಕಾನನಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ
ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಜನರಿಗೆ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಜೀ-
ವಿಂದ ಮೇಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು.

English Translation

Indra established the sun in the heaven to render all things visible. He
illuminated the mountain (i. e. the world) with his rays or Indra charged the
clouds with water

|| ಅನುಪಮಾನುಸಾರ ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾಸನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ವೃತ್ತಾಸುರನು ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಂಧಕಾರಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಜನರೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಬೆಳಕಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ
ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲಸಮರ್ಥರಾದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು
ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕುಂಟಾಗುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಇದನ್ನನು
ಸರಿಸಿ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ

ದೀರ್ಘಾಯಾ—ನಿರಂತರಾಯೆ, ಪ್ರಲಯಪರ್ಯಂತಂ—ಯಾವಾಗಲೂ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದವರೆಗೂ
ಜಗತ್ತು ಇರುವವರೆಗೂ

ಚಕ್ಷುಸೇ—ದರ್ಶನ, ಬೆಳಕು ಪ್ರಕಾಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂರ್ಯನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೆಳಕಾಗಲಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವೇ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ
ಜಗತ್ಸತ್ವಸ್ಥಪಕ್ಷ (ಯ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧) ಸೂರ್ಯನೇ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಮಭೂತ
(ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪ ಎಂದರೆ ದೇಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ) ನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಗೋಭಿರದ್ರಿಮೈರಯತ್—ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಮೊದಲು ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಕವಿಯು ವರ್ಣನೆಮಾಡಿ ರಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವನ್ನು ಜಲಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಗೋಭಿಃ—ಕಿರಣಗಳಿಂದ, ಜಲದಿಂದ. ಪ್ರೇದಯಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ರಶ್ಮಿವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿರಣಾಃ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ

ಅದ್ರಿಃ—ಪರ್ವತ, ಮೇಘ. ಅದ್ರಿಃ ಗ್ರಾನಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೀರ್ಘಾಯೆ—ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ದೀರ್ಘಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚಕ್ಷುಸೇ—ಚಕ್ಷುಃಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂಚಿಚ್ಛೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಚಕ್ಷುಃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಬಹುಲವಾಗಿ ಶಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಚಕ್ಸ್ವಿ+ಅಸುನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಯಾಃಪ್ರಾಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಯಾಃಪ್ರಾಚ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಶಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿಜ್ಯಾಶಿತ್ತಾರ್ಥಧಾತುಕಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುವುದು ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಚಕ್ಷಿಜ್ಯಾಃ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಚ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ವಯದಾತ್ತ.

ಸೂರ್ಯಂ—ಸುವತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ (ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ರಾಜಸೂಯ, ಸೂರ್ಯ, ಮೃಷೋದ್ರ, ರುಚ್ಯ, ಕುಸ್ಯ, ಕೃಷ್ಯಪಚ್ಯಾವ್ಯಧ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಈ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ರವಾಗಿ ನಿವಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಎಂಬುದು ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುಟ್ ಎಂಬ ಅಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರುಡಾಗಮ ವನ್ನೂ ನಿವಾತನಿಸಿದ್ದವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಥವಾ ಸ್ಯಗತೌ ಧಾತು ಸರತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಆಕಾಶೇ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದರೆ ಸ್ಯಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿವಾತನದಿಂದ ಸ್ಯಧಾತು ವಿಗೆ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಉರಣ್ವಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುರ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಹಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫಾಂತ ನಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಇಕ್ಯಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಪದದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಸ್ಪಿಶೌ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರೋಹಯತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ಛತ್ಯಯ ವನ್ನಿಟ್ಟು ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಡುವುದು ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ತುಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಮಾಜ್ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಟ್ ಆಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲ ವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ದಿವಿ--ಉಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ವ.

ಅದ್ರಿಂ—ಅದಿಶದಿಭೂತುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಅದಭಕ್ಷಣೇ, ಶದ್ವೃಶಾತನೇ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ರುಭರೋಭಾರ್ಥೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ ನ್ ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಅದನ್ನಿ ಪಶವಸ್ತೃಣಾದಿಕಮತ್ರ ಇತಿ (ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳು ಹೆಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವನ್ನ ತಿನ್ನುವುವು) ಅದ್ರಿಃ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ವ.

ಐರಯತ್—ಈರ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಐರಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವ ಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ವಾಜೇಷು ನೋೞವ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಚ |
ಉಗ್ರ ಉಗ್ರಾಭಿರೂತಿಭಿಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ವಾಜೇಷು | ನಃ | ಅವ | ಸಹಸ್ರೞ ಪ್ರಧನೇಷು | ಚ ||
ಉಗ್ರಃ | ಉಗ್ರಾಭಿಃ | ಊತಿೞ ಭಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಉಗ್ರಃ ಶತ್ರುಭಿರಪ್ರಧೃಷ್ಯಸ್ತಮುಗ್ರಾಭಿರಪ್ರಧೃಷ್ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮದ್ವಿಷಯ-
ರಕ್ಷಾಭಿರ್ವಾಜೇಷು ಯುದ್ಧೇಷು ನೋೞಸ್ಮಾನವ | ರಕ್ಷ | ತಥಾ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಚ | ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾ-
ಕಗಜಾಶ್ವಾದಿಲಾಭಯುಕ್ತೇಷು ಮಹಾಯುದ್ಧೇಷು ರಕ್ಷ || ವಾಜೇಷು | ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೬-

೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತಂ | ನೋವ | ನಸಃ ಸಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವೋತ್ಪತ್ತಿಗುಣೇಷು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದೇ.
ಮಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವೋ ನ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಪರ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೫ | ಅವ | ಅವ ರಜ್ಜಣೇ |
ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಚಾನೇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮತಾಂ ಕ್ರಿಯಾಮಸೇಷ್ಯ ಪ್ರಥ-
ಮಾಯಾಃ ಶ್ರೂಯಮಾಣಾಯಾ ಅವೇತಿ ಕ್ರಿಯಾಯಾಶ್ಚ ವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಪಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ
ನಿಘಾತನಿಷೇಧಃ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತಥಾಪಿ ವಾಜೇಷ್ಟಿತ್ಯತ್ರ ಚಕಾರಸ್ಯ ಲುಪ್ತತ್ವಾಚ್ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ |
ಪಾ. ೮-೧-೬೩ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದತ್ರ ನಿಘಾತಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಃ ಕರ್ಮಮಾ-
ದೀನಾಂ ಚ | ಫಿ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಃ | ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ವಾಜೇಷು | ಬಹುವ್ರೀಹಾ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಥರತ್ವಂ | ಉಗ್ರಃ | ಉಚ ಸಮವಾಯೇ | ಚಸ್ಯ ಗಃ | ಯಜ್ಞೇಂದ್ರೇತಿ ರಸ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಊತಿಭಿಃ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ರಿಸ್ತದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ-ನೀನು) | ಉಗ್ರಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಜಯಿಸಲಸಾಧ್ಯನು |
(ಇಂತಹ ನೀನು) ಉಗ್ರಾಭಿಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಶಕ್ತವಾದ | ಊತಿಭಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು
ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು—ಅಪರಮಿತವಾದ ಗಜಾಶ್ವಧನಾದಿಗಳು ದೊರೆಯುವ
ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅವ—ರಕ್ಷಿಸು |

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಪ್ರದೃಷ್ಟನು- ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರರು. ಇಂತಹ
ನೀನು ಅಸದೃಶವಾದ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ಸಹಾಯಗಳಿಂದ) ನಾವು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಗಜಾಶ್ವಧನಾದಿಗಳ
ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

O Indra, you are invincible ; protect us with insuperable aids in battles
where thousand-fold spoils are gained.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು—ಪ್ರಥಮ ಅಥವಾ ಮಹಾಧನ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧವು (ಮಹಾಧನಶಬ್ದವು ರಣ ಮೊದ
ಲಾದ ಸೇವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ—ನಿ. ೩-೯.) ಈಶುಕ್ತಿಸ್ಥಿ ವಾಜೇಷು
ಎಂಬ ಯುದ್ಧವಾಚಕವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥ
ನೇಷು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿ
ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅವಯವಾರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇವಶಕ್ತಿ

ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಆಯುಧ, ಧನ ಕನಕವಾಹನಾದಿ ಸಮಸ್ತಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಗೆದ್ದವರ ವಶವಾಗುವುದು ಸಹಜವಷ್ಟೆ. ಅವರಂತೆ ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವರ ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಮಗೆ ತಕ್ಕ ಸಹಾಯಗಳಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ನಮಗೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಭಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಲಾಗಿರುವುದು.

ಉಗ್ರೇ—ಅಪ್ರದ್ಯಷ್ಟ, ಅಜೇಯ, ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯ, ಪರಾಕ್ರಮಿ, ಕ್ರೂರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು,

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾಜೇ—ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಸಂತಿತಬ್ಧದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಜ ಎಂಬುದನ್ನು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ನೋಷವ—ಬಹುವಚನಸ್ಯವಸ್ತುಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯ ಚೈಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ವಸ್ ನಸ್ ಆದೀಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಾನೋ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಬರುವುದು. ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ರು ಆದೀಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೀಶ ಬಂದರೆ ನರ್+ಅವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋ ರೋರವು ತಾದೆಪ್ಪು ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಅಪ್ಪುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ಪುತಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಉ ಆದೀಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಆದೀಶ ಬಂದರೆ ನ+ಉ+ಅವ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ನೋ+ಅವ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕ್ಕಾದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಪರೇ ಎಂದಿರುವುದು. ವಕಾರ ಅಥವಾ ಯಕಾರ ಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಋಕ್ಕಾದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಕಾರಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರವು ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದು ನೋ+ಅವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಓಕಾರವು ವಕಾರಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ನೋಽವ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅವ—ಅವರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಾಜೇಷು ನೋಷ ಎಂದೂ ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಚ ನೋಷ ಎಂದೂ ಎರಡುವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುವು. ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮತವಾದ ಅವ ಎಂಬ ತಿಜ್ಜಂತಕ್ಕೆಂತಲೂ ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತಿಜಂತವು ಶ್ರುಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಚೆನಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಇವು

ಗೃಹದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಜಾದಿಲೋಪೇವಿಧಾಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ ವಾ ಹ ಅಹ ಏವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂಧಿದ್ದರೆ ವಿಫಲವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸ (ಉಚ್ಚರಿಸ)ದೇ ಇರುವಿಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರನಾಜೇಷುನೋದ್ರವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಾದಿ ಲೋಪವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ವಿಫಲವೆಂದರೆ ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಬರುವುದು—ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು—ಕರ್ದವಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೫೯) ಈಗಣ ಪರಿತರಬ್ಧಗಳ ಮೊದಲನೆಯದು ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ. ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಉಗ್ರಃ — ಉಚಿತಮನಾಯೇಧಾತು, ಯಜ್ಞೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಿಸ್ತೃಕುಬ್ರಚುಬ್ರಕ್ಷರ ಮುರ-ಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರಭೇಲ ಶುಕ್ಲ ಶುಕ್ಲ ಗೌರವನೈರ ಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಈ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಚ್ಚ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ ಎಂದು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉಗ್ರಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತನೇ ಆಗುವುದು.

ಊತಿಭಿಃ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾಹೀರ್ಯೇರ್ತಯಕ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ನಯಂ ಮಹಾಧನ ಇಂದ್ರಮರ್ಭೇ ಹವಾಮಹೇ |
ಯುಜಂ ವೃತ್ರೇಷು ವಜ್ರಿಣಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ನಯಂ | ಮಹಾಧನೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಅರ್ಭೇ | ಹವಾಮಹೇ ||
ಯುಜಂ | ವೃತ್ರೇಷು | ವಜ್ರಿಣಂ || ೫ ||

ವಯಮುನುಷ್ಯಾತಾರೋ ಮಹಾಧನೇ ಪ್ರಭೂತಧನಮಿತ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ಮ-
ಯಾಮಃ | ಅರ್ಭೇಽರ್ಭಕೇ ಸ್ತುಲೈಃ ಧನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತೀಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಕೀದೃಶ-
ಮಿಂದ್ರಂ | ಯುಜಂ ಸಹಕಾರಿಣಂ ಸಮಾಹಿತಂ ವಾ ವೃತ್ತೇಷು ಶತ್ರುಷು ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಷ್ಠಾ
ಪ್ರಾಪ್ತೇಷು ತನ್ನಿವಾರಣಾಯ ವಜ್ರಿಣಂ ವಜ್ರೋಪೇತಂ || ಮಹಾಧನತಬ್ಧೋ ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾ-
ಮಸು ಪರಿತಸ್ತಥಾಪಿ ಮಹದ್ವನಮತ್ರ ಸಂಗ್ರಾಮ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವೇ ಸತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾದ್ವೇನಾರ್ಹ-
ತದ್ಗೃಹೀತಂ | ಮಹಾಧನೇ ಮಹಚ್ಛ ತದ್ವನಂ ಚೇತಿ ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಭೇ | ಅರ್ಹಿ-
ಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಭನ್ | ಉ. ೩-೧೫೨ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ಯೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ
ತಬ್ಧೇ ಚ | ಇಂಶ್ಚಾತ್ಮತ್ವಭಿಪ್ರಾಯೇ | ಸಾ. ೧-೩-೭೨ | ಆತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಸ್ವಾನೇ ಮುಜಃ |
ಸಾ. ೩-೪-೭೮ | ಓತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ | ಸಾ. ೩-೪-೭೯ | ಇತಿ ಟೇರೇತ್ವಂ | ಕರ್ತರಿ ತಸಃ | ಸಾ.
೩-೧-೬೮ | ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಾ. ೬-೧-೩೨ | ಇತ್ಯನುವ್ರತ್ತ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೧-೩೪ |
ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಆತೋ ದೀರ್ಘೋ
ಯಿಷಾ | ಸಾ. ೭-೩-೧೦೧ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಯುಜಂ | ಯುಜ ಸಮಾ-
ಧಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ಕ್ವಿಪ್ | ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ | ಸಾ. ೭-೧-೭೧ | ಇತಿ ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ತ ಹಿ ಯುಜೇರಿತಿ
ನಿರ್ದೇಶಾದಿಕಾರರಹಿತಸ್ಯ ನ ಭವತಿ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಾ ಯುಜಿಯೋಗ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ
ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ವೃತ್ತೇಷು | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ವರ್ತಂತ ಇತಿ ವೃತ್ತಾಣಿ ಶತ್ರು
ಕುಲಾನಿ | ಸ್ವಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ತೈಶ್ಚಯೇಃ | ಉ. ೨-೧೩ | ಕಿಶ್ಚಾದ್ಯುಗ್ಗಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ವಜ್ರಿಣಂ | ಆತ ಇನಿಶನಾವಿತೀನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ || ೧೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—ನಾವು | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಮಹಾಧನೇ—ವಿಪುಲವಾದ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ
ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು (ಕರಿಯುವೆವು) | ಅರ್ಭಕೇ—ಸ್ವಲ್ಪ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾದರೂ | ಇಂದ್ರಂ—
ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಹವಾಮಹೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.) | ಯುಜಂ—ನಮಗೆ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ (ನುತ್ತು) |
ವೃತ್ತೇಷು—(ನಮ್ಮ ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಗಳಾದ) ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರ ನಿಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ | ವಜ್ರಿಣಂ—
ವಜ್ರಾಯುಧನನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | (ಇಂದ್ರಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹವಾಮಹೇ-ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಧನ ಬೇಕಾಗಲಿ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇಕಾಗಲಿ ನಾವು ಆ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯನಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆ ನಮ್ಮ
ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧನನ್ನು ಉಪ-
ಯೋಗಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

English Translation.

We invoke Indra for great wealth ; Indra for (even) little wealth ; Indra
as our ally and wielder of the thunderbolt against enemies

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಿಂತಲೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಭಾಷ್ಯಂ—ಮಹಾಧನೇ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಮಹತಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಇಂದ್ರ ಮೇವ ಅರ್ಭೀ | ಅಲ್ಪನಾಮೈತತ್ | ಅಲ್ಪೇ | ಕ್ಷ | ಪೂರ್ವತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಸಂಗ್ರಾಮ ಏವ | ಹವಾಮಹೇ ಅಹ್ವಯಾಮಃ | ಯುಜಂ ಯುಜ್ಯತೇಽಸಾವಿತಿ ಯುಕ್ ಸಹಾಯಃ ತಂ | ವೃತ್ರೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇಷ್ಟಪಿ ಚ ಶತ್ರುಷು ಇಂದ್ರಮೇವ ಸಮಾಹ್ವಯಾಮಃ ವಜ್ರಿಣಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಾಧನವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧವು, ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥವು. ಅರ್ಭೀ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪವಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ ಯುದ್ಧವು | ಅದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ಸಣ್ಣದಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಲಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧಧರನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು,

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮಹಾಧನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಊತಯೇ= ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಏಕೈಕದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಿಣಂ= ವಜ್ರಾಯುಧೋಪೇತನಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾಧನೇ—ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಸ್ಮಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ) ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಧನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಅದರೂ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಮಹತ್‌ಧನಂ ಅತ್ರಸಂಗ್ರಾಮೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಚ್ಛ ತತ್ ಧನಂ ಚ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆವು. ಈಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಸಮಾಸದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅನ್ವಿತತಸ್ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ. ಜಾತೀಯದೇಶೀಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ರ ಬಂದಿದೆ.

ಅರ್ಭೀ—ಅರ್ತಿಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂಭನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನ. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಹವಾಮಹೇ—ಹೈರ್‌ವಾ ಸ್ಪರ್ಶಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಈ ಧಾತುವು ಜಾತ್ಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತಞಾಂತೇಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು

ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರತೇತ್ತು ಅಥವಾ ಇಾತ್ತು ಆದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದ; ಅತ್ಯನೇ ಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ಯೇಇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್-ತಿಪ್‌ತಸ್‌ಯಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ಟಿತ್‌ಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಟಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅತ್ಯನೇಪಃ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿ ಗೆ ಏ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏ ಬರುವುದು ಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು ಕರ್ತೃರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂ: ಶಬ್ದಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಹ್ಯೇ ಅ+ಮಹೇ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹ್ಯೇಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭಂದಸಿನ; ಹ್ಯೇಇ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾ ಬಂದರೆ ಹು+ವಿ+ಅ+ಮಹೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಆಜ್ಞಾ ವಿಧದ ವೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಅ+ಮಹೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ಏಚೋ ಯನಾಯಾವಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಬಂದರೆ ಹಮ್+ಅ+ಮಹೇ ಅತೋ ದಿಘೋಯಇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಯಇಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹೇ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹವಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಿಜ್ಞಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ

ಯುಜಂ—ಯುಜಸಮಾಧೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು ವಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಸ್ತ್ರಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕಇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲಶತ್ವತದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ವೇರಪ್ರಕ್ರಸ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಅಪ್ರಕ್ರವಾದ (ಒಂದೇ ವರ್ಣಾತ್ಮಕಪ್ರತ್ಯಯವಾದ) ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಂತುಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಯುಜ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶೇರದೇ ಇರುವ ಯುಜ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮ್ ಅಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುಜೇ ಎಂದು ಇಕಾರವಿರುವ ಯುಜ ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯುಜೇಯೋಗೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಅಗಮ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಇಕಾರವಿಲ್ಲದೇಇರುವ ಯುಜಸಮಾಧೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯುಜೇ ಯೋಗೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್ (ಪರಿಧಾ. ೯೩-೨) ಅಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ ಎಂಬ ನುಮ್ ಅಗಮವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾದರೂ ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಾರಣಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತೇಷು-ವೃತುವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಪ್ರತಿರೂಪತಯಾ ವತ್ತಂತೇ ಇತಿ (ಪ್ರತಿರೂಪವಾಗಿ ಇರುವರು ವೃತ್ತಾಣಿ-ಕತುಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಾಯಿತತ್ವಾ ವಚ್ಛಾ ಶಕಿಪ್ತಿಸ್ತುಾದಿಸ್ಯಸಿದ್ಯಸಿವನ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಸ್ಯ

ತೃಜ್ಜೀವಪದಮದಿಮುದಿ ಖದಿ ಭದಿ ಭದಿ ಮನ್ನಿ ಚನ್ನಿ ದಹಿ ದಸಿ ದಂಭಿ ವಸಿ ವಾತಿ ಶೀರ್ಷ ಹಸಿ ಸಿಧಿ ಶುಭಿ
ಯೋರಕ್ (ಉ.ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಸ್ವಾಯಾವ್ಯದ್ಧಾ ತಚ್ಚಾ ಸಂಕೋಚನೇ ವಚ್ಚಾ ಪ್ರಲಂಭನೇ ಕಕ್ಷಾ ಕಕ್ಷಾ
ಕ್ಷಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ ಹ್ವದಿರ್ ಸಂಪೇಷಣೇ ಸೃಷ್ಟ್ಯಗತ್ ತೃಪಪ್ರೀಣನೇ ದೃಪ ಹರ್ಷಮೋಚನಯೋಃ ವದಿ ಅಭಿ
ವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಉನ್ನಿ ಕ್ಲೇದನೇ ಶ್ವಿತಾವರ್ಣೇ ವೃತುವರ್ತನೇ ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಕೇಚ್
ಪ್ರಾಪಣೇ ಪದಗತ್ ಮದೀಹರ್ಷೇ ಮುದಹರ್ಷೇ ಖದದೈನ್ಯೇ ಭಿದರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ ಭಿದರ್ ವಿದಾ-
ರಣೇ ಮದಿಸ್ತುತ್ ಚದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದಹಭ್ಸೀಕರಣೇ ದಸುಲಪಕ್ಷೇಪೇ ದಮ್ಪದಮ್ಪನೇ ವಸನಿವಾಸೇ
ವಾಕ್ಯಶಬ್ದೇ ಶೀರ್ಷಸ್ತಪ್ತೇ ಹಸುಹಸನೇ ಸಿಧಗತ್ಯಾಂ ಶುಭದೀಪ್ತಾ ಈ ೩೨ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ರಕ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃತುವರ್ತನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ರಕ್ ಬಂದರೆ ವೃತ್+ರ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರೇಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತ ವೃತ್ರಶಬ್ದ.

ವಕ್ಷಿಣಂ—ಅತಃಪ್ರತಿನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ
ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನೋ ವೃಷನ್ನಮುಂ ಚರುಂ ಸತ್ರಾದಾವನ್ನವಾ ವೃಧಿ |

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ವೃಷನ್ | ಅಮುಂ | ಚರುಂ | ಸತ್ರಾ ದಾವನ್ | ಅಪ | ವೃಧಿ ||

ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಪ್ರತಿ ಸ್ಠುತಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸತ್ರಾದಾವನ್ ಅಸ್ಮದಭೀಷ್ಠಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಫಲಾನಾಂ ಸಹ ಪ್ರದಾತಃ ಅತೋ
ವೀಹ್ಯಾದಿನಿಷ್ಯತ್ಯರ್ಥಂ ಹೇ ವೃಷನ್ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದೇಂದ್ರ ನೋಽಸ್ಮದರ್ಥಮಮುಂ ದೃಶ್ಯಮಾನಂ ಚರುಂ
ಮೇಘಮಾಸಾ ವೃಧಿ | ಉದ್ಘಾಟಯ | ತಥೈವಾಸ್ಮಭ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಪ್ರತಿಶಬ್ದರಹಿತಃ |
ಯದ್ಯದಗ್ಮಾಭಿಯಾಚ್ಯತೇ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ನೇತಿ ಪ್ರತಿಶಬ್ದಂ ನೋಚ್ಚಾರಯತಿ | ಅತೋಽಸ್ಮದ್ವಿಷಯೇ
ಕದಾಚಿದಸ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಯಾಸ್ಯ ಆಹ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽ

ಪ್ರತಿಪ್ತಲಿತೋ ವಾ | ನಿ ೬-೧೬ | ಇತಿ || ವೃಷನ್ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅಮುಂ | ಪ್ರಾತಿನದಿಕಸ್ತು |
 ರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಚರುಂ | ಚರತೀತಿ ಚರುಃ | ಭ್ರಮ್ಯತೀತ್ಯಚರಿತ್ಸರಿತನಿಧನಿಮಿಮಸ್ವಿಭ್ಯ ಉಃ -
 ಉ. ೧-೭ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸತ್ಪಾದಾವನ್ | ಸತ್ಪಾಶಬ್ಧಃ
 ಸಹಾರ್ಥೇ | ಅಭಿಮತಫಲಜಾತಂ ಸಕಲಂ ಸಹ ದದಾತೀತಿ ಸತ್ಪಾದಾವಾ | ಆತೋಮನಿನ್ ಕೃನಿಬ್ಬನಿ-
 ಸತ್ವ | ಸಾ. ೩-೨-೭೪ | ಇತಿ ವನಿಸ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ಯ ನಿಘಾತಃ |
 ಅಪ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ- | ಸಾ. ೬-೩-೧೩೬ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವೃಧಿ | ವೃಷ್
 ವರಣೇ | ಲೋಟಃ ಸಿಸ್ | ತಸ್ಯ ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚೆ | ಸಾ ೩-೪-೮೭ | ಇತಿ ಹಿಃ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಸಾ.
 ೩-೧-೭೩ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಶ್ರುತ್ಯಣುಪ್ಪ್ಲಕ್ಯವ್ಯಭಿಶ್ಚಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪ ೧೦೨ |
 ಇತಿಹೇರ್ಥಿರಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಿತ್ವಾತ್ಯೂರ್ವಸ್ಯ ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿಘಾತಃ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಚ್ಚಿಬ್ಬಾ-
 ದ್ಯುಸೋ ಭ್ಯಂ | ಸಾ ೭-೧-೩೦ | ಇತಿ ಭ್ಯಮಾದೇಶಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೨-೯೦ | ಇತಿ ದಕಾರ |
 ಲೋಪಃ | ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್ | ಸಾ. ೭-೩-೧೦೩ | ಇತ್ಯೇವಂ ನ ಭವತಿ | ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವ-
 ತಾವವಿಧಿಸ್ತಿ ತಸ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಮ. ೭-೨-೩೦ | ಪ್ರಾತಿನದಿಕಸ್ವರೇಣ ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯ-
 ಮಿತ್ಯುಭ್ಯಮಾದೇಶಪಕ್ಷೇ ಶೇಷೇ ಲೋಪ ಇತಿ ಮಹರ್ಯಂತ ಶೇಷಸ್ಯಾ ದಾಶಬ್ಧಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ತದೋದಾತ್ತ
 ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರೇಣಾಭ್ಯಮ ಅದೇರಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾ. ೬ ೧-೧೬೧ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಕೇನಚಿದಪ್ರತಿ-
 ಶಬ್ದಿಃ | ಕುರ್ಜ ಶಬ್ದೇ | ನಿಷ್ಠಾ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೨ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತೇಃ | ಪ್ರಾಕ್ತ-
 ಯೋಗಃ ಸಾರಸ್ವರಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ಯಾತ್ಮದಾಗಮಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೫೭ | ಸುಷಾಮಾದೇರಾಕೃತಿಗಣ-
 ತ್ಯಾತ್ಮತ್ವಂ ಸಾ. ೮-೩-೯೮ | ನೆಚ್ ಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಶ್ರುತಿವಾರ್ಥ ||

ಸತ್ಪಾದಾವನ್—ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಅರ್ಭಿವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವನಾವ (ಅದಕಾರಣದಿಂದಲೇ) |
 ವೃಷನ್—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಃ (ತ್ವಂ)—ಇಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಅಮುಂ--ನಮ್ಮ
 ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ | ಚರುಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಅಸಾವೃಧಿ—ಮಳೆಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು | (ನಿಕಂದರಿ
 ನೀನು) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗಾಗಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ವಿಮುಖನಾಗಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಅರ್ಭಿವ್ಯಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ
 ಈಗ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಮಳೆಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ನೀನು ಯಾವಾ
 ಗಲೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದವನಲ್ಲ.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷನ್—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದ, ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ. ವೃಷರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಅಧಿನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವೃಷಭ-
 ದೋರಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಪಾರುಷಯುಕ್ತವಾದ ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ
 ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಚೆರುಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರತೀತಿ ಚರುಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಚರುವೆಂದು ಹೆಸರು ಅದ್ವಿಃ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಚರುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೨೧)

ಸತ್ತಾದಾವನ್—ಸತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಎಂದರೆ ಸಕಲವನ್ನು ಸಹ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಟ್ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಸತ್ಯವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ತಾದಾವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ (ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು) ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಪೆ—ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪಕಾರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಕುತೋಽಪ್ರತಿ ಸ್ಥಲಿತೋ ನಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನವರೇ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಂದರೆ (ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು) ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಲ್ಲದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪದ, ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷನ್—ಆಮಂತ್ರಿಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಮುನು ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಚೆರುಂ—ಚರತೀತಿ ಚರುಃ ಭೃ ಮೃ ಶೀತ್ಲ ಚರಿತ್ಸರಿ ತನಿ ಧನಿ ಮಿ ಮಸ್ತಿ ಭೃಲಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಭೃಜಾಭರಣೇ ಮೃಜಾಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಶೀರ್ಷಸ್ತಪ್ತೇ ತ್ವಸ್ಥವನತರಣಯೋಃ ಚರಗತಿ ಭಕ್ತಣಯೋಃ ತ್ವರಚ್ಛದ್ಯಗತೌ ತನುವಿಸ್ತಾರೇ ಧನಧಾನ್ಯೇ ಡುಮಿಜಾಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಟುಮಸ್ತೋಶುದ್ಧೌ ಈಧಾತು ಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಚರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚರುಂ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸತ್ತಾದಾವನ್—ಸತ್ತಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹ (ಒಟ್ಟಿಗೆ=ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಸತ್ತಾ (ಅಭಿಮತಫಲ ಜಾತಂ ಸಕಲಂಸಹ) ಇಷ್ಟವಾದ ಫಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದದಾತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಇತಿ ಸತ್ತಾದಾವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸತ್ತಾಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ದಾಧಾತುವಿಗೆ ಆತೋಮನಿನ್ ಕೃನಿಬ್ಬನಿವತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಪೆ—ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ನಿಪಾತಾಅದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ವೃಧಿ—ವೃಜಾವರಣೇ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಥಿಪದ ಮಧ್ಯವುಳ್ಳವನು ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಸಿಪ್ತ ವೃಷಿ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಅದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃತ್ಯುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ವವಿಕರಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಶುಕುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಶ್ವಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಕೃಚಿತ್‌ಲುಕ್ತ

ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾ ಭ್ಯಕ್ತವೆಂದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹೀಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿ ಆದೇಶ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯು. ಆದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದಾ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಯಭ್ಯಮ್—ಅಸ್ಯದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭ್ಯಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಭ್ಯಸೋ ಭ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಯದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಮಾದೇಶ ಬಂದರೆ, ಅಸ್ಯದ್+ಭ್ಯಮ್ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಅಪ್ಪನ ಅವಿಭಕ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಾ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶೇಷೇ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಆತ್ಮ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಯದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯ+ಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೋತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವ್ಯಕ್ತಾವಿಧಿನ್ಯಾಸಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೦) ಅಂಗಾಧಿಕಾರಕತವಾದ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಪರಿಸ್ಥಿತವಾದರೆ ತಿರುಗಿ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಕತವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಪರಿಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೋತ್ ಎಂಬ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಕತವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೨) ಯಜಾದಿಯಾದ ಸುಪಿಚಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತ್ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಮ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾದುದಾತ್ಯ ಸ್ವರತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರತ. ಮೊದಲನೇ ಆಕಾರವು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಥವಾ ಭಸೋಭ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಯದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಇದರಿಂದ ಅಭ್ಯಮಾದೇಶಬಂದರೆ ಅಸ್ಯದ್+ಅಭ್ಯಮ್ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನಃ ಅಧಿಕರಣತ್ವ ವಿಕೃತಮಾ ಸಪ್ರಮಾ. ಶಿಷ್ಯಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಯದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮ ಪರ್ಯಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಯ+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಏತ್ಯಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಮ್ ಅನುದಾತ್ತಾಕಾರಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಸ್ಯದ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ನೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಭ್ಯಮನ ಅದಿಯ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಭೇದಮಾಡಿಗಾಗ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಅಸ್ತದ್ ಎಂಬುದರ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಸ್ಯ+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಏತ್ಯ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ಈಗಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ಕೇನಚಿದಪ್ರತಿಶಬ್ದತಃ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರತಕ್ಕವನು. ಕುಡ್ಶಬ್ದೇ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ-ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕು+ತ, ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿಸುವುದು, ಪ್ರತಿ ಕು+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಾರಸ್ಯರಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಪಾರಸ್ಯರಾದಿಗಳಂತಿರುವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸುಡಾಗಮವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪಾರಸ್ಯರಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಪ್ರತಿ+ಸ್ತು+ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಈ ಗಣದ ಶಬ್ದಗಳ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ. ನಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಎಂದು ನಜ್ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾದಾಶಃ ||

ತುಂಜೇತುಂಜೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಪ್ರಿಣಃ |
ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಸ್ಪುತಿಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತುಂಜೇಽ ತುಂಜೇ | ಯೇ | ಉತ್ ತರೇ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ವಪ್ರಿಣಃ ||
ನ | ವಿಂಧೇ | ಅಸ್ಯ | ಸುಽ ಸ್ಪುತಿಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಫಲದಾತರಿ ದೇವಾಂತರೇ ಯೇ ಸೋಮಾಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಕೇಷಾ ಉತ್ತರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾಃ ಸಂತಿ ತೈಃ ಸ್ತೋಮೈಃ ಸರ್ವೈರಪಿ ವಪ್ರಿಣೋ ವಪ್ರಯುಕ್ತಸ್ಯಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸುಸ್ಪುತಿಂ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಶೋಭನಸ್ಪುತಿಂ ನ ವಿಂಧೇ | ನ ವಿಂದಾಮಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಯಂತಗುಣದಾಹು-
ತ್ಯೇನ ದೇವಾಂತರೇಷೂತ್ರಮತ್ಯೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ಯಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ನ ಸರ್ಯಾಪ್ತಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಾಮೃತಂ

ಯೋಸ್ಯ ಏವಂ ವ್ಯಾಚ್ಛೇದಃ | ತುಂಜಸ್ತುಂಜತೇರ್ವಾಸಕಮರ್ಪಣಃ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ-
 ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿಂದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇಃ | ನಿ. ೬-೧೮ | ಇತಿ || ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ ಕಿ
 ತುಂಜತಿರ್ವಾಸಕಮರ್ಪಣತ್ಯುಕ್ತಂ | ತತಃ ಕರ್ತರಿ ಪಚಾದ್ಯುಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
 ದಾತ್ರತ್ವಂ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ರಯೋಃ | ಸಾ. ೮-೧-೪ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಸರಮಾನ್ವೇದಿತಂ | ಸಾ.
 ೮-೧-೨ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾನ್ವೇದಿತಸಂಜ್ಞಾ | ಅನುದಾತ್ರಂ ಚ | ಸಾ. ೮-೧-೩ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ರತ್ವಂ |
 ದಾತರಿ ದಾತರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿರುಕ್ತೇ ತು ದಾನೇ ದಾನ ಇತ್ಯರ್ಥತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ಉತ್ತರೇ ತ್ವಾ
 ಪ್ಸ ವನತರಣಯೋಃ | ಭಾವೇ ಯೋದೋರಪ್ | ಸಾ. ೩-೩-೫೭ | ಉಚ್ಯಬ್ಧ ಉತ್ಪಷ್ಯವಚನಃ | ಉತ್ಪಷ್ಯ-
 ಸ್ವರೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಃ | ಉಚ್ಯಬ್ಧೋ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹು-
 ವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅರ್ತಿ ಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೫ | ಸ್ತೋಮ-
 ಶಬ್ದೋ ಮನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಂಧೇ | ವಿದ್ವ್ಯಲಾಭೇ | ಲಬ್ | ಸ್ವರಿತೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇ-
 ಪದಂ | ಉತ್ತಮಕವಚನಮಿಟ್ ಸಾ. ೩-೪-೭೮ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಸಾ. ೩-೧-೭೭ | ಶೇ ಮುಚಾ-
 ದೀನಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಸಾ. ೭-೧-೫೯ | ದಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಕಾರಃ | ಅಸ್ಯ | ಪ್ರಕೃತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ
 ಪರಾಮರ್ಶಾದನ್ವಾದೇಶ ಇದಮೋಶ್ | ಸಾ. ೨-೪-೩೨ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪರ್ವಾದೇಶೋನುದಾತ್ತಃ |
 ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಪ್ಪುರ್ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಸಾ. ೬-೧-೬೪ | ಇತಿ ಸತ್ವಂ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ |
 ಸಾ. ೩-೩-೯೪ | ಇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ರಿನ್ | ಸ್ತ್ರಿತ್ಯುದಾತ್ತೇನೋಪಸರ್ಗೇಣ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಸಾ. ೨-೨-೧೮ |
 ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರಸೋತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪತ್ವಂ | ಸಾ. ೮-೩-೬೫ | ಅತ್ಯಾಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ-
 ತ್ವೇನ ಸೋಃ ಪ್ರಾಪ್ರಮುದಾತ್ರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪತ್ | ಸಾ. ೬-೨-೧೩೯ | ಇತ್ಯು-
 ತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಧಾತೋರುದಾತ್ರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ರೇ ತದಪನಾದತ್ವೇನ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತಾ -
 ಸಾ. ೬-೨-೫೦ | ಇತ್ಯನಂತರಸ್ಯ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾ ಕಸ್ಯ ಸೋರೇವೋದಾತ್ರತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತತ್ತು ಮನ್ |
 ಕ್ರಿವ್ಯಾಖ್ಯಾನತಯನಾಸನಸ್ಯಾನಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ | ಸಾ. ೬-೨-೧೫೧ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ರ-
 ತ್ವೇನ ಬಾಧ್ಯತೇ | ತಥಾ ಚ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪುತಿ ಹುನೇ | ಋಗ್ವೇ ೨-೩೨-೪ | ವೃಷ್ಟೇ ಚೋದಸ್ತ
 ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಋಗ್ವೇ ೮-೭೫-೬ | ಯಾಸ್ಮೇ ರಾಕೇ ಸುಮತಯಃ | ಋಗ್ವೇ ೨-೩೨-೫ | ಇತ್ಯಾದಾ-
 ವಂತೋದಾತ್ರತ್ವಮಿತ್ಯಾಹುಃ | ಯಥಾ ತು ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ ಸ್ತ್ರಿತ್ಯಾದೌ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ ತಥೈವ ತನ್ನ ಘಟಿತ
 ಇತಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಪತ್ರ ಹಿ ಕಾರಕಾದ್ವತ್ತಪ್ರತಯೋರೇವಾಪಿಷಿ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೮ | ಇತ್ಯತಃ ಕಾರಕಾ-
 ದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಪಾಣಿನಿಕೃತಿರಿತ್ಯಾದಾವೇವ ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ ಸ್ತ್ರಿತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಾರಕಾದಿತ್ಯೇವ
 ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತಿ ಚ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹೃತಂ | ಸ್ಯಾದೇತತ್ | ಸ್ತುಯತೇತ್ಯನಯೇತಿ ಸ್ತುತಿರಿತಿ ಕ್ರಿನಾ
 ಕರಣಭೂತಿರ್ಗಭಿಧೀಯತೇ | ಸುಶಬ್ದೇನ ಚ ಕರಣಮೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ನ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ
 ಸುಷ್ಪುತಿರಿತ್ಯುಕ್ತ ಸುಶಬ್ದಃ ಕಾರಕಪರ ಏವ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತ್ಯಾದೌ ತು ಪ್ರಶಬ್ದೋ
 ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ವಿಶೇಷಣಮೇವೇತಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ನ | ಏವಂ ಸತಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾ-
 ಯೋಗಾಭಾವಾದುಪಸರ್ಗಾರ್ಥಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ | ಸಾ. ೧-೪-೫೯ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾ ನ
 ಸ್ಯಾತ್ | ತಥಾ ಚೋಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರಸೋತಿಸುವತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ನನು ಕ್ರಿನಾ ಕರಣ-
 ಮಭಿಧೀಯತೇ | ಕ್ರಿಯಾಸಾಧನಂ ಚ ಕರಣಂ | ತಥಾ ಚ ಕರಣವಿಶೇಷಣಸ್ಯಾಪಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಕರಣಾಂತ-
 ರ್ಗತಕ್ರಿಯಾಯೋಗಾದುಪಸರ್ಗತಾ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ನ | ತಥಾ ಸತಿ ಯಕ್ತ್ರಿಯಾಯುಕ್ತಾತ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯುಪ-

ಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಕಾ ಇತಿ ಕರೋತ್ಯರ್ಥಮೇವ ಪ್ರತಿ ಸೋರುಪಸರ್ಗತಾ ನ ತು ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥಂ ಪ್ರತಿತ್ಯಸ್ಯ
ಷತ್ತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾದೇವ | ನನು ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರೈವ ತತ್ಕರಣಸ್ಯ ಸುಶಬ್ದೋ ವಿಶೇಷಣಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ಯಾ ಹಿ ಶೋಭನಾ ಸ್ತುತಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಣಮುಪಿ ಶೋಭನಮೇವೇತಿ | ಏವಂ ಚ ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥಸಂಬಂಧಾತ್ವಂ
ಪ್ರತ್ಯುಪಸರ್ಗತ್ವೇನ ಷತ್ತ್ವಮುಪಿ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತದ್ವಾರಾ ಕರಣವಿಶೇಷಣಶ್ಚಾತ್ ಕಾರಕವಚನೋಪಿ
ಸುಶಬ್ದೋ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ | ವೃತ್ತವಿರೋಧೇನೈವ ಮನ್‌ಕ್ರಿನಾದಿಸೂತ್ರಸ್ಯ ಸುಷ್ಪೃತಬ್ದೋ ವಿಷಯೋ
ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಧಾನೇ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯುಪಾಹೃತೇತಿ | ನ ತತ್ರ ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಕರಣ
ಪರತ್ವಂ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್‌ನುದಾಹರಣೋಪಿ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರವಿಶೇಷಣತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಾ ನ ತದ್ವಾರಾ
ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಣತಾಽಪಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯುಪಾಹರಣೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ಸುಷ್ಪೃತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಪುನಃ ಕ್ರಿನಭಿ-
ಧೇಯಕರಣಪರ್ಯಂತಂ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಇತ್ಯುಪಾಹರಣತ್ವೇನ ನ ಪ್ರತ್ಯುಪಾಹರಣತೇತಿ | ನ |
ಕಿಮತ್ರಸುಶಬ್ದಃ ಶ್ರುತ್ಯೈವ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಭಯವಿಶೇಷಣಪರಃ | ಉತ ಶ್ರುತ್ಯೈಕಂ ವಿಶಿಷ್ಟ
ಅರ್ಥಾದಿತರದಿತಿ | ಯದಾಪ್ಯುಭಯಪರತ್ವಂ ತದಾಪಿ ಕಿಂ ಯೋಗಸದ್ಯೇನ ಉತ ಕ್ರಮೇಣೇತಿ | ಅದ್ಯೇ
ಪ್ರತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ ವಿಶೇಷಣಪದಾವೃತ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರಸಂಗಃ | ದ್ವಿತೀಯೇ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಾಪಾತಃ | ನ ಚ
ಶಬ್ದಬುದ್ಧಿಕರ್ಮಣಾಂ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಃ ಕಸ್ಯಚಿದ್ವೈಷ್ಣ ಇಷ್ಟೋ ವಾ | ಅತೋ ನ ಶ್ರುತ್ಯೋ-
ಭಯಪರತ್ವಂ | ಅಥೈಕತ್ರ ಶ್ರುತ್ಯಾ ತಾಪ್ತರ್ಯಂ | ಅಪರತ್ರ ತ್ವರ್ಥಾದಿತಿ | ತತ್ರ ಧಾತ್ವರ್ಥಸಂಬಂಧ-
ಸ್ಯಾರ್ಥಿಕತ್ವೇ ವತ್ಸಾಸಿದ್ಧಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧಸ್ಯಾರ್ಥಿಕತ್ವೇ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್‌ಶ್ಚಾದಿಸ್ವರಾಸಿದ್ಧಿಃ |
ಅರ್ಥಿಕೇನಾಪಿ ಕಾರಕಸಂಬಂಧೇನೋದಾಹರಣತಾಽಭಿಧಾನೇ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತ್ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯುಪಾಹರಣಂ
ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಶ್ರುತ್ಯಾ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರಸಂಬಂಧಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥತತ್ಕರಣಸಂಬಂಧಃ ಕೇನ ನಾರ-
ಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತ ಇತ್ಯೇಷಾ ದಿಕ್ | ಅತ ಇಹ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಮಾತ್ರಸಂಬಂಧಪರತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇಣ ಸ್ವರಃ
ಸಿದ್ಧೃತು ಷತ್ತ್ವಂ ತು ಛಾಂದಸಮಸ್ತು | ಶೋಭನಾ ಸ್ತುತಿಯಸ್ಯಾಮಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿರ್ವಾ ಭವತು |
ಏವಂ ಚ ನರ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪು
ಸ್ತುತಂತೀತಿ ಸುಷ್ಪುತಯ ಇತಿ ಕರಣಭೂತಾ ಯಚಃ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯಂತೇ | ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ತಾ ಚ
ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ ೩-೧೭೪ | ಇತಿ ಕ್ರಿಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸತಿ ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತತಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ನ ಚ ಕರಣೇಭೂತಾನಾಮ್ನಜಾಂ ಕರ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಕ್ರಿಚಾ ಕಥಮಭಿಧಾನಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ | ಕಾಷ್ಠಾಪಿ
ಪಚಂತೀತಿವತ್ತಾಸಾಮುಪಿ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಸ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಯಾ ಕರಣತ್ವೋಪಪತ್ತೇರಿತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ—(ಫಲವನ್ನು) ಕೊಡುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ಮಾಡುವ) | ಉತ್ತರೇ—ಉತ್ಕೃ-
ಷ್ಠನಾದ | ಯೇ ಸ್ತೋಮಾಃ—ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳುಂಟೋ (ಅವುಗಳಿಂದ) | ವಜ್ರಿಣಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳ |
ಅಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ (ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) | ಸುಷ್ಪುತಿಂ—ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ನ ವಿಂಧೇ-
ಹೊಂದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ)

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಅನೇಕ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು
ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧೇವೇತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ

ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಉತ್ತಮವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation.

Whatever praise-hymns are excellent for rewarding (other deity) I cannot find (even with these hymns) a hymn good enough to Lord Indra, the wielder of thunderbolt.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತುಂಜೇತುಂಜೇ—ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈರಿತ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—**ತುಂಜಸ್ತುಂಜತೇರ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇಃ** ಎಂದರೆ ತುಂಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡುವುದು, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ತುಂಜತುಂಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ಎಂದರೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ತುಂಜೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಇತರ (ಇಂದ್ರನ ಜೊರತು ಇತರ) ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವು ಸಾಲದು, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರಬೇಕು. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಇವು ಸಾಕು, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೂ ಅಷ್ಟೂ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಇವಕ್ಕೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉತ್ತರೇ—ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಉತ್+ತರೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿರುವವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವರು—**ಉತ್ತರೇ | ತ್ವಷ್ಟನತರಣಯೋಃ | ಭಾವೇ ಬುದೋರಪ್ | ಪಾ. ೩.೩.೫೭ | ಉಚ್ಚೈ ಬ್ಧ ಉತ್ಪಷ್ಟವಚಿನಃ | ಉತ್ಪಷ್ಟಸ್ತರೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ||** ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತ್ವ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪಷ್ಟವಾದ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್+ತರ ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಪಷ್ಟವಾದ (more excellent) ಎಂದರ್ಥವು,

ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಅಥವಾ ಸುಸ್ತುತಿಂ—ಸ್ತುತಿಯೆತ್ತೇನಯೇತಿ ಸ್ತುತಿಃ | ಸುತಬ್ಜೇನ ಕರಣಮೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ನ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪು ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಸುಷ್ಪುತಯ ಇತಿ ಕರಣಭೂತಾ ಬುಚಿಃ ಸ್ತುತಿಕಬ್ಜೇನೋಚ್ಯತೇ || ಎಂದು ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಎಂದು, ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುಚ್ಛೇತುಚ್ಛೇ—ತುಚ್ಛಸ್ತುಚ್ಛತೇದಾನ್ಯಕರ್ಮಣಃ (ನಿರು. ೬-೧೭-೧೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ತುಚ್ಛಧಾತುವು ದಾನ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಪಟಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತುಚ್ಛಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಟಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಚಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ರಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ತುಚ್ಛೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯವೀಶ್ವಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ತುಚ್ಛೇತುಚ್ಛೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಸ್ಯಪರಮಾಮ್ರೇದಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗವು ಆಮ್ರೇದಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇದಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಆಮ್ರೇದಿತವು ಎಂದರೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದು ಅನು ದಾತ್ತ. ದಾತರಿ ದಾತರಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಫಲಕೊಡತಕ್ಕವನಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದಾನೇ ದಾನೇ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ತಾವ ನ್ಯಾತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉತ್ತರೇ—ತ್ಯಸ್ತವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಯೋದೋರಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಪೂರ್ವಾರ್ಣಾಂಕ ಉಪರ್ಣಾಂಕ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಃ ತಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಉತ್ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಆರ್ತಿಸ್ತುಸು— (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದವು ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂಕ. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ವಿಂಧೇ—ವಿಧ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಜಾತಃ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನಾಂಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ತಿಪ್ತತಸ್ಯಾರ್ಥಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ವಿಧ್+ಇ ತುದಾದಿಭ್ಯಃತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಕರ್ತೃರ್ಥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುದಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿವರಣ ಬಂದರೆ ವಿಧ್+ಆ+ಇ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೯) ಶವಿಕರಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮುಚಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ವಿಸ್+ಆ+ಇ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ಆದ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ವಿಸ್ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಶ್ರುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಇದಂ ಶಬ್ದ ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಾದೇಶ ವಾಗುವುದು. ಇದನೋಽನ್ಯಾದೇಶೋತನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಪ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಆಪ್ ಶಿತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಸುಷ್ಪುತಿಮ್—ಪುಷ್ಪಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ಪಕಾರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಟಕಾರ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಸ್ತು ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾನಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್. ಸು ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಉಗತಿಸ್ಪಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರನೋತಿಸುವತಿಸ್ಯತಿಸ್ತೌತಿಸ್ತೋಭತಿ-ಸ್ತೌಸೇನಯ ಸೇಧಸಿಚಿ ಸಂಜಸ್ವಿಷ್ಠಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ಪುನಾಪುನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಪಕಾರ ಟವರ್ಗಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಪಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪಕಾರ ಟವರ್ಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಸುಷ್ಪುತಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ತುತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ —(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಅಪ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಸು ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿ ಕಾರಕ ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾದ ತಾದೌಚಿಣಿತಿಕ್ಯತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತಕಾರಾದಿಮಾಗಯೂ ನಕಾರೇಷ್ವಂಜ್ಞಕವೂ ಆಗಿರುವ ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಏದ ಕೃತ್ಪ್ರಕೃತಿಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕು. 'ಆದರೂ ಮನುಕ್ರಿನ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಶಯನಾಸನಸ್ಥಾನ ಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೧) ತತ್ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೌಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತಸ್ವರವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪುತೀಹುವೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪುತೀ ಎಂಬುದೂ ವೃಷ್ಟೇಚೋದಸ್ಯಸುಷ್ಪುತಿಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೫-೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂಬುದೂ ಯೋಸ್ಮೇ ರಾಕೇಸುಮತಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಮತಿ ಎಂಬುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು.

ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಮನುಕ್ರಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾರಕಾದ್ವೈತ್ಯತಯೋರೇವಾತಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುಸ್ವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಕದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಮನ್ನಂತಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಮನುಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪಾಣಿನಿಕೃತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಕಾರಕದ ಮುಂದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆ. ಕಾರಕಾದಿತ್ಯೇವ, ಪ್ರಕೃತಿಃ, ಪ್ರಹೃತಿಃ, (ಕಾ. ೬-೨-೧೫೧) ಎಂದು ಕಾಶಿಕೆಮಲ್ಲಿರುವುದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದು ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುಕ್ರೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಿ ಹೋಗಬಹುದೋ? ನೋಡುವ. ಸ್ವಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಿಃ (ಕರಣಭೂತವಾದ ಪುಕ್ಕಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಡು

ವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು) ಸ್ತುತಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಕರಣವಾದ ಮುಕ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಕಪರವೇ ಆಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಶಬ್ದವು ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಏನಂಚ ಅದು ಕಾರಕನಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣವಾಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನು ವೃತ್ತಿಸಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು. ಅದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪.೫೯) ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಯುನೋತಿಮವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರಲಾರದು. ಅದರೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕರಣ ಎಂದರ್ಥ. ಕರಣವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಾಧನವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಾಗ್ಯೂ ಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರಿಯಾಯುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಾದಿಯಸ್ಯಂತಶ್ಲೇಷ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಕಾಃ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವುವೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಕೃಷ್ಣಾಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದರೂ ಸ್ತುಷ್ಣಾ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರಲಾರದು. ಅದರೆ ಸುಶಬ್ದವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲವು. ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಸ್ತುತಿಯು ಶೋಭನವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಕರಣವೂ ಶೋಭನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಕುಲೇತಿ ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುದಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದ್ದರಿಂದ ಸುಶಬ್ದವು ಕಾರಕವೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಸುಷ್ಪುತಿಶಬ್ದವು ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಬ್ದವು ಕಾರಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೇ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಧ್ರಶಬ್ದವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿನಕ್ಷಿತವು. ಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವಿಕೆಯು ವಿನಕ್ಷಿತವಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂಬಲ್ಲದರೋ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಕರಣಸಂಕರವೂ ಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾಹರಣವೇ ಆಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಇದೂಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿನಕ್ಷಿತವೋ ? ಅಥವಾ ಶಾಬ್ದವಾಗಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿನಕ್ಷಿತವೋ ? ಯಾವಾಗ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು ವಿನಕ್ಷಿತವೋ ಆಗಲೂ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದೋ ಅಥವಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದೋ ? ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಇದೆಯೋ ಅಷ್ಟಾವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷಣ ಪದಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಕ್ರಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವು

ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾನ್ವಯ ಪದ್ಯಂತ ಕಾಯುತೀರಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾನ್ವಯ ಪದ್ಯಂತಕಾಯುತೀರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ಬುದ್ಧ್ಯರ್ಥಕಗಳಿಗೆ ಈ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಯಾರೂ ನೋಡಿಲ್ಲ. ಯಾರೂ ಒಪ್ಪುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಒಂದರಲ್ಲಿ ಶಾಬ್ದವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪಕ್ಷಸ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಮನ್‌ಕ್ರಿಸ್ ಎಂಬ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆರ್ಥಿಕವಾದ ಕಾರಕ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಮನ್‌ಕ್ರಿಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಪುತಿಶಬ್ದವು ಉದಾಹರಣವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣವಾಗಲಾರದು, ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಾಬ್ದವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೂ ಪ್ರಕೃತಿಯೋಪಾತ್ರಧಾತ್ವರ್ಥಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಯಾರುತಾನೇ ಶಕ್ತರು? ಯಾರೂ ಶಕ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣವಾಗಲಾರದು ಆದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಥಿಕಕಾರಕ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಿಂದ ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಮನ್‌ಕ್ರಿಸ್ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ ಪತ್ವವು ಛೇದನವಾಗಿ ಬರಲಿ. ಅಥವಾ ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯಸ್ಯಾಂ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿಸೋಣ. ಆಗ ನೌಘಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪು ಸ್ತುನವ್ರೀತಿ ಸುಷ್ಪುತಯಃ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸೋತ್ರಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸ್ಪುತಿಶಬ್ದವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ರಾಚ್‌ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ಚುತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಇದು ಸೋತ್ರಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು (ಶಂಕೆ ಬರುವುದು) ಕೇಳಿದರೆ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಪಚಂತಿ (ಸೌದೆಗಳು ಅಡಿಗೆಮಾಡುವುವು) ಎಂಬ ಕಾಷ್ಠವು ಪಚನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾಷ್ಠದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡಿ ಸ್ವತಂತ್ರತೆಕರ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೪) ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವರೋ ಆದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂಧನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕರಣತ್ವವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ವ್ಯಸಾ ಯೂಥೇವ ವಂಸಗಃ ಕೃಷ್ಣೀರಿಯತ್ಕೋಜಸಾ |

ಈಶಾನೋ ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೃಷಾ | ಯುಧಾಽ ಇವ | ವಂಸಗಃ | ಕೃಷ್ಣೀಃ | ಇಯರ್ತಿ | ಓಜಸಾ |
ಈಶಾನಃ | ಅಪ್ರತಿ ಸ್ತುತಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತೇಂದ್ರ ಓಜಸಾ ಸ್ವಕೀಯಬಲೇನಾನುಗ್ರಹೀತುಂ ಕೃಷ್ಣೀರ್ಮನು-
ಷ್ಯಾನಿರ್ಯುತಿ | ಸ್ವಾಪ್ನೋತಿ | ಕೀದೃಶ ಇಂದ್ರಃ | ಈಶಾನಃ ಸಮರ್ಥೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಪ್ರತಿಶಬ್ದರಹಿತಃ |
ಯಾಚ್ಯಮಾನಂ ನ ಪರಿಹರತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಂಸಗೋ ವನನೀಯಗತಿವ್ಯಪಭೋ-
ಯೂರ್ಥೇವ ಗೋಯೂಥಾನಿ ಯುಧಾ ಸ್ವಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವತ್ || ವೃಷಾ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿಧನ್ವಿರಾಜಿದ್ಯು-
ಪ್ರತಿವಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ವರ್ಷತೇಃ ಕನಿನ್ಯುತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತಾಪ್ಯದ್ವಿಜಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾಪಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಯುಧಾ ಇವ | ಯುವಂತಿ ಮಿಶ್ರೀಭವಂತೀತಿ ಯುಧಾನಿ | ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ |
ತಿಥಸ್ತಷ್ಠಗೂಢಯೂಢಪ್ರೋಥಾಃ | ಉ ೨-೧೨ || ಇತಿ ಭಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ನಿಸಾತ-
ನಾದ್ವೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಸಾ. ೬-೧-೭೦ | ಇತಿ
ಲುಕ್ | ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತಲೋಪಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ ವಕ್ರವ್ಯಂ | ಸಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ
ಸಮಾಸೇಽಸಿ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ವಂಸಗಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ತಾಪದ್ವಿಮತರೂಪಸ್ವರಗದ್ವಿಃ | ಸಾ.
೬-೧-೧೦೯ | ಕರ್ಷಂತೀತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ | ಕ್ರಿಚ್ಛಕ್ತಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ರಿಚ್ಛ | ಚಿತ್ತಾಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಇಯರ್ತಿ | ಯು ಸ್ಯ ಗತಾ | ತಿಪ್ | ಶಪಃ ಶ್ಲಃ ಶ್ಲಾ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ |
ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋರದತ್ವದಲಾದಿಶೇಷಾ | ಸಾ. ೭-೪-೬೬-೬೦ | ಅರ್ತಿಸಿತೋರ್ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಾ ೭-೪-೭೭ | ಇತ್ಯ-
ಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ | ಸಾ. ೬-೪-೭೮ | ಇತೀಯಜಾದೇಶಃ | ಅಂಗಸ್ಯ ಗುಣೋ-
ರಪರತ್ವಂ | ಓಜಸಾ | ಉಬ್ಜೇರ್ಬಲೋಪಶಬ್ದ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ ತತ್ಪ್ರಸ್ಥಿಯೋಗೇನ ಬಹು-
ಲೋಪಃ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಸಾ. ೭-೧-೮೬ | ನಿತ್ತಾಪಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಈಶಾನಃ | ಈಶ ಏತ್ಯಯೋ-
ಲಘಃ ಶಾನಚ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾನು-
ದಾತ್ತೇತ್ತಾಪ್ಲವಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ತಿಷ್ಠತೇ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದಿತಃ |
ಕು ಶಬ್ದೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ರಃ | ಸಾರಸ್ವರಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಜಾಗಮಃ | ಸುಷಾಮಾದಿತ್ಯಾತ್ಮತ್ವಂ | ನಚ್ಛಾಸಮಾಸಃ
ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ | ಈಶಾನಃ—ಸಮರ್ಥನಾದ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ತನಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲದ
(ಇಂದ್ರನು) | ವಂಸಗಃ—(ಗೋವುಗಳ ಹಿಂದಿಗಿ ನಾಯಕನಾದ) ವೃಷಭಃ | ಯೂರ್ಥೇವ—ತನ್ನ (ಗೋವುಗಳ)
ಮಂದೆಯ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ | ಕೃಷ್ಣೀಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಓಜಸಾ—ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ |
ಇಯರ್ತಿ—ಹೊಂದುವನು (ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವನು).

■ ಭಾವಾರ್ಥ ■

ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು; ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು; ತನಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲದವನು, ಅಪ್ರತಿಹತನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಮುಖಂಡನೆನಿಸಿದ ಹೋರಿಯು ತನ್ನ ಹಿಂಡಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು (ಬರುವನು).

English Translation

Indra, granter of all desires, the lord unopposed and the mighty approaches men with his strength like a bull walking towards his herds.

■ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ■

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು, ಅವನ ಮಾತಿಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಇರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಜನರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ ತನ್ನ ಹಿಂಡಿನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ತನ್ನ ಹಿಂಡನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷತಾ—ವರ್ಷತಾ ಎಂದರೆ ಮಳೆಕರೆಯುವವನು. ಎಂದರೆ ಜನರ ಇಷ್ಟಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆಯುವವನು, ಇಷ್ಟಪ್ರದನು.

ಯೋಥೇವ—ಇಲ್ಲಿ ಯೋಥಾಽಇವ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದದೊಡನೆ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯೋಪೇಷೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮುಖ್ಯಪದದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಬುಧ್ಧಿಕವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಯೋಥಾ, ಇವ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿರುವುದೋ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸೇರಿದ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಉದಾ.—ಅಗ್ನೇಽಇವ (ಅಗ್ನೇಽಇವ); ಅಜೇಽವ (ಅಜಾಽಇವ), ಅಂಜನೇವ (ಅಂಜನಾಽಇವ); ಅಪ್ರಶಸ್ತಾ ಇವ (ಅಪ್ರಶಸ್ತಾಽಇವ) ಅಭ್ರಮಿವ (ಅಭ್ರಂಽಇವ), ಅಮೃತಾದಿವ (ಅಮೃತಾತ್ಽಇವ) ಇತ್ಯಾದಿ. ಯೋಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯು ಮಿಶ್ರಣಾನಿಶ್ಚಯೋಽಯೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಯುವಂತಿ ಮಿಶ್ರೀಭವಂತೀತಿ ಯೋಥಾನಿ. ಭಂಜಿಸ್ಸನ್ನಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ನಿ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಥಾ ಎಂದಿರುವುದು.

ವಂಸಗಃ--ವನನೀಯಗತಿವೃಷಭಃ ಹಿಂಡಿಗೆ ನಾಯಕ, ಮುಖ್ಯಸ್ಥ; leader, protector.

ಕೃಷ್ಣೀ--ಕರ್ಷಣತೀತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ (ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೆಗೆಲಿನಿಂದ ಸೀಳಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತು) ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡುವವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು.

ಈಶಾನಃ--ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು; ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದಿತಃ | ತು ಶಬ್ದೇ | ಕರ್ಮಣೀಕೃತಃ || ಎಂದರೆ ಈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದಿತಃ ಎಂದರೆ ಅವನ ಮಾತಿಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲದ, ಪ್ರತಿಇಲ್ಲದ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಷಾ—ಕರ್ಣಿಯುವೃಷಿತಕ್ಷರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿಧಿವಃ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಯುಮಿತ್ರಣೇ ವೃಷು ಸೇಚನೇ-ತಕ್ಷೂತನೂಕರಣೇ-ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತ-ಧನ್ವಿಗತೌ. ದ್ಯುಅಭಿಗಮನೇ ದಿವುಕ್ರೀಡಾದೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯೂಥಾ ಇವ—ಯು ಮಿತ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ತಿಥಿಸೈಷ್ಯಗೂಢಯೂಢಸೋಢಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ ಯೂಢ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು, ಯೂಥಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. **ಜಶ್ಯಸೋಶ್ಯಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸನಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಗೆ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿ ಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. **ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಲುಕ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಇವೇನ ಸಮಾಸಃ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಭ್ರಷ್ಟೈಸ್ತರತ್ವಂಚಿವಕ್ತೃವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪ ವಾ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೂ ಅದೇ ಸ್ವರನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಂಸಗಃ—ಪ್ರೌಢೋದರಾದಿನೀ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ವಂಸಗ ಎಂಬ ವಿವಕ್ಷಿತ ರೂಪವೂ ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಕೃಷ್ಣೀಃ—ಕರ್ಪನೀತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ ತಾಃ | ಕ್ಷಿಚ್ಛಕ್ತೌಚಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಚ್ಛಕ್ತೃಯು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಇಯೌರ್ತಿ—ಯಸ್ಯಗತೌ ಎಂಬ ಋಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ತಿರ್ಥ ಕರ್ತೃಂ ರವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ರವ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. **ಶ್ಲಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಋ-ಋ=ತಿ **ಉರತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಅಧ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಕಾರವು ಉರಣ್ಛಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಆರ್ ಋ-ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಸಕ್ಷಾತ್ರಯಣಮಾಡಿ ಅಭ್ಯಾಸಸಾಮಾನ್ಯದ ಆದಿವ್ಯಂಜನ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕವ್ಯಂಜನವು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಅಷ್ಟಾಧಾಯಾ ಸಂಹಿತಾವಾತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವೋಽದಲಾದಿಶೇಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅದಿಶೇಷಃ (೭-೪-೫೯) ಎಂದು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡ

ನೆಯದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಹಲ್ ವ್ಯಂಜನ ವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮೂರನೆಯದಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಹಲ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅರ್ತಿಪಿತೃತ್ವೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಶ್ಲ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮು-ಪ್ತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಇ+ಮು+ತಿ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಸರ್ವಣವಲ್ಲದ ಸ್ವರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಇ-ಉ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಯರ್ಜ ಉವಬ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯರ್ಜ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಇಯ್+ಮು+ತಿ ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಗೆ ಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಇಯರ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅರ್ತಿಪಿತೃತ್ವೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಬಾಲಮನೋರಮಾಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇಷು ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವೋ ನಾಸ್ತಿ (ಪರಿಭಾ ೬೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಅರ್ತಿಪಿತೃತ್ವೋಕ್ತ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಯರ್ತಿ-ತಿಪ್ಶರವ್ | ಶಪಃ ಶ್ವಃ | ದ್ವಿವರ್ಜನಂ | ಉರದಿತ್ಸತ್ತ್ವಂ | ಇತ್ಯಂ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ ಇತಿ ಇಯಬ್ | ಗುಣರಪರತ್ವೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಭಾಷ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ

ಓಜಸಾ ಉಬ್ಜ ಆರ್ಜವೇ ಧಾತು. ಉಬ್ಜೇ (ಬರ್ಜಲೇ) ಬಲೋಪಪತ್ಯ (ಉ ಸೂ. ೪-೬೩೧) ಬಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಹಿತವಾಗುವಾಗ ಉಬ್ಜಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಉಜ್+ಅಸ್ ಪುಗಂತ ಲಘೋಪಧಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಎಂದರೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ ಓಜಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿಶ್ಚಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಭವದಾತ್ಮ.

ಈಶಾನಃ—ಈಶ ಐತ್ಸರ್ಯೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಬ್+ಅದಕ್ಕೆ ಲಬಿಶ್ವತ್ಯಶಾನಚ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಜಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭೈಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಉಕ್ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈಶಧಾತುವು ಅನಂದಾತ್ತೇತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ಚಿಗೆ ತಾಸ್ಯೆನುದಾತ್ತೇತ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ—ಪ್ರತಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಪಾರಸ್ಕರಾದೀನಿ ಚೆ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಪಾರಸ್ಕರಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣ. ಅಕೃತ್ಯಾ ಅವಯವವಿಶೇಷಣ ಗಣ್ಯತೇ ಪರಿಗಣ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ ಅವಯವಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರತಿಷ್ಕುತ ಎಂಬುದು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಸುಷಾಮಾದಿಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮೮) ಇದೂ ಅಕೃತಿಗಣ. ಇದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ, ನ ಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ, ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ ಎಂದು ನರ್ಜ್ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಏಕಶ್ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ವಸೂನಾಮಿರಜ್ಯತಿ |

ಇಂದ್ರಃ ಪಂಚ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಏಕಃ | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ | ವಸೂನಾಂ | ಇರಜ್ಯತಿ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಪಂಚ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಮೇಕ ಏವ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಿರಜ್ಯತಿ ಈಷ್ಟೇ ತಥಾ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಮಿರಜ್ಯತಿ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪಂಚ ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನಾಂ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ನಿಷಾಸಾರ್ಹಾಣಾಂ ವರ್ಷಾನಾಮನುಗ್ರಹೀತೇತಿ ಶೇಷಃ || ಏಕಃ | ಇಹ್ ಗತಾ | ಇಹ್ ಭೀಕಾಪಾತಲ್ಯತಿಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್ | ಉ. ೩-೪೩ | ಇತಿ ಕನ್ | ಬಾಹುಲಕಾತ್ಯಲೋಸಾಧಾವಃ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಸೂನಾಂ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಶ್ವಸೃಸ್ತಿಹಿತ್ರಪ್ಯಸಿವಸಿಹನಿಕ್ಲಿಧಿಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೧ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇರಜ್ಯತಿ | ಕಂಡಾದಿಷ್ವಿರಜ್ ಈರ್ಷ್ಯಾಯಾಂ | ಅತ್ಯುಪ್ರಯಾರ್ಥಃ | ಕಂಡಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಪಂಚ ಪಚಿ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣೇ | ಪಂಚೇಶ್ವೇತಿ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ | ವಸೂನಾಂ—ಧನಗಳಿಗೂ ಇರಜ್ಯತಿ—ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನೋ | (ಸ) ಇಂದ್ರಃ ಏಕಃ—ಏ ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರವೇ | ಪಂಚ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—(ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯ ಶೂದ್ರ ನಿಷಾದರಂಬ) ಐದು ವಿಧ ಸಂಗಡದ ಜನಗಳಿಗೆ (ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ, ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಮಾತ್ರನೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿರುವ ಐದು ಪಂಗಡದ ಜನಗಳಿಗೂ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

That Indra who alone rules over men, over riches (favours) the five classes of men (tribes).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅನು-
ಗ್ರಹೀತಾ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿರುವರು ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವ ವಿಕಯಗಳು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದು. ಈಗ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಪ್ಪಾನಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ
ಅನುಗ್ರಹೀತಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಏಕೆ—ಒಬ್ಬನೇ, ಒಬ್ಬನು ಮಾತ್ರವೇ, ಇತರರಿಗೆ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, ಜನರಿಗೆ; Folk, people, race ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಸೂನಾಂ—ಧನಗಳಿಗೆ, ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ.

ಇರಜ್ಯತಿ—ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಸ್ವಾಮಿಯು ಆಗಿರುವನು. ಋ ಸಂ. ೮ ೪೬-೧೬ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿ-
ರಜ್ಯಂತಂ ವಸೂನಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನು
ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನು to order, to rule over
ಎಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂಚೆ ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ—ಕ್ಷಿತಿಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾಃ ನರಾಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವ.ನುಷ್ಯ
ವಾಚಕನಾಮಗಳ ವ.ಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೭) ಸಂಚೆ ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ ಎಂದರೆ ಸಂಚೆ ಜನಾನಾಂ
ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿಷಾದಸಂಚೆಮಾನಾಂ ಎಂದೂ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ
ಮನುಷ್ಯಜಾತೀನಾಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯೇತಾಸಾಂ ಎಂದೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರು—
ಮನುಷ್ಯಾಃ ಜಾಂ ಸಂಚಾನಾಂ ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ ನಿವಸತಾಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತಿ
ಸಂಚೆತ್ವಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ
ಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ, ನಿಷಾದ ಎಂಬ ಐದು ಜಾತಿಯ
ಜನರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ನಿಷಾದರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದಿರುವ ಮತ್ತ
ಮೃಗಗಳ ಬೇಟೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುವ ಜನರೆಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಗೊಂಡರು,

ಕೋಲರು, ಭಿಲ್ಲಿರು ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾಂತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈಗಲೂ ಬಹು ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಪಂಚ ಜನಾಃ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ—

ತದದ್ಯ ವಾಚೀ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾ^೧ ಅಭಿ ದೇವಾ ಅಸಾಮ |

ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞ ಯಾಸಃ ಪಂಚ ಜನಾ ಮನು ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೪)

ಪಂಚ ಜನಾ ಮನು ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಂತಾಂ ಗೋರ್ಜಾತಾ ಉತಯೇ ಯಜ್ಞ ಯಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೫)

ಸದ್ಯಶ್ವಿದ್ಯಃ ಶವಸಾ ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತುತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೪-೩)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಜನಾಃ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು—

ಪಂಚ ಜನಾ ಮನು ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ

ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ | ಚಿತ್ತಾರೋ ವರ್ಣಾ ನಿಷಾದಃ ಪಂಚಮ

ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | ನಿಷಾದಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನಿಷದನೋ ಭವತಿ ನಿಷಣ್ಣಮಸ್ಮಿನ್

ಸಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ, ಪಂಚಜನರೆಂದರೆ, ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದು ವಿಧ ಜನರೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣದವರೂ ನಿಷಾದ ಎಂಬ ಬೇಡರ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜನರೂ ಸೇರಿ ಐದು ವಿಧ ಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯು ಮುಂತಾದವರ ಮತವು. (ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಅನುಮೋದಿಸಿರುವರು). ನಿಷಾದರೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವರು ಅಥವಾ ಇವರಲ್ಲಿ ಪಾಪವು ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಿಷಾದರೆಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಂಗಡಗಳು (tribes) ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕವಿಯು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಂಚ ಕ್ಷೀಣಿಣಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಹೇಗಾದರೂ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವಿದ್ದಿತೆಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏಕೆ—ಇನ್ ಭೇಕಾಪಾಶಲ್ಯತಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೨೩) ಇನ್ ಗತೌ, ಇಾಭೀ ಭಯೇ, ಕೈ ಶಬ್ದೇ, ಸಾ ಪಾನೇ, ತಲ ಗತೌ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಮರ್ಚ ಶಬ್ದೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇ.ಕ. ಒಕ್ಕುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಲ ಶಕ್ಯತ್ವದಿತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಏಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಚರ್ಷಣೇನಾಂ--ಚರ್ಷಣೆ ಎಂಬುದು ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ಪೀವಿಭಕ್ತಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ, ನದ್ಯಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಆಮ್‌ಗೆ ನುಟ್ ಅಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ನಾಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತ ವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಹ್ರಸ್ವವಿರುವುದೋ ಅದನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಆಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ವಸೂನಾಂ-ತ್ವಸ್ತೃಸ್ಥಿಹಿತಪ್ರಸಿವಸಿಹನಿಕ್ಲಿ ದಿಬನ್ರಿಮನಿಭ್ಯಕ್ತ (ಉ ಸೂ. ೧-೧೦) ತ್ವ ಹಿಂಸಾ-ಯಾಂ, ಸ್ತೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸ್ಥಿಹ ಉಪತಾಪೇ, ತ್ರಪೂಷ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಫ್ಲೇಪಣೇ, ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಕ್ಲಿದೂ ಆದ್ರೀಭಾವೇ, ಬಂಧ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಇರಜ್ಯತಿ-ಇರಜ್ ಈರ್ಷ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಕಂಡ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಧಾತು ಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇರಜ್‌ಧಾತುವು ಐತ್ಸರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಕಂಡ್ವಾ-ವಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭). ಈ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲ್.ಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಕ್ಷೇಪ ಬರುವ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನ ತಿಪ್ ಬಂದರೆ ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಪಂಚಿ-ಪಚಿ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣೇ. ಪಚ್ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದರೆ ಪಚ್ಚ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಚೇಕ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಂಚಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಪಚ್ಯೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ನೆ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆ ಲೋಪ, ಪಂಚ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕ್ಷೀಣಾಂ-ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ಷೀತಿಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾಂತ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತರಿ ಹವಾಮಹೇ ಜನೇಭ್ಯಃ ||
ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ವಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಸರಿ | ಹವಾಮಹೇ | ಜನೇಭ್ಯಃ |
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ತು | ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನಂ ಶಂಸಿಷ್ಯನ್ನಿಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತರೀತಿ ಜುಹುಯಾತ್ | ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯ
ಸ್ತುವತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಬಣ್ಣಹಾ ಅಸಿ ಸೂರ್ಯೀತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತರಿ | ಅ. ೭-೫ |
ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ || ಚತುರ್ವಿಂಶೇದನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತರಿ-
ತ್ಯಾರಂಭಣೀಯಾ | ಚತುರ್ವಿಂಶ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಯಜುರ್ನೀತೀ ನೋ ವರುಣ ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತರಿ
ಅ. ೭-೨ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಹೇ ಯುತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಜನೇಭ್ಯಃ ಸರಿ ಉಪರ್ಯವಸ್ಥಿತಮಿಂದ್ರಂ
ವೋ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ರಯಾಮಃ | ಅತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕೇವಲೋಽ-
ಸಾಧಾರಣೋಽಸ್ತು | ಇತರೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಿಕಮನುಗ್ರಹಮಗ್ನಾಸು ಕರೋತಿತ್ವಾರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರಂ | ರಸ್ತ-
ತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಃ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ
ವಸ್ತುಸಾ | ಸಾ. ೮-೧-೨೦ | ಇತಿ ವಸ್ | ವಿಶ್ವತಃ | ಲೀತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಮುದಾತ್ತಂ | ಸರಿ |
ನಿಸಾತತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪರಾವರ್ಧಾರ್ಥೇ | ಸಾ. ೮-೨-೫೦ | ಇತಿ
ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ | ಹವಾಮಹೇ | ಹೇತುಃ ಶಸಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರ-
ಪೂರ್ವತ್ವೇ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಜನೇಭ್ಯಃ | ಜನ್ಯಂತ ಇತಿ ಜನಾಃ | ಜನಯತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಷಾಃ |
ಜನಿವರ್ಧ್ಯೋಕ್ತಃ | ಸಾ. ೭-೩-೩೫ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ಮಚ್ಛೆಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೨-೯೦ | ಇತ್ಯಂತಲೋಪಪಕ್ಷೇ
ಸಾಮ ಅಕಂ | ಸಾ. ೭-೧-೩೩ | ಇತ್ಯಾಕಾರೇಣೈಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ಟಿಲೋಪಪಕ್ಷ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ-
ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೇವಲಃ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೧೪ || || ೨ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದ ಜನರೇ, ವಿಶ್ವತಃ ಜನೇಭ್ಯಃ—ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗಿಂತಲೂ | ಪರಿ—
ಹೆಚ್ಚಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಃ—ನಿಮಗಾಗಿ (ನಿಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ) | ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನ
ಮಾಡುವೆವು | (ಆ ಇಂದ್ರನು) ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಕೇವಲಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನಾಗಿ
(ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗಿ) | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದ ಜನರೇ, ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದವನು
ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ (ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ)
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಮುಖ್ಯನುಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದವನಾಗಿರಲಿ.

English Translation.

We invoke for you Indra (who is) above all men. May he be exclusively
our own.

|| ವಿವೇಚನೀಯಗಳು ||

ಈ ಋತ್ವಿಗ್ಯ ಸಾಮವೇದ ೧೬೨೦; ಅರ್ಥವೇದ ೨೦-೩೯-೧; ೨೦-೭೦-೧೬; ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ
೧-೬-೧೩-೧; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೧-೪ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಪ್ರೀತಿಯೇ
ಸೇರಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮೋಕ್ತವಾದ ನವಗೃಹಾರಾಧನೆ
ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪದಿಕ್ಕಾಲಕರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸಂದರ್ಭ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಂ—ಇದಿಸರಮೃತ್ಯುರ್ಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋತ್ವೇಂದ್ರಾಗ್ರ್ಯ (ಉ ಸೂ. ೨-೧೨೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತ.

ವಃ—ಅನುದಾತ್ತಂಸರ್ವಮಪಾದಂದ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು
ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತುಸೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವವುಗಳೂ ಪಾದದ ಅದಿಮುಲ್ಲಿದ್ದವುಗಳೂ
ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳೂ ಆದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಸ್
ನಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪೆಜ್ಜೆ ಮ್ಯಾನ್ಸಿಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಬಂದಿರುವುದು. **ಲಿತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲಿನ ಪೂರ್ವವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ಪರಿ—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. **ವಿಶ್ವತಃ** ಪರಿ ಈ ಎರಡರ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಉಪರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **ವಿಶ್ವತಃ** ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರಿ ಎಂದಾಗುವುದು

ಹವಾಮುದೇ—ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಙ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಡ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಪ್. ಹೈ+ಅ+ಮಹಿಬಹುಲಿಂಭಂದೇಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಸಂಪ್ರಸಾರ-ಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಗುಣಾವಾದೇಶದೀರ್ಘಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ವಿಶ್ವ ಬಂದರೆ ಹವಾಮುಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜನೇಭ್ಯಃ ಜನ್ಯಂತೇ (ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ) ಇತಿ ಜನಾಃ, ಜನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಘರ್ಷಾಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ. ಣಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜನಿವ-ಧ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೫) ಚಿಣ್, ಇಾತ್ತು ಣಿತ್ತು ಆದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜನ್ ವರ್ಧ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ-ರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್,

ಅಸ್ಮಾಕಮ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ಆಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮ ಆಕಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಾಮ್‌ಗೆ ಆಕಮ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಮ್ ಅದೇಶವು ಆಮ್‌ನ್ನೇ ಸಾಮ್ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬರುವುದು; ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಟಿರೆ ಅಸ್ಮ+ಆಕಮ್. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ || ೧೦ ||

ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತೃತೀಯೇನುವಾಕೇ ಚಿತ್ತಾರಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ತ್ವಂಧ್ರ ಸಾನಸಿಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಶರ್ಚಂ
ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು ಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಟು ಪಂಚಮಂ | ಋಷ್ಯಾದಯಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ | ವಿಶೇಷ-
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಔಷ್ಣಿಹತೃಚಾರೀತಾನೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತ್ಯಾದಿಕೇ ದ್ವೇ
ಸೂಕ್ತೇ | ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ ಔಷ್ಣಿಹೀ ತೃಚಾರೀತಿರಿತಿ ಖಂಡೇ ಶೌನಕೇನ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು-
ಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಐ. ೮. ೫-೨-೫ || ಇತಿ || ಅತಿರಾತ್ರೇ
ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯೇಚ್ಛಾವಾಕಶ್ಚ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾ-
ಫಿನೋ ಬೃಹದೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ | ೮. ೬-೪ | ಇತಿ || ದರ್ಶಯಾಗ ಇಂದ್ರಯಾಜಿನಃ ಸಾಂನಾಯ್ಯಸ್ಯಾನು-
ವಾಕ್ಯೈಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ | ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಖಂಡ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಪ್ರ-
ಸಸಾಹಿಷೇ ಪುರುಷೂತ ಶತ್ರುನ್ | ೮ ೧-೬ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗು-
ವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಐದನೆಯದು.
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದರ ವಿಶೇಷವಿನ್ವಿಯೋಗವು—ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಎಂಭತ್ತು ಔಷ್ಣಿಹತೃಚಗಳಲ್ಲಿ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ
ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಐದನೆಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಐತರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ ೫) ಔಷ್ಣಿಹೀ ತೃಚಾರೀತಿಃ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ತಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು.
ಐತರೀಯ ಬೃಹದ್ರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮೂತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ,
ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಔಷ್ಣಿಹತೃಚಾತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಐ. ೮. ೫-೨-೫) ಇದಲ್ಲದೆ ಅತಿರಾತ್ರಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕ
ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದ
ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೮. ೬-೪) ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾಫಿನೋ ಬೃಹದೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ದರ್ಶಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಯಾಜಿಗಳು (ಯಜಮಾನರು) ಸಾಂನಾಯ್ಯಾನುವಾಕ
ಪಠನೆಗಾಗಿ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು
ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೮. ೧-೬) ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಪ್ರಸಸಾಹಿಷೇ
ಪುರುಷೂತ ಶತ್ರುನ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ವಿಯೋಗ-
ವ್ರವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೩ ॥ ಸೂಕ್ತ—೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ—೧೫, ೧೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದ್ವಯವ ಮುಕ್ತಂವೈ ೧-೧೦ ॥

॥ ಮುಷ್ಠಿ—ಮಧುಚ್ಯಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಶಾರ್ವಃ ॥

ಏಂಽ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಸಜಿತ್ವಾನಂ ಸದ್ರಾಸಹಂ ॥

ವರ್ಷಿಷ್ಯಮೂತಯೇ ಭರ ॥ ೧ ॥

॥ ಶವಶಾರ್ವಃ ॥

ಆ | ಇಂಽ್ರ | ಸಾನಸಿಂ | ರಯಿಂ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ | ಸದ್ರಾಸಹಂ ॥

ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ | ಲೂತಯೇ | ಭರ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂಽ್ರ ಲೂತಯೇಽಸ್ಮದ್ರಾಕ್ಷಾರ್ಥಂ ರಯಿಂ ಧನಮಾ ಭರ | ಆಹರ | ಕೀದೈಕಂ ರಯಿಂ -
ಸಾನಸಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಸಜಿತ್ವಾನಂ ಸಮಾನತತ್ಪ್ರಜಯೀಕೀಲಂ | ಧನೇನ ಹಿ ಶೂರಾನ್ಮೃತ್ಯಾನ್ಮೇ
ಪಾದ್ಯ ಶತ್ರವೋ ಜೀಯಂತೇ | ಸದ್ರಾಸಹಂ ಸರ್ವದಾ ತತ್ಪ್ರಾಣಾಮುಭಿಭವದೇತುಂ ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ ಅಶ್ವಿ-
ತಯೇನ ವೃದ್ಧಂ | ಪ್ರಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಸಾನಸಿಂ | ವನೇ ಪಣಿ ಸಂಭಕ್ತಾ ವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಸಿಪ್ರತ್ಯಯೋ

ವೃದ್ಧಿರಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ಸಾನಸಿಧರ್ಣಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೪-೧೦೭ | ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ರಯಿಂ | ಪ್ರಾತಿ | ಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ | ಸಮಾನಾನರೀಚ್ಛೇತುಂ ಶೀಲಮಸ್ಯ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨ ೭೫ | ಇತಿ ಕೃನಿಸ್ | ಉಪಪದಸಮಾಸಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಚೈಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧಸ್ತು-
ಭ್ಯತ್ಯುದರ್ಕೇಷು | ಸಾ. ೭-೩-೮೪ | ಇತಿ ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಧಾತು-
ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ | ವೃದ್ಧಶಬ್ದಾದತಿಶಾಯಿನೇ ತಮದಿಷ್ಯನ್ | ಸಾ. ೫-೩-೫೫ | ಇತೀಷ್ಟ್ವಾ
ಪ್ರಿಯಸ್ವಿರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೧೫೭ | ವೃದ್ಧಶಬ್ದಸ್ಯ ವರ್ಷಾದೇಶಃ | ಇಷ್ಟನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಊತಯೇ | ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತ್ತಿಯೂತಿಜುಗುತಿಸಾತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತೋ
ನಿಸಾತಿತಃ | ಭರ | ದ್ವೈತ್ಯದೇರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಭಕಾರಃ | ತೇ
ಪ್ರಾಗ್ಗಾತೋಃ | ಸಾ. ೧-೪-೮೦ | ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಪ್ರಾಕೃತ್ಯೋಕ್ತವ್ಯಸ್ಯಾಜೋ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ |
ಸಾ. ೧-೪-೮೨ | ಇತಿ ಭಂದಸಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಊತಯೇ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಸಾನಸಿಂ—ಅನುಭವಿಸಲು
ಯೋಗ್ಯವಾದ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾದ | ಸದಾಸದಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಪರಾ-
ಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ | ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ—ವಿಫಲವಾದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಅ ಭರ—ತಂದುಕೊಡು |

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಹಳವಾದ ಧನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡು. ಆ ಧನದಿಂದ
ನಾವು ಸುಖಾನುಭವವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ; ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಶೂರರಾದ ಯೋಧರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಯುದ್ಧ-
ದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧನವಿದ್ದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಬಹುದು. ಈ
ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಧನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

O Indra, bring for our protection riches, most abundant, enjoyable, the
source of victory and ever defeating our foes.

|| ವಿಕೇಷವಿವರಣೆ ||

ಸಾನಸಿಂ—ಸಂಭವನೀಯಂ—ಸುಖಾನುಭವಸಾಧನವಾದ, enjoyable.

ಸಜಿತ್ವಾನಂ—ಧನೇನ ಹಿ ಶೂರಾನ್ ಭೃತ್ಯಾನ್ ಸಂಸಾದ್ಯ ಶತ್ರುವೋ ಜೀಯಂತೇ ಎಂದು ಧನ
ಸಹಾಯದಿಂದ ವೀರಯೋಧರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ-
ಮಾಡಿರುವರು.

ರಯಿಂ—ಧನ. ಧನವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸುಖಸಾಧನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ದ್ರವ್ಯ, ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳು, ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳು, ಗೋವು ಮುಂತಾದ ಪಶುಗಳು, ಗೃಹಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಾನಸಿಮ್—ವನಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಾನಸಿ (ಧರ್ಣಸಿ) ವರ್ಣಸಿ ಪರ್ಣಸಿ ತಣ್ಣಿಲಾಂಕುಶ ಚಪಾಲೇಲ್ಪಲ ಪಲ್ಪಲ ಧಿಷ್ಟ್ಯಕಲ್ಯಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಈಗ ಕೌಮುದೀ ಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಧರ್ಣಸಿ' ಎಂಬುದು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ದಶಪಾದೀ ಪಾಠವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಣಸಿಯು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ರಯಿಂ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಜಿತ್ವಾನಮ್—ಸಮಾನಾನ್ ಅರೀನ್ ಜೇತುಂಶೀಲಮಸ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದೋಪಸದಕವಾದ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ವೃತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲೊಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಉಪಪದ ಸಮಾಸ ಸಮಾನ ಜಿತ್ವನ್ ಸಮಾನಸ್ಯಭಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯುತ್ಕೇಷಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವರ್ಷಿಷ್ಯಮ್—ಅತಿಶಾಯಿನೇತಮಬಿಷ್ವನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರಸ್ಥಿರೋರು ಬಹುಲಗುರುವೃದ್ಧತೃಪ್ರದೀರ್ಭವೃನ್ನಾರಕಾಣಾಂ ಪ್ರಸೃಷ್ಟವರ್ಣಂ ಗರ್ವರ್ಷಿತ್ರಪ್ರಾಘಿ ಬೃಂದಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಇಷ್ಯನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲೊಂದು ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಷ ಆದೇಶ, ನಿಶ್ವಸ್ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಉತಯೇ-ಉತಿಯೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಭರ—ಹೃಗ್ ಹರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಕ್ತ೦ದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೨-ವಾ-೨) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ಹರಾರಕ್ಕೆ ಭರಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭರಾರ ಬಂದರೆ ಭರ ಎಂದಾಗುವುದು. ತೇಷ್ವಾಗ್ನಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೦) ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಜ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಿತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿ ಯೇನ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ನಿ ವೃತ್ತಾ ರುಣಧಾಮಹೈ ||
ತೋತಾಸೋ ನ್ಯರ್ವತಾ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿ | ಯೇನ | ಮುಷ್ಟಿ ಹತ್ಯಯಾ | ನಿ | ವೃತ್ತಾ | ರುಣಧಾಮಹೈ ||
ತಾಃ ಲೂತಾಸಃ | ನಿ | ಅರ್ವತಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇನ ಧನೇನ ಸಂಪಾದಿತಾನಾಂ ಭಟಾನಾಂ ನಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ನಿತರಾಂ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರೇಣ ವೃ-
ತ್ತಾ ಶತ್ರುನ್ಮಿ ರುಣಾಧಾಮಹೈ ನಿರುದ್ಧಾ ನೈರನಾಮ ತಾದೃಶಂ ಧನಮಾಹರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೋತಾಸಸ್ತಯಾ
ರಕ್ಷಿತಾ ವಯಮರ್ವತಾಸ್ತದೀಯೇನಾಶ್ವೇನ ನಿ ರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯನುಷಂಗಃ | ಪದಾತಿಯುದ್ದೇನಾಶ್ವ
ಯುದ್ಧೇನ ಚ ಶತ್ರುನ್ಮಿನಾಶಯಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ | ಹನಸ್ತ ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಸು-
ಬಂತಲುಪಪದೇ ಕೃಪ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಸ್ವಾಪ್ತೇ
ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ || ಸಾ. ೩-೨-೧೯೯ | ಇತಿ ಬಹುಲಗೃಹಣೇನ ತ್ರಿಚಿಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯಂ-
ಶೋದಾತ್ತತ್ವಾಭಿಧಾನಾತ್ | ಸಾ. ೩-೨-೧೯೯-೧ | ಅಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿ | ಅಖ್ಯಾತಸಂಬಂಧಸ್ಯಾಪಿ
ನೇರುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ವೇತಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ವೃತ್ತಾ | ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಸಾ. ೩-೧-೭೦
ಇತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ನಲೋಪಃ | ರುಣಧಾಮಹೈ | ಅರ್ಹಸಂಯೋಗೇನ ಸಿತ್ತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೩-೪-೯೨ .
ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೧ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ಸಿತ್ತ್ವಾದೇವ ಚಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇನ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ವಮ ಏವೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನನು ತಿಜ್ಜ ತಿಜ್ಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ |
ನ | ದ್ವೇ ಹ್ಯತ್ರ ತಿಜ್ಜಭಕ್ತೀ | ನಿವಿಡಯಾ ಮುಷ್ಪಾ ನಿರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯತ್ರ ಶ್ರುತ್ವೇಕಾ | ಅರ್ವತಾ |
ನಿರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯತ್ರಾನುಷಕ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ | ತಯೋಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ್ಕಕಾರೋ ಲುಪ್ಯತೇ |
ತೇನ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ | ಸಾ. ೮-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮೇಯಂ ತಿಜ್ಜಭಕ್ತೀರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ |
ಯಥಾ ನಾತ್ಮನಾ ತೈಸ್ಯತಿ ನಾನ್ಯಸ್ಮೈ ದೇಹಾತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಹಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಸ್ಯ
ಚಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತೀತಿ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜಭಕ್ತೀರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ ದೇಹಾತಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ತು ನಿಹ-
ನ್ಯತ ಏವ | ನನು ತತ್ರ ದ್ವೇ ತಿಜ್ಜಭಕ್ತೀ ಶ್ರುಯೇತೇ | ಇಹ ಪುನರೇಕೈವ ಶ್ರುತಾ | ಸೈವೋತ್ತರ-
ತ್ರಾನುಷಕ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ ಶ್ರುಯತ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಭಾವಾತ್ಪ್ರಥಮಿಯಂ ಪ್ರಥಮಾ | ನ | ಅನುಷಂಗ-

ಅಬ್ಬದ್ವಿತೀಯಾಪೇಕ್ಷಮಸಿ ಸ್ತಾಭಮ್ಯಮುಪಜೀವ್ಯ ನಿಘಾತನಿಷೇಧದರ್ಶನಾತ್ | ಪುರೋಡಾತಂ ಚಾಧಿ-
ತ್ರಯತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಚ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೩ | ಪ್ರೋಕ್ಷಣೀಶ್ವಾಸಾದಯತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಚ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೪ |
ಇತ್ಯತ್ರ ಹ್ಯಧಿತ್ರಯತ್ಯಾಸಾದಯತೀತ್ಯಾಖ್ಯಾತಯೋಃ ಪ್ರಥಮನಾಕೃದ್ವಯಶ್ಚತಯೋರುತ್ತರನಾಕೃ-
ತ್ವಯೇನುಸಂಗಮಪೇಕ್ಷೈವ ಸ್ತಾಭಮ್ಯಸ್ವೀಕಾರೇಣ ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ
ನಿಘಾತನಿಷೇಧೋ ದೃಷ್ಟ ಇತಿ | ತ್ವಯೋತಾ ರಕ್ಷಿತಾಸ್ತೋತಾಸಃ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಕ್ಷ |
ಸಾ. ೭-೨-೯೮ | ಇತಿ ಮುಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶೇ ದಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅವತೇರ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಮಿಡ-
ಭಾವಶ್ಚ | ಜ್ವರತ್ವರಸ್ತಿಸ್ವಾಮಿನಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೨೦ | ಇತ್ಯೂಟ್ | ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಟ್ಸು |
ಸಾ. ೬-೧-೫೯ | ಇತಿ ವೈದ್ವ್ಯಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತ್ವಯೋತಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ. ೬-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತ ಓಕಾರಃ |
ಅರ್ವತಾ | ಅರ್ವತಿ ಗಚ್ಛತಿತ್ಯರ್ವಾ | ಅರ್ವ ಗತಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ವನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ನೇದ್ರತಿ ಕೃತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೮ | ಇತಿರ್ಲೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ | ಸಾ. ೬-೧-೬೬ | ಇತಿ
ವಕಾರಲೋಪಃ | ಅರ್ವಣಸ್ತುಸಾವನಾಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨೭ | ಇತಿ ತಕಾರಃ | ವನಿಪಃ ಸಿತ್ವಾದ್ಧಾತು-
ಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇನ—ಯಾವ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯುದ್ಧಭಟರ | ನಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯೆಯಾ—
ವಿಶೇಷವಾದ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರದಿಂದ | ವೃತ್ತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ನಿ ರುಣಧಾಮಹೈ—(ಮುಂದೆನುಗ್ಗಿ ಬರದಂತೆ)
ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆನೋ | ತೋತಾಸಃ—ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ) ರಕ್ಷಿತರಾದ ನಾವು | ಅರ್ವತಾ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದಲೂ
ನಿ (ರುಣಧಾಮಹೈ)—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆದುನಿಲ್ಲಿಸುವೆನೋ (ಅಂತಹ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಕೊಡುವ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಯುದ್ಧಭಟರ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರ
ಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಭಟರು ಕೈ ಕೈ ಕಲೆತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ
ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗಿ ಬರದಂತೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ನಮಗೆ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು
ಇದ್ದೇ ಇದೆ.

English Translation.

By which we repel our enemies crushing them down with our fists or
with our horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಯೇನ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಬ್ಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತನ ಪದ
ಗಳೊಡನೆ ಅನ್ವಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧನಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿರುವ ಯೇನೇ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಲಬ್ಧರಾದ ಭಟರ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಭಟರು ಕೈ ಕೈ ಕಲೆತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು ಸ್ವಭಾವವಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ಎಂದರೆ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಉದಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದೂ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ರಮಗಳಿಂದಲೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಯದಂತೆ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯ ದಿಂದ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ—ಹನಸ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಉಪಸರ್ಗಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಹತ್+ಯ, ಮುಷ್ಪಾ ಹನನಂ, ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮೈತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ- ಪ್ರಕರಣೇತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೧೯೯-ವಾ. ೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ನಿ—ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ತಿಜಂತದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಆದರೂ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಾ—ವೃತ್ತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಿ ಬರುವುದು. ಶೀಕ್ರಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು. ನಪುಂಸಕಸ್ಯರ್ಥಾಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೨) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಮಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲಂತವಾದ ಅಥವಾ ಅಜನ್ತನಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಅಗಮ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನುಮಾಗಮದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಸಪ್ರಾತಿಸದಿ ಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಿರುವುದು.

ರುಣಧಾಮೈ—ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಲೋಹಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ ಬಂದರೆ, ರುಧ್+ಮಹಿ ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ ಸೂ ೩-೪-೬೯) ಇಗೆ ಏಕಾರ, ಏತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಲೋಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಐ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಐ—ಆದೇಶವು ಏಗೆ ಬರು ವುದು, ಮತ್ಯೆ ಎಂದಾಗುವುದು. ರುಧಾದಿಭ್ಯಾತ್ಮಮ್ (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಶ್ವಮ್ ಏಕರಣ ಬರುವುದು. ರುನಧಾ+ಮಹೈ ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಲೋಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಅದು ಪಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದು, ರುನಧ್+ಅಮಹೈ ಈಗ ಶ್ವಸೋರಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಶ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವು ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

వింతనాద లోకవపు, ఆమహ్యే ఎంబ సార్వధాతుకవు పితృద్దరింద, జితృగువుదిల్లనాదకారణ జితృద సార్వధాతుక పదదల్లిల్లనాదద్దరింద బరువుదిల్ల. ' రషాభ్యం ' (పా. సూ. ౮-౪౧) అనువృత్తవాగలు అట్టుపూజోనున్న వాయోఽసి (పా. సూ. ౮-౪-౨) ఎంబుదరింద నకారకే ణకార. ఆమహ్యే ఎంబుదు పితృద్దరింద అనుదాత్తై సుప్తితా (పా. సూ. ౩-౧-౪) ఎంబుదరింద అనుదాత్త, త్వన్నిన లుదాత్త స్వర నిల్లువుదు. ఇల్లి రుణధామహ్యే ఎంబుదు బంతనాదద్దరింద తిజ్జ తిజః (పా. సూ. ౮-౧-౨౮) ఎంబుదరింద సర్వానుదాత్త బరబీకాగువుదు. అల్లనే ? ఎందరే ఇల్ల. ఇల్లి ఎరడు తిజంత పదగళి రువువు. యేన సముష్ఠిహత్యయా వృత్తా నిరుణధామహ్యే ఎంబల్లి ర్భుతవాగిరువుదు ఒండు, త్సోఽతాసః అవతతా నిరుణధామహ్యే ఎంబు అనువక్తవాదుదు మత్సోండు. ఇవేరడక్క సముజ్జయ వన్నుదేళువ జకారకే ప్రయోగవిల్ల. ఆద్దరింద జాదిలోఁజేవిభాషా (పా. సూ. ౮-౧-౬౩) లోఁప తల్పకే అప్రయోగ ఎంబు అధ. ఈ సూక్రదింద పాక్షక నిశేధ బరువుదరింద అనుదాత్త బరువుదిల్ల. లుదాహరణ—నాత్సనా త్వశ్యతి నాన్యశ్యో దదాతి (త్రే. సం. ౨-౫-౪-౫) ఇల్లి సముజ్జయార్థకవాద జ తల్పకే ప్రయోగవిల్లదే ఇరువుదరింద ' త్వశ్యతి ' ఎంబ తిదంతవు అనుదాత్తవాగువుదిల్ల. దదాతి ఎంబ ఎరడనే తిజంతవాదరేఁగి అనుదాత్తనే ఆగువుదు. ఆదరే ఈ లుదాహరణోల్లి త్వశ్యతి, దదాతి, ఎంబు ఎరడు తిదంతపదగళు లుపాత్తవాగిరువువు. ఇలాదరేఁగి రుణధామహ్యే ఎంబ తిజంతవు ఒందే ఇరువుదు. ఇదే ఎరడనేయ వాక్యదల్లయూ సంబంధిగువుదు. ఇచ్చే అల్లదే ఎరడనేయదాద తిజంతవు ఇల్లి లుపాత్తవాగిల్ల ఆద్దరింద ఎరడనేయ తిజంతవిల్లదే ఇరువుదరింద ఇదు దేగే ప్రథమ తిదంతవాగువుదు ఎందరే జేనాయోఁగేప్రథమంబు సూక్రవు ప్రవృత్తి, సలు లుపాత్తవాద తిదంత ద్వయవిరబీకేంబ నియమవిల్ల, ఒండు తిదంత ర్భుతవాగిద్దు అదక్కే లుత్తర వాక్యదల్లి సంబంధవిద్దరూ (అనువక్త) సంబంధిసికొండ తిజంతవన్న పేక్షిసి లుపాత్తవాద తిదంతవు ప్రథమనా గువుదరింద, జేనాయోఁగే ఎంబ నిశేధ బందేబరువుదు ఆద్దరిందలే పురోఁడాతంజాధిత్రయత్యా జ్యంజిత్రే (పా. సూ. ౧-౬-౯-౨-౪) ప్రోక్షణేర్థ్యా నాదయత్యా జ్యంజిత్రే (త్రే. సం. ౧-౬-౯-౪) ఎంబి ఎరడు ర్భుతవాక్యగళి అధిత్రయతి, ఆనాదయతి, ఎంబ తిజంతగళు ప్రథమవాక్యదల్లి లుపాత్తవాగిరువువు. ఇవుగళిగే ఆజ్యంజి ఎంబ లుత్తరవాక్యదల్లయూ సంబంధవిరువుదు. ఆదరూ సంబంధిసికొండ తిదంతవన్న పేక్షిసి లుపాత్తవాద తిజంతవు ప్రథమనాగువుదు ఎంబ ఇట్టుకొండు జేనాయోఁగే ప్రథమం (పా. సూ. ౮-౧-౫౯) ఎంబుదరింద అనుదాత్తనిశేధవు దృష్టవాగిరువుదు. ఆద్దరింద ఇట్లయూ వాస్తవకానుదాత్తనిశేధ బరువుదరింద అనుదాత్త బరువుదిల్ల.

త్వయా లూతాః త్సోఽతాసః (నిన్నింద ర్భుతపల్పట్టవరు) త్వాయా తత్పురుష సమాసదల్లి పూర్వోత్తరపదగళి సుబ్బిభక్తిగే సుప్రోధాతుకాతిపదికయోఁగి ఎంబుదరింద లుక్ బందరే యుష్మద్ + లూత ఎందిరువుదు. ఈగ ప్రత్యయోఽత్తరపదయోఁగ్ (పా. సూ. ౬-౨-౯౮) ప్రత్యయ అధనా లుత్తరపద పరనాగిరువాగ యుష్మద్ అష్మద్ తల్పగళి మసర్వంతకే త్వ ము ఎంబ అదీతగళు క్రుసనాగి బరువువు. ఎంబుదరింద యుష్మో ఎంబుదక్కే త్వ అదీత బందరే పరరూప బండు త్వద్ ఎందిరువాగ దకారకే ఛాందసవాగి లోకపబరువుదు. లూతాః ఎంబల్లి ఆప ధాతుపిన ముందే క్త ప్రత్యయ బందరే అదక్కే ఇడా గమనూ ఛాందసవాగి బరువుదిల్ల. జ్వరత్తరస్య వ్యవమనామసధాయోక్త (పా. సూ. ౬-౪-౨౦)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಉಲ್ ಬರುವುದು. ತ್ವ+ಊತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏತೈಧತಸ್ಯೂತ್ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೯) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಏಕಾರಾದಿಯಾದ ಏತಿ ಏಧತಿ ಧಾತುಗಳೂ ಉಲ್ ಎಂಬುದೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ದಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೈಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ತೈಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ತ್ವ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ತ್ವ+ಊತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಓಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅರ್ವತಾ—ಅರ್ವ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನೈಘೋಷಿದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ನೇಡ್ವಶಿಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ವ+ವನ್ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ವಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅರ್+ವನ್ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೈಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅರ್ವಣಸ್ತಸಾವನೇಞಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದರೆ ನಜ್ಞಾನ ಮುಂದಿಲ್ಲದ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ತೈ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಅರ್ವತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನಿಷ್ಠು ಪಿತ್ತ್ವ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮೊದಲಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ತ್ವೋತಾಸ ಆ ವಯಂ ವಜ್ರಂ ಘನಾ ದದೀಮಹಿ |
ಜಯೇಮ ಸಂ ಯುಧಿ ಸ್ವೃಧಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ತ್ವಾ ಲೂತಾಸಃ | ಆ | ವಯಂ | ವಜ್ರಂ | ಘನಾ | ದದೀಮಹಿ ||
ಜಯೇಮ | ಸಂ | ಯುಧಿ | ಸ್ವೃಧಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವೋತಾಸಸ್ತ್ವಯಾ ಪಾಲಿತಾ ವಯಂ ಘನಾ ಘನಂ ಶತ್ರುಪ್ರಹರಣಾಯಾತ್ಮಂತಃ
 ವೃಥಂ ವಜ್ರಮಾಯುಧಮಾ ದದೀಮಹಿ | ಸ್ವೀಕೃಮುಃ | ತೇನ ಚಿ ವಜ್ರೇಣ ಯುಧಿ ಯುದ್ಧೇ ಸ್ಪೃಧಃ
 ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಾಂಚೈತೃನ್ನಂ ಜಯೇಮು || ತ್ವೋತಾಸಃ | ಉಕ್ತಂ | ವಜ್ರಂ | ವಜ್ರ ವೃಜ ಗತಾ |
 ಯುಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಃ | ಘನಾ | ಘನಃ ಕಾಲಿನ್ಯಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥ
 ಆದಿತ್ಯಾದಿಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೭ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ದದೀಮಹಿ
 ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಕ್ರಿಯಾಫಲಸ್ಯ ಕರ್ತೃಗಾಮಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಸಾರಿಣಾತಃ |
 ಸಾ. ೧-೩-೭೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದೋತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚಿನಂ ಮಹಿಜ್ | ಜುಹೋತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಚೈಃ ಶ್ಲಃ
 ಸಾ. ೨-೪-೭೫ | ಶ್ಲಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೭-೨-೭೯ |
 ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಶ್ಲಃ ಸ್ವಯೇರಾತಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಜಯೇಮು | ಶಪಃ
 ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರಾದ್ವಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭಂದಸಿ ಪರೇಽಪಿ |
 ಸಾ ೧-೪-೮೧ | ಇತಿ ಸಮಃ ಪರಃ ಪ್ರಯೋಗಃ | ಯುಧಿ | ಯುಧ ಸಂಸ್ಪರ್ಶಾರೇ | ಸಂಪದಾದಿತ್ಯಾ-
 ದ್ವಾನೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾ. ೩-೩-೧೦೪-೯ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಪರ್ಧಂತ ಇತಿ
 ಸ್ಪೃಧಃ | ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ | ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾ. ೩-೨-೭೬ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ರೇಫಸ್ಯ
 ಸಂಪ್ರಸಾರಣವ್ಯಕಾರಃ | ಅಕಾರಲೋಪಶ್ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವೋತಾಸಃ—ನಿನ್ನಿಂದ ಪಾಲಿತರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು |
 ಘನಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಅತ್ಯಂತ ದೃಢವಾದ | ವಜ್ರಂ—ಆಯುಧವನ್ನು | ಆ ದದೀಮಹಿ
 —ಸ್ವೀಕರಿಸುವೆವು | (ಆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) ಯುಧಿ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಸ್ಪೃಧಃ—ನಮ್ಮೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವ
 ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಂ ಜಯೇಮು—ಜಯಿಸುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾದ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹು ದೃಢವಾದ
 ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವೆವು.

English Translation.

Protected by you, O Indra, we possess a ponderous weapon (thunderbolt)
 wherewith we may entirely conquer our enemies in a battle.

ಯುಧಿ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ಪಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸಪ್ರಮೈಕವಚನವು ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸ್ವೃಧಃ—ಸ್ವರ್ಧಂತೇ ಇತಿಸ್ವೃಧಃ, ಸ್ವರ್ಧಸಂಘರ್ಷೇ ಧಾತು, ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಕಾರವೂ ಸ್ವ ಎಂಬ ಧ್ವನಿವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಒಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವೃಧಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಯಂ ಶೂರೇಭಿರಸ್ತೃಭಿರಿಂದ್ರ ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ವಯಂ ||
ಸಾಸಹ್ಯಾಮು ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಯಂ | ಶೂರೇಭಿಃ | ಅಸ್ತೃಃ ಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ವಯಂ ||
ಸಸಹ್ಯಾಮು | ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಶೂರೇಭಿಃ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತೈರಸ್ತೃಭಿರಾಯುಧಾನಾಂ ಪ್ರಜ್ಞೇ-
ಪ್ರಭಿಭವತಿಃ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತಾದೃಶಾ ಭಟಸಹಿತಾ ವಯಂ ಯುಜಾ
ಸಹಾಯಭೂತೇನ ತ್ವಯಾ ಪೃತನ್ಯತಃ ಸೇನಾಮಿಚ್ಛತಃ ಶತ್ರುನ್ಯಾಸಹ್ಯಾಮು | ಅತಿಶಯೇನಾಭಿವೇಮ ||
ಶೂರೇಭಿಃ | ಶು ಶ್ರು ಗತಾ | ಕ್ರಸ್ತಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಕೃ | ಉ.೨-೨೫ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ |
ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾದ್ಯದಾತ್ಮಕೌ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೇಸೋ ನಿಷಿಧ್ಯತ್ಯಾದ್ಬಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇವಂ | ಸಹಯೋಗೇ ತ್ವತೀಯಾಬಲಾದ್ವಯಮಿತ್ಯೇಸ್ಯತ್ವದಸಮಭಿನ್ಯಾಹಾರಾಚ್ಚ ವಯಂ
ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಗಮ್ಯಂ | ವಿನಾಸಿ ಸಹಶಬ್ದೇನ ವೈದ್ಯೋ ಯೂನಾ | ಪಾ. ೧-೨-೩೫ | ಇತಿ
ನಿಸಾತನಾದಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ | ಪಾ. ೨-೩-೧೯ | ಅಸ್ತೃಭಿಃ | ತಸ್ಮಾಸ್ತೃಪ್ರಜ್ಞೇಪಣತೀಲ್ಯೈಃ | ತದ್ವರ್ಮಭಿಶ್ಚತ್ಸಾ-
ಧುಕಾರಿಭಿರ್ವಾ | ಅಸು ಜ್ಞೇಪಣೇ | ತ್ವನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೩೫ | ಇತಿ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿಷು ತ್ವನ್ | ನಿತ್ತ್ವಾ-

ಶವ್ ವಿಕಣ ಬಂದರೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ ಬಂದರೆ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ದಾದಾ+ಮಹಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ದದಾ+ಮಹಿ, ಲಿಜಸ್ತೀಯುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಆತ್ಮನೇಕದಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್ಜಿಗೆ ಸೀಯುಟ್ (ಸೀಯ್) ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟ್ ಬಂದರೆ ದದಾ+ಸೀಯ್+ಮಹಿ. ಈಗ ಲಿಜಸ್ತೀಲೋಪೋನಂತೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದದಾ+ಈಯ್ ಮಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋವ್ಯೋರೈಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ವಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ದದಾ+ಈಮಹಿ ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಕೆತ್ತ ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಲಾಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ದದೀಮಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಪದದ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಜಯೇನು—ಜಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಲಿಪ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ, ಜಿ+ಮಸ ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಐಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ಮಿಶಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್ ವಿಕಣ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಜಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏ ಆದೇಶ. ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಜಯ+ಮ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಮೂದಾತ್ತೋಜಃಚ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ. ಲಿಜಸ್ತೀಲೋಪೋನಂತೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೭-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪೋವ್ಯೋರೈಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಜಯ. ಇಮ ಅದ್ವೈಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಜಯೇನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ತ ಸಿತ್ತಾದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮ ಎಂಬ ತಿರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಬಂದ ವಿಕಾರವು ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಏನು ಎಂಬ ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತ. ಜಕಾರ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದಿರುವ ಏ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ವರೀತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರೀತ. ಸ್ವರೀತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರೀತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ. ಆದರೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರೀತ ಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆದರೂ ಛಂದಸಿ ಪರೀಕ್ಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯುಧಿ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ಪಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸಪ್ರಮೈಕವಚನವು ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸ್ವೃಧಃ—ಸ್ವರ್ಧಂತೇ ಇತಿ ಸ್ವೃಧಃ, ಸ್ವರ್ಧಸಂಘರ್ಷೇ ಧಾತು, ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಕಾರವೂ ಸ್ವ ಎಂಬ ಧ್ವನಿವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಒಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವೃಧಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಯಂ ಶೂರೇಭಿರಸ್ತೃಭಿರಿಂದ್ರ ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ವಯಂ ||
ಸಾಸಹ್ಯಾಮು ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಯಂ | ಶೂರೇಭಿಃ | ಅಸ್ತೃಃ ಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ವಯಂ ||
ಸಸಹ್ಯಾಮು | ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಶೂರೇಭಿಃ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತೈರಸ್ತೃಭಿರಾಯುಧಾನಾಂ ಪ್ರಜ್ಞೇ-
ಪ್ರಭಿಭವತಿಃ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತಾದೃಶಾ ಭಟಸಹಿತಾ ವಯಂ ಯುಜಾ
ಸಹಾಯಭೂತೇನ ತ್ವಯಾ ಪೃತನ್ಯತಃ ಸೇನಾಮಿಚ್ಛತಃ ಶತ್ರುನ್ಯಾಸಹ್ಯಾಮು | ಅತಿಶಯೇನಾಭಿವೇಮ ||
ಶೂರೇಭಿಃ | ಶು ಶ್ರು ಗತಾ | ಕ್ರಸ್ತಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ | ಉ. ೨-೨೫ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ |
ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾದ್ವಾದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೇಸೋ ನಿಷಿಧ್ಯತ್ಪಾದ್ಯಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇವಂ | ಸಹಯೋಗೇ ತ್ವತೀಯಾಬಲಾದ್ವಯಮಿತ್ಯಸ್ತತ್ಪದಸಮುಚ್ಯಾಹಾರಾಚ್ಚ ವಯಂ
ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಗಮ್ಯಂ | ವಿನಾಸಿ ಸಹಶಬ್ದೇನ ವೈದ್ಯೋ ಯೂನಾ | ಪಾ. ೧-೨-೩೫ | ಇತಿ
ನಿಸಾತನಾದಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ | ಪಾ. ೨-೩-೧೯ | ಅಸ್ತೃಭಿಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಪ್ರಜ್ಞೇಪಣತೀಲ್ಯೈಃ | ತದ್ವರ್ಮಭಿಶ್ಚತ್ಸಾ-
ಧುಕಾರಿಭಿರ್ವಾ | ಅಸು ಜ್ಞೇಪಣೇ | ತ್ವನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೩೫ | ಇತಿ ತಾಚ್ಛೀಲಾಭಾದಿಷು ತ್ವನ್ | ನಿತ್ಯಾ-

ವಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ರಥಾದಿಭೃತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೪೫ | ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನಾದಯಂ ಪಕ್ಷ ಇದಭಾವಃ |
 ತ್ವಯಾ | ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ | ಉ. ೧-೧೩೮ | ಕಿತ್ತಾದ್ವಿಜಾಭಾವಃ | ಯುಷ್ಯದಃ ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ತ್ವೀಯೈಕವಚಿನಂ ಟಾ | ಸಾ. ೪-೧-೨ | ತ್ವಮಾನೇಕವಚಿನೇ |
 ಸಾ. ೭-೨-೯೭ | ಇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಗುಣೇ | ಸಾ. ೬-೧-೯೭ | ಇತಿ ಪರ-
 ರೂಪತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯುಜಾ | ಅಂಚುಯುಚಿಕ್ತುಂಚಾಂ
 ಚಿ | ಸಾ. ೩-೨-೫೯ | ಇತಿ ಕ್ವಿನ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾಸಹ್ಯಾಮು | ಭೃತಂ
 ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಹೇಮಹಿ | ಪವ ಮರ್ಷಣೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಪಃ ಸಃ | ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಶಃ
 ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಧಾರೇ ಯಜ್ | ಸಾ. ೩-೧-೨೨ | ಯಜೋಃಪಿ ಚಿ | ಸಾ ೨-೪-೭೪ | ಇತಿ ಲುಕ್ .
 ಸನ್ಯಜೋಃ | ಸಾ. ೬-೧-೯ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಸಾ. ೭-೪-೬೦ | ದೀರ್ಘೋಕ್ತಕಃ |
 ಸಾ. ೭-೪-೮೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಮದಾದಿವಚ್ಛ
 ದ್ವಷ್ಟ್ಯಮಿತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೋತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚಿನಂ ಮಸ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಅದಾದಿವದ್ವಾನ್ವಾಲ್ವಾಕ್ |
 ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ | ಸಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತ್ಯಂತೈಸಕಾರಲೋಪಃ | ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೋದಾತ್ತೋ
 ಜಾಚ್ಛ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೩ | ಇತಿ ಯಾಸುಟ್ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತೈಸ್ಯ | ಸಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ
 ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾದ್ಯಾಸುಟ್ ಏವೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ |
 ಪ್ರತನ್ಯತಃ | ಯೋದ್ಧಂ ಪ್ರತನಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಃ | ಸುಪ ಅತ್ಯನಃ ಕೃಚಿತಿ ಕೃಚ್ | ಸನಾದ್ಯಂತಾ
 ಧಾತವಃ | ಸಾ. ೩-೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ | ಸಾ |
 ೨-೪-೭೧ | ಇತಿ ಸುಪೋ ಲುಕ್ | ಕೃಚಿ ಚಿ | ಸಾ. ೭-೪-೩೩ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಕವ್ಯಧ್ವರಪ್ರತನಸ್ಯರ್ಚಿ
 ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೪-೯೯ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತನ್ಯಧಾತುಶ್ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಉಪರಿ
 ಲಟಃ ಶತ್ವಾದೇಶಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣೋ-
 ದಾತ್ವೇನ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಪ್ರತನ್ಯಚ್ಛಿಷ್ಟೋಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶಸಃ ಸುಪ್ಪು-
 ರೇಣಾನುದಾತ್ತಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೩ |
 ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—ನಾವು | ತೂರೇಭಿಃ—ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತರಾದ | ಅಸ್ತೃಭಿಃ—ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಹೊಡೆ
 ಬಾಡುವ ಯುದ್ಧಭಟರಿಂದ (ಸಹಿತರಾಗಿರುವೆವು) | ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಯಂ—ನಾವು |
 ಯುಜಾ—ನಮಗೆ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ | ತ್ವಯಾ—ನಿನ್ನಿಂದ ಕೂಡಿ | ಪ್ರತನ್ಯತಃ—ಸೇನಾಯುಕ್ತರಾದ
 ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಾಸಹ್ಯಾಮು—ಗೆಲ್ಲುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ ಆಯುಧಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ಮತ್ತು ಕೂರರಾದ ಯುದ್ಧಭಟರ
 ಸಹಾಯವೂ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ಸೇನಾಸಹಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು
 ಜಯಿಸುವೆವು.

English Translation

With the help of the brave missile throwing heroes and with you as our comrade we will overcome our assailants.

|| ಸತೀಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತೃಭಿಃ—ಅಸು ಸ್ತೇಷಣಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಿಣೀಲ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಎಸೆಯುವವರು.

ಸಾಸಹ್ಯಾಮು—ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಜಯಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳುಂಟಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಗೆಲ್ಲುವೆವು. ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಕಾರವು ಸಂಹಿತಾವಾತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಪೃತಸ್ಯತಃ—ಪೃತನಾ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯು. ಪೃತನಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಸೇನೆಯಿಂದ ಸಹಿತರಾದ (ಶತ್ರುಗಳು) ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶೂರೀಭಿಃ—ಶುಶ್ರುಗತೌ ಧಾತು. ಶುಸಿ ಚಿ ಮೀನಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೨೩) ಶುಗತೌ ಪಿತ್ ಬಂಧನೇ, ಚಿರ್ಚಯನೇ, ದುಮಿತ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಬಂದರೆ ಶು+ರ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಶೂರ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಅದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಶೂರ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅತೋಭಿಸವಿಸ್ (ಪಾ.. ಸೂ. ೭-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲೈಟ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ರ್ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ ಬಂದರೆ ರುತ್ಯವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಶೂರೀಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಹಯುಕ್ತೇ ಅಪ್ರಧಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೯) ಸಹ (ಒಂದಿಗೆ) ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಧಾನೀಭೂತ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೂರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಯಾವುವೂ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವೈದ್ವೀಯಾನಾ ತಲ್ಲಕ್ಷಣಶ್ವೇದೇವ ವಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೭೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೂನಾ ಎಂದು ಸಹ ಯೋಗೇ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಾಣಿ ನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅವುಗಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹಯುಕ್ತೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಸಹಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಬಲದಿಂದಲೂ, ವಯಂ ಎಂಬ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದ ಸಮುಚಿ

ವ್ಯಾಹಾರದಿಂದಲೂ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹಿ, ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಗಮ್ಯವಾಗುವುದು 'ವಯಂ ಶೂರೀಭಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ 'ವಯಂ ಶೂರೀಭಿಃ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಥ ತೋರುವುದು.

ಅಸ್ತೃಭಿಃ— 'ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ತೃನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಗರ್ಹ, ತತ್ಪ್ರಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅಸ್ತೃನ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಭಿಷ್ಟ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ನರೋಪಾದಿಗಳು ಬಂದು ಅಸ್ತೃಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣವೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು, ಶಾಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣವೇ ಧರ್ಮವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರು (ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಶೀಲೈಃ ತದ್ಗರ್ಹಿಭಿಃ, ತತ್ಪ್ರಾಧುಕಾರಿಭಿರ್ವಾ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು) ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭. ೨-೪೫) ರಥಾ, ನೌ, ತೃಪ್, ದ್ರುಹ್, ಮುಹ್, ಪ್ಸುಹ್, ಸ್ನಿಹ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಹ ಆಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಸ್ನಿಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ವೃತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ರಥಾದಿಯು ಮುಗಿಯುವುದು. ನಂತರ 'ಶಮು ಉಪಶಮೇ' ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಶಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು. ನಂತರ ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುಧಾತುವು ರಥಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ, ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃಪ್ರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತೃನ್‌ತೃಚ್ ಶಂಸಿಕ್ಷದಾ-ವಿಭ್ಯಸ್ತಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚಾನಿಟಾ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೧) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಶಂಸು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕ್ಷದಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ತೃನ್‌ತೃಚ್‌ಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಂಸುಸ್ತುತಾ ಧಾತು, ಕ್ಷದ ಶಕಲೀಕರಣೇ ಭಕ್ಷಣೇಚ ಇದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಟಾದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ನಿಯಮೇನ ಅನೇಕ್ಷಿತನಾದರೆ ಇಡಭಾವವು ಛಾಂದಸ ವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅಂದರೆ 'ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಶ್ಚಂತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡ್ವಿಧಿಯೂ ಭಂದಿಸಿನಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾವ.

ತ್ವಯಾ—ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂಮದಿಕ (ಉ. ಸೂ. ೧.೧-೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರ ಧಾತು. ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಸ್ವಾಜಸಮಾಟ್ ಭಷ್ಯಾಭ್ಯಾನ್ವಿಸ್ ಜೀಭ್ಯಾಂಭ್ಯಸ್ ಬಸಿಭ್ಯಾಂಭ್ಯಸ್ ಐಸೋಸಾಮ್ ಜ್ಯೋಸ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೭) ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ಧಗಳ ಮುಪರೈಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಅ ಅತೋಗಮೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ಅತ್ರಸ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞ ಕವರ್ಣ (ಅ ಎ ಓ) ಗಳಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ತ್ವದ್+ಅ. ಈ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂ

ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯುಜಾ--ಯುತ್ಸಿಗ್ದ್ಯಕ್ಷೌಗ್ನಿಗುಷ್ಠಿಗಳ್ವಾ ಯುಜಿಕ್ತು ಇತ್ಯಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೌವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸಾಸಹ್ಯಾಮು--ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಹಿಸುವೆವು, ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಹಿಸುವೆವು ಎಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥ. ಪಹಮರ್ಷಣೀ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಶಃಸಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿಧಾರೇಯಿಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಅಥವಾ ಭೃಶಾರ್ಥದ್ವ್ಯಾತಿತವಾಗುವಾಗ ಸಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬರುವುದು. ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ = ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೯) ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಮತ್ತು ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳ ನೊದಲನೇ ಏಕಾಚ್ಯಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಅಜಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯನಾದ ಏಕಾಚ್ಯಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಸಹ್ ಸಹೌ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೊದಲನೆಯ ಸಹ್ ಎಂಬುದರ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸಸಹ್ ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಕಿತ್ತಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಸಾಸಹ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಲಿಜ್ ಬರುವುದು. ಚಿಕೇ-ರಿತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಅದಾದಿವಚ್ಛಿದ್ರಷ್ಟ್ಯಂ ಯಜ್ಜುಗಂತವ ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿಯೂ ಅದಾದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯುಜ್ ಲುಗಂತದ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಬಹುವಚನ ಮಃ ಬರುವುದು ಈರ್ರರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶವ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಜಾತ್ಯಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಕಾರಾಂತನಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಖೇ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋಜಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಡಾಗಮ. ಲಿಪಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ಟಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾಸಹ್ಯಾಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ಟಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಿಃ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೃತನ್ಯತಃ--ಯೋದ್ಧಂ ಪೃತನಾಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಸುಪತನ್ಯತಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃತನಾಮ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ಕೃತ್ ಬರುವುದು ಸನಾಧ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಆನ್ ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಪೃತನಾ+ಯ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಕನ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯರ್ಚಿಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೯) ಕ್ಯಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕವಿ, ಅಧ್ವರ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೃತಸ್ಯ. ಇದು ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪೃತಸ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಲಟ್ಟಶ್ಚತಾನಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ರಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪೃತಸ್ಯ+ಅ+ಆತ್ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೃತಸ್ಯತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದು ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಅನೋದಾತ್ತಾದುತ್ತರ-ಪದಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾನುನಿತ್ಯಸಮಾಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ನುನಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದಿಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞ ಕವರ್ಣವೂ ಆಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹಾ ಇಂದ್ರಃ ಪರಶ್ಚ ನು ಮಹಿತ್ವಮಸ್ತು ವಜ್ರಿಣೇ |

ದ್ಯೌರ್ನ ಪ್ರಥಿನಾ ಶವಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹಾನ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಪರಃ | ಚ | ನು | ಮಹಿತ್ವಂ | ಅಸ್ತು | ವಜ್ರಿಣೇ ||
ದ್ಯೌಃ | ನ | ಪ್ರಥಿನಾ | ಶವಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಶರೀರೇಣ ಪ್ರೌಢಃ ಪರಶ್ಚ ಗುಣೈರುತ್ಕೃಷ್ಟೋಽಪಿ | ನು ಕಿಂಚಿ
ವಜ್ರಿಣೇ ವಜ್ರಯುಕ್ತಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಮಹಿತ್ವಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ದ್ವಿವಿಧಮಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವದಾಸ್ತು |
ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಸ್ವಾರ್ಥಸಮೇತತ್ | ಕಿಂಚಿ | ದ್ಯೌರ್ನ ದ್ಯುಲೋಕ ಇವ ಶವೋ ಬಲ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸೇನಾರೂಪಂ ಪ್ರಥಿನಾ ಪ್ರಥಿಮ್ನಾ ಸ್ವಭುತ್ವೇನ ಯುಜ್ಯತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯಥಾ ದ್ಯುಲೋಕಃ
ಪ್ರಭೂತ ಏವಮಸ್ಯ ಸೇನಾ ಪ್ರಭೂತಾ | ನುಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಸು ನು ಮಕ್ಷಿತಿ ಸಠಿತ-
ಸ್ವಭಾಷ್ಯತ್ರ ತಸ್ಯಾನ್ವಯಾಭಾವಾನಾಪಾತತ್ವೇನಾನೇಕಾರ್ಥತ್ವಸಂಭವಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೋದ್ರಕ್ತ
ಗೃಹೀತಃ | ನುಶಬ್ದೋ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿವೇದಾರ್ಥ ಏವ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ತು ಪ್ರತಿವೇದಾರ್ಥ ಉಪಮಾ-
ನಾರ್ಥಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಃ | ಯೇನ ಪದೇನಾನ್ವೀಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿವೇದಾರ್ಥ
ಉಪರಿಷ್ಠಾಪ್ತಯುಜ್ಯಮಾನ ಉಪಮಾರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಉದಾಹರತಿ | ಉಭಯಮನ್ಯಧ್ಯಾಯಂ
ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತೇತಿ ಪ್ರತಿವೇದಾರ್ಥೀಯಃ ಪುರಸ್ತಾದುಪಾಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯತ್ರಪ್ರತಿವೇದತಿ |
ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಮಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೀಯ ಉಪರಿಷ್ಠಾದುಪಾಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯೇನೋಪಮಿ-
ವೀತೇ | ನಿ. ೧-೪ | ಇತಿ | ಅತ್ರೋಪಮೇಯನಾಚಿನೋ ದ್ಯುಶಬ್ದಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾದುಪಮಾರ್ಥಃ
ಸ್ವೀಕೃತಃ | ಅಸ್ಯಾನ್ವಿತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಬಲನಾಮಸ್ಯೋಚಃ ಪಾಜಃ ಶವ ಇತಿ ಸಠಿತಂ | ಮಹಾನಿತಿ
ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ | ಸಾ. ೮-೩-೯ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ
ನಿತ್ಯಂ | ಸಾ. ೮-೩-೩ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಭೋಭಗೋಅಭೋಅಪೂರ್ವಸ್ಯ
ಯೋಽತಿ | ಸಾ. ೮-೧೨ | ಇತಿ ಯಕಾರಃ | ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೮-೩-೧೯ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ |
ಸಾ. ೮-೨೧ | ಸ್ವರಸಂಧಿರ್ನ ಭವತಿ | ಮಹೇರಿನ್ | ಉ. ೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕ ಇನ್ | ಮಹೇ-
ರ್ಭಾವೋ ಮಹಿತ್ವಂ | ತ್ವ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಜ್ರಿಣೇ | ಇಕಾರಃ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ದ್ಯೌಃ | ದ್ಯೋಶಬ್ದಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಗೋತೋ
ಣತ್ | ಸಾ. ೭-೧-೯೦ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಣಿತ್ವಾದಚೋ ಇಷ್ಟಾತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿರಾಂತ-
ರತಮ್ಯಾದುದಾತ್ತೈವ ಭವತಿ | ಪ್ರಥಿನಾ | ಪ್ರಥಿಮ್ನಾ | ಸ್ವಭೋರ್ಭಾವ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ
ಇವುನಿಜ್ಞಾ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೨ | ಇತಿಎಮನಿಚ್ | ರ ಯತೋ ದಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೬೧ |
ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ರಭಾವಃ | ತುರಿವ್ಯೇಮೇಯಃಸು | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೪ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಟೀಃ | ಸಾ.
೬-೪-೧೫೫ | ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರಥಿಮನ್ಯಬ್ದಶ್ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ತೃತೀಯೈಕವಚನೇ ಭಕ್ತ್ಯಾ-
ದಲ್ಲೋಪೋಽನಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೬೪ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಛಾಂದಸೋ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಅನು-
ದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತವಃ | ನಪೃಷ್ಠಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇ-
ತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಮಹಾನ್—ದೊಡ್ಡನನು | ಪರಶ್ಚ—ಗುಣಗಳಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು | ನು—
ಮತ್ತು | ವಜ್ರಿಣೇ—ವಜ್ರಯುಧಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಮಹಿತ್ವಂ—(ಈ ಇಂದ್ರ ವಿಧವಾದ) ಗುಣಾಧಿಕ್ಯವು |
ಅಸು—ಆಗಲಿ (ಇರಲಿ) | (ಎಕದರೇ) ತವಃ—ಇಂದ್ರನ (ಸೇನಾರೂಪವಾದ) ಬಲವು | ದ್ಯೌರ್ನ—ಸ್ವರ್ಗ
ಲೋಕದಂತೆ | ಪ್ರಥಿನಾ—ಆತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ (ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಶರೀರದಲ್ಲಿ (ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ) ಮಾತ್ರವೇ ದೊಡ್ಡವನಲ್ಲ, ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಇಂತಹ ಗುಣಾಧಿಕೃತನು ವಜ್ರಾಯುಧೋಪೇತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಸಲ್ಲುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಸೇನಾರೂಪವಾದ ಬಲವು (ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ ಎಂದರೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಂತೆ (ಆಕಾಶದಂತೆ) ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು.

English Translation

Great is Indra and Supreme. May greatness be ever for the wielder of the thunderbolt ; May his strength (of the army) be ever vast as the heavens.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಗಳು ||

ನು--ನುಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಸು ಪರಿತಪ್ತಭಾಷ್ಯತ್ರ ತಸ್ಯಾನ್ವಯಾಭಾವಾನಿ ಪಾತಶ್ಚೇನಾ-
ನೇಕಾರ್ಥತ್ವಸಂಭವಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೋಽತ್ರ ಗೃಹೀತಃ--ಎಂದರೆ ನುಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರ (ಶೀಘ್ರ) ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಎಂದರೆ ಮತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಮಹಿತ್ವಮಸ್ತು ವಚ್ಛಿಣೇ--ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳು ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿ ಎಂದು ಕವಿಯು ಹೇಳಿರುವುದು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾಗಿರುವುದು.

ದ್ಯೌಃ--ದ್ಯೌಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು. ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವುದೆಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಕವಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ)ದ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

ನ--ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ (ನ=ಇಲ್ಲ) ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ತು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಉಪಮಾನಾರ್ಥಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಃ--ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನಾರ್ಥ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ನ ಎಂದರೆ ಇವ, ದಾರ್ಣ=ಆಕಾಶ ದಂತೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ವುಂಟು. ಯೇನ ಪದೇನಾನ್ವೀಯತೇ ತಸ್ಯಾತ್ಮಾವಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಉಪರಿಷ್ಠಾ-
ತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ ಉಪಮಾನಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಚಕವೆಂದೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದದ

ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಪದದ ಮುಂದೆ ನ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥವಾಚಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಉದಾಹರಣೆ—

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅನು ವ್ಯಚೋ ನ ಸಿಂಧವೋ ರಜಸೋ ಅಂತಮಾನತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧೪)

ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಸಿಂಧವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು.

ನ ಸ ಸಖಾ ಯೋ ನ ದದಾತಿ ಸಖ್ಯೇ ಸಚಾಭುವೇ ಸಚಮಾನಾಯೆ ಸಿತ್ವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೬-೪)

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಖಾ ಮತ್ತು ದದಾತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ನ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವು

ಮಾ ಪೋ ವ್ಯಗೋ ನ ಯವಸೇ ಜರಿತಾ ಭೂದಜೋಷ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೬-೫)

ಮಾಶ್ರೀವ ವಿದ್ಯುನ್ಮಿಮಾತಿ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತಾ ಸಿಷಿಕ್ತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೮-೮)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವ್ಯಗಃ ಮತ್ತು ವತ್ಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅನಂತರ (ಮುಂದೆ) ಇರುವುದರಿಂದ ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದು.

ಶವಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಆಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಕವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಓಷಃ ಪಾಜ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶವಃ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾನ್—ಈ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರ-ಅಟ್ಟಿತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣ ಇವುಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಆ ಅಟ್ಟಿನ ಹಿಂದಿರುವ ದಾಗಿರೂ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿರುವದಾಗಿರೂ ಇರುವ ಆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಅದೇಶ ಬರುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಹಾ+ರು+ಇಂದ್ರ ಅತೋಷಿಽನಿತ್ಯಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಶ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿರುವ ರು ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ನುಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ, ಮಹಾ+ರು+ಇಂದ್ರ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೬) ಭೋ, ಭಗೋ ಅಘೋ, ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಅಶ್ವರ್ಣ ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಹಾಯ್ ಇಂದ್ರಃ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಪಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಶ್ ವರ್ಣ ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವದು ಎಂಬುದು

ರಿಂದಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ. ಈಗ ಆದ್ಯುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ, ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸಂಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣಸಂಧಿಯು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವದು ಆದರೂ ಪೂರ್ವತಾಸಿದ್ಧಿಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಸವಾದಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ (ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯ ೧ ಪಾದ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ (ಮೂರು ಪಾದದಲ್ಲಿ) ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವು (ಶಾಸ್ತ್ರ) ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತ ವಾದ ಆದ್ಯುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೋಪಶಾಲ್ಕಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಯಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವದು ಆದಕಾರಣ ಸ್ವರಸಂಧಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಹ ಪೂಜಾರ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ (ಉ ಸೂ. ೩-೫೫೭) ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತುತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಹಿತ್ವಂ ಎಂದಾಗುವದು. ತ್ವ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಜ್ರೀಣೇ—ವಜ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಪ್ಪಿ ಇತಿ ವಜ್ರೇ ತಸ್ಯೈ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅತಇನಿಶನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯೌಃ ಶಬ್ದವು 'ಘನಃ' (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ಯೌಃ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಗೋತೋಣಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಗೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸದ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛೇತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಓತೋಣಿತಿವಾಚ್ಯಮ್ ಎಂದು ವಾರ್ತಕವಿರುವುದು. ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಸದ್ವನಾಮಸ್ಯಾನವು ಛೇತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಗೋತೋಣಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋತಃ ಎಂಬುದನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಓತಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಓತೋಣಿತ್ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಕದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ದ್ಯೌಃಶಬ್ದವು ಓಕಾರಾಂತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಆದರ ಮುಂದಿರುವ ಸುವು ಛೇತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತ್ಯು ಛೇತ್ತಿ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನೇತ್ಯಪ್ತರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಅನೇಕವಾದ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೆ ಸ್ಥಾನ, ಅರ್ಥ, ಗುಣ, ಪ್ರಮಾಣ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಉದಾತ್ತಗುಣಕವಾದ ಓಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಓಕಾರ ಬರುವುದು, ದ್ಯೌಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪ್ರಥಿನಾ—ಪ್ರಥಿನ್ಯಾ ಎಂದರ್ಥ. ಪೃಥೋಭಾವಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಪೃಥ್ವಾದಿಗುಣಸಹಿತ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿರಪ್ಯಾಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮನಿಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಯತೋದಲಾ- ದೇರ್ಲಘೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೧) ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಜ್ಞಾ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಲಘುವಾದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥು+ಇಮನ್, ಟೀಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಜ್ಞಾ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರ

ವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗವಯವವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತ್ವತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯಚಿ ಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಅಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನ ಯಾದ್ಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಂಗವಯವವಾದ ಅನ್ ಎಂಬುದರ ಪ್ರಸ್ತಾಪಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಲೋಪ, ಭಾಂದಸ, ಏವಂಚ ಪ್ರಥಿನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಮುನಿಚ್ ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮನ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ವೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಶವಃ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಶಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಇಸನ್ನವಲ್ಲದ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಮೋಹೇ ವಾ ಯ ಆಶತ್ತ ನರಸ್ತೋಕಸ್ಯ ಸನಿತೌ |
ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಾ ಧಿಯಾಯವಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂಽ ಓಹೇ | ವಾ | ಯೇ | ಆಶತ್ತ | ನರಃ | ತೋಕಸ್ಯ | ಸನಿತೌ ||
ವಿಪ್ರಾಸಃ | ವಾ | ಧಿಯಾಽಯವಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ನರಃ ಪುರುಷಾಃ ಸಮೋಹೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತೋಕಸ್ಯಾಪತ್ಯಸ್ಯ ಸನಿತೌ ವಾ ಲಾಭೇ ವಾಶತ | ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಃ | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುತ್ಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ವಾ ಅಥವಾ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ಧಿಯಾಯವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಕಾನಾಃ ಸಂತ ಆಶತ ತೇ ಸರ್ವೇ ಲಭಂತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಟಶ್ಚಾರಿಂಶತ್ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಸು ಸಮೋಹೇ ಸಮಿಥ ಇತಿ ಪರಿತಂ | ಸಂಚಿದಶಸ್ತಪತ್ಯನಾಮಸು ತುಕ್

ತೋಳಮಿತಿ ಪರಿತಂ || ಸಮೋಹೇ | ಸ್ತುತಿಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ ಚಾಡಯೋನುದಾತ್ತಾ
ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ | ಆಶತ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಛಾಂದಸಶ್ಲೋಕೋಪಾಸಃ | ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ |
ಸಾ. ೬-೪-೭೨ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನರಃ | ಸ್ತುತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಸನಿತಾ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ
ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇಷ್ವಗ್ರಹಾದೀನಾಮಿತಿ ವಚನಾತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೯-೧ | ನಿಗೃಹೀತನಿಪತಿರಿತಿವದಿದಾ-
ಗಮಃ | ವಿಸ್ತಾಸಃ | ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಪ್ರಶಬ್ದೋ ರಸ್ತೃತ್ವಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಧಿಯಾ
ಯವಃ | ಧಿ ಧಾರಣೇ | ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇವಬುದ್ಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಮನಯೇತಿ ಧಿಯಾ
ಪ್ರಜ್ಞಾ | ಶಾವಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ ನರಃ—ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು (ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರೋ ಅವರು) | ಸಮೋಹೇ-
ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ (ಜಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೂ) | ನಾ-ಅಥವಾ (ಮತ್ತು) | ತೋಳಸ್ಯ-ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನದ | ಸನಿತಾ-
ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಆಶತ-ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವರು | ನಾ-ಅಥವಾ | ವಿಸ್ತಾಸಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು |
ಧಿಯಾಯವಃ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ (ಸಹ) ಆಶತ-ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
ಹೊಂದುವರು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನೂ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನಗಳನ್ನೂ ಬಯಸುವರೋ
ಅವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿವಂತ
ರಾದವರೂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪೇಕ್ಷೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವರು.

English Translation.

Whatever men have recourse to Indra, in battle or for the acquirement
of offspring, and the wise who are desirous of understanding (obtain their
desires).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದಾದರೂ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾ-
ಪಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು
ಅಪಾರವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ವೇದಲ್ಲಿ
ಜನರು ತಾವು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯ, ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವರು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ
ರೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಮೋಹೇ—ರಣ ವೇದಲಾದ ನಲವತ್ತರು ಯುದ್ಧವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮೋಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯).

ತೋಕಸ್ಯ—ತುಕ್ ವೇದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಪತ್ಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೨)

ಅಶತ ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾ ದಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು.

ನರಃ—ಮಹಾರಾಂತ್ಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಉಪ ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ನರಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು.

ವಿಪ್ರಾಸಃ=ವಿಪ್ರಾಃ ಎಂಬುದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಯೋಗವು.

ಧಿಯಾಯೇವ—ಧಿ ಧಾರಣೇ | ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇವಬುಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಮನ- ಯೇತಿ ಧಿಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ | ತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಧಿಯಾಯೇವ || ಧಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧರಿಸು ಅಥವಾ ತಿಳಿ ಎಂದರ್ಥವು ಕೇಳಿದ ಅಥವಾ ನೋಡಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಧಿಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ವುಂಟಾಗಿರುವುದು. ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಿಗೆ ಧಿಯಾಯೇವ ಎಂದು ಹೆಸರು

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ ||

ಸಮೋಹೇ—ಘಟಃ (ಘ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು ವಾ ಚಾದಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ (ಘಿ ಸೂ. ೧೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ

ಅಶತ-ಅಶೂವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಙ್. ಚಿ ಲುಙ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಙ್ಜನ ಹಿಂದೆ ಚಿ ಬರುವುದು. ಧಾಂದಸವಾಗಿ ಚಿಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಡಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಲುಙ್ ಲಙ್ ಲುಙ್ ಇವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರವಾದ್ದರಿಂದ ಇದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಧಾತೃಕಾರವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಆಟಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಆಟಿಗೆ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಲುಙ್ಗೆಗೆ ಅತ್ಯನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಝ- ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅತ್ಯನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಗೆ ಆತ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಶತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನರಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸನಿತಾ—ಸನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಭು

ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ತಿತುತ್ರೇಷ್ಯಗೃಹಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯, ಭಾವಾ. ೧) ಗೃಹಾದಿಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತಿ ತು ತ್ರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹಾದಿಯು ಅಕ್ಕತಿಗಣ. ಈ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಗೃಹೀತಿಃ, ನಿಪರಿತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಪ್ರಾಸಃ—ಯಜ್ಞೇನ್ದ್ರಾಗ್ರಪಿಪ್ರ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಪ್ರ ಶಬ್ದವು ರಸ್ತೆ ಶ್ರೇಯಾಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಬಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು.

ಧಿಯಾಯವಃ—ಧಿ ಧಾರಣೀ ಧಾತು. ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇ ಅವಬುದ್ಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಅನೆಯಾ ಇತಿ ಧಿಯಾ= ಪ್ರಜ್ಞಾ. ಯಾವುದರಿಂದ ಕೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಧರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಧಿಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಧಿಯಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಸುಪಆತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಯಾಚ್ಚೇಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃಚ್, ಕೃಷ್, ಕೃಬ್ ಕಂಡ್ವಾದಿಯುಕ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಅರ್ಧಧಾತುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕದ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಧಿಯಾಯು ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಿಯಾಯವಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸೋಮಪಾತಮಃ ಸಮುದ್ರ ಇವ ಪಿನ್ವತೇ |

ಉರ್ವೀರಾಪೋ ನ ಕಾಕುದಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಕುಕ್ಷಿಃ | ಸೋಮಃ ಸಾತಮಃ | ಸಮುದ್ರಃ ಇವ | ಪಿನ್ವತೇ ||

ಉರ್ವೀರಃ | ಆಪಃ | ನ | ಕಾಕುದಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿರಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೋದರಪ್ರದೇಶಃ ಸೋಮಪಾತಮೋಽತಿಶಯೇನ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾ
 ಸ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸಮುದ್ರ ಇವ ಪಿನ್ವತೇ | ವರ್ಧತೇ | ಸೇಚನಾರ್ಥೋ ಧಾತುರಾಚಿತ್ಯೇನ ವೃದ್ಧಿಂ ಲಕ್ಷಯತಿ |
 ಕಾಕುದೋ ಮುಖಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಉರ್ವಿರ್ಬಹ್ಯಸ್ಯ ಆಪೋ ನ ಜಲಾನೀವ | ಜಿಹ್ವಾಸಂಬಂಧಮಾಸ್ಯೋ-
 ದಕಂ ಯಥಾ ಕದಾಚಿದಪಿ ನ ಶುಷ್ಯತಿ ತಥೇಂದ್ರಸ್ಯ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸೋಮಪೂರಿತೋ ನ ಶುಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ಲೋಕ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶತ್ಪು ನಾಜ್ಞಾನಮಸು ಕಾಕುಬ್ಧೀರ್ಯೇತಿ ಸತಿತಂ ತಥಾಪ್ಯುದಕ
 ಸಂಬಂಧಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮತ್ರ ಕಾಕುಬ್ಧೀನೇನ ಮುಖಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸಂಬಂಧವಾಚಿನಸ್ತದ್ವಿತ್ಯತ್ರ
 ಛಾಂದಸೋ ಲೋಪೋ ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ || ಸೋಮಪಾತಮಃ | ಸೋಮಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸೋಮಪಾತಃ | ಆಕಾರೋ
 ಧಾತುಸ್ತರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾದನು-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಪಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಪಿನ್ವತೇ | ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ | ಇದಿತೋ
 ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮಾಗಮಃ | ಶಸಃ ಪಿತ್ತೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಕ್ಷ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ
 ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಉರ್ವೀಃ | ಉರುಶಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ |
 ಪಾ. ೪-೧-೪೪ | ಇತಿ ಜಾ಼ಷ್ | ಯೆಣಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಯೆಣೋ ದಲ್ಪಾರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೪ |
 ಇತೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಜಸಾ ಸರೈಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯೇಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ಅಸಃ |
 ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ | ಕಾಕುದಃ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿಃ—ಇಂದ್ರನ ಯಾವ ಉದರವು | ಸೋಮಪಾತಮಃ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದೋ
 (ಆ ಉದರವು) | ಸಮುದ್ರ ಇವ-ಸಮುದ್ರದಂತೆ | ಪಿನ್ವತೇ-ಉಬ್ಬಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು | (ಮತ್ತು) ಕಾಕುದಃ—
 ಮುಖಸಂಬಂಧವಾದ (ಎಂದರೆ ಬಾಯಿಯೊಳಗೆ ಇರುವ ನಾಲಗೆಯು) ಉರ್ವೀಃ—ಬಳಕವಾದ | ಆಪೋ ನ—
 ನೀರಿನಂತೆ (ಯಾವಾಗಲೂ ಒಣಗದೆ ವದ್ದೆಯಾಗಿರುವುದು)

■ ಭಾವಾರ್ಥ ■

ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಉದರವು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ
 ಉಬ್ಬಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾಲಗೆಯು ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ವದ್ದೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಆರ್ವಿಭೂತ
 ವಾಗಿರುವುದು.

English Translation

The belly of Indra which drinks soma-juice most abundantly swells
 like ocean and like the ample fluids of the palate.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಉತ್ತೇಜ್ಜೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಬಹಳವಾಗಿ (ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವನು. ಅದರಿಂದ ಅವನ ಹೊಟ್ಟೆಯು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಉಬ್ಬುವುದು. ಮತ್ತು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಗಾಗ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನ ನಾಲಿಗೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮದಿಂದ ವದ್ದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಮನುಷ್ಯರ ಬಾಯಿಯ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಜನುಗುತ್ತಿರುವ ದ್ರವದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ವದ್ದಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಉದರವೂ ಸಹ ಅತಿಶಯ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಅರ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಎಂದಿಗೂ ಒಣಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾಕುಡೆ:—ಕಕುತ್ ಎಂದರೆ ತಾಲು palm ಅದರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಶ್ಲೋಕ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಙ್ಮುಗುಳಲ್ಲಿ ಕಾಕುತ್ ಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲಿಗೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ನಾಲಿಗೆಯು, ಮುಖವು (ಬಾಯಿಯು) ಯಾವಾಗಲೂ ಒದ್ದೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು ಸಕಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆ ಉಪಮಾನವನ್ನೇ ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾಕುಡೆ ತಾಲ್ಪಿತ್ಯಾಚಿಕ್ಷುತೇ (ನಿ. ೫-೨೬) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತಃಖರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಬರುತ್ತಿರುವ ಝರಿಗಳ ಜಿಟ್ಟಿನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ವದ್ದಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಿಯಾ

ಸೋಮಪಾತಮಃ—ಸೋಮಂ ಪಿಬತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪಾತಃ. ಆತೋಮನಿಸರ್ವಗೇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆತೋಮನಿಸ್ ಕ್ಕನಿಬ್ಬನಿಸತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪಾ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಸೋಮಪಾ, ಶಬ್ದವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಿನೇತಮಬಿಷ್ಣೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮಃಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಸಮುದ್ರಃ—ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇವೇನವಿಭಕ್ತೃಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪, ಮ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾವೃಷಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಪಿನ್ವತೇ—ಪಿವ-ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋಮಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ತ ಬರುವುದು. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಗೆ ಏತ್ಯ. ಶಪ್ ಏಕರಣ ಬಂದರೆ ಪಿನ್ವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತೇ ಎಂಬುದು ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತ್ಯಾಸನುದಾತ್ತೇನ್ನಿಹಿ

ಮುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯದ್ವೈಶ್ವಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬೃವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉರ್ವೀಃ—ಉರು ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಪೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಪ್ರಸ್ತವಾದ ಉಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಗುಣವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಣ್ ಬರುವುದು. ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉರ್ವೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತಯೋಗೋಽಲ್ಪಾರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯ, ವ, ರ, ಲ ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಪೂ, ಶಸಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಜಾಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಉರ್ವೀಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉರ್ದೀ+ಅಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಈಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಆಪಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಕಾಕುದಃ—ಕಾಕುತ್ ಜಿಹ್ವಾ (ನಿರು. ೧-೧೧-೨೮) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಲೋಕಃ' ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಪಠಿತನಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಬ್ಬ ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಕುತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯಾಕುರು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತನಾದ ಜಲರೂಪನಾದ ಅರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಕುತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಖವು ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗುವುದು. ಭೂಮಿನಿಂದಾಪ್ರಕಂಸಾಸು ನಿತ್ಯಯೋಗೇತಿಶಾಯನೇ ಸಂಬಂಧೀಸ್ತವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭವಂತಿ ಮತುಸಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪ ಮುಖಾ) ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಕಾಕುದಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಖಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕಾಕುದಃ—ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏನಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನೃತಾ ವಿರಪ್ತೀ ಗೋಮತೀ ಮಹೀ |

ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ ನ ದ್ರಾಕುಷೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏನ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಸೂನೃತಾ | ವಿರಪ್ತೀ | ಗೋಮತೀ | ಮಹೀ ||

ಪಕ್ವಾ | ಶಾಖಾ | ನ | ದ್ರಾಕುಷೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿಪ್ಪವಷಡಹಗತೇಷೂಕ್ಯೇಷು ತೈತೀಯಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿನ ಏವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯ-
ತೇತ್ಯನುರೂಪಸ್ತುಚಿಃ | ಏದ್ಯೂಷು ಬ್ರವಾಣಿ ತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿನ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ
ಏವಾ ಹ್ಯಸಿ ವೀರಯುರೇವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ | ಅ. ೭-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪಾ ವಾಗ್ವಾಶುಷೇ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ
ತದರ್ಥನೋವಾ ಹಿ ಏವಂ ಖಲು | ಅನಂತರಸದವಷ್ಟ್ಯಮಾಣಗುಣೋಪೇತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃತೀ |
ವಿರಪ್ತೀ ವಿವಿಧರಸಣೋಪೇತನಾಕ್ಯಯುಕ್ತಾ | ಬಹುವಿಧೋಪಚಾರವಾದಿನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಗೋಮತೀ
ಬಹ್ವೇಭಿಗೋಭಿರುಪೇತಾ | ಗೋಪ್ರದೇತೈತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏವ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಪೂಜ್ಯಾ | ಯಥೋಕ್ತ-
ವಾಚೋ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಕ್ಷಾ ಶಾಖಾ ನ | ಯಥಾ ಬಹುಭಿಃ ಪಕ್ಷೈಃ ಫಲೈರುಪೇತಾ ಪನಸವ್ಯವಾದಿ-
ಶಾಖಾ ಪ್ರೀತಿಹೇತುಸ್ತದ್ಭೇದಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಮಹನ್ನಾಮಸು ವ್ಯಾಧನ್ ವಿರಪ್ತೀತಿ ಪರಿತಂ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ
ಮಹೀತ್ಯನೇನ ಪುನರುಕ್ತಿಪ್ರಸಂಗಾದವಯವಾರ್ಥೋ ಗೃಹೀತಃ || ಏವ ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಹಿ | ನಿಪಾತ ಅದ್ವೈದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಯ |
ಪ್ರಕೃತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಾಮರ್ಶಾದಿದಮೋನ್ಮಾದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿನಾಶಾದೇಶೋನುದಾತ್ತ ಇತಿ ಸರ್ವಾನು-
ದಾತ್ತಃ | ಸೂನ್ಯತಾ | ಉನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಸುತರಾಮೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ | ಸಾ ಚಾಸಾವ್ಯತಾ
ಸತ್ಯಾ ಚೇತಿ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯಾ ವಾಕ್ | ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುಕ್ತಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ವಿರಪ್ತೀ | ವಿಚಿತ್ರಂ ರಸಣಂ ವಿರಕ್ | ರಸ ಲಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಸಂಪದಾದಿತ್ಯಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ರಿಸ್ |
ತದೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ ವಿರಪ್ಯಾನಿ ವಾಕ್ಯಾನಿ | ತಾನಿ ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ಸಂತಿ ಸಾ ವಾಗ್ವಿರಪ್ತಿನೀ | ಅತ
ಇನಿತನಾನೀತಿನೀ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾರಲೋಪಃ | ಅನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜುಃಪ್ |
ಪಾ. ೪-೧-೫ | ಇತಿ ಜುಃಪ್ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಗಾವೋಸ್ಯಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗೋಮತೀ |
ಮತುಬ್ಜೇಪ್ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರ ಏವ ಸಿತ್ಯತೇ | ಮಹೀ | ಮಹತೀ | ಉಗಿತಕ್ಷ |
ಪಾ. ೪-೧-೬ | ಇತಿ ಜುಃಪ್ | ತಸ್ಯ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತ್ಯುಕ್ತ
ಬೃಹದ್ನುತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚ್ಚಿಬ್ಜಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಪಕ್ಷಾ | ದುಪಚಿನ್ ಸಾಕೇ | ನಿಷ್ಕಾ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೨ | ಇತಿ ಕ್ರತೃತ್ವಯಃ | ಪಚೋ ವಃ | ಪಾ.
೮-೨-೫೨ | ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಚೋಃ ಕುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೩೦ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಟಾಸಾ ಸದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶಾಖಾ |
ಶಾಖ್ಯ ಶಾಖ್ಯ ನ್ಯಾಪ್ತ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯವಾಧೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ಯಾ-
ದ್ವೈಪಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಾಶುಷೇ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ದಾಶ್ಯಾನ್ಮಾಹ್ಯಾನಿಧಾಂತಕ್ಷ | ಪಾ.
೬-೧-೧೨ | ಇತಿ ನಿಪಾತನಾತ್ಯಸಾವಿದಭಾವೋ ದ್ವಿವರ್ಚನಾಭಾವತ್ವ | ಚತುರ್ಥೇಶವಚನೇ ಯಚಿ ಭಂ |
ಪಾ. ೧-೪-೧೮ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ವನೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಸೂನೃತಾ—ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ (ವಾಕ್ಯವು) | ದಾತುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನೆ
ರ್ಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಪಕ್ವಾ—ಪಕ್ವಫಲೋಪೇತವಾದ | ಶಾಖಾ ನ—ಕೊಂಬೆಯಂತೆ | ವಿರಪ್ತೀ—ಬಹು
ವಿಧ (ಇಷ್ಟಪ್ರದವೂ) | ಗೋಮತೀ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ | ಮುಹೀ ಎನಾ ಹಿ—ಪೂಜ್ಯವೂ
(ಆಗಿಯೇ ಇರುವುದು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಾತು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಪಕ್ವಫಲಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕೊಂಬೆ
ಯಂತೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನ ಬಹುವಿಧ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದು. ಇಂದ್ರನ
ಮಾತು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂಜ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಗೌರವಾರ್ಹವು. ಅದು ಎಂದಿಗೂ ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಉಕ್ತ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂ
ಯೆಂಬ ಋತ್ತಿಜನು ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನೃತಾ ಎಂಬ ತೃಚನನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯ
ನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೭-೨) ಏಹ್ಯಾಸು ಬ್ರವಾಣಿ ತೇ ಎಂಬ ಮಂಡವಲ್ಲಿ ಅಥ ಬ್ರೂಹ್ಮಣಾ-
ಚ್ಯಂಸಿನ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ವೀರಯುಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೨) ಮತ್ತು ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನೃತಾ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಯನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ
ವರಿಗೆ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಅವನಮಾತು ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದು, ಅದು ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ
ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಕ್ವವಾದ ಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಜಗಿಯುತ್ತಿರುವ ವೃಕ್ಷವ ಕೊಂಬೆಯು ಜನರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಂತೋ
ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೋ ಇಂದ್ರನ ಮಾತೂ ಹಾಗೆಯೇ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನು
ತನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನೇ ನೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಗೋವುಗಳೇ ನೊದಲಾದ
ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ವಾಕ್ಯವು ಪೂಜ್ಯವೂ ಗೌರವಾರ್ಹವೂ ಆದುದು.
ಅದು ಎಂದಿಗೂ ಸುಳ್ಳಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂನೃತಾ—ಉನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಸುತರಾಮೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ | ಸಾ ಜಾಸಾ
ವೃತಾ ಸತ್ಯಾ ಚೇತಿ ಸೂನೃತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯಾ ವಾಕ್ | ಉನಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು.
ಅಪ್ರಿಯ ಎಂದನೆ ಕೆಡಕನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವು ಅದು
ದರಿಂದ ಸೂನೃತಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಿಯವಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು.
ಸೈಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಿರಪ್ತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಕಾಮಧುಕ್ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವನ್ನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಸೂನೃತಾ ಗರ್ಜಿತಲಕ್ಷಣಾ ವಾಕ್ | ಗೋಮತೀ

ಅಪೋತ್ರ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ || ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು, ಉದಕ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಸೂನ್ಯತಾ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜನಯುಕ್ತವಾದ ವಾಕ್ ಅಥವಾ ಶಬ್ದವೆಂದು. ಅದುದರಿಂದ ಸೂನ್ಯತಾ ಗೋಮುತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾದ ಉದಕಗಳು ಎಂದರೆ ಮೇಘಗರ್ಜನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ

ವಿರಪೀ—ವಿವಿಧರಸಣೀಪೇತವಾಕ್ಯಯುತಾ | ಬಹುವಿಧೋಪಚಾರವಾದಿವಿ | ರಸ ಲಸೆ ಪೈಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ | ವಿಚಿತ್ರಂ ರಸಣಿಂ ಯಸ್ಯಾಂ ನಾಚಿ ಅಸ್ತೀತಿ ಸಾ ವಿರಪೀ || ರಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದ ಮಾಡು, ಮಾತನಾಡು ಎಂದರ್ಥವು, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿರಸಣ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರಪೀ ಎಂದರೆ ಬಹುವಿಧವಾದ ಉಪಚಾರಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಬಹುವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥವು. ವಿರಪೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್, ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಈ ಶುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಏವ—ಭಂದಸ್ತಿನ ಅನುಕೂಲಕಾಂಗಿ ವಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಗೋಮುತೀ—ಬರ್ಬೀಭಿಗೋಭಿರುಪೇತಾ | ಗೋಪ್ರದೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಗೋವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ—ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ ಎಂದರೆ ಪಕ್ವವಾದ ಶಾಖೆಯೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ಪಕ್ವಫಲಗಳಿಂದ ಜಗಿಯುತ್ತಿರುವ ಶಾಖೆಯೆಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಫಲಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂದರೆ ಇವ ಎಂದು ಉಪಮಾನಾರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏವ—ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಏವಾದಿಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧-೨೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಓ—ನಿಪಾತಾಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ನಿಪಾತಗಳು ಅದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಯ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದಮೋನ್ಯಾದೇಶೇತನುದಾತ್ತಸ್ಯತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲೊಳಗಾಗಿ ಅನ್ಯಾದೇಶವಿಷಯಕವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು. ಅಶ್ ಅದೇಶವು ತಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುವುದು ಅನುದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩೭೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ತಾನುದಾತ್ತ.

ಸೂನ್ಯತಾ—ಉನಪರಿಹಾಣೇ ಧಾತು. ಸುತರಾಂ ಉನಯತಿ ಅಪ್ರಿಯಂ, ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ (ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ) ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಇತಿ, ಸೂನ್, ಋತಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂನ್ ಚ ಸಾ ಋತಾ ಚ, ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವ ಮಾತು, ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಇಲ್ಲಿ ಸಕೃಂಚಾಕ್ರಾಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕೃಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಪದವಾದ ಸಕೃ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಬಹುಲವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಯದ್ಯಪಿ ಏರ್ಪಡುವುದು. ವಿಭಾಷೋತ್ಪತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಣವು ಏಕಲ್ಪನೆಂದು ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಬಹೂನರ್ಥಾನ್ ಲಾತಿ ಇತಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬಹುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾರ್ತಿಕ ಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ‘ಪರಾದಿಶ್ಚ ಪರಾಂತಸ್ತ ಪೂರ್ವಾಂತಶ್ಚಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಪೂರ್ವಾದಯಶ್ಚ ದೃಶ್ಯಂತೇ ವ್ಯಕ್ತಯೋ ಬಹುಲಂಯತಃ || ಎಂಬುದೇ ವಾರ್ತಿಕವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಕೃ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಈ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಸೂನ್ಯತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ವಿರಪ್ತೀ—ವಿಚಿತ್ರಂ ರಪಣಂ ವಿರಪ್ ರಪ, ಲಪ. ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ, ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ರಪ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ವಾ ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ವಿಪ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ನರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದು. ವಿರಪ್= ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತು, ವಿಪ್ ಏಷಾಂನಾಕಾನ್ಯಾಂನಂ ಅಪ್ರಿ ಇತಿ ವಿರಪ್ಯಾನಿ, ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತುಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳು; ವಿರಪ್ಯಗಳು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರಪ್ಯನೀ ಎನ್ನುವರು. ವಿರಪ್ಯಾನಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಆತಃಪಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಕೃಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಷ್ಟಿಸಿದಾಗ ಇನ್, ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಇನಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಯ+ಇನ್, ಯಸ್ಯೋತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ಅಥವಾ ತದ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗವಯವವಾದ ಇವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಿರಪ್ಯ+ಇನ್= ವಿರಪ್ಯನ್ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಋದಂತ ಅಥವಾ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಂೀಪ್ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಯನ್+ಈ. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಆಕಸ್ಯವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಯೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಇ ಈಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋ ದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಗೋಮುತೀ—ಗಾವಃ ಅಸ್ಯಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಪ್ಯಸ್ಯಿಸ್ತಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್, ಮತುಪ್, ಜಾಪ್, ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಮಹೀ—ಮಹತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಉಗಿತಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿತಾದ ಪ್ರಾತಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾ಼ಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾ಼ಪ್ ಬರುವುದು, ಜಾ಼ಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩-೧) ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ನದೀಸಂಖ್ಯಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುವುದು. ಮಹತ್ ಎಂಬುದರ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು.

ಪಕ್ವಾ—ಡುಪಚೆಪ್ ಸಾಕೇ, ಧಾತು. ನಿಷ್ಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರ, ಕ್ರವತು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಚೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೨) ಪಚ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ರ ಕ್ರವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಚೋನಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಝಲ್ಲಿನ ಹಿಂದಿರುವ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಕವರ್ಗಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪಕ್ವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಜಾದ್ಯತಸ್ಪಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ) ಅಜಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆಯೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಸ್ವನರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಪಕ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಶಾಖಾ—ಶಾಖ್ಯ ಶಾಖ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು ಶಾಖ್ಯಧಾತುವು ಪಚಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ನನ್ನಿಗ್ರಹಪಚಾ-ದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವೃಷಾದಿಯು ಅಕ್ರತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಶಾಖ ಎಂಬುದು ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಟಾಪ್ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನೇರನ್ನರ ತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ದಾತುಷೇ—ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ಯಾನ್ ಮೀಡ್ವಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂದು ನಿಮಿತನಮಾದಿರುವುದರಿಂದ ದಾಶ್ಯದಾನೇ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಇಡಾಗಮ ದ್ವಿತ್ವಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಾಶ್ಯಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಷೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ದಾಶ್ಯಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯೆಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕವಾದ ಯಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಶ್ಯಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ವ್ಗೆ ಉಕಾರ

ಬರುವುದು. ನಂತರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ದಾತುಸ್+ಏ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಇತ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅದೇಶರೂಪವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಪತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ದಾತುಸೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಾಸಿ ವಸಿ ಘೋನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ ನಿವಾಸೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೇ ಗ್ರಹಣ. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೬-೬) ನಿರೂಪಿಸಿರುವೆವು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏನಾ ಹಿ ತೇ ನಿಭೂತಯ ಊತಯ ಇಂದ್ರ ಮಾವತೇ ||

ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್ಸಂತಿ ದಾತುಷೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏನ | ಹಿ | ತೇ | ನಿಃಭೂತಯಃ | ಊತಯಃ | ಇಂದ್ರ | ಮಾವತೇ ||

ಸದ್ಯಃ | ಚಿತ್ | ಸಂತಿ | ದಾತುಷೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ನಿಭೂತಯಃ ಐಶ್ವರ್ಯವಿಶೇಷಾ ಏನಾ ಹಿ ಏವಂ ವಿಧಾಃ ಖಲು | ಕಿಂ ವಿಧಾ ಇತಿ ತದ್ವಚ್ಯತೇ | ಮಾವತೇ ಮತ್ಸದೃಶಾಯ ದಾತುಷೇ ಹವಿರ್ಧತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯೋತ-ಯಸ್ತದೀಯರಪಾರೂಪಾಃ ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್ಸಂತಿ | ಯದಾ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಿತಂ ತದೈವ ಭವಂತಿ || ಮಾವತೇ | ಮತ್ಸದೃಶಾಯ | ವತುಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ತದ್ಭಾಂ ಭಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೫-೨-೩೯-೧ | ಇತ್ಯಸ್ತಚ್ಚಿತ್ಸಾದೃಶತುಸ್ | ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೯೮ ಇತಿ ಮಾದೇಶಃ | ಅದ್ ಶಬ್ದೇನ ಸಹಾತೋ ಗುಣೇ | ಪಾ. ೬-೧-೯೭ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ದೈಗ್ಧೃಶ ವತುಷು | ಪಾ. ೬-೩-೮೯ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವಾ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ | ಪಾ. ೬-೩-೯೧ | ಇತಿ ಬಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವತುಸಃ ಪಿತ್ತಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸದ್ಯಃ | ಸಮಾನೇ ದ್ಯವೀತ್ಯರ್ಥೇ

ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ತರಾರ್ಯೈಷಮಃ | ಪಾ. ೫-೩-೨೨ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಸಾತಿತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಿತ್ | ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ | ಸಂತಿ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟಃ ಸ್ಥಾನೇ
ರಿಯಿ | ರೋಂಕಃ | ಪಾ. ೭-೧-೩ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಿಃಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ | ಪಾ. ೧-೧-೬೨ | ಇತಿ ಶಬಕಾರಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಲಸಾರ್ವ-
ಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ | ಪರಿ. ೨೧ | ಇತಿ
ನಿಷೇಧಾತ್ | ದಾಶುಷೇ | ಗತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ-ನಿನ್ನ | ವಿಭೂತಯಃ-ಐಶ್ವರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು | ಏವಾ-
ಹಿ-ಈ ವಿಧವಾಗಿರುವವು | (ಎಂದರೆ) ಮಾವತೇ-ನನ್ನಂತಿರುವ | ದಾಶುಷೇ-ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜ-
ಮಾನನಿಗೆ (ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಗಳು) ಉತಯಃ-ರಕ್ಷಣಾರೂಪವಾಗಿ | ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್-ತಕ್ಷಣವೇ ಆಗಿರುವವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಅರ್ಪಿಸುವ ನನ್ನಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಅಥವಾ ನನಗೆ) ನೀನು
ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ನಾವು
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಒದಗುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯೇ ನಿನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯ
ವಿಶೇಷವು.

English Translation.

Verily, Indra, your glories are at all times (at once) the protectors of
every such worshipper as I am.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮಂತವರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸುವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿ-
ಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಣವೇ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು ದೊರೆಯುವುದು. ಇದಲ್ಲವೇ
ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು? ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏವ-ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಏವಾ ಎಂದು ವಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮಾವತೇ-ಮತ್ಪ್ರಭೃಶಾಯ-ನನಗೆ ಸಮಾನನಾದ, ನನ್ನಂತಿರುವ.

ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್-ತಕ್ಷಣವೇ, ಕೂಡಲೇ, ಆಗಲೇ, ಸಾವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾವತೇ—ಮತ್ಸದೃಶಾಯ ನನಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾ-
ಣೇವತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೀಯೌಷ್ಠದ್ವ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಇದೃಶ್ಯ
ಉಪಸಂಖ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೩೯-೧) ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದು. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಧಿಸುವ
ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಯುಷ್ಠದ್ವ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸ್ಯಾದೃಶ್ಯೇ' ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ.
ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಠದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೇದದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು ಎಂದು ಭಾವ. ಇದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವತುಪ್ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮದ್+ವತುಪ್, ಪ್ರತ್ಯ-
ಯೋತ್ತರಪದಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯುಷ್ಠದ್ ಅಸ್ಮದ್
ಶಬ್ದಗಳ ಮು ಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಠ ಅಸ್ಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು
ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮು ಆದೇಶಬಂದು ಮು+ಅದ್+ವತುಪ್. ಈಗ ಆತೋಗುಣೇ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಮದ್+ವತುಪ್ ಆಸದ್ಭವಾಮ್ನಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ಇಲ್ಲಿ ದೈಗ್ಧೃತವತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.
ದೈಕ್, ದೈಶ, ವತು ಇವುಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರು-
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮು+ಅ+ವತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಅಕಸ್ತನರ್ಣೀದೀರ್ಘಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ಮಾವತ್, ಚತುರ್ಧಾ ಏಕವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು
ಟೈರಿ ಮಾವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಔ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದಲೂ
ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಮಾ ಎಂಬುದು ಸ್ತುತಿಪದಿಕ
ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು

ಸದ್ಯಃ—ಸಮಾನೇ ಅಹನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ತರಾರ್ಯವಮಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೫-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವೂ ಅಹರ್ವೃತ್ತಿಯಾದ ಸಪ್ರವ್ಯಂತ ಸಮಾನ ಶಬ್ದದ
ಮುಂದೆ ದ್ಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಿಪಾತಿಸುವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಮಾನಸ್ಯ
ಸಭಾಪೋ ದ್ಯಸ್ ಚಾಹನಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸದ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚಿತ್—ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಸನ್ನಿ—ಅಸ್ಮ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೈಪದ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ
ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೋನೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩) ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವವಾದ ಝ ಗೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮ+ಅನ್ತಿ ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ
ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರೈಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರು-
ವುದು. ತ್ವಸೋರಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ವನ್, ಅಸ್ಮ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸನ್ನಿ
ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ತಿ ಎಂಬ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದ್ಯದಾತ್ತಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಪ್ರತ್ಯಯದ

ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ವಿಕರಣವಾದ ಶಸ್ತ್ರಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಮಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಅನ್ತು ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಸ್ತ್ರಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದು. ನಲಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಲುಮತಾಂಶಬ್ಧ (ಲುಕ್, ಶ್ವ, ಲು) ವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೆ ಲುಪ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರವು ಲಸ್ಮಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಕಾರ್ಯ, ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಅದುಪದೇಶನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ಸುಯುಕ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದುಪದೇಶವೆಂದರೆ ಉಪದೇಶಕಾಲದ್ವಿ ಪ್ರಸ್ತವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹದು ಶಪ್ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರನ ಅಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಈಗ ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇನಾಸ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪರಿ. ಭಾ. ೨೧) ವರ್ಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಾಶುಷೇ—ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರತಿಯೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಏನಾಹ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಾ ಸ್ತೋಮ ಉಕ್ಥಂ ಚ ಶಂಸ್ಯಾ ||
ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಸೀತಯೇ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏನ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಸ್ತೋಮಃ | ಉಕ್ಥಂ | ಚ | ಶಂಸ್ಯಾ ||
ಇಂದ್ರಾಯ | ಸೋಮಃ ಸೀತಯೇ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತೋಮಃ ಸಾಮಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಮುಕ್ಥಂ ಚಿಕ್ಷಾಂಧ್ಯಂ ಶಸ್ತ್ರಮಪ್ಯೇನಾಹ್ಯೇತೇ ಉಭೇ ಏವಂವಿಧೇ ಖಲು | ಕಿಂವಿಧೇ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಕಾಮ್ಯಾ ಕಾಮಯಿತನ್ಯೇ ಶಂಸ್ಯಾ ಋಷಿಭಿಃ ಶಂಸನೀಯೇ | ಕಿಮರ್ಥಂ ಶಂಸನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಸೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ || ಏವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ | ವ್ಯವಹಿತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಕಮೇರ್ಣಜಂ-
ತಾದಚೋ ಯತ್ | ಸಾ. ೩-೧-೯೭ | ಕೇರಸಿಟಿ | ಸಾ. ೩-೪-೫೧ | ಇತಿ ಚಲೋಪಃ | ತಿತ್ಸುರಿತಮಿತಿ
ಸ್ವರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋಽನಾವಃ | ಸಾ. ೩-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಃ |
ಸ್ತೋಮಃ | ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸ್ತುತಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಮನ್ವತ್ಯಯಃ ಉಕ್ತಂ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ |
ಪಾತ್ಯತುದಿನಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ | ಉ. ೨-೭ | ಇತಿ ಥಕ್ | ಕಿತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ಯ-
ಗುಣಾಭಾವಾ | ಶಂಸ್ಯಾ | ಶನ್ಯು ಸ್ತುತಾ | ಣ್ಯಂತಾದಚೋ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಃ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಥವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ ಸೋಮಪೀತಿ-
ರಿಂದ್ರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ | ಸಾ. ೩-೨-೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ (ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) | ಸ್ತೋಮಃ—ಸಾಮಗಾನರೂಪ
ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು | ಉಕ್ತಂ ಚ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವು (ಈ ಎರಡುವಿಧವು) |
ಕಾಮ್ಯಾ ಏವ ಹಿ—ಇಷ್ಟಪ್ರದವಾದವುಗಳೇ ಆಗಿರುವವು | ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಪೀತಿಯೇ-
ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಶಂಸ್ಯಾ—ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಋತ್ವಿಜರು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಗಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳೂ, ಋದ್ಧಾಂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು.

English Translation.

Verily his chanted and recited praises are to be desired and repeated to
Indra, that he may drink the Soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತೋಮಃ | ಉಕ್ತಂ—ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಹಾಡಲ್ಪಡುವ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳು.
ಉಕ್ತಂ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗಾನದಂತಲ್ಲದೆ (ರಾಗವಿಲ್ಲದೆ) ಸುಮ್ಮನೆ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏವಾ, ಹಿ, ಅಸ್ಯ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ
ರುವುದು.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಕಮುಕಾನೈ ಧಾತು, ಕಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛೆ. ಕಮೇರ್ಣಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೦) ಕನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅತ ಉಪಧಾಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೫) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ್ದರಿಂದ ತಿಷ್ಠಿತಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನಿಷ್ಕಾಚೆದ್ವೈಜನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವೈಜ್ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ನೌ ಶಬ್ದಭಿನ್ನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದಿಯೋ ತದನ್ತವಾದ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶ.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಅರ್ತಿಮ್ತು ಸುಹುಸ್ಯಧೃಕ್ಪ್ರಮುಖಾಯಾ ವಾ ಪದಿಯುಕ್ತಿನೀಭೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಪುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಸ್ತೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಕ್ಥಮ್—ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು ಸಾ, ತ್ಸ, ತುದಿ, ವಚಿ, ರಿಚಿ, ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ವಚಿಸ್ಪಿಕಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ =ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಗೂಪ. ಉಚ್+ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಥ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಉಕ್ಥ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಶಂಸ್ಯಾ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ. ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಣಿ ಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶ. ಶಂಸ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸೋಮಸೀತಯೇ, ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತೀ ಸೋಮಸೀತೀ, ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ತತ್ಪುರುಷಮಾಡಿದರೆ ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತೃಸ್ಯ ಸಃ ಸೋಮಸೀತೀ ಸೋಮಪಾನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹು-ವೀಹಿಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು ||೧೦||

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಇಂದ್ರೇಹೀತ್ಯಾದಿಕಂ ದಶರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮಿತ್ಯಾದಿಸು ಸಷ್ಠಂ | ಋಷ್ಯಾದಿ-
ಯಸ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವವತ್ | ವಿಶೇಷಸ್ತಸ್ಮಿರಾತ್ರೇ ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯೇಚ್ಛಾನಾಕಶಸ್ತ ಇಂದ್ರೇಹೀತ್ಯ-
ಸುರೂಪಸ್ತೃಚಃ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡ ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಧ ಇಂದ್ರೇಹಿ
ಮತ್ಸ್ಯಂಧಸಃ | ೮. ೬-೪ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಅನುನಾದವು—ಇಂದ್ರೇಹಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಪಗಳಿರುವವು. ಇದು ಸುರೂಪ
ಕೃತ್ಸು ಎಂದು ನೋದಲಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು. ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ.
ವಿಶೇಷವಿನ್ನೋಗವು—ಅತಿರಾತ್ರ ಕೃತುವಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾನಾಕನೆಂಬ ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ
ಋತ್ವಿಜನು ಇಂದ್ರೇಹಿ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪರಿಸರ್ಜಿತು ಈ ವಿಷಯವು—ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಂ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಧಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಧಸಃ (ಋ. ಸಂ.
೧-೯-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಗಳನ್ನು ಅತಿರಾತ್ರ ಕೃತುವಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ) ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ್ಜಿಕೆಂದು
ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟಾದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (೮. ಸೂ. ೬-೪).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೩ || ಸೂಕ್ತ—೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೭, ೧೮ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಖ್ಯೆ ೧೦-೧೦ ||

|| ಋಷಿ—ಮಧುಚಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಧಸ್ತೋ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ |

ಮಹಾ ಅಭಿಷ್ಟಿರೋಜಸಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಇಹಿ | ಮತ್ಸಿ | ಅಂಧಸಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ ||
ಮಹಾನ್ | ಅಭಿಷ್ಠಿಃ | ಓಜಸಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಏಹಿ | ಅಸ್ತಿದ್ವರ್ವಣ್ಯಾಗಚ್ಛು | ಆಗತ್ಯ ಚಿ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈಃ ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ
ಸೋಮರಸರೂಪೈರಂಧಸೋಂಧೋಭಿರನ್ನೈರ್ಮತ್ಸಿ | ಮಾದ್ಯು | ಹೃಷ್ಯೋ ಭವ | ತತ ಉರ್ಧ್ವಮೋ-
ಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಹಾನೈತ್ಯಾಭಿಷ್ಠಿಃ ಶತ್ಕೂಟಾಮಭಿಭವಿತಾ ಭವೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾ-
ಕೇಷು ಬಲಾನಾಮಸೋಜಃ ಸಾಜ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಆ ಇಹಿ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಸಾ ೭-೧-೮೭ | ಇಂದ್ರ
ಏಹಿ | ಯೋ ಹ್ಯುಭಯೋಃ | ಸ್ಥಾನೇ ಲಭತೇಽಸಾವನಸ್ಯ ತರವ್ಯಪದೇಶಮಿತ್ಯಾಜ್ಯಾಜೋರೇಕಾದೇಶಸ್ಯಾಜ್ಞಾ
ವ್ಯಪದೇಶಾದೋಮಾಜೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೧-೯೫ | ಇತಿ ಪರರೂಪಂ | ಮತ್ಸಿ | ಮಾದ್ಯು | ಮದೀ ಹರ್ಷ-
ಗ್ಲಪನಯೋಃ | ಲೋಟಃ ಸಿಹ್ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಃ | ಸಾ.
೩-೪-೮೭ | ನ ಭವತಿ | ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶೃನ್ | ಸಾ. ೩-೧-೬೯ | ಇತಿ ಶೃನ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ
ಶೃನೋ ಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾಗಸ್ಯ | ಸಾ. ೧-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಪ್ರತೀಷೇಧಾಚ್ಛೇನಾ-
ಮಷ್ಟಾನಾಂ ದೀರ್ಘಃ ಶೃನಿ | ಸಾ. ೭-೭೪ | ಇತ್ಯಪಧಾದೀರ್ಘೋ ನ ಭವತಿ | ಸಿಸಃ ಪಿತ್ತಾ-
ದ್ವಾತುಸ್ತರ ಏವ | ಅಂಧಸಃ | ಅದೇರ್ನಮ್ ಧತ್ವ | ಉ. ೪-೨೦೫ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ತ್ಯತೀಯಾಬಹುವಚಿನಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಅತಿಪ್ರಸೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೧-೧೫೧ | ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಸಾದೇಶೋ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ನ ಭವತಿ |
ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ | ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರೇಣಂತಿ ಪೂರಯಂತೀತಿ ಸೋಮಸರ್ವಾಣಃ ಸೋಮ-
ರಸಾಃ | ಸ್ವಾ ಸಾಲಗಪೂರಣಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವತ್ಯಂತ ಇತಿ ವನಿಪ್ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ |
ವನಿಸಃ ಪಿತ್ತಾದ್ವಾತುಸ್ತರ ಏವ | ಉಪಪದಸಮಾಸೇ ಕೈದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಪುನಃ ಸ ಏವ
ಭವತಿ | ಅಭಿಷ್ಠಿರಭಿಗಂತಾ | ಇಷ ಗತಾ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಪೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೩-೯೬ | ಕ್ಷಿನ್ನದಾತ್ತಃ |
ಸ ಹಿ ಭಾವಪರೋಽಪಿ ಭವಿತಾರಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ಕಿಶ್ವಾಲ್ವಿಘ್ನಾಸಧಗುಣಾಭಾವಃ | ತಿತುಕ್ತತಥಸಿಸುಸರಕ-
ಸೇಷು | ಷಿ | ಸಾ. ೭-೨-೯ | ಇತೀಡಾಗಮೋ ನ ಭವತಿ | ಅಭಿಶಬ್ದಸ್ಯೇಕಾರ ಏವನಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ
ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೭-೧-೯೪-೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೈದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಓಜಸಾ | ಉಚ್ಛೇರ್ಬಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಶೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಏಹಿ—(ನಾವು) ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ) ಬಾ |
(ಬಂದು) ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ—ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ | ಅಂಧಸಃ—ಅನ್ಯಗೃಹ

(ಅಹಾರಗಳಿಂದ) | ಮತ್ತಿ—ತೃಪ್ತನಾಗು | (ಅನಂತರ) ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಮಹಾನ್—ಅಧಿಕನಾಗಿ |
ಅಭಿಷ್ಠಿಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಪರಾಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗು ||

|| ಭಾಮರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಲಗೊಂಡು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸು.

English Translation

Come, O Indra, and regale yourself with Soma-libations and with all viands and mighty in strength be victorious (over your enemies).

|| ವಿವೇಚನಾಪದಗಳು ||

ಮತ್ತಿ—ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಪನೆಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ರೂಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕ ವಚನವು. ಸಾತೋಷಪಡು, ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು

ಅಂಧಸಃ—ಅಂಧಃ ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಅಂಧಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ—ಅಹಾರಾಹಾರಂ ಸೋಮಂ ಪೃಣಂತಿ ಪೂರಯಂತೀತಿ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಃ ಸೋಮರಸಾಃ—ಎಂದರೆ ಸೋಮಾಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಈ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು, ಸೋಮಮಯೋನಿ ಪರ್ವಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಃ ದೇವಾಃ | ಯೋ ಹಿ ಯದಾಹಾರೋ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ತನ್ಮಯಾನಿ ಪರ್ವಾಣಿ ಭವಂತಿ | ಸೋಮಾಹಾರಾಶ್ಚ ದೇವಾಃ || ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ (ಹೇ) ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ ಏಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

ಅಭಿಷ್ಠಿಃ—ಅಭಿಗಂತಾ—ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪರಾಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವವನು.

ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲವಾಚಕ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇ, ಉ, ಋ, ಌಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಂತಾದಿವಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಘಟಿತಸಮುದಾಯ ಎಂದೂ ಪರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಘಟಿತಸಮುದಾಯ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ವರ್ಣಗಳು ಎರಡು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ, ಪರವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಬ್ದದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಬರುವವೋ (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪಸರ್ಗ ಆಜ್ಞೆ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು) ಅವು ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥ. ಈಗ ಏಕಾದೇಶ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞೆ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿತ್ತು. ಏಕಾದೇಶಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ವಾದಿಂದ ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ವ್ಯವಹಾರವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು “ಯೇಹ್ಯುಭಯೋಃಸ್ಥಾನೇ, ಲಭತೇಸಾನನ್ಯತರತೋವ್ಯಪದೇಶಮ್” ಎಂದು ಭಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇನ್ನೆ + ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಜ್ಞೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಮಾಜ್ಯೋತ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೫) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಹಿಮ್, ಆಜ್ಞೆ ಇವು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಇನ್ನೇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮುಕ್ತಿ—ಮಾಧ್ಯ=ಪ್ರತ್ಯನಾಗು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮದೀಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಸಿ ಸೇರ್ಪಡೆಸಿಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಸಿಚ್ಛಾ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿವಿಕಲ್ಪಾಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಶಮಾಮಪ್ಯಾಸಾದೀರ್ಘಃಶ್ಯನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೪) ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದವಿರುವಾಗ ಶಮು ಧಾತು ಮೊದಲಾಗಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಆಚ್ಛಿಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ನ ಉಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಲು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದವನ್ನು ಲುಕ್, ಶ್ಯ, ಲುಪ್ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಮ್ ಎಂಬ ಅಂಗವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಶ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಚ್ಛು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಸ್ವರನಿಲ್ಲುವುದು. ಮದ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅನ್ಯಸಃ ಅದೇರ್ನುಮ್ ಧಾಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೫) ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ನಕಾರಾಗಮವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಭಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಅದ

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ನೊದಲುವುದು ಬಂದರೆ ಅನ್ವಸ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯರ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಅಕೂಪ್ತುಸಿಲಟಿಕಳೆಖಟಿವಿಟಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಅಕೂಪ್ಯಾಪ್ತೌ, ಪುಷ್ನೇಹನಾದೌ, ಲಟಿಪಾಲ್ಯೇ, ಕಣಿಸಿಮಾಲನೇ, ಖಟಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಿಶ್+ಕ್ವನ್=ವ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್. ವಿಶ್ವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಬಹುಲಂಘಂದೆಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಸ್ ಅದೇಶವು ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮಪರ್ವಾಃ—ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಪೃಣನ್ರಿ ಪೂರಯನ್ರಿ ಇತಿ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಃ ಸೋಮರಸಾಃ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮಪರ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಸೋಮರಸವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ಲಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದ್ಯತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಲಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಲಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗುಣವು ಉರಣ್ತಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಸೋಮಪರ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನಿಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸೋಮಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಉಪಶವಮತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಉಪಶವವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತ್ವ ಸಮರ್ಥವಾದ ತಿಜಂತ್‌ಭಿನ್ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಶವ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಶವದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಸದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಲೋಪೇಸ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ರುತ್ವನಿರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸೋಮಪರ್ವಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಭಿಷ್ಟಿಃ—ಅಭಿಗನ್ತಾ, ಇಷಗತ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪೇಚಮನಿವಿಧ-ಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ವೃಷ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿನ್ ಬರುವುದು, ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಭವಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕೆ, ಸೇ, ಪು ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈ ಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಪೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಿ+ಇಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಮನ್ನಾದಿಪೂರರೂಪಂ ವಕ್ತ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿ+ಇಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾರ್ಥೋಪಸಂಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಅಭಿಷ್+ತಿ ಪ್ಷುನಾಪ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಪ್ಷುತ್ವಸಂಧಿಯಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಭಿಷ್ಟಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಭಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಕೃದುತ್ವರಸದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ಓಜಸಾ—ಉಜ್ಜೇರ್ವಲೋಪಕ್ಷ (ಉ. ಸೂ. ೪-೩೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಬ್ಬುಅರ್ಜವೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿನ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದರೆ ಓಜಸ್ ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಓಜಸಾ. ನಿಶ್ಚಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಮೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ ಮಂದಿಮಿಂದ್ರಾಯ ಮಂದಿನೇ |
ಚಕ್ರಿಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ಚಕ್ರಯೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಈಂ | ಏನಂ | ಸೃಜತ | ಸುತೇ | ಮಂದಿಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಮಂದಿನೇ ||
ಚಕ್ರಿಂ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಚಕ್ರಯೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಈಮಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಪಾದಪೂರಣಾಯ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ | ಹೇ ಅಧ್ಯಯವಃ ಸುತೇಽಭಿಷುತೇ ಚಮಸಸ್ಥೇ ಸೋಮ ಏನಂ ಸೋಮಮಿಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಮಾಸೃಜತ | ಪುನರಭ್ಯುನ್ನಯತ | ಶುಕ್ರಾ-ಮಂಥಿಚಮಸಗಣೇ ಪುನರಭ್ಯುನ್ನಯನಮಾಪಸ್ತಂಚೇನೋಕ್ತಂ | ಹೋತ್ರಕಾಣಾಂ ಚಮಸಾಧ್ಯಯವಃ ಸಕೃತ್ಪ್ರಕೃದ್ವತ್ಪಾ ಶುಕ್ರಸ್ಯಾಭ್ಯುನ್ನೀಯೋಪಾವರ್ತಧ್ವಮಿತಿ | ಅಪ. ೧೨-೨೩-೪ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶಮೇನಂ-ಮಂದಿಂ ಹರ್ಷಹೇತುಂ ಚಕ್ರಿಂ ಸಾಧುಕರಣಿಲಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ಮಂದಿನೇ ಹರ್ಷ-ಯುಕ್ತಾಯ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಕ್ರಯೇ ಕೃತವತೇ | ಸರ್ವಕರ್ಮನಿಷ್ಪಾದನೀಲಾಯೇ | ತೃಥಃ | ಈಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥತ್ವಂ ಯಾಸ್ಯ ಅಹ | ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇಽರ್ಥಮಿತಾ-ಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ನಾಕೃಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿ-ದ್ವಿತಿ | ನಿ- ೧-೯ | ಇತಿ | ಅಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಅನ್ಯೈರೇವ ಪದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತೇಽರ್ಥೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅನಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋರಾಹಿತೈನ ಪರಿಮಿತಾ | ಪೂರಣತೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವಾಕ್ಯೇಷು ನಾಕೃಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋ-ಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮಾಮಿತ್ಯಾದಯ ಇತಿ | ಈಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದ-ಸ್ಯಾನರ್ಥಕಾಯೈತಾಮ್ನಚಮುದಾಜಹಾರ | ಏಮೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಅಸೃಜತ್ಯನಂ ಸುತೇ | ನಿ- ೧-೧೦ | ಇತಿ || ಏನಂ | ಇದನೋ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಟ್ಃ ಸ್ವೇನಃ | ಪಾ. ೨-೪-೩೪ |

ಇತ್ಯೇನಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಸೃಜತ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮಸಿ
 ದೃಶ್ಯತೇ | ಸಾ. ೬-೩-೧೩೭ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಮಂದಿಂ | ಪ್ರಮೋದಹೇತುಂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದ-
 ಮದಸ್ತಪ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಇದಿತೋ ನುಮ್ | ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಮಂದಮಾನಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತ
 ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಹೇತುಮತಿ ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೨೬ | ಇತಿ ಚಿಚ್ | ಣ್ಯಂತಸ್ಯಾಜಂತತ್ವಾದಚಿ ಇಃ | ಉ-
 ೪-೧೩೮ | ಇತಿ ಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಚಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ .
 ಮಂದಿನೇ | ಮಂದೇಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಚತುರ್ಥ್ಯಕವಚಿನೇಽನಪುಂಸಕಸ್ಯಾಸಿ | ಸಾ. ೭-೧-೭೩ | ವೃತ್ತ್ಯು-
 ಯೇನ ನುಮಾಗಮಃ | ಚಿಕ್ರಿಂ | ದುಕ್ಯುಚ್ಛ ಕರಣೇ | ಅದೃಗಮಹನಜನಃ ಕಿಕ್ಕಿನಾ ಲಿಟ್ ಚಿ-
 ಸಾ. ೩-೨ ೧೭೧ | ಇತಿ ತಚ್ಚೀಲತದ್ವರ್ಮತತ್ಪಾಧುಕಾರಿಷು ಕರ್ತೃಷು ಕಿನ್ತ್ವತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾ-
 ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಲಿದ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿವರ್ಚನಂ | ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ | ಸಾ. ೧-೧ ೫೯ | ಇತಿ
 ಯಣಾದೇಶಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಶಬ್ದೋ ದ್ವಿರುಚ್ಯತೇ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋರತ್ಪರಪರತ್ವತ್ವತ್ಪದಲಾದಿರೇಷಾಃ |
 ಕಿನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಯ ಚಕ್ರಯ
 ಇತಿ ಕೃದಂತೇನ ಯೋಗೇಽಸಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ | ಸಾ. ೨-೩-೬೫ | ಇತಿ ಷ್ಠೀ ನ ಭವತಿ |
 ಕಿಕ್ಕಿನಾ ಲಿಟ್ ಚೀತಿ ಕಿನೋ ಲಿದ್ವದ್ಭಾವೇನ ನ ಲೋಕಾಮ್ಯಯನಿಷ್ಕಾಖಲರ್ಥತ್ವನಾಂ | ಸಾ. ೨-೩-೬೯ |
 ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯವಃ—ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಪುತ್ರಿಜರೇ, ಸುತೇ—ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಿ
 ಸಿಪ್ಪ ಪಡಿಸಿರಲಾಗಿ | ಮಂದಿನೇ—ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾದ | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ | ಚಕ್ರಯೇ—
 ಮಾಡುವವನಾದ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಮಂದಿಂ—ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಚಿಕ್ರಿಂ-
 ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದ | ಏನಂ—ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಆ ಸೃಜತ—ಅರ್ಪಿಸಿರಿ
 (ಕೊಡಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಪುತ್ರಿಜರೇ, ಈಗ ಸೋಮರಸವು ಲತೆಯಿಂದ ಹಿಂಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯ
 ವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಸೋಮರಸವು ಪಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡು
 ವುದು ; ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹರ್ಷ
 ಯುಕ್ತನೂ, ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation.

The soma being extracted, present this exhilarating and efficacious draught to the rejoicing Indra, the accomplisher of all things.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಂ—ಈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಪಾದವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಕರೂ ಸಹ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧-೯) ಈಂಠಿ ಹೇಳಿರುವರು--

ಅಥ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಽರ್ಥಮಿತ್ಯಾಪ್ತರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ಪದ-
ಪೂರಣಾಪ್ತೇ ಮಿತ್ಯಾಪ್ತರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿದ್ವಿಮಿತಿ || (ನಿ. ೧-೯)
ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು---

ಅನ್ಯೋರೇವ ಪದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತೇರ್ಥೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯು-
ಕ್ತಾ ಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅಮಿತ್ಯಾಪ್ತರೇಷು ಛಂದೋರಾಹಿತೈಃ ಸರಿಮಿತ್ಯಾಪ್ತರಹಿತೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವಾಕ್ಯೇಷು
ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದೃಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಮಿತ್ಯಾಪ್ತರೇಷು ಛಂದೋಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪಾದಪೂರ-
ಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮಾಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಇತಿ | ಈಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾನರ್ಥಕ್ಯಾಯೈತಾವ್ಯುಚಿಮುದಾ-
ಜಾರ | ಏವೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಆಸೃಜತ್ಯೇನಂ ಸುತೇ ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ—ಈಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಪಾದಪೂರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಛಂದೋಬದ್ಧವಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಕ್ಯಪೂರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ಲಪ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಕ್ತ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಏವೇನಂ ಸೃಜತ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನೈ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಛಂದೋನಿಯಮ ಪ್ರಕಾರ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು—

ಕ್ರಿಯಾನಾಚಿಕಮಾಖ್ಯಾತಮುಪಸರ್ಗೇ ವಿಶೇಷಕೃತ್ |

ಸತ್ತ್ವಾಭಿಧಾಯಕಂ ನಾಮ ನಿಪಾತಃ ಪಾದಪೂರಣಃ || ಇತಿ ||

ಕಮಾಮಿದ್ವಿತಿ || ವಿಶೇ ಚಿತ್ತಾರಃ ಕಂ, ಈಂ ಇತ್, ಉ ಇತಿ || ಎಂದರೆ ಕಂ, ಈಂ ಇತ್, ಉ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು (ನಿಪಾತಗಳು) ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಕ್ಲಪ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪೂರೆಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇವ, ನ- ಚಿತ್, ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇವ, ನ, ಚಿತ್, ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಸಹಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಸೃಜತ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ತಕಾರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮಂದಿಂ—ಪ್ರಮೋದದೇತುಂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಪ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು || ಈ ಶಬ್ದವು ಮದಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವು. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಟುವ, ಹರ್ಷಪ್ರದವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಂದಿನೀ—ಮಂದಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಇದು ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನವು.

ಚಕ್ರಿಂ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಿಯೇ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ದುಕ್ಕೃಜ್ಞಾಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏನಮ್—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಇದಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾಟೋಸ್ತೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಅನ್ಯಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಟ್ಟೀ ಸಪ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಓಸ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಇದಮ್ ಏತದ್, ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏನ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಏನ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಏನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾಟೋಸ್ತೇನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಶನಮದಾತ್ಮಸ್ಯತೀಯಾದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಏನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏನಮ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸೃಜತ—ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಸೃಜತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮನ್ನಿಮ್—ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ, ಮದಿಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಪ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು, ಮದಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಮನ್ದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಮನ್ನಮಾನಂ ಪ್ರಯುಜ್ಞತೇ, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೇತುಮತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ತತ್‌ಪ್ರಯೋಜಕೋಹೇತುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೫) ಕರ್ತೃವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನು, ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ, ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವವನು ಎಂದು ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ, ಇಂತಹ ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆವುಳ್ಳವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅಂದರೆ ಪ್ರೇಷಣಾ, ಅನುಮತಿ, ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಪ್ರೇಷಣಾ ಅಂದರೆ ಆಜ್ಞೆ. ಸಮಾನವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಿತ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಪ್ರವರ್ತನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯೇಷಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನುಮತಿ, ಎಂದರೆ ರಾಜಾದಿಗಳ ಸಂಮತಿ, ಉಪದೇಶ ಎಂದರೆ ರೋಗಿಗೆ ಹಿತಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಔಷಧಿ ಸೇವನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮನ್ದ್+ಇ. ಈಗ ಇದು ಅಜಂತವಾದ್ದರಿಂದ, ಆಚೀಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಇಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮುದ್ದಾ+ಇ+ಇ ನೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೮) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಮನ್ನಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಮ್ ಎಂತಾಗುವುದು.

ಮನ್ನಿನೇ—ಮನ್ನಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಂದಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಐಕೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮನ್ನಿ+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕೋಲ್ಯಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೩) ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ ಉ ಷು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ (ನಕಾರಾಂಗಮು) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಮಂದಿನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿನೇ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ಅದರೂ ಭಂದಸ್ಪಾದ್ಯರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನುಮಾಗಮು ಬರುವುದು.

ಚಿಕ್ರಿಮ್—ದುಕ್ಕೃ ಇೌ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಈ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದ್ವೈಗಮಹನಃಕಿಕ್ಕಿನಾಲಿಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು, ಷುಕಾರಾಂತ ಧಾತು, ಗಮ್, ಹನ್ ಈ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಚೇಲಿ, ತದ್ವೃ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಕಿ, ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಲಿಟ್ಟನಂತೆಯೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಕೃ+ಇ ಎಂದಿರುವುದು ಈಗ ದ್ವಿರ್ದನೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಪ್ಪರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದರ ಪೂರ್ವದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಇ ಎಂಬುದು ಲಿಟ್ಟ ಎಂಬ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಲಿಟ್ಟಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಪ್ಪಾಗುವುದರಿಂದ ಲಿಟಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡುವಾಗ ಇಕೋಯೇಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಕೃ ಕೃ+ಇ ಎಂದಾದಾಗ ಎರಡನೇ ಕೃವಿನ ಷುಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ರೇಫ ಬರುವುದು. ದ್ವಿವರ್ಚನೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಪ್ಪರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿನಿಷ್ಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವೃತ್ತಿಕಾರಾದಿಗಳು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಕೌ+ಇ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಷುಕಾರೂಪವಾದ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ರೇಫವು ಸ್ಥಾನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಮಾಡುವಾಗ ಷುಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅಂದರೆ ಕೃಗೆ ಲಿಟಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಕೃಕೌ+ಇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಫಲಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವರ್ಚನೇಟೀಶಿ ಯಣಾದೇಶಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವಾತ್ಕೃತಬ್ದೋದ್ವಿರುಚ್ಯತೇ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಷುಕಾರಕ್ಕೆ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಕಾರಾದೇಶವು ಉರಣ್ಣಪೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರ ರೇಫ ತಿರಸ್ಕವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕೌ+ಕೌ+ಇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದೀಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲೆ ಮೊದಲನೇ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಂಜನವಾದ ರ್ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಕೌ+ಕೌ+ಇ ಕುಹೋಚ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಾದ್ದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಭುತವಾಗುವುದು.

ವಿಶ್ವಾನಿ—ವಿಶ್ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪ್ರಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾತ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುನವಚನಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚಕ್ರಿಯೇ ಎಂಬ ಕೃದಂತದ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ವುಕ್ಯರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಾನ್ಯತರ ನಾಚಕನಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಶ್ವವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿಕಿನೌಲಿಪ್ಪ ಎಂದು ಲಿಡ್ವನದ್ವಿವಾತೀದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಕಾರದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯಿನಿಷ್ಕಾಖಲರ್ಥತ್ವನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಲ ಉ ಉಕ ಅವ್ಯಯ ನಿಷ್ಕಾ, ಖಲರ್ಥ, ತ್ವನ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿದ್ವಿತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರ ||

ಮತ್ಸ್ಯಾ ಸುತಿಪ್ರ ಮಂದಿಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ |

ಸಚ್ಚಿಷು ಸವನೇಷ್ವಾ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮತ್ಸ್ಯಾ | ಸುತಿಪ್ರ | ಮಂದಿಭಿಃ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ||

ಸಚಾ | ಏಷು | ಸವನೇಷು | ಆ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸುತಿಪ್ರ ಹೇ ಶೋಭನಹನೋ ಶೋಭನನಾಸಿಕ ವಾ | ತಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ನಿ. ೬-೧೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಂದಿಭಿರ್ಹರ್ಷಹೇತುಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಮತ್ಸ್ಯಾ | ಹೃಷ್ಯೋ ಭವ | ಹೇ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯಯುಕ್ತ | ಸರ್ವಯಜಮಾನೈಃ ಪೂಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೇಂದ್ರ ತ್ವಮೇಷು ಯಾಗಗತೇಷು ತ್ರಿಷು ಸವನೇಷು ಸಚಾ ದೇವೈರನ್ಯೈಃ ಸಹಾ ಗಚ್ಛೇತಿ ಶೇಷಃ || ಮದಿ ಸ್ತುತೀತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಚ್ಯನಿತ್ಯನಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ಕೃತ್ವೇದಿತೋ

ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ಅನುದಾತ್ರೇತ್ಯಾಸ್ತಾನುದಾತ್ರೇನ್ದಿದುಪದೇಶಾತ್ |
ಪಾ. ೬-೧-೧೮೬ | ಇತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದ್ವೈಚೋ-
ತಸ್ತೃಜಃ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೫ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುತಿಪ್ರೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಮಂದಿಭಿಃ | ಗತ-
ಮಂತ್ರೇ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ಮನ್ವತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಭಿಸ ಬಸಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ವಿತ್ವಚರ್ಷಣೇ | ನಿಘಾತಃ | ಸಚಾ | ಉಕ್ತಂ | ಏಷು | ಊದಿದ-
ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಸುತಿಪ್ರೇ—ಸುಂದರವಾದ ಗಲ್ಲುವುಳ್ಳ (ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವುಳ್ಳ) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಮಂದಿಭಿಃ—
ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—(ನಾವು ಮಾಡುವ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಮತ್ಸೇ—ಸಂತೋ-
ಷಪಡು (ಹರ್ಷವುಳ್ಳವನಾಗು) | (ಹೇ) ವಿತ್ವಚರ್ಷಣೇ—ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ
ಸಮಸ್ತ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ-ನೀನು) ಏಷು ಸವನೇಷು—(ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ,
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ) ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸಚಾ—(ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ)
ಸಹಿತನಾಗಿ | ಆ (ಗಚ್ಛು)—ಬರುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಗಲ್ಲುವು ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವು ಬಹು ಮನೋಹರವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ
ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು, ಸಮಸ್ತ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಂದಲೂ
ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡಗೂಡಿ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯ
ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸವನವೆಂದರೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ
ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು) ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation

O Indra, with the handsome chin (or nose) be pleased with these pleas-
ing praises; you who are honoured by all men come to these rites (with the
gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮತ್ಸೇ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ತ್ವ ಸ್ತೋತ್ರದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಸುತಿಪ್ರೇ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಸುತಿಪ್ರೇಮೇತೇನ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ವಾಜೇ ಸುತಿಪ್ರೇ ಗೋಮತಿ
(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೮) ಇತ್ಯೇನಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ಹನುಹರ್ಷತೇಃ |

ನಾಸಿಕಾ ನಸತೇಃ | ವಿಷ್ಯಸ್ತು ಶಿಪ್ರೇ ವಿಷ್ಯಜಸ್ತು ಭೇನೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦) ಇತ್ಯುಹಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || (ನಿ. ೬-೧೭) ಎಂದು ಶಿಪ್ರವೆಂದರೆ ಹನೂ (ಗಲ್ಲ) ಅಥವಾ ನಾಸಿಕೇ (ಮೂಗು) ಎಂದರ್ಥವಾದ ಬುಗ್ಗೇದದ ಎರಡು ಮುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಶಿಪ್ರೇ-ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ತೇ ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತೇ ಸ ಶಿಪ್ರಃ || ಎಂದರೆ ಶಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹನು ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವೆಂದರ್ಥವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಲೈ ವನಿಗೆ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮು. ಸಂ. ೧-೨೭-೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—

ಶಿಪ್ರಿನ್ಯಾಜಾನಾಂ ಪತೇ ಶಚೀವಸ್ತವ ದಂಸನಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೭-೨)

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

ಸುಶಿಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦, ೩-೩೨-೩, ೩-೫೦-೨; ೫-೨೨-೪, ೫-೩೬-೫; ೬-೪೬-೫, ೭-೨೪-೪, ೮-೨೧-೮, ೮-೬೯-೧೬; ೮-೯೩-೧೨; ೮-೯೯-೭ ಈ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ವಚನ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪಗಳಾದ ಸುಶಿಪ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೨-೩-೫, ೩-೩೦-೩; ೨-೧೨-೬; ೮-೬೬-೪, ೧೦-೯೬-೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಶಿಪ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೭-೩೭-೧೨ಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಶಿಪ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೮-೩೨-೪, ೮-೬೬-೨೨ಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ—ಸರ್ವಮನುಷ್ಯಯುಕ್ತ | ಸರ್ವೈರ್ಯಜಮಾನೈಃ ಪೂಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ, ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ (ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ) ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ತವಿಯು ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತಿಕರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಿ ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ನೂಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾದಿರುವರು. ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೯-೩; ೫-೩೮-೧; ೮-೨೩-೨; ೯-೬೬-೧, ೧೦-೫೦-೪ ಎಂಬ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೩-೧೦ ರಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೨೭-೯; ೨-೩೧-೩; ೫-೬-೩; ೫-೨೩-೪; ೬-೨-೨; ೯-೧-೨, ೧೦-೮೩-೪, ಎಂಬ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೪; ೩-೨-೧೫; ೫-೧೪-೬, ೬-೪೪-೪, ೮-೫೩-೬ ಎಂಬ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅ—ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗಚ್ಛ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮುಕ್ತ—ಮದಿಸ್ತು ತಿನೋದಮದಸ್ತು ಕಾಂತಿಗತಿಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ಧಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮದ್+ಧಾನ್ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದರೂ ಅಗಮ. ಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತೈಮ್ (ಅನಿತೈವಾಗಮಶಾಸನಮ್) (ಪರಿ. ಭಾ. ೯೩-೨) ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತೈವ ಎಂದು

ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂವಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಧಾಸೇಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸ್ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇ ಬರುವುದು. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಸ್ವನ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲೋಟ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ, ಆನ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಮದ್+ಸ್ವ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಖರಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ಯ ಬಂದರೆ ಮತ್ಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮದಿ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ವಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಲಸ್ಯಾನ್ವಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಸ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮದ್ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದ್ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿರುತದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಮತ್ಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸುರಿಪ್ರ-ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮನ್ನಿಭಿಃ-ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೋಮೇಭಿಃ-ಅರ್ಹಿಸ್ತಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೈಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಬಹುಲಂಛಂವಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಚಿರ್ಷಣೇ-ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸಚಾ-೫ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಏಷು-ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಊಡಿಹಮ್‌ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುನ್ವೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯಗ್ರಮಿಂದ್ರ ತೇ ಗಿರಃ ಪ್ರತಿ ತ್ವಾಮುದಹಾಸತ |

ಅಜೋಷಾ ವೃಷಭಂ ಪತಿಂ || ೪ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ಅಸ್ಯಗ್ರಂ | ಇಂದ್ರ | ತೇ | ಗಿರಃ | ಪ್ರತಿ | ತ್ವಾಂ | ಉತ್ | ಅಹಾಸತ ||
ಅಜೋಷಾಃ | ವೃಷಭಂ | ಪತಿಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ಗಿರಸ್ತ್ವದೀಯಾಃ ಸ್ತುತೀರಸ್ಯಗ್ರಂ | ಸೃಷ್ಟವಾನಸ್ಮಿ | ತಾಶ್ಚ ಗಿರಃ ಸ್ಪರ್ಗೇಽವ-
ಸ್ಥಿತಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತ್ಯುದಹಾಸತ | ಉದ್ಗತ್ಯ ಸ್ರಾಪ್ತುವನ್ | ತಾದೃಶೀರ್ಗಿರಸ್ತ್ವಮಜೋಷಾಃ | ಸೇವಿತ-
ವಾನಸಿ | ಶೀದೃಶಂ ತ್ವಾಂ | ವೃಷಭಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ ಪತಿಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾತಾರಂ ಯಜ-
ಮಾನಾನಾಂ ಸಾಲಯಿತಾರಂ ನಾ | ಸಾತಾ ನಾ ಸಾಲಯಿತಾ ನಾ | ಏ. ೪-೨೬ | ಇತಿ ಯೋಸ್ಯೇನೋಕ್ತ-
ತ್ವಾತ್ || ಅಸ್ಯಗ್ರಂ | ಅಸ್ಯಜಂ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ಲಜೋ ಮಿಸ್ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ | ಸಾ. ೩-೧-೭೭ |
ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೭-೧-೮ | ಇತ್ಯೇತೃ ವಿಕರಣಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಃ | ಜಕಾರಸ್ಯ ಗಕಾರಃ | ಲುಙ್-
ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವದುದಾತ್ತ ಇತ್ಯೇಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತೇ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾತ್ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಗಿರಃ |
ಸ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಅಹಾಸತ | ಓಹಾರ್ ಗತಾ | ಲುಙ್ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೭-೧-೫ | ಚ್ಲೇಃ
ಸಿಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೪೪ | ಅಡಾಗಮೋ ನಿಭಾತಶ್ಚ | ಅಜೋಷಾಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಲಜ-
ಸ್ಥಾಸ್ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಭಂದಸ್ಯಭಯಥಾ | ಸಾ. ೩-೪-೧೧೭ | ಇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ
ಜಿತ್ವಾಭಾವಾಲ್ಪಘೋಷಧಗುಣಾಃ | ಧಾಸ್ಯ ಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಅಡಾಗಮಃ |
ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾದುದಾತ್ತಃ | ಶಿಷ್ಯತೇ | ವೃಷಭಂ | ಪೃಷು ವೃಷು ಮೃಷು ಸೇಚಿನೇ | ಅಭಿಜಿತ್ಯನುಮೃತ್ವಾ-
ವೃಷಿವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೧೨೩ | ಇತ್ಯೇಭಜ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಚಿತ್ತ್ವಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪತಿಂ | ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಸಾತೇರ್ಡ್‌ಶಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಡಿತ್ವಾಟ್ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ-ಅಥವಾ ನಿನಗಾಗಿ (ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ) | ಗಿರಃ—
ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಅಸ್ಯಗ್ರಂ—(ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವೆನು) ರಚಿಸಿರುವೆನು | (ಆ ಸ್ತುತಿಗಳು) ವೃಷಭಂ—
ಕಾಮಗಳೆಂಬ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ | ಪತಿಂ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರಾದಿಗಳಾದ ಜನರನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವ | ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ—(ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ) ನಿನ್ನನ್ನು (ಕುರಿತು) | ಉದಹಾಸತ—(ಮೇಲೆ) ಹೋಗಿ ಮುಟ್ಟಿ |
(ಮತ್ತು ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಅಜೋಷಾಃ—ಪ್ರೀತನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಗಾನಮಾಡಿರುವೆನು.
ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ, ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ನಿನ್ನನ್ನು
ಸೇರಿ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

O Indra, I have (composed) praises in your honour; may these praises reach you (in heaven) the showerer of blessings, and the protector of your worshippers and you are pleased with their praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಸಯಗಳು ||

ಅಸ್ಯಗ್ರಂ—ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುನೆನು ಎಂದರೆ ರಚಿಸಿರುವೆನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉತ್ ಅಹಾಸತ—ಉತ್ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವು ಮೇಲೆ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯು ಉದಹಾಸತ—ಮೇಲಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅಜೋಷಾಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನೀನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪತಿಂ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾರಂ, ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ನಾ ಎಂದರೆ ಪಾ.ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾನಮಾಡು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪತಿಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಪಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ (ನಿ. ೪-೨-೬) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಪತಿಂ ಎಂದರೆ husband (ಗಂಡ) ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಪತಿಂ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ಯಗ್ರಮ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಿಮ್ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಬರುವುದು. ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಸ್ಯಜ್+ಅ+ಅಮ್ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ೭-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಟ್ ಆಗಮ. ಸ್ಯಜ್+ರ+ಅಮ್ ಜೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ. ಸ್ಯಗ್+ರ+ಅಮ್ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಘ್ನದುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಟ್ ಆಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದು ಅಸ್ಯಗ್+ರ+ಅಮ್ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಅಸ್ಯಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಅಟ್ ಆಗಮದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಿರಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಹಾಸತ—ಓಹಾಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಲುದ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಘ್.

ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಆದೇಶ. ಚಿಲ್ಲುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚಿಲ್ಲ ಬರುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಚಿಲ್ಲೇಸಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಅಡಾಗಮ. ಅಪಾಸತ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಜೋಷಾಃ—ಜುಷೀಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯನೇಸದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಧಾಸ್. ತುದಾದಿಭ್ಯತ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅದು ಜುತ್ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದು. ಧಾಸ್ ನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಜೋಷ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಸ್ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಜೋಷಾಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಡಾಗಮ. ಆಗಮದ ಉದಾತ್ತವು ಸತಿಶಿಷ್ಟ ವಾದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಅಜೋಷಾಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಜೋಷಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು

ವೃಷಭಮ್-ಯುಷಿ ವೃಷಿಭ್ಯಾಂಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೩) ಕ್ತ್ವಾ, ಶ್ವಾ, ಶಲಿ, ಕಲಿ, ಗರ್ದಿಭ್ಯೋಃ ಭಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೭) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಯುಷಿ, ವೃಷಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಭಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಭಚ್ ಬಂದರೆ ವೃಷ್+ಅಭ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಅದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವೃಷಭ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಪತಿಮ್—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೯-೪೯೭) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ ವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾ-ಅತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತು. ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾರಃ ||

ಸಂ ಚೋದಯ ಚಿತ್ರಮರ್ವಾಗ್ರಾಧ ಇಂದ್ರ ವರೇಣ್ಯಂ ||

ಅಸದಿತ್ತೇ ವಿಭು ಪ್ರ ಭು || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಚೋದಯ | ಚಿತ್ರಂ | ಅರ್ನಾಕ್ | ರಾಧಃ | ಇಂದ್ರ | ವರೇಣ್ಯಂ ||
ಅಸತ್ | ಇತ್ | ತೇ | ವಿಭು | ಪ್ರಭು || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವರೇಣ್ಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ರಾಧೋ ಘನಂ ಚಿತ್ರಂ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿರೂಪೇಣ ಬಹುವಿಧ-
ಮಾರ್ಗಗತ್ಯದಭಿಮುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಸಂಚೋದಯ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರೇರಯ | ಭೋಗಾಯ
ಯಾವತ್ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ ತಾವದ್ವಿಭುಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ತತೋಽಪ್ಯಧಿಕಂ ಪ್ರಭುಶಬ್ದೇನ | ತಾದೃಶಂ ಧನಂ
ತೇ ತವ್ಯವಾಸದಿತ್ | ಅಸ್ಯೇವ | ತಸ್ಮಾದಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರಯುಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಧುಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಕಷ್ಟಾನಿಶತಿ-
ಧನನಾಮಸು ರಾಯೋ ರಾಧ ಇತಿ ಸತಿತಂ || ಚೋದಯ | ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ | ಇಂತಾಲ್ಲೋಟ್ |
ತಿಜ್ಜ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ರಾಧಃ | ರಾಧ್ನು ವಂತ್ಯನೇನೇತಿ ರಾಧೋ ಧನಂ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್
ಉ. ೪-೧೮೮ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವರೇಣ್ಯಂ | ವೃಜಿ ಏಣ್ಯಃ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಅಸತ್ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲೇಟ್ | ತಿತ್ | ಇತತ್ತ್ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೩-೪-೯೭ | ಇತಿಕಾರಲೋಪಃ |
ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾ
ಇತ್ಯಟೋಽನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ವಿಭು | ವಿಭವತೀತಿ ವಿಭು | ಭುವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಿ ವಿಪ್ರ-
ಸಂಭೋ ಧೈಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೨ ೧೮೦ | ಇತಿ ದುಸ್ರತ್ಯಯಃ | ಡಿತ್ವಾಟ್ಟಿಲೋಪಃ | ಸ್ತತ್ಯಯ
ಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೃದುತ್ಪರಸದಪ್ರತ್ಯತಿತ್ಸರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ಏವಂ ಪ್ರಭು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ನಿಲೈ ಇಧನೇ | ವರೇಣ್ಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ಚಿತ್ರಂ—ನಾನಾವಿಧವಾದ |
ರಾಧಃ—ಧನವನ್ನು | ಅರ್ನಾಕ್—(ನಮ್ಮ) ಮುಂದೆ (ನಮ್ಮ ಬಳಿ ಇರುವಂತೆ) ಸಂ ಚೋದಯ—ಪ್ರೇರಿಸು
(ಎಂದರೆ ಕೊಡು) | (ಏಕೆಂದರೆ) ತೇ—ನಿನಗೆ | ವಿಭು—(ಭೋಗಸಾಧನೆಗೆ) ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು | (ಮತ್ತು)
ಪ್ರಭು—ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ | ಅಸತ್ ಇತ್—ಧನವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ನಿಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ವಿಧವಿಧವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವಂತೆ
ಮಾಡು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿನಗೆ ಹತ್ತಿರ ಭೋಗಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೊಡುವಷ್ಟು ಧನವಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅದ
ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

English Translation.

Place before us, O Indra, precious and different kinds of riches, for you have riches enough and more than enough.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಂ ಚೋದಯೆ—ಧನವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದರೆ ಧನವು ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಚಿತ್ರಂ—ವಿಧನಿಧನಾದ, ಎಂದರೆ ಧನದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯ, ಗೋವುಗಳು, ಸಶುಗಳು, ಗೃಹ, ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ವಾಕ್—ಎದುರಿಗೆ, ನಮ್ಮ ಎದುರಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಲಭಿಸುವಂತೆ ನಮಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು

ರಾಧಃ—ಮಳಂ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈಂಟು ಧನವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಃ ರಾಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ರಾಧಃ ಎಂದರೆ ಧನವು.

ವರೇಣ್ಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಬಹು ಬೆಲೆಬಾಳುವ.

ಅಸತ್ ಇತ್—ಇತ್ ಎಂದರೆ ಏನು ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಧನವಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಭು, ಪ್ರಭು—ಭೋಗಾಯೆ ಯಾವತ್ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ ತಾವದ್ವಿಭುಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಎಂದರೆ ಭೋಗಸಾಧನೆಗೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಎಂದು ವಿಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಭುವೆಂದರೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಧನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು-ಪ್ರಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ, ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚೋದಯೆ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಹೇತುಮತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಜಂತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟಿ ಸರಸ್ವೈಸದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಚುದ್+ಇ+ಅ-ಸಿ, ಣಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲಘುಸಧಗುಣ, ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಚೋದೇ+ಅ+ಸಿ. ಏಗೆ ಆಯಾದೇಶ, ಸೇರ್ಪುಸಿಚ್ಚ (ವಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಚೋದಯು+ಹಿ ಆತೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಲುಕ್, ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ರಾಧಃ 'ರಾಧ್ಯವನ್ನಿ ಅನೇನ ಇತಿರಾಧಃ ಧನಮ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಸದ್ವಿಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಶ್ಚಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ವರೇಣ್ಯಮ್—ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವೃಷ್ ಏಣ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೮) ವೃಷ್ ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವರೇಣ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ವೃಷಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಅಸತ್—ಅಸಭುವಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಅದೇಶ, ಇತತ್ತ್ವ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಪ್ರಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಗೆ ಅಡಾಗಮ ಅಸ್+ಅತ್=ಅಸತ್, ಎಂದಾಗುವುದು ಶಪ್ ಎಂಬ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಅದ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮವು ಅನುದಾತ್. ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿಭು-ವಿಭವತೀತಿ ವಿಭು. ವಿಪ್ರಸಂಭ್ಯೋದ್ವಸಂಜ್ಞಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೦) ಭುವಃ ಸಂಜ್ಞಾನುರಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೯) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಭುವಃ, ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುವುದು. ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ವಿ, ಪ್ರ, ಸಂ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭೂಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿ, ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೂ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೦-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಡಿತ್ಯರಣ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಭೂ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಎನಂಚ ವಿಭು ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ತ್ವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭು ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭು, ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಬರುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾನ್ತು ತತ್ರ ಚೋದಯೇಂದ್ರ ರಾಯೇ ರಭಸ್ವತಃ ||

ತುವಿದ್ಯುನ್ಯ ಯಶಸ್ವತಃ || ೬ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸು | ತತ್ರ | ಚೋದಯ | ಇಂದ್ರ | ರಾಯೇ | ರಭಸ್ವತಃ ||
ತುವಿದ್ಯುನ್ನು | ಯಶಸ್ವತಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ತುವಿದ್ಯುನ್ನು ಪ್ರಭೂತಧನೇಂದ್ರ ರಾಯೇ ಧನಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಯನ್ ತತ್ರ ಕ-
ರ್ಮಣಿ ಸು ಚೋದಯ | ಸುಷ್ಪ ಪ್ರೇರಯ | ಕೀದೃಶಾನಸ್ಮಾನ್ | ರಭಸ್ವತ ಉದ್ಯೋಗವತೋ ಯಶ-
ಸ್ವತಃ ಕೀರ್ತಿಮತಃ || ತತ್ರ ತಚ್ಚ ಬ್ಧಾತ್ಮಪ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಲ್ | ಸಾ ೫-೩-೧೦ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವ-
ಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ರಾಯೇ | ಊ-
ದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಭಸ್ವತಃ | ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ | ರಾಭಸ್ಯಂ ಕಾರ್ಯೋಪಕ್ರಮಃ |
ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮತುಸಃ ಸಿತ್ಯಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವ-
ನಾಮಸ್ಮಾನೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೭ | ಇತಿ ನ ಪದತ್ವಂ ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞ-
ಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ | ಆ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ | ಸಾ. ೧-೪-೧ | ಇತಿ ನಿಯಮಾತ್ ತುವಿದ್ಯುನ್ನು |
ತುವಿ ಬುಹು ದ್ಯುನ್ನುಂ ಧನಂ ಯಸ್ಯ | ಷಾಸ್ತಿ ಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಶಸ್ವತಃ | ಯಶೋ
ಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸಃ | ಅಸ್ಮಾಯಾಮೇಧಾತ್ರಜೋ ವಿನಿಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨ | ಇತಿ ವಿನಿನಾ ನ ಬಾಧ್ಯತೇ
ಮತುಸಃ ಸರ್ವತ್ರ ಸಮುಚ್ಚಯಾತ್ | ಯಶಸ್ಯಬ್ದೋ ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮ-
ತುಸಃ ಸಿತ್ಯಾದ್ವತ್ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತುವಿದ್ಯುನ್ನು—ಬಹುಧನೋಪೇತನಾದ | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ರಭಸ್ವತಃ—ಉದ್ಯೋ-
ಗಶೀಲರಾದ (ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ) | ಯಶಸ್ವತಃ—ಕೀರ್ತಿಭಾಷನರಾದ | ಅಸ್ಮಾನ್—
ನಮ್ಮನ್ನು | ರಾಯೇ-ಧನಪಾಪ್ತಿಗಾಗಿ | ತತ್ರ—ಆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಸು ಚೋದಯ—(ಚಿನ್ನಾಗಿ) ಪ್ರೇರಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹುಧನಯುಕ್ತನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿವಂತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗು.

English Translation.

Indra, you are very rich ; encourage us in this rite for the acquirement of wealth, for we are diligent and renowned.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತಾನೋ+ಸು=ಅಸ್ತಾನುಸ್ತು. ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ-
ನಾಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಸಕಾರವು ಬಂದರೆ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ
ನಕಾರಸಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನ್ತು ಎಂದು ಪರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ- ಈ ವಿಷ-
ಯದಲ್ಲಿ—

ಸ ಗಾ ಅವಿಂದತ್ಸೋ ಅವಿಂದದಶ್ವಾನ್ತು ಹಿಷಧೀಃ ಸೋ ಅಪಃ ಸವನಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೫)

ಕವಿಗೀರ್ಭಿಃ ಕಾವ್ಯೇನಾ ಕವಿಃ ಸನ್ನೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮತ್ಯೇತಿ ರೇಭಿನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ರಭಸ್ವತಃ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ | ರಾಭಸ್ಯಂ ಕಾರ್ಯೋಪಕ್ರಮಃ || ರಭ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಾಭಸ್ಯ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ರಾಭಸ್ಯವೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯೋಪಕ್ರಮ, ಉದ್ಯೋಗತೀಲತೆ ಎಂದರ್ಥವು.
ರಭಸ್ವತಃ—ರಭಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ.

ತುವಿದ್ಯುಮ್ನ-ಪ್ರಭೂತಧನ | ತುವಿ ಎಂದರೆ ಬಹು. ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂದರೆ ಧನವು. ಅದುದರಿಂದ
ತುವಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಬಹುಧನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಶಸ್ವತಃ—ಯಶೋಃಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಯಶಸ್ವಾನ್, ತಾನ್ || ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ರಭಸ್ವತಃ
ಮತ್ತು ಯಶಸ್ವತಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಸ್ತಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತ್ರ—ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ದ್ವಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಲಿವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ
ಗಳಾದ ಕಿಮ್, ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳು, ಬಹು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ತದ್+ಬಾ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ
ಬರಲು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುಗೆ ಲುಕ್ ತ್ಯದಾದೀ-
ನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ಆತೋಗುಣೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತತ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ
ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಇನ್ತೆ—ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣ ಅಪ್ಯಮಿಕಾನಾದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯು ದಾತ್ಸ್ಮರ ಬರುವುದು.

ರಾಯೇ—ಉಡಿದಯಪದಾದ್ಯಪ್ತುಮ್‌ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ರಭಸ್ತತಃ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ—ರಾಭಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಎಂದರ್ಥ. ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ರಭಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್. ರಭಃ ಅಸ್ಮಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂದ ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ರಭಸ್ ಎಂಬುದು ಅದುವಧ-ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋ ರೋದೀಯನಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಸ್ವಾದ್ವಿಷ್ಟಸರ್ದನಾಮಸ್ತಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೭) ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕಾಸರ್ದನಾಮಸ್ತಾನ ಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ತಸ್ಮಾಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಎಗಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೂ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ಬೇಡ, ಸಮಾನೇಶವೇ ಇರಲಿ ಎನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಕಡಾರಾದೇಕಾಸಂಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧) ಇಲ್ಲಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಕಡಾರಾಕರ್ದಧಾರಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೩೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಾದುದೂ ಅನವಕಾಶವಾದುದೂ ಆದ ಒಂದೇ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧವು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾನಿ ನಿತ್ಯಕವಾದ ರುತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತುವಿದ್ಯಮ್—ತುವಿ-(ಹೆಚ್ಚಾದ) ದ್ಯಮ್ (ಧನವು) ಯಸ್ಯಸಃ (ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವನು) ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸವಾಸ, ಇದು ಅಮಂತ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆಗನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತನಿವಿ ತ್ತಕವಾದ ಅದ್ಯುದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಯತಸ್ತತಃ—ಯಶಃ ಅಸ್ಮಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಇವು ರಭಸ್ತತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬರುವುವು. ಯಶಸ್ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮ ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಮಮಾಯಾ ಮೇಧಾಸ್ರಜೋವಿನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಅಸಂತವಾದ ಶಬ್ದ, ಮಾಯಾ, ಮೇಧಾ, ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಶೇಷವಿಹಿತ ವಾದ ವೀ, ವಿಧಿಯಿಂದ ಮತುಪ್ ವಿಧಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣ ಬಾಧಃ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರ ದಿಂದ ಬಾಧವು ಉಂಟು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧ ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಕೇಶಾದ್ವಿಷ್ಟಸರ್ದತಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏವಂಜಿ ಅಸ್ಮಾಯಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೀ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು, ನಿವೃಧಿಯು ವಿಕ

ಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ವಿನಾ ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತು ಪ್ಪಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏಕಗೋಪೂರ್ವಾಟ್ಪ್ರಾತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿವಿಚ್ಛೇದ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ತಸೌಮತ್ಸರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವೀ ಯಶಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಅದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ಪು ಸಹ ಬರುವುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮತುಪ್ಪಸ್ಮರ್ದತ್ತ ಸಮುಚ್ಚಯಾತ್ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ತತ್ತ್ವಬೋಧಿನೀಕಾರರು ಅಸ್ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯಾಚ್ಚ್ಛಾಲುಜನ್ಯ ತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಸರ್ದತ್ತ ಸಮುಚ್ಚೀಯತೆ ಏವ ಎಂದಿರುವರು. ಕೇಶಾದ್ವೀಪ್ಯೋತ್ಸೃತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೧೦೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಛಂದಸೀವನಿಸೌಚಿ, ಛಂದಸೀ ವನಿಸೌ ಚಿ ವತ್ತನ್ಯೌ ವಶ್ಚ ಮತುಪ್ಪಚಿ ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಸರ್ದತ್ತಸಂಬಂಧಾ ನ್ಮತುಪಿ ಭವತೀತಿ ಮತ್ಪಾದ ವಶ್ಚ ಮತುಪ್ಪೇತಿ ಎಂದು ಕೈಯಟಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಶಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಶಸ್ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾಸಿಂಹತಸ್ಯ (ಫಿ ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ಗೋಮುದಿಂದ್ರ ವಾಜವದಸ್ಯೈ ಪೃಥು ಶ್ರವೋ ಬೃಹತ್ ||
ವಿಶ್ವಾಯುರ್ಧ್ವೇಹ್ಯಕ್ಷಿತಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಗೋಃ ಮತ್ | ಇಂದ್ರ | ವಾಜಃ ವತ್ | ಅಸ್ಯೇ ಇತಿ | ಪೃಥು |
ಶ್ರವಃ | ಬೃಹತ್ ||
ವಿಶ್ವಃ ಆಯುಃ | ಧೇಹಿ | ಅಕ್ಷಿತಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶ್ರವೋ ಧನಮಸ್ಮೇ ಸಂ ಧೇಹಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ಕೀದೃಶಂ
ಶ್ರವಃ | ಗೋಮತಃ ಬಹ್ವೇಭಿರ್ಗೋಭಿರುಪೇತಂ ನಾಜವತಃ ಪ್ರಭೂತೇನಾನ್ನೇನೋಪೇತಂ ಪೃಥು ಪರಿ-
ಮಾಣೇನಾಧಿಕಂ ಬೃಹತ್ ಗುಣೈರಧಿಕಂ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಕೃತ್ವಾ ಯುಷ್ಮಕಾರಣಂ ಅಕ್ಷಿತಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ
ಗೋಮತಃ | ನಾಜವತಃ | ಉಭಯತ್ರ ಮತುಪೋನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ | ನಾಜಶ-
ಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿರಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಅಸ್ಮಚ್ಛಿಬ್ವಾಚ್ಛೇತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಾ-
ದಿನಾ ಶೇ ಆದೇಶಃ | ಶಿತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರವಾದೇಶಃ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇನೇ ಲೋಪ-
ಷ್ಠಿಲೋಪ ಇತಿ ಪಕ್ಷೇ | ಪಾ. ೭-೨-೯೦ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತ್ಯ-
ಲೋಪಪಕ್ಷೇಽಂತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಥು |
ಪೃಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥಿಮದ್ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೧-೨೯ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯ-
ಯಃ | ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಕೋಃ ಶಿತ್ತ್ವಾನ್ ಲಘುಸಂಧಗುಣಃ |
ತದ್ರೂಪತ ಇತಿ ಶ್ರವೋ ಧನಂ | ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬೃಹತ್ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-
ಸ್ವರಃ | ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ನನೇ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಕ್ಷೆನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ತಸ್ಯ ಬಹು-
ವೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಕ್ಷಿತಂ | ಕ್ಷಿಪ್ರಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತರ್ಣೀತ-
ಣ್ಣಿರ್ಥಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ | ತೇನ ಸ್ಯದರ್ಥತ್ವಾನ್ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಣ್ಯದರ್ಥೇ | ಪಾ. ೬-೪-೬೦ | ಇತಿ ನ ದೀ-
ರ್ಘತ್ವಂ | ಅತ ಏವ ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ | ಪಾ. ೮-೨-೪೬ | ಇತಿ ನ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವಂ | ನರ್ಜಸಮಾಸೇ-
ವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ)ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಪೃಥು—ಬಹಳವಾದ | ಬೃಹತ್—ಗುಣದಲ್ಲಿ
ಉತ್ತಮವಾದ | ಗೋಮತಃ—ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ (ಗೋರೂಪವಾದ) | ನಾಜವತಃ—ಅನ್ನಸಹಿತ
ವಾದ (ಅನ್ನರೂಪವಾದ, ಅಹಾರರೂಪವಾದ) | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ | ಅಕ್ಷಿತಂ—
ನಾಶರಹಿತವಾದ | ಶ್ರವಃ—ಧನವನ್ನು | ಧೇಹಿ—ಕೊಡುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು. ಆ ಧನವು ಉತ್ತಮವಾಗಿಯೂ
ಗೋವುಗಳು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ನಾಹಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕಲ್ಲದೆ
ನಾವು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿಯೂ, ನಾಶರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ
ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಬಹು ಜಿಜ್ಞಾಸಿ ಕೊಡು.

English Translation

Grant us, Indra, wealth beyond measure or calculation, inexhaustible, the source of cattle, of food, of all life.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಗೋಮತಃ—ಬಹ್ವೇಭಿಗೋರ್ಭಿರುಪೇತಂ | ಅಥವಾ ಗಾಮೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಂತಿ ತತ್, ಗೋಮತಃ ಬಹುವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರೆ ಗೋರೂಪವಾದ ಸಶುಸಂಸತ್ತು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಾಜವತಃ—ಅನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ.

ಅಸ್ಮೇ—ಎಂದರೆ ಆಸ್ತುಭ್ಯಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಆಸ್ತುಭ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಶ್ರವಃ—ಮುಘಂ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಃ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). **ಬೃಹತ್**—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಸಾರಯುಕ್ತವಾದ, ಗುಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಕೃತ್ವಾನ್ಯಾಯುಷ್ಯಕಾರಣಂ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲಸವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಲು ಸಾಧನಭೂತವಾದ ದ್ರವ್ಯವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ **ವಿಶ್ವಾಯುಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು **ಶ್ರವಃ** (ಧನವು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಕಿಂತಲೂ **ವಿಶ್ವಾಯುಃ**—ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು, ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯಪದವನ್ನಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೇರೀತಿ ಇರುವುದು.

ಅಕ್ಷಿತಂ—ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಎಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ, inexhaustible ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಗೋಮತಃ, ವಾಜವತಃ —ಗೌಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಗೋಮತಃ. ವಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ವಾಜವತಃ, ಈ ಎರಡು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ವಾಜ ಶಬ್ದವು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥಿಬಹುವಚನ ಭ್ಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ-ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ ಗೆ ಲಶಕ್ಯತದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ. ಶೇ ಎಂಬುದು ಶಿತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸೆರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಸ್ ಎಂಬುದರ ಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೦) ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಟಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ಅದ್ ಗೆ ಲೋಪ. ಈಗ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿಯೆತ್ತೋ

ದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ-
ಲೋಪಃ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕೊನೆಮೆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ-
ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು
ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಥಮಪ್ರಾಪ್ಯನೇ— ಧಾತು. ಪ್ರಥಮದಿಭ್ರಸ್ಥಾನಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ (ಉ.
ಸೂ. ೧-೨೮) ಪ್ರಥಮಪ್ರಾಪ್ಯನೇ, ಮೃದಮೃದನೇ, ಭ್ರಸ್ಥಪಾಕೇ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು. ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ, ಭ್ರಸ್ಥಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರು-
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಪ್ರ+
ಥ+ಉ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥಮ ಎಂದಾಗು-
ವುದು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಃ—ಶ್ರಾವಯತೇ ಇತಿ ಶ್ರವಃ, ಧನ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ
ಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ. ಏಚೋಽಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ಅನ್ ಅದೇಶ ಶ್ರವಸ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕಸಚನ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವ-
ಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಅನ್ ಇವುಗ-
ಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು, ಶ್ರವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು
ನಿಶ್ಶಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಬೃಹತ್—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ವಿಶ್ವಂ ಆಯುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಧನೇ ತತ್ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಅತೋಪುಸ್ಮಿ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೯)
ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಶಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.
ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪರಾದಿಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಿಶ್ವ+ಆಯುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣಿರ್ಧಾರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ
ಬಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅಕ್ಷಿತಂ—ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ
ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ಮಾರ್ಥವು ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೬೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಣಾದರ್ಥೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘ ಬರದೇ ಇರುವ
ದರಿಂದಲೇ ಸ್ವೀಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಜ್ಞ ನೊಂದಿಗೆ ನಜ್ಞಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹದ್ವ್ಯುನ್ನುಂ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ |
ಇಂದ್ರ ತಾ ರಥಿನೀರಿಷಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಧೇಹಿ | ಶ್ರವಃ | ಬೃಹತ್ | ದ್ವ್ಯುನ್ನುಂ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ ||
ಇಂದ್ರ | ತಾಃ | ರಥಿನೀಃ | ಇಷಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಬೃಹತ್ಶ್ರವೋ ಮಹತೀಂ ಕೀರ್ತಿಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ತಥಾ
ಸಹಸ್ರಸಾತಮಮತಿಶಯೇನ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾದಾನೋಪೇತಂ ದ್ವ್ಯುನ್ನುಂ ಧನಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ | ತಥಾ ತಾ
ಪ್ರೀಹಿಯವಾದಿರೂಪೇಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ರಥಿನೀರ್ಬಹುರಥೋಪೇತಾ ಇಷೋನ್ಮಾಸ್ಯಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ || ಅಸ್ಮೇ
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶೇ ಅದೇಶಃ | ಧೇಹಿ | ಘ್ನಸೋರೇದ್ವಾವಧ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೧೯
ಇತ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಾಃ | ಶ್ರುಯಂತ ಇತಿ ಶ್ರವಃ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಹಸ್ರಂ
ಸುನುತೇ ದದಾತೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಪಣು ದಾನೇ | ಇನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ಛಿಟ್ | ಪಾ. ೬-೨-೬೭ |
ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೪೧ | ಇತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
ಪುನಃ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಪಿಷ್ಯತೇ | ರಥಾ ಆಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ರಥಿನ್ಯ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜಾಣ್ | ಪಾ. ೪-೧-೫ | ಸ ಚ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಃ | ಇಷೋ
ಯೋಗಿಕತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ರೂಢತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಬೃಹತ್—ಬಹಳವಾದ | ಶ್ರವಃ—ಕೀರ್ತಿ
ಯನ್ನೂ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ—ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ (ಅತಿಶಯವಾದ) | ದ್ವ್ಯುನ್ನುಂ—ಧನ
ವನ್ನೂ | ರಥಿನೀಃ—ರಥ ಅಥವಾ ಗಾಡಗಳಲ್ಲಿ ತರಬ್ಬಡುವ | ತಾಃ—ಪ್ರೀಹಿ, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯರೂಪ
ದಿಂದಿರುವ | ಇಷಃ—ಆನ್ನವನ್ನೂ | ಧೇಹಿ—ಕೊಡು.

॥ ध्यानादर्थ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನು ನಮಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಧನವನ್ನೂ, ಗಾಡಿಗಳ (ರಥಗಳ) ತುಂಬ ಧಾನ್ಯ ವೊದಲಾದ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಕೊಡು.

English Translation

○ Indra, grant us great fame, and wealth acquired in a thousand ways and those (articles) of food (which are brought from the field) in carts.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮಕ್ಕನ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇದೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ತೊಡಕುಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಶ್ರವಣ-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ತಮ್ಮ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರೇಖೆ: ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಆಗುವುದು. (ನಿ ೩-೯) ಉತ ಸ್ತೌನಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೮-೫) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಶ್ರವಣಾಪಿ ಪಿತೃಮುಚ್ಯತೇ ಯೋಥಂ ಪ್ರಕರಣಂ ಚ ಯೋಥಂ ಧನಂ ಚ ಯೋಥಂ ಚೇತಿ ವಾ-ಎಂದರೆ ಶ್ರವಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರಣ (ಕೀರ್ತಿ) ಅಥವಾ ಧನವೆಂದೂ, (ನಿ ೪-೨೪) ಅಮನ್ಯಾನ್ಮೋಮಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಚೈವಾನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಂಸಾಮುಚ್ಯಮಾನಾಃ ಎಂದೂ (ನಿ ೯-೧೧). ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಮಂದಮಾನಾಯ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೦-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹೇಚ್ಛ ಶ್ರವಣೇಯಂ ಯತಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ (ನಿ. ೧೧-೧೦) ಇವಲ್ಲದೆ ಶ್ರುತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂಬ ಧನನಾಮಕಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ— ಸಹಸ್ರಂ ಸನುತೇ ದದಾತಿತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಪಞ್ಚ ದಾಸಃ | ಎವಂ ಪಾ
ಧಾತುವಿಗಿ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಎಂದರಿ
ಅತಿಶಯವಾಗಿ, ಹಳಸವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪಾಠ:—ಪ್ರೀಲಿಂಗ ತಟ್ಟಬ್ಬದ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಹ: ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಪವ್ಯಕ್ತಿಯೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು.

ರಥಿನೀಃ--ರಥಾ ಆಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ರಥಿನೈಃ--ರಥಸಂಬಂಧವಾದ, ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತರುವಷ್ಟು ಎಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಜ್ಞು ಮನುಷ್ಯನು ತಲೆಯಮೇಲೆ ಹೊತ್ತುತರುವ ಧಾನ್ಯವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಜನರು ಹೊರುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವೆಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ಧಾನ್ಯವು.

ಇಷಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವೇಷದ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅಹಾರ ಅಥವಾ ಧಾನ್ಯ ವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ರಥಿನೀಃ ಎಂಬ ಇದರ ವಿಶೇಷಣಪದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಮೀ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇ ಆದೇಶ.

ಧೇಹಿ—ಡುಧಾಣ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ). ಶ್ಲಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾ ಧಾ+ಹಿ ಘ್ರಿಸೋರೇದ್ವಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೯) ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಧಾತು, ಅಸ್ಮ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಏತ್ಯ ಬರುವುದು, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಧಾ ಗೆ ಲೋಪ ಎರಡನೆಯದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಧೇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಶ್ರವಃ—ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿತ್ವಸ್ಮರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ—ಸಹಸ್ರಂ ಸನುತೇ ದದಾತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ, ಪಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಪಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಜನಸನಖನಕ್ತಮಗಮೋವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿದ್ವನ್ನೋರನುನಾ-ಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೫) ವಿಟ್ ವನ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಃ ಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೬-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅತಿಶಯೇನ ಸಹಸ್ರಾಃ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿಶಾಯೇನೇ ತಮವಿಷ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್. ಅದು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರಥಿನೀಃ—ರಥಾಃ ಅಸಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ರಥಿನ್ಯಃ ಅತಇನಿತನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಥಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ರಥಿನ್ ಎಂಬುದು ನಕಾರಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇಛೋಜಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಋಕಾರಾಂತ, ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಇಷಃ—ಯಾಗಿರ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಇ ಉದಾತ್ತ. ರೂಢನೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಸೋರಿಂದ್ರಂ ವಸುಪತಿಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಗೃಣಂತ ಋಗ್ಮಿಯಂ ||
ಹೋಮು ಗಂತಾರಮೂತಯೇ || ೯ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ವಸೋಃ | ಇಂದ್ರಂ | ವಸುಃ ಪತಿಂ | ಗೀಃ ಭಿಃ | ಗೃಣಂತಃ | ಋಗ್ಮಿಯಂ ||
ಹೋಮು | ಗಂತಾರಂ | ಉತಯೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಸೋರ್ವಸುನೋಽಸ್ಮದೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯೋತಯೇ ರಹಾರ್ಥಮಿಂದ್ರಂ ಹೋಮು | ವಯಂ
ಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಗೃಣಂತಃ ಸ್ತುವಂತಃ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ |
ವಸುಪತಿಂ ಧನಸಾಲಕಂ ಋಗ್ಮಿಯಂ ಋಚಾಂ ಮಾತಾರಂ ಗಂತಾರಂ ಯಾಗದೇಶೇ ಗಮನತೀಲಂ ||
ವಸೋಃ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಶ್ವಸ್ತೃಸ್ತೃಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೧-೧೧ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುಪ್ರತ್ಯಯಃ
ದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ವಸುಪತಿಂ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವಯೇ | ಸಾ. ೬-೨-೧೨ |
ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣಂತಃ |
ಗ್ಮಾ ಶಬ್ದೇ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ | ಶ್ವಾ | ಸಾ. ೩-೧-೮೧ | ಶತಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿಧಿತಿ ಜ್ಞಾ-
ತ್ತಾತ್ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಶತುರಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಗ್ಮಿಯಂ | ಋಚೋ ಮಿಮೀತ ಇತ್ಯೃಗ್ಮೀಃ | ತಮೃಗ್ಮಿಯಂ | ಮಾರ್ಜ-
ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಘಮಾಸ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೬೬ | ಈತ್ವಂ | ಚಕಾರಸ್ಯ
ಚೋಃ ಕುಃ | ರುಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ | ಸಾ. ೮-೨-೩೯ | ಇತಿ ಜತ್ವಂ | ಗಕಾರಃ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚಿ-
ನೇಽಚಿ ಶ್ವಾಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೭೭ | ಇಯಂಜಾದೇಶಃ | ಏರನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಯಾಜಾದೇಶಃ | ಸಾ.
೬-೪-೮೨ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನ ಭವತಿ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣೇಕಾರ
ಉದಾತ್ತಃ | ಹೋಮು | ಆಹ್ವಯಾಮಃ | ಹ್ವೇರ್ಘ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಲಟಃ | ತಸ್ಯಾಸ್ಮದೋ
ಬಹುತ್ವೇನ ವೃತ್ಯಯೇನ ಮಿಪ್ | ಇಕಾರಸ್ಯ ವೃತ್ಯಯೇನಾಕಾರಃ | ಶಪೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೧-೩೪ | ಇತಿ ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಃ |
ಧಾತೋಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೬೨ | ಇತ್ಯೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಮಿಪಃ ಹಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗಂತಾ-
ರಂ | ಗಮ್ನುಃ ಸೃಷ್ಟುಃ ಗತಾ | ತಾಪ್ತೀರ್ಲೇ ತ್ವನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಉತಯೇ | ಉತಯೋತಿ
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ಯದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಸೋಃ—(ನಮ್ಮ) ಧನದ | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ವಸುಪತಿಂ—ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ಋಗ್ಮಿಯಂ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ | ಗಂತಾರಂ—ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ (ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹೋಗುವವನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಗೀರ್ಭಿಃ—ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಗೃಣಂತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾ | ಹೋಮ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ; ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು ; ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಜಮಾನರಾದಿವರಾದ ಜನರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಧನದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

English Translation

Praising with songs we invoke Indra, the lord of riches, who deserves to be praised and who goes (to protect his worshipper).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಸುಪತಿಂ—ವಸು ಎಂದರೆ ಧನ, ಪತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಅಧಿಪತಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಸೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ವಸುಪತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವವು. ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ (ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ) ಶಬ್ದಸಮೂಹವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಅದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷ ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲರೂ ಅದನ್ನು ಬಳಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ನಿಯಮಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾಷಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ಭಾಷೆಯೇ ಹೊರತು ಭಾಷೆಗೆ ಮೂಲವ್ಯಾಕರಣವಲ್ಲ. ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಸಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—

ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾನೋ ಅಸ್ಮೇ ತಮಾ ಪೃಣ ವಸುಪತೇ ವಸೂನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೧೯)

ಅ ತೂ ಭರ ಮಾರಿರೇತತ್ತರಿಸ್ತಾದ್ವಿದ್ವಾ ಹಿತ್ವಾ ವಸುಪತಿಂ ವಸೂನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೬-೯)

ಸತ್ಯಾಭಿವೋ ವಸುಸತಿರ್ವಸೂನಾಂ ದತ್ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಅಧಿಭಾ ಇಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣೀಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೧೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಪರನಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಸುಸತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಋಗ್ಮಿಯಂ—ಋಚೋ ಮಿಮಾತ ಇತ್ಯೃಗ್ಮೀಃ | ಋಚಾಂ ಮಾತರಂ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಆಳೆ ಯಲ್ಲಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತುಂದ ಸ್ವಾಯು—ಋಗ್ಮಿಯಂ | ಋಚಿ ಸ್ತುತಾ | ಅರ್ಚನಾ ಋಕ್ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾತ್ ಕೃಷ್ಣ | ತದ್ವಂತಂ ಸ್ತುತಿಯೋಗ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ—ಋಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಋಗ್ಮಿಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಋಗ್‌ಹರ್ಷಂ ಎಂದರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡಲು ಅರ್ಹನಾದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು

ಹೋಮ—ಆಹ್ವಯಾನುಃ, ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವು, ಕರೆಯುವವು. ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್ ರೂಪದ ಉತ್ತಮವುರೂಪವೆನಿಸುವವು. ಇದರ ರೂಪನಿಷತ್ತಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

ಗಂತಾರಂ—ಋಕಾರಾಂತ ಗಂತ್ಯಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನವು. ಹೋಗುವವನು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಯಾಗದೇಶೇ ಗಮನಶೀಲಂ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಸೋಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಶ್ಲ ಸ್ತು ಸ್ತುಹಿ ತ್ರಸ್ಯಸಿ ವಸಿ ಹನಿ ಕ್ಲಿ ದಿ ಬಂಧಿ ಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ ಸೂ. ೧-೧೦) ಶ್ಲ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಸ್ತು ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸ್ತುಹ ಉಪತಾಪೇ ತ್ರಪೂಃ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಕ್ಷೇಪಸೇ, ವಸ ನಿವಾಸೇ- ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ, ಕ್ಲಿದೋ ಅದ್ರಿಫಭಾವೇ, ಬಂಧ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ನಿತ್ಯ ಅಗುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಸು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮ.

ವಸುಸತಿಂ—ವಸುಸತ್ಯ (ಪಾ, ಸೂ. ೬-೧ ೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಸ್ಯಾನ್ವೈತ್ಯರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಭಿಶ್ಚ ತೀರ್ಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭ- ಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಗೃಣಸ್ತೇ:—ಗೃಣಸ್ತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ **ಅಟಕೃತ್ಯಾನ ಚಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಕ್ತಾ ದಿಭ್ಯೇಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಗ್ತಾ+ನಾ+ಅತ್ ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪವನೇ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗ್ತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪಿತ್ತಾದ (ಪಿತ್ತಲ್ಲದ) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅದ್ದರಿಂದ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು. ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಬಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗ್ತಾ-ನ್ ಅತ್ ಮನರ್ಣಾನ್ಯ ಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ (ವಾರ್ತಿಕ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಗೃಣತ್, ಇದರಮುಂದೆ ಜಸ್ರಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಾಸ್ತುನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಗೃಣಸ್ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಋಗ್ವಿಯಮ್:—ಋಚಃ ಮಿಮಾತೇ ಇತಿ ಐ ಗ್ವೀಃ, ತಂ ಋಗ್ವಿಯಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಮಚ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇಚ, ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಚ್ ಶಬ್ದೇಶಪದಕವಾದ ಮಾ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರ, ಇಕಾರ ಪಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಜೆ ಲೋಪ. ಋಚ್+ಮಾ+ಮ್. ಘನಮಾಸ್ತು ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿ ಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಬಾತ್ತು ಆದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಅದೇಶ ಋಚ್+ಮಾ-ಮ್. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಏಕವರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ್ಗೆ ಲೋಪ, ಯದ್ಯಪಿ ಪರನಿ ಮಿತ್ತಕವಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವು ಅಂತರಂಗ, ಈತ್ವವು ಪರನಿಮಿತ್ತಕನಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವೇ ನೊದಲು ಬರಬೇಕು. ಅದು ನೊದಲು ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ಪಿಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲಾತ್ರಯಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವರ್ಣಾಕ್ರಿಯೋನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೨೧) ಅಲಾತ್ರಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಲಾದಿಕಿದಾರ್ಥಧಾತುಕ ಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಛಾಂದಸನಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದಾಗ್ಗ್ವಾ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಬ್ಬುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ, ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವನ್ನು ನೊದಲು ಹೇಳಿ, ಛಾಂದಸನಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಪಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಚಿತ್ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦). ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗವು. ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಝಲಾಂ ಝಲೋಽನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಾ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಋಗ್ವೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಚಿ ಶ್ವಾ ಧಾತು ಭ್ರವಾಂಯ್ಯೋರಿಯಾಜುವಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಆಜಾದಿ

ಪ್ರತ್ಯಯ ಋದಧ್ವರೂಪವಾಗ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಇವರ್ಣ ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಮತ್ತೂ ಭೂಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇಯದ್ ಉವಜ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಇವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇಯಜ್, ಉವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉವಜ್ ಎಂದು ವಿಭಾಗ, ಅಜಿಶ್ವ ಧಾತು ಭುವಾಂ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಒಂದರೆ, ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೂ, ಇವರ್ಣೋವರ್ಣಾಂತ ಧಾತ್ಯಂತಾಂಗಕ್ಕೂ, ಭೂಶಬ್ದಾಂತಾಂಗಕ್ಕೂ ಇಯಜ್ ಉವಜ್ ಅದೇಶಗಳು ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸಿಕ್ಕುಪ್ಪನಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಯದಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮುಗ್ಧಿಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಏರನೇಕಾಚೋಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಧಾತ್ವನಯವ ಮಾತ್ರಾರಬ್ಧ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಯಾವ ಇಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯದಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯದ್ವೇಧಿಯೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುದತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಹೋಮು—ಅಹ್ವಯಾಮಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ 'ಪ್ರೇಜ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ್' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಣಂತಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವಾದ ವಯಂ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃಪದವಾಗುವುದು, ಅದರಿಂದ ಬಹುವಚನವಾದ ಮಹ್ ಅದೇಶಬರುವುದು ಉಚಿತ. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಮಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಕಾರ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಹೈ+ಮ ಹೈಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ+ಏಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಹೈ+ಮ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಹೋಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಓಕಾರವು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಮಿಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ.

ಗನ್ತಾರಂ—ಗಮ್ವು ಸೃಷ್ಟ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಟ್ಟೇಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಊತಯೇ—ಇಲ್ಲಿ ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸುತೇಸುತೇ ನ್ಯೋಕಸೇ ಬೃಹದ್ವ್ಯಹತ ಏದರಃ ||

ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಮರ್ಚತಿ || ೧೦ ||

|| ಪವನಾತಃ ||

ಸುತೇಸುತೇ | ನಿಃ ಪಿಕಸೇ | ಬೃಹತ್ | ಬೃಹತೇ | ಆ | ಇತ್ | ಅರಿಃ ||
ಇಂದ್ರಾಯ | ಶೂಷಂ | ಅರ್ಚತಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆಕಾರ ಇಚ್ಛೆಬ್ಬತ್ವ ಸಾದಪೂರಣಾ | ಯದ್ವಾ | ವ್ಯಾಪ್ತಿವಚನ ಆಕಾರಃ | ಆಜಾಷದರ್ಥೇ-
ಭಿವ್ಯಾಪ್ತ | ಅಮ. ೩-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ | ಇಚ್ಛೆಬ್ಬೋಽಸಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಇಯತಿ ಗಚ್ಛತ್ಯನು-
ಷ್ಠೇಯಂ ಕರ್ಮ ಸ್ವಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರಿಯಜಮಾನಃ | ಏದರಿಃ ಸರ್ವೋಽಸಿ ಯಜಮಾನ ಇಂದ್ರಾಯ
ಸುತೇ ಸುತ ಇಂದ್ರಾರ್ಥಮಭಿಷುತೇ ತತ್ತತ್ಪೋನೇ ಶೂಷಂ ಬಲಮರ್ಚತಿ ಸ್ತೌತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಾ-
ಕ್ರಮಂ ಪ್ರಶಂಸತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ ಶೂಷಂ | ಬೃಹತ್ ಸ್ತೌಠಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ನ್ಯೋ-
ಕಸೇ ನಿಯತಸ್ಥಾನಾಯ ಬೃಹತೇ ಸ್ತೌಠಾಯ || ಸುತೇ ಸುತೇ | ಪುಷ್ಪಾ ಅಭಿಷವೇ | ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯಃ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ನಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ನಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತ್-
ಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾನ್ವೇದಿತತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೧-೩ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ್ಯೋಕಸೇ |
ನಿಯತವೋಕೋ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮೈ | ನಿಶಬ್ದೋ ನಿಶಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಯಣಾ-
ದೇಶ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯೋಕಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ |
ಬೃಹತೇ | ಬೃಹದ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತ್ಯಜಾದಿಬಿಭೃತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅರಿಃ | ಋ ಗತಾ | ಅಚಿ ಇಃ | ಉ ೪-೧೩೮ | ಇತಿಆಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಋಜೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ವ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ಶೂಷಂ | ಸ್ತೌತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಅರ್ಚತಿ | ನಿಘಾತಸ್ವರಃ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರಿಃ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು | ನ್ಯೋಕಸೇ—ತನ್ನ ನಿಯತ
ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ | ಬೃಹತೇ—ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ
ಸುತೇಸುತೇ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿಪದನದಲ್ಲಿಯೂ | ಬೃಹತ್—ಹೆಚ್ಚಾದ |
ಶೂಷಂ—(ಇಂದ್ರನ) ಬಲವನ್ನು (ಕತ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು) | ಆ ಅರ್ಚತಿ ಇತ್—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ
ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅತಿಶಯವಾದುದು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿಪದನಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರಾಶಸ್ತವನಾದಿ ಮೂರು
ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಕತ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಕೃತಂಸಿಸುತ್ತಾ ಅದ್ವೈತ ಮಾಡುವನು.

English Translation.

The sacrificer glorifies the vast prowess of Indra, the mighty, the dweller in his permanent abode in every rite where soma is prepared.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು ಎಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ “ ನಾನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆನು ” ಎಂಬ ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರಯೋಗಾರ್ಥವನ್ನು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಕವಿಯು ಹೇಳಿರುವನು.

ಸುತೇ ಸುತೇ—ಪ್ರತಿಪದನದಲ್ಲಿಯೂ. ನಿತ್ಯವೀಶ್ವಯೋರಿತಿ ವೀಶ್ವಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಎರಡಾರ್ಥ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಭೇರೇಭರೇ, ಹವೇಹವೇ, ಅಹರಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುತೇ-ಸುತೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪದನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೋಕಸೇ—ನಿಃಪೀಕಸೇ. ಇಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಪೀಕಾ ಎಂಬ ಸಕಾರಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ, ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸಮಾಡುವ ಸ್ಥಾನ, permanent dwelling, abode etc., ಎಂದರ್ಥವು. ದಿವ್ಯಕಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಂತೆ ನಿಃಪೀಕಸೇ= ನೋಕಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬುವುದು ನಿವಾತ (ಉಪಸರ್ಗ). ಇದಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ನೋಕಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಯತಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆ ಇತ್—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಅಥವಾ ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಸಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಬೃಹತೇ—ಮಹತೇ, ಮಹತಃ ಶರೀರೇಣ ವೀರ್ಯೇಣ ವಾ ಎಂದರೆ ಶರೀರದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರಿಃ—ಯ ಗತಾ | ಇಯಾರ್ಥ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯನುಷ್ಠೇಯಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರಿಯಾಜಮಾನಃ | ಮು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೋಗು, ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದರೆ ಮಾಡುವನು, ಯಜಮಾನನು, ಎಂದರ್ಥವು.

ಶೂಷಂ—ಬಲವು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೂಷಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ(ನಿ. ೩-೯). ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು, ಕರಾಕ್ರಮವು, ಮಹಿಮೆಯು ಇತ್ಯಾದಿ. ಶೂಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ—

ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ ಶವಸಾನಾಯ ಶೂಷಮಾಂಗೂಷಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಅಂಗಿರಸ್ವತ್.

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೨-೧)

ಇಮಂ ಮಹೇ ವಿದಧ್ಯಾಯ ಶೂಷಂ ಶತ್ವತ್ಯತ್ಯ ಈಡ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಜಭುಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೪-೧)

ಉಪ ವ ಏಷೇ ವಂದ್ಯೇಭಿಃ ಶೂಷೈಃ ಪ್ರ ಯಹ್ನೀ ದಿವ್ಯತಯದ್ವಿರಕ್ಯೈಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೧-೬)

ಆ ಯಂ ಪೃಣಂತಿ ಹರಿಭಿರ್ನ ಧೇನವ ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಂ ಹರಿವಂತಮರ್ಚತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ.

ಅರ್ಚಿತ—ಅರ್ಚಿತ, ಗಾಯತಿ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಚತ್ಯರ್ಥವಾಚಕಗಳಾದ 'ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಅರ್ಚಿತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಯತಿ, ನೌತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು, ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುತೇಸುತೇ—ಮುಜ್ಜಾ ಅಭಿಷೇಧ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಸುತೇ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ರಯೋಗಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ, ಸುತೇ ಸುತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಸುತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಪರಮಾಮ್ನೇದಿತಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರ ಎರಡನೆಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಮ್ನೇದಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ನೇದಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ವ.ಸೂ. ೮-೧-೩) ಅಮ್ನೇದಿತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೋಯಕಸೇ—ನಿಯತಂ ಓಕಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೋಯಕಃ ತಸ್ಮೈ ನೋಯಕಸೇ. ನಿ, ಎಂಬುದು ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಯು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಕೋಯೋಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಈ ಉದಾತ್ತ ಇಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಓಕಾರವು ಉದಾರಿತ್ರಯೋರ್ಯಣಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ಣಾರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಬರುವುದು.

ಬೃಹತೇ—ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩-೧) ಬೃಹತ್, ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಅಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಬೃಹತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಪಿ ವರ್ರಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠಪದ್ವೈಹಜ್ಜಗಚ್ಚೈವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೪೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತತ್ವವಚ್ಚ ಎಂದು ಅತಿದೇಶವಿರು

ವುದರಿಂದ ಶತುರನುನೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಆದರೂ, ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಶತ್ಯವದ್ವಾನದಿಂದ ನದ್ಯಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದ್ಯಜಾದಿಗಳಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮಶರೀರ. ಇದರಿಂದ ಪೃಷತ್, ಜಗತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಿರ್ವಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹನ್ನದತೋರಾಪಸಂಖ್ಯಾನಂ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಅರಿ:-ಮು ಗತ್ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಅಚೇಇ: (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ ಸೂ ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಿಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರಾಯ-ಯಜೇಂದ್ರಾಗ್ರೇ-(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ. ಅದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಶೂಷಮ್-ಫಿಷಃ-(ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅರ್ಚತಿ-ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂವಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದು || ೧೦ ||

ಇತಿ ನವಮಂ ಸೂತ್ರಂ ಸಮಾಪ್ತಮ್.

|| ೬೦ ||

ಹತ್ತನೆಯ ಸೂತ್ರವು

ಗಾಯಂತೀತಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಛಂದೋವಿಶೇಷಶ್ಚೈವಮನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಗಾಯಂತಿ ದ್ವಾದಶಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ವಿತಿ | ತುಹಿಹನೇತ್ಯಾದಿಸಂಖ್ಯಾಸಾಯಾಂ | ಅನು ೧೨-೩ | ತುಶಬ್ದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತ-ದ್ವಯೇ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ಯ ಚಾನುಷ್ಟುಭತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಋಷಿದೇವತೇ ಪೂರ್ವವತ್ ಅಭಿಪ್ರ ವಷಡಹಸ್ಯೋಕ್ತೈಃಪು ತೃತೀಯಸವನೇಚ್ಚಾವಾಕಸ್ಯ ಗಾಯಂತೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರೀಯಸ್ತೃಚಿಃ | ಏಹ್ಯಾಷ್ಟಿತಿ ಖಂಡೇ ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀಃ ಆ ತ್ವಾ ಗಿರೋ ರಥೀರಿವ | ಅ. ೭-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ ||

ಅನುವಾದವು-ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಮತ್ತು ಛಂದೋ ವಿಶೇಷವು ಗಾಯಂತಿ ದ್ವಾದಶಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ವಿತಿ ಎಂದು ಸೂಕ್ತಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅನು. ೧೨-೩) ಇಲ್ಲಿ ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತ ಇವೆರಡರ ಭಂದಸ್ಥಿ ಸಹ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದ ಸ್ಪಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಭಾಷಿತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿ ಮತ್ತು ದೇವತೆಯು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ವಿನಿಯೋಗವು-ಅಭಿಪ್ರವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಚ್ಚಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾಯಂತಿ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರೀಯ

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಸುವನು. ಈ ವಿಸಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಹ್ಯೂಷು ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಅ. ಸೂ. ೭-೮) ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧; ಸಾಮ ೩೪೨: ೧೩೪೪) ಮತ್ತು ಆ ತ್ವಾ ಗಿರೋ ರಥೀರಿವ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೫-೧; ಸಾಮ ೩೪೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೧೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೩ || ಸೂಕ್ತ—೧೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೯, ೨೦ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ||

|| ಋಷಿ—ಮಧುಚಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂದಃ—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋಽರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತಾ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗಾಯಂತಿ | ತ್ವಾ | ಗಾಯತ್ರಿಣಃ | ಅರ್ಚಂತಿ | ಅರ್ಕಮ | ಅರ್ಕಿಣಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ತ್ವಾ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ | ಉತ್ | ವಂಶಂ ಇವ |

ಯೇಮಿರೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಸ್ವಕುಪ್ರಜ್ಞ ವೇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಗಾಯತ್ರಿಣ ಉದ್ವಾತಾರೋ ಗಾಯಂತಿ | ಸ್ತುವಂತಿ | ಅರ್ಕಿಣೋಽರ್ಚನಾರ್ಹತುಮಂತ್ರಯುಕ್ತಾ ಹೋತಾರೋಽರ್ಕಮರ್ಚನೀಯಮಿಂದ್ರಮರ್ಚಂತಿ | ಶತ್ರುಗತ್ಯೆರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತವಂತಂತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೃಭೃತಯ ಇತರೇ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತಾಮುದ್ಯೇಮಿರೇ | ಉನ್ನತಿಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಂಶಮಿವ | ಯಥಾ ವಂಶಾಗ್ರೇ

ಸ್ವತ್ಯಂತಃ ಶಿಲ್ಪಿನಃ ಪ್ರೌಢಂ ವಂಶಮುತ್ಪನ್ನಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯಥಾ ವಾ ಸನ್ಮಾರ್ಗವರ್ತಿನಃ ಸ್ವಕೀಯಂ
 ಕುಲಮುನ್ನತಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ತದ್ವತ್ | ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನ್ಯಾಚಸ್ಯ | ಗಾಯಂತಿ ತ್ಯಾ
 ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚಿಂ ತೇರ್ವಕಮರ್ಕಿಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತಾಃ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ |
 ವಂತೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನಸಾಚ್ಛ್ರಿಯತ ಇತಿ ವಾ | ನಿ. ೫-೫ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಂ ಚ ಬಹುಧಾ ನ್ಯಾ-
 ಚಸ್ಯೇ | ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತ್ಯ-
 ರ್ಕಮುನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನ್ಯರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸ ವೃತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ | ನಿ. ೫-೪ | ಇತಿ ||
 ಗಾಯಂತಿ | ಶಪ್ತಿಜಾ | ಸಿತ್ತಪ್ಲವಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಛಾನುದಾತ್ತಾ | ಧಾತುರುದಾತ್ತಃ | ಗಾಯತ್ರಿ-
 ಣಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಮುದ್ಗಾತ್ಯಾಣಾಮಸ್ತಿ ತೇ | ಅತ ಇನಶನಾ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ
 ಉದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಚಂತಿ | ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಶಪ್ತಿಜಾವನುದಾತ್ತಾ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ
 ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ಅರ್ಕಂ | ಅರ್ಚಂತ್ಯೇಭಿರೈರ್ವಾರ್ಕ ಮಂತ್ರಾಃ | ತೈರರ್ಚನೀಯತಯಾ ತ-
 ದಾತ್ಮಕ ಇಂದ್ರೋಪಿ ಲಕ್ಷಣಯಾರ್ಕಃ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ | ಸಾ. ೩-೩ ೧೧೮ |
 ಇತಿ ಕರಣೇ ಘಃ | ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಸಾ. ೩-೩-೫೨ | ಇತಿ ಚಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕಕಾರಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀಕೃರ್ಕಿಣೋ ಹೋತಾರಃ | ಏಕಾಕ್ಷ |
 ರಾತ್ವತೋ ಜಾತೇಃ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಚ ನ ತಾ ಸ್ಪೃತಾ | ಸಾ. ೫-೨-೧೧೫-೨ | ಇತಿ ಕೃದಂತಾದಿನಿಶನ್ ಯ-
 ದ್ಯಪಿ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೌ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಯಾದಿನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ -
 ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶತಕ್ರತೋ | ನಿಘಾತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾದೇಶೇ ಲೋಪಃ
 ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೮-೩-೧೯ | ಇತಿ ವಕಾರಲೋಪಃ | ವಂಶಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
 ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಸಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ಯೇಮಿರೇ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಶಿಷ್ಟತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಬಹಳವಾದ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಸಗುವ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ
 ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಸಾಮವೇದಗಾನ ಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿ-
 ಜರು | ಗಾಯಂತಿ—ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು | ಅರ್ಕಿಣಃ—
 ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು | ಅರ್ಕಂ—ಪೂಜಿಸಲು ಅಥವಾ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅರ್ಚಂತಿ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವೇದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿಯಾದ ಇತರ ಬ್ರಹ್ಮಣರು | ತ್ವಾಂ-ನಿನ್ನನ್ನು | ವಂಶ-
 ಮಿವ-ಬೊಂಬಿನಂತೆ | ಉತ್ ಯೇಮಿರೇ—ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವರು (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಗಳುವರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹು ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಬಹು ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾ-
 ಲಿಯು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ

ಸರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ ಹೊಗಳುವರು; ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವೇದಲಾದಿಯಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿನ್ನನ್ನು ಬೊಂಬನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಿ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುವರು (ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುವರು).

English Translation.

O Indra, with many daring deeds or great knowledge, the chanters of the Sama sing about you, the reciters of the Riks praise you who are worthy of praise, and the (priests called) Brahmanas raise you aloft like a bamboo pole.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಯು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲೊದೆ ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೧೨-೨; ಸಾಮ. ೩೪೨; ೧೩೪೪; ಐ. ೫-೫ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧ನೇ ಋಕ್ಯಿನ ಅರ್ಥ ವನ್ನೇ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುವುದು. ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಎಂದರೆ ೧ ಮತ್ತು ೨ನೇ ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿದ್ದರೂ ಮೂರದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಉದ್ಗಾತೃ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತ್ವಿಗ್ವರ್ಗದವರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನಿರುವನು. ಇವನು ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಕ್ರಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಇವನು ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ ಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಚ್ಛೇದವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಜವಾಬ್ದಾರನಾಗಿರುವನು. ಈ ವಿಧ ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಋತ್ವಿಜರೆಂದೂ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಪನಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ವಂಶಮಿವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ತೊಡಕಾಗಿಯೇ ಇರು ವುದು. ವಂಶವೆಂದರೆ ಬಿದಿರು, ಬೊಂಬು ಎಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವು. ಬೊಂಬನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ (ಅಥವಾ ಎತ್ತಿ ನೆಡುವಂತೆ ?) ಎಂಬ ಉಪಮಾನವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬೊಂಬನ್ನು ಎತ್ತುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಎತ್ತುವರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವರು, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನಗೆ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು ಎಂದು ಕವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಲ, ಗೋತ್ರ ಮನೆತನ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಸತ್ಯ ಮಾರ್ಗಚರಣೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷ ಸಾಹಸಸತ್ಯತ್ವಗಳಿಂದ ಕುಲದ ಗೌರವ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸು ವಂತೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಮುದ್ಗಾತ್ಯಣಾಮಸ್ತಿ ತೇ ಗಾಯತ್ರನೆಂಬ ಸಾಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು ಅಥವಾ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಬಹುದಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತ್ಯವೊಂದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋತ್ವುಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು.

ಅರ್ಚಂತಿ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ—ಅರ್ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡು ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿ ಸುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ಕಂ—ಅರ್ಚಂತೈಭಿರತ್ಯರ್ಕಾಃ ಮಂತ್ರಾಃ || ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಂ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಕಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯಮರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ಅರ್ಕಃ || ಅಕೋರ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚತಿ ||

ಅಕೋರ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ ||

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ ||

ಅಕೋರ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿವಾ ||

ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ದೇವಃ—ತಾವತ್ಸರ್ವ ಏವಾರ್ಕ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಯತ್. ಯಸ್ಮಾತ್ ಏನಂ-ದೇವಂ ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ—ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಯಾರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ದೇವನು. ಎಂದರೆ ಭಕ್ತರು ಪೂಜಿಸುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ(ದೇವತೆಗೆ)ಅರ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಕೋರ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ-ಯತ್. ಯಸ್ಮಾತ್, ಅನೇನ-ಮಂತ್ರೇಣ, ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಸ್ಮಾದರ್ಕಃ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಇದರಿಂದ (ಅರ್ಕದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಿಂದ) ದೇವತೆಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತಿ—ತದ್ವಿ ಅರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ, ಯೋ ಹಿ ಪೂಜ್ಯಃ ತಸ್ಯಾನ್ನಮಪಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ವಿಶೇಷೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪೂಜಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯತೇ, ಪೂಜ್ಯಂ ಚ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾನ್ನಂ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆದರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿ ಆವೇಶಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅಕೋರ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಯ ಏಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಸಂವೃತ್ತಃ ಹಿ ಸಂಗತಃ ಸಂವ್ಯಾಪ್ತಃ ಕಟುಕಿವಾ ಕಟುಕಭಾವೇನ ಭವತಿ—ಇನ್ನು ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅರ್ಕ

ವೃಕ್ಷವೆಂದರೆ ಎಕ್ಕದಗಡವೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಇದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಇದನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ರೋಗಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಹಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಟುಕಿವ್ವಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಮರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯಂ ತ್ರಿಣಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಂಶಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವರು—

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯಂ ತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚಂತಿ ತೇರ್ಕಮರ್ಕಿಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತಾ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛ್ರಿಯತ ಇತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೫.೪)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯಂ ತ್ರಿಣಃ—ಸ್ತುವಂತಿ ತ್ವಾಂ ಸಾಮಗಾಃ ಸಾಮಭಿಃ | ಅರ್ಚಂತೈರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ—ಪೂಜಯಂತಿ ತ್ವಾಂ ಮಗ್ಗುಃ ಹೋತಾರೋ ಮಂತ್ರಣಃ | ಏವಮನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಸರ್ವ ಏತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಯಾಜ್ಞೇ ಕರ್ಮಣಿ ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ-ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಹವಿರ್ಭಕ್ತ್ಯ ಯಜ್ಞೇಷು ತಸ್ಯೈವ ಮಹಿಮಾನಂ ವರ್ಧಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನೇ ಶಯತಿ ಇವಾಸ್ತೇ, ವನನಾಚ್ಛ್ರಿಯತ ಇತಿ ನಾ ಸಂಭಜನಾದ್ವಾ ವಶ್ವಭಿಃ || ಏವಮತ್ರ ದೇವಃ ಅರ್ಕಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯತೇ ಅರ್ಚಂತೈರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ ಇತ್ಯೇಷ ಏವ ನಿಗಮಃ | ಅರ್ಕಿಣೋ ಹಿ ಮಂತ್ರಣ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಾಃ | ವೃಕ್ಷಸ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವ | ತೇನ ನಿಗಮಸ್ತದಭಿಧಾಯಕೋ ನೈವಾಸ್ತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣದವರೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ನೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಜರೂ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛ್ರಿಯತ ಇತಿ ನಾ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಬಿದಿರು ಮೇಕೆಗಳು ಗಾಳಿಯ ಹೂಡಿತದಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಿಕ್ಕುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಬ್ಬಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಚನಹೇತುಮಂತ್ರಯುಕ್ತಾ ಹೋತಾರಾಃ | ಅರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ ಹೋತಾರಾಃ || ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಮಕ್ಕು) ಮಂತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಅರ್ಕಿಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪರಿಶುವ ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಮುಕ್ತಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನೇ ನೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು.

ವಂಶಮಿವ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆಯೂ ಯಾಸ್ಮರ ಅರ್ಥಾನುವಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾಯತ್ರಿ—ಗೈಶಬ್ದೇ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ದ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಗೇನೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝೇ ಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ, ಶವ್‌ವಿಕರಣ, ಶಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಚೆ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಗೆ ಆಕಾರಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಚೋಯಾನಾ ಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ, ಗಾಯತ್ರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಲಸ್ಯಾಸಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಶವ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತಾನ್ವಿಧದುವದೇಶಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಗಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಗಾಯತ್ರಿಣಿ—ಗಾಯತ್ರ ಎಂದು ಸಾಮಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಂ ಉದ್ಗಾತ್ಮಣಾಂ ಅಸ್ತಿ ತೇ (ಯಾವ ಉದ್ಗಾತ್ಮಗಳಿಗೆ ಗಾಯತ್ರವಾಮವಿದೆಯೋ ಅವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಆತಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಗಾಯತ್ರಿಣಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಅರ್ಚೆನ್ನಿ—ಅರ್ಚಪೂಜಾಯಾಂ, ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ (೧ನೇ ಗಣ) ಧಾತು, ಶಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದಿರುವ ಲಸ್ಯಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಕಮ್—ಅರ್ಚೆನ್ನಿ ಏಳಿಃ ಇತಿ, ಅರ್ಕಾಃ, ಮಂತ್ರಾಃ (ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಯೋ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಕಗಳು ಎನ್ನುವರು) ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಅರ್ಕಪದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಪುಂಸಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂಘ್ರಃ ಪ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳಮುಂದೆ ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಚ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅರ್ಚ್ ಅ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಘಿತ್ತು (ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ)ಆದ್ದರಿಂದ ಚೆಚೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಿತ್ವತ್ಯಯ, ಣ್ಯತ್ವತ್ಯಯಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕವರ್ಗ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಬಂದರೆ ಅರ್ಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅರ್ಕಿಣಿ—ಅರ್ಕಾಃ ಮಂತ್ರಾಃ ಏಷಾಂ ಸನ್ನೀತೈರ್ಕಿಣಿಃ, ಹೋತ್ವಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಆತಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಯದ್ಯಪಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದವು ಕೃದಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಕ್ಷ ರಾತ್ವತೋಜಾತೇಸ್ತಪ್ತಮ್ಯಾಂಚನ ತಾಸ್ಮೈತೌ (ಪಾ. ಮ. ೫-೨-೧೧೫-೧) ಏಕಾಕ್ಷರ ಶಬ್ದ, ಕೃದಂತ ಶಬ್ದ, ಜಾತಿವಾಚಕ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇನಿ ತನಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬ ಮಾಹಾ

ಭಾಷ್ಯವಚನದಂತೆ ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇನ್ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇನ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಶತಕ್ರತೋ—ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಉ-ಗ-ಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉವರ್ಣ ಪರದಕ್ಷಿಣನಾಗ ಏಚೋಯನಾಯಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ. ನಂತರ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವಶ್ಚಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುವುದರಿಂದ ನ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಂಶಮಿವ—ವಂಶಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಇವ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತಿಯೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯೇಮೀರೇ—ಯಮಉಪರಮೇ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಪ್ರ-ಪು-ಬಹುವಚನ ಝ. ಲಿಟಸ್ತಝ ಯೇರೇ ತಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸದ. ೩-೯-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ. ಲಿಟಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೮)ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಯಮ್, ಯಮ್+ಇರೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ ಏಕ ಹಲ್ಮದ್ಯೇನಾದೇ ಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧-೨೦) ಕಿತ್ತಾದಲಿಟ್ಟು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತಾದೇಶಾದ್ಯವಯವಕ ಭಿನ್ನಾಂಗ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯಮಾ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪಮಾ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಯೇಮೀರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಮ ಉಪರಮೇ ಎಂಬಧಾತುವು ಭಾವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹದ್ಭಯಸ್ತಪ್ಪ ಕರ್ತ್ವಂ |

ತದಿಂದ್ರೋ ಅರ್ಥಂ ಚೇತತಿ ಯೂಥೇನ ವೃಷ್ಟಿರೇಜತಿ || ೨ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಸಾನೋಃ | ಸಾನುಂ | ಆ | ಅರುಹತ್ | ಭೂರಿ | ಅಸ್ತಪ್ಪ | ಕರ್ತ್ವಂ ||

ತತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಅರ್ಥಂ | ಚೇತತಿ | ಯೂಥೇನ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ಏಜತಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದಾ ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹತ್ ಯಜಮಾನಃ ಸೋಮವಲ್ಲೀಸಮಿದಾದ್ಯಾಹರಣಾಯೈ-
ಕಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವತಭಾಗಾದಪರಂ ಪರ್ವತಭಾಗಮಾರೂಢವಾನ್ | ತಥಾ ಭೂರಿಪ್ರಭೂತಂ ಕರ್ತೃಂ ಕರ್ಮ
ಸೋಮಯಾಗರೂಪಮಸ್ತಷ್ಟ ಸ್ಪೃಷ್ಟವಾನ್ | ಉಪಕ್ರಾಂತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ತದಾನೀಮಿಂದ್ರೋಽರ್ಥಂ-
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಚೇತತಿ | ಜಾನಾತಿ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಚ ವೃಷ್ಟಿಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಸನ್
ಯೋಥೇನ ಮರುದ್ಗಣೇನ ಸಹೈವತಿ | ಕಂಪತೇ | ಸ್ಪಸ್ಥಾನಾದ್ಯಜ್ಞಭೂಮಿಮಾಗಂತುಮುದ್ಯುಜ್ಞ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸಾನೋಃ | ಸಣು ದಾನೇ | ಸನೋತಿ ದದಾತಿ ನಿವಸತಾಮವಕಾಶಮಿತಿ ಸಾನುಃ | ದ್ವೃಸನಿ-
ಜನಿಚಿರಿಚಿಟಿರಹಿಭ್ಯೋಽಘಾಣ್ | ಉ.೧-೩ | ಚಿತ್ತಾದುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ | ಇತಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ-
ಚಿ | ಅರುಹತ್ | ರುಹೇರ್ಲಙ್ ತಿಸಿ ಶಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ನಿಧಿರನಿತ್ಯಃ | ಪರಿ ೯೩.೧ | ಇತಿ ಲ-
ಘೂಪಥಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲ್ಯಜ್ಞ್ವಡುದಾತ್ರಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಪ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನಿಸಾ-
ತ್ವಯ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ | ಸಾ ಲ.೧-೩೦ | ನಿಷೇಧಾನ್ವಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಭೂರಿ | ಅದಿಶವಿಭೂಶಾಭಿಭೃಃ
ಕ್ರೀನ್ | ಉ ೪.೬೫ | ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಅಸ್ತಷ್ಟ | ಸ್ತುತ ಬಾಧನಸ್ತುತಃ-
ನಯೋಃ | ಸ್ತುತಿಶ್ಚಾತ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಸದಂ | ಲಜಃ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನಂ ತ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀ-
ತಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ವ್ರಶ್ವಾದಿಷತ್ಪಷ್ಟತ್ವೇ | ಸಾ ಲ.೨-೩೬, ಲ.೪-೪೧ | ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲ್ಯಜ್ಞ್ವಡು-
ದಾತ್ರ ಇತ್ಯದಾಗಮ ಉದಾತ್ರಃ | ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅನುಷಂಗೇಣ ಯಚ್ಚಿಬ್ಧಯೋಗಾನ್ವಿಘಾತಾಭಾವಃ
ಕರ್ತೃಂ | ದುಕ್ಯಜ್ಞ ಕರಣೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ವ್ಯಶ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ನಿಚ್ | ಗುಣೋ
ರಪರತ್ವಂ | ನಿಚಃ ಸರ್ವಾಪಹಾರೀ ಲೋಪಃ | ಕರೋ ಭಾವಃ ಕರ್ತೃಂ, ಅರ್ಥಂ | ಅರ್ತೇರುಷಿಕಸುಗಾ-
ರ್ತಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೨-೪ | ನಿತ್ತಾದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಯೋಥೇನ | ತಥಸ್ತೃಗುಣಯೋಥಪ್ರೋಽಥಾಃ |
ಉ. ೨-೧೨ | ಇತಿ ಥಕ್ವೈತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸ್ಯವೃಷ್ಟಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ |
ಉ. ೪-೪೯ | ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ರಃ | ಏವತಿ
ಏಜ್ಞ ಕಂಪನೇ | ತಿಬ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತಃ—ಯಾವಾಗ | (ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಲತಾ ಮತ್ತು ಸಮಿತ್ತಂಗ್ರಹಣಾರ್ಥವಾಗಿ)
ಸಾನೋಃ—ಒಂದು ಗಿರಿತಿಖರದಿಂದ | ಸಾನುಂ— ಮತ್ತೊಂದು ತಿಖರವನ್ನು | ಆ ಅರುಹತ್— ಹತ್ತುವನೋ |
(ಮತ್ತು) ಭೂರಿ—ಬಹಳವಾದ | ಕರ್ತೃಂ—(ಸೋಮಯಾಗರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮವನ್ನು | ಅಸ್ತಷ್ಟ—ಪಾರಂಭ
ಮಾಡಿದನೋ | ತತ್—ಆಗ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅರ್ಥಂ—ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟವನ್ನು | ಚೇತತಿ—
ತಿಳಿಯುವನು | (ತಿಳಿದಬಳಿಕ) ವೃಷ್ಟಿಃ—ಕಾಮವೃಷ್ಟಿ ರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರನು | ಯೋಥೇನ—ಮರುದ್ಗಣಸಹಿತ
ನಾಗಿ | ಏವತಿ—(ತನ್ನ ನಿವಾಸದಿಂದ ಕದಲಿ ಎಂದರೆ ಹೊರಟು) ಯಜಮಾನನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರಲು ಉದ್ಯುಕ್ತ
ನಾಗುವನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಿಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನೂ ತರುವು
ದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುದಿಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಗೆ

ಹೋಗುತ್ತಾ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದು ಯಜ್ಞಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುದ್ಗಣಗಳೊಡಗೂಡಿ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟುಬರುವನು-

English Translation.

When Indra the showerer of blessings knows the object of the worshipper who has wandered from one ridge of the mountain to the other in quest of soma plant and who has just begun the sacrifice, he (Indra) approaches the sacrificial place with the troop of (Maruts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹತ್--ಬೆಟ್ಟದ ಒಂದು ತುದಿಯಿಂದ (ಶಿಖರ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ) ಏತೊಂದು ತುದಿಯನ್ನು ಏರುವನು ಎಂದು, ಯಾರು ಏರುವನು ಮತ್ತು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಏರುವನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು--ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನೂ ಸಮಿದಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನೂ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಯೂಥಶಬ್ದಗೆ ಒಂದು ಸಮೂಹ, ಗಣ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಮರುತ್ಯುಗಳ ಸಮೂಹ ಎಂದು ಮರುತ್ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ವೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಷತಾ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನು, ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಮರುದ್ಗಣಗಳೊಡನೆ ಬರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದಾದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವೃಷ್ಟಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಮನಾಂ ವರ್ಷತಾ--ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯಲ್ಲದ ಇತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ಗಣಗಳ ಸಹಾಯವು ಅವಶ್ಯಕವೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಯೂಥೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ಗಣ ದಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಕವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ವಸುಸಮೂಹೇನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದೊಡನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

ಯತ್, ತತ್--ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಯಜ್ಞಬ್ರತಚ್ಯುತಗಳ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿವಚನಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯೆದಾ ತದಾ ಯಾನಾಗ, ಆಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸಾನೋಃ, ಸಾನುಂ--ಗಿರಿಶಿಖರ ಅಥವಾ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು. ಸೋಮಲತೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಮೈದಾನದ ಸಮಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಗಿಂತಲೂ ಬೆಟ್ಟದ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ರಸವು ದೊರೆ

ಯುವುದರಿಂದಲೂ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸ್ತಪ್ಪು—ಸ್ತಕ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ || ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಉಪಕ್ರಮ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಕರ್ತೃಂ—ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ. ಅಪಃ ಅಪ್ಪಃ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲ ಕರ್ತೃಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೨).

ವೃಷ್ಟಿಃ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಅಥವಾ ವರ್ಷಿತಾ || ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನು, ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ವೃಷ್ಟಿಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇಂದ್ರನಪರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಜತಿ—ವಿಜ್ಞ ಕಂಪನೇ, ವಿಜ್ಞ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಂಪಿಸುವುದು, ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಜತಿ-ಚಲಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತಸ್ತಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಾನೋಃ—ಷಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಸನೋತಿ = ದದಾತಿ ನಿವಸತಾಂ ಆವಕಾಶಂ ಇತಿ ಸಾನುಃ (ವಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಆವಕಾಶವನ್ನು ಸನೋತಿ = ಕೊಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾನು=ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ) ದ್ವಾಸನಿ ಜನಿ ಚರಿಚೆಟಿ (ರಹಿ) ಭ್ಯೋ ಇೌಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩) ದ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ, ಷಣುದಾನೇ, ಜನಜನನೇ ಚರಗತಾ, ಚಟಿಭೇದನೇ (ರಹತ್ಯಾಗೇ) ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇೌಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇೌಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಧಾತೃದೀಪಕಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಪಕಾರ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಣಕಾರಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿ. **ಅತಃಪಥಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸಾನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇೌತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದ ಇೌತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತೃಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅರುಹತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಚ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಅದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಕಲ್ಪರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾಷಾ-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಪೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಇತಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಲಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಹ್ವಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಃ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಸತಿಶ್ಚ ವಾದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. **ತಿಜ್ಜತಿಜಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಪಾತ್ಯರ್ಯಧ್ಯದಿಹತ್ ಕುವಿನೈಚ್ಛೇಚ್ಛಣಿಕ್ಚೈತ್ಯತೃಯುಕ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಯತ್-ಯದಿ, ಹಸ್ತ, ಕುವಿತ್, ನೇತ್ ಚೇತ್ ಚಣ್ ಕಚ್ಚಿತ್, ಯತ್ರ ಈ ನಿಪಾತಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೂರಿ ಅದಿತದಿಭೂತುಭಿಃಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ, ಶದ್ವೃತಾತನೇ ಭೂತ-
ತ್ತಾಯಾಂ, ಶುಭ ಶುನ್ಯ ಶೋಭಾರ್ಥೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭೂಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಭೂರಿ--ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಸ್ಸೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಕ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂರಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಸ್ತಷ್ಟು--ಸ್ತರ ಬಾಧನಸ್ತರ್ಕನಯೋಃ, ಧಾತು. ಇದು ಸ್ತರತೇತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತರಿತಜ್ಞಾತಃ
ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆಸೇರುವ ಸ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತರಿತೇತ್ತು
ಅಥವಾ ಜುತ್ತು ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಸದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಸದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
ವುದು. ಸ್ತರ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಡ್ ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ವುರುಷ ವಿಕವಚನ ತ ಬರುವುದು.
ಸ್ತರ್....ತ, ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು.
ವೃತ್ತಭಸ್ತಸ್ಯಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಭಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ತ್ವ. ಷ್ವನಾಷ್ಟಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃತ್ಯ ಲುಜ್ಲಿಜ್ಲಿಜ್ಲಿಜ್ಲಿಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೭೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಆದಾಗಮ, ಅಗಮಕ್ಕೆ ಬಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆಕರ್ಷಿಸಿಕೊಂಡ
ಯಜ್ಜಬ್ಬದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೇಯದ್ಯದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ
ನಿಸೇಧ ಬರುವುದು.

ಕರ್ತೃಮ್--'ಚುಕ್ಯ' ಕರಣೇ, ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿವೃತ್ತೌನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಗುಣ. ಉರಣ್ವಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ
ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದು, ಕರ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕರೋಭಾವಃ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಪದಾಗ ತಸ್ಯ ಭಾವ
ಸ್ವತಲ್ (ಪಾಸೂ ೫-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಕರ್ತೃಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅರ್ಥಮ್--'ಮಗತ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಉಪಿಕುಪಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ತನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧೬೧)
ಉಪದಾಹೇ, ಕುಪನಿಷ್ಕರ್ಷೇ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಮಗತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ ರಪರತ್ವ ಅರ್ಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಯೂಫೇನ--ತಿತ ಪೃಷ್ಠ ಗೂಫಯೂಫಪ್ರೋತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥನ್
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಪೃಷ್ಠಿ--ಸ್ಯವೃಷ್ಣಾಂ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೬) ಸ್ಯಗತೌ, ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ
ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಾ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ
ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ವಿಜತಿ ವಿದ್ಯಕಂಸನೇ, ದಾತು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹಿ ಕೇಶಿನಾ ಹರೀ ವೃಷಣಾ ಕಕ್ಷ್ಯಾಪ್ರಾ |

ಅಥಾ ನ ಇಂದ್ರ ಸೋಮಪಾ ಗಿರಾಮುಪಶ್ರುತಿಂ ಚರ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ | ಹಿ | ಕೇಶಿನಾ | ಹರೀ | ಇತಿ | ವೃಷಣಾ | ಕಕ್ಷ್ಯಾಪ್ರಾ ||

ಅಥ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಪಾಃ | ಗಿರಾಂ | ಉಪಶ್ರುತಿಂ | ಚರ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸೋಮಪಾನಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಹರೀ ತ್ವದಿಯಾವಶ್ಚ ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹಿ | ಸರ್ವಥಾ ಸಂಯೋಜಯ | ಅಥಾನಂತರಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ಗಿರಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಮುಪಶ್ರುತಿಂ ಸಮೀಪೇ ಶ್ರು-
ವಣಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಚರ | ತತ್ತ್ರದೇಶಂ ಗಚ್ಛ | ಕೀದೃಶೌ ಹರೀ | ಕೇಶಿನಾ ಸ್ತಂಧಸ್ತದೇಶೇ ಲಂಬಮಾನ-
ಕೇಶಯುಕ್ತೌ ವೃಷಣಾ ಸೇಚನಸಮರ್ಥೌ ಯುವಾನೌ ಕಕ್ಷ್ಯಾಪ್ರಾ | ಅಶ್ವಸ್ಯೋದರಬಂಧನರಜ್ಜುಃ ಕಕ್ಷ್ಯಾ-
ತಸ್ಯಾಃ ಪೂರಕೌ | ಪುಷ್ಪಾಂಗಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯುಕ್ತ್ವಾ | ಶ್ವಮೋ ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವೇನ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ಶಿಸ್ಯತೇ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೇಶಿನಾ | ಪ್ರಕಸತ್ತಾಃ
ಕೇಶಾ ಅನಯೋಃ ಸಂತೀತಿ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಇನೀಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ದ್ವಿ-
ವಚನಸ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ವೃಷಣಾ | ಪೃಷು ವೃಷು ಮೃಷು ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ಯಿದ್ಯು-
ಪ್ರತಿವಿವಾಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ಕನಿನ್ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಾ ವಪೂರ್ವಸ್ಯ
ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೬-೪-೯ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಪಕ್ಷೇ ದೀರ್ಘಾಭಾವಃ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ಕಕ್ಷ್ಯಾಪ್ರಾ |
ಕಕ್ಷ್ಯಾಯೋರ್ಭವಂ ಕಕ್ಷ್ಯಂ ಸೂತ್ರಂ | ತತ್ಪ್ರಾತಃ ಪೂರಯತಃ ಪುಷ್ಯತ್ವಾದಿ ಕಕ್ಷ್ಯಾಪ್ರಾ | ಪ್ರಾ ಪೂರ-
ಣೇ | ಅತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೨-೩ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿರ್ಸ್ವರೇಣಾಂ
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಕಾರಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅಥ | ನಿಸಾತಸ್ಯೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ನಃ ಅನುದಾತ್ತಂ
ಸರ್ವಮಪಾದಾದಾವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತುಸಾ | ಪಾ. ೮-೧-೨೧ | ಇತಿ ನಸಾದೇಶೋಽನು-
ದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರ ಸೋಮಪಾ | ಉಭಾವಾನುಂಕ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತೌ | ಗಿರಾಂ | ಸಾನೇಕಾಚಿ-
ಸ್ತುತೀಯಾದಿರ್ನಿಭಕ್ತಿರಿತಿ ನಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಉಪಶಬ್ದೋ ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶ್ರುತಿಶಬ್ದೇನ
ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿರ್ಪೂರ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತಾ | ಪಾ. ೬-೨-೫೦ |
ಇತಿ ತುವರ್ಜಿತಾದಿಪರತ್ವಾದ್ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ವರಃ | ಚರ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಣಃ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಕೇಶಿನಾ—ಕೇಸರ ಯುಕ್ತವಾದ (ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೂದಲುಗಳುಳ್ಳ) | ವೃಷಣಾ—ಸೇಚನಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಾಯದಿಂದಿರುವ | ಕಷ್ಟ್ಯಪ್ತಾ—ಕಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ (ಉದರದಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಪುಷ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ | ಹರಿಃ—ನಿನ್ನ (ಎರಡು) ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ಯುಷ್ತ್ವಾ ಹಿ (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟಿ | ಅಥ—ಅನಂತರ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಗಿರಾಂ--ಸ್ತುತಿಸ್ತುತಿಸಮಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ | ಉಪಶ್ರುತಿಂ—ಶ್ರವಣಾರ್ಥವಾಗಿ (ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಸಮೀಪಕ್ಕೆ | ಚರ—ಬರುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಕೇಸರಯುಕ್ತವಾದವು, ಯೌವನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಉದರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಪುಷ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವುಗಳು. ಇಂತಹ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

India, drinker of soma, harness your pair of long-maned youthful and well-conditioned horses and then come to hear our praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುಷ್ತ್ವಾ--ಭವಸ್ತುನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯದ ಅಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಜಯ-ಸೇರಿಸು, ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ, ಹೂಡು ಎಂದರ್ಥವು

ಕೇಶಿನಾ—ಸ್ತಂಧಪ್ರದೇಶೇ ಲಂಬಮಾನಕೇಶಯುಕ್ತಾ, ಪ್ರಲಂಬಕೇಸರಾ ಎಂದರೆ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೇಸರಗಳುಳ್ಳ, long-maned.

ವೃಷಣಾ—ರೇತಸ್ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾ | ರೇತಸ್ಸೇಚನಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯದ, ಯೌವನದಿಶೆಯಲ್ಲಿರುವ-

ಕಷ್ಟ್ಯಪ್ತಾ—ಕಷ್ಟ್ಯಪ್ತಾ ಅಶ್ವಸ್ಯೋದರಬಂಧನರಜ್ಜುಃ ಕಷ್ಟ್ಯಾ | ತಸ್ಯಾಃ ಪೂರಕಾ | ಪುಷ್ಪಾಂಗಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಕಷ್ಟ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದರ ಉದರದ ಸುತ್ತಲೂ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು. ಆ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ (filling out their girth) ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೋಮಪಾಣಃ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾಣಃ, ಇದು ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು, ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವು,

ಗಿರಾಂ—ಗೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪಕ್ಷೀಬಹುವಚನವು. ಪುಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಗಳು, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಿರಃ ಗಿರಾಂ, ಗೀರ್ಘಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೇ ಗಿರಾಂ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮತ್ಕೃತಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಪಶ್ರುತಂ—ಸಮೀಪೇ ಶ್ರವಣಮುದ್ದಿಶ್ಯ | ಶ್ರುತೇಃ ಸಮೀಪಂ | ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚೇರ—ಅಗಚ್ಛ, ಬರುವವನಾಗು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಕ್ತ್ಯು—ಯುಜರ್ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಉಭಯಪದಿ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ್ ಅತ್ಯನೇಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಧಾತ್. ಧಾಸ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸ್ಯಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ, ಯುಜ್+ಸ್ಯ, ಶ್ವಮ್ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ (ಮ. ಸಂ. ೮. ೧, ಸೂ. ೯. ಮಂ. ೧) ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್‌ನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವಮ್‌ಗೂ ಲುಕ್‌ನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಈ ಅಂಶವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಬಹುಲಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ, ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ, ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಕೇಶಿನಾ—ಪ್ರಶಸ್ತಾಃ ಕೇಶಾಃ ಅನಯೋಸ್ತೈಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತ ಇನಿತನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕೇಶ+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯೈಸ್ಯೇತಿಚಿ (೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕೇಶಿನಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವೃಷಣಾ—ಪೃಷ, ವೃಷ, ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವೃಷಿ ತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನ್ಯಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ವಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯) ಸಂಬು ದ್ವಿಂಃನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ

ಅಚ್ಚಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿನಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ.

ಕಷ್ಟಪ್ರಾ--ಕಷ್ಟಯೋಃ ಭವಂ ಕಷ್ಟಮ್. ಕುದುರೆಯ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. ಅದನ್ನು ಪ್ರಾತಃ ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತುಂಬಿಸುವುವು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಕಷ್ಟಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಪ್ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅತೋನುಪಸರ್ಗೇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಆಸ್ಮಾಕಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿನಚನಕ್ಕೆ ನೋದಲಿನಂತೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಅಥ--ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ.

ನಃ-ಬಹುವಚನಸ್ಯವಸ್ಸಸಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧ ೨೧) ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದವುಗಳೂ ಆದ ಪಕ್ಷೀಚತುರ್ಧಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಯುಷ್ಪದಸ್ಯಚ್ಚಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನು ದಾತ್ತಗಳಾದ ನಸ್, ನಸ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಪಕ್ಷೀ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಅದೇಶಬರುವುದು.

ಇನ್ದ್ರ, ಸೋಮಸಾಃ ಇವೆರಡೂ ಅಮಂತ್ರಿತಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧ ೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಗಿರಾಮ್--ಸಾರೇಕಾಚಸ್ತೃತಾಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದನ್ವರವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು (ಅಚ್ಚಿನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಿರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಉಪ--ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತ. ಅದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ, ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕಾದಾಚಿನಿತಿಕ್ಯತ್ಯತ್ (೬-೨-೫೦) ತು ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಕಾರದಿಯಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ ಎಂಬ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಚಿರ--ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಹಿ ಸ್ತೋಮಾ ಅಭಿ ಸ್ವರಾಭಿ ಗೃಣೇಹ್ಯಾ ರುವ |

ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ನೋ ವಸೋ ಸಚೇಂದ್ರ ಯಜ್ಞಂ ಚ ವರ್ಧಯ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಇಹಿ | ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಅಭಿ | ಸ್ವರ | ಅಭಿ | ಗೃಣೇಹಿ | ಆ | ರುವ ||

ಬ್ರಹ್ಮ | ಚ | ನಃ | ವಸೋ ಇತಿ | ಸಚಾ | ಇಂದ್ರ | ಯಜ್ಞಂ | ಚ |

ವರ್ಧಯ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಯತ್ರ ಶ್ಲೋಕೋ ನ ಸೂಕ್ತಿಕಃ | ಸ್ವಾರ್ಥಂ ತತ್ರ ವಿಜಾನೀಯಾದೈಗ್ವಿ-
ಧಾನಾದಿಸೂತ್ರತಃ || ಏಹಿ ಸ್ತೋಮಾನಿತ್ಯಗೇಷಾ ಸೂತ್ರೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ನ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಸಾಧಾ-
ರಣವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಾದ್ಧಾ ಸರ್ವತ್ರಾನುಸಂಧೇಯಃ ||

ಹೇ ವಸೋ ನಿವಾಸಕಾರಣಭೂತೇಂದ್ರ ಏಹಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಮಾಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಸ್ತೋ-
ಮಾನುದ್ಗಾತ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯಭಿ ಸ್ವರ | ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ತಥಾ-
ಧ್ವರ್ಯವಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಗೃಣೇಹಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ತಥಾ ಹೋತ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಶ್ರಾವ್ಯಾಣ್ಯಲಕ್ಷ್ಯ ರುವ |
ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ಪರಿತೋಷೇಣ ಸರ್ವಾನೃತ್ವಿಜಃ ಪ್ರಶಂಸೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ ಉದ್ಭವಂ ನೋಷ್ಯಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ಜಾನ್ಮಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಜಾನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಕರ್ಮ ಚ ಸಚಾ ಸಹ ವರ್ಧಯ | ಸಾಂಗತ್ಯಸಂಪಾದನೇನ
ಯಜ್ಞಂ ವರ್ಧಯಿತ್ವಾ ತತ್ಪಲಮನ್ಮಂ ಚ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಕುರು | ಅಂಧಃಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಷ್ಟವ್ಯಾಪಿಂಶತ್ಯನ್ನನಾಮಸು
ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಧ ಇತಿ ಸರಿತಂ || ಇಹಿ | ಇಹ | ಸೇಹಿ | ಹೇರಸಿತ್ತೇನ ಜಾತ್ವಾದ್ಧಾಭಾವಃ |
ನಿಘಾತಃ | ಅಜಾ ಸಹ ಗುಣ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಅರ್ತಿ-
ಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉತ್ತರಪದೇನ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘಾ-
ದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಭೋಭಗೋಅಘೋ
ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽತಿತಿ ಯತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿಧ್ವತ್ವಾತ್ಸಂ-
ಧರ್ನ ಭವತಿ | ಅಭಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸ್ವರ | ಸ್ವ ಶಬ್ದೋಪಶಾಪಯೋಃ |
ನಿಘಾತಃ | ಅಭಿ | ಗತಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ಗ್ನ ಶಬ್ದೇ | ಸೇರ್ಯಗಿಚ್ಛೇತಿ ಹಿಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ತ್ಸಾ |
ಈ ಹಲ್ಯುಘೋಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೩ | ಇತಿತ್ವಂ | ಪ್ರಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೭-೩-೮೦ | ಇತ್ಯುಕಾರಸ್ಯ
ಋಕಾರಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ | ಕಾ ೮-೪-೧೦ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |

ರುವ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಸೇರ್ಹ್ಯಮಿಚ್ಛೆ | ಶಮಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಜುತೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದು-
ವಜಾದೇಶಃ | ಅತೋ ದೇರಿತಿ ದೇರ್ಲೂಕ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮ | ತುಂ ವೈಹಿ ವೃದ್ಧಾ |
ಮನಿನಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವೃಂದೇರಮ್ ನ ಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೪೫ | ಇತಿ ಮನಿನ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ
ನಲೋಪಃ | ಆಮಾಗಮಶ್ಚ | ಮಿದಚೋಽಂತ್ಯಾತ್ವರಃ | ಸಾ. ೧-೧-೪೭ | ಇತ್ಯುಕಾರಾತ್ಪರಃ | ಯಾಣಾ-
ದೇಶಃ | ಮನಿನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಸೋ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಯಜಯಾ-
ಚೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೩-೯೦ | ನಜ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಪರಃ | ವರ್ಧಯ | ನಿಘಾತಃ | ಅತ್ರ ಚಿಕಾರದ್ಯಯ-
ಶ್ರವಣಾದಿಯಮೇವ ತಿಜ್ವಿಭಕ್ತಿಃ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯೇಷ್ವನುಷಜ್ಯತೇ | ಅತೋನುಷಕ್ತೌವ ಪ್ರಥಮಾ
ನ ಶ್ರುತೇತ್ಯುಕ್ತಾಯಾಶ್ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಘಾತನಿಷೇಧೋ ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಸೋ--ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ (ಅಥವಾ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ) | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ--ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ | ಆ ಇಹಿ--(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಾ | (ಬಂದು) ಸ್ತೋಮಾನ್--ಉದ್ಧಾತ್ಮ
ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವ ಅಥವಾ ಗಾನಮಾಡುವ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಅಭಿ
ಸ್ವರ--(ಗಮನವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ) ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಮೆಚ್ಚು) | ಮತ್ತು | ಅಭಿಗೃಣೀಹಿ--(ಅಧ್ಯಯನವು
ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ) ಪ್ರಶಂಸಿಸು | (ಮತ್ತು) ರುವ--ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನಿನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸು | (ಅನಂತರ) ನಃ--ನಮಗೆ | ಬ್ರಹ್ಮ ಚೆ--ಅನ್ನವನ್ನೂ
(ಆಹಾರವನ್ನೂ) | ಯಜ್ಞಂ ಚೆ--ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ | ಸಚಾ--ಸಹಿತನಾಗಿ ಎಂದರೆ ನೀನು
ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು | ವರ್ಧಯ--ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗುವಂತೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಅದರ
ಫಲಭೂತವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನೀನೇ ನಮಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ
ಅವುಗಳಿಗೆ ನೀನೇ ಕಾರಣಭೂತನು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ
ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸಾಮರೂಪಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಧಾತ್ಮಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜ
ರನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರನ್ನೂ ಅವರವರು
ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಶಬ್ದ
ಮೂಲಕ ಸೂಚಿಸು. ಬಳಿಕ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಬೆಳೆದು ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನಮಗೆಅನ್ನಾದ್ಯಾ-
ಹಾರಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation

Come hither, O good Indra, applaud our prayers, praise them, receive
them approvingly. O Indra, bless our sacrifice and bestow upon us abundant
food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗದ ವಿಷಯವಾಗಿ--

ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಯತ್ರ ಶ್ರೌತೋ ನ ಸೂಕ್ತಿಕಃ |

ಸ್ಮಾರ್ತಂ ತತ್ರ ವಿಜಾನೀಯಾದ್ವಿಧಾನಾದಿಸೂತ್ರತಃ ||

ಎಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ—ಯಾವುದಾದರೂ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಋಗ್ವಿಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ, ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಏಕಿ ಸ್ತೋಮಾನ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವು ಹೇಳದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹ್ಮಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಾಧಾರಣ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರ, ಗೃಣೇಹಿ, ರುವ ಎಂಬ ಮೂರು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿರುವುವು. ಸ್ವರ-ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋಪಶಾಪಯೋಃ | ಗೃಣೇಹಿ-ಗೃಣಶಬ್ದೇ | ರುವ-ರು ಶಬ್ದೇ | ಎಂದು ಧಾತುಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂದು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿ-ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡು, ಶಬ್ದದ ಮೂಲಕ (ಅಥವಾ ಮಾತನಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ) ನಿನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಸ್ಕಂದಸ್ತುಮಿ ಮತ್ತೂ ನೆಕಟಮಾಥವರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಿಕರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಪೆಸೋ-ನಿವಾಸಕಾರಣಭೂತೇಂದ್ರ, ನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ತುಮಿಯು—ವಸೋ | ಶತಪಥೇ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ವಸುಶಬ್ದಾತ್ಯತಿಶಯಿತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ “ಯದ್ವೈನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ಯೇನ ವಸಿಷ್ಠ” ಇತಿ ಪ್ರಶಸ್ತತಮೋನ ವಚಿನೇನ ಶ್ರೇಷ್ಠಶಬ್ದೇನಾರ್ಥವಿವರಣದರ್ಶನಾತ್ ವಸುಶಬ್ದಃ ಪ್ರಶಸ್ತನಾಮು || ಎಂದರೆ ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ವಸೋ ಎಂದರೆ ಧನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) ಅಹಾರಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗಾದರೂ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಮರು—ಅನ್ನಂ ಕಸ್ಮಾದಾನತಂ ಭೂತೇ-ಭ್ಯೋಽತ್ರೇರ್ವಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಹ್ಯೇತತ್ ನತಂ ಪ್ರಹೀರ್ಭೂತಂ ಭವತಿ ಭೋಜನಾಯ ಭೂತಾನಾಂ | ಅತ್ತೇರ್ವಾ | ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದ್ವಿತೇಽತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತ ಇತಿ ಎಂದು ಉಪನಿಷದ್ವಚನವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಸಚಾ—ಸಹಿತವಾಗಿ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಉಪಯೋಗವೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಹಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನೀನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ವರ್ಧಯ—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು, ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸು, ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು. ಈ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ತ್ವಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಧಂತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೃಹ್ ಚ ವರ್ಧಯ—ಅನ್ನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞಂ ಚ ವರ್ಧಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಹಿ—ಇಹ್ ಗತಾ ಧಾತು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿವ್ ಸೇರ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶವ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೭-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಏಹಿ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಆ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಸ್ತೋಮಾನ್-ಅರ್ತಿಸ್ತು-ಸು--(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಚಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರು ಆದೇಶಬರುವುದು. ಆದರೆ ಆ ನಕಾರ ಅಡ್ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋಮಾರ್+ಅಭಿ ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ರು ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋಮಾ ಭೋಭೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಅಶ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭೋ-ಭೋ-ಅಘೋ ಮತ್ತು ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ ಆದೇಶ. ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅವರ್ಣಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತೋಮಾ+ಅಭಿ ಈಗ ಅಕಸ್ಮವರ್ಣದೀರ್ಘಃ,

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಾಪಾದ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರಣೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ೨+೨ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಕಾರವಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಣಸ್ವರ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಭಿ-ವಿನಾದೀನಾಮುನ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸ್ವರ—ಸ್ವ್ಯ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೇಃ, ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತ, ಅನು ದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅಭಿ—ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಗೃಣೇಹಿ—‘ಗೃ ಶಬ್ದೇ, ಧಾತು’ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ‘ಹಿ, ಆದೇಶ’ ಕಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಏಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ. ಈಹಲ್ಯಾಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಫೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದನೇ ಇರುವ ಅಭ್ಯುಕ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು. ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು, ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಂದರೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದರೆ ಗೃಣೇ+ಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಸ್ವಾದೀನಾಮುನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಾಪಾದ್ಯಮ್ ನೊಂದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಗೃ ಧಾತುವಿನ ಮೂಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಗೃ+ನೀಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂಣತ್ವೇ ಮುಕಾರ ಗ್ರಹಣಂ, ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕ. ರಷಾಭ್ಯಾಂಣತ್ವೇ ಮುಕಾರಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ ಮುಕಾರಾ ಜ್ಞೇತಿ ವತ್ಸವ್ಯಮ್, ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಾರ್ತಿಕಕ್ಕೆ ವಿನಯ ನಾಡಿರುವರು. ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಕಾರಾಜ್ಞ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮುಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ, ಇದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರು ವುದು. ಈ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸೈವವಗ್ರಹಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತಃ ಎಂದೂ ಛಂದಸ್ಸವಗ್ರಹಾತ್ ಎಂದೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೂತ್ರವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು. ಮತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಛಂದಸ್ಸೈವ- ಗ್ರಹಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ಇಲ್ಲಿ ಮತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುಸ್ಮಿತವಾಗುವುದು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುಕಾ ರಾಂತವಾದ ಅವಗ್ರಹದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮತಃ ಎಂಬ ನೊಂದಲನೆಯ ಅಂಶದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಬರುವುದು. ಗೃಣೇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರುವ—ರು ಶಬ್ದೇ, ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮ. ಪು. ಏ ಸಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಛೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ. (ಆದಾವಿ ಎರಡನೇಗಣ) ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕರಣ ಶಪ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಕಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಲುಕ್ಯ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ, ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು ರು+ಅ+ಹಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾತ್ಯು ಅದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿತ್ಸು ಧಾತುಭೃವಾಂಯೋರಿಯಂಜ್ಞವಣ್ಣಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಹ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ರುನ್+ಅಹಿ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಉಕ್ ಬರುವುದು ರುವ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮ-ಬೃಹ,ಬೃಹಿವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಬೃಹಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂದಿರುವುದು, ಈಗ ಬೃಹೇರ-ಮ್ ನಲೋಪಕೃತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೫೮೫) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಆಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ನುಮಾಗದಿಂದ ಬಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋ ಮನಿನ್ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅನಾಗಮವು ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಮಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಯಾವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರಾದ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವರೋ ಆ ಸಮುದಾಯದ ಅಚ್ ಸಮುದಾಯಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕೊನೆಯ ಆಚ್ಚೋ ಆದರ ಮುಂದೆ ಆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಮಕಾರೇ ತ್ವಂಜ್ಜಕವಾದ ಆಗಮವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಬೃವಿನ ಮುಂದೆ ಆಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಬೃ-ಅಹ್+ಮನ್ ಇಕೋಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬೃಂದೇನೋಚ್ಚೇ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೮೫) ಎಂದು ಸೂತ್ರಪಾಠವನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಾಡಿರುವರು. ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನುಮಾಗಮದಿಂದ ಬಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಬೃನ್+ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಒಂದರೆ ಮುಗೇಂತ್ಯಾ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂಬುದು ಅದ್ವಿದಾತ್ತ.

ವಸೋಃ—ಅಮಂತ್ಯಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಯಂಜಮ್—ಯಜಯಾಚಿಯತ ವಿಚೈಪ್ರಚೈರಕ್ಷೋನೇಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ ನ ಸ್ತೋತ್ಪನ್ನಾತ್ಮಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬ ಶ್ವತ್ತದಿಂದ ತವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ನ್ಗೆ ಚವರ್ಗ ಐದನೆಯದಾದ ಇ್ ಬರುವುದು.

ವರ್ಧಯೇ—ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಚವರ್ಧಯ, ಯಜ್ಞಂ ಚವರ್ಧಯ ಎಂದು ಎರಡು ಚಕಾರವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವು ವಿವರವಾದುದು. ಅದರ ಬ್ರಹ್ಮಚ ವರ್ಧಯ, ಯಜ್ಞಂ ಚ ವರ್ಧಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿ ಶ್ರುತವಾದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿ ಅಶ್ರುತವಾದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಚಿನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ವರ್ಧನಂ ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ |
ಶಕ್ರೋ ಯಥಾ ಸುತೇಷು ಣೋ ರಾರಣತ್ಸಖ್ಯೇಷು ಚ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಥಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಶಂಸ್ಯಂ | ವರ್ಧನಂ | ಪುರುನಿಃ ಸಿಧೇ |
ಶಕ್ರಃ | ಯಥಾ | ಸುತೇಷು | ನಃ | ರರಣತ್ | ಸಖ್ಯೇಷು | ಚ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿಪ್ಪವಷಡಕಗತೋಕ್ತೇಷ್ವಚಾನಾಕಸ್ಯ ತೃತೀಯಸವನ ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯ-
ಮಿತ್ಯನುರೂಪಸ್ತೃಚಃ | ಏಹ್ಯಾ ಸ್ಥಿತಿ ಖಂಡ ಇಂದ್ರಂ ನಿಶ್ಚಾ ಅನೀವೃಧನ್ನಿಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ |
ಅ. ೭-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ವರ್ಧನಂ ವೃದ್ಧಿಸಾಧನಮುಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಶಂಸ-
ನೀಯಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ ಬಹೂನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಷೇಧಕಾರಿಣೇ | ಶಕ್ರ
ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮದೀಯೇಷು ಸುತೇಷು ಪುತ್ರೇಷು ಸಖ್ಯೇಷು ಚ ಸಖ್ಯೇಷುಪಿ ಯಥಾ ಯೇನ
ಪ್ರಕಾರೇಣ ರಾರಣತ್ ಅತಿಶಯೇನ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಾ ಶಂಸ್ಯಮಿತಿ ಪೂರ್ವಾತ್ತಾನ್ವಯಃ | ಅಸ್ಮ
ದೀಯೇನ ಶಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿತುಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪುತ್ರಾನಸ್ಮತ್ಸಖ್ಯಾನಿ ಚ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಶಂಸತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಉಕ್ಥಂ | ವಚೇಸ್ವಕ್ರತೃತಯ ಉಕ್ತಃ | ಉ. ೨-೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಶಂಸ್ಯಂ | ಶನ್ಸ ಸ್ತುತಾ | ಣ್ಯಂತಾ-
ದಚೋ ಯತ್ | ನೇರನಿಟೇತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ತಿತ್ಸುರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ವರ್ಧನಂ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೧೧೭ | ಇತಿ ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಲಿತೀತಿ
ಪ್ರತ್ಯಯಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ | ಬಹೂನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಷೇಧಕಾಯ | ಸಿಧ
ಗತ್ಯಾಂ | ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಅತ್ರ ನಿರಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ನಿಶಬ್ಧಸಮಾನಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಾಕ್ರಮ್ಯೋಗಃ |
ಕ್ವಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕ್ವಿಪಃ ಸರ್ವಾಪಹಾರೀ ಲೋಪಃ | ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ | ಸಾ. ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ
ಸಮಾಸಃ | ನಿಸಃ ಸಕಾರೇಣೇಣೋ ವ್ಯವಧಾನಂ ಛಾಂದಸತ್ವಾದನಾದ್ಯತೋಪಸರ್ಗಾತ್ಪನ್ನೋತೀತ್ಯಾ-
ದಿನಾ | ಸಾ. ೮-೩-೩೫ | ಧಾತುಸಕಾರಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ನಿಸಃ ಸಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯುನಾ ವ್ಯುಃ | ಸಾ. ೮-೪-೪೧ |
ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಪುರುಶಬ್ದೇನ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತೇನ ಸಮಾಸಃ | ಸಿಧೋ ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ |

ನಿಷ್ಪಿಧ ಇತಿ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕೃದ್ವೃಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ವಾಪಿ
ಗೃಹಣಾತ್ಪುನಃ ಕಾರಕಸಮಾಸೇಽಸಿ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಶಕ್ನೋತಿತಿ ಶಕ್ರಃ | ಸ್ವಾಯಿಂತಚಿವಂಚಿಕೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೨-೧೩ | ರಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯಥಾ | ಪ್ರಕಾರನಚಿಣೇ ಥಾಲ್ | ಸಾ. ೫-೩-೨೩ |
ಲಿತ್ವಸರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವೋರ್ವಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸುತೇಷು | ಕ್ತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ |
ನಸೋ ನಕಾರಸ್ಯ ನಶ್ಚ ಧಾತುಸ್ಥೋರುಷುಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೮-೪-೨೭ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಣತ್ವಂ | ರಾರ-
ಣಾತ್ | ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ | ಸಾ. ೩-೧-೨೨ | ಇತಿ ಯಜ್ | ಯಜ್ಞೋಚಿ ಚಿ |
ಸಾ. ೨-೪-೭೪ | ಇತಿ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಪ್ತಣೇನ | ಸಾ. ೬-೧-೯ | ದ್ವಿಭಾವೋ ಹದಾದಿಶೇಷಃ |
ದೀರ್ಘೋರ್ವಕೇಃ | ಸಾ. ೭-೪-೮೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಪ್ತಣೇನ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ |
ಸಾ. ೩ ೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಿಬರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಸಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ ಹೇತುಹೇತುಮ-
ದ್ವಾವಲಪ್ತಣೇ | ಸಾ. ೩ ೩-೧೫೬ | ಲಿಬರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಅತ್ರ ಹೀಂದ್ರಕರ್ತೃಕಂ ರಾರಣನಮುಕ್ತೃಕಂ ಸ-
ನಸ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇ ಹೇತುಃ | ಲೇಟಿಸ್ತಿತ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಯೈವದೇಷ್ಟಿತೀಕಾರಲೋಪಃ |
ಲೇಟೋಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಕರ್ತರಿ ಶರ್ಫ | ತಸ್ಯ ಚೇರ್ಕರಿತಂ ಪರಸ್ಯೈವದಮದಾದಿವಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ-
ಮಿತ್ಯದಾದಿದ್ವಾವಾದದಿಪ್ರಭೇತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಲುಗ್ಗಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ನಿಷಿದ್ಧತೇ | ಶವೋ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತೋರಂತೋದಾತ್ತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಸಾ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ತತ್ರ
ಪರತೋ ವಿಧೇಯಮಾನಮಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಚಿ ತಿಜ್ಜಾತಿ ಇತಿ
ನಿಘಾತಃ | ಅತ್ರ ಯಥಾಶಬ್ದಲೋಗೇನ ಯಾವದ್ಯಥಾಭ್ಯಾಂ | ಸಾ ೮-೧-೩೬ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಚಿನಾ-
ಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ ಮಾತ್ರ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಅತ್ರ ಹ್ಯುತ್ಪರವಾಕ್ಯೇ ಸಪ್ಯೇಷು ಚೇತಿ ಚಾನು-
ಕ್ಯಪ್ಪನಿಭಕ್ತ್ಯೈವಕ್ಷಯೇಯಂ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಞವಿಭಕ್ತಿಃ | ಸಪ್ಯೇಷು | ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಖ್ಯಾನಿ |
ತೇಷು | ಕರ್ಮಾಣಿ ಚೇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸಖ್ಯಯಃ | ಸಾ. ೫-೧-೧೩೬ | ಇತಿ ಸಖಿಶಬ್ದಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಯಃ |
ಶತ್ರ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತಿ ಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ-ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ಇಂದ್ರಾಯ-ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ |
ವರ್ಧನಂ-ವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ | ಉಕ್ತಂ-ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರವು |
ತಂಸ್ಯಂ--(ನಮ್ಮಿಂದ) ಸುತ್ರಿಶಲ್ಪದಬೇಕು | ಯಥಾ-(ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ) ಹಾಗೆ ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರ
ದಿಂದ | ಶಕ್ರಃ-ಒಲಾಲೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ನಃ-ನಮ್ಮ | ಸುತೇಷು-ಪುತ್ರರಲ್ಲಿಯೂ | ಸಪ್ಯೇಷು ಚಿ-
ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವವರಲ್ಲಿಯೂ | ರಾರಣತ್-ಶಬ್ದಮೂಲಕ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನು ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾವು ಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೋತ್ರಮಾಡಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಬೇಕು.
ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು, ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರ
ರಲ್ಲಿಯೂ, ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತರಾದಿಯಾದ ಹಿತೈಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನು.

English Translation

An agreeable hymn is to be sung to Indra, the destroyer of many enemies, so that the mighty Indra may speak with kindness to our sons and to our friends.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಭಿಶ್ಲವಪದಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛವಾಕನೆಂಬ ಪುತ್ರವನು ಉಕ್ತಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಉಕ್ತಮಿಂದ್ರಾಯ ಕಂಸ್ಯಂ ಎಂಬ ತೃಪವನ್ನು (ಮೂರು ಪುಕ್ತವನ್ನು) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಏಹ್ಯೂಷಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ. ಸೂ. ೭-೮) ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃದ್ಧನ್ನು ಕ್ಲಮಿಂದ್ರಾಯ ಕಂಸ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವರ್ಧನಂ—ವೃದ್ಧಿ ಸಾಧನಂ—ವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಪುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವೃಥ ಧಾತು ವಿನ ಅರ್ಥವು—ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡು, ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಧನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪುರುನಿಸ್ತೀರ್ಥೇ—ಬಹುನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿವೇಧಕಾರಿಣೇ ಎಂದು ಭಾವ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರು = ಬಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಶತ್ರುಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶಕ್ರೇ—ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಬಲವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನೆಂಬರ್ಥವು ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ಯೇಥಾ—ಈ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ತಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಶಕ್ರೋ ಯೇಥಾ ರಾರಣತ್ವಪ್ಯೇಷು ಚೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಉಕ್ತಮಿಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಕ್ಯವು.

ರಾರಣತ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ರಣ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಪುತ್ರರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ನೇಹಿತರಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು (approve) ಸೂಚಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಈ ಪುಕ್ತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುತೇಷು—ಸುತಶಬ್ದದ ನಾನಾ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಪುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ “ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ” ಎಂಬರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಸುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಶಬ್ದವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರ ನು ಪೋಚಾ ಸುತೇಷು ವಾಂ ವೀರ್ಯಾ ೩ ಯಾನಿ ಚಕ್ರಭುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೯-೧)

ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಕ್ತಮ್—ವಚಪರಿಭಾಷಣೇ, ಧಾತು. ಪಾತ್ಯ ತುದಿ ವಚಿ ರಿಚಿ ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಚಿಸ್ತಪಿಯೆಜಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾಂಕಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರ, ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಶಂಸ್ಯಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಂಸ್+ಇ—ಅಚೋ-ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅದಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಂಸ್+ಇ+ಯ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಿಗೇ ಲೋಪ. ಶಂಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿತ್ವೈರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋಲ್ಯನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವರ್ಧನಮ್—ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩೧೧೭) ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಗಿ ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಅದೇಶ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಚ್ಚು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪುರುನಿಷ್ಟಿಧೇ—ಬುಕು ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ನಿವೇಧಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಸಿಧಗತ್ಯಾಂ, ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಇಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ 'ನಿಸ್' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ, ನಿಸ್+ಸಿಧಾ ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಸ್. ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಸಿಧ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಅದರೂ, ಇದು ಭಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಆ ವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಅನಾದರಿಸಿ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಮನೋತಿ, ಸುವತಿ, ಸ್ತುತಿ, ಸ್ತೋತ್ರಭಿ, ಸ್ತಾ, ಸೇನಯ, ಸೇಧ, ಸಿಚಿ, ಸಚಿ, ಸ್ತಂಜಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇತ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಹೇಸ್ಸಾಡಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪಶ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರೀತವಾಗುವುದು. ಅಪದಾಂತಸ್ಯಮೂರ್ಧನ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೫) ಇನ್ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೭) ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ

ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬರುವುವು. ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರಿಗೀಪ ಯುಕ್ತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ತನಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತೆಯಾ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬೋಧವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೋಟಿ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಭವದೋಷ ಬರುವಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದಕಾರಣ ಅಪದಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ ಮಂಡೂಕಾನುವೃತ್ತಿ ಪರಿಕ್ಷೇಪ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಇಣಃ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಬಂದರೆ 'ಇಣ್ಣಂತಾದುಪಸರ್ಗಾರ್ಥ' ಇಣ್ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುನೋತ್ಪಾದಿಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುನೋತ್ಪಾದಿಗಳು ನಿ ಅಭಿ ಮೊದಲಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ನಿರ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುನೋತ್ಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಕ್ಷ ಬರಲಾರದು. ಉದಾದರ್ಶಣಿ ನಿಷ್ಪುಣೋತಿ, ನಿಷ್ಪೇಧತಿ, ನಿಃಸಿಂಚತಿ. ಇವಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥ ಪಕ್ಷೇ ನಿಶ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮನಿಣಂತತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫ ೧) ಎಂಬ ವಚನವು ಹುಟ್ಟಿತು. ನಂತರ ನಮಾ ವರ್ಣಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ವಚನಕ್ಕೆ ಅಕರ್ತವ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು, ಇಣ್ಣ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ, ಸಕಾರವು ಸುನೋತ್ಪಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಗ ನಿಷ್ಪುಣೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸಕಾರವು ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಮಧ್ಯೇ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದರೂ ನುಮಿಸ್ವರ್ಜನೀಯಶರ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೨) ನುಮಾಗಮ, ಶ, ಪ, ಸ ವಿಪರ್ಗ ಇವುಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಪಕ್ಷ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಪಕ್ಷಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತತ್ರ ಶವ್ಯವಾಯೇ ಇತ್ಯೇವಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಸಿಧೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಶವ್ಯವಾಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ (ತಡೆಇಲ್ಲದೆ) ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ನಿಶ್ಚರಾರೇಣ ಇಣೋ ವ್ಯವಧಾನಂ ಛಾಂದಸತ್ವಾದನಾದ್ಯತ್ಯ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವು ಅನಾದ್ಯತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ವ್ಯವಧಾನ ಪ್ರಯಾಸವೆಂದು ತೋರುವುದು. ನಿರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಿಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸಕಾರದ ಯೇಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪುನಾಷ್ಟುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಪುತ್ವ ಬಂದು ಸಕಾರ ಬರುವುದು ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದಿಗೆ ಪುರೂಷಾಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮಣಸಪ್ತಾಂತವಾದ ಪದವು ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವು ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಕೃದಂತ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಮುಂದೆ ಯಾವ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯನಯವಕವೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚರಮಾನಯವಕವೂ ಆದ ಸಮುದಾಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯನಯವಕ-ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾನಯವಕತ್ವಂ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವಂ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಧ್

ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಫ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿಫ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ನಿಷ್ಪಿಫ್ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಿಫ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇನ್ನು ಕರ್ಮಪ್ರತ್ಯಯ ಪುರುಷಬ್ಧ ನಿಷ್ಪಿಫ್ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದರೂ, ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ನಿಷ್ಪಿಫ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲಿಲ್ಲ ಕ್ವಿಪ್‌ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೇ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿಫ್ ಎಂಬುದು ಕ್ವಿಬಂತರೂಪ ಕೃದಂತವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ನಿಷ್ಪಿಫ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಂದೇಹ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಕೃದ್ಗುಹಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ ೨೮) ಕೃತ್, ತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ಅನ್ಯತರಧರ್ಮ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃತ್ತಿಗೂ (ಗತಿಪೂರ್ವಕಕ್ಕೂ) ಕಾರಕಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ, ಕೃತ್ಪರೂಪ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪರಿಭಾಷೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಈಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗುವುದು. ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾನದಲ್ಲಿ ಗತಿ, ಕಾರಕ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವೂ ಗತಿ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕೃದಂತವೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಗತಿಪೂರ್ವಕ ಕೃದಂತ ನಿಷ್ಪಿಫ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಪುರುನಿಷ್ಪಿಫ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯದ ಏಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತೋಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ರೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಶಕ್ತಿಃ—ಸ್ವಾಯಿತಜ್ಞಾ ವಜ್ಞಾತಕಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕ್ತ್ಯುಕ್ತವೆಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯಥಾ—ಪ್ರಕಾರವಚನೇಥಾಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ; ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸುತೇಷು—ಸುಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ನೆಃ—ಅಸ್ತಾಕಂ ಎಂಬ ಅಸ್ತದ್ ಶಬ್ದದ ಪಶ್ಚಿಮಪದವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತುಸಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಆದೇಶ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಕ್ಷಧಾತುಸ್ಥೋರುಷುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕನಿಮಿತ್ತ- ಉರು ಶಬ್ದ ಸು ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸ್ತಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ

ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುತೇಷು ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸೌ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬರುವುದು, ಸುತೇಷುಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಷ್ಠಾ ಧಾತುವಿನ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣವೆಂದು ಶೇಖರಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸುಷ್ಠಿತ್ಯತಪ್ತಸ್ಯಸುಷ್ಠೋನುಕರಣಂ (ಶೇ. ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೭) ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಗೃ(ಗ್ರ) ಹೇಷುನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವರು. ಸುಬೋಧಿನೀಕಾರರೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಭಟ್ಟೋಜದೀಕ್ಷಿತರೂ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಭೀಷುಣಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಿತ್ತಿರುವರು. ಹೀಗೆಹೇಳುವ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಚಿಂತನೀಯವು.

ರಾರಣತ್—ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಪಲಾದೇಃಕ್ರಿಯಾ-ಸಮುಚಿತಾರೇಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞು ಗೆ ಲುಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞು ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ ರಣ್ ಎಂಬುದು ಯಜಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ 'ರಣ್' ರಣ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದಿಃ-ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀರ್ಘೋಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ರಾರಣ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಸನಾ-ದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಹೇತು ಹೇತುಮಧ್ಯಾನವೂ ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳೂ ಲಿಜರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಹೇತುಹೇತುಮಧ್ಯಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಕರ್ತೃಕವಾದ ರಾರಣನವು ಉಕ್ತ ಸಾನುಶಂಸನದ ಕರ್ತವ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಗಿರುವುದು. ಲೇಟ್ಗೆ ತಿಪ್ ಇತತ್ತ್ವ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಯ ಇಗೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಆಟ್ ಆಗಮ ರಾರಣ್+ಅತ್. ಕರ್ಮರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ರಾರಣ್+ಅ+ಅತ್, 'ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್, ಅದಾದಿನಚ್ಚದ್ರಷ್ಟ್ಯವ್ಯಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞುಗಂತವು ಅದಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದಿವೃತ್ತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ಪು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾರಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಈಶಪ್ ವಿಕರಣದಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ರಾರಣ್ ಧಾತುವಿಗೂ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇದ್ವಿನ್ನವಾದ ಯಾವ ಅಚ್ಚಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಅಜಾದಿಯಾದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬಕಾರ ಆಗಮಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಆತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಶಕ್ರೋಯಥಾ' ಎಂದು ಯಥಾ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವದ್ಯಥಾಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೬) ಯಾವತ್-ಯಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯೇಷು ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಹಕಾರದಿಂದ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾರಣತ್ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಅನುಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಆ ಅನುಕ್ಯವಾದ ತಿಜಂತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯೋಪಾತ್ತವಾದ ರಾರಣತ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿವಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫) ಚ, ವಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಖ್ಯೇಷು—ಸಖ್ಯುಃ ಕರ್ಮಣಿ ಸಖ್ಯಾಸಿ. ತೇಷು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಚನ ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಾಧಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಖಿಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಖಿ+ಯ ಯಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕಾ ಸ್ವರಸ್ಥಾನೆಯಾದ್ಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಯಸ್ಯೇ-ತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ತದ್ವಿತ್ಯಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣಾವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯೇಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಖ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮಿತ್ಸಖಿತ್ಸ ಈಮಹೇ ತಂ ರಾಯೇ ತಂ ಸುವೀರ್ಯೇ ||

ಸ ಶಕ್ರ ಉತ ನಃ ಶಕ್ರದಿಂದ್ರೋ ವಸು ದಯಮಾನಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಇತ್ | ಸಖಿಃ ತ್ವೇ | ಈಮಹೇ | ತಂ | ರಾಯೇ | ತಂ | ಸುವೀರ್ಯೇ ||

ಸಃ | ಶಕ್ರಃ | ಉತ | ನಃ | ಶಕ್ರತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ವಸು | ದಯಮಾನಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಖಿತ್ವೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ತಮಿತ್ತಮೇವೇಂದ್ರಮಿಾಮಹೇ | ಪ್ರಾಪ್ತುಮಃ | ತಥಾ ರಾಯೇ ಭನಾರ್ಥಂ ತಮಿಾಮಹೇ | ತಥಾ ಸುವೀರ್ಯೇ ಲೋಭನಸಾಮರ್ಥ್ಯನಿಮಿತ್ತಂ ತಮಿಾಮಹೇ | ಉಪಾಸಿತಿ ಶಕ್ರಃ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ವಸು ಭನಂ ದಯಮಾನಃ ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ ಶಕ್ರತ್ |

ಅಸ್ತದೀಯರಕ್ಷಣೇ ಶಕ್ನೋಽಭೂತ್ | ಸಪ್ತದಶಯಾಚ್ಚಾಕರ್ಮಸ್ತೀಮಹೇ ಯಾಮಾತಿ ಸಂತಿಂ |
ತದನುಸಾರೇಣೇಂದ್ರಂ ಯಾಚಾಮಹ ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ || ಸಖ್ಯಾರ್ಥವಃ ಸಖಿತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತೌ-
ತಲೌ | ಸಾ- ೫-೧-೧೧೯ | ಇತಿ ತ್ವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಈಮಹೇ | ಈರ್ಜ್ ಗತೌ |
ಜಾತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಸಾ. ೧-೩-೧೨ | ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶ್ಯನೋ ಲುಕ್ |
ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ರಾಯೇ | ಊದಿದಮಿತಿ ನಿಭತ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುವೀರ್ಯೇ | ಶೋಭನಂ
ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುವೀರ್ಯಃ ಭವಿತ್ಯವಾಚಿನಾನೇನ ಭಾವೋ ಲಪ್ಪತೇ | ಸುವೀರ್ಯತ್ವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ
ಬಹುವ್ರೀಹಾವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚ | ಸಾ. ೬-೨-೧೨೦ | ಇತ್ಯುತ್ತರಸದಾಧ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಶಕ್ನೋತಿತಿ ಶಕ್ತಃ | ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿಕೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಶಕತ್ | ಶಕ್ಲೌ -
ಶಕ್ತೌ | ಧಾತುಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರೇ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ | ಸಾ- ೩-೪-೬ | ಇತಿ ಲುಜ್ | ಯತಃ
ಶಕ್ನೋತ್ಯತಸ್ತಮಾಮಹ ಇತಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧಃ | ಲುಜಸ್ತಿತ್ | ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯೃದಿತಃ ಪರಸ್ಕೃ-
ಪದೇಷು | ಸಾ. ೩-೧-೫೫ | ಇತಿ ಜ್ವೀರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪-೭೫ | ಇತ್ಯುಡಾಗೆ
ಮಾಭಾವಃ | ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಸು | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವಸೇರುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉ- ೧-೧೧ |
ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಯಮಾನಃ | ದಯ ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣಹಿಂಸಾದಾನೇಷು | ಅನುದಾತ್ರೇತ್ವಾ-
ದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಿಟಃ ಶಾನಜಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೨೪ | ಶಪಃ | ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾನಚಿಕ್ಷಿತ
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾದುಪದೇಶಾಚ್ಚಪ ಉತ್ತರತ್ವೇನ ಪರತ್ವಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾದನುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ತಿಷ್ಠತೇ || ೧೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ನಾವು) ಸಖಿತ್ವೇ-ಸ್ನೇಹಕ್ಕಾಗಿ | ತಮಿತ್-ಅವನನ್ನೇ (ಇಂದ್ರನನ್ನೇ) ಈಮಹೇ-ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು | ರಾಯೇ-ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ | ತಂ-ಅವನನ್ನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು) (ಈಮಹೇ-ಯಾಚಿಸುವೆವು) | ಸುವೀರ್ಯೇ-ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕಾಗಿ | ತಂ-ಅವನನ್ನು (ಈಮಹೇ-ಯಾಚಿಸುವೆವು) | ಉತ-ಮತ್ತು | ಶಕ್ತಃ-ಬಲಶಾಲಿಯಾದ | ಸ ಇಂದ್ರಃ-ಆ ಇಂದ್ರನು | ನಃ-ನಮಗೆ | ವಸು-ಧನವನ್ನು | ದಯಮಾನಃ-ಕೊಡುವವನಾಗಿ | ಶಕತ್-ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಸ್ನೇಹಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಯಾಚಿಸುವೆವು (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು). ಆ ಇಂದ್ರನು ಬಲಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುಪಲ್ಲವೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

To him (Indra) alone we pray for friendship, to him for wealth, to him for great valour. For he, the powerful Indra conferring wealth is able to protect us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಮಹೇ--ಈಮಹೇ, ಯಾಮಿ, ಮನ್ಮಹೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಈಮಹೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುವೀರ್ಯೇ--ಸು=ಒಳ್ಳೆಯ, ಹೆಚ್ಚಾದ, ವೀರ್ಯ = ಪರಾಕ್ರಮ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. Greek valour, great power ಇತ್ಯಾದಿ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಪಿತ್ವೇ-ಸಮ್ಯುಃ ಭಾವಃ ಸಪಿತ್ವಂ, ತಸ್ಮಿನ್. 'ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತುತಲೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧ ೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಈಮಹೇ-- 'ಈಜ್ ಗತೌ' ಧಾತು. ಧಾತುವು ಜಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಜಾತಆತ್ಮನೇ ಪದಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಲಟ್ ಉ. ಪು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಬರುವುದು. ಈ+ಮಹಿ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. 'ದಿನಾವಿಭ್ಯಃ ಕ್ಯನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಕ್ಯನ್ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರಾಯೇ--ಊಷಿದಮ್ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಜೋ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ.

ಸುವೀರ್ಯೇ--ಶೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುವೀರ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಭವಿತ್ಯವಾಚಿಯಾದ ಸುವೀರ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥವು ಲಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸುವೀರ್ಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುವೀರ್ಯತ್ವೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವೀರವೀರ್ಯೋಚಿ (ಪಾ ಸೂ ೬-೨-೧೨೦) ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುನೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವೀರ, ವೀರ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ವೀರ್ಯಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು

ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕ್ರಃ--ಶಕ್ಲ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾಯಿತಜ್ಞಾವಿಜ್ಞಾತಕಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬರುವುದು. ಶಕ್ತೌ--ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಧಾತುಸಂಬಂಧೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಬರುವುದು. ರ್ಗಾನ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಮರ್ಥನಾಗುವನೋ ಆದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಯತಶ್ಚಕ್ನೋತಿ ಅತಸ್ತಮಿಸಾಮಹೇ ಎಂದು ಧಾತುಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಲು-ಜ್ಞಾಗತಿರ್. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃಪರಸ್ಕೃಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ.

ಚ್ಛಿ ಲುಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಛಿ ಬರುವುದು ಶಕ್+ಚ್ಛಿ+ತ್. ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚ್ಛಿಗೆ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ವೈದಿತಃ ಪರಸ್ಪೃಶವೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಪರಸ್ಪೃಶದಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಷಾದಿಗಣದ ಧಾತುಗಳು- ದ್ಯುತಾದಿಗಣಧಾತುಗಳು ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚ್ಛಿಗೆ ಅರ್ಜ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜ್ ಬಂದರೆ ಶಕ್+ಅ+ತ್ ಲುಜ್+ಅರ್ಜ್+ಲ್ಪಜ್+ಕ್ಷದುದಾತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂಘಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಜ್ಞ ಶಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಯ.

ವಸು— ಶ್ವಸ್ಪೃಷ್ಠಿಹಿತ್ರ ಪ್ರಸುಪಸುನಿಕ್ವದಿಬಂಧಿವನಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದೂ, ಭ್ಯಮೃಶೀ .....ಉಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಃ ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವಸನಿವಾಸೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸು ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಯ.

ದಯಮಾನಃ—ದಯ ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣಹಿಂಸಾದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದು ಅನುದಾತ್ಯೇತ್ಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯಜಿತ ಆತ್ಮೇನೇಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ದಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟಿನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟ್+ಶ್ವಶಾನೇಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಾನೇಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಕರ್ಮರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು ದಯ್+ಅ+ಅನ ಆನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಅನ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಗಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯಂತಾಟಕಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಯ್+ಅಮ್+ಅನ=ದಯಮಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯ. ಶಾನೇಜ್ಜಿಚಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅದುಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ ವಿಕರಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯಮದಾತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ಯ ಬರುವುದು. ದಯ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುನಿವೃತಂ ಸುನಿರಜಮಿಂದ್ರ ತ್ವಾದಾತ್ರಮಿದ್ಯಶಃ |

ಗವಾಮಪ ವ್ರಜಂ ವೃಧಿ ಕೃಣುಷ್ವ ರಾಧೋ ಅದ್ರಿವಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಽವಿವೃತಂ | ಸುಽನಿಃಸಂಜಂ | ಇಂದ್ರ | ತ್ವಾಽದಾತಂ | ಇತ್ | ಯಶಃ ||
ಗವಾಂ | ಅಪ | ವ್ರಜಂ | ವೃಧಿ | ಕೃಣುಷ್ವ | ರಾಧಃ | ಅದ್ರಿಽವಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯಶೋಽನ್ಯಂ ಕರ್ಮಫಲಭೂತಂ ಸುವಿವೃತಂ ಸುಷ್ಪ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸೃತಂ ಸುನಿ-
ರಜಂ ಸುಖೇನ ನಿಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂ ತ್ವಾದಾತಮಿತ್ತ್ವಯಾ ಶೋಧಿತಂ ಚ ಸಂಸನ್ನಮಿತಿ ಶೇಷಃ
ಇತಃ ಪರಂ ಕ್ಷೀರಾದಿರಸಲಾಭಾರ್ಥಂ ಗವಾಂ ವ್ರಜಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಮಪಿ ವೃಧಿ | ಅಪವೃತಮುದ್ಭಾಟಿತ
ದ್ವಾರಂ ಕುರು | ಹೇ ಅದ್ರಿವಃ ಸರ್ವತೋಽಪಲಕ್ಷಿತವಜ್ರಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ರಾಧೋ ಧನಂ ಕೃಣುಷ್ವ | ಸಂ-
ಪಾದಯ || ಸುವಿವೃತಂ | ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ |
ವಿವೃತಮಿತ್ಯುಕ್ತ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ಕ್ರಾಂತೇ ಪರತೋ ಗತಿರನಂತರಃ |
ಪಾ. ೬-೨-೪೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ೬-೨ ೧೯೯ | ಇತ್ಯು-
ಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಪುನಃ ಸುಶಬ್ದೇನ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ನನು ವೃತಮಿತ್ಯೇವ ಕೃದಂತಂ ನ ತು ವಿವೃತಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಕ ವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಶ್ಚ-
ದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ | ಪರಿ. ೨೩ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ಸುವಿವೃತಮಿತ್ಯುಕ್ತ ಚ ಸಮಾಸೇ ವೃತಮಿತ್ಯೇತಾ-
ವನ್ಮಾತ್ರಂ ನೋತ್ತರಪದಂ ಕಿಂತು ವಿವೃತಮಿತಿ | ತತ್ಕಥಂ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಮಿತಿ ಚೇತ್
ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷಾಪನಾದೇನ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ |
ಪರಿ. ೨೪ | ಇತ್ಯನೇನ ವಿವೃತಮಿತ್ಯುಕ್ತಾಪಿ ಕೃದಂತವ್ಯಪದೇಶೋಪಪತ್ತೇಃ | ನನು ವಿವೃತಮಿತ್ಯುಕ್ತ-
ಯಥಾ ಕೃದಂತವ್ಯಪದೇಶಃ | ಏವಂ ಕ್ರಾಂತವ್ಯಪದೇಶೋಽಪ್ಯಸ್ತಿ ತಯೈವ ಪರಿಭಾಷಯಾ | ತಥಾ ಚ
ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ರಾಂತ ಉತ್ಪರಪದೇ ಪರತೋ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿ |
ನ ಚಾತ್ರಾಪಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯೇವಂ ನಾಸ್ತಿ ವಿಸ್ತಾರಃ | ತಥಾ ಹಿ ಸತಿ ಸುವಿವೃತಮಿತ್ಯುಕ್ತ ವಿವೃ-
ತಮಿತ್ಯೇವೋತ್ತರಪದಮಿತಿ ತದಾದಿರಿಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿವೃತಮಿತಿ ಸಮಾಸೇ ಯದ್ಯಪ್ಯು-
ಕಾರಃ ಪದಾದಿರ್ಭವತಿ ತಥಾಪಿ ಸುವಿವೃತಮಿತಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವೇನ ಬಲೀಯಸ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ-
ವೋತ್ತರಪದಾದಾನಿಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತಸ್ವರೇಣ ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ಗತಿರನಂತರ ಇತ್ಯತ್ರಾನು-
ವೃತ್ತೇಃ ಕ್ತಗ್ರಹಣೇ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷಾ ನಾತ್ರೀಯತೇ | ತದಾತ್ರಯೇಣ ವ್ಯವಹಿತಗತಾವಪಿ ಪ್ರಕೃ-
ತಿಸ್ವರೇ ಸತ್ಯನಂತರಗ್ರಹಣಮನರ್ಥಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅನೇನೈವ ಚಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣಾನಂತರಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಪ್ರ-
ಯೋಜನಮಭ್ಯುದ್ಯತಮಿತ್ಯುಕ್ತ ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯಾಭಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಾ ಭೂದಿತಿ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹೃತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಿ-
ವೃತಮಿತ್ಯುಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಸ್ಥಿತಂ | ಸುನಿರಜಂ | ಅನಾಯಾಸೇನ ನಿರವಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ |

ಅಜ ಗತಿಶ್ವೇಪಣಯೋಃ | ಸುನಿಸೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಸ್ವಾಕ್ಸ್ರಯೋಗಃ | ಈಷದ್ವೈಸುಷು ಕೃಚ್ಛಾ-
 ಕೃಚ್ಛಾಭೇಷು ಖಲ್ | ಸಾ. ೩-೩-೧೨೬ | ನ ಚಾತ್ರ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ನಿಸಾ ವ್ಯವಧಾನಂ ತಂಕನೀಯಂ |
 ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ಯುಪಪದವಾಗಾತ್ರಂ ಖಲೋ ನಿಮಿತ್ತಂ ನಾನಂತರ್ಯಂ | ಅತ ಏವ ಸುಪರಿಹರಂ ದುಷ್ಪರಿ-
 ಹರಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯೋಗಾ ಇತಿ | ಪೂರ್ವವದ್ಗತಿಸಮಾಸೇ ಲೀತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮವ್ಯವಧಾತ್ರ-
 ಮಿತಿ ಧಾತ್ರಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ನಿಸಾ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪುನಃ
 ಸುಶಬ್ದೇನ ಸಮಾಸೇ ಕೃದ್ಗುಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಕೃದುತ್ಪರಪದ
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತ್ವಾದಾತಂ | ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಂ | ದೃಪ್ ಶೋಧನೇ
 ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽತಿತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೪೫ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸತ್ಯಸಿ ಹಿ ಪಕಾರೇ ನಾನುಬಂಧಕೃತಮನೇ-
 ಜಂತತ್ವಂ || ಪರಿ ೭ || ಇತ್ಯೇಜಂತ ಏನಾಯಂ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ದಾಧಾ ಘೃದಾಪ್ | ಸಾ-
 ೧-೧-೨೦ | ಇತ್ಯತ್ರಾದಾಬಿತಿ ಪ್ರತಿವೇಧೇನ ಘುಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಅಭಾನಾದ್ಗೋ ದದ್ವೀಃ | ಸಾ. ೭-೪-೪೬ |
 ಇತಿ ದದಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ನನು ದಾಪ್ ಲವನ ಇತಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ದಾಪಸ್ತತ್ರಾದಾಬಿತಿ
 ನಿಷೇಧಃ | ನ ಪುನರ್ಲಾಕ್ಷಣಿಕಸ್ಯ ದ್ವಿಪಃ | ಲಪ್ತಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಂ
 ನ ತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕಸ್ಯ | ಪರಿ ೧೦೫ | ಇತಿ ನಿಯಮಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಗಾಮಾದಾಗ್ರಹಣೇಷ್ವವಿಶೇಷಃ | ಪರಿ
 ೧೦೬ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವಾತ್ | ಯುಷ್ಮಜೈಚ್ಛಾತ್ಪ್ರತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ ||
 ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ | ಸಾ. ೭-೨-೯೭ | ಇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರಿ
 ರೂಪತತ್ವಂ | ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಟೀರಿತ್ಯದ್ಯಬ್ಜಸ್ಯ ಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
 ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಂ | ಸಾ. ೨-೧ ೩೨ | ಇತಿ ತ್ವತೀಯಾಸಮಾಸಃ | ತತ್ಪರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ
 ಸಾ. ೬-೩-೧೪ | ಇತಿ ತ್ವತೀಯಾಯಾ ಅಪ್ಯಲುಕ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತ್ವತೀಯಾ
 ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ. ೬-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯಶಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಅಶೇ-
 ಯುಃ | ಉ ೪ ೧೯೦ | ಇತ್ಯಸುನ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಧಾತೋರ್ಯುಡಾಗಮಃ | ನಿತ್ಯಾದಾ-
 ದ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಗಮಾಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ಮತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ | ನ ಗೋಶ್ಚ
 ನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ನಿಷಿದ್ಧತೇ | ವೃಧಿ | ವೃಷಾ ವರಣೇ | ಶ್ರುಶ್ರುಣುಪ್ಪಾಕೃವೃಭೃತ್ಪಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೨ |
 ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶ್ಲೋಕಸಿ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ | ಕೃಣುಷ್ಯ | ಕೃವಿ |
 ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇ ಪದಂ | ಲೋಟಿಸ್ಥಾಪ್ | ೩-೪-೭೮ |
 ಧಾಸಃ ಸೇ | ಸಾ. ೩-೪-೮೦ | ಸವಾಭ್ಯಾಂ ನಾನೌ | ಸಾ. ೩-೪-೯೧ | ಕರ್ತರಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ |
 ಸಾ. ೩-೧-೬೮ | ಧಿಸ್ತಿಕ್ಯಣ್ಣೋರಚ್ಛ | ಸಾ. ೩-೧-೮೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾ-
 ರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೪೮ | ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಅಚಿ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ |
 ಸಾ. ೧-೧-೫೭ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾವಿವದ್ವಾನ್ವಾಲ್ಪಘೂಪದಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಅತ್ರ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರ
 ಬಲೀಯಸ್ತಮಸ್ತತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಮುಸಿ ವಿಕರಣಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ತಿಜಿ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯಾ-
 ದ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ರಾಧಃ | ಅಸುನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ಮಃ | ಅದ್ರಿವಃ | ಅದ್ರಿವಜಂ | ತಡ
 ಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸ್ | ಭಂದಸೀತಿ | ಸಾ. ೮-೨-೧೫ | ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಸಂಬುದ್ಧಾವುಗಿದಜಾಂ | ಸಾ.
 ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನುಮ್ | ಹಲ್ಜ್ಯಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೧-೬೮ | ಮತುವನೋ ರುಃ
 ಸಂಬುದ್ಧಾ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೩-೧ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ | ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸುವಿವೃತಂ—ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ | ಸುನಿರಜಂ—ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ | ಯಶಃ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು) | ತ್ವಾದಾತಂ ಇತ್—ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿಕೊಡುವವನಾಗು | (ಹೇ) ಅದ್ರಿವಃ—ಎಲೈ ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಗವಾಂ—ಗೋವುಗಳ | ವ್ರಜಂ—ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು | ಅಪ ವೃಧಿ—ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆ (ದು ನಮಗೆ ಗೇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡು) | ರಾಧಃ—ಧನವನ್ನು | ಕೃಣುಷ್ಯ—(ನಮಗೆ) ದೊರಕಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನವು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ಆ ಅನ್ನವು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ನಮಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುವಂತಿರಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ತೆರೆದು ನಮಗೆ ಬಹಳವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡು.

English Translation

O Indra, the food is rendered abundant everywhere and easily obtainable; O wielder of thunderbolt, throw open, then the cow-fold and give us wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುವಿವೃತಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—“ ಸುಷ್ಪ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸೃತಂ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ” ಎಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು—ಸುಷ್ಪ ಲೋಕೇ ಪ್ರಕಾಶಂ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ” ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. Wilson ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ rendered everywhere abundant ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾನೆ.

ಸುನಿರಜಂ—ಸುಖೇನ ನಿಶ್ಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ಸುನಿರಜಂ | ನಿರಿ ಶ್ಯೇಷ ನಿಶ್ಶೇಷಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಅಜಗತ್ಪ್ರೇಷಣಯೋಃ | ಸುನಿಶ್ವೇಷಂ | ಯತ್ರ ಯತ್ರ ವಿನಿಯೋಕ್ತು ಮಿಷ್ಯತೇ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ ಸುವಿನಿಯೋಜಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುವ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ತ್ವಾದಾತಂ—ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಂ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ತ್ವಯಾ ದತ್ತಂ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವೈಪ್ ಶೋಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತು

ವಿನ ಆದೇ ಚ ಉಪದೇಶಃಶಿತಿ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಸೂತ್ರಪ್ರಕಾರ ದೈವ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ “ ನಿನ್ನಿಂದ ಶೋಧನೆ ಮಾಡಿ ವಿಶದಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ” ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರಕಾರ ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂದರೆ ತ್ವಯಾ ದತ್ತಂ—ನಿನ್ನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟು ಎಂದಾಗುವುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೩-೪೦-೬; ೫-೬-೧೦; ೫-೩೯-೧೦ರಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ವಾದತ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೧೮ ರಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ವಾದತ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೨ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ).

ಯಶಃ—ಅಂಥಃ, ವಾಜಃ, ವೇದಲಾದ ಇತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವು.

ಅಪ ವೃಥಿ—ಉದ್ಭಾಟಿತದ್ವಾರಂ ಕುರು—ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆ throw open the door (of cow-fold)

ವ್ರಜಂ—ಗೋಷ್ಠಂ ಅಥವಾ ಗವಾಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ cow fold.

ಇಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ವ್ರಜ ಮತ್ತು ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೇಘ ವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೧) ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಸಮೂಹವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಬುರುಂತಿ ಮಾಡಿ ಅಮೂಲಕ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದು. Wilson ಪಂಡಿತನೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—the text is literally rendered: the meaning being that Indra as the sender of rain should fertilize the fields, and by providing abundant pasturage enable the cattle to yield store of milk ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದಾನೆ.

ಅದ್ರಿವಃ—ಅದ್ರಿವ್ರಜಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ || ಅದ್ರಿ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವು. ಅದುದರಿಂದ ಅದ್ರಿ ವಾನ್ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧಧರನು ಎಂದರ್ಥವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಯೆಂದರೆ ಪರ್ವತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪರ್ವತೋಪಲಕ್ಷಿತವಜ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅದ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ ಹೆಸರು (ನಿ. ೨-೨೧) ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯರು—

ಯದಿಂ ದ್ರ ಚ ತ್ರ ಮೇಘನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ |

ರಾಧಸ್ತನ್ನೋ ವಿದದ್ವಸ ಉಭಯಾಹಸ್ಯಾ ಭರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಅದ್ರಿವನ್ | ಅದ್ರಿರಾದ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನ (ಹೇ ಅದ್ರಿವಃ—ವಜ್ರಿನ್) ಎಂದೂ ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವಯಾ ನಸ್ತದ್ವಾತವ್ಯಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಅದ್ರಿವನ್ ಮತ್ತು ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಯಾಸ್ಯರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಣೆಯೇ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುವಿವೃತಮ್ 'ವೃಜ್ಞಾನರಣೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃ. ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ವಿವೃತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತಮ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕೃ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕೃ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವೃತ ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ವಿಕಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಅದ್ಯದಾತ್ರವೇ ಪಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿಶೃಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಪದವಾದ ವೃತ ಶಬ್ದದ ಅದಿಯಾದ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ತಿರುಗಿಯೂ ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋ.... (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬಂದು ಆ ಋಕಾರವೇ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ವಿವೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಬಂಧಾಗ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್' ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ? ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಸುಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಯಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ ೨೩) ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವ, ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯ ಅನ್ಯತರ ಧೃತ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ, 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಕೃತ್ವಧೃತಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃತ್ವತ್ವಯವು ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಆ ಕೃತ್ವತ್ವಯಾಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೃ. ಪ್ರತ್ಯಯ ವ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕ ಕೃ. ಎಂಬ ಕೃತ್ವತ್ವಯ ಚರಮಾವಯವಕವಾದ ವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದು. ಕೃದಂತವಾದ ವೃತಂ ಎಂಬುದು ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲ. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರಲಾರದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಆದರೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇಯಸ್ಯಾತ್ಸವಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ ೨೮) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಪವಾದವಾದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯತರ ಧೃತಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು. ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ವಧೃತಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಪೂರ್ವಕವೂ ಕಾರಕಪೂರ್ವಕವೂ ಕೃದಂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ವೃತ ಅಂದರೆ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವೇ ಆಯಿತು. ಅದು ಸು ಎಂಬ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಹಾಗಾದರೆ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅದೇ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದಲೇ ಕ್ರಾಂತವೂ ಆಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ವಧೃತಪುರ

ಸ್ವಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವುದು. ಗತೀರನಂತರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೫) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ಯವ್ಯಾಪ್ತ ಕೃತ್ಯಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗತೀರನಂತರಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕಶ್ಚಾಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್' ಎಂಬ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಗತೀರನಂತರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವೃತ ಎಂಬ ಶ್ವಾಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸು ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮ ಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿಬಿಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತೀರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಪರಾದಿಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಸರಪದವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಅದಿಯಾದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿವೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಪುಕಾರವು ಪದಾದಿಯಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸವು ಸತಿಸ್ಥವಾಗುವಕಾರಣ ಬಲೀಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು. ಗತೀರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಅನಂತರಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತೋರುವಾಗ, ಅಭ್ಯುಧ್ಯತಮ್ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯದಾರಣೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಅಭಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಬಾರದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಉದ್ಭುತ ಎಂಬುದು ಶ್ವಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಭಿ ಎಂಬುದು ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅನಂತರಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗದೇ ಹೋದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದೈತ ಎಂಬುದು ಶ್ವಾಂತವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಉದ್ಭುತ ಎಂಬುದು ಶ್ವಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ ಎಂಬ ಅನಂತರ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಅಭಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಂತರಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಶ್ವಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಗತೀರನಂತರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಗತಿಕಾರಕೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿವೃತ ಎಂಬುದು ಕೃದುತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃದುತ್ಪರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಪುಕಾರವೇ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಮಹಾವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ.

ಸುನಿರಜಮ್—ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಜಗತಿ ಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸು, ನಿಜ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಈಷದ್ವೈ-ಸ್ವಪುಕ್ಯಚ್ಚಾಕ್ಯಚ್ಚಾರ್ಥೇಷುಖಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಕೃಚ್ಚಾರ್ಥಕವಾದ ದುರ್,

ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಕ್ಕಚ್ಚಾರ್ಥಕವಾದ ಈಪತ್, ಸು ಎಂಬುವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಜಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಖಕಾರ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಸುನಿಸ್+ಅಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಸು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ವಿನಾ ಸುಶಬ್ದಾನಂತರ್ಯವು ಆವೇಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲವು. ಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ ನಿಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅರೀತಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸುಪರಕರಂ, ದುಸ್ಸುರಿಹರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡಾವರ್ರಿ ಗತಿ ಸಮಾಸ. ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ನಿಸ್ ಎಂಬ ಉಪಪದವೊಂದಿಗೆ ಗತಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತೃಕಾರದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪುನಃ ಸು ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೂ, ಕೃದ್ಧ್ವಂಜೋಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ವಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ ೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರಜ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬಂದು ಆ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಶೇಷ ನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕುವು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತೃಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರೀತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಶ್ವಾದಾತಂ—ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಮ್—ನಿನ್ನಿಂದ ಶೋಧನ ಮಾಡುವಿಕೆಯಿಂದ ವಿಶದೀಕೃತವಾದುದು. ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಧಾತು. ಅದೇಚೆ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೈವ್ ಎಂಬುದರ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಧಾತುವು ದೈವ್ ಎಂದು ಪಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ದೈವ್ ಎಂದು ಏಜಂತವಾಗಿ ಉಪದೇಶವಾಗಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವನ್ನದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದೇಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ನಾನುಬಂಧಕೃತ ಮನೇಜಂತತ್ವಂ (ಪರಿಭಾ ೬) ಅನುಬಂಧ (ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಏಜ್ಜ್ವತ್ತಿಚರ ಮಾವಯವಕತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ. ಅನುಬಂಧೇನ ಕೃತಮ್—ಅನುಬಂಧಕೃತಂ ಎಂದು ತ್ವಯಾ ತತ್ಪುರುಷ, ಏಚ್ಚಾಸಾವಂತಶ್ಚ ಏಜಂತಃ-ತತ್ಪಾಭಾವಃ ಅನೇಜಂತಃ-ತತ್ಪಾಭಾವಃ ಅನೇಜಂತತ್ವಂ. ಹೀಗೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗರ್ಭ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನುಬಂಧಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವಧ್ವಾನ ಬೋಧನ ಮೂಲಕವೋ ಏಚ್ಚಿನ ಚರಮಾವಯವತ್ವಾ (ಕೊನೆಯವರ್ಣವಾಗುವಿಕೆ)ರೋಚ ಮೂಲಕವೋ ಉಪದಿಶ್ಯಮಾನವಾಗಿರುವ ದೈವ್‌ನಲ್ಲಿ ಏಜಂತತ್ವಬುದ್ಧಿಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಏಜ್ ಗತ ಚರಮಾವಯವತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುವ ಪಕಾರಾನುಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಣಾಭಾವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶಿಷ್ಟಾಭಾವವಿಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಏಜಂತತ್ವಾಭಾವಕ್ಕೆ ಅಭಾವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ

ದೈವ್ ಎಂಬುದು ಏಕಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು- ನಂತರ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨.೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣೀಕೃತೃತ್ವಯ ಬರುವುದು. ದಾ+ತ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ದಾ ಎಂಬುದು ದಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ದಾಪ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ದಾಧಾಪ್ಪದಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ದಾಪ್ ಲವನೇ ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಾ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಧಾ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಪ್ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿಂದ ದಾಪ್ ಲವನೇ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವೇ ವಿನಾ ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೈವ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ದಾಪ್ ರೂಪತ್ವ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾಗುವುದು. ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಲಕ್ಷಣ ಎಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರ. ದೈವಿನಲ್ಲಿ 'ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೀಶ್ಚಿತಿ' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬಂದು ದಾಪ್ ರೂಪ ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವು. ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ದಾಪ್ ಗೆ ಪರ್ಮದಾಪ್ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ದೈವ್ ನಿಂದ ಅಗಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ದಾಪ್ ಗೆ ಪರ್ಯದಾಪ್ ಬರಲಾರದು ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಗಾಮಾದಾಗ್ರದಣೇಷ್ಟವಿಶೇಷಃ (ಪರಿ. ೧೦೬) ಗಾ, ಮಾ-ದಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆದರಿಸದೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದು ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾದುದು. ಇದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಅಂದರೆ ದೈವ ದಾತುವಿನಿಂದ ಆದ ದಾ ರೂಪಕ್ಕೂ ಆದಾಪ್ ಎಂಬ ಪರ್ಮದಾಪ್ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಘ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ದೋಷದ್ವೈತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೬) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ದಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಘ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಘ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ದದ್ವೈತಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ದತ್, ದದ್, ದಘ್ ದಘ್ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೂ ಮೊದಲಿನ ಮೂರರಲ್ಲಿ ದೋಷವಿರುವುದರಿಂದ ದಘ್ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗವೇ ಯುಕ್ತವು. ತಾಂತೇ ದೀರ್ಘತ್ವಾಪ್ಯೋದೋಷೋ ದೋಷೋದಾಂತೇ ನಿಷ್ಕಾಂತತ್ವಂ | ಧಾಂತೇದೋಷೋಽಥತ್ವಾಪ್ಯಸ್ಯಾತ್ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾತ್ ಧಾಂತೋಗ್ರಾಹ್ಯಃ || ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದಘ್ ಎಂಬ ಛೇದವನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವೆವು. ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ, ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಿನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಟಾ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ ಯುಷ್ಮದ್+ಆ. ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯೭) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಪದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗುತ್ತ, ಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ, ತ್ವ+ಅದ್+ಆ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತ್ವದ್+ಆ. ಯಚಿಭಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ತ್ವಾ ದಾತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯುಷ್ಮದಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅವೈತ್ಯತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಅವೈತ್ಯತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಡಾದೇಶ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಆಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಟಿಲೋಪ ಬಂದು ಅದ್ ನ ಉದಾತ್ತ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿಯೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಕರ್ತೃಕರಣೀಕೃತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೨) ಕರ್ತೃಕರಣಾನ್ಯತಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತ್ವ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ, ದಾತ ಎಂಬ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ತ್ವಾ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತುತ್ವರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯಶಃ—ಆಶೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಅಶೇಯುಟ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೬-೩೦) ಅಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಡಾಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಯಶಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜಾಭ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಯಶಸ್ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಯಶಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಗಮಾಮ್—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಗೋತ್ಸನ್ ಸಾವನರ್ಣರಾದರ್ಜ್ ಕ್ರಾಜ್. ಕೃದ್ಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತನೇ ಆಗುವುದು.

ವೃಧಿ—ವೃಜ್ಞವರಣೀ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಟ್ಟು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಾಃಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಂ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಶ್ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಶುಕ್ಲಣು ಪೂಕ್ಯವೃಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿ ಆದೇಶ ವೃಧಿ. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತಾದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು, ಅದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿಚಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು

ಕೃಣುಷ್ವ—ಕೃದಿಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ, ಧಾತು, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದ್ದಿತೋನುಮ್. ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾಪ್ತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಅಂತ್ಯದ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ವೃತ್ಯಯಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ. ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಂಜ್ಞಕ ಥಾಸ್ ಥಾಸ್ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ.

೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾಸ್‌ಗೆ ಸೇರಿದೇಶ ಕೃನ್‌ವ್-ಸೇ ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂದು ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಕೃನ್‌ವ್+ಸ್ತ. ಕರ್ತರಿ ಶಬ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಧಿಸ್ವಕೃಣ್ಣೋರಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿವಿ, ಕೃವಿ, ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಶಬ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು. ಕೃನ್‌ ೮+ಉ-ಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳೂ ಭ್ವಾದಿ (೧ನೇ ಗಣ)ಯಲ್ಲಿರುವವು. ಆದರೆ ಪೋಷದೇವರು ಈ ಎರಡೂ ತನಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಧಿಸ್ವಕೃಣ್ಣೋರಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದು ಅನವಶ್ಯಕ- ಅಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಿದರೆ ಸಾಕು. ಆತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕೃನ್‌+ಉ+ಸ್ವ ಈಗ ಕೃನ್‌ ಎಂಬುದು ಲಘೂಪಧ ಅದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಯರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೫೭) ಸ್ವಾನಿಭೂತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರವಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದದೂ ಅದ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಸ್ವಾನಿನದ್ವಾನ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ವಾನಿನದ್ವಾನ ಬರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ವಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚು ಅಕಾರ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಕೃನ್‌ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣರೂಪವಾದ ಕಾತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದುದೂ, ಅ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಲೋಪರೂಪವಾದ ಅದೇಶವು ಸ್ವಾನಿನದ್ವಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾನಿನದ್ವಾನ ಬಂದರೆ ಅಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು ಈಗ ವಕಾರೋಪಧವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಲಘೂಪಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಅದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕೃನ್‌+ಉ+ಸ್ವ 'ಮನರ್ಣಾನ್ವಸ್ಯಣತ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಗ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, ಕೃಣುಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ-ವಿಕರಣಾತಿರಿಕ್ತ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದು ಇಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಆದರೂ ಅದು ಬಲವಾದುದಿಲ್ಲ ಅದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ ಎಂಬ ತಿಬ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕವು ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ರಾಧಃ-ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ರಾಧಃ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಅದ್ವಿವಃ-ಅದ್ವಿ ಎಂದರೆ ವಜ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅದ್ವಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತ ಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರುವುದು. ಭಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಅದ್ವಿ+ವತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಜೋಧನಪ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದೇಶಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗುವು 'ವಿದಜೋಂತ್ಯಾತ್ಮರಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕಾರ ಅಂತ್ಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು.

ಅದ್ರಿವನ್ ತ್ತಸು ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪೃಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಾ- ಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿ- ಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತುವಸೋರುಸಂಬುವ್ಧಾ ಭಂ- ಬಸಿ (ಪಾ. ೮-೩-೧) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತುವ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅಥವಾ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದ್ರಿವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಪರ್ಣೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಖರವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಅವಸಾನ ವಿಸಯದಲ್ಲೂ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಪರ್ಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಪರ್ಣ ಬಂದರೆ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ||೬||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಋಘಾಯಮಾಣಮಿನ್ವತಃ |
ಜೇಷಃ ಸ್ವರ್ವತೀರಪಃ ಸಂ ಗಾ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧೂನುಹಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ತ್ವಾ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ಋಘಾಯಮಾಣಂ | ಇನ್ವತಃ |
ಜೇಷಃ | ಸ್ವಃ ೨ ವತೀಃ | ಅಪಃ | ಸಂ | ಗಾಃ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಧೂನುಹಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಋಘಾಯಮಾಣಂ ಶತ್ರುವಧಂಕುರ್ವಾಣಂ ತ್ವಾಂ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ತ್ವದೀಯಂ ಮಹಿಮಾನಂ ನಹೀನ್ವತಃ | ವ್ಯಾಪ್ತುಂ ನ ಸಮರ್ಥೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದ್ಯ-
ಶಸ್ತ್ವಂ ಸ್ವರ್ವತೋಃ ಸ್ವಲೋಕಯುಕ್ತಾ ಅಪೋ ವೃಷ್ಟಿರೂಪಾ ಜೇಷಃ | ಜಯೇಃ | ಪ್ರೇರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಪಾಂ ಪುರ್ಗಸಂಬಂಧಶ್ಚಾನ್ಯತ್ರ ದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಚ್ಯಾವಯತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-೪-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತಂ |
ಕಿಂಚಿ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದನ್ನೇಸಂಪತ್ತೇರೂರ್ಧ್ವಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಕ್ಷೀರಾದಿರಸಪ್ರದಾ ಗಾಃ ಸಂ ಧೂನುಹಿ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರೇರಯ || ನಹಿ | ನಚೋಃ ಹಿಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪಾ | ಪಾ. ೨-೧-೪ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ |
ಸಮಾಸತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವಾ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ |
ಪಾ. ೮-೧-೨೩ | ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ರೋದಸೀ | ರುದೇರಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಗಿತಶ್ಚ |

ಸಾ. ೪-೧-೬ | ಇತಿ ಜೀರ್ಣಂ | ಉಭೇ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ತರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶ್ಯಾ ಸದ್ಯೇಕಾದೇಶ
 ಉದಾತ್ತಃ | ಮುಘಾಯಮಾಣಂ | ನೈನೈಂತೀತ್ಯುಭಾ | ಅನೈಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತ ಇತಿ ವಿಭಾ |
 ದ್ವಿರಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ವಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥತ್ವಾನ್ಯಕಾರಲೋಪೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚ ಘಕಾರಃ | ಅನ್ಯಘಾ
 ಯಘಾ ಭವತೀತ್ಯುಭೂತತದ್ವಾವೇ ಲೋಽಂತಾದಿಚ್ಛಾಃ ಕೃಷ್ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩ | ಇತಿ ಕೃಷ್ಣತ್ಯಯೋ
 ಭವತಿ | ಸ ಹ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ | ಲೋಪಶ್ಚ ಹಲಃ | ಸಾ. ೩-೧-೧೨ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಕಾರಲೋಪಶ್ಚ |
 ನಾ ಕೃಷಃ | ಸಾ. ೧-೩-೯೦ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಶಪೋಽದುಪದೇಶಾತ್ಪರಾಚ್ಛಾ-
 ನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
 ಏಕಾದೇಶಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇನ್ಯತಃ | ಇನಿ ನ್ಯಾಪ್ತ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ |
 ಶಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಲದಾದೇಶಸ್ಯ ತಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ರಿಜ್ಞತಿಬಿ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಜೇಷಃ | ಜೇಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ
 ಲೇಽರ್ | ತಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನಂ ಸಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷ್ಟೀತೀಕಾರ-
 ಲೋಪಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪನಾದಃ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತೇ ಸಿಪ್ | ಅಡಾಗಮಸ್ಯಾನುದಾತ್ತ-
 ತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸ್ವರಾಸಾಮಸ್ತೀತಿ ಸರ್ವತ್ಯಃ | ನೈಜಸ್ವರಾ ಸ್ವರಿತಾ | ಫಿ. ೪-೬ | ಇತಿ
 ಸ್ವರಶಬ್ದಃ ಸ್ವರಿತಃ | ಮತುಬ್ಜೀಪೌ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮು-
 ನುದಾತ್ತಾನಾಂ | ಸಾ. ೧-೨-೩೯ | ಇತ್ಯೇಕಶ್ರುತಿಃ | ಸ್ವರಿತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಸಃ | ಊದಿದಮಿತ್ಯಾ-
 ದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧೂನುಹಿ | ಧೂರ್ಣಾ ಕಂಪನೇ | ಲೋಽರ್ | ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಛ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ
 ಶ್ಚಃ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೬-೪-೧೧೬ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಲುಕಶ್ಚಾಂದಸ-
 ತ್ವಾದಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಮುಘಾಯಮಾಣಂ—ಶತ್ರುವಧೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ | ತ್ಯಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) |
 ಉಭೇ ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು | ನಹಿ ಇನ್ಯತಃ—ಹೊಂದಲಸಮರ್ಥಗಳಾಗಿರುವವು | (ಅಂತಹ
 ನೀನು) ಸ್ವರ್ಗತೀಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ | ಅಸಃ—ವೃಷ್ಟಿರೂಪನಾದ ಉದಕವನ್ನು | ಜೇಷಃ—ಜಯಿಸು
 (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಕವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು, | (ಅಂತರ) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—
 ನಮಗೆ | ಗಾಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಸಂ ಧೂನುಹಿ—ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶತ್ರುಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು
 ಹಿಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದು (ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು). ಈಗ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕ
 ವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಗೋವು
 ಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು.

English Translation.

Heaven and earth are unable to hold you (your exploits) the destroyer of your enemies ; command the waters of heaven (so that they may fall upon earth as rain) and send us cows.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ, ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳು ಅಥವಾ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳು. ಸ್ವರ್ಗೇ ಪುರಂಧೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩.೨೧)

ಋಷಾಯಮಾಣಂ—ನ್ಯೂನ್ ಹಂತೀತ್ಯುಘಾ | ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವ.

೨೨—ನಿನ್ನನ್ನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು.

ಇನ್ನತಃ—ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ವ್ಯಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಅಪಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆವು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೂ ಹಿಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಜೇಷಃ—ಗೇಽವಿ, ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಯು ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ, ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ವರ್ವತೀಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ. ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷರಿಂದ (ಆಕಾಶದಿಂದ) ಬೀಳುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಏತದ್ವಾ ಅಸಾಂ ನಾಮಧೇಯಂ ಗುಹ್ಯಂ ಯದಾಧಾನಾ ಮಾಂದಾಸು ತೇ ಶುಕ್ರ ಶುಕ್ರಮಾ ಧೂನೋಮೀತ್ಯಾಹಾಸಾನೋವ ನಾಮಧೇಯೇನ ಗುಹ್ಯೇನ ದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಮವ ರುಂಧೇ ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಶುಕ್ರೇಣ ಗೃಹ್ಣಾಮೀತ್ಯಾಹೈತದ್ವಾ ಅದ್ವೋ ರೂಪಂ ಯದ್ರಾತ್ರಿಸ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ವೃಷ್ಟಾ ಈತತೇಷಾಃ ಏವ ರೂಪೇಣ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಜ್ಯಾವಯೇತ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ನುಗ್ರಾ ಅಜುಚ್ಯವುರಿತ್ಯಾಹ ಯಥಾಯಜುರೇವೈತತ್ ||

ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಧೂನುಹಿ—ಧೂರ್ಣ ಕಂಪನೇ | ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಂಪಿಸು, ಚಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ, ಪ್ರೇರಿಸು, ಕಳುಹಿಸು, ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಹಿ-ಸಹಸುಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಸುಬಂತ್ವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ್ವದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ'ಗೆ ಹಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತಾ-ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಅಮ್‌ಗೆ ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್‌ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಽಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಆತ್ಮಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬದ್ಧೀಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದರೆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ 'ಯೋಜಿ' ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ವನಾನೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೭) ಏಕತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವರು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅಮ್+ಅಮ್ ದ್ವಿತೀಯಾಯೋಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುವುದು. ತ್ವ+ಅ+ಅ+ಅಮ್ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಅಕಸ್ಯವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ತ್ವಾ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತ್ವಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ತ್ವಾಮಾದ್ವಿತೀಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಪಸ್ಯಂತವದಾತ್, ಅನುದಾತ್ತಂಸರ್ಮಮಸಾದಾದ್ (೮-೧-೧೪) ಇವುಗಳು ಅಧಿಕೃತಗಳಾಗುವುವು. ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳೂ ಅದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ ಮಾ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ರೋದಸೀ-ರುದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಘೂಪಥ ಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ರೋದಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇದಿತ್ತು, ರೋದಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಉಗದಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗಿತಕ್ಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಉಗದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀವ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಜೀವ್ ಬರುತ್ತೆ. ಜೀವ್ಯು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್.

ಉಭೇ-ಉಭ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್. ಅಜಾಭ್ಯತಷ್ಟಾಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಉಭಃ ಆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್. ಉಭಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರ. ದ್ವಿ. ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಔಜಿ ಅಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪) ಆಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಔಕಾರ ರೂಪ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ, ಔಟಿ) ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೀ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ

ಇತ್ತಂಜ್ಞೆ ಲೋಕ ಬಂದು ಈ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಉಭಾ+ಈ. ಈ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಮೃಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ+ಈ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ' ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಋಘಾಯಮಾಣಮ್—ನ್ಯೂ ಹಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನ್ಯೂನ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೈಘ್ಯೋಸಿದ್ಧಿ ತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನೈ+ಕಸ್-ಹನ್-ವಿಹ್. ವಿಹ್ ನ ವರ್ಣಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಲೋಕ ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ರೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಸ್ಗೆ ಲೋಕ, 'ಅನ್ಯೈಘ್ಯೋಸಿದ್ಧಿತ್ಯಂತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದು ವಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ (ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ) ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೈನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕವೂ, ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಋಘೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಘಾ ಋಘಾ ಭವತಿ ಎಂದು ಆಭೂತ ತದ್ವಿವವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಲೋಹಿತಾದಿದಾಷ್ಟ್ಯಕೃಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಲೋಹಿತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಭವತಿ - ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಹಿತಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವಾದಕಾರಣ ಋಘೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕೃಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಕಾರಸಕಾರಗಳು ಇತ್ತಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಗಲಾಗುವುವು. ಋಘೇನ+ಯ ' ಭೃಶಾದಿಘ್ಯೋ ಭುವ್ಯಚ್ಛೇಲೋಪೇಕ್ಷದಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲೋಪಕ್ಷದಲಃ ' ಎಂಬುದು ' ಲೋಹಿತಾದಿ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃಷ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಪೂರ್ವದಕ್ಷದ್ವರಿ ಆದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ ' ಅಕೃತ್ಪೂರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕೃತ್ಪೂರ್ವಧಾತುಕ ಇವುಗಳನ್ನುಳಿದು ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು ಆದ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಋಘಾಯ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ವಾಕ್ಯಷಃ (ಪಾ. ಸು. ೧-೩-೯೦) ಕೃಷಂತದ ಮುಂದೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿಟಿಶ್ಚತ್ಯಶಾನಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ವಿಕರಣ ಶರ್ ಬರುವುದು ಋಘಾಯ+ಅ+ಅನ, ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ರಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಪ್ಪು ಅದಂತವಾದ ಉಪದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ತಾನಿಕಸಾರ್ಥಧಾತುವಾದ ಶಾನಚ್ಚ ಸಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಕೃಷ್‌ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಗಳೆಗಳಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಋಘಾಯ+ಅನ. ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಗಾಗಮ-ಋಘಾಯಮಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಋಘಾಯಮಾಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವೃತ್ತಿಕಾರಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದಿರುವುದು. ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಹಿತಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಅಜಂತಶಬ್ದಗಳೇ ಪರಿತವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕೃತಿಗಣವಾದರೂ ಅಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಬರುವುದೇ ವಿನ ಹಲಂತದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಲೋಹಿತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ನಾಯಂ

ಹಲಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ' ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಕರ್ತೋಕ್ತನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಪರಿತಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೋಪಾಧಿಶಬ್ದೋ ನ ಭವತಿ, ತಸ್ಯವಾರ್ತಿಕಕಾರೇಣ ದೂಷಿತತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಕೈಯಟಕ್ಕೆ ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅಪರಿತೇತಿ ಎಂಬ ಪ್ರತೀಕದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕಾರರು, ತೇನ ಚರ್ಮಾಯತಿ, ಚರ್ಮಾಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವೃತ್ತಾದ್ಯುಕ್ತಮಸಂಗತಮ್ ' ನಾಯಂ ಹಲಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ಇತಿ ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತೇರಿತಿ ಬೋಧ್ಯಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಲೋಹಿತಡಾಪ್ತಃ ಕೃಷ್ಣಚನಂ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಪಾಠಮಾಡಿ ಅದಿಗ್ರಹಣವನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಕೌಮುದೀಕಾರರು ಅತ್ರಾ ಚೈರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾಭೂತತಥ್ಯವನಿವಸಯುಕ್ತಂ ಲಬ್ಧಂ, ತಚ್ಚ ಲೋಹಿತ ಶಬ್ದಸ್ಯೈವವಿಶೇಷಣಂ, ನತು ಡಾಚೋಽಸಂಭವಾತ್, ನಾಪ್ಯದಿಗ್ರಾಹ್ಯಾಣಾಂ, ತಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್- ತಥಾಚ ವಾರ್ತಿಕಂ, ಲೋಹಿತಡಾಪ್ತಃ ಕೃಷ್ಣಚನಂ, ಭೃಶಾದಿಷ್ಟಿತರಾಣೀತಿ ಎಂದು ಅದಿ ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ' ಋಘ್ನಾ ' ಎಂಬ ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ವರ್ಣನೆಯು ಭಾಷ್ಯ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ' ನಾಯಂನಾಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ' ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಂತಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನೋಡುವೂ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವು. ಋಘ್ನೇವ ಅಚರಿತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕರ್ತೃಃಕೃಜ್ಞೇಸಲೋಪೇಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಉಪಮಾನವಾಚಕವೂ ಕರ್ತೃವಾಚಕವೂ ಆದ ಸುಬಂಧದ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕೃಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋಘ್ನಾ+ಸು+ಯ. ಕೃಜ್ಞ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ' ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಯವವಾದ ಸುಗೆ ಲೋಪ ಋಘ್ನಾ+ಯ ನೇಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೫) ಕೃಜ್ಞ ಕೃಜ್ಞ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತವೇ ಪದವಾಗುವುದು, ಬಾಕಿಯವು ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನೆ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಲೋಪ. ನೆಲೋಪಃ ಸುಪ್ತಸಂಸಂಜ್ಞಾ ತುಗ್ವಿಧಿಷುಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಸುಪ್ತಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೃತಿತುಗ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ನೆಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನೆಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ' ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಕಾರ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಋಘಾಯ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಕೃಜ್ಞಾ ಜುತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಅತ್ಯನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇ ಪದ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ.

ಇನ್ಯತಃ—ಇವಿನ್ಯಾಪ್ತೇ, ಧಾತು. ಇದಿತ್ಯೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ದ್ವಿವಚನ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ತಸ್. ಶಬ್ಧ ವಿಕರಣ ಇನ್ಯತಸ್. ರುಕ್ತ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಇನ್ಯತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ಥ ಪಿತ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತೋಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಅಂಗಾಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾ

ಗುವುದು. ಅಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯ ಎಂದರೆ ಅನುಕೂಲ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಅನುಕೂಲ್ಯ ತೋರುವಾಗ ಹಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೇಷಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಙ್ಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಖ್—ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕನಚನ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಸಿಪ್ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಂತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತತ್ತ್ ಲೋಪಃಪರಸ್ವೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಕರ್ದರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂತೇಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಜಿ+ಸ್+ಸ್ ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ ಸೂ. ೪-೪-೯೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಜಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಜೇಷಸ್ ಪ್ರಥಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸತ್ಪ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಜೇಷಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಗಮವು ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಮಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸ್ವರ್ವತೀಃ—ಸ್ವಃ ಆಸಾಮಸ್ತು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾದರೆ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೈಸ್ತಿ ನಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್. ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದವು ಲೇಖಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಛಂದಸೀಕೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದವು ಅದುಪಧವಾದ್ದ ರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾತ್ಮ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ವಕಾರ ಸ್ವರ್ದತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಗಿತತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬಂದರೆ ಸ್ವರ್ದತೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್, ಜಾಪ್ ಎರಡೂ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ನೈಪ್ ಸ್ವರ್ ಸ್ವರಿತಾ (ಫ. ಸೂ. ೭೪) ನೈಪ್, ಸ್ವರ್ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವರಿತಗಳಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಏಕಶ್ರುತಿ (ಪ್ರಚಯ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತಗಳು ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವವು. ಸ್ವರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಪಃ—ಊಡಿದಮ್ ಪದಾನ್ಯಪ್ಪುಮ್ ರೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಪ್ ವಿಘಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಧೂನುಹಿ ಧೂಞ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತಃ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕನಚನ ಸಿಪ್. ಸೇರ್ಯಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ ಧೂ+ಹಿ ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ಏಕರಣ ಧೂನುಹಿ. ಉತತ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿ ಸಂಯೋಗ-ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗಿ ಉಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಉಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸರ್ದೇವಿಘ-ಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಧಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಧೂನುಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು ||೮||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ನೂ ಚಿದ್ಧಧಿಷ್ಠ ಮೇ ಗಿರಃ |

ಇಂದ್ರ ಸ್ತೋಮಮಿಮಂ ಮಮ ಕೃಷ್ಣಾ ಯುಜಶ್ಚಿದಂತರಂ ||೯||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಶ್ರುತ್ ಕರ್ಣ | ಶ್ರುಧಿ | ಹವಂ | ನು | ಚಿತ್ | ದಧಿಷ್ಠ | ಮೇ | ಗಿರಃ ||
ಇಂದ್ರ | ಸ್ತೋಮಂ | ಇಮಂ | ಮಮ | ಕೃಷ್ಣ | ಯುಜಃ | ಚಿತ್ |
ಅಂತರಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಸರ್ವತಃ ಶ್ಲೋಕಾರೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಗಿಂದ್ರ ಹವಮಸ್ತದೀಯಮಾ-
ಹ್ವಾನಂ ನು ಹಿಸ್ತಂ ಶ್ರುಧಿ | ಶ್ರುಣು | ಮೇ ಮಮ ಹೋತುರ್ಗಿರಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾತಿರಸಿ ದಧಿಷ್ಠ | ಚಿತ್ರೇ ಧಾ-
ರಯ | ಕಿಂಚಿ ಮಮ ನುದೀಯಮಿಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಂ ನಾಕ್ಷಮೂಹಂ ಯುಜಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾ-
ಕೀಯತುಃಪ್ರಾಪ್ಯಂತರಂ ಕೃಷ್ಣ | ಅಸನ್ನಂ ಕುರು | ಯಥಾ ವಚನಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಮನ್ಯಸೇ ತದ್ವದ-
ಸ್ತದೀಯಸ್ತುತಿಷ್ಯಸಿ ಪ್ರೀತಿಂ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ | ಆ ಸಮಂತಾಚ್ಛ್ರೇಣಿತ
ಇತ್ಯಾಶ್ರುತ್ | ಕ್ರಿಸ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ಸಾ. ೬-೧-೭೧ | ತಾದೃಶೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ |
ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ರುಧೀ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಲೋಟೋ ಹಿ | ಶ್ರುನಃ
ಶ್ರು ಚಿ | ಸಾ. ೩-೧-೭೪ | ಇತಿ ವಿಹಿತಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟತ್ವಾ-
ಚ್ಛ್ರೇಣಾವೋಷಸಿ ನಿವರ್ತಕೇ | ಶ್ರು ಶ್ರುಣುಪ್ಪ್ರಾಪ್ಯಭೃತ್ಪಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೨ | ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ
ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ | ಸಾ. ೮-೧-೭೨ | ಇತ್ಯವಿದ್ಯ-
ಮಾನವತ್ವೇನ ಸದಾಪರಪರತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಞಾತಿ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ
ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಹವಂ | ಹೇರ್ಷ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚಿ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕೇ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಕೃತೇ ಪಶ್ಚಾದುಕಾರಾಂತತ್ವೇನ ಯೂದೋರಪಃ | ಸಾ. ೩-೩-೫೭ | ಇತ್ಯಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಅಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರಃ | ನು | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುಚಿ ತುನುಘಮಪ್ಪುತಜ್ಜುಕ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಸಾ-
೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಚಿತ್ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ದಧಿಷ್ಠ | ದಧಾತೇಲೋಟ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ-
ಸವಾಭ್ಯಾಂ ನಾನೌ | ಸಾ. ೩-೪-೯೧ | ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಾದಿ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯರ್ಥೇತ್ಯಾ-
ರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವೀಕಾರಾದಿಡಾಗಮಃ | ಆಕಾರಲೋಪಃ | ನಿಘಾತಃ | ಮಮ | ತವಮನೌ ಜಸಿ |

ಸಾ. ೭-೨-೯೬ | ಇತ್ಯನೇನ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಮಮಾದೇತಃ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರ್ಜಾಸಿ | ಸಾ- ೬-೧-೨೧೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃಷ್ಣ | ಡುಕ್ಯುಜ್ ಕರಣೇ
ಲೋಟ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸವಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮಾ | ಶಪೋ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾ-
ತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ವ ನಿಘಾತಃ | ಯುಜಃ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅಂತರಂ | ವ್ಯಸಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಶ್ರುತ್ವರ್ಣ-ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಕಿವಿಗಳಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
ಹವಂ-ನಮ್ಮ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು (ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದನ್ನು) | ನು-ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಶ್ರುಥಿ-
ಕೇಳು | ಮೇ-(ಹೋತ್ರವಾದ) ನನ್ನ | ಗಿರಕ್ತಿತ್-(ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ | ದಧಿಷ್ಠ-
ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸು | (ಮತ್ತು) ಮಮ-ನನ್ನ (ಎಂದರೆ ನಾನು ಮಾಡುವ) | ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ-ಈ ಸ್ತೋತ-
ವನ್ನು | ಅಂತರಂ ಯುಜಕ್ತಿತ್ ಕೃಷ್ಣ-ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಿಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕಿವಿಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರು-
ವವು. ಅದುದರಿಂದ ನಾವು ಮಾಡುವ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು (ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದನ್ನು) ಬೇಗನೆ ಕೇಳು ;
ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆನಪಿಡು ; ಮತ್ತು ನಾನು ಮಾಡುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪ-
ವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯವಾದವುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸು.

English Translation.

O Indra, whose ears hear all things, listen quickly to my invocation ;
hold my praises (in four heart) ; keep near this my hymn as it were the words
of a friend.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ರುತ್ವರ್ಣ-ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಶೃಣುತ ಇತ್ಯಾಶ್ರುತ್ | ತಾದ್ಯಶ್ ಕರ್ಣ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ |
ಸರ್ವತಃ ಶ್ರೋತಾರ್ ಕರ್ಣ್ ಯಸ್ಯ ತಾದ್ಯಗಿಂದ್ರ-ಅಶ್ರುತ್ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೇಳುವ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಕರ್ಣಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ ಅಶ್ರುತ್ವರ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರುಧಿ, ನು, ಕೃಷ್ಣ—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಾರ್ಥವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ದಧಿಪ್ಪ ಮೇ ಗಿರಃ—ನಮ್ಮ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಭರಿಸು ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಗಮನವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ ಅದನ್ನು ಮರೆಯದಂತೆ ಜ್ಞಾಪಕದ ಲ್ಲಿಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯುಜಶ್ಚಿದಂತರಂ—ಸ್ನೇಹಿತರ ಮಾತಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾದುದನ್ನಾಗಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಮ್ಯುಕ್ತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ ||

ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ (ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ) ಶೃಣುತ (ಕೇಳಿ) ಇತಿ ಆಶ್ರುತ್—ಆಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಲಿಪ್‌ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಲಿಪ್ ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ—ಆಶ್ರು ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಸಿತ್ಕೃತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ಯತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕೃತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಬರುವುದು. ಆಶ್ರುತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಶ್ರುತೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣಃ ತಸ್ಯ ಸಂಬುಧಿಃ, ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ, ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರ.

ಶ್ರುಧೀ—ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ತಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ, ಶ್ರು+ಹಿ. ಶ್ರುನಃಶೃಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶ್ರುಗೆ ಶೃ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಶಬ್ದವಯದಲ್ಲಿ ಶ್ನು ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಹೀಗೆ ವಿಕರಣ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿವೃತ್ತನಾದರೆ ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾದ ಶೃ ಅದೇಶವೂ ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟಾನಾಮಧ್ಯತರಾಪಾಯೇ ಉಭಯೋರಪ್ಯಪಾಯಃ (ಪರಿ. ೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗುವುದು. ಶ್ರು ಶೃಣು ಪೋಕ್ಯವೈಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಅದೇಶ. ಶ್ರುಧಿ ಇಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಆದ್ಯದಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಎಂಬ ಪದದಮುಂದೆ ಶ್ರುಧಿ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುವುದು ಅದರೂ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತ ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂಪೂರ್ವ-ಮದ್ವಿದ್ಯಮಾನನತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನವದ್ವಾನ ಬರುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಪದಾತ್ಪರತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೈಕತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಶ್ರುಧೀ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹವಮ್—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನೈಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾಣ ಬರುವುದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉಪರ್ಣಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಯೋದೋರಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ ಆವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಹವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹವಮ್ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ನು—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಮುಚಿ ತು, ನು, ಘ, ಮಕ್ಷು ತದ್, ಕು, ತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ನೂ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಚಿತ್—ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ದಧಿಪ್ಸು—ಡು ಧಾಜ್ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಯೋಃ. ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ್ ಆತ್ಮನೇಷದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಥಾಸ್, ಥಾಸ್‌ಗೆ ಥಾಸಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ, ಸವಾಭ್ಯಾಂವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಕರ್ಮರಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ತು. ಶ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾ ಧಾ+ಸ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಛಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚೇರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೮೪) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ರ್ಛುಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜತ್ವವೂ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚತ್ವವೂ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ. ದ ಧಾ+ಸ್ತು. ಈಗ ಛಂದಸ್ಸುಭಯೆಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ದಧಾ+ಇಸ್ತು ಪೂರೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ವ ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಲೋಪ ಒರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಎಂಬುದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ದಧಿಪ್ಸು ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಮಮ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಸ್ತುವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ಮದ್+ಜಸ್ ತವ ಮಮ್‌ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಯುಸ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವ ಮಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಮ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಮಮ+ಅದ್+ಅಸ್ಮ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಮ+

ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ, ಮನುಧ್+ಅಳ್ ಯುಷ್ಮದ್ ಸ್ವದ್ಭ್ಯಾಂಜಸೋಽಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸಿಗೆ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಶ್ ಆದೇಶ. ಅಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ ಶಿತ್ಸರ್ದಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ಸತ್ವಾನದವಿಯೂ ಬರುವುದು. ಮನುಧ್+ಅ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಸತ್ಸದಲ್ಲಿ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ, ಮಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಸತ್ಸದಲ್ಲಿ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮಮ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಮಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಮ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಾಜಿಸಿದಸಾಮಿನಾತ್ಮಾಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಹಸ್ಯ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾ, ಜಸಿ, ಜಸಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ್ ಅಶ್, ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್-ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಸ್ಯಾದೇಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅಶ್ ವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯೋಚಿ (೭-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಯತ್ಯವಾರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಅಶಾವಿಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅಶ್ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಶಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಯತ್ಯವಾರಣೆಯಿಂದ ಅಶ್ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶಾವಿಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಯ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅಶ್ ವಿಧಿಯು ಅವನಾದವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶಾದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೆ ಯೇನನಾಪ್ರಾಪ್ತೇಯೋವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ಭವತಿ (ಪರಿಭಾ. ೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು ಮನುಧ್+ಜಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಸ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಬರುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ಸ್ಯ ಆದೇಶವನ್ನು ಅಶ್ ವಿಧಿಯು ಬಾಧಿಸಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾದೇಶ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್ ಸ್ವದ್ಭ್ಯಾಂಜಸೋಽಶ್ ಎಂಬುದೂ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಗವ್ಯತ್ಯೇ ಪುನರ್ವತ್ತಾವವಿಧಿಃ (ಪರಿ. ೯೨) ಒಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶಾದೇಶ ಬಂದನಂತರ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು, ಅಂಗವ್ಯತ್ಯೇ ಪುನರ್ವತ್ತಾವವಿಧಿಃ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರೀಯಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರೀಯಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಂಗ ಶಬ್ದವು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಕೆಲವರು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಅರ್ಥವು ಜ್ಯೋದಾದೀಯಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವು. ಜ್ಯೋದಾದೀಯಸಃ-ಕಿಮರ್ಥಂ ಜ್ಯೋತ್ಸರಸ್ಯೇಯಸ ಆತ್ಮಮುಚ್ಯತೇ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಕೃತಸ್ಯೋನುವರ್ತೇತ ಕಾ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ಜ್ಯೋಯಾನ್ | ಅಕೃದ್ಯಕಾರ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಭವತ್ಯತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹ ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಯಜ್ಯೋತ್ಸರಸ್ಯೇಯಸ ಆತ್ಮಂ ಶಾಸ್ತಿ ತಜ್ಞಾ ಸುತಾಚಾರ್ಯೋ ಭವತ್ಯೇಷಾ ಪರಿಭಾಷಾ ಅಜ್ಞವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವತ್ತಾವವಿಧಿಃ ಇತಿ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪ್ರಕೃಯದ ಈಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರಲಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮವಿಧಿ

ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವು. ಏವಂಚ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕಕಾರ್ಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಯು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರು-
ದ್ಧವು. ಆದರೂ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದರೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ರಾಂಶಸೋಶ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಅಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಅಶ್ ಎಂದು ಪರರೂಪದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೇಷಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.
ಅಕಾರರೂಪವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಶ್ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇದರಿಂದ
ವಿರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಬಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಐಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು-
ವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಕೃಷ್ಣ—ದುಕ್ಯಾಃ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಧಾಸಾದೇಶ, ಧಾಸಗೇ ಧಾಸಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-
೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಇದರ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶ. ಕೃ-ಸ್ತ-ಶವ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ತನಾದಿಕೃತ್ಯಾಃ ಭೃಲುಃ (ಪಾ. ೩-೧-೭೯) ಎಂದು
ಬರುವ ಉ-ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯಚೋತ್ತಿಜಃ (ಪಾ ಸೂ.
೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದ-
ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯುಜಃ—ಸಾವೇಕಾಚಿತ್ಪ್ರತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭ-
ಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಂತರಮ್—ಇದು ವ್ಯವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩
ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿದ್ಮಾ ಹಿ ತ್ವಾ ವೃಷಂತಮಂ ವಾಜೇಷು ಹವನಶ್ರುತಂ |

ವೃಷಂತಮಸ್ಯ ಹೂಮಹ ಊತಿಂ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿದ್ಮಾ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ವೃಷನ್ ೨ ತಮಂ | ವಾಜೇಷು | ಹವನ ೨ ಶ್ರುತಂ ||

ವೃಷನ್ ೨ ತಮಸ್ಯ | ಹೂಮಹ | ಊತಿಂ | ಸಹಸ್ರ ೨ ಸಾತಮಾಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ವಿದ್ಧು | ಜಾನೀಮಃ | ಕೀದೃಶಂ ತ್ವಾಂ | ವೃಷಂತಮಂ ಕಾಮಾನಾಮತಿಶಯೇನ ವರ್ಷಿತಾರಂ ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಹವನಶ್ರುತಂ ಅಸ್ಮದೀಯಸ್ಯಾಹ್ವಾನಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕಾರಂ | ವೃಷಂತಮಸ್ಯಾತಿಶಯೇನ ಕಾಮಾದೀನಾಂ ವರ್ಷಿತುಸ್ತನ್ಮೋತಿಂ ರಕ್ಷಾಮಸ್ತದ್ವಿಷಯಾದ್ವಿಶ್ವ ಹೂಮಹೇ | ತ್ವಾಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ಕೀದೃಶೀಮೂತಿಂ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾತಿಶಯೇನ ಧನಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ದಾತ್ತೀಂ || ವಿದ್ಧು | ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ | ಸಾ. ೩. ೪. ೮೩ | ಇತಿ ಮಸೋ ವಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೀಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ದ್ವೈಚೋದತಸ್ತೀಚ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ವೃಷಂತಮಂ | ವೃಷು ವೃಷು ಮೃಷು ಸೇಚೇನೇ | ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿಧಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾಕ್ಷತ್ವ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಯಸ್ಮಯಾದೀನಿ ಭಂದಸಿ | ಸಾ. ೧-೪-೨೦ | ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಸದತ್ಯಾಭಾನಾನ್ಯಲೋಸಾಭಾವಃ | ಸಾ. ೮-೨-೭ | ವಾಜೇಷು | ವಾಜಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿರಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹವನಶ್ರುತಂ | ಹೂ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಟಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಹವನಂ ಶೃಣೋತಿತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತುಗಾಗಮಃ | ವೃಷಂತಮಸ್ಯ | ಉಕ್ತಂ | ಹೂಮಹೇ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಪ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ತಪೋಃ ಲುಕ್ | ಊತಿಂ | ಊತಿಯೋಃ-ತ್ಯಾದಿನಾಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ | ಸಹಸ್ರಂ ಸನೋತಿತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಷಣ್ಣ ದಾನೇ | ಜನಸನಬನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ | ಸಾ. ೩-೨-೬೭ | ವಿದ್ಯುನೋರನಾನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ | ಸಾ. ೬-೪-೪೧ | ಇತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಕೃದುತ್ತರಸದಸ್ಯಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾಕ್ಷದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವೃಷಂತಮಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ) ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನನ್ನಾಗಿಯೂ | ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಹವನಶ್ರುತಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ | ವಿದ್ಧು—ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ | ಹಿ-ಏಕೆಂದರೆ | ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—(ಕಾಮಾರ್ಥಗಳ) ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ನಿನ್ನ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ—ಸಾವಿರಾರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ನೀನು ಕೊಡುವ | ಊತಿಂ—ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಹೂಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೆಂದೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ಮೊರೆಯನ್ನು) ಕೇಳುವವನೆಂದೂ ನಾವು ಬಲ್ಲೆವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ನಿನ್ನ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವೆವು.

English Translation.

O Indra, we know you, the rainer of blessings, the hearer of our call in battles; we invoke the thousand-fold protection of you, the showerer of bounties.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇದೆ. ವಿಶೇಷ ತೊಡಕುಗಳಾಗಲಿ, ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ.

ವಿದ್ವಾಂಸ—ಭಂದಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಷಂತಮಂ, ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ ಎಂದರ್ಥವು

ಹವನಶ್ರುತಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳುವ, ನಮ್ಮ ಮೊರೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುವ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. (ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೯ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ನೋಡಿ).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿದ್ವಾಂಸ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ. ಶಬ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೨)ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವಿದೋ ಲಟೋವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಲಟ್ಟಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ತಿವ್ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಲ್,ಅತುಸ್, ಉಸ್, ಥಲ್, ಅಥುಸ್, ಅಣಲ್.ವ, ಮು ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಮಸ್ ಗೆ ಮ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ವಿದ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚುಳ್ಳ ತಿಜಂತದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿದ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಷಂತಮಮ್—ಸೃಷು, ವೃಷು, ಮೃಷು ಸೇಚನೇ, ಧಾತು. ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ನಿದ್ಯಪ್ರತಿವಿವಃ (ಉ. ಘಾ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ ಇನ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬರುವವು. ಅನ್ ಉಳಿಯುವುದು ವೃಷ+ಅನ್-ವೃಷನ್. ಇದು ನಿತ್ಸಂ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮವ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಆದ್ಯದಾತ್ವವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆಯಸ್ತಯಾದೀನಿಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾ-ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್

ಹವನಶ್ರುತಮ್—ಹ್ವೇಜ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಆನಾದೇ ಬಂದು ಹ್ವೇ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹ್ವಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ.ಸೂ.

೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಹು+ಅನ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ ಹವನ. ಹವನಂ ಶೃಣೋತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಹವನ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಶ್ರುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತ್ತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಹವನಶ್ರುತ್, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹವನಶ್ರುತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—ವೃಷಂತಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಷಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಾಂತ ವೃಷಂತಮಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹೂಮಹೇ—ಹೈಂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವಾಗಾಂ ಶಬ್ದೋಚ್ಛಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಲುಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಮೆ. ಓತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಹೈಂ+ಮಹೇ ಶಬ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೪) ಹ್ರಸ್ವಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಮಹೇ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾಮಯವಾದ ಹಲ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹೂಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಊತಿಂ—ಊತಿಯೂತಿಹೂತಿಸಾತಿಹೇತಿರ್ಕೀರ್ತಯಶ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿವಾತಿತಗಳಾಗಿರುವವು

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಮ್—ಸಹಸ್ರಂ ಸುನೋತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ ಪಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಿನ್ಯತ್ತಿ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ-ವಿಡ್ವ-ನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ವಿಟ್‌ವನ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಸರ್ವದೀರ್ಘ ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೃದಾಂತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಕಾರ ಬರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮಾಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಸಾತಮ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಜಾಡ್ಯತಮಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟಾಪ್ಪು ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತರ್ಯತಮದಿಂದ ಟಾಪಿನೋದಿಗೆ ಬರುವ ಸರ್ವದೀರ್ಘವೂ ಅನುದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಮ್ || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತೂ ನ ಇಂದ್ರ ಕೌಶಿಕ ಮಂದಸಾನಃ ಸುತಂ ಪಿಬ |

ನವ್ಯಮಾಯುಃ ಪ್ರ ಸೂ ತಿರ ಕೃಧಿ ಸಹಸ್ರಸಾಮ್ಯಸಿಂ || ೧೧ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತು | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಕೌಶಿಕ | ಮಂದಸಾನಃ | ಸುತಂ | ಪಿಬ ||

ನವ್ಯಂ | ಆಯುಃ | ಪ್ರ | ಸು | ತಿರ | ಕೃಧಿ | ಸಹಸ್ರ ಸಾಂ | ಯಸಿಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತು ಹಿಪ್ರಂ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಪ್ರತ್ಯಾ ಗಚ್ಛೇತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಕೌಶಿಕ ಕೌಶಿಕಸ್ಯ ಪು-
ತ್ರೇಂದ್ರ ಮಂದಸಾನೋ ಹ್ಯಪ್ಯೋ ಭೂಕ್ತಾ ಸುತಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಯದ್ಯಪಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ
ಕೌಶಿಕಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ತಥಾಪಿ ತದ್ರೂಪೇಣೇಂದ್ರಸ್ಯೈವೋತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ಕೌಶಿಕಪುತ್ರತ್ವಮನಿರುದ್ಧಂ | ಆಯಂ
ವೃತ್ತಾಂತೋಽನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮುಕ್ತಃ | ಕೌಶಿಕಸ್ಯೈವೋರಥಿರಿದ್ರತುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛೆನ್ನಹ-
ಚರ್ಯಂ ಚಿಕಾರ ತಸ್ಯೇಂದ್ರ ಏವ ಗಾಥೀ ಪುತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ | ಅನು. ಋಗ್ವೇ ೩-೧ | ಇತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ
ನವ್ಯಂ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪರಮಾಯುರ್ಜೀವಿತಂ ಪ್ರ ಸೂ ತಿರ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ
ಸುಷ್ಟು ವರ್ಧಯ | ತತೋ ಮಾಂ ಸಹಸ್ರಸಾಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಲಾಭೋಪೇತಮೃಷಿಮತೀಂದ್ರಯಾದ್ರ-
ವ್ಯಾರಂ ಕೃಧಿ | ಕುರು || ತು | ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ ತುನುಘಮಪ್ತುತಜ್ಜುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಮಿತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ನಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ | ಇಂದ್ರ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕೌಶಿಕ |
ನಿಘಾತಃ | ಮಂದಸಾನಃ | ಹ್ಯಸ್ಯನ್ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಸ್ಯ ಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಆಸಾನಜಿತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾವೃಂಜಿವೃಧಿಮಂದಿಸಂಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೨-೮೭ | ಇತ್ಯಸಾನಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ತಾದ್ವಂದತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಸುತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನವ್ಯಂ | ಋ ಸ್ತುತಾ | ಅಚೋ ಯತ್ | ಗುಣಃ | ವಾಂತೋ
ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಸಾ. ೬-೧ ೭೯ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಯುಃ |
ಉಸಿನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾನೇತೇರ್ಣಿಚ್ಛ | ಉ. ೨-೧೦೯ | ಇತ್ಯಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ತಾದ್ವುದ್ವಯಾದೇಶಾ |
ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸು | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿರ | ತರತೇರ್ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ಶಃ | ಋತ ಇದ್ವುತೋಃ | ಸಾ. ೭-೧ ೧೦೦ | ಇತಿತ್ವಂ | ಅತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ಕೃಧಿ |
ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶ್ರು ಶೃಣುಪ್ಪೌಕ್ಯವೃಧಿಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಥಿ-
ರಾದೇಶಃ | ಸಹಸ್ರಸಾಂ | ಉಕ್ತಂ | ಯಸಿಂ | ಯಸೀ ಗತಾ | ಇನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವಿಗುಪಧಾತ್ವಿಚ್ಛ |
ಕಿತ್ತಾದ್ಯುಷಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ--ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ | ನೆ--ನಮ್ಮ (ಸಮಾಪಕ್ಕೆ) | ಆ (ಗಚ್ಛ)--ಬಾ | (ಹೇ) ಕೌಶಿಕ--ಎಲೈ ಕುಶಿಕಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | (ನೀನು) ಮುಂದೆ ಇಾನೆ--ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಸುತಂ--ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ--ಕುಡಿ | (ನನಗೆ) ನಮ್ಯಂ--ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಬೇಕಾದ) | ಆಯುಃ--ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರ ಸು ತಿರ--ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು | (ನನ್ನನ್ನು) ಸಹಸ್ರಸಾಂ--ಸಾವಿರಾರು ಲಾಭಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ | ಋಷಿಂ--ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ | ಕೃಧಿ-ಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬೇಗ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪಾನಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು (ಸಾಧಾರಣ) ಋಷಿಯಾಗಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Come quickly, Indra, son of Kusika, and drink the soma libation with delight; prolong the life which we merit and make me a Rishi abundantly endowed with thousands of benefits

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತು, ಸು, ಕೃಧಿ--ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಗಳು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿವೆ.

ಆ--ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರವಿದೆ ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗಚ್ಛ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ಕೌಶಿಕ--ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುಶಿಕಪುತ್ರನೆಂದು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ--

ಕುಶಿಕಸ್ತೋಷೀರಥಿರಿಂದ್ರತುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚೈನ್ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರ ಏವ ಗಾಧೀ ಪೂತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ ||

(ಮ. ಅನು. ೩-೧)

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ--

ಅತ್ರ ಚೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಇಷೀರಥಪುತ್ರಃ ಕುಶಿಕೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ಪುತ್ರಮಿಂದ್ರತುಲ್ಯಂ ಕಾಮಯಮಾನೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯ ಗಾಧೀ ನಾನುಂದ್ರ ಏವ ಸ್ತುಯಂ ಪುತ್ರೋ ಜಾತ ಇತಿ ||

ವೆಂಕಟನಾಥವರು--

ಪುತ್ರಮಿಂದ್ರಸಮಮಿಚ್ಛನ್ ಕುಶಿಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಮೇವ
ಪುತ್ರೋಽಭೂತ್ | ಸಾಸ್ಯ ಕುಶಿಕತಾ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಇಷೀರಥನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಕುಶಿಕನೆಂಬ ಪುತ್ರ
ನಿದ್ದನು. ಅವನು ತನಗೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿ-
ದ್ದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಗಾಧಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಾನೇ ಅವನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ
ಋಷಿಯು ಗಾಧಿರಾಜನ ಮಗನು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ದೃಷ್ಟವಾದ ಮಧುಚ್ಯಂದ ಋಷಿಯು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ
ವಂಶೋದ್ಭವನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕುಶಿಕವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುಶಿಕನೆಂದು
ಸಂಬೋಧಿಸುವುದಿರುವನು.

ನವ್ಯಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ಋ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿ ನವ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಸರ್ವೈದೇವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಸರಂ—ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ
ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಪವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವರೂ ಅಪೇ-
ಕ್ಷಿಸುವ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು ಬಹಳಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ
ಇದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನವಂ—ಹೊಸದಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥ
ವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ನವ್ಯಂ ಆಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಜೈತನ್ಯವು, ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ
ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಆಯುಷ್ಯ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬಹುಕಾಲ
ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು, prolong our life ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಹಸ್ರಸಾಂ—ಸಾವಿರಾರು ಲಾಭಗಳು, ಪ್ರಯೋಜನಗಳು, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು.

ಋಷಿಂ-ಋಷೀ ಗತೌ-ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತೃರ್ಥ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಋಷಿಯೆಂದರೆ
ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು, ಅಥವಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯದೃಷ್ಟಾರಂ—
ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮಹಾಪುರುಷನು ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟವಾದ ಮಧುಚ್ಯಂದಋಷಿಯು. ತನಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟು ಉತ್ತಮ ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಕ್ರಿಯಾಪದ
ವು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾ--ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಚಿತುನ್ನು ಘಪ್ತತದ್ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩)
ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ನಿವಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಇದು ಉದಾತ್ತ.

ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಸ್ಯವಸ್ತೌಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತನಾದ ವಸೌ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದು, ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರ—ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಕೌಶಿಕ—ಇದೂ ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮುಂದೆಸಾನಃ—ಹೃಷ್ಯನ್ (ಸಂತೋಷಿಸುವನಾಗಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಮದಿ ಸ್ತುತಿ ನೋಡ ಮದ ಸ್ವಸ್ತ ಕಾಂತಿಗತಿಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಋಜ್ವಾ ವೃಧಿಮನ್ನಿಸಿ ಸಹಿಭ್ಯಃಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೪) ಛಂದಸ್ಯ ಸಾನಚ್ ಶುಜ್ವಾಭ್ಯಾಂ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಾನಚ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಋಜಿ ಭರ್ಜನೇ ವೃಥಾ ವೃದ್ಧಾ, ಮದಿಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ವಸ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು, ಪಹಪರ್ಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಬಲವಃ ನೋರಮೆಯಲ್ಲಿ ಋಜಿಗತೌ ಮದೀಹರ್ಷೇ ಧಾತುಗಳು ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಋಜಿಗತೌ ಎಂದು ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ಋಜಿಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮದೀಹರ್ಷೇ ಎಂಬದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅದು ಇವಿತ್ತ ಳ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿ ಎಂಬ ನಿರ್ದೇಶವು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಲೇಖಕಶೋಧಕ ದೋಷದಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸ ಬಹುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸುತಮ್—ಕ್ರ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನವ್ಯಮ್—ಋ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ಲೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಅಜೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಯತ್ ನು+ಯ, ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕಯೋಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ನೋ+ಯ ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗ ಅವ್, ಅವ್ ಅದೇ ಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ ಆದೇಶ. ನವ್ಯ. ಯತೋಽ ನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು- ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ನವ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆಯುಃ—ಏತೇರ್ಣಿಚ್ಛೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೫) ಜನೇರುಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಿಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಚಸ್ತೌವಸಿಯಜಿತನಿಧನಿಸಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದೂ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಣಿತ್ತೂ, ನಿತ್ತೂ ಸಹ ಆಗುವುದು ಎಂದ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇವರಿಂದ ಇಣ್

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇ+ಉಸ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಇಗೆ ಏ ಬರುವುದು. ಏಚೋಷ್ಣಾನಾ-ಯೋವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಯುಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಆಯುಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ತರ ಬರುವುದು.

ಸು-ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ತಿರ-ತ್ಯಾ ಪ್ರವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭಾದಿಯಲ್ಲಿ(ಗನೇಗಣ)ರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಆದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ತಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಸಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ತ್ವ+ಹಿ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಶಪ್ ಏಕರಣ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ಎಂಬ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶ, ಎಂಬುದು ಅಪಿತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುತ್ವಾಗುವುದು, ಕ್ವಿತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಖೂತಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಪೂರ್ವಾರಾಂತ ಧಾತುರೂಪನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇತ್ವವು ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೊನೆ ಯಲ್ಲರೂ ಪೂರ್ವಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಆದು ಉರಣ್ಣಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫ ಶಿರಸ್ಕ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತಿರ್+ಅ+ಹಿ ಅತೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಅದಂತಾಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ತಿರ ಎಂದಾಗುವುದು,

ಕೃಧಿ-ದುಕ್ಯ ಇ ಕರಣೇ, ಧಾತು ಲೋಟ್. ಆದಕ್ಕೆ ಸಿಪ್. ಆದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕೃ+ಹಿ ಶಪ್ ಏಕ ರಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ರುತ್ಯಣ್ಣಸ್ಯ-ಕೃವೃಭ್ಯತ್ವಂದಸಿ (೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಕೃಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಸಾಮ್--ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಮುಷಿಮ್--ಮುಷೀ ಗತಾ ಧಾತು ಇಗುಪಧಾತ್ವಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇಗುಪಧನಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಆದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಮುಷಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇನೂ ಭವಂತು ವಿಶ್ವತಃ |

ವೃದ್ಧಾಯುಮನು ವೃದ್ಧಯೋ ಜುಷ್ವಾ ಭವಂತು ಜುಷ್ವಯಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಿ | ತ್ವಾ | ಗಿರ್ವಣಃ | ಗಿರಃ | ಇನೂಃ | ಭವಂತು | ವಿಶ್ವತಃ |

ವೃದ್ಧ ೨ ಆಯುಂ | ಅನು | ವೃದ್ಧಯಃ | ಜುಷ್ವಾಃ | ಭವಂತು | ಜುಷ್ವಯಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರವರ್ಗೇ ಪರಿ ತ್ವೇತ್ಯಭಿಷ್ಠಯಾತ್ | ಸ್ಪೃಷ್ಟೋದಕಮಿತಿ ಬಂಡೇ ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರೋಽಧಿ ದ್ವಯೋರಧಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚಃ | ಆ- ೪-೬ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತಥಾ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನೇ ಸೇಯಂ ಪರಿಧಾನೀಯಾ | ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಪ್ರವರ್ತಯಂತೀತಿ ಬಂಡೇ ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇತಿ ಪರಿಧತ್ಯಾತ್ | ಆ. ೪-೯ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತಥಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ | ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇತ್ಯುಕ್ತ-ಮಯಾ ಪರಿಧತ್ಯಾತಿ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೯ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಗಿರ್ವಣೋಽಸ್ತದೀಯಸ್ತುತಿಭಾಗಿಂದ್ರ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವೇಷು ಕರ್ಮಸು ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಾ ಇನೂ ಗಿರೋಽಸ್ತದೀಯಾ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾ ತ್ವಾಂ ಪರಿ ಭವಂತು | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತು | ಕೀದೃ-ಶ್ಯೋ ಗಿರಃ | ವೃದ್ಧಾಯುಮನು ಪ್ರವೃದ್ಧೇನಾಯುಷ್ಯೇಣೋವೇತಂ ತ್ವಾಮನುಸೃತ್ಯ ವೃದ್ಧಯೋ ವರ್ಧ-ಮಾನಾಃ | ಕಿಂಚೈತಾ ಗಿರೋ ಜುಷ್ವಾಸ್ತಯಾ ಸೇನಿತಾಃ ಸತ್ಯೋ ಜುಷ್ವಯೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರೀತೀತವೋ ಭವಂತು || ಗಿರ್ವಣಃ | ಗೀರ್ವಣಪ್ರಸಕ್ತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ-ಸುನ್ | ಗಿರ ಉಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯ-ಯಾತ್ಪ್ರವರ್ಗೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃದ್ಧಾಯುಂ | ವೃದ್ಧ ವೃದ್ಧಾ | ಕ್ರಿಸೃತ್ಯಯಃ | ಉದಿತೋ ವಾ. | ಸಾ. ೭-೨-೫೬ | ಇತೀವಃ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ | ಸಾ. ೭-೨-೧೫ | ಇತಿ ನಿಷ್ಪಾ-ಯಾಮಿಡಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಇತ್ ಗತಾ | ಭಂದಸೀಣಃ | ಉ. ೧-೨ | ಇತ್ಯುಕ್ | ಣಿತ್ವಾದ್ಯು-ದ್ಧಿಃ | ಆಯಾದೇಶಶ್ಚ | ವೃದ್ಧಮಾಯುರ್ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃದ್ಧಯಃ ವೃದ್ಧೇಃ ಕ್ರಿನ್ ತಿತುತ್ರತಧಿಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೯ | ಇತೀಡಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಜುಷ್ವಾಃ | ಶ್ವಿದಿತೋ ನಿಷ್ಪಾಯಾಂ | ಸಾ. ೭-೨-೨೪ | ಇತೀಡಭಾವಃ | ಜುಷ್ವಾರ್ಪಿತೇ ಇತ್ಯನು-ವೃತ್ತಾ ನಿತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇ | ಸಾ. ೬-೧ ೨೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜುಷ್ವಯಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವ-ನಯೋಃ ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇತೀಡಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೨೦ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಹೇ) ಗಿರ್ವಣಿ--ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ! ವಿಶ್ವತಃ--ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುವ | ಇಮಾ ಗಿರಃ--ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು | ತ್ವಾ-ನಿನ್ನನ್ನು | ಪರಿ ಭವಂತು--ಎಲ್ಲೆಡೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದು ಸೇರಲಿ | ವೃದ್ಧಾಯಾಂ--ದೀರ್ಘಾಯಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅನು--ಅನುಸರಿಸಿರುವ | ವೃದ್ಧಯಃ--ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾದ | ಜುಷ್ವಾಃ--ನಿನ್ನಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ವಾಕ್ಯಗಳು) | ಜುಷ್ವಯಃ--ನಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿ | ಭವಂತು--ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಸ್ತಿಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಬಂದು ಸೇರಿ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಆಯಸ್ಸನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ ಮತ್ತು ಈ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಮಗೂ ಅದರಿಂದ ಸಂತೋಷವಂಟಾಗಲಿ.

English Translation.

O deserver of praise, may those our praises be on all occasions around you (accepted by you), may they increase your power, O long-lived, and being agreeable to you, may they become our enjoyments.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು ಬಹಳ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬುಷಿಯ ಅಶಯವೇನೆಂಬದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಗಿರ್ವಣಿ--ಗೀರ್ಭಿರ್ವನ್ಯತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತಾ|| ಅಸ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿಭಾಕ್|| ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಸ್ತುತ್ರಾರ್ಥನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಶ್ವತಃ--ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ.

ವೃದ್ಧಾಯಾಂ--ಪ್ರವೃದ್ಧೇನಾಯುಷ್ಯೇಣೋಪೇತಂ--ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವ (ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ) ಆಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನು, ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವವನು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಾನ್ ಶತ್ಯನ್ ಅತಿಗಂತಾರಂ--ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಅನು-ಅನುಸೃತ್ಯ, ಪ್ರಾಪ್ತ--ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿನಗೆ ಸೇರಿ ಎಂದರೆ ನಿನಗೆ ಕೇಳಿಸಿ.

ವೃದ್ಧಯಃ—ವರ್ಧಮಾನಾಃ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ, ಬಹಳವಾದ.

ಜುಷ್ವಾಃ, ಜುಷ್ವಯಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನೆಯೋಃ—ಜುಷೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಸು, ಸೇವಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವ, ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ತದವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಿವರ್ಣಃ—ಗೀರ್ಭಃ ವಸ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಿವರ್ಣಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಗ್ವಾಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖೊತ-ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಅದು ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ನನಸಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರ-ತ್ಯಯ ಗಿರ್+ಭಿಸ್+ವನಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಗುರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಗಿರ್ ಎಂಬುದು ಪದ ಆದ್ದರಿಂದ ವೋರಸುಪಾಯಾದೀರ್ಘ ಇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರೇಫಾಂತವಕಾಂತಧಾತುಗಳ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ (ಉಪಾಂತ್ಯವಾದ) ಇಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಿರ್ ನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ದೇವಿಧಂಶ್ಯಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಸಂಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಧಿಯಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿವರ್ನಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು. ಹಲ್‌ಬಾೃಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಕ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಗಿವರ್ಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ವಿಶ್ವತಃ—ತಸ್ಮಿಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ವೃದ್ಧಾಯುಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಧ್+ತ ವೃಧ್ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉದಿತೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೯) ಉದಿತ್ತಾದ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವರೋ ಅದರಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಸಿಪೇಧ ಬರುವುದು. ವೃಧ್+ ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಷಸ್ತಫೋ ಛೋಽಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಧಾ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಝಷ್‌ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಷ್‌ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು. ವೃಧ್+ಧ ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಝಶ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧ

ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಬರುವುದು. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇವರಮುಂದೆ ಛಂದಸೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಇ+ಉ. ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜೋಷ್ಠಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇಾತ್ಯು ಣಿತ್ಯು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಕ್ಷಿಣವಾದ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬಂದರೆ ಏ+ಉ ಏಜೋಯನಾಯಾನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯ್ ಆಸೇಶ ಬಂದರೆ ಆಯು ಎಂದಾಗುವುದು. ವೃದ್ಧಂ ಆಯುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವೃದ್ಧಾಯುಃ ಎಂದು ಬಹುನೀಹಿಸವಾಸ. ಬಹುನೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುವುದು.

ವೃದ್ಧಯಃ—ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ತಿ, ತು, ತ್ರ ತಥ, ಸಿಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇ, ಪುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಥತ್ಸ ಜತ್ಸಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಬರುವುವು. ವೃದ್ಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಾತ್ಯಾ-ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜುಷ್ಠಾಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರೀದಿತೋನಿಷ್ಠಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೪) ಪ್ರೀ ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯಂಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಜುಷ್ಠಾ-ರ್ಪಿತೇಚಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೯) ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುಷ್ಠಾರ್ಪಿತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನು-ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜುಷ್ಠ ಅರ್ಪಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಜುಷ್ಠಯಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ಯ.... (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ಪನಾಪ್ಪಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಪುತ್ತ್ಯ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ, ಜುಪ್ಪಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜುಷ್ಠಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೧೨ ||

|| ಇತಿ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು
ಮುಗಿದುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

— ಅರ್ಚನಾ —

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಧುಚ್ಛಂದಸಃ ಪುತ್ರೋ ಜೇತ್ವನಾಮಕ ಮುಷಿಃ |
ತಥಾ ಜಾನಕ್ರಾಂತಂ | ಇಂದ್ರಮವ್ವಾ ಜೇತಾ ಮಾಧುಚ್ಛಂದಸ ಇತಿ | ಛಂದಸ್ವಾನುಷ್ಠುಭಮಿತಿ ಪೂರ್ವ-
ಸೂತ್ರೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾನುವರ್ತತೇ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ ಕೃ-
ತ್ವಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಊರೂ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಶೌನಕೇನ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧ-
ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಠುಭಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಮರ್ಧರ್ಚಂ ಶಸ್ತ್ರೋತ್ತರೇಣಾರ್ಧರ್ಚೇನೋತ್ತರಸ್ಯಾಃ
ಪೂರ್ವಮರ್ಧರ್ಚಂ ವ್ಯತಿಷಜತಿ ಪಾದ್ಯಃ ಪಾದಾನನುಷ್ಠುಪ್ಪಾರಂ ಪ್ರಾಗುತ್ತಮಾಯಾಃ | ಐ.ಅ. ೫.೩.೧ |
ಇತಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಪ್ರಥಮಾರಣ್ಯಕೇ ಪತ್ಯತೇ ಪ್ರ ವೋ ಮಹ ಇತಿ ಖಂಡೇ | ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀ-
ವೃದ್ಧಿಮಿತಿ ಪದಾನುಷಂಗಾಃ | ಐ. ಅ. ೧-೫-೨ | ಇತಿ | ತಥಾ ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ಪಂಚಮೇದಹನಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ
ಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧ್ನಿತ್ಯನುರೂಪಸ್ಯಚಃ | ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ
ಉಪ ನೋ ಹರಿಭಿಃ ಸುತಮಿಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ | ಅ. ೭-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುನಾದವು

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಧುಚ್ಛಂದಮುಷಿಯ ವೃತ್ತನಾದ ಜೇತಾ ಎಂಬುವನು
ಮುಷಿಯು ಆನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಮವ್ವಾ ಜೇತಾ ಮಾಧುಚ್ಛಂದಸ ಇತಿ ಎಂದರೆ ಎಂಟು ಬುಕ್ಕು
ಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಧುಚ್ಛಂದವೃತ್ತನಾದ ಜೇತಾ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಛಂದಸ್ವಾನುಷ್ಠುಭಂ ಓಂದ್ರೋ ಹೇಳಿದೆ ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ವಿನಿಯೋಗವೇ
ನೆಂದರೆ—ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪರನ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ
ಬೇಕು ಎಂದು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಊರೂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಶೌನಕರು ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
ದಲ್ಲಿ (ಐ.ಹ. ೫-೨-೧) ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧ್ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಠುಭಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋ
ಗಕ್ರಮವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇದರ ವಿವರಣಿಸುವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅದೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಐ.ಅ. ೧-೫-೨)
ಪ್ರ ವೋ ಮಹೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠಯಾಗದ ಐದನೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪರನ ಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಸ್ತೋಮಾವಾಕಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಉಪ ನೋ ಹರಿಭಿಃ ಸುತ-
ಮಿಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೧

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೧ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೧ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೮ ॥

॥ ಋಷಿ—ಜೇತಾ ಮೃಧುಚ್ಯಂದನಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ ಗಿರಃ ॥

ರಥೀತಮಂ ರಥೀನಾಂ ವಾಜಾನಾಂ ಸತ್ಪತಿಂ ಪತಿಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಇಂದ್ರಂ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ಸಮುದ್ರಃ | ವ್ಯಚಸಂ | ಗಿರಃ ॥

ರಥೀತಮಂ | ರಥೀನಾಂ | ವಾಜಾನಾಂ | ಸತ್ ಪತಿಂ | ಪತಿಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವಿಶ್ವಾಃ ಸರ್ವಾ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ ಸ್ತುತಯೇ ಇಂದ್ರಮವೀವೃಧನ್ | ವರ್ಧಿತವತ್ಯಃ | ಕೀ-
 ದೃತಮಿಂದ್ರಂ | ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ ಸಮುದ್ರವದ್ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಂ ರಥೀನಾಂ ರಥಯುಕ್ತಾನಾಂ ಯೋಧ್ಯ-
 ಶಾಂ ಮಧ್ಯೇ ರಥೀತಮಂ ಅತಿಶಯೇನ ರಥಯುಕ್ತಂ ವಾಜಾನಾಮನ್ನಾನಾಂ ಪತಿಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ಸತ್ಪತಿಂ
 ಸತಾಂ ಸನ್ಮಾರ್ಗವರ್ತಿನಾಂ ಪಾಲಕಂ ॥ ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ಯವರ್ಷಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ವೃಧೇ-
 ಷ್ಠಿ ಚಿಬ್ಬುರ್ಯದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ ೭-೪-೮ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾರಸ್ಯ ಯುಕ್ತಾರವಿಧಾನಾಲ್ಪ-
 ಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿಘಾತಸ್ಯರಃ | ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ | ವ್ಯಚೇರಸುಃ | ಗಾಜ್ಞುಟಾದಿಭ್ಯೋಃ-
 ಇನ್ದ್ರಾನ್ವಿತ್ | ಸಾ. ೧-೨-೧ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಜಿತ್ವಸ್ಯ ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನೇತಿ | ಸಾ. ೧-೨-೧-೧ |

ಇತ್ಯಸಿನಿಷೇಧಾದ್ಗೃಹಿಷ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಜಾತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಾ. ೬-೧-೧೬ | ನ ಭವತಿ ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಿ ಇವ ವ್ಯಚೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ರಥೀತಮಂ ರಥೀನಾಂ ರಥಶಬ್ದಾದುತ್ಪನ್ನಸ್ಯೇನಶ್ವಾಂವಸಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ | ವಾಜಾನಾಂ | ವೃಷಾದಿಶ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸತ್ಪತಿಂ | ಸತ್ಯಾವೈಶ್ವಯೇ | ಸಾ. ೬-೨-೧೨ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದ- ಪ್ರತ್ಯತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಾಃ—ಸಮುದ್ರವಾದ | ಗಿರೀ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಕ್ಷೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ಸಮುದ್ರ- ವ್ಯಚಿಸಂ—ಸಮುದ್ರದಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ರಥೀನಾಂ—ರಥಯುಕ್ತರಾದ ಯುದ್ಧಭಟರ (ಮದ್ಯದಲ್ಲಿ) | ರಥೀ- ತಮಂ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ರಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ | ವಾಜಾನಾಂ—ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಸತಿಂ—ಸ್ವಾವಿಯಾದ | ಸತ್ಪತಿಂ—ಸಜ್ಜನರ ರಕ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅವೀವೃಧನ್—ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುವವು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು; ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ವೀರಭಟರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು, ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವವು.

English Translation

All our praises have glorified Indra who is as great as the ocean, who is the best charioteer of all charioteers, the lord of food, the protector of the virtuous.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅವೀವೃಧನ್—ವೃಧ್ ಧಾತುವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡು ಸ್ತುತಿಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಿರೀ ಇಂದ್ರಂ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವವು, ಹೊಗಳಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಿಸಂ—ಸಮುದ್ರದಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ. ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಬಹುವಿಪ್ರಾರವಾಗಿಯೂ, ಅಗಾಧವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮುಷಿಯು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಮುದ್ರದ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ರಥೀತಮಂ, ರಥೀನಾಂ—ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ವಸೋರಿದ್ರಂ ವಸುಪತಿಂ; ಸೋಮಸಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸತ್ವತೀಂ ಸತಾಂ ಪತಿಂ ಸಾಲಕಂ—ಸಜ್ಜನರ ಸಂರಕ್ಷಕನು, ಸಾಲಕನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಾಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪ್ರಸಿಲಟಿಕಚೆಖಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವನ್. ಇದು ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ಅದ್ಭುತವು.

ಅವೀವೃಧ್—ವೃಧ ವರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ಚುತ್ಯಯ. ಣಿಷಂತಾಲ್ಪಂಜ್. ಲುಜ್ಞಿಗೆ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಒಹುವಜನ ದ್ವಿ ಆದೇಶ, ಝಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಽನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪ. ಅನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚ್ಚಿ ಲುಜ್ಞಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಷಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿ ಬರ್ಪುವುದು. ವೃಧ್+ಇ+ಚ್ಚಿ+ಅನ್ ಚಿತ್ರಿದ್ವಿಸ್ತುಭ್ಯಃಕರ್ತರಿಚೆಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಕರ್ತೃರ್ಥವಾದ ಲುಜ್ಞ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣ್ಣಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಸ್ತು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಚ-ಜ್ಞ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೆಜ್ ಬಂದರೆ ವೃಧ್+ಇ+ಅ+ಅನ್. ಚೆಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ವೃಧ್ ವೃಧ್+ಇ+ಅ+ಅನ್ ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರರೇಫಗಳಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮) ಉ ಋಋತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚೆಜ್ಞನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಣಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಂಗದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮುಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಕಾರವನ್ನೇ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಧ್+ಇ+ಅ+ಅನ್ ಸನ್ನೆಲಘುನಿಚೆಜ್ ಪರೇಽನ-ಗ್ಲೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ದೀರ್ಘೋಲಫೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲ್ಯುಜ್ಞತ್ವದುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಅವೀ ವೃಧ್+ಇ+ಅ+ಅನ್ ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಅವೀವೃಧ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸಮುದ್ರವ್ಯಚೆಸಮ್—ವ್ಯಚಿ ವಾಚೀಕರಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಚೀಃಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ (ಕಾ. ವಾ. ೧-೨-೧-೧)

ಅಸೌ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ವ್ಯಚ್ಛೇಧಾತುವು ಕುಟಾದಿವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇವರಿಂದ ವ್ಯಚ್ಛೇಧಾತ್ ಎಂದು ರುವಾಗ ಅಸೌನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವ್ಯಚ್ಛೇಧ ಎಂಬುದು ಕುಟಾದಿವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಜಾಕುಟಾದಿ-
ಭ್ಯೋಽನ್ಯಾನ್ವಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಗಾಜಾ ಕುಟಾದಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಇಾತ್ಯು ಣಿತ್ಯು ಅಲ್ಲದ
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಷ್ಯಾವಯವ್ಯಧಿನಷ್ಟವಿಚಿತಿ-
ವೃತ್ತತಿಪ್ರಚ್ಛತಿಭೃಷ್ಟತೀನಾಂ ಜಾತಿ ಚ, (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ಯು ಬಾತ್ಯು ಅದ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮು-
ದ್ರಸ್ಯ ವ್ಯಚ್ಛೇಧ ಇವ ವ್ಯಚ್ಛೇಧ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸನಾಸ ನಾಡಿಸರೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ-
ಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರಥೀತಮಮ್—ರಥಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥೀ ಅತ ಇನಿತೆನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೫) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ರಥ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥ
ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಆತಿಶಯತಃ ರಥೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನಾದಿ ಆತಿಶಾಯಾನೇತಮಬಿಷ್ಠನೌ (ಪಾ.ಸೂ.
೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ರಥಿನ್+ಸುತಮ, ಸುಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ
ಇರುವುದರಿಂದ ನೆಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಲೋಪ. ಛಾಂದ
ಸವಾಗಿ ರಥಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ರಥೀತಮ- ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಥೀತಮಮ್, ತಮಮ್
ಸಿತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಬ್ಬಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇನ್ ಎಂಬುದು
ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ರಥೀನಾಂ—ರಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಸ್ಮಿ ಬಹುವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ
ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ರಥೀನಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅಮ್ ಸುಪ್ತಾ
ದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರತಃ (ಪಾ ಸೂ ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಮ್ ಸ್ವರಿತ,

ವಾಜಾನಾಂ—ವೃಷಾದಿವಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ರೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಸತ್ವತಿಮ್-ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಐತ್ಯರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಸತಿಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಅಸ ಭುವಿ
ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ್ ಏಕವಚಕ್ಕೆ ಅನಿಪ್ರಭೃತಿಭೃತಿ ಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಉಕ್ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ; ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್
ಎಂದಾಗುವುದು ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸತಾಂ ಪತಿಃ, ಸತ್ವತಿಃ ಎಂದು ಪಸ್ಮೀತತ್ಪುರುಷ
ಸಮಾಸ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸಖ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ವಾಜಿನೋ ಮಾ ಭೇಮ ಶವಸಸ್ತುತೇ |
ತ್ವಾಮುಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮೋ ಜೀತಾರಮಸರಾಜಿತಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಖ್ಯೇ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ವಾಜಿನಃ | ಮಾ | ಭೇಮ | ಶವಸಃ | ಪತೇ ||
ತ್ವಾಂ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ನೋನುಮಃ | ಜೀತಾರಂ | ಅಸರಾಜಿತಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇ ಶವಸಸ್ತುತೇ ಬಲಶ್ಚ ಪಾಲಕೇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಸಖ್ಯೇನುಗ್ರಹಪ್ರಯುಕ್ತೇ ಸಖ್ಯೇ ವರ್ತ-
ಮಾನಾ ವಯಂ ನಾಜಿನೋನ್ಮವಂತೋ ಭೂತ್ವಾ ಮಾ ಭೇಮ | ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ಭೀತಿಂ ಸ್ತಾಪ್ತಾ ಮಾ-
ಭೂಮ | ಅತಸ್ತಾಮುಭಯಹೇತುಮುಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುಮಃ | ಕೀದೃಶಂ
ತ್ವಾಂ | ಜೀತಾರಂ ಯುದ್ಧೇಷು ಜಯಶೀಲಂ ಅಸರಾಜಿತಂ ಕ್ವಾಸಿ ಪರಾಜಯಿರೂತಂ || ಸಖ್ಯೇ ಸಖ್ಯಃ
ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೬ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಾಜಿನಃ | ನಾಜೀನ್ಮ ಮೇಷಾ-
ಮಸ್ತೀಸಿ ನಾಜಿನಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಭೇಮ | ಇತಿ ಭೇ ಭಯೇ | ಲುಚುತ್ವಮಬಹುವಚನಂ ಮಸ್ |
ನಿತ್ಯಂ ಚುತಃ | ಪಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಜೀರ್ಣುಕ್ | ಭಂದಸ್ಯ ಭ-
ಯಭೇತಿ ತಿಜ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜಾತ್ವಾಭಾನಾದ್ಗುಣಃ | ನ ಮಾದ್ಯೋಗೇ | ಪಾ. ೬-೪-೭೪ | ಇತ್ಯ-
ಡಾಗಮಪ್ರತೀವೇದಃ | ಶವಸಸ್ತುತೇ | ಶವಸಃ ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಪತಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಸ್ವಪಾರಪದಪಯಸ್ಸೋಷೇಷು | ಪಾ.
೮-೩-೫೩ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸತ್ತ್ವಂ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನ | ಪಾ.
೨-೧-೨ | ಪದದ್ವಯನಿಘಾತಃ | ನೋನುಮಃ | ಣು ಸ್ತುತಾ | ನೋ ನಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೫ | ಇತಿ ನತ್ಯಂ
ಯದೋ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನ್ನೋರಿತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಗುಣೋ ಯದ್ವುಕೋ | ಪಾ. ೭-೪-
೮೨ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಟೋ ಮಸ್ | ಅದಾದಿವದ್ಭಾ-
ವಾಚ್ಯಪೋ ಲುಕ್ | ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಷಿ ನೋಪದೇಶಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೪-೧೪ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ಣತ್ತ್ವಂ | ಜೀತಾರಂ | ಜಿ ಜಯೇ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿಷು ತೃನ್ | ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಸರಾಜಿತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯರತ್ವೇನ ನೌ ಉದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶವಸಸ್ಯತೇ—ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಮಹಾಶಕ್ತಿವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ--ನಿನ್ನ | ಸಹ್ಯೇ--ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ನೇಹಭಾವದಲ್ಲಿ (ಇರುವ ನಾವು) | ವಾಜಿನಃ—ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರವುಳ್ಳವಂಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಾ ಭೇಮ — (ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಹೆದರುವುದಿಲ್ಲ | (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಜೇತಾರಂ--ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವ | ಅಪರಾಜಿತಂ—(ಯಾವಾಗಲೂ) ಸೋಲದಿರುವ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ—ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಧಿಸ್ತಿಯು ಎಂದರೆ ಮಹಾ ಬಲವುಳ್ಳವನು. ಇಂತಹ ನನ್ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವ ನಮಗೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹೆದರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನೀನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಗೆಲ್ಲುವೆ. ನಿನಗೆ ಸೋಲೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು

English Translation.

O Indra, lord of strength, supported by your friendship, we have no fear but glorify you the conqueror and the unconquered.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹ್ಯೇ--ಅನುಗ್ರಾಹಕಯುಕ್ತೇ ಸಖತ್ವೇ--ಅನುಗ್ರಹಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ನೇಹಭಾವವು, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು. ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ಭಯವಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಆಭಾವವಿಲ್ಲ. ನೀನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲುವವನೇ ಹೊರತು ಸೋಲುವವನಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಪುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಪದಗಳಾಗಲಿ, ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೊಡಕಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಹ್ಯೇ—ಸಖಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ವಾಜಿನಃ—ವಾಜ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ವಾಜಃ ಏಷಾಂ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅತ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಭೇಮ—ಜಾಭೀಭಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹು ವಚನ ಮಸ. ನಿತ್ಯಂಜಾತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಚ್ಚಿ ಲುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಮ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥಧಾತುಕಮಸಿತ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಕ್ವಿ ಜಾತಿಚಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾರ್ಥಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದು. ಭೇಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಮಾಭೇಮ, ಎಂದು ಮಾಜ್ ಯೋವಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ನಮಾಜ್‌ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂದು ಅಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶವಸಸ್ವತೇ—ಶವಸ್ ಶಬ್ದ ಸಕಾರಾಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಷ್ಟೀ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶವಸ್+ಅಸ್= ಶವಸಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಶವಸಃ—ಇದರ ಮುಂದೆ ಪತಿಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಪತಿ, ಪುತ್ರ, ಪೃಷ್ಠ, ಪಾರ, ಪದ, ಪಯಸ್ಸೋಷೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಪತಿ ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಷ್ಟೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶವಸಸ್ವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತತೇ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶವಸಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇಪರಾಗವತ್ಪ್ರರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಹಿಂದಿನ ಪದವು ಪರಪದವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪರಾಗವದ್ವಾಪ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಶವಃ ಎಂಬುದು ಪತೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಏಕದೇಶದಂತೆ ಆಗಿ ಆಮಂತ್ರಿತವೇ ಆಗುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೋನುಮಃ—ಣುಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ನೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಯದೋಚಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ನುನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣೋಯಾಜ್ಞಾಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಯಜಾನ್ತಿಯೂ ಯಜಾಲುಕ್ಯನ್ತಿಯೂ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇರ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ನೋನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನೋನು ಎಂಬುದು ಯಜಂತ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ಮಸ-ನೋನು+ಮಸ್-ಕರ್ಮರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಬ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಾದಾದಿವಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅದಾದಿಯಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿ ಭ್ಯಃತಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಕರೀತಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಂತ ಎಂದರ್ಥ. ಮಸ್ತಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ನೋನುಮಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಇದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿಣೋಪದೇಶಸ್ಯ

(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೪) ಸಮಾಸ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಸಮಾಸ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಣೋಪದೇಶವಾದ ಧಾತುವಿನ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಬರುವುದು. ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಪಾಠಿನಿ ಪತಂಜಲಿ ವರರುಚಿಗಳ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣೆ. ಆ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಕಾರವನ್ನು ಯಾವ ಧಾತುವು ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅದು ಣೋಪದೇಶ.

ಜೇತಾರಂ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಛೇಲ. ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಪ್ರಾಧಿಕಾರೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಗೆ ಗುಣ. ಜೇತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿ ತೈವ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧ ೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಜೇತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಜೇತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಋತೋಜಂಸರ್ದನಾಮಸ್ಯಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಐ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸರ್ದನಾಮಸ್ಯಾನ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಕಾರವು ಉರಣ್ತುಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಪ್ರಕಾರ ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಜೇತಂ+ಅಮ್. ಅಪ್ ತೈನ್ ತೈಚ್ ಸ್ವಸ್ವ ನಸ್ತ್ವ ತ್ವಷ್ಟ್ವ ಕ್ವತ್ವ ಹೋತ್ವ ಪೋತ್ವ ಪ್ರಶಾಸ್ತೃಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಳಿದ ಸರ್ದನಾಮಸ್ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪ್ ವೊದಲಾದ ಕಬ್ಬಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಜೇತಾರಮ್

ಅಪರಾಜಿತಮ್-ನಪರಾಜಿತಃ=ಅಪರಾಜಿತಃ, ತಂ, ಅಪರಾಜಿತಂ. ನ ಇನ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪೋನಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನ ಇನ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿಕಾಮಾರಃ ||

ಪೂರ್ವೀರಿಂದ್ರಸ್ಯ ರಾತಯೋ ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತ್ಯೂತಯಃ |

ಯದ್ವಿ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತಃ ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯೋ ಮಂಹತೇ ಮಘಂ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪೂರ್ವೀಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ರಾತಯಃ | ನ | ವಿ | ದಸ್ಯಂತಿ | ಉತಯಃ ||

ಯದಿ | ವಾಜಸ್ಯ | ಗೋಮತಃ | ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ | ಮಂಹತೇ | ಮಘಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಾತಯೋ ಧನದಾನಾನಿ ಪೂರ್ವೀರನಾದಿಕಾಲಸಿದ್ಧಾಃ ಪ್ರಭೂತಾ
ವಾ | ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಯಜ್ಞಾಭ್ಯೋ ಧನದಾನಮೇವ ಸ್ವಭಾವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಸತೀದಾನೀಂತ-
ನೋಽಸಿ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗ್ವಿಗ್ವೋ ಗೋಮತೋ ಗೋಸಹಿತಸ್ಯ ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಪ-
ರ್ಯಾಯಶ್ಚಂ ಮಘಂ ಧನಂ ಯದಿ ಮುಂದತೇ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪೇಣ ದೇವಾತಿ ತದಾನೀಮೂತಯೋ ಬಹುಧನ
ದಾನಪೂರ್ವಕಾಣೇಂದ್ರಸ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಷಯಾಣಿ ರಕ್ಷಣಾನಿ ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ನೋಪಕ್ಷೇಪಯಂತೇ |
ಮಘಂ ರೇಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಯಷ್ಟಾಂಶತಿಶಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಧನನಾಮಸು ಮಘಶಬ್ದಃ ಪಠಿತಃ | ದಾತಿ ದಾಶ-
ತೀತ್ಯಾದಿಷು ದಶಸು ದಾನಕರ್ಮಸು ಮುಂದತ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಪೂರ್ವೀ | ಪುರುಶಬ್ದಸ್ಯ ವೋತೋ
ಗುಣವಾಚನಾದಿತಿ ಜೀಷ್ | ಅದ್ಯಸ್ಯೋಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಜಸಿ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೇತಿ ನಿವೇಧಂ
ಬಾಧಿತ್ಯಾ ವಾ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೬ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘಶ್ಚಂ | ಜೀಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಾತಯಃ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೩-೩-೯೬ |
ಇತಿ ಕ್ಷಿಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಸ್ಯಂತಿ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ | ಶೃನ್ | ನಿಘಾತಃ | ಉ-
ತಯಃ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಿಪ್ತನ್ಮದಾತ್ತಃ | ಯದಿ | ನಿಸಾತತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಶ್ಚಂ | ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ | ಪ್ವರ್ಣ್ ಸ್ತುತಾ | ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ತೃಚಿತ್ವಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮುಂದತೇ ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಬಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ತರೀಣ ತಿಜ್ಜ-
ಶಿವ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ನಿಸಾತ್ಯಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿವೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ—(ಯಜಮಾನನು) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ | ಗೋಮತಃ—
ಗೋಸಹಿತವಾದ | ವಾಜಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಬದಲಾಗಿ) | ಮಘಂ—ಧನವನ್ನು | ಯದಿ ಮುಂದತೇ—ದಕ್ಷಿಣಾ
ರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ರಾತಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನಾದಿಗಳು | ಉತಯಃ—
ರಕ್ಷಣೆಗಳು | ಪೂರ್ವೀಃ—ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವುದಾದರೂ | ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ—ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ, ಗೋವುಗಳನ್ನೂ,
ಅನ್ನವನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ
ಎಷ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಈಗ ಧನರಕ್ಷಣೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಮ್ಮಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ

English Translation

The former liberalities of Iudra and his protection will not be wanting
to him who presents wealth, food, and cattle to the reciters of the hymns.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟ ತಿಳಿದಕಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ಎಷ್ಟೋವಾರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಆದರೂ ಆ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿಜರಿಗೆ ಧನ, ಅನ್ನ ಗೋವು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ನಾಭ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ, ಧನವನ್ನೂ, ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟೀ ಕೊಡುವನು. ಹಿಂದೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಈಗ ಮತ್ತೆ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪೂರ್ವೀ-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ-ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿತ್ವಃ ಪೂರ್ವೀ-ಹಿಂದಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ, ಪುರು= ಬಹು, ಪೂರ್ವೀ= ಬಹ್ವ್ಯಾಃ-ಬಹಳವಾದ, ಪ್ರಭೂತವಾದ, ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾತೆಯೇ:- ದಾತಿ ನೂದಲಾದ ಹತ್ತು ದಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಛಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ರಾತೆಯೇ ಎಂದರೆ ದಾನವು, ಪ್ರದಾನ, ಕೊಡುವಿಕೆಯು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ—ನೋಪಕ್ಷೇಯಂತೇ | ಕ್ಷೇಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಂಕತೇ—ದಾತಿ ನೊದಲಾದ ಹತ್ತು ದಾನಕರ್ಮವಾಚಕಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಕತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ ೩-೧೯).

ಮಘಂ—ಮಘಂ, ರೇಣುಃ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಧನವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಘಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಘಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೂರ್ವೀಣೆ— ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವೀಣೆಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉದಂತವಾದ ಗುಣವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಬೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೀಷ್ ಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ವಕಾರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪೂರ್ವೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಙ್ಗುಪಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆವರಣ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಾ ಛಂದಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಇದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದು.

ರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಉದಾತ್ತ.

ರಾಕಯಃ—ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚಮನವಿಧಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉದಾತ್ತ.

ದಸ್ಯಂತಿ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ, ಧಾತು ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ ಆದೇಶ ರ್ಘುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ. ದಿವಾ ದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಊಕಯಃ-ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ರಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಯದಿ-ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ—ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣ್ಣುಲ್ಪತ್ಯಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಂಹತೇ-ಮಹಿ ವೃದ್ಧಿ ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನುನಾಗಮ, ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಷದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನ ತ ಆದೇಶ. ಟಿತಆತ್ಮನೇವದಾನಾಂಟೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಪ್ತ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ನೇಶ್ವಪದಾನ್ಯಸ್ಯಝುಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಮಂಹತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ತು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತೇ ಎಂಬುದು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ನಿಪಾತ್ಯೇದ್ಯದಿಹಂತ ಕುನಿನ್ನೇಚ್ಚೇ ಚ್ಚಣ್ ಕಚ್ಚಿದ್ಯತ್ರಯುಕ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುನಾ ಕವಿರಮಿತೌಜಾ ಅಜಾಯತ |

ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣೋ ಧರ್ತಾ ವಜ್ರೀ ಪುರುಷ್ಪುತಃ ||೪||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪುರಾಂ | ಭಿಂದುಃ | ಯುನಾ | ಕವಿಃ | ಅಮಿತಃ ಓಜಾಃ | ಅಜಾಯತ ||

ಇಂದ್ರಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಕರ್ಮಣಃ | ಧರ್ತಾ | ವಜ್ರೀ | ಪುರುಃ ಸ್ಪುತಃ || ೪ ||

ಅಭಿಶ್ಲವಷಡಹಸ್ಯೋಕ್ತೈಷು ತ್ರೈತೀಯಸವನೇಚ್ಛಾನ್ವಾಕಸ್ಯ ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುವಾ ಕವಿ-
ರಿತಿ ಸ್ತೋತ್ರೀಯಸ್ತೃಚಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಏಹಸ್ಯಾ ಸ್ಥಿತೃಪಕ್ರಮ್ಯಾ ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುವಾ-
ಕವಿವ್ಯಾಸಾ ಹೃಸಿ ರಾಧಸೇ | ಅ- ೭-೮ | ಇತಿ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರ ಉಚ್ಯಮಾನಗುಣಯುಕ್ತೋಜಾಯತ | ಸಂಪನ್ನಃ | ಕೀದೃಗ್ಗುಣಕ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ |
ಪುರಾಮಸುರಪುರಾಣಾಂ ಭಿಂದುರ್ಭೇತ್ತಾ ಯುನಾ ಕದಾಚಿದಸಿ ವಲೀಪಲಿತಾದಿನಾರ್ಥಕರಹಿತಃ ಕವಿ-
ಮೇಧಾದೀ ಅಮಿತಾಜಾಃ ಪ್ರಭೂತಬಲಃ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕೃತ್ಸಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತೋಮಾದೇರ್ಧರ್ತಾಃ
ಪೋಷಕಃ ವಜ್ರೇ ಯಜಮಾನರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಸರ್ವದಾ ವಜ್ರಯುಕ್ತಃ ಪುರಾಷ್ಟತೋ ಬಹುವಿಧೇ ತತ್ತ-
ತ್ಸಮರ್ಣ ಸ್ತುತಃ || ಭಿಂದುಃ | ಭಿದಿರ್ ವಿಧಾರಣೇ | ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸ್ವಾಭಿವ್ಯಧಿಗೃಧಿಧೃಷಿಧಿತಿಭ್ಯಃ |
ಉ ೧-೨೪ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಭೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ರುದ್ಧಾ-
ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ಸಾ. ೩ ೧-೭೮ | ಮಿತ್ರಾಪ್ತದಂತ್ಯಾದಿಚಃ ಪರೋ ಭವತಿ | ಸಾ. ೧ ೧-೪೭ | ಶ್ವಸೋರ-
ಲೋಪಃ | ಅನುಸ್ವಾರಪರಸಮರ್ಥ | ಸಾ. ೮-೪-೫೮ | ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪ್ರವನಿಧಾ | ಸಾ. ೧-೧ ೫೭ |
ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾಪಸ್ಯ ನ ಪದಾಂತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೧-೧ ೫೮ | ನಿಷೇಧಃ | ಯುನಾ | ಯು
ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ | ಕನಿನ್ಯುನ್ಯಸಿತಕ್ರೀರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿದಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೭ | ಇತಿ ಕನಿನ್ |
ನಿತ್ವಾದ್ಯಾದ್ಯಾದಾತ್ಮಃ | ಕವಿಃ | ಕು ಶಬ್ದೇ | ಅಚ ಇತಿ | ಉ. ೪-೧೪೮ | ಇತಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
ಅಮಿತಾಜಾಃ | ಅಮಿತಶಬ್ದಸ್ಯಾಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಅಶಿಪ್ರುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೫೧ | ಕ್ಸನ್ | ನಿತ್ವಾದ್ಯಾ-
ದ್ಯಾದಾತ್ಮಃ | ಕರ್ಮಣಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ಯರಃ | ಧರ್ತಾ | ತ್ರೈಚ |
ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ಮಃ | ವಜ್ರೇ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪುರಾಷ್ಟತಃ | ಸ್ತುತಸ್ಯೋ-
ಮಯೋಶ್ವಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೩-೧೦೫ | ಇತಿ ಪತ್ವಂ | ಬಹುಷು ಪ್ರದೇಶೇಷು ಸ್ತುತಃ | ಥಾಥಘಾಪ್ತಾ-
ಜಬಿತ್ರಕಾಣಾಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೪ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ವತ್ವಂ ತ್ರೈತೀಯಾಸಮಾಸೇ ಹಿ ಥಾಥಾದಿಸ್ವರಾಪನಾ-
ದಸ್ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ. ೬-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ಸ್ವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಈ ಇಂದ್ರನು | ಪುರಾಂ—ಶತ್ರುನರಗಳ | ಭಿಂದುಃ—ಭಂಜಕನು (ಮುರಿದುಹಾಕು
ವನನು) ಯುನಾ—ಮುನ್ನು ವೊದಲಾದ ವಾರ್ಧಕ್ಯವಿಕಾರಗಳಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಯೌವನವಶೀಯ
ಲ್ಲಿರುವವನು | ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯು (ಬುದ್ಧಿವಂತನು) | ಅಮಿತಾಜಾಃ—ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯು |
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತೋಮಾದ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳ | ಧರ್ತಾ-ಪೋಷಕನು |
ವಜ್ರೇ—ವಜ್ರಾಯುಧಧರನು | ಪುರಾಷ್ಟತಃ—ಬಹುಃ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿ
ಸಲ್ಲಡುವವನು | (ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ) ಅಜಾಯತ—ಸಂಪನ್ನನಾಗಿರುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುವವು. ಈ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡು
ವನನು. ಇವನಿಗೆ ಮುನ್ನು ವೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಯೌವನವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವನು, ಬಹಳ

ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ಮಹಾ ಬಲಶಾಲಿಯು, ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಪೋಷಿತಕ್ಕೈವನು. ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವರು.

English Translation.

Indra is the destroyer of (enemies') cities, he is ever young, wise, of unbounded strength, the sustainer of pious acts, the wielder of thunderbolt and praised by many.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷ ವಿಸ್ತಾರೋಗವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು ಅಭಿಪ್ರವಚನವೆಂಬ ಯಾಗದ ಉಕ್ತಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷ ದಿನದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಾಕನೆಂಬ ಋಕ್ಕಿಜನು ಪುರಾಂ ಭಿದುರ್ಯುವಾಕವಿಃ ಎಂಬ ತೃತೀಯವನ್ನು ಸೋತ್ರ ಮಂತ್ರಪರನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಐಹ್ಯಾ ಸ್ಥಿತಿ ಎಂಬ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಪುರಾಂ ಭಿದುರ್ಯುವಾಕವಿಃ ಮತ್ತು ವೃಷಾ ಹ್ಯಸಿರಾಧಸೇ ಎಂಬ ತೃತೀಯವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಭಿದುಃ—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ—ಸೀಳುವವನು, ನಾಶಮಾಡುವವನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯುವಾ—ಯೌವನದಿಶೆಯಲ್ಲಿರುವವನು, ದೇಹಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕುಗ್ಗಿ ವಾರ್ಧಕ್ಯವು ಬರದಂತೆ ಯೌವನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವನು. ಯುವಾ ಮತ್ತು ಕವಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೋತ್ರ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅಜಾಯತ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು, ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ—ಇಂತಹ ಗುಣಯುಕ್ತನಾಗಿ ಇರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಸ್ನಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದೇಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರರೂಪವಾದ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭಿನ್ದುಃ—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ಲೋ ಭಿದಿ, ವೃಥಿ, ಗೃಥಿ, ಧೃಷಿ, ದೃತಿಭೃಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಕುಭ್ರೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ವೈಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ, ಭಿದಿರ್ ವಿವಾರಣೀ, ವ್ಯಥತಾದನೇ, ಗೃಧ್ರ ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಇಾಧ್ಯಷಾ-
ಪ್ರಾಕಲ್ಯೈಃ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ
ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಭಿದ್+ಉ ಛಂದಸ್ಸುಭಯೇಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಎಂಬುದು
ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಕರ್ತೃ
ರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುಧಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಚಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶ್ಚಮ್ ಬರುವುದು. ಶ್ಚಮ್ ಮಿತ್ರಾದ್ದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಂತಸ್ತದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಭಿನದ್+ಉ ಶ್ಚಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ಯು
ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಅನ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಭಿನ್ ದ್+ಉ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಶ್ಚಾ ಪದಾಂತಸ್ಯರ್ಥುಲಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ರುಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ
ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೮)
ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ
ವರ್ಣ ಬರುವುದು. ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ದಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣಗಳು ಯದ್ಯಸಿ ಐದು ಇರುವುವು. ಅದರೂ
ಅನುಸ್ವಾರವು ನಾಸಿಕಾ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪರಸವರ್ಣವಾದ ನಕಾರವೇ
ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಃಪರಸ್ವಿನ್ ಪೂರ್ವ-
ವಿಧ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಥಾನಿಭೂತನಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಂಡದ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಅದೇಶವು
ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ. ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾ-
ತುಕ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ
ಅ ಅಕಾರದ ಪೂರ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ, ನಕಾರರೂಪಸ್ಥಾನದ್ವಾರವಾಗಿ
ಸ್ಥಾನಿಭೂತ ಅಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ದದಲ್ಲಿ ಕಾಣತಕ್ಕದ್ದಾಗುವ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡುವಾಗಲೂ
ಅ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವ ಬಂದರೆ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವು-
ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕರ ಸವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ನಪದಾಂತ ದ್ವಿರ್ದಚೆನ-
ವರೇ, ಯಲೋಪ, ಸ್ವರ, ಸವರ್ಣಾನಸ್ವಾರ, ದೀರ್ಘ, ಜಶ್ಚ, ರ್ವಿಧಿಷು (೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ
ವದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುವುದು. ಪದಕ್ಕೆ ಚರಮಾನಯವತ್ಪ ಸಂಪಾದಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ
ದ್ವಿರ್ವಚನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಅದೇಶವು
ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ
ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು. ಭಿನ್ತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯುವಾ—ಯು ಮಿತ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಿಯೋಃ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವ್ಯಸಿತಕ್ಷಿರಾಜಿ-
ಧನ್ನಿದ್ಯುಪ್ರತಿದಿವಃ (.ಉ ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂದು ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು ಅದ್ದ-
ರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಕವಿಃ—ಕು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಚೀಞಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೨೭೮) ಅಚಂತವಾದ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕು+ಇ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಕವಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಮಿತೌಜಾಃ—ನಮಿತಂ ಅಮಿತಂ | ಅಮಿತಂ ಓಜಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಮಿತೌಜಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಮಿತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದರೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರತ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿತ್ವತಃ—ಅಶೂಪ್ರಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಕರ್ಮಣಃ—ಡುಕ್ಯು ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಕರ್ಮನ್ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸಸ್ಮೀ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯವರ್ಣಾನ್ ಸ್ಯಣಿತ್ವಂ ನಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಕರ್ಮಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು

ಧರ್ತಾ—ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ರಸರತ್ವ ಬಂದರೆ ಧತ್ವ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ಮ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧರ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಜ್ರೇ—ವಜ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಜ್ರೇ. ಅತಃಪಿನಿಶನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪುರುಷ್ವತಃ—ಪ್ತಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ತೃಭಿದಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಪುರು ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ತೃಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತೃದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಟಿಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಪುರುಷು ಸ್ತುತಃ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಾತತ್ಪುರುಷ. ಬಹುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದ ಟ್ವನನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸುಪೋಧಾತು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗಿ ಉಕ್. ಪುರುಸ್ತುತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಸ್ತುತಸ್ಮೋಮಯೋಃ ಶ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೫) ಸ್ತುತ ಸೋಮಶಬ್ದಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ ಕವರ್ಗ ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಪ್ತೃನಾಪ್ತೃಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿಕಾರ, ಪುರುಷ್ವತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಥಾಥ-ಘೋಕ್ತಾಜಿವಿತ್ರ ಕಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಗತಿಕಾರಕಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥ ಅಥ ಘೋ ಕ್ತ, ಆಚ್ ಆಪ್ ಇತ್ಯ ಕ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪುರುಃ ಸ್ತುತ ಎಂದು ತೈತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮನಾಚಕಕ್ತಾಂತವು ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತೈತೀಯಾಂತವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತಮಾತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ವಲಸ್ಯ ಗೋಮತೋಽಪಾವರದ್ರಿವೋ ಬಿಲಂ |
ತ್ವಾಂ ದೇವಾ ಅಭಿಭ್ಯುಷಂತುಜ್ಯಮಾನಾಸ ಅವಿಷುಃ || ೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ವಲಸ್ಯ | ಗೋಮತಃ | ಅಪ | ಅವಃ | ಅದ್ರಿವಃ | ಬಿಲಂ ||
ತ್ವಾಂ | ದೇವಾಃ | ಅಭಿಭ್ಯುಷಃ | ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ | ಅವಿಷುಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಲನಾಮಕಃ ಕಸ್ತಿದಸುರೋ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೀರ್ಗಾ ಅಪಹೃತ್ಯ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ವಿಲೇ ಗೋಪಿತ-
ವಾನ್ | ತದಾನೀಮಿಂದಸ್ತದ್ವಿಲಂ ಸ್ವಸ್ಯನ್ಯೇನ ಸಮಾವೃತ್ಯ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಲಾದ್ಗಾ ನಿಸಾರಯಾಮಾಸ | ತದಿ-
ದಮುಪಾಖ್ಯಾನಮಿಂದ್ರೋ ವಲಸ್ಯ ಬಿಲಮುಪಾಂರ್ಣೀತ್ | ತ್ವ- ಸಂ ೨-೧ ೫-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು
ಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತದೇತದ್ವೃಧಿ ನಿಧಾಯಾಯಂ ಮಂತ್ರಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ಹೇ ಅದ್ರಿ-
ವೋ ವಜ್ರಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಗೋಮತೋ ವಲಸ್ಯ ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ವಲನಾಮಕಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಸಂ-
ಬಂಧಿ ಬಿಲಮುಪಾವಃ | ಸ್ವಸ್ಯನ್ಯಮುಖೇನಾಪಾವತಮಾನಸಿ | ತದಾನೀಂ ತುಜ್ಯಮಾನಾಸೋ ವಲೇನ ಹಿಂ-
ಸ್ಯಮಾನಾ ದೇವಾ ಅಭಿಭ್ಯುಷಂತು ದೀಯರಕ್ಷಯಾ ವಲಾದಭೀತಾಃ ಸಂತಸ್ತಾಮಾವಿಷುಃ | ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ ||
ಅಪ | ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಅವಃ | ವೃಥಾ ವರಣೇ | ಲಜ್ | ಸಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ | ಸ್ವಾ-
ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ ಹಲ್ವಾನ್ವದಿಲೋಪಃ | ವಿಸರ್ಜ-
ನೀಯಃ ಅಡಾಗಮಃ | ಅದ್ರಿವಃ | ಅದ್ರಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಸಂಬೋಧನ
ಉಗಿದೇಜಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಹಲ್ವಾನ್ವದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಾ | ಮತುಪಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಛಂದಸಿ
ಸಾ- ೮-೩-೧ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಬಿಲಂ | ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಭಿಭ್ಯುಷಃ |
ಇತಿಭೀ ಭಯೇ | ಲಿಟ್ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಜಶ್ಚ | ಕ್ವಸುಶ್ಚೇತಿ ಲಿಟಃ | ಕ್ವಸುರಾದೇಶಃ
ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಟ್ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿರುಮಾನ್ನಿವರ್ತತೇ | ಜಸಿ ಸರ್ವನಾಮುಕ್ತಾ-
ನೇಽಪಿ ವೃತ್ಯಯೇನ ಭತ್ವಾದ್ಯಸೋಃ ಸಂಪ್ರವಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ
ಷತ್ವಂ | ಅಪಿ ಶ್ರುಧಾಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ ೬-೪-೭೭ | ಪ್ರಾಪ್ತಮಿಯಬಾದೇಶಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಏರನೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ನಜ್ ಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ | ತುಜೇ-
ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಪ್ತರಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟಃ | ಸ್ಥಾನೇ ಶಾನಜ್ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ | ಸಾ ೩-೧-೬೭ |

ಇತಿ ಯೇ | ತಸ್ಮಾದದುವದೇಶಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಕ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಿಷುಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು | ಅಸ್ಮಾದ್ಭತ್ಯಾರ್ಥಾಽಪಿ ದ್ವಿಃ | ತಸ್ಯ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿ-
ದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦ | ಇತಿ ಜುಸ್ | ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮಃ | ಅಡಜಾದೀನಾಂ | ಪಾ. ೩-೪-೨೨ |
ಇತ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಪತ್ತಂ ||

ಪ್ರತಿವದಾರ್ಥ

(ಹೆ) ಅದ್ರಿವಃ—ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ--ನೀನು | ಗೋಮತಃ--
ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ (ಅಪಹರಿಸಿರುವ) | ವಲಸ್ಯ--ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ | ಬಿಲಂ--ಗುಹೆಯನ್ನು |
ಅಪ ಅವಃ--ನಿನ್ನ ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನುಗ್ಗಿ ತೆಗೆದಿರುವೆ | (ಆಗ) ತುಚ್ಛಮಾನಾಸಃ--ವಲನೆಂಬ ಅಸುರ
ನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ದೇವಾಃ--ದೇವತೆಗಳು | ಅಬಿಭ್ಯಷಃ--ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ನಿರ್ಭೀತರಾಗಿ ಎಂದರೆ
ಬಲಾಸುರನಿಗೆ ಹೆದರದೆ | ತ್ವಾಂ--ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವಿಷುಃ--ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪ
ಹರಿಸಿ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಗುಹೆಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯದಿಂದ
ಮುತ್ತಿ ಬಾಗಲನ್ನು ತೆಗೆದು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವೆ. ಬಲಾಸುರನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿನ್ನ
ರಕ್ಷಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಹೆದರದೆ ನಿನ್ನ ಸಮಾ ರಕ್ಷಣೆ ಬಂದು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು,

English Translation.

O wielder of the thunderbolt, you opened the cave of Vala, who had
concealed the cattle (cows) and the gods whom he had oppressed no longer
feared when they had obtained your protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು (legend) ಹೇಳಿರು
ವರು—ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆಗ
ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಗುಹೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಆ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು
ಎಂದು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೧-೧ ರಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವಲಸ್ಯ ಬಿಲಮಪಾರ್ಣೋತ್ಪಯ ಉತ್ಪಮಃ ಪಶುರಾಸೀಕ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಪ್ರತಿ
ಸಂಗೃಹ್ಯೋದಕೈದತ್ತಗ್ಂ ಸಹಸ್ರಂ ಪಶವೋನೂದಾಯಂತಸ್ಸ ಉನ್ನತೋಽಭವದ್ಯುಃ

ಪಶುಕಾಮಃ ಸ್ಯಾತ್ಯ ಏತನ್ಮೃಂದ್ರಮುನ್ನತಮಾ ಲಭೀತೇಂದ್ರಮೇವ ಸ್ವೇನ ಭಾಗ-
ಧೇಯೇನೋಪ ಧಾವತಿ ಸ ಏವಾಸ್ತೈ ಪಶೂನ್ವಯಚೈತಿ ಪಶುಮಾನೇವ ಭವತ್ಯು-
ನ್ನತೋ ಭವತಿ ||

ಈ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ವಲನ ವಿಷಯವು ಮು.ಸಂ. ೧-೬೨-೪ ; ೨-೧೧-೨೦ ; ೨-೧೪-೩ , ೨-೧೫-೨ ; ೨-೧೨-೩ ; ೨-೨೪-೩ , ೩-೩೦-೧೦ ; ೩-೩೪-೧೦ , ೪-೫೦-೫ , ೬-೧೨-೫ ; ೬-೩೯-೨ , ೮-೧೪-೭ , ೮-೨೪-೩೦ ; ೧೦-೬೨-೨ ; ೧೦-೬೭-೬ , ೧೦-೬೮-೫ , ೧೦-೬೮-೬ , ೧೦-೬೮-೯ , ೧೦-೬೮-೧೦ , ೧೦-೧೩೮-೧ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಲನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಪಡೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಇವರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಮು. ಸ. ೧-೨-೬ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು ೨೨೮ ನೋಡಿ) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆ ಎಂಬ ಅಸುರರ ವಿಚಾರವು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ವಲ ಎಂದರೆ ಮೇಘ, ಗೋ ಎಂದರೆ ಉದಕ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮೇಘಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ತಡೆದಿದ್ದ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು ತುಜ್ಯಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವರಮಾಣಾಃ ಎಂದೂ ಅವಿಮುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಗತವಂತಃ ಎಂದೂ, ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಮರುತಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಗಾಳಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಗನೆ ಬೀಳುವಂತಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಗೋಮತಃ—ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾವ ಗೋವುಗಳೆಂದರೆ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳೆಂದು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಬೇರೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಬಿಲಂ—ಗುಹೆ, ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಇರುವ ಪೊಟ್ಟಿರೆ (cave) ಇತ್ಯಾದಿ.

ತುಜ್ಯಮಾನಾಃ—ಬಲೇನ ಹಿಂಸ್ರಮಾನಾಃ—ಬಲಾಸುರನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ಅವಿಮುಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಮು || ಹೊಂದಿರುವರು, ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸೆ—ಇದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅವಃ—ವೃಷ್ಣಾ ವರಣೇ, ಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಙ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೃಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಪರಾರಕ್ಕೆ ಹಲಂತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ, ಲೋಪ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೦) ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತ ಪರಸ್ಕೃಪದಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಕೃಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಕೃಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ಞನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವೃ+ಸ್ ಈಗ ಸಾಲ್ಪಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದು. ಉರಣ್ತು. ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವರ್+ಸ್ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕ್ರಂದಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆಗೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲ್ಯ. ಜ್‌ಪ್ಪಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ್, ಅವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅದ್ರಿವಃ-ಅದ್ರಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿತ್ವಿನಿತಿಮತುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್. ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ವನ್ಮಹಚ್ಚಿದರೆ ಅದ್ರಿವತ್+ಸು ಉಗಿದಿಚಾಂ ಸದ್ವನಾ-ಸ್ಥಾನೇಛಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಅಗಮ ಅದ್ರಿವನ್ ತ್+ಸು. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪೂರ್ವತ್ಪಾದ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವು ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಲೋಪಃ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತುಮಸೋರುಸಂಬು-ದ್ವೌಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ವನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅದ್ರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಬಿಲಮ್-ನಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಬಿಭ್ಯುಷಃ—ಜಾಭೀಭಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಲಿಟ್‌ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಭೀ+ಭೀಃ ಲಿಟ್. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಭೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇಚೀರ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜತ್ವ ಅಂದರೆ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ, ಬಿಭೀ+ಲಿಟ್. ಶೇಷಾತ್ಪರದಿಪರಸ್ಕೃಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಕೃಪದ. ಕ್ವಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಮ ಆದೇಶ. ಕ್ವಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಈಗ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಭೀ+ವಸ್, ವಸ್ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ್‌ವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾಚೆಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾದುದೂ ಅನುದಾತ್ತವೂ ಅದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಭೇಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಅಜ್ಞವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಉದ್ಗೊಂದಂತ್ಯೈರ್ಯತಿರುಷ್ಟ್ವ ತೀರ್ಜಸ್ತುನುಷ್ಟುತ್ಪಿಡೀರ್ಜ- ಶ್ರಿಭಿಃ | ವೃಜ್ ವೃಜ್ ಭಾಂಚಿ ವಿನೈಕಾಚೋಽಜನೈಃಸುನಿರಾಃಸ್ತೃತಾಃ || ಅಂದರೆ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತ, ಖಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಯು, ರು, ಕ್ಷ್ವ, ತೀರ್ಜ್, ಸ್ತು, ನು, ಕ್ಷ್ವ, ಶ್ರಿ, ಡೀರ್ಜ್, ಶ್ರಿ, ವೃಜ್, ವೃಜ್ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಾಕಿ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಭೇಧಾತುವು ಅಜಂತ, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪಂಗಣಿತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ವಾದ ವಸಗೆ ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಕ್ರಾದಿನಿಯನುದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೃ ಸ್ಯ ಭೃ ವೃ ಸ್ತು ದ್ರು ಸ್ತು ಶ್ರು ವೋಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಈ ಧಾತು ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಕೃ ಸ್ಯ ಭೃ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡೋಪೇಧವು ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ವೃ ವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲ ಅದಕಾರಣ ಏಕಾಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡೋಪೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವೃ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಉಗಂತವೂ ಆಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುಕೇಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಶ್ರೀರ್ಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಉಗಂತವೂ ಆಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಗಿತ್ತು ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ಆದ ಶ್ರುತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಿವರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾದಿಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು, ವೃಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯುಭವತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಕವಾಗುವುದು. ಏಕಾಚಿ-ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷ ಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ. ಶ್ರುಕೇಕಿತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೂ ಇದು ನಿಯಮಕ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಡೋಪೇಧಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯಾಶ್ರವಾದ ಇಡೋಪೇಧಗಳೆಲ್ಲವೂ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೃ ಸ್ಯ ಭೃ ವೃ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆನಾತ್ರ ಬರುವುವು ಕ್ರಾದ್ಯತಿ ರಿಕ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಡೋಪೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯ ವಾದ ಇಡೋಪೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮಕ. ಸ್ತು ದ್ರು ಸ್ತು ಶ್ರು ಇವು ನಾಲ್ಕು ಉಕಾರಾಂತಧಾತು ಗಳು. ಋತೋಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೩) ತಾಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಸು ಪದವ್ಹಿರನಾಗ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್ಟಿನಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡೋಪೇಧ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾರವ್ಯಾಜರ ನುತದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡೋಪೇಧ ಬರುವುದು ಋಕಾರಾಂತಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತು ಗಳಾದ ಸ್ತು ವೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬಂದೇ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು ವುದು. ಆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವಮಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಾದಿನಿಯನುದಿಂದ ಬರುವ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸ್ತು ವೊದಲಾದ ಗ್ರಹಣವು ಅವಶ್ಯಕವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ

ವಿಧಾಯಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಧಿನಿಯಮಸಂಭವೇ ವಿಧಿರೇವ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ತು ವೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಾಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ವಿಧಾಯಕಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಏವಂಚ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಭೀ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಎಂಬ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಣೇಫ ಬರದೇ ಹೋಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು ವಸ್ತೇ-ಕಾಜಾಡ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿನ್ನತ್ವವಾಗುವುದು. ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತುಗಳು. ಅದಂತಧಾತುಗಳು, ಘಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವಸ್ ಎಂಬುದು ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೇಡ್ವತೀಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಡಾಗಮವಿಧಾನವು ನಿಯಮ ಕ್ಯಾಗಿ. ಆ ನಿಯಮವೇನೆಂದರೆ, ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವರ್ತನಾನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯ. ಅದಂತ ಧಾತುಗಳು ಘಸ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಏಕಾಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದ ಬಿ ಭೀ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಭೀವಸ್ ಇವರಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಬೇಕು. ಅದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಬಿಭೀವಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಿಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವರ್ಣವೂ ಸಂಸ್ಕೃತಸಾರಣಾಚ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು ಬಿಭೀ+ಉಸ್+ಅಸ್ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಆಚಿಕ್ಕಧಾತು. ಭೃವಾಂಯೋರಿಯಜುನಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯದಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏರನೇಕಾಚೋಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಬರುವುದು ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು ನ ಬಿಭ್ಯುಷಃ ಅಬಿಭ್ಯುಷಃ ಎಂದು ನರ್ಣಾಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ ಸೂ ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ—ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟತ್ವತ್ವಶಾನಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಜೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಭಾವಕರ್ಮಾನ್ಯತರಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಬಂದರೆ ತುಜ್+ಯ+ಅನ. ಯಕ್ಕು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆನೇಮುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಗಾಗಮ . ತುಜ್ಯಮಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ **ಆಜ್ವಸೇರಸುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಯಕ್ ಅದಂತವಾದ ಉಪದೇಶ. ಅದರಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಾನಜ್ವತ್ವಯದ **ಶಾಸ್ತನುದಾತ್ರೇನ್ವಿದದುಪದೇಶಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರ. ಜಸ್ಸು ಸುಪ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರ. ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ರ ಅದೇ ಉದಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅನಿಷುಃ—ಅನ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸುವೆವು ಗತ್ಯರ್ಥ

ವಾದ ಅವಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಚ್. ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ ಅದೇಶ. ಚ್ಲಿಲುಬಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಲೇಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಅದೇಶ. ಅವ್+ಸ್+ಝಿ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೯) ಸಿಚ್ ಅಭ್ಯಸ್ತ ವಿದ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಾತ್ಯಂಭಂಧಿಯಾದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಅದೇಶ ಅವ್+ಸ್+ಉಸ್. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಆಡಜಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಆಟಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಅವಿಸುಸ್. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅವಿಸುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜು-ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಯ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತವಾಹಂ ಶೂರ ರಾತಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂ ಸಿಂಧುವಾವದನ್ ||

ಉಪಾತಿಷ್ಠಂತ ಗಿರ್ವಣೋ ವಿದುಷ್ತೇ ತಸ್ಯ ಕಾರವಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತವ | ಅಹಂ | ಶೂರ | ರಾತಿ | ಭಿಃ | ಪ್ರತಿ | ಆಯಂ | ಸಿಂಧುಂ | ಆ | ವದನ್
ಉಪ | ಅತಿಷ್ಠಂತ | ಗಿರ್ವಣಃ | ವಿದುಃ | ತೇ | ತಸ್ಯ | ಕಾರವಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶೂರ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತವ ರಾತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಸು ತ್ವದೀಯೈರ್ಧನದಾನ್ಯೈ-
ರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರಹಂ ಹೋತಾ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂ | ತ್ವಾಂ ಪುನರಾಗತೋಸ್ಥಿ | ಪುರಾ ಬಹುಷು ಕರ್ಮಸು
ತ್ವತ್ತೋ ಧನಸ್ಯ ಲಬ್ಧತ್ವಾದಸ್ತಿನೈರ್ಮಣಿ ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಸಿಂಧುಂ ಸ್ಯಂದ
ಮಾನಂ ಸೋಮಮಾವದನ್ ಸರ್ವತಃ ಕಥಯನ್ | ಅಸ್ತಿನೋಮಯಾಗೇ ತ್ವದೀಯಾಂ ಧನದಾನಕೀರ್ತಿಂ
ಪ್ರಕಟಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಗಿರ್ವಣೋ ಗೀರ್ಭಿರ್ವನನೀಯೇಂದ್ರ ಕಾರವಃ ಕರ್ತಾರ ಯತ್ಪ್ರಗೃಹಮಾನಾ
ಉಪಾತಿಷ್ಠಂತ | ಪುರಾ ಧನಲಾಭಾರ್ಥಂ ತ್ವಾಮುಪಸ್ಮಿ ತವಂತಃ | ಉಪಸ್ಮಾಯ ಚ ತಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯಾ ದಾ-
ರ್ಯೋಪೇತಸ್ಯ ತೇ ತವ ಧನದಾನಂ ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ | ಗಿರ್ವಣಶ್ಚ ಬ್ಧಂ ಯಾಸ್ಯ ಇತ್ಥಂ ನಿಬ್ಬೂತೇ |

ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ನಿ ೩-೧೪ | ಇತಿ | ರೇಭೋ ಜರಿತೇತ್ಯಾದಿಷು
 ತ್ರಯೋದಶಸು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಸು ಕಾರುಶಬ್ದಃ ಪಠಿತಃ || ತವ | ಯುಷ್ಮದಸ್ತದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ರಾತಿಭಿಃ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ರಿನ್ನುದಾತ್ತಃ | ಆಯಂ | ಇಣೋ ಲಪ್ | ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿ-
 ಸಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ | ಸಾ- ೩-೪-೧೦೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ |
 ಆಡಾಗಮಃ | ವೃದ್ಧ್ಯಾಯಾದೇಶಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಸಿಂಧುಂ | ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ | ನಿ-
 ದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ವ | ಉ- ೧-೧೨ | ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯೋ ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ |
 ನಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಆವದನ್ | ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಲಟಃ ಶತ್ | ಶಪಃ ಸಿತ್ಯಾದ್ಯನುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ಶತಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಥಾತುಕಸ್ಯರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಜಾ ಸಹ ಕುಗತಿಸ್ಪಾದಯಃ |
 ಸಾ- ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅತಿಷ್ಠಂತ ಉಸಾನ್ಮಂತ್ರಕರಣೇ |
 ಸಾ- ೧-೩-೨೫ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಗಿರ್ವಣಃ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಅಸುನ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇ-
 ತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಟಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಿದೋ
 ಲಟೋ ವಾ | ಸಾ- ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ರ್ಪೀರುಸ್ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ ನಿಘಾತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಯುಷ್ಮ-
 ತ್ತತ್ವತಪ್ತಃಷ್ವಂತಃಸಾದಂ | ಸಾ- ೮-೩-೧೦೩ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಷ್ವನಾ ಷ್ವರಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ ತಕಾರಸ್ಯ ಷ್ವ-
 ತ್ವಂ | ತಸ್ಯ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣೇತಿ ನಿಷಿಧ್ಯತೇ |
 ಕಾರವಃ | ಕೃನಾಸಾಜೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ- ೧-೧ | ಉಣ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶೂರ—(ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ) ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತವ—ನಿನ್ನ |
 ರಾತಿಭಿಃ—ಧನಪ್ರದಾನಗಳಿಂದ | (ನಾನು) ಸಿಂಧುಂ ಆವದನ್—(ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು
 ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಪ್ರತಿ ಆಯಂ—(ನಿನ್ನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ) ಮತ್ತೆ ಬಂದಿರುವೆನು | (ಹೇ) ಗಿರ್ವಣಃ—
 ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಕಾರವಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಬುತ್ರಿಗೃಹ
 ಮಾನಾದಿ ಜನರು | ಉಸಾತಿಷ್ಠಂತ—ನಿನ್ನ ಸಮಾಪವನ್ನೈದಿರುವರು (ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವರು |
 (ಮತ್ತು) ತೇ—ನಿನ್ನ (ಧನಪ್ರದಾನವನ್ನು) | ವಿದುಃ—ತಿಳಿಯುವರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಶೂರನೇ, ನೀನು ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಜನಗೊಂಡು ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ
 ಸೋಮರಸದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬಂದಿರುವೆನು, ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ
 ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಬುತ್ರಿಗೃಹಮಾನಾದಿ ಜನರೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಉದಾರತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ
 ಸಮಾಪವನ್ನೈದಿರುವರು.

English Translation

O Hero, attracted by your bounties, I again come praising the Soma
 libation to be offered to you ; the performers of the rite approach you who are
 worthy of praise, for they have known your liberalities.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿಂಧುಂ ಆ ವದನ್—ಸ್ಯಂದೊ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿಂಧುಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಜನ.ಗುತ್ತಿರುವ, ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ರಸವು ಜನುಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಹೊರಟು ಬರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ವದನ್ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಹರ್ಷೋತ್ಪತ್ತಿರ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಪ ಅತಿಷ್ಠಂತೆ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವೆವು, ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವೆವು. approach you ; ಎಂದರೆ ನಿನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು.

ನಿದುಃ ತೇ—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಜತೆಗೆ ಧನದಾನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದುಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಕಾರವಃ—ಕರ್ತಾರಃ, ಈಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡುವವರು ಎಂಥರ್ಥವು. ಏನುಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡುವವರು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತವ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಕ್ಷೀ ಏಕವಚನ ಬಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತವ ಮನ್ವಂಬಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪ್ರಕೃತವಾದ ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತವ ಆದೇಶ ತವ+ಅದ್-ಜಸ್ ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭), ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತವದ್ಜಸ್ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್ಭ್ಯಾಂಬಸೋಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಸ್‌ಗೆ ಅಶ್ ಆದೇಶ. ತವದ್+ಅ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟ ಲೋಪ, ತವ ಎಂದಾಗುವುದು ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ತವ ಎಂದಾಗುವುದು ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರ್ಬಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದ್ವತ್ಪ್ರಸಾರ ಬರುವುದು.

ರಾಶಿಭಿಃ—ರಾ ಆದಾನೇ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಮನ್ತ್ರೇ ವೈಷೇಷ ಪಚಿ ಮನ ವಿದ ಭೂ ನಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತ.

ಅಯಮ್—ಇತ್ಯಂತ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಬ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್ ಆದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಸ್ಯ ಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಜಿಹಾರೇಶ್ವಂಜ್ಜವಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್ಯ-ಧ್‌ಸ್-ಧ-ಮಿಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಸ್ಮ-ತನ್-ತ-ಅಮ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಪ್‌ಗೆ ಅಮ್, ಆದೇಶ, ಇ+ಅಮ್ ಕರ್ದರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್‌ವಿಕರಣ ಆದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃತಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಆದಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ಅಟಕ್ಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦)

ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಏಜೋಯೆನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಆಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಸಿನ್ಧುಮ್—ಸ್ಯನ್ದ ಪ್ರಸವಣೇ ಧಾತು. ಸ್ಯನ್ದೇಃಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಧಕ್ಕೆ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಧ್ಯಾನೇ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಯನ್ದ ಪ್ರಸವಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಸಿನ್ಧು ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸರ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸಿನ್ಧುಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ರೂ

ಅ ವದನ್—ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾನಾಚಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶ. ಶವ್ ಏಕರಣ, ವದ್+ಅ+ಅತ್. ಶವ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶವ್ ಅದುವದೇಶ. ಇದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ದಿದಮುದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ವದತ್ ಎಂಬುದ ರೊಂದಿಗೆ ಅಜ್ಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವಾಸ ಅವದತ್. ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರಗಳೇ ನಿಲ್ಲುವುವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಿಚಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನೇಧಾತು ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಲೋಪವು ಪೂರ್ವತಾಸಿದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಕಾರಣ ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಟುಪ್ರದಿಗ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವದನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಿವರಣೆ

ದ್ರವ್ಯಗಲ

ಅತಿಷ್ಠಂತ-ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ರಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೫) ಉಪ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮಂತ್ಯಕರಣಾದೇಶ ವಾದ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಥ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ಜನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಅತ್ಯನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪುನಃ ಪುನಃ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಝ ಬರುತ್ತೆ. ಕರ್ಮಶಿವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್ ಏಕರಣ ಸ್ವಾ-ಅ-ಝ ಸ್ವಾಝಾಝಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಷ್ಠ ಆದೇಶ. ಝಕ್ಕೆ ರೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ. ಉಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಜ್‌ಪ್ಪದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ಅತಿಷ್ಠ+ಅ+ಅನ್ತ್ ಅತೋಗುಣೇ (೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಾವರಿ ಪರರೂಪ. ಅತಿಷ್ಠ ನ್ತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ರೂರೂ

ಗಿರ್ದಣಃ-ಗೃತಪ್ತೇ, ಕ್ವಿಪ್. ಋತಇದ್ವಾತೋಃ (೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ತರಪರಶ್ಚ ಗೌ. ಗೀರ್ಭಃ ವಸ್ಯತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪನಪಣಸಂಧಕ್ತಿ ಧಾತು. ಅಸು ಗಿರ್ದನಸ, ಸಂಭಾಷಣೆನಾ ಏಕ

ವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಾಜ್ಞಾಭ್ಯಃ-ಸುಲೋಪ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಇತ್ಯುಕ್ತಗಳು ಬಂದರೆ ಗಿರ್ದಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಮಂತ್ರಿತ ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ವಿಮುಃ-ವಿದಿ ಜ್ಞಾನೇ ಅದಾದಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ. ಶವ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿ-ಪ್ರೆಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವಿದೋಲಬೋವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಕೈ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಒಂಭತ್ತಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್ ನೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸ್ ಬರುವುದು. ವಿದುಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ವಿಮುಃ-ಇದು ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಮುಃ+ತೇ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಸಃ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೩-೩೪) ಖರ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ವಿದುಸ್+ತೇ. ಈಗ ಯೌಷ್ಮತ್ ತತಕ್ಷುಷ್ಯಂತಃ ಸಾದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೩) ತಕಾರಾದಿಶಬ್ದ ಯೌಷ್ಮತ್ಚ್ಚಿಬ್ಬದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶಗಳು ತತ್-ತತಕ್ಷು ಇವುಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿದುಸ್+ತೇ. ಷ್ಯನಾಷ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಂದ ಷ್ಚತ್ರ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬರುವುದು. ವಿದುಷ್ಟೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಸ್ಯ-ಸಾವೇಕಾಚಿತ್ಪ್ರತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ರಮೀ ಬಹುವಚನ ಸಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತ್ವತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚಿಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಪ್ರತ್ಯೇಕವಚನ ಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೆಗೋತ್ಯನ್ನಾವವರ್ಣರಾಜ್ಯಾಜ್ಯೈದ್ಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ ೬-೧-೧೮೨) ಗೋಶಬ್ದ ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ರಾಟ್-ಅರ್ಜ್-ಕೃಜ್-ಕೃತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮತುಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ವಿತಾ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಕಾರವಃ-ಕೃನಾಸಾಜಿಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕ್ಯುಳ್ ಕರಣೇ, ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಪಾ ಪಾನೇ, ಜಿ ಅಭಿಧನೇ, ಡುಮಿರ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಸ್ವದ ಆಸ್ವದನೇ, ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಿ, ಅಶೂ ನ್ಯಾಸ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು, ಉರಣ್ಣಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಾರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾಯಾಭಿರಿಂದ್ರ ಮಾಯಿನಂ ತ್ವಂ ಶುಷ್ಕಮವಾತಿರಃ |

ವಿದುಷ್ಟೇ ತಸ್ಯ ಮೇಧಿರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯುತ್ತಿರ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಾಯಾಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ಮಾಯಿನಂ | ತ್ವಂ | ಶುಷ್ಕಂ | ಅವ | ಅತಿರಃ ||

ವಿದುಃ | ತೇ | ತಸ್ಯ | ಮೇಧಿರಾಃ | ತೇಷಾಂ | ಶ್ರವಾಂಸಿ | ಉತ್ | ತಿರ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಾಯಿನಂ ನಾನಾವಿಧಕಪಟೋಪೇತಂ ಶುಷ್ಕಂ ಭೂತಾನಾಂ ಶೋಷಣಾರ್ಥೇ-
ತುಮೇತನ್ನಾಮಕಮುಗುರಂ ಮಾಯಾಭಿಶ್ಚ ತ್ವತ್ಕೂಲೈಃ ಕಪಟವಿಕೇಷೈಃ | ಯದ್ವಾ | ತದ್ವಿಧೋಪಾಯ-
ಗೋಚರಪ್ರಜ್ಞಾಭಿಃ | ಆಮಾತಿರಃ | ಹಿಂಸಿತವಾನಸಿ | ಏತಚ್ಚ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರಃ ಶುಷ್ಕಂ ಜ-
ಘಾನ | ನಿ. ೩. ೧೧ | ಇತಿ | ಶುಷ್ಕಂ ಸಿಪ್ತುಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧. ೧೦. ೪ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೇ ಜಾಯಮ-
ರ್ಥೋ ವಿಶ್ವಪ್ತಃ | ಮೇಧಿರಾ ಮೇಧಾವಂತೋಽನುಷ್ಠಾತಾರಸ್ತಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯ ತೇ ತವ ಮಹಿಮಾನಂ
ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಜಾನತಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಯಾಣಾಂ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯನ್ನಾನ್ಯತ್ತಿರ | ವರ್ಧಯ | ಕೇತಃ
ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಿಪ್ರೇಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಮಾಯಾ ವಯುನಮಿತಿ ಸತಿತಂ | ಶ್ರವಃಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯೋ
ನಿರ್ವಕ್ತೃ | ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ಸತಃ | ನಿ. ೧೦. ೩ | ಇತಿ || ಮಾಯಾಭಿಃ | ಮಾಬ್ ಮಾನೆ
ಮಾಜ್ಯಾಸಸಿಗೋಭ್ಯೋ ಯಃ | ಉ. ೪. ೧೮ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಾಯಿನಂ |
ಮಾಯಾಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮಾಯಾ | ವೀಹ್ಯಾದಿತ್ವಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಾ. ೫. ೨. ೧೧ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
ಶುಷ್ಕಂ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾನಿಧಿತೃನುವೃತ್ತೌ ತೃಷಿಸುಷಿರಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಚ |
ಉ. ೩. ೧೨ | ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ ನಿಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ | ಅತಿರಃ | ತರತೇರ್ಲಙ್ ನೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ |
ತಸ್ಯ ಜಃತ್ವೇನ ಗುಣಾಭಿವಾದ್ಯತ ಇದ್ವಾಣೀರಿತೀತ್ವಂ ರಸರತ್ನಂ | ವಿದುಷ್ಟೇ ತಸ್ಯ | ಗತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ
ಮೇಧಿರಾಃ | ಮಿಥ್ಯ ಮೇಧ್ಯ ಮೇಧಾಹಿಂಸನಯೋಃ | ಬಿಜಾದಿಶ ಇರನ್ | ನಿಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ |
ಶ್ರವಾಂಸಿ | ನಬ್ಜಿಷಯಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮಾಯಿನಂ—ನಾನಾವಿಧ ಕಪಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ-
ರುವ | ಶುಷ್ಕಂ—ಜನರನ್ನು ಹಿಂಸಮಾಡುವ ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಆಸುರರನ್ನು | ಮಾಯಾಭಿಃ—ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ
ವಾದ ಕಪಟೋಪಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೇ | ಅವ ಅತಿರಃ—ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವೆ |
ತೇ—ಆಂತಹ ನಿನ್ನ (ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) | ಮೇಧಿರಾಃ—ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳಾದ ಜನರು | ವಿದುಃ—ಅಳಿಯುವರು |
ತೇಷಾಂ—ಅವರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ | ಶ್ರವಾಂಸಿ—
ಅನ್ನಗಳನ್ನು (ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು) | ಉತ್ ತಿರ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಸದಿಸು (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನು ಬಹಳ ಕಸಟೆಯು. ಅಂತಹ ಕಸಟೆಸ್ವಭಾವದ ಅಸುರನನ್ನು ಕಸಟೋಪಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಕೊಂದಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು ತಿಳಿಯುವರು. ಅವರಿಗೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು.

English Translation.

O Indra, you killed the wily Sushna by your stratagems; the wise men have known this your greatness; bestow upon them abundant food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾಯಾಭಿಃ, ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕಸಟೆವಿಶೇಷ, ತಂತ್ರ ಉಪಾಯ, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ wile, stratagem, etc., ಮಾಯಾ ಶಬ್ದದ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಒಂದೆರಡು ಬುಕ್ಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿವೆ—

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮಘವಾ ಬೋಧವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃಣ್ವಾನಸ್ತನ್ಯಂ ೧ ಪರಿ ಸ್ವ೦ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೩-೮)

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಕೇಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಕೇತಃ, ಕೇತುಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ ೩-೧೩) ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ತಿಳುವಳಿಕೆ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ಉಪಾಯ, ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಆಗುವವು. ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕ ಮಹರ್ಷಿಯು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ—

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾ ಮೂ ತು ಯಜ್ಞ ಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ ಯತ್ಪೂರ್ಣಶ್ಚ ರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ,

ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಗ್ನಿಸ್ ಧೀಯತೇ ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಮಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯನುಸಂ ಚರತೇ ತ್ವರಮಾಣಃ (ನಿ. ೭-೨೭).

ಎಂದು ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು—

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವೈಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |

ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಎಂಬ ಶುಕ್ರನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯಲೋಹಿತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವೈಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷಯಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷಮು
ರೂಪೇ ತೇ ಅಹನೀ ಕರ್ಮ ದ್ಯೌರಿವ ಚಾಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯವಸ್ಯನ್ನವನ್
ಭಾಜನವತೀ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ದತ್ತಿರಸ್ತು || (ನಿ. ೧೨-೧೭)

ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶುಷ್ಕಂ—ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನು. ಶುಷ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯)

ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶುಕ್ರಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ.

ಶುಷ್ಕಂ ಸಿಪ್ತಂ ಕುಯವಂ ವೃತ್ತಮಿಂದ್ರ ಯದಾವಧೀರ್ವಿ ಪುರಃ ಶಂಬರಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೮)

ಈ ಶುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರಾಸುರನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿಗಾಗಿ ಶುಷ್ಕ, ಸಿಪ್ತ, ಕುಯವ, ವೃತ್ತ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉಗ್ರೋ ಯಯಿಂ ನಿರಪಃ ಸ್ತೋತಸಾಸ್ಯಜದ್ವಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ದ್ವಂಹಿತಾ ಐರಯತ್ಪುರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೧)

ಈ ಶುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕಾಸುರನ ಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶುಕ್ರಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶುಷ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಷಯುತ್ವ ಎಂದರೆ ಒಣಗಿಸುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸದೆ ಭೂಮಿಯು ಬಾಡಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—

ನಿಯದ್ವೈಣಕ್ಷಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವ್ರಂದಿನೋ ರೋರುವದ್ಯನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೪-೫)

ಎಂಬ ಶುಕ್ರನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚಿ ಶೋಷಯಿತುಃ ಎಂದು ಶುಷ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಷಯಿತುಃ ಎಂದರೆ ಒಣಗಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು (ನಿ. ೫-೧೬) ಮತ್ತು—

ನ್ಯಾನಿಧ್ಯದಿಲೇವಿತಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾ ವಿ ಶೃಂಗಿಣಮಭಿನಚ್ಛುಷ್ಣಮಿಂದ್ರಃ ||

ಮ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೨)

ಎಂಬ ಶುಕ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿರವಿಧ್ಯದಿಲೇವಿತಯಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾನಿ ವ್ಯಭಿನಚ್ಛುಂಗಿಣಂ ಶುಷ್ಣಮಿಂದ್ರಃ ಎಂದರೆ ಶರ್ವತದ ಶಿಖರದ ಮೇಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸದೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಣಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಹರಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು (ನಿ. ೬-೨೦).

ಅವ ಅತಿರಃ—ಹಂಸಿತಮಾನಸಿ. ಹಂಸಮಾಡಿದೆ, ಪ್ರಹರಿಸಿದೆ, ಕೂಂದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿದುಃ ತೇ—ನಿನ್ನ ಅಥವಾ ನಿನ್ನನ್ನೂ ಬಲ್ಲರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೇಧಿರಾಃ—ಮೇಧಾವಂತಃ ಪುರುಷಾಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದವರು, ವಿವೇಕಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶ್ರವಾಂಸಿ—ಅನ್ನಗಳು, ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು. ಆಸಕ್ತಾಣಾಃ ಶವಸಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩೭-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಯಸ್ಯರು ಶ್ರವಶೃಬ್ಧಕ್ಕೆ ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ಮನಾಮ ಶ್ರಾಯತ ಇತಿ ತತಃ ಎಂದು ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೩)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾಯಾಭಿಃ—ಮಾರ್ಜ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಮಾರ್ಜಾಪಸಿ (ಸೂ) ಭೋಗೀಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪) ಮಾರ್ಜ ಮಾನೇ, ಭೋ ಭೇದನೇ, ವಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಬಂದರೆ ಮಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ- ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಅಜಾದ್ಯತನ್ವಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಾರ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನು-ದಾತ್ತ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶವು, ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭಿಸ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವ-ರತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರತ.

ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೭ ೧೧೬) ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕ ವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮಾಯಿನಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಶುಷ್ಣಂ—ಶುಷಕೋಷಣೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಠಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶೃಷಿಶುಷಿರಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಛಿ (ಉ. ಸೂ. ೩-೭೯೨) ಇಾತ್ವಪಾಸಿಪಾಸಾಯಾಂ, ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ರಸ-ಶಬ್ದೇ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ನಿತ್ತಾ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶುಷ್+ನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಸ್ರರ ಬರುವುದು. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಿಸ್ಸಮಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಶುಷ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆತಿರಃ—ತ್ವಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ಸಿಪ್ ಶಪ್. ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶವಿಕರಣ ತ್ವ+ಅಪ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬೊತಇದ್ದಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯನ್ವೂ ಬೊಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಅದು ರೇಫ ಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲ್ಯಜ್ ಹ್ವಾದುದಾತ್ಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಅತಿರಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ವಿದುಷ್ಟೇ ತಸ್ಯ—ಈ ಮೂರು ಪದಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಇವೇ ವಿಶೇಷ.

ಮೇಧಿರಾಃ—ಮಿಥ್ಯಮೇಧ್ಯ ಮೇಧಾ ಹಿಂಸನಯೋಃ ಧಾತು-ಮಿಥ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕ ವಾದ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದು.

ಶ್ರವಾಂಸಿ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾಸಿಸಂತಸ್ಯ (ಏ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಮಿಶಾನಮೋಜಸ್ರಾಭಿ ಸ್ತೋಮಾ ಅನೂಷತ |

ಸಹಸ್ರಂ ಯಸ್ಯ ರಾತಯ ಉತ ವಾ ಸಂತಿ ಭೂಯಸೀಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಈಶಾನಂ | ಓಜಸಾ | ಅಭಿ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅನೂಷತ ||

ಸಹಸ್ರಂ | ಯಸ್ಯ | ರಾತಯಃ | ಉತ | ವಾ | ಸಂತಿ | ಭೂಯಸೀಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ತೋಮಾಃ ಸ್ತೋತಾರ ಋತ್ವಿಜ ಓಜಸಾ ಬಲೇನೇಶಾನಂ ಜಗತೋ ನಿಯಾಮಕಮಿಂದ್ರಮಭ್ಯನೂಷತ | ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ರಾತಯೋ ಧನದಾನಾನಿ ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೋಪೇಶಾನಿ ಸಂತಿ | ಉತ ವಾಫವಾ ಭೂಯಸೀಃ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅಸ್ಯಧಿಕಾಃ ಸಂತಿ | ತಮಿಂದ್ರಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ಯಾನ್ವಯಃ || ಇಂದ್ರಂ | ಋತ್ವೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಈಶಾನಂ | ಲಟಃ ಶಾ-ನಜ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಧಾತೋರನುದಾತ್ಮೇತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯನುದಾತ್ಮೇತ್ಯಾದಿನಾ ಶಾನಚೋಽನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಓಜಸಾ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅರ್ಹಿಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಅನೂಷತಃ | ಣು ಸ್ತುತೌ | ಣೋ ನಃ | ಲುಜ್ | ಮ್ಯತ್ಯಯೇನ ರುಃ | ತಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫ | ಚ್ಛೀಃ ಸಿಚ್ | ಅಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಕುಟಾದಿತ್ಯೇನ ಸಿ-

ಚೋ ಜಾತ್ಯಾದ್ಯುಪಾಧಾವಃ | ಇದಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ | ಅಡಾಗಮಃ | ಸಹಸ್ರಂ | ಕರ್ಧ-
ಮಾದೀನಾಂ ಚ | ಪಿ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರಮುದಾತ್ತಂ | ರಾತಯಃ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯರ್ಜಿತಾದಿನಾ
ಕ್ರಿಸ್ತದಾತ್ತಃ | ಉತ | ಪ್ರಾತಃಪದಿಕಸ್ತರಃ | ನಾ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಸಂತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜಾತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತೈಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಸ ಹಿ ವ್ಯವ-
ಹಿತೇಽಪಿ ಭವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ | ಭೂಯಸೀಃ | ಸಹಸ್ರಾದತಿಶಯೇನ ಬಹ್ಯೋ ಭೂಯಸ್ಯಃ | ಅತ್ರ ವಿಭ-
ಕ್ತವ್ಯಸ್ಯ ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂನಿಧಿಬಲಾದುಪಪದತ್ವಪ್ರತೀತೇರ್ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ ತರಬೀಯಸುನಾ |
ಪಾ. ೫-೩-೫೭ | ಇತಿ ಬಹುತಬ್ಬಾದೀಯಸುನ್ | ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚಿ ಬಹೋಃ | ಪಾ. ೬-೪-
೧೫೮ | ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರಕೃತೇರ್ಭೂ ಇತ್ಯಾದೇಶತ್ವ | ಈಯಸುನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಗಿತತ್ವೇತಿ ಜಾಲ್ಪ್ || ೨೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ರಾತಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನಗಳು | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲಿನಷ್ಟು |
ಉತ ನಾ—ಅಥವಾ | ಭೂಯಸೀಃ—ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ | ಸಂತಿ—ಇರುವವೋ (ಅಂತಹ) | ಈಶಾನಂ—
ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸ್ತೋಮಾಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುಕ್ತಿಜರು |
ಓಜಸಾ—ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಇರುವಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ | ಅಭಿ ಅನೂಷತ —ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮುಕ್ತಿಜರೇ ಮೊದಲಾದ ಜನರು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ
ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

English Translation

The reciters of Sacred hymns praise with all their might Indra, the ruler of the world whose bounties are counted by thousands or even more.

ಈಶಾನಂ—ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಅಧಿಪತಿ, The ruler of the world.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಓಜಸಾ—ಬಲೇನ, ಬಲದಿಂದ, ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಇರುವಷ್ಟು. ಉತ್ಪಾದದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ತೋತಾರೋ ಮುಕ್ತಿಜಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ
ಮುಕ್ತಿಜರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತೋಮಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ
ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದಾಗ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿ, ಬಹಳವಾಗಿ,

ಪ್ರಾತಃಪದಿಕಾಃ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಎಣಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ
ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಂ—ಮುಚ್ಚೇಂದ್ರಾಗ್ರ- (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿಶ್ಚಾದ್ಯ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಈಶಾನಂ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದು ಅನುದಾತ್ವೇತ್ಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಲಟ್ಟಿಗೆ ಲಟಶ್ಚತೃಶಾನಚ್ಛಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಈಶ್+ಆನ. ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ವೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂದು ಲಸ್ಮಾ ನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ಮ.

ಓಜಸಾ—ನಬ್ಜಿಪಯಸ್ಯಾನಿಸನ್ನಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಅರ್ತಿಪ್ತುಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು

ಅನೂಷತ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಷೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಲಾಜ್ಞೆಚ್ಚಿಲಾಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೇಸ್ವಿಚ್ (೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಹನ ದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಝಿ ನೇ ಬರುವುದು ಝಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಆದೇಶ. ನುಸ+ಅತ ಈಧಾತುವು ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಙ್ಘುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಇನ್ಯಾನ್ವಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚ ಜ್ಞಿತ್ತಾಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಛಾಂದಸ. ಆಡಾಗಮ ಅನೂಷತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸದಸ್ಯಂ—ಕರ್ದಮಾದೀನಾಂಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೫೯) ನೊದಲನೆಯ ವರ್ಣ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ.

ರಾತಯಃ—ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚನವಿವಿಧಭೂವಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ತ್ವೆ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಉತ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಬರುವುದು. ನಾ-ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ.

ಸನ್ನಿ—ಅಸಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಝಿ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ನಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸನ್ನಿ. ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯದ್ವೈತ್ಯಾ ನ್ವಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪೂಜನಾತ್ಯಜತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಭೂಯಸೀಃ—ಸಹಸ್ರಾದಪಿ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹ್ವ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿವನವಿಭಜ್ಯೋಪಸದೇತೇ ರಬೀಯಸುನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ದ್ವ್ಯರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಬ್ದ, ವಿಭಕ್ತವ್ಯವಾಚಕಶಬ್ದ ಇವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಎರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅತಿಶಯ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕವೂ, ವಿಭಾಗಪ್ರಯೋಜಕಧರ್ಮವಾಚಕವೂ ಆದ ಸುಬಂತ್ ತಿಜಂತಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಈಯಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಉಪಪದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿತ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ. ತತ್ಪ್ರೋಪಸದಂಸಪ್ರಮಾಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೨) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಧಾತೃಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದು ಸಂಭವಿಸುವುದೇ ವಿನಾ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಿಭಕ್ತವ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೂ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವಶ್ಯಕ, ತದ್ವಿತ್ವವತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನವಶ್ಯಕ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಧನಧಾನ್ಯಗಳು ಇರುವುವು ಅಥವಾ ಸಹಸ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಧನವಿರುವುದು ಎಂದು ಉತ್ತರಾರ್ಥಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ವಿಭಕ್ತವ್ಯವಾದ ಸಹಸ್ರವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಬಹು+ಈಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹೋರ್ಲೋಪೋಭೂಚಿ ಬಹೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೮) ಬಹುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಇಮ-ನಿಚ್ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಬಹುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಲೋಪವು ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೪) ಪಂಚವ್ಯಂತಪದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಭೂ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಭೂಯಸ್. ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಅದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂಯಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಭೂಯಸ್ ಎಂಬುದು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಭೂಯಸ್+ಜೀವ್ ಜೀವಾರಕ್ಕೆ ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲನ್ತ್ವಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಜೀವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇ ಸುಪ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ || ೮ ||

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯುಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚತುರ್ಥಾನುವಾಕೇ ಪಟಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ಪ್ರಥ-
ಮಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಕಣ್ವಪುತ್ರೋ ಮೇಧಾತಿಥಿಯುಷಿಃ | ಅಪನಾದಾಭಾವಾದನುವರ್ತಮಾನಂ ಪ್ರಾಗ್ಗಿರಣ್ಯ-
ಸ್ತೂಪಾದಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಗಾಯತ್ರಮೇವ ಛಂದಃ | ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕರ್ತೃಂ ವಿಸ್ವಪ್ತಂ | ಅತಃ ಏವಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ |
ಅಗ್ನಿಂ ದ್ವಾದಶ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವ ಅಗ್ನೇಯಮಗ್ನಿನೇತಿ ಪಾದೋ ದ್ವೈಗ್ನಿದೈವತೋ ನಿರ್ಮಾಢ್ಯ
ಆಹವನೀಯಶ್ಚೇತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಅಗ್ನೇಯೇ ಕೃತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ
ದೂತಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಥೈತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರ್ವಿವಾಸಕಾಲ ಇತಿ ಖಂಡೇಗ್ನಿಮೀಳೇಗ್ನಿಂ ದೂತಂ |
ಅ. ೪. ೧೩. | ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ || ತಥಾ ಪೃಷ್ಠಪದಹಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇಽಹನೀದಮೇವ ಸೂಕ್ತಮಾಜ್ಯ-
ಶಸ್ತಂ | ಪೃಷ್ಠಸ್ಯಾಭಿಷ್ಠನೇನೋಕ್ತೇ ಅಹನೀ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯೇ |
ಅ. ೭. ೧೦ | ಇತಿ || ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಸಾಮಿಧೇನೀಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತ್ಯೇಕಾ ನಮಃ ಪ್ರವಕ್ತೃ
ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಈಳೇನೋ ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರೋಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ || ಅ. ೧-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ
ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಪುಕ್ತನ
ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಣ್ಣಪುತ್ರನಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಯು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಛಂದಸ್ಸು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು
ಈ ವಿಷಯವು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯ ಅಗ್ನಿಂ ದ್ವಾದಶ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ
ವಿನಿಯೋಗವು ಮೇಂದರೆ—ಅಗ್ನೇಯ ಕೃತುವಿನ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ
ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೈತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರ್ವಿವಾಸಕಾಲೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಅ. ೪-೧೩) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು
ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠಪದಹಕ್ರತಃವಿನ ಎರಡನೇ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು.
ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರದ ೭-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯೇ ಎಂದು ಪೃಷ್ಠಸ್ಯಾಭಿಷ್ಠನೇ-
ನೋಕ್ತೇ ಅಹನೀ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಿಧೇನೀ
ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಮಃ ಪ್ರವಕ್ತೃ ಎಂಬ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ೧-೨ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈಳೇನೋ-
ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರೋಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೨

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೨ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೨, ೨೩॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಮುಖ್ಯ—೧-೧೨ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ | ೬-ಅಗ್ನಿರ್ವರ್ಮಧ್ಯೋಽಗ್ನಿರಾಹವನೀಯಶ್ಚ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ॥

ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರೂತಂ ವೃಣೀಮಹೇ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ |

ಅಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸುಕ್ರತುಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನಿಂ | ದ್ರೂತಂ | ವೃಣೀಮಹೇ | ಹೋತಾರಂ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ॥

ಅಸ್ಯ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ | ಸುಕ್ರತುಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಗ್ನೇರ್ದೂತತ್ವಮೇತನ್ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಅಗ್ನಿ-
ರ್ಬೇವಾನಾಂ ದ್ರೂತ ಆಸೀದುತನಾಃ ಕಾವ್ಯೋಽಸುರಾಣಾಂ | ತೈ. ಸಂ ೨. ೫. ೮. ೫ | ಇತಿ | ತಾದೃಶಂ
ದೇವದ್ರೂತಮಗ್ನಿಮಸ್ತಿನೈವಮಹೇ | ಸಂಭಜಾಮಃ | ಕೀದೃಶಂ | ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾ-
ಮಾಹ್ವತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ಸರ್ವಧನೋಪೇತಂ ಅಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿಷ್ಪಾದಕತ್ವೇನ
ಸುಕ್ರತುಂ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ ವಾ || ಮಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ವಷ್ಟಾದಿವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಧನನಾಮಸು ವೇದಸ್ಯಬ್ಧಃ ಪಠಿತಃ || ಹೋತಾರಂ | ಹೈರ್ವಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾ-
ದಿಷು ತೈನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಗುಣಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ವಿಶ್ವವೇದಸಂ | ಬಹುವ್ರೀಹ್ | ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೬. ೨. ೧೦೬. | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ಉದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಕ್ರತುಂ | ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೬.
೨. ೧೧೮ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೊತೆಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾದ | ದೋತಾರಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರೆ-
ತರುವ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—ಸಮಸ್ತ ಧನಯುಕ್ತನಾದ | ಅಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ | ಸುಕ್ರತುಂ—ಕರ್ಮ-
ಕರ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಈ ಯಜ್ಞವಿಧಾನವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ದೇವತೆಯನ್ನು |
(ನಾವು) ವೃಣೇಮಹೇ—ಆರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆವು (ಕರೆಯುವೆವು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾಗಿರುವನು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ
ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕರೆತರುವನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವವನು.
ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವೆವು
(ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು.)

English Translation

We select (invoke) Agni, the messenger of Gods, their invoker, the
possessor of riches, the perfecter of this rite or the highly wise.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ೧೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದವರೆವಿಗೂ ಕಣ್ವಪುತ್ರನಾದ ಮೇಧಾಂತಿಯು
ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ವಿವರಿಸಿದ ಮಧುಚ್ಯಂದಋಷಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ತೊಡಕುಗಳಿಲ್ಲದೆ
ವಿಶೇಷ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುಲಭಶೈಲಿಯ
ಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತಿರುವವು. ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯು ಬಹು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಕೆಲ
ವರ ಶೈಲಿಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರ
ವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಅನಂತರ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ
ಇರುವವು. ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೩೬-೫೦ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ೮ ನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತ
ಗಳಿಗೂ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಂ ದೊತಂ ವೃಣೇ-
ಮಹೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಶೈತ್ರಿರಿಯ ಸಂಹಿತಾ ೨-೫-೮-೫; ೫-೫.೬-೧, ತೈ. ಬ್ರಾ ೩-೫.೨-೩; ಸಾಮವೇದ
೧-೩; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೦-೨ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ

ದೊತೆಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದೂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ದೊತೆ ಅಸೀ-
ದುತನಾಃ ಕಾವ್ಯೋಽಸುರಾಣಾಂ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೫-೮-೫) ಎಂಬ ಯಜುರ್ವೇದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.
ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನು, ಕವಿಪುತ್ರನಾದ ಉತನಸ್ ಎಂಬುವನು ಅಸುರರ ದೂತನು ಎಂದು

ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಪರೋಕ್ಷಂ ವಾ ಅನ್ಯೇ ದೇವಾಃ (ಅಗ್ನಿಯಬ್ಬದ) ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾವು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲವುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವ ನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ವೃಣೇಮಹೇ—ವರಣಮಾಡುವೆವು. ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆವು. Select, Choose ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—ಸರ್ವಧನೋಪೇತಂ ಸಮಸ್ತಧನಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದ ಅಗ್ನಿ ಮಿಗಳೇ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ರತ್ನಧಾತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ವ.ಛ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಸ್ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು (೨-೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ವೇದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸುಕ್ರತುಂ—ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಅಥವಾ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವೆನಿಸುವ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸುವ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಕ್ರತುಶಬ್ದವು ಅಶುಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಕೇತಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ ||

ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ತೃನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ವರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ, ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋತೃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ತೃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕರ್ಮಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಶಿಜ್ಶಿತಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ಶಿಜ್ಶಿತಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮೊದಲಾದಂಶ ಶಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಶಕಾರವನ್ನು ಇತ್ಯಂಚ್ಛಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ಶಿಜ್ಶಿತ ಇವುಗಳನ್ನು ಏದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಎಂಬುದು ಶಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ ಶಿತ್ವಂ ಅಲ್ಲ. ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕವು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹು ಎಂಬ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರಬರುವುದು ಹೋತೃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯತೋಜಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಹೋತರ್+ಅಮ್ ಅಪ್ ತ್ವನ್ ತ್ವಚ್ (ಪಾ. ೭-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹೋತಾರಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೋತೃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವಿಶ್ವನೇದಸಂ—ವಿಶ್ವಂ ನೇದಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಂ ವಿಶ್ವನೇದಸಂ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾ-ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೬) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಾದ ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಕ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಸದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಉಡಿಡಂ ಪದಾಡ್ಯಪ್ಪುನ್ಮೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸುಕ್ರತುಂ—ಕ್ರತ್ವಾದಯಕ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೨) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ರತ್ವಾದಿ ಗಣಪತಿವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ರತು ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ ಹವೀಮಭಿಃ ಸದಾ ಹವಂತ ವಿಶ್ವತಿಂ |

ಹವ್ಯವಾಹಂ ಪುರುಪ್ರಿಯಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂ. ಅಗ್ನಿಂ | ಹವೀಮುಽಭಿಃ | ಸದಾ | ಹವಂತ | ವಿಶ್ವತಿಂ ||

ಹವ್ಯಽವಾಹಂ | ಪುರುಽಪ್ರಿಯಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯಸ್ಯಗ್ನಿಃ ಸ್ವರೂಪೇಣೈಕ ಏವ ತಥಾಪಿ ಪ್ರಯೋಗಭೇದಾದಾಹವನೀಯಾದಿಸ್ಥಾನಭೇದಾ-ತ್ಪಾವಕಾದಿವಿಶೇಷಣಭೇದಾದ್ವಾ ಬಹುವಿಧತ್ವಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಗ್ನಿಮಿತಿ ವೀಶ್ವಾ | ತಂ ಹವೀಮುಭಿರಾ-ಹ್ವಾನಕಿರಣೈರ್ಮುಂತ್ರೈಃ ಸದಾ ಹವಂತ | ನಿರಂತರಮನುಷ್ಠಾತಾರ ಅಹ್ವಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಂ | ವಿಶ್ವತಿಂ

ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾಣಾಂ ಹೋತ್ರಾದೀನಾಂ ಪಾಲಕಂ ಹವ್ಯವಾಹಂ ಯಜಮಾನಸಮರ್ಪಿತಸ್ಯ ಹವಿಸೋ ದೇವಾನ್ಸ್ಮತಿ ವೋಧಾರಂ | ಅತಃ ಏವ ಪುರುಪ್ರಿಯಂ ಬಹೂನಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ತದಂ || ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ || ನಿತ್ಯ-
ವೀಕ್ಷಯೋರಪಿ ವೀಕ್ಷಾಯಾಂ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇದಿತಮಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯಾನ್ವೇದಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾ-
ಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯನುದಾತ್ತಂ | ಹವೀಮುಭಿಃ | ಹ್ಯೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಆಹ್ವಾನಕರಣ-
ಭೂತೇಷು ಮಂತ್ರೇಷು ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾತ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾನ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ
ಕರ್ತರಿ ಮನೀ | ತಸ್ಯ ಭಾಂದಸ ಈಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಧಾತೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಾನಾದೇಶಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸದಾ ಸರ್ವೈಕಾನ್ವೇತ್ಯಾದಿನಾ |
ಪಾ. ೫. ೩. ೧೫ | ಸರ್ವಶಬ್ದಾದ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ | ಪಾ. ೫. ೩. ೬ | ಇತಿ
ಸಭಾವಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವಂತ | ಹ್ಯೇಷೋ ಲಙ್ | ರ್ಯುಸ್ಯಾಂತಾದೇಶಃ | ಟೀರೇತ್ಯಾ-
ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಶಪಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವತಿಂ |
ಪಶ್ಯಾನ್ವೈತ್ಯರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿತ್ಯಂದಪಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪರ ಪದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವ್ಯವಾಹಂ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ವಹತ್ | ಪಾ. ೩. ೨. ೬೪ | ಇತಿ ಜೈಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುರುಪ್ರಿಯಂ | ಪುರೂಣಾಂ ಪ್ರಿಯಂ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವತಿಂ—ಯಜಮಾನ ಹೋತ್ರ ವೇದಲಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ಪಾಲಕನಾದ) | ಹವ್ಯ-
ವಾಹಂ—ಯಜಮಾನನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವ | ಪುರುಪ್ರಿಯಂ—ವಿಶ್ವರಿಗೂ
ಪ್ರೀತೀಪಾತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ—(ಅಹವನೀಯಾದಿ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಪ್ರತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಹವೀ-
ಮುಭಿಃ—ಆಹ್ವಾನಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಹವಂತ—
(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾತೃಗಳು) ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಆಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ವೇದಲಾದ ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ
ಯಾಗಿ ತೋರುವನು ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪಾಲಕನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನು, ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯನಾದವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವ ಜನರು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಹ್ವಾನಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವರು

English Translation.

'They (offerers of oblations) constantly invoke Agni and Agni again,
the lord of men, the bearer of offerings, the beloved of many.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಮುಗ್ಧಿಂ—ನಿತ್ಯವೀಶ್ವರೋರಿತಿ ವೀಶ್ವಾಯಾಂ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ || ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಛರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಆಡವನೀಯ, ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಶ್ವತಿಂ—ವಿಜಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪತಿಂ, ಪ್ರಜೆಗಳ ಆಧವಾ ಜನರ ಅಧಿಪತಿಯು, ಸ್ವಾಮಿಯು, Ruler of men, progeny.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಗ್ನಿಮುಗ್ಧಿಂ—ನಿತ್ಯವೀಶ್ವರೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ನಿತ್ಯವೀಶ್ವರೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ನಿತ್ಯ, ವೀಶ್ವ, ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿನಃ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವಾನ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷೆ ವಿಭೇದಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸದ್ವ್ಯಕ್ತದ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಪದಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೬) ಎಂದು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ದ್ವೇ, ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸಂಖ್ಯೇಯಾಕಾಂಕ್ಷೆ (ಎಣಿಕೆಗೆ ವಿಷಯವಾದುದು) ಬಂದರೆ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದೇ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿಕ್ಷೇಪ ಎಂದರೆ ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ವೀಶ್ವ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆ. ಆದರೆ ಶಾಬ್ದಬೋಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತೋರುವುದು. ಇತ್ಯಂಚ ಪೌನಃಪುನ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇವು ತೋರುವಾಗ ಪದದ ಸಂಪೂರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಒರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ದಾಗ ಅಗ್ನಿಮ್ ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಬರುವುವು. ಅಗ್ನಿಮ್ ಅಗ್ನಿಮ್. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮ, ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿರ್ವಚನವು ತಿರುತಕ್ಕೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕವಾದಕೃದಂತಕ್ಕೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮೃದಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಮೃದಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮೃದಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾ-ತ್ತಂಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ದವೀಮುಘಿಃ—ಹ್ವೇರ್ಗ್ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ವೇಭೋಃಪಿಬೃಹತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಅದ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಕರಣಗಳಾಗಿರುವುವು ಆದರೂ ವಿವಕ್ಷಾತಃಕಾರಕಾಣಿಭವಂತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರದ್ವಾರವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ವಾಲೀಕರಣತೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗತವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಹ್ವೇ+ಮನ್. ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಹ್ವೇ+ಈಮನ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಹವೀಮನ್ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋದ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಹವೀಮಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹವೀಮಭಿನ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ.

ಸದಾ—ಸರ್ದೃಕಾನ್ಯಕೀಯತ್ವದಕಾಲೇದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೫) ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುಗಳೂ ಸಪ್ತ ಮ್ಯಂತರಗಳೂ ಆದ ಸರ್ವ, ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್. ಯದ್, ತದ್. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸರ್ವ+ದಾ ಈಗ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋನ್ಯತರಣ್ಯಾಂದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬) ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷನಾದ ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸದಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸರ್ವ ಸ್ಥಿತ್ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸದಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗ ಬೇಕು ಅದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಹವಂತೆ—ಹೈವಾನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಝ ಆದೇಶ ರೋನೀತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶ ಓತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಏತ್ಯವು ಬರದೇ ಇರುವಿಕೆಯು ಛಾಂದಸವು. ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಹೈ-ಅ+ಅನ್ತ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಹವಂತೆ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ.

ವಿಶ್ವತಿಮ್—ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿಶ್ವಂದೆಸಿಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸದ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಪತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಹವ್ಯನಾಹಂ—ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವ್ಯನಾಹಃ ತಮ್. ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವಹತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಬೇಕು ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹವ್ಯ+ಅಮ್+ವಹ್+ಛೈ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅಲೌಕಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಹವ್ಯ+ಅಮ್ ವಹ್+ಛೈ ಎಂದು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್.ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಖಂಡಶಃ ಲೋಪಃ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಹವ್ಯನಾಹ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏಕವಚನ ಅಮ್. ಹವ್ಯನಾಹತಮ್.

ಪುರುಪ್ರಿಯಮ್—ಪುರೂಷಾಂ ಪ್ರಿಯಸ್ತಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪಸ್ಮೀತತ್ಪುರುಷ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾವಹ ಜಜ್ಞಾನೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ |
ಅಸಿ ಹೋತಾ ನ ಈಡ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ | ಜಜ್ಞಾ ನಃ | ವೃಕ್ತ ಬರ್ಹಿಷೇ ||
ಅಸಿ | ಹೋತಾ | ನಃ | ಈಡ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇ ಅಗ್ನೇ ಜಜ್ಞಾನೋಽರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನಸ್ತ್ವಂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಆಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಛಿನ್ನೇನ ಬರ್ಹಿಷಾ ಯುಕ್ತಾಯ ತಂ ಯಜಮಾನಮನುಗ್ರಹೀತುಮಿಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಹವಿರ್ಭುಜೋ ದೇವಾನಾಂ ವಹ | ಸೋಮದರ್ಥಂ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ತ್ವಮೀಡ್ಯಃ ಸ್ತುತೋಽಸಿ || ದೇವಾನಿತೃತ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಪಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಪಿ ನಿತ್ಯಮಿತೃತೃನಾನಾಸಿಕಧಾವಃ | ಜಜ್ಞಾ ನಃ | ಜನೀ ಸ್ತಾದುರ್ಭಾವೇ | ಲಿಟಃ ಕಾನಬ್ | ಗಮದನೇತೃಪಥಾಲೋಪಃ | ದ್ವಿವಚನೇಽಪಿ | ಸಾ. ೧-೧-೫೯ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾನಾದ್ವಿವಚನಂ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ ಪಿವೃಶ್ಲೋಛೇದನೇ | ನಿಶ್ವೇತಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿರ್ಲಿಪ್ರತಿವೇಧಃ | ವೃಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಯಸ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಯೇನ ವಾ ಯುಕ್ತಿಜಾ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಅಸಿ | ಆಸ್ತೇಃ ಸಿಪ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ | ಸಾ ೭-೪-೫೦ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಭಾತಃ | ಹೋತಾ | ಹ್ರಯತೇಸ್ತಾಚ್ಚೇಲ್ಯಾದಿಪು ತ್ವನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಈಡ್ಯಃ | ಈಡಸ್ತುತಾ | ಯಹಲೋ-ರ್ಯುಕ್ತ | ಸಾ. ೩-೧-೧೨೪ | ತಿತ್ವದಿತ್ಯೇ ಸ್ತಾಪ್ರ ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ | ಸಾ ೬-೧-೨೧೪ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ದೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜಜ್ಞಾ ನಃ—ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ನೀನು) | ವೃಕ್ತ-ಬರ್ಹಿಷೇ—ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ನಃ—ನಮಗಾಗಿ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಬರುವ ನೀನು | ಈಡ್ಯಃ—ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವರ್ಹನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇರುವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು (ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ನೀನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವೆ.

English Translation

Agni, when born, bring hither the gods for him who has prepared their seats with the clipped sacred grass; you are their invoker for us and are to be adored.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಜಜ್ಞಾ ನಃ—ಹುಟ್ಟಿದ, ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, born. ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಉಜ್ಜಿ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಬರ್ಹಿ ಎಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯು. ಇಂತಹ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾನ್—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರವೂ ಅಡ್ವರ್ಣವೂ ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದೂ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ದೇವಾರ್ ಇ ಆತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ (೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ರುವಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುವುದು. ಇ ಎಂಬುದು ಅಡ್ವರ್ಣ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ದೇವಾರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರ್-ಎಂಬ ರು ಇರುವುದು. ಆ ರುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ಆಕಾರವಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ ದೇವಾರ್ ಇ ರ್ ಗೆ ಭೋಲಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽಠಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ಯ. ಲೋಪಶತ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜಜ್ಞಾ ನಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಃ-ಕಾನಜ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಗಮಹನಜನಖನಘಾಸಾಂ ಲೋಪಃ

ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅರ್ಥ ಎಂಬುದನ್ನು ಲಿಪಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮನ ಮಾಡಲಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾತುತನಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಜ್ಞಗ್+ಆನ. ದ್ವಿವಚನೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಪ್ಪಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಅದೇಶವು ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನವಧಾವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಧಾವನ ಬಂದರೆ, ಲಿಪಿಧಾ- ತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಗ್ ಜನ್ ಆನ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವನಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ತವರ್ಗಪಂಚಮಾಕ್ಷರವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ, ಚವರ್ಗ ಪಂಚಮಾಕ್ಷರ ಇಕಾರ, ಜಜ್ಞಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ವೃತ್ತಿಬರ್ಹಿಷೇ—ಓ ವ್ರಶ್ಚ ಫೇದನೇ ಧಾತು. ಉದಿತ್ವ. ಸ್ವರತಿಸೂರಿತ ಸೂಯತಿ ಧೂ ಜಾದಿತೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಉದಿತ್ವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪ ದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಾಗ ಯಸ್ಯವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ವ್ರಶ್ಚ+ತ ಓದಿತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪) ಓಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ವ್ರಶ್ಚ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗ್ರಹಿಣ್ಯವಯವ್ಯಧಿ ವಸ್ತಿ ವಿಚಿತಿ ವೃತ್ತಿ ಪೃಚ್ಛಿತಿ ಭೃಷ್ಣತೀನಾಂ ಜಾತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಬಂದು ವ್ರಶ್ಚ+ನ ಸ್ವೋಸ್ತಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಸಂಯೋಗವು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದರೂ ಆ ಸಂಯೋಗದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರ ಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಓದಿತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನಿಷ್ಕಾದೇಶವಾದ ನತ್ರವು ಪೂರ್ವತ್ಯಾದಿವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗವು ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರ ತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ ಆಗುವುದು. ನಕಾರಜಾನನುಸ್ವಾರ ಪಂಚಮೌ ಝಲಧಾತುತನು ಸಕಾರಜತ್ವೇಷಾಽಪ್ಯವರ್ಗ ಸ್ತವರ್ಗಜಃ ಅಂದರೆ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವದ್ವರ್ಗೀಯ ಪಂಚ ಮಾಕ್ಷರಗಳೂ ಸಹ ನಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಚಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶಕಾರವು ಸಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಸಕಾರದ ಯೋಗವಿದ್ದು ಟವರ್ಗವಿದ್ದರೆ ಅದು ತವರ್ಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವ್ರಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶಕಾರ ಸಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂದರೆ ವ್ರಶ್ಚ ಜ್ಞ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವೋತ್ಪನ್ನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶ್ವತ್ವ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸಂಯೋಗಾದಿ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ಬಂದ ಶಕಾರವು ಪೂರ್ವತ್ಯಾದಿವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಯೋ ಗಾದಿಯಾದ ಸಕಾರವು ಸಿಗುವುದು. ಏವಂಚ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವ್ರಶ್ಚ+ನ ಚೋಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೮-೨-೩೦) ಝಲ್ಪರ್ಣಪರದಲ್ಲರಿವಾಗಲೂ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚರ್ವಗಕ್ಕೆ ಕರ್ವಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ಯಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ರತ್ಕಭೃಷ್ಟ ಸೃಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾ-ಜಚ್ಚೈಶಾಂಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂದು ವ್ರತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ನಿಷ್ಕಾದೇಶಃಪತ್ಯಸ್ತುರಪ್ರತ್ಯಯೇಡ್ವಿಧಿಷುಸಿದ್ಧೋವಾಚ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬ ವಾ. ೬) ಎಂದು ಸತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನಿಷ್ಕಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ಮಾಧವೀಯ ಧಾತು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಕ್ತುಭ್ನಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಆ ಇತ್ಯನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ನೈನಮನ ಶಬ್ದಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿ ಕೊಂಡೂ ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂಬರೆ ವೃಕ್ಷಃ ಎಂದಾಗಬೇಕು ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಓದಿತಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವವೂ ವ್ರತ್ಕಭೃಷ್ಟಃ-(ಪಾ ಸೂ ೮-೨-೩೬) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಸತ್ವವೂ ಸಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಏವಂಚ ವೃಚ್ಚಾತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ವ್ರಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ವ್ರಕ್ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವ್ರಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಃ ಯಸ್ಯೈ ಯಜಮಾನಾಯ, ಎಂದಾಗಲೀ ವ್ರಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಯೇನ ಮತ್ತಿಜಾ, ಎಂದಾಗಲೀ ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾಪೂರ್ವ ಸಂದಂ (ಪಾ- ಸೂ. ೬-೨ ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅಸಿ-ಆಸ ಭುವಿ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ತಾಸಸ್ಮೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೦) ಸಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಾ-ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೈನ್ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚೀಲ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ- ಗುಣ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಅದ್ವಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ಈಡ್ಯಃ-ಈಡಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡ-ವನ್ನವ್ಯಕ್ತಂಸದುಪಾಂಣ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ವಸ್ವರಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ ||

ತಾ ಉಶತೋ ವಿ ಬೋಧಯ ಯದಗ್ನೇ ಯಾಸಿ ದೂತ್ಯಂ |
ದೇವೈರಾ ಸತ್ನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ | ಉಶತಃ | ವಿ | ಬೋಧಯ | ಯತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಯಾಸಿ | ದೂತ್ಯಂ |
ದೇವೈಃ | ಆ | ಸತ್ನಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವಿತ್ತಂ ಯಾಸಿ ದೇವಾನಾಂ ದೂತಕರ್ಮ ಸ್ತುಪ್ನೋಷಿ ತ-
ಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದುಶತೋ ಹವಿಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಂಸ್ತಾನ್ ದೇವಾನ್ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ವಿ ಬೋಧಯ |
ವಿಬೋಧ್ಯ ಚ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣಿ ತ್ವೇದೇವೈಃ ಸಹ ಆ ಸತ್ನಿ | ಆಸೀದ | ಆಗತ್ಯೋಪವಿತ || ತಾನ್ |
ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಭಾವಃ |
ಉಶತಃ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಲಟಃ ಶತ್ವ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಗೃಹಿಜ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಾಸಿ | ಯದ್ವಿತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯ-
ಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದೂತಸ್ಯ ಭಾಗಃ ಕರ್ಮ ವಾ ದೂತ್ಯಂ | ದೂತಸ್ಯ ಭಾಗಕರ್ಮಣೇ | ಸಾ.
೪-೪-೧೨೦ | ಇತಿ ಯತ್ | ತಸ್ಯ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಾಪನಾದತ್ವೇನ ಯತೋಽನಾವ ಇತಿ ಸ್ತುಪ್ತಮಾದ್ಯದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಿತ್ವಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನಿವರ್ತತೇ | ಅತಸ್ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇವ ಭವತಿ | ಶೇಷ-
ನಿಘಾತಃ | ಸತ್ನಿ | ಸೀದಸಿ | ಷದಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಲಟಃ ಸಿಪಿ ಶಪೋ ಬಹುಲಂ ಛಂ-
ದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾಗಂಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ಸುಪ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-
೩-೭೮ | ಸೀದಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ವೃಹ ವೃಹಿ ವೃಹೌ | ವೃಹೇರ್ನಲೋಪಕ್ಷ | ಉ. ೨-
೧೧೦ | ಇತೀತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ದೂತ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತ
ಭಾವವನ್ನು | ಯಾಸಿ—ಹೊಂದಿರುವೆಯೋ (ಆಕಾರಣದಿಂದ) ಉಶತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ತಾನ್—ಅ ದೇವ
ತೆಗಳನ್ನು | ವಿಬೋಧಯ—ವಿಚ್ಛೇರಿಸು (ಪ್ರೇರಿಸು) | (ಅನಂತರ) ದೇವೈಃ—ಅ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ |
ಬರ್ಹಿಷಿ—ಅಪನಕಾಂಕ್ಷಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ಸತ್ನಿ—ಕುಳಿತುಕೋ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಲ್ಪ ಅಗ್ನಿ ಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನು. ಅದುದರಿಂದ (ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆವೇಷಿಸುವ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಅವರೊಡನೆ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳ ||

English Translation

O Agni, as you go as messenger of Gods, awaken them desirous of oblations ; sit down with them on the sacred grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತುದಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಅಜ್ಞಪಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಇಂತಹ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಪದ್ಧತಿಯೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾನ್—ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಆತೋಽಟಿಸಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಕಾರ ಭೋಭಗೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೮ ೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ಪ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮.೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ. ತಾ ಉಶತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಶತಃ—ವಶ ಕಾನೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಲಟಶತ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಗ್ರಹಿತ್ವಾನಯಿ ವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಶತ್ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಶತುರನುನೋನ-ದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯಾಸಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಕಣೇ ಧಾತು ಲಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ. ಯದ್ವೌತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿಯಚ್ಚಿಬ್ಬಿವಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೂತ್ಯಮ್—ದೂತಸ್ಯ ಭಾವಃ, ಕರ್ಮ ವಾ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಭಾಗ ಎಂದರೆ ಅಂಶ. ಕರ್ಮ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾ. ಭಾಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಂ ದ್ವಿವಚನಾನ್ತ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾನ್ತ. ದೂತಸ್ಯಭಾಗಕರ್ಮಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೨೦) ದೂತಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕ್ ಪಙ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾಗ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದೂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯಿತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು ಸರೋವಿಧಯಶ್ವಂವಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತೇ (ಪರಿಧಾ. ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ಧೂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸಪ್ತ—ಸೀದಸಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪದ್ಯವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸದ್+ಸಿ ಬಹುಲಂಘಂವಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲಕ್. ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ... (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಖರಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಬೃಹ ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು, ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಅಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬೃಹಿಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತ್ತೋನುಮ್-ಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. (೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನುಮಾಗಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ-ಸಹ ಬರುವುದು. ಬೃಹ+ ಇಸ್ ಲಘೂಫಫಗುಣ, ರಪರತ್ವ. ಬರ್ಹಿಷ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಪ್ರತಿ ಸ್ವರಿಷತೋ ದಹ ||

ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ || ೫ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಘೃತಾಹವನ | ದೀದಿವಃ | ಪ್ರತಿ | ಸ್ವರಿಷತಃ | ದಹ ||

ಅಗ್ನೇ | ತ್ವಂ | ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಫಲ ಫುತಾಹವನ ಫುತೇನಾಹೂಯಮಾನ ದೀದಿವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರಕ್ಷಸ್ವಿನೋ
ರಕ್ಷೋಯುಕ್ತಾನ್ ರಿಷತೋ ಹಂಸಕಾನ್ ತತ್ಪೂಜ್ಯತೃಸ್ತುಕಂ ಪ್ರತಿಕೂಲಾನ್ವಹ ಸ್ತು | ಸರ್ವಥಾ ಭಸ್ಮೀ-
ಕುರು || ಫುತೇನಾಹೂಯತೇಸ್ತಿಸ್ನಿತಿ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಪುಟ್ | ಅತ್ರ ಜುಹೋ-
ತೇರವಿವಕ್ಷಿತಕರ್ಮಾತ್ಮೇನಾಕರ್ಮಕತ್ಯಾಧ್ಯುತಸ್ಯ ಕರಣತ್ವಮೇವ ನ ತು ಕರ್ಮಾತ್ಮಂ | ಅತೋ ನೈಷಾ
ತ್ವತೀಯಾ ಚ ಹೋಶ್ವಂದಸಿ | ಸಾ. ೨-೩-೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ತ್ವತೀಯಾ | ಕಿಂತು ಕರ್ತೃಕರಣಯೋ-
ಸ್ತೃತೀಯಾ | ಸಾ. ೨-೩-೧೮ | ಇತಿ ಕರಣವಾಚಿನೈವ | ಅತಃ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಂ | ಸಾ.
೨-೧-೩೨ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಾಪನಾದೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಾವಸ್ಥಾಯಾಮೇವ ಕೃತೇ ಸತಿ ಪಶ್ಚಾದ್ವಿಭಕ್ತಾವುತ್ಸನ್ನಾಯಾಮಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ದೀದಿವಃ | ದೀವ್ಯತೇರ್ಲಿಃ | ಕೃಸುಃ | ತಸ್ಯ ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದಿಡಭಾವಃ | ದ್ವಿವರ್-
ಚಿನಂ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಉತ್ತರವಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವರ್ಲೀತಿ ಲೋಪಃ | ಕೃಸುಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಯುಜ್ಞಾ-
ಭಾವಃ | ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೧-೭ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಸಂಬುದ್ಧಾ
ವೃಂದಜಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೨-೨೩ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪೇ ನಕಾ-
ರಸ್ಯ ಮತುನಸೋ ರಾಃ ಸಂಬುದ್ಧೌ ಭಂದಸೀತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಗಃ | ಪಮಾತ್ವರತ್ಯಾದಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ |
ನನು ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾದಿವ್ಯಮಾನವತ್ತಾತ್ಪದಾದಿತ್ವೇನ ನ ನಿಘಾತೋಪಪತ್ತಿಃ | ನ ಚ ನಾಮಂ.
ತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚಿನಂ | ಸಾ. ೭-೧-೭೩ | ಇತ್ಯದಿವ್ಯಮಾನವತ್ತತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಉಭಯೋರಗ್ನಿಪದವಿಶೇಷಣತ್ವೇನ ವಿಶೇಷವಚಿನತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವ ಪರಸ್ಪರಮಾನನ್ವಯೇನಾಸಾವರ್ಥ್ಯಾ-
ತ್ವಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ || ಸಾ. ೨-೧-೧ | ಇತಿ ಚ ನಿಯಮಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವವ್ಯವೋ ಯೇನೈ-
ಕಪದ್ಯೇನ ನಿಘಾತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತ ಏವ ಹೀಡೇ ರಂತೇದಿತಿ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯಾದೌ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮ |
ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಗಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮಿತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ಅತ್ರ ದೀದಿವ ಇತಿ ನಾಗ್ನಿಪದಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ ಕಿಂತು
ಫುತಾಹವನಪದಸ್ಯೈವ ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಂ | ಫುತಾಹವನ ಇತಿ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ | ವಿಶಿ-
ಷ್ಟಸ್ಯ ತು ಪಶ್ಚಾದ್ವಿಗ್ನಿವಿಶೇಷಣತಾ | ತತ್ರ ದೀದಿವಃ ಪದಂ ಪ್ರತಿ ಫುತಾಹವನಪದಸ್ಯ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವಾನ್ನಾ
ಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾನ್ನಿಘಾತೋಪಪತ್ತಿಃ | ಅತ ಏವ ಪರಸ್ಪರ-
ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವೇನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪ್ರಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವೇ ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾಸಿ
ಸ್ವರೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ಇಡೇ ರಂತ ಇತ್ಯಾದೌ ತು ನೈವಂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯ ಇತಿ ವೈಷಮ್ಯಂ | ರಿಷತಃ |
ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾ ಇತಿ ಭಾವಾದಿಕಸ್ಯ ಲಿಃ | ತತ್ರಾದೇಶೇ ಶಸಿ ಛಾಂದಸೋ ಗುಣಾಭಾವಃ |
ತಾದಾದಿಕಸ್ಯ ವಾ ರುತ ರಿತ ಹಿಂಸಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಛಾಂದಸಂ ಷತ್ವಂ | ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶಸ್ಯ ಜಾತ್ಯಾದ್ಯು-
ಜ್ಞಾಭಾವಃ | ರಕ್ಷಸ್ಯಜ್ಞಾದಿಗ್ನಾಯಾಮೇಧಾಸೃಜೋ ವಿನಿಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೧ | ಇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ
ನಿನಿಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿದಾರ್ಥ ||

ಫುತಾಹವನಃ—ಫುತ (ತುಪ್ತ) ವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹ್ವಾಸಮಾಡಲ್ಪಡುವ |
ದೀದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಅಲ್ಪ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ—ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ
ಸಹಿತರಾದ | ರಿಷತಃ—ಹಂಸಮಾಡುವ | ಪ್ರತಿ—ನನುಗೆ ವಿಶೇಷಧಿಕಳಾದವರನ್ನು | ದಹ ಸ್ತು—ಚಿನ್ನಾಗಿ
ಭಕ್ಷಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗ ಘೃತದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವೆವು. ಅದರಿಂದ ನೀನು ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ರಾಕ್ಷಸರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರೂ ಅದ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮಮಾಡು.

English Translation

Resplendent Agni, invoked by oblations of clarified butter burn down our adversaries defended by evil spirits (Rakshasas)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘೃತಾಹವನ, ದೀದಿವಃ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದು ಯಜ್ಞಗ ಕ್ಷ್ಣ ಪದ್ಧತಿಯು ಮತ್ತು ಅರೀತಿ ಮಾಡುವ ಘೃತಹೋಮದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ದರಿಂದ ದೀದಿವಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘೃತಾಹವನ—ಘೃತೇನ ಹೂಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೭) ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಒರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೀಶ, ಗುಣ, ಆನಾದೀಶ, ಹವನ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾದರೂ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕ ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೃತ ಎಂಬುದು ಹುಧಾತನಾಪಾತ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಕರ್ಮ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮವಲ್ಲದುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಚ ಹೋತೃಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೩) ಹುಧಾತ್ಸರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತ ಕರ್ಮವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಚಕಾರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೮) ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಅಥವಾ ಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತೃತೀಯೆಯು ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಘೃತೇನ ಎಂಬುದು ಕರಣತೃತೀ ಯಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ಹವನ ಎಂಬ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩) ಕರ್ತೃಕರಣಾನ್ಯತರಾರ್ಥಪ್ರತಿಪದಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಂಬತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಘೃತಹವನ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ತತ್ಪು ರುಷೇತೇಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಪಾಠಿಸಿ ಗತಿಕಾರಲೋ....(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದ

ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಸಂಬೋಧನ ಕ್ರಥಮಾವಿಧಕ್ರಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ಮಂ ಬುದ್ಧೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೯) ವಿಜಾತ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗವ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಬುದ್ಧವ ಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಈಗ ಫೃತಹವನ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತ ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ದೀದಿನಃ—ದಿವುಕ್ರೀಡಾವಿಜಗೀಷಾವ್ಯವಹಾರದ್ಯಂತಿ ನೋದಮದಸ್ತುಕಾನ್ರಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವ್+ವಸ್, ಈಗ ವಸ್ತೀಕಾಜಾದ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ವಿಕಾಚ್ಯವಾದಧಾತು ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು ಘಸ್ತ್ವ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ದಿವ್. ದಿವ್+ವಸ್. ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಏವೃತ್ತಿ, ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ತುಜಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ. ತುಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಭುವಸ್ತಿ ನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ದೀದಿವ್+ವಸ್. ಲೋಪೋವೋರ್ವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀದಿವಸ್. ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀದಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನಕ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು. ಉಗಿದಿಜಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಷಾತೋಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತು, ನಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಷ್ಟ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ದೀದಿ ವನಸ್+ಸು. ಹಲ್ ಜ್ಞಾ಼ಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದವ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ದೀದಿವನ್ ಎಂದಿರುವುದು ಈಗ ಮತುವಕೋರು ಸಂಬುದ್ಧಾ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಮತುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವರುಪ್ರತ್ಯ ಯೋಂತಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖಿವನಸಾ ನಯೋರ್ವಿವರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೀಳಕ್ಕೆ ವಿವರ್ಗ ದೀದಿನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಫೃತಾಹವನ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದತ್ತ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಫೃತಾಹವನ ಎಂಬುದೂ ಆಮಂತ್ರಿತ, ದೀದಿನಃ ಎಂಬುದೂ ಆಮಂತ್ರಿತ, ಮೊದಲನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೧-೨೭) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನದಂತೆ ಆಗುವುದು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಭಾವ. ಇದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವ ಬಂದರೆ ಎರಡನೇ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪದಾಪ್ತರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟವಿಕ ವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ರವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಸಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನ ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ಸಮಾನಾಧಿ

ಕರಣವಿಶೇಷಣವಾಚಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನನವದ್ವೈವಚ್ಛನ್ಮ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನವದ್ವೈವಚ್ಛಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನವ ದ್ವೈವ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನ್ವಯದಾತ್ಮವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನ ಇನೇರಡೂ ವಿಶೇಷ ವಚನಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದಕಾರಣ ಅವಿದ್ಯಮಾನನವದ್ವೈವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುವು. ಆಮಂತ್ರಿತಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯದಿಂದ ಅರ್ಥಬೋಧಕತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇಪರಾಂಗವನ ತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸುಖಂತವು ಪರಾಂಗವದ್ವೈವ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅಂದರೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಏಕದೇಶದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪರಾಂಗವದ್ವೈವವು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ವೈವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವೈವದಿಂದ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪದ ವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಷಾಸ್ತ್ರವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೃ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಇದೇರನ್ನೇದಿವೇಶೇರಸ್ತುತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೂ ಷಾಸ್ತ್ರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬಂದಿರು ವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರಬೇಕೇ ವಿನಾ ಆಪ್ತಮಿಕಾನ್ವಯದಾತ್ಮವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಅನಂತರಬಹುದು. ಈ ಶಂಕೆಗೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೇ ವಿಶೇಷಣವು. ಘೃತಾಹವನವದನ್ನು ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದೇ ವಿವಕ್ಷಿಸುವುವೆವು. ಅನಂತರ ದೀದಿವಃ ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅಗ್ನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಈಗ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಘೃತಾ ಹವನ ಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿ ಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನವದ್ವೈವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ಪದಾತ್ಪರತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನ್ವಯದಾತ್ಮವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೀದಿವಃ ಘೃತಾಹವನ ಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇಪರಾಂಗವತಸ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವೈವವೂ ಬರುವುದು. ಪರಾಂಗವದ್ವೈವ ಬಂದರೆ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಒಂದೇ ಪದದಂತೆ ಆಗುವುದ ರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬಂದು ಘೃ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದೀದಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಪಪನ್ನ ವಾಗುವುದು. ಇದೇರನ್ನೇದಿವೇಶೇರಸ್ತುತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಷಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದಿಂದ

ಅದ್ಯುದಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಘೃತಾಹವನದೀದಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೇರನ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯಸತ್ಯ ಕದಧಾವರೂಪವಾದ ವೈಷಮ್ಯವು ಇರುವುದು.

ರಿಸತಃ—ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ ಧಾತು. ಇದು ಭಾವದಿಯ (೧ನೇ ಗಣ) ಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯತಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶಪ್ ಬರುವುದು. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನಾಡಿ ಕೊಂಡು ಪುಗನ್ನೆಲಫೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಫೂಪಧಗುಣವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಭಾವದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಷ್+ಅ+ಅತ್ ಅತೋ-ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ. ರಿಷತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ರುಶ-ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದು ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತುದಾ-ದಿಭ್ಯಃ ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಪಿತು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿವೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಫೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪಕಾರವು ಭಾವದಸ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬರುವುದು. ಪರರೂಪ ರಿಷತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲೂ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ರಿಸತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಏರ್ಪಡುವುದು.

ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ—ರಕ್ಷಸ್ ಶಬ್ದವು ಅಸಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಮಾಯಾಮೇಧಾಸ್ರಜೋವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಅಸನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾಯಾ ಮೇಧಾ ಸ್ರಜ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್, ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಅದ್ಯುದಾತ್ರ ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿಯುರ್ವಾ |

ಹವ್ಯವಾಡ್ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ || ೬ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಅಗ್ನಿ^೧ನಾ^೧ | ಅಗ್ನಿಃ^೧ | ಸಂ^೧ | ಇ^೧ಧ್ಯ^೧ತೇ^೧ | ಕ^೧ವಿಃ^೧ | ಗೃ^೨ಹ^೨ ಪ^೨ತಿಃ^೨ | ಯು^೧ವಾ^೧ |

ಹ^೨ವ್ಯ^೨ ವಾ^೧ಟ್ | ಜು^೧ಹು^೧ ಆ^೧ಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಮಂಥನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತ ಇತ್ಯೇಷಾನುವಚೇನೀಯಾ | ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ | ಅ. ೨-೧೩ | ಇತಿ || ಏಷೈನಾಗ್ನಿಮತ ಇತ್ಯಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇಗ್ನಾ ವಗ್ನಿ ಪ್ರೇಣಯನ ಇತ್ಯುಪ- ಕ್ರಮ್ಯ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಯದ್ವೋ ವಯಂ ಪ್ರಮಿನಾಮ ವ್ರತಾನ್ಯಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ | ಅ. ೩-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅಗ್ನಿರಾಹವನೀಯಾಋತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಕ್ಷಿಸೈಮಾಣೇನಾಗ್ನಿನಾ ನಿರ್ಮಾಣೇನ ಪ್ರೇಣೇತೇನ ವಾ ಸಹ ಸ- ಮಿಧ್ಯತೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ದೀಪ್ಯತೇ | ಶೀವ್ಯಶೋಗ್ನಿಃ | ಕವಿರ್ಮಾಧಾವೀ ಗೃಹಪತಿರ್ಯಜಮಾನಗೃಹಸ್ಯ ಪಾಲಕೋ ಯುವಾ ನಿತ್ಯತರುಣೋ ಹವ್ಯವಾಟ್ ಹವಿಷೋ ಮೋಢಾ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯೋ ಜುಹೂರೂಪೇಣ ಮುಖೇನ ಯುಕ್ತಃ || ಗೃಹಪತಿಃ | ಸತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯುವಾ | ಯು ಮಿತ್ರಣೇ | ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವ ಇತಿ ಕನಿನ | ನಿತ್ಯಾದುದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಹ- ವ್ಯಂ ನಹತೀತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್ | ನಹತೀತಿ ಷೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಷೈಪ್ರಾದುದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪ- ಸದಾತ್ಮದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ | ಹೂಯತೇನಯೇತಿ ಜುಹೂಃ | ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚ ಉ. ೨-೩೦ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತತ್ಪನ್ನಿ ಯೋಗಾದ್ವೀರ್ಘಃ | ಶ್ಲವದ್ಯಾವಾದ್ವೀರ್ಘವಃ | ಚುತ್ವಜಶ್ಚೀ | ಪ್ರಾತರಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ರಃ | ಜುಹೂರಾಸ್ಯಂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ- ತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶೇಷನಿಘಾತಃ | ಯಾಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನು- ದಾತ್ತಸ್ಯ | ಸಾ. ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ || ೨೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಃ—ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಗ್ನಿನಾ—ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿದು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ | ಸಂ ಇಧ್ಯತೇ—ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | (ಇಂತಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯು) ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯು, ವಿವೇಕಿಯು | ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದ ಪಾಲಕನು | ಯುವಾ—ನಿತ್ಯ ತರುಣನು | ಹವ್ಯವಾಟ್—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು | ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ—ಜುಹೂರೂಪವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಮೇಧಾವಿಯು, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹರಕ್ಷಕನು, ನಿತ್ಯತರುಣನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು. ಜುಹೂ ಎಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸಾಧನವೇ ಇವನ ಮುಖವು.

English Translation

Agni is kindled by Agni, the ever young and wise, the gaurdian of the dwelling (of the Sacrificer) the bearer of offerings, whose mouth is the sacri-ficial spoon.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿನಾ, ಅಗ್ನಿಃ—ಒಂದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಯೆಂಬ ಮರದ ತುಂಡನ್ನು ಉಜ್ಜ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವರೆಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪರಿಷತ್ವಾ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಬೇಕು. ಬೇರೆ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮೊದಲೇ ಹೊತ್ತಿಸಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ವಿವರೋಗಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು-ಅಗ್ನಿಮುಖನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಶ್ಚದೇವ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷಿತ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨-೬) ಮತ್ತು ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮುಕ್ತನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾವಗ್ನಿ ಪ್ರೇಣಿಯನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯದ್ವೋ ವಯಂ ಪ್ರಮಿನಾಮ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨-೪) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨-೬) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿ, ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ವಿವೇಕಿಯು, The wise etc.

ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜಮಾನಗೃಹಸ್ಥ ಪಾಲಕಃ—ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವನು. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಗ್ನಾಧಾನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವವನು. ಈ ರೀತಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜೀವಮಾನ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದು ಅವನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗೃಹಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಗೃಹಪತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨-೬; ೧-೩೬-೫; ೧-೬೦-೪; ೨-೧-೨; ೪-೯-೪; ೬-೧೫-೧೩; ೬-೪೮-೨; ೬-೧೬-೫; ೮-೬೦-೧೯; ೧೦-೧೨೨-೧ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಗೃಹಪತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮು. ಸಂ. ೪-೧೧-೫; ೫-೮-೧; ೫-೮-೨; ೬-೧೬-೪೨; ೬-೫೩-೨; ೬-೧೧-೧; ೧೦-೧೧೮-೬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಗೃಹಪತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ೬-೧೫-೧೯ ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಯುವಾ—ನಿತ್ಯತರುಣನು, ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸು. ಅಜ್ಞ, ಸಮಿತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯುವಾ—ತರುಣನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಹವ್ಯವಾಟ್—ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಹವ್ಯವಾಟ್ ಎಂದರೆ ಹವ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜುಹ್ವಾಸ್ಯೇ—ಜುಹೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟಿನಂತಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯು. ಈ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಸಾಧನವನ್ನು ಮೊಡುವಕ್ರಮ, ಅದರ ಆಕಾರಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳು, ಅದನ್ನು ಯಾವ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಮುಂತಾದ ಕ್ರಮಗಳು ಶುಲ್ಬಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಜುಹೂವನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ತುಂಬಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೋಕುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜುಹ್ವಾಸ್ಯೇ—ಮುಖದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯುಳ್ಳವನು, ಜುಹೂ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯರೂಪವಾದ ಬಾಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗೃಹಪತಿಃ—ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ತಪ್ಪಿರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಐತ್ಯರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಎಂಬುದು ಗೇಹೇಕಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಗೇಹವು (ಮನೆಯು) ಕರ್ತೃವಾದಾಗ ಗೃಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೃಹಿಜಾವಯಿ..., (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಗೃಹಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಗೃಹಾಗ್ರಹಣೇ ಧಾತುವು ಭ್ನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗುಪಥನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೂ ಗೃಹ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಗೃಹಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರೈ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯುವಾ — ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಿ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಯುವನ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ, ಉಪಧಾದಿರ್ಘ ನಲೋಪಗಳು ಬಂದು ಯುವಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಹವ್ಯವಾಟ್—ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್-ಹವ್ಯಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಹತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೬೪) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಸುಖಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಈ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು ಎಂದು ಶೇಖರಕಾರರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು, ಪ್ರತ್ಯ

ಯವು ಣಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅತಃಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದು, ಹವ್ಯವಾಹ್-ಎಂದಾಗುವುದು. ವಾಹ್-ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಬಂಧಮೇಲೆಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸಮಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹೋಧಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಥವಾ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು ಎಲ್ಲಬುದರಿಂದ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಹವ್ಯವಾಹ್. ಝಲಾಂಜಲೋದ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ ಬಂದು ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ ಬರುವುದು. ವಾವಸಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ ಬಂದರೆ ಹವ್ಯವಾಹ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ—ಹೂಯತೇನ್ಯನೇನ ಇತಿ ಜುಹೂಃ ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೨) ಹು ದಾ-ನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹು ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶ್ಲವ-ದ್ವಾವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಹು+ಕ್ವಿಪ್ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀರ್ಘ. ಹೂ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲವಿನಂತೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಹೋಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕವರ್ಗಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರ ಬರುವುದು ಘೋಷಸಂವದನಾದ ಮುಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನಕವಾದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಝಕಾರ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವು ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸೇಚ್ಚರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ ಬಂದು ಜಕಾರ ಬರುವುದು. ಜುಹೂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪ್ಪವಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಜುಹೂಃ ಆಸ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವನ್ನೂಳಿದ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕೋಯೋಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೀಶ, ಅಂದರೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು. ಈಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯು-ಣಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯ ರ ಲ ವ ಗಳು ಬರುವುವೋ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾ-ರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಕವಿಮಗ್ನಿಮುಪ ಸ್ತುಹಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಮಧ್ವರೇ |

ದೇವಮಮಿವಚಾತನಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕವಿಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಉಪ | ಸ್ತುಹಿ | ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮಾಣಂ | ಅಧ್ವರೇ |

ದೇವಂ | ಅಮಿಮಾಚಾತನಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸ್ತೋತ್ರಸಂಘಾ ಅಧ್ವರೇ ಕೃತಾವಗ್ನಿಮುಪಸ್ತುಹಿ | ಉಪೇತ್ಯ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರು | ಕೀದೃಶಂ | ಕವಿಂ ಮೇಧಾನಿನಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಂ ಸತ್ಯವದನರೂಪೇಣ ಧರ್ಮೇಣೋಪೇತಂ ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾ-
ನಂ ಅಮಿಮಾಚಾತನಮಮಿಮಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ರೋಗಾಣಾಂ ವಾ ಘಾತಕಂ || ಸತ್ಯಂ
ಧರ್ಮೇ ಯಸ್ಯೇತಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ | ಧರ್ಮಾದನಿಚ್ ಕೇವಲಾತ್ | ಪಾ. ೫-೪-೧೨೪ | ಇತ್ಯನಿಚ್ ಸ-
ಮಾಸಾಂತಃ | ಅಂತಃಪದೇನ ತಸ್ಯ ಸಮಾಸತ್ವಾಭಿಧಾನಾಭ್ಯಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇ ಶೇಷ
ನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಮೀವಶಬ್ದೋಽಮರೋಗ ಇತ್ಯಸ್ಯಾತ್ ಶೇವಾಯಹೂಚಿಹ್ಯಾಗ್ರೀವಾಪ್ಯಾ-
ಮಿಮಾಃ | ಉ. ೧-೧೫೪ | ಇತಿ ವಸ್ತುತ್ವಯ ಈಡಾಗಮೇ ಚ ನಿವಾತಿತಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ |
ಚೇದೇ ಚದೇ ಯಾಚನೇ ಚೇತ್ಯಸ್ಯಾದ್ವಿಂಸಾರ್ಥಾತ್ | ಚಿಂಜಂತಾನ್ನಂದ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ ಲ್ಯುಃ | ಪಾ. ೩-೧-
೧೩೪ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧೧ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಕೇಲೋಗಪಃ | ಲಿತಿ ಧಾತೋರಕಾರಸ್ಯೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚ ಸ್ವರೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಚೇಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಃ | ನ ಪದಾಂತದ್ವಿವಚನೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರ-
ತಿಪೇಧಾತ್ | ಪಾ. ೧-೧ ೫೪ | ಅಮಿಮಾನಾಂ ಚಾತನ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ
ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಅಲ್ಪೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುಕ್ತಿಪಾದಿ ಜನರೇ) ಕವಿಂ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ | ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಂ-
ಸತ್ಯ, ಧರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾದ | ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ಅಮಿಮಾಚಾತನಂ—ಶತ್ರು ಸಂಹಾ-
ರಕನಾದ ಅಥವಾ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಧ್ವರೇ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ಉಪಸ್ತುಹಿ—ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಲ್ಪೆ ಮುಕ್ತಿಯಾದಿಜನರೇ, ನೀವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಮೇಧಾವಿಯು,
ಸತ್ಯಧರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪನು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವೇ ಇವನ ಧರ್ಮವು (ನಡವಳಿಕೆಯು), ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ಶತ್ರು
ಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ರೋಗಾದ್ಯುಪದ್ರವಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಮಾಡುವ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ.

English Translation

Praise, in the sacrifice, Agni, the wise, the observer of truth, the radiant, the remover of disease.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮುಪ್ಪಿಗ್ಗನರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸತ್ಯಧರ್ಮಾರ್ಣವಂ—ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮೋ ಯಸ್ಯ | ಸತ್ಯವೇ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವದನೆ-
ರೂಪೇಣ ಧರ್ಮೋಕ್ತೋಪೇತಂ—ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುವ ಸ್ತುಭಾವದವನು

ಅಮಿವಚಾತನಂ—ಅಮಿವಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ರೋಗಾಣಾಂ ನಾ ಘಾತಕಂ—
ಶತ್ರುಗಳ ಅಥವಾ ರೋಗಗಳ ನಾಶಕನು ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

ವಿಪ್ರಃ ಸ ಉಚ್ಯತೇ ಭಿಷಗೃಕ್ಷೋದಾಮಿವಚಾತನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೬-೬)

ಅಸೆ ಇದ್ವಾ ಉ ಭೇಷಜೀರಾಪೋ ಅಮಿವಚಾತನೇಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೭-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಿಷಕ್ ರಕ್ಷೋದಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು, ರೋಗಗಳನ್ನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭೇಷಜೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೋಗನಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೋಗ ನಿವಾರಕನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸತ್ಯಧರ್ಮಾರ್ಣವಂ—ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಧರ್ಮ-
ದನಿಚ್ ಕೇವಲಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨೪) ಕೇವಲವಾದ ಪೂರ್ವಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಧರ್ಮ
ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಆ ಧರ್ಮಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ ಮುಂದೆ ಅನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ
ಅಂತಾವಯವವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕೇವಲ ಎಂದರೆ ಉತ್ತರಪದಾತಿರಿಕ್ತ ಪದಾಂತರ ಸಮುಭಿವ್ಯಾ-
ಹಾರಶೂನ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಚ್ ಬಂದರೆ ಸತ್ಯಧರ್ಮ+ಅನ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧರ್ಮಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್ಯಧರ್ಮನ್ ಎಂದಾ-
ಗುವುದು. ಅನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾಸಾಂತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಂತಾ-
ವಯವವಾಗಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಬಿಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ
ದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಮಿವಚಾತನಂ—ಅಮಿವ ಶಬ್ದವು ಅನು ರೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶೇವಯೆಹ್ಯ
ಜಿಹ್ವಾಗ್ರೀವಾಸ್ತಾಮಿವಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಈ ಶಬ್ದಗಳು ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪ-

ಡುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೀರ್ಷ ಸ್ತುತೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶೇವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಇತ್ಯಾಶೀರ್ಷ್ಯಂ ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಬಂದು ನಿತ್ವಸರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾನಿ, ಅನೇನ ಇತಿ ಯಕ್ಷಃ ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಬಂದರೆ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಯಾಗೆ ಹುಕ್ ಎಂಬಅಗಮವೂ ಹ್ರಸ್ವವೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಯಕ್ಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿಪಂತಿ ಅನಯಾ ಇತಿ ಜಿಹ್ವಾ. ಲಿಪ ಆಸ್ತಾದನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಬಂದರೆ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶವೂ ಗುಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಗರಂತಿ ಅನಯಾ ಇತಿ ಗ್ರೀವಾ. ಗ್ಯಾ ನಿಗರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಈಡಾಗುವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಗ್ಯಾ+ಈವ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ರೀವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಪ್ಲ್ಯವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಬಂದರೆ ಆಪ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಮಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು ಆಮೀವ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವಸರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಚಾತನೀಃ ಚತೇಚದೇ ಯಾಚನೇಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಃಪದಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಚಾತ್+ಇ ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿಸ್ಯಚೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಣಿಚ್ಚತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಚಾತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಣಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಯೂರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಜ್ಜರ್ಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಆಜ್ಞಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ನಪದಾಂತದ್ವಿರ್ದಚನವರೇಯಲೋಪಸ್ವರಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರದೀರ್ಘಜತ್ವರ್ದಿಧಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮೀವಾನಾಂ ಚಾತನಃ ಎಂದು ಪಷ್ಕೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಪದಾತ್ಮೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬಂದು ಆದೇ ಸ್ವರವು ನಿಲ್ಲುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ತಾಸ್ಮಗ್ನೇ ಹವಿಸ್ವತಿದ್ರುತಂ ದೇವ ಸಪರ್ಯತಿ ||

ತಸ್ಯ ಸ್ಮ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭವ || ೮ ||

|| ಪದವಾಳ ||

ಯಃ | ತ್ವಾಂ | ಅಗ್ನೇ | ಹವಿಃ | ಪತಿಃ | ದೂತಂ | ದೇವ | ಸರ್ವಯತಿ ||

ತಸ್ಯ | ಸ್ತು | ಪ್ರ | ಅವಿತಾ | ಭವ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದೇವ ಯೋ ಹವಿಷ್ವತಿಯೌಜಮಾನೋ ದೇವದೂತಂ ತ್ವಾಂ ಸರ್ವಯತಿ ಪರಿ-
ಬ್ರತಿ ತಸ್ಯ ಯೌಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭವ ಸ್ತು | ಅವಶ್ಯಂ ರಕ್ಷಣೋ ಭವ || ಹೂಯತ ಇತಿ ಹವಿಃ |
ಅರ್ಚಿತುರ್ಜಿತಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೧೦೯ | ಇಸಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಹವಿಷಃ ಪತಿರ್ಹ-
ವಿಷ್ವತಿಃ | ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ-ನುತ್ಪರಪದಸ್ಯ ಸ್ತು | ಪಾ. ೮-೩-೪೫ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಪತ್ಯಾನ್ವೆತ್ಸರ್ವಯತಿ ಇತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಪರಶಬ್ದಾತ್ಕಂಠಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೭ | ಇತಿ ಯಕ್ |
ಧಾತುಪ್ರಕರಣಾದ್ಗುಣಪ್ರತಿನೇಧಾದ್ಯರ್ಥಾದ್ಯಕಃ ಕಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸಪರಶಬ್ದಸ್ಯ ಧಾತುತ್ವಾತ್ತೋ ವಿಹಿತಸ್ಯ
ಯಕ್ ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇ ಸತ್ಯತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವ ಇತ್ಯಿಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ-
ಯಾಂ ತಿಸ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ | ತಸ್ಮಿನ್ನೂರ್ವಸ್ಯಾತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಯಕಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವ-
ರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶಸ್ಯ ಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜ-
ತಿಬ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿನೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥ ||

ದೇವ— ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಅಗ್ನೇ — ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹವಿಷ್ವತಿಃ — ನಿನಗೆ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ದೂತಂ—ದೇವದೂತನಾದ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸರ್ವಯತಿ
ಪೂಜಿಸುವನೋ (ಆರಾಧಿಸುವನೋ) | ತಸ್ಯ — ಆ ಯಜಮಾನನ | ಪ್ರಾವಿತಾ—ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭವ ಸ್ತು-
ಆಗು (ಇಯ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ದೇವದೂತ
ನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವನು | ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನೀನು ಅವಶ್ಯಕನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

Be the protector, O Agni of the master (offerer) of sacrificial food, who
worships you O God, as his messenger.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹವಿಸ್ಪತಿ:—ಹವಿಸ್ಪ: ಪತಿ:—ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನು, offerer of oblations.

ಸ್ತ್ರಾವಿತಾ—ವಿಶೇಷವಿಷಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಕನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹವಿಸ್ಪತಿ:—ಹೂಯತೇ ಇತಿ ಹವಿ:—ಅರ್ಚಿ ಶುಚಿ ಹು ಸೈಃ ಛಾದಿ ಭರ್ಧಿಭ್ಯ ಇಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಶುಚಿ ಶೋಕೇ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸ್ವಪ್ನ ಗತೌ, ಭದಿ ಅಪವಾರಣೇ ಛೇದನ. ಭರ್ಧ ವಮನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹು+ಇಸ್. ಗುಣ ಅವಾದೇಶ, ಹವಿಸ್. ಪ್ರ.ಏ. ವಚನದಲ್ಲಿ ಹವಿ: ಎಂದಾ ಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಹವಿಸ್ಪ: ಪತಿ: ಎಂದು ಪಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಪವಿ:ಪತಿ: ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಯ ಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಇಸ್ ಉಸ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಹಿಂದಿರುವ ಇಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ ಬರುವುದು. ಹವಿಸ್ಪತಿ: ಎಂದಾಗುವುದು. ಪತ್ಯಾವೈತ್ಯರ್ಮೀ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಸಪರ್ಯತಿ—ಸಪರ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಕಣ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ವಾ. ೩-೧-೨೭) ಕಣ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪರ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬರುವುದು. ಕಂಡ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವುವು. ಈ ಅಂಶವು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಧಾತುಪ್ರಕರಣಾಧಾತು: ಕಸ್ಯಚಾಸಂಜನಾದಪಿ |

ಅಹಚಾಯಮಿಮಂ ದೀರ್ಘಂ ಮನ್ಯೇ ಧಾತುರ್ವಿಭಾಷಿತ: || (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೨೭) ಧಾತು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿ ಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತುವಾಗುವುದು. ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಕ್ಗೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಗುಣನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ಕಿತ್ವರಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಿತ್ವರಣವು ನೃರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಧಾತುನೆಂದೇ ಒಪ್ಪಿದರೆ ಕಂಡೂಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕೃತ್ಪ್ರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಕಂಡೂ ಎಂದು ದೀರ್ಘಪಾಠವು ನೃರ್ಥವಾಗುವುದು. ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಪಾಕ್ಷಿಕನೆಂದೂ ಒಪ್ಪಿದರೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರದೇ ಇರುವಾಗ ಯಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೀರ್ಘ ಶ್ರವಣಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘಪಾಠವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಅಂದರೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಅದಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷವು. ಪ್ರಕೃತ

ದಲ್ಲಿ ಸಪರಶಬ್ದವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇದರ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪರಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಸಪರಶ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾಭ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ತಿಪ್. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಸಪರ್ಯ+ಅ+ತಿ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತೃಕಾರಶಬ್ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ. ಸಪರ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ಪಿನ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಅಕಾರವೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಪ್ರತಿವೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ತಿ ಯ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯೇ ಹವಿಷ್ಮಾನ್ ಆವಿನಾಸತಿ |

ತಸ್ಮೈ ಪಾವಕ ಮೃಳಯ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ದೇವ ವೀತಯೇ | ಹವಿಷ್ಮಾನ್ | ಆ ವಿನಾಸತಿ ||

ತಸ್ಮೈ | ಪಾವಕ | ಮೃಳಯ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಹವನೀಯಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಸಂಸರ್ಗೇ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಇಷ್ಟಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವ ವೀತಯೇ ಕುವಿತ್ಸು ನೋ ಗವಿಷ್ಟಯೇ || ೮-೩-೧೩ | ಇತಿ ||

ಹವಿಷ್ಮಾನ್ ಹವಿಯುಳ್ಳೋ ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ದೇವವೀತಯೇ ದೇವನಾಸಾಂ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಾರ್ಹತೆಯಾಗಾರ್ಥಮಗ್ನಿ ಮಾವಿನಾಸತಿ ಅಗ್ನೇಃ ಸಮೀಪೇ ವಿಶೇಷೇಣಾಗತ್ಯ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಕರೋತಿ ಹೇ ಪಾವಕಾಗ್ನೇ ತಸ್ಮೈ ಮೃಳಯ | ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಸುಖಯ || ದೇವವೀತಯೇ | ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯ-

ನಪಾದನೇಷ್ಟ್ಯಸ್ತಾದತನಾರ್ಥಾತ್ ಕ್ರಿಸ್ | ದೇವಾನಾಂ ವೀಶಿಯೋಸ್ತನ್ಯಾಗೇ ಸ ದೇವವೀತಿ | ಬಹು-
ವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತುತಂ | ಹವಿಷ್ಣಾನ್ | ನಬ್ಧಿಪಯಾನಿಸಂತಸ್ತೇತಿ | ಸರ್ಯುದಾಸಾಧ್ಯವಿಃ
ತಬ್ಧೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮತುಷಃ ನರ್ವಾನುದಾತ್ತಾತ್ಸ ಬವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಿನಾಸತಿ | ನಾಗತಿ-
ಸಂಧನಯೇತಿ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ವಿವಿಶ್ಯಾರ್ಥದಾಗಮಯಿಸುಮಿಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಸನ್ | ಅಹ್ವಾನೇಚ್ಛಾ ಪ-
ರಿಚರ್ಯಾಯಾಂ ಪರ್ಯವಸ್ಯತೀತಿ ವಿನಾಸತಿಶಬ್ದಃ ಪರಿಚರ್ಯಾರ್ಥೇ ನಿಘಂಟೌ ಪರಿತಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ |
ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಸನ್ಯತಃ | ಸಾ. ೩.೪.೨೯ | ಇತೀತ್ಯಂ | ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಂಟೋ ನ ಭವತಿ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧಾತ್ | ತಿಜ್ಞ ಚೋದಾತ್ತವತಿ |
ಸಾ. ೪.೧.೨೧ | ಇತ್ಯಾಚೋದ ನಿಘಂಟಃ | ಸಹ ಸುಸಾ | ಸಾ. ೨.೧.೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಸಹೇತಿ ಯೋಗವಿಭಾ-
ಗಾದಾಜಿಸ್ತಿಜಾ ಸಹ ಸಮಾಸೇ ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಕ್ರಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರ-
ಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಸ್ಮೈ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೧.೪ ೩೨೧ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರದಾನೇ
ಚಿತುರ್ಥೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹವಿಷ್ಣಾನ್—ಹವಿರ್ಯುಕ್ತನಾದ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ದೇವವೀತಯೇ—ದೇವ-
ತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಗ್ನಿಂ--ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವಿನಾಸತಿ--ಸಮಾಪವನ್ನೈದಿ
ಸೇವಿಸುವನೋ | ತಸ್ಮೈ--ಆ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | (ಹೇ) ಪಾವಕ—ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮೃಳಯೇ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು. ನಿನ್ನ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿ-
ಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡುವನು. ಅಂತಹ
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

Be merciful, O purifier, to the man who, presenting oblations for the gratification of gods, approaches Agni.

|| ವಿಕೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಹವನೀಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು
ಸಮೀಪಿಸುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ
ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ

(ಉ. ೩-೧೩) ಅಥಾಗ್ನೇಯೈ ಇಷ್ಟಯೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯೇ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩-೯) ಮತ್ತು ಕುವಿತ್ಸು ನೋ ಗವಿಷ್ಟಯೇ (ಮ. ಸಂ. ೮-೭೫-೧೧) ಎಂಬ ಪುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಽನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವುದು.

ದೇವವೀತಯೇ—ದೇವಾನಾಂ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಹೇತುಯಾಗಾರ್ಥಂ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಅಗ್ನಿ ಹೊರತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷರೂಪ ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡಿ ಪೌರ್ಣಿ ಸುವನೆಂದು ಭಾವವು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ— ದೇವಾನ್ ಪ್ರತಿ ಗಮನಾಯೆ, ದೇವಾನಾಂ ವೋ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಾಯೆ | ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನ ಪರವಾಗಿ ದೂತನಾಗಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಹವಿಷ್ಠಾನ್—ಹವಿಯುಕ್ತಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ತನ್ನೊಡನೆ ತಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅವಿವಾಸತಿ—ಸಮೀಪೇ ವಿಶೇಷೇಣಾಗತ್ಯ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಕರೋತಿ || ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡುವನು. Approaches you for presenting oblations.

ಪಾವಕ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವನು, ಪವಿತ್ರನು, purifier ಅಥವಾ ಜಾಡ್ವಲ್ಯನಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು, Resplendent. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಮೃಳಯೆ—ಸುಖಯೆ, ಸುಖಮುತ್ಪಾದಯ. ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವವೀತಯೇ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾನ್ಯಾಶನಪಾದನೇಷು ಧಾತು. ಅಶನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತೀನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವೀತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ದೇವಾನಾಂ ವೀತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಯಾಗೇ ಸಃ ದೇವವೀತಿಃ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೭-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರತ್ಯತಿಪ್ಪರಬರುವುದು. ಹವಿಃಶಬ್ದವು ಯದ್ಯಪಿ ನವುಂಸಕಲಿಂಗವು. ಆದರೂ ಇಸಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಅನಿಸಂತಸ್ಯ ಎಂದು ಪರ್ಮದಾಸಮಾಧಿರುವಕಾರಣದಿಂದ ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತನೇ ಆಗುವುದು

ಹವಿಷ್ಠಾನ್—ಹವಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹವಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತನೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಿವಾಸತಿ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ—ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಚೈತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಅಗಮಯತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ತಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಜ್ಞಾಯಾಂ-ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಪ್ಪಾನೇಚ್ಛೆಯು ಪರಿಚರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೫-೧೦) ಪರಿಚರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವಾ ಸತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವರು. ವಾ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸನ್ ಪರದಕ್ಷಿಣವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ, ವಿವಾಸ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಾಸ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತದಾತ್ಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨)ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದರಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಬರುವುದು. ಶವ್ ವಿಕರಣ ಪರೋಪ ಬಂದರೆ ವಿವಾಸತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯದ್ವ್ಯಂತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಚ್ಛತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಎಂಬ ಅಜ್ಞಿಗೆ ತಿಜಿಂ ಚೋದಾತ್ಮವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ಮ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಭುತದಾತ್ಮಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ ವಾದುದು. ಸಹ ಸುಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವರು ಇದರಿಂದ ಅಜ್ಞಿಗೆ ತಿಜಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಈಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಸ್ಮೈ—ಕರ್ಮಣಾ ಯಮುಭಿಪ್ರೈತಿ ಸಃ ಸಂಪ್ರದಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩೨) ದಾನಕ್ರಿಯಾ ನಿರೂಪಿತ ವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅದು ಕಾರಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಪ್ರ ದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದೇಯದ್ರವ್ಯೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ಮವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ- ೧-೪-೩೨-೧) ಕ್ರಿಯೋದ್ದೇಶ್ಯಭಾವವು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃಡಯುಧಾತೂಪಸ್ಥಾಪ್ಯವಾದ ಸುಖನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರ- ದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ (೫-೨-೩-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದು.

ಮೃಳಯ—ಮೃದ ಸುಖನೇ, ಧಾತು—ಚಿಜಂತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ವಿಕರಣನ ಸಿವ್, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶವ್ ವಿಕರಣ, ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರದೇಶ. ಮೃಳಯ ಎಂದಾಗುವುದು || ಗ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನಃ ಪಾವಕ ದೀದಿವೋಽಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾ ವಹ ||

ಉಪ ಯಜ್ಞಂ ಹವಿಶ್ವ ನಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಪಾವಕ | ದೀದಿ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ ||

ಉಪ | ಯಜ್ಞಂ | ಹವಿಃ | ಚ | ನಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪವಮಾನೇಷ್ಟವಗ್ನೇಃ ಪಾವಕಸ್ಯಾನ್ಯವಾಕ್ಯಾ ಸ ನಃ ಪಾವಕ ದೀದಿವ ಇತಿ ಪೌರ್ಣಮಾಸೇ-
ನೇಷ್ಟಿಪತುಸೋಮಾ ಉಪದಿಷ್ಟಾ ಬುಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ಸ ನಃ ಪಾವಕ ದೀದಿವೋಽಗ್ನೇ ಪಾವಕ ರೋ-
ಚಿಷಾ | ಆ ೨೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ದೀದಿವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನ ಪಾವಕ ಶೋಧಕಾಗ್ನೇ ಸ ತ್ವಂ ನೋಃಸ್ತದರ್ಥಮಿಹ ದೇವಯಾ-
ಜನದೇಶೇ ದೇವಾನಾ ವಹ | ತತೋ ನೋಃಸ್ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ತತ್ರತ್ವಂ ಹವಿಶ್ವೋಪ ದೇವಸಮಾಪೇ
ಪ್ರಾಪಯೇತಿ ಶೇಷಃ || ದೀದಿವಃ | ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದಾ | ಭಂದಸಿ ಲುಪ್ತಲಿಪಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ
ಲಿಪಿ | ಕೃಸುಃ | ದ್ವಿಭಾವೋ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘಾಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀ-
ರ್ಘತ್ವಂ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದ್ವಸೋರಿಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಲೋಪೋ ವೋರ್ವಲೀತಿ ವ-
ಕಾರಲೋಪಃ | ಸಂಬುದ್ಧಾವುಗಿದಚಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನುಮ್ | ಹಲ್ವ್ಯಾದಿಲೋಪಃ ಸಂಯೋಗಾಂತೇ-
ಲೋಪಃ | ಮತುನಸೋರಿತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಗಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ದೇವಾ ಇಹೇ-
ತ್ಯತ್ರ ದೀರ್ಘಾದಿಪಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಆತೋ ಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಭೋ
ಭಗೋಅಘೋಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಲೀತಿ ರೋರ್ಯಕಾರಃ | ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಯಕಾರಲೋಪಃ
ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾದ್ಯುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಇಹ | ಇದನೋ ಹಃ | ಸಾ. ೫-೩-೧೧ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂತಾ-
ದ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಮು ಇತ್ | ಸಾ ೫-೩-೩ | ತದ್ಧಿತಾಂತತ್ವಾಪ್ಪ್ರತಿಪದಿಕತ್ವೇ ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಯೋಃ | ಸಾ. ೨-೪-೭೧ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ತದ್ಧಿತತ್ವಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ | ಸಾ ೧-೧-೩೮ |
ಇತ್ಯವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಪಃ | ಸಾ. ೨-೪ ೮೨ | ಇತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯಾಃ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ |
ಚಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೀದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಸಾವಕೆ--ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಃ—ಇಂತಹ (ನೀನು) | ನಃ—ನಮಗೆ | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹಿ | ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | (ಅನಂತರ) ನಃ—ನಮ್ಮ (ನಾವು ಮಾಡುವ) | ಯಜ್ಞಂ--ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಹವಿಃ—ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಹ | ಉಪ--ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ದೇದೀಪ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

O Agni, resplendent and purifier, conduct the gods hither to us, to our sacrifice and to our oblations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಶುಕ್ತಿನ ವಿವಿಧೋಗವು-ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸಾವಕೆ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ (ಆ. ೨-೧) ಪೌರ್ಣಮಾಸೇನೇಷ್ಟಿಸುತುಸೋಮಾ ಉಪದಿಷ್ಟಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಃ ಸಾವಕೆ ದೀದಿವಃ (ಪು. ಸಂ. ೧-೧೨-೧೦) ಮತ್ತು ಅಗ್ನೇ ಸಾವಕೆ ರೋಚಿಷಾ (ಪು. ಸಂ. ೫-೨೬-೧) ಎಂಬ ಶುಕ್ತಗಳನ್ನು ಶ್ರಮವಾಗಿ ಯಾಜ್ಯಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಶುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿಸೇವಿಸಿದುದು ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೀದಿವಃ— ದಿವು ಶ್ರೇಷ್ಠಾವಿಜಿಗೀಷಾವ್ಯವಹಾರದ್ಭೂತಮೋದಮದಸ್ಯಪ್ರಕಾಶಗತಿಮು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಂದಸಿ ಲುರ್ಜಲರ್ಜಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಮನಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹಲಾದೀತೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾ ಸಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ದೀದಿವ್+ವಸ್. ಈಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಪ್ತಿಸಾಮ್ ೭-೨-೬೭ ಎಂಬ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀದಿವಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಚಾಂ-ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಛಾತೋಃ (ಪಾ. ಸು. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇದು ವಸ್ತುಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುನ-ಸೋರುಸಂಬುದ್ವೌ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖಿರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ದೀದಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಗ್ನೇ—ಇದು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾ ಇಹ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದೇವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು. ಅದರ ನಕಾರ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರ ಅದ್ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದೂ ದೀರ್ಘಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ದೇವಾರ್+ಇಹ ಈಗ ಅತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅದ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರು ವಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ದೇವಾರ್+ಇಹ. ಭೋಭಗೋ ಅಪೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಭೋಶಬ್ದಪೂರ್ವ ಕವೂ, ಭಗೋಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವೂ, ಅಪೋಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವೂ ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕವೂ ಅದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶವು ಆರ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಕಾರದ ಮುಂದೆಯೂ ಇ ಎಂಬ ಅತ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆಯೂ ಇರುವ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು. ದೇವಾಯ್ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕಗಳೂ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ ಅದ ಯಕಾರನಕಾರಗಳಿಗೆ ಅತ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದೇವಾ +ಇಹ. ಈಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದೇ ವಿನಾ ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಹ-ಇದಮೋಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೧) ಇದಮ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್ ಐ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್ ಐ, ಹ, ತದ್ವಿತಾನ್ವವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ವದ್ವಿತತಸಮಾಸಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಕೃದಂತ ತದ್ವಿತಾಂತ ಸಮಾಸ ಇವುಗಳು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಐ ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (೨-೪-೭೧) ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾ ವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಇದಮಿಇಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩೩) ಪ್ರಾಗ್ವಿತ್ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿಕ್ಷರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದೇಶ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ತದ್ವಿತ್ಯಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಯಾವ ತದ್ವಿತ್ಯಾಂತಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಏಕವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನಗಲಾಗುವುವೋ ಆ ತದ್ವಿತ್ಯಾಂತವು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿವಚನ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆಶ್ ಸುಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಆಕಾರವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನಃ ಸ್ತವಾನ ಆ ಭರ ಗಾಯತ್ರೇಣ ನವೀಯಸಾ |

ರಯಿಂ ವೀರವತೀಮಿಷಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಸ್ತವಾನಃ | ಆ | ಭರ | ಗಾಯತ್ರೇಣ | ನವೀಯಸಾ |

ರಯಿಂ | ವೀರವತೀಮಿಷಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನವೀಯಸಾ ನವತರೇಣ ಪೂರ್ವಕೈರಸ್ಯಸಂಪಾದಿತೇನ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಗಾಯತ್ರೇ ಚೈಂದ್ರಸ್ಯೇನಾನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ತವಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ತದರ್ಥಂ ರಯಿಂ ಧನಂ ವೀರವತೀಂ ಶೂರಪುತ್ರಪ್ರಭೃತ್ಯಪತ್ಯಯುಕ್ತಾಮಿಷಮನ್ನಂ ಚಾ ಭರ | ಸಂಪಾದಯ || ಸ್ತವಾನಃ | ಪ್ಲುಷ್ಠಾಸ್ತುತ್ | ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಸ್ವರಿತಜಾತ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಿ ಶಾನಜ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಃಪೀತಿ ಲುಗಭಾವಃ | ಗುಣಾವಾದೇಶ್ | ಅನೇ ಮುಕ್ | ಪಾ. ೩-೨-೮೨ | ಇತಿ ಮುಗ್ಧಭವತ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತ್ಯಾಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ | ತಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾನಚಕ್ಷಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಸ್ಯಾದುಪದೇಶಾಚ್ಚಿಪಃ ಪರಶ್ಚಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ-

ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ | ಪಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಗಾಯತ್ರೇಣ | ಗಾಯತ್ರಾಃ ಸಂಬಂಧಿ ಗಾಯತ್ರಂ | ತಸ್ಯೇದಂ | ಪಾ. ೪-೩-೧೨೦ | ಇತ್ಯಣ್ಣಿತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನವೀಯಸಾ | ನವಶಬ್ದಾದಾತಿಶಾಯನಿಕ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವೀರವತೀಂ | ಮತುಬ್ಜೀಪೋಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕಾರಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ,) ಗಾಯತ್ರೇಣ—ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ನವೀಯಸಾ—ಹೊಸದಾದ ಎಂದರೆ ಇದುವರೆಗೆ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಇರುವ (ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ) ಸೂಕ್ತದಿಂದ | ಸ್ತವಾನೇ-ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವ | ಸಃ—(ಅ) ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ವೀರವತೀಂ—ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಇಷುಂ—ಅನ್ನವನ್ನೂ (ಆಹಾರವನ್ನೂ) | ಆ ಭರ—ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಈಗತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ರಚಿಸಿರುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವು ಹೀಗೆ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವ ನೀನು ನಮಗೆ ಧನವನ್ನೂ ಶೂರರಾದ ಜನರನ್ನೂ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು.

English Translation.

Thus praised by us with our new Gayatra hymn, bring us wealth, valiant men and food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಆ ಭರ—ಧರಿಸು, ಕೊಡು. ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸುಪೇಶಸಂ ವಾಜಮಾ ಭರಾ ನಃ ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತೋ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೩-೯)

ನಿಶ್ಚಾ ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋ ವಿಹತ್ಯಾ ತಶ್ತ್ರಯುತಾನಾ ಭರಾ ಭೋಜವಾನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪-೫).

ಸುಪೀರಂ ರಯಿವಾ ಭದ್ರ ಜಾತವೇದೋ ನಿಚಿರ್ವನೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೧೬-೨೯).

ಇತ್ಯಾದಿ: ಅನೇಕ: ಉಕ್ತಾರ್ಥಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಗಾಯತ್ರೀಣಿ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರ್ಥವಾದಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಒಂದು ಸಾಮಂತ್ರವೂ ಇರುವುದು. ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀಣಿ ಎಂದರೆ ಗಾನವಾದುತ್ತಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ನವೀಯಸಾ—ಹೊಸದಾದ, ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ, ಹಿಂದೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರದೆ. ಈಗಲೇ ಪ್ರಥಮ ವಾರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಥವಾ ಮುಕ್ತವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಆನೇಕಾವರ್ತಿ ಆನೇಕ ಜನರು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಇದೇ ಮೊದಲನೇ ಸಾರಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವೆನೆಂದು ಮುಷಿಯ ಹೇಳಿರುವನು.

ವೀರವೇದೇ—ಈ ಶಬ್ದವು ಇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವೀರವೇದೇ ಇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರಮಾತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿ, ಭೃತ್ಯರು, ಆಪ್ತರಾದ ಜನರು ಇವರೊಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಶೂರರಾದ ಜನರನ್ನೂ, ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತವಾನೇ—ಸ್ತುತೌ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತೃದೇಃ ಸಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಸ್ತುತ್ವದಿಂದ ಬಂದ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ತು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವರಿತಜ್ಞಾತಃ ಕರ್ತೃಭಿ ಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಕ್ರಿಯಾ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತೇತ್ತು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾತ್ತು ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತಾದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬಂದರೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಶ್ಚತ್ವಶಾನಜಾವಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಸ್ತು+ಅ+ಅನ ಅದಿಪ್ರ- ಭೃತಿಭ್ಯಃಶಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಲುಕ್ಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಜೋಯಿವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಸ್ತವ+ಅನ. ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗಮವಿಧಾಯಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೨) ಅನ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗೆ ಮುಗಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸ್ತವಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಶಾನಚ್ಚತ್ವಯವು ಆಕಾರಾಂತೋಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ತಿಗಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಪೇನ್ನಿ ದದುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಯನಿಕ್ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ಚತ್ವಯಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ ಬರುವುದು. ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಾದ ಸ್ತುವಿಗೆ ಉದಾತ್ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಭರ—ಕೃತ್ಯ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುವ ಎಕವಚನ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ ಅದೇಶ, ಶಬ್ ಎಕರಣ, ಗುಣ, ರಪರತ್ವ. ಹರ್+ಅ+ಹ

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ಶುಕ್ರೇಣ | ಶೋಚಿಷಾ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ | ದೇವಹೂತಿಃ ಭಿಃ ||
 ಇಮಂ | ಸ್ತೋಮಂ | ಜುಷಸ್ವ | ನಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ತ್ವದೀಯಶ್ವೇತವರ್ಣದೀಪ್ತ್ಯಾ ವಿಶ್ವಾಭಿರ್ದೇವಹೂತಿಭಿಃ ಸ್ವತ್ಸ್ವತಸರ್ವದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚ ಯುಕ್ತಸ್ತಂ ನೋಽಸ್ಯದೀಯಮಿಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷಂ ಜುಷಸ್ವ | ಸೇವಸ್ವ || ವಿಶ್ವಕಬ್ಧೋ ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನಂತೋ ನಿಶ್ವಾಸಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದೇವಹೂತಿಭಿಃ | ದೇವತಬ್ಧಃ ಪಚಾದ್ಯುಜಂತಃ | ಚಿಶ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯ ಆಹ್ವಾನಾನ್ಯಾಸು ಸ್ತುತಿಷ್ಠಿತಿ ದೇವಹೂತಯಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಬಹುಪ್ರೀತೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೋಯತೇನೇನೇತಿ ಸ್ತೋಮಃ | ಅತಿ ಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿಶ್ವಾಸಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೨೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಶುಕ್ರೇಣ—ಶ್ವೇತವರ್ಣೋಪೇತವಾದ | ಶೋಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ದೇವಹೂತಿಭಿಃ—ದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಭೂತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | (ಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು) ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರ ವಿಶೇಷವನ್ನು | ಜುಷಸ್ವ—ಸೇವಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಬೆಳ್ಳಗೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡುವೆವು. ಇಂತಹ ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ತೃಪ್ತನಾಗು (ಸಂತೋಷಪಡು)

English Translation.

Agni, with your bright splendour, be pleased through all our invocations of the gods, with this our praise.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ—ಶುಕ್ಲವರ್ಣನೇ ಕಾಂತ್ಯಾ—ಅಗ್ನಿಯು ಜಾಡ್ವಲ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರ ಪ್ರಕಾಶವು ಸೂತ್ರಲೂ ಹರಡುವುದು. ಆ ಬೆಳಕನ್ನು ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. Radiance, bright splendour ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ದೇವಹೂತಭಿಃ—ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯ ಆಹ್ವಾನಾನ್ಯಾಸೌ ಸ್ತುತಿಷ್ಠಿತಿ ದೇವಹೂತಯಃ | ತ್ವತ್ಪ್ರತದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಸೋತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಃ || ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆ ಸೋತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ದೇವತಾಹ್ವಾನ ಸಾಧನವಾದ ಸೋತ್ರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜುಷಸ್ತು—ಸೇವಸ್ತು | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಸೇವಿಸು ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದಪಡು, ತೃಪ್ತನಾಗು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ಆತೂ ಪುಷಿ ಲಟಿ ಕಣಿ ಖಟಿ ವಿಶಿಘ್ನಃಕ್ಯನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವವೇಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯರವಿವ ವಿಶ್ವತಬ್ಬ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಟಾವ್ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಸ್. ರುಕ್ತ ವರ್ಗಗಳು. ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದೇವಹೂತಭಿಃ—ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಪೆಚಾದಿಭೈರಲ್ಯಾಣಿಸೈಚಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಘೂಪಧ ಗುಣ, ದೇವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಹ್ಯೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚಿ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ವಚಿಸ್ತುಪಿಯಾಜಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಹ್ಯೇಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಕಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಯಜರ್ವಪಿರ್ವಹಶ್ಚೈವ ವಸಿರ್ವೇಜ್ ವೈೇಜ್ ಇತ್ಯಪಿ, ಹ್ಯೇಜ್ ವದಿಃ ಶ್ವಯತಿಶ್ಚೈವ ಯಾಜಾದ್ಯಾಃ ಸ್ಯುರಿವೇ ನವ ಎಂದು ಯಾಜಾದಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವರು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹೂತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೂತಿ ಎಂದರೆ ಕರೆಯುವಿಕೆ. ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯಃ ಆಸು ಸ್ತುತಿಷು ಸನ್ನೀತಿ ದೇವಹೂತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸವಾಸ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವು ಯಾವ ಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ ಆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ದೇವಹೂತಯಃ, ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀದ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸೋಮಂ—ಅರಿ, ಸ್ತು, ಸು, ಹು, ಸ್ಯ, ಘ್ನ, ಕ್ಷಿ, ಪ್ತು, ಭಾ, ಯಾ, ವಾ, ಪದಿ, ಯಕ್ಷಿ ನೀ ಭೋಮನ್, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಸೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ||೧೩||

ಅಪ್ರೀತಿಯಾಗಿ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ದ್ವಾದಶಚರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಮಾಪ್ತಿಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ಕಾಣೋ ಮೇಧಾ-
ತಿಥಿರ್ಯುಷಿಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ಭಂದಃ | ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾಃ ಸಮಿದ್ಧತನೂನಪಾದಾದಿಕಾ
ದ್ವಾದಶ ದೇವತಾಃ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮೃತ್ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯುಹಂ ಭಂದಶ್ಚಾನುವೃತ್ತಿಬಲಾತ್ಪ್ರದ್ವವ-
ತ್ಯುತ್ಯ ದೇವತಾ ಉದಾದ್ಯತಾಃ | ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತೀಧ್ಯಃ ಸಮಿದ್ಧೋ ವಾಗ್ವಿಸ್ತನೂನಪಾದಾನರಾಂಸ
ಇಳೋ ಬರ್ಹಿರ್ದೇವೀರ್ವಾರ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೀತಸೌ ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರ-
ಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯತ್ವಷ್ಟಾ ವನಸ್ತತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ದೇವತಾ ಏತದಾಪ್ತಿಸೂಕ್ತಮಿತಿ ||
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಪಶೌ ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಆ ವಹೇತಿ ಕಾಣ್ಯಮಾಪ್ತಿಸೂಕ್ತಂ | ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಇತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತಿಕಂ | ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥರ್ಷಿ ವಾ | ಅ. ೩. ೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಸುಸಮಿದ್ಧ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ತನ ಸೂಕ್ತವು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದನ್ನು ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ
ಕಾಣ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತು. ಪ್ರತಿ ಋಕ್ತಗೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಂತೆ ಸಮಿ-
ಧೋಽಗ್ನಿಃ, ತನೂನಪಾತ್ ವೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ದೇವತೆಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ತಗಳಿಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಇರು-
ವರು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ತಂಖ್ಯೆ, ಋಷಿ, ಭಂದಸ್ತು, ಇವುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು—ಸುಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ತಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ (೧)
ಇಧ್ಯಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಅಗ್ನಿರ್ವಾ (೨) ತನೂನಪಾತ್ (೩) ನರಾಶಂಸಃ (೪) ಇಳಃ (೫) ಬರ್ಹಿಃ (೬) ದೇವೀ
ರ್ವಾರಃ (೭) ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ (೮) ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೀತಸೌ (೯) ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾ
ಭಾರತ್ಯಃ (೧೦) ತ್ವಷ್ಟಾ (೧೧) ವನಸ್ತತಿಃ (೧೨) ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ
ಇದು ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು—ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾ-
ದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಣ್ಯಮುಷಿಸಂಪಂಥ
ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತವು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಮಿ-
ಧೋ ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥರ್ಷಿರ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೩-೨) ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೪, ೨೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋತ್ನಂಜ್ಞೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಋಷಿ—೧-೧೨ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—೧-೧೩ ಸಮಿಧೋ ವಾಗ್ನಿಃ | ೨-ತನೂನಪಾತ್ |

೩-ನರಾಶಂಸಃ | ೪-ಇಳಃ | ೫-ಬರ್ಹಿಃ | ೬-ದೇವೀದ್ವಾರಃ |

೭-ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ೮-ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ |

೯-ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಃ ಪಾರತ್ಯಃ | ೧೦-ತ್ವಷ್ಟಾ |

೧೧-ವನಸ್ಪತಿಃ | ೧೨-ಸ್ವಾಹಾಪ್ರತಯಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸುಸಮಿಧೋ ನ ಆ ವಹ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ಹವಿಷ್ಮತೇ |

ಹೋತಃ ಪಾವಕ ಯಕ್ಷಿ ಚ || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸು ಸಮಿಧಃ | ನಃ | ಆ | ವಹ | ದೇವಾನ್ | ಅಗ್ನೇ | ಹವಿಷ್ಮತೇ ||

ಹೋತರಿತಿ | ಪಾವಕ | ಯಕ್ಷಿ | ಚ || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಸಮಿಧನಾಮಕಸ್ತಂ ನೋಽಸ್ಯದೀಯಾಯ ಹವಿಷ್ಮತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ದೇವಾಽನು ವಹ | ಹೇ ಪಾವಕ ಶೋಭಕ ಹೋತಾರ್ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನೇ ಯಕ್ಷಿ ಚ | ಯಜ ಚ | ಸುಸಮಿಧಃ | ಸಮಃ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷೇಣತ್ವೇನ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕತ್ವಾತ್ಪಾದಿಸಮಾಸಃ | ಶೋಭನವಾಚಿನಃ ಸುಕಬ್ದಸ್ಯ ತು ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಣ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೨-೧-೫೭ | ಇತಿ ಸಮಿಧ-

ಪದೇನ ಕರ್ಮಧಾರಯಿಸಮಾಸಃ | ಸುತಬ್ಧಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಕರ್ಮಧಾರಯೇನಿಷ್ಠಾ |
 ಸಾ. ೩-೨-೪೬ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣತ್ವೇ ಹಿ ಸುತಬ್ಧಸ್ಯ ಗತಿತ್ವಾತ್ಪಾದಿ-
 ಸಮಾಸೇ ಗತಿಸಂಕರ ಇತಿ ಸಮೋ ಯದುದಾತ್ತತ್ವಂ ತದೇವ ಕೃದುತ್ವರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ-
 ತೀತಿ ಸುತಬ್ಧೋನುದಾತ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ | ಪೂರ್ವವದ್ವತ್ಯಾನುನಾಸಿಕೇ | ಹವಿಷ್ಮತೇ |
 ಹವಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸಾ | ತಸಾ ಮತೃರ್ಥೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಪದತ್ಯಸ್ಯ ಬಾಧಿತತ್ಯಾನ್ಯ-
 ರುತ್ವಂ | ಹೋತಃಸಾವಕಶಬ್ದಯೋರಾಮಂತ್ರಿತಯೋಃ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗೇವ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯೇ ಪರಸ್ಪರಮಸಾ-
 ಮುಖ್ಯಾತ್ಪರಾಂಗವದ್ವಾಪಾಭಾವಾನ್ ತನ್ನಿಬಂಧನಮೈಕಸ್ವಯಂ | ನ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾ-
 ಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತೇನೈಕಸ್ವಯಂ | ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನ-
 ವತ್ತ್ವೇನ ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾಭಾವಾತ್ಪಾದಾತ್ಪಾಚ್ಛೇ ಪರಸ್ಪರಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇಹಿ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷ-
 ಣತ್ವೇ ಸಮಾನಮೇವಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಂ | ಅತ ಏವಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ಪಾದಮುಖ್ಯೇಹಿ ನ ಪರಾಂಗ-
 ವದ್ವಾವ ಇತಿ ನೈಕಸ್ವಯಂಸಿದ್ಧಿಃ | ಅತೋ ಹೋತರಿತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ | ಅತಃ ಪುನಾತಿತಿ ಸಾವಕ ಇತ್ಯ-
 ವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಸ್ವೀಕಾರೇಣ ವಿಶೇಷಣತ್ವಾದ್ವೋತರಿತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ | ತಚ್ಚ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮಿತಿ ನಾಮಂ-
 ತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದಪಾದಾತ್ಪಾಚ್ಛೇ ದ್ವಿತೀಯಾ-
 ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತೇನ ವಾ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವೇ ಸತಿ ಶೇಷನಿಘಾತೇನ ವಾ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವ-
 ಸಿದ್ಧಿಃ | ಯಕ್ಷ | ಯಜೇಲೋಟಃ | ಸಿಹಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವೃತ್ತಾದಿನಾ ಪತ್ಯಂ |
 ಪಥೋಃ ಕಃ ಸಿ | ಸಾ. ೮-೨-೪೧ | ಇತಿ ಕತ್ವಂ | ಸೇರ್ಹದಾದೇಶತ್ವಾದೇಸತ್ಯಾನ್ಯ ಭವತಿ | ಸಿಪಃ
 ಪಿತ್ತೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ವಾತ್ಸುರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಾವ-
 ಕೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವ ತಸ್ಯಾವ್ಯವಧಾಯಿಕತ್ವೇನ
 ಹೋತರಿತ್ಯಪೇಕ್ಷ್ಯ ನಿಘಾತಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಯಕ್ಷಿಸದಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯಾಹಿ ಪೂರ್ವತ್ವೇನಾ
 ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ | ನನು ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ತಸ್ಯ ನಿಷಿದ್ಧಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಂ |
 ನ ಚ | ಸಾವಕಪದಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಪರತ್ವಾಭಾವಃ | ಯಕ್ಷಿಸದಸ್ಯೈವ ಹಿ
 ಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಸಾವಕಪದಂ ಪೂರ್ವತ್ವಾದವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ | ಹೋತಃಪದಕಾರ್ಯಮವಿದ್ಯ-
 ಮಾನವತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಂ ಪ್ರತಿ ತು ಪರತ್ವಾದ್ವಿದ್ಯಮಾನವದೇವೇತಿ ಭವತ್ಯೇವ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾ-
 ನವತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅತಸ್ತಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ಪದಪೇಕ್ಷಯಾ ಯಕ್ಷೀತ್ಯಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋ-
 ತ್ಯೇವ | ಸತ್ಯಂ | ಅತ್ರ ಯಕ್ಷೀತ್ಯಸ್ಯ ಚಿಶಬ್ದಪರತ್ವಾಚ್ಛಾದಿಷು ಚ | ೮-೧.೫೮ | ಇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿ-
 ಷೇಧೋ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯದೋಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸುಸಮಿಧಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಸುಸಮಿಧ ನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ) ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಹವಿಷ್ಮತೇ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನು-
 ಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅ ವಹ—(ಇಲ್ಲಿಗೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಸಾವಕ—
 ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ | ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಕ್ಷ ಚ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರ-
 ವೇರಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸುಸಮಿದ್ಧನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿ ಸಲ್ಲಟ್ಟು ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವ ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಮತ್ತು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation.

Being well lighted, O Agni, invoker and purifier, bring hither the gods to the offerer of our oblations and perform the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತವು. ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ೭೩-೭೪ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ—

ಅಥಾತ ಆಪ್ರಿಯೇ | ಆಪ್ರಿಯೇ ಕಸ್ಮಾದಾಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ | ಅಪ್ರೀಭಿರಾ-
ಪ್ರೀಣಾತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಎಂದರೆ ಅಪ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಸಂತೋಷಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ ಚಿ|| ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ.

ಸುಸಮಿದ್ಧಃ -- ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸು= ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಸಂ=ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ಇದ್ದು--ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಲಟ್ಟಿ ಎಂದು ಅನುವಾರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಲಟ್ಟಿ ಧಗಧಗನೆ ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ the thoroughly kindled ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪಶುಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲು ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—

ಇಧ್ಮಃ | ಶಾಸಾಮಿಧ್ಮಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿಾ ಭವತಿ | ಇಧ್ಮಃಸಮಿಂಧನಾತ್ | ಯಜ್ಞೇಧ್ಮ ಇತಿ ಶಾತ್ವಕೈಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಐದು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಿದ್ಧಃ ಎಂಬುವುದೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಧ್ಮ (ಕಟ್ಟಿಗೆ fuel) ವೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಾಡಲು ಪ್ರಥಮಸಾಧನವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂಬ ಇಧ್ಮವೆಂದು ಶಾತ್ವಕೈರೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೮-೪).

ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದೇಕಃ—ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವವನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವನು.

ಪಾವತಃ—ಶೋಧಕಃ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ, ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ.

ಯಜ್ಞಿ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವೇನೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಸಮಿದ್ಧಃ— ಇೌ ಇಂದ್ರೀ ದೀಪ್ತೌ, ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ, ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಃ ಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೪-೨೪) ಕೆತ್ತು ಅಥವಾ ಬಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತವೂ ಇದಿತ್ತಾಗದೇ ಇರುವುದೂ ಅದ ಅಂಗದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ನಲೋಪ. ಇರ್ಧ+ತ ರ್ಯುಷಸ್ತೃಭೋರ್ಭೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ, ಜತ್ರು. ಇದ್ದ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮ್ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ, ಅದಕ್ಕೆ ಇದ್ಧಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಸ್ಪಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸು ಎಂಬುದು ಶೋಭನಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಪದದೊಂದಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಣಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಕರ್ಮಧಾರಯೋಽನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ನಿಷ್ಕಾಂತವಲ್ಲದ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಸು ಶಬ್ದದ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನು ದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ, ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂ ಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಎಂಬುದರಂತೆ ಸು ಎಂಬುದೂ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇಚ್ಛಿಕೊಂಡರೆ, ಸು ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಒರುತ್ತೆ. ಗತಿಸಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪ್ರವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದ ನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಸು ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶೋಭನಾರ್ಥಕ ವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಸುಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದು.

ಸುಕಬ್ಧವು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಶೋಭನಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಯೇ ಕೃತಾದಿಭಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರತುತ್ಯಯಾಂತರೋದಿಗೆ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸಮಾಸ ಬಂಧಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಹಾನ್ ಪ್ರೀಹ್ಯ, ಪರಾಹ್ಲ, ಗೃಷ್ಟೀ, ಪ್ಲಾಸ, ಜಾಬಾಲ, ಭಾರ, ಭಾರತ, ದೈಲಿಹಿಲ, ರಾರವ, ಪ್ರವೃದ್ವೇಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೮) ವ್ರೀಹಿ ನೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಮಹಚ್ಛಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃದ್ವ ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಹಾಪ್ರವೃದ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದ ಪ್ರವೃದ್ವ ಗ್ರಹಣ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಮಹಾನ್‌ವ್ರೀಹಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಸಂಕ್ರಮಣ ಹೀಗಿರುವುದು. ಕಿಮರ್ಥಂ ಮಹತಃ ಪ್ರವೃದ್ವಶಬ್ದ ಉತ್ತರಪದೇ ಪೂರೃಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಮುಚ್ಯತೇ? ನ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠೇತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧಿಮ್? ನ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ಕಿಂಕಾರ ರಣಮ್? | ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಸಮಾಸ ಇತ್ಯೇವಂ ತತ್ | ಕಿಂ ಪುನಃ ಕಾರಣಂ ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಸಮಾಸ ಇತ್ಯೇವಂ ತತ್? ಇಹ ಮಾ ಭೂತ್ ಮಹಾನಿರನಿಷ್ಠೋ ದಕ್ಷಿಣಾದೀಯತೇ ಎಂದು. ಕೈಸುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿ ಸಮಾಸ ಇತಿ ಎಂದು ಪ್ರತಿಕರಧಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಪರಿಭಾಷಯಾ ಕಾನ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತೋ ಯಃ ಕರ್ಮಧಾರಾಯಸ್ತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನ್ನಹತ್ತರನೋತ್ತರನೋ ಕೃಷ್ಣಾಃ ಪೂಜ್ಯಮಾನ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಮಹಾಪ್ರವೃದ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸುಸಮಿದ್ಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಎಂಬುವುದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೀ ಧಾತುವು ದೀಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುತ್ಯಯ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುತ್ಯಯ ಬರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತೀನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣತ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಪಪಾದನೆಯು ಸರಿಯಾಗದು. ಉಪಸರ್ಗ ಬಲದಿಂದ ಈ ಉಪಪಾದನೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ದ್ವಿತೀಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಿಂದಲೇ ಸಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವೆನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅಪವಾದವಾದ ಧಾಧಾದಿಸ್ವರವು ಜಾಗರೂಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದು. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಅಕೃತಿ ಗಣವು. ಅಲ್ಲಿ ಸುಸಮಿದ್ಧ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ—ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆ.

ಹವಿಷ್ಯತೆ—ಹವಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಪ್ತಿ ಎಂದುವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಪ್ತೃಸ್ಯಿನ್ನಿತಿ ಮತುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್‌ಪ್ರಾಪ್ತೃಯು. ಹವಿಃ+ಮತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸೌಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ತಾಂತಸೂತಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧಬರುವುದು | ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸಜುಷೋರೂಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಃಪಾವಕಃ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಆಮಂತ್ರಿತಗಳು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾಪಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದೆಂದೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತರೂಪವಾದ ಏಕಸ್ವರವೇ ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರಲಾರದು. ಇನ್ನು ಹೋತಃ ಪಾವಕ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ತೆರನಾಗುವುದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುವ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯದಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತರೂಪವಾದ ಏಕಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪುನಾಃಶೇಷ ಪಾವಕಃ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪಾವಕಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವೆಂದೂ, ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವೆಂದೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರೀತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಎರಡನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವೂ ಪಾದಾದಿಗತತ್ವಾಭಾವವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಪಮಿಕಾನ್ವುದಾತ್ತವು ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಯಕ್ಷಿ—ಯಜಮೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಭಾಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಕ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾ. ಯಜ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ರತ್ ಭ್ರಷ್ಟಸ್ಯಜಮ್ಪಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಚೇಶಂ ಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ಪಥೋಲೇಕಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಯಕ್ಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಿಪ್ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದಕಾರಣ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾವಕ ಪದವಿರುವುದು. ಅದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಜಂತವಾದ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವು ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣದಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನ ಬಂದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ವ್ಯವಧಾಯಕವಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದಾತ್ಮ ರತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರಲಿ ಎನ್ನುಬಹುದು. ಆದರೆ ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೇ ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಪೂರ್ವಪದವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನನತಾ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನವು ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ವಾದಿ ಕೊಂಡೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಹೋತಃ, ಪಾನಕ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವಾಗ ಹೋತಃ ಎಂಬುವು ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದೂ ಪಾನಕಪದವು ಅವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಾನಕಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಪರತ್ವವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನಪ್ರತಿಷೇ ಧಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಕ್ಷಿರದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪಾನಕ ಪದ ಪೂರ್ವಪದವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನ ಬರುವುದು. ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನಪ್ರತಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹೋತಃ ಪದಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅದು ಪರಮಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಪೂರ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪಾನಕ ಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಅಮಂತ್ರಿತ ಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನನದ್ವಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದಾತ್ಮ ಪರತ್ವವು ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಇದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿ ಪದದ ಮುಂದೆ ಚ ಶಬ್ದವಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಷಾ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೨) ಚ, ವಾ, ಇತಿ, ಅಹ ಏವ, ಈ ಐಮ ಪದಗಳು ಪದವಿವರಣೆ ತಿಜ್ಞಾತ್ವವು ಅನುದಾತ್ಮ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಕ್ಷಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ||೧||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಧುಮಂತಂ ತನೂನಪಾದ್ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ನಃ ಕವೇ |

ಅದ್ಯಾ ಕೃಣುಹಿ ವೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಧುಃ ಮಂತಂ | ತನೂಃ ನಪಾತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ದೇವೇಷು | ನಃ | ಕವೇ ||

ಅದ್ಯಾ | ಕೃಣುಹಿ | ವೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಕವೇ ಮೇಧಾವಿನ್ ಅಗ್ನೇ ತನೂನಸಾದೇತನ್ಮಾ ಮಕಸ್ತ್ವಮದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿನೇ ನೋಽಸ್ತದೀ-
ಯಂ ಮಧುಮಂತಂ ರಸವಂತಂ ಯಜ್ಞಂ ಹವಿರ್ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ದೇವೇಷು ಕೃಣುಹಿ | ಕುರು |
ಪ್ರಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಧುಮಂತಂ ಫಲಿಸಾಟನಮನಿಜನಾಂ ಗುಕ್ಯಟಿನಾಕಿಧತಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೯ |
ಇತಿ ಮನ್ಯತೇರುಪ್ರತ್ಯಯೇ ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುಪತ್ಯೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತೋ ಮಧುಶಬ್ದಃ | ತನೂನಸಾತ್ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅದ್ಯ | ಸಪ್ಯಃಸರುದಿತ್ಯಾದಿ-
ನಾಸ್ತಿಸ್ಯಾಲ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ದ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಘಾತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ತದ್ವಿ-
ಶ್ಚಾಸರ್ವನಿಭಕ್ತಿರಿತ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾದವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಪ ಇತ್ಯುಪರಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನೇ-
ಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘರಾತ್ವಂ | ಕೃಣುಹಿ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋ-
ರಿತಿ ನುಮ್ | ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹರಾದೇಶಃ | ಧಿಸ್ತಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ್ಚೇತಿ ಶಪ್ತೋಸವಾದೋ ವಿಕರಣ ಉಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ತಪ್ತಂನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿ-
ದ್ವಾನಾಲ್ಪಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಉತಶ್ಚ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬ |
ಇತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನ ಭವತ್ಯುತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋ ವಾವಚನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬-೧ | ಇತಿ ವಚಿ-
ನಾತ್ | ತಿಜ್ಞತಿಜ್ಞ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವೀತಯೇ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತ ಇತಿ
ಕ್ರಿಸ್ತದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಕವೇ—ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ತನೂನಸಾತ್—ತನೂನವಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸ-
ರುಳ್ಳ ನೀನು | ಅದ್ಯ—ಈ ದಿನ (ಈಗ) ನಃ—ನಮ್ಮ | ಮಧುಮಂತಂ—ಮಧುವಿನಂತೆ ರುಚಿಕರವಾದ]
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ವೀತಯೇ—ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಕೃಣುಹಿ—ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಅರ್ಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಮೇಧಾವಿಯು. ನಿನಗೆ ತನೂನವಾತ್ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಇಂತಹ
ನೀನು ಈ ದಿನ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥ-
ವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸು.

English Translation.

Wise Agni, also called Tanunapat present, this day our well-flavoured
sacrifice to the gods that they may feast.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮಧುಮಂತಂ—ರಸವಂತಂ ಎಂದರೆ ರುಚಿಕರವಾದ, ಜೇನುತುಪ್ಪದಂತೆ ಸಿಹಿಯಾದ well-flavoured, rich in honey ಎಂದರ್ಥವು. ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತಕಾರರು ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಸೋಮರಸಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಅಶ್ವಿನಾ ಪಿಬತಂ ಮಧು ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವೃತಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫ ೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಮಧು-ಮಾಧುಯೋಗಪೇತಂ ಸೋಮಂ, ಮಧುರವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ—

ಮಧೋರ್ಧಾರಾಭಿರ್ಜನಯಂತೋ ಅರ್ಕಮಿಷ್ಟ್ರಿಯಾನಿಂದ್ರಸ್ಯ ತನ್ನಮನೀವೃಧನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೭೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಧೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮದಕರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಮದವನ್ನು ಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಧುಮಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸಸಹಿತವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತನೂನಸಾತ್—ಈ ಶಬ್ದವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಒಂದು) ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಮತ್ತೊಂದು) ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ತುಕೌ, ತೋಕಂ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಕತ್ಯವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಸಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ(ನಿ-೩-೨)ನಸಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಗನು, ಪುತ್ರನು ಎಂದರ್ಥವು. ತನು= ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ನಸಾತ್= ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್, ನಿರುಕ್ತದ ದ್ವೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ—

ತನೂನಸಾತ್—ತನೂನಸಾದಾಜ್ಯಮಿತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ನಸಾದಿತ್ಯನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾಮಧೇಯಂ ನಿರ್ಣತತಮಾ ಭವತಿ | ಗೌರತ್ರ ತನೂರುಚ್ಯತೇ | ತತಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ಪಯಸ್ಯ ಅಜ್ಯಂ ಜಾಯತೇ ||

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ—ಅಪೋಽತ್ರ ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶಾಭ್ಯ ಹಿಷ-ಧಿವನಸ್ತತಯೋ ಜಾಯಂತ ಹಿಷಧಿವನಸ್ತತಿಭ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ ||

(ನಿ. ೮-೫)

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ—ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಕಾತ್ಯಕೈ ಎಂಬವರು ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬುದರ ಅಜ್ಯ (ಕರಗಿಸಿದ ಶುಕ್ರು)ವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನೂಃ ಎಂದರೆ ಗೌಃ, ಗೋವು, ನಸಾತ್—

ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆ, ಹುಟ್ಟಿದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ತನೂ-ಗೋವಿನಿಂದ, ನಪಾತ್-ಹುಟ್ಟಿದ ಎಂದರೆ ಉಂಟಾದ ಹಾಲು, ಹಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ತುಪ್ಪವು ಅಥವಾ ಅಜ್ಜವು ಎಂದು ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಜವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ--

ತನೂನಪಾತ್ಪಥ ಯತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತ್ವದಯಾ ಸುಜಿತ್ವ |

ಮನ್ಯಾನಿ ಫೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮೃಂಧನ್ನೇವತ್ರಾ ಚ ಕೃಣುಧ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ ||

(ಮು. ಸು. ೧೦-೧೧೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕೂ ಸಹ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಜವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತದಂತೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ತನು-ಎಂದರೆ ನೀರು. ನೀರು ಮಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಬಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ವನಸ್ತತಿಯಿಂದ (ಆರಣೆ ಎಂಬ ಮರದ ತುಂಡು) ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಧುಮನ್ನಮ್—ಫಲಿಪಾಟಿ ನಮಿ ಮನಿ ಜನಾಂ ಗುಕ್ವಟಿ ನಾಕಿಧತಶ್ಚ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಫಲಿ ನಿಷ್ಪತ್ತೌ, ಪಟಿ ಗತೌ, ಣಿಜಂತ, ಇಮ ಪ್ರಹೃತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಈ ಛಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಫಲ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣ ಎಂಬ ಅಗಮವೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಟಿ, ನಾಕಿಧ, ತ ಈ ಆದೇಶಗಳೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಏಕಾಪಿ ಪಷ್ಟೀ ವಿಷಯಭೇದಾದ್ವಿದ್ಯತೇ, ಅಂದರೆ ಪಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ವಿಷಯಭೇದದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಗುಣಾಗಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಫಲಿ ಶಬ್ದಾನಿತ್ಯವಾದ ಪಷ್ಟಿಯು ಅವಯವಾರ್ಥಕ ಪಟ್ಯಾದ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಮಿಕ್ಕ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯವಾದ ಪಷ್ಟಿಯು ಸ್ಥಾನಸ್ಥೀ, ಅದರಲ್ಲೂ ಧ ತ ಆದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಜ್ಞ ಇವುಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮನ ಛಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮನ್+ಉ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾರಾದೇಶ ಮಧು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಧುಶಬ್ದವು ಜ್ಞಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್. ಧಾನ್ಯೇ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್, ಎಂಬುದು ಫಲಿಪಾಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ತನೂನಪಾತ್—ಇದು ಅಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ಪಮಿಕವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಅದ್ಯ—ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ಪರಾಯ್ಯಷಮಃ ಪರೇದ್ಯವ್ಯದ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಮೋಽತ್ ದೃಶ್ಯ, ಅಂದರೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ಯ ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ ಅದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇದಮ್+ಊ+ದ್ಯ, ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಅಸದ್ಯವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಸ್ಮಾತ್ ನ ಭವಂತಿ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನಾಂತ ವಿಗ್ರಹವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೨) ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಒಡೆದು ಏಕವಚನಮ್, ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಿವಚನಮ್, ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಏಕವಚನವು ಉತ್ಕರ್ಗವಾಗಿ ಬರುವುದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಹುತ್ವ ತೋರಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜ್ಯಂತಾಬಂತಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಧಿಯಿಂದ ದ್ವಿತಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕತ್ವವಿದ್ದರೂ, ಏಕತ್ವವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ವಿಧಾನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕವಚನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಏಕವಚನಮ್, ಎಂಬುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕರ್ಮತ್ವಾದ್ಯರ್ಥಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಏಕವಚನವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಏವಂಚ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅವ್ಯಯಗಳ ಮುಂದೆ ಏಕವಚನವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಾಗ ವಿನಿಗಮಕವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಏಕವಚನವೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಸಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಾಪಾರಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಬರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಸ್ಮಾನ್ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಬಹುವಾಚನಾಂತ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಿಕಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸ್ಥಾನೋತ್ಪದ್ಯತೇ ಇಂತು ಏಕವಚನಾನ್ವೇಷೋತ್ಪದ್ಯತೇ ಸ ತದ್ಧಿತಾಂತಃ ಅವ್ಯಯಸಂಕ್ಷುಕಃ ಭವತಿ ಎಂದು ಫಲಿಸುವುದು. ಏವಂಚ ಯಾವ ತದ್ಧಿತಾಂತದ ಮುಂದೆ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬರುವು ದಿಲ್ಲವೋ ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದೋ ಆ ತದ್ಧಿತಾಂತವು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿರ್ಗಲಿತಾರ್ಥ

ಅದ್ಯ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಸಿದ್ಧಿತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದು.

ಕೃಣುಹಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿಶೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ಬರುವುದು. ಕೃನ್ ವ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಉ ಎಂಬ ಏಕರಣವು ಧಿವಿಕ್ಯದ್ವೀ-

ರಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿನ್ವೈ ಕೃತ್ವಾ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಬ್ದೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಎಂಚ ಕೃನ + ಉ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನದವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೋಪಭಂಗವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉತಕ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗವೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಉತಕ್ಲಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಯಂದೋನಾ ವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಉತಕ್ಲ-ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಹಿ ಲುಕ್ಯ ಭಂದಸ್ಥಿತಿಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುನರ್ವಾನ್ಯ ಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಕೃಣುಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಾತ್ ಬರುವುದು.

ವೀತಯೇ—ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುವುದು. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಮಿಹ ಪ್ರಿಯಮಸ್ಮಿನ್ಮಜ್ಜ ಉಪ ಹ್ವಯೇ |
ಮಧುಜಿಹ್ವಂ ಹವಿಷ್ಯತಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ | ಇಹ | ಪ್ರಿಯಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಯಜ್ಞೇ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||
ಮಧು ೨ ಜಿಹ್ವಂ | ಹವಿಃ ೨ ಕೃತಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹ ದೇವಯಜನದೇಶಃ ಸ್ಥಿವ್ರವರ್ತಮಾನೇ ಯಜ್ಞೇ ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿಮುಪ ಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಪ್ರಿಯಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರೀತೀಹೇತುಂ ಮಧುಜಿಹ್ವಂ ಮಧುರ ಭಾಷಿಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ ಮಾಧುರ್ಯರಸಾಸ್ವಾದಕಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ ವಾ ಹವಿಷ್ಯತಂ ಹವಿಸೋ ನಿಷ್ಪಾದಕಂ || ನರಶಬ್ದೋ ನೈ ನಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಬಂತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿಶ್ವಾದ್ವಾತುಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಂಸಂತ್ಯ- ಸ್ಥಿಸ್ಥಿತಿ ಶಂಸಃ | ಹಲಕ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೨೧ | ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಘಂ | ನರಾಣಾಂ ಶಂಸ ಇತಿ ಸಮಾನೇ

ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಶ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ | ಪಾ- ೬.೨-೧೪೦ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಭವತಃ | ಅತಃ ಏವ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಪಾಠಾನ್ನರತಬ್ರಹ್ಮ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಇದ | ಇದನೋ ಹ ಇತಿ ಹಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಮು ಇತಿಶೇಷಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ಪ್ರೀಣಾತಿಶಿ ಪ್ರಿಯಃ | ಇಗುಸಭಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿರಃ ಕ ಇತಿ ಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಊಷಿದ- ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವಯೇ | ನಿಘಾತಃ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ | ಮಧುಕಬ್ಜಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತ- ತ್ವಮುಕ್ತಂ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಹವಿಷ್ಯತಂ | ಹವಿಃ ಕರೋತಿಶಿ ಹವಿಷ್ಯತ್ | ಕ್ವಿಪಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ನಿಕೃಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಪತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ—ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಿಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುರವಾದ (ಒಳ್ಳೆಯ) ಮಾತನ್ನಾಡುವ ಅಥವಾ ಮಾಧುರ್ಯರಸವನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವ ಜಪ್ತೆಯುಳ್ಳ | ಹವಿಷ್ಯತಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಶಚನ) ಮಾಡುವ | ನರಾಶಂಸಂ—ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ- ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು. ಮಧುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವವನು, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಶಬನಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವವನು. ಇಂತಹ ನರಾಶಂಸನನ್ನು ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation

I invoke here at this sacrifice Narasamsa, the beloved one, the sweet-tongued, preparer of sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಯು ನರಾಶಂಸನು ಎಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು. ಯಾಸ್ಯರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಈಶ್ವರಿ ಇರುವುದು—

(೧) ನರಾಶಂಸಃ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ನರಾ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ ||

(೨) ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಜೆ : ನರೈ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

ನರಾಶಂಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (೧) ನರಾಶಂಶವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವು. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನರಾಶಂಶ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನು) ಶಂಸನ (ಸ್ತುತಿ) ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಶಾಕತ್ಯದ ಮತವು. (೨) ನರಂದ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದ ನರಾಶಂಶನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಶಾಕಪೂಜೆಯ ಮತವು. ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ—ನರೈ ಪ್ರಶಸ್ತೋತಿ ಇತಿ ನರಾಶಂಸೋಗ್ನಿಃ ತಂ ನರಾಶಂಸಂ || ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪ್ರಿಯಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು ಎಂದೂ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುರಭಾಷಿಜಿಹ್ವೋಬೇತಂ—ಮಧುರವಾಗಿ ವಾತನಾಡುವ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳವನು ಮಾಧುರ್ಯರಸಾಸ್ವಾದಕಜಿಹ್ವೋಬೇತಂ—ಮಧುರವಾದ ರಸವನ್ನು (ಹವಿಸ್ಸು, ಅಜ್ಞ ಮುಂತಾದ ಹೋಮ ದ್ರವ್ಯಗಳು) ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವ ಜಿಹ್ವೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ಮಧುಜಿಹ್ವಃ= ನಿತ್ಯಮೃಷ್ಟಾನಾಂ ಹವಿಷಾಂ ಭಕ್ಷಯೇತಾ, ನಿತ್ಯವೂ ರುಚಿಯಾದ ಅಥವಾ ಮಧುರವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನು; ಅಥವಾ ಜಿಹ್ವೇತಿ ವಾಚ್ಛಾಮ ಮಧ್ವೀ ಜಿಹ್ವಾಯಸ್ಯ ಸ ಮಧುಜಿಹ್ವಃ | ಹೋತೃತ್ವಾದ್ಧ್ಯಗ್ನೇರ್ದೇವತಾಸಾಂ ಸ್ತಾವಕತ್ವಾದಸ್ಮಿ ಮಧುವಾಕ್ತ್ವಂ | ಸುಭಗವಚನ ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಜುಕ್ಕಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು, ಆದುದರಿಂದ ಮಧುಜಿಹ್ವಃ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು. ಕರ್ತಾನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಅವರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಧುರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಧುಜಿಹ್ವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. Honey-tongued, sweet-longued ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಹವಿಸ್ಪೃತಂ—ಹವಿಷೋ ನಿಷ್ಪಾದಂ, ಹವಿಷಾಂ ಕರ್ತಾರಂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವವನು. ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಶಾಕಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. Preparer of sacrificial food

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನರಾಶಂಸಂ—ನ್ಯಾ ನಯೇ ಧಾತು ಖೂದೋರಪ್ (ವಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಖೂಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ನ್ಯಾ+ಅ ಗಣವು

ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ನರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಶಂಸನ್ನಿ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಂಸಃ ಹಲಿಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಫಿಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಂಸ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಫಿಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶಂಸ ಎಂಬುದು ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಣಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ನರಾಣಾಂ ಶಂಸಃ ಎಂದು ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಪದಾತ್ಮಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಥಾಥಫಿಞ್ಕ್ತಾಜಬಿತ್ತಕಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋ-ದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನರಾಶಂಸಶಬ್ದವು ವನಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭೇವನಸ್ವತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಈ ಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳು ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಈ ವನಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ನರಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಕೌಮುದೀಕಾರರೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಪಾ-ತನದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು. ಕೆಲವರು ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದ್ಯುತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಇಹ ಇದಮೋ ಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧) ಸತ್ತವ್ಯಂತವಾದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಹ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಾಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ ಇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು

ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀಣಾತಿ ಇತಿ ಪ್ರಿಯಃ ಇಗುಪಥಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿರೀಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಇಗುಪಥಕೆ ವಾದ ಧಾತು. ಜ್ಞಾ ಅನಬೋಧನೇ, ಪ್ರೀಣ್ ತರ್ಪಣೇ, ಕ್ಷಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ ಈ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರೀಣ್ ತರ್ಪಣೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಧ್ರುವಾನಾಯ್ಸೋರಿಯಿಜ್ಜುವಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪ್ರಿಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಅಸ್ಮಿನ್ ಊಡಿದಂ ಪದಾಡ್ಯುಮ್ನೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಹೈಯೇ—ಹೈಞ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯು. ಆತ್ಮನೇಪದ ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗೆ ಏಕಾರ. ಕರ್ತರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಹೈಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತನೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಮಧು ಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಬಹುವ್ರೀಹ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಹವಿಷ್ಯತಂ—ಹವಿಃಕರೋತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಹವಿಶ್ಯಬ್ದೋಪಸದಕವಾದ ಕೃಷ್ಣಾ ಧಾತು ಪಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ತಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಕ್ವಿಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಹವಿಸ್+ಕೃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕೃತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಕೃತ್ಪ್ರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮವು. ಆದ್ಯಂತಾ ಟಕಿತಾ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಪಠ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹವಿಸ್+ಕೃತ್. ಪಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪ್ರ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಹವಿಃ ಕೃತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿಕೃಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಯ ಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬರುವುದು. ಹವಿಷ್ಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಸುಪ್ಪಾದ್ಯರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ ದೇವಾ ಈಳಿತ ಆ ವಹ |

ಅಸಿ ಹೋತಾ ಮನುಹಿತಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ಸುಖತಮೇ | ರಥೇ | ದೇವಾನ್ | ಈಳಿತಃ | ಆ | ವಹ |

ಅಸಿ | ಹೋತಾ | | ಮನುಃ | ಹಿತಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹಿತದ್ವಾಭಿಧೇಯ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಈಳಿತೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ ಸುಖತಮೋತಿತಯೇನ ಸುಖಹೇತೌ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ರಥೇ ದೇವಾನ್ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ಕರ್ಮಭೂಮಾನಾ ವಹ | ಇಹಿತದ್ವಾಭಿಧೇಯತ್ವಮತ್ರ ಸೂಚಯಿತುಮಿಾಲಿತ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ | ಮನುಹಿತೋ ಮನುನಾ ಮಂತ್ರೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ವಾ ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಣ ಹಿತೋಽತ್ರ ಸ್ಥಾಪಿತಸ್ತ್ವಂ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾಃ || ಸುಖತಮೇ | ಸುಖಮಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ಮತುಃ | ತಸ್ಯ ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪೋ ಲುಗ್ನಕೃತ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೨-೯೪-೩ | ಇತಿ ಲುಕ್ | ಅತಿತಯೇನ ಸುಖಃ ಸುಖತಮಃ | ತಮಪೋನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ.

ಸ್ವರಃ | ರಥೇ | ರಮುಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ಹನಿಕುಷೀರರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲೃನ್ |
 ಉ. ೨-೨ | ಇತಿ ಕ್ಲೃನ್ | ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦ | ಇತಿಽಪ್ರತಿವೇಧಃ |
 ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಈಳಿತಃ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಇಡಾಗಮಃ | ತಸ್ಯಾಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದೇವಾನಿತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ರಾತ್ವಂ |
 ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಭಾವಃ | ಭೋಭಗೋ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ರೋರ್ಯತ್ವಂ | ತಸ್ಯ
 ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತೋ ನ ಭವತಿ | ಆ | ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತಃ | ಅಸಿ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟಃ ಸಿಪ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶಾಸಸ್ತೋ-
 ಲೋಪ ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಹೋತಾ | ಶಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇತ್ಯನ್ | ಸೌ ಋದುಶನ ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ-
 ೭-೧-೯೪ | ಅನಜ್ | ಐತ್ಯಾದಂತಾದೇಶಃ ಆಪ್ತೌನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೧೧ | ಉಪಧಾದೀರ್ಘಃ |
 ಹಲ್ವಾದಿ ಲೋಪನಲೋಪಾ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮನುರ್ಹಿತಃ | ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮನುಃ |
 ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ತ್ವಾಸ್ತೃಸ್ಮಿಹಿತ್ರಸ್ಯಸಿವಹನಿಕ್ಲಿಪಿಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಕ್ತ | ಉ ೧-೧೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ತತ್ರ ನಿಧಿತ್ಯನುಮ್ರತೇರ್ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹಿತಃ | ದಧಾತೇರ್ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ |
 ಸಾ. ೭-೪-೪೨ | ಇತಿ ಹಿರಾದೇಶಃ | ಮನುನಾ ಹಿತ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ತ್ವೀಯಾಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇ ಸುಪಾಂ
 ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ವಿತ್ಯಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಲುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತ್ವತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಇಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಈಳಿತಃ—ನಮ್ಮಿಂದ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಸುಖತನೋ-ಆಶ್ರಯ ಸೌಖ್ಯಹೇತುವಾದ | ರಥೇ—
 ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು | ಆ ವಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | (ಏಕೆಂದರೆ ನೀನು) ಮನುರ್ಹಿತಃ—
 ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗ
 ಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇರುವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಇಟ್ (ಇಳ) ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ
 (ಮನುಷ್ಯರಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಥದಲ್ಲಿ
 ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜಮಾನನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ
 ಮಾಡಲು ಹೋತೃವನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವನು.

English Translation

O Agni (called Ila) being praised (by men) conduct the gods hither in
 an easy-moving chariot ; for you are the invoker instituted by men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಗಸ್ಮರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—ಈಳಿ | ಈಳಿ ಈಟ್ಟೀ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ಇಂಧತೇವಾ || ಈಳಿಃ ಅಥವಾ ಈಳಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈಡೆ ಸ್ತುತೌ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈಳಿ ಎಂದು ಹೆಸರು

ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಮಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ | ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖಃ ಸುಖತಮಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖ ಹೇತೌ (ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ರಢೇ) ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಚೆಲಿಸುವಾಗ ಅಲುಗಾಡದೆ ಇರುವ. ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಮೆತ್ತನೆಯ ಆಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ, ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಲು ಸುಖಪ್ರದವಾದ, easy-moving chariot ಎಂದರ್ಥವು.

ರಥೇ—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ರಮಂತೇಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ರಥಃ | ಸುಖವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿಹರಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈಳಿತಃ—ಈಡೆ ಸ್ತುತೌ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವ praised, adored etc.

ದೋತಾ—ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವವನು.

ಮನುರ್ಹಿತಃ--ಮನುನಾ ಮಂತ್ರೇಣ, ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ವಾ ಸ್ಥಾಪಿತಃ || ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ನಿಹಿತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನುಷ್ಯೇಷು ನಿಹಿತಃ ಉಪಕಾರಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ) ಇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರು ವರು. Oldenberg ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "Instituted by Manus," not by men. ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಮಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಸುಖಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತೀತಿಮತುಹ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮತುಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋಮತುಪೋ ಲುಗಿಷ್ಟಃ (ಪಾ. ಸೂ.. ೫-೨-೯೪ ವಾ. ೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈಗ ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಸುಖಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಾನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಹ್ ಬರುವುದು. ಸುಖತಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್ಪು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ಮರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರಥೇ—ರಮನ್ತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ರಮುಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಹನಿಕುಷಿ ನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಥನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫) ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋ, ಕುಷ್ ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ, ಣೀಛ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ ಕಾತ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಥನ್ ಬಂದರೆ ರಮ್+ಥ, ಈಗ ಥ ಎಂಬ ಅರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ರಮ್ ಧಾತುವನ್ನು ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಪ್ ಲುಪ್ ವಪ್ ಶಪ್ ಸ್ಪಪಿ ಯಭ್ ರಭ್ ಲಭ್ ಗಮ್ ನಮ್ ಯಮೋ ರಮಿಃ ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಮ್ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವು, ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚೇ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅನುದಾತ್ತವೂ ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ನನ್ನರ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಝುಲಿಕ್ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಝುಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಈಳಿತಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅಜ್ಞಾಧ್ಯಸ್ಥಡಕಾರಸ್ಯ ಕಕಾರಂ ಬಹ್ವೃಜಾ ಜಗುಃ ಎಂಬ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಅಥವಾ ದ್ವಯೋಃ ಶ್ಚಾಸ್ಯಸ್ವರಯೋಃ (ಪ್ರಾ. ಶಾ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಇಡಾಗಮದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಇಕಾರವು ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ದೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಆತೋಟೀನ್ಯನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ. ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆ—ಇದು ನಿಸಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಕರೈರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ (ಪಾ ಸೂ. ೨-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ತಾಸಸ್ಯೋಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿ

ಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಜ್ಞತೆಗಳು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಹೋತಾ—ಹೋತಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಶ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಕ್ಷೇಸ್ತಪ್ಪೀಲತದ್ವೈರ್ಮತತ್ವಾ-
ಧುಕಾರಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೪) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈನ್
ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದು. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೆ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹುಗೆ ಗುಣ. ಹೋತೃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ
ವಚನಸಂಜ್ಞಕ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಋದುತನಸ್ಪುರುದಸೋಃನೇಹಸಾಂಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪) ಸಂಬುಧಿಭಿನ್ನ
ವಾದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಮವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಉತನಸ್ ಪುರುದಸಸ್, ಅನೇಹಸ್,
ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಜ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬ
ದರಿಂದ ಬರುವ ಅನರ್ಜಾದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ಲಾದರೂ ಐತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಜಾಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩)
ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ಲಾಗಿದ್ದರೂ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಏಕತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ
ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಹೋತೃಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಹೋತನ್+ಸ್. ಅಪ್ತೈನ್
ತ್ವಚ್ ಸ್ವ ಸಪ್ರಯೋ ನೇಷ್ಯು ತ್ವಷ್ಯು ಪ್ರತ್ಯ ಹೋತೃ ಪೋತೃ ಪ್ರರಾಸ್ತೃಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧)
ಸಂಬುಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸದ್ವನಾಮಸಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪ್ತಶಬ್ದ ತ್ವನ್ಂತ,
ತ್ವಜನ್ತ ಸ್ವಸ್ಯ ವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಉಪಧಾರ್ಥತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರಿ ಹೋತಾನ್+ಸ್. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಸು ತಿಸ್ಯೈಕ್ತೃಂದಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಕ. ನಲೋಪೇಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ. ಹೋತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅದ್ವೈದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಮನುಹಿತೇ—ಮನುಹಿತೇ ಇತಿ ಮನುಃ — ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತೌ ಸ್ವಯಂ
ಸ್ವೀಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಸಿ ಹನಿ ಕ್ವಿಧಿ ಬಂಧಿ ಮನಿಭ್ಯತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಕ್ತೌ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಸ್ವಯಂ
ಬೋಧಿತತಾಯೋಃ, ಸ್ವೀಹಿ ಉಪತಾಪೇ. ತ್ರಪೂರ್ವ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ವಸ ನಿವಾನೇ, ಹನ ಹಿಂಸಾ
ಗತ್ಯೋಃ, ಕ್ವಿಧೂ ಅದ್ವೀಭಾವೇ, ಬಂಧಿ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
ವುದು. ಅದು ನಿತ್ ಆಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು
ದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.
ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುಕ್ತ ಬರುವುದು. ಮನು ಎಂದು ಏಕಪಟ್ಟಿತು. ಹಿತ-ದುರಾಚಾರ ಧಾರಣವೋಪಯೋಗ,
ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಧಾತೇರ್ಹಿ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೪-೪೨) ತಕಾರಾದಿಯೂ. ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಹಿತ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಮನುನಾ ಹಿತಃ

ಎಂದು ತೃತೀಯಾತತ್ಪುರುಷಸವನಾಸ. ಮನು-ಟಾ-ಹಿತಸು- ತೃತೀಯಾವಿಧಕ್ಕಿ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸು-
ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಆದೇಶ ಮನು+ಸು+ಹಿತ. ಸಸಜುಷೋರೂಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ಸ ಮನುರಹಿತ ಸ್ಪಾನಿನವದ್ವಿನದಿಂದ ರುವು ಯದ್ಯಸಿ ಸುವು ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪೋ-
ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ
ಭಂದ್ಯನಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯೆತ್ಯಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೂ
ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಾತ್ಮರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಥಾಥಘೞ್ಕ್ತಾಜಿಜಿತ್ವಕಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾ
ದರೆ ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ತೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.
ಅಂದರೆ ಮನುಹಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವೇ ಉವಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗ
ಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.
ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ವರವಾದ
ಉಕಾರವು ಸ್ವರಿತ, ನಂತರ ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ವರಗಳು ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವುವು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ತುಣೀತ ಬರ್ಹಿರಾಸುಷ್ಕೃತಪೃಷ್ಠಂ ಮನೀಷಿಣಃ |
ಯತ್ರಾಮೃತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತುಣೀತ | ಬರ್ಹಿಃ | ಅಸುಷ್ಕ | ಪೃತ ೨ ಪೃಷ್ಠಂ | ಮನೀಷಿಣಃ ||
ಯತ್ರ | ಅಮೃತಸ್ಯ | ಚಕ್ಷಣಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನೀಷಿಣೋ ಬುದ್ಧಿಮಂತ ಋತ್ವಿಜೋ ಬರ್ಹಿರ್ದರ್ಭಃ ಸ್ತುಣೀತ | ನೇದೇರುಪರ್ಯಾ-
 ಜ್ಞಾದಯತ | ಆತ್ರಾಸಿ ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕೋಽಗ್ನಿಃ ಸೂಚ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶಂ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತರಣೀಯಂ | ಅನು-
 ಪಕ್ ಆನುಕ್ರಮೇಣ ಸಕ್ತಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಬಂಧಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ | ಘೃತಪೂರ್ಣಾನಾಂ ಸ್ಪೃಶಾಂ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಾ
 ಸಾದಿತತ್ವಾ ದ್ವೈತಂ ಪೃಷ್ಠ ಉಪರಿಭಾಗೇ ಯಸ್ಯ ಬರ್ಹಿಷಸ್ತದ್ವೈತಪೃಷ್ಠಂ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ವರ್ಹಿಷ್ಯ-
 ಮೃತಸ್ಯಾಮೃತಸಮಾನಸ್ಯ ಘೃತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ ದರ್ಶನಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ ಮರಣರಹಿತಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ
 ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ದರ್ಶನಂ ಭವತಿ | ತದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ತುಣೀತೇತಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಾನ್ವಯಃ || ಸ್ತುಣೀತ |
 ಸ್ತು-ಇತ್ಯೇ ಆಜ್ಞಾದೇ | ಲೋಣ್ಮಮಧ್ಯಮಪುರುಷಸ್ಯ ಬಹುವಚನಂ | ಲೋಟೋ ಲಜ್ಞತ್ | ಸಾ. ೩-
 ೪-೮೫ | ತಸ್ಯ ಸಮಿಸಾಂ | ಸಾ. ೩ ೪-೧೦೧ | ಇತಿ ಧಸ್ಯ ತಾದೇಶಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ | ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ |
 ಸಾ. ೩-೪ ೧೦೩ | ಇತಿತ್ವಂ | ಯವರ್ಣಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೮-೪-೧-೧ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ಪ್ರಾದೀನಾಂ
 ಹ್ರಸ್ವಃ | ಸಾ. ೭-೩-೮೦ | ಇತಿ ಧಾತೋರ್ದ್ರಸ್ಯತ್ವಂ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ತರಬಲೀಯಸ್ತಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ |
 ಆತಸ್ತಿಜ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬರ್ಹಿಃ | ಬೃಂದೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೨-೧೧೦ | ಇತಿ-
 ಸ್ವತ್ವಯನಲೋಪಾ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರಃ | ಅನುಪಕ್ | ಆ ಸಮಂತಾದನುಷಜತೀತ್ಯಾನುಪಕ್ | ಪಂಜ
 ಸಂಗೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನಿಧಿತಾಂ | ಸಾ. ೩-೪-೨೪ | ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಆ-
 ಜನೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಪ್ರಾಕ್ರೈಯೋಗಃ | ಗತಿಸಮಾಸಃ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರನೋತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪತ್ವಂ |
 ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ | ಘೃ ಪುರಣದೀಪ್ತೋಃ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಘೃತಯುಕ್ತಂ
 ಪೃಷ್ಠಮನ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮನೀಷಿಣಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅ-
 ಮೃತಸ್ಯ | ನ ವಿಧೃತೇ ಮೃತಂ ಮರಣಮಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಮೃತಂ | ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ
 ಬಾಧಿತಾ ನೌಘಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನೌಘೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ |
 ಸಾ. ೩-೨-೧೧೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಕ್ಷಣಂ | ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ | ನಾಗಭಿ-
 ವ್ಯಕ್ತಿಮಾಚೀ ಧಾತುರಿಹಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ಲ್ಯುಟ್ ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೧೧೫ | ಇತಿ ಧಾವೇ
 ಲ್ಯುಟ್ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಚಕ್ಷಿಜಃ ಖ್ಯಾತ್ | ಸಾ. ೨-೪-೫೪ | ಇತಿ ಖ್ಯಾ-
 ಜಾದೇಶೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಶನಯೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೨-೪-೫೪-೧೦ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಮನೀಷಿಣಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ | ಅನುಪಕ್—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದ
 ನೊಂದು ಸ್ವರ್ಗಮಾಡುವಂತೆ, ಎಂದರೆ ವಕ್ತಾಗ್ರವಂತೆಯು | ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ—ತುಪ್ಪದಿಂದ (ಅಥವಾ ನೀರಿ
 ನಿಂದ) ಜುಮಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೆನಿದಿರುವುದಾಗಿಯೂ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ | ಅಮೃತಸ್ಯ—ಅಮೃತ
 ಸಮಾನವಾದ ಘೃತದ ಅಥವಾ ಮರಣರಹಿತನಾದ ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಚಕ್ಷಣಂ—ದರ್ಶನವೆಂಬ
 ಗುಣದೋ ಅಂತಹ | ಬರ್ಹಿಃ—ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕುಶದರ್ಭೆಯನ್ನು | ಸ್ತುಣೀತ—(ನೇದಿಯ
 ಮೇಲೆ) ಹರಡಿದ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಮುತ್ರಿಜರೇ, ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿರಿ. ಅದನ್ನು ಹರಡುವಾಗ ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿರಬೇಕು. ಫೃತದಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮೆತ್ತಗಿರಬೇಕು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಫೃತವು ಅಥವಾ ಬರ್ಹಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿರಿ.

English Translation.

Strew, learned priests, in due order, the sacrificial grass the back (or surface) of which is sprinkled with clarified butter (or water), that we may see the immortal ones thereon.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಬರ್ಹಿಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇವ ಕುಶಮಯಂ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ | ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ ಪರಿಚ್ಛೇದನಾತ್ ಲೂನಂ ಹಿ ತದ್ಭವತಿ | ಬರ್ಹಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯು. ಪರಿಬರ್ಹಣವೆಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ದರ್ಭೆಗೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ= ಪ್ರಚ್ಛಿದ್ಯತೇ, ಲೂಯತೇ ಅಥವಾ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ= ಪ್ರಸ್ತೀರ್ಯತೇ || ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಹರಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಮರು—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸ್ತೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಆಹ್ನಾಂ ||

ವ್ಯುಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಅದಿತಯೇ ಸ್ತೋತೇನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆರೂಪವಾಗಿ—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಆಹ್ನಾಂ
ಬರ್ಹಿಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ನಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರ-
ಮಿತಿ ನಾ ವರೀಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ನಾ ದೇವೇಭ್ಯಾ ದಾದಿತಯೇ ಚ
ಸ್ತೋತೇನ | ಸ್ತೋತೇನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯಸ್ತ್ರೇತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವ-
ತಿತಿತಿ ನಾ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಬಹಿಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಹರಡಿರುವ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು. ಒಂದು-ಅಗ್ನಿಯ ಮುಂದೆ ಅಜ್ಯಪಾತ್ರೆ (ಘೃತಪಾತ್ರೆ) ಸ್ಪೃಶ್ ಇವುಗಳನ್ನಿಡುವುದ ಕ್ಯಾಗಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡುವರು. ಎರಡು-ಅಜ್ಞಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ. ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಿಃ ಎಂಬ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಆಸನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಮುದ್ರ. ತನೂನಪಾತ್, ನರಾಶಂಸ, ಇಳ, ಬಹಿಃ. ಈ ಐದೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿವಿಧರೂಪಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರು.

ಅನುಷಕ್—ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಸಕ್ತಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಬಂಧಂ—ದರ್ಭೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಗಳು ವಂತೆ, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಎಂದರೆ ವಿರಳವಾಗದಂತೆ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿರಳವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಾಸಿದಲ್ಲಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿಯೂ ಹರಡಿದಲ್ಲಿ ಆಸನವು ಮೆತ್ತಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತಪ್ರಸಂ—ಘೃತಪ್ರಸಂಧೀಪ್ತೋಃ ಘೃತಯುಕ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಮಸ್ಯೇತಿ | ಘೃತದಿಂದ ಸವರದ ಅಥವಾ ನೆನೆದ, ಅಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ಚುಮುಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಘೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೪) ಒಣಗಿದ ದರ್ಭೆಯು ಮೃದುವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಚುಮುಕಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ನ ವಿಧ್ಯತೇ ಮೃತಂ ಮರಣಂ ಅಸ್ತಿಸ್ತಿತ್ಯಮೃತಂ | ಮರಣರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಥವಾ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಘೃತವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಚಕ್ಷಣಂ—ಚಕ್ಷಿಣ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ | ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು, ಕಾಣಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಮೃತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಋಷಿಯ ಆಶಯವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಋಷಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೋತೃತ—ಸ್ತೋತೃ ಆಚಾರ್ಯನೇ, ಕ್ರಾೃದಿಗಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧ್ವನಿತ್ಯಯ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋ+ಥ ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೫೮) ಲೋಟ್ಟಿಗೆ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತೆಸ್ಥೌಫ ಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಐಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್ಥೌ ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್. ಈ ನಾಲ್ಕು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಅಮ್, ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವ

ಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಾೃದಿಗಣದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶ್ವಾ, ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ, ಬಂದರೆ ಸ್ವ್ತಾನಾ+ತ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಹಲಾನಿಯೂ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ವಾ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಘ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಸ್ವ್ತಾನೀ+ತ ಸ್ವಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಬೋಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಬೈವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಸ್ತೃಣೇತ, ಎಂದಾಗುವುದು ಇದು ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಧಾನದಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಅಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರೂ ಅದು ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ವವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ, ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತ, ಎಂಬುದೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಬರ್ಹಿಃ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಇದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶತ್ವ (ಉ ಸೂ. ೨-೨೬೭) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಲೋಪಗಳು ಒಂದರೆ, ಬೃಹಿ+ಇಸ, ಲಘೂಪಧಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅನುಷಕ್—ಅ ಸಮನ್ವೌತ್ ಅನುಜುಷತಿ ಇತಿ ಅನುಷಕ್. ಪಙ್ಕ್ತುಸಂಗೇ, ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨, ೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ ಉಪಾಧಾಯಾಃಕ್ವಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಜ್, ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಅ+ಅನು+ಸಜ್ ಕುಗತಿಸ್ತಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಮಾಸ ಅ ಅನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರಸೋಲಿಸುವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಅಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಚೋದಕಿಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ, ಚವರ್ಗದ ತ್ವತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗದ ತ್ವತೀಯ ಗ ಬರುವುದು. ಝಲಾಂಜಶೋನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ವ. ವಾನಿಸಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ. ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅನುಷಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಘೃತಪೃಷ್ಠಮ್—ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತೋಃ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಘೃತಕಬ್ಧಿವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವ. ಘೃತಯುಕ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಆಸ್ಯ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮನೀಷಿಣಃ—ಅಮಂತ್ರತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಯಮಿಕಾನುದಾತ್ವಬರುವುದು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಮೃತಂ-ಮರಣಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಮೃತಶಬ್ದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜೆಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜೆ, ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜೆನೋ ಜರಮರಮಿತ್ತಮೃತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜೆ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜರ, ಮರ, ಮಿತ್ತ ಮೃತ, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಚಕ್ಷಣಮ್—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಧಾತು, ಇದು ವಾಕ್ಯನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳ ತಕ್ಕದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಚೆ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೫) ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ರ.ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್, ಬರುವುದು ಲಕಾರಟಲಕಾರಗಳು ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲುಪ್ತ ಗಳಾಗುವುವು. ಯು, ಗೆ ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ. ಚಕ್ಷಿ+ಅನ, ಅನ ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಖ್ಯಾಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು ಆದರೂ ಅಸನಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪ ವಾ ೧೦) ಅಸ, ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯ್ಯಟದಲ್ಲಿ ಅದುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹರಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಚಕ್ಷಣಃ ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಲ್ಯುಟ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದುದಾತ್ತ ಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು, ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಅಕಾರ ಸ್ವರಿತ, ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಕಾರ ಪ್ರಚಯವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಮೃತಾವ್ಯಧೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚತಃ |

ಅದ್ಯಾ ನೂನಂ ಚ ಯಷ್ಟವೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಋತಃ ವೃಧಃ | ದ್ವಾರಃ | ದೇವೀಃ | ಅಸಶ್ಚತಃ ||

ಅದ್ಯ | ನೂನಂ | ಚ | ಯಷ್ಟವೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಾರೋ ಯಜ್ಞಶಾಲಾದ್ವಾರಾಣಿ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಕಸಾಹೋದ್ವಾಟನೇನ ವಿವ್ರಿಯಂತಾಂ |
ಕೀದೃಶ್ಯಃ | ಋತಾವೃಧ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾ ವರ್ಧಯಿತ್ಯೋ ದೇವೀದ್ಯೋತಮಾನಾ ಅಸ-
ತ್ವತೋಽಸತ್ಯಂತ್ಯ ಉದ್ವಾಟನೇನ ಪ್ರವೇಷ್ಯಪುರುಷಸಂಗರಹಿತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಸತ್ವತಃ ಪ್ರವೇಷ್ಯ-
ಪುರುಷರಹಿತಾನ್ಯಜ್ಞಗೃಹಾಂಸ್ತತ್ಪುರುಷಪ್ರವೇಶಾಯ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿನ್ಯ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಿಕಾ ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷ-
ಮೂರ್ತಯೋ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ವಿಶೇಷೇಣ ಸೇವಂತಾಂ | ದ್ವಾರಸೇವಯಾ ತತ್ರ ಪುರುಷಪ್ರವೇಶೇನ ನಾ
ಕಿಂ ಪ್ರಯೋಜನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿನೇ ನೂನಮವಶ್ಯಂ ಯಷ್ಟವೇ ಯಷ್ಟುಂ | ಚಕಾರಾ-
ದ್ವಿನಾಂತರೇಷ್ವಸೀತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಋತಾವೃಧಃ | ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ವೃಧೇರಂತರ್ಭಾವಿತ-
ಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪ್ರೀತ್ಯೇತಿ ಪ್ರೀತ್ | ಉಪಪದಸಮಾಸಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ ವೃದ್ಧಿಧಾತುಸ್ಯರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸೇಕೃದುತ್ರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ದೇವೀಃ | ನಾ ಭಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದೇವತಬಾಹ್ಯವಚಾತ್ಪ್ರಯೋಗಾದಾ-
ಖ್ಯಾಯಾಂ | ಸಾ. ೪-೧-೪೮ | ಇತಿ ಜೀರ್ಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತ್ಯಾ ಸಹೈಕಾದೇಶ
ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸತ್ವತಃ | ಗ್ಲುಂತ್ಯ ಸ್ವಸ್ಯ ಗತಾ | ಜಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಚಕಾರಃ | ಲಟಃ ಶತ್ವಾದೇಶಃ | ದ್ವಾರಾಭಾವೇ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸತ್ಯಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಯೇಷು ಪ್ರಾಗ್ಗು-
ಶಾದಿಷು ತಾನಸತ್ವತಃ | ಅದ್ಯ | ಸದ್ಯಃಪರುದಿತ್ಯಾದಿನಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ತದ್ವಿತಶ್ಚಾ-
ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿರಿತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಕತ್ಯಾತ್ರರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನೂನಂ | ಏವಮಾದಿನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋ
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಷ್ಟವೇ | ಯಜೇಸ್ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೪-೯ | ತವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವ್ರಶಾದಿನಾ ಸತ್ವಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಂರ್ಥ ||

ಅದ್ಯ—ಈ ದಿವಸದಲ್ಲಿ (ಈಗಲೇ) | ನೂನಂ—ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ | ಯಷ್ಟವೇ ಚ—(ನಾವು) ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಋತಾವೃಧಃ—ಯಜ್ಞದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ
ಭೂತವಾದ | ದೇವೀಃ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ (ಬೆಳಕನ್ನಂಟುಮಾಡುವ) | ಅಸತ್ವತಃ—ಸಂಗರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ
ಇದುವರೆಗೆ ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸದಿರುವ | ದ್ವಾರಃ—ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳು (ಬಾಗಿಲುಗಳು) | ವಿಶ್ರ-
ಯಂತಾಂ—ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ
ಭೂತವಾಗಿರುವವು. ಇದುವರೆಗೆ (ಎಂದರೆ ಈದಿನ) ಈ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ
ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಈಗಲೇ ತಡವಿಲ್ಲದೆ ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ.

English Translation.

Let the divine doors, the promoters of the sacred rite, hitherto unentered be set open : for certainly to-day the sacrifice is to be performed.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವಾಗ ಯಜ್ಞಗೃಹವು ಬಹು ಜಯ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹುಟ್ಟುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶರೀರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಈ ಶಕ್ತಿ ನಲ್ಲಿ ದೇವೀದ್ವಾರಗಳೆಂದೂ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳನ್ನು (ದ್ವಾರಾಧಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗಲೇ ಯಾಸ್ಮಿಂ ವಿವರಣೆಯು—

ದ್ವಾರಃ | ದ್ವಾರೋ ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ ||

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಒಳಗೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು ಎಂದಿರುವುದು. ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಹೋಮಗೃಹವು ಅಗ್ನಿಯ ಪುರುಷನೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಅದರ ದ್ವಾರಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷ ರೂಪಗಳೆಂದು (ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷನೂರ್ತಯಃ) ಹೇಳುವರು. 'The doors of the chamber in which the oblation is offered, said to be personifications of Agni.'

ವಿಕ್ರಯಂತಾಂ—ಕಸಾಹೋದ್ಭಾಟನೇನ ವಿವ್ರಿಯಂತಾಂ | ವಿವೃತಾ ಭವಂತು | ಬಾಗಿಲುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ.

ಯತಾವೃಥಃ—ಯತಂ (ಯಜ್ಞಂ) ವರ್ಧಯಂತೀತಿ ಯತಾವೃಥಃ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರೆಯಲು ಸಹಾಯಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ಯಾಗಶಾಲಾಶ್ರವೇಶದಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವೀಃ—ದ್ಯೋತಮಾನಾಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಾದ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕುಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ದ್ವಾರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಸವನನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ದೇವೀದ್ವಾರಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದತ್ತೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹುಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯು ದೇವೀದ್ವಾರಗಳೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸಕ್ತತಃ—ದ್ವಾರಾಭಾವೇ ಸಕ್ತಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಯೇಷು | ನ ಸಕ್ತತಃ ಅಸಕ್ತತಃ—ಪ್ರವೇಶರಹಿತವಾದ, ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಲ್ಲದ, ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶಿಸುವವರನ್ನು ತಡೆಯುವ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅದ್ಯಃ—ಈಗ, ಈದಿನ, ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಲ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹತಾಪಾರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ನೂನಂ—ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ, ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ certainly, without fail.

ಚಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ದಿನಾಂತರೇಷ್ಟಸಿ—ಇತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಋತಾವೃಧಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಚಿತ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಧ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಲಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್ ಬರುವುದು. ಉಪಪದಮತಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಉಪಪದವಾದ ಸುಬಂತ್ವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನು. ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದ್ವೈತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವೃಧ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತ.

ದೇವೀಃ—ದೇವಶಬ್ದವು ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಸಚಾದಿಭ್ಯೋಲುಚಿ-ನ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ಚತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವು ಪುರುಷಸಂಬಂಧದಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾನುಲೂಪವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಔಪ್ಪಾಡ್ ಬರುವುದು. (ಪುರುಷಸಂಬಂಧವು ದಾಂಪತ್ಯರೂಪವಾದುದು. ಅಥವಾ ಜನಜನಕಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಿತವು) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಶ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಔಪ್ಪಾಡ್, ಬರುವುದು. ದೇವ+ಈ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸಮರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸಮರ್ಥದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದು. ಅದರೂ ವಾಙ್ಮಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸಮರ್ಥದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅಸಶ್ಚತಃ—ಗ್ಲುಜ್ಜಾ ಪಸ್ತ ಕತೌ ಧಾತು. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚಕಾರ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಶ್ಚತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಸ್‌ಚ್‌+ಅ+ಅತ್ ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಸಸ್ತತ್. ದ್ವಾರಾಭಾವೇನ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸಶ್ಚಂತೋ ಗಚ್ಚಂತಃ ಯೇಷು ಪ್ರಾಗ್ವಿಂಶಾದಿಷು, ತಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಪ್ ಬಂದು ಅಸಶ್ಚತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅದ್ಯ—ಸದ್ಯಃ ಪೆರುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸ್ಪ್ರ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾ. ೨ ಸಲ್ಲುಟ್ಟಿರುವುದು. ತದ್ವಿತ್ಯಾ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸತ್ಯನಿಾ ಏಕವಚನ ಬಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈಶ್ವತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ನೊನಂ—ಏವಾದೀನಾಮುಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಯಷ್ಟವೇ—ಯಜದೇವಪೂಜಾದೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನಸೇ ಅಸೇನ್‌ಕ್ವೇ ಕಸೇನಧ್ಯೈ ಅಧ್ಯೈನ್ ಕದ್ವೈಶ್ಚಿ ಕದ್ವೈಶ್ಚಿನ್ ಶದ್ವೈಶ್ಚಿ ಶದ್ವೈಶ್ಚಿನ್ ತನ್ವೇ ತವೇಜ್ ತವೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಜ್+ತವೇ ವ್ರಕ್ವಭ್ರಷ್ಟಸ್ವಜ ಮೃಜಯಜರಾಜಭೃಜಚ್ಚೇಶಾಂ ಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ಪ್ಷನಾಪ್ಪುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಷತ್ವ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬರುವುದು. ಯಷ್ಟವೇ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ಸುಪೇಶಸಾಸ್ಮಿನ್ಮಜ್ಜ ಉಪ ಹ್ವಯೇ |

ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸದೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಕ್ತೋಷಸಾ | ಸುಪೇಶಸಾ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಯಜ್ಜೇ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||

ಇದಂ | ನಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ಅಸದೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ನಕ್ಷತ್ರಬ್ಧ ಉಷಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕೇ ಕಾಲನಿಶೇಷವಾಚಿನಾ | ಇಹ ತು ತತ್ಕಾಲಾಭಿವಾಸಿ ವಹ್ನಿ
ಮೂರ್ತಿದ್ವಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ | ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ನಕ್ಷೋಷೋ ನಾಮಿಕೇ ವಹ್ನಿಮೂರ್ತೀ ಅಸ್ತಿಸ್ತೇ
ವರ್ತಮಾನೇ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣ್ಯಾಪ ಹೃಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ನೋಷ್ಯದೀಯಾಮಿದಂ
ನೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಬರ್ಹಿರ್ದರ್ಭಮಾಸದೇ | ಆಸತ್ತುಂ | ಪ್ರಾಪ್ತುಂ | ಕೀದೃಶ್ | ಸುವೇಶಸಾ ಶೋಭನ
ರೂಪಯುಕ್ತೇ || ನಕ್ಷಂ ಚೋಷಾತ್ವ ನಕ್ಷೋಷಸಾ | ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ
ಮಲೋಪ ಉಪಧಾದೀರ್ಭಾಶ್ವಂದಸಾ | ದೇವತಾವ್ಯಂದ್ಯೇ ಚ | ಪಾ. ೬.೨.೧೪೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ-
ಪದಯೋರ್ಯುಗಸತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಪೇಶಸಾ | ಶೋಭನಂ ಪೇಶೋ ರೂಪಂ ಯಯೋಶ್ವೇ |
ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ನೇತಶಬ್ದೋ ನಬ್ಧಿಷಯತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಬಕುವೀಹೌ ನೌಘ್ನಿಭ್ಯಾ-
ಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯಾಪವಾದತ್ವೇನಾದ್ಯದಾತ್ಮಂ ದ್ಯುಚ್ಛಿಂದಸಿ | ಪಾ. ೬.೨.೧೧೯ | ಇತ್ಯು-
ತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಸ್ತಿನಾ | ಉದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಅಸದೇ | ಷ್ವಂ ವಿಶರಣ
ಗತ್ಯವಸಾದನೇನು | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಅಜ್ಞಾನಾದವ್ಯಾಪ್ತಂಪವಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ರಿಪ್ | ಪಾ-
೬.೩.೧೦೮. ೯ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇದಂ—ಈ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ | ಬರ್ಹಿಃ—ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ
ದರ್ಭಿಯನ್ನು | ಆಸವೇ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ನಾವು ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) |
ಸುಪೇಶಸಾ—ಶೋಭನ (ಉತ್ತಮವಾದ) ರೂಪಯುಕ್ತರಾದ | ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ—ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಗಳ
ಳಿಂಬ (ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲಗಳ ಅಭಿವಾಸಿಗಳಾದ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಸ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇ—ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಉಪ ಹೃಯೇ—ಅಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅಸನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿ
ಸಿರುವೆವು. ಈ ಅಸನದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ
(ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅಭಿವಾಸಿದೇವತೆಗಳಾದ ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಎಂಬ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈಗ ನಡೆಯು
ತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

I invoke here at this sacrifice Night and Dawn, the beautifully adorned
goddesses, that they may sit down on this our sacrificial grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅಭಿನಾನಾದೇವತೆಗಳು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರ ವಿನರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ಉಷಾಸಾನೆಕ್ತೋಷಾತ್ ನಕ್ತಾ ಚೋಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ನೆಕ್ತೇತಿ
ರಾತ್ರಿ ನಾನಾನಕ್ತೇ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೇನಾಸಿ ಷಾ ನಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ||

ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ, ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿವರಿಸಿ, ಅರ್ಥಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉಷಾಃ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು ನೆಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ, ನೆಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುಗಳು ಅನ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದೆ ಇರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು. ಅನಕ್ತಿ, ಕ್ಲೇದಯಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಅವಶ್ಯಾಯೇನ ಇತಿ | ಅಸಿ ವಾನೆಕ್ತಾ ಅನ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ | ಯಥಾ ಅಹಃ ಸರ್ವಮಭಿವ್ಯಕ್ತರೂಪಂ ಭವತಿ ನ ತಥಾ ರಾತ್ರಿಃ || ಕತ್ತಲೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಯಾವುದೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಅನ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವವು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಆರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ. ೮-೧೧).

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿನರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿರುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರಷ್ಟೆ. ಆ ವಿನರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ವಿಭಾವರೀ, ಸೂನರೀ ವೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳು ಉಷೋನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು. (೨-೧೯) ಮತ್ತು

ಉಷಾಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛೇತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಃ ||

ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ತಮಸ್ಸನ್ನು (ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು) ನಿನಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಸರಕಾಲವು, ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಾಚ್ಛಿತ್ತಃ ಪ್ರಕೇತೋ ಅಜನಿಷ್ಠ ವಿಭಾಃ |
ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಸನಾಯಿ ಏವಾ ರಾತ್ಯುಷಸೇ ಯೋನಿಮಾರ್ಶ್ಯಕಾ ||

(ಮು. ೩೦. ೧-೧೧೩-೧)

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರುಕ್ತವು—

ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಮತ್ | ಚಿತ್ತಂ ಪ್ರಕೇತನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತತ-
ಮಮಜನಿಷ್ಠ, ವಿಭೂತತಮಂ ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಪ್ರಸನಾಯ ರಾತ್ರೀರಾದಿ-
ತ್ಯಸ್ಯ | ಏವಂ ರಾತ್ರುಷಸೇ ಯೋನಿಮರಿಚತ್ ಸ್ಥಾನಂ | ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿರಭಿಯುತ
ಏನಾಂ ಗರ್ಭಃ ||

ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬೆಳಕು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಆ ಪ್ರಕಾಶದ ನಿಕೇತನ (ಧೃಜದಂತೆ)ದಂತೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ತಲೆದೋರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ಹಗಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಅಸ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಗೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಅವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಯೋನಿಯೆಂದರೆ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಾನವು. ಹಗಲಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲವೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಉಷಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದನಂತರ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನ್ಯಾಸಿಸಿ ತಲೆದೋರುವ ಪ್ರಕಾಶವು, ಬೆಳಕು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾಷ್ಯಕಾರರ (ಸಾಯಣರ) ಅರ್ಥವಿರಣೆಯು-ನಕ್ಷತ್ರಬ್ಧ ಉಷತ್ಯಬ್ಧಕ್ಕೆ ಲೋಕೇ ಕಾಲವಿಶೇಷವಾ-
ಚಿನಾ | ಇದ ತು ತತ್ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿವಹಿ ಮೂರ್ತಿದ್ವಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ | ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ನಕ್ಷೋಷೋ-
ನಾಮಿಕೇ ವಹ್ನಿಮೂರ್ತೀ-ಎಂದರೆ ನಕ್ಷ (ರಾತ್ರಿ)ಉಷಃ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲ) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಎಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಾದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಾದಿಸುವವು. ಆದುದರಿಂದ ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಅಥವಾ ಉಷಾಸಾನಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಾದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿ (ರೂಪಗಳು)ಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸುಪೇತಸಾ (ಒಕ್ಕಿಯ ರೂಪ ಅಥವಾ ಆಕಾರ ವುಳ್ಳ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಗಳು ಕಾಲ ವಿಭಾಗಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ರೂಪವಾಗಲೀ, ಆಕಾರವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಾದೇವತೆ ಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಗಳ ಅಭಿಮಾನಾದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಪಕಾರವು ಭಂಧಸ್ಥನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಸುಪೇತಸಾ--ನಿರ್ಣಿಹ, ವಪ್ರಿಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ರೂಪವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೇತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೇತಃ ಎಂದರೆ ರೂಪವು. ಆದುದರಿಂದ ಸುಪೇತಸಾ-ಶೋಭನರೂಪ-ಯುಕ್ತೇ --ಶೋಭನರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸುಂದರರಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸದೇ--ಷಡ್ವೈ ವಿತರಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಕ್ಷೋಷಸಾ-ನಕ್ಷಂಚ ಉಷತ್ವ ನಕ್ಷೋಷಸಾ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಟಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶಂನ- ಕ್ತಮ್ ಎಂಬುದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಉಪಸ್ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಹ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು, ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರೋತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಸುಪೇತಸಾ-ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ಯಯೋಸ್ತೇ, ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಪೇಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನವುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಪಿ.ಸೂ. ೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರ. ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೌ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಆದ್ಯದಾತ್ರಂಜ್ಯಚ್ಚಿಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ರವೂ ದ್ಯಚ್ಚವೂ ಆದ ಉತ್ತರಪದವು ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೆಆದ್ಯದಾತ್ರನೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೇಶ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ರನೇ ಆಗುವುದು.

ಅಸ್ಮಿನ್ — ಊಡಿಹಂ ಪದಾದ್ಯೈಮ್ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಮಾ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಸದೇ-ಷದ್ಧೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯನಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮. ವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾಂದಾಭದಲ್ಲಿ ಆಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಲಿಪ್ ಬರುವುದು. ಸದ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಆಜ್ ನೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಸ್ತಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಅಸದ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೇಕವಚನ ಔಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಸುಪ್ಪಾದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಸುಜಿಹ್ವಾ ಉಪ ಹ್ವಯೇ ಹೋತಾರಾ ದೈನ್ಯಾ ಕವೀ |

ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಕ್ಷತಾಮಿಮಂ || ೮ ||

|| ಪದಸಾಕಃ ||

ತಾ | ಸು_೨ ಜಿಹ್ವಾ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ | ಹೋತಾರಾ | ದೈವ್ಯಾ | ಕವೀ ಇತಿ ||
ಯಜ್ಞಂ | ನಃ | ಯಕ್ಷತಾಂ | ಇಮಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಚ್ಚೈದ್ವೈತ್ರ ಸರ್ವನಾಮತ್ವಾತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವಾಚೀ | ತಾ ತೌ ಯಾಜ್ಞಿಕಾನಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ದ್ವಾವ
ಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ | ಆಹ್ವಯಾಮಿ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಯಕ್ಷತಾಂ | ತಾವುಭೌ ಯಜ
ತಾಮನುತಿಷ್ಠತಾಂ | ಕೀದೃಶೌ ಸುಜಿಹ್ವಾ ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋನೇತಾ | ಪ್ರಿಯವಚನೌ ಶೋಭನಜ್ಞೌಲೌ
ವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೋತಾರೌ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೌ ದೈವ್ಯಾ ದೈವ್ಯಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ | ಅತಃ ಏವೇವಮಾಗ್ನೀ
ದೈವ್ಯಹೋತೃನಾಮಕೌ | ಕವೀ ಮೇಧಾವಿನೌ || ತಾ ತೌ | ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿ
ತ್ಯಾಕಾರಃ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸುಜಿಹ್ವಾ | ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋ-
ಸ್ತೌ | ನ ಇಬ್ಬುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಪದೇಕಾದೇಶಸ್ವರಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾ-
ಮಾನಾದೇಶಃ | ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಹೋತಾರಾ | ಜುಹೋತೇಸ್ತ್ಯನ್ | ದ್ವಿವ
ಚಿನೇ ಋತೋ ಚಿ | ಪಾ. ೭.೩.೧೦೦ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ಅಪ್ರೌಞ್ನಿತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಭಾಃ | ಪೂರ್ವಪದಾಕಾರಃ |
ನಿತ್ವಾದ್ವಾದ್ವೈದಾತ್ತಃ | ದೈವ್ಯಾ | ದೇವಾನಾಮಿನೌ | ದೇವಾದ್ಯೌಃ | ಪಾ. ೪.೧ ೮೫.೩ | ಇತಿ
ಯೌಘಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಇತ್ಯಿತ್ಯಾಧಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವಪದಾ
ಕಾರಃ | ಯಕ್ಷತಾಂ | ಯಜತಾಂ | ಲೋಪಿ ಶಪಿ ಪರತಃ ಸಿಬ್ಬುಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಿಹ |
ಕುತ್ವಚಿತ್ರ್ವಪತ್ನಾನಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುಜಿಹ್ವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಚನಗಳನ್ನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶೋಭನಜ್ಞಾಪಿ
ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ | ಕವೀ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ | ತಾ—ಆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ |
ದೈವ್ಯಾ—ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ | ಹೋತಾರಾ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕರಾದ | (ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—ದೈವ್ಯ
ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಆಗ್ನಿಮೂರ್ತಿ ವಶೇನಗಳನ್ನು) | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ
ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು | (ಅವರು) ನಃ—ನಮ್ಮ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ | ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—ಈ
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಕ್ಷತಾಂ—ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ (ಆಗ್ನಿ ರೂಪ ವಶೇನಗಳಾದ) ಈವರು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯವಚನಗಳನ್ನಾ
ಡುವವರು (ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಲಿಸುವ ಜ್ಞಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರು) ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ಹೋತೃ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದವರು ಇಂತಹ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು (ಕರೆಯುವೆನು). ಅವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಾವು ಮಾಡು
ತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ.

English Translation

I invoke those Daivya and Hotara, those two divine hotries who are good-tongued and wise. May they perform this our sacrifice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಯು.—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ॥

ಎಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಾಚಾ ಮಿಮಾಸಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈಃ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿವರ್ಧೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿತಂತಾ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೭)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು—

ಯಾನೇತೌ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ | ದೇವೇಷು ಭವೌ ದೇವ್ಯೌ ದೇವಾನೇವ ದೇವ್ಯೌ |
ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏವ ತದ್ವಿತಃ | ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರೌ ಅಶೇಕ್ಷ್ಯ | ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ
ಹೋತೃಮೈತ್ರಾವರುಣೌ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ | ಹೋತಾರಾ ಹೋತಾರೌ ಆಹ್ವಾತಾರೌ
ದೇವಾನಾಂ ವಾಯುಗ್ನೀ | ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮೌ ಮುಖ್ಯೌ ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರಾ-
ವಶೇಕ್ಷ್ಯ | ಸುವಾಚಾ ಸುವಾಚೌ, ಪ್ರಕಸ್ತವಾಚೌ, ಸುಸ್ತುತೌ | ಮಿಮಾಸಾ ಯಜ್ಞಂ
ಯಜ್ಞ ನಿರ್ಮಾತಾರೌ ನಿತ್ಯಂ | ಮನುಷಃ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಧ್ಯೈಃ ಯಜನಾಯ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ಪ್ರಚೋದಯಮಾಸೌ | ವಿವರ್ಧೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು | ಕಾರೂ
ಕರ್ತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ

ಇವಳ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೋತೃ ಮೈತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ಶುಕ್ವಿಜರು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮಧ್ಯಸ್ಥರಾದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಅಪ್ರೀತೋಕ್ತಗಳಲ್ಲದೆ—

ಶ್ವಹ್ಯಾರಂ ವಾಯುಮ್ಭವೋ ಯ ಓಹತೇ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಉಷಸಂ ಸ್ಯತೈವೋ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೦)

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರೋಹಿತ ಋತಸ್ಯ ಸಂಘಾಮನ್ವೇಮಿ ಸಾಧುಯಾ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೩)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮಂ. ಸಂ. ೭-೨-೭ನೆಯ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸಾ ಎಂಸೂ ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೭ನೆಯ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತೌ ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆದಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಿಮಾಸಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಞೈಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರೂ, ಮತ್ತು ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಪ್ರೇರಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪುರೋಹಿತರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಅಗ್ನಿ ನಾಯುಗಳಾದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಇವನ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-) ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾದೈತ್ವಿ-ಗ್ನೋ ನಾಚಂ ವಿಭಜತಿ- ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸುಜಿಹ್ವಾ-ಸುಜಿಹ್ವಾ--ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುಜಿಹ್ವಾ | ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋಸೇತೌ, ಪ್ರಿಯವಚನೌ, ಶೋಭನಜ್ಞೌಲೌ ವಾ || ಉತ್ತಮನಾದ ಸಾಲಗಿಮ್ಮಕ್ಕ, ಪ್ರಿಯನಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಜ್ಞಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯೆವ್ವತಾಂ-ಯೆಜತಾಂ, ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾ-ತೌ ಎಂದರ್ಥ. ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುತಾಂ ಸುಲೂಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಸರ್ವರ್ವ-ದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಸುಜಿಹ್ವಾ-ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ. ಶೇವ ಯಹ್ವ ಜಿಹ್ವಾ ಗ್ರೀವಾಮೀನಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಜಿಹ್ವಾ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಲಿಹಂತಿ ಅನಯಾ ಜಿಹ್ವಾ ಇತಿ. ಲಿಹ ಅಸ್ತದನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಗುಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಜಿಹ್ವಾ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್. ಸುಜಿಹ್ವ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸು-ಜಿಹ್ವ+ಓ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಥ

ಮಯೋಃಪೂರ್ವೇಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಾದಿಚಿ (ಪಾ. ೬-೧-೧೦೪) ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ ವರ್ಣಗಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಏವಂಚ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಸುಜಹ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿರಾಶ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಔಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸುಜಹ್ವ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಉಪಶಬ್ದದ ಉಕಾರಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ವಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಆವ್ ಆದೇಶ. ಸುಜಹ್ವಾನ್+ಉಪ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಾಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ವಕಾರಲೋಪವು ಅದ್ವ್ಯಂಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ವಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವು ಏಕಪದವು. ಅದಕಾರಣ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಾರಾ—ಹು ದಾನಾದನೆಯೋಃ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃನ್. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋತ್ಯು+ಔ, ಋತೋ ಜೌಸರ್ವನಾಮಸ್ತಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಗುಣವು ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್ ಸ್ತೃತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹೋತಾರಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ. ಹೋತಾರಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೋತ್ಯ ಎಂಬುದು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ತ.

ದೈವ್ಯಾ—ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗುಹಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದೇವ ಶಬ್ದವು ಚಿತ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದೇವಾದ್ಯೌಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫ ವಾ. ೩) ದೇವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಗ್ವೈಯದಲ್ಲರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯೌ ಅೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಯ ಇಮೌ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೈವ್ಯಶಬ್ದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ದೈವ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಕ್ಷತಾಂ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್ಮ ಲೋಟೋಲಬ್ಧಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಧವ್ಯಾಪ್ತ, ತಸ್ಮಪ್ರಮಿಪಾಂತಾಂತಾಮಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಂ ಅದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಯಜ್+ಅ+ತಾಂ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಯಜ್+ಸ್ ಅ+ ತಾಂ ಜೋಲೇಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ. ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಯಕ್ಷತಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ತ್ವತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಮಯೋಭುವಃ |
ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತ್ಯಸ್ರಿಧಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಳಾ | ಸರಸ್ವತೀ | ಮಹೀ | ತಿಸ್ರಃ | ದೇವೀಃ | ಮಯಃ ೨ ಭುವಃ ||
ಬರ್ಹಿಃ | ಸೀದಂತು | ಅಸ್ರಿಧಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಮಹೀಶಬ್ದೋ ಮಹತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಾಂ ಭಾರತೀಮಾಚಕ್ಷ್ಮ್ಯೇನ್ಯೇಷ್ವಾಸ್ರೀಸೂಕ್ತೇಷಾ
ಸದ್ವಶೇಷಿಣಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀತ್ಯಾನ್ನಾತತ್ವಾತ್ | ಇಳಾದಿಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯಾ ವಹ್ನಿಮೂರ್ತಯಸ್ತಿಸ್ರೋ
ದೇವೀರ್ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಬರ್ಹಿರ್ವೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸೀದಂತು | ಪ್ರಾಪ್ತೃವಂತು | ಕೇದ್ರತ್ಯಃ | ಮಯೋ-
ಭುವಃ ಸುಖೋತ್ಪಾದಿಕಾ ಅಸ್ರಿಧಃ ಶೋಷೇಣ ಪ್ಲಯೇಣ ವಾರಹಿತಾಃ || ಇಳಾ | ಅದ ಸ್ತುತಾ | ಛಾಂದ-
ಸಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಕ್ವಿಪ್ | ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಟಾಸಂ ಚಾಪಿ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ದಿಶಾ ನಿಶೇತಿ
ಟಾಪ್ | ಸರಸ್ವತೀ | ಸರೋಽಸುನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ರಃ | ತದವ್ಯಾಸ್ರೀತಿ ಮತುಪ್ | ಅದಸದ್ಧ-
ತ್ವಾದ್ಯತ್ವಂ | ತಸೌ ಮತುರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ವೇನ ಪದತ್ವಸ್ಯ ಬಾಧಿತತ್ವಾದ್ಯತ್ವಾದ್ಯಭಾವಃ | ಉಗಿತಶ್ಲೇತಿ
ಜೋಷ್ | ಮತುಬ್ಜೋಪ್ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ | ಮಹೀ | ಮಹತೀಶಬ್ದೇ ತಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ
ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಸ್ರಃ | ತ್ರಿಶಬ್ದಾಜ್ಜಸಿ ತ್ರಿಚಿ-
ತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತ್ರಿಸೈಚತಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೨-೯೯ | ಇತಿ ತಿಸ್ರಾದೇಶಃ | ಅಚಿ ರ ಋತಃ | ಪಾ. ೭-೨-
೧೦೦ | ಇತಿ ರೇಫಾದೇಶಃ | ತಿಸೈಭ್ಯೋ ಜಸಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೬೬ | ಇತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ದೇವೀಃ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನ್ಯೋ ದೇವ್ಯಃ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮಿತಿ ಜೋಷ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಜೇತ್ಯ-
ಕಾರ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಜೋಷ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಸಿದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚಿ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೫ |
ಇತಿ ನಿಸಿದ್ಧಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪಕ್ಷೇಽಭ್ಯನುಜ್ಞಾಯತೇ | ಮಯೋಭುವಃ | ಮಿಷಾಞ್
ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ | ತದ್ವಾವಯಂತೀತಿ ಮಯೋಭುವಃ | ಅಂತ-
ರ್ಭಾವಿವತ್ಯುರ್ಥಾದ್ಯುವಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬರ್ಹಿಃ | ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಲೇತಿ-
ಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸೀದಂತು | ಪದ್ವೈ ವಿಶರಣಾದೌ | ಸಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೀದಾದೇಶಃ |
ಅಸ್ರಿಧಃ | ಸ್ರೀಧೀರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಶೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಸರಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಛಾನೇ ಕ್ವಿಚಿ ನಳಾ ಬದಾ
ವ್ರೀಹಿಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ನೌ ಸುಧಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಯೋಭುವಃ—ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ | ಅಸ್ತಿದಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತರಾದ ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವ | ಇಳಾ—ಇಳಾ ಎಂಬ ದೇವಿಯೂ | ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ದೇವಿಯೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಳಾದ (ಭಾರತೀ ಎಂಬ) ದೇವಿಯೂ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ—ಇಳಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಈ ಮೂರು ಜನ ದೇವತೆಯರು | ಬರ್ಹಿಃ—ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಅಸ್ತರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಯನ್ನು | ಸೀದಂತೇ—ಕೊಂದರೆ (ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪರೂ ದೇವೀಪ್ರಮಾಣರೂ ಆದ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಯಾರಿಗೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿ (ಮಹಿ)ಯರೆಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May Ila, Saraswati, Mahi (Bharati), the three comfort-giving and unhurting goddesses sit on the sacrificial grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು—

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಸ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ||

ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ಸಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ |

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ತೋನಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಪಸಃ ಸದಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೮)

ಇತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ | ಭರತ ಅದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಭಾ ಇಳಾ ಚ ಮನುಷ್ಯ-

ದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯೋ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸಳ-

ಮಾರಣ ಅಸೀದಂತು ||

ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಎಂದರೆ—

ಭಾರತೀ—ಭರತನೆಂದರೆ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಆದಿತ್ಯನ ದೀಪ್ತಿಗೆ ಭಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾರತೀಯೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು.

ಇಳಾ—ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯು. ಮನುಷ್ಯತ್ ಚೇತಯಂತೀ—ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು, ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವಿಶೇಷವು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಥಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಅದುದರಿಂದ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು. (೭೪-೭೫ನೇ ವೇದಗಳನ್ನು ನೋಡಿ).

ಮಹೀ—ಮಹೀಶಬ್ದೋ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಾಂ ಭಾರತೀಮಾಚೆಷ್ಟೇನ್ಯೇಷ್ವಾಪ್ತೀಸೋ-ಕ್ತೇಷು ಸದೃಶೇಷ್ವೀಶ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀತ್ಯಾಮ್ನಾತತ್ತ್ವಾತ್ || ಎಂದರೆ, ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತವಾದ ಭಾರತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ತೋದೇವೀಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂದು ಮೂವರು ದೇವಿಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಅನುಮಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಹೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬೇರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಭಾರತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಹೀಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು.

ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತು—ವೇದ್ಯಾನುಸಾರೀಣಾಂ ಪ್ರಾತ್ಯುತ್ಸವಂತು—ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕಾಳುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಮಹೀ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ | ಸರ ಅಸ್ಮಾಸ್ತೀತಿ | ಮಹೀ ಮಹತೀ, ತಕಾರ-ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಿ || ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವು ದರಿಂದ ಇಡಾ ಎಂದೂ, ಸರಃ ಎಂದರೆ (ಉದಕವು) ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದೂ, ಮಹತೀ ಶಬ್ದದ ತಕಾರವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಲೋಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂದಾಗಿ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತವಾದ (ಭಾರತೀ) ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದು.

ದೇವೀಃ—ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀಣ್ಯೇ ದೇವ್ಯಃ | ತಾಃ | ಅಥವಾ ದೇವೀಃ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಃ || ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದುದರಿಂದ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು.

ಮಯೋಭುವಃ--ಮಿಶ್ರಾ ಹಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸ್ರಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ | ತದ್ಭಾವ-ಯಂತೀತಿ ಮಯೋಭುವಃ | ಮಿಶ್ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಂಸೆಮಾಡು ದುಃಖವನ್ನಂಟುಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಸುಖವು. ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಯೋಭುವ ಎಂಬ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಅಸ್ತಿದ್ರಃ—ಸಿದ್ಧೇರ್ಹಿಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಶೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಭಾವೇ ಕ್ಲಿಪ್ತಃ | ಶೋಷೇಣ ಕ್ಷಯೇಣ ವಾ ರಹಿತಾಃ || ಸಿದ್ಧಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಂಸೆಮಾಡು, ಶೋಷಣೆಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಸ್ತಿದ್ರಃ ಎಂದರೆ ಅರಿತು ಇಲ್ಲದಿರುವ, ಶೋಷಣರಹಿತರಾದ, ಕ್ಷಯರಹಿತರಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಳಾ—ಈಡಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು. ಕ್ಲಿಪ್ತಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್. ಕ್ಲಿಪ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತ. ದ್ವಯೋಶ್ಚಾಸ್ಯ ಸ್ವರಯೋಃ (ಪ್ರಾ ಶಾ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ವಸ್ತುಭಾಗು ರಿಂಲೋಪಮವಾಪ್ಯೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ | ಆಪಂ ಚೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ನಿಶಾ ದಿಶಾ (ಕೌ. ೨-೪-೮೨) ಭಾಗುರಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಅವ ಅಸಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅವ ಗಾಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಗಾಹಃ ಎಂದೂ ಅಪಿಧಾನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಿಧಾನಂ ಎಂದೂ ಆಗುವುದು. ಶಬ್ದಗಳು ಹಲಂತವಾಗಿ ದ್ವರಿ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು ಎಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಳ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಛಾಪ್ ಬರುವುದು ಇಳಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀಃ—ಸ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯವು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುಸಾ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ಗುಣ. ರಪರತ್ವ. ಸರಃ. ಇದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸರಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಸದಪ್ ಎಂಬುದು ಅದುವದ ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ತಸೌಮತ್ವರ್ಥೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ವರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತಪದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸಜುಷೋಃ ರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ರುತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಪ್, ಮತುಪ್ ಜೋಪ್ ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಮಹೀ-ಮಹತೇ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ, ಹಕಾರೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತೋದಾತ್ತ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಿಸ್ತುಃ-ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ತ್ರಿಚತುರೋಸ್ತಿಯಾಂ ತಿಸ್ಯ ಚತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೯) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ತ್ರಿ ಚತುರ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಿಸ್ಯ-ಚತಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಸ್ಯ ಆದೇಶ. ತಿಸ್ಯ+ಅನ್ ಮತೋಜಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸವಾದ ಆಚಿರಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಅಪ್ಪರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತಿಸ್ಯ, ಚತಸ್ಯ ಇವುಗಳ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ತಿಸ್ಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತ. ತ್ರಿಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತಿಸ್ಯ ಆದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಮಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪವಾದ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಣ್ಪರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತಿಸ್ಯಭ್ಯೋಜಸಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ತಿಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ.

ದೇವೀಃ-ದೇವಶಬ್ದವು ಅಚ್ಚುತ್ಯಯಾಂತ. ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಃ ದೇವ್ಯಃ ಪುಂಯೋಗಾದಾ-ಖ್ಯಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ದೇವೀ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಾಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ನಾಥಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಅಭ್ಯನುಜ್ಞೆ ಇರುವಕಾರಣ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದು. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ, ದೇವೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮಯೋಭುವಃ-ಮಿಾಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಕ್ಯಾದಿ ಧಾತು. ಮಿನಾತಿ ಹಿನ್ಸತ್ಸಿ ದುಃಖಮ್. ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯಾಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ, ಯಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಯಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮಯಃ ಧಾವಯಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಯೋಭುವಃ, ಮಯಶ್ಯಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಚೆಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಧೂಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಮಯೋಭೂ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ಅ ಚಿ ತ್ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಣ್ ಆದೇಶ. ಮಯಸ್+ಧೂ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ಉತ್ಪ ಗುಣಗಳು ಬರುವುವು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಮಯೋಭೂಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಬರ್ಹಿ—ಬೃಹಿ ನೃದ್ಧಾ. ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಬೃಂದೇರ್ನ ಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಲಘುಪಥಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸೀದಂತಂ — ಪಠ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಲೋಪಪ್ರಥಮವುರುಪಬಹುವಚನ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ಯ ಅದೇಶ ಏರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಶಬ್ ವಿಶರಣ. ಸದ್-ಅ-ಅನ್ತ್ಯ. ಸದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಘೌಢ್ಯಾನ್ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದ ಎಂಬ ಅದೇಶ. ಸೀದನ್ತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಅಸ್ತಿಧಃ—ಸ್ತಿಧ್ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಅಥವಾ ಶೋಷಣಾರ್ಥಕ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿ. ಭೈಕ್ತಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೧-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿಪ್. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ತಿತ್ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅಸ್ತಿಧಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮುಪ ಹ್ವಯೇ |
ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಹ | ತ್ವಷ್ಟಾರಂ | ಅಗ್ರಿಯಂ | ವಿಶ್ವ ರೂಪಂ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ತು | ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಕ್ಷೀಸಂಯಾಜೇ ತ್ವಷ್ಟಾಃ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯೇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಮಿತಿ | ಶಂ ಯುನಾಕಾಯಿ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತಿಕಂ | ಸಂ ತೇ ಪಯೋನಿ ಸಮು ಯಂತು ನಾಜಾ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ | ಅ. ೧-೧೦ || ಇತಿ ||

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ತ್ವಷ್ಟ್ಯನಾಮಕಮಗ್ನಿಮಿಹ ಕರ್ಮಣ್ಯುಪದ್ವಯೇ | ಕೀದೃಶಂ | ಅಗ್ನಿಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ
 ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಬಹುವಿಧರೂಪೋಪೇತಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕೇವಲೋಽಸಾಧರಣೋಽಸ್ತು | ಇತರಯಂಜ-
 ಮಾನೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಿಕಮನುಗ್ರಹಂ ಕರೋತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತ್ವಷ್ಟಾರಂ | ತತ್ಪೂ ತ್ವಷ್ಟೂ ತನೂಕರಣೇ | ತ್ವನ್ |
 ಸ್ವರಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞಾದಿತೋ ವಾ | ಸಾ. ೭-೨-೪೪ | ಇತೀದಧಾವಪಶ್ವೇ ಸ್ಥೋಽಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋ
 ರಂತೇ ಚ | ಸಾ. ೮-೨-೨೯ | ಇತಿ ಕಕಾರಲೋಪಃ | ಸ್ವಪ್ತಂ | ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನೇ ಋತೋ ಜಾಸರ್ವ-
 ನಾಮಸ್ಯಾನಯೋರಿತಿ ಗುಣೇಽಪ್ಯನ್ವಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಃ | ತೃನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತ-
 ತ್ವಂ | ಅಗ್ನಿಯಂ ಅಗ್ರಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಘಜ್ಯಾ ಚ | ಸಾ. ೪-೪-೧೦೭ | ಇತಿ ಘರ್ಜ | ಆಯೇನಯಾ-
 ತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೧-೨ | ಘಕಾರಸ್ಯ ಇಯಾದೇಶಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಆಯನಾದಿಪೂಪದೇಶಿ-
 ವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ | ಸಾ. ೭-೧-೨-೧ | ಇತ್ಯುಪದೇಶವದ್ವಾನಾತ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾ-
 ದ್ವಚಿತ್ವಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ | ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟುತ್ವನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ | ತ್ವಷ್ಟಾ-
 ವೈ ಪತುನಾಂ ಮಿಥುನಾನಾಂ ರೂಪಕೃತ್ | ತ್ವ ಸಂ-೬-೧-೮ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತ-
 ತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರೇರಾಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೦೬ | ಇತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸು ಪ್ತೇಪಣೇ | ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ | ಉ.೧-೧೩೮ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪಷ್ವೀಬಹುವಚನಮಾಮ್ | ಅತ್ರ ಪರಮಸಿ ಯೋಽಪಿ | ಸಾ. ೭-೨-೮೯ |
 ಇತಿ ಯತ್ವಂ ದಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರತಿಪದವಿಧಿತ್ವಾಚ್ಚಾಮ್ ಅಕಮಾದೇಶೇ ಕೃತೇ | ಸಾ. ೭-೧-೩೩ |
 ಅನಾದೇಶ ಇತಿ ನಿಪೇಧೇನ | ಸಾ. ೭-೨-೮೬ | ಯತ್ಪಾಭಾವಾಚ್ಛೇಷೇ ಲೋಪಃ ಇತಿ ದಕಾರಲೋಪೇಽಕಾ-
 ರಾಂತತ್ವೇನ ಪಶ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸಿ ಸುಟಃ | ಸಾ. ೭-೧-೫೨ | ಸಾಮ ಇತಿ ನಿರ್ದೇಶೇ ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಂತರ್ಭಾವೇನ
 ನಿವೃತ್ತಿಃ | ಏವಮರ್ಥ ಏವ ಹಿ ಸಾಮ ಇತಿ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶಃ | ಕೇವಲಃ | ವೃಷಾದೇವಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾ-
 ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ಬಹುವಿಧರೂಪಗಳುಳ್ಳ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ—ತ್ವಷ್ಟುವೆಂಬ
 (ಅಗ್ನಿರೂಪ ವಿಶೇಷ) ದೇವತೆಯನ್ನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಅಪ್ಪಾನಮಾಡು-
 ವೆನು | (೮ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು) ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ (ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) | ಕೇವಲಃ—ಅಸಾಧಾರಣನಾಗಿ ಎಂದರೆ
 ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪ (ಆಕಾರ)
 ಗಳುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನು. ಇಂತಹ ದೇವತೆಯನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾನಮಾಡುವೆನು. ಅವನು
 ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗಲಿ.

English Translation.

I invoke Tvashtir, the foremost and the multi-form here. May he be
 solely ours.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪತ್ನೀಸಂಯೋಜನೆಯ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯೆಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಶಂ ಯುವಾಕಾಯ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಎಂಬ ಬಂಡದಲ್ಲಿ ಸಂತೇ ಪಯೋಗಿಸಿ ಸಮುಯಂತು ವಾಜಾ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯೆಂಬ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅಶ್ವ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು—

ತ್ವಷ್ಟಾ | ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ವತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಿವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಷ್ವಿಕರ್ಮಣ
ಸ್ತ್ವಷ್ಟತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕರೋತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತ್ವಷ್ಟೇತ್ಯಾಹುರ್ಮಧ್ಯಮೇ
ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || (ಋ. ೮-೧೪)

ಎಂದರೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿರುವವನು ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ?) ಮಾಡುವವನು, ಮಾಧ್ಯಮಿಕನೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಸೃಧಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯು ಹೇಳುವನು.

ತ್ವಷ್ಟುವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿತೃವೃವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ತಮದ್ಯ ಹೋತರಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ತ್ವಷ್ಟುವು ದ್ಯಾವಾಸೃಧಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪ, ಸೌಂದರ್ಯ ಋದ್ಧಿ, ವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಕರ್ತನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ವೈ ಪತುನಾಂ ಮಿಥುನಾಂ ರೂಪೈಕ್ (ತ್ವಿ. ಸಂ. ೬-೧-೮-೫) ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಾ-ಮಧಿಪತಿಃ (ತ್ವಿ. ಸಂ. ೬-೬-) ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ವಿಕರೋತಿ—ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ (ಯಜುರ್ವೇದ) ವಾಕ್ಯಗಳು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಮತ್ತು

ಮದ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ ಮಯಿ ದೇವಾಸೋವೃಜನ್ಯಹಿ ಕೃತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩)

ತ್ವಷ್ಟುವು ನನಗೆ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ, ಇತರ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟೃವು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರಕಾಶಮಾನನು ಎಂಮುಯಾಸ್ಕರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಗ್ರಿಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠಂ, ಪ್ರಧಾನಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಮುಖ್ಯನು.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟ್ವುತ್ವನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ || ಅನೇಕ ರೂಪಗಳ ಕಾರಣ ಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ—ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯಪಾದವಾದ ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೦ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಇದು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ನಮಗೆ ಮುಖ್ಯನುಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಷ್ಟಾರಮ್—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ತ್ವಕ್ಷೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಉದಿತ್ತಧಾತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿದೂಷಾದಿತೋವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಉಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಡಾಗಮವು ಬರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವಕ್‌ಸ್ಮ+ತ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಅಥವಾ ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಅದ ಸಂಯೋಗದ ಅದ್ವಯವವಾದ ಸಕಾರ ಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತ್ವಕ್‌ಸ್ಮ+ತ್ಯ ಸ್ಪೃನಾಷ್ಟುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ತ್ವಷ್ಟ್ವು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತೋಜಾಸೃಷ್ಣಾ ಮುಸ್ಯಾಸಂಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತ್ವಷ್ಟರ್+ಅಮ್ ಅಸ್ಮ್ ತೈನ್ ತೈಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ತ್ವಷ್ಟಾರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಅಗ್ರಿಯಮ್—ಘೌಚ್ಚಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಅಗ್ರಾದ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಗ್ರಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭವಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌಚ್ಚಿ ಭ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೌಚ್ಚಿ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಘೌ. ಆಯೇನೇಯಾನೀಯಯಃ ಘ ಥ ಖ ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಥ ಖ ಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಯ್‌ನ್, ಏಯ್, ಈನ್, ಈಯ್, ಇಯ್ ಅದೀಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಿಗೆ ಇಯ್ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಇಯ್+ಅ. ಯಸ್ಯೇತಿಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಬರುವ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಾದ ಘಾ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಬರುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಘಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಬಹಿರಂಗಗಳು. ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಂತರಂಗ. ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಆಯನ್ನಾದಿಯಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧) ಪರಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨) ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತಗಳಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಮನಂತರವೇ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ಈಗ ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಮೊದಲು ಬರುವುದು ನಂತರ ಘ ಗೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು. ಘ ಎಂಬುದು ವ್ಯಂಜನ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿಲ್ಲ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶವೂ ಅಂತರತವ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲೆ ಅಸ್ವರಕವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಅಕ್ರಿಯಮಾಣೇಹ್ಯುಪದೇಶಿತವದ್ಭಾವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಸನ್ನಿ ಯೋಗೇನಾದ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವೇ ಕೃತೇ ಅಂತರ್ಮತ ಆದೇಶಾ ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಅಸ್ವರಕಾಃ ಸ್ಯುಃ (೩-೧-೨ ಮಘಾ) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಿ ಬಂದರೂ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದೇ ಆಚ್ಚಿಗೆ (ಪ್ರಯೋಗ) ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯನ್ನಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಮಸ್ವರಕಾಃ ಸ್ಯುಃ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ತೆರನಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದರೆ ಗಾತ್ರಗಳಿಗೆ (ಅವಯವಗಳಿಗೆ) ಶೈಥಿಲ್ಯವೂ, ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಿಗ್ಧತೆಯೂ, ಕಂಠವನರಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದರೂ ಆಗುವುದು. ಅದರೂ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಧರ್ಮವಿದೆ, ಉದಾತ್ತ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಪದದಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರರಹಿತಗಳಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ, ಅಸ್ವರಕಾಃ — ಇಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಆದೇಶಗಳೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಘಾ ಗೆ ಬರುವ ಇಯ್ ಆದೇಶವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಆಯಿನಾದಿಷೂಪದೇಶಿತವದ್ಭವನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆಯನ್ನಾದ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಗ್ರ+ಇಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಚಿತ್ವರಣದಿಂದ ಚಿತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಬಹಿರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಆದೇಶಗಳು ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಘಚ್ಚಿತ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಿತ್ವರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಆಗ್ರ+ಘ ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತ ಬಂದರೂ, ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ ನಂತರ ಘಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಇಯ್ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಇಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಚಿತ್ವರಣವು ಚಿತ್ವರಣವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ವ್ಯರ್ಥಂಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಅಂದರೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ

ಪದವು ತಾನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವಂತೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ವಚನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಅದು ಯಾವುದು? ಎಂದರೆ ಉಪದೇಶವಸ್ತುವಾಗಿಯಾದುದರಿಂದ ಭವಂತಿ, ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉದ್ಯೋತಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧ್ಯಾದೇಶಾನಾಮುತ್ಪತ್ತಿ ಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟಕಾರ್ಯದ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಜ್ಞಾಪಯಂತೇ ಇತಿ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯನಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು, ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಕೈಂಠಲೂ ಮೊದಲೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ಚಿತ್ತರಣದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈಗ ಚಿತ್ತರಣ ವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಅಗ್ರ+ಛ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬಂದರೆ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಗಣಿಚಿತ್ತರಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಉಪದೇಶವದ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ನವಾಕ್ಷಚಿಟ್ಟಿತ್ಯರಣಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨-೨) ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರೇ ಹೇಳಿರುವರು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ-ವಿಶ್ವವಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ರೂಪವು. ತ್ವಷ್ಟುವಿಧದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತ್ವಷ್ಟವೈ ಪಶನಾನಾಂ ಮಿಥುನಾನಾಂ ರೂಪ- ಕೌತ್ (ತೈ. ಶ್ರು. ಸಂ. ೬-೧-೮-೫) ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಬೋಧಿಸುವುದು. ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷನ್ದಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದ ರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬- ೨-೧-೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ-ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಯುಷ್ಮಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಅಸ್ಮ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠೀಬಹುವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಈಗ ಯೋಗಿಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಸಾಮ ಅಕಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಾಮಗೆ ಅಕಂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಂ ಆದೇಶಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಯೋಗಿಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಯತ್ನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಾಮ ಅಕಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಎಂಬುದು ನೈತ್ಯ, ಅಂದರೆ ಯಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಅಕಂ ಬರುವುದು ಯಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಅಕಂ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಂ ಆದೇಶವು ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿಯಾಗುವುದು. ಆದ

ಕಾರಣ ಅದು ನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಆಕಂ ಆದೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಯೋಚಿ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದು ಬರುವುದು. ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗತ್ವರೂಪವಾದ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಯೋಚಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಪರನಿತ್ಯಾನ್ತರಂಗಾಪೇನಾದಾನಾಮುತ್ಪರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವಾದ ಯತ್ನವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಆಕಮೇ ಬರುವುದು. ಆಕಂ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಯತ್ನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಬಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮ್ ಇಲ್ಲ. ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವ ನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತನಾಗಿರುವ ಅಮ್ ಗೆ ಸುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಟ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಸಾಮ್ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಮಾದೇಶ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಯತ್ನ ಬರುವುದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗವು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಸುಡಾಗಮವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವೂ ಡದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಮ ಆಕಂ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವನಿಂದ ಆಕಂ ಎಂಬುದು ಅಮ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ ಆಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು ಆ ಸುಡಾಗಮ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವೂಡುವರು. ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವೂಡಿದರೆ ಸುಟ್ಟಗೂ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಿಯಾಗಿ ಬರುವ ಅದಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶವು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ಕೇವಲಃ—ವ್ಯಸಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಸಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಬರುವುದು. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅವ ಸೃಜಾ ವನಸ್ಪತೇ ದೇವ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಃ |
ಪ್ರ ದ್ರಾತುರಸ್ತು ಚೇತನಂ || ೧೧ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಅವ | ಸೃಜ | ವನಸ್ಪತೇ | ದೇವ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಹವಿಃ ||
ಪ್ರ | ದ್ರಾತುಃ | ಅಸ್ತು | ಚೇತನಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ಏತನ್ನಾಮಾಕಾಗ್ನೇ ದೇವ ಹವಿರ್ಭುಗೈಸ್ತು ದೇವೇಭ್ಯೋಽಸ್ತದೀಯಂ ಹವಿ-
ರವ ಸೃಜ | ಸಮರ್ಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರ ದಾತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೇತನಂ ಪರಲೋಕವಿಷಯಂ ವಿಜ್ಞಾ-
ನಂ ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾದಸ್ತು || ವನಸ್ಪತೇ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ದೇವ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಷಾಷ್ಠಿ ಕ-
ಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವಿಃ | ಇಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದಾತುಃ | ದದಾತೇಸ್ತುಚ್ | ಚಿತ
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಜಸಿ ಯತ ಉತ್ | ಸಾ. ೬.೧-೧೧ ಇತ್ಯುತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶೋ ರಪರತ್ವಂ ಚ |
ರಾಕ್ಷಸ್ಯ | ಸಾ. ೮-೨-೨ | ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಏಕಾದೇಶಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಚೇತನಂ | ಚಿತೇ
ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಕರಣೇ ಲುಘ್ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವ-
ಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ದೇವನಾದ | ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿಯೇ ಅಥವಾ ವನಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಗ್ನಿಯೇ |
ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಹವಿಃ—ನಾವು (ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅವ ಸೃಜ—ಸಮರ್ಪಿಸು |
ದಾತುಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಚೇತನಂ—(ಪರಲೋಕವಿಷಯವಾದ)
ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನವು | ಅಸ್ತು—(ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಉಂಟಾಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ಅಥವಾ ವನಸ್ಪತಿನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸು ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ
ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗಲಿ.

English Translation.

Present, divine Vanaspati, our oblation to the gods, and may true
knowledge be the reward of the giver.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರ ವಿವರಣೆಯು—

ವನಸ್ಪತ ಇತ್ಯೇನಮಾಹ್ಯೇಷ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಸಾತಾ ವಾ ಸಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ

ವನೋತೇಃ || (ನಿ. ೮-೩)

ತತ್ಕೋ ವನಸ್ಪತಿಃ | ಯೋಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || (ನಿ. ೮-೧೮).

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವನಗಳ ಪಾಲಕನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು. ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ದಾವಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರಾಜ, ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥವು. ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಮರದ ಕಂಭವೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೃರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾತ್ಯಕೃರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಮರು ಒಂದು ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ಯರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈನ್ಯೇನ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೮-೧)

ಎಂದರೆ ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ (ಯೂಪಸ್ತಂಭವೇ) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಗೃಹಮಾನರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಲೇಪನ ಮಾಡುವರು ಎಂದು ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನದ್ದೇ ತಿಳಿಸಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩, ೬, ೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವನಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಯೂಪವೇ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—“ವನಸ್ಪತೇ ಶತವಲ್ಯೋ ವಿರೋಹ ಸಹಸ್ರವಲ್ಯಾ ವಿ ವಯಂ ರುಹೇಮು” ಎಂದರೆ, ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ನೂರಾರು ಮತ್ತು ಸಾವಿರಾರು (ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಚಿಗರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ಪತಿಯಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಮು. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೦ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ “ವನಸ್ಪತೇ ರತನಯಾ ನಿಯೂಯ” ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವು.

ದಾತುಃ—ಹವಿಃಪ್ರದಾತುಃ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನ.

ಚೇತನಂ—ಪರಲೋಕವಿಷಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ, ಪರಲೋಕವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಚೇತನಂ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ವಿನೇಕ ಎಂದರ್ಥವು. ವೆಂಕಟನಾಥನರು ದಾತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾಪನಂ ದೇವೇಷು ತ್ವಯಾ ನಿವೇದಿತಸ್ಯ ಯಜಮಾನನ ವಿಷಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನೀನು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಬೇಕು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವನಸ್ಪತೇ-ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ದೇವ—ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಹವಿಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಧಾತು—ಅರ್ಚಿ ಶುಚಿ ಹು (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ. 'ಅನಿಸನ್ನಸ್ಯ' ಎಂದು ಪರೈದಾಸವಿರುವುದು. ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧೋಽಯಂ ಕ್ರಿಯೆಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನೌ | ಪರೈದಾಸಸ್ತು ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಯತ್ರೋತ್ತರಪದೇನ ನೌ || ಇಸಿ ನಭವತಿ ಎಂದು ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ನೌ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ ಬಂದರೆ ಅದು ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ ಎನ್ನಲ್ಪಡುವುದು. ನ, ಇಸ, ಅನಿಸ್ ಎಂದು ಉತ್ತರಪದವಾದ ಇಸ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ನೌಗೆ ಅನ್ವಯ ಬಂದರೆ ಪರೈದಾಸ ಎನ್ನಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಪಾರ, ಅಸಮರ್ಥ ಸಮಾಸಾತ್ರಯಣ, ವಾಕ್ಯಭೇದ, ಎಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳು ನಿಯಮವಾಗಿರುವುವು. ಅದರಿಂದ ಪರೈದಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲನಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಇಲ್ಲಿ ಪರೈದಾಸವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು. ಏನಂಚ ಇಸಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂದು ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ.ಸೂ. ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಹವಿಸ್ ಎಂಬುದು ಇಸಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದೈದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ಹವಿಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದಾತುಃ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ ಅದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪೃಷ್ಠ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ ಉತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸಿ, ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳಾದ ಋಕಾರ ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಋ+ಅ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಉರಣ್ವಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಾತುರ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ರಾತ್ಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗದ ಚರಮವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರೂ ತೀರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗಾಂತ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರನೇ ಬರುವುದು. ಸಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾವ ವರ್ಣ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಊರ್ಕ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಏಕಗ. ದಾತುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಚೇತನಂ—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕರಣಾಧಿಕರಣಿಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯೌವೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗಿ ಅನ ಆದೇಶ, ಚಿತ್+ಅನ. ಪುಗನ್ನಲಘೋಪಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೋಪಸ್ಯಗುಣ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಚೇತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ಕೃಣೋತನೇಂದ್ರಾಯ ಯಜ್ಞನೋ ಗೃಹೇ |
ತತ್ರ ದೇವಾ ಉಪ ಹೃಯೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಾಹಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಕೃಣೋತನ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಯಜ್ಞನಃ | ಗೃಹೇ ||
ತತ್ರ | ದೇವಾನ್ | ಉಪ | ಹೃಯೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದೋ ಹವಿಷ್ವದಾನವಾಭೀ ಸನ್ ಏತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿವಿಶೇಷಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ತದಗ್ನಿಸಂ-
ಪಾದಿತಂ ಯಜ್ಞಮಿಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರತುಷ್ಯರ್ಥಂ ಯಜ್ಞನೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಯತ್ಪಿಜಃ ಕೃಣೋ-
ತನ | ಕುರುತ | ತತ್ರ ಯಜ್ಞೇ ದೇವಾನುಪ ಹೃಯೇ || ಕೃಣೋತನ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿ
ಶ್ವಾನುಮ್ | ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ | ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ |
ಪಾ. ೨-೧-೪೫ | ಇತಿ ತನದಾದೇಶಃ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿಸ್ವಿ ಕೃಣೋತಿ ರಚ್ಛೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗೇನ
ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾಶೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾದ್ಯ-
ಕಾರಸ್ಯ ಲಘುಪಥಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ತನಪಃ ಪಿತ್ವೇನಾಜಿತ್ವಾದುಕಾರಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಇಂದ್ರಾಯ |
ಋಚ್ಛೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಯಜ್ಞನಃ | ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿ ಕರಣಾದಾ-
ನೇಷು | ಸುಯೋಜೋರ್ಜ್ಜುನಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೩ | ಜಸಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಲ್ಗೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ
ಸಂಯೋಗಾದ್ಯಮಂತಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೭ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ವನಿಪಃ ಪಿತ್ವೇನ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ
ತಿಷ್ಯತೇ | ಗೃಹೇ | ಗೃಹ ಉಪಾದಾನೇ | ಗೇದೇಶಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೪೪ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗೃಹಚ್ಛೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ತತ್ರ | ತ್ರರ್ |
ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮವರ್ಗಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೇವಾ ಉಪೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾಢಟೀತಿ
ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅಶೋಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಾದೇಶಃ | ಭೋಭಗೋ ಇತಿ ಯತ್ವಂ |
ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ || ೨೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ನಲ್ವೈ ಮುತ್ಪಿಜರೇ) ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ | ಯಜ್ಞನಃ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜ
ಮಾನನ | ಗೃಹೇ—ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ) ಸ್ವಾಹಾ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ

ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ) | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಕೃಣೋತೇ—ಮಾಡಿ | ತತ್ರ—ಆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಉಪ ಹೃಯೇ—ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು (ಕರೆ ಯುವೆನು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಯಜಮಾನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ ಪಿಸುಪ್ಪ ಯಜ್ಞಮಾಡಿರಿ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

Perform the sacrifice to Indra conveyed through *swaha* in the house of the sacrificer. I invoke the gods thither.

|| ವಿಕೀಪವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಾಹಾ—ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯು—

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಸ್ವಾಹೇತತ್ ಸು ಆಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಾ ನಾಗಾ ಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತಿ ನಾ ||

ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಆವಯವಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

(೧) ಸು ಆಹೇತಿ ನಾ—ಸು=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಆಹ = ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜೆನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೨) ಸ್ವಾ ನಾಗಾಹೇತಿ ನಾ—ಸ್ವಾ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ ವಾಕ್ = ವಾಕ್ಯವು ತಂ ಸ್ವಾ ನಾಗಾಭ್ಯವದಜ್ಞುಹುಧೀತಿ ತತ್ಸ್ವಾಹಾಕಾರಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ). ಎಂದರೆ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ನೇದಮಂತ್ರವಾದ ಋಕ್ವಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ತಾನೇ (ಹೋಮ ಮಾಡುವವನು) ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ—ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಂ = ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಹ—ಹೋಮ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೪) ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತಿ ನಾ—ತಾನು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮೂಲಕ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮಾತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾಮುಭವತ್ಪರೋಗಾಃ |

ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯತಸ್ಯ ನಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧)

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು—ಈಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ) ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತು ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಹೋತೃವು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಾರ್ಥವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೆಲವು ಆಪ್ರೀತರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾದೇವಿಯು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೃಣೋತನ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತ್ಯು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಕೃನ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಗೆ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಟೋಲಬ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಜದ್ವಾ ಬಂದರೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥನಿಸಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಶೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಅದೇಶ. ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ, ತಪ್, ತನಪ್, ತನ, ಥನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತನಪ್ ಅದೇಶ ಕೃನ್ವಾ+ತನ ಕರ್ಮ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಧ್ವಿಸ್ವಿ-ಕೃಣೋತೀ ರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧನ್ವಾ ಕೃಣ್ ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಶಬ್ದವಯದಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಆಕಾರಾದೇಶ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಕೃನ+ಉ+ತನ. ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕೋಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು

ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಆಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಪ್ರಿನ್ಯವರ್ವಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾನೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘುಪದಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತನಪ್ ಪಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಿತ್ ಎಂದು ಪರೈದಾಳವನಾದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧ ೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ, ಋಮರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯಣಿತ್ವಂವಕ್ತ್ವಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಕೃಣೋತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್.

ಇನ್ಯಾಯ—ಇದು ಪರಮೈಶ್ವರೈ ಧಾತು. ನುನಾಗಮ. ಋಜೈನ್ಯಾಗ್ರ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿಶ್ಚಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾಯ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತದಾತ್ಯ.

ಯಜ್ಞನಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಸುಯಜೋರ್ಜುನಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೩) ಮುಕ್ತ ಅಭಿವೇಶ, ಯಜ ದೇವ ಪೂಜಾದಾ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜ್ವಿನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವಿನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ವನ್ ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯಜ್ಞನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಷೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಏಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಜ್ಞನ+ಅನ್ ಇದಕ್ಕೆ ಯೇಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋದೇಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಅಂಗವಯವವೂ ಕೃತ್ಯಯಾದಿಕ್ ಅಸರ್ದನಾಮಸ್ಯಾನ ಯಾದ್ಯಜಾದ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಪರ್ವಯೂ ಆದ ಯಾವ ಅನ್ ಇರುವುದೋ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನ ಶಬ್ದದ ಅನ್ನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ನ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯಮನ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೭) ವಕಾರಾಂತ ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವಿ ಎಂಬ ವಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ ನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೃಹೇ—ಗೇಹಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲಠಕ್ಷತದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಗುಣಿಜ್ಯಾವಯವ್ಯಧಿವಸ್ತಿ ವೃಕ್ಷತಿ ಭೃಜ್ಜಿತಿಃಸಾಂಜಿತಿಚಿ (ಪಾ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮುಕಾರ. ಇಗ್ಯಣಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಯ ವ ರ ಲ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವ ಇ, ಉ, ಋ, ಲೃ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರ ಆಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಗೃಹ, ಸಪ್ರಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೃಹೇ ಎಂದು ರೂಪವು. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು.

ತತ್ರ-ಸಪ್ರಮಾಪ್ತಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತತ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕ ಸಪ್ರಮಾಪ್ತಂ ತದ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತದ್ವಿತಾನ್ವದಾದ್ದರಿಂದ 'ಕೃತ್ವದ್ವಿತಸಮಾಪಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ 'ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಜಾಗೆ ಉಕ್ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಲ್ಲಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ

ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ತ+ಅ+ತ್ರ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತತ್ರ ಎಂದು ರೂಪ. ಅತಿ (೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ದೇವಾ ಉಪ-ದೇವಶಬ್ದವು ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಚಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩. ೧-೧೩೪) ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣ (ಪಾ ಸೂ '೭-೩-೮೬) ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನ ನಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀ ಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್ಯ ದೇವ+ಅಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧. ೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ದೇವಾಸ್ಯ ತಸ್ಯಾಚ್ಛಸೋನಃಪುಂಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವನಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ದೇವಾನ್. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪ ಶಬ್ದವು ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸವಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ, ದೇವಾರ್+ಉಪ ಅತೋಟಿಸಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ರೇಫದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಆಕಾರ, ದೇವಾರ್+ಉಪ. ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯತ್ಯ ದೇವಾರ್ಯ+ಉಪ ಲೋಪಶ್ಚಾ ಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ+ಉಪ. ಈಗ ಅದ್ವಿಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ+ಉಗಳಿಗೆ ಓಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಯ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವತ್ಯಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಯಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅಚ್ಚರ್ಣ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೨ ||

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಐಭಿರಗ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ತೃತೀಯಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಪ್ರೊಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ತಚ್ಚ ಸೂಕ್ತಂ ಬದುದೇವತಾಕಂ | ಅತ ಏನಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಐಭಿರ್ವೈಶ್ವದೇವಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ವ್ಯಾಢದ್ವಾದಶಾಹಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇ ಛಂದೋಮೇ ತೃತೀಯಸವನೇ ವೈಶ್ವದೇವತಸ್ಯ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ || ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅಥ ಛಂದೋಮಾಃ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ನಿರತೃಪಕ್ರಮ್ಯುಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಂ | ಅ ೮-೯೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ಐಭಿರಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಸೂಕ್ತವು ಬಹುದೇವತಾಕವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತ ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು—ವ್ಯಾಢದ್ವಾದಶಾಹವಾಗದ ಪ್ರಥಮ ಛಂದೋಮದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ

ಸವನದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನ ಮಾಡುವಾಗ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಥ ಭಂದೋಮಾಃ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೈಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋಗಿರ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಂ—ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿ ಎಂದು ನೊದಲು ಮಾಡಿ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋಗಿರ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಭಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆ. ಸೂ. ೮-೯).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೬, ೨೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಮುಷ್ಠಿ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ (ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ಸಹಿತೋಗ್ನಿಃ |

೩-ಇಂದ್ರನಾಯುಬೃಹಸ್ಪತಿಮಿತ್ರಾಗ್ನಿಪೂರ್ವಭಗಾದಿ-

ತ್ಯಮರುದ್ಧಾಣಾಃ | ೧೦-ವಿಶ್ವದೇವಾಗ್ನೀಂದ್ರನಾಯು

ಮಿತ್ರಧಾಮಾಃ | ೧೧. ಅಗ್ನಿಃ) ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರೋ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ದೇವೇಭಿರ್ಯಾಹಿ ಯಕ್ಷಿ ಚ || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ | ಏಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ದುವಃ | ಗಿರಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮ ೨ ಪೀತಯೇ ||

ದೇವೇಭಿಃ | ಯಾಹಿ | ಯಕ್ಷಿ | ಚ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಏಭಿರಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸಂಭಾವಿತೈರ್ವಿಶ್ವೇಭಿರ್ದೇವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹ ಸೋಮ
ಪೀತಯೇ ಸೋಮಸಾನೋಪೇತಯಾಗಾರ್ಥಂ ದುಮೋಽಸ್ಮದೀಯಾಂ ಪರಿಚೇಯಾಂ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ
ಸ್ತುತೀಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಾ ಯಾಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಯಕ್ಷಿ ಚ | ಆಗತ್ಯ ಯಜ ಚ || ಏಭಿಃ | ಪೂರ್ವನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ
ದೇವಾನಾಮಿದಮಾ ಪರಾಮರ್ಶಾದಿದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಃ ಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ | ಪಾ. ೨-೪-೩೨ |
ಇತ್ಯುಕ್ತನುದಾತ್ತಃ | ಶಿಶ್ವಾತ್ವರ್ವಾದೇಶಃ | ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೧ | ಇತಿ ಭಿಸ ಐಸಾ-
ದೇಶಾಭಾವಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ಯವ | ನ ಚೋದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ತತ್ರಾಂತೋದಾ-
ತ್ತಾದಿತ್ಯಧಿಕಾರಾತ್ | ದುವಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದೋ
ವಿಶೇಃ ಕ್ವನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸ್ ನ ಭವತಿ | ಬಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇತ್ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೩ | ಇತ್ಯೇತ್ಯಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಸೋಮಶಬ್ದೋಽರ್ವಿಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾನಾ
ಮನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯಸ್ತಿನ್ಯಾಗೇ ಸ ಸೋಮಪೀತಃ | ತಸ್ಮೈ |
ತಾದರ್ಭೈರೇ ಚತುರ್ಥೇ | ದೇವೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಬಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇತ್ಯಂ | ಯಕ್ಷಿ | ಯಜೇಲೋಕಟಃ ಸಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಶೋ ಲುಕ್ | ವೃಶ್ವಾ
ದಿನಾ ಪತ್ವಂ | ಪಥೋಃ ಕಃ ಸೀತಿ ಕತ್ವಂ | ಸೇರ್ಹಿ ರಾದೇಶಶ್ಚಾಂದಸತ್ವಾನ್ ಭವತಿ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ವೇ-
ನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಏಭಿಃ—ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾವಿತರಾದ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—
ಸಮಸ್ತರಾದ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ದುವಃ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಶುಕ್ರೋಪಯನ್ನೂ | ಗಿರಃ—
ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ |
ಪ್ರತಿ ಅ ಯಾಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | ಯಕ್ಷಿ ಚ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಶುಕ್ರೋಪಯನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಾ. ಬಂದನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation

Come, Agni with all those gods to receive our adoration and praises
and for drinking soma; and also perform the sacrifice.

| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ |

ವಿಭಿಃ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದಮ್ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶವಿರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಇದಮೋನ್ವಾದೇಶೇಷಸಮದಾತ್ವತ್ವತೀಯಾದೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶವು ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಅಶ್ ಶಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ವರ್ಯಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಬರುವುದು. ಅ. ಭಿನ್, ಈಗ ಅತೋಭಿನ್ ಐನ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಕ್ಕೆ ನೇದಮದಸೋರರೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧) ಕರಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಇದಮ್, ಅದಮ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿನ್ಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಛುಲ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ರ್ಛುಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ೨ ಗೆ ಏ ಬಂದರೆ ಏ. ಭಿನ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವಿಭಿಃ ಎಂದುರೂಪ. ಊಡಿದಮ್ ಪದಾದ್ಯೈಮೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಇಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಃ, ಎಂದೂ, ಅನ್ನೋದಾತ್ತಾದತ್ತರಪದಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮನಿತ್ಯಸಮಾಸೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ ಎಂದೂ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಏವಂಚ, ಒಂದೇ ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಆದ ಇದಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್, ಆದೇಶ ಅನುದಾತ್ವ, ಏ. ಯು ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವದಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ವಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ದುವಃ—ನವ್ವಿಪಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ವ. ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅತಾಪ್ರುಷಿ ಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃಕ್ತೌ (ಉ. ಸೂ. ೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೌನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ವ. ವಿಶ್ವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಿನ್ಗೆ ಐನ್ ಆದೇಶವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವ+ಭಿನ್, ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುವಚನೇ ರ್ಛುಲ್ಯೇತ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ವಿಶ್ವೇ+ಭಿನ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವೇಭಿಃ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ--ಸೋಮಶಬ್ದವು ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸುಹುಸ್ಯಭೃಕ್ಷಿಕ್ಷುಭಾಯಾನಾಪದಿಯಕ್ಷಿನೀಭ್ಯೋ ಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸಾರ ಬಂದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯಸ್ತನ್ ಯಾಗೇ ಸಃ ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೇಹ. ಚತುರ್ಥೀವಿಧಾನೇ ತದರ್ಥ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೩೧) ತಸ್ಮೈ ಇದಂ ತದರ್ಥಮ್ ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗತಾ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ತದರ್ಥಸ್ಯುಭಾವಃ ತಾದರ್ಥಮ್. ಗುಣವಚನದ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಸ್ಯಜ್ (ಪಾ ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅಲ್ಲವೇ? ಆದ್ದರಿಂದ ತದರ್ಥ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರಯೋಜನಕವಾದ ಕಾರಣವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ದಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಪದಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿನಿರ್ವಾಹಕ್ಕಾಗಿ ಕಾರ್ಯಪದದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ದಧಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಲಾರರು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಲಾರದು, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಭೋಜನ ವಿಶಿಷ್ಟ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕಾರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ದಧಿಯು ವಿಶೇಷಣವಾದ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೋಜನವಿಶಿಷ್ಟ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದಧಿಯು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ವಿವಂಚ ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸಕೃತ್ವದ್ವಿತೀಯ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಸಂಬಂಧಾಭಿಧಾನಮ್ ಸಮಾಸ, ಕೃದಂತ, ತದ್ವಿತಾಂತ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತದರ್ಥ ಎಂಬ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ವಿವಂಚ ತಾದರ್ಥ್ಯ ಎಂದರೆ ತದರ್ಥಸಂಬಂಧಕಾರ್ಯಪ್ರಯೋಜನಕಕಾರಣಸಂಬಂಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ತಥಾಚ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿ ಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಾನ್ಯಾಗಮನದಿಂದ ಸೋಮಪಾನೋಪೇತ ಯಾಗವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಪೀತಶಬ್ದವು ಕಾರ್ಯವಾಚಕ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಎಂದು ಈವಚನಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಇರುವುದು. ದಾರು ಎಂದರೆ ಮರ. ಮರದಿಂದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಯೂಪ ಕಾರ್ಯ. ಆದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕುಂಡಲಾಯ ಹಿರಣ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಈ ವಚನಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವಶಬ್ದ ಅಕಾರಾಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿನ್ ಗೆ ಆತೋಭಿಸಂಘಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಅದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ಬಹುಲಂಛಂಧಿಸಿ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮೇಲೆ ಭಿನ್ ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಶಬ್ದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ದೇವೇಭಿಃ

ಯಾಹಿ—ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಘಾನುದಾತ್ತ.

ಯಕ್ಷಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿ ಕರಣದಾನೇಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿವಚನ ಸಿಪ್ ಯಜ್+ಸಿ. ಕರ್ಮರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂದು ಬಂಧವಿಕರಣ ಶಪ್ ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದೆಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವೃಕ್ಷಭೃಕ್ಷಸ್ತೃಣ ಮೃಜಯಜರಾಜಘ್ರಾಜಚೈಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಯಜ್+ಸಿ. ಷಫೋರಕ್ಸಿ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೪೩) ಸಕಾರ ಪರದಕ್ಷಿಣವಾಗ ಸಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಯಕ್+ಸಿ ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಚಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಅದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಛಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೈ ಸುಪ್ತಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಜ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಯಕ್ಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಯಾಹಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಘಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತ್ವಾ ಕಣ್ವಾ ಅಹೂಷತ ಗೃಣಂತಿ ವಿಪ್ರ ತೇ ಧಿಯಃ |
ದೇವೇಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತ್ವಾ | ಕಣ್ವಾಃ | ಅಹೂಷತ | ಗೃಣಂತಿ | ವಿಪ್ರ | ತೇ | ಧಿಯಃ |
ದೇವೇಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ಯಗ್ನೇ ಕಣ್ವಾ ಮೇಧಾವಿನ ಬುಶ್ವಿಜಶ್ಚ ಯಜ್ಞನಿಷ್ಪಾದಕಂ ತ್ವಾಮಾಹೂ
ಷತ | ಅಹ್ಮಯಂತಿ | ತಥಾ ತೇ ಧಿಯಸ್ತದೀಯಾನ್ ಕರ್ವಣಿ ಗೃಣಂತಿ | ಕಥಯಂತಿ | ತತೋ ಹೇ
ಅಗ್ನೇ ದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈಃ ಸತಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛಿ | ವಿಪ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಮೇಧಾವಿನಾಮಸು ಕಣ್ವಾ ಬುಭುರಿತಿ ಸ್ಥಿತಂ || ತ್ವಾ | ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಸರ್ವಾ
ನುದಾತ್ರಃ | ಕಣ್ವಾಃ | ಕಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಅಶಿಪುಷಿಲಟಿಕಣಿಖಟೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯು
ದಾತ್ರಃ | ಅಹೂಷತ | ಹ್ಯೇಷಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಛಂದಸಿ ಲಾಞಲಜಾಲಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾ-
ನೇ ಲಾಞ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಝ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತ ಇತ್ಯದಾದೇಶಃ | ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್ |
ವಿಕಾಚಿ ಇತಿ ಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಚಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ |
ಹಲಃ | ಸಾ. ೭-೪-೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರೀತಿ ಷತ್ವಂ | ಛಂದಸತ್ಪಾದೂಕಾರ
ಸ್ಯ ನ ಗುಣಃ | ಅಡಾಗಮಃ | ಗೃಣಂತಿ | ಗ್ನ ಶಬ್ದೇ | ಲಟ | ಝ | ಝೀಂಕಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ | ತ್ವಾ |
ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಧಾತೋರ್ದ್ರಸ್ಯತ್ವಂ | ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ್ಮಃ | ಸಾ. ೭-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಬುವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೮-೪-೧-೧ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ತಿಜಃ ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ವಿಪ್ರ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಧಾತಃ | ತೇ | ಅನುದಾತ್ಮಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ತೇನುಯಾವೇಕನಚನಸ್ಯ | ಸಾ.
೮-೧-೨೨ | ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಸ್ತೇ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಛಂದಸಃ ಐಸಭಾವಃ | ಗಹಿ | ಗಹ್ಲೈ
ಸ್ಯಹ್ಲೈ ಗತಾ | ಲೋಪಃ | ಸಿಚ್ | ಸೇಹ್ಯಗಹಿಚ್ಛ | ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲಾಕ್ |
ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ರಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ
ಹೇರ್ಲಾಗ್ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ವಿಪ್ರ—ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಕಣ್ವಾಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು (ಕಣ್ವ ಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು) | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಆ ಅಹೂಷತ—(ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | (ಹಾಗೆಯೇ) ತೇ—ನಿನ್ನ | ಧಿಯಃ—ಕೆಲಸಗಳನ್ನು | ಗೃಣಂತಿ—ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಲು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು (ಅಥವಾ ಕಣ್ವಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು) ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು.

English Translation.

The Kanwas invoke you, wise Agni, and extol your deeds; come Agni with the gods,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಣ್ವಾಃ--ವಿಪ್ರ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಶಬ್ದವು ಪರಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಕಣ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿ, ಬುದ್ಧಿವಂತ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಷಿಯು ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಾಃ ಎಂದರೆ ಕಣ್ವವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಜಮಾನಋತ್ವಿಗಾದಿ ಜನರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಸಮಂಜಸ ವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು.

ಧಿಯಃ--ಅಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೀಃ ಶಬ್ದವು ಪರಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಧಿಯಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅ-ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ-

ತ್ವಾ—ತ್ವಾಮೌದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧.೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವೂ ಪಾದದ ಆದಿ ಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕವೂ ಆದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ವದ್ ಅಸ್ವದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮ ವಾಗಿ ತ್ವಾ ನಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಮ್ ಎಂಬು ದಕ್ಕೆ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ಕಣ್ವಾಃ — ಕಣಶಬ್ದಾರ್ಥ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ **ಅತೂಪ್ತುಃ** ಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿರಿಭ್ಯಃಕ್ತೌನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕಣಭಾಷಾರ್ಥಃ ಕಣ ಗತೌ, ಕಣ ನಿಮಿಲನೇ ಎಂದು ಕಣಧಾತುವು ಮೂರು ಇರುವುದು. ತತ್ಪಟೋಢಿನ್ಯಾದಿವ್ಯಾಪ್ಯಾಕಾರರು ಕಣ ನಿಮಿಲನೇ ಎಂಬ ಜುರಾಧಿಧಾತುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆದರೂ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವ ಬರಬಹುದೆಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ಧರಿಂದ ಕಣ್ವಾಃ ಅದ್ಭುತಾತ್.

ಅಹೂಷತಃ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಧಾತ್ವರ್ಥ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನ) ಈ ಲಕಾರ ಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಹೈ+ಲ್-ಇಕಾರವು ಜಾತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತು ಜಾತ್. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಜಾತಃ ಕರ್ತೃಭಿಷ್ಠಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತೇತ್. ಜಾತ್ ಅದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಸದ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಸದ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನವಾದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೈ+ಝ, ಚಿ ಲುಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೇಸ್ತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಜ್ ಅದೇಶ. ಹೈ+ಸ್-ಝ. ಸಿಜ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇ-ದ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೈ ಧಾತುವು ಅಜನ್ತ ಉದ್ಯಾದಂತೈಃ—ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುದಾತ್. ಅಲ್ಲದೆ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದಕಾರಣದಿಂದ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಶೇಧ ಬರುವುದು. ಹೃಸ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಹು ಏ+ಸ್ ಝ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ+ಏಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು-ಸ್-ಝ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾನಯನವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವುಂಟೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಹು+ಸ್+ಝ. ಉತಃ, ನಿರುತಂ, ವಿದ್ಯತಿ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧವು ವರ್ಣಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ ಅದೇಶ, ಹು+ಸ್. ಆತ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟೃಜ್‌ಕ್ಷ್ವಡು-ದಾತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಅಹೂಸ್+ಅತ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಅಹೂಷತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಸರ್ದೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಂತೇ (ಪಂಥಾ ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿಃ ಎಂದು ಸಂವ್ತನುದಾತ್.

ಗೃಣನ್ತಿ—ಗ್ನ್ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವರ್ತಮಾನೇಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೩) ವರ್ತಮಾನೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ದ್ವೀಕಶಃ, ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬರುವುದು. ಭೂತಭವಿಷ್ಯತೋಪ್ರತಿಧ್ವಂದ್ವೀ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅತಿತಾನಾಗತಭಿನ್ನಕಾಲತ್ವಂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲತ್ವಮ್, ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ಭಿನ್ನವಾದುದು ಚರ್ತಮಾನಕಾಲ, ಎಂದು ಕೆಲವರು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಾರಂಭಪರಮಾಪ್ತಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯತ್ವಂ ಕಾಲಗತಂ ವರ್ತಮಾನತ್ವಮ್, ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮುಗಿಯದೇ ಇರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಕ್ರಿಯವಾದ ಕಾಲ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಎಂದು ಹಲವರು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್ಯುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಗ್ಯು+ಲ್ ಪುಸ್ತೌಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ರ್ಛಿ ಆದೇಶ. ಗ್ಯು+ರ್ಛಿ, ರ್ಛೀನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ ಗ್ಯು+ಅನ್ರಿ ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ. ಗ್ಯು+ನಾ+ಅನ್ರಿ ಪ್ಲಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಗ್ಯು ನಾ+ಅನ್ರಿ ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚಾ ಪುತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಶ್ಚಾ ಪುತ್ಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿಹ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು. ಗ್ಯು+ನ್+ಅನ್ರಿ ಋಮಣ್ಣಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧- ವಾ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಗ್ಯುಣನ್ರಿ, ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅಹೂಷತ ಎಂಬ ತಿಚ್ಚತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಚ್ಚತಿಚ್ಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ ಪುತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬಂದು ಅನ್ರಿ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ವಿಪ್ರೇ—ಇದು ಆಮನ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾನದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ತೇ—ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮), ಪದಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ತೇ ಮಯೋನೇಕವಚನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಸ್ವಸ್ಯವಿಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತೇ ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತೇ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅನುದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು.

ದೇವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಗೆ ಏಃ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗಹಿ—ಗಮ್ನು ಸೃಷ್ಟ್ಯ ಗತೌ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಗಮ್+ಸಿ ಸೇಹ್ಯೂಸಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿಹ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯು, ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ+ಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಪಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ರ್ಛಿಲಿಚ್ಚಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿದ್ಧವದ ಶ್ವಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವ ನರೆಗೂ ಇರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಭೀಯ, ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತೋದೇಶ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗಿ

ಉಕ್ತೃನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಯು ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಆಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಹಿಗ ಉಕ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮಿತ್ರಾಗ್ನಿಂ ಪೂಷಣಂ ಭಗಂ |
ಆದಿತ್ಯಾನ್ಮಾರುತಂ ಗಣಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ | ಮಿತ್ರಾ | ಅಗ್ನಿಂ | ಪೂಷಣಂ | ಭಗಂ ||
ಆದಿತ್ಯಾನ್ | ಮಾರುತಂ | ಗಣಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾದಿದೇವಾನಾನ್ಮಾರುತಂ ಮರುತಾಂ ವಾಯುನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಗಣಂ ಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಕ್ಷೀತಿ ಪದವೈಯಮನುವರ್ತತೇ || ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚೇಂದ್ರವಾಯೂ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ | ಸಾ. ೬-೩-೨೬ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾನಜ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಸಾ. ೬-೩-೨೬ ೧ ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೧ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೋಭಯಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ವರಸ್ಯ ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದೌ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೨ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮೇವ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ | ತದ್ವ್ಯುಹತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇವತಯೋರಭಿಧೇಯಯೋಃ ಸುಟ್ ತಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೬-೧-೧೫೭ | ಇತಿ ತಲೋಪಃ ಸುಡಾಗಮಶ್ಚ | ಬೃಹಚ್ಚೈಬ್ಬಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ಕೇಚಿದ್ವರ್ಣಯಂತೀತಿ ವಾಮನಃ | ಸಾರಕ್ಷಣೇ | ಸಾತೀತಿ ಪತಿಃ | ಸಾತೇರ್ಧತಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ಇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ವರತ್ವಂ | ಮಿತ್ರಾ | ದ್ವಿತೀಯಾಯೋಃ ಸುಸಾಂ ಸುಲಗಿತಾದಿನಾ ವಿಭಿಕ್ತೇರಾಜಾದೇಶಃ | ಆದಿತ್ಯಾನ್ | ಅದಿತೇರಪತ್ಯಾನ್ಮಾದಿತ್ಯಾಃ | ದಿತೈದಿತ್ಯಾದಿತೃಪತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಣ್ಯಃ | ಸಾ. ೪-೧-೮೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಾರುತಂ | ಮರುತಾಂ ವಿಕಾರಃ | ಅನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೩-೧೪೦ | ಇತ್ಯೇಷಾಃ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳನ್ನೂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ—ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನೂ |
ಮಿತ್ರಾ — ಮಿತ್ರನನ್ನೂ | ಅಗ್ನಿಂ — ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಪೂಷಣಂ—ಪೂಷನನ್ನೂ | ಭಗಂ — ಭಗನನ್ನೂ |
ಅದಿತ್ಯಾ—ಅದಿತ್ಯರನ್ನೂ | ಮಾರುತಂ ಗಣಂ—ಮರುದ್ಗಣಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | (ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಮಾಡು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಮಿತ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಪೂಷಾ, ಭಗ, ಅದಿತ್ಯರು (ಅಥವಾ
ದೇವತೆಗಳು) ಮರುದ್ಗಣಗಳು ಇವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡು.

English Translation

Sacrifice to Indra, Vayu, Brihaspati, Mitra, Agni, Pushan, Bhaga, the
Adityas. and the hosts of Maruts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನೇ ಯಕ್ಷ--ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಮಾಡು
ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಆಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ
ಅಗ್ನಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞ
ಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ
I invoke ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರವಾಯು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಾನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು
ಅಹಂ ಹ್ವಯೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಆಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರ ಶ್ವ ವಾಯುಶ್ಚೇಂದ್ರವಾಯೂ | ದೇವತಾಪ್ತಂಧ್ರೇ | ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು
ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಒಂದೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಿತ್ರಾ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತ್ಯಾನ್—ಅದಿತೀರಪತ್ಯಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾಃ | ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅದಿತ್ಯರೆಂದು
ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾರುತಂ—ಮಾರುತಾಂ ಎಂಬ ಪದವಿಬಹುವಚನದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ
ಪ್ರಸ್ತನಾಗಿರುವುದು.

ಮಾರುತಂ ಗಣಂ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಏಳು ಮಂದಿ (ಸಪ್ತಮರುತ್ತುಗಳು) ಇರುವರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮರುತ್ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಮಾರುತಂ ಗಣಂ ಎಂದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು, ಸಮೂಹವು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇಂದ್ರೈಕ್ಯ ವಾಯುಕ್ಯ—ಇಂದ್ರ ವಾಯು ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಂದ್ರ ವಾಯು, ಶಬ್ದಗಳು ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸ ತಕ್ಕವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯು ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಇಂದ್ರ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತೃವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೭-೧) ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ವಾಯುಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾ ಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರೋತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡೂ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನುವಾದದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್. ವಾಯು ಶಬ್ದವು ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್. ಈ ಸ್ವರಗಳೇ ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ ನೋತ್ತರಪದೇನುಮದಾತ್ಮದಾವಪೈಥಿವೀರುದ್ರೈ ಪೂಷಮನ್ನಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದು ಅನುದಾತ್ಮಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರೋಕ್ತವಾದ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಸ್ಯೆ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ತೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುವು.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಮ್—ಬೃಹತೀ ಎಂದರೆ ವಾಕ್, ಬೃಹತ್ಯಾಃಪತಿಃ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಬೃಹತೀ ಪತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಕ್ಕುಟ್ಯಾದೀನಾಮುಂಡಾದಿಷು (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೪೨-೧. ವಾ) ಅಂಡಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈಕ್ಕುಟೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಬಾದರೆ ಜಾಃಪ್ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಬೃಹತ್+ಪತಿ ಈಗ ತದ್ವೈ ಹತೋಃಕರತೋಶ್ಚೋರ್ದೇವತಯೋಸ್ಸುಟ್ ತಲೋಪಕ್ಷ (ಗ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ತದ್, ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕರ ಪತಿ ಎಂಬಿವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದಕಾರ ತಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ, ಕರ, ಪತಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು. ಸುಟ್, ಟಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯೈನ್ಯೈಟಿಕಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು- ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಕ್ಕುಟ್ಯಾದೀನಾಮುಂಡಾದಿಷು, ಎಂಬು

ದನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೃಹತಃ ವಾಕ್ಯಮೂಹಸ್ಯ, ಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬೃಹತ್ಯಾಃಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ವಾಗ್ವೀ (ವಾಗ್ವೈ) ಬೃಹತೀ, ತಸ್ಯಾ, ವಿಷ ಪತಿಃ, ಎಂಬ ಭಂದೋಗಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ವಾಮನರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ಮ. ಪಾ ರಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. ಪಾತಿತಿ ಪತಿಃ, (ರಕ್ಷಿಸುವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪಾತೇರ್ಡ್ ಪತಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೪-೪೯೭) ಪಾರಕ್ಷಣೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಪಾ+ ಅತಿ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪಾ ಶಬ್ದದ (ಟಿಗೆ) ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್+ಅತಿ=ಪತಿ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷಯಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮಿತ್ರಾ — ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಅದೇಶ, ಮಿತ್ರ+ಏ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾ ದೇಶವು ಉದಾತ್ತ.

ಆದಿತ್ಯಾನ್—ಆದಿತೇಃ ಆಪತ್ಯಾನಿ ವುಮಾಂಸಃ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಪತ್ಯುತ್ರರಪದಾಣ್ಣಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿಜಯತಿಜಿವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೪೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಪತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ, ಆದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಪತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿತಿ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಸ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್, ಬಂದರೆ ಆದಿತಿ+ದಿವ್-ಣ್ಯ ತದ್ವಿ ತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಕ್ಷೇ. ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್, ಆದಿತಿ+ಯು. ಯಸ್ಯೇತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ತದ್ವಿತೇಷ್ವಜಾಮೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, ಆದಿತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಢ್, ವೂರ್ವಸ ವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ತಸ್ಮಾಚ್ಚಿಸೋನಃಪುಂಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಿತ್ಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು.

ಮಾರುತಮ್—ಮೃಗೋರುತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯೪) ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಗ್ವಾನಿಗರಣೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಮೃ+ ಉತ್ ಗುಣರಪರತ್ವ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಆಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮರುತ್ ಶಬ್ದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿ. ಮರುತಾಂ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅನುದಾತ್ತಾ ದೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಸ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ವಿಕಾರ, ಅವ

ಯನ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಜ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜ್ವ ಬರುವುದು. ಮರುತ್+ಅ ಆದಿ
ವೃದ್ಧಿ. ಮಾರುತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ಯಾದಿ ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ವಿತ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧, ೧೯೬) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಮಾರುತ ಶಬ್ದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ವ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯಂತ ಇಂದವೋ ಮತ್ಸರಾ ಮಾದಯಿಷ್ವನಃ |
ದ್ರವ್ಯಾ ಮಧ್ವಶ್ಚಮೂಷದಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ವಃ | ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಇಂದವಃ | ಮತ್ಸರಾಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವನಃ ||
ದ್ರವ್ಯಾಃ | ಮಧ್ವಃ | ಚಮೂಷ ಸದಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವಾ ವೋ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮಿಂದವಃ ಸೋಮಾಃ ಪ್ರ ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಪ್ರಕರ್ಷೇ-
ಣ ಸಂಸಾದಂತೇ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಮತ್ಸರಾಸ್ತೃಪ್ತಿಕರಾಃ | ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮದಂತೇ ಸ್ತೃಪ್ತಿಕ-
ರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೨-೫ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವ ವೋ ಹರ್ಷಹೇತವೋ ದ್ರವ್ಯಾ ಬಿಂದುರೂಪಾ ಮು-
ಛೋ ಮಧುರಾಃ ಚಮೂಷದಶ್ಚಮೂಷಾ ಚಮುಸಾದಿಸಾತ್ರೇಷ್ವನಸ್ಥಿತಾಃ || ಪ್ರ | ವ್ಯವಹಿತಾತ್ | ಪಾ.
೧-೪-೮೨ | ಇತಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಭೃಗೋ ಯತಿ ರಿಜ್ ಶಯಗ್ನಿಜ್ ಕ್ಷು | ಪಾ.
೬-೪-೨೮ | ಇತಿ ರಿಜಾದೇಶಃ | ಹೃಗೋ ನಾ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭವಂದಸೀತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಭಕಾರಃ | ಇಂದ-
ವಃ | ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ | ಉಂದಂತಿ ಸಾತ್ರಾಣೀತಿ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃಂದೇರಿಜ್ಜಾದೇಃ | ಉ.೧-೧೩ |
ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇರಿಕಾರಶ್ಚ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ವಃ | ಮತ್ಸರಾಃ | ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ | ಚಿದಿತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾ ಕೃಧೂಮದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೭೩ | ಇತಿ ಸರಪ್ರತ್ಯಯಃ ತಿತುತ್ವತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಸು ಚೇತೀ-
ರ್ಷಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ವಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವನಃ | ಮದೀಹರ್ಷಗ್ಗ್ನಸನಯೋಃ | ಮದೀ-
ಣ್ಯಂತಾಣೀತ್ಯಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೨-೧೩೭ | ಇತಿಷ್ವಜ್ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಚಿಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಯಾಮಂತಾ-
ಲ್ಪಾಯೋತ್ಪಿಷ್ಠಪ್ಲವು | ಪಾ. ೬-೪-೫೫ | ಇತ್ಯಯಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ವಃ | ಮಧ್ವಃ | ಮಧು-
ಶಬ್ದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ವ ಉಕ್ತಃ | ಮಧುಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪುಲ್ಲಿಂಗತ್ವಂ | ಸೌಜ್ಞ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿ-

ತೃ ಇತಿ ಜಸಿ ಚ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೯ | ಇತಿ ಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಚಮೂಷದಃ | ಚಮು ಭಮು ಜಮು
ಯುಸು ಅದನೇ | ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ ಚಮ್ವಃ | ಕೃಷಿಚಮಿತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ.೧-೮೨ | ಊಃ | ತತ್ರ ಸೀದಂತೀತಿ ಚಮೂಷದಃ | ಸತ್ಸಾದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೬೧ | ಕ್ವಿಪ್ |
ಸುಷಾಮಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ಯಾತ್ಪತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ | ಮತ್ಪರಾಃ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡ
ತಕ್ಕ | ಮಾದಯಿಷ್ವ ವಃ—ಹರ್ಷದಾಯಕಗಳಾದ | ದ್ರೌಪ್ತಾಃ—ಬಿಂದುರೂಪಗಳಾದ | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರ
ಗಳಾದ | ಚಮೂಷದಃ—ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ | ಇಂದವಃ—ಸೋಮರಸಗಳು | ಪ್ರಭ್ರಿಯಂತೇ—
ಚನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಮಧುರವಾದ, ನಿಮಗೆ ಹರ್ಷಜನಕವಾಗಿಯೂ,
ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮತ್ತು ಬಿಂದುರೂಪವಾಗಿರುವ ಸೋಮರಸಗಳು ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ.
ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

For you (gods) are poured out these (soma) juices, satisfying, exhilarat-
ing, sweet, falling in drops or standing in the cup.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮತ್ಪರಾಃ-ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಸ್ತ್ವಪ್ತಿ ಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೨-೫) ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮತ್ಸರ ಎಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು.

ಮಾದಯಿಷ್ವ ವಃ—ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲ ಪನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಹರ್ಷಹೇತುವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ದ್ರೌಪ್ತಾಃ—ಬಿಂದುರೂಪಾಃ, ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವಾಗ ರಸವು ಜನುಗುತ್ತಾ ತೊಟ್ಟು
ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಬಿಂದುರೂಪ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಚಮೂಷದಃ—ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ ಚಮ್ವಃ | ಚಮಸನೆಂಬ ಯಜ್ಞ
ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ. ಅನ್ನವ ಅಥವಾ ಪಾನವಾಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮಸ ಎಂದು ಚಮಸಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.
ಇಂತಹ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರೆ--ವ್ಯವಹಿತಾತ್ಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಭ್ರಿಯನ್ತೇ--ಭೃ ಭರಣೇ ಅಥವಾ ಡುಭೃಜ್ ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್--ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೩) ಭಾವಾರ್ಥ ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲರಿವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೃ+ಝ ಸಾರ್ವಭಾತುಕೇಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂದು ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಭಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಭೃ+ಯ+ಝ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ-ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ರೋಗೇಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೂಪಾರಕ್ಕೆ ಆನ್ ಆದೇಶ. ಭೃ+ಯ+ಅನ್ತೇ ರಿಜ್ಶಯಗ್ನಿಜ್ಞಾಪ್ತು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೨) ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಕ್, ಯಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಭಾತುಕ, ಲಿಜ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಮುಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಜ್ ಆದೇಶ- ಭ್ರಿಯತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಕ್ ಕಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹ್ರಿಯನ್ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಹೃಗ್ರಯೋರ್ಭತ್ಯಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ, ಭ್ರಿಯನ್ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇನ್ದವಃ--ಉನ್ದೀ ಕ್ಲೆದನೇ ಧಾತು. ಉನ್ದಸ್ತಿ ಪಾತ್ರಾಣಿ (ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನೆನೆಸುವುವು) ಇತಿ ಇನ್ದವಃ ಉನ್ದೀರಿಜ್ಞಾದೇಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨) ಉನ್ದೀಕ್ಲೇದನೇ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಉನ್ದೀಭಾತುವಿನ ಅದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಇನ್ದ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಮತ್ಸರಾಃ--ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಚುರಾದಿಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃ ಧೂ ಮದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೫೩) ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ, ಧೂಜ್ ಕಂಪನೇ (ಮದೀ ಹರ್ಷೇ) ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ಕಿತ್ತು ಮತ್ತ ಚಿತ್ತು ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಅರ್ಥಭಾತುಕ- ಅದರೂ ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಧ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇಷು, ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗುವುವು ಪ್ರತಿಷೇಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಮಾದಯಿಷ್ಠವಃ--ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಹೇತುಮತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣೀಶ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨ ೧೩೭) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಣಿಜನ್ತ ವಾದ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತಟ್ಟೀಲಾರ್ಥಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟುಜ್ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಇ+ಇಷ್ಟು. ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಅಯಾಮನ್ತಾಲ್ಪಾಯ್ತೀಷ್ಟುಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೫) ಆಮ್, ಆನ್ತ, ಆಲು

ಅಯ್ಯ, ಇಷ್ಟ, ಇಷ್ಟ ಇವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಜಿಗೆ ಅಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಅಯ್+ಇಷ್ಟ. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಮಾದಯಿಷ್ಟನಃ. ಚಿತ್ಸರ್ವರ ಅನ್ನೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಮಧ್ಯಃ--೧೩ನೇ ಸೂತ್ರ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಧು ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭವದಾತ್ಮವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಧು ಶಬ್ದವು ಯದ್ಯಪಿ ನವಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪುಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇಟ್ಟರೆ ಮಧು+ಜಸ್. ಈಗ ಜಸಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗನ್ನವಾದ ಅಂಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅದು ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬೋಧಕ ಪದವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋನಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಮೂಷದಃ-ಚಮು ಭಮು, ಜಮು ಝಮು ಅದನೇ, ಧಾತು. ಕೃಷಿಚಮಿತನಿಧನಿರ್ಜಿಖರ್ಜಿಭ್ಯ ಊಃ(ಉ.ಸೂ.೧-೮೧) ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಚಮು ಅದನೇ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ಸರ್ಜ ಸರ್ಜನೇ, ಖರ್ಜ ವೃಥನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಊ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಊ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ತ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ (ಯಾವ ಪ್ರಾಕ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ತಿನ್ನಲಾಗುವುದೋ ಅವು.) ಚಮ್ಯಃ ಚಮೂಷು ಸೀದಂತಿ ಇತಿ ಚಮೂಷದಃ ಸತ್ಪ್ರೋದ್ವಿಷದ್ವುತ ದುಹಯುಜವಿದಬಿಧಜ್ವಿದಜಿನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿಕ್ವಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಸದ್ವು ವಿಶರಣಾದೌ, ಪೂರ್ಜ್ ಪ್ರಾಜಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ ಅದಾದಿ-ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ, ದ್ವುತ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ, ಯುಜರ್ ಯೋಗೇ-ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ, ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ, ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ, ಚ ಜಯೇ, ಣೀಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಾಙ್ ದೀಪೌ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಂಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಕ್ವಿತ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮೂಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಚಮೂಷದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಸುಷಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮೂ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸುಷಾಮಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗುಣ, ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ಅದು ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಈಳತೇ ತ್ವಾಮವಸ್ಯವಃ ಕಣ್ವಾಸೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಹವಿಸ್ತಂತೋ ಅರಂಕೃತಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಈಳತೇ | ತ್ವಾಂ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಕಣ್ವಾಸಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ||

ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಅರಂಽಕೃತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಮಿಳತೇ | ಋತ್ವಿಜಃ ಸ್ತುವಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಅವನಂ ರಕ್ಷಣಂ ತದ್ಗೇತೂನ್ನೇನಾನಿಚ್ಛಂತಃ | ಕಣ್ವಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಆಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಭಿನ್ನದರ್ಭಾ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಹವಿಯುಕ್ತಾ ಅರಂಕೃತೋಽಲಂಕಾರಾಃ || ಈಳತೇ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಅನುದಾತ್ರೇ-
ತ್ವಾಲ್ಲಟೋ ರುಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ರ್ಋತ್ವಾ ದೇಶಃ | ಟೀರೇತ್ವಂ | ತಾಸ್ಯ-
ನುದಾತ್ರೇದಿತ್ಯಾದಿನಾ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ರತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಅವಂ-
ತೀತ್ಯನಾ ದೇನಾಃ | ತಾನತಿಶಯೇನೇಚ್ಛಂತಿ | ಸುಪ ಅತ್ಯನಃ ಕೃಚ್ | ಕೃಚಿ ಚ | ಸಾ. ೭-೪.೩೩ | ಇ-
ತೀತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಭಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ | ಸಾ ೭-೪.೩೫ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಸದಿಕೇಭ್ಯೋ
ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗೃಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೭-೧-೫೧-೨ | ಇತಿ ಸುಕ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪುತ್ರಯಃ | ಅತೋ
ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ಕಣ್ವಾಸಃ | ಕಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಕಣಂತಿ ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋ-
ತ್ರಾದಿಪಾಠೇನೇತಿ ಕಣ್ವಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಅಭಿಪ್ರುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ರಃ | ಅಜ್ಜಸೇ-
ರಸುಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಕ್ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಮುಕ್ತಂ | ಬಹುವ್ರೀದ್ ಪ್ರೂವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಹವಿರೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥ ಇತಿ ಭೃತ್ವೇನಾಪದ-
ತ್ವಾನ್ವ ರುತ್ವಂ | ಅರಂಕೃತಃ | ಅಲಂಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರಂಕೃತಃ | ಕ್ವಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ಕ-
ಪಿಲಕಾದೀನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಚ್ಛಂದಸೋರ್ವಾ ಲೋ ರತ್ವಮಾಪದ್ಯತೇ | ಸಾ. ೮-೨-೧೮.೩ | ಇತಿ ಲಕಾರಸ್ಯ
ರೀಫಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಯೇ) ಅವಸ್ಯವಃ—ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳ (ಸಹಾಯವನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ |
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—(ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ) ಪರಸ್ಪರಸಿದ ದರ್ಭವುಳ್ಳ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | ಅರಂ-
ಕೃತಃ—ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಆರಿಸುವ | ಕಣ್ವಾಸಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಅಥವಾ ಕಣ್ಣುಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ
ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಈಳತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಯೇ, ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸು-
ತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರುವವನು ನೀನೇ ಆದ್ದರಿಂದ
ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನ ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭವನ್ನು ಪರಸ್ಪರಸಿದ್ಧಾರೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ
ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಯವಿಟ್ಟು ಬಾ.

English Translation.

O Agni, the Kanvas (or the wise priests) desirous of your favour, having spread the sacrificial grass and carrying the oblations and ornaments are praising you.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಅವಸ್ಯವೇ:—ಅವನಂ ರಕ್ಷಣಂ ತದ್ವೇತೂನ್ ದೇವಾನಿಚ್ಛಂತೇ | ಅವಂತೀತ್ಯವಾ ದೇವಾಃ || ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಿಗೆ ಅವಸ್ಯವೇ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕಣ್ವಾಸೇ:—ಕಣ್ವಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವು. ಕಣ್ವಾಃ ಎಂಬುದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಯೋಗವು. ಕಣಂತಿ ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಸಾತೇನೇತಿ ಕಣ್ವಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಮೇಧಾವಿನಃ || ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಧ್ವನಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕಣ್ವಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿನಃ. ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಋತ್ವಿಜ ಮುಷಿಯು ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ವಂಶೀಯರಾದ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿ ಜನರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಕಣ್ವಾಸೇ=ಕಣ್ವಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ ನಾವುಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಣ್ವಾಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ:—ಈ ಶಬ್ದವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ೨೨ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಅರಂಕೃತೇ:—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ (ಮು, ಸಂ. ಭಾಗ ೧-೬೭೭ನೇ ಪೇಜನ್ನು ನೋಡಿ.)

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಈಳತೇ — ಈಡಸ್ತುತಾ-ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಪ್ರ. ಪು. ಬ. ಝ. ಬರುವುದು, ಕರ್ದರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾಕ್. ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಅದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾ ನಾಂತೇರೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂದು ಟಿಗೆ ವಿಕಾರಾದೇಶ. ಈಡತೇ ಡಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್ರಯೋಶ್ವಾಸ್ಯಸ್ವರಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಕಾರ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅತೇ ಎಂಬ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಸ್ಯತಿ:—ಅವಸ್ತಿ ರಕ್ಷಣಿ ಇತ್ಯವಾಃ=ದೇವಾಃ, ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವಾನ್ ಅತಿ. ಶಯೇನ ಇಚ್ಛನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ನೆ ಭಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನುಳಿದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರೀರ್ಥಗಳು ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೃಚಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೬) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಅಕೃತ್ಪಾರ್ಥಧಾತುಕೇಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಸ್ವಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯೋ ಲಾಲಿಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ಗೃಕ್ಯೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೧ ಮ. ೨) ಉತ್ಕಟೇಚ್ಚಿ ತೋರುವಾಗ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೂ ಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾಯ ಕ್ಯಾಚ್ಚಂದ್ವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್-ಕೃಚ್-ಕೃಷ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಹಣವು. ಕ್ಯಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಚ್ಚೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಕೃಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬಲದಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಯಕ್ಕೆ ಗೂ ಗ್ರಹಣವು ಉಂಟು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾಯ ಆತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅವಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಯನಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕಣ್ವಾಸಃ—ಕಣಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ಧಾತು. ಕಣನಿ-ಧ್ವನನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಪಾಠೇನ (ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವಾಡುವರು) ಇತಿ ಕಣ್ವಾಸಿ, ಮತ್ವಿಜಃ, ಕಣ್ವಾ ಎಂದರೆ ಮತ್ವಿಕ್ಯಗಳು. ಅತಿಪ್ರುಷಿಲಟಿಕೆ ಚಿಖಟಿವಿಭಿಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಣಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ವನ್ನಿ ಟ್ವರಿ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಗಾಗಮ, ಕಣ್ವಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಸೂ. (೧೨ ಮು ೩)ರಲ್ಲಿ ವೃಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ವೃಕ್ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ವೃಕ್ತಾನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಹವಿಸ್ಸಂತಃ—ಹವಿಃ ವಿಷಾಮುಕ್ತಿ ಇತಿ ಹವಿಸ್ಸಂತಃ ತದಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸ್ವಿಸ್ವಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೫-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿದಜಾಂಸ್ರದಾನಾಮಸ್ಯಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ತಸಾಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರಂಕೃತಃ—ಅಲಂಕರ್ವನ್ತಿ ಇತಿ ಅರಂಕೃತಃ ಅಲಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಶ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.

ಕ್ರೈಸ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾವಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಸಿಲಕಾದೀನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಛಂದಸೋರ್ವಾ ಲೋ ರತ್ನಮಾಸದ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೮-೨ ೧೨) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಸಿಲಕಾದಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲಂಶಬ್ದದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು. ಕಸಿಲಕಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಲಂಶಬ್ದವು ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಲಮೂಲಲಘ್ವಲಮಜ್ಜುಲೀನಾಂ ವಾ ಲೋ ರತ್ನಮಾಸದ್ಯತೇ (ಮಘಾ ೮-೨-೧೮-೨) ವಾಲ, ಮೂಲ ಲಘು, ಅಲಮ್, ಅಜ್ಜುಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ, ಅಶ್ವವಾಃ, ಅಶ್ವವಾಲಃ, ಮೂರದೇವಃ, ಮೂಲದೇವಃ, ಲಘುಸ್ಯದಃ, ರಘುಸ್ಯದಃ, ಅಲಂಭಕ್ತಾಯ-ಅರಂಭಕ್ತಾಯ, ಸ್ವಂಗುಲಿಃ-ಸ್ವಂಗುರಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಂತರ ಸಂಜ್ಞಾಚೈತ್ಯ-ಸೋರ್ವಾ ಕಸಿಲಕಾದೀನಾಮ್ ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ — ಕಸಿರಕಃ, ಕಸಿಲಕಃ; ತಿಲ್ಪಿಲಿಕರ್ಮ-ತಿರ್ಪಿಕರ್ಮ. ಕಲ್ಮಷಮ್-ಕರ್ಮಷಮ್, ರೋಮಾಣಿ-ಲೋಮಾಣಿ, ಪಾಂಸುಲಂ - ಪಾಂಸು-ರಂ, ಕರ್ಮ-ಕಲ್ಮ, ಶುಕ್ರಃ-ಶುಕ್ಲಃ-ಎಂದು ಇರುವುದು. ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಕಸಿಲಕಾದಿಷು ವಾರಸ್ಯಲಃ, ಕಸಿಲಕಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯೋಗತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ-ವಾಕ್ಯೇನ ಲಸ್ಯರತ್ನಂ ಪೋಕ್ತಂ ಅನೇನ ರಸ್ತಲೋವೇತ್ಯರ್ಥಃ, ಅಂದರೆ ವಾಲಮೂಲ ಎಂಬ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು, ವಿನಶೇ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕೈಯಟಿ ಉದ್ಯೋಗತಕಾರರ ಪಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಲಮೂಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಘೃತಪೃಷ್ಠಾ ಮನೋಯುಜೋ ಯೇ ತ್ವಾ ವಹಂತಿ ವಹ್ಯಯಃ |

ಆ ದೇವಾನೋಮುಪೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಘೃತಃ ಪೃಷ್ಠಾಃ | ಮನಃಃ ಯುಜಃ | ಯೇ | ತ್ವಾ | ವಹಂತಿ | ವಹ್ಯಯಃ |

ಆ | ದೇವಾನ್ | ಸೋಮಃಃ ಪೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯೇಶ್ವರಥೇನ ವಹಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಘೃತಸೃಷ್ಟಾಃ | ಪುಷ್ಪಾಂ-
ಗತ್ತೇನ ದೀಪ್ತಸೃಷ್ಟಾ ಮನೋಯುಜೋ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಾ ವಹಯೋ
ಪೋಧಾರಾಃ | ತೈರಶ್ವೈಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಯಾಗಾರ್ಥಂ ದೇವಾನಾ ವಹೇತಿ ಶೇಷಃ ||
ಘೃತಸೃಷ್ಟಾಃ | ಘೃ ಪರಣದೀಪ್ತೋಃ | ಘೃತಂ ದೀಪ್ತಂ ಸೃಷ್ಟಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಘೃತಸೃಷ್ಟಾಃ | ಘೃತ-
ಶಬ್ದಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಮರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುಪ್ರೀತಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮನಸಾ ಯುಂ-
ಜತ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ | ಯತ್ಪ್ರೀತ್ಯಧ್ಯಗಿತಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ತ್ವಾ |
ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಸ್ತಾದೇಶಃ | ವಹಂತಿ | ಶಸ್ತಿಜೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ವಾತುಸ್ವರಃ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವಹಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ವಹಿತ್ರಿಕ್ರಿಯಾದ್ವುಗ್ಲಾಹುತ್ವಾರಿ-
ಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ- ೪-೫೧ | ಇತಿ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ |
ಉಕ್ತಂ | ಸಕಾರೇ ಪರತೋ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನೆಕ್ತ | ಸಾ- ೮-೩-೩೦ | ಇತಿ ಧ್ವಾಡಾಗಮಃ |
ಖರಿ ಚ | ಪಾ. ೮-೪-೫೫ | ಇತಿ ಚಿತ್ಪಫಂ | ಚೋಲೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪಾಷ್ಠಕರಾದೇಃ | ಸಾ- ೮-೪-೪೮-೩
೩ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಥಕಾರಃ || ೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಆಗ್ನೇಯೇ) ಘೃತಸೃಷ್ಟಾಃ—ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತುಪ್ಪದಂತೆ ನುಣುಪಾದ ಬೆನ್ನುಗಳುಳ್ಳ
ಮನೋಯುಜಃ—ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ (ರಥಕ್ಕೆ) ಸೇರಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ | ವಹಯಃ—ಹೊರಲು ಶಕ್ತವಾದ |
ಯೇ—ಯಾವ ಕುದುರೆಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಹಂತಿ—ಎಳೆದುಕೊಂಡುಬರುತ್ತವೆಯೋ (ಆ ಕುದುರೆ
ಗಳಿಂದಲೇ) | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ (ವಹ) —ಕರೆದು
ಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಆಗ್ನೇಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವ ಕುದುರೆ
ಗಳ ಬೆನ್ನುಗಳು ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ
ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ಅವುಗಳು ಹೊರಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆಮೇ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation

By means of horses which have backs as soft and smooth as clarified
butter which harnessing themselves promptly according to your wish, carry
you and the gods hither to drink soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಫೈತಪ್ಯಷ್ಠಾ:—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (ನೇಜು. 549) ಮಾಡಿದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ವಹ್ಯಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು. ತುಪ್ಪದಂತೆ ಮೃದುವಾದ ಅಥವಾ ನಯವಾದ ಬೆನ್ನುಗಳನ್ನು *barks as smooth as clarified butter* ಎಂದರ್ಥವು.

ವಹ್ಯಯಃ—ವೋಧಾರಃ ಅಶ್ವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ರಥವನ್ನು ಮುಳುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ವಹ್ಯಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಮನೋಯುಜಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಮನಸ್ಸುಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದು. ಮನಸಾ ಯುಜತ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ ಎಂದು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಫೈತಪ್ಯಷ್ಠಾ:—ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಮಾವಾಸ ನೆಬ್ಬಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನ್ನ ಸ್ಯ, (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಫಿ ಫೈತಾದೀನಾಂಚೆ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಫೈತಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಫೈತರಣವೀಪ್ರೋಃ, ಧಾತು. ಫೈತಂ= ದೀಪ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಸದೇವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಮನೋಯುಜಃ—ಮನಸಾ ಯುಜ್ಜತೇ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ ಋತ್ವಿಕ್ವೈದ್ಯಕ್ವೈಗ್ನಿಗುಪ್ತುಗಳ್ವಾ-ಯುಜಿಕ್ವಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಶ್ಚಬ್ದವು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಯುಜ್ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಜ್ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಆದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ನಿರುಪಸದದ್ಯುಜೇಕ್ವಿನ್—ಉಪಸದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯುಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕೌಮುದೀಕಾರ ಪ್ರಭೃತಿಗಳು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಅದರೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಮತ ದಂತೆ ಸೋಪಸದಕವಾದ ಯುಜ್ ನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪಸದವಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

ಶ್ವಾ-ಶ್ವಾಮ್—ಎಂಬ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಶ್ವಾಮಾದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಶ್ವಾ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ವಹಸ್ತಿ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಲಿಫ್, ಝಿ ರೋದಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶವ್, ಅತೋಗುಣೇ, ಪರಮಾಪ, ಶವ್ವಿ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಸ್ತಿ ಯು ಲಸ್ಯಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಶವ್ ಎಂಬ ಅದುವಾದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಸದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತು,

ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯೇ ತ್ವಾ ವಹನ್ತಿ ವಹ್ಯಯಃ, 'ಎಂದು ಯೇ, ಎಂಬ ಯಚ್ಚಬ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ವಹನ್ತಿ, ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ರವಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸೇಧ ಬರುವುದು. ಅದಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜನಾತ್ಮಜಿತಮನು ದಾತ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಕಾಷ್ಠಾದಿಭ್ಯ ಇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ, ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು ಇಲ್ಲಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪೂಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಪೂಜಿತವಾಚಕವು ಅನುದಾತ್ತ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜನಾದನುದಾತ್ತಮ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೂ ಪೂಜಿತಗಳು ಸಸಂಬಂಧಿಕಗಳಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ಪೂಜಿತ ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೇನ ನಾನನ್ವರೈವಾಶ್ರೀಯತೇ, -ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅನಂತರವು ಅಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಪೂಜನಾತ್ ಎಂಬ ಪಂಚಮಾ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಅನಂತರಾರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜಿತ ಗ್ರಹಣವಿದ್ದರೆ ಕಮಲಾನಿಕಮಲಾನಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಕಮಲನೆಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವಂತೆ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದ ಪೂಜಿತಪದಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಲಬ್ಧವಾದ ಪೂಜಿತ ಪದಗಳೆರಡರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಅನಂತರೂಪವಾದುದು. ಇತ್ಯಂ ಚ ಅನಂತರೂಪಾಭಿವ್ಯಾಜಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾಪಿತವಚನವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಪೂಜನಾತ್ ಪಂಚಮಾ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಂತರಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅನಂತರವು ಅಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯೇ ತ್ವಾ ವಹನ್ತಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಪದವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿಸೇಧವು ಬಂದೇಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಹ್ಯಯಃ—ವಹಿ ಶ್ರಿ ಶ್ರುಯುದ್ವಿಗ್ಲಾಹಾತ್ಪರಿಭೋಗಿನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇಲ್ಲಿ ವೀಜ್ಯಾಜ್ವರಿಭೋಗಿನಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಃ, ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ವಹ ಪಾ-ಪಣೇ. ಶ್ರೀಗ್ ಸೇವಾಯಾಂ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಯುಮಿಶ್ರಣೇ ದ್ವು ಗತಾ, ಗೈವೈಯೇ ಹರ್ಷಪ್ರಯೇ, ಓಹಾತ್ ತ್ಯಾಗೇ, ಜಾತ್ಯರಾಸಂಭವೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹಿ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್.

ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ದೇವಾನ್ ಸೋಮಸೀತಯೇ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವು ಇರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ನಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೦) ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪದದಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಅದು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾಗಿ ಬರುವುದು. ದೇವಾನ್+ಃ ಸೋಮ ಎಂದಾಯ್ತು. ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲೊಳಗಾಗಿ ರ್ಘಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಬೋಧ್ಯವಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖರ್ ಅದ ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧ್ ಏಂಬ ರ್ಘಲ್ಲಿಗೆ ಚರ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ ಎಂದರೆ ಚ, ಟ, ತ, ಕ, ಪ, ಶ, ನ, ಸಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ದಂತ

ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಚರ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದೋದ್ಯವಾದ ತ್ ಎಂಬುದೇ ಬರುವುದು. ದೇವಾ+ತ್+ಸೋಮ ಚಿಯೋದ್ವಿತಿರಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೮-೪-೪೨-೨) ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಶರ್ ವರ್ಣಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಚರ್ಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಎರಡನೇ ವರ್ಣವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ರೂಪ ಶರ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶತ್ ಎಂಬ ಚರ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ತವರ್ಗದ ಎರಡನೇ ವರ್ಣ ಥ್ ಬರುವುದು ದೇವಾನ್+ಥ್+ಸೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಉಪಪಾದನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದೇವಾನೈಸ್ತೋಮಪೀತಯೇ, ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ||೬||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ಯಜತ್ರಾ ಯತ್ರಾವ್ಯಧೋಗ್ನೇ ಪತ್ನೀವತಸ್ಕೃಧಿ |
ಮಧ್ವಃ ಸುಜಿಹ್ವ ಪಾಯಯ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ | ಯಜತ್ರಾನ್ | ಯತ್ರ ವ್ಯಧಃ | ಅಗ್ನೇ | ಪತ್ನೀಃ ನತಃ | ಕೃಧಿ ||
ಮಧ್ವಃ | ಸುಃ ಜಿಹ್ವ | ಪಾಯಯ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತಾನಿಂದ್ರಾದೀನೈವಾನೈವಾನ್ಯಜತ್ರಾನ್ಯಜನೀಯಾನ್ ಯತ್ರಾವ್ಯಧಃ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಾ ವರ್ಧಕಾನ್ ಪತ್ನೀವತಃ ಪತ್ನೀಯುಕ್ತಾನ್ಕೃಧಿ | ಕುರು | ಹೇ ಸುಜಿಹ್ವ | ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋಪೇತ ಮಧ್ವೋ ಮಧುರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಭಾಗಂ ದೇವಾನ್ಪಾಯಯ || ಯಜತ್ರಾ | ಅಮಿನಕ್ಷತ್ರಿಯಜಿಬಂಧಿಪತಿ-ಭ್ಯೋಽತ್ರನ್ | ಉ. ೩-೧೦೫ | ಇತಿ ಯಜೇರತ್ರಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ಯತ್ರಾವ್ಯಧಃ | ವ್ಯಧುವ್ಯದ್ಧಾ | ಅಂತರ್ಭಾ ವಿತಣ್ಣುರ್ಭಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ನೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈಶ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃದ್ಧೇ-ರ್ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುಕ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಪಾಷ್ಠಿ ಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪತ್ನೀವತಃ | ಪತ್ಯುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ | ಪಾ. ೪-೧-೩೩ | ಇತಿ ಜಾಪ್ | ಇಕಾರಸ್ಯ ಚ ನಕಾರಃ | ತಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಪತಿಶ-ಬ್ದೋ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಜಾಪ್ಮತುಪೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಕೃಧಿ | ಕೃಘೋ ಲೋಟಃ ಸಿಃ | ಸೇರ್ಥ್ಯಸಿಚ್ಛೇತಿ ಹಿಃ | ಬದುದಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಲುಕ್ | ಶ್ರುತ್ಯು-

ಸ್ಯೋಕ್ತೃವ್ಯಭ್ಯಶ್ವಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೨ | ಇತಿ ಹೇರ್ಥಿರಾದೇತಃ | ಜೌತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಮಧ್ವಃ | ಉಕ್ತಂ | ಸುಜಿಹ್ವ | ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಃ | ಸಾಯಯ | ಪಾಪಾನೇ | ಪಿಬಂತಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತ ಇತಿ ಹೇತುಮತಿ ಚೇತಿ ಚೇಚ್ಛ | ಶಾಖಾಸಾಹ್ವಾನ್ಯಾವೇಶಂ ಯುಕ್ | ಪಾ. ೩-೩-೩೭ | ಇತಿ ಯುಕ್ | ಪೂರ್ವ-ಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ | ಅತ ಏವಾವ್ಯವಧಾಯಕತ್ವಾನ್ಮಧ್ವ ಇತ್ಯಪೇಕ್ಷ್ಯ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಯೆಜತ್ರಾನ್—ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ | ಪತ್ನೀವತಃ—ಪತ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿದ ತಾನ್—ಅ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯತಾವೃಥಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಸತ್ಯವನ್ನು) ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರಾಗಿ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು | ಸುಜಿಹ್ವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸಾಯಯ—(ಆವರಿಗೆ) ಕುಡಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜಾರ್ಹರು. ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಅವರನ್ನು ಕರೆತಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಸಹಾಯಮಾಡು. ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಸಮೀಪಲ್ಲ ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕುಡಿಸು.

English Translation.

O sweet tongued Agni, put those adorable gods with their wives here and make them drink of the sweet Soma

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯೆಜತ್ರಾನ್—ಯೆಜನೀಯಾನ್—ಪೂಜಾರ್ಹರು.

ಪತ್ನೀವತಃ— ಪತ್ನಿಯರಿಂದ ಸಹಿತರಾದವರು.

ಯತಾವೃಥಃ—ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವರ್ಧಕಾನ್-ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವರು. ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು.

ಮಧ್ವಃ—ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಗಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜತ್ಯಾನ್—ಅಮಿನತ್ತಿಯಜಿವಧಿಸತಿಭ್ಯೋಽತ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಅಮು ಗತ್ಯಾದಿಮು, ನಕ್ಷಗತೌ, ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ, ವಧ ಹಂಸಾಯಾಂ, ಪತ್ನ್ಯ ಗತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಆತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಯಜತ್ಯ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಜತ್ಯಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾವಿಟೆಸಮಾನವಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽವಿಟೆತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರ.

ಋತಾವೃಧಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯನ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋತಶಬ್ದೋಪಸದಕವಾಗಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವೃಧುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಲಿಪ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂದು ಕ್ಲಿಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿವೃತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋತ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಋತಾವೃಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸ ಏದಮೇಲೆ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರತಿಪದ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಗ್ನೇ—ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುನಿತ್ಯಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುನಿತ್ಯಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಪತ್ನೀವತಃ—ಪತ್ನುರ್ನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೩) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಪತಿಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಕಾರದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಪತ್ನ್ಯ ಈಗ ನಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಽಜೋಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾಂತ ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜೋಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಪ್ ಬರುವುದು ಪತ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ವೇದಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ನುರ್ನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ (೪-೧-೩೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜೋಪ್ ಬರುವುದು. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯ ಭೇದದಿಂದ ವಾಕ್ಯಭೇದಾದಿವೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ನೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಎಂದು ಪುಣ್ಯೆಂಗವೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನವೂ, ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲಾನುಭವವೂ, ಪುರುಷನಿಗೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವು ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹೀಗೆ? ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ ಎಂದು ನಕಾರ ವಿಧಿಯು ಹೇಗೆ ಸರಿಹೋಗುವುದು? ಎಂದರೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೇ ಅಧಿಕಾರವು. ಪುರುಷನಾದಾಗ್ಯೂ ವಿಧುರನಿಗೆ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೈಯುಟಿದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಾತ್ಮ್ಯ ದಂಪತ್ಯೋಸ್ತದಾಧಿಕಾರಾದ್ಯಷ್ಟೇ ಅಧಿಕಾರಾತ್ಮ್ಯತ್ವಾತ್ಪುಲಸಂಬಂಧಾದ್ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗಃ, ಎಂದುನಿರೂಪಿತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವವಾಮುಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ವೊದಲನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶಾತ್ಪುಂಯುಕ್ತಮೈಶಾಖಯಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲೂ ಸ್ವನತೋಸ್ತುವಚನಾದ್ವೈಕಕರ್ಮ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಧಿಕಾರವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು 'ಪತಿಶಬ್ದೋಯಮೈಶ್ವರ್ಯ-

ಗೃಹಣ ಪ್ರಾಕ್ತನಾದರೆ ಅಲುಗ್ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಗೃಹಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ರಾದಿಧಾತುವಿಗೇ ಗೃಹಣ ಬರುವುದು. ಪಾಯಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಪ್ ವಿಕರಣ, ಕಪ್ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ, ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ, ಪಾಯಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸುಜಿಹ್ವ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಇದು ನೈವಧಾಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ಯಃ ಎಂಬ ಕದವನ್ನೂ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶಿಷ್ಟಶಿಙ್ಗ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ಯಜತ್ತಾಯ ಈಡ್ಯಾಸ್ತೇ ತೇ ಪಿಬಂತು ಜಿಹ್ವಯಾ |
ಮಧೋರಗ್ನೇ ವಷಟ್ಕೃತಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಯಜತ್ಯಾಃ | ಯೇ | ಈಡ್ಯಾಃ | ತೇ | ತೇ | ಪಿಬಂತು | ಜಿಹ್ವಯಾ ||
ಮಧೋಃ | ಅಗ್ನೇ | ವಷಟ್ಕೃತಿ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ದೇವಾ ಯಜತ್ರಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಃ | ತಥಾ ಯೇ ದೇವಾ ಈಡ್ಯಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಃ | ತೇ ಸರ್ವೇ
ಪಿ ವಷಟ್ಕೃತಿ ವಷಟ್ಕಾರಕಾಲೇ ವಷಟ್ಕಾರಯುಕ್ತೇ ಯಾಗೇ ವಾ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದೀಯಯಾ ಜಿ-
ಹ್ವಯಾ ಮಧೋರಗ್ನಧರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಪಿಬಂತು || ಯಜತ್ಯಾಃ | ಗತಂ | ಈಡ್ಯಾಃ | ಈಡ-
ಸ್ತುತೌ | ಋಹಲೋಣ್ಯಾತ್ | ತಿಷ್ಠಂತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಈಡವಂಧವ್ಯಕಂಸದುಹಾಂ ಣೃತ್ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತ-
ತ್ವಂ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ತೇಶಬ್ಧಸ್ಯ ಯುಷ್ಮದಾದೇಶಸ್ಯ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಧೋಃ | ಉಪ್ರತ್ಯ-
ಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮುಕ್ತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ವಷಟ್ಕೃತಿ | ಕರೋತೇಃ
ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ಲಿಪ್ | ವಷಡಿತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಂ ಯಸ್ತಿನ್ಯಾಗ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ವಷಡಿತ್ಯಸ್ಯ
ವಿಪಾತಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರೋ (ಮತ್ತು ಹಾಗೆಯೇ) | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಈಡ್ಯಾಃ—ಸ್ತುತಿಪಾತ್ರರೋ | ತೇ—ಅವರಿಬ್ಬರೂ | ವಷಟ್ಪ್ರತಿ—ಯಜ್ಞದ ವಷಟ್ಟುರಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಅಹುತಿಪ್ರದಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಸಾಲಿಗೆಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ) | ಮಧೋಃ—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸಭಾಗವನ್ನು | ಪಿಬಂತು—ಪಾನಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಯಾರು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹರೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ವಷಟ್ಟುರಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಹುತಿಪ್ರದಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ.

English Translation.

O Agni, those gods that deserve to be sacrificed and those that deserve to be praised, may they drink of the sweet soma with your tongue as soon as (the word) Vashat is pronounced

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜನೀಯಾಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರು, ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರು.

ಈಡ್ಯಾಃ—ಸ್ತುತೃಹರು, ಪುರಂಸಾರ್ಹರು.

ವಷಟ್ಪ್ರತಿ—ವಷಟ್ಟುರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಷಟ್ಟುರಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ವಾಹಾ-ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ವಷಟ್ಪ್ರತಿ ಅಥವಾ ವಷಟ್ಟುರವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜತ್ರಾಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುವುದು.

ಈಡ್ಯಾಃ—ಈಡಸ್ತುತೌ ಧಾತು, ಹಲಂತ. ಋಹಲೋರ್ಞ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಡ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್- ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿ ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡವನ್ನೆವೈಕಸೆದುದಾಂಞ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೧-೨೧) ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಈ ಧಾತುಗಳ ಅಧಿಷ್ಠು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಶ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ತೇ—ತಚ್ಚಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಜಸತ್ಸೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭) ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಸ್ವರನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶೀ ಆದೇಶ. ಶೀಯು ಅನೇಕಾಲ್ಪಾದ್ಯರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಫಿಷೋನ್ತ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚಬ್ಬ ಅನ್ವೇಷದಾತ್. ಪರರೂಪ ಗುಣ ಈ ಎರಡು ಏಕಾದೇಶಗಳು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್.

ತೇ—ಇದು ಷಷ್ಠೀಭಕ್ತಿವಿಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ತನ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್.

ಮಧೋಃ—ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ಅತಿದೇಶದಿಂದ ನಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧು ಶಬ್ದವು ಅದ್ಯದಾತ್ತವೆಂದು ಸೂ. ೧೩.ಋ. ೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿವುಲ್ಲಿಂಗ. ಷಷ್ಠೀ ವಿಕವಚನದ ಜಿಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಫೈ ಶೇಷೋಸಖಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಘೇರ್ಣಾತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಬರುವುದು. ಜಿಸಿಜಿಸೋಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೦) ಏ ಓ ಗಳ ಮುಂದೆ ಜಿಸಿ, ಜನ್ ಇವು ಗಳ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ರುತ್ವ ವರ್ಗಗಳು

ಅಗ್ನೇ—ಅಷ್ಟಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮನ್ರಿತಾನುದಾತ್ ಬರುವುದು.

ವಸಟ್ಟುತಿ—ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ನು ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರಸ್ತಸ್ಯಪಿತಿಕ್ವತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಗೆ ತುಗಾಗಮ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಸಟಃ ಕೃತ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ, ಯಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಸಟ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರಣವಿದೆಯೋ ಅದು ಬಹುನ್ವೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಸಟ್ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ನಿವಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿವಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಸಪ್ತಮಾವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಸಟ್ಟುತಿ ಎಂದಾಗುವುದು ||೮||

|| ಸಂಹಿತಾಧಾತುಃ ||

ಆಕ್ರೀಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರೋಚನಾದ್ವಿಶ್ವಾನ್ನೇವಾ ಉಷ್ವರ್ಬುಧಃ |

ವಿಪ್ರೋ ಹೋತೇಹ ವಕ್ಷತಿ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಕೀಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ರೋಚನಾತ್ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ದೇವಾನ್ | ಉಷ್ಠಃ | ಬುಧಃ ||
ವಿಪ್ರಃ | ಹೋತಾ | ಇಹ | ವಕ್ಷತಿ || ೯ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇ ಮೇಧಾವೀ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋಽಗ್ನಿರುಷರ್ಬುಧ ಉಷಃಕಾಲೇ ಯಾ-
ಗಮನಾಯ ಪ್ರಬುಧ್ಯಮಾನಾಸ್ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾಸ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರೋಚನಾತ್ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾದಿಹ
ಕರ್ಮಣ್ಯಾಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ | ಅವಹತು || ಅಕೀಂ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ಸೂರ್ಯಶಬ್ದೋ
ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ- ೩. ೧. ೧೪ | ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಕೃಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾ
ದ್ವಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ರೋಚನಾತ್ | ರೋಚಮಾನಾತ್ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ
ಹಲಾದೇಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೪ | ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಯುಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ವಿಶೇಃ
ಕೃನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಷರ್ಬುಧಃ | ಉಷರ್ಬುಧ್ಯಂತ ಇತ್ಯುಷರ್ಬುಧಃ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್
ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಿಪ್ರಃ | ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾರನ್ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹೋತಾ | ಹ್ವಯತೇಸ್ತಾಚ್ಛ್ರೀಲ್ಯೇ ತ್ಯನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇಹ | ಇದಮೋ ಹ ಇತಿ ಹ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಮ ಇತಿಶೀಶ್ | ನಿತ್ತ್ವಾತ್ಪರ್ವದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವಕ್ಷತಿ | ವಹೇಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ-
ಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ತಿಪ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಶಪಿ ಪರತಃ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಧತ್ವ-
ಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ತಿಜ್ಜಿತಿಜ್ಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಪ್ರಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ (ಮತ್ತು) | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಉಷ-
ರ್ಬುಧಃ—ಯಾಗ ಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಬ್ಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನ್—ಎಲ್ಲ ದೇವತೆ-
ಗಳನ್ನೂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ | ರೋಚನಾತ್—ದಿವ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ | ಇಹ—ಈ
ಕರ್ಮಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) | ಅಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ.ಕರೆತರಲಿ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಧಾವಿಯು. ಹೋಮಸಂಪಾದಕನು. ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಬರಲು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ
ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಈ ಯಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲಿ.

English Translation.

Let the wise invoker of the gods bring hither, from the region of solar
light the Visve Devas (all the gods) that awake with the dawn.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಕೀಂ—ಹಿಕಂ ನುಕಂ ಸುಕಂ ಅಹಿಕಂ ಅಕೀಂ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವಪದ ಸಮಾಮ್ನಾಯೆ ಎಂದು ಯೋಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಅಕೀಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪದಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ಉಪಸರ್ಗವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ ಎಂದರೆ ಆ ವಕ್ಷತಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಷರ್ಬುಧಃ—ಉಷಃಕಾಲೇ ಯೋಗಗಮನಾಯ ಪ್ರಬುದ್ಧಮಾನಾನ್ | ಉಷಃ ಬುದ್ಧಂತ ಇತಿ ಉಷರ್ಬುಧಃ || ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಬ್ಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ಹೋತಾ—ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು,

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಕೀಮ್—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ, ರಾಜಸೂಯ, ಸೂರ್ಯ, ಮೃಷೋದ್ಯ, ರುಚ್ಯ, ಕೃಷ್ಯ, ಕೃಷ್ಯವಚ್ಚಾಃ-ವ್ಯಚ್ಚಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಈ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದಾಗ ಸ್ಯಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದು ಉರಣ್ವಸರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸುರ್+ಯ. ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಹಲ್ ವರ್ಣಪರವಾಗಿರುವಾಗ ರೇಫಾಂತ ಅಥವಾ ವಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ಅಥವಾ ಸುನತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇರಯತಿ, ಜನರನ್ನು ಉದ್ಯೋಗ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಷೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಎಂದು ತುದಾದಿಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು, ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಬಂದು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ರೋಚನಾತ್—ರುಚಿ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು. ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ಕ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅಕರ್ಮಕವೂ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಚ್. ಯುಗೆ ಯೋವೋರನಾಕೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ರೋಚನ. ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ,

ವಿಶ್ವಾನ್—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅತೂಪುಷಿ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿಶ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಉಷರ್ಬುಧಃ—ಉಷಸಿ ಬುದ್ಧ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯುಷರ್ಬುಧಃ, ಉಷಸ್ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಬುಧ್ ಶಬ್ದದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿಪ್ರೇ:—ಋತ್ವೇನ್ನಾಗ್ರವಿಪ್ರ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಹವೆಬೀಜಸಂತಾನೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾಭೂತ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹೋತಾ:—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ತೈನ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಭ್ಯೇಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೈನ್ ಬರುವುದು. ಹೈಸ್ಸನ್ಮುಸಾರಣಿಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪)ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ, ಸಾರ್ವಧಾತರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋತ್ಯ. ನಿತ್ಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಇಹ—ಇದನೋಹ: (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧) ಇದಂ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ರಮಂತ್ಯದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇದಂ+ಃ. ಹ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೈತ್ತದ್ಧಿತಸ ಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ-ಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ಪಾದ ಜಾಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್ ಇಶ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೩) ಪ್ರಾಗ್ಗಿ-ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಗೆ ಇಶ್. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಿತ್ವೈರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವಕ್ಷತಿ:—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲಿಜರ್ಥೇಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್ ವಹ್+ತಿ. ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪದವಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ವಹ್+ಪ್+ಅ+ತಿ ಹೋಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಝಲ್ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ. ಪಥೋಃಕಸ್ತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಪಕಾರ ಪದವಿರುವಾಗ ಪಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ. ಅದೇಶಪ್ರ-ತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ, ವಕ್ಷತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಗ್ನ ಇಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ |

ಹಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮಭಿಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧು | ಅಗ್ನೇ | ಇಂದ್ರೇಣ | ವಾಯುನಾ |
ಪಿಬ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ಧಾಮುಃಭಿಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸಸ್ಯಃ ಪೂಷಭಗಾದಿಭಿರ್ದೇವೈರಿಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ
ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ದೇವೈರಿಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ದೇವೈರಿಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ
ಮಧುರಂ ಭಾಗಂ ಪಿಬ || ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಭಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಸೋಮ್ಯಂ |
ಸೋಮಮಹತಿ ಯ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಮಯೇ ಚ | ಸಾ. ೪-೪ ೧೩೮ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ವಿಕಾರ ಇತ್ಯರ್ಥೇ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಫಲಿಸಾಟಿನಮಿನೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮದಾತ್ಮಃ | ವಾಯುನಾ | ಕೃವಾಪಾಜೀತ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಉನ್ | ಅತೋ ಯುಕ್ ಚಿಷ್ಟತೋಃ | ಸಾ. ೭-೩-೩೩ | ಇತಿ ಯುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪಿಬ
ಸಾ ಸಾನೇ | ಲೋಪಃ ಸೇರ್ವಿದೇಶಃ | ಶಪಿ ಸಾಪ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಬಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಹೇರಿತಿ
ಹೇರ್ಲುಕ್ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ಮದಾತ್ಮಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾದಿ ನಿಘಾತಃ | ದ್ವೈಚೋತ್ತಮ ಇತಿ ಸಂಹಿ
ತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಧಾಮುಃಭಿಃ | ಧಾಮ್ | ಅತೋ ಮನಿಸ್ಸಿತಿ ಮನಿಸ್ | ನಿತ್ಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ನಿಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಪೂಷ, ಭಗ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ |
ಇಂದ್ರೇಣ—ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ | ವಾಯುನಾ—ವಾಯುವಿನೊಡನೆಯೂ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮುಃ—ಮಿತ್ರನ
ಮೂರ್ತಿ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳೊಡನೆಯೂ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ | ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು—ಮಧುರವಾದ
ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಿಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ, ವಾಯುವಿನೊಡನೆಯೂ, ಪೂಷ, ಭಗ ಮುಂತಾದ
ಇತರ ನಿಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತೆ ತೇಜೋರೂಪಗಳಾದ ಮಿತ್ರನ ಮೂರ್ತಿ ವಿಶೇಷಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ
ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

O Agni, drink this sweet soma juice with the Visve devas, Indra, Vayu, and the various forms of Mitra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಪುಕ್ಯನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಪೋಷಣೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗತಮಂತ್ರ ಪಠನದ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ವೇತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ನೇ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ-ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಎಂಬ ಪುಕ್ಯನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೫-೧೦).

ಪಿಬ—ಭಂಡಿಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮುಭಿಃ—ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ಧಾಮುಭಿಸ್ತೇಜೋಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷರೂಪೈಶ್ಚ—ಮಿತ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿರೂಪಗಳಿಂದ with various forms of Mitra. ಧಾಮುಭಿಃ—ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ, Rays, ಇಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದೇಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತೋ ಭಿಸವಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮ್ಯಂ—ಮಯೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೮) ಸೋಮಮಾರ್ಹತಿ ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಂ, ಯೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಸೋಮಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿರವಾದ ಸಮರ್ಥವಿಭ್ಯಕ್ತೃಂತದ ಮುಂದೆ ಆಗತ, ವಿಕಾರ, ಅವಯವ, ಪ್ರಕೃತವಚನ, ಎಂಬ ಮಯುಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಯು ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಿ, ವಿಕಾರ, ಅವಯವ, ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತೃಂತದ ಮುಂದೆ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಸುಬ್ಲುಕ್, ಸೋಮ+ಯ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಮಧು—ಫಲಿಪಾಟಿನಮಮನಿ (ಉ ಸೂ. ೧-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂಬ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸರ ಬರುವುದು. ವಾಯೋನಾ-ಕೃವಾ-ಪಾಜಿ (ಉ ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉತ್. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿತ್ಯತೋ

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಚಣ್ಣಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲೊಂದಾಗಿ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಗಾಗಮ ಬರುವುದು. ಯುಕ್ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಪಾ ಪಾನೇ, ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಸಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕರ್ಮರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಕರಣ ಶಪ್ ಸಾ-ಘ್ರಾಧ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಪಿಬ ಆದೇಶ, ಆತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಉಕ್ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರನೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತದ ಕೊನೆಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಿಬ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಧಾಮಭಿಃ—ಧೂಂಞ್ ಧಾರಣವೋಪನೀಯೋಃ, ಧಾತು. ಅತೋಮನಿಸ್ ಕೃನಿಬ್ಬನಿಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬಂದು ಧಾಮನ್ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತಾದ್ವನಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹೋತ್ರಾ ಮನುರ್ಹಿತೋಽಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಸೀದಸಿ |
ನೇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹೋತ್ರಾ | ಮನುಃ | ಹಿತಃ | ಅಗ್ನೇ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಸೀದಸಿ |
ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಯಜ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮನುರ್ಹಿತೋ ಮನುಷಾ ಹೋತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ಹಿತಃ ಸಂಪಾದಿ-
ತೋ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಯಸ್ತ್ವಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಸೀದಸಿ ತಿಷ್ಠಸಿ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಮ
ಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ ನಿಷ್ಪಾದಯ || ಮನುರ್ಹಿತಃ | ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮನುಃ | ನಿಚ್ಛೇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬ.
ಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ | ಉ. ೨-೧೨೨ | ಉಕ್ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯಾದಾತ್ಃ | ಹಿತಃ | ಧಾತೋಃ ಧಾತೋ-

ನಿಫಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದಧಾತೇರ್ಹರಿತಿ ಹಿರಾದೇತಃ | ಮನುಷಾ ಹಿತೋ ಮನುರ್ಹತಃ | ಕರ್ತೃಕರ-
ನೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಮಾಸಃ | ಕೃತ್ಯೈರಾಪಮಾದೇನೈತ್ಯತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೀದಸಿ | ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಲಟಃ ಸಿಸ್ | ಶಸಿ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಮೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸೀ-
ದಾದೇತಃ | ನಿಘಾತಃ | ಸೇಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಽಪಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಪಾದಪೂರಣಂ | ಪಾ. ೬-
೧-೧-೩೪ || ಇತಿ ಸೋರ್ಲೋಪೇ ಗುಣಃ | ಅಧ್ವರಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಹಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ನೋಧ್ವರಃ |
ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೋ ಏಧ್ವರಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೇಣಃ ಪದಾಂ-
ತಾದತಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಂ ರೂಪಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಸಾದಮ್ಯಪರ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿ-
ಭಾವಾನಿವರ್ತಕೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, (ಯಾವ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮನುರ್ಹತಃ—ಹೋತ್ರಾದಿವಾನವ
ರಿಂದ ನಿಯಮಿತನಾಗಿಯೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾಗಿಯೂ | ಯಜ್ಞೇಷು—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲಿ | ಸೀದಸಿ—(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಇರುತ್ತೀಯೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಅಧ್ವರಂ—
ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಜ—ನೇರವೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮಿಂದ
ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೊಡನೆ ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತಹ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನೇರವೇರಿಸು.

English Translation.

O Agni, appointed by man as the invoker of the gods you are present
at the sacrifice. Therefore perform this our sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನುರ್ಹತಃ—ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮನುಃ | ಮನುಷಾ ಹೋತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ಹಿತಃ |
ಸಂಪಾದಿತಃ | ಮನುಷ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿರುವ
ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮನುರ್ಹಿತಃ—ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮನುಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ದಿವಾದಿಧಾತು. ಬಹುಲಮನ್ಯತೃಪಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೮) ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತನಾಗುವುದು. ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಬಹುಲವಾಗಿ ಉಸ್ ಬರುವುದು. ಅಸು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮನ್+ಉಸ್, ಮನುಃ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅದ್ಭುತದಾತ್ಮ.

ಹಿತಃ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾ+ತ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ (೭-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಮನುಷಾ ಹಿತಃ ಮನುರ್ಹಿತಃ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೯) ಕರ್ತೃಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಸಮರ್ಥನಾದ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥತೃತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಧಾಭಘಜ್ಞಾಕ್ತಾಜಬಿತ್ವಕಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ, ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ಸ್ಮರಾಸವಾದೇನ ಎಂಬ ವೇದಭಾಷ್ಯದ ಮುಂದೆ ಧಾಧಾದಿ ಸೂತ್ರೇಣಾನ್ವೋದಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಸವಾದೇನ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಶೇಖರಕಾರರು ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಯಮುಸಿ ಧಾಧಾದಿ ಸ್ಮರಾಸವಾದಃ ಅಂದರೆ ಇವೂ ದಾಭಘಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತನಾದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಸವಾದ ಎಂದು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಸೀದಸಿ—ಷದ್ಧೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯಸವಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸದ್+ಸಿ ಕರ್ದರಿಶತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪಾಘೃಧ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ ಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಸೀದಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸೇಮಮ್—ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸೋಽಟಿಲೋಪೇಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಲೋಪವು ಬಂದರೇನೇ ಪಾದ ಪೂರಣವಾಗುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಸ್ ಎಂಬುದರ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆಗೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೇ ಇವ್ತರೆ ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆಗೆ ರುತ್ವ. ಭೋಭಗೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ, ಸಯ್+ಇಮಮ್. ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ವ. ನಂತರ ಯ.ಲೋಪ ಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಅದ್ಭುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯಲೋಪವು ಪೂರ್ವತಾಪಿ-

ದ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಗುಣವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಯ್ ಇಮಮ್ ಎಂದು ಇರುವುದು. ಈಗ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ+ಇಮಮ್ ಎಂದೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಸೇಮಂನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ ಇಮಂನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈಗ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವುವು. ಅಂದರೆ ಪಾಠ ಪೂರ್ವಿಗೆ ಸಾಕಾದ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗಿಂತ ೧ ಅಕ್ಷರ ಜಾಸ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದ ಪೂರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವತ್ಯಾಸಿದ್ವಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು, ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸೇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದ ಪೂರಣೆಯಾಗುವುದು.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಧ್ವರಃ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆ ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್-ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ನಸ್+ಅಧ್ವರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರು ಅದೇಶ. ಅತೋ-ರೋರಪ್ಪುತಾದಪ್ಪುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ಪ, ನ+ಉ+ಅಧ್ವರಮ್. ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ನೋ+ಅಧ್ವರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಜಃಪದಾಂತಾದಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮವ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ವಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳ ಹಿಂದಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೋ ಅಧ್ವರೇ ಎಂದೇ ಇರುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹ್ಯರುಷೀ ರಥೇ ಹರಿತೋ ದೇವ ರೋಹಿತಃ |
ತಾಭಿದ್ವೇನಾ ಇಹಾ ನಹ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ | ಹಿ | ಅರುಷೀಃ | ರಥೇ | ಹರಿತಃ | ದೇವ | ರೋಹಿತಃ ||
ತಾಭಿಃ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ನಹ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾಗ್ನೇ ರೋಹಿತೋ ರೋಹಿಚ್ಛಾಭಿಧೇಯಾಸ್ತದ್ವೀಯಾ ವಡನಾ ರಥೇ ಯುಕ್ತ್ವ |
ಯೋಜಯ | ಹಿಶಬ್ಧಃ ಸಾದಪೂರಣಾರ್ಥಃ | ಕೇದ್ಯತೀಃ | ಅರುಷೀರ್ಗಮತೀರ್ಹರತೋ ಹರ್ತುಂ ರ-
ಥಾರೂಢಾನ್ಪುರುಷಾನ್ನೇತುಂ ಸಮರ್ಥಾಃ | ತಾಭಿರ್ವಡನಾಭಿರಹಾಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮರ್ಮಣಿ ದೇವಾನಾ ವಹ|| ಯುಕ್ತ್ವ |
ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಲೋಹಿ | ಸ್ವರಿತೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ |
ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ತ್ವಮ್ | ತಸ್ಯ ಬಾಹುಲಕಾಲ್ಪುಕ್ | ಕುತ್ವಷತ್ವೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸರ್ದೇಶಾಂತೋದಾತ್ತೇಃ | ಸಂ
ಹಿತಾಯಾಂ ದ್ವ್ಯಚೋತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘ | ಅರುಷೀಃ | ಯು ಗತೌ | ರಂತಿ ಗಚ್ಯಂತೀತ್ಯರುಷ್ಯೋ
ವಡನಾಃ | ಯಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ | ಉ. ೪-೭೩ | ಧಾತೋರ್ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತೋಽರುಷಶಬ್ದಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತ್ರಿಯಾಂ ಛಾಂದಸೋ ಜಾಃಪ | ತಸಿ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವರ್ಣಃ | ಸಾ
೬-೧-೧೦೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ರಥೇ | ರಮೇರೌಣಾದಿಕಃ ಕೃತ್ವತ್ವಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ಹರಿತಃ |
ಹೃಸ್ವರುಹಿಯುಷಿಭ್ಯ ಇತಿ | ಉ. ೧-೧೯ | ಇತಿ ಹರತೇರಿತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತೇಃ | ರೋಹಿತಃ | ರುಹೇರಸಿ ತೇನೈವ ಸೂತ್ರೇಣೇತಿಃ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತೇಃ |
ತಾಭಿಃ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಸ್ವಾಪ್ರಮುದಾತ್ವತ್ವಂ ಸಾವನರ್ಣೇತಿ ನಿಸಿದ್ಯತೇ | ದೇವಾನಿ-
ತ್ಯಪ್ರ ಪೂರ್ವವದ್ಪ್ರತ್ಯಾನುನಾಸಿಕಾ || ೨೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅರುಷೀಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲ | ಹರಿತಃ—ಎಳೆಯಲು
ಸಮರ್ಥಗಳಾದ | ರೋಹಿತಃ—ರೋಹಿತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ರಥೇ—ರಥಕ್ಕೆ
ಯುಕ್ತ್ವ—ಸೇರಿಸು (ನೊಗಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟು) | ತಾಭಿಃ—ಆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ | ಇಹ—ಈ ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತಾತ್ಮನು. ರೋಹಿತ್ ಎಂಬ ನಿನ್ನ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು ಬಲಶಾಲಿ
ಗಳು. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲವು. ಕುಳಿತಿರುವವರನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಎಳೆಯಬಲ್ಲವು. ಆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ನಿನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು
ಕೊಂಡುಬಾ.

English Translation.

Agni, harness your twany red mares to your chariot and by means of
them bring the gods hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುಕ್ತ— ಭಂದಸ್ತಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಅರುಷೀಃ—ಋ ಗತೌ | ರಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರುಷ್ಯೋ ವದನಾಃ ||

ಋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಶ್ವಗಳು ಗತಿಯುಕ್ತವಾದವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಅರುಷ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು, ಅರುಷೀಃ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಕ್ತ—ಯುಜಂ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್. ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಧಾಸ್. ಧಾಸ್‌ಗೆ ಧಾಸಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸನಾಭ್ಯಾಂವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಮ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯುಜಂ+ಸ್ತ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚವರ್ಗದ ತ್ವತೀಯವರ್ಣವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗದ ತ್ವತೀಯವರ್ಣ ಗಕಾರ. ಯುಗ್+ಸ್ತ ಖರಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವರ್ಬಂದರೆ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಯುಕ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುಕ್ತ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಕ್ತ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ಅರುಷೀಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಋ ಧಾತುವು ಭವದಿಯಲ್ಲಿ ಋ ಗತಿಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಃ ಎಂದು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ. ರೋಽಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಮು+ಅ-ಅನ್ತಿ. ಈಗ ಪಾಘಾಠಾಠ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಋಚಾಠಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಋಚ್ಛನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಋ ಧಾತುವು ಜುಹೋ ತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಋಸ್ಯಗತೌ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ. ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ (೭-೪-೩೫) ಶ್ಲ ಲೋಪ ಒರುವುದು ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮು+ಮು+ಝಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಕ್ಷಿಣವ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವುರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಅರ್ತಿಸಪತೋಽಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬರುವುದು. ಇಂ+ಮು+ಝಿ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಝಿಯು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಮಂಡವಾದ ಋಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೀ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗೆ ಇಯಜಾದೇಶ, ಇಯ್+ಮು+ಝಿ ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶವು ಝಕಾರಕ್ಕೆ

ಬರುವುದು. ಇಳೋ ಯೇಣಿಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು. ಇಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಮು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ರನ್ತು ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಇಯತಿ ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚೆನ್ನಿ ಗಚ್ಚೆನ್ನಿ ಇತಿ ಅರುಷ್ಯಃ ತಥವಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ಯುಕ್ತವು. ಮಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೧೩) ಮು ಗತೌ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರುಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ ದೀರ್ಘಪಾಠವು ಇರುವುದು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರುಷ ಎಂಬುದು ನಿತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಜೀಃ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ, ಅರುಷೀ ಎಂದಾಯ್ತು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಬ್. ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅರುಷೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ರಥೇ—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್. ರಮುನ್ತೇ ಅಸ್ತಿನಿತಿ ರಥಃ | ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿಕಾರಿಭ್ಯಃಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನ್ನದಾತ್ಮಾತ್ (೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿವೇಧ. ಅನುದಾಶ್ವೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ.

ಹರಿತಃ—ಹೃಸ್ವರುಹಿಯುಷಿಭ್ಯಃ ಇತಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೧೯೬) ಹೃಷ್ ಹರಿಣೇ, ಸ್ಯ ಗತೌ, ರುಹ ಬೀಜ ಜನ್ಮನಿ, ಯುಷ್ ಸೌತ್ರಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃ+ಇತ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಪರ ಹರಿತ್ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ.

ರೋಹಿತಃ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಧಾತು. ರುಹಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಹೃಸ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ಮ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಹಿತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾಭಿಃ—ತಥ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಜಾಡ್ಯತಷ್ಠಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಮ್ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ತಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತ್ಯು-ತೀಯಾವಿವಿಧಕ್ರೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪುಪ್ರವಾಗುವ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರಕ್ಕೆ ನಗೋತ್ಪನ್ನವರ್ಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನು-ದಾಶ್ವ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ಮ.

ದೇವಾನ್+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಭಗೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ. ಲೋಪತ್ರಾಕಲ್ಯಾಣ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಾ ಇತ ಎಂದಾಗುವುದು || ೧೨ ||

ಹದಿನೈದನೆಯ ಸೂತ್ರವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮಿತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಚೈಂದಿಸೀ ಪೂರ್ವ-
ವತ್ | ಯದ್ಯಶ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಕೃತ್ಸ್ಮಮ್ನತುದೇವತಾಕಂ ತಥಾಪಿ ಪ್ರತ್ಯುಚಿಮಿಂದ್ರಾದಿದೇವತಾಂತ-
ರಾಣಿ ಮಿಲಿತಾನಿ| ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ| ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮ್ನತವ್ಯಂ ತತ್ತ್ವಿಂದ್ರೀ ಮಾರುತೀ ತ್ವಾಷ್ವಾಘ್ನೀ-
ಗ್ನೀಯ್ಯೈಂದ್ರೀ ಮೈತ್ರಾವರುಣೀ ಚತಸ್ರೋ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಅಶ್ವಿನಾಗ್ನೀಯ್ಯ ತುದೇವತಾಃ ಸರ್ವತ್ರೀತಿ||
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಸ್ವಾರ್ತೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಅನುವಾಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಂತೆಯೇ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಋಕ್ಪು
ಗಳೆಲ್ಲಾ ಋತು ದೇವತಾಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಋತುವಿನೊಡನೆ ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ವಿಳಿ
ತರಾಗಿರುವರು. ಅನುಕ್ರಮದಿಕೆಯಲ್ಲಿ--ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮ್ನತವ್ಯಂ ತತ್ತ್ವಿಂದ್ರೀ ಮಾರುತೀ ತ್ವಾಷ್ವಾಘ್ನೀ-
ಯ್ಯೈಂದ್ರೀ ಮೈತ್ರಾವರುಣೀ ಚತಸ್ರೋ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಅಶ್ವಿನಾಗ್ನೀಯ್ಯ ತುದೇವತಾಃ ಸರ್ವತ್ರೀತಿ-ಎಂದರೆ ಈ
ಸೂತ್ರವೆಲ್ಲವೂ ಋತುದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿರುವವು. ಆ ಋತುವಿನೊಡನೆ ಇಂದ್ರ, ಮರುತ, ತ್ವಾಷ್ವಾ, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರಃ
ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿಗೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಪು
ಗಳಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ, ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಎರಡು ಋಕ್ಪುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನಾ, ಅಗ್ನಿಃ
ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವರು. ವಿನಿಯೋಗವು ಸ್ವಾರ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದು
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—ಗಿಜ

॥ ಮಂಡಲ—ಗ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—ಗಿಜ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —ಗ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—ಗ ॥ ವರ್ಗ— ೨೮, ೨೯ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಮುಖ್ಯ—ಮೇಧಾತಿಥಿ: ಕಾಣ್ಯ: ॥

॥ ದೇವತಾ— ॥ ಮತವ: ॥ ೧-ಇಂದ್ರ: | ೨-ಮರುತ: |

೩-ಶ್ವಷ್ವಾ | ೪-ಅಗ್ನಿ: | ೫-ಇಂದ್ರ: |

೬-ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ೭-೧೦-ದ್ರವಿಣೋದಾ: |

೧೧-ಅಶ್ವಿನಾ | ೧೨-ಅಗ್ನಿ: |

॥ ಭಂದ:—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಋತುನಾ ತ್ವಾ ವಿಶಂತ್ವಿಂದವ: |

ಮತ್ಸರಾಸ್ತದೋಕಸ: || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಂ | ಪಿಬ | ಋತುನಾ | ಆ | ತ್ವಾ | ವಿಶಂತ್ವು | ಇಂದವ: ||

ಮತ್ಸರಾಸ: | ತತ್ಕೋಕಸ: || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಋತುನಾ ಸಹ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಇಂದವ: ಪೀಯಮಾನಾ: ಸೋಮಸ್ತಾತ್ವಾ
ಮಾ ವಿಶಂತ್ವು | ಕೀದೃಶಾ: ಮತ್ಸರಾಸ್ತೃಪ್ತಿಕರಾ: ತದೋಕಸಸ್ತೃವಾಸಾ: | ಸರ್ವದಾ ತ್ವದುದ-
ರಸ್ಥಾಯಿನ ಇತ್ಯರ್ಥ: || ಇಂದ್ರ | ಪಾಸ್ತಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮಂ | ಅರ್ಹಸ್ತು ಸ್ತಿತ್ಯಾ-

ದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುಕ್ತಾಃ | ಪಿಬ | ಪಿಬಾ ಮಿತ್ಯಸ್ಯ | ಋಗ್ವೇ ೧-೧೪-೧೦ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ |
ಅಸ್ಯ ಶ್ವಾ ವಿಶಂತ್ರಿತ್ಯುಕ್ತರನಾಕೈಗತಾಖ್ಯಾ ತಾರ್ಥೇನ ಸಹ ಸಮಾಚ್ಛೇಯಾರ್ಥತ್ವಜ್ಞೋ ಲುಪ್ತಃ | ಅತಃ-
ಶ್ವಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತೀಯಂ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜುಭಕ್ತಿರ್ನ ನಿಹಂತೇ ವಿಕೃತಿ | ಚಲೋಪಸಮ್ಯೋಪಿ
ದ್ವಿತೀಯಾನ್ನಿಹಂತ ಏವ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾದ್ಗುಣ ಇತಿ ಸ್ವಾಪ್ರಸ್ಯ ಗುಣಸ್ಯ ಋತ್ಯುಕಃ | ಪಾ. ೬-೧
೧೨೮ | ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯಮತೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾದಭಾವಃ | ಇಂದವಃ | ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಋಗ್ವೇ
೧-೧೪-೪ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಮತ್ಸರಾಸಃ | ತತ್ಪ್ರವೋಕ್ತಂ | ಅಜ್ಞಸೇರಸುಗಿತ್ಯಸುಕ್ | ತದೋಕಸಃ |
ತದೇವಾಕಃ ಸ್ಥಾನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಋತುನಾ ಸಹ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸ
ವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು | ಮತ್ಸರಾಸಃ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ | ಇಂದವಃ—ಸೋಮರಸಗಳು |
ತದೋಕಸಃ—ನಿನ್ನ ಉದರವೆಂಬ ಅದೇಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ | ತ್ವಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಉದರವನ್ನು)
ಆ ವಿಶಂತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೂಡಿ. ಅದು ನಿನಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲೇ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತಹುದಾಗಿ ನಿನ್ನ ಉದರವನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿ.

English Translation.

Indra, drink with the Ritu (season) the Soma juice; let the satisfying
drops enter your stomach and stay there (as if that were their home).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತದೋಕಸಃ—ತನ್ನಿನಾಸಾಃ | ಸರ್ವದಾ ತ್ವದುದರಸ್ಥಾಯಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೈವೋಕಃ ಸ್ಥಾನಂ
ಯೇಷಾಂ ತೇ ತದೋಕಸಃ || ಎಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ನಿನ್ನ ಉದರವೇ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ
ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು. ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಲಿ ಎಂದರೆ ನೀನು ಸರ್ವದಾ
ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರ—ಅಮುಪ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದೊಳಗಿರುವ ಆದ್ಯ
ದಾತ್ತ.

ಸೋಮನಾ—ಅರ್ತಿಸ್ತು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಪಿಬು—ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಾ ವಿಶನ್ನು ಎಂಬ ಉತ್ತರ ನಾಕೃದಲ್ಲಿರುವ ಆಖ್ಯಾತ (ತಿಜಂತ)ದೊಂದಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಚ ಶಬ್ದವು ಉಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ, ವಾ, ಹಾ, ಅಃ, ಏನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂಧಿದ್ದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ, ವಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡದೇ ಇರುವುದು. ಅರ್ಥಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಚಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯ ಎಂದರ್ಥ. ಅಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ತಿಜಂತಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತೃವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ನಿಯಮವು ಅವಘಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡದೇ ಇರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶನ್ನು ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಚ ಲೋಪವು ಸಮಾನವೇ ಆದರೂ ಅದು ಪ್ರಥಮ ತಿಜಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬಂದೇಬರುವುದು. ಪಿಬು+ಮತುನಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಯತ್ಯುಕ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೮) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆ, ಇ, ಉ, ಋ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವನಾದ ಮುಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು) ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಈ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಟ್ಪಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು.

ಇನ್ನವಃ—ಪ್ರ ಮೋ ಭಿಯನ್ತ ಇನ್ನವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗುವವು ಬರುವುದು.

ತದೋಕ್ತಸಃ—ತತ್ ಓಕ್ತಃ ಸ್ಥಾನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತದೋಕ್ತಸಃ ಯಾವ ಸೋಮಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಉದರವೇ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅವು. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸನಾದ್ದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಬಹುವ್ರೀಹಿಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರೈಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮರುತಃ ಪಿಬತ ಮತುನಾ ಪೋತ್ರಾದ್ಯಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ |

ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಮಾ ಸುದಾನವಃ || ೨ ||

| ಪದವಾಹಃ |

ಮರುತಃ | ಸಿಬತ | ಯತುನಾ | ಪೋತ್ರಾತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ಪುನೀತನ ||

ಯೂಯಂ | ಹಿ | ಸ್ಥ | ಸುಽದಾನವಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಯತುನಾ ಸಹ ಪೋತ್ರಾತ್ಪೋತ್ರನಾಮಕಸ್ಯ ಯತ್ಸಿಜಃ ಪಾತ್ರಾತ್ಪೋತ್ರಮಂ ಸಿ-
ಬತ | ತತೋಸ್ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ | ಶೋಧಯತ | ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾತಾರೋ
ಮರುತಃ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಯೂಯಂ ಸ್ಥ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಶೋಧಯಿತ್ವತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತಸ್ಮಾಚ್ಛೋದಯ-
ತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸಿಬತ | ಅತ್ರ ತಿಜೋಽದುಸದೇಶಾಚ್ಛೇಷಃ ಪರತ್ಯಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾ-
ತುಸ್ವರಃ | ಪೂರ್ವಾಮುತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಪದಾದಪರತ್ಯಾನ್ವಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಪೂರ್ವವತ್ತ್ವ-
ಕೃತಿಭಾವಃ | ಪೋತ್ರಾತ್ | ಪೋತುಃ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾತ್ರಂ ಪೋತ್ರಂ | ತಸ್ಯೇದಮಿತ್ಯೇತ್ | ತದ್ವಿತೇಷ್ವ-
ಜಾಮಾದೇಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತ ಇತಿ ನ
ಭವತಿ | ನನ್ನೇವಮಂತ್ಯಸ್ಯ ಋಕಾರಸ್ಯಾಚೋ ಇತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿ |
ತ್ಯಾಪ್ತೋ ಜಾಗತ ಇತ್ಯತ್ರ ಹಿ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ | ಸಾ. ೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸರಯಾದಿವೃ-
ದ್ಧಾಂತೋಪಪತ್ತಿಪಕ್ಷಾ ವೃದ್ಧಿರ್ಬಾಧ್ಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಇಹ ತು ಪರಸ್ಯ ಅವಿವೃದ್ಧೇಶ್ಚಂದಸತ್ವೇನ ನಿ-
ವೃತ್ತತ್ವಾದಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತೋತ್ಯೇನೇತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹ್ಯತ್ರಾಪ್ಯಾವಿವೃದ್ಧಿರಾಕಾರಃ ಕ್ರಿಯತಾಂ |
ತಸ್ಯ ತು ಛಾಂದಸಃ ಹಿಕಾರೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಪುನೀತನ | ಪೂರ್ವಾ ಪವನೇ | ಲೋಟ್ | ಲೋಟೋ ಲ-
ಜ್ಯತ್ | ಸಾ. ೩-೪-೨೫ | ಇತಿ ಲಬ್ಧದ್ವಾನಾತ್ಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ | ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಈ
ಹಲ್ಯುಘೋರಿತೀಕಾರಃ | ತಪ್ತನಪ್ತನಭನಾಶ್ಲೇಷಿ ತನಾದೇಶಃ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪ್ರ-
ತ್ಯಯದ್ವಯಸ್ಯಾಪಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪದಿತಿ ಜಾತ್ಯಾತ್ಮಸ್ಯ ಪೂರ್ವಯೋರಿಕೋಗುಣಾಭಾವಃ | ಯೂ-
ಯಂ | ಯುಷ್ಮದೇಃ | ಪರಸ್ಯ ಜಸೋ ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಂ | ಸಾ. ೭-೧-೨೮ | ಇತ್ಯಮಾದೇಶಃ | ನ ವಿ-
ಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಯಾಃ | ಸಾ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ ಮಹಾರಸ್ಯೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಯೂಯವಯೌ ಜಸಿ | ಸಾ.
೭-೨-೯೩ | ಇತಿ ಮಹಾರಸ್ಯೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಅತ್ರ ಯೂಯಾದೇಶಾತ್ಪ್ರಾ-
ಗೇವಾಂಗತ್ಯಾತ್ಪ್ರತಿಪದಿಕಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಷನಿಘಾತಃ | ತತೋ ಯೂಯಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನೇಂ
ತರತಮಃ | ಸಾ. ೧-೧-೫೦ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ತತ್ರ ಶೇಷೇ ಲೋಪೋಽಂತ್ಯಲೋಪ ಇತಿ ಪಕ್ಷೇ
ಪೂರ್ವಪರ್ವಣಿರ್ಧಾರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ಯಾ ಯೋಯಮಮಿ ಪೂರ್ವಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೦೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿ-
ಕಾಂತೇನೋದಾತ್ತೇನ ಸಹಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸುಪ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಟಿಲೋಪಪಕ್ಷೇ ತೂದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಥ | ಅಸ ಭುವಿ | ಟಿಲೋ
ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ | ಅದಿವೃದ್ಧಿಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪತ್ವಂ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಂಹಿತಾ-

ಯಾಮುನ್ಯೇಷಾಮುನಿ ದೈತ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಹೇ ಸುದಾನವೋ ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಥೇತಿ ವಿವ-
ಕ್ಷಿತಂ | ಸುದಾನವಃ | ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ | ಉ. ೩. ೩ | ಸೋಃ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾ-
ತಃ | ಅತ್ರ ಯೂಯಮಿತ್ಯುದ್ಧಿತ್ಯ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥೇತಿ ನ ವಿಧೀಯತೇ ಯೇನಾನಾಮಂತ್ರಿತತ್ವಾನ್ನಿಘಾ-
ತೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಿಂತು ಸುದಾನವ ಇತಿ ಸಿದ್ಧವದ್ಧಾತ್ಯತ್ನೇನ ಸಂಜೋಧ್ಯ ತೇಷು ತೇಷು ಮಾರುತಸೂ-
ಕ್ತೇಷು ಮರುತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾತ್ಪ್ರಭಾವಾತಿತಯಾದ್ಯಯಂ ಸ್ಥೇತಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛೇದೇನ ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇತ್ಯ ಪು-
ನೀತನೇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಪವನೇ ತೇಷಾಂ ಹೇತುತ್ವಂ ಹಿತವ್ಧೀನೋಚ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಪೋತ್ರಾತ್—ಪೋತ್ಯ
ವೆಂಬ ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕಿನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ | ಪಿಬತ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಕುಡಿಯಿರಿ, (ಅನಂತರ) | ಯಜ್ಞಂ—
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಪುನೀತನ—ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಿ | ಸುದಾನವಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ
ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ | ಯೂಯಂ—ನೀವು | ಹಿ ಸ್ಥ—ಮನ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಲ್ಲವೇ ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಮೊದಲು ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಪೋತ್ಯವೆಂಬ ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕಿನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದು ಅನಂತರ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪವಿತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ. ಎಲೈ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಅಂತಹ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳೆಂದು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು
ನೀವೇ ಆಗಿದ್ದೀರಲ್ಲವೇ ?

English Translation.

O Maruts, drink with Ritu from the Potri's sacrificial cup; consecrate
the sacrifice, for you are great givers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೋತ್ರಾತ್—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಹದಿನಾರು ಜನ ಮುಪ್ಪಿಜರಲ್ಲಿ ಪೋತ್ರನೆಂಬವನೂ
ಒಬ್ಬನು. ಇವನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನೇಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಮುಪ್ಪಿಜನೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವನು. ಇಲ್ಲಿ
ಪೋತ್ರಾತ್ ಪಿಬತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೋತುಃ ಸಂಬಂಧಿಪಾತ್ರಾತ್ ಸೋಮಂ ಪಿಬತ ಎಂದರೆ ಪೋತ್ರನ
ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಸುದಾನವಃ—ತೋಛನದಾತಾರಃ, ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪ ದಾತಾರಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವವರು ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ (ಬಹಳವಾಗಿ) ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಿಬತ-ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ. ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಲೋಟಿಗೆ ಲಙ್ ಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜಿದ್ವಾವಾತಿದೇಶ ಬರುವುದು. ಅತಿದೇಶ ನಂದರೆ ತದ್ವರ್ಯಾಭಾವನತಿ ತದ್ಧರ್ಮಬೋಧಕತ್ವಮ್. ಆ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಲ್ಲಿ ಆಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಿಕೆ, ಇಲ್ಲಿ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಲಙ್ ತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಜ್ಜಾಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರಲಾ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಙ್ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು. ತಸ್ಯ ಸ್ಥನಿಸಾಂತಾಂತತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಅದೇಶ. ವಿಕರಣ ಶಪ್. ಸಾಘೌಢ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ಗೆ ಪಿಬಾದೇಶ, ಪಿಬತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಕಾರಾಂತೋಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ ನ ಮುಂದೆ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ವದುವದೇಶ ಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದ ಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದ್ವಿ ಮೂತಃ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತವು, ಅಮನ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಿನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿಬತ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಗತವೂ ಆಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೋತ್ರಾತ್-ಪೋತುಃ ಇದಮ್ (ಪೋತ್ರವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪಾತ್ರೆ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ತಸ್ಯೇದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಸಮರ್ಥಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ವಾದ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಯಾವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕಷವ್ಯಂತವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇದಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು. ಅದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪೋತುಃ ಇದಮ್ ಎಂಬಿವು ಎರಡು ಸಮರ್ಥಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವಾದ ತಸ್ಯೇದಮ್, ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿತವಾದ ಪದ ತಸ್ಯ ಎಂಬುದು. ಆದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕಷವ್ಯಂತ ಪೋತುಃ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಇದಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣ್ ಬರುವುದು. ಪೋತ್ಯು+ಅಸ್+ಅ ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ವದ್ವಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಪೋತ್ಯು+ಅ. ಈಗ ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಬಾತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಅಜ್ಞನುಮಾಯಾದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವೇ ವಿಧಯೈಶ್ಚಂ ದಸಿ ವಿಕಲ್ಪೈಶ್ಚೇ (ಪರಿಭಾ-೩೫) ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ವೃದ್ಧಿವಿಧಾಯಕವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಚೋಷ್ಯಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತಿ ಣಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜ್ಞನವಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೋತ್ಯು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಗೋಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗೋತೋಣಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿವ್ಯ ಧ್ವಾನ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ತದ್ವಿತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚೋಷ್ಯಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವೈವೃದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಪಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣ್ವರ್

ಆದಕ್ಕೆ ಆಕಾಡೀಶ ಕರ್ಚ್+ಆಕ ಇಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಆನ್ಯವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪಾಚಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯು ಸಾವ ಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಸೌಶ್ರುತಃ-ಸುಶ್ರುತಃ ಆಕತ್ಯಂ ಪುನರ್ನಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್. ಸುಶ್ರುತ+ಅ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗವು ಅಜನ್ಮವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಜೋಷ್ಣಾಣಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨. ೭-೧೧೫) ಎಂದು ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಧಾವರ್ಣವು ಆಕಾರವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾವಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಇವುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುವು. ತ್ವಷ್ಟುಃ ಆಪತ್ಯಂ ಪುನರ್ನಾ ತ್ವಷ್ಟುಃ, ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಆಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆರ್ ಬಂದು ತ್ವಷ್ಟು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಜಗತ್+ಅ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧವಿದ್ದರೆ ಯಾವುದು ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೋ ಅದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂತ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯೇ ಬರುವುದು. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಸಕ್ಕದ್ಗತೌ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ ಯದ್ಬಾಧಿತಂ ತದ್ಬಾಧಿತಮೇವ (ಪರಿಭಾ. ೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅಂತ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪುಷ್ಕರಸಾದಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾಪ್ತಿವ್ಯಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಸದ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಬಂದರೆ ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪದವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನುಶತಿಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಸದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕ್ಕದ್ಗತೌ—ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೇ ವಿನಾ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗ, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಆದಿವೃದ್ಧಿ-ರನ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಾಧಕೇ, ಎಂದು ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರದ ಮೇಲೆ ಆದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿ. ಪೌತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔ ಕಾರಕ್ಕೆ ಓ ಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಈಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪುನೀತನ—ಪೂರ್ಣ ಪವನೇ, ಕ್ರಾೃದಿ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ. ಆದೇಶ ಪೂರ್ಣ ಲೋಟೋ ಲಬ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಜದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ತಕ್ಕಪ್ರಮಿಪಾಂತಾಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ. ತಪ್ತನಪ್ತನಭನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತನ ಆದೇಶ. ಪೂ+ತನ ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂ+ನಾ+ತನ. ಈಹಲ್ಯ

ಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಹಲಾದಿವಾರ್ತಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಅಭ್ಯನ್ತಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಸಹ ಈಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ, ಪೂ+ನೀ+ತನ. ಪ್ಲಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಪುನೀತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ನೀ ತನ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮೂರ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಲಿತಿ ಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತನಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಈಕಾರಕ್ಕೂ ನೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಉಕಾರಕ್ಕೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕ-ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯೂಯಮ್—ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರನಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉಣಾದಯೋಽವೃತ್ತ್ಯನ್ನಾನಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾನಿ (ಪರಿಭಾ. ೨೨) ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರವನ್ನನುವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅವೃತ್ತನ್ನವಾದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗರಹಿತಗಳಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಘೋಃನೇ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ್. ಜಾಪ್ರೇಥಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದ್ ಸ್ವಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪ್ರಥಮಾದ್ವೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅವಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್‌ಗೆ ಅವ್ ಅದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್, ಅಮ್‌ನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲ್ಲಿನ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಉಪದೇಶದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೪) ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತವರ್ಗ ಸಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯೂಯಮಯೌ ಜು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೩) ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಸ್ವಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಮುಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯೂಯ ಮಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯೂಯ ಆದೇಶ, ಯೂಯ+ಅದ್+ಅಮ್, ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಆತ್ಮಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು. ಏವಂಚಿ ಬಹುಭಾಷಿತ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಅತೋಗುಣೀ ಪರರೂಪವು ಅನ್ವರ್ಭಾಷಿತನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಪರವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದು ಮೊದಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್. ಈಗ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೦) ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವಾದ ಯೂಯ ಆದೇಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂ ಸದಮೋಕವರ್ಷಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷನಿರ್ಧಾತದಿಂದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾನ್ವನದಾತ್ತವಾದ ಯೂಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಯೂಯ+ಅದ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ವಿಕಾದೇಶವಾದ ಪರರೂಪವು ವಿಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೦) ಆತ್ಮಯತ್ನ ನಿಮಿತ್ತೇತರ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ ಯುಷ್ಮದ್ ಸ್ವದೋಃ ಅನ್ವರ್ಭಾಷಿತ ಲೋಪಃ ಎಂದು ಸೂತ್ರ

ರ್ಥವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯೂಯಂ+ಅಮ್. ಅಮಿ ಪೂರ್ವ; (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶ ದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ; (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇಲೋಪ; (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷ ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾಸ್ಥಾನತಃ ಅಧಿಕರಣತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ತಥಾಚ ವಿಭ-
ಕ್ತೌ ಪರತಃ ಮಪ್ಯನ್ತಾಚೈತ್ಯಸ್ಯ ಅದ್ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಯೂಯದ್+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉದಾತ್ತ ವಾದ ಆದ್ಗೆ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪಕ್ಷದ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯೂಯಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸ್ಥ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಆದೇಶ. ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ಗೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅಸ್+ಥ ತ್ಸೋ-
ರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ತ್ಸಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಮ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಸ್ಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಪ್ಷುಪಾಪ್ಷುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಪ್ಷುತ್ವದಿಂದ ವತರ್ಗದ್ವಿತೀಯವಾದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಟವರ್ಗದ್ವಿತೀಯತಕಾರ ಸ್ಥ ಎಂದಾಯ್ತು. ಹಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿತ್ಯ ಎಂದು ಹಿ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾವಾಪಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಸುದಾನವಃ—ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಡುಡಾಙ್ ದಾನೇ, ಭಾ ದೀಪ್ತಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ದಾನು ಎಂದಾಗು ವುದು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸುದಾನವಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಯೂಯಂ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥ ಎಂದು ಯೂಯಂ ಶಬ್ದಬೋಧಿತಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥ=ಪ್ರಸಿದ್ಧದಾತ್ಯಗಳಾಗಿ ಎಂದು ದಾತ್ಯತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ವಿಧ ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಸುದಾನವಃ ಎಂದು ಆಮಂತ್ರಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುದಾನವಃ ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಥ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಓ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಾತ್ಯಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಆಯಾಳು ಮಾರುತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಸುದಾ ನವಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ದಾತ್ಯತ್ವದಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಯೂಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾ ಮಾರುತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಪುನೀತನ, ಪವಿತ್ರಮಾಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಪವಿತ್ರೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮತ್ಪುತ್ರಸಂಗೃಹೀತಗಳಾದಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಗಳಿಗೆ ಹೇತುವು ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಅಭಿ ಯಜ್ಞಂ ಗೃಣೇಹಿ ನೋ ಗ್ನಾವೋ ನೇಷ್ಟಃ ಪಿಬ ಯತುನಾ |
ತ್ವಂ ಹಿ ರತ್ನಧಾ ಅಸಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ಯಜ್ಞಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ನಃ | ಗ್ನಾವಃ | ನೇಷ್ಟರಿತಿ | ಪಿಬ | ಯತುನಾ ||
ತ್ವಂ | ಹಿ | ರತ್ನಧಾ | ಅಸಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗ್ನಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರೀನಾಚೀ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಅಹ | ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಮೇನಾ ಮಾ-
ನಯಂತೈನಾ ಗ್ನಾ ಗಚ್ಯಂತೈನಾಃ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಇತಿ | ಗ್ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಗ್ನಾನಾನ್ | ನೇಷ್ಟು-
ಶಬ್ದೋಕ್ತ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ದೇವಮಾಹ | ಕಸ್ಮಿಂಕ್ಷಿ ದ್ವೇವಸತ್ರೇ ನೇಷ್ಟುತ್ವೇನ ತ್ವಷ್ಟುರ್ವತ್ಪತ್ನಾತ್ |
ಹೇ ಗ್ನಾವಃ ಪತ್ನೀಯುಕ್ತ ನೇಷ್ಟಃ ತ್ವಷ್ಟಃ | ನೋಽಸ್ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಾಭಿ ಗೃಣೇಹಿ | ಅಭಿತೋ
ದೇವಾನಾಂ ಸಮೀಪೇ ಸ್ತುಹಿ | ಯತುನಾ ಸಹ ತ್ವಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ರತ್ನಧಾ ಅಸಿ
ರತ್ನಾನಾಂ ದಾತಾಸಿ ದಾತಾ ಭವಸಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪೋಮಂ ಪಾತುಮರ್ಹಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಭಿ | ಉಪಸರ್ಗಶ್ವಾ-
ಭಿವರ್ಣಂ | ಫಿ ೪-೧೩ | ಇತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾದಭೇರಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಲೋಟಿ
ಸಿಪೋ ಹಿಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದೀ ಹಲ್ಯುಘೋರಿತೀತ್ವಂ | ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಯು-
ಜಾಭಾವಃ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಗ್ನಾವಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮತುಃ | ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ವತ್ಸಂ | ಸಂಬುದ್ಧಿ ಮತುಮಸೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಗಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವೇನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾ-
ತಾಭಾವಾತ್ ಸಾಷ್ಟಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗ್ನಾವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣತಯಾ ವಿಶೇಷವಚನಶ್ವಾ-
ನ್ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಭಿಕರಣ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಾದವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನೋತ್ತರಸ್ಯ ನೇಷ್ಟುಶಬ್ದಸ್ಯ
ಸಾಷ್ಟಿಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಿಬ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ಯದಾತುಸ್ವರಃ | ಪೂರ್ವಯೋರಾಮಂತ್ರಿತಯೋರವಿದ್ಯ-
ಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತೀತಿ ರತ್ನಧಾಃ | ಕ್ವಿಶ್ವೇತಿ ಕ್ವಿಶ್ | ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಸ-
ಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಸ್ಯತೇ | ಅಸಿ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ಯದಾತುಸ್ವರಃ | ತಿಜ್ಜ-
ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಹಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗ್ನಾವಃ—ಪಶ್ಚಿಮಯುಕ್ತನಾದ | ನೇಷ್ವಃ—ಎಲೈ ತೃಷ್ಣುವೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅಭಿ ಗೃಣೇಹಿ—(ದೇವತೆಗಳ) ಸಮೀಪದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೊಗಳು | ಋತುನಾ—ಋತು ದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಪಿಬ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು | ಹಿ—ಏಕಕ್ಕೊಂದರಿ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರತ್ನಧಾ—ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದ ರತ್ನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ--ಇರುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ತೃಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದ ರತ್ನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಪಶ್ಚಿಮಯುಕ್ತನಾಗಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಋತು ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಪಾನಮಾಡು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೊಗಳು.

English Translation.

Neshtri, (Twashtri) commend our sacrifice to the gods; drink with Ritu, for you are a giver of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗ್ನಾವಃ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವು. ಗ್ನಾ ಗಂಜ್ಯಂತೈನಾಃ (ನಿ. ೩-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವರು. ಗ್ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಗ್ನಾವಾನ್ ತಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ | ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಇರುವವನಿಗೆ ಗ್ನಾವಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ಗ್ನಾವಃ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು ನೇಷ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ನೇಷ್ವಃ—ಕೆಲವು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ತೃಷ್ಣುವು ನೇಷ್ವುವೆಂಬ ಮುತ್ರಿಕನ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ತೃಷ್ಣುವನ್ನು ನೇಷ್ವುಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನೇಷ್ವುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ತೃಷ್ಣುದೇವತೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರತ್ನಧಾಃ—ರತ್ನಾನಾಂ ವಾತಾ—ರತ್ನಗಳನ್ನು (ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿ-ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥಾಭಿವರ್ಜಮ್—(ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂದು ಪಠ್ಯದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಫಿಪೋನ್ನ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಬರುವುದು.

ವಿನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಠವನ್ನು ಬಹುಜನರು ಒಪ್ಪುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿನಾದೀನಾಮನ್ತ್ರಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮಾನೋ ಮರ್ತಾ ಅಭಿದ್ವುಹನ್ (ಋ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಏಹಿಸ್ತೋಮಾ'ಅಭಿ (ಸೂ. ೧೦-೪. ೪) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿನಾದೀನಾಮಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಗೃಣೇಹಿ—ಗೃಣೇಹಿ ಕ್ರಾೃದಿ ಧಾತು. ಲೋಹಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಅದೇಶ. ಗೃ+ಹಿ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಏಕರಣ. ಗೃ+ನಾ+ಹಿ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಜಾತ್ವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತಲ್ಪಘೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರದೇಶ. ಗೃ+ನೀ ಹಿ, ಹಿಯು ಜಾತ್ವಾದ್ ರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಈಗಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಗಿ ಹ್ರಸ್ವ, ಗೃಣೇಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸುಧಾತ್ವ.

ಗ್ನಾವಃ—ಗ್ನಾಃಪ್ರಿಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಠಿಸ್ಥಿತಿ ಮತುಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಕಾರ ಗ್ನಾವತ್. ಇದರಮುಂದೆ ಸಂಯೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿದಜಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಗ್ನಾವತ್+ಸ್. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರ ಲೋಪ. ಗ್ನಾವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮತುಪ್ ಸೋರಸಂಭುದ್ಧೌ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮.೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಗ್ನಾವರ್ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಗ್ನಾವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ್ನಾವರ್+ನೇಷ್ವಃ ಎಂದು ಸಂಹತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಪಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೪) ಹಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗಿ ಉತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವ. ಆದರೆ ಉತ್ವವು ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದ ಕಾರ್ಯ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವಶ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಆಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ತಕಾರ ಪರವಾಗಿ ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಹಲ್ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಉತ್ವವು ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತ-ಲೋಪೋರೋರುತ್ವೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೬ ನಾ) ರುಗಿ ಉತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ವ ಬರುವುದು. ಗ್ನಾವಃ+ಉ+ನೇಷ್ವಃ ಗುಣ, ಗ್ನಾಪೋನೇಷ್ವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ್ನಾವಃ-ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸುಧಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅವಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯಾತ್ವ ಬರುವುದು. ಗ್ನಾವಃ ಎಂಬುದು ನೇಷ್ವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅದಕಾರಣ ಆಮುನ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಮುನ್ರಿತವಾದ ಗ್ನಾನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ನೇಷ್ಯಃ ಎಂಬ ಆಮುನ್ರಿತವೂ ಪಾದಾದಿ ಗತನಾಗುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಶಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಮುನ್ರಿತಗಲೆರಡಕ್ಕೂ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಿಬ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ ಇತಿ ರತ್ನಧಾಃ ದುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಷ್ಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಸಿ-ಅಸ ಭುವಿ ಲಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ತಾಸಸ್ಮೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ತು ಪಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮೈ ಸುಪ್ತಿತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಧಾತು ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ಮಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ನ ಇಕಾರ ಸ್ವರಿತನಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾ ವಹ ಸಾದಯಾ ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು |
ಪರಿ ಭೂಷ ಪಿಬ ಯತುನಾ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ | ಸಾದಯ | ಯೋನಿಷು | ತ್ರಿಷು ||
ಪರಿ | ಭೂಷ | ಪಿಬ | ಯತುನಾ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇ ಅಗ್ನೇ ದೇವಾನಿಹಾಸ್ಥಿತ್ಯರ್ಥಾ ವಹ | ತತೋ ಯೋನಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ತ್ರಿಷು ಸವನೇಷು ಸಾದಯ | ದೇವಾನುಪನೇಶಯ | ತತಸ್ತಾನೈರಿ ಭೂಷ | ಅಲಂಕುರು | ಯತುನಾ ಸಹ ತ್ವಂ ಸೋಮಂ

ಹಿಬ || ಅಗ್ನೇ ದೇವಾನಿತ್ಯಯಂ ಸಾದೋ ಗತಃ | ಯೋನಿಷು | ಯು ಮಿತ್ರಣೇ | ವಹಿತ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ
೪-೫೦ | ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಶ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತ್ರಿಷು | ಪರ್ತಿತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ | ಸಾ- ೬-
೧-೧೭೯ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ | ತಿಜ್ಜುತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಹಿಬ ಋತುನಾ
ಗತಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ |
ಅ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ತ್ರಿಷು ಯೋನಿಷು—ಮೂರು(ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ (ಸವನಗಳಲ್ಲಿ) |
ಸಾದಯ—ಕುಳಿಸು | ಪರಿ ಭೂಷ—ಅಲಂಕರಿಸು | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಹಿಬ—(ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು) ಕುಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಅವರನ್ನು ಪ್ರಾತ-
ಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಾನ
ಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿಸು. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡು. ನೀನೂ ಸಹ ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿ.

English Translation

Agni, bring the gods hither, seat them in three places (or in the three
savanas), decorate them and drink with Ritu.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಾದಯ—ಭಂದಸ್ಥನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ
ವಾಗಿರುವುದು.

ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು—ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ
ಸವನಗಳು. ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವು. ಈ ಕರ್ಮವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ,
ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ
ಈ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು.

ಪರಿ ಭೂಷ—ಅಲಂಕರಿಸು—ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಭೂಷ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇನಿರಬಹುದೆಂಬ
ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇದೇವಾ ಇಹಾವಹ ಎಂಬೀ ಪಾದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾನೇ ಸೂಕ್ತ ೩, ೧೦ನೇ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾದಯಾ—ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಲೋಪ ಧಾತಾದೇವೇಷೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಸಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ವಿಕರಣ ಶಪ್, ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ ಸಾದಯ+ಹಿ ಅತೋದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಉಕ್. ಲೋಪ್ಯತಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಚಸ್ವಾನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಂದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘ.

ಯೋನಿಷು—ಯು ಮಿತ್ರಣೇ. ವಹಿ, ಶ್ರಿ ಶ್ರ, ಯು, ದ್ರು, ಗ್ಲಾ, ತ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯು+ನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯೋನಿಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಶ್ರಿಷು—ಷಟ್ ಶ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋಹಲಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೭೯) ಷ್ವಾನ್ತಾಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೪) ಸಕಾರಾಂತ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪಟ್ಟಿಂಜ್ಞಕ ಶ್ರಿತಬ್ಧ, ಚತುರ್ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಭೂಷ—ಭೂಷ ಆಲಂಕಾರೇ ಭಾದಿಧಾತು. ಲೋಪ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಹಿ ಆದೇಶ ವಿಕರಣ ಶಪ್. ಅತೋದೇಶ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಉಕ್ ಭೂಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಚ್ಚುತಿಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರದಾತ್ತ.

ಪಿಬ ಮತುನಾ—ಇತ್ಯೇ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಮತುನಾ (ಮ. ಸಂ. ಸೂ. ೧೫-ಮು. ೧) ರಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಂದ್ರ ರಾಧಸ್ತಃ ಪಿಬಾ ಸೋಮನ್ಮತುನಾಂ |

ತವೇದ್ಧಿ ಸಖ್ಯಮಸ್ತೃತಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್ | ಇಂದ್ರ | ರಾಧಸಃ | ಪಿಬ | ಸೋಮಂ | ಋತೂನ್ | ಅನು ||
ತವ | ಇತ್ | ಹಿ | ಸಖ್ಯಂ | ಅಸ್ತೃತಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸಿಸಂಬದ್ಧಾದ್ರಾಧಸೋ ಧನಭೂತಾತ್ಪ್ರಾತ್ಯೋಮಂ
ಪಿಬ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ | ಋತೂನನು ಋತುದೇವಾನನುಸೃತ್ಯ | ಋತವೋಽಸಿ ಪಿಬಂತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಿ ಯ-
ಸ್ಮಾತ್ತನೇತ್ತವ ಸಖ್ಯಮಸ್ತೃತಮೃತೂನಾಮನಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮತುಭಿಃ ಸದ ಸಾನಂ ಯುಕ್ತಂ || ಬ್ರಾ-
ಹ್ಮಣಾತ್ | ಬ್ರಹ್ಮತಬ್ಧೇನಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗೇ ದ್ವಿತೀಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸೀ ಕಥ್ಯತೇ | ಸ ಚ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ
ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತಾದಿಃ | ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧ್ಯುತ್ಪಷ್ಟಶ್ವಮಸಃ | ಸ ಚ ತಸ್ಯೈವಾವಯವನ್ನಿಯತ
ಇತ್ಯವಯವವಿವಕ್ಷಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾದೇರರ್ಥಃ | ಸಾ. ೪-೨-೪೪ | ತೇನ ಇತಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವಶ್ಚ ಮಸಪ-
ರೋಽತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಃ | ರಾಧಸಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ವಃ | ಪಿಬ |
ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ದ್ವೈಚೋಲ್ತಸ್ಮಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಋತೂನ್ ರನ್ನಿತ್ಯತ್ರ ದೀರ್ಘಾ
ದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ | ಸಾ. ೮-೨-೨ |
ಇತ್ಯೋಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವಂ | ತವ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಜಸೋಽಽತ್ | ಸಾ. ೭-೧-೨೭ | ಶಿತ್ವಾ-
ತ್ಪೂರ್ವದೇಶಃ ತವಮಮೌ ಜಿಸೀತಿ ತವಾದೇಶಃ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಸಖ್ಯಂ |
ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯರ್ಯಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸ್ತೃತಂ | ಸ್ತೃಣಾತೇ-
ರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಕ್ತಃ | ನೌಪಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ತವೇತ್—ನಿನ್ನದೇ ಆದ | ಸಖ್ಯಂ—
ಸ್ನೇಹವು | ಅಸ್ತೃತಂ—(ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ) ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೋ (ಅತಃ—ಆಕಾರಣದಿಂದ)
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನ | ರಾಧಸಃ — ಬೆಲೆಬಾಳತಕ್ಕ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ |
ಸೋಮಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ— ಕುಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಮತ್ತು ಋತುದೇವತೆಗಳ ಸ್ನೇಹವು ಶಾಶ್ವತವಾಗುದೆಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಬೆಲೆಬಾಳತಕ್ಕ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಋತುದೇವತೆ
ಗಳೊಡನೆ ನೀನೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

Drink the soma juice, Indra, from the cups of priest called Brahmana-chamsi, after Ritu for whom your friendship is uninterrupted (everlasting).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮುಕ್ತಿಕೆ.

ರಾಧಸಃ—ಧನಭೂತಾತ್ ಸಾತ್ಯಾತ್—ರಾಧಶ್ಯಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವು. ಸಾತ್ಯೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಭಾಷಕಾರರು ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಅರ್ಥವಾ ರಾಧಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ, ಅನರ್ಘ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರೆಯೆಂದ, costly vessel ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಶ್ವತಂ—ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಂ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, uninterrupted ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ನಿಂತುಹೋಗದ, ಶಾಶ್ವತವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸೀ, ಆಗ್ನೀಧ್ರ, ಪೋತ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ವರು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯವನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ ಯು ಇಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೃಂಹೇರಮ್ ನರೋಪಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ, ಉಪಲಭ್ಯಮಾನವಾದ ಉಪಾದಿಸೂತ್ರ-ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೃಂಹೇರ್ನೋಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪುಂಸಿಚೆ (ಅಂ. ಸೂ. ೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ, ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಇರುವುದು. ನವುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿಪಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಾ-ದೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಿಗೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಪ್ರಧಾನರಾದ ಯಾಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸೋಮಪಾನವುಂಟು. ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಚಮಸವು ಚತುರಶ್ರ (ಚಕ್ರಾಕೃತಿ)ವಾಗಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳ ಹಿಡಿಕಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು.

ಚತುರಶ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಚಮಸಃ ದೋತುಸ್ತು ಪರಿಮಂಡಲಃ |

ಸ್ಯಥುಸ್ತು ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತ್ರೈಶ್ವಿರುದ್ಗಾತುಂಷ್ಯತೇ || ೧ ||

ಪ್ರಶಸ್ತುರವತಪ್ತಃ ಸ್ಯಾದುತ್ತಮೋ ಬ್ರಹ್ಮರಸಿನಃ |
ಪೋತುರಗ್ರೇ ವಿಶಾಖೇ ಸ್ಯಾತ್ ನೇಷ್ಟುಸ್ತು ವಿದ್ಯಾಹಿತಕಃ || ೨ ||

ಅಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯ ರಾಸ್ತಾ ವಾನಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಯ ಮಯೂಖಗಃ |
ಸನ್ಯಾವೃತಸ್ತದಸ್ಯಃ ಸ್ಯಾದೇತಚ್ಚ ಮಸಲಕ್ಷಣಮ್ || ೩ ||

ದಣ್ಣಾನಾಮೇಷ ಆಕಾರಶ್ಚ ಮಸಾಶ್ಚ ತುರಶ್ಚ ಗಾಃ |
ಹೋತುರ್ಬ್ರಹ್ಮಣ ಉದ್ಗಾತುರ್ಯಷ್ಟುಶ್ಚಾಸ್ತುಶ್ಚ ರಸಿನಃ || ೪ ||

ಪೋತೃನೇಷ್ಟುಚ್ಛಾವಾಕಾನಾಮಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಯೇತಿ ಚ ಕ್ರಮಃ || ಎಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾತ್ರಾಸಾದನಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯ ದಂಡವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ವಿರ್ವಟ್ಟಿತು. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಚನುಸಪಾತ್ರೆಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಗೆ ಅವಯವಿಗೆ ಅವಯವಗಳಂತೆ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅವಯವವೆಂದು ವಿನಕ್ಷೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಹೀಗೆ ವಿನಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಅನುದಾತ್ತಾದೇರಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೪೪) ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಪ್ರಕೃತಿರವಶ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಅವಯವವಿಕಾರ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅವಯವಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯ ಅವಯವವು) ಎಂದು ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವುದು. ವಿನಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ ಅವಯವ ಎಂದರೆ ಅವಯವದಂತೆ ನಿಯತವಾದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಚನುಸಪಾತ್ರೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಅರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬ ೧-೧೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ರಾಧಸಃ—ಸರ್ವಧಾತುಭಿರ್ಯಸುನ್ (ಉ ಸೂ. ೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಮ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಷ್ಟಮಿಕಾನಾದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ಯಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಮತೂರನು—ಮತೂನ್+ಅನು ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಮತೂರ್+ಅನು. ಆತ್ಮಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯತೆವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ರುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಿಹತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಊಕಾರವು ಬರುವುದು. ಮತೂಅನು.

ತವ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಯೋಕವಚನಂ ಜಸ್ಮ. ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ್ಮ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಷಿಂ ಜಸೋಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಮಗೆ ಅಶ್ ಬರುವುದು ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಿತ್ವದ್ವಸ್ಥಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಯುಷ್ಮದ್+ಅ ತವಮಮಾಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಜಸ್ಮ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ತವ ಮಮ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ತವ ಅದೇಶ ತವ+ಅದ್+ಅ ಅತೋಗುಣೇ ತರೂಪ, ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧) ಜಸ್ಮ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮ ಪಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಿಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ ೬-೧- ೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ, ಶೇಷೇಲೋಪಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ ಷೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಏಳುತ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ಸಖ್ಯಮ್—ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಸಖ್ಯರೈಃ (ಪಾ. ಸೂ ೫-೧-೧೨೬) ಸಖಿ ಕಬ್ಬಪ್ರಕೃತಿ ಕ ವಾದ ಸಖ್ಯಂತನಾದ ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಛಾವಕರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಕ್ರತ್ಯಯ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸಖಿ-ಯ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪- ೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ತೌತಮ್—ಸ್ತೌಷ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ಸ್ತಾದಿ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೌ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತೌ+ತ, ಏಕಾಚಲಪದೇಶೇನ್ಮದಾ ತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ, ಅಥವಾ ಋತತ್ವ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೬) ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಋಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್ಸಿಚ್ಚಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಗ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಸ್ತೌತಮ್ ಅಸ್ತೌತಮ್, ಎಂದು ನಷ್ಠಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವತ್ತೀಯೋಪವ್ಯಮಾನಾವ್ಯಯದ್ವಿತಿ ಯೋಕ್ಯತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ- ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸ್ತೌಷ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತುವು ಕ್ರಾದಿ, ಲಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತೌಣಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಸ್ತೌ+ತ ಲಿಜ್ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ ೭-೨-೪೨) ವ್ಯಷ್ಠಾ ಧಾತು, ವ್ಯಷ್ಠಾ ಧಾತು ಪೂಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್ ಸಿಚ್, ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭ ೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಕ್ತ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨ ೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾ

ರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಸ್ತೌ+ನ ಋತ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಉರಣ್ಣಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತೀರ್+ನ, ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಸ್ಸಮಾನಸದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸ್ತೀರ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಸ್ತೃತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದಿಧಾತುಹನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುವಂ ದಕ್ಷಂ ಧೃತವ್ರತ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ದ್ವೂಳಭಂ |
ಋತುನಾ ಯಜ್ಞಮಾಶಾಫೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುವಂ | ದಕ್ಷಂ | ಧೃತಃ ೨ ವ್ರತಾ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ದ್ವುಃ ೨ ದಭಂ ||
ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಅಶಾಫೇ ಇತಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಧೃತವ್ರತಾ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮಾಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಮಿತ್ರನಾಮಕವರುಣನಾಮಕಾ ದೇವಾ ಯುವಮುಭಾ ಯುನಾಮೃತುನಾ ಸಹಾಸ್ಯದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಾಶಾಫೇ | ನ್ಯಾಪ್ನುಃ | ಕೀದೃಶಂ ಯಜ್ಞಂ | ದಕ್ಷಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ದೂಳಭಂ ದುರ್ದಹಂ ತುತ್ಪುಭಿದ್ಗೃಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮತಕ್ಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಯುವಂ | ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಜೇಪ್ರಥಮಯೋರಪಿತೃಮಾದೇಶಃ | ಯುನಾನ್ ದ್ವಿವಚನೇ | ಪಾ. ೭-೨-೯೨ | ಇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುನಾದೇಶಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪ ಇತಿ ಟಿಲೋಪೋಽಂತ್ಯಲೋಪೋ ನಾ | ಅಮಿ ಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಭಾಷಾಯಾಮೇವ ಹ್ಯಾತ್ವಂ | ಟಿಲೋಪಪಕ್ಷ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತ್ಯಲೋಪಪಕ್ಷ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ದಕ್ಷಂ | ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಿ | ದಕ್ಷಂತ್ಯನೇನೇತಿ ಕರಣೇ ಘರ್ಷಾ | ಏವಂ ಹಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗತ್ವನಿಯಮಃ | ಅನ್ಯಸ್ಯಾನಿಯಮ ಇತಿ ನಪುಂಸಕತ್ವಂ | ಧೃತವ್ರತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಧೃತಾನಿ ವ್ರತಾನಿ ಯಾಭ್ಯಾಂ ತೌ ಧೃತವ್ರತೌ | ಮಿತ್ರತ್ವ ವರುಣತ್ವ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ಉಭಯತ್ರ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಮಿತ್ರತಬ್ಬಸ್ಯ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯಾನಿಶಾ-ದೇಶಃ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾ ಮುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ

ಛಾಂದಸಂ ಪ್ರಸ್ತುತಂ | ದೂಳಭಂ | ದಹ ಭಸ್ವೀಕರಣೇ | ದುಃಖೇನ ದಹ್ಯತ ಇತಿ ಮರ್ಧಂ | ಈಷ-
ದ್ವುಃಸುಷ್ಪಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೩-೧೨೬ | ದುರ್ಯುಪಪದೇಃ ದಿಗ್ವೀಃ ಖಲ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮಿ-
ತ್ಯುಕಾರಸ್ಯ ಉಕಾರೋ ರೇಫಸ್ಯ ಲೋಪೋ ದಕಾರಸ್ಯ ದಕಾರೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚ ಭಕಾರಃ | ಲಿತಿತಿ
ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮವರ್ತಮುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಆಶಾಥೇ | ಅಶಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ
ಭಂದಸಿ ಲುಹಲಹಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಮಧ್ಯಮಾದ್ವಿವಚನಮಾಥಾಂ | ಟೀರೇತ್ವಂ | ಅತ
ಆದೇಃ | ಸಾ. ೩-೪-೩೦ | ಇತ್ಯುಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ಅಶ್ನೋತೇತ್ಯ | ಸಾ. ೩-೪-೩೨ | ಇತಿ ಸ್ತಾಪ್ತೋ
ನುಡಾಗಮೋಽನಿತ್ಯವಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ನಿವರ್ತತೇ || ೨೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃತವ್ರತಾ—ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—
ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ದಕ್ಷಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧ
ವಾದ | ದೂಳಭಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ) ದಹಿಸಲು (ನಾಶಮಾಡಲು) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ | ಯಜ್ಞಂ ಆಶಾಥೇ—
ಋಜ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಸಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವಿರಿ. ನಿಮ್ಮಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ- ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ವಿಘ್ನವನ್ನಂಟು
ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದಯವಿಟ್ಟು ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation.

Mitra and Varuna, propitious to pious acts, be present with Ritu at our
sacrifice, efficacious and undisturbed by foes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧೃತವ್ರತಾ—ಧೃತಕರ್ಮಾಣೌ ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮಾಣೌ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವ, ಎಂದರ್ಥವು. ಧೃತವ್ರತಾ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಷರವು
ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತನಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಸುತಸಾವಿಮಂ ಸುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ ಮಹ್ಯಂ ಧೃತವ್ರತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೮-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನೆಲೆಯೂ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರಾನುರೂಪ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಇದ್ದವು ಧೃತವ್ರತಃ ಧೃತವ್ರತಾಃ ಧೃತವ್ರತಾಯ ಧೃತವ್ರತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ.

ದೊಳಭಂ—ಮೇದಭಂ, ಶತ್ರುಭಿರ್ವಗ್ನಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮಶಕ್ಯಂ || ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ದಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದೊಳಭ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೮, ೭-೪೬-೪ ರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಳಭಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮ. ಸಂ. ೩-೨-೨; ೪-೯-೨; ೪-೯ ರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಳಭಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮ. ಸಂ. ೩-೫೬-೮; ೭-೬೦-೬ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುವಮ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಔ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್+ಔ ಯುನಾಮ್+ದ್ವಿವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುವ, ಆವ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯುವ ಆದೇಶ, ಪರರೂಪ, ಯುವಮ್+ಔ. ಜೀವೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಬೇಗೂ ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಅಮ್ ಬರುವುದು. ಯುವಮ್+ಅಮ್ ಪ್ರಥಮಾಯೋಕ್ಷದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯೋಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೮) ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಭಾಷಾಯಾಂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮವು ನೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು. ಯುವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಟಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಆಮ್‌ನ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಅಂತ್ಯಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ. ಹೀಗೆ ಪಕ್ಷದ್ವಯದಲ್ಲಿ ಯುವಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದಕ್ಷಮ್—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಿ ದಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ದಕ್ಷಮ್. ಹಲಿಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ದಕ್ಷಃ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ಅನ್ಯ ಸ್ಯಾನಿಯಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಗವಾಗುವುದು.

ಧೃತವ್ರತಾ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಧೃತಾನಿ ವ್ರತಾನಿ ಯಾಭ್ಯಾಂ ತೌ (ಯಾವ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಅವರು ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಧೃತವ್ರತೌ. ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ, ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದಔಗೆ ಸುಸಾಂಸುಲಾಕ್

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂದು ಆನರ್ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ಅದು ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಜಾಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಜಾತ್ಯಾದ ಅದೇಶವು ಅನೇಕಾಲಗ್ನಿದ್ವಯ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನರ್ ಅರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ರಕಬ್ಬದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನರ್ನಾದೇಶ. ನಲೋಪೇಶ್ವಾತಿವದಿರಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಮುನ್ರಿತಸ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮುನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬುದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಮುನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮುನ್ರಿತಸ್ಯಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು.

ದೂಳಭಮ್-ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ ಧಾತು. ದೂಖೇನ ದಹ್ಯತೇ ಇತಿ ದುರ್ದಹಮ್. ಈಷದ್ವಿಸ್ಪುಷು-ಕೃಚ್ಛಾಂಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದುರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಷತ್, ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ದಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುವುದು. ಲಕಾರಖಕಾರಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ದುರ್+ದಹ್+ಅ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಎರಡಾಗಿ ಭಾಗಮಾಡಿರುವರು. ವ್ಯತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಭಾಗ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದಿವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಭಾಗ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳೂ ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ಚಹುಲಗ್ರಹಣದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಸುಚಿಪುಪ್ತಗೃಹ ಲಿಂಗನರಾಜಾಂ ಕಾಲಹಲಚ್ ಸ್ವರಕರ್ತೃಯಜಾಂಚಿ | ವ್ಯತ್ಯಯ ಮಿಚ್ಚಿತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆದೇಷಾಂಸೋಪಚೇ ಸಿದ್ಧ್ಯತಿಬಾಹುಲಕೇನ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮-೫೧ ವಾ. ೧) ಇದರಿಂದ ದುರ್ ದಹ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ದೂಡಭ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞದ್ಯಸ್ಯ ಡಕಾರಸ್ಯ ಕಕಾರಂ ಬಹ್ವಚಾ ಜಗುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ದೂಳಭಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೦-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಛ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ದುರ್ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಖಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯಕ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಆಶಾರ್ಥೇ-ಅಶೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಂದಿಸಿ ಲುಪ್ತಾಲಿಪಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ರಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಪ್ ಬರುವುದು. ಲಿಪಿಧಾತೋರನಧ್ಯಾಪಿಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಶ್-ಅಶ್+ಲಿಪ್. ಲಿಪಿಗೆ ಮಧ್ಯಮವುರುವ ದ್ವಿವಚನ ಆಧಾಮ್ ಅದೇಶ. ಟಿತಅಶ್ನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ಗೆ ವಿಕಾರಾದೇಶ ಅಶ್-ಅಶ್+ಅಫೇ. ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೦) ಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಪಕ್ಷಪಕ್ಷಪಲಂಬಿಯೋ, ಜಾತಿ ಪಕ್ಷಪಕ್ಷಪಲಂಬಿಯೋ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಧಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ನವೃತ್ತಿ. ಅತ ಅದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧೦)

ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಆ+ಅಶ್+ಆಫೇ, ಅಶ್ನೋತೇಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ದೀರ್ಘವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನುಮಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಗಮಪ್ರಾಪ್ತ ಮನಿತೃಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನಿತೃವಾಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕಸ್ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಆಶಾಫೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಶ್ನ ತಿಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸುಧಾತ್ವ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರವಿಣೋದಾ ಪ್ರವಿಣಸೋ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸೋ ಅಧ್ವರೇ |
ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮೀಳತೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರವಿಣಃ ೨ ದಾಃ | ಪ್ರವಿಣಸಃ | ಗ್ರಾವ ೨ ಹಸ್ತಾಸಃ | ಅಧ್ವರೇ |
ಯಜ್ಞೇಷು | ದೇವಂ | ಈಳತೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಧ್ವರೇಗ್ನಿಷ್ವೇನೇ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪೇ ಯಜ್ಞೇಷು ವಿಕೃತಿರೂಪೇಷೂಕ್ಪಾದಿಷು ಚ ದೇವ-
ಮಗ್ನಿಮೀಳತೇ | ಋತ್ವಿಜಃ ಸ್ತುವಂತಿ | ಕೀದೃಶಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಪ್ರವಿಣಸೋ ಧನಾರ್ಥಿನೋ ಗ್ರಾವ-
ಹಸ್ತಾಸೋಭಿಷವಸಾಧನಸಾಪಾಣಧಾರಿಣಃ | ಕೀದೃಶಂ ದೇವಂ | ಪ್ರವಿಣೋದಾ ಧನಪ್ರದಂ | ಯದ್ವಾ |
ಧನಪ್ರದೋಗ್ನಿಃ ಸೋಮಂ ಹಿಬತ್ತಿ ಶೇಷಃ | ತನ್ಮಾತಂ ಮಂತ್ರಂ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತಿ | ಪ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ಪ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ ಯಾದೇನದಭಿಪ್ರವಂತಿ ಬಲಂ ನಾ ಪ್ರವಿಣಂ ಯಾದೇನೇ-
ನಾಭಿಪ್ರವಂತಿ ತಸ್ಯ ದಾತಾ ಪ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತಸ್ಯಾಷಾ ಭವತಿ | ಪ್ರವಿಣೋದಾ ಪ್ರವಿಣಃ ಇತ್ಯಾದಿ |
ನಿ. ೮-೧ | ಸೋಽಯಂ ಯಾಸ್ಯೋಕ್ತೋ ನಿರ್ವಚನಪ್ರಪಂಚಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಗ್ರಂಥೇಽವಗಂತವ್ಯಃ || ಪ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ | ದ್ರುದಕ್ಷಿಣ್ಯಾಮಿನಸ್ | ಉ. ೨ ೫೦ | ನಿಶ್ಪ್ರಾದಾಪ್ಯದಾಕ್ತೋ ಪ್ರವಿಣಶಬ್ದಃ | ತದ್ವದಾತೀತಿ
ಪ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಕ್ವಿಶ್ವೇತಿ ಕ್ವಿಶ್ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸಕಾರೋಪಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ರುತ್ನೋತ್ಪೇ |
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದೇವವಿಶೇಷಣತ್ವೇನೈಕವಾಕ್ಯಪಾಪಕ್ಷೇ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ಸ್ವಾದೇಶಃ |
ಅಥವಾ ಪ್ರವಿಣಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ ಪ್ರವಿಣಸ್ಯಂತಿ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸರ್ವಸ್ತಾತಿಪದಿಕೇಳ್ಯೋ

ಅಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ರಕ್ರವ್ಯಃ | ಮ. ೭.೧.೫೧-೨ | ಇತಿ ಕೃಚಿ ಪರತಃ ಸುಗಾಗಮಃ | ದ್ರವಿಣಸ್ಯತೇಃ
ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಆತೋ ಲೋಪಃ | ಕ್ವಾ ಲುಪ್ತಂ ನ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಯವತಿ | ಮ. ೧.೧.೫೮-೨ |
ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ಪ್ರತಿಪೇಧಾದ್ಯಲೋಪಃ | ಏವಂ ದ್ರವಿಣಸ್ಯತೋ ಧನೇಚ್ಛಾವಚನಃ | ದ್ರವಿ-
ಣೇಚ್ಛಾಂ ದಸ್ಯತಿ ಯಥೇಷ್ಟಧನಪ್ರದಾನೇನೋಪಕ್ಷಪಯತೀತ್ಯರ್ಥೇ ದಸು ಉಪಕ್ಷಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತ-
ರ್ಭಾವಿತಚ್ಛಾರ್ಥಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೋಕ್ತಿಶ್ಚ | ಏವಂ ದ್ರವಿಣೋದಾತಬ್ಧಃ ಸಕಾರಾಂತೋ ಭವತಿ | ತಥಾ ದ್ರವಿಣೋ-
ದಾತಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತೀತಿ ನೈರುಕ್ತೋ ವ್ಯವಹಾರ ಉಪಪದ್ಯತೇ | ನಿ. ೮-೨ | ಆತೋ ದ್ರವಿಣೋದ
ಸ್ಯಬ್ದೋ ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯತ್ವೇ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವೇ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೋ
ಭವತಿ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ವಾಕ್ಯಭೇದಪಕ್ಷೇ ದ್ರವಿಣಸಃ ಸೋಮಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥೇ ಸಕಾರೋಪಪನ್ನ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ತು ನಿಯಮೇನ ಸ್ಥಿತಂ | ಯುಕ್ತಿಗ್ರೀವೇಷಣತ್ವೇನೈಕವಾಕ್ಯತ್ವಪಕ್ಷೇ ತು
ಕೃಷಂತಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಃ | ಆತೋ ಲೋಪಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅತ್ರ ತು ಪಕ್ಷೇ ಕೃಚಿತ್ಪ್ರೇಷಾಂತೋಪಾ-
ತತ್ವೇ ಸ್ವಾಪ್ರೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗ್ರಾವಯುಕ್ತಾ ಹಸ್ತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ |
ಅಜ್ಞಸೇರಸಕು | ಗ್ರಾವಹಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಪ-
ರತ್ವಂ | ಅಧ್ವರೇ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ | ನ ಇಹ ಸುಭಾಗಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಈತೇ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಇತಿ ಕಪೋ ಲುಕ್ | ಝಸ್ವಾ-
ದಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣಸಃ—ಧನಾರ್ಥಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕುಗಳು | ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು
ಸಾಧನವಾದ) ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು | ದ್ರವಿಣೋದಾತಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ | (ಅಥವಾ ದ್ರವಿಣೋದವೆಂಬ
ಹೆಸರಿನ) | ದೇವಂ—ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಧ್ವರೇ—ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಯಾಗದಲ್ಲೂ |
ಯಜ್ಞೇಷು — ವಿಕ್ರತರೂಪಗಳಾದ ಉಕ್ಥಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ | ಈತೇ—ಸ್ವೀಕೃತವಾದುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಾರ್ಥಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕುಗಳು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಯಾಗದಲ್ಲೂ ವಿಕ್ರತಗಳಾದ ಉಕ್ಥಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾದುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The priests desirous of wealth, with the soma-pressing stones in their hands praise the divine (Agni) Dravinodas who is the giver of riches, in the Soma and other sacrifices.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಕಸ್ಯಾದ್ವನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ | ಯದೇನದಭಿವ್ರ-
ವಂತಿ | ಬಲಂ ನಾ ದ್ರವಿಣಂ ಯದೇನೇನಾಭಿವ್ರವಂತಿ | ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ |
(ನಿ. ೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು, ದ್ರವಿಣಂ ದದಾತೀತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ. ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನ, ಬಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತುಂ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ನಾ ದ್ರವಿಣಸಾನಿನ ಇತಿ
ನಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಸಿ ಬ ತ್ವಿತಿ ನಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮೀತತೇ | ಯಾಣಂತಿ
ಸ್ತುವಂತಿ, ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ನಾ ||

ಎಂದರೆ ಧನ, ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರು ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ನಿತ್ಯವನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕಚನವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಯಿತೆಂದರೆ—ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಃ ದೇವಃ ತಂ ದೇವಂ, ಯಾವ ದೇವನು ಧನದಾತನೋ ಆ ದೇವನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರವಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರವಿಣಸಃ—ಎಂದರೆ ಧನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತಾಯಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈತೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತತ್ಕೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ವಕಃ |

ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ದಾತ್ಯತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನೇನೋ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಯಾರು? ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವ, ಬಲ, ಧನ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನೇ ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕ್ರೌಷ್ವಕಿ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಧ್ಯವ ಸ್ತವರೇತಸ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ |

ಯೋ ಅತ್ಮನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ್ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಮತ್ತು ಇವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರನು ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ತವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಪು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ಅಶ್ವಿನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಥಾಪ್ಯೃತುಯೋಜೇಷು ಪ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರ-
ಸ್ಯೇಂದ್ರಪಾನಮಿತಿ ಭವತಿ || ಅಥಾಪ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸ್ತೌತಿ | ಅಥಾಪ್ಯಾಹ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸಿಬತು ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತಿ ||

ಋತುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ದ್ರವಿಣೋದಸರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದಲ್ಲವೂ ಕೌಷ್ಠಿಕಿ ಎಂಬವರ ಮತವು.

ಅಯಮೇವಾಗ್ನಿದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಅಗ್ನೇಯೇಷ್ಟೇನ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ.

ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು, ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

ಯಥೋ ಏತಕ್ಕೆ ಬಲಧನಯೋದಾರ್ಥಾತ್ಯತಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ವೈಶ್ವರ್ಯಂ ವಿದ್ಯತೇ |
ಯಥೋ “ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಂ” ಇತಿ ಚಾಹೇತ್ಯಯಮಪ್ಯಗ್ನಿ-
ರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಂ ಸಹಸಃ
ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯತುಂ ||

ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬಲ, ಧನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡು ವನು. ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ (ಬಲವಾಗಿ) ಮಥನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರತಿತಿ ಇದೆ. ಅದುವ ರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಂ, (ಸಹಸಃ-ಬಲದ, ಪುತ್ರಂ-ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯತುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು :-

ದ್ವೈನ್ಯಃ ಸರ್ವಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ಯೋ ದೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ಸಹಸಸ್ಪತ್ಯೋ ಅದ್ವೈತಃ ||

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |

ಯಶಾನಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೭೫-೩)

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತಃ ಅಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯದೋ |

ಅಸ್ಯೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿತ್ರವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ, ಸಹಸಃಸೂನು, ಸಹಸೋ ಯಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಡುವವ ರಾದರೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವನು.

ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಃ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು.

ಅಧ್ವರ, ಯಜ್ಞೇಷು—ಅಧ್ವರ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಅಧ್ವರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿ ಸ್ತೋಮವೆಂದೂ, ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಿರೂಪವಾದ ಉಕ್ತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷ ಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿ ಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೇ ಇಗೊಂದ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು. ವಿಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಎಂದರೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಒಂದೆಡೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೮) ದ್ರುಗತೌ, 'ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ 'ಇನನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಮುಂದೆ 'ಇನನ್' ಬಂದರೆ ದ್ರು+ಇನ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಃ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ಬಿಣೋದಯಾವಯವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ದ್ರವಿಣ. 'ಅಟ್ಟಪ್ಪಾಪ್ತಮನ್' ವ್ಯವಾಯೇಹಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ದ್ರವಿಣ ಎಂದಾ ಯತು, ದ್ರವಿಣಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ದ್ರವಿಣಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೋಪವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ವಿತಮಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಕ್ಷೇಪ ಬರುವುದು, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ

ಸರ್ ಅಗಮ ಬಂದು ಸಕಾರವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ದ್ರವಿಣ್+ದಾ ಸಸಜುಪೋರಾಃ, (ಪಾ.ಸೂ.೪-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ದ್ರವಿಣ್+ದಾ ಹೆಚ್ಚಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ವ ದ್ರವಿಣ್+ಉ+ದಾ, ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂದು ಆಗುವುದು, ದಾ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಯ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂಬುದು ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದರೆ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಅಥವಾ ದ್ರವಿ-ಣಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ, ಎಂದು ವಿಸ್ತರವಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸ್ಯಂತಿ, ಎಂದಾಗುವುದು, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕೆಯೋಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪ ೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವನಯವನಾದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಸ್ವರಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇ-ಭ್ಯೋಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ಧಕ್ರಮ್ಯಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ಭಾ. ೬-೧ ೫೧-೨) ಲಾಲಸಾ-ಎಂದರೆ, ಅತಿಶಯೇನ ಅಭ್ಯವಜಿಹೀರ್ಷಾ ಎಂದು ಕೈಯಟಿಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಉತ್ಪಟೇಚ್ಛಾ ಎಂದು ತತ್ಪಟೋಧಿನೀ, ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದವಿರುವಾಗ ಉತ್ಪಟೇಚ್ಛಿ ಕೋರಿದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಗಳಿಗೂ ಸುಗಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸುಕ್ ಆಗಮ. ದ್ರವಿಣಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ.ಸೂ.ವಾಲ್ಯ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ರವಿಣಸ್ಯಂವ್ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ.೬-೪-೪೪) ಅರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದ್ರವಿಣಸ್ಯಂವ್+ವ್—ಈ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಯ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಚಿಃ ಪರಿಸ್ಥಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ ವದ್ವಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ಕ್ವಾ ಲುಪ್ತಂ ನ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಭವತಿ (ಪಾ.ಮ. ೧-೧-೫೨-೨) ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾದಿಕೊಂಡು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಲೋಪೋಪ್ಲೋವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ವಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೇರ-ಪ್ರಕ್ರಮ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಅಪ್ರಕ್ರಮಂದರೆ ಏಕವರ್ಣರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ; ಅಪ್ರಕ್ರವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದ್ದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಲೋಪ, ಯದ್ಯಪಿ ಪರನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ವೇರಪ್ರಕ್ರಲೋಪವು ಅಂತರಂಗ, ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ, ವಲಿಲೋಪವು ಬಹಿರಂಗ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂಬಹಿರಂಗಮನ್ತರಜ್ಞೀ, (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಿಲೋಪವು ವೇರಪ್ರಕ್ರಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ನೊದಲು ವೇರಪ್ರಕ್ರಲೋಪಬಂದರೆ ಅಲ್ಪಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ವಲಿಲೋಪವು ಬರದೇಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ವೇರಪ್ರಕ್ರಲೋಪಾದ್ಯಲಿ ಲೋಪೋಬಲಿಯಾನ್, ಎಂಬುದ ರಿಂದ ನೊದಲು ವಲಿಲೋಪವೇ ಬರುವುದು, ನಂತರ ವೇರಪ್ರಕ್ರಲೋಪ ಬರುವುದು, ದ್ರವಿಣಸ್, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಧನೇಚ್ಛಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದ್ರವಿಣೇಚ್ಛಾಂ ದಸ್ಯತಿ, ಯಥೇಷ್ಟಧನ ಪ್ರದಾ

ನೇನ ಉಪಕ್ಷಪಯತಿ, ಅಂದರೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಧನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತೊಲಗಿಸುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಅಂತರ್ಭಾವಿತಚಿಹ್ನೈತ್ಯರ್ಥಾಭಾವಾದ ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ ಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾಗುವುದು, ಈ ವೃತ್ತತಿಯಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ, (ನಿರು. ೮-೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂಬುದು ದೇವಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವು ನಿರ್ವಹವಾದುದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂದಾಗುವುದು, ವಿಕವಾಕ್ಯತಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ದ್ರವಿಣಸಃ—ಇಷ್ಟಯೂ ವಾಕ್ಯಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸದ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಗಾಗಮ ಬಂದು ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಂ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ನಿಯತವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬುದು ಮುಕ್ತಿಕ್ಕಾಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೃಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಆತೋಲೋಪಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಬರುವುವು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಪ್ರವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಅಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದ್ರವಿಣಸೋ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಸೋ ಮುಕ್ತಿಜಃ, ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೇವಮಾಕತೇ, ಎಂದು ವಿಕವಾಕ್ಯತಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ದ್ರವಿಣಸಃ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಸಃ, ಮುಕ್ತಿಜಃ, ಅಧ್ವರೇ, ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದೇವಮಾಕತೇ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬತು, ಎಂದೂ, ಗ್ರಾವಹಸ್ತಸಃ ಮುಕ್ತಿಜಃ ಅಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದೇವಮಾಕತೇ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ದ್ರವಿಣಸಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾ ಭವತು ಎಂದೂ ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯತಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು.

ಗ್ರಾವಹಸ್ತಸಃ—ಗ್ರಾವಯುಕ್ತಾಃ ಹಸ್ತಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಗ್ರಾವಹಸ್ತಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ. ಗ್ರಾವಹಸ್ತವು ವೃಷಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು, ಸಮಾಸಬಂಧಮೇಲೆಯೂ ಬಹುವ್ರೀದೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಧ್ವರೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ದ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಧ್ವರಃ, ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸೆಇಸುಭಾಂ (ಪಾ.ಸೂ.—೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಈಳತೇ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಂ, (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೧) ಬಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಲಟ್-ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುಮಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ತಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪ್ ಅದೇಶ. ಓತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ, ಈಡತೇ. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜ್ಜಸ್ಥಸ್ಯ ಡಕಾರಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರ ||೭||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ರುವಿಣೋದಾ ದದಾತು ನೋ ವಸೂನಿ ಯಾನಿ ಶೃಣ್ವೇರೇ |
ದೇವೇಷು ತಾ ವನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ರುವಿಣಃ ೨ ದಾಃ | ದದಾತು | ನಃ | ವಸೂನಿ | ಯಾನಿ | ಶೃಣ್ವೇರೇ ||
ದೇವೇಷು | ತಾ | ವನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ರುವಿಣೋದಾ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ದದಾತು ಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಶೃಣ್ವೇರೇ
ಹವಿರುಪಯುಕ್ತತ್ವೇನ ಶ್ರುಯಂತೇ | ತಾ ತಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಧನಾನಿ ದೇವೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು
ವನಾಮಹೇ | ಸಂಭಜಾಮಃ | ಧನ್ಯೇರ್ಧೇನಾನ್ಯಷ್ಟಂ ತಾನಿ ಸ್ವೀಕುರ್ಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ದ್ರುವಿಣೋದಾಃ |
ಗತಂ | ವಸೂನಿ | ಶ್ರುಣ್ವೇರೇ ಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧. ೧೧ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಶೃಣ್ವೇರೇ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಜ್ಲಲಿಪಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ರ್ಝ
ಇರೇಚ್ | ಸಾ. ೩. ೪. ೮೧ | ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ರುಃ | ತತ್ಸಂನಿ-
ಯೋಗೇನ ಶ್ರುಭಾವಕ್ಕೆ | ಉಪಜಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಹುತ್ಪ್ರವೋ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ | ಸಾ. ೩. ೪. ೮೭ | ಇತಿ
ಯಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧಃ | ತಾ | ಶೇತ್ಯಂ-
ದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ | ಸಾ. ೮. ೨. ೭ | ಇತಿ ನಲೋಪಃ |
ವನಾಮಹೇ | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ ||

ದ್ರುವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ದೇವನು (ಅಗ್ನಿಯು)! ಯಾನಿ—ಯಾವ ಧನಗಳು | ಶೃಣ್ವೇರೇ—
ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವೆಯೋ | ತಾ ವಸೂನಿ—೮ ಧನಗಳನ್ನು | ನಃ ನಮಗೆ |
ದದಾತು—ಕೊಡಲಿ | ತಾ—೮ ಎಲ್ಲ ಧನಗಳನ್ನೂ | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವನಾಮಹೇ—
ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗಾದಿ ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ನಾವು ಧನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವ ಧನವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ದಯಪಾಲಿಸಲಿ.

English Translation

May Dravinodas give us riches that may be heard of; we ask them towards the service of the gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯೋನಿ ತೃಣೈರೇ—ಯಾವ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿವೆಯೆಂದು ನಾವು ಕೇಳುವೆವೋ ಅಂತಹ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವೇಷು ತಾ ವನಾಮಹೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಸ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುವುದು.

ವಸೂನಿ—ತ್ಯಾಸ್ಯ, ಸ್ಥಿತಿ, ತ್ರಸ್ಯ, ಸಿ, ವಸಿ, ಹನಿ, ಕ್ಲಿಧಿ, ಬನ್ಧಿ, ಮನಿಭ್ಯಕ್ತ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾನ್ದಿನಿರ್ವಕ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ತೃಣೈರೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝ. ಲಿಟಿಸ್ತುರ್ಯೋರೇಕೀರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೫-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಗೆ ಇರೇಚ್ ಬರುವುದು. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುವಸತ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರು ಆದೇಶವೂ, ಅದರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ಶ್ರುನ್+ಇರೇ. ಈಗ ಇಕೋಯಾಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಸಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂಯೋರಿಯಜುವಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ 'ಹುಶ್ಚುನೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ, ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಹುಧಾತು, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ ಅನೇಕಾ

ಜ್ಯವೂ ಆದ ಅಜ್ಞ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯೋ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೀಶ. ಋವರ್ಷಾನ್ನೈಷ್ಯಣತ್ವೇನಾಜ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧ ವಾ ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಶೃಣ್ದೀರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇರೇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಯದ್ವೈ-ತ್ವಾನ್ವಿತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಾ—ತದ್‌ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದಾಗ ಅದರ ಮುಂದೆ ಶಸ್. ತೈದಾದೀನಾಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪರರೂಪ ಜಶ್ಯಸೋಶ್ವಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಷಸ್ ಶಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಶಿ ಅದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್‌ಗೆ ಶಿ ಅದೇಶ. ಶಿಸ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು ನಪುಂಸಕಸ್ಯರೂಪಿಣಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ರೂಪಂತವೂ ಅಜಂತವೂ ಆದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ, ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ತನ್+ ಇಸ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಜಾಸಂಬುದ್ಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ತಾನ್+ಇ. ಶೇತ್ವಂವಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ತಾನಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವನಾಮಹೇ—ವನ, ವಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್ತಿಪುಸಗ್ರಹ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಗ್ರಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ-ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಏವಂಶ ಪರಸ್ಮೈಪದಾತ್ಮನೇಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ವ್ಯತ್ಯಯ ಪದವು ವಿ- ಆತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಇಣ್‌ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಹೋಗುವಿಕೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುವ ಹಾಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ, ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ವನಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಬರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಕಿತಾಶಾಃ ||

ದ್ರುವಿಣೋದಾಃ ಪಿಪೀಷತಿ ಜುಹೋತ ಪ್ರ ಚ ತಿಸ್ವತ |

ನೇಷ್ವಾದ್ಯುತುಭಿರಿಸ್ವತ || ೯ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ದ್ರವಿಣಃ : ದಾಃ | ಪಿಪೀಷತಿ | ಜುಹೋತ | ಪ್ರ | ಚ | ತಿಷ್ಠತ |

ನೇಷ್ಠಾತ್ | ಋತು : ಭಿಃ | ಇಷ್ಯತ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೇವ ಋತುಭಿಃ ಸಹ ನೇಷ್ಠಾನ್ವೇಷ್ಯಸಂಬಂಧಿಸಾತ್ರಾಪ್ತಿಸೇಷತಿ | ಸೋಮಂ ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿ | ತತೋ ಹೇ ಋತ್ವಿಜ ಇಷ್ಯತ | ಹೋಮಸ್ಥಾನೇ ಗಚ್ಛತ | ಗತ್ವಾ ಚ ಜುಹೋತ | ಹೋಮಂ ಕುರುತ | ಹುತ್ವಾ ಪ್ರ ತಿಷ್ಠತ ಚ | ಹೋಮಸ್ಥಾನಾತ್ಸ್ಥಾನಾಂತರಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಸ್ಥಾನಮಪಿ ಕುರುತ || ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಗತಂ | ಪಿಪೀಷತಿ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿತಿ ಸನ್ | ಛಾಂದಸ ಈಕಾರಃ | ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಜುಹೋತ | ಲೋಣ್ಛದ್ಧಮಬಹುವಚನಂ | ತಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ವಾನಾತ್ರಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ತಪ್ತನಪ್ತನಫನಾಶ್ಲೇಷಿ ತದಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದ್ಭಿಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವನುದಾತ್ತೇ ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಭೀಬ್ರೀಭ್ಯ-ಹುಮದಜನಧನದರಿದ್ರಾಜಾಗರಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವಂ ಪಿತಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೨ | ಇತ್ಯೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ತಿಷ್ಠತ | ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ | ಲೋಣ್ಛದ್ಧಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ಥಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ವಾನಾತ್ರಾದೇಶಃ | ತಸಿ ಪಾಘಾಧ್ಮೇತ್ಯಾದಿನಾ ತಿಷ್ಠಾದೇಶಃ | ಸಮವಪ್ರನಿಭ್ಯಃ ಸ್ವಃ | ಪಾ. ೧-೩-೨೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ ನ ಭವತಿ | ತತ್ರಾನುವೃತ್ತಸ್ಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗ್ರಹಣಸ್ಯಾನಂತರ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ಅತ್ರ ಚತುರ್ಥೇನ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಗಾತೋಃ | ಪಾ. ೧-೪-೮೦ | ಇತ್ಯಪಸರ್ಗತ್ವೇನ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರತಬ್ಧಸ್ಯ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಲೇಷಿ ಛಂದಸಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ಅತ್ರ ಚತುರ್ಥೇ ಜುಹೋತೇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಹ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ | ನ ಪುನರಿಸ್ಯತೇತ್ಯುಕ್ತರೇಣ | ತೇನಾಪ್ರಥಮತ್ವಾಚ್ಚೇನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಪಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಾತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ನೇಷ್ಠಾತ್ | ಪೋತೃದ್ವಿಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ | ಋಗ್ವೇ ೧-೧೫-೨ | ಇತ್ಯತ್ರ ಪೋತ್ರಚದ್ದೇನ ಯದುಕ್ತಂ ತದತ್ರ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಇಷ್ಯತ | ಇಷ ಗತಾ | ಲೋಣ್ಛದ್ಧಮಬಹುವಚನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಋತುಭಿಃ—ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ನೇಷ್ಠಾತ್—ನೇಷ್ಠ್ಯವಿನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ | ಪಿಪೀಷತಿ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಪಾನಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜ್ಯಗಳೇ) | ಇಷ್ಯತ—(ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ) ನಡೆಯುಂ. | ಜುಹೋತ—ಹೋಮಮಾಡಿ (ಅನಂತರ) | ಪ್ರತಿಷ್ಠ ಚ—ಹೋಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ತೆರಳಿ.

1 ಭಾವಾರ್ಥ 1

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೇ, ಧನಪ್ರದನಾದ ಮತ್ತು ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೇಷ್ಟ್ರವಿನ ಪಾತ್ರಿ ಯಿಂದ ಸೋಮರಸಪಾನಮಾಡಲು ಆಜ್ಞೆಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನೆಲ್ಲ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೋಮ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಹೊರಡಿರಿ.

English Translation

Dravinodas desires to drink with the Ritu's from the cup of Neshtri; hasten, priests, present the oblation and depart.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಿಪೀಷತಿ—ಪಾ ಪಾನೇ | ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿ | ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ.
ನೇಷ್ಟ್ರಾತ್—ನೇಷ್ಟ್ರವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದ್ರವಿಸೋದಾಃ—ವಿಕನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಿಪೀಷತಿ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿ, ಅಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸಮಾನ—ಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭) ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು, ಈ ಇಷುಧಾತು ಸಮಾನಕರ್ತೃಕವೂ, ಈ ಇಷುಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ಮವಾಚಕವೂ ಆದ ಯಾವ ವ್ಯಾಪಾರವಿದೆಯೋ ಆ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಸು ವವನು ಅಗ್ನಿ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಇಷು ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃವು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪಾ ಧಾತೃರ್ಥವಾದ ಗಳಬಿಲಾ ಧಸ್ತಂಯೋಗಾನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವು. ಈ ರೀತಿ ಪಾಧಾತೃರ್ಥ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಾಸಮಾನ್ಯ ಕರ್ತೃಕತ್ವವು ಇರುವುದು. ಈ ವ್ಯಾಪಾರವು ಇಷು ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುವುದು ಪಾ+ಸ, ಸನ್ಯೆಚೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಪಾ ಪಾ+ಸ, ಹ್ರಸ್ವಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಸನ್ಯತಃ. (ಪಾ ಸೂ. ೭-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ, ಸಿಪಾಸತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈತ್ಯ ಬರುವುದು. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ ಸಿಪೀಷತಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (೮-೧೩-೨೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸಂವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಜುದೋತ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತು, ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಆದೇಶ, ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ

ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂ ತಂ ತಾಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ತಪ್ಪನೆ-
ಪ್ರನಭನಾಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವ್ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್ ವಿಕರಣ,
ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋಣ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ (ಲೋಪ) ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-
೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹು.ಹು+ತ ಕುಹೋಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬೨) ಘೋಷ, ಸಂವಾರನಾದ
ಮಹಾಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನ ಕವಾದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಝಕಾರ, ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಜು.ಹು+ತ, ತಬಾದೇಶವು ಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಿತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಜುಹೋತ ಎಂದಾ
ಗುವುದು. ತ ಎಂಬ ಲಸ್ಯಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೦) ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ,
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಉದಾತ್ತಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ,
ಅನುದಾತ್ತಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನುದಾತ್ತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಯಾವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ
ದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗು
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅದರೆ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಭೀ, ಹ್ರೀ, ಭೃ ಹು ಮದ
ಜನ ಧನ ದರಿದ್ರಾ ಜಾಗರಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೂರ್ಧಂ ಪಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೨) ಇಾಭೀ ಭಯೇ, ಹ್ರೀ
ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಹುಭ್ಯಾಂ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಇದು ದಿವಾದಿ
ಯಾದರೂ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಶವ್ಗೆ ಶ್ವ ಬರುವುದು. ಜನ ಜನನೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ದರಿದ್ರಾ ದುರ್ಗತೌ,
ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಪ್ರಯೇ. ದರಿದ್ರಾ, ಜಾಗೃ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಜಕ್ಷ
ಧಾತು ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಆರು ಧಾತುಗಳೂ ಸಹ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ
ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಭೀ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದ
ರಿಂದ, ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಿಷ್ಠತು—ಪ್ರಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಪ್ರುತ್ವದಿಂದ ಬಂದಕಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ಥಾ ಎಂದಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ್ ಮಧ್ಯಮ
ವುರುವ ಬಹುವಚನ, ಧ-ಸ್ಥಾ+ಥ ಲೋಪೋಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ವಾನ.
ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಾಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ, ಕರ್ದರಿಶವ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವ್+ಸ್ಥಾ+ಅ+ತ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಮ್ನಾ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೮) ಇತ್ಯಾದಿ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾಗೆ ತಸ್ಯಾದೇಶ ತಸ್ಯತ ಎಂದಾಗುವುದು, ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಸಂ
ಅವ, ಪ್ರ, ವಿ, ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ
ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಎಂದು ಪಂಚಮಾ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೬)

ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಸವನಾದಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಚ ತಿಷ್ಠತ ಎಂದು ಮಧ್ಯೇ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರ—ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೇಸ್ರಾಕ್ಷಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೦) ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಯದ್ಯಸಿ ಪ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯವಹಿತಾಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಭಂದಸ್ಥಿತಿಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಚಶಬ್ದವು ಜುಹೋತ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಚ, ಹೋಮನಾಡಿರಿ, ಹೋಮನಾಡಿ ಸ್ಥಾನಾಂತರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇಷ್ಟತ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಅವ್ಯಯಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ, ಇಷ್ಟತ ಚ ಎಂದು ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತಬ್ಧಾನ್ವಿತಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ತಿಷ್ಠತ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಶಿಷ್ಟಾಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಚೆವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ವೇದಲನೆಯ ತಿಷ್ಠಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಷ್ಠತಿಷ್ಠಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ನೇಸ್ರಾಕ್ಷಾತ್—ಪೋತ್ರಾದ್ಯೈಷ್ಟಂ ಪುನೀತನ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೫-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೋತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಷ್ಟತ—ಇಷ ಗತೌ ದಿವಾದಿ, ಲೋಟಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಥ ಅದೇಶ. ಲೋಟೋಲಿಷ್ಟಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಷ್ಟದ್ವಾನ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಅದೇಶ ದಿವಾದಿಭ್ಯಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಇಷ್ಟತ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಷ್ಠತಿಷ್ಠಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೯ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯತ್ತಾ ತುರೀಯಮ್ನತುಭಿದ್ರವಿಣೋದೋ ಯಜಾಮಹೇ |

ಅಥ ಸ್ಮಾನೋ ದದಿರ್ಭವ || ೧೦ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಯತ್ | ತ್ತಾ | ತುರೀಯಂ | ಮ್ನತು ೨ ಭಿಃ | ದ್ರವಿಣಃ ೨ ದಃ | ಯಜಾಮಹೇ |

ಅಥ | ಸ್ಮಾ | ನಃ | ದದಿಃ | ಭವ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದ್ರವಿಣೋದೋ ದೇವ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೈತುಭಿಃ ಸಹ ತ್ವಾಂ ಯಜಾಮಹೇ | ಅಧೀ-
ತ್ಯಯಂ ನಿಸಾತಸ್ತಚ್ಚ ಬೌರ್ಧಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾನ್ನೋಃಸ್ತುಭ್ಯಂ ದದಿರ್ಧನಸ್ಯ ದಾತಾ ಭವ ಸ್ತು | ಅವತ್ಯಂ
ಭವ | ತುರೀಯಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಪೂರಣಂ || ತುರೀಯಂ | ಚತುರತ್ವಯತಾನಾದ್ಯಷ್ಟರಲೋಪಶ್ಚ |
ಸಾ. ೫-೨-೫೧-೧ | ಇತಿ ಭಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಾಽಪ್ಪ್ರಗೇವಾಯನೇಯಾನಿ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೧-೨ | ಈಯಾದೇಕಃ | ಆಯನಾದಿಷ್ಠನದೇಶಿವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ |
ಸಾ. ೭-೧-೨-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಯತ ಅದೇಶೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ದ್ರವಿಣೋದಃ |
ಉಕ್ತಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾಮಂತ್ರತಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಯಜಾಮಹೇ | ಅತ್ರ ಶಪಃ ಪಿತ್ವೇನ ತಿಜಿತ್ವ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವವತ್ತ್ವಾದ್ಯದ್ವೈತ್ಯ-
ಯೋಗಾದ್ಯಾ ನ ನಿಘಾತಃ | ವ್ಯವಹಿತಯೋಗೇಽಪಿ ಹಿ ಸ ನಿಷೇಧ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಥ | ಛಾಂದಸೋ ಧ-
ಕಾರಃ | ಸ್ತು | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ದದಿಃ | ಡುದಾಚಾರ್-
ದಾನೇ | ಅದೈಗಮಹನಜನಃ ಕಿಂನಾ ಅರ್ಹಿ ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೧ | ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅದ್ವಿದ್ಯಮಾ-
ದ್ವಿವರ್ಚನಾದಿ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣೋದಃ—ಎಲೈ ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ಯತುಭಿಃ—
ಯತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ತುರೀಯಂ—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಜಾಮಹೇ—ಪೂಜಿಸು
ತ್ತೇವೋ | ಅಥ—ಅದ್ದರಿಂದ | ನಃ—ನಮಗೆ | ದದಿಃ—ಧನಪ್ರದನಾಗಿ | ಭವ ಸ್ತು—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಆಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ಧನಕಾಂಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಯತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು
ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಖಂಡಿತ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಧನಪ್ರದನಾಗು.

English Translation.

Dravinodas, Since we adore you for the fourth time along with the
Ritus ; therefore be a giver (of riches) to us.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತುರೀಯಂ—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ
ಮಕ್ಕುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಇವೆ (೭ ರಿಂದ ೧೦ ವರೆಗಿನ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಆದುದ
ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತುರೀಯಂ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಕ್ಕನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಪರ್ಥವು,

ಅಥ—ಅಥ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ, ಧರಾರಕ್ಕೆ ಭಾಂದಸವನಾಗಿ ಧರಾರ. ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸ್ತು—ಜಾದಿಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪)ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿ-
ಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ದೇದಿಃ—ಡುದಾಇತ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅದ್ಯಗಮಹನೇಕಿಕಿನಾಲಿಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೯) ಆಕಾರಾಂತ, ಋಕಾರಾಂತ, ಧಾತುಗಳು ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಿ- ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು- ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಂತೆಯೂ ಆಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಲಿಟ್ಟಿನಂತೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ದ+ದಾ+ಇ ಆತೋಲೋಪ- ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು, ದದಿ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತ್ವಿನಾ ಪಿಬತಂ ಮಧು ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವ್ರತಾ |

ಋತುನಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತ್ವಿನಾ | ಪಿಬತಂ | ಮಧು | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಇತಿ ದೀದಿಃ ಅಗ್ನೀ | ಶುಚಿವ್ರತಾ ||

ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞಃ ವಾಹಸಾ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅತ್ವಿನಾ ಮಧು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ | ಕೀದ್ಯತಾ | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ದೋತಮಾನಾಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನೀಯುಕ್ತಾ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಶುದ್ಧಕರ್ಮಾಣಾ ಋತುನಾ ಋತುದೇವತಯಾ ಸಹ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕಾ || ಅತ್ವಿನಾ | ಸಂಚೋಧನದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಸಾಂ ಸುಲು-
ಗತ್ಯಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪಿಬತಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ವಿನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಹತ್ವ ಲಸಾರ್ವ.

ಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಮಧು | ಫಲಿಸಾಟೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯ-
ಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವ್ರತೇರ್ನಿತ್ಯಾದ್ಯದ್ಯದಾತ್ರಃ | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ | ದಿವು ಶ್ರೀಡಾದಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ
ದೃತ್ಯಂತ ಇತಿ ವಿಷ್ | ವೇರಪ್ರಕ್ತಲೋಪಾದ್ವಲಿ ಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನಿತಿ ಪ್ರಥಮವಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ |
ಸಾ. ೬-೧-೬೬, ೬೭ | ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಹಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿಧೌ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ |
ಪರಿ ೨೦ | ಇತಿ ನಿವೇಧಾದ್ವಲಿಲೋಪೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಛಾಂದಸಂ ದ್ವಿವಚನಂ | ತುಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಯಜ್ ಉಗಂತಾದ್ವಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಾಭಾವಃ | ದೀ-
ದಿರಗ್ನೀರ್ಯಯೋಸ್ತೌ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಶುಚಿವ್ರತಾ
ಶುಚಿ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸ್ತೌ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ದೀದ್ಯಗ್ನಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನತ್ವೇನ ನಾ-
ಮಂತ್ರಿಕ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿವೇಧಾದಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ವಾದ್ವೈ-
ಕಸ್ವರ್ಮಂ | ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಯಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ | ವಹಿದಾಧಾತ್ಯಾ
ಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ ಉ. ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ತತ್ರ ಹಿ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರತ್ವಂ
ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾನಾಮಪಿ ಭವತಿ | ಉ. ೪-೨೨೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಚಿದಿತ್ಯನುವ್ರತೇರುಪಸಾ-
ದ್ಯದ್ವಿ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪೂ-
ರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ಆಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ | ಶುಚಿವ್ರತಾ—ಶುದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನುಳ್ಳ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರಾದ | ಅಶ್ವಿನಾ—
ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸಿಹಿತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಹವನೀಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ಋತುದೇವತೆಯೊಡಗೂಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀರಿ. ದಯವಿಟ್ಟು ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ.

English Translation.

Aswins, performers of pious acts, accepters of the sacrifice with the Ritus, and accompanied by brilliant Agni, drink the sweet draught.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ದಿವ್ಯ ಶ್ರೀಡಾದೌ | ದೀದಿರಗ್ನಿಯೋಯೋಸ್ತೌ || ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಹಾರವನೀಯಾದ್ದಿವ್ಯಶ್ರೀಡಾದೌ ಎಂದರೆ ಆಹಾರವನೀಯಾದ್ದಿವ್ಯಶ್ರೀಡಾದೌ ಈ ಅತ್ತಿವೀದೇವತೆಗಳನ್ನೆತ್ತಿಹಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಕುಚಿವೃತಾ—ಕುಚಿ ವೃತಂ ಯೋಯೋಸ್ತೌ—ಶುದ್ಧಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ, ಇವರು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳು ಶುದ್ಧವಾದವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯೆಜ್ಞವಾಹಸಾ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಯೆಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯೆಜ್ಞವಾಹಸೌ | ಯೆಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕೌ || ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಅತ್ತಿನಾ—ಸಂಜೋಧನದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಿಬತಂ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಸ್. ಲೋಟೋಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ವಾವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಯಸ್ಯಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಸ್ ಗೆ ತಂ ಆದೇಶ ಪಾ+ತಂ ಕರ್ತೃರಿತಶ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ— (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಪಿಬ ಆದೇಶ, ಪಿಬ+ಅ+ತಂ, ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಪಿಬತಂ. ಈ ರೀತಿ ಪಿಬ ಅದೇಶವು ಅವಂತ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಿಬ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಿ ನಿಪಾತಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಧಾತೋಃ ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪಿಚಾವಾನಿಪಾತನಾತ್' ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುನಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ ಇದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪಕ್ಷವು. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಆದೇಶವು ಪಿಬ್ ಎಂದು ಬಾಂತ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಸುಕರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವಧಿಃ (ಪರಿಭಾ. ೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶಾನಂತರ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಗುಣಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಪಕ್ಷವೇ 'ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಸ್ಯತೇ ' ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಲಸ್ಯಾನಿಶ ಸಾತ್ಯಧಾತುಕವಾದ ತಂ ಎಂಬುದು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಮೇತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ, ಏವಂಚ ಪಿಬ್ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ಮವಾಗುವುದು.

ಮಧು-ಮಧುಮಂತಂ ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೨ ರಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಜ್ಞಾಪಿಸುವ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಫಲಿಸಾಚಿ - (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂಬುವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧು ಎಂಬುದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ದಿವು ಶ್ರೀಡಾದೌ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಜ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಿಜ್, ದಿವ್+ವ್, ವೇರಪ್ರಕ್ರೋಪಾದ್ವಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನ್, ವೇರಪ್ರಕ್ರಸ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವಲಿಲೋಪವು ಪ್ರಬಲವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರಕ್ರೋಪವು ಅಂತರಂಗವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಮೊದಲು ವೇರಪ್ರಕ್ರಸ್ಥ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವರ್ಜಾಶ್ರಯೇ ನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೯೩-೧) ವರ್ಜಾಶ್ರಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಲ್ ಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಶ ಪ್ರಥಮ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಥಮ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಪ, ನಂತರ ವೇರಪ್ರಕ್ರಸ್ಥ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ದಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ದಿವಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿಗೆ ದೀರ್ಘ ದೀವಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಧಾತೋರೇಕಾ ಜೋಷಲಾದೇ ಕಿತ್ಯಾಸಮಾಭಿಧಾರೇಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್, ಯಜೋಚಿಚ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್, ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ದಿವ್+ದಿವ್. ಹಲಾದಿಶ್ರೇಷ್ಠಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ದಿವಿವ್ ಗುಣೋಯಜ್+ಲುಕ್‌ಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಯಜ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞುಕ್ಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಗಂತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿಗೆ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೯೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘೋಽಪಿ ಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೩) ಕಿತ್ವಲ್ಲದ ಅಜಂತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಜ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞುಕ್ಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ದೀವಿವ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮೊದಲಿನಂತೆ ವಿಜ್ ಬಂದರೆ ದೀವಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ದೀವಿಃ ಅಗ್ನಿಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಎಂದು ಬಹು ವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಆಪ್ತಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಪ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು.

ಶುಚಿವ್ರತಾ—ಶುಚಿ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪೋಧನಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದೀದ್ಯಗ್ನೀ, ಶುಚಿವ್ರತಾ, ಈ ಎರಡು ಆಮಂತ್ರತಗಳಿಗೂ ಅತ್ತಿನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ತಿನಾ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ

ವಚನ, ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಸಹ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಸ್ತ್ರೀತೇಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ರವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಅವತರಿಸುವುದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀಡ್ಯಗ್ನೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುವೆವು. ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಿನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈಗ ದೀಡ್ಯಗ್ನೇ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರೀತೇ- (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂದು ಪ್ರಾಶ್ನವಾದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ದೀಡ್ಯಗ್ನೇ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬೆಡಕ್ಕೂ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಪರೇ (ಪಾ ಸೂ ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವ ಬರುವುದು. ಏನಂ ಚ ದೀಡ್ಯಗ್ನೇ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬವು ಒಂದೇ ಪದವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಪ್ತಸೂತ್ರವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀ ಎಂಬ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಅನಂತರ ಅನುದಾತ್ರಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ರಗಳಾಗುವುವು. ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದಿ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ರಸ್ಯಸ್ತರಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ.೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ರಗಳು ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂಕಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವುವು.

ಯಜ್ಞವಾದಸಾ-ಯಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯಜ್ಞವಾಹಸೌ, ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ವಹಿದಾಧಾಣ್-ಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ, ಧುಧಾಣ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಣಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕೋಪಪದವಾದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಹಿಹಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಪದಧಾತುಗ್ರಹಣವಿದ್ದರೂ ಸೋಪಪದಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯಜ್ಞಂ+ಅಮ್+ಹಾ+ಅಸ್. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ.ಸಪ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವ್ಯದ್ವಿ. ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಂಬೋಧನ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಋತುನಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋತುನಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾತ್ರ ಬರುವುದು ||೧೧||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಸಂತ್ಯ ಋತುನಾ ಯಜ್ಞನೀರಸಿ |
ದೇವಾನ್ದೇವಯತೇ ಯಜ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ | ಸಂತ್ಯ | ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞನೀರಸಿ | ಅಸಿ ||
ದೇವಾನ್ | ದೇವಸ್ಯ ಯತೇ | ಯಜ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಂತ್ಯ ಫಲಪ್ರದಾಗ್ನಿದೇವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಗೃಹಪತಿಸಂಬಂಧಿನಾ ರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್
ಋತುನಾ ಋತುದೇವೇನ ಸದ ಯಜ್ಞನೀರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕೋಽಸಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ದೇವಯತೇ
ದೇವವಿಷಯಕಾಮನಾಯುಕ್ತಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ದೇವಾನ್ಯಜ || ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ | ಗೃಹಪತಿನಾ
ಸಂಯುಕ್ತೇ ಆಃ | ಪಾ. ೪-೪-೯೦ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾದಾದಿವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ
ಚ | ಗೃಹಪತಿತ್ವನಿತ್ಯರ್ಥೇ ಪತ್ಯಂತಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೮ | ಇತಿ ಯತಿ ತ್ವಂತೋ-
ದಾತ್ರತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಂತ್ಯ | ಸನನೇ ಭವಿಷ್ಯಂತಿ ದಾನೇ | ಕ್ವಿಚ್ಛಾತ್ ಚೇತಿ ಕ್ವಿಚ್ಛಾ | ನ ಕ್ವಿಚಿ ದೀರ್ಘ-
ತ್ವ | ಪಾ. ೬-೪-೩೯ | ಇತಿ ದೀರ್ಘನಲೋಪಾಧಾವಃ | ಭವೇ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ |
ತತ್ರ ಸಾಧುಃ | ಪಾ. ೪-೪-೯೮ | ಇತಿ ನಾ | ನಿಘಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ ನಯತೀತಿ ಯಜ್ಞನೀರಸಿ ಸತ್ಪದ್ವಿಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಚ್ಛಾ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ದೇವಯತೇ | ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತೀತಿ ದೇವಯನ್ |
ತಸ್ಮೈ | ಕೃಚಿ ಚೇತೀತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಚೈಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-
೩೭ | ಇತ್ಯಾತ್ಮವಿಧಾನಾದೀತ್ವನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಸ್ಯಾಪೇಷ ನಿಷೇಧ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಶತುರನುನೋ
ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಕೃಚಿತ್ಪ್ರಾಪ್ತದಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತಾದನು-
ದಾತ್ರತ್ವಂ | ಶತುಕ್ತ ಲಸಾರ್ವಥಾತುಕಸ್ವರೇಣೋಭಯೋಃ ಕೃಚಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ-
ನೋದಾತ್ರ ಇತ್ಯುಕ್ತಾತ್ರಃ | ತಸ್ಮಾದಂತೋದಾತ್ರತ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೀಃ | ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ
ಇತ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ || ೨೯ ||

|| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಂಸ್ಕೃತ—ಫಲಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ(ನೀನು) | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾ
ಗ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವನೊಡನೆ | ಯಜ್ಞನೀಃ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿ |
ಅಸಿ—ಅಗ್ನಿದ್ವೀಯ (ಅದ್ದರಿಂದ) | ದೇವಯತೇ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋ
ಸ್ವರ | ದೇವಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯಜ—ಆರಾಧಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿದೇವನೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ
ಕೂಡಿ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಾವಾ
ಗಲೂ ದೇವಯಾಗಾವೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ನೀನು ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸು.

English Translation.

O Agni, giver of rewards, being the lord of the house, and partaker
with Ritu of the sacrifice, perform the sacrifice on behalf of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಂಸ್ಕೃತ—ಷಣಿ ದಾನೇ | ಸನನೇ ಭವ || ಷಣಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ
ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಕೊಡುವವನು
ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಅಥವಾ ರತ್ನಧಾತಮಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗ
ಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ಯಜ್ಞನೀಃ—ಯಜ್ಞಂ ನಯಂತೀತಿ ಯಜ್ಞನೀಃ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕಃ || ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು.

ದೇವಯತೇ—ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ದೇವಯನ್ತಃ ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ || ತಾನು
ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಬರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ—ಗೃಹಪತಿನಾ ಸಂಯುಕ್ತೇ ಆಚಾರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೦) ಗೃಹಪತಿಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ-
ವಾದ ತೃತೀಯಾನಿವೃತ್ತಾಂತಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹಪತಿನಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗೃಹಪತಿ+ಟಾ+ಆಚಾರ್ಯ. ಚುಟೋ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ತದ್ವಿತಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಟಾ ಎಂಬ ಸುಪ್‌ಗೆ ಸುಪೋಧಾತು-
(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಗೃಹಪತಿ+ಯು. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೮) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಂತಾದ್ದರಿಂದ ತದ್ವಿತೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. 'ಉರಣ್ಣಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂದಾಗು-
ವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಂತಾದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಸತ್ಯಂತಪ್ರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೮) ಪತಿಶಬ್ದವನ್ನು
ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು, ಪುರೋಹಿತಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಪಷ್ಯಂತ
ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹಪತೇರ್ಭಾವಃ
ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪತ್ಯಂತವಾದ ಗೃಹಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತುರ ಬಂದು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ
ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದ್ಯದಾತ್ಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸನ್ನಿ—ಸನನೇ ಭವ=ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪಣು ದಾನೇ ಧಾತು.
ಕ್ರೀಚ್‌ಕ್ರಾ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಆಶೀರ್ವಣ ಸೋರುವಾಗಲೂ, ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ-
ಲೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರೀಚ್, ಕ್ರಿ, ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀಚ್ ಬರುತ್ತೆ. ಧಾತ್ವಾ-
ದೇಃಪಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ರಣಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಸನ್+ತಿ.
ನ ಕ್ರೀಚಿ ದೀರ್ಘಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೯) ಕ್ರೀಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶವಾದ
ಧಾತುಗಳು ಅಂದರೆ ಅನಿಟ್ಟವಾದ ಧಾತುಗಳು, ವನತಿತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ,
ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯಕ್ರಿಯು-
ಲೋಕ್ತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫) ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು
ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾಂತವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರು-
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕ-
ಲೋಪೋಝಲಿಕ್ತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ತನೋ-
ತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ವನ್ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಹ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು.
ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಕಾರ
ಲೋಪಕ್ಕೂ ನಕ್ರಿಜೋದೀರ್ಘಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಸನ್ನಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ

ಸನಃಕ್ರಿಚಿ ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ತಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೬) ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಅತ್ಯವೂ ಸಹ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನಲೋಪಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇರಡೂ ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಸರ್ವವಿನಾಯಂ ಯೋಗಕ್ಷಕ್ಯೋವಕ್ತುಮ್ (ಪಾ. ಮುಘಾ. ೬-೪-೪೫) ಈ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕೈಯಟದಲ್ಲಿ ಸನಃ ಕ್ರಿಚಿ ಇತ್ಯೇವ ಲೋಪಸ್ಯ ಪ್ರಕರಣಾತ್ಪ್ರದ್ವಿತ್ಯಾಲೋಪಕ್ಷೇತ್ಯಪಿ ನ ವಕ್ರವ್ಯವಿತ್ಯರ್ಥಃ. ಬಹೂನಾಂ ಪದಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಚ್ಚ ಸರ್ದವಿನಾಯಂ ಯೋಗ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಲೋಪಃ, ಚ, ಅಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಬಹುಪದಗಳು ಅನವಶ್ಯಕವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಸರ್ವವಿನಾಯಂ ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಪೂರ್ಣಸೂತ್ರಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಭಾಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಸನಃ ಕ್ರಿಚಿ ಎಂದು ಇಷ್ಟಮಾತ್ರ ಸೂತ್ರವು ಸಾಕು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನಃಕ್ರಿಚಿ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅತ್ಯಲೋಪಗಳು ವಿಕಲ್ಪಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಸನ್ಮಾಂ ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ರಮ್ಯಂತಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬಂದರೆ ಸನ್ನಿ+ಜಾ.ಯ ಎಂದಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಸನ್ಮಾಂಸಾಧುಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತತ್ರಸಾಧುಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೪-೯೫) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ರಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಸಾಧುಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬಂದರೆ ಸನ್ನಿ+ಜಾ+ಯ. ಎರಡೆಡೆಯಲ್ಲೂ ತದ್ವಿತಾಂತಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾವಯವನಾದ ಮುಪ್ಪಿಗೆ ಉಕ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, ಸನ್ಮಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾಂ, ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾಂ ಎಂದುರೂಪವು. ಅಮುನೈತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರ ಬರುವುದು

ಯಜ್ಞಾನೀ-ಯಜ್ಞಂ ನಯತೀತಿ ಯಜ್ಞಾನೀ, ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷದ್ವೈತಮಹಯುಜವಿದಭಿದಜ್ಞಿದಜಿನೀ. ರಾಜಾಮಸುಸರ್ಗೇಽಪಿಕ್ರಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಪದ್ಧೃ ವಿರಣಾದೌ, ಸೂಧಾತುವು ಸೂಹ್ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭ-ವಿಮೋಚನೇ ಅದಾದಿ, ಸೂಹ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ದಿನಾದಿ, ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ತುದಾದಿ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಚರಿತಾಸಹಚರಿತಯೋಸ್ತಹ ಚರಿತಸ್ಯೈವಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಾದಿಕವಾದ ದ್ವಿಷ್ ಧಾತು ಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಾದಿಕವಾದ ಧಾತುವಿಗೇ ಗ್ರಹಣ, ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತ್, ದ್ವುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಮ್, ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ, ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ, ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿದ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಅದಾದಿ, ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ ದಿನಾದಿ, ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ ತುದಾದಿ, ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವುಂಟು, ವಿದ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಧೃ ಲಾಭೇ ಎಂಬ ತುದಾದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಛಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಛಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ. ಜಿ ಜಯೇ, ಜಿ ಅಭಿಭವೇ, ಣೇಷ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಣೇಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಚ್ ಬರುವುದು ಣೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಪ್ರಾತಿ

ಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಗೇ ಲುಕ್, ಕ್ರಿಸ್ತಗೇ ಲೋಪ, ಯಜ್ಞನೀ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ. ವಿಪರ್ಗ, ಯಜ್ಞನೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ನೀ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸನಾ- ಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪವದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿ- ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ದೇವಯತೇ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನಗಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸುವನು, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ದೇವಯನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸುಪ್ತ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕೃಚ್, ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಕ್ಷೇಪ. ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತು—(ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ದೇವ- ಯ ಈಗ ಕೃಚಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಈಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ನ ಭಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನಂತರಸ್ಯ ವಿಧಿರ್ನಾ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ (ಪರಿಭಾ. ೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ನಿಷೇಧವು ಅನಂತರವಾದ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯದ್ವ್ಯಪಿ ನಿಷೇಧಕವಾಗುವುದು. ಆಗ ಈತ್ವ ಬರದಿದ್ದರೂ ಅಕೃತ್ಪ್ರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಕೃತ್ಪ್ರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅಪವಾದವಾದುದು. ಅಪವಾದವಾದುದು ಬರದೇ ಹೋದರೆ ಉತ್ಪರ್ಗವು ತಡೆ ಇಲ್ಲದೆ ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ, ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಅದಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವಯಾವುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಭಂದಸಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅನಂತರಸ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದರೆ ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಶ್ವ ಅಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆಶ್ರಯವಿಧಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅಶ್ವಾ ಯಂತಃ, ಅಘಾಯನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಕಾರಶ್ರವಣಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನ ಭಂದಸ್ಯ- ಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಈತ್ವ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಂತರಸ್ಯ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಷೇಧಕ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಕೃತ್ಪ್ರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಶ್ವಾಯಂತಃ ಅಘಾಯನಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಆಗ ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದರ ಈತ್ವ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕವಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಸಹ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಶ್ವಾಯಂತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದು ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಕ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದೇವಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕೃತ್ಪ್ರಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಯ ಎಂಬುದು ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ವತಮಾನೇ ಲಟ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯಶಾನಜಾ- (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶತ್ಯ, ದೇವಯ+ಆತ್. ಕರ್ತರಿ ಶಬ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್, ದೇವಯ+ಅ+ಆತ್, ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ ರೂಪವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಬರುವುದು ದೇವಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಶಬ್ ಸಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿಕಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆತ್ ಎಂಬ ಶತ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಟ್ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಶಿಚ್ಶಿತ್ತಾವರ್ಧಾತುಕಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಶಬ್ ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತೋಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದಮಸದೇಶಾತ್- (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ಶಬ್ ನ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪರರೂಪ್ಯಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾ-ತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಈ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಆತ್ ಎಂಬುದರ ಅನುದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬರುವ ಅಕಾರವೂ ಪೂರೋಕ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ದೇವ-ಯತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚುತುರ್ಥವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಔಪ್ರತ್ಯಯ ದೇವಯತ್ + ಏ, ಶತುರನುಮೋನದೈಜಾ ದೀ(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೇ ಅವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ, ಅಜಾವಿ ಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ||೧೩||

ಹದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತಿ ಪಂಚಮಂ ನವರ್ಚೆ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅನುವ-
ವಿರ್ತತೇ ವಿಶೇಷಾದೇಶಾಭಾವಾದಿಂದೋ ದೇವತಾ || ವಿಧಿಯೋಗಸ್ತು | ಸ್ವಾತಃಸವನೇ ಮೃತ್ವಾಮರುಣ-
ಸ್ಯೋನ್ನೀಯಮಾನೇ ಸೂಕ್ತಮಾತ್ಮಾ ವಹಂತು ಹರಯ ಇತಿ | ತಥಾ ಚ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತೀತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ತಿಂ | ಉನ್ನೀಯಮಾನೇಭ್ಯೋನ್ಯಾಹಾ ತ್ವಾವಹಂತು | ಅ. ೫-೫- | ಇತಿ || ತಥಾ ಸೋಡಶಶಸ್ತ್ರ
ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಹರಯ ಇತಿ ಶಿಸ್ತಃ | ತಥಾ ಸೂಕ್ತಿತಮಥ ಸೋಡಶೀತಿ ಖಂಡೇ | ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು
ಹರಯ ಇತಿ ಶಿಸ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೈಃ | ಅ. ೬-೨. | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇತ್ಯಾ ವಹಂತು ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಋಷಿಭಂದಕ್ಕುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ಇಂಪ್ರನು ದೇವತೆಮು. ವಿಧಿಯೋಗವು—ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ವಾಮರುಣನೆಂಬ ಋಷಿಜನು ಉನ್ನಯನನೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ವಹಂತು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತೀತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉನ್ನಯನಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾವಹಂತು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ.ಸೂ.೫-೫). ಇದಲ್ಲದೆ ಸೋಡಶೀ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸೋಡಶಶಸ್ತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾವಹಂತು ಹರಯಃ ಎಂಬ ಗಾಯತ್ರೀ ಋಕ್ತಿನ ತೃತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೨).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೩೦, ೩೧ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆ ೧-೯ ॥

॥ ಋಷಿ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ।

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಹರಯೋ ವೃಷಣಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ।
ಇಂದ್ರ ತ್ವಾ ಸೂರ ಚಕ್ಷಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ | ತ್ವಾ | ವಹಂತು | ಹರಯಃ | ವೃಷಣಂ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ ॥
ಇಂದ್ರ | ತ್ವಾ | ಸೂರಃ ಚಕ್ಷಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೃಷಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ
ಹರಯಸ್ತದೀಯಾ ಅಶ್ವಾ ಆ ವಹಂತು | ಅಸ್ತಿಸ್ವರ್ಮಣ್ಯಾನಯಂತು | ತಥಾ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸೂರ್ಯಸ-
ಮಾನಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಾ ಮಂತ್ರೈಃ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಹರಂತೀತಿ ಹರಯಃ |
ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ | ಉ.೪-೧೧೬ | ಇತೀನ್ | ನಿಶ್ಚಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವೃಷಣಂ | ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷೀ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ | ಕಿಶ್ವಾಲ್ವಘೋಸಧಗುಣಾಭಾವಃ | ನಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೬-೪-೯ | ಇತಿ
ವಿಕಲ್ಪಿತಮುಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಐಭಿರಗ್ನ ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ | ಋಗ್ವೇದ ೧-೧೪-೧ .

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ | ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ಚಕ್ಷಿಜಃ ಪ್ಯಾಜ್ | ಪಾ
೨.೪.೫೪ | ಇತಿ ನ ಭವತಿ | ಅನಸೋಃ ಪ್ರತಿವೇಧೋ ವಕ್ರವ್ಯ ಇತಿ ನಿವೇಧಾತ್ | ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ |
ಸುವತಿತಿ ಸೂರಃ | ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ | ಉ. ೨-೨೪ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ | ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ |
ನಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾದಾತ್ರಃ | ಸೂರವತ್ಕ್ಯಾನಂ ಪ್ರಕಾಶೋ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವೃಷಣಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ವರ್ಷಣಮಾಡುವ (ಕೊಡುವ) |
ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಹರಯಃ— (ನಿನ್ನ) ಕುದುರೆ
ಗಳು | ಆ ವಹಂತು—(ಈ ಕರ್ಮ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರಲಿ | ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ—
ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ ಮತ್ತಿಜರು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ).

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ನಿನ್ನನ್ನು ಮಹಾತೇಜಸ್ವಿ
ಗಳಾದ ಮತ್ತಿಜರು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೇರಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗೆ ಬಾ.

English Translation

Indra, let your horses bring you, bestower of riches, to drink the Soma-
Juice ; May the priests radiant as the Sun, praise you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ—ಸೂರ್ಯಸಮಾನಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಮತ್ತಿಜಸ್ತಾಂ ಮಂತ್ರೈ ಪ್ರಕಾಶಯಂತು ||
ಸೂರ್ಯನಂತೆ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ ಮತ್ತಿಜರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹರಯಃ—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ, ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ
ಮುಂದೆಯೂ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಹೃ + ಇ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಪರಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಹರಿ

ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಜಸಿಚೆ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹರೇ+ಅನ್ ಏಜೋಯೆನಾಯಾವೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಹರಯಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ಹರಿ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವೃಷಣಂ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಭನ್ಯಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಃ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಥಸ್ಯಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಷನ್, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೃಷನ್+ಅಮ್. ವಾಷಪೂರ್ವಸ್ಯನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯) ಸಂಬಂಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಅಚ್ ಗೆ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಏಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋವರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯಸ್ಯಣಿತ್ವಂವಾಚ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೮-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ವೃಷಣಮ್, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸೋಮಪೀತಯೇ-ಏಭಿರಗ್ನೇ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು

ಸೂರಚಕ್ಷುಷೇ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಧಾತು. ಸ್ವರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಽಮನ್ (ಉ.ಸೂ.೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಮನ್ ಎಂಬುದು ಅರ್ಧಧಾತುಕೇಶೇಷಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜಃಖ್ಯಾಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜ್ ಅದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ವರ್ಜನೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪.೫೪-೧೯)ವರ್ಜನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಂತರ- ಅಸನೆಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೨-೪-೫೪-೧೦) ಅಸ್ ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಕಾರಣ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ-ತದಾದಿಧಾತು. ಸುವತಿ ಇತಿ ಸೂರಃ, ಜನರನ್ನು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಧಾತ್ಯಾದೇಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸುಸೂಧಾಗ್ಯಧಿಭ್ಯಃಕ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಪುಜ್ ಅಭಿವೇ, ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ- ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್, ಈಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್.ಸೂ + ರ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ.ಸೂ.೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ—ಸೂರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸೂರವತ್ ಚಕ್ಷುಃಖ್ಯಾನ್=ಪ್ರಕಾಶಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸೂರಚಕ್ಷುಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮಾ ಧಾನಾ ಘೃತಸ್ತುನೋ ಹರೀ ಇಹೋಪ ವಕ್ಷತಃ |
ಇಂದ್ರಂ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮಾಃ | ಧಾನಾಃ | ಘೃತಃ ಸ್ತುವಃ | ಹರೀ ಇತಿ | ಇಹ | ಉಪ | ವಕ್ಷತಃ ||
ಇಂದ್ರಂ | ಸುಖತಮೇ | ರಥೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹರಿಶಬ್ದ ಇಂದ್ರರಥಸ್ಯ ವೋಧಾರಾಶಶ್ಚಾನಾಚಿಷ್ಟೇ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಂ | ಹಯೋಃ
ಸ್ಥಾತೇತಿ | ಹರಿಭ್ಯಾಂ ತ್ವೇಂದ್ರೋ ದೇವತಾಂ ಗಮಯತ್ವಿತಿ ಚ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ನಿಘಂಟುಕಾರ
ಅಹ | ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ | ತಾದೃಶೌ ಹರೀ ಇಮಾ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ನೇದ್ಯಾಮಾಸಾದಿತತ್ವೇನ ಪುರೋವರ್ತಿ-
ನೀರ್ಥಾನಾ ಭುಷ್ಪಯವತಂದುಲಾನುದ್ವಿತ್ಯ ಸುಖತಮೇ ರಥ ಇಂದ್ರಮವಶ್ಯಾಪ್ಯೇಹಾಸ್ಥಿನ್ಯಮಾಣುಪ
ವಕ್ಷತಃ | ನೇದಿಸಿನಾಪೇ ವಹತಾಂ | ಕೇದೃಶೀರ್ಥಾನಾಃ | ಘೃತಸ್ತುನೋಲಂಕರಣೋಪಸ್ತರಣಾಭಿಘಾ-
ರಣೇನ ಘೃತಸ್ರಾವಿಣೀಃ || ಧೀಯಂತ ಇತಿ ಧಾನಾಃ | ಧಾಪ್ತವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ನಃ | ಉ- ೩-೬ | ಇತಿ
ನಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಘೃತಸ್ತುವಃ | ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಘೃತಸ್ತುವಃ | ಕ್ವಿಪಿ ತುಗಭಾವಶ್ಚಾಂಡಸಃ |
ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪಡಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವತ್ವೇನ ಯಣಿಭಾ-
ವಾದುವಜಾದೇಶಃ | ಹರೀ | ಹೃಷ್ ಹರಣೇ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇ | ಪ್ರಗ್-
ಹೃತ್ಪ್ರಾಪ್ತಂಹಿತಾಯಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ವಕ್ಷತಃ | ಸ್ವಾರ್ಥನಾಖ್ಯೇ ಲಿಖರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮ
ಪುರುಷದ್ವಿವಚನಂ ತಸ್ಮ | ಲೇಟೋಽದಾಟಾವಿತ್ಯದಾಗಮಃ | ಶಪಿ ಸ್ವಾಪ್ರೇ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ |
ಧತ್ವಕೃತ್ವಪತ್ವಾನಿ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಸುಖತಮೇ | ಗತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹರೀ—ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು | ಇಮಾಃ—ಈ (ಯಾಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಸಿದ್ಧ
ಪಡಿಸಿರುವ) | ಘೃತಸ್ತುವಃ—ಘೃತಸಿಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ತುಪ್ಪದಿಂದ ನೆನಿದಿರುವ | ಧಾನಾಃ—ಯವ, ತಂದುಲ
ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ | ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಕರವಾದ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು (ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು) | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ (ಈ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) | ಉಪ ವಕ್ಷತಃ—
ಕರೆತರಲಿ.

[ಛಾಂದೋಗ್ಯ]

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನೆದಿರುವ ಯವ ತಂಡುಲಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳು ಯಜ್ಞಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಲಂಕರಣೋಪಸ್ತರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉದರಿರುವುವು. ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುಖಕರವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲಿ.

English Translation

Let the horses convey Indra in an easy-moving chariot hither where these grains of parched barely steeped in clarified butter are being prepared for the Sacrifice.

[ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು]

ಧಾನಾಃ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯವ ತಂಡುಲಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಸಂಸ್ಕಾರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣ, ಉಪಸ್ತರಣ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯವ ತಂಡುಲಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳುಗಳು ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಉದರಿರುವುವು. ಅವು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವು. ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬರಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತಸ್ತುವಃ—ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಘೃತಸ್ತುವಃ | ತುಪ್ಪದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ, ನೆನೆದಿರುವ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪವು ಜನುಗುತ್ತಿರುವ.

[ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ]

ಧಾನಾಃ—ಧೀಯಂತೇ ಇತಿ ಧಾನಾಃ ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಧಾಪ್ಸ್ಯವ. ಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋನೇ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮೬) ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಾದೌ, ಪ್ಸ್ಯ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ, ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಅಜ ಗತೌ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಧಾನೇ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾಭ್ಯತೆಷ್ಠಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾನ + ಆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಋತುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾನಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘರೂಪವಾದ ಏಕಾದೇಶವೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಧಾನಾಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಘೃತಸ್ತುವಃ—ಸ್ತು ಪ್ರಸವಣೇ, ಧಾತು, ಅದಾದಿ. ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತಿ ಇತಿ ಘೃತಸ್ತುವಃ ಘೃತಂ ಎಂಬ ಸುಬಂಶವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುವಿರಿಂಪ

ಕ್ರೈವ್, ಕ್ರೈವ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಕೃದಂತ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನಯನವಾದ ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್, ಘೈತಸ್ತು ಎಂದಾಯಿತು, ಈಗ ಕ್ರೈವ್ ಎಂಬ ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ವು ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತೈಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತು ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩) ಎಂಬ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಆದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಘೈತಸ್ತು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ತಸ್. ಘೈತಸ್ತು+ಅಸ್, ಉಕಾರವು ಸ್ತು ಎಂಬ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಓಸ್ತುಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೩) ಅಪಾದಿಸಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಧಾತ್ವನಯನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಯಾವ ಸಂಯೋಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಉಕಾರವಿದೆಯೋ ಆ ಉಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತು ವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯುಷಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಭ್ರವಾಂಯೋರಿಯಾಜ್ಜಿವಣೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೯-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉನಜಾದೇಶ, ಘೈತಸ್ತುನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹರೀ—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ, ಸೆರ್ದಧಾತುಭೃಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೫೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ ರಹಸತ್ವ, ಇನ್ ಪ್ರಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹರಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹರಿ+ಓ, ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಹರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಕಾರವು ಅಂತಾದಿ-ವಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಎಂದು ಪರಾದಿವದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಈಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಇದಕ್ಕೆ ಅದೂದೇ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೧) ಈಕಾರಾಂತ, ಉಕಾರಾಂತ, ಏಕಾರಾಂತ ದ್ವಿವಚನಗಳು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಇಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪುನಃಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿನೈತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಮತ್ತು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಇವು ನೈತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ವಭಾವೇನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಸ್ವರೋಪೇಣ ಭಾವಃ ಷವನಂ ಸ್ಥಿತಿಃ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ, | ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರೆ ಏಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಕ್ಷತಃ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಙ್ಗರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಙ್ಗರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್ ವಹ್+ತಸ್ ಲೇಟೋದಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ವಹ್+ಅತಸ್-ಕರ್ದರಿ ತಸ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನುಬಾಧಿಸಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್, ವಹ್+ಸ್+ಅತಸ್. ದೋಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ಪೋಷಃಕಸ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ವಹ್ ಸ್+ಅತಸ್, ಅದೇತ್-

ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ, ವಕ್ಷತಸೌ, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ವಕ್ಷತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸುಖತಮೇ—ಅಗ್ನೇ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮಹ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಯತ್ಯಧ್ವರೇ |
ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಾತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಯತಿ | ಅಧ್ವರೇ |
ಇಂದ್ರಂ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತಃ ಕರ್ಮಾರಂಭೇ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಇಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮುಃ | ತಥೈವಾ-
ಧ್ವರೇ ಸೋಮಯಾಗೇ ಪ್ರಯತಿ ಪ್ರಗಚ್ಛತಿ ಪ್ರಾರಭ್ಯ ವರ್ತಮಾನೇ ಸತಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ತಮಿಂದ್ರಂ
ಹವಾಮಹೇ | ತಥಾ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತೃವಸರೇ ತೃತೀಯಸವನೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾ
ರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ || ಪ್ರಾತಃ | ಸ್ವರಾದಿಷ್ಟಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ದ್ವೇಷೋ ಲಟಿ
ಶಸಿ ಪರತೋ ಹ್ಯಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವ-
ತ್ವಂ | ಗುಣಾನಾದೇಶಃ | ಪ್ರಯತಿ | ಇತ್ ಗತಃ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ
ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಹತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ಸ್ವಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದ್ಗುಹನೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ
ಗೃಹಣಂ | ಪರಿ- ೨೮ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗೃಹಣ ಇತಿ ನಿಯಮಾಭಾವಾತ್ ತತುರನುಮೋ ನದ್ಯ-
ಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಧಿಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಧ್ವರೇ | ಉಕ್ತಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯ-
ಜಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಪೀತಯೇ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಕ್ವಿನಿ
ಛಂದಸಮಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಾತಃ—(ಕರ್ಮಪ್ರಾಶಂಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ) ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹವಾಮಹೇ—ಅಹ್ಮಾನಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಧ್ವರೇ—ಸೋಮಯಾಗವು | ಪ್ರಯತಿ—ನಡೆಯುತ್ತಿರಲು (ಪ್ರಾಶ್ನವಾಗುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | (ಹವಾಮಹೇ—ಕರಿಯುತ್ತೇನೆ) | (ತಥಾ—ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ) | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ ಪೀತೆಯೇ—ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | (ಹವಾಮಹೇ—ಕರಿಯುತ್ತೇನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ, ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕರಿಯುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We invoke Indra at the morning rite, we invoke Indra at the succeeding Sacrifice, we invoke Indra to drink the Soma-Juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲ ಎಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಋಷಿಯ ಆಶಯವು.

ಪ್ರಯತಿ—ಇಹಾ ಗತಾ | ಪ್ರಗಚ್ಛತಿ | ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ಮುಂದುವರಿ ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾತಃ—ಸ್ವರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಹವಾಮಹೇ—ಹೈಹಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ್ಚ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲತ್ಯನೇಪದ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಬ್, ಹೈ+ಮಹಿ, ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನ್ತಾಂಟೇರೇ

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಕ್ಷೇರಿಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಹೈ+ಅ-ಮಹೇ ಹೈಃಸಂ-ಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತನಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಹೈಃಷಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ=ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹು+ಅ+ಮಹೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹು+ಅ+ಮಹೇ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಪ್ಸನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ ಬರುವುದು. ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ ಹನ+ಮಹೇ. ಆತೋದೇಘೋಯೋಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹನಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ.

ಪ್ರಯತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಅದಾದಿ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯತಾನೆ-ಜಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ, ಕರ್ತರಿಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶಪ್ಗೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯಭ್ಯಾಸಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಇ+ಅತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಮಹಿತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೭-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣಕ್ಕೆ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಕೋ ಯಣಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೭)ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆಚಿತ್ಯ ಧಾತುಭ್ಯವಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಾಂ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಇಣೋಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಅಜಾವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಯತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಮಾಸ, ಪ್ರಯತ್ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬಂಧು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಯತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದ ಶತುರನುನೋನದ್ವಿಜಾದೀ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುನಾ ಗಮನನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರಿ ಪ್ರಯತ್, ಆ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಶದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ (ಸಂಭಾ. ೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯವಯವಕ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಚರಮಾವಯವವಾದ ಶಬ್ದವು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಶತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಪ್ರಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ, ಶತ್ಯವು ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಸಿ ಗ್ರಹಣಂ (ಸಂಭಾ. ೨೪) ಕೃತ್ವತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯಾನ್ಯಶರಧರ್ಮವುಶರದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ರಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕಾರಕಪೂರ್ವಕಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸಂಭಾಷೆಯು ಬೋಧಿ

ಸುವುದು. ಶತುರನುನೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯವ್ಯಾಪ್ತವಾಪ ಶತ್ಯತ್ವದೊಪ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗೃಹಣ ವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಕಗಳಿಗೂ ಗೃಹಣ ಬರುವುದು, ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗೃಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಗತಿಕಾರಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಎಂದರೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾವಯವಕ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಯತ್ ಎಂಬುದೂ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾವಯವಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶತುರನನೋ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಬರು ವುದು, ಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಕೃದ್ಗೃಹಣ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವ ಯದ್ಯಪಿ ತದೆ ಇಲ್ಲ. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಉಪ ಪಾದಿಸಲಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಧ್ವರೇ-ಪ್ರವಿಣೋಹಾಃ—(ಮ.ಸಂ.೧-೧೫-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೇಳಲಾಗಿರು ವುದು. ಪ್ರಯತಿ-ಅಧ್ವರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇ ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಕೋಯೋಣಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಪ್ರಯತ್ಯಧ್ವರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತ್ರಿನ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಾ+ತಿ ಘುಮಾಸ್ವಾಗಾಸಾಪಜಾತಿಸಾಂದರಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಪೀತಿ, ಎಂದಾಯ್ತು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಅದ್ಯೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರು ವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೀತಿ+ಏ ಜಿತಿ ದ್ರಸ್ತೃತ್ವ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೬) ಜಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಇಯಜಾವಜಾದೇಶಾನ್ಯತರಕರ್ತೃಕಸ್ಮಿತ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವ-ಯೋಗ್ಯಗಳೂ, ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಭಿನ್ನಗಳೂ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಷ್ಣಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೂ ಅದ ಈದಂತ ಉದಂತ ಶಬ್ದ ಗಳೂ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಷ್ಣಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇ ಉವಣಾಗಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷೋಘ್ಯಸಪಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಘೋಜಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ವಿಕಾರ ಪೀತೇ+ಏ, ಏಚೋಯವಾಯಾವೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಪ ನಃ ಸುತಮಾ ಗಹಿ ಹರಿಭಿರಿದ್ರು ಕೇಶಿಭಿಃ |

ಸುತೇ ಹಿ ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

|| ಪದವಾಹಿ ||

ಉಪ | ನಃ | ಸುತಂ | ಆ | ಗಹಿ | ಹರಿಃ ಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ಕೇಶಿಃ ಭಿಃ ||
ಸುತೇ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಕೇಶಿಭಿಃ ಕೇಸರಯುಕ್ತೈರ್ಹರಿಭಿರಶ್ವೈಸ್ತಂ ನೋಸ್ಯದೀಯಂ ಸುತಮಭಿಷುತಂ
ಸೋಮಂ ಪ್ರತ್ಯುಪ ಸಮಾಪ ಆ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಸುತೇಽಭಿಷುತೇ ಸೋಮೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಯಸ್ಮಾ
ತ್ಕಾರಣಾತ್ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ ತ್ವಾಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ತಸ್ಮಾದಾಗಚ್ಛೇತಿ ಪೂರ್ವಕ್ರಾನ್ತಯಃ || ಗಹಿ |
ಗಮೇರ್ಲೋಕಃ ಸೇರ್ಹಿಃ | ತಪ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ಇಷುಗಮಿ-
ಯಮಾಂ ಛಃ | ಸಾ. ೭-೩-೭೭ | ಇತಿ ಛತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಲುಮಶಾಂಗಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಅನು-
ದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದ್ರಾಧಾತ್ | ಸಾ. ೭-೪-೨೨ | ಇತ್ಯ-
ಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ದೇರಿತಿ ದೇರ್ಲುಗ್ನ ಭವತಿ | ಕೇಶಿಭಿಃ ಕ್ಷಿಣೀರನ್ ಲೋ ಲೋಪಶ್ಚ | ಉ- ೫-೩೩ |
ಇತ್ಯನ್ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ಯ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದ-
ಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ತಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಞಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ-
ತಿಹ್ನುತಿಞ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತೋ ಹಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸುತೇ—ಸೋಮವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
ಹವಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಕೇಶಿಭಿಃ—ಕೇಸರರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಹರಿಭಿಃ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದ
ಸಹಿತನಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮವನ್ನು (ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಉಪ ಆ
ಗಹಿ—ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆವು.
ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಸರಯುಕ್ತವಾದ ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಿತನಾಗಿ ನಮ್ಮ
ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಾ.

English Translation

Come Indra to our extracted soma libation by means of your long-
maned horses. For we invoke you as soon as the soma is prepared.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕೇಶಿಭಿಃ—ಉದ್ದವಾದ ಕೇಸರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. ಕೇಸರವೆಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೂದಲುಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಹಿ—ಗವ್ವು ಗತೌ, ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಪೆಗೆ ಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬರುವುದು. ಅದು ಅಸಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ, ಆದೇಶ ಕರ್ದರಿ ತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಟುದರಿಂದ ಶಪ್, ಗಮ್+ಅ+ಹಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶಪ್‌ಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಲಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಶಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಯಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಮ ಇಭ್ಯಾಯಾಂ, ಗವ್ವು ಗತೌ, ಯಮ ಉಪರಮೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದಿ ನಾಮನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋರ್ಯುಲಿಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯಂತ ಇದು ವನತಿ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ, ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ವನತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಸಂಭವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಿರುವುದು. ಸಂಭವ ಎಂದರೆ ಯೋಗ್ಯತೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರ ಎಂದರೆ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಕೃಷ್ಣಃ ಹಂಸಃ, ಇಲ್ಲಿ ಹಂಸವು ಬಿಳುಪೇ ವಿನಾ ಕಪ್ಪಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಹಂಸಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಕಾಕಃ, ಇಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಪ್ಪೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಗೆಗೆ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ಪದಾರ್ಥಾನ್ವಯಯೋಗ್ಯತೆಯು ಯದ್ಯಪಿ ಇದೆ, ಆದರೂ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕಾಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅನವಶ್ಯಕ, ಇದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವನತಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ವಿಶೇಷಣವು ಅನವಶ್ಯಕ. ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾಜಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಗಳಾದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, ತನೋತ್ಯಾದಿಧಾತು ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗಮ್, ನಮ್, ಯಮೋರಮಿಃ ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಪರಿಗಣನ ಕಾರಕಿಯಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಧಾತುವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, ಗಹಿ+ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಅದಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಹಿಗಿ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಸಿದ್ಧವದೇಶಾಭಾತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೇಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೇಯ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಡುನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಲುಕ್‌ನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹಿಡುನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಶ ಅಂಗವು ಮಾಂತವಾಗುವುದು, ಅದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೇಶಿಭಿಃ—ಕ್ಲಿಶೇರನ್ ಲೋಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭-೧೧) ಕ್ಲಿಶೂ ವಿಬಾಧನೇ, ಈ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಶ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕಾರ ಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಕಿಶ್+ಅ=ಪುಗಪ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಕೇಶ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತಃಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೇಶ+ಇನ್. ಯಸ್ಯೇತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಕೇಶಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್, ಕೇಶಿನ್+ಭಿಸ್. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ದನಾಮಸ್ವಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇಶಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಲೋಪೇಸ್ವಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಕೇಶಿಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ಯೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅತ್ಮನೇಷದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್. ಟಿತಅತ್ಮನೇಷದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏಕಾರ, ಕರ್ದರಿ ಶಪ್, ಹ್ಯೇ+ಅ+ಮಹೇ ಹ್ಯಸ್ಪಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಸಂಪ್ರಸಾರ-ಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ, ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಏಚೋಽಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ ಹಪ್+ಅ+ಮಹೇ, ಅತೋದೀರ್ಘೋಽಯಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಹವಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯ ಸುಪ್ತಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯ, ಅದುವದೇಶವಾದ ಶಪ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮಹೇ ಎಂಬ ತಿದ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯ. ಏವಂಚ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತ ಸುತೇಹಿ ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ದಾನುದಾತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜನಾತ್ಮಜಿತ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೀಸಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಹಿಚೆ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವು ಹಿಂದೆಯೇ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಮಾ ಗ್ರಹ್ಯಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ |

ಗೌರೋ ನ ತೃಷಿತಃ ಪಿಬ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಸ್ತೋಮಂ | ಆ | ಗಹಿ | ಉಪ | ಇದಂ | ಸವನಂ | ಸುತಂ |
ಗೌರಃ | ನ | ತೃಷಿತಃ | ಪಿಬ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ ತ್ವಂ ನೋಃ ಸ್ತೋಮಮಿಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರತ್ಯಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಆಗಮನೇ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ | ಉಪ ದೇವಯಜನಸಮೀಪೇ ಸುತಮಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಮಿದಾನೀಮನುಸ್ತೀಯಮಾನಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ವರ್ತತೇ | ತಸ್ಮಾದ್ಗೌರೋ ನ ಗೌರಮ್ಯಗ ಇವ ತೃಷಿತಃ ಸನ್ನಿಮಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ || ಸಃ ಇಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಮಾಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೩೪ | ಇತಿ ಸುಲೋಪಃ | ಗಹಿ | ಗತಂ | ಸವನಂ | ಸೂಯತೇಽಸ್ತಿಸ್ತೋಮಂ ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮವರ್ಗಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಲುಡಂತಾತ್ಮಪ್ರಮಾಣಃ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ | ಮ. ೬-೧-೩೯ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ವಿಸ್ತೀಯಾ | ಅಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಮಿದಂ ಸವನಮಿತಿ ಕರ್ಮಣೋವ ನಾ ದ್ವಿತೀಯಾ | ತದಾ ಸುತಶಬ್ದಾದರ್ಶಾದಿತ್ವಾದಚ್ಛಾ | ಪಾ. ೫-೨-೧೨೬ | ತೃಷಿತಃ | ಇತ್ಯಪ್ಪ ಪಿಪಾಸಾಯಾಂ | ನಿಷ್ಕೀತಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಪಶ್ಚಾದಿಟಿ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ! ಸಃ-(ಆ) ನೀನು! ನಃ-ನಮ್ಮ | ಇಮಂ-ಈ | ಸ್ತೋಮಂ-ಸ್ತುತಿಯನ್ನು (ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಗಹಿ-ಬಾ | ಉಪ-(ಯಜ್ಞವೇದಿಯು) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ | ಸುತಂ-ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಇದಂ-ಈ (ಈಗ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿರುವ) | ಸವನಂ-ಪ್ರಾತಸ್ಸವನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು (ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ) | ತೃಷಿತಃ-ಬಾಯಾರಿದ | ಗೌರೋ ನ-ಗೌರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಜಂಕೆಯಂತೆ | ಪಿಬ-(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಪಾನಮಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಸವನಾಂಗವಾಗಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಬಂದು, ಬಾಯಾರಿದ ಮೃಗವು (ಜಂಕೆಯು) ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವಂತೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

O Indra, accept this our praise and come to this our sacrifice of the expressed soma ; drink like a thirsty stag.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೌರೀ—ಗೌರವರ್ಣವಾದ ಜಿಂಕೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನಾರ್ಥಸೂಚಕವು.
ಗೌರೋ ನ—ಎಂದರೆ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ.

ತೃಷಿತಃ—ಬಾಯಾರಿದ. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದ ಮೃಗವು ಆತುರದಿಂದ ನೀರು ಕುಡಿಯುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಃ—ಇಮಮ್, ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್ಮ+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಽಚಿಲೋವೇ-ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಲೋಪ ಬಂದೇ ಪಾದಪೂರಣೆಯಾಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಸ್ಮ ಎಂಬುದರ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೇ ಲೋಪ ಸ+ಇಮಮ್ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಆಕಾರ ಇಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವೂ ಅದ ಏಕಾರ ಬರುವುದು. ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಂಠ್ಯವಹಾವಿಚುಯಶಾಸ್ತ್ರಾಲವ್ಯಾಪೋಷ್ಞ ಜಾವುಪೂ | ಸ್ವರ್ಮೂರ್ಧನ್ಯಾ ಋಷಿರಪಾ-ದನ್ಯಾ ಲೃತುಲಸಾಃ ಸ್ವೃತಾಃ || ೧೭ || ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೇ ತು ಕುಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ದನೋಮೋಕ್ತಃ ವಸ್ತುತೋ ಬುದ್ಧಿಃ | ಏ ಐ ತು ಕಂಠತಾಲವ್ಯಾಪೋ ಔಕಂಠೋಷ್ಞಜಾಸ್ವೃತಾ || ೧೮ || ಎಂಬ ಪಾಠನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾವಚನದಿಂದ ಆ ಕಂಠಸ್ಥಾನಿಕ, ಇತಾಲಸ್ಥಾನಿಕ ಏ ಕಂಠತಾಲಸ್ಥಾನಿಕ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಽಚಿಲೋವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪವು ಬರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಸ್ಮ+ಇಮಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಸೆಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಃಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ವವೂ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಲೋಪಶ್ಯಾಲಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ, ಎಂದು ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಸ ಇಮಮ್ ಎಂದೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದಪೂರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಗಹಿ—ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಸವನಮ್--ಸೂಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸೋಮಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಾಣಪ್ರಸವೇ, ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ, ಸೂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್, ಯುಪೋರಣಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ ಸೂ+ಅನ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ ಸವನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸವನ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಕ ಲ್ಯುಡಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸತ್ತವಿವಾ ಏಕವಚನೇ ಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು.

ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸುಪಾಂಸು-
ಪೋಭವಸ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೩೯-೧) ಸುಪ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಸುಪ್ತಗಳು ಬರುವುವು.
ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನ ಅಮ್ ಬರುವುದು. ಸವನ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಸವನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸವನೇ ಸುತಂ ಇದಂ ಪಿಬ ಎಂದು
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನೇ, ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ, ಸುತಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿತದಾಗ ಅರ್ತಾದಿಭ್ಯೋಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುತ+ಅ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ
ಲೋಕ. ಸುತಮ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುತಂ ಇದಂ
ಸವನಂ ಪಿಬ, ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿರೂಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ಎಂದು
ಅರ್ಥ. ಸವನ ಎಂಬುದು ಪಾಠಾತ್ಮಕಸಪ್ತಾಪ್ಯಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತಕತ್ಯವಾಚಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿ-
ತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೯-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಸತ್ತಿಹೇಳಬಹುದು.
ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸವನಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕ್ರಿಯಾಪದ
ವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಅದೇಶ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು.

ತೃಷಿತಃ—ಜಾತ್ಯಸ ಪಿಪಾಸಾಖ್ಯಾಂ, ಧಾತು. ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು.
ತೃಷಿತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬಂದಮೇಲೆ ಬಂದ
ಇಡಾಗಮುವು ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೫ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಇಮೇ ಸೋಮಾಸ ಇಂದವಃ ಸುತಾಸೋ ಅಧಿ ಬರ್ಹಿಷಿ |
ತಾ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಪಿಬ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮೇ | ಸೋಮಾಸಃ | ಇಂದವಃ | ಸುತಾಸಃ | ಅಧಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ ||
ತಾನ್ | ಇಂದ್ರ | ಸಹಸೇ | ಪಿಬ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದುಶಬ್ದ ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನ ಇತಿ ಧಾತೋರುತ್ಪನ್ನಃ | ಇಂದವಃ ಕ್ಲೇದನಯುಕ್ತಾ ಇಮೇ ವೇದ್ಯಾ-
ಮವಸ್ಥಿತಾಃ ಸೋಮಾಸಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಗತಾಃ ಸೋಮಾ ಬರ್ಹಿಷಿ ಯಜ್ಞೇಽಧ್ಯಾಧಿಕ್ಯೇನ ಸುತಾಸಃ | ಅಭಿ
ಷುತಾಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಬಲಾರ್ಥಂ ತಾನ್ ಸೋಮಾನ್ ಪಿಬ || ಸೋಮಾಸಃ | ಅಜ್ಞಸೇರಸುಗಿತಿ
ಜಸೋಃ ಸುಗಾಗಮಃ | ಇಂದವಃ | ಉಕ್ತಂ | ಸುತಾಸಃ | ಪೂರ್ವವದಸುಕ್ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪ್ರಕೃ-
ತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮನ್ಯಸರ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾನಾತ್ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ |
ಉ ೨-೧೧೦ | ಇತೀಸ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ತಾ ಇಂದ್ರೇತ್ಯತ್ರ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿರುತ್ವಂ |
ಯತ್ಪಯಲೋಪಾ | ಅನುನಾಸಿಕಃ | ಸಹಸೇ | ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ | ಅಸುನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುತಾಸಃ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಇಂದವಃ—ದ್ರವಯುಕ್ತವಾದ (ಅಥವಾ ಜನುಗುತ್ತಿರುವ) |
ಇಮೇ—ಈ (ವೇದಿಯ ಮೇಲಿರುವ) | ಸೋಮಾಸಃ—(ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಸೋಮರಸಗಳು |
ಬರ್ಹಿಷಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅಭಿ—ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ (ಪವಿತ್ರವಾದ, ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿ-
ರುವುದು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಹಸೇ—ಬಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ | ತಾ—ಆ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು |
ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ವೇದಿಯಮೇಲೆ ನಾನಾ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದುದಬ್ಬ-
ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅದನ್ನು ಬಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಾನ
ಮಾಡು.

English Translation

These dripping Soma juices are effused upon the sacred grass; drink
them Indra, to recruit your strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದವಃ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಆ ರಸವು ತೊಟ್ಟುತೊಟ್ಟು
ಗಳಾಗಿ ಜನುಗುವುದು. ಆರತಿ ತೊಟ್ಟುಕುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಇಂದವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.
ಈ ಶಬ್ದವು ಉದ್ದೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

||ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ||

ಸೋಮಾಸಃ—ಸುಷ್ಣ್ ಆಭಿಷವೇ ಧಾತಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅರಿಸ್ತುಸು- (ಉ. ಸೂ. ೧.೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಸೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುಧಾತ್ವ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಸೋಮು+ಜಸ್=ಸೋಮು+ಅಸ್. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭.೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತಾಟಿಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸೋಮು+ಅಸಸ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸೋಮಾಸಸ್ ರುತ್ವ ವಿವರ್ಗಗಳು.

ಇಂದ್ರವಃ—ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯಂತ ಇಂದ್ರವಃ (ಖು. ಸಂ. ೧-೧೪-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸುತಾಸಃ—ಸುಷ್ಣ್ ಧಾತು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತು-ಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಸುತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ಮೊದಲಿನಂತೆ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರುತ್ವ ವಿವರ್ಗಗಳು. ಸುತಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುತಾಸಸ್ ಅಧಿ. ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ಸುತಾಸರ್+ಅಧಿ ಆತೋರೋರವು ತಾದವ್ಯುತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ವ, ಆದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಸುತಾಸೋ+ಅಧಿ. ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳು ಸ್ವರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಆದರೆ ಆ ಸ್ವರವು ವಕಾರ ಯಕಾರ ಪರಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬೃನ್‌ಹ್, ಇದರ ಮುಂದೆ ಬೃಂದೇರ್ನಲೋಪಶತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃನ್‌ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇಸ್ ಬಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಬೃಹ್+ಇಸ್, ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು. ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಬರ್ಹಿಷ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ವ, ಸಪ್ರವಿಾಏಭಕ್ತಿವಿಕವಚನ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾಂಇಂದ್ರೇ—ಇಲ್ಲಿ ತಾನ್+ಇಂದ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽಟಿನಿಶ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ

ರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಧಗೋ ಅಭೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗಿ ಯಾದೇಶ, ತಾಯ್+ಇನ್ದ್ರ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಪಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತಾಂ ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸಹಸೇ—ಪಹ ಮರ್ಷಣೇ. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಹಸ, ನಿತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದುದ್ರಾತ್. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಹಸೇ ಎಂದಾಗುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ ತೇ ಸೋಮೋ ಅಗ್ರಿಯೋ ಹೃದಿಸ್ಪೃಗ್ಸ್ತು ಶಂತಮಃ |
ಅಥಾ ಸೋಮಂ ಸುತಂ ಪಿಬ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ | ತೇ | ಸೋಮಃ | ಅಗ್ರಿಯಃ | ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ | ಅಸ್ತು | ಶಮತ್ಮಮಃ |
ಅಥ | ಸೋಮಂ | ಸುತಂ | ಪಿಬ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಯಮಾಸ್ತುಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಃ ಸೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೋಽಗ್ರಿಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸನ್ ತೇ ತವ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ ಮನಸ್ಯಂಗೀಕೃತಃ ಶಂತಮಃ ಸುಖತಮೋಽಸ್ತು | ಅಥ ಸ್ತುತೇರನಂತರಂ ಸುತಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ || ಅಗ್ರಿಯಃ | ಅಗ್ರಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಘಜ್ಞಾ ಚ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೭ | ಇತಿ ಘಜ್ಞಾ | ಚಿತ್ವಾನ್ವದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಹೃದಿ ಸ್ಪೃಶತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ | ಸ್ಪೃಶೋನುದಕೇ ಕ್ಷಿನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೫೮ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೪ | ಇತ್ಯಲುಕ್ | ಕ್ಷಿನ್ವತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೬೨ | ಇತಿ ಶಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಂತಮಃ | ಸುಖಕರದ್ರವ್ಯವಚನೋಽತ್ರ ಶಂಶಬ್ದಃ ತತಸ್ತಮಾತ್ | ಅತ್ರ ಸುಖಪ್ರಕರ್ಷಸ್ಯ ಗುಣದ್ವಾರಾ ಗುಣನಿಷ್ಠದ್ರವ್ಯೇ ಸಂಕ್ರಾಂತತ್ವಾದದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ಕಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೫-೪-೧೧ | ಅಮಃ ನ ಭವತಿ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷಾಭಾವಾತ್ | ಈದ್ಯಗರ್ಥ ಏವ ಹಿ ಸ ನಿಷೇಧಃ | ಅಥಾ ಸೋಮಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಪಾತಸ್ಯೇತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಅಗ್ರಿಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ಅಯಂ—ಈ (ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) | ಸ್ತೋಮಃ—ಸ್ತೋತ್ರವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್—ಹೃದಯವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ (ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಿಯೂ) | ಶಂತಮಃ—ಸುಖಕಾರಕವಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ಅಥ—ಸ್ತುತಿಯು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ | ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ — ಪಾನಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಹೃದಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನಿನಗೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಬಳಿಕ ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

May this excellent hymn touching you heart be most agreeable to you. Drink, then Indra, the extracted Soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ರಿಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠಃ (ಅಗ್ರೇ ಭವಃ), ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ.

ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್—ಹೃದಿ ಸ್ಪೃಶತೀತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ || ಹೃದಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ, ಹೃದಯವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟುವ, touching your heart, etc, ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಂತಮಃ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾರ್ಥವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ರಿಯಃ—ಘಂಜೈಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಅಗ್ರಾದ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಗ್ರ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕ ಸಪ್ತ

ಪ್ರಕೃತದ ಮುಂದೆ ಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಫೆಚ್-ಫೆ-ಯೆತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಗ್ರೇ ಭವ: ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಫೆಚ್ ಬರುವುದು. ತದ್ವಿಶಾಂತಪ್ರಾಂತಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆಯೋಯೋನೀಯೋ: ಫಠ ಖಚಿ ಫಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧.೩-೬) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿ ಯಲ್ಲದಿರುವ ಫಾಗಿ, ಆಯನ್ ಅದೇಶ, ಧಾಗಿ-ಏಯ್, ಖಾಗಿ-ಈನ್, ' ಫಾಗಿ-ಈಯ್, ಫಾಗಿ ಇಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಾಗಿ ಇಯಾದೇಶ ಆಗ್ರ+ಇಯ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಅಗ್ರಿಯ, ಫೆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್: (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅಗ್ರಿಯ: ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್--ಹದಿ ಸ್ಪೃಕತಿ ಇತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್. ಸ್ಪೃಲೋಽನುದಕೇಕ್ಷಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೪) ಉದಕಶಬ್ದವನ್ನೇಳಿದ ಸುಖತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಕ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವರ್ಣಗಣಿಲ್ಲಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ತತ್ಪುರುಷೇಕ್ಷೈತಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೮) ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸತ್ಪುರುಷವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾಂತಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಕ್ಷಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೈಸ್ಯಕುಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೬೨)ಯಾನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕುತ್ವವು.--ವೃತ್ತಭಿಕ್ಷುಜಮೃಜಯೇಜರಾಜಭ್ರಾಜ ಚೈಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಂತಲಕ್ಷಣವಾದ ಪತ್ವವನ್ನು ನಡುವಾಗಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ವ ಬರುವುದು. ಸ್ಪೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಝಲಾಂಜಲೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ವ ಬಂದು ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ ಬರುವುದು. ಈಗ ಕ್ಷಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೈಸ್ಯಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಟನರ್ಗ ತ್ವೇಯವರ್ಣಡ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗತ್ವೇಯ ಗಕಾರ, ಫೃತಸ್ಪೃಗ್ ವಾಶರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪತ್ವ ಬರುವುದು. ಫೃತಸ್ಪೃಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ಪೃಕ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾಲ್ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಅದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ತಂಕಮಃ--ಸುಖಕರವಾದ ದ್ರವ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಂ ಎಂಬ ಪದವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅತಿಶಯ ತಃಶಮ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅತಿಶಾಯೋನೇತಮಬಿಷ್ಣುನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಃ ಬರುವುದು. ತಮ್+ತಮ ಇಲ್ಲಿ ಸುಖದ ಪ್ರಕರ್ಷ (ಅತಿಶಯ)ವು ಸುಖರೂಪ. ಗುಣದ್ವಾರದಿಂದ ಸುಖರೂಪ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ, ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕಿಮೇತ್ತಿಜಿವ್ಯಯಘಾದಾಮ್ನದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೮-೧೧) ಕಿಮ್‌ಶಬ್ದ, ವಿದ್ರವ್ಯ ಶಬ್ದ, ತಿಂತ, ಅದ್ರವ್ಯ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾನ ಘಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದಿಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಆಮು, ಬರುವುದು. ಆದರೆ ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ತೋರುವಾಗ ಈ ಆಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಾದಿ

ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು (ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ, ಇತಿ ನಿಷೇಧ ಉಪಚರಿತಗುಣಕ್ರಿಯಾಗತಪ್ರಕರ್ಷದ್ರವ್ಯವಿಷಯೋ ದ್ರವ್ಯವ್ಯತಿಃ) ಎಂದು ತಮಾಸ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೈಯುಟಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುಖರೂಪ ಗುಣಪ್ರಕರ್ಷದ್ವಾರಾ ಸುಖಾಶ್ರಯದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತರಪ್ರಮಾಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೨) ತರಪ್ ತಮಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಛ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಛ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾ ಸೋಮಮ್—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಮಿತ್ಸವನಂ ಸುತಮಿಂದ್ರೋ ಮದಾಯ ಗಚ್ಛತಿ |

ವೃತ್ತಹಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೮ ||

|| ಪಠಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಂ | ಇತ್ | ಸವನಂ | ಸುತಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಮದಾಯ | ಗಚ್ಛತಿ ||

ವೃತ್ತಃ ಹಾ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃತ್ತಹಾ ಶತ್ರುಘಾತಕ ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಮದಾಯ ತಪ್ತಾನೇ ಜನ್ಯಹರ್ಷಾಯ ಚ ವಿಶ್ವಮಿತ್ಸವಮಸಿ ಸುತಮುಭಿಸುತಸೋಮಯುಕ್ತಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಗಚ್ಛತಿ || ವಿಶ್ವಂ | ಅಶ್ವಿಪುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ | ನಿಶ್ವಾಸಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸವನಂ ಸುತಂ | ಪೂರ್ವವತ್ | ಮದಾಯ | ಮದೋಲನಪಸರ್ಗೇ | ಪಾ. ೩-೩-೬೭ | ಇತ್ಯಪ್ಯುಕ್ತಯಃ | ನಿಶ್ವಾಸಾದ್ಯುತ್ಪಾದಃ | ಗಚ್ಛತಿ | ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ | ವೃತ್ತಹಾ | ವೃತ್ತಂ ಹತನಾನ್ | ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವೃತ್ತೇಷು ಕ್ಷಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೨-೮೭ | ಇಷ್ಟುನಿಶ್ವಾದಿನಾ ನಿವೃತ್ತಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸೌ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೨, ೧೩ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸಾದ್ಯವತಿ | ಕೃತುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ವ್ಯಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿ-ರಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ತತ್ಪರುಷೇ ವಾ ದಾಸೀಧಾರಾದಿತ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೬-೨-೪೨ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಹಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ |
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು| ಸೋಮಸೀತೆಯೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ | ಮದಾಯೇ—(ಸೋಮ
ಪಾನದಿಂದಾಗುವ) ಹರ್ಷಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ| ವಿಶ್ವಂ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಸುತಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡುವ |
ಸವನಂ—(ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ | ಗಚ್ಛತಿ ಇತ್—ಹೋಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಅಥವಾ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ
ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹೋಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ಅದರಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Indra, the killer of Vritra (or of enemies) goes to every ceremony where Soma is prepared that he may drink the Soma and be intoxicated.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃತ್ರಹಾ—ವೃತ್ರಶಬ್ದವು, ಮೇಘ, ಬಲ, ಉದಕ, ವೃತ್ರಾಸುರ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವೃತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೃತ್ರಾಸುರನೆಂದು
ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ವೃತ್ರಹಾ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುನಾಶಕನು ಅಥವಾ ವೃತ್ರಾಸುರಸಂಹಾರ
ಕನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಮದಾಯೇ—ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮದ (ಮತ್ತು) ಅಥವಾ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ, Intoxi-
cation.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಮ್—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಶೂಘ್ರಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿತಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್
(ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇತ್ಯಾದಿನಿಗುಣ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಬಂದು ವಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುಧಾತ್ತ. ಸವನಂ ಸುತಮ್, ಸೇಮಂ ನಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬-೫)
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವು ವಿನೃತಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಮದಾಯ-ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದ
ವಾಗಿರುವಾಗ ಮದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಬರುವುದು ಎಂದು ಮದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ

ಅಪ್ ಸ್ವತ್ಯಯವು ಪಿತ್ ಅಂದರೆ ಕರ್ತಾರೀತ್ಸಂಜ್ಞಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತೌ, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಚ್ಛತಿ--ಗಮ್ಯ ಗತೌ. ಇಷು ಗಮಿಯುಮಾಂಛಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಮೌ ಧಾತು ವಿನಮುಂದೆ ಲಟಃ ತಿಪ್ ಶವ್ ಬಂದಾಗ ಭಕಾರಾದೀಶ.

ವೃತ್ತೇಹಾ—ವೃತ್ತಂ ಹತನಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಧಾತು. ಬ್ರಹ್ಮಭೃಣವೃ - ಶ್ರೇಷ್ಠಕೃತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೪೭) ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಭೃಣ, ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ವತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು, ಅದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೇಸತ್ಯಾರಭ್ಯ ಮಾಣೋವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ, ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು, ನಂತರ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತು, ನಂತರ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಭೂತೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು ಕ್ವಿಪ್, ವಿಧೇಯವಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು, ಏನಂಚ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು, ಹನ್ನೇಃ ಭೂತೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಹೀಗಿರುವ ಯತ ಏವಕಾರಸ್ತತೋನ್ಯತ್ರ ನಿಯಮಃ, ಏವಕಾರವು ಯಾವ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರಿಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು (ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ) ಬರುವುದು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ನಿಯಮವು ತನಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಏನಂಚ : ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷ್ಟೇವ ಹನ್ನೇಃಭೂತೇಕ್ವಿಪ್, ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದು ಹನ್ ಧಾತು ವಾದ್ದರಿಂದ, ಆ ಧಾತುವಿನ ಉಪಪದವಾದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಫಲಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮವಾಗುವುದು, 'ಸ್ವಸಜಾತೀ ಯೇತರವ್ಯಾಪ್ತರಕ್ತಂ ನಿಯಮತ್ವಂ, ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೇಗೆ ಉಪಪದಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ : ಪುರುಷಂ ಹತನಾನ್ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಪದಾಗ ಪುರುಷಹಾ, ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಎಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವರ್ಮಾನಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಂ ಹಸ್ತಿ-ಪುರುಷಂ ಹನಿಷ್ಯತಿ, ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಪದಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದೇ ಬರುವುದು, ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಹಾ ಎಂಬುದು ಸಾಧುವೇ ಆಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ನಿಯಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಉಪಪದಾಂತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಫಲಕವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇರೇವ ಭೂತೇ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದು ನಿಯಮವಾದಾಗ ಉಪಪದವೆ ಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಭೂತೇ ಎಂಬೀ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅವಿಶಿಷ್ಟ (ಒಂದೇ) ಆಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಉಪಪದವು ಮೊದಲು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪದದ ನಿಯಮವೆನ್ನುವರು, ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಈ ಉಪಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ : ವೃತ್ತಂ-ಜಿತನಾನ್, ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಪದಾಗ ವೃತ್ತಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಜಿತ್ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಲ್ಲ. ವೃತ್ತಂ ಜಯತಿ, ವೃತ್ತಂ ಜೇಷ್ಯತಿ, ಎಂದು ವರ್ಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಯಾಲಗಳನ್ನು ವಿನಕ್ಷಿಪದಾಗ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಃ ಉಪಪದ

ನಾದ ಹನಧಾತು ಸೃತ್ತಿರಿಕ್ತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾವರ್ತಕಾಕಾರವು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆಯೆಂದ, ವೃತ್ತಜಿತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವೇ ಆಗುವುದು, ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ, ಉಪಪದನಿಯಮ ಎಂದು ಎರಡು ನಿಯಮಗಳಾದುವು. ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇ: ಭೂತೇ-ವಿನ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರವಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಹನ್ನೇ: -- ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬೀ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಯದ್ಯಪಿ ಅವತಿಷ್ಠ (ಬಂದೇ) ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯನಿಯಮವಾಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಕಾಲಾತಿರಿಕ್ತಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾವರ್ತಕಾಕಾರವು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹಸ್ತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹನಿಷ್ಯತಿ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉಪಪದಗಳಿದ್ದರೆ ಭೂತಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಉಪಪದಾಂತರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಪುರುಷಂ ಹಸ್ತಿ, ಹನಿಷ್ಯತಿ ನಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪುರುಷಕಾ ಎಂದಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇ: ಭೂತೇ ಕ್ವಿಬೇವ, ಎಂದು ನಿಯಮವಾದಾಗ ಭೂತೇ ಎಂಬುದು ಇದರ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಯತ ಏವಕಾರ: ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಕಾಲನಿಯಮವಾಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹತವಾನ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಕರ್ಮಣಿ ಹನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಾತಿ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಎಂದು ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಪದಗಳು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದೇಬರುವುದು, ಸಿತ್ಯನ್ಯಂ ಹತವಾನ್ ಸಿತ್ಯನ್ಯಾಫಾತಿ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ ಉಪಪದನಿಯಮ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಯಮ ಕಾಲನಿಯಮರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ನಿಯಮ ಲಾಭ ಕ್ಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಭೂಣವೃತ್ತೇಷು ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಾಶಿಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಭಯತೋ ನಿಯಮೋಽಯಮ್ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷ್ಟೇವ | ಕ್ವಿಬೇವ | ಎಂದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ, ಕಾಲನಿಯಮಗಳೆರಡೇ ಭಾಷ್ಯಾಭಿಮತವಾದ ನಿಯಮಗಳು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನಿರಬಹುದು ಎಂದು ವಾಚಕರು ಕೇಳದೆ ಬಿಡರು. ಬ್ರಹ್ಮಭೂಣವೃತ್ತೇಷು ಕ್ವಿಪ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪದವೂ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದು. ಹನ್ ಧಾತುವೂ ಭೂತೇ ಎಂಬ ಕಾಲವಾಚಕವೂ ಸಹ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವು ಪ್ರಕರಣ ದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವವು, ಶ್ರುತಿಲಿಂಗವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಸಮಾಖ್ಯಾನಾಂ ಪಾರದೌರ್ಬಲ್ಯಮರ್ಥವಪ್ರಕ-ರ್ಷಾತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಕರಣವು ಬಹು ದುರ್ಬಲವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಬಲಪ್ರಮಾಣೋಪಸ್ಥಾನಸಿತಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿಕಾಲಗಳಿಗೆ ಉಪರೋಧವು ನ್ಯಾಯವು, ಶ್ರುತವಾದ ಉಪಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉಪರೋಧವು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲವು ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಏವಂಚ ಈ ನ್ಯಾಯಯುಕ್ತವಾದ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಕಾರರನುತವು ಉಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಕೈಯುಟಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೂಪಪದವಿಷಯಂ ನಿಯಮದ್ವಯಂ ಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರದರ್ಶಿತಂ ಎಂದು ಹರದತ್ತರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಕಾಲವಿಷಯಂ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ

ಉಪಪದಪದವು ಪ್ರಾತನಾದಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಸರಸ್ವತಿಗಳು (ಭಿಕ್ಷುಗಳು) ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಏನಂತೆ ನಿಯಮಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಭೂತ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಆಪತ್ಯಕವು. ವೃತ್ತಂ ಹತವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್-ಕ್ವಿಪಂತವಾದಾಗ ಕೃತದ್ವಿತರಮಾಸಾಶ್ವ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾನಯವನಾದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲುಕ್. ಕ್ವಿಪಸ್ವರಸ್ವಾಪಿಲೋಪಃ. ವೃತ್ತಹನ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ವೃತ್ತಹನ್+ಸು, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮) ಸಂಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇನ್‌ಹನ್ ಪೂಷಾನ್ ಅರ್ಯಮನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದು. ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಅರ್ಯಮನ್ ಏಕದಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಶಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪದದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಇನ್ನಾದ್ಯಂತಾಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಹನ್+ಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಿಷು ಪದದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ದೀರ್ಘ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದರೂ ಸೌಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಅರ್ಯಮನ್, ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ಪ್ರತಿಪ್ರಸವ ಎಂದರೆ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷಾ ಎಂಬುದು ಫಲತಃ ನಿಷೇಧಕವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೌಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಎಂಬುದು ಫಲತಃ ನಿಷೇಧವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸೌಚೇತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವಾದ್ಯವತಿ ಎಂದು! ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ತಹಾನ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ- (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ವೃತ್ತಹಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಾ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾಂತರವೂ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ಯಂತಪದಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ಬರುವುದು. ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ಯಂತಗಳು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ವೈಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎನ್ನುವರು. ಏಫಿ-ರಗ್ನೇದುಮೋಗಿರಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೪-೧)ರಲ್ಲಿ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೈಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ ತಸ್ಯೈ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಎಂದು ತಪ್ಪಿರುವವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ

ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯು ಅಕ್ಕತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸೋಮಪೀತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕುರುಗಾರ್ಹಪತರಿಕ್ತಗುರ್ವಸೂತಜರತ್ನೋಲ ದೈರ್ಘರೂಪಾ ಪಾರೀವಡವಾತ್ಮೈ. ತಿಲಕದ್ವೈ: ಪಣ್ಯಕಂಬಲೋ ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ವ್ಯಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಾಶ್ರಯವು ಅಗತಿಕ ಗತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷವು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೇಮಂ ನಃ ಕಾಮಮಾ ಪೃಣ ಗೋಭಿರಶ್ಚೈಃ ಶತಕ್ರತೋ |
ಸ್ತನಾಮ ತ್ವಾ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ || ೯ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಕಾಮಂ | ಆ | ಪೃಣ | ಗೋಭಿಃ | ಅಶ್ಚೈಃ | ಶತಕ್ರತೋ
ಇತಿ ಶತ ೨ ಕ್ರತೋ ||
ಸ್ತನಾಮ | ತ್ವಾ | ಸುಃ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಸ ತ್ವಂ ಸೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮ್ಯಮಾನಂ ಫಲಂ ಗೋಭಿರ-
ಶ್ಚೈಶ್ಚ ಸಹಾ ಪೃಣ | ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯ | ವಯಮುಪಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಸುಷ್ಮ ಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನಯುಕ್ತಾಃ
ಸಂತಸ್ತಾಃ ತ್ವಾಂ ಸ್ತನಾಮ || ಸೇಮಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮಿತಿ
ಸುಲೋಪಃ | ಕಾಮಂ | ಕಮೇರ್ಘೃಣಾ ಕರ್ಷಾತ್ಪತೋ ಘೃಣೋಽಂತ ಉದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ |
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ತಾಪ್ತೇ ವ್ಯಪಾದಿಸು ಸಾಲಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಣ | ಪೃಣ ಪ್ರೀಣನೇ |
ಲೋಪಿಃ ಸೇರ್ಘಃ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಅತೋಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ |
ಗೋಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಸ್ತಾಪ್ತಂ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧತೇ |
ಅಶ್ಚೈಃ | ಕ್ವನಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ನ ಸರಾಂಗವದ್ವಾಪಃ | ಸ್ತನಾಮ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾ ಸ್ತುತಾ |
ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಲೋದುತ್ರಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಲಬ್ಧಿವಿತಿ ಲಬ್ಧಿದ್ವಾನಾನ್ವಿತೈಃ ಪಾಠಃ |

ಸಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಅದುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಛಿ | ಸಾ. ೩-೪-೯೨ | ಇತ್ಯಾಡಾಗಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿಚ್ಛಾದ್ವದನಾದುತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಃ | ಧೈಯ ಚಿಂತಾಯಾಂ | ಸ್ವಾಜ್ಞೋ
ರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಪ್ರಾಕ್ರಿಯೋಗಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೮ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್
ದೈತಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ವಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಪಾರ್ಥತ್ವಾದತ್ರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಹಲ ಇ
ದೀರ್ಘಃ | ಜಸ್ಯೇರನೇಕಾಚಃ | ಸಾ. ೩-೪-೮೨ | ಇತಿ ಯಜಾದೇಶಃ | ಗಣಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರದಿ
ತ್ಯುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತಯೋಗೋ ಹಲ್ವಾವಾದಿತಿ ಜನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ
ತತ್ರಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ | ಅತಃ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋಃ ಸ್ವರಿತೋಽಮದಾತ್ತಸ್ಯೇ
ಸ್ವರಿತತ್ವನುವ ಭವತಿ || ೩೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಶತಕೃತೋ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಃ ತ್ವಂ—ಆ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ—ಈ
ಕಾಮಂ—ಆಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಫಲವನ್ನು (ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) | ಗೋಭರಶ್ಚೈಃ—ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಗಳಿಂದ
ಆಃಪೃಣಿ—ಪೂರ್ಣಮಾಡು | (ವಯಮಸಿ—ನಾವು) | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಧ್ಯಾನಶೀಲರಾಗಿ | ತ್ವಾ-
ನಿನ್ನನ್ನು | ಸ್ತವಾಮು—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಗೋವು, ಆಶ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು
ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು. ನಾವು ಸದಾ ಧ್ಯಾನಶೀಲರಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

O Satakratu (Indra) fulfil this our desire by giving us cows and horses
Profoundly meditating we praise you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋಭರಶ್ಚೈಃ ಆಪೃಣಿ—ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಮಾಡು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಗೋವು
ಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ವಾಧ್ಯಾಃ—ಧೈಯ ಚಿಂತಾಯಾಂ | ಸುಷ್ಪ್ತಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನಯುಕ್ತಾಃ [ಸಂತಃ || ನಿನ್ನನ್ನು
ಇಂದ್ರನನ್ನು] ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ, ಎಂದರ್ಥವು.

! ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ !

ಸೇಮಮ್—ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದೋಸ್ತಿಸ್ವಾನನಂ ತೈಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ತೈದಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾದೀಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸದ್+ಸ್ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ಸ+ಅ+ಸ್ ಅತೋಗುಣೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಇಷ್ಟು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೇಮಂ ನಸ್ತೋಮಮಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸಸ್+ಇಮಮ್. ಸೋಚಿಲೋಪೇಚೇತ್ಯಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆಗೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮಿಕ್ಕ ವಿವರಣೆಯು ಸೇಮಂ ನಸ್ತೋಮಮಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲರುವುದು.

ಕಾಮಮ್—ಕಮು ಕಾಂತೌ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಹಲಕೃ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಮ್+ಅ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮ, ಎಂದಾಯಿತು. ಫಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಾತ್ಯಾದಿಗಣತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತೋಫಞ್ಞಾನ್ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷಧಾತು ಮತ್ತು ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಫಞ್ ಬಂದರೆ ಫಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಕಾಮ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪೃಣ—ಪೃಣ ಪ್ರೀಣನೇ ತುದಾಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ; ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸೀರ್. ಸೇರ್ಘ್ಯಪಿಚ್ಛಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ತುದಾದಿಭ್ಯತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪೃಣ್+ಅ ಹಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮಸಿಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಕಾರೇತ್ಯ ಜ್ಜಕವಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತ್ಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಫಿವೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ, ಪೃಣ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತಿಜ್ಜತಿಣ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಾ-ನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪೃಗೆ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ತರಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತರಿತ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಗೋ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ತರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ತರವು ಬರುವುದು.

ಗೋಛಃ—ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಒಂದೇ ಆಚ್ಛನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ

ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೋಷ್ಠಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿ ಯು ಏಕಾಂಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿಸ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರಿ ನೆಗೋಶ್ಯವ್ಯವರ್ಣಾರಾಧಪ್ರಾಪ್ತಿಯೈತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೨) ಗೋ ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ಪಿಗೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ್ವ ಎಂಬುದು ಅಶೂಪ್ರುಷಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿಷ್ಪರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬ ಆನುಂತ್ರಿತವು ಇರುವುದು. ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸುಬಾಸುಂತ್ರಿತೇಪರಾಂಗವತ್ಸೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವದಿಂದ ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆಪ್ತಮಿಕವಾದ ಆನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ತವಾಮ—ಸ್ತುತ್ವಾ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು, ಧಾತೃದೇಶಃಸಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಕೈ ಸಕಾರ, ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮವುರುವ ಬಹುವಚನ ಮಸ್. ಸ್ತು+ಮಸ್, ಲೋಟೋ ಲಪ್ತತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಪ್ತದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯೆಂಬಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಜಿಹಾರೇತ್ಸಂಕ್ಷಣಕ ಉತ್ತಮವುರುವ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ಮಶಿವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿವ. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರೈಚ್ಛಿತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್. ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಛಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಗೆ ಆಡಾಗಮ ಸ್ತು+ಅಮ, ತಿಜ್ಜಾದ ಅಮ ಎಂಬುದು ಅಜಾದಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ತುರುಸ್ತು ಶಮ್ಯಮಸ್ವಾರ್ಥಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೫) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಕ್ಷಣಕವಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಶಿವಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವುವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಈಡಾಗುವುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ—ಅದಕ್ಕೆ ಏಕೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಸ್ತವಾಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಸುಪ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸಾಧ್ಯಃ—ಧೈಃ ಚಿನ್ರಯಾಮ್, ಧಾತು. ಸು ಆಪ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ, ಅದೇಶ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯ ಸು+ಅ. ಧ್ಯಾ, ಯಜಾದೇಶ ಸ್ವಾ+ಧ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿದೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೮) ಭ್ರಾಜಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ವಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಅನಯವಶಃ ಲೋಪ, ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬ ದೈತಿಗ್ರಹಣವು ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರಾಪ್ರಾಪ್ತಕಾರ್ಯಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಸ್ವಾಧ್+ಇ+ಅ. ಸಾಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ+ಅ ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸ್ವಾಧಿ, ಉತ್ತಮಾದ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರಿಸಿರಾಡು ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಸಿದಾದಿಪ್ರತ್ಯಯೇಜ್ಞಿಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೩) ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೇಷದ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯವಿಧಾನಾವಧಿಭೂತಪ್ರಕೃತಿ .

ವಿಶೇಷಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಇರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಿ ದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸ್ವಾಧೀ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಸ್ವಾಧೀ+ಅಸ್. ಈಗ ಅತಿಶ್ರುಛಾತು- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏಕನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಧಾತ್ವವಯವಮಾತ್ರದಿಂದಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಇಕಾರ ವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವು ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಸ್ವತ್ವಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾ ದೇಶ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ವಾಧೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಎಂಬುದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲ ಅಂದಮೇಲೆ ಧಾತ್ವವಯವಮಾತ್ರದಿಂದಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಸುತರಾಂ ಇಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಧೀ, ಎಂಬುದು. ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗ, ಸ್ವಾಧೀ ಎಂಬುದು. ಅದು ಅನೇಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಲೋನ್ವೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೊನೆಯ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಸ್ವಾಧ್ಯಸ್-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಸ್ವಾಧ್ಯಕ್, ಎಂದಾಗು ವುದು. ಧೀ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಉಪರ್ಗಗಕೋದಿಗೆ ಸರ್ವಸಾನಂತರ, ಗತಿಕಾರ- ಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲು ವುದು, ಉದಾತ್ತವಾದ ಈಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಹಲ್+(ವ್ಯಂಜನ) ಪೂರ್ವಕವಾ ಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅದರೂ ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞೇತೃಂದಸ್ಯ ಸ್ವರೈನಾಮನುಸ್ಥಾನಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸರ್ವನಾಮನುಸ್ಥಾನಮ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದ್ಧ ರಿಂದ ಉದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ವ್ಯಂಜನಪೂರ್ವಕವೂ ಅದ ಯಾವ ಯಣ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಸರ್ವನಾಮವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉದಾತ್ತಯಣೋ- ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಸುಡನಪುಂಕಕಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೪೩) ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಃ ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ಸರ್ವನಾಮನುಸ್ಥಾನ ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮನುಸ್ಥಾನವಾಗುವುದು. ಅಸರ್ವ ನಾಮನುಸ್ಥಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾತ್ತಸ್ವರತಯೋರ್ಯಣಸ್ವರತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ, ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಾವ ಯಣ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೈ ಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜಸ್ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು || ೯ ||

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಿತ್ಯಾದಿಕಂ ನವಚ್ಛಂ ಪಞ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತಃ ಏವ ನವತದ್ವಾನುವೃತ್ತಾ-
ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರೈಂದ್ರಾವರುಣಂ ಯುನಾಕು ಸಾದನಿಚೈತಾವತಿ | ಅತ್ರ ದೇವತಾ
ವಿಸ್ತೃಷ್ಣಾ | ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ತು ಪೂರ್ವವದನುವರ್ತೇತೇ | ಅಯಂ ತು ವಿಶೇಷಃ | ಯುನಾಕು ಹೀತ್ಯಾ-
ದಿಕೇ ದ್ವೇ ಯಜಾ ಸಾದನಿಚೈನ್ನಾಮಕಚೈಂದೋಯುಕ್ತೇ || ವಿವಿಧೋಗಸ್ತು ಸ್ವಾರ್ಥೋ ಲೈಂಗಿಕೋ
ವಾ ಕಶ್ಚಿದವಗಂತವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದೇ—ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ ಎಂಬುದು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೪-೫ನೇ ಪುಕ್ಕುಗಳು ಪಾದನಿಚೈತ್ ಎಂಬ
ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪುಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರಾವರುಣಯು ದೇವತೆಗಳು. ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ
ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ಆದರೆ ಯುನಾಕು ಹಿ ಶಚೀನಾಂ, ಇಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ರದಾವ್ನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರ
ಪಾದನಿಚೈತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ ಪುಕ್ಕುಗಳು. ವಿವಿಧೋಗವನ್ನು ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ
ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೪ || ಸೂಕ್ತ—೧೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ— ೩೨, ೩೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ಕುಂಜ್ಯ ೧-೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಶಾಣ್ವಃ ||

|| ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ ||

|| ಛಂದಃ—೧-೩, ೩-೯, ಗಾಯತ್ರೀ | ೪, ೫, ಪಾದನಿಚೈತ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಂ ಸಮ್ರಾಜೋರವ ಆ ವೈಣೇ |

ತಾ ನೋ ಮೃಳಾತ ಈದೃಶೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ | ಅಹಂ | ಸಂಸರಾಜೋಃ | ಅವಃ | ಆ | ವೃಣೇ ||
ತಾ | ನಃ | ಮೃಳಾತಃ | ಈದೃಶೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಹಮನುಷಾ ತಾ ಸಮ್ರಾಜೋಃ ಸಮೀಚೀನರಾಜ್ಯೋಪೇತಯೋಃ ಸಮೃಗ್ವೀಪ್ಯಮಾನಯೋ-
ರ್ನೇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರ್ದೇವಯೋಃ ಸಂಬಂಧ್ಯವೋ ರಕ್ಷಣಮಾ ವೃಣೇ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯೇ | ತಾ
ತಾ ದೇವಾವೀದೃಶೇ ಏವಂವಿಧೇಽಸ್ಮದೀಯವರಣೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಮೃಳಾತಃ | ಅಸ್ಮಾನ್ನುಖಯತಃ ||
ಇಂದ್ರತಜ್ಜೋ ರಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ವರುಣಶಬ್ದ ಉನಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ಉಭಾ ನಿಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯುದಾಶ್ಚಾ |
ಸಮಾಸೇ ದೇವತಾದ್ಯಂವೈ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಜಾದೇಶಃ | ಉಭೇ ಯುಗಪದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ದೇವ-
ತಾದ್ಯಂವೈ ಚೇತಿ ಯುಗಪದಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಮ್ರಾಜೋಃ | ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ | ಸತ್ಸೂ-
ದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಮೋ ಮೋಽನುಸ್ಮಾರಃ | ಸಾ. ೪-೩-೨೩ | ಇತ್ಯನುಸ್ಮಾರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮೋ
ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವಾ | ಸಾ- ೪-೩-೨೫ | ಇತಿ ಮಕಾರಾದೇಶಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕರ್ತೃಕ-
ರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ | ಸಾ. ೨-೩-೩೫ | ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಷಷ್ಠೀ | ಅವಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು | ಭಾವೇಽಸುನ್ |
ನಿಶ್ಚಾಸ್ತಾದ್ಯುದಾತಃ | ತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ದಾದೇಶಃ | ಟಿಲೋಪೇ ವಿಭ-
ಕ್ತೀರುದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರಃ | ಮೃಳಾತಃ | ಮೃಡ ಸುಖಿನೇ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟಿ |
ದ್ವಿವಚನಂ ತಸ್ಮಿ | ಲೇಟಿಲೋಡಾಟಾವಿತ್ಯಾದಾಗಮಃ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಜಾತ್ವಾಲ್ಪಫಲಪಥಗುಣಾ-
ಭಾವಃ | ಈದೃಶೇ | ತೃದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಚನೇ ಕರ್ತೃ ಚ | ಸಾ- ೩-೨-೬೦ | ಇತೀದಂಶಬ್ದ
ಉಪಪದೇ ದೃಶೇಃ ಕರ್ತೃ | ಉಪಪದಸಮಾಸ ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್ವೀ | ಸಾ. ೩-೩-೯೦ | ಇತೀದಮ
ಈಶ್ | ಶಿಶ್ವಾತ್ಸರ್ವಾದೇಶಃ | ಕರ್ತೃಃ ಕಿಶ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಜಾತ್ವಾದುತ್ಪರಪದಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಪಪದಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಹಂ—(ಯಾಗಕರ್ತೃವಾದ) ನಾನು | ಸಮ್ರಾಜೋಃ—ಚಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ
ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ | ಅವಃ—ರಕ್ಷಣೆ
ಯನ್ನು | ಆ ವೃಣೇ—(ಎಲ್ಲೆಡೆಗಲಿಲಿಯೂ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ | ತಾ—ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು | ಈದೃಶೇ—
ಈ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಮೃಳಾತಃ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಾಗವನ್ನಾ ರಂಭಿಸಿರುವ ನಾನು ನನ್ನ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಹಾ
ಶೇಷಸ್ಥಿಗಲಾದ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಯುಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನು ಮರೆಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಅವರು ನನ್ನ
ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

I seek the protection of the sovereign rulers Indra and Varuna; may
they both favour us accordingly.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದೂ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.
ಈ ವಿಧವಾದ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ದೇವತಾವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು) ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ತವಿಕೆ
ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳು—ಅಗ್ನಿಃ, ಸೋಮಃ, ವರುಣಃ, ಪೂಷಾ, ಬೃಹ-
ಸ್ಪತಿಃ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ, ಸರ್ವತಃ, ಕುತ್ಸಃ, ವಿಷ್ವಃ, ವಾಯುಃ, ಮಿತ್ರಃ, ರುದ್ರಃ, ವಾತಃ, ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂದು
ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—(ಇಂದ್ರ+ಅಗ್ನಿ)—

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರೋಚೇನಾ ದಿವಃ (ಮ. ಸಂ. ೩-೧೨-೯).

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ—(ಇಂದ್ರ+ಸೋಮ)—

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಸಮಘಾತಂಸಂ (ಮ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೨).

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ— (ಇಂದ್ರ+ವರುಣ)—

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯುವಮಧ್ವರಾಯ ನಃ (ಮ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧).

ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣಾ (ಇಂದ್ರ+ಪೂಷಾ)—

ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣಾ ವಯಂ (ಮ. ಸಂ. ೬-೫೭-೧).

ಇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ (ಇಂದ್ರ+ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ)—

ಇದಂ ನಾಮಾಸ್ಯೇ ಹವಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | (ಮ. ಸಂ. ೪-೪೯-೧).

ಇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ (ಇಂದ್ರ+ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ)—

ಅಚ್ಛೇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ಹವಿರ್ನಃ (ಮ. ಸಂ. ೨-೨೪-೧೨)

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ(ಇಂದ್ರ+ಪರ್ವತಾ)—

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧).

ಇಂದ್ರಾಕುತ್ಸಾ (ಇಂದ್ರ+ಕುತ್ಸ)—

ಇಂದ್ರಾಕುತ್ಸಾ ವಹಮಾನಾ ರಥೇನ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೯)

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು (ಇಂದ್ರ+ವಿಷ್ಣು)—

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ದೈಂಹಿತಾಃ ಶಂಬರಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೭-೯೯-೫).

ಇಂದ್ರನಾಯೂ (ಇಂದ್ರ+ನಾಯು)—

ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಇಮೇ ಸುತಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪).

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ (ಮಿತ್ರ+ವರುಣ)—

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೬).

ಸೋಮಾಪೂಷಣಾ (ಸೋಮ+ಪೂಷಾ)—

ಸೋಮಾಪೂಷಣಾ ಜನನಾ ರಯಾಣಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೦-೧).

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ (ಸೋಮ+ರುದ್ರ)—

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ ಯುವಮೇತಾನ್ಯಸ್ಮೈ (ಋ. ಸಂ. ೬-೭೪-೩).

ವಾತಾಪರ್ವನ್ಯಾ (ವಾತ+ಪರ್ವನ್ಯ)—

ಧರ್ತಾರೋ ದಿವ ಋಭವಃ ಸುಹಸ್ತಾ ವಾತಾಪರ್ವನ್ಯಾ ಮಹಿಷಸ್ಯ ತಸ್ಯತೋಃ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೦).

ಅಗ್ನೀಷೋಮೌ (ಅಗ್ನಿ+ಸೋಮ)—

ಅಗ್ನೀಷೋಮಾವಿಮಂ ಸು ಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೧).

ಅಗ್ನೀಪರ್ವನ್ಯಾ (ಅಗ್ನಿ+ಪರ್ವನ್ಯ).

ಅಗ್ನೀಪರ್ವನ್ಯಾವತಂ ಧಿಯಂ ಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೬).

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು (ಅಗ್ನಿ+ವಿಷ್ಣು)—

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು ಸಜೋಷಸಾ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೭-೧).

ಇಂತಹ ಸಂಸ್ತವ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕಳು ಅನೇಕರಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾತುಷೇ ದುರೋಣೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೪).

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೪).

ಮರುತಃ ಪಿಬತ ಋತುನಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೨).

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಮಕ್ಕಗಲಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ+ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ+ವರುಣ, ಮರುತಃ+ಮತು ಎಂಬ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರವರುಣಯೋಃ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ, ವರುಣಶ್ಚ-ಇನ್ದ್ರಾವರುಣೌ, ತಯೋಃ, ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮುಚ್ಚಿನ್ನಾಗ್ಯ.....(ಉ.ಸೂ.೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಇನ್ದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ಲಾವ್ಯದಾರಿಭ್ಯಉನನ್ (ಉ.ಸೂ. ೩-೩೩೩) ಕ್ಲಾ ವಿಶ್ವೇವೇ, ವೃಷ್ ವರಣೇ ದ್ವಾವಿ ದಾರಣೇ ಷಜನ್ತ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನನ್, ವೃ+ಉನ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಗುಣ, ಉರಣ್ ಶರಃ (ಪಾ.ಸೂ.೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಶರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ವರುನ ಅಹ್ಯುಪ್ತಾಜ್ ನಮ್ಯವಾಯೋಽಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ವರುಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾಧಿಗುಣಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವತಾ-ದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ದೇವತಾವಾಚಕವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನದ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಅನಜ್ ಅದೇಶವು ಜಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಬಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ನಲೋಪಃ ಸ್ವಾತಿಪದಿಕಾಂ-ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಇಲ್ಲಿ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭೇ ಯುಗಪತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಏವಂಚ ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ಇದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸಮ್ರಾಜೋಃ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಸುತೃದ್ವಿಷ.....ಇನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಸಿ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮ್+ರಾಜ್+ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮ್ ಎಂಬುದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೩) ವ್ಯಂಜನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಮೋ-ರಾಜಿಸಮಃಕ್ವಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೫) ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಜ್ಯಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮ್ ಶಬ್ದದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರವೇ ಒರುವುದು, ಸಮ್ರಾಜ್ ಎಂದಿರುವುದು.

ಅವಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದೌ, ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಅವಃ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ, ಈ

ಕೃದಂತದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಕರ್ಮಣೋಕ್ತತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ಯಾವ ಧಾತು:ವಿದಿಯೋ ಆ ಧಾತುನಾಚ್ಛೇದವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಆಗಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ವಸ್ತುವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಬಂದಿರುವುದು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೃತ್ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಅವಧಾತು, ಅದರ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ಕ್ರಿಯೆ, ಅನಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರ, ಈ ವ್ಯಾಪಾರಾಶ್ರಯತ್ವವು ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಅವಧಾತೃರ್ವ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಭೂತರು, ಈ ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದ ಇಂದ್ರಾವರುಣ ಪದದ ಮುಂದೆ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸ್ತುವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಕಾರಕಾಣಾಂ ಕ್ರಿಯೆವಾನ್ವಯಃ, ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು.

ತಾ—ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್+ಔ, ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ, ಡಿತ್ವರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಆದ್ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯೇತ್ಯೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದ, ಆ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು,

ಮೃಳಾತಃ,—ಮೃಡ ಸುಖನೇ ಧಾತು, ಈ ಮೃಡ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಜರ್ಥೇಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್ಮಿನ್, ಮೃಡ್+ತಸ್ಮಿನ್. ಲೇಟ್‌ಲೋಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ಆಗಮವು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯಂತ ಟಿತಿತ್ (ಪರಿಭಾ ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಮೃಡ್+ಅತಸ್ಮ್ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದು ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಾಗುವುದು. ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಪುಗ್ರವ್ರಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಈಗಲೂ ಅಂತಾದಿವಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ, ಶ ವಿಕರಣ ಪರಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮೃಡಾತಃ-ಅದ್ವೈತ್ಯಸ್ಥದಕಾರಸ್ಯ ಕಕಾರಂ ಬಹ್ವುಚಾ ಜಗುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ.

ಈದೃಶೇ—ಇದಮಿವ ಪಕ್ಕತಿ ಇತಿ ಈದೃಶಃ ತಸ್ಮಿನ್. ಈದೃಶೇ, ತ್ಯದಾದಿಷುದ್ವಿತೋಽನಾ ಲೋಚನೇಕಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೦) ತ್ಯದಾದಿಗಣಸೂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನಾ ಧರ್ತವಲ್ಲದ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಕಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕ ವಾಗಿ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಉಪಪದಮತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಸಮಾಸಾವ ಯವನಾದ ಸುಖೇಗೆ ಲುಕ್ ಇದಮ್+ದೃಶ, ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್‌ಕೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೦) ದೃಕ್-ದೃಶ, ವತು ಇವು ಪರದ್ವಯವಾಗಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವೂ, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೀ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಆದೇಶ, ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲತಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ.

೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈದೃಶ ಎಂದಾಯಿತು, ಸತ್ತವಿಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಈದೃಶೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕರ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ದೃಶ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಸಂಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ದೃಶ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೂ, ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಸದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ದೃಶ ಎಂಬುದರ ಅದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈದೃಶೇ, ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ಮ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗಂ॑ತಾರಾ॒ ಹಿ ಸ್ಥೋ॑ವ॒ಸೇ ಹ॒ವಂ ವಿ॒ಪ್ರಸ್ಯ॑ ಮಾ॒ವತಃ॑ ।
ಧ॒ರ್ತಾರಾ॑ ಚ॒ರ್ಷಣೀ॒ನಾಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗಂ॑ತಾರಾ | ಹಿ | ಸ್ಥಃ | ಅವ॑ಸೇ | ಹ॒ವಂ | ವಿ॒ಪ್ರಸ್ಯ॑ | ಮಾ॒ವತಃ॑ ||
ಧ॒ರ್ತಾರಾ॑ | ಚ॒ರ್ಷಣೀ॒ನಾಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣ್ ಅವಸೇಽವಿತುಮನುಷ್ಯಾತಾರಂ ರಕ್ಷಿತುಂ ಮಾವತೋ ಮದ್ವಿಧಸ್ಯ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೈರ್ವಿಜೋ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಗಂತಾರಾ ಸ್ಥೋ ಹಿ | ಪ್ರಾಪ್ತೀಲಾ ಭವಥಃ ಖಲು | ಕೀದೃಶಾ | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಧರ್ತಾರಾ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಸಂಪಾದನೇನ ಧಾರಯಿತಾರಾ || ಗಂತಾರಾ | ಗಮೇಸ್ತಾಚ್ಛೀಲೈ ತ್ವನ್ | ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಋದ್ವತೋಽಣಿ ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೬ | ಅಪ್ತೃನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತೃನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸ್ಥಃ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಜಾಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಂ ಥಸ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಸ ಇತಿ ಕಪೋ ಲುಕ್ ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅವಸೇ | ಅವ ರಕ್ಷಣೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್ನಿತ್ಯಸೇನ್ | ಪಾ. ೩-೪-೯ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ | ಹವಂ | ಹೈವಾಽನೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರ-ಪೂರ್ವತ್ವೇ ಚ ಋದ್ವತೋರಭಿತ್ಯಶ್ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಅಸಃ | ನಿತ್ಯಾದನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ದುವವಾ ಬೀಜತಂತುಸಂತಾನೇ | ಅಸ್ಯ ಋದ್ವತೋದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ ನಿಪಾತಿತಃ | ನಿತ್ಯಾ

ವಾದ್ಯುದಾತ್ರಃ | ಮಾವತಃ | ವತುಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್ವ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ |
ಪಾ. ೫-೨-೩೯-೧ | ವತುಪ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋರಸ್ಯದೋ ಮುಪಯಂತಸ್ಯ ಮಾದೇಶಃ |
ಪಾ. ೭-೨-೯೮ | ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ | ಪಾ. ೬-೩-೯೧ | ಇತಿ ದೇಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ |
ಮತುಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ರತ್ವೇ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧರ್ತಾರಾ | ಧೃಘ್
ಧಾರಣೇ | ಣ್ಣುಲ್ಪುಜಾ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೩ | ಇತಿ ತೃಚ್ | ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶ ಇತಿರ್ಘಪ್ರತಿವೇಧಃ |
ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ಅಪ್ಪ್ರನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ತೃಚ್ಛಿತ್ವಾ-
ದಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | ಕೃಷೇರಾದೇಶಚಃ | ಉ. ೨-೧೦೫ | ಇತ್ಯನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂನಿ
ಯೋಗೇನ ಕಕಾರಸ್ಯ ಚಕಾರಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಛಂದಸಮಂತೋದಾತ್ರತ್ವಂ |
ಅತ ಏವ ನಾನುಸ್ಮತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ರತ್ವಂ | ತತ್ರ ಹಿ ಮತುಪಿ ಯೋ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಸ್ತತ
ಉತ್ತರಸ್ಯ ನಾಮ ಉದಾತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ — ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ವರುಣರೇ) | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ — ಮನುಷ್ಯರ |
ಧರ್ತಾರಾ — (ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ) ಧಾರಕರಾದ (ನೀವು) | ಅವಸೇ — (ಯಾಗಕರ್ತೃವಿನ) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ |
ಮಾವತಃ — ನನ್ನಂತಹ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ — (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ) ಮುಖ್ಯಜನ | ಹವಂ — ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ಮನ್ನಿಸಿ) |
ಗಂತಾರಾ ಸ್ಥಃ ಹಿ — ಬರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಷ್ಟೇ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಮನುಷ್ಯರ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವರು. ಆದುದರಿಂದ
ನನ್ನಂತಹ ಮುಖ್ಯಜನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬರುವ ಸ್ವಭಾವ
ವುಳ್ಳವರು.

English Translation

O Indra and Varuna, you are the protectors of the people and you go
at the call of a minister like me to protect him.

|| ವಿಕೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ವಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಮಾವತಃ—ಮದ್ವಿಧಸ್ಯ | ನನ್ನಂತಹ, ಎಂದರೆ ನನ್ನಂತೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನ
ನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರ್ತಾರಾ—ಧೃಘ್ ಧಾರಣೇ | ಯೋಗಕ್ಷೇಮಸಂಪಾದನೇನ ಧಾರಯಿತಾರಾ | ಮನುಷ್ಯರ
ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಧರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಆದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು, ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ ಧಾರವನ್ನು
ಹೊತ್ತಿರುವವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗನ್ತಾರಾ—ಗಮ್ವು ಗತೌ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೈನ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಛೇಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೈನ್ ಬರುವುದು. ಗಮ್+ತೈ. ನಶ್ಚಾಪದಂತಸ್ಯ ರ್ಘಾಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ್ಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಾಪಾದ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವೂ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಆದ ನಕಾರ ಬರುವುದು. ಗನ್ತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರ. ದ್ವಿ ಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸು-ಲುಕ್-(ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಗನ್ತ್ಯ+ಃ. ಉತ್ತೋ ಜಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ತಾನಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಪ್ರೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗನ್ತ್ಯರ್+ಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗೋಪಾಂಸುಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಪುಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತು, ದೃಶ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಗುಣವು ಆಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಆಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗೋಪಾಂಸು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣೋಪಪಾದನೆಯು ಪ್ರಾಮಾದಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಪ್+ತೈನ್ ತೈಜ್- (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ, ಗನ್ತಾರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಧಾರಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗನ್ತ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸ್ಥಃ-ಅಸ್ಯ-ಭುವಿ, ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಮನ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಸ್, ಅಸ್ಯ+ಧಸ್ ಕರ್ಮರಿತಸ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್, ಅದಿತ್ಯಭೈತಿಭಿಶ್ಚೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಸ್ ಬಾತ್ ಆಗುವುದು. ಶ್ವಸೋರಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಯನ ಆಗಿ ಲೋಪ, ರುತ್ಸ, ವಿವರ್ಗ, ಸ್ಥಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತಿಜಾಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿತ್ಯ ಎಂದು ಹಿಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ, ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಸೇ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ತುನಾರ್ಥೇ ಸೇ, ಸೇನ ಸೇ, ಆಸೇನ್, ಕ್ಸೇ, ಕಸೇನ್, ಅಧ್ಯೈ, ಅಧ್ಯೈನ್, ಕಧ್ಯೈ, ಕಧ್ಯೈನ್, ಶಧ್ಯೈ, ಶಧ್ಯೈನ್ ತನ್ಯ, ತವೇಜ್, ತವೇನಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯) ಅನ್ಯಯ ಕೃತೋಭಾವೇ, ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ತುನಾರ್ಥವು ಭಾವ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸೇನ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವ್+ಅಸೇ=ಅವಸೇ, ಇದು ನಿತ್ಪ್ರದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹವಮ್-ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು, ಹೈಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯೈನಿತ್ಪ್ರಕವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಅಂದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹು ಎಂದಿರುವಾಗ ಉದ್ಯೋಗೋಪ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಪೂಕಾರಾಂತ, ಉಕಾರಾಂತಗಣಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ನಿಜೋಯ-

ವಾಯಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಹವ ಎಂದಾಯ್ತು. ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾ ದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ತಿತ್ೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕಾರಣ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಮಿಸ್ತೂರ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೂರ್ವರೂಪ, ಹವಮ್ ಎಂದಾ ಗುವುದು.

ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ಡುವಪ್ ಬೀಜಸನ್ತಾನೇ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಜ್ರೇನ್ಮಾಗ್ರ ವಿಪ್ರ-(ಉ ಸೂ ೨-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಮಾನತಃ—ಯತ್ರ ದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇವತುಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫ ೨-೬೯). ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ವದ್ ಸ್ವಭಾಂ ಛಂದಸಿಸಾದೃಶ್ಯ ಉರಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೫-೨-೩೯-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯುಷ್ವದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ಅಸ್ಮದ್+ವತ್, ಪ್ರತ್ಯಯೇತ್ತರಸದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೯೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಸದ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಯುಷ್ವದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ-ಮ, ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಸ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮ, ಅದೇಶ, ಮ+ಅದ್+ವತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಅತೋ-ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಮದ್+ವತ್, ಅಸರ್ವನಾಮ್ನಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ದ್ಯಕ್, ದ್ಯಕ್, ವತು, ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಮ+ಅ+ವತ್ ಅಕಸ್ಮದರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘ ಮಾವತ್. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತು ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ತಿತ್ೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ವಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಧರ್ತಾರಾ—ಧೃತ್ಯಾ ಧಾರಣೇ, ಧಾತು, ಣ್ನಲ್ ತ್ಯಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಚ್, ಧೃ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತೌತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವ-ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧೃಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅದು ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಧರ್ತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್-(ಪಾ ಸೂ.೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಧರ್ತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತೋಜಾ ಸದ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಸರತ್ವ, ಅಪ್ತನ್ಯತ್ಯಚ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಧರ್ತಾರಾ ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವ ರಿಂದ ಚಿತ್ಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಧರ್ತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚಿರ್ಷಣೇನಾಮ್—ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃಷೇರಾದೇಶ್ಚ ಚಿಃ (ಉ ಸೂ. ೨-೨೬) ಕೃಷ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಕರಾ ರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚವೂ ಬಂದರೆ ಚೃಷ್+ಅನಿ, ಪುಗನ್ತ.

ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಐ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷನಿ, ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ಜನುಮ್‌ವ್ಯನಾಯೇಪಿ (ಐ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಚರ್ಷಣಿ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಕ್ಷೀಬಹುವಚನ ಆಮ್. ಚರ್ಷಣಿ+ಆಮ್. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟಿ (ಐ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ (ಐ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜನ್ತೆನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಚರ್ಷಣೀನಾಮ್ ಅನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾಮಸ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್. (ಐ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷಣೀ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೂ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು? ಎಂದರೆ ನಾಮಸ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮತುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಚರ್ಷಣಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ಪನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ, ಅದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ದೀರ್ಘಾಂತವಾದರೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಹುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನುಕಾಮಂ ತರ್ಪಯೇಥಾಮಿಂದ್ರಾವರುಣ ರಾಯ ಆ |

ತಾ ವಾಂ ನೇದಿಷ್ಯಮಾಮಹೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನು ೨ ಕಾಮಂ | ತರ್ಪಯೇಥಾಂ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ರಾಯಃ | ಆ ||

ತಾ | ವಾಂ | ನೇದಿಷ್ಯಂ | ಈಮಹೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ ಅನುಕಾಮಮಸ್ಮದೀಯಾಭಿಲಾಷಮನು ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನಾ ತರ್ಪಯೇಥಾಂ | ಸರ್ವತೋಽಸ್ಮಾಂಸ್ತೃಪ್ತಾನ್ ಕುರುತಂ | ವಯಂ ಯದಾ ಯದಾ ಧನಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತದಾ ತದಾ ಪ್ರಯಚ್ಛತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾ ವಾಂ ತಾದ್ಯತೌ ಯುನಾಂ ನೇದಿಷ್ಯ-

ಮತಿತಯೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಈಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ ಕಾಲವಿಲಂಬಮಂತರೇಣ
ಧನಂ ದಾತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಪ್ತದಶಸು ಯಾ ಚ್ಛಾಕಮ್ನೇಸ್ವೀಮಹ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಅನುಕಾಮಂ |
ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದನುಕಾಮಂ | ಅಥವಾ ಕಾಮೇ ಕಾಮೇನುಕಾಮಂ | ಅನುರಿತ ಪಶ್ಚಾದರ್ಥೇ |
ಅಥವಾ ವೀಪ್ಲಾವಕ್ಷಣೇ ಯಥಾರ್ಥೇ | ಯೋಗ್ಯತಾ ವೀಪ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಾನತಿವೃತ್ತಿಃ ಸಾಧ್ಯತ್ಯಂ ಚೇತಿ
ಚಿತ್ಕಾರೋ ಹಿ ಯಥಾರ್ಥಾ ಗೃಹೀತಾಃ | ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೨-೧-೬ | ಅವ್ಯಯಾ-
ಭಾವಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಾಭಾವಶ್ಚ | ಸಾ. ೧-೧-೪೧ | ಇತ್ಯವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಯೋಮದ್ಭಯಾದಾಪ್ತುಃ |
ಸಾ. ೨-೪-೪೨ | ಇತಿ ಸ್ವಾಪ್ತಸ್ಯ ಲುಕ್ಲೋಪಪದೋ ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದತೋಽಮ್ ತ್ವಪಂಚಮ್ಯಾಃ |
ಸಾ. ೨-೪-೮೩ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಮಾದೇಶಃ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತರ್ಕಯೇಥಾಂ | ತ್ವಸೇ-
ರ್ಣ್ಯಂತಾಲೋಪೋಪಿ ಚೇತ್ | ಸಾ. ೧ ೩-೭೪ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಮಾಥಾಂ |
ಟೀರೇತ್ಯ ಅಮೇಶಃ | | ಸಾ. ೩-೪-೯೦ | ಇತ್ಯಾಮಾದೇಶಃ | ಶಸಿ ಸತ್ಯತೋ ಯೇಯಃ | ಸಾ. ೭-೨-೮೦ |
ಇತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇಯಾದೇಶಃ | ಆದ್ಗುಣೋ ಯತೋಪಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನ-
ಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾಕಾರಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ರಾಯಃ | ಊಡಿದ-
ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದ್ಯವಾ-
ಮಿತ್ಯಸ್ಯ ನಾಮಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ನೇದಿಷ್ಠಂ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಂ | ಅತಿಶಾಯನ ಇಷ್ಠಂ | ಅಂ-
ತಿಕನಾಥಯೋರ್ನೇದಸಾಧಾ | ಪಾ. ೫-೩-೬೩ | ಇತಿ ನೇದಾದೇಶಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಇಷ್ಠನೋ
ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಮಹೇ | ಈಜ್ ಗತಾ | ಜ್ಞಾತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದೋಪದೇಶ-
ತ್ಯನೋ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರವರುಣರೇ | ಅನುಕಾಮಂ—ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ
ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ | ರಾಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನದಿಂದ | ಅ ತರ್ಕಯೇಥಾಂ—
(ನಮ್ಮನ್ನು) ತೃಪ್ತಪಡಿಸಿ | ತಾ—ಅಂತಹ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು | ನೇದಿಷ್ಠಂ—ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಪವಾಗಿ
(ಕಾಲವಿಲಂಬವಿಲ್ಲದಂತೆ) | ಈಮಹೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ-

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೂಡಲೇ ನೀವು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, satisfy us with wealth according to our desires-
We therefore pray you to be nearest to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನುಕಾಮಂ—ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದನುಕಾಮಂ | ಅಥವಾ ಕಾಮೇಕಾಮೇನುಕಾಮಂ | ಅನು-
ರಿತ ಪಶ್ಚಾದರ್ಥೇ ಅಥವಾ ವೀಷ್ಣುಲಕ್ಷಣೇ ಯಥಾರ್ಥೇ || ಅಸ್ಮದೀಯಮಭಿಲಾಷಮನು || ನಮ್ಮ
ಇಷ್ಟಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಇಷ್ಟವನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೀದಿಷ್ಠಂ—ಅತಿಶಯೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಂ | ಅತ್ಯಂತ
ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವು ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದೆ
ಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

ಈಮಹೇ—ಈಮಹೇ, ಯಾವಿ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಈಮಹೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿ
ಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನುಕಾಮಮ್—ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್-ಅನುಕಾಮಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ
ಇಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕಾಮೇಕಾಮೇ ಅನುಕಾಮಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ ಅನು ಎಂಬ
ದಕ್ಕೆ ವೀಷ್ಣು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವೀಷ್ಣುವು ಯಥಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಯೋಗ್ಯತೆ, ವೀಷ್ಣು, ಪದಾ
ರ್ಥಾನತಿವೃತ್ತಿ, ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂದು ಯಥಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಮೊದಲನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನು
ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಪಶ್ಚಾದ್ವಚನವಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಯಥಾರ್ಥವಾಚಕವಾಗುವುದು.
ಈ ಎರಡುಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಮಾಪ, ಸಮೃದ್ಧಿ, ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಾಭಾವಾ, ಸಂಪ್ರತಿ, ಶಬ್ದ
ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ, ಪಶ್ಚಾ, ದೃಢಾ, ನುಪೂರ್ವ್ಯ ಯೋಗಪದ್ಯ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಂಪತ್ತಿ, ಸಾಕಲ್ಯಾನ್ತವಚಿ-
ನೇಷು (ಪಾ ಸೂ. ೨-೧-೬) ವಿಭಕ್ತಿಶಬ್ದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಅಂತಶಬ್ದ ಪಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಇರುವ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ
ದ್ವಂದ್ವ, ಅಂತಾಶ್ವತೇ ವಚನಾಶ್ಚ ಅನ್ವನಚನಾಃ ತೇಷು ವಿಭಕ್ತೀತ್ಯಾದಿ ಅಂತವಚನೇಷು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ,
ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅವ್ಯಯವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ
ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಅವ್ಯಯಾಭಾವವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸಬರುವುದು.
ಅವ್ಯಯಾಭಾವಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೧) ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸವೂ ಸಹ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು
ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಕಾಮಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನು
ಕಾಮಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ತಸುಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೨-೪-೮೨)
ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಪ್‌ಗೂ ಸುಪ್ತಿಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ
ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದಿತೋಮ್ನುಪಚೇಮ್ಯಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವೂ, ಅಮಾದೇಶವೂ
ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದತಃ ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯ. ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯಾ
ಭಾವದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಅನುಕಾಮಂ ಎಂಬುದು ಅಕಾರಾಂತ

ವಾದ ಅನ್ಯಯಾಭಾವ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸುಬ್ಬಿಭಕ್ತಿಗೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ವೃತ್ತಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅನ್ಯಯಾಭಾವದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಂಚಮಾ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪ್ತಗೆ ಅನ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪಂಚಮಾಭಿನ್ನವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಗ ಅನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಮ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಅನುಕಾಮ+ಅನ್ಮ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಅನುಕಾಮನ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಸಮಾ ಸದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅನು ವಾಕ್ತೌ ಸುಪ್ತಿಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಮ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏನಂಚ ಅನುಕಾಮಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ತರ್ಪಯೇಥಾಮ್—ತೃಪ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋದೇತುಕ್ಲ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇತುಸಂಕ್ಷೇಪ. ದೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್, ಣಿಚಿಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೪) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ತೃಪ್+ಇ ಎಂಬ ಣಿಚಿನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಲೋಟ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನವನ್ನು ನಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಆಧಾಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ತೃಪ್+ಇ+ಆಧಾಮ್. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಮ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಏತ್ತ. ಆಮೇತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಲೋಟ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಮ, ತೃಪ್+ಇ+ಆಧಾಮ್, ಣಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತಲಘೋಪದ್ವ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಪ್ಗೆ ಲಘೋಪಧಗುಣ, ಉರಣ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತರ್ಪಿ+ಆಧಾಮ್ ಕರ್ದರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ತರ್ಪಿ+ಅ+ಆಧಾಮ್, ಶಪ್ಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಖಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಅಯಾದೇಶ, ತರ್ಪಯ+ಆಧಾಮ್. ಆಧಾಮ್ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ತಲ್ಪದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಅಂತೋಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಕಾರೀತ್ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಅದೇಶ ತರ್ಪಯ+ಇಯ್+ಧಾಮ್. ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ ತರ್ಪಯೇಯ್+ಧಾಮ್. ವಕಾರ ವಲಿ, ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತರ್ಪಯೇಥಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಇಲ್ಲಿ ಯಾ, ಇಯಃ, ಅಥವಾ ಯಾಸ್ ಇಯಃ ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಪ್ಪ, ಭೋಭಗೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಯತ್ಪ, ಲೋಪಶ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಯಾ+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ಪಾದಿನ್ಮ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇದು ಮುಖ

ಪ್ರಯೋಗವಾದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಪಣಾ ಗೆ ಸಂಧಿ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತು ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಇರಲಿ, ಹೃಷ್ಯ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವಾಧ್ಯಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಯಾ ಅಥವಾ ಯಾಸ್ ಗೆ ಇಯ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅತೋಯೇಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ತರ್ಪಯ+ಅಥಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾ, ಅಥವಾ ಯಾಸ್, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಾದೇಶೋಪವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ, ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವವಚನ. ಇವೆರವರನೆಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಮ್ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭-೧) ರಲ್ಲಿ ಇರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಖ್ಯೋಧನಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್. (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ, ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪ್ಯಸೂತ್ರವಾದ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು, ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು.

ರಾಯಃ—ರೈ ಶಬ್ದವು ಧನವಾಚಕ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತೈಕವಚನ ಇಮ್, ರೈ+ಅನ್ ಆಯಾದೇಶ, ರುಕ್ತ, ವಿಸರ್ಗ. ಉಡಿವಮ್‌ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್‌ರೈದುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ-ತದ್-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಃ, ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ಅತೋಗುಣೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ತಾ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಾಂ—ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುವಾಮ್, ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಪಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಾಮ್ ಅದೇಶ.

ನೇದಿಷ್ಯಮ್—ಅತಿಶಯೇನ ಅಂತಿಕಮ್, ಎಂದು ವಿಪ್ರಕ. ಅತಿಶಾಯಿನೇತಮವಿಷ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅನ್ರಿಕ+ಇಷ್ಯ, ಅನ್ರಿಕ ಬಾಧಯೋರ್ನೇದಿಸಾದ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೩) ಇಷ್ಯನ್, ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪದವಿರುವಾಗ ಅನ್ರಿಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇದ ಅದೇಶವೂ, ಬಾಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧ ಅದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನೇದಾದೇಶ ಬಂದೆ ನೇದ+ಇಷ್ಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ನೇದಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೇದಿಷ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ, ಧಾತು, ಜಾತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಲಃ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್

ಈ+ಮುಹಿ, ಟಿತಆತ್ಮದೇಶದಾನಾಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ವಿಕಾರ, ದಿನಾದಿಭ್ಯಃತ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧.೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯನ್, ಬಹುಲುಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಈ ಮದೇ ಎಂದಾಗುವುದು, ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ವನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು " ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾ ||

ಯುವಾಕು ಹಿ ಶಚೀನಾಂ ಯುವಾಕು ಸುಮತೀನಾಂ |
ಭೂಯಾಮು ವಾಜದಾನ್ಮಾಂ || ೪ ||

ಯುವಾಕು | ಹಿ | ಶಚೀನಾಂ | ಯುವಾಕು | ಸುಮತೀನಾಂ |
ಭೂಯಾಮು | ವಾಜದಾನ್ಮಾಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷಣಂ ||

ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಚ್ಚೇಚೀನಾಮಸ್ಮದೀಯಕರ್ಮಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಸೋಮರೂಪಂ ಹರ್ವಿಯು ವಾಕು ವಸತೀವರ್ಯೇಕಧನಾತ್ಮಕೈರುದೇಶೈಃ ಪಯಃಸಕ್ತಾದಿದ್ರವ್ಯಾಂತರೈಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಿತಂ | ತಥಾ ಸುಮತೀನಾಂ ಶೋಭನಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾನಾಮೃತ್ಪಿಜಾಂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಂ ವಚನಮಪಿ ಯುವಾಕು ನಾನಾವಿಧೈಃ ಸ್ತುತೃಗುಣೈರ್ಮಿಶ್ರಿತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ ದೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ ತಥಾವಿಧಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕುರ್ವತೋರ್ಯುವರ್ಯೇಃ ಪ್ರಸಾದಾದ್ವಯಂ ವಾಜದಾನ್ಮಾಮನ್ನಪ್ರದಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮುಖಾ ಭೂಯಾಮು | ಭವೇಮು | ಅಪೋಸ್ತು ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪದ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಚೀತನಿಾತಿ ಪರಿತಂ || ಯುವಾಕು | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ | ಕಟಿಕುಷಿಧ್ಯಾಂ ಕಾಕುಃ | ಉ.೩-೭೭ | ಇತ್ಯತ್ರ ಬಾಹುಲಕಾದ್ಯಾತೇರಪಿ ಕಾಕುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದುಕಾರಸ್ಯೋವಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಕೇಷಾಂಚಿನ್ನತೇ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಃ | ಜಾನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೪-೧-೭೩ | ಇತ್ಯುಭೇ ವಸಸ್ಯತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪದದಿತ್ಯತ್ರ | ಕಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ವೃತ್ತಿಕ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಸುಮತೀನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಂ | ಯುಗ್ಗೇ ೧-೪-೩ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಭೂಯಾಮು | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಉತ್ತಮಬಹುವಚನೇ ನಿತ್ಯಂ ಜಾತ ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಯಾಸುಹಿ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಜಾಚ್ಛಿ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೩ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತೋ ಯಾಸುಡಾಗಮಃ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಃ ಸಂತ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ಯಾದ್ಯಾಸುಡುದಾತ್ತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಾಜದಾನ್ಮಾಂ | ವಾಜಂ ದದಾತೀತಿ ವಾಜದಾನಾನಃ | ಅತೋ ಮನಿ-

ನ್ನಿ ಶ್ಯಾದಿನಾ ವನ್ನಿಪ್ | ತಸ್ಯ ಹಿಶ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಗೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ತೇನ
ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಮೃಲ್ಲೋಪೋನಃ | ಪಾ. ೩-೪-೧೩೪ | ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿ-
ನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನಿದ್ಧಾವಾಲೋಪೋ ವೋರ್ವಲೀತಿ ವಕಾರಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ತಚೇನಾಂ—(ನಾವು ಮಾಡುವ) ಕರ್ಮಗಳ (ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸೋಮ
ರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು) | ಯುನಾಕು—ಪಯಃ ಸಕ್ತ್ವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೋ | ಸುಮ
ತೀನಾಂ—ಶುಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರ (ಋತ್ವಿಜರ ಸ್ತುತಿಯು) | ಯುನಾಕು—(ಸೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ)
ನಾನಾ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೋ (ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು) | ನಾಜದಾನ್ಮಾಂ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು)
ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ (ಅಗ್ರಗಣ್ಯರಾಗಿ) | ಭವೇಮ—(ನಾವು ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ)
ಆಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ನಿಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಪಯಃಸಕ್ತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತ
ವಾದದ್ದು. ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರು ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಉತ್ತಮಗುಣಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಇವೆರಡರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗಿ ನೀವು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ನದಾತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾಗಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಬೇಕು.

English Translation

The mingled libations of our pious rites, the different praises of our
right-minded priests are prepared; may we be included among the givers of
food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುನಾಕು—ವಸತೀವರ್ಯೇಕಧಾನಾತ್ಮಕೈರುದಕೈಃ ಪಯಃಸಕ್ತ್ವಾದಿದ್ರವ್ಯಾಂತೈಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಿತಂ
ನೀರು, ಹಾಲು, ಸಕ್ಕರೆ (ಹಿಟ್ಟು) ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡನೆಯ ಅವರ್ತಿ ಬರುವ ಈ ಯುನಾಕು
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋತ್ರಗಳ ಮಿಶ್ರಣ. ಅಥವಾ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರು
ವರು. ಮತ್ತು—

ಅಶ್ವಿನಾ ಮಧುಮತ್ತಮೋ ಯುನಾಕುಃ ಸೋಮಸ್ತಂ ಸಾತಮಾ ಗತಂ ದುರೋಣೀ |

(ಋ. ಸೂ. ೩-೨೫೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಯುವಾಕುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ |
ಯುವಾಕುರ್ವಸತೀವರೀಪ್ರಭೃತಿಭಿರ್ಮಿಶ್ರಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ನಿಮಗೆ
ಬೇಕಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಿಶ್ರಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು—

ತಾ ವಿದ್ವಾಂಸಾ ಹನಾಮಹೇ ವಾಂ ತಾ ನೋ ವಿದ್ವಾಂಸಾ ಮನ್ತ ಪೋಚೇತಮದ್ಯ |
ಪ್ರಾರ್ಚ್ಯದ್ವಯಮಾನೋ ಯುವಾಕುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೩)

ದುಹೀಯನ್ನಿತ್ತೇಧಿತಯೇ ಯುವಾಕು ರಾಯೇ ಚ ನೋ ಮಿಮಾತಂ ವಾಜವತ್ಕೃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೪)

ಧಾಮಾನಿ ಮಿತ್ರಾವರುಷಾ ಯುವಾಕುಃ ಸಂ ಯೋ ಯೋಥೇವ ಜನಿಮಾನಿ ಚಿಷ್ಟೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೦-೩)

ಅವೋವಾಫಂ ನೂನಮತ್ತಿನಾ ಯುವಾಕುರ್ತುನೇ ಯದ್ವಾಂ ಸುತೇ ಮಾದ್ವೀ
ವಸೂಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೭-೪)

ಉತ ತ್ಯಂ ಭುಜ್ಯಮತ್ತಿನಾ ಸಖಾಯೋ ಮಧ್ಯೇ ಜುಹುದುರ್ಗೇನಾಸಃ ಸಮುದ್ರೇ |
ನಿರೀಂ ಪರ್ಷದರಾನಾ ಯೋ ಯುವಾಕುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೮-೭)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯುವಾಕುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನಃ. ನಿಮ್ಮನ್ನು
ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ನಿಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೋ
ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶಚೀನಾಂ—ಶ್ಲೋಕಃ ಧರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಡ್ವಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತ
ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಅಸಃ ಅಪಃ ಮೊದಲಾದ
ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದೂ
ಅರ್ಥವು. ಕೇತಃ ಕೇತು ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಶಚೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ವಾಕ್ಯ, ಕರ್ಮ
ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮರು ಸಹ—

ತೃಯಃ ಕೇಶಿನ ಯತುಥಾ ವಿಚಿಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಂ |

ವಿಶ್ವನುಲೋ ಅಭಿ ಚಿಷ್ಟೇ ಶಚೀಭಿರ್ಧಾರೀಕಸ್ಯ ದದ್ವೀಶೇ ನ ರೂಪಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಭಿ ಚಿಷ್ಟೇ ಶಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿ-
ವಿಶತ್ಯತಿ ಕರ್ಮಭಿರಾತಿತ್ಯಃ ಎಂದು ಶಚೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ ೧೨-೨೭)
ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಶಚೀಶಬ್ದದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಿ
ಬಹುದು.

ಸುಮತೀನಾಂ—ಶೋಭನಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾನಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ | ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಮೃತ್ವಿಗ್ವನರ,
ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರ.

ನಾಜದಾನ್ವಾಂ—ನಾಜಂ ಅನ್ನಂ ದದತ್ತೀತಿ ನಾಜದಾವಾನಃ ತೇಷಾಂ | ಅನ್ನವನ್ನು ಅಥವಾ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ (ಸಮರ್ಪಿಸುವವರಲ್ಲಿ) ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ವಿಶೇಷ
ತೊಡಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುವಾಕು—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ಧಾತು. ಕಟಿಕುಷಿಭ್ಯಾಂಕಾಕುಃ (ಉ. ಸಾ. ೩-೩೫೭) ಕಟಿ ವರ್ಷಾ
ವರಣಯೋಃ, ಕುಷ ಸಿಪ್ಪರ್ಷೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಾಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ
ಅರ್ಥ. ಕೆಲವರು ಕೆರಿ ಕುಷಿಭ್ಯಾಂಕಾಕುಃ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕರ ಕೃಚ್ಛ್ರ-
ಜೀವನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಲದತ್ತರು ಕಟಿಕುಷಿಭ್ಯಾಂ ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟು
ಕೊಂಡು ಕಷ ಶಿಷ ಎಂಬ ದಂಡಪಠಿತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವೆನ್ನುವರು. ಕಷಾಕುಃ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ
ತೋರುವರು. ಕುಷಾಕುಃ ಕಪಿವತ್ಸ್ಯರ್ಕೇ ಎಂಬ ಮೇದಿವೀಕೋಶಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದಿಂತಿರಲಿ. ಇಲ್ಲಿ
ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕಾಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವು ಇತ್
ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯು+ಆಕು ಅಚಿತ್ಸುಧಾತು. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ-
ಜಾದೇಶ, ಯುವಾಕು. ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದಿಮಲ್ಲಿರುವ
ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಯುವಾಕು ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ.

ಶಚೀನಾಮ್—ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಕೇಷಾಂಚಿನ್ಮತೇ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಃ ಜಾನಂತಃ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ಇತಿ
ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಪುಯುಗಸತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಇತ್ಯತೋ ವೃತ್ತಿಕ್ಯತೋಕ್ತಮ್. ಶಚೀಶಬ್ದವನ್ನು
ಕೆಲವರು ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಜಾನ್ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜ್ಞಾತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಚೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತ್ಯಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಎಂದು ಕಾಶಿಕಾ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷು
ಯುಗಸತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಚೀಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ-

ಸುಮತೀನಾಮ್—ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಮ್ (ಪು. ಸಂ. ೧-೪-೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿ
ರುವುದು.

ಭೂಯಾಮು—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಮು ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರಸಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಭೂ+ಮಸ್ ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಕೊಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋ ಜಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜ್ಗೆ ಯಾಸುಟ್ ಅಗಮ. ಅದು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಭೂ+ಯಾಸು ಮುಲದ್ಯಸೋಪೋನಸ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಲಿಜ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಭೂ+ಯಾಮು ಕರ್ದರಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ವಿಕರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಭದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯಾಸುಟ್ ಅಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕತವಾದ ಉದಾತ್ತವು ಸತಿಶಸ್ತ್ಯ ಸತಿಶಸ್ತ್ಯಸ್ತರಬಲೀಯೋ. ಸ್ತೋಚಿ (ಪಾ. ಮ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾದ ಕಾರಣ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಾಚದಾವ್ನಾಮ್—ವಾಚಂ ದದತಿ ಇತಿ ವಾಚದಾವಾನಃ. ವಾಚ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದ ವಾಗಿರುವಾಗ ದಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತೋಮನಿನ್ ಕೃನಿಬ್ಜನಿಶತ್ವ(ಪಾ.ಸೂ.೩-೨-೭೪)ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಶ್, ವನಿಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಶ್ ಬರುವುದು. ವಾಚ+ಅಮ್+ದಾ ವನ್ ಇದು ಕೃದಂತ, ಕೃತ್ವದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾತ್ಮ, ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಗೆ ಲುಕ್. ವನಿವು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಸುಸುಪ್ತಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಸ. ದಾ+ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ಸ. ವಾಚಂ ಎಂಬುದು ದಾವನ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಉಪಪದಮತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಶ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಷ್ಟೀ ಬಹುವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾಚದಾವನ್+ಆಮ್. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಯೇಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾದ್ಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿಸ್ತ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹತಪೂರ್ವವರ್ತಿಯೂ, ಅಂಗವಯವವೂ ಆದ ಯಾವ ಅನ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಚದಾವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಾಚದಾವನ್+ಆಮ್, ಅಗ ನ್ ಎಂಬ ವಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚೀಪರಸ್ತಿಸ್ವಾರ್ಥವಿಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚಿಗಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಅದೇಶವು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯು ಅಕಾರ, ಅದರ ಹಿಂದೆ ದೃಷ್ಟವಾದುದು ವಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಅ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ, ಆಮ್ ಎಂಬ ಪರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದುದೂ ಆದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿ ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವಕಾರಣ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚದಾವ್ನಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ತದಾವ್ನಾಂ ವರುಣಃ ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ |
 ಕೃತುರ್ಭವತ್ಯುಕ್ಥಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಸಹಸ್ತದಾವ್ನಾಂ | ವರುಣಃ | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ ||
 ಕೃತುಃ | ಭವತಿ | ಉಕ್ಥಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ತದಾವ್ನಾಂ ಸಹಸ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಥನಪ್ರದಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕೃತುರ್ಭವದಾನ-
 ಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಭವತಿ | ಪ್ರಭೂತಂ ದದಾತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವರುಣಃ ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ ಸ್ತುತ್ಯಾನಾಂ ಮಧ್ಯ-
 ಉಕ್ಥಃ ಸ್ತುತೋ ಭವತಿ | ಅಶಿಯೇನ ಸ್ತುತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವರುಣಃ ಉನನ್ಯತ್ಯಯೋ ನಿತ್ಯಾದಾ |
 ದ್ಯುದಾತ್ರಃ | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ | ಶನ್ವ ಸ್ತುತಾ | ಯದಲೋರ್ಣ್ಯತ್ | ತಿಸ್ವರಿತ ಮಿತಿ ಸ್ತಾಪ್ತ ಈಡವಂದ-
 ವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂ ಣಿತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ರಃ | ಕೃತುಃ | ಕೃತುಃ | ಕತುಃ | ಉ. ೧-೭೮ | ಇತಿ ಕತುಃ |
 ಕಿತ್ವಾದ್ಯುಜಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ರಃ | ಉಕ್ಥಃ | ಉಕ್ಥಂ ತಸ್ಮಿಂ |
 ತೇನ ಸ್ತುತ್ಯತೇನ ತತ್ರ ಭವ ಉಕ್ಥಃ | ಭವೇ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ
 ಲೋಪಃ | ಅತ್ರ ತಿಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇತದ್ವಾಧಿತ್ವಾ ತೀರ್ಥ್ಯಾಯ ಕೂಸ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದಿವತ್ ದ್ವ್ಯಚ್ಚತ್ವಾದ್ಯ-
 ತೋನಾವ ಇತಿ ಸ್ತಾಪ್ತಮಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತ ಇತಿ ನ ಕ್ರಿಯತೇ |
 ನನು ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರಾಗೇವ ತಿಸ್ವರಿತತ್ವಮಸ್ತು ನ ಹಿ ತದಾ ಯತೋನ್ಯನಾವ ಇತ್ಯೇತದ್ವ್ಯ-
 ಚ್ಚತ್ವಾನಾತ್ | ಅತ ಏವ ಹ್ಯೂಮಾರ್ಯಯ ಚ ಸೂಮಾರ್ಯಯ ಚೇತ್ಯಾದೌ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ
 ಚ ಪರತ್ವಾದ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯೇ ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪೇನ ಪ್ರಥಮತೋ ಭಾವ್ಯಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ | ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರ-
 ಯಾದ್ವಹಿರಂಗಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಶ್ರಯತಯಾಂತರಂಗತ್ವೇನ ತಿಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯ
 ಸ್ತಾಪ್ತಬಲ್ಯತ್ | ಅತ ಉಮಾರ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದಿವದುಕ್ಥ್ಯ ಇತ್ಯತ್ಯಾಪಿ ಲಕ್ಷಣತ ಏವ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ಕಿಂ ಛಾಂದಸ್ಯೇನ | ಯತ್ರ ಹಿ ಲೋಪಮಂತರೇಣೈವ ದ್ವ್ಯಚ್ಚತ್ವಂ ತತ್ರ ಯತೋನ್ಯನಾವ ಇತ್ಯೇತದ್ವ್ಯವತಿ |
 ಯಥಾ ಚೇಯಂ ಯೇಯಮಿತಿ | ಲೋಪನಿಬಂಧನದ್ವ್ಯಚ್ಚತ್ವಪ್ರದೇಶೇಷು ತು ಸ್ವರಿತೇನೈವ ಭವಿತವ್ಯ-
 ಮಿತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ತೀರ್ಥ್ಯಾಯ ಕೂಸ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದೌ ಯದಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ ತದೇವ ಛಾಂದಸಮಸ್ತು
 ಅಥಾತ್ರ ತು ವರ್ಣಾದಾಂಗಂ ಬಲೀಯಃ | ಪರಿ. ೫೫ | ಇತ್ಯಂತರಂಗತ್ವೇನ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಲೋಪ
 ಏವ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ತದ್ವ್ಯುಕ್ಥ್ಯ ಉಮಾರ್ಯಾಯ ಸೂಮಾರ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದೌ ಚ ಛಾಂದಸ್ಯಮಸ್ತು | ಸರ್ವಭೃಕತ್ರ
 ಛಾಂದಸ್ಯಾನ್ ಮುಚ್ಯತೇ || ೩೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಅಯಂ) ಇಂದ್ರಃ—(ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ) ಇಂದ್ರನು | ಸಹಸ್ರದಾವಾಂ—ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ (ಧನವನ್ನು) ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ | ಕ್ರತುಃ—(ಧನ ದಾನದ) ಕರ್ತೃವು | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವವರಲ್ಲಿ | ಉಕ್ಥೈಃ—(ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ಸ್ತುತ್ಯನು | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ವರ್ಷತವಾದಂತೆ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದೇ ರೀತಿ ವರುಣನೂ ನಮ್ಮಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವವನಾಗಿರುವನು.

English Translation

Indra is a giver among the givers of thousands; Varuna is to be praised among those who deserve to be praised.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ, ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವವರಲ್ಲಿ ವರುಣನೂ ಹೆಸರಾದವರು. ಇವರ ಕಾರ್ಯವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದು ಎಂದು.

ಕ್ರತುಃ—ಅಪಃ ಅಶ್ವಃ—ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃತಕಲ್ಪವು ಪರಿತಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಕೃತುವೆಂದರೆ ಕರ್ಮವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಇವರು ಮಾಡುವ ಸಾಹಸಕರ್ಮವು ಅಥವಾ ಜನರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕರ್ಮವು.

ಉಕ್ಥೈಃ—ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ | ತೇನ ಸ್ತುತ್ಯತ್ತೇನ ತತ್ತ್ವ ಭವ ಉಕ್ಥೈಃ | ಉಕ್ಥವೆಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವು. ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸೋತ್ರನಾದುವುದಕ್ಕೆ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವರುಣರು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಕಂಸನೀಯವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವರುಣಃ—ಕ್ಯವ್ಯದಾರಿಭ್ಯಃ ಉನಸೌ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನಸೌ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಿಷ್ಪನ್ನರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಶಂಸ್ಥಾನಾಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಬುಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬರುವುದು. ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ (ಪಾ ಸೂ.೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಈಡವನ್ನವೃಶಂಸೆದುಹಾಂಣ್ಯತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಂಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಕ್ರತುಃ—ಕೃತುಃ ಕತುಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೭) ದುಕ್ತುಜ್ಞಾ ಕರಣೇ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಶಕ್ತತದ್ಧಿತೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಅಂದರೆ ಬುಗಿ ರೇಫ. ಕ್ರತು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಉಕ್ಥ್ಯಃ—ಉಕ್ಥ ಅಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರ, ಆಪ್ರಗೀತಮನ್ತ್ರಸಾಧ್ಯಗುಣಿಸ್ಥಗುಣಾಭಿಧಾನಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಎಂದು ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಯಾಜ್ಞಕರು ಹೇಳುವರು. ಮರುಣನು ಈ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಏನಂಚಿ ಉಕ್ಥೇ ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಭವೇಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸಪ್ರಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಸಪ್ರಮ್ಯೇಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್, ಉಕ್ಥ+ಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೪) ಈಕಾರ ಅಥವಾ ತದ್ಧಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಕಾಂಗಾವಯವನಾದ ಇಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಆದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಸ್ತುರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯ ಎಂಬ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ದ್ವ್ಯಚ್ಛ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಸ್ವರ (ಆಚ್) ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತೀರ್ಥಾಘ್ರಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ತೀರ್ಥ್ಯ, ಕೂಪಾಘ್ರಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಕೂಪ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋಽನಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌಶಬ್ಧ ಭಿನ್ನವಾದ ತಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ದ್ವ್ಯಚ್ಛ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ಬಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯತೋಽನಾಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸೆರೈವಿಧಯೌತ್ಸಂದಸಿವಿಕಲ್ಪ್ಯಸ್ರೇ (ಪರಿಭಾ, ೩೫) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತೋಽನಾಮಃ ಎಂಬುದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಉಕ್ಥ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ ಎಂಬ ಸ್ತುರಿತವು ಬರಲಿ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳು (ಆಚ್) ಇರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋಽನಾಮಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ-ಪರಂಕಾರ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವಾದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪವೇ ಮೊದಲು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ, ಎಂಬುದು ನಿಕೃತ ಅಂದರೆ ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗ, ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ ಎಂಬ

ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ಬರುವುದು. ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಲೋಪ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಬರುವುದು. ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಬಾಧಕವಾದ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧಿತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತಾಕೃತ ಪ್ರಸಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಸ್ಯ ಚ ಲಕ್ಷಣಾಂತರೇಣ ನಿಮಿತ್ತಂ ವಿಹನ್ಯತೇ ತದಪ್ಯನಿತ್ಯಮ್ (ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.) ಆದ ಕಾರಣ ನಿತ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಪರವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಬೇಕೇ ಹೊರತು ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೂ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಪ್ರೇಕ್ಷವಾದ್ದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ಬಹುಪ್ರೇಕ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಪರನಿತ್ಯಾನುರಣಾಪನಾದಾನಾಮುತ್ಪರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ, ನಿತ್ಯ ಇವುಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಜ್ಞಮನುರಣೀ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರಜ್ಞವಾದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವಾದ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಉನ್ಮಾರ್ಯಯಚ ಸೂನ್ಮಾರ್ಯಯಚ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವೇ ಇರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಕ್ತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸ್ವರಿತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಉಕ್ತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಲೋಪ ಬರದೇ ಎರಡು ಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯತ್ಪ್ರಯಾಂತವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಚೇಯಂ, ಜೇಯಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸುವರ್ತವಾಗುವುದು. ಲೋಪ ಬಂದನಂತರ ಎರಡು ಸ್ವರ ಸಿಗುವ (ಪ್ರದೇಶ) ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವೇ ಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ನ್ಯಾಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತೀರ್ಥಾಪ್ಯ, ಕೂಪ್ಯಾಯ, ಎಂಬಲ್ಪಯೂ ಲೋಪಾನಂತರ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನಾರ್ಣಾದಾಜ್ಞಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೫೫) ವರ್ಣನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಲವಾದುದು. ಏನಂಚ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಲವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ, ನಂತರ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುತಾತ್ರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಉಕ್ತ್ಯಃ ಉನ್ಮಾರ್ಯಯ ಸೂನ್ಮಾರ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರ್ವಥಾ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉಕ್ತ್ಯಾಯ, ಸೂನ್ಮಾರ್ಯಯ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತೀರ್ಥಾಪ್ಯ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ರವು ಛಾಂದಸವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ತೀರ್ಥಾಪ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ರವು ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ

ಉಕ್ತ್ಯಾಯ, ಸೂರ್ಯಾಯ, ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಭಾವದವನಾಗಿ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಈ ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವದವನನ್ನು ಹೇಳುವೆ ತಪ್ಪು ಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಯೋರಿದವಸಾ ವಯಂ ಸನೇಮ ನಿ ಚ ಧೀಮಹಿ |
ಸ್ಯಾದುತ ಪ್ರರೇಚನಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಯೋಃ | ಇತ್ | ಅವಸಾ | ವಯಂ | ಸನೇಮ | ನಿ | ಚ | ಧೀಮಹಿ |
ಸ್ಯಾತ್ | ಉತ | ಪ್ರ ರೇಚನಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಯೋರಿತ್ಯಪೋಕ್ತಯೋರಿಂದ್ರಾವರಣಯೋರೇವಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ವಯಮನುಷ್ಠಾ ತಾರಃ ಸನೇಮ | ಸಂಭಜೇಮ ಧನಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ನಿ ಧೀಮಹಿ ಚ | ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧನೇ ಯಾವದವೇಕ್ಷಿತಂ ತಾವದ್ವುಕ್ತ್ಯಾ ತತೋಽವಶಿಷ್ಟಂ ಧನಂ ಕೃಚಿನ್ನಿಧಿರೂಪೇಣ ಸ್ಥಾಪಯಾಮಹ | ಉಪಾಹಿ ಚ ಪ್ರರೇಚನಂ ಭುಕ್ತಾನ್ನಿಹಿತಾಚ್ಛ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾಧಿಕಂ ಧನಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಂಪದ್ಯತಾಂ || ಅವಸಾ | ಅಸುನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಯಂ | ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಯಾ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೫-೨ | ಇತ್ಯೇತ್ರ ಯದುಕ್ತಂ ಪದತ್ರ ಪ್ರಪ್ಪವ್ಯಂ | ಸನೇಮ | ಅಶಿಷಿ ಲಿಪ್ | ತಸ್ಯ ಮಸ | ನಿತ್ಯಂ ಐತ ಇತಿ ಸಕಾರ ಲೋಪಃ | ಶಿದಾಶಿ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೪ | ಇತಿ ಯಾಸುಹಿ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸ್ಯಸ್ತೀತಿ ಲಿಪಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಅತೋ ಯೇಯ ಇತೀಯಾದೇಶಃ | ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವರ್ಲೀತಿ ಯಲೋಪಃ | ಲಪ್ತಾಶಿಷ್ಯಹ | ಸಾ. ೩-೧-೪೬ | ಇತ್ಯೇಹ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ ನಿಘಾತಃ | ಧೀಮಹಿ | ದುಧಾಙ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಅಶಿಷಿ ಲಿಪೋ ಮಹಿಹ | ತಸ್ಯ ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೇ | ತತ್ರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನ ಲಿಪಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿದಿತಿ ಬುತ್ವಂ ತಸ ಚ | ಬಹುಲಂ ಭಂದೇಶಿತಿ-ಜುಹೋತ್ಯಾದೇರಸಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದಾತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೬೪ |

ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ನಿಘಾತಃ | ಸನೇಮೇತ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ದ್ವಿತೀಯಾತ್ವಾದತ್ರ ಚಮಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ
ನೆ ನಿಷೇಧಃ | ಸ್ಯಾತ್ | ಅಸ್ತೇಃ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಙ್ | ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರ ಲೋಪಃ |
ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷಾದಾತ್ಮೋ ಜಾಚ್ಛೇತಿ ಯಾಸುಡ್‌ಜಾತ್ಮೇ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ
ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಉತ | ಏವಮಾದೀ-
ನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪ್ರರೇಚನಂ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಯೋರನಾದೇಶಃ |
ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವಸ್ಥೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತಯೋಃ—ಅ ಇಂದ್ರಾವರುಣರ | ಅವಸಾ ಇತ್—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದಲೇ | ವಯಂ—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಯ
ಗಣಾದ) ನಾವು | ಸನೇಮ—(ಧನವನ್ನು) ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡೋಣ | ನಿ ಧೀಮಹಿ ಚೆ—ಶೇಖರಿಯೂ
ಇಡೋಣ | ಉತ—ಮತ್ತು | (ಅಧನವು) ಪ್ರರೇಚನಂ—(ಅನುಭವಿಸಿದ ಮತ್ತು ಶೇಖರಿಸಿದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ)
ಹೆಚ್ಚುಗುನಂತೆ | ಸ್ಯಾತ್—ಆಗಲಿ.

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಾವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಅವರವಾದ ಧನವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಯಥೇಚ್ಛ
ವಾಗಿ ಅ ಧನವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಉಳಿದುದನ್ನು ಶೇಖರಿಸೋಣ ಮತ್ತು ನಾವು ಅನುಭವಿಸಿದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಆ ಧನವು
ಹೆಚ್ಚುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

Through their protection we enjoy riches and heap them up ; still may
we have even a surplus.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಿ ಧೀಮಹಿ—ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡೋಣ, ಕೂಡಿಹಾಕೋಣ lay by.

ಉತ—ಆದ್ದೇ ಅಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಮತ್ತು ಎಂಬ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರರೇಚನಂ—ಭುಕ್ತಾನ್ನಿಹಿತಾಚ್ಛೇ ಪ್ರಕರ್ಷಣಾಧಿಕಂ ಧನಂ. ನಾವು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನು
ಭವಿಸಿ ಕೂಡಿಹಾಕಿದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಧನವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾವರುಣರು ಕೊಡುವ ಧನವು ಅವರ ಅನು
ಗ್ರಹದಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಸಾ—ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ, ಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್, ತೃತೀಯೈಕವಚನಾನ್ವ.

ವಯಮ್—ಯೋಯಂ ಹಿ ಸ್ಯಾ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರತಿಯೆಯನ್ನು ವಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಯೋಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ. ವಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ, ಇಷ್ಟೇ ವಿಶೇಷ.

ಸೇನೇಮ—ವನ ಪಥ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಷಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಆಶೀರ್ವಿಣ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಸನ್+ಮಸ್, ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋಜಾಚ್ಛ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮು. ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯನ್ತೌಟಿಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಿದಾಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು. ಇದು ಯಾಸುಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿಧಾಯಕ ವಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸನ್+ಯಾಸ್+ಮ ಛಂದಸ್ಕೃಭಯಥಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭)ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸ್+ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ. ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಎರಡೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ಞ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಆಶೀರ್ವವಾದ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಙ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಙ್. ಸನ್+ಅ+ಯಾ+ಮ ಆತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ, ಸನ್ + ಇಯ್ + ಮ ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಗೆ ಲೋಪ, ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಸೇನೇಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏ ಎಂಬ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಧೀಮಹಿ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಧಾತು. ಆಶೀರ್ವದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್. ಲಿಜ್ಯಲಿಯುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಡಾಗಮ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಙ್, ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಕೃಭಯಥಾ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಸಹ ಇರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಿಜ್ಯಲೋಪೋನನ್ತ್ರೈಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿಙ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಿತ್ವ ಇವು ಬರುವುವು. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪು ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಜ್ಞಾ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಯಾದಾಗ್ಯ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಶಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಧಾ+ಇಯ್+ಮಹಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಧೀಮಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿಙ್ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಿದೇಶಿಕ ಜಾತ್ಯೋಪಪಾದನಕ್ಕೆ ಫಲವಿಲ್ಲ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಇದೂ ಒಂದು ಫಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಜಾತ್ಯವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು, ನಿ ಚ ಧೀಮಹಿ, ಎಂದು ಚಿ ಶಬ್ದಯೋಗವಿದೆ. ಆದರೂ ಸೇನೇಮ ಎಂಬ ತಿಜ್ಞವು ನೊದಲು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಕ್ಷೇಪಿ ಧೀಮಹಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರಕ್ಕೆ ನೇಷೇಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾನದಾತ್ರ ಬರುವುದು.

ಸ್ಯಾತ್-ಅಸ ಭುವಿ, ನಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರತ್ಯಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್, ತಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅದು ಜೊತೆ ಅಗುವುದು. ಆಸ್+ಯಾಸ್+ತ್, ಕರ್ತೃಕಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ವಸೋರ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಸ್ತೃಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮದ ಸಕಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಏವಂಚ ಸ್ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುಷಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉತ—ವಿವಾದೀನಾಮನ್ತ್ರಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ.

ಪ್ರೇಚೇನಮ್—೦ಚಿರ್ ವರೇಚನೇ ಧಾತು. ಇರಇತ್ಸಂಜ್ಞಾವಾಚ್ಯಾ (ವಾದಿಕ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞ ಲೋಪ. ಲ್ಯುಟ್ಟ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೧೫) ನವುಂಶಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ತ್, ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯೇವೋರನಾಕಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ರಿಜ್+ಅನ ಪುಗನ್ತೆಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರೇಚನ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ ವಾಮಹಂ ಹುವೇ ಚಿತ್ರಾಯ ರಾಧಸೇ |

ಅಸ್ಮಾನ್ಮು ಜಿಗ್ಮುಷ್ಯತ್ಯತಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ವಾಂ | ಅಹಂ | ಹುವೇ | ಚಿತ್ರಾಯ | ರಾಧಸೇ ||

ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸು | ಜಿಗ್ಮುಷ್ಯಃ | ಕೃತಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ನಾಂ ಯುವಾಮುಭಾವಹಂ ಹುವೇ | ಅಹ್ಮಯಾಮಿ |
 ಕಿಮರ್ಥಂ | ಚಿತ್ತಾಯ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಾಯ ರಾಧಸೇ ಧನಾಯ | ತತ ಅಹುತೌ
 ಯುವಾಮುಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಮನ್ ಸು ಜಿಗ್ಮುಷಃ | ಶತ್ರುವಿಷಯೇ ಸುಷ್ಠು ಜಯಯುಕ್ತಾನ್ ಕೃತಂ
 ಕುರುತಂ || ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಭೋಧನಸ್ಯಾಕಾರಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ
 ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನರ್ಜ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಛಾಂದಸಂ ಹೃತ್ಯತ್ವಂ |
 ಹುವೇ | ಹೂಯತೇರ್ಲುಫಜುತ್ವಮೈಕವಚಿನಮಿಹ | ಶಪ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಲುಕ್ | ಹೂ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಅಚಿ ಶ್ವಧಾತ್ವಿ-
 ತ್ಯಾದಿನೋವರ್ಜ | ಸಾ. ೬.೪.೭೭ | ನ ಚ ಹುತ್ಸುಪೋರಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬.೪.೮೭ | ಯಜಾದೇಶಃ |
 ಜುಹೋತೇರೇವ ಹಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯ ತತ್ | ನ ಪುನರಸ್ಯ ಲಾಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾತ್ | ಇಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
 ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ರಾಧಸೇ | ಅಸುನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಾನ್ |
 ಶಸಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ | ಸಾ. ೭.೨.೮೭ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಶಸೋ ನಃ | ಸಾ. ೭.೧.೨೯ | ಇತಿ ನತ್ವಂ |
 ಜಿಗ್ಮುಷಃ | ಜಿ ಜಯೇ | ಲಿಟಿಃ ಕ್ವಸುಶ್ಲೇಷಿ ಕ್ವಸುಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ | ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೀಃ | ಸಾ.
 ೭.೩.೫೭ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕ್ವಸೋಃ ಕಿತ್ಯಾದ್ಯುಗ್ಗಾಭಾವಃ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ-
 ಸ್ಯೇಟೋ ವಸ್ತೇರಾಜಾಪ್ತಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮೇನ ನಿವೃತ್ತಿಃ | ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚಿನಂ ಶಸ್ | ಭಸಂಜ್ಞಾ-
 ಯಾಂ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಏರನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಯಜಾ-
 ದೇಶಃ | ಶಾಸಿವಸಿಘಾಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಪತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೃತಂ | ಡುಕ್ಯೌ
 ಕರಣೇ | ಲೋಞ್ಯಧ್ಯಮದ್ವಿವಚಿನಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ವಾವಾತ್ತಮಾದೇಶಃ | ಶಪೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಲುಕ್ | ತಜ್ಜುತಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಷ್ಟರನ್ನಾ | ಅಹಂ—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮ
 ವಾದ) ನಾನು | ಚಿತ್ತಾಯ—(ವಜ್ರ, ವೈಷ್ಣೋರ್ಯಾದಿ) ನಾನಾ ರೂಪವಾದ | ರಾಧಸೇ—ಧನಕ್ಕೋಸ್ಕರ |
 ಹುವೇ—ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ (ಹೀಗೆ ಅಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀವು) | ಅಸ್ಮಾನ್—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮಗಳಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು |
 ಸು ಜಿಗ್ಮುಷಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಜಯಶಾಲಿಗಳನ್ನಾ | ಕೃತಂ—ಮಾಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.
 ನೀವು ನಮಗೆ ವಜ್ರವೈಷ್ಣೋರ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ
 ಮಾಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, I invoke you for several kinds of wealth; make us
 victorious (over our enemies).

೧. ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾರ್ಥವು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಥನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಂತೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ೩ನೆಯ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ೮, ೯ ನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾರ್ಥವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಚಿತ್ರಾಯೆ—ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಾಯೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಧನ, ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಆಹಾರ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ನಾನಾವಿಧ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿ ಧನಗಳಿಗಿಂತ ಗೋವು ಗಳು, ಆಹಾರಗಳು, ಶತ್ರುಜಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಜಿಗ್ಮುಷಃ—ಜಿ ಜಯೇ | ಶತ್ರುವಿಷಯೇ ಸುಷ್ಪ ಜಯಯುಕ್ತಾನ್ || ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

೨. ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ-ಇಂದ್ರ ವರುಣಶ್ಚ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಸಂಬೋಧನೆ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—, (ಪಾ.ಸೂ.೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನರ್ಜ ಆದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾಮಪ್ರಿ ತಾನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪವಾದ ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು.

ಹುನೇ—ಹೈರ್ಷ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದು ಇತಿತ್ವಾದಿಂದ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದಿ, ಲಿಟ್, ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ವಿಕವಚನ ಇಟ್. ಹೈ+ಇ ಕರ್ದರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಃ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರತ್ಯವಾಗುವುದು. ವಿಕವಚ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹೈಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಹೈರ್ಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರ ಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಇ ಅಚಿತ್ಯು ಧಾತು. ಭುವಾಂಯೋರಿ-ಧ್ವಿಬ್ಜವ ಬೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶ. ಹುನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹು+ಇ ನಂದಿರುವಾಗ ಹುತ್ಯುಪೋಸ್ಸಾರ್ಥಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೬) ಅಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹು ಧಾತು, ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅನೇಕಾಚ್ಚವಾದ ಅಚ್ಚು ಇವುಗಳ ಸಂಧೋಷ

ಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶಫಲವೆಂದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಹುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವೇ ಹೊರತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸೂತ್ರ. ಲಕ್ಷಣೇನ ನಿವೃತ್ತಂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಮ್ ಅಂದರೆ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಹುವು, ಹ್ವೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಹುಲಂಭದಸೀ ತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ. ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಹು ಧಾತುವು ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಲ್ಲ. ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಲಕ್ಷಣ-ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹ್ವೇರ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಹುಗೆ ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏರನೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಅನೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಸರಣತವಾದ ಅಂಗಯೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯೇನವಿದಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ತಥಾಚ ಹು ಧಾತ್ಯಂತವೂ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂತವೂ ಅನೇಕಾಚ್ಯವೂ ಆದ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಆ ಅಂಗದ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏವಂಚ ಹು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗವು ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹುಶ್ರುಪೋಃ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವು. ಉಪಾಯಸ್ಯ ಉಪಾಯಾಂತರಾದೂಷೇ ಕತ್ತಮ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೋ ಅನೇಕಾಚ್ಯಗ್ರಹಣಪ್ರತ್ಯಾಪ್ಯಾಸಪದ್ವಿಂದಲೋ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸುಕೋಗ ಬಹುದು. ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಸೆರ್ದಮಪಾದಾದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪಠ್ಯದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹುವೇ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ತಿಬ್ಬಿತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಾಧಸೇ—ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸದ್ವಿಧಾತುಭೈಲ್ಯಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೭೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್. ಇ್ನಿ ತ್ಯಾದಿನಿಫತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ನಿವೃತ್ತದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮಾನ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್ಮ, ಅಸ್ಮದ್+ಶಸ್ಮ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾಂಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಅಸ್ಮ+ಅ+ಅಸ್ಮ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಅಸ್ಮಾ+ಅಸ್ಮ ಶಸೋನ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ಮಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ನಕಾರಾದೇಶವು ಆಲೋಪ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಆದೇಶಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. 'ಅಸ್ಮಾನ್ ಸ್ ಸಂಯೋಗಾನೈಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೦-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜಿಗುಷಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಸು ಅದೇಶ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಿ+ಜಿ+ನಸ್ ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಸನ್, ಲಿಟ್ ಏತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಜಿ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಅಭ್ಯಾಸವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕವರ್ಗ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಜಿ+ಗಿ+ನಸ್, ನಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ-ಸ್ವೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುಧಾತೌತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಪುನಃ ಕೃತ್ಯಭ್ಯ-ವೃತ್ತದ್ವೈಸ್ರುತ್ಯವೋ ಲಿಟಿ, (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯಗಳಾದ ಎಷ್ಟು ಇನ್ನೇಥ-ಗಳಿರುವವೋ ಅವು ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಕೃತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೇ ಬರುವುವು. ಕ್ರಾೃದಿ ಭಿನ್ನ ವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಕ್ರಾೃದಿನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾೃದಿ ಯಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ ಎಂಬ ಲಿಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತೇಕಾಚಾಧ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೬೩) ವಸ್ಗೆ ಇಡಾ ಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಾನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತು, ಅದಂತಧಾತು, ಭಿನ್ನ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ಗೆ ಇಡಾ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬರುವುದು. ಜಿಗಿವಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು ವಚನ ಶಸ್, ಜಿಗಿವಸ್+ಅಸ್ ಯೆಚಿಭಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೩೧) ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗೆ ಕೃತ್ಯಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ, ಜಿಗಿ+ಉಸ್+ಅಸ್ ಏರನೇಕಾಚೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಯದಾದೇಶ, ಇಕಾ ರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ, ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ನಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಜಿಗುಷಃಕೃತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕೇರರ, ತ್ವರತಿ, ಕೃಧಿ, ಕೃತೇಷ್ಟನಿದಿತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೦) ಅದಿತಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಃ ಮೊದಲಾದುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. ಯದ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಕೃತ ಎಂಬುದು ಕೃತ್ಯಯಾಂತ ಎಂದ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದ್ದರೂ. ಇದನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಾೃತವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ದೊರೆಯದು. ಕೃತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಕವಾದ ಶಬ್ದ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗಲೂ ಇರುವುದು, ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾದಾಗಲೂ ಇರು ವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆವಿಶೇಷಾತ್ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವು—ಜಿಗುಷಃ : ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಕೃತಮ್—ದುಕೃಜ್ ಕರಣೇ, ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಥಸ್ ಲೋಟೋ ಲಬ್ಜತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಜದ್ವಾನ, ತಸ್ಯ ಸ್ಥೆಮಿಸಾಂತಾಂತಾಮುಃ (ಪಾ.ಸೂ.

೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಸ್‌ಗೆ ತಮ್‌ ಆದೇಶ, ಕೃತಮ್‌ ಕರ್ತರಿಶಮ್‌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶಮ್‌ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್‌. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತರಿಶಮ್‌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸೆವಾದ ತನಾದಿಕ್ಯೆ ಇತ್ಯುಲಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸರೈವಿಧಯಕ್ಯಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಧಾ. ೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಕ್ರಾಂತನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾಂತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಸ್ತನೆಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ ನೂ ನು ವ್ರಾಂ ಸಿಷಾಸಂತೀಷು ಧೀಷ್ವಾ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚತಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ನು | ನು | ವ್ರಾಂ | ಸಿಷಾಸಂತೀಷು | ಧೀಷು | ಆ ||
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಶರ್ಮ | ಯಚ್ಚತಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಧೀಷ್ವಸ್ಮದೀಯಬುದ್ಧಿಷು ವಾಂ ಯುವಾಂ ಸಿಷಾಸಂ-
ತೀಷು ಸನಿತಂ ಸಂಭಕ್ತಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಸೇವಿತುಮಿಚ್ಛಂತೀಷು ತದಾನೀವಾಸ್ತಸಮಂತಾದಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ
ಸುಖಂ ನೂ ನು ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ತೀಪ್ರಂ ಯಚ್ಚತಂ | ದತ್ತಂ | ಪ್ಲವ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಸ್ತೀಪ್ರನಾಮಸು
ನು ಮಪ್ಪೀತಿ ಪರಿತಂ | ತಸ್ಯ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತಿಬಲಾದತಿಶಯೇ ಲಭ್ಯತೇ || ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಉಕ್ತಂ | ನೂ
ನು | ಯಚಿ ತುನುಘಮಪ್ಪತಜ್ಜುಕ್ತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ. ೩-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ಸಿಷಾಸಂತೀಷು | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಿ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಸನ್ | ದ್ವಿಭಾಷೋ
ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಸಸ್ಯತ ಇತಿತ್ವಂ | ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಪತ್ತಂ | ಸನೀವಂತೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ.
೭-೩-೪೯ | ವಿಕಲ್ಪಾದಿಡಭಾವಃ | ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್‌ಝಾಲೋಃ | ಪಾ. ೩-೪-೪೨ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯಾ-
ಕಾರಃ | ಉಪರಿ ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಕರ್ತರಿ ಶಮ್ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜಾಃಪಃ | ಶಮ್‌ಶ್ಚನೋರ್ನಿತ್ವಂ | ಪಾ.
೩-೧-೮೧ | ಇತಿ ನುಮ್ | ಜಾಃಪಃ ಶತಶ್ಚ ಸಿತ್ವಾಚ್ಯತುಕ್ತೆ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಶ್ಚೇನಾನುದಾತ್ತಶ್ಚೇತಿ |

ಸಸೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧೀಷು | ಸಾವೇಕಾಜ ಇತಿ ನಿಭಿಕ್ತೇರುದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಬುಗ್ಗೇ. ೧-೨-೬ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಯಚ್ಚತಂ | ದಾಣಾ ದಾನೇ |
ಶನಿ ಸಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಯಚ್ಚಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರವರುಣರೇ | ಧೀಷು—(ನಮ್ಮ) ಬುದ್ಧಿಗಳು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು
ಸಿಷಾಸಂತೀಷು—ಸೇವಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿರಲು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಆ—ಎಲ್ಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ |
ಶರ್ಮ—ಸುಖವನ್ನು | ನೊ ನು—ಬಹಳ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಯಚ್ಚತಂ—ಕೊಡಿ |

|| ಛಾಂದಾಲ್ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಸದಾ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ
ಮಗ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸತತವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಪ್ರಕೃತ್ಯ
ರಾಗಿ ನಮಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, quickly bestow happiness upon us, for our minds are
devoted to you both.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೊ ನು—ನು ಮಂಕ್ಷು ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕ್ಷಿತ್ರವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನು ಎಂದರೆ ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಬೇಗನೆ, ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಾಲವಿಳಂಬಮಾಡದೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಭಂದ
ಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯರು ನು ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ನು ಇತ್ಯೇಷೋನೇಕಕರ್ಮಾ |

ಇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ |

ಅಥಾಪ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಭವತಿ || (೧. ೧-೪)

ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪ
ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ನು ತೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨೪-೩) ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯೇವ ತೇ ಎಂದು.

ಸಿಷಾಸಂತೀಷು ಧೀಷು—ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗಳು ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸಲು ಹಾತೊರೆ ಯುತ್ತಿರುವವು, ಅನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಾವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಯೋಗವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ವಾವರುಣಾ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ನೂ ನು—ಋಷಿತುನುಘಮಪ್ತತರ್ಜ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ನುಗೆ ದೀರ್ಘ.

ಸಿಷಾಸನ್ನೀಷು - ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು, ಧಾತೃದೇವತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಣ ಧಾತುವಿನ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಸನ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್+ಸ. ಸನ್ನೇಚೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಸನ್ ಸನ್ + ಸ ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ಸನ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಸಿಸನ್+ಸ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅರ್ಥ ಧಾತುಕ, ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸನೀವನ್ನರ್ಥಭ್ರಷ್ಟದಮ್ಬುಶ್ರಿಸ್ತ್ಯಯೋರ್ಣುಭರಜ್ಜುಸಿಸನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ ೭- ೨-೪೯) ಇವ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಋಧ, ಭ್ರಷ್ಟ, ದಮ್ಬು, ಶ್ರಿ, ಸ್ತ್ವ, ಯು, ಊರ್ಣು, ಭರ, ಜ್ಞಸಿ, ಸನ್, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸನ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕನಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಖನಾಂಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಾತ್ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಸಿಷಾ+ಸ. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಸಿಷಾಸ, ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ ಲಟತ್ವತ್ಯಶಾನಜಾವತ್ ಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ, ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಸಿಷಾಸ+ಅ+ಆತ್ ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಾವರ್ರಿ ಪರರೂಪ, ಸಿಷಾಸತ್. ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಃಪ್ ಸಿಷಾಸತ್ + ಈ, ಶಪ್ ಶ್ಯನೋ- ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೮೧) ಶಪ್ ಶ್ಯನ್ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಆಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಳಿಗೆ ಶೀ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರು

ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಅದು ಮಿದಚೋನ್ಮಾತ್ಪರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸಿಷಾಸನ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು ಜಾಣ್, ಶಪ್ ಎ೦ಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ವ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದುಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ ಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಷಾಸ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್, ಇದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷಾಸನ್ನೀಶು ಎಂದಾ ಗುವುದು.

ಧೀಷು—ಧೈ ಚಿನ್ತಾಯಾಂ. ಧ್ಯಾಯತೇತ್ಯಂಪ್ರಸಾರಣಂಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩,೩-೧೨೪) ಧೈ ಧಾತು ವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಧಿ ಎಂದಾಯ್ತು. ಹಲಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಧೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಧೀ+ಸು ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಪತ್ಯ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್—ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೭-೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಯಚೈತಮ್—ದಾಣ್‌ದಾನೇ, ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಥಸ್, ಲೋಪೋಲಬ್ಧಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಧದ್ವಾವ, ತಸ್ಯಸ್ಯನಿವಾಂ ಎಂಬುವರಿಂದ ತಮ್ ಆದೇಶ, ಕರ್ತ೦ಕಪಃ, ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಣ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಚ್ ಆದೇಶ, ಯಚೈತಮ್ ಎಂದಾಗು ವುದು || ೮ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಪ್ರ ವಾ'ಮಶ್ನೋತು ಸುಷ್ಪೃತಿರಿಂದ್ರಾ'ನರುಣ ಯಾಂ ಹು'ನೇ |
ಯಾಮ್ನುಧಾಥೇ ಸಧಸ್ತು'ತಿಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ನಾಂ | ಅಶ್ನೋತು | ಸು s ಸ್ತುತಿಃ | ಇಂದ್ರಾ'ನರುಣಾ | ಯಾಂ | ಹುನೇ |
ಯಾಂ | ಯುಧಾಥೇ ಇತಿ | ಸಧ s ಸ್ತುತಿಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಂಜಿವಾಧ್ಯಾತ್ಮ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯಾಮಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಂ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರತಿ ಹುನೇ
ಯುನಾಮುಭಾವಾಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಂಚ ಸಧಸ್ತುತಿಂ ಯುವಯೋರುಭಯೋಃ ಸಾಹಿತ್ಯೇನ ಕ್ರಿಯಮಾ-
ಣಾಯಾಃ ಸ್ತವಕ್ರಿಯಾಯಾ ಯಾಂ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಪ್ರತಿಲಭ್ಯ ಋಧಾಥೇ ಯುನಾಂ ವರ್ಧಾಥೇ |
ತಾದೃಶೀ ಸುಷ್ಪುತಿಃ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಹೇತುಭೂತ ಋಕ್ಸಮೂಹೋ ವಾಮಶ್ಲೋಕಃ | ಯುನಾ ವ್ಯಾಪ್ನೋ-
ತು || ಅಶ್ಲೋಕಃ | ಅಶಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಲೋಹೀನಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಿಪ್ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಸುಷ್ಪುತಿಃ |
ನ ನಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೭-೭ | ಇತ್ಯೆತೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಹುನೇ | ಉಕ್ತೇ |
ಅತ್ರ ತು ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಯೋಗಾನ್ ನ ನಿಘಾತಃ | ಋಧಾಥೇ | ಋಧು ವೃದ್ಧಾ | ಲಟ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇ-
ಪದಂ | ಮಧುಮದ್ವಿವಚನೇ ಶ್ಲೋರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ
ಉದಾತ್ತಃ | ಯಚ್ಚ ಬ್ರಯೋಗಾನ್ ನ ನಿಘಾತಃ | ಸಧಸ್ತುತಿಂ | ಸಧ ಸ್ತುತಿಯಸ್ಯಾಂ ಸುಷ್ಪುತೌ ಸಾ
ಸಧಸ್ತುತಿಃ | ಅತ್ರ ಸುಷ್ಪುತಿರಿತ್ಯನ್ಯಸದಾರ್ಥೇ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ವಾಯತೇ ೭ನಯೇತಿ ಕರಣಸಾಧನ-
ತ್ವೇನ ಋಕ್ಪರತ್ವೇಯಂ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೋ ಭಾವಸಾಧನತಯಾ ಸ್ತವನಕ್ರಿಯಾಪರಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ಸಾಧನ-
ತ್ವೇನ ಕ್ರಿಯಾಪರೇಯಂ ಕರಣಸಾಧನತಯಾ ಋಕ್ಪರ ಇತಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನಸದಾರ್ಥಾದನಃ | ಸಹೇ-
ತ್ಯತ್ರ ಹಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಕಾರಃ | ಸದಶಬ್ದ ಏವಮಾದಿತ್ಯಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವೇನ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೨೩ || || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ | ಯಾಂ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ದೇಶಿಸಿ |
ಹುನೇ—(ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು) ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೋ | (ಮತ್ತು) ಯಾಂ ಸಧಸ್ತುತಿಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಏಕೀ
ಕರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ಋಧಾಥೇ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತೀರೋ (ಸಂತೋಷಿಸುತ್ತೀರೋ) |
ಸುಷ್ಪುತಿಃ—(ಅಂತಹ) ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ (ಋಕ್ಸಮೂಹವು) | ವಾಮಶ್ಲೋಕಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೀಕವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.
ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನೀವು
ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ.

English Translation

May the earnest praise which I offer to Indra and Varuna reach you both; and may you fulfil that prayer addressed to you both.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ಲೋಕಃ—ವ್ಯಾಪ್ನೋತು—ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಲಿ, ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯ
ವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮುಧಾಥೇ—ಮುಧು ವೃದ್ಧಾ | ವರ್ಧೇಥಾಂ || ನೀವು, ನಾವು ಮಾಡಿದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿರಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರಿ, ಅದರಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತರಾಗಿರಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಧಸ್ತುತಿಂ—ಸಹ ಸ್ತುತಿಯುಸ್ಯಾಂ ಸುಷ್ಪೃತೌ ಸಾ ಸಧಸ್ತುತಿಃ || ಇಬ್ಬರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಧಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶೋತು—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ರೋಗ್ ಅನುದಾತ್ರೇತ್ತು, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ರಜಾತಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಯದ್ಯಸಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಪರಸ್ಪೈಪಸ ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ವಿಕರಣ. ಅಶ್+ನು+ತಿ ಗುಣ ಏರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ.

ಸುಷ್ಪೃತಿಂ—ನೆ ವಿಸ್ತೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪೃತಿಮ್ (ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ, ಹುವೇ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತ ೭ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ರವಿದೇಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುಧಾಥೇ—ಮುಧು ವೃದ್ಧಾ ಲಬ್ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಆಥಾಮ್. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಏತ್ಯು. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಮುಧಾಥೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅದ್ವೈದ್ಯದಾತ್ರೇತ್ಯ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥೇ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಯಾವ್ಯುಧಾಥೇ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ರವಿಛೇತವಾದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಧಸ್ತುತಿಮ್—ಸಹ ಸ್ತುತಿಯುಸ್ಯಾಂ ಸುಷ್ಪೃತೌ ಸಾ ಸಧಸ್ತುತಿಃ ಎಂದು ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಗಳು ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವೆವೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇ

ಬೇರೆ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಸುಷ್ಪೃತಿಶಬ್ದೋಪಸ್ಥಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಬೇರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಸುಷ್ಪೃತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಪೃತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಸ್ಪೃತಿಃ, ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಡಿ ಸ್ತೋತ್ರಕರಣವಾದ (ಸಾಧನವಾದ) ಋಕ್ಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಸ್ಪೃತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತವನಂಸ್ಪೃತಿಃ ಎಂದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಬಂದು ಸ್ತವನಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪೃತಿ ಶಬ್ದವು ಭಾವಾರ್ಥ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನುವಾಗಿ ಸ್ತವನ ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸ್ಪೃತಿ ಶಬ್ದವು ಕರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಋಕ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಏವಂಚ ಸಮಸ್ಯವಾನವಾದ ಪದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸುಷ್ಪೃತಿಶಬ್ದೋಪಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಸಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರ. ಏವಾದೀನಾಮುನ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹು ಪ್ರೀತಿ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ದಪದಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೯ ||

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಂಚಮೋನುವಾಕೇ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸೋಮಾನಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ನವಚ್ಛಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ತೇವನುನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಸೋಮಾನಮಿತಿ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತ್ಪುಣ್ಯಮಿಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೋಮಶ್ಚ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಾನ್ಯಾಃ ಸಾದಸಸ್ತತ್ಯಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ವಾಂತ್ಯೇತಿ | ಸೂಕ್ತಗತಾ ಆದ್ಯಾಃ ಪಂಚಚೋಽ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ ದೇವತಾಕಾಃ | ತಾಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸ ಘಾ ವೀರ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯಾಶ್ಚತುರ್ಥ್ಯಾ ಋಚೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೋಮಶ್ಚೇತಿ ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾಃ | ತ್ವಂ ತಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯಾಃ ಪಂಚಮ್ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಯಾ ಸದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾಃ | ಷಷ್ಠೀವಾರಭ್ಯ ತಿಸ್ಯಣಾಂ ಸದಸಸ್ತತಿರ್ದೇವತಾ | ನರಾಶಂಸಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯಾ ನವಮ್ಯಾಃ ಸದಸಸ್ತತಿರ್ನರಾಶಂಸೋ ವಾ ವಿಕಲ್ಪ್ಯತೇ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಾನಂ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕಿನ ಸೂಕ್ತವೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಋಷಿಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ದೇವತಾವಿಶೇಷವು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. “ಸೋಮಾನಮಿತಿ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತ್ಪುಣ್ಯಮಿಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೋಮಶ್ಚ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಾನ್ಯಾಃ ಸಾದಸಸ್ತತ್ಯಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ವಾಂತ್ಯೇತಿ” ಎಂದರೆ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದ ಸೋಮಾನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಎಂಬುದರೂ, ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ, ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬುದರೂ, ಆದರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸದಸಸ್ತತಿಯೂ, ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ತತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು, ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಐದು ಮಕ್ಕಳುಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತದೇವತಾಕವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೆ ಘಾ ವೀರಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ, ಇಂದ್ರ ಸೋಮ ಎಂದು ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಿರು ವರು. ತ್ವಂ ತಂ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಮಕ್ಕಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳು. ಆರರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗಿನ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸದಸಸ್ತತಿಯು ದೇವತೆಯು. ನರಾಶಂಸಂ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ತತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು ವಿಶ್ವದಿಂದ ದೇವತೆಯು. ವಿಧಿಯೋಗವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ||

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೧೮ ||

|| ಅಪ್ಯಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ ೩೪, ೩೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಳಂಖ್ಯೆ ೧-೯ ||

|| ಮುಖ್ಯ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧-೩ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಃ || ೪. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರಿಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೋಮಕ್ಕೆ |

೫. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿದಕ್ಷಿಣಾ ಚ | ೬-೮. ಸದಸಸ್ತತಿಃ | ೯. ಸದಸ-

ಸ್ತತಿನರಾಶಂಸೋ ವಾ ||

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ |

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔತ್ತಿಜಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೋಮಾನಂ | ಸ್ವರಣಂ | ಕೃಣುಹಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತೇ ||

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಯಃ | ಔತ್ತಿಜಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಏತನ್ಮಾನುಕದೇವ ಸೋಮಾನಮಭಿಷವಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ ಮಾಮನುಷ್ಯಾ-
ತಾರಂ ಸ್ವರಣಂ ದೇವೇಷು ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕೃಣುಹಿ | ಕುರು | ಅತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಕಕ್ಷೀವಂತ-
ಮೇತನ್ಮಾನುಕವ್ಯುಷಿಂ | ಇವಶಬ್ದೋತ್ತಾಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಃ | ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಥಾ ದೇವೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ತದ್ವಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಸಿರಾಶಿಜ ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರಃ | ತಮಿವೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರ ಯೋಜನಾ | ಕಕ್ಷೀ-
ವತೋನುಷ್ಯಾತ್ಯಪು ಮುನಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾಮ್ನಾಯತೇ | ಏವಂ ನೈ ಪರ ಅಟಾಣಾರಃ
ಕಕ್ಷೀವಾಂ ಔಶಿಜೋ ನಿತಹವ್ಯಃ ಶ್ರಾಯಸ್ತದಸ್ಯುಃ ಪಾರುಕುತ್ಯೈಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಾ ಅಪಿನ್ವತ |
ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೫-೩ | ಇತಿ ಋಗಂತರೇಽಪ್ಯುಷಿತೈಃಕಥನೇನಾನುಷ್ಯಾತ್ಯತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಸೂಚ್ಯತೇ | ಅಹಂ
ಕಕ್ಷೀವಾಂ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ನಿಪ್ರಃ | ಋಗ್ವೇ. ೪-೨೬-೧ | ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ಯುಷ್ಯಾತಾರಂ ಪ್ರತಿ ದೃಷ್ಟಾಂತತ್ವಂ
ಯುಕ್ತಂ | ಸೋಮಯಂ ಮಂತ್ರೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಸೋಮಾನಂ ಸೋತಾರಂ ಪ್ರಕಾಶನ-
ವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಕಕ್ಷೀವಂತಮಿವ ಯ ಔಶಿಜಃ | ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಷ್ಟ್ಯವಾನಾಶಿಜ ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರ
ಉಶಿಗ್ವಷ್ಟೈಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣೋಽಪಿ ತ್ವಯಂ ಮನುಷ್ಯಕಷ್ಟ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸೋಮಾನಂ
ಸೋತಾರಂ ಮಾ ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ | ನಿ. ೬-೧೦ | ಇತಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾ-
ನಮಿತಿ ಪಾದೇನ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಇತಿ ಪಾದೇನ ಸೂಚಿತಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ |
ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಮಿತ್ಯಾದ ಸೋಮಸೀಥಮೇವಾಂ ರುಂದ್ವೇ | ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತ ಇತ್ಯಾದ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮೇವಾಂ ರುಂದ್ವೇ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೪ | ಇತಿ || ಸೋಮಾನಂ | ಸುನೋತೀತಿ | ಪೂರ್ವಾ
ಅಭಿಷವೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ | ದೈತಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ವಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥ
ತ್ವಾನ್ವಿತ್ವೇಽಪಿ ನಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ ಕಂತು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ | ಉಂಭಾದಿಷು ಸಾ ಸೋಮಾಂಶಬ್ದೋ
ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬೦ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದಾಣಾದಿಕೋ ವಾ ಮನಿರ್ಹೃಷ್ಯವ್ಯಃ | ಸ್ವರಣಂ |
ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ವಯ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ | ಕೃತ್ಯಲ್ಪುಟೋ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೧೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ
ಲ್ಪುಟ | ಲಿಡೀತ್ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೃಣುಹಿ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್
ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಲೋಟಃ ಸಿಸ್ತೋ ಹಿಃ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿನ್ವಿಕ್ವಣ್ವೋರಚ್ಚೇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತ್ಪನ್ನಿ ಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಯವಾನ್
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದುಕಾರಸ್ಯ ನ ಗುಣಃ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋವಾ-
ನಚನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬-೧ | ಇತಿ ಹೇರ್ಲಗ್ನ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತನ್ಯುನೃತ್ಯ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ
ವಚನಾದ್ವೇರೇವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ವ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಪತಿ-
ಪುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೮-೩-೫೩ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತಪರಾಂಗ-
ವದ್ಯವಾತ್ಪದದ್ವಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಕಕ್ಷೇ ಭವಾ ಕಕ್ಷ್ಯಾಶ್ಲೋದರಸಂಬಂಧಿನೀ
ರಜ್ಜುಃ | ಭವೇ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಾಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥ ಅಸಂದಿವವಸ್ಮೀ-
ವಚ್ಚಕ್ರೀವತ್ಕಕ್ಷೀವತಾ | ಪಾ. ೮-೨-೧೨ | ಇತ್ಯುಷಿವಿಶೇಷನಾಮ ಕಕ್ಷೀವಚ್ಚಬ್ದೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಭಂದ-
ಸೀರ ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಯತ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ತದಾದೇಶೋ ನಿಸಾತಿತ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಮತುಪ್ರಸೌ
ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾ ಔಶಿಜಃ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಇಡೀತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ವಶೇಃ ಕಿಚ್ಚ | ಉ. ೨-೬೧ | ಇತೀಜಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾದ್ಧುಹಿಜೈತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತೇ ಗುಣಾಧಾವಃ | ಸ
ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ | ಪಾ. ೪-೧-೯೨ | ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ವೀವ್ಯತೋರ್ಷ | ಪಾ. ೪-೧-೮೩ | ಆದಿವೃದ್ಧಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ದೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ | ಔಶಿಜಃ—ಉಶಿಕ್ವತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀ ಪಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿ ಇದ್ದನೋ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ—ಅಂತಹ ಕಕ್ಷೀವಾನನೆಂಬ ಋಷಿಯಂತೆ | ಸೋಮಾನಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವವನನ್ನು (ಯಜಮಾನನಾದ ನನ್ನನ್ನು) ಸ್ಮರಣಂ—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣುಹಿ—ಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಶಿಜಪುತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀರ್ವಾ ಎಂಬುವನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಾದ ನನ್ನನ್ನೂ, ಆ ಕಕ್ಷೀವಂತನಂತೆ, ಸೋಮಯಾಗ ಕರ್ತೃನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸು.

English Translation

O Brahmanaspati, make (me) who offer Soma juice illustrious among the gods like Kakshivan, the son of Usij.

|| ನಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಯಾರು? ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳೇನು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೦-೧೪) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನನೆಂದೂ ಧನವೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯) ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಸ್ಯ ಪಾತಾ ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಆಹಾರಕ್ಕೆ) ಸ್ವಾಮಿಯು ಅಥವಾ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಹೇಗೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರೆ ಯಾಸ್ಮರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ ಯೆನೋಜಸಾತ್ಯಣತ್ |

ತನೋವ ವಿಶ್ವೇ ಪಸಿರೇ ಸ್ವದ್ಯೌಶೋ ಬಹುಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ—

ಅಶನವಂತಮಾಸ್ಯಂತನವಂತಮನಾತಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿಯೆನೋಜಸಾ ಬಲೇನಾಭ್ಯತ್ಯಣತ್ತನೋವ ಸರ್ವೇ ಪಿಬಂತಿ ರತ್ನಯಃ ಸೂರ್ಯದೃಶೋ ಬರ್ಹೇನಂ ಸಹ ಸಿಂಚಂತ್ಯುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕವಂತಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೩)

ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೇಘಗಳು ಸಮುದ್ರೋದಕವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಆ ಉದಕವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯಿಂದ ಓಷಧಿವನ್ಯತೆಗಳೂ, ಓಷಧಿವನ್ಯತೆಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರವೂ ಲಭಿಸುವುದೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವೋತ್ತಮೆಂದೂ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಮತ್ತು ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಹೇಳಿರುವರು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯ ಪರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೇ ಎಂದು ಅನೇಕರು ಸಂಶಯಪಡುವರು. ಅಗ್ನಿ ನೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವವರಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೌನವಾಗಿರುವರು ಎಂದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯ ಪರವಾದ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸೋಮಾನಂ—ಅಭಿಷವಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ— ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ (ನನ್ನನ್ನು) ಎಂಬ ಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಸ್ವರಣಂ—ದೇವೇಷು ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ | ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನನ್ನಾಗಿ, ಕೀರ್ತಿಯುತನನ್ನಾಗಿ ಎಂಬ ಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ, ಔಶಿಜಃ— ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು. ಈ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಕಳಿಂಗರಾಜನ ರಾಣಿಯ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದೂ, ಕಳಿಂಗರಾಜನು ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯಸಂಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಆಗ ರಾಜನ ಪತ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಪಡದೆ ಗೂಢವಾಗಿ ತನ್ನ ದಾಸಿಯಾದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲು ಅವಳಿಗೆ ದೀರ್ಘತಮಋಷಿಯಿಂದ ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನೆಂದೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಋಷಿಯು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವನು. ಈ ಋಷಿಯು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೆಂದು—“ಏವಂ ವೈ ಪರ ಆಟ್ಟಾರಃ ಕಕ್ಷೀವಾ ಔಶಿಜೋ ವೀತಹವ್ಯಃ ಶ್ರಾಯಸ್ತಸದಸ್ಯಃ ಪೌರುಕುತ್ಸಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಾ ಆಚಿನ್ವತ ||” ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯ ೫-೭-೫-೩೮ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಷಿಯು ಮಂತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಇವನಂತೆಯೇ ನನ್ನನ್ನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಮೇಧಾಂತಿಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಾನಮ್—ಸುನೋತಿತಿ ಸೋಮಾ ಮುರ್ಞ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಧಾತೃದೇವತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯಗುಣವು ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಿತವರೂ ಇನ್ನಿತಾದೀತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾದ್ದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಉಚ್ಚಾರದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಬಹುಭಿಮತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚಾರದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಉಚ್ಚಾರದೀಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂದು ಬಹುಲಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔದಾಕವಾದ ಮುನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವಧಾ ಸೋಮನ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ್ದು, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾನಂ ಎಂದಾಗುವುದು,

ಸ್ವರಣಮ್—ಪ್ರಖ್ಯಾತವನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಆನಾದೇಶ. ಗುಣ ರಸರತ್ನ, ಲಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವಶಬ್ದದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ, ರಷಾಧ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ, ಸ್ವರಣಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕೃಣುಹಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾರಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕೃನ್, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್‌ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಕರ್ಮರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಧಿವಿಕ್ಯಣ್ಕೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಏಕರಣವೂ ಇದರ ಸನ್ನಿ ಯೋಗದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು. ಕೃನ್+ಉ+ಹಿ ಆತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕೃನ್+ಉ+ಹಿ ಈಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಚಿಃಸರಸ್ವಿನ್ಮೂರ್ವಧಿಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾನ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಮುನ್ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಮು ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಖತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತಕ್ಶ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಉತಕ್ಶ ಪ್ರತ್ಯಯೋಚ್ಚಂದೋವಾನವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತಕ್ಶ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬುದು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಹಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸತಿಶ್ವಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತುಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಸತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಉತ್ಪನ್ನೇ ಸತಿ ಎಂದರ್ಥ, ಶಿಷ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವಾಗ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದಮೇಲೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಪ್ರಬಲ. ಆದರೆ ಈ ಅಂಶವು ವಿಕರಣ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉ ಎಂಬ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಯನಾದರೂ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದು ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದಾ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ತಿಚ್ಚುತಿಚ್ಚು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ—ಬ್ರಹ್ಮಣಃಪತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಶ್ಯಾಣ್ಃಪತಿಪುತ್ರಪೃಷ್ಠಪಾರಪದಪಯಸ್ಕೋ-ಪೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫) ಸತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಶ್ಯವಿಭಕ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ಪತೇ ಎಂಬುದು ಅಮನೃತ. ಸುಪಾಮಂತ್ರಿತೇಪರಾಜ್ಞವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ವಾ ಎಂಬುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮನೃತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಕಕ್ಷೀವನೈಮ್—ಕಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಶ್ವಭಾಗ, ಕಕ್ಷೇ ಭವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಭವೇಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಾಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತೃದ್ವಿತಿಮತುಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಕ್ಷ್ಯಾ+ಮತ್. ಅಸನ್ನೀವ ದಷ್ಟೀವ ಚ್ಚಿತ್ರೀವ ತ್ವಕ್ಷೀವ ದ್ವುಮಣ್ಣಿ ಚ್ಚಿಮ್ಫಣ್ಣಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೨) ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ನಿಪಾತಿಪಲ್ಲಡುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುರಾಪ್ರಾಪ್ತಕಾರ್ಯಘಟಿತೋಚ್ಚಾರಣಮ್, ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಕಕ್ಷೀಮತ್ ಈಗ ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಛಾಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಷ್ಠಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಕಕ್ಷೀವತ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ಪ್ರಸಂತ್ಸೃಜಾ-ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಅತು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಚ್ಚಿದ ಉಪಾನ್ತವರ್ಣಕ್ಕೂ ಧಾತುವಲ್ಲದ ಅಸನ್ಮಾಬ್ದದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಯನ್ನುಳಿದ ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿದಚಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಯದ್ಯಸಿ ನುಮಾಗಮವು ಪರವೂ ನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ವಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೊದಲು ದೀರ್ಘ ನಂತರ ನುಮಾಗಮ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾಪಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಪೂರ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಕ್ಷಿವಾನ್ ಎಂಬುದು ಮುಷಿಯ ಹೆಸರು. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ

ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೯-೧-೩೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಾಯಾಸ್ತಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೭-೭) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಅರಂಭಿಸಿರುವರು. ಏನಂಚ ಈ ವಚನ ದಿಂದಲೇ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಸನ್ನೀವತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀ- ವತ್ ಎಂಬ ಶಾಲವು ಪ್ರಸ್ತಿಪ್ರವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾ ರಕ್ಕೆ ವಕಾರವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವತ್ಸನಿವಾತನಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವತ್ ಪದಕ್ಕೆ ನಿವೇಶ ಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಫಾಂತಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏನಂಚ ರೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರವು ಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಂಡಂತೆ ಪ್ರಯಾಸಪಡಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯ ಕತೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಂದಸೀರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತ್ಸೋಪಪಾದನೆಯು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿ ವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಕಕ್ಷೀವತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗದ- ಜಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬಂದು ಕಕ್ಷೀವಸ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಯತ್ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಈಕಾರವು ಸ್ಥಾನವದ್ವಂದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಮತುಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅಮ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ವಶ ಕಾನ್ತೌ, ಧಾತು. ಪಣೇರಿಜ್ಯಾದೇಕ್ಷವಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಜಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ವಶೇಃಕಿಚ್ಛೆ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೯) ವಶ ಕಾನ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಶ+ ಇಜಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ- (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಪುಗನ್ತ್ರಲಿಘೂಪದಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಿಗೆ ಲಿಘೂ ಪದಗಳಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಶಿಜ್ ಎಂದಾಯ್ತು. ಉಶಿಜಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾ- ಪತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೯೩). ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೮೩) ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಆಣ್ ಅಧಿಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಣ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರಘಟಕಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತಪದಜನ್ಯೋಪಸ್ಥಿತವಿವಯಾಭಿನ್ನ ಸಮರ್ಥಾಭಿನ್ನ ಪ್ರಾತಪದಿಕಪ್ರತ್ಯಯಕಪತ್ಯಮ್ನಾ- ತ್ಸಮರ್ಥಾತ್ ಅಪತ್ಯಂ ಇತ್ಯರ್ಥೇ, ಆಣ್ವಾ ಭವತಿ, ಸ ಚ ಪರಸ್ವನ್ ಭವತಿ- ಸ ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕಃ, ಸ ಚ ಅದ್ವೈದಾತ್ತಃ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನೊದಲು ಉಚ್ಚರಿತ ವಾದ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವವೂ ಪರಿನಿಷ್ಕೃತಗಳೂ ಆದ ಯಾವ ಜೀಬಸ್ತ, ಅಬಸ್ತ, ಪ್ರಾತಪದಿಕಗಳಿವೆ ಯೋ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಶಸ್ತ್ರೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಪತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯ

ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಅದ್ಭುತವಾದುದು. ಅದು ತದ್ವಿತ್ಯನು ಆಗುವುದು ಎಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಉಶಿಜ್+ಅ, ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರ, ಔಶಿಜ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ರುತ್ಯ ವಿಸರ್ಗ, ಔಶಿಜ ಎಂದಾಗುವುದು. ಔಶಿಜ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ರೇನಾನ್ಯೋ ಅಮಿವಹಾ ವಸುವಿತ್ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ |

ಸ ನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ರೇನಾನ್ | ಯಃ | ಅಮಿವಹಾ | ವಸು ವಿತ್ | ಪುಷ್ಪಿ ವರ್ಧನಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಸಿಷಕ್ತು | ಯಃ | ತುರಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೀ ರೇನಾನ್ತನಮಾನ್ಯಶ್ಚಾಮಿವಹಾರೋಗಾಣಾಂ ಹಂತಾ ವಸುವಿದ್ವಿನಲಬ್ಧಾ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ ಪುಷ್ಪೇರ್ವರ್ಧಯಿತಾ ಯಶ್ಚ ತುರಸ್ತ್ವರೋಪೇತಃ ಶೀಘ್ರಫಲದಃ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೀ-
ನೋಽಸ್ಯಾನ್ ಸಿಷಕ್ತು | ಸೇವತಾಂ | ಪರಿಗೃಹ್ಯಾನುಗೃಹ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಸಿಷಕ್ತುಶಬ್ದಸ್ಯ ಸೇವಾರ್ಥತ್ವಂ ಯಾಸ್ಯ ಅಹ | ಸಿಷಕ್ತು ಸಚಿತ ಇತಿ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಯಿಕಾ ಶಬ್ದಾವಿತಿ ಶೇಷಃ || ರೇನಾನ್ | ರಯಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಹ್ | ರಯೇರ್ಮತು ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೧-೩೭.೬ | ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ವಂ | ಆದ್ಗುಣಃ | ನನು ವತ್ಸಸ್ಯಾಸಿದ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯುಹಿರಂಗತ್ಯಾಚ್ಛೇ ಸ್ವಾಗೇವ ಗುಣೇ ಕೃತ ಇವರ್ಣಾಭಾನಾನ್ವ ವತ್ವಂ | ನ ಜಾಂತಾದಿವಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೬-೧-೮೫ | ಇತ್ಯಾದಿವದ್ವಾನೇನೇವರ್ಣಸಂಪಾದನಂ ವರ್ಣಾತ್ರಯನಿಧೌ ತತ್ಪತಿ-
ಷೇಧಾತ್ | ಅನ್ಯಥಾ ಖಟ್ಟಾಭಿರಿತ್ಯೇ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸ್ಯಾಂತವದ್ವಾನೇನ ಅಕಾರತ್ಯಾದತೋ ಭಿಸ ಏಹಾ | ಪಾ. ೭-೧-೯ | ಇತ್ಯೈವಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ನಿರವಕಾಶತ್ವೇನ ವತ್ಸಸ್ಯಾನವಕಾಶತ್ವಂ | ಅಗ್ನಿವಾನ್ವೈ ದರ್ಧಸ್ತಂಭಃ | ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧೦-೧೦೪.೬ | ಇತ್ಯಾದಾವವಕಾಶಲಾಭಾತ್ ಸತ್ಯಂ | ಅತ್ರ ಗುಣಪ್ರವೃತ್ತೇಃ ಸ್ವಾಗಿಕಾರಾತ್ಪರೋ ಮತುಹ್ | ಕದಾಚಿದಿವರ್ಣಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತುಹಃ

ಪಶ್ಚಾದೇಕಾದೇಶೇನೇವರ್ಷಾಭಾವೇಽಪಿ ಭವತಿ ವತ್ಸಮಿತಿ ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಸೂತ್ರಕೃತಾ ವಿವಕ್ಷಿತಂ |
 ಅಮುನೈವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಹರಿವ ಇತ್ಯಾದಿಕಮುದಾಹೃತ್ಯಾಹ್ಯಂತೇ ವೃತ್ತಿಕೃತಾ ಅರೇವಾನಿತ್ಯಪ್ರದಾ-
 ಹೃತಂ | ಕಾ. ೮-೨-೧೫ | ಹೃಸ್ವನುಡ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರಾರೇಶಬ್ದಾನ್ಮತುಪ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ.
 ೩-೧-೧೭೩-೧ | ಇತ್ಯಾತ್ರಾರೇಶಬ್ದೋ ರೇಶಬ್ದಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಲಕ್ಷಣಂ | ಅತಃ ಏವ ಹಿ ರೇವಾ ಇಂದ್ರೇತ್ಯಾದೌ
 ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ದೃಷ್ಟಂ | ಅಥನಾ ಹೃಸ್ವನುಡ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕದಾಚಿದ್ರಸ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತುಪ
 ಉದಾತ್ತತ್ವಮಿತ್ಯೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ | ಏವ ಚ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವಯೋಃ ಕೃತಯೋರ್ಗುಣಾ-
 ತ್ವಾಘ್ನಸ್ವಾತ್ಪರೋ ಮತುಬಿತಿ ರೇವಾನಾರೇನಾನಿತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವತ್ರೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸಿದ್ಧತಿ | ಅಯಮೇವ
 ಸೂತ್ರಕೃತೋಽಭಿಪ್ರಾಯೇ ನಾರ್ತಿಕಕೃತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಇತಿ | ಅನಿವಾಹಾ | ಅಮ ರೋಗ ಇತ್ಯೇತ-
 ಸ್ಯಾದ್ವಸ್ತೃತ್ವಯೇನಾನಿವಾಹಬ್ದೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ತಂ ಹಂತೀತಿ ಬಹಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರ-
 ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಸುವಿತ್ | ವಸು ವಿಂದತೀತಿ ವಸುವಿತ್ | ಕ್ವಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಉತ್ಪರಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ | ವರ್ಧಯತೇರ್ನಂದ್ಯಾದಿತ್ವಾಲ್ಪ್ಲುಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಲಿತಿತಿ
 ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವರ್ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುಷ್ಪೇವರ್ಧನ ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಯಾ ಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ಪರ-
 ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಿಷಕ್ತು | ಷಚ ಸಮನಾಯೇ | ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ |
 ಶ್ಲಾವಿತಿ ದ್ವಿತ್ವೇ ಹಲಾದಿಶೇಷೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೮ | ತುರಃ |
 ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ತೀಕರಃ | ಕಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು | ರೇವಾನ್—ಧನವುಳ್ಳವನೋ | —ಯಃ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣ
 ಸ್ವತಿಯು | ಅಮೀವಹಾ—ರೋಗಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವನೋ | ವಸುವಿತ್—ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ
 ವನೋ | ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುವವನೋ | ಯಃ—ಯಾವನು | ತುರಃ—ಬೇಗನೆ
 ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ | ಸಃ—ಆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಿಷಕ್ತು—ಸೇವಿಸಲಿ (ಅನು-
 ಗ್ರಹಿಸಲಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಮಹಾಧನಾಥನು. ಇತರರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನುಂಟು
 ಮಾಡುವವನು. ತೀವ್ರವಾಗಿ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation

May he (Brahmanaspati) who is wealthy, the healer of disease; the
 acquirer of riches, increaser of nourishments, the prompt bestower of rewards
 be favourable to us.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ರೇವಾನ್—ರಯಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ರೇವಾನ್—ಧನವುಳ್ಳವನು.

ಅಮೀವಹಾ—ಅಮು ರೋಗಃ ತಂ ಹಂತೀತಿ ಅಮೀವಹಾ—ರೋಗವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು.

ತುರಃ—ತ್ವರೋಪೇತಃ ಶೀಘ್ರಫಲದಃ—ಬೇಗನೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ತುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವರೋಪೇತಃ ಶೀಘ್ರಯುಕ್ತನು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಬೇಗನೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರೇವಾನ್—ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ತ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನೀತಿಮತೇಷ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಗೆ 'ಸುಪೋಧಾತು' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ರಯಿ+ಮತ್, ರಯೇರ್ಮತ್‌ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೬-೬) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ ರ+ಇ+ಮತ್ ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ+ಇಗಳಿಗೆ ಎಕಾರ, ರೇ+ಮತ್ ಎಂದಾಗುವುದು ರ+ಇ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂದು ವತ್ಸ ನೊದಲು ಬರುವುದೋ ಆದ್ಗುಣಃ ಎಂದು ಗುಣ ನೊದಲು ಬರುವುದೋ ಎಂದರೆ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದು ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ಗುಣಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನೊದಲನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪೂರ್ವತೌ-ಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂದರೆ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ವತ್ಸವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೊದಲು ಗುಣ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತ. ಅಲ್ಲದೆ ಘಟಿಕ—ನಿಮಿತ್ತಕಂ ಅನ್ತರಂಗಂ ಎಂದು ಅಂತರಂಗಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ವತ್ಸಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಮಿತ್ತ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವರ್ಣದ್ವಯಮಾತ್ರ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಅನ್ತರಜ್ಞಿ, ತಾದ್ಯಶವರ್ಣದ್ವಯಘಟಿತ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ವತ್ಸ ಬಹಿರಂಗ-ಏವಂಚ ಅಸಿದ್ಧಂ-ಬಹಿರಜ್ಞಿಮಾನ್ತೆ ರಜ್ಞೀ (ಪರಿಭಾ ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವಾದ ವತ್ಸ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನೊದಲು ಗುಣ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತ, ಹೀಗೆ ನೊದಲು ಗುಣಬಂದರೆ ರೇ+ಮತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಛಂದಸೀರಃ (೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ರೇಫಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು. ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೫) ಏಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವದ ಅಂತದಂತೆಯೂ, ಪರದ ಆದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಾದಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸುವೆವು. 'ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇಗಾನ್ತಾದಿವತ್' ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾನ್ತವದ್ಭಾವ ಪರಾದಿವದ್ಭಾವಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಗುಣರೂಪವಾದ ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಇಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಯೂ ಅದೇ, ಅದಿವತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ

ವಿದ್ವಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಇವರ್ಣಾತ್ಮರತ್ನವು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂತು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇತ್ತವು ವರ್ಣಮಾತ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಧರ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನಾ ಆತಾದ್ರೂಪ್ಯಾತಿ ದೇಶಾತ್, ನನಾ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿಧಾಚ ವರ್ಣಶ್ರಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಂತಾದಿವದ್ವಾಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ನನಾ ಆತಾದ್ರೂಪ್ಯಾತಿ ದೇಶಾತ್ ತಾದ್ರೂಪ್ಯ ಎಂದರೆ ವರ್ಣವೃತ್ತಿಯಾದ ಧರ್ಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿ ದೇಶವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರೋಕ್ತವಚನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ತರೂಪನಾದ ವರ್ಣ ವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂತಾದಿವಚ್ಛ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿ ದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದಿವಚ್ಛ ಎಂಬ ಅತಿ ದೇಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಖಟ್ಟಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಐಸಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಖಟ್ಟಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಟಾಪ್, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಖಟ್ಟಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇದು ಯದ್ಯಪಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಲ್ಲ. ಆದರೂ, ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವು ಹ್ರಸ್ವವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ವಾಪದಿಂದ ಪೂರ್ವವರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ತವು ಏಕಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಹ್ರಸ್ವಾ ವರ್ಣಾಂತದ ಮುಂದೆ ಭಿನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಐಸಾದೇಶವು ಅತೋಭಿಸಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಣಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನ್ತಾದಿವದ್ವಾಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತರೇ+ಮತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವರ್ಣಾಂತಾತ್ಮರತ್ನವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವತ್ಸ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವತ್ಸವು ಅಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗಳ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ನಿರವಕಾಶೋವಿಧಿರಪವಾದಃ ಅವಕಾಶಯಾವುದಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವಿಕೆ. ಅದು ದೊರಕದೇ ಇದ್ದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವತ್ಸಕ್ರಿಂತ ಮೊದಲು ಗುಣಬಂದರೆ ಹೀಗೆ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಏವಂಚ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ದೊರೆಯದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಪವಾದವನ್ನು ನೆಪ್ಪು. ಅಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಕ್ರಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಎನ್ನುವೆವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸದ್ವಿಧಾ ವತ್ಸ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯ ಬರುವವತ್ಸಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ವತ್ಸಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಗ್ನಿವಾಸ್ತೈ ದರ್ಭ-ಸ್ತಮ್ನಃ (ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೫) ಉಪಪದ್ಯಾಚಿ ಹರಿವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೪-೬) ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿವಾನ್, ಹರಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ವತ್ಸ ಮೊದಲು ಬರುವುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ರೇವಾನ್ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರೋಕ್ತವಾದುದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುವುದು ಕ್ರಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ರ+ಇ+ಮತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮತುವು ಇಕಾರಕ್ರಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದು ಏವಂಚ ಕದಾಚಿತ್ ಇ ವರ್ಣಕ್ರಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುವಿಗೆ ನಂತರ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಇ ವರ್ಣಾತ್ಮರತ್ನವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹರಿವಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಮೇಲೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆರೇವಾನ್ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸುವರು. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆರೇಶಪದ್ಯಾತ್ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೬-೧-೧೭೬-೧) ಆರೇಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಚನವು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ, ರೇ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಭಾವ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ರೇವಾನ್ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮತುವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಯಾಂ ಮತುಪ್

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಕದಾಚಿತ್ ಹ್ರಸ್ವಾಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಏವಂಚ ರಯಿಶಬ್ದ ಮುಂದಿರುವಾಗಲೋ ಅಥವಾ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬಂದ ನಂತರ ಗುಣ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ರ+ಇ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗಲೋ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಇರುವುದರಿಂದ ರೇವಾನ್, ಆರೇವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಇದನ್ನೇ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವತ್ಸವೂ ಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಛಂದಸ್ವೀರಃ ಇವರ್ಣಾಂತ, ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮತುಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಈಗ ಅಂದರೆ ಗುಣಾನಂತರ ಇ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ರಯಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ್ಣಾಂತಾದ್ವಿಹಿತವಿರುವುದರಿಂದ ವತ್ಸವು ಬರಲು ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಯಾಮ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ರೇಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಎಂದೇ ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣಾದ್ಯರ್ಥವರ್ಣನೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವು.

ಅಮಿಾವದಾ—ಅಮ ರೋಗೇ, ಧಾತು. ಶೇವಯಹ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪುತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಮಿಾವಂ ಹನ್ರಿ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೮) ಉಪಪದಾಂತರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಹನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಅಮಿಾವಹನ್, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಹನ್ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿತಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಸುವಿತ್—ವಸು ವಿವೃತ್ತೀತಿ ವಸುವಿತ್, ಕ್ವಿಪ್ಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವೃ ಲಾಭೇ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಮೊದಲಿನಂತೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ಪುಷ್ಪಿಂ ವರ್ಧಯತೀತಿ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ ವೃಧು ವೃದ್ಧಿ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ನನ್ನಿ ವಾಚಿ ಮದಿ ದೂಷಿ ಸಾಧಿ ವರ್ಧಿ ಶೋಭಿ ರೋಚಿಭ್ಯೋಣ್ಯನೇಭ್ಯಸ್ತಾಂಯಾಮ್, ಎಂದು ಣ್ಯವಾದ ವೃಧ್ ಧಾತುವು ನನ್ನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸನ್ನಿಗುಹಿಪಜಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯು-ಣುನ್ಯೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಣೀರನಿಟಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ, ಯುನೋರನಾಕೌ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ, ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರಸರತ್ನ ವರ್ಧನ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಉದಾತ್ತ. ಪುಷ್ಪೇಃ ವರ್ಧನಃ ಎಂದು ಕರ್ಮಣಸ್ಯಾಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ, ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಸಿಷಕ್ತು—ಷಚೆ ಸಮವಾಯೇ, ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಲೋಟ್, ತಿಪ್, ಏರುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಕರ್ತ೦ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ ಬರುವುದು, ಶ್ಲೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸಚ್ ಸಚ್, ತು, ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಮು. ಸಂ. ೨-೪-೭೮) ಅಭ್ಯಾ

೭-೪-೨೧ | ಇತಿ ವಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರಣಿಕ್ | ಪೈಜೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ಲಜಸ್ವಿಪ್ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರ-
 ಲೋಪಃ | ಹಲ್ವಾ ದಿಲೋಪಃ | ಕುತ್ವಂ | ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ತಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ |
 ಸಾ. ೩-೧-೮೫ | ಇತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಆಕಾರಸ್ಯಾಗಮಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯ-
 ಯೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ | ಮೃಜ್ ಸ್ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ
 ಅಸಿಹಸಿಮೃಷತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೩-೮೬ | ಔಣಾದಿಕಸ್ತನ್ವತ್ಯಯಃ | ಮರ್ತೇಷು ಭವ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಭವೇ
 ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಕ್ಷ | ರಕ್ಷ ಸಾಲನೇ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾ ದ-
 ನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ರಕ್ಷಾ ಣಃ | ದೈಚೋತಸ್ವಿಜ
 ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಉಪಸರ್ಗಾದ್ವಹುಲಂ | ಸಾ. ೮-೪-೨೮ | ಇತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದನುಪಸರ್ಗಾದಪಿ
 ನಸೋ ಣತ್ವಂ | ಬೃಹ್ಮಣಸ್ತತೇ | ಪಷ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಸುಬಾ-
 ಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವದ್ವಾ ವಾತ್ಸದದ್ವಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರರುಷಃ—ಹಂಸೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬಂದ (ಶತ್ರುರೂಪನಾದ) | ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಮನುಷ್ಯನ |
 ಧೂರ್ತಿಃ—ಹಂಸಾಕಾರಕವಾದ | ಶಂಕಃ—ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ಪ್ರಣಿಕ್—
 ಸ್ಪರ್ಶಿಸದೇ ಇರಲಿ (ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ) | ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
 ರಕ್ಷ—ಕಾಪಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವು ಆಡುವ ನಿಂದಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಮಗೇನೂ ತೊಂದರೆಯಾಗ
 ದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

May the harmful imprecation of the wicked mortal not reach us ; pro-
 tect us, O Brahmanaspati.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಂಕಃ—ಶಂಕನಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯವು, ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತಿಃ ಶಂಕಃ
 ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಂದಾವಾಕ್ಯ, ಕೆಟ್ಟಮಾತುಗಳು, ಬೈಗಳು, ಕೆಟ್ಟದ್ದಾಗಲೆಂದು ಹಾರೈಸುವ ಮನೋಭಾವದಿಂದ
 ಕೂಡಿದ ಮಾತುಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

ಅರುರುಷಃ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನುಷ್ಯನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾ ಪ್ರಣಿಕ್—ಮಾ ಸಂಪ್ಯಣಿಕ್ತ—ಸ್ವರ್ಮಾಡದಿರಲಿ, not reach us. ಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವು.

ರಕ್ಷೆ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾದ್ಯರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾ—ಇದು ನಿಪಾತ, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಶಂಸಃ—ಶಂಸು ಸ್ತೌ, ಧಾತು. ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದು ಇತಿಶ್ಚಾದ್ವರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಶಂಸನಂ ಶಂಸಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.

ಅರುರುಷಃ—ಅರ್ತೇರರುಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೯) ಮು ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಗತೌ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವಿತವಿಚ್ಛಿತ್ತಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮು+ಅರುಸ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಅರ್ ಬರುವುದು ಅರ್+ಅರುಸ್ ಅರುಸ್, ಆದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ವೃಷಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಏವಂಚ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸ್ತೀವಿಕವಚನ ಜಸ್ ಅರುಸ್ + ಅಸ್, ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಖರವಸಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ, ಅರುರುಷಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅರುರುಷಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುವರು.— ರಾ ಆದಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಅದೇಶ, ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ರಾ-ರಾ+ವಸ್, ವಸ್ತೀಕಾಜಾಘ್ರಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಎಂಬ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ರಾ ವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆ ರಾಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಏವಂಚ, ರರಿವಸ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇದಿವಾನ್ ಎಂಬಂತೆ ರರಿವಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ತೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಬಂದರ ವಸ್ತೀಸ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರರಾವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೇಲೆ ಸ್ವೈವಿಕವಚನವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ವಸ್ ಎಂಬುದು ಉಸ್ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದುವೆ ವಲಾದ್ವಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಅರ್ಥ-ಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೀಃ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಇಡಾಗಮುವು ಅಂತರಂಗವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಲಾದಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಹಿರಂಗಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ನಾಶಸಂಭಾವನೆ ಇರುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಅಕ್ಕತವ್ಯೂಹಾಃ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ (ಸರಿಭಾ. ೫೭) ಬಹಿರಂಗಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರನಿಮಿತ್ತ ನಿನಾಶವು ಸಂಭಾವಿತವಾದರೆ, ಮೊದಲೇ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮುವು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪದಗಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬ ಪದಾವದಿಕಾನ್ವಾಖ್ಯಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪದವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿಟ್ಟರೆ, ರರಾವಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೂ ಸಹ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಇಡಾಗಮುವು ಯದ್ಯಪಿ ಅನ್ವರಣ್ಯ ಆದರೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪದವಿಶೇಷವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪ್ರದೋಕ್ತ ವಿಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಮೊದಲು ಬರುವುದು. ನಂತರ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಹೇಳುವರು. ಈಗ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಜಾದಿಯೂ ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಪಿಟ್ಟತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಲಿಟ್ಟು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತೂ ಅವ ಉಸ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸತ್ವಾದಿಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆ, ಈ ಪರಿಯಾಗಿ ರರುಷಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಫ ರರುಷಃ ಎಂದು ನಞ್ ನಾಡಿದರೆ ಅರರುಷಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ—, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವಾದ ನಞ್ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಇದೇ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ವ್ಯವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಗುರುದ್ವೇಷೋ ಅರರುಷೇದಧನ್ವಿ (ತ್ವೈ. ಐತ್ಯ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಲ್ಲದೇ ಯೋನೋ ಅಗ್ನೀ ಅರವಾನ್ (ಮು.ಸಂ. ೧-೧೪೭-೪) ಎಂದು ಈ ಪರಿಯಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾಂತರಸಂವಾದವೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರರುಷ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಕಾರಾಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಂಚಿದ್ವ್ಯಾಪೀರಯಂ ಶೂರಮರ್ತ್ಯಮ್ (ಮು.ಸಂ. ೧-೧೮೨-೩) ಅವಾರಯಮದೇವಯ ಜನೋ ಜಹಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೇ ಅರರು ಶಬ್ದವು ಇರುವುದು. ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂಬುದು ಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವಾದರೆ, ಅರರುಷಃ ಸ್ವರನಿರ್ವಹಣ ಪರಿಕೇಶವಿರುವುದು, ಅಲ್ಲದೇ ಪೂರೋಕ್ತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅರರು ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂದು ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಕಾರಾಂತವೇ. ಅರರುಷಃ ಎಂಬುದು ರಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತತರವು.

ಧೂರ್ತಿಃ—ಧುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ, ಧಾತು, ಕ್ತಿಚ್ಚಾಚಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬ ಕ್ತಿಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅವಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತೆ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕೆ, ಸೇಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯)

ಈ ಹತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧೂರ್ವ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಯಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೮) ಧಾತುಪಾಪ್ತದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫನಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೆ ಆ ರೇಫನಕಾರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಇ ಉ ಋ ಲ್ಲ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಧೂರ್ವ+ತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ಉಪಧಾಯಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೧) ಇಲ್ಲಿ ಋತ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾಂತ್ಯರಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಂಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ರೋಪಿಸಂಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇತ್ : (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಹಲಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಸಿಸಿಧಾತೋರುವಾರ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಂಚಿ ಎಂಬುದು ದೀರ್ಘವಿಧಾಯಕವಾಗುವುದು. ಧೂರ್ವ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಆದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಚೋಪಶ್ಚೋಪದೇವತೀಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಅನುನಾಸಿಕಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಝಲಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ತುಗಾಗ ಮಯುಕ್ತವಾದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊರ್ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತೂ ಆದ ಕ್ವಿಚ್ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊರ್ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಈ ಊರ್ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ರಾಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಕ್ವಿಪ್ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತುಗಾಗಮಯುಕ್ತನಾದ ಭಕಾರ, ವಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಧೂರ್ವ+ತಿ=ಧೂರ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪ್ರಣಿಕ್—ಪ್ರಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ರುಧಾದಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂದು ಏಕಿತವಾದ ಶ್ಚಮ್ ಏಕರಣವು ಮಿತ್ರಾದ್ದರಿಂದ ಮುದಚೋನ್ಮಾಶ್ಚರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸ್ವನಚ್+ತ್ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಮ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ವೃ+ಅನ್+ಚ್+ತ್. ಇಕೋಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಅಂದರೆ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ. ಸ್ವನಚ್+ತ್ ದಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್‌ಗೆ ಲೋಪ- ಚೋಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅಘೈಪ್ಯಾಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಪ್ರಣಿಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಮ್‌ಗೆ ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಜಾದಿಲೋಪೇವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ, ವಾ, ಪಾ, ಅ, ಹ, ಏವ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲಿನ ತಿಜ್ಜಿತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣಿಕ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಜಿತಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ--ಮೃತ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಹಸಿಮೃಗೀಣ್ಯಾದಿವಿಮಿಲಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಸ್ಯ ನ್ (ಉ.ಸೂ. ೩-೩-೬೬) ಹಸೇ ಹಸನೇ, ಮೃತ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ಗ್ನೌ ನಿಗರಣೇ, ಇನ್ ಗತೌ, ವಾ ಗತಿಗನ್ಧನಯೋಃ, ಅಮ ಗತ್ಯಾದಿಮ, ದಮು ಉಪಶಮೇ, ಲೂಜ್ ಭೇದನೇ, ಪೂಜ್ ಪವನೇ, ದುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಸಿ ಎಂದು ಒಂದು ಧಾತುವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. ಅದು ಈಗಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೃಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ತನ್ ಬಂದರೆ ಮೃ+ತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ...ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಸರತ್ನ, ಮರ್ತ್, ಮರ್ತೇ-ಷು ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇ-ತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿತ್ಸಾರಿತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋಲನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮೃದಾತ್ ಬರುವುದು.

ರಕ್ಷ-ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಕರ್ಮರಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಆತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್, ಶಪ್ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ತಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದಕಾರಣ ತಿಚ್ಚಿ ತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಕ್ಷಾಣಃ--ದ್ವೈಚೋಲತಸ್ತೌಚಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ. ಉಪಸರ್ಗಾದ್ವಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೮) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಸಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ನಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಸಿಕಾ ತಬ್ಬದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಸ್, ಬಹುವಚನಸ್ಯ ನಸ್ ನ ಸೌ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ನಸ್ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ನಸ್ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅದು ರಕ್ಷಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಅದು ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾನುರ್ಭವ್ಯದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಚಿಹ್ನದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಸಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಣತ್ವ ಬರುವುದು ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಲೇಶಪಟ್ಟು ಣತ್ವವನ್ನು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ನಕ್ತಧಾತುಸ್ಯೋರಾಷುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೭) ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಸಕಾರಗಳು, ಉರು ಶಬ್ದ, ಮಜ್ ಅಭಿವನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಬಂದು ನಂತರ ಇರುವ ಮು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ನಾಸಿಕಾದೇಶ ಅಸ್ತಚ್ಚಬ್ದಾದೇಶಗಳಾದ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಧಾತು, ಅದರಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಸಕಾರಾನ್ಯತರಾಂತಃಪಾತಿ ಸಕಾರದ ಮುಂವೆ ಇರುವ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ--ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವೀವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಷ್ಯಾಃಪತಿಪುತ್ರ....(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಪತೇ ಎಂಬುದು ಅಮುಪ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪದವು ಸಬಾಂಮುಪ್ರಿತೇಷರಾಗವತ್ಸೇರೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨)ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಏವಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಮುಪ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಶ್ವಾನ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುಪ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಕ್ಕೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ ಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ವೀರೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ ಯಮಿಂದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ |
ಸೋಮೋ ಹಿನೋತಿ ಮರ್ತ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘಾ | ವೀರಃ | ನ | ರಿಷ್ಯತಿ | ಯಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತಿಃ ||
ಸೋಮಃ | ಹಿನೋತಿ | ಮರ್ತ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರೋ ದೇವೋ ಯಂ ಮರ್ತ್ಯಂ ಯಕ್ಷಮಾಣಂ ಹಿನೋತಿ ಸ್ತುಪ್ತೋತಿ ವರ್ಧಯತಿ ವಾ |
ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವೋ ಹಿನೋತಿ | ತಥಾ ಸೋಮೋ ಹಿನೋತಿ | ಸ ಘ ಸ ಏವ ಯಜಮಾನೋ
ವೀರೋ ವೀರೈಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನ ರಿಷ್ಯತಿ | ನ ವಿನಶ್ಯತಿ || ಘ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ಮಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ
ತುನುಘಮಪ್ತತಜ್ಜುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ- ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | ಉಕ್ತಂ |
ಹಿನೋತಿ | ಹಿ ಗತಾ ವೃದ್ಧಾ ಚ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷುಃ | ತಿಸಃ ಪಿತ್ತಾತ್ ಕ್ಷುಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ-ಇಂದ್ರನು | ಯಂ-ಯಾವ | ಮರ್ತ್ಯಂ- (ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ) ಯಜಮಾನ
ನನ್ನು | ಹಿನೋತಿ-(ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ) ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ-ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೂ |
ಹಿನೋತಿ-ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸೋಮಃ-(ಹಾಗೆಯೇ) ಸೋಮದೇವತೆಯು | ಹಿನೋತಿ-ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ
ನೆಯೋ | ಸಃ ಘ-ಅಂತರ ಮನುಷ್ಯನೇ | ವೀರಃ-ವೀರೃದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ-ನಾಶ
ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ಮೂರು
ದೇವತೆಗಳೂ ಆಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರುಗಳ ದಯೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ
ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದಿಗೂ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

That valiant man whom Indra, Brahmanaspati and Soma protect never perishes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಇಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ, ಸೋಮ ಈ ಮೂರುದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದುವರೋ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವರೋ ಆ ಮನುಷ್ಯನು ವೀರನಾಗಿ ಬಾಳುವನು, ಎಂದಿಗೂ ಅವನು ನಾಶವನ್ನೈದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘ—ಈ ಅಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಯಂ ಮತ್ಯಂ—ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ ಸೋಮ ಇವರುಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಇದು ಚಾದಿಗಣವು ಅಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ (ಘಿ ಸೂ. ೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಚಿ ತುನುಘಮುಕ್ಷುತರ್ಜ್ಞ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೩) ಘ ಶಬ್ದದಿಂದ ಘಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರ ರೂಪವಾದ ಘ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಗೆ ಗ್ರಹಣ. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಕೃತ್ರಿಮಾಽಕೃತ್ರಿಮಯೋಃಕೃತ್ರಿಮಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ) ಕೃತ್ರಿಮ ಎಂದರೆ ನ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಕೇತಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಕೃತ್ರಿಮ ಎಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕೃತ್ರಿಮ ಅಕೃತ್ರಿಮ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬಂದರೆ ಕೃತ್ರಿಮಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ. ತರಪ್ತಮಸೌಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೬) ಎಂದು ತರಪ್ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವಿರುವುದು. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ತಮಪ್‌ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಚಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಬೇಕು. ನವಂಚ ತರಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಾದರೆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವು. ತರ್ಜ್ಞ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧಗೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಭೌತಕಮಸಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಇಂತಹ ಜಿತ್ವನನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಥಾ ಅದೇಶವಾದ ತಗೆ ಗ್ರಹಣ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಘ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಃ—ಷಷ್ಠ್ಯಾಃಪತಿ.... (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಹಿನೋತಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ, ಧಾತು. ಲಟ್ ತಿಪ್. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ವಿಕರಣ ಹಿ+ನು+ತಿ. ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶ್ವವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಓಕಾರ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಜಾತ್ತು. ಕ್ವಿತಿಚಿ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ನುನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಿಗೆ ಇಗ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾಶ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾಶ್ವ, ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರನೇ ಉಳಿಯುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಸೋಮ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಮರ್ತ್ಯಂ |
ದಕ್ಷಿಣಾ ಪಾತ್ಸಂಹಸಃ || ೫ ||

|| ಪಠಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ತಂ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಸ್ತತೇ | ಸೋಮಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ಮರ್ತ್ಯಂ ||
ದಕ್ಷಿಣಾ | ಪಾತು | ಅಂಹಸಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ತ್ವಂ ತಂ ಮರ್ತ್ಯಮನುಷ್ಠಾತಾರಂ ಮನುಷ್ಯಮಂಹಸಃ ಪಾಪಾತ್ಪಾಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಸೋಮಃ ಪಾತ್ಸಿಂದ್ರಶ್ಚ ಪಾತು ದಕ್ಷಿಣಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾ ಚಿ ಪಾತು || ದಕ್ಷಿಣಾ | ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧೌ | ದ್ವುದಕ್ಷಿಣಾಮುನಿ || ಉ. ೨-೫೦ | ನಿತ್ವಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಂಹಸಃ | ನೆಬ್ಬಿಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿ- ನಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೩೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೀಯೇ, | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತಂ ಮರ್ತ್ಯಂ—ಅ (ಅನು ಸ್ವಾತ್ಮವಾದ) ಮನುಷ್ಯನನ್ನು | ಅಂಹಸಃ—ಪಾಪದಿಂದ (ರಕ್ಷಿಸು) | ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವತೆಯು | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ—ಇಂದ್ರನು | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ | ದಕ್ಷಿಣಾ—ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪಾಪಕರ್ಮ ಮಾಡದಂತೆ ನೀನು, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಲ್ಲರೂ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿ.

English Translation

Do you Brahmanaspati, and do you Soma, Indra, and Dakshina protect that man from sin.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ, ಸೋಮ, ಇಂದ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆ, ಇವರುಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವರು.

ದಕ್ಷಿಣಾ—ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ದಕ್ಷಿಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಾನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು (೨- ೧-೭)—

ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಕರ್ಮಣೋ ವೃದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಯತೀತಿ | ಅಸಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾತ್ | ದಿಶಮಭಿವ್ರೇತ್ಯ ದಿಗ್ವಸ್ತಪ್ರಕೃತಿಃ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ ದಕ್ಷತೇರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣಃ | ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ ||

ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(೧) ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಕರ್ಮಣೋ ವೃದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಯತೀತಿ—ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಕ್ಷತೆಭಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾತುವಿಗೆ (ದ್ರವ್ಯವನ್ನು) ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯಯಮಾಡಿದ ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ವಲ್ಪ ಧನವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ (ಫಲರೂಪದಲ್ಲಿ) ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೨) ಅಸಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾತ್—ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಸದಃ, ಆಗ್ನೇದ್ರೀಯಗಳೆಂಬ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ಬಳಸಿ ಬಂದು ಅಂತರ್ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ದಿಶಮಭಿವ್ರೇತ್ಯ ದಿಗ್ವಸ್ತಪ್ರಕೃತಿಃ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ ದಕ್ಷತೇರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣಃ || ಪ್ರಾಬ್ಧುಖನಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೈಯೆಯು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ) ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಬಲಗೈಯು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಬಲಗೈಯಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತಃ ಎಂದು ದಕ್ಷಿಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

(೪) ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ || ದಾಶತೆಭಾತುವಿಗೆ ದಾನಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಾನಕೊಡುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತವನ್ನು (ಬಲಗೈಯನ್ನು) ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ದಾನಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ದಾನಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಾದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಠಾತು, ಅಂಹಸಃ—ಅಂಹಃ ಎಂದರೆ ಠಾತವು. ಠಾತದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದರೆ, ಠಾತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ಸದ್ಭುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ—ವ್ಯವಹಿತಮನ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನೃತವಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣಾ—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ ಠಾತು ದ್ವುದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನನ್ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೦೮) ದ್ವು ಗತೌ, ದಕ್ಷ ವೃಧೌ. ಈ ಠಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ದಕ್ಷಿ+ನ ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಞ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಯಜ್ಞಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. “ದ್ರವಿಣಂ ನ ದ್ವಯೋರ್ವಿತ್ವೇ ಕಾಂಚನೇಚ ಪರಾಕ್ರಮೇ | ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷಿಣೋದ್ಯೋತ ಸರಲಚ್ಛಂದವೃತ್ತಿಷು | ಅವಾಮೇ ತ್ರಿಷುಯಜ್ಞಾದಿವಿಧಿದಾನೇ ದಿಶಿಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂದು ಮೇದಿನಿಕೋಶದಲ್ಲಿರುವುದು ಏನಂಚ ಅಜಾದ್ಯತಸ್ಪಾಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬಂದು ಸೇವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಎಂಬುದು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಸಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ತೃಮ್. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಅಂಹಸಃ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸ್ತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸದಸಸ್ಪ್ರತಿಮದ್ಭುತಂ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಂ |
ಸನಿಂ ಮೇಧಾಮಯಾಸಿಷಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸದಸಃ | ಪತಿಂ | ಅದ್ಭುತಂ | ಪ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯಂ ||

ಸನಿಂ | ಮೇಧಾಂ | ಅಯಾಸಿಷಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನುಪ್ರವಚನೀಯಚರೋಹೋಮೇ ಸದಸಸ್ತತಿಮಿತ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ತಥಾ ಚ ಗೃಹ್ಯೇ
ಮೇಖಲಾಮಾಬಧ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಪತ್ಯತೇ | ಆಚಾರ್ಯಃ ಸಮನ್ವಾರಭ್ಯೇ ಜುಹುಯಾತ್ಸದಸಸ್ತತಿ-
ಮದ್ಭುತಂ | ಅ. ಗೃ. ೧-೨೨-೧೧ | ಇತಿ ||

ಮೇಧಾಂ ಲಬ್ಧುಂ ಸದಸಸ್ತತಿಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವಮಯಾಸಿಷಂ | ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ |
ಕೇದ್ರಕಂ | ಅದ್ಭುತಮಾಕ್ಷರೈಕರಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಸೋಮಪಾನೇ ಸಹಚಾರಿತ್ವಾತ್ ಕಾಮ್ಯಂ
ಕಮನೀಯಂ ಸನಿಂ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ || ಸದಸಃ | ಪದ್ವಿ ವಿಶರಣಾದಾ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ |
ನಿಶ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತೇ | ಪತಿಂ | ಪಾತೇರ್ಧತಿಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪ್ರಿಯಂ |
ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿಕರಃ ಕಃ | ಇಯಾಪಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಕಾಮ್ಯಂ | ಕಾಮಯತೇರಚೋ
ಯತ್ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಚಲೋಪಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸನಿಂ | ಪಣಿ ದಾನೀ |
ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಅಚೇ ಇರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಖನಿಕಷ್ಯಂಜ್ಯಸಿವನಿನಿಧ್ವನಿಗ್ರಂಥಿಚರಿಭ್ಯಕ್ತ | ಉ-
೪. ೧೩೯ | ಇತಿ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಯಾಸಿಷಂ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲುಙ್ | ಮಿಪೋ-
ಽಮಾದೇಶಃ | ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೭೩ | ಇತಿ ಸಿಚೇ ಇಡಾಗಮಃ | ಧಾತೋಃ
ಸಗಾಗಮಃ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮೇಧಾಂ—ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಲಬ್ಧುಂ—ಪಡೆಯಲು | ಅದ್ಭುತಂ—ಅಶ್ಚರ್ಯಕರನಾದ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಕಾಮ್ಯಂ—ಸುಂದರನಾದ | ಸನಿಂ—ಧನವನ್ನು
ಕೊಡುವ | ಸದಸಸ್ತತಿಂ—ಸದಸಸ್ತತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು | ಅಯಾಸಿಷಂ—ಹೊಂದಿರುವೆನು (ಆಶ್ರಯಿಸಿ
ರುವೆನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆಶ್ಚರ್ಯಕರನೂ ಎಂದರೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ
ಪಾತ್ರನೂ, ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಸದಸಸ್ತತಿಯೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮೇಧಾ
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು).

English Translation.

I pray, for wisdom, Sadasaspati, the wonderful, the beloved of Indra,
the desirable, and the giver of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ತುತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮವಾದ ವಿವಾಹಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರವ ಚನೀಯವೆಂಬ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸದಸಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಖಲಾಮಾಬಧ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯಃ ಸಮನ್ವಾರಬ್ಧೀ ಜುಹುಯಾ-ತ್ವದಸಸ್ತುತಿಮದ್ಭುತಂ (ಆ- ಗ್ಯ. ೧-೨೨-೧೧) ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸದಸಸ್ತುತಿಂ—ಸದಸಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ದೇವತೆಯು. ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸದಸಃ ಪತಿಂ—ಸದಸ್ಸಿಗೆ ಅಥವಾ ಸಭೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು—

ಚತಸ್ತಃ ಸಾದಸಸ್ತತ್ಯಾಃ | ಸದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ತಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸದಸಸ್ತುತಿಃ |
ಕೋಸೌ | ಅಗ್ನಿಃ | ಕುತ ಏತತ್ | ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾಧಿಪತೀತ್ಯಾತ್ | ಆಸು
ಚಕ್ಷುಃ ಯಜ್ಞಸಾಧನಹವಿಷ್ಯುತಿ ಸಮರ್ಥನಾದ್ಯಗ್ನಿ ಕರ್ಮದರ್ಶನಾತ್ತದ್ವೇವತಾಶ್ಚ ತತ್ರ-
ಶ್ಚರ್ಚಃ | ಸದಸಸ್ತುತಿಮಗ್ನಿಂ ||

ಈ ಋಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಸದಸಸ್ತುತಿದೇವತಾಕವಾದವುಗಳು. ಸದಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವು ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸದಸಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಯಾರು? ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಮತ್ತು ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಹವಿಷ್ಯುತಿ, ಅಗ್ನಿಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸದಸಸ್ತುತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವು. ಸದಸಸ್ತುತಿಯು ಹೆಸರು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯೂ ಈ ಸದಸಸ್ತುತಿಯು ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಅದ್ಭುತಂ—ಆಶ್ಚರ್ಯಕರಂ, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ. ಮಹಾಂತಂ—ದೊಡ್ಡನಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಕಾಮ್ಯಂ—ಕಮನೀಯಂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸುಂದರನಾದ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಅರ್ಥವು ಕಾಮ್ಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೆಂಬಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಂಶಂ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡಲರ್ಹನಾದ ಎಂದಿರುವುದು.

ಸನಿಂ—ಪೇತು ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ ಅಥವಾ ಧನದಾನಂ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸದಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಧನದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸದಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಅಯಾಸಿಷಂ—ಯಾ ಪ್ರಾಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿರುವೆನು ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸದಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು

ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಯು ಈಮದೇ ಯಾಮಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಜ್ಞಾಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾ ದಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಯಾಸಿಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಚೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುವೆನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸದಸಃ—ಪದ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಶಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಇತಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಇವುಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಸಸ್ಯೇವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಬಂದರೆ ಸದಸ್+ಅಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ಸದಸಃ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸತಿ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಷ್ಯಾಃ ಸತೀಪುತ್ರೇ, (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಸತಿಮ್—ಪಾರಕ್ಷಣೇ ಪಾ ತೇರ್ಥತಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೪-೪೯೭) ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೋ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಪಾ+ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಟೀಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪಾ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಪ್ರಿಯಮ್—ಪ್ರೀಷ್ಠ ತರ್ಪಣೇ, ಧಾತು. ಇ ಉ ಚು ಲ್ಪ ಗಳನ್ನು ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು, ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ, ಪ್ರೀಷ್ಠ ತರ್ಪಣೇ, ಕ್ಷಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತಕ್ಕೆತ್ವದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ, ಪ್ರೀ+ಅ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾಧಾತುಭ್ಯವಾಂಯೋರಿಯಜುವಜ್ಞಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಿಯ ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿವಚನ ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಪೂರ್ದರೂಪ.

ಕಾಮ್ಯಮ್—ಕಮು ಕಾಂತಾ, ಧಾತು. ಕಾನ್ತ್ರಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛೆ. ಕಮೇರ್ಪಿಜ್ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಜ್, ಕಮ್+ಇ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ, ಕಾಮಿ, ಇದು ಆಜಂತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚೋರಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಾಮ್+ಇಯ. ಷೇರನಿಟಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇದಾದಿಯಲ್ಲದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಜ್ಗೆ ಲೋಪ, ಕಾಮ್ಯ. ತಿಶ್ವರಂತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋಽಪಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾನ್ತ.

ಸನಿಮ್—ಷಣು ದಾನೇ, ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಖನಿಕಷ್ಯಜ್ಯಸಿವ ಸಿನಿಸಿನಿಧನಿಗ್ರನ್ನಿ ಚಲಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೯) ಅಚೇಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಖನು ಅವ-ದಾರಣೇ, ಕಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಅಷ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ, ವಸ ಅಚ್ಚಾದನೇ, ವನ, ಷಣ, ಸಂಭಕ್ತೌ, ವನು ಯಾಚನೇ, ಷಣು ದಾನೇ, ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ, ಗ್ರನ್ಥ ಬಂಧನೇ, (ಎರಡೂ ಚುರಾದಿ) ಚಲ ಕಂಪನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನ್+ಇ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಅಮ್, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸನಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಯಾಸಿಷಮ್—ಯಾ ಪಾಪಣೇ, ಲುಜ್, ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಿಪ್, ಯಾ+ಮಿ, ತಸ್ಯ ಸ್ಯಮಿಸಾಂಶಾಂತಂಶ್ಯಮಃ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ, ಯಾ+ಅಮ್ ಚ್ಚಿ ಲುಜಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೀಸ್ವಿಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಜ್ ಆದೇಶ, ಲುಜ್ಅಜ್ಅಲ್ಪಜ್ಞ್ವಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಅಯಾ+ಸ್+ಅಮ್, ಯಮರಮನಮಾನಾಂ ಸಕ್ಚೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೭೩) ಯಮ, ರಮ, ನಮ ಧಾತುಗಳು ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮವೂ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಯಾಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮವೂ ಸಿಜ್‌ಗೆ ಇಟ್ಟು ಬಂದರೆ ಅಯಾಸ್+ಇಸ್+ಅಮ್, ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಜ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಅಯಾಸಿಷಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮.೧ ೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನು ದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಯಸ್ಮಾದ್ವತೇ ನ ಸಿದ್ಧತಿ ಯಜ್ಞೋ ವಿಪ್ರಶ್ಚಿತ್ತಶ್ಚನ |
ಸ ಧೀನಾಂ ಯೋಗಮಿನ್ಯತಿ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಮಾತ್ | ಋತೇ | ನ | ಸಿದ್ಧತಿ | ಯಜ್ಞಃ | ವಿಪ್ರಃ ಚಿತಃ | ಚನ ||
ಸಃ | ಧೀನಾಂ | ಯೋಗಂ | ಇನ್ಯತಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಜ್ಞೋಽಯಮನುಷ್ಠಾತವ್ಯೋ ವಿಪ್ರಶ್ಚಿತ್ತಶ್ಚನ ವಿದಿಸೋಽಪಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಸ್ಮಾತ್ಪದೇ ಸಸ್ಯತೀದೇವಾದ್ವತೇ ನ ಸಿದ್ಧತಿ ಸೋಽಯಂ ಸದಸಸ್ಯತೀರ್ದೇವೋ ಧೀನಾಂ ಮನೋಃನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾ-

ಜಾಮಸ್ಯದ್ವಿದ್ವಿನಾಮನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಜಾಂ ನಾ ಯೋಗಂ ಸಂಬಂಧಮಿನ್ದ್ರತಿ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಯಜ-
ಮಾನಮನುಗೃಹ್ಯ ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಪಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ | ಅನ್ಯಾರಾದಿತಾದಿನಾ |
ಸಾ. ೨-೩-೨೯ | ಯತೇಯೋಗಾತ್ಪಂಚಮಿಾ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ
ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಿದ್ಧೃತಿ | ಸಿಧು ಸಂರಾದ್ಧಿ | ಶೃಗೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ಯಮಿಸಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಧೀನಾಂ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯೋಗಂ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಘೃಗೋ ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇನ್ದ್ರತಿ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ |
ಶರ್ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಃ— (ನಾವು) ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಯಜ್ಞವು | ವಿಪಕ್ಷಿತಶ್ಚನೆ — ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ
ಯಜಮಾನನಿಗೂ | ಯಸ್ಮಾತ್ ಯತೇ—ಯಾವ ಸದಸಸ್ವತಿಯು ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ | ನೆ ಸಿದ್ಧೃತಿ—ಸಾಧ್ಯವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲವೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ ಈ ಸದಸಸ್ವತಿಯು | ಧೀನಾಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಗೂ ಅಥವಾ
ಅನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಗಳಿಗೂ | ಯೋಗಂ—ಸಂಬಂಧವನ್ನು | ಇನ್ದ್ರತಿ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ (ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಂತಹ ಪಂಡಿತನಾದ ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಸದಸಸ್ವತಿಯು ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿ
ಸಲಾರನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸದಸಸ್ವತಿಯೇ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗೂ ನಾವು ಮಾಡಬೇಕಾ
ಗಿರುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಅನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು
ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Without whose aid the sacrifice even of the wise does not prosper, he
prompts the pious feelings in our thoughts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚೆನೆ-ಅಪಿ--ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧೀನಾಂ--ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳಿರುವವು (ನಿ. ೩-೧೩ ಮತ್ತು
ನಿ. ೩-೨) ಆದುದರಿಂದ ಧೀನಾಂ ಯೋಗಮಿನ್ದ್ರತಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಕರ್ಮಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವಂತೆ
ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯೆಸ್ಮಾತ್—ಇಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧಕ್ಕೆ ಮತೇ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಾರಾದಿತರ್ತೇದಿ-
 ಕೃಬ್ಧಾ ಇತ್ಯುಕ್ತರಪದಜಾಹಿಂಯುಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨.೩-೨೯). ಅನ್ಯ, ಆರಾತ್, ಇತರ, ಮತೇ, ಪೂರ್ವ ಮೊದ
 ಲಾದ ದಿಕ್ಪುಗಗಳನ್ನು ಬೋಧನೆಮಾಡತಕ್ಕ ಪುಗಗಳಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಅಂಚೂತ್ತರಪದಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು
 ಆಚ್, ಆಹಿ, ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಏತದರ್ಥಾನ್ವಿತಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ
 ಪಙ್ಗುವಿವಿಧಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತೇಶಬ್ಧಾರ್ಥಾನ್ವಿತಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಮುಂದೆ
 ಪಂಚವಿವಿಧಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. - ಯದ್+ಜ್+ಃ. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
 ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಜಿಸ್ತೀಯೋಃ ಸ್ತಾತ್ ಸ್ತೀನ್
 (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಸದ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಿಸಿ, ಜಾ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ
 ಸ್ತಾತ್, ಸ್ತೀನ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಸಿಗೆ ಸ್ತಾತ್ ಆದೇಶ, ಯೆಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾ-
 ನೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಇಲ್ಲಿ ಸು ಎಂದರೆ ಸಪ್ತವಿಂಬಕುನಚನಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದು
 ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು (ಅಚ್ಚನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತೃತೀ
 ಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಪ್ತವಿಂಬಕುನಚನದಲ್ಲಿ ಯೇಷು ಎಂದು
 ರೂಪ, ಸಪ್ತವಿಂಬಕುನಚನಷು, ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಯೇ ಎಂಬ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಏಕಾಚ್ಚ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ
 ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಯಚ್ಚ-
 ಬ್ಧವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ನಗೋತ್ತರನಾಮವರ್ಣಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ
 ಸುಪ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಸ್ತಾತ್ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ.

ಸಿದ್ಧತಿ—ಸಿದ್ಧ ಸಂರಾದ್ಯೋ ದಿವಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಸಃ ಸಃ ಲಟ್ ತಿಪ್. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ತ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ.
 ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯನ್, ಸಿದ್ಧತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತ್ಯನ್ ನಿತ್ವ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯು
 ದಾತ್ತ. ಯೆಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧಘಟಿತವಾದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಾನ್ವಿತೈಮ್
 (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ
 ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧೀನಾಮ್—ಸಾನೇಕಾಚೆಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯೋಗಮ್—ಯುಜೋ ಯೋಗೇ, ಧಾತು. ಧಾವೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಘರ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೆಚೋಃ
 ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಣ್ಯತ್ಯತ್ಯಯ ಪರದ
 ಳ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚಕಾರ, ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಆ ವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ವರ್ಗ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಜಕಾ
 ರಕ್ಕೆ ತದ್ವರ್ಗ ತೃತೀಯವಾದ ಗಕಾರ, ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ರಾದ್ಯರಿಂದ ಯೋಗ ಎಂಬುದು
 ಆದ್ಯದಾತ್.

ಇನ್ಯತಿ—ಇವಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದ
 ರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಇನ್ಯತಿ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆದ್ಯುಧ್ಯೋತಿ ಹವಿಷ್ಯಂತಿಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ಕೃಣೋತ್ಯಧ್ವರಂ |
ಹೋತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆತ್ | ಋಧ್ಯೋತಿ | ಹವಿಃ ಕೃತಿಂ | ಪ್ರಾಂಚಂ | ಕೃಣೋತಿ | ಅಧ್ವರಂ ||
ಹೋತ್ರಾ | ದೇವೇಷು | ಗಚ್ಛತಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆದಿನಂತರನೇವ ಹವಿಷ್ಯಂತಿಂ ಹವಿಃಸಂಪಾದನಯುಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಮ್ಬುಧ್ಯೋತಿ | ಸದೇ-
ಸಸ್ವತೀರ್ಧವೋ ವರ್ಧಯತಿ | ಹವಿದರ್ಶನಾನಂತರಮೇವ ಫಲಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾವಿಧಫಲ-
ಸಿದ್ಧಯೇತ್ಯಧ್ವರಂ ಯಜಮಾನೇನಾನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತಮವಿ-
ಘ್ನೇನ ಸರಿಸಮಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಂ ಕೃಣೋತಿ | ಕರೋತಿ | ಹೋತ್ರಾ ಹೂಯಮಾನಾ ದೇವತಾ ತುಷ್ಠಾ
ಸತೀ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಖ್ಯಾಸಯಿತುಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ | ಯದ್ವಾ | ಹೋತ್ರಾಸ್ತದೀಯಸ್ತುತಿರೂಪಾ
ವಾಕ್ ದೇವಾನ್ಸರಿತೋಷಯಿತುಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ | ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶತ್ಸು
ನಾಶ್ವಾನುಸು ಹೋತ್ರಾ ಗೀರಿತಿ ಪಠಿತಂ || ಹವಿಷ್ಯಂತಿಂ | ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಪಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಹವಿಷ್ಯತಿ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪ್ರಾಂಚಂ |
ಅನಿಗಂತೋಽಂತಾ ವಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಪಾ. ೬-೨-೫೨ | ಇತಿ ಗತೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪಶ್ವಾ ದೇಕಾದೇಶ-
ಸ್ವರಃ | ಅಧ್ವರಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ಯರೋ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ | ನೌಗ್ಗಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತರಸದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಹೂಯತೇಽಸ್ಯಾಮಿತಿ ಹೋತ್ರಾ ದೇವತಾ | ಹೂಯಮಾತ್ರಭಸಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೪-೧-೬೭ |
ಇತಿ ತ್ರನ್ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುಧ್ಯೋತಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಆತ್—ಆನಂತರ | ಹವಿಷ್ಯಂತಿಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು |
ಋಧ್ಯೋತಿ—(ಸದಸಸ್ವತಿಯು) ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಧ್ವರಂ—(ಯಜಮಾನನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವ)
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಪ್ರಾಂಚಂ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮುಗಿಯುವಂತೆ | ಕೃಣೋತಿ—
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಹೋತ್ರಾ—ಹೋತ್ರವಿಧ (ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯು ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡಿಸಲು) | ಹೇನೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) | ಗಚ್ಛತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾನೆ [ಅಥವಾ | ಹೋಗುತ್ತಾ—(ಪ್ರವೃತ್ತಿ) ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು) | ಹೇನೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಗಚ್ಛತಿ—ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ.]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಮೇಲೆಯೇ ಸದಸಸ್ಯತೆಯು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ನಾವು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿದ ದೇವತೆಯು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

And then he rewards the presenter of oblations ; brings the sacrifice to its conclusion ; our prayer then reaches the gods.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಆತ್-ಅಥ, ಅನಂತರ ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾದೇದಯಿಕ್ತ ಹರಿತಃ ಸಧಸ್ಕಾದಾತ್ರಾಶ್ರೀ ವಾಸ-ಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ತೈನಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಥ-ಅನಂತರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೪-೧೧).

ಹವಿಷ್ಯತಿಂ-ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಪಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸೋಮಯಂ ಹವಿಷ್ಯತಿಃ || ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ, ಹವಿಷ್ಯತಿಂ ಹವಿಷ್ಠಿಯಾಂ ಹವೀಂಃ ಸಾರತೋ ವೃದ್ಧಾನಿ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಹವಿಷ್ಯತಿಯೆಂದರೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಕರ್ಮವು. ಅದನ್ನು ಸಾರಭೂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಾಂಚಿಂ—ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ಗಚ್ಛಂತಮವಿಘ್ನೇನ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನೆಂದರ್ಥವು.

ಹೋತ್ರಾ—ಹೂಯಮಾನಾ ದೇವತಾ ಅಥವಾ ಅಸ್ತದೀಯಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್—ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯು ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಧಾತಾ ನೋದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಣ್ವಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೬) ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು.

ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ—ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತಾಪರವಾ ದರಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ದೇವತೆಯು, ಯಜಮಾನನು ತನ್ನನ್ನೆಣಿಸಿ ನಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪದಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು, ವಾಕ್ಯಪರವಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದು ಅಥವಾ ಕೇಳಿಸಿ ಆದರಿಂದ ಅವರು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹವಿಷ್ಯತಿಮ್-ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಪಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಃ ಹವಿಷ್ಯತಿಃ | ಯಾವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸಂಪಾದನೆ ಇದೆಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹವಿಷ್ಯತಿ ಎನ್ನುವರು. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಪ್ರಾಜ್ಞಮ್—ಪ್ರಾಜ್ಞತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಸುಬಂಧವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಗ್ವೈಧ್ಯಂ—, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್, ನ್, ಇ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ, ವ್ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಹಲಂತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತ ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕವಲ್ಲದುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಖಾತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಪ್ರ+ಅಚ್+ವ್, ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಚ್+ವ್. ಅನಿಗನ್ನೋತ್ಪಾತ್ವಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೫೨) ವಕಾರ ರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಜ್ಞಾಧಾತುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಸಂಜ್ಞಾಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, ಪ್ರ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಸರ್ಗಶ್ವಾರ್ಥಭಿವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮ, ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪ್ರ+ಅಚ್+ವ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ವೇರಪೈತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನ ಅಮ್, ಪ್ರಾಚ್+ಅಮ್. ಉಗಿದೇಶಾಂತರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನೇಽಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+ಅಮ್, ನಪ್ರಾಪದಾಂತಸ್ತರ್ದುಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಥೆಯೆಯಿಸ್ವರಸರ್ವಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸರ್ವಣ, ಇಕಾರ, ಪ್ರಾಜ್ಞಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇಽಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ ಅಧ್ವರಃ, ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತ್ರವಾಗುವ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನರ್ಘಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ನರ್ಘ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಹೋತ್ರಾ—ಹೂಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಹೋತ್ರಾ ದೇವತಾ. ಹುಯಾಮಾತ್ರಭಸಿಭ್ಯಶ್ಚನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬-೬) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಮಾ ಮಾನೇ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಭಃ ಭರ್ತೃನದೀಪ್ತೋಃ, ಈ

ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್. ಗುಣ, ಹೋತ್ರ, ದೇವತಾವಾಚಕವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಆದ್ದರಿಂದ ಟಾಚ್, ಹೋತ್ರಾ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ಮರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ ಸುಧೃಷ್ಟಮಮಪತ್ಯಂ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ |
ದಿವೋ ನ ಸದ್ಮಮುಖಸಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ | ಸುಽ ಧೃಷ್ಟಮಂ | ಅಪತ್ಯಂ | ಸಪ್ರಥಃ ಽ ತಮಂ ||
ದಿವಃ | ನ | ಸದ್ಮಽ ಮುಖಸಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವವಿಶೇಷಂ | ಯದ್ವಾ | ಅವಯವಾರ್ಥವೃತ್ತತ್ಯಾ ಸದಸಸ್ತತಿ-
ದೇವತಾಪರೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ವೃತ್ತತ್ವಂ ಚ ಯಾಸ್ಯೋ ದರ್ಶಯತಿ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾ-
ತ್ಯೋ ನರಾ ಅಸ್ತಿನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರ್ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೮-೬ |
ಇತಿ | ಅತ್ರಾಗ್ನಿವತ್ಸದಸಸ್ತತೇರಿದ ನರೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನತ್ವಾನ್ನರಾಶಂಸತ್ವಂ | ಏವಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಹೃದಿ-
ನಿಧಾಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಯತೇ | ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ | ಐ.ಬ್ರಾ. ೬-೨೭ | ಇತಿ |
ಅತೋ ಮನುಷ್ಯೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನೋ ಯಃ ಸದಸಸ್ತತಿಯೋ ವಾ ನರಾಶಂಸನಾಮಕೋ ದೇವಸ್ತಮಪತ್ಯಂ |
ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ದೃಷ್ಟವಾನಸ್ತಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಸುಧೃಷ್ಟಮಮತ್ಯಾಧಿಕೈನ ಧಾಪ್ತ್ಯಯುಕ್ತಂ ಸಪ್ರಥಸ್ತ-
ಮಮುತಿಶಯೇನ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ಸದ್ಮಮುಖಸಂ ಪ್ರಾಪ್ತಕೇಜಸ್ಯಂ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದಿವೋ ನ ದ್ಯು-
ಲೋಕಾನಿವ | ಅದಿತ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಭಿರಧಿಸ್ತಾ ದ್ಯುಲೋಕವಿಶೇಷಾ ಯಥಾ ತೇಜಸ್ವಿನಸ್ತದ್ವದಯಂ ನರಾ-
ಶಂಸ್ರೇಜಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಸುಧೃಷ್ಟಮಂ | ಶೋಭನಂ ಧೃಷ್ಟೋತಿತಿ ಸುಧೃಕ್ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅತಿ-
ಶಾಯಿನಿಶಸ್ತಮಪ್ | ಸಕಾರಸ್ಯ ಜತ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇನ ಯಕಾರ
ಉದಾತ್ತಃ | ಅಪತ್ಯಂ | ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪಶ್ಯಾದೇಶಃ | ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲ್ವಂಕ್ಷ್ಯಡುದಾತ್ತಃ | ಸಾ.
೬-೪-೭೦ | ಇತ್ಯೆವ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನ ನಿಭಾತಃ | ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ |

ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರಥಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸೌನ್ | ನಿಶ್ಪಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಹ ಪ್ರಥಸಾ ಪರ್ತಕ ಇತಿ ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ | ಸಾ. ೨-೨-೨೮ | ಇತಿ ಬಹುಪ್ರೀಹಸಮಾಸಃ | ವೋವಸರ್ವಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೨-೮೨ | ಇತಿ ಸಾದೇಶಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯು-ತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸದ್ಮಮುಖಸಂ | ಸೀದ-ತಿತಿ ಸದ್ಮ | ಪದ್ಮ ವಿತರಣಾದಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿಸ್ | ನಿಶ್ಪಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸದ್ಮ ಮಹೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಹಕಾರಸ್ಯ ವೈತ್ಯಯೇನ ಖಕಾರಃ || ೩೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ನಾನು) ಸುದೃಷ್ಟಮಂ—ಬಹಳವಾಗಿ ಧಾಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತನಾದ | ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ | ದಿವೋ ನ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ | ಸದ್ಮಮುಖಸಂ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವ | ನರಾಶಂಸಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಸದಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು (ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು) ಅಪಶ್ಯಂ—ನೋಡಿದೆನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಸದಸಸ್ತುತಿಯು (ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು) ಬಹಳವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು, ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾದವನು, (ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳಿರುವ) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಇಂತಹ ಸದಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು (ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನನ್ನು) ನಾನು ನೋಡಿದೆನು.

English Translation

I have seen Narasamsa the most valiant, the most renowned and radiant as the heavens.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ದೇವತೆಯು ಸದಸಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು. ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸದಸಸ್ತುತಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ತುಗಳೂ ಸದಸಸ್ತುತಿಯ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಸದಸಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸದಸ್ತುತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಅ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು) ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಕ್ತದ್ದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ನರಾಶಂಸಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ನರಾಶಂಕೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೋ ನರಾ ಅಸ್ತಿಸ್ತಾಸೀನಾಃ ಶಂಕಂತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕ-
ಪೂಣಿರ್ನಾರ್ಯಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೮-೬)

ನರಾಶಂಕನೆಂದರೆ ಯಜ್ಞನೆಂದು ಕಾತ್ಯಕರ ಮತವು; ನರಾ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ನರಾ ಶಂಕನೆಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ (ಅಗ್ನಿ) ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರಃ ವಾಕ್ ಶಂಕಃ (ಐ ಬ್ರಾ. ೬-೨೭) ನರಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರು. ಶಂಕ ಎಂದರೆ ವಾಕ್. ಅದುದರಿಂದ ನರಾಶಂಕಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ನರಾಶಂಕನೆಂಬ ಶಬ್ದವು, ಸದಸಸ್ವತಿ, ನರಾಶಂಕ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಹರವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪುಟ ನೋಡಿ) ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿರುವೆವು.

ಸುಧೃಷ್ಟಮಂ—ಶೋಭನಂ ಧೃಷ್ಟೋತ್ತೀತಿ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪರಾಕ್ರಮ (ಅಥವಾ ನಿಶ್ಚಲತ್ವ)
ವುಳ್ಳವನು.

ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ—ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಸಹ ಪ್ರಥಮಾ ವರ್ತತ ಇತಿ, ತೇನ ಸಹ—ಪ್ರಥಮೆಂಬ ಧಾತು
ವಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿವಾದುದು, ಹೊಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ
ಯಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ದಿವೋ ನ—ಸ್ವರ್ಗದಂತೆ. ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ
ದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು
ಕೊಂಡು ಮುಷಿಯು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದು.

ಸದ್ವಮಖಸಂ—ಇಲ್ಲಿ ಮುಖಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಖಕಾರವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಖಸಂ ಎಂದರೆ ಮಹಸಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಸದ್ವ ಮಹೋ
ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸದ್ವಮಹಾಃ ಅಥವಾ ಸದ್ವಮಹಾಃ ತಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಮನೆಯಂತಿರುವ
ವನು, ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯಿಂಥ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಧೃಷ್ಟಮಮ್—ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ, ಧಾತು, ಸ್ವಾದಿ. ಸು=ಶೋಭನಂ, ಧೃಷ್ಟೋತ್ತಿ ಎಂದು
ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಕೈಪಾಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಪಾ. ಕೈಪಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿಲೋಪಃ ಅತಿಶಾ-
ಯೇನೇ ತಮದಿಷ್ಟನೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್. ಸುಧೃಷ್ಟ+ತಮ
ಝಲಾಂಜಶ್ಚಾಝಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚ ಬಂದು ಡಕಾರ ಬರದೇ ಇರು
ವಿಕೆಯು ಛಂದಸವು. ಷ್ವನಾಷ್ಟುಃ (ಪಾ.ಸೂ.೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ದ್ವಿತೀಯಾ
ಏಕವಚನ ಅಮ್, ಅವಿಪೂರ್ವಃ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸುಧೃಷ್ಟಮ್, ಧೃಷ್ ನ ಖಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ

ಸುಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸಬದ್ಧವೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬಂದು, ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಪತ್ಯಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಕರ್ತರಿತಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಮ್ ದಾಣ್ ದೃಶ್ಯತ್—, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಪಶ್ಯ ಆದೇಶ, ಪಶ್ಯ+ಅ+ಅಮ್. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಪತ್ಯಮ್. ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಜ್ವಡುದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಪ್ ಆಗಮ. ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮ್—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು, ಪ್ರಥನಂ ಪ್ರಥಃ ಸದ್ವಿಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಪ್ರಥಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸಹ ಪ್ರಥ-ಸಾ ವರ್ತತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ, ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ಯುಗ ಪತ್ಯಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾಬೋಧಕವಾದ ಸಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು- ವೋಪಸೇರ್ಷ-ನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨). ಉಪಸರ್ಜನಸಂವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸ ಎಂದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಏವಂಚ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಘಟಕ ಉತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ, ಸಪ್ರಥಸ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಪ್ರಥಸ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಪ್ರಥಸ್ತಮ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ, ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮ್.

ದಿವಃ—ಊದಿದಿವಮ್ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸದ್ವಮುಖಸಮ್—ಷಡ್ವಿ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಧಾತೃದೇಃಷಃಸಃ, ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋ-ಽಸಿದ್ಯತ್ಯನೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸದ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯರ ಬಂದು ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಸದ್ವಮುಖಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸದ್ವಮುಖಾಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಕಾರ, ಸದ್ವಮುಖಸ್, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್ ಸದ್ವಮುಖಸಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೯ ||

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಮಿತಿ ನವರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾ
ತ್ವನುಲೈಮ್ಯತೇ | ಪ್ರತಿತ್ಯಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಮಿತಿ || ಕಾರೀರೀಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಮಿತ್ಯೇಷಾ ಧಾಯ್ಯಾ | ತಥಾ
ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟ್ಯಃ ಕಾರೀರೀ ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಮಿಲೇ ಅಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ
ನಮೋಭಿರಿತಿ ಧಾಯ್ಯೇ | ಅ. ೨-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುನಾದವು—ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಎಂಬುವುದು ಈ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿತ್ಯಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ—
ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಹುರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.
ಕಾರೀರೀಷ್ಟಿಯೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟ್ಯ ಕಾರೀರೀ
ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಮಿಲೇ ಅಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ ನಮೋಭಿರಿತಿ ಧಾಯ್ಯೇ (ಅ. ೨-೧೩) ಎಂದರೆ
ಕಾರೀರೀ ಎಂದರೆ ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟ್ಯಯು, ಮೆಳೆಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿತ್ಯಂ
ಚಾರುಮಧ್ವರಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೧) ಮತ್ತು ಈಲೇ ಅಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ ನಮೋಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೦-೧)
ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನಮಾಕಾಶಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೨-೧೩) ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೧೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೩೬, ೩೬ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧೯ ||

|| ಋಷಿ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ —ಅಗ್ನಿರ್ಮರುತಶ್ಚ |

ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ |

ಮರುಧ್ವರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೧ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ಪ್ರತಿ | ತ್ಯಂ | ಚಾರುಂ | ಅಧ್ವರಂ | ಗೋಪೀಥಾಯ | ಪ್ರ | ಹೂಯಸೇ ||
ಮರುತ್ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಞಾಪ್ಯಂ ||

ತೈಚ್ಛಿಬ್ಧಃ ಸರ್ವನಾಮ ತಚ್ಛಿಬ್ಧಸರ್ವಾಯಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯೋ ಯಜ್ಞಶ್ಚಾರುರಂಗವೈಕ-
ಲ್ಯರಹಿತಸ್ಯಂ ತಥಾವಿಧಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಪ್ರತಿಲಭ್ಯ ಗೋಪೀಥಾಯ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ |
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ತ್ಯಂ ಹೂಯಸೇ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಸ್ತದ್ವರೇ ತ್ಯಂ ಮರುದ್ವಿದೇವನಿಶೇಷೈಃ ಸಹಾ ಗಹಿ | ಅಗಚ್ಛ |
ಸೇಯಮ್ನಗ್ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಂ ಪ್ರತಿ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ
ಸೋಽಗ್ನೇ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹಾಗಚ್ಛ | ನಿ. ೧೦-೩೬ | ಇತಿ || ಪ್ರತಿ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯದಾತ್ತಃ | ತ್ಯಂ |
ತೈದಾದೀನಾಮಃ | ಸಾ- ೭-೨-೧೦೨ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಚಾರುಂ | ದ್ವೈಸನಿಜನಿಚರೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೧-೩ | ಇುಷ್ | ಅತ ಉಪಥಾಯಾ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಇಂತಾ ದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಗೋಪೀಥಾಯ |
ನಿಶೀಥಗೋಪೀಥಾವಗಥಾಃ | ಉ. ೨-೯ | ಇತಿ ಫಕ್ತತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಪ್ರ | ನಿಸಾತಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಚಾರುಂ—ನ್ಯಾತಾತಿರಕ್ತದೋಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮನೋಹರವಾದ
ಅಥವಾ ಸರಪೂರ್ಣವಾದ (ಯಾವ ಯಜ್ಞವುಂಟೋ) | ತ್ಯಂ—ಆ | ಅಧ್ವರಂ ಪ್ರತಿ—ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ |
ಗೋಪೀಥಾಯ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ—(ನೀನು) ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವೆ |
(ಆದುದರಿಂದ ನೀನು) | ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುತ್ಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಬಾ ||

|| ಛಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನ್ಯಾನಾತಿರಕ್ತಲೋಪದೋಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಉತ್ತಮ
ವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ಮರುದ್ವೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation

O Agni, to every perfect and handsome sacrifice you are invoked to drink
Soma ; come hither, Agni, with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ತುರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ತೈಂ=ತಂ—ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದವು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತೈಂ ಎಂದಿರುವುದು. ತೈಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—
ತೈಂ ಜಿದತ್ರಿಮೃತಜುರಮರ್ಥಮಶ್ವಂ ನ ಯಾತವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೩-೧)

ತೈಂ ಸುಮೇಷಂ ಮಹಯಾ ಸ್ವರ್ವಿದಂ ಶತಂ ಯಸ್ಯ ಸುಭ್ಯಃ ಸಾಕಮೀರತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧)

ತೈಮೂಷು ವಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾನಾನಂ ತರುತಾರಂ ರಥಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೧)

ಉದು ತೈಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಗೋಪೀಥಾಯ—ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಗೋವು, ಉದಕ, ರಕ್ತಿ, ಸ್ತೋತ್ರ, ಸೋಮ. ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತ ಕಾರರೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೂ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಆಜ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಸೋಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಅ ಗಹಿ ಎಂದು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರತಿ.—ನಿಪಾತ, ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ನಿಪಾತಗಳು ಅದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ತೈಮ್—ತೈದ್ ಎಂದು ಸರ್ವಾದಿಗಳಾಂತರ್ಗತವಾದ ತೈದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಫಿಪೋನ್ನ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ತೈದ್+ಅಮ್ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದಿಗಳಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ತೈ+ಅ+ಅಮ್. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅ, ಏ, ಓ ಗಳದ್ದರಿ ಪೂರ್ವಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪರರೂಪ ಒಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಇದು

ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ತ್ಯ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಈ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವೂ ಏಕಾದೇಶ—, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಚಾರುಮ್—ದ್ವ್ಯಸನಿಜನಿಚೆಂಚೆಟಿಭ್ಯೋಞುಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩) ದ್ವ್ಯ ವಿದಾರಣೇ, ಪಣಿ ದಾನೇ, ಜನ ಜನನೇ, ಚರ ಗತಾ, ಚಟಿ ಭೇದನೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಞುಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞುಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇಂ ಞುಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲುಪ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಉ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಚರ್+ಉ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಇಾತ್, ಣಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಾನ್ತ್ಯಕ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಚಾರು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇಾತ್ಪ್ರಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚಾರುಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಗೋಪೀಥಾಯೆ—ನಿಶೀಫಗೋಪೀಥಾವಗಥಾಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೧೧೬) ನಿಶೀಫ, ಗೋಪೀಫ, ಅವಗಥ ಎಂಬೀ ಮೂರು ಪದಗಳು ಫಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಗೋಪೀಫ ಎಂದರೆ ತೀರ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮಪಾನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರ. ನಿಪಾತಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ದೇವೋ ನ ಮತ್ಯೋ ಮಹಸ್ತವ ಕ್ರತುಂ ಪರಃ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ದೇವಃ | ನ | ಮತ್ಯಃ | ಮಹಃ | ತವ | ಕ್ರತುಂ | ಪರಃ ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮಹೋ ಮಹತಸ್ತವ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಮುಲ್ಲಂಘ್ಯ ಪರೋ ನಹಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೋ ದೇವೋ ನ ಭವತಿ ಖಲು | ತಥಾ ಮತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಶ್ಚ ಪರೋ ನ ಭವತಿ | ಯೇ ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತದೀಯಂ ಕ್ರತುಮನುಶಿಷ್ಯಂತಿ ಯೇ ಚ ದೇವಾಸ್ತದೀಯೇ ಕ್ರತಾವಿಜ್ಯಂತೇ ತ ಏವೋತ್ಕೃಷ್ಟಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ನಹಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋ-

ದಾತ್ರಃ | ದೇವಃ || ಪಜಾದ್ಯುಜಂತಶ್ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ರಃ | ಮಹಃ | ಮಹತಸ್ತಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಪ್ರಾಪ್ತಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ರತ್ವಂ | ತವ | ಯುಷ್ಮದ್-
ಸ್ಮದೋ ಜಗಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ವಂ | ಕ್ರತುಂ | ಕೃಷಾಃ ಕಶುಃ | ಉ. ೧-೭೮ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ರ-
ತ್ವಂ | ಗಹಿ | ಗಮ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟು ಗತಾ | ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಶೋ ಲುಕ್ |
ಅನುದಾತ್ರೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ರಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ
ಲುಚ್ಛ ಭವತಿ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಮಹಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ | ತವ—ನಿನ್ನ | ಕ್ರತುಂ—ಕರ್ಮವಿಶೇಷವನ್ನು
(ಯಜ್ಞವನ್ನು) ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವ | ಪರಃ—ಬೇರೊಬ್ಬನಾದ | ದೇವಃ—ದೇವನು | ನಹಿ—ಇಲ್ಲ | (ಮತ್ತು
ಅಂತಹ) | ಮರ್ತ್ಯಾಃ—ಮನುಷ್ಯನೂ ಸಹ | ನ—ಇಲ್ಲ | (ಆದುದರಿಂದ) ಹೇ ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ |
(ನೀನು) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವು ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಅದನ್ನು
ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲು ಶಕ್ತನಾದ ದೇವನಾಗಲಿ, ಮನುಷ್ಯನಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರು
ದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

Neither god nor man has power over a rite (dedicated) to you who are
great : come hither, Agni, with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹಃ—ಮಹತಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಅಥವಾ ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ, ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ-
ಇಲ್ಲಿ ತಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದು.

ಕ್ರತುಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ (ನಿ. ೩-೨) ಪ್ರಜ್ಞೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಹಿ—ಏನಾದೀನಾಮುಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರ

ದೇವಃ—ದಿವು ಕ್ರಿಡಾದಾ ಧಾತು. ಪಜಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನಿಗ್ರಹಿಸಜಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣುಸ್ಯಚಃ
(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬು
ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರ.

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಮಹಃ | ರಜಸಃ | ವಿದುಃ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಃ | ಅದ್ವೈತಃ ||

ಮರುತ್ ೩ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯೇ ಮರುತೋ ಮಹೋ ರಜಸೋ ಮಹತ ಉದಕಸ್ಯ ವರ್ಷಣಪ್ರಕಾರಂ ವಿದು-
ಸ್ತೈರ್ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಕೀದೃಶಾ ಮರುತಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಸಪ್ತವಿಧಗಣೋಪೇತಾಃ | ಸಪ್ತಗ-
ಣಾ ನೈ ಮರುತಃ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ದೇವಾಸೋ ದ್ಯೋತಮಾನಾ ಅದ್ವೈತೋ
ದ್ಯೋತಕರಿತಾ ವರ್ಷಣೇನ ಸರ್ವಭೂತೋಪಕಾರಿತ್ವಾತ್ | ತಥಾ ಚೋಪರಿಷ್ಠಾದಾಮ್ನಾಯತೇ | ಉದೀ-
ರಯಥಾ ಮರುತಃ ಸಮುದ್ರತೋ ಯೂಯಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ವರ್ಷಯಥಾ ಪುರೀಷಿಣಃ | ಯಗ್ನೇ ೫-೫೫-೫ |
ಇತಿ | ಶಾಖಾಂತರೇಽಸಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮರುತಾಂ ಪೃಷ್ಠತಯಃ
ಸ್ಯೇತ್ಯಾಹ ಮರುತೋ ನೈ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಈತತ ಇತಿ | ರಜಃಶಬ್ದೋ ಯಾಸ್ಯೇನ ಬಹುಧಾನ್ಯಾಪ್ಯಾತಃ |
ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತ ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇಽಸ್ಯ-
ಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿ. ೪-೧೯ | ಇತಿ || ರಜಸಃ | ನಬ್ರಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ |
ವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ | ಪಾ. ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ರ್ಪುಲರುಸಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೈತ್ಯಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವಿಶ್ವೇ | ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನಂತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತತ್ವಂ |
ದೇವಾಃ | ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ | ದೇವಶಬ್ದಃ ಪಜಾದ್ಯಜಂತಃ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ಮತಃ | ಅದ್ವೈತಃ |
ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ವಾವೇ ಕ್ಷಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ಮತತ್ವಂ | ಕರ್ತರಿ ನಾಕ್ರಿಸ್ |
ತತ್ಪುರುಷೇ ಹ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಯತೋ ನಞ್ ನ ಗತಿನಃ ಚ ಕಾರಕ ಇತಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅದ್ವೈತಃ—ದ್ಯೋತಕರಿತರಾದ ಎಂದರೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ವಿಶ್ವೇ—ಸಮಸ್ತರಾದ
ಎಂದರೆ ಸಪ್ತವಿಧಗಣೋಪೇತರಾದ | ಯೇ ದೇವಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು |
ಮಹಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ | ರಜಸಃ—ಉದಕದ (ವರ್ಷಣಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದನ್ನು) ವಿದುಃ—
ತಿಳಿದಿರುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವೈತಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಅಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಆ ಗಹಿ—
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥಃ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರು, ಸಪ್ತಗಣಗಳೆಂಬ ಏಳು ವಿಧಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು
(ಸಪ್ತಮರುತ್ತುಗಳು) ಯಾರಿಗೂ ದ್ಯೋತಕವನ್ನೆಸಗುವವರಲ್ಲ, ಉಪಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಮಳೆಯನ್ನು
ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಅಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation

Come, Agni, with the Maruths, who are ali divine, and devoid of malignity and who know how to cause the descent of great waters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹೋ ರಜಸಃ—ಮಹತ ಉದಕಸ್ಯ, ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರಿನ (ಮಳೆಯನ್ನು) ರಜಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ರಜಃ | ರಜೋ ರಜತೇರ್ಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂದರೆ, ರಜಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿ (ಪ್ರಕಾಶ), ಉದಕ, ಲೋಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವವು ಎಂದು, ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದಾರೆ. ವೇದಾರ್ಥ ಯತ್ನಕಾರರು ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ದೇವಾಃ—ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗವು. ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಶ್ವೇ—ಸಮಸ್ತ ಎಂದರೆ ಎಳು ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸಪ್ತಗಣಾ ವೈ ಮರುತಃ (ತೈ. ಸ. ೨-೨-೧೧-೧) ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ನಾಕೃವಿರುವುದು.

ಅಮೃತಃ—ದ್ರೋಹರಹಿತಾಃ, ದ್ರೋಹವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರು ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಉಪಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಕೆಳಕಿನ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಉದೀರಯಿಥಾ ಮರುತಃ ಸಮುದ್ರತೋ ಯೂಯಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ವರ್ಷಯಿಥಾ ಪುರೀಷಿಣಃ||

(ಮು. ಸಂ, ೫-೫೫-೫)

ಮರುತಾಂ ಪೃಷತಯಃ ಸ್ಥೇತ್ಯಾದ ಮರುತೋ ವೈ ವೃಷ್ಟಾ ಈಶತೇ | (ತೈ. ಬ್ರಾ.)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಕೃತವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಜಸಃ—ರಜಶ್ಯಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸನ್ಯತೈ (ಫಿ.ಸೂ. ೨-೨೬) ಇಸಂತವಲ್ಲದ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರಜಃ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭು ದಾತ್ತ, ಸಸ್ಯವಿಕವಚನಾನ್ವ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಝಿ ಆದೇಶ. ವಿದ್+ಝಿ ಕರ್ಮಿಶಪ್ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯಭೇದ ಶಪಃ (ಪಾ.ಸೂ.೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್. ವಿದೋಲಬೋವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ

ಬಂದಿರುವ ಲಿಖ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಪ್ರಿಯ ಪದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ತಿಬಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, | ಥಲ್, ಅಥುಸ್, ಅ, | ಣಲ್, ವ, ಮ | ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸ್ ಆದೇಶ, ವಿಧ್+ಉಸ್, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ, ವಿದುಃ ಎಂದಾಯ್ತು. ಯೇಮಹೋರಣಸೋ ವಿಧುಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಸ್ ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವೇ-ಅಶಾವುಷಿ.....ವಿಶಿಷ್ಟಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ-ಪ್ರವೇಶನೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನ ಜಸ ಜಸತ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೀ ಆದೇಶ, ಶ್ ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ ವಿಶ್ವ+ಈ. ಆದ್ಯುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ.

ದೇವಾಸಃ-ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಪಜಾದಿಭ್ಯೋಲುಣುಣ್ಯಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾದಿಕೊಂಡು ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘುಪಥಗುಣ. ವೇನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ, ದೇವ+ಅಸ, ಅಜ್ಜನೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಗೆ ಅಸುಕ್ ಅಗಮ. ಅಗಮವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ಮಾಟಿಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಗೆ ಅನ್ಮಾನಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದೇವ+ಅಸ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ದೇವಾಸ, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ.

ಅದ್ವೈಹಃ-ದ್ರುಹ-ಜಿಘಾಂಸಾಯಮ್ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ನ ದ್ರುಹಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹ, ದ್ವೋಹಮಾಡುವಿಕೆಯು ಯಾವ ಮರುತ್ಯಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಬಹುವ್ರೀಹಪ್ರಕ್ರತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಯಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜಾ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅಥವಾ ಕ್ವಿಪಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಉಪಪದಗಳು ಇರುವಾಗಲೂ, ಉಪಪದಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗಲೂ, ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರ್ದರಿ ಕ್ವಿಪ್, ನ+ದ್ವೈಹಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹ. ದ್ವೈಹಃ ದ್ವೋಹಕರತ್ತರಃ ಯಾವ ಮರುತ್ಯಗಳಿಗೆ ದ್ವೋಹ ಮಾಡುವವರು ಇಲ್ಲವೋ ಆ ಮರುತ್ಯಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ನ ದ್ರುಹಃ, ಅದ್ವೈಹಃ ದ್ವೋಹಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲದೆ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ತತ್ಪುರುಷವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ತತ್ಪುರುಷೇಕುಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನ್ಯಾಯ ದ್ವಿತೀಯಾಕೃತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ತ್ವತೀಯಾಂತಪದ, ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ, ಉಪಮಾನಾಚಕ, ಅವ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ, ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಅವ್ಯಯಪದದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಯೋ ನೆಜ್ಜಾಕುನಿಪಾತಾನಾಮ್, ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಇರುವುದು, ಏವಂಚ ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ನೆಜ್ಜಾ, ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ

ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ, ಅದ್ವಯ ಎಂಬುದು ಅನ್ಯದಾತ್ರವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ತತ್ಪುರುಷವನ್ನು ನಾಡಿ ದಾಗಲೂ ತತ್ಪುರುಷೇ... ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದ ಗತಿಕಾ- ರಣೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯೨) ತತ್ಪುರುಷರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕ, ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಉತ್ತರಪದವಾದ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಗತಿಯ ಮುಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲಿ, ಕಾರಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ನಜ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ. ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲಿ. ಆದರೂ ನಜ್ ಉಪಪದವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತವು ಉಪಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಲು ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ ತತ್ಪುರಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯತೋ ನಜ್ ನಗತಿಃ, ನಜಕಾರಕಮ್, ಎಂದು ನಜ್ ಗತಿ ಕಾರಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ವನ್ನು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಜ್ ಉಪಪದವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ನ್ಯೂನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಉಗ್ರಾ ಅರ್ಕಮಾನ್ಯಚುರನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸ ಓಜಸಾ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಉಗ್ರಾಃ | ಅರ್ಕಂ | ಆನ್ಯಚುಃ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ | ಓಜಸಾ ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತ ಉಗ್ರಾಸ್ತ್ರೀನ್ಯಾಃ ಸಂತೋಷಕಮುದಿಕಮಾನ್ಯಚುಃ ಅರ್ಚಿತವಂತಃ | ವರ್ಷಣೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೈರ್ಮರುದ್ಧಿರತ್ಯನ್ವಯಃ | ಶೀಘ್ರತಾ ಮರುತಃ | ಓಜಸಾ ಬಲೇನಾನಾಧ್ಯಷ್ಟಾ- ಸೋತ್ತರಸ್ತ್ಯುತಾಃ | ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಪ್ರಬಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಸ್ಯೋದಿಕವಾಚಿತ್ವಂ ನಾಜಸ- ನೇಯಿನ ಅಮನಂತಿ | ಆಪೋ ವಾ ಅರ್ಕಃ | ಶತ. ಬ್ರಾ, ೧೦-೬-೫-೨ | ಇತಿ | ತನ್ನಿವರ್ಚನಂ ಚ ತ

ಋವಾಮನಂತಿ | ಸೋಽರ್ಚಸ್ತನ್ನಚರತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಚತ ಆಪೋಽಜಾಯಂತಾರ್ಚತೇ ನೈ ಮೇ ಕಮಭೂದಿತಿ
ತದೇವಾರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ | ತತಃ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೧ | ಇತಿ | ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಉದಕಂ
ಪೃಷ್ಠಮುದ್ಯುಕ್ತೋಽರ್ಚನ್ ಉದಕಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಮಹಿಮಪ್ರಖ್ಯಾಪನೇನ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪೂಜಯನ್ನ-
ಚರತ್ | ತಥಾ ಪೂಜಯತೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಸಕಾಶಾದೇವಕಮಾತ್ಮನ್ನಂ ತದಾನೀಮರ್ಚತೋ
ಮತ್ತಃ ಕಮಭೂದಿತ್ಯವೋಚತ್ | ತೇನೋದಕಸ್ಯಾರ್ಕನಾಮ ನಿಷ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅನ್ಯಜುಃ | ಅರ್ಚ-
ತೇಃ | ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೧-೩೬ | ನಿಪಾತಿತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋ-
ಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರತ್ವಂ | ಓಜಸಾ | ಉಬ್ಬೇರ್ಬ-
ಲೋಪತತ್ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಗ್ರಾಃ—ತೀವ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ | ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ—ಅಪ್ರತಿಹತರಾದ |
ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ಅರ್ಕಂ—ಉದಕವನ್ನು | ಅನ್ಯಜುಃ—ವರ್ಷಣವಾದಿರೋ |
(ಆಂಕಜ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಆ ಗಹಿ—ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತು ವೇಗವಾಗಿ
ಬೀಸುತ್ತಾ ಉದಕವನ್ನು ವರ್ಷಣಮಾಡುವ (ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವ) ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation.

O Agni, come hither with the Maruts, who are fierce (or blow fiercely)
and send down rain and are unsurpassed in strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಗ್ರಾಃ—ತೀವ್ರಾಃ | ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವ.

ಅರ್ಕಂ—ಉದಕವನ್ನು, ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪುಟ ೩೮೪) ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂಬ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯ
ಕಾರರು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹ-
ರಿಸಿರುವರು—

ಸೋಽರ್ಚಸ್ತನ್ನಚರತ್ಸಸ್ಯಾರ್ಚತ ಆಪೋಽಜಾಯಂತಾರ್ಚತೇ ನೈ ಮೇ ಕಮಭೂದಿತಿ
ತದೇವಾರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೧)

ಇನ್ನೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈಡ್ಡಿತಿ ಘೇಳಿರುವರು—

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಉದಕಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಮುದ್ಯುಕ್ತೋರ್ಚಿನ್ ಉದಕಸತ್ಯೈ-
ಸಂಕಲ್ಪಮಹಿಮಪ್ರಖ್ಯಾಪನೇನ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪೂಜಯಿನ್ನಚಿರತ್ | ತಥಾ ಪೂಜ-
ಯತೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಸಕಾಶಾದಿದಕಮುತ್ಪನ್ನಂ | ತದಾನೀಮರ್ಚಿತೋ
ಮತ್ತಃ ಕಮುಭೂದಿತ್ಯಪೋಚಿತ್ | ತೇನೋದಕಸ್ಯಾರ್ಕನಾಮು ನಿಷ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಎಂದರೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು (ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಿಶೆಯಿಂದ ಉದಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಇದೇನು? (ಕಂ) ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅರ್ಚನದಿಂದ ಕಂ (ಉದಕ) ಎಂಬುದು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಆರ್ಕ ಎಂದು ನೀರಿಗೆ ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನ್ವಚುಃ—ಅರ್ಚಿತವಂತಃ, ವರ್ಷಣೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ—ಪೂಜೆಮಾಡಿದರು, ಅರ್ಚಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಅರ್ಚನಕರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಉದಕವನ್ನು ವರ್ಷಣಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನಾಥ್ಯಷ್ಟಾಃ—ಅತಿರಸ್ತ್ಯತಾಃ, ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರಬಲಾಃ—ತಿರಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವರು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಬಲರಾದವರು, ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ ||

ಅನ್ವಚುಃ—ಅಪಸ್ತೈರ್ಧೇಧಾಮಾನೈಚಾರಾನ್ಯದುಕ್ತಿ ಚ್ಯುತ್ವೇತಿತ್ಯಾಜಶ್ಚಾತ್ರಾತ್ರಿತವಾಗೀರಾಶೀರ್ತಾಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ ಧಾತು. ಲಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಆಧಾಮ್, ಸ್ಪರ್ಧ+ಆಧಾಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಸ್ಪರ್ಧ+ಆಧಾಮ್. ಉತ್ತರಖಂಡದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪುರಾಣ, ಋಕಾರ, ರೇಫದ ಹಿಂದಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇವು ನಿಪಾತಿತವಲ್ಲವು. ಸ್ಪರ್ಧ-ಸ್ಪೃಧ-ಆಧಾಮ್ ತಪೋರತ್ನಾಃಖಯಾಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಶ, ಸ, ಸ್, ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಖಯ್ ವರ್ಣವು ಉಳಿಯುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಲಪ್ತವಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ- ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಪರ್ಧ ನಲ್ಲಿ ಶ ಉಳಿಯುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಪ್ತಧ್. ಆಧಾಮ್, ಅಡಾಗಮ, ಶಪ್. ಆತೋದಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. ಲೋಪೋವೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಆದ್ದುಂಟು ಅಪಸ್ತೈರ್ಧೇಧಾಮ್ ಅಥವಾ ಅಪ ಎಂದು ಪೃಥಕ್ರದ ಸ್ಪರ್ಧಧಾತು ಲಙ್ ಆಧಾಮ್ ಶಪ್ ಆತೋಜಾತಃ ನಲಿ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮಾಭಾವವು ಭಂಡಸ, ಸ್ಪರ್ಧೇತಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ವಚುಃ ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಗಮ್ ಲಿಟ್, ಝಿ, ಪರಸ್ಮೈ ಪದಾನಾಂಣಲತುಸುಸ್ಮಲಘುಸಣಿಲ್ವನಾಃ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್, ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಅರ್ಚ್ ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯಂಜಗಳಿಗೆ ಜಾತಿಹತ್ವಾತ್ರಯಣದಿಂದಲೋ, ಯೋಗವಿಭಾಗ ಪಕ್ಷಾತ್ರಯಣದಿಂದಲೋ ಲೋಪ, ಅ+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಆತಆದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ.೬-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸ ಆದಿಯಲ್ಲಿ, ರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅ+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ತಸ್ಮಾನ್ನೃಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದ್ವಿತಲ್ಪವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ಅ+ನ್+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಅನರ್ಚಾಃ, ಎಂದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ.

ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಕಾರ, ರೇಫದ ಹಿಂನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅನ್ಯಚುಃ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಚುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಹಧಾತುವಿಗೆ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ, ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ, ಧಾತು, ಲಟ್, ಧಾಸ್, ಧಾಸಸ್ವೀ, ದ್ವಿತ್ವ ಚ್ಯು+ಚ್ಯು+ಸೇ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಪ್ರಸಾರಣಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಸೇಗೆ ಇಡಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಯ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಚಿಚ್ಯುಪೇ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಯುವಿವೇ, ತ್ಯಜ ವಯೋಪಾನೌ, ಲಿಟ್, ತಿಪ್, ಣಲ್ ದ್ವಿತ್ವ ತ್ಯಜ್+ತ್ಯಜ್+ಅ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ನಿಪಾತ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ತಿತ್ಯಜ+ಅ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ತಿಶ್ಯಜ. ಶ್ರೀಜ್ ಪಾಕೇ, ಕ್ರಪ್ರತ್ರಯ. ಶ್ರೀಗೆ ಶ್ರಾ ಆದೇಶ ನಿಪಾತಿತ, ಬಹುವಚನ ಶ್ರುತಾಃ ಶ್ರಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ನಿಪಾತಿತ, ಆಪೂರ್ವಕ ವಾದ ಶ್ರೀಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಿರ ಆದೇಶ. ಅಶೀರ್ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಪೂರ್ವಕವಾದ ಶ್ರೀಜ್ ಧಾತು ವಿಗೆ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಿರ್ ಆದೇಶ, ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರದಾಭ್ಯಾಂನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃಪೂರ್ವಸ್ಯಚದಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ನತ್ವಕ್ಕೇ ಅಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತ, ಏವಂಚ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯಚುಃ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಉಸ್, ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರನೇ ಬರುವುದು. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವೇದ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ—ನ ಅಧ್ಯಷ್ಟಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಷ್ಟಸೇರಸುಕ್ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ವರ.

ಓಜಸಾ—ಉಬ್ಬ ಆರ್ಜವೇ, ಉಬ್ಬೀರ್ಜಲೇಬಲೋಪಕ್ಷ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬-೩೧) ಉಬ್ಬ ಆರ್ಜವೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಬರುವುದು. ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಉಜ್ +ಅಸ್, ಲಘೋಪಧಗುಣ ಓಜಸ್. ನಿತ್ವದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಓಜಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ಶುಭ್ರಾ ಘೋರವರ್ಪಸಃ ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸೋ ರಿಶಾದಸಃ |
ಮರುಧ್ವಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಶುಭ್ರಾಃ | ಘೋರಃ ವರ್ಪಸಃ | ಸು ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ | ರಿಶಾದಸಃ ||
ಮರುತ್ ಸ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತಃ ಶುಭ್ರತ್ವಾದಿಗುಣೋಪೇತಾಸ್ತ್ಯರ್ವರುದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಶುಭ್ರಾಃ | ಶೋಭನಾ
ಘೋರದರ್ವಸ ಉಗ್ರರೂಪಧರಾಃ ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ ಶೋಭನಧನೋಪೇತಾ ರಿಶಾದನೋ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ
ಭಕ್ಷಕಾಃ | ಮಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಧನನಾಮಸು ಪಕ್ಷತ್ರಂ ಭಗ ಇತಿ ಪರಿತಂ ||
ಶುಭ್ರಾಃ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಶುಭೇರಾಣಾದಿಕೋ ರಕ್ತೈತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಘೋರವ-
ರ್ಷಸಃ | ಘೋರಂ ವರ್ಷೋ ಯೇಷಾಂ ಬಹುಪ್ರೀಡೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ | ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ |
ಬಹುಪ್ರೀಡೌ ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸಿ | ಸಾ.
೬.೨.೧೦೯ | ಇತ್ಯೇವ ತು ನ ಭವತಿ | ಪಕ್ಷತ್ರಬ್ಧಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾತ್ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ |
ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯೋರೇಣೋತ್ತರಪದಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ |
ಶೈದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ || ೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ಶುಭ್ರಾಃ—ಶುಭ್ರತ್ವಾದಿ
ಗುಣಯುಕ್ತರೋ | ಘೋರದರ್ವಸಃ—ಉಗ್ರರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರೋ | ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ
ಧನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದವರೋ | ರಿಶಾದಸಃ—ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವರೋ (ಧ್ವಂಸಮಾಡು
ವವರೋ) | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ | ಆ ಗಿರಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಶುಭ್ರರಾಗಿರುವರು; ಉಗ್ರವಾದ ರೂಪದಿಂದ
(ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುತ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ) ಕೂಡಿದವರು; ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳವರು; ಶತ್ರುಹಿಂಸಕರು. ಇಂತಹ
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

O Agni, come with the Maruths who are brilliant, have frightful forms
who are possessors of great wealth and destroyers of the enemies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಭ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಸ್ವಚ್ಛರಾದ, Brilliant, resplendent, (transparent ?)
ಇತ್ಯಾದಿ.

ಘೋರದರ್ವಸಃ—ಘೋರರೂಪಾಃ ದ್ವೈಯೋಶ್ಚಾನಯೋಃ ಪರಸ್ಪರನಿರೋಧಿತ್ವಾತ್ ಕಾಲಭೇ-
ದೇನ ಯೋಜನಾ | ಶೋಭನಾಃ ಕ್ರೀಡಾಕಾಲೇ | ಘೋರರೂಪಾಃ ಸಂಗ್ರಾಮಕಾಲೇ | ಕ್ರೂರವಾದ ಅಥವಾ
ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು, of terrible or frightful forms. ಈ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ

ರುಮ ಶುಭ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರು ಅಥವಾ ಸೌಮ್ಯಗುಣಯುಕ್ತರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ, ಘೋರವರ್ಣಸಃ—
ಭಯಂಕರರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಡಾಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಸೌಹೃದ್ವಸ್ತುಭಾವವದರೂ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಘೋರರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸುವರೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸಃ—ಮುಘೆ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸಃ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಧನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಂಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ವಮಃ | ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕುಭ್ರಾಃ—ಸ್ವಾಯಿತೆಚ್ಚು ಕುಭಿಭ್ಯೋರಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಭ್ರಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಔಜಾದಿಕವಾದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬರುವುದು.

ಘೋರವರ್ಣಸಃ—ವೃಜ್ಶೀರ್ಜಾಭ್ಯಾಂರೂಪಸ್ವಾಜ್ಞಯೋಃಪುಟಿಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೦) ವೃಹ್
ಸಂಭಕ್ತೌ, ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ವೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೂಪ, ಸ್ವಾಜ್ಞ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ವಾಚ್ಯವಾ
ದಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು. ವರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ರೂಪ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಘೋರಂ ವರ್ಣಃ
ಯೇಷಾಂ ತೇ ಘೋರವರ್ಣಸಃ, ಬಹುವ್ರೀಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರೈಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, ಘೋರಶಬ್ದ ಅನ್ವೀದಾತ್.

ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸಃ—ಸುಕ್ಷತ್ರಂ=ಧನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್, ಪೂರೈಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾ
ದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಇ'ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಬರುವುದು.
ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದವು ಸು ಕುಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಅದರೂ ನೆಇ'ಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ
ಅದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಛೇದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪದವು ಅದ್ಯುದಾತ್ವವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದ್ಯು-
ದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಛೇದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅದ್ಯು
ದಾತ್ವವಾದ ದ್ವ್ಯಚ್ಚನಾದ ಪದವು ಅದ್ಯುದಾತ್ವವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ದ್ವ್ಯಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಎರಡು
ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದ, ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ವವಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ- ಎಂಬುದು ಬರು
ವುದಿಲ್ಲ.

ರಿಶಾದಸಃ-ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, ಧಾತು, ರಿಶಸ್ತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ರಿಶಾನ್ ಅದನ್ತಿ-ಭಕ್ಷಯಂತೀತಿ
ರಿಶಾದಸಃ. ರಿಶಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಅದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಸುಗ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯಾದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅದ್ಯುದಾತ್, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದವಾತ್ಯತ್ (ಪಾ.ಸೂ.
೬-೨-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಾತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಅದ್ಯುದಾತ್ವವೇ
ನಿಲ್ಲುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸ ಆಸತೇ |
ಮರುದ್ವಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ನಾಕಸ್ಯ | ಅಧಿ | ರೋಚನೇ | ದಿವಿ | ದೇವಾಸಃ | ಆಸತೇ |
ಮರುತ್ ೨ ಭಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ದುಃಖರಹಿತಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋಪರಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ರೋಚನೇ ದೀಪ್ಯಮಾನೇ ಯೇ ದೇವಾಸಃ ಸ್ವಯಮಪಿ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಆಸತೇ | ತೈರ್ಮರುದ್ವಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ನಾಕಸ್ಯ | ಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ವ್ಯಸ್ಥಿವ್ವಾಸ್ತ್ಯಸಾವಕ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾನ್ನೌ | ನ ಆಕೋನಾಕ ಇತಿ ನೌತತ್ಪರುಷಃ | ನಲೋಪೋ ನೌಃ | ಸಾ. ೬-೩-೭೩ | ಇತಿ ಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ನಭ್ರಾಣನಸಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೩-೭೫ | ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾತ್ | ತತ್ಪರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೨-೨ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಥಮತಸ್ತತ್ಪರುಷಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾದ್ವಹುವ್ರೀಹಾವುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಧಿಶಬ್ದ ಉಪಯಾರ್ಥೇ | ಉಪಸರ್ಗಪ್ರತಿರೂಪಕೋ ನಿಪಾತಃ | ರೋಚನೇ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಅನುದಾತ್ರೇತತ್ಪದಲಾದೇರಿತಿ ಯುಜ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿವಿ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೇವಾಸಃ | ಅಜ್ಜನೇರಸುಗಿತ್ಯಸುಕ | ಆಸತೇ | ಆಸ ಉಪನೇಶನೇ | ಅನುದಾತ್ರೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪಡಂ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಅದಿಸ್ತಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ರೇತ್ಯಾನ್ವಲ್ಪನಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವ್ಯುತ್ಪಯೋಗಾನ್ಮ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ ದೇವಾಸಃ—ಯಾವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ನಾಕಸ್ಯ—ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ | ಅಧಿ—ಮೇಲಿರುವ | ರೋಚನೇ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಆಸತೇ—(ಕುಳಿತು) ಇರುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವಿ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದುಃಖರಹಿತನಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation.

O Agni, come hither with those divine Maruths who sit in resplendent heaven above the sky.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾಕಸ್ಯ—ನಾಕ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಎಂಬ ಸ್ವರ್ಗವಾಚಕವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ವಿಷಯಸಾಮಾನ್ಯತೆ ನ ಆಕಃ ನಾಕಃ ಕಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು. ಅದಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆಕಃ—ದುಃಖವು. ಸುಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ನಾಕಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಸುಖವಿರುವ ಸ್ಥಾನ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬುದಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಕಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅಧಿ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಕ್ಕೂ ಮೇಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾಕಸ್ಯ—ಕಮ್ ಎಂದರೆ ಸುಖ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಂ, ಸುಖಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ನೆಲೋಪೋನಜಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದವು ಪದವಿರುವಾಗ ನಜ್ಞಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಗೆ ಲೋಪ, ಆಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಪದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದ ಚರನಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢ. ಈಗ ನ-ಆಕಃ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ. ನೆಭ್ರಾಣ್ಯಸಾನ್ನೇದಾನಾಸತ್ಯಾನಮುಚಿನಕುಲನಮನಪುಂ-ಸಕನಪ್ತತ್ರನಾಕೇಷುಪ್ರಕೃತ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸಮಸ್ತ ಪದಗಳ ನಜ್ಞಾಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನೆಲೋಪೋನಜಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ಞಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಜ್ಞ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ನ-ಆಕಃ, ನಾಕಃ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ — (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯವುಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನೊದಲು ನಕಮ್, ಆಕಮ್ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ ವನ್ನುಮಾಡಿ ನಂತರ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಆಕಂ ಸುಖಾಭಾವಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಆಕ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅಧಿ—ಇದು ಉಸರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಉಸಸಗಪ್ರತಿರೂಪಕನಾದ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ನಾಕಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರ ಸ್ವಪ್ನಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಿಕಾರದೇಶ

ದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈ ಉದಾತ್ತ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಕ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿಸ್ವರಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರೋಚನೇ—ರುಚಿ ದೀಪ್ತ, ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಹಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩.೨.೧೪೯) ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು, ಹಲಾದಿಯಾದ ಅಕರ್ಮಕವೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾವೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಅನ ಆದೇಶ, ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರೋಚನ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಪ್ರಮೋಕವಚನ ರೋಚನೇ

ದಿವಿ—ಉದಿಹಮ್ ಪ್ರದಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾರ್ಗೈದ್ಯುಚ್ಯಃ—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ದೇವಾಸಃ—ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ.

ಅಸತೇ—ಅಸ ಉಪನೇಶನೇ, ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ ಸೂ ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಲಟ್, ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚಸ್ಪೈರ್ಭು. ಕರ್ಮರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಗೆ ಲುಕ್, ರ್ಭುಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ (ಪಾ. ೭-೧-೫) ಆಕಾರದ ಇಲ್ಲದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ರ್ಭುಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶ, ಅಸ+ಅತ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟೀಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ, ಅಸತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯೇ ಎಂಬ ಯದ್ವೃತ್ತ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ವಿತೈಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ವರ್ತತೇ ಅಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ವೃತ್ತಮ್ ವರ್ದನಾಧಿಕರಣ-ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ, ಯದಃ, ವೃತ್ತಮ್. ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಇರುವಿಕೆಗೆ ಅಧಿಕರಣವಾದ ಪದ, ಏವಂಚ ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿದೆಯೇ ಅಂತಹ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ವೃತ್ತಾತ್ ಎಂದು ಪಂಚವಿನಾದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಚ್ಚಬ್ಧಘಟಿತಪದಾವ್ಯವಹಿತಸರಂ ತಿಜಂತಂ ನಾನುದಾತ್ತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಸ್ಯ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೭) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದರೂ ಪೂಜನಾತ್ಮಜಿತಮ್—, (ಪಾ ಸೂ ೮-೧-೧-೩೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚವಿನಾದೇಶಃ ನಾನನ್ವರ್ದ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ, ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಥೈ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ವಿತೈಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ 'ಅತೇ' ಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಈಂಖಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನ್ ತಿರಃ ಸಮುದ್ರಮರ್ಣವಂ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಈಂಖಯಂತಿ | ಪರ್ವತಾನ್ | ತಿರಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ಅರ್ಣವಂ ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತಃ ಪರ್ವತಾನ್ಲೇಖಾನೀಂಖಯಂತಿ ಚಾಲಯಂತಿ ತಥಾರ್ಣವಮುದ-ಕಯುಕ್ತಂ |
ಸಮುದ್ರಂ ತಿರಃ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ನಿಶ್ಚಲಸ್ಯ ಜಲಸ್ಯ ತರಂಗಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಯೇ ಚಾಲನಂ
ತಿರಸ್ಕಾರಃ | ತೈವುರ್ದುರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ಈಂಖಯಂತಿ | ಉಖ ಉಖೀತ್ಯಾದಾವೀಖಿಗತ್ಯರ್ಥಃ |
ದೇತುಮತಿ ಚೇತಿ ಚೇತಿ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಚಿಂತಧಾತೋಶ್ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಸಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ಪರ್ವತಾನ್ | ಪೂರ್ವ ಪರ್ವ ಮರ್ವ ಪೂರ್ಣೇ | ಔಜಾದಿಕೋಽತನ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ಪರ್ವತಾನ್—ಮೇಘಗಳನ್ನು | ಈಂಖಯಂತಿ—ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ | ಅರ್ಣವಂ—ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸಮುದ್ರಂ—ಸಮುದ್ರವನ್ನು | ತಿರಃ—ಅಲ್ಲೊಲಕಲ್ಲೊಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ಧಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕದಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು; ಆಗಾಧವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಲ್ಲೊಲಕಲ್ಲೊಲ ಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

O Agni, come hither with Maruths who scatter the clouds and agitate the sea (with waves).

|| ವಿಕೀಪವಿಷಯಗಳು ||

ಪರ್ವತಾನ್—ಮೇಘಾನ್ | ಅದ್ವಿಃ ನೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೧) ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಗಾಳಿಯು ಎಷ್ಟೇ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬೀಸಿದರೂ ಪರ್ವತವನ್ನು ಕದಲಿಗುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ತಿರಃ—ತಿರಸ್ಕೃತವಂತಿ—ಇಲ್ಲಿ ಕುರ್ವಂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳು ಏಳುವಂತೆ ನೇಗವಾಗಿ ಬೀಸಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲಮಾಡುವುದು.

ಅರ್ಣವಂ—ಅರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. (ನಿ. ೨-೨೪). ಅರ್ಣವಂ ಎಂದರೆ ಉದಕವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಈಚ್ಛಯಂತಿ—ಉಖಲುಖಿ.....ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ದಂಡಕದಲ್ಲಿ ಈಚಿ ಧಾತುವು ಸೇರಿದೆ. ಅದು ಇದಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದಿತ್ಪೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಈನ್‌ಪ್. ನಶ್ಚಾ ಪದಾಂತಸ್ಯ ಝರಿ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ-ಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಈಚ್ಛ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪಠ್ಯತಾಃ ಈಚ್ಛಂತಿ, ಪಠ್ಯತಗಳು ಚಲಿಸುತ್ತವೆ. ಈಚ್ಛತಃ ಪರ್ವತಾನ್ ಪ್ರೇರಯಂತಿ ಮರುತಃ, ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಪಠ್ಯತಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿ ಸುವುವು ಮರುತ್ತುಗಳು. ಅದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇದೆ. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋಹೇತುಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೩೫) ತಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕಃ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ | ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಯಾವುದು ಪ್ರೇರಕವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥ. ಏವಂಚ ಈಚ್ಛಿ ಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ತೃಗಳಾದ ಪಠ್ಯತಗಳ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಯೋಜಕತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಹೇತುಮಾನ್ ಎನ್ನುವರು. ಹೇತುಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ಮೀತಿ ಹೇತುಮಾನ್, ಹೇತುನಿಷ್ಠ ಅಧಿಕರಣತಾನಿರೂಪಿತ ಅಧೀಯತಾಶ್ರಯಃ ವ್ಯಾಪಾರಃ | ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಎಂದು ಹೇತುಮಾನ್ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಈ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹೇತುಮುತಿಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವಾದ ಪ್ರೇಷಣಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಈಚ್ಛ+ಇ,

ಜೆಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಈಜ್ಜು ಎಂಬುದು ಚಿತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್‌ರಿಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋದೀನೈ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಕರ್ತರಿತವ್ ಈಜ್ಜು+ಅ+ಅನ್ತಿ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ, ಪರರೂಪ ಈಜ್ಜುಯನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶವ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ರಿಯು ಅದು ಪದೇಶವಾದ ಶವ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ದಿದ್ದದುವೆದೇಶಾತ್—, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು.

ಪರ್ಮತಾನ್—(ಪೂರ್ವ) ಪರ್ವ, ಮರ್ವ, ಪೂರಣೇ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪರ್ಮತಶಬ್ದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು ||೭||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಯೇ ತನ್ವಂತಿ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತಿರಃ ಸಮುದ್ರಮೋಜಸಾ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯೇ | ತನ್ವಂತಿ | ರಶ್ಮಿಃ | ಭಿಃ | ತಿರಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ಓಜಸಾ ||
ಮರುತ್ ಸ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸೂರ್ಯಕಿರಣೈಃ ಸಪಾ ತನ್ವಂತಿ ಅಪ್ನವಂತಿ | ಆಕಾಶಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ಓಜಸಾ | ಸ್ವಕೀಯಬಲೇನ ಸಮುದ್ರಂ ತಿರಸ್ಕರ್ವಂತಿ | ತೈರ್ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ತನ್ವಂತಿ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಲಟೋ ರೋಽಂತಃ | ತನಾದಿಕ್ಯುತ್ಯಾ ಭ್ಯ ಉಃ | ಸಾ. ೩-೧-೭೯ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ತರಬಲೀಯಸ್ತಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಿಜ ಏವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಂ ಉಂದೀ ಕ್ಲದನೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೇತಿ ರಕ್ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ರಶ್ಮಿಭಿಃ—ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ | (ಆಕಾಶವನ್ನು) ಆ ತನ್ವಂತಿ—ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವರೋ | (ಮತ್ತು) ಓಜಸಾ—ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ | ಸಮುದ್ರಂ—ಸಮುದ್ರವನ್ನು | ತಿರಃ—ಅಲ್ಲಿಲ್ಲೇಲಕಲ್ಲಿಲ್ಲೇಲ ಮಾಡುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಕಾಶವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವರೂ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

Eng. Translation

O Agni, come hither with the Maruths who spread all over the sky with the rays of the Sun and with their strength agitate the ocean.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಆ ತನ್ವಂತಿ—ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಗಾಳಿಯೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಅಥವಾ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ಓಜಸಾ—ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ನೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಅಲೆಗಳು ಏಳುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತನ್ವಂತಿ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ವರ್ತಮಾನೇಲಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಇಹುವಚನ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರ್ಷೋನೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝುಗೆ ಅನ್ತಾ ಆದೇಶ- ತನ್+ಅನ್ತಿ. ತನಾದಿಕ್ಯೌಘೈಃಉಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ತನಾದಿಗಣಸಹಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ, ಕೌಘ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ ಕರ್ತೃರ್ಧಕಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನಾದಿಗಣಸಹಿತವಾದ ತನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತನ್+ಉ+ಅನ್ತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ ಪೃಶ್ತವಾದರೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುವಾದ ಝಿ, ಯುಕ್ತಿವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯೇಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ವಕಾರ ಬರುವುದು, ತನ್ವಂತಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಸತಿತಿಷ್ಟ ಆದರೂ ಸತಿತಿಷ್ಟ ಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಕರಣಾತಿರಕ್ತ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಸತಿತಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾದರೂ, ಉ ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸತಿತಿಷ್ಟ ಸ್ವರವು ಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿರ್ಜ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನ್ತಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಸಮುದ್ರಮ್—ಸಂ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಉನ್ನೀ ಕ್ಷೇದನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ಸ್ವಾಯಿ
ತೆಜ್ಜುವಜ್ಜುತಕಿಪ್ಪಿಸಿಪ್ಪದಿಸ್ವಪಿಪ್ಪಿಸಿಪ್ಪಿಸಿ ವನ್ಪುನ್ನಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು. ಅನಿದಿತಾಂಹಲಉಪಧ್ಯಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ
ಲೋಪ, ಸಮುದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದ್ರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ತೋದಾತ್ತ, ಸಮನೋದಿಗೆ
ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸೃಜಾಮಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ವಾ | ಪೂರ್ವ | ಪೀತಯೇ | ಸೃಜಾಮಿ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧು ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾಯ ಪಾನಾಯ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಸೋಮ್ಯಂ
ಮಧು ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನಂ ಮಧುರರಸಮಭಿ ಸೃಜಾಮಿ | ಸರ್ವತಃ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ | ಅತಸ್ತ್ವಂ
ಮರುದ್ಧಿಃ ಸಹಾತ್ರಾಗಚ್ಛಿ || ಅಭಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವಾಮ್ ದ್ವಿತೀ-
ಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ | ಪೂರ್ವಾ ಚಾಸೌ ಪೀತಿತ್ವ | ಪುಂವ-
ತ್ಕರ್ಮಧಾರಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೩-೪೨ | ಪುಂವದ್ಭಾವಃ | ಸೃಜಾಮಿ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ಮಿಪಃ
ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಸೋಮಮಾರ್ದಕಿ ಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ಮಧು | ಫಲಿಸಾಟಿನಮೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತೃನುವೃತ್ತೇ-
ರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನ್ಯದ್ಗತಂ || ೩೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಥವಾ ನಿನಗಾಗಿ | ಪೂರ್ವಸೀತಯೇ—(ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ) ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ ರಸವನ್ನು | ಅಭಿ ಸ್ಯ ಜಾಮಿ—(ಪಾತ್ರೆಗೆ) ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು | (ನೀನು) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನಿನಗೆ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮ ರಸವನ್ನು ಪಾತ್ರೆಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು. ಆದುದರಿಂದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation

O Agni, I pour out the sweet drink of Soma to you that you may drink first; come hither with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವಸೀತಯೇ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Wilson ಪಂಡಿತನು as of old—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಂದು ತಪ್ಪಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಅಭಿ ಸ್ಯ ಜಾಮಿ—ಸರ್ವತಃ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ—ಪಾತ್ರೆಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು.

ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮಮಹರ್ತೃ ಯಃ—ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ, ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ.

ಮಧು—ಮಧುರವಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ, ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಎಂದರೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮರಸ ವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿ—ಏವಾದೀನಾಮುನ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ತ್ವಾಂ—ಯುಷ್ಮಜ್ಜಬ್ಧಪ್ರಕೃತಿಕ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ತ್ವಾಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ತ್ವಾಮೌದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದುದೂ ಆದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯಜ್ಜಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ, ಮಾ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಅವು ಸಂಪ್ರಸುಧಾತ್ಮಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸುಧಾತ್ಮವಾದ ತ್ವಾ, ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ಪೂರ್ದಪೀತಯೇ--ಪೂರ್ವಾ ಚಾಸೌ ಪೀತಶ್ಚ, ಪೂರ್ವಪೀತಃ, ಪುನಶ್ಚರ್ಮಧಾರಯಚಾತೀಯದೇಶೀ-ಯೋರೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೨) ಸ್ತ್ರಿಯಾಃಪುನವದ್ಭಾಷಿತಪುನಸ್ಕಾದನೂರ್ಜ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇಸ್ತ್ರಿಯಾಮು-ಪೂರಣೇಪ್ರಿಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಪುನಶ್ಚ, ಭಾಷಿತಪುನಸ್ಕಾದ ನೂರ್ಜ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುನೃತ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಭಾಷಿತಪುನಮಾನ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತೇ ತತ್, ಭಾಷಿತಪುನಮ್. ಭಾಷಿತಪುನಸ್ಕಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಭಾಷಿತಪುನಮ್, ಅರ್ಶ ಅದ್ಯಜಂತ, ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷಿತಪುನಮ್, ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿತವು. ಉಜಃ ಅಭಾವಃ ಅಥವಾ ನ ಉಜ್ ಅನೂಜ್. ಭಾಷಿತಪುನಸ್ಕತ್ ಅನೂಜ್ ಉಜಾಭಾವಃ ಯಸ್ಯಾಸ್ತಾ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ನಿಪಾತನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಾಷಿತಪುನಸ್ಕತ್ ಎಂಬ ಸಮಾಸಾನಯವ ಪಂಚಮಿಗೆ ಲುಗಭಾವವೂ, ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪಟುಗೆ ಲುಕ್ಯ ಬಂದಿದೆ. ವ್ಯಧಿಕರಣಸಮಾಸವೂ ಸಹ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಪೂರಣೇಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅನುನೃತ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿದೇಶವು ಏಕವಿಧ ಎಂದು-ಕಾಶ್ಯರೂಪ-ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರತಾದಾತ್ಮ್ಯಶಬ್ದಿಶಾಃ | ವ್ಯಪದೇಶಶ್ಚ ಸಮೈತಾನತಿದೇಶಾನ್ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ | ಎಂದು ದೇಶಲಾಗಿದೆ. ಸುಬಾಮುನಿತ್ರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯತಿದೇಶ, ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಾತಿದೇಶ, ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೂಪ ಬರುವುದು. ಪುನಶ್ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಥಾಚ ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸದ ಸ್ತ್ರೀವಾಚ ಕೋತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವೃತ್ತಿಯೂ, ಅಥವಾ ಚಾತೀಯತ್ ದೇಶೀಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವ-ವರಿಯೂ ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುನವದ್ರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂದು. ಪೂರ್ವಾ+ಪೀತಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುನವದ್ರೂಪ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪೀತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚತುರ್ಥೇವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪೀತಯೇ.

ಸೃಜಾಮಿ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗ, ತುದಾದಿಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್, ಸೃಜ್+ಮಿ ಶಪ್ ಏಕರಣ, ಸೃಜ್+ಅ+ಮಿ ಅತೋದೀರ್ಘೋಽಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸೃಜಾಮಿ. ಮಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಪಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸೋಮ್ಯಮ್—ಸೋಮಮಾರ್ಹತಿ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೭) ದ್ವಿತೀಯಾಪ್ರವಾದ ಸೋಮ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಮ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಯ, ಸೋಮ+ಅಮ್+ಯ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನಯವನಾದ ಅಮ್ ಗೆ ಸುಪೋಧಾತು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸೋಮ್ಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಧು—ಫಲಿಸಾಟಿನಮಿ....(ಉ. ಸೂ. ೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಫಲಿಸಾಟಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುನೃತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದು

೦೦೦೦ ಮಧುಶಬ್ದ ಅದ್ಯದ್ಯಾತ್. ಮಧುಮಂತಂ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೨ ರಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು || ೯ || ೧೯ || ೩೭ ||

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತನೋ ಹಾರ್ದಂ ನಿವಾರಯನ್ |
ಪುನರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮುದೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲ-
ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ
ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ ಬುಕ್ಕಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ
ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||
|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಬುಕ್ಕೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ವೇದೇತ್ |
ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಸ್ತುತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂ. ೧ ||

